

SCHOOL OF THEOLOGY AT CLAREMONT

10017033816

The Library
SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT

WEST FOOTHILL AT COLLEGE AVENUE
CLAREMONT, CALIFORNIA

2 of
CCL to
So Cal School
of Theology

LEVEN VAN SINTE CHRISTINA.

T
595
V4
A7
18506

PR4
555 Mb
1859

Willem van Afflighem

LEVEN

VAN

SINTE CHRISTINA

DE WONDERBARE,

IN OUD-DIETSCHÉ RIJMEN, NAER EEN PERKEMENTEN HANDSCHRIFT
UIT DE XIV^{de} OF XV^{de} EEUW,

MET

INLEIDING, AENTEEKENINGEN EN ANDERE BIJVOEGSELS,

voor de eerstemaal uitgegeven

DOOR J. H. BORMANS,

Prof. van oude letterk. bij de Hoogeschool te Luik, Lid der Koningl. Akad. van Brussel, en der
Koningl. Comm. van Geschiedenis, van de Maetsch. der nederl. letterk. te Leyden, enz.

Nullius et omnium.

GENT,

DRUKKERIJ VAN C. ANNOOT-BRAECKMAN.

—
1850.

35-28605

Theology Library
SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

Hier begint de prologus van sinte Ker-Dinen

De vader di ewveler es sonder begin.
Daer alle dinghe ewveler sijn in.
De sone die dbegin es vā den begīne.
De heilege geest die men de minne.

appropriert / verclere mijn sinne.
in dit gedichte daer ic ben inne.
dat ic moegh spreken hen the eren.
Want si den minsche wel comen leren...
De vader hi vermaght al gader.
de sone hi es die Wyshheit dies vader.
de helegeest hi es so goet.
Wat men hem werdelec bid / dat doet
hi sonder twivel altemale.
hem bid ic dat hi geweghe mijn tale.

Hs. van t leven van Ste. Lutgardis, IIIe B. 23 cap.

Lutgarden reliquien daer op al rehar
so was sijn vinger al ghenesen
en hi het doen al sijn Rverē wesen.

hoe dat de priorinne oda genesen was

Da di priorinne was
the hantwierc mit cloet har genas
Lutgard har geswollen hant
doen si har heildom daer op hant

hoe dat een nōne har macht proefte in de hant

Hier moghdi horen wonder groed
een nōne si had so cranc har hoed
dat si en coulte gehden nyet

VIRO AMPLISSIMO AC REVERENDISSIMO

PETRO FRANC. XAV. DE RAM,

UNIVERSITATIS CATHOL. LOVAN. RECTORI-MAGNIFICO,
ECCLESS. METROPOLITT. MACHLIN. ET PARIS. CANONICO HONOR.;
S. THEOLOGIAE ■ SS. CANONUM DOCTORI,
ORDINIS LEOPOLDINI EQUITI,
ACADEMIARUM BEL. CATH. ROM. ET REG. BRUXELL. SODALI,
ETC. ETC. ETC.

His ego quos addam titulos, quâ nomina laude
Accumulem, modo quin mille per ora volent?
Macte tuâ virtute, bonis macte artibus esto,
Queis te effers saeculum hoc invidiamque supra!
Macte meo dono, quodcumque est: non tibi sordet
Lingua patrum, patrii nec decora ulla soli,
Praeside quo Grudiae communia templa Minervae
Laeta colit paribus Belgica Musa sacris!
Debuit illa tibi pro munere munus; at a me
Fer castum gratæ pignus amicitiae!

Scribebam Leodii, in Eburonibus,
ipsis Kal. Jan. M.DCCC.L.

J. H. BORMANS.

VOORWOORD EN INLEIDING.

Het is niet zonder zekere benauwdheid dat ik op dit oogenblik nog eens de pen opvat om den reis- en afscheidbrief te schrijven. waermeê dit boek, reeds sedert 1841 aangekondigd en aangelegd, maer uit oorzaak van menigerlei beletsels zoo lang teruggehouden en onvolmaekt gebleven, nu dan toch eindelijk zijne intrede in de zoo genaemde letterkundige wereld doen gaet.

Zoo veel jaren op een boek te knoeyen, strijdt al te zeer tegen de gewoonten van onze eeuw, om zijne verschijning niet als een verschijnsel te doen bewonderen; en men zal mij zonder twijfel rekenschap vragen van den tijd dien ik er aen besteed heb.

Het beste en alleen voldoende antwoord zou in het boek zelf moeten gevonden worden; maer ik heb noch zoo groot een betrouwen in deszelfs verdiensten, noch zoo weinig eerbied voor het

oordeel en de regten van den kundigen lezer, dat ik mij zou durven te vrede houden met hem alleen daarheen te verzenden.

Uiterlijk beschouwd is het lijvig genoeg en dicht genoeg gesloten van letter, niet alleen om te getuigen dat ik er gewis menig uer aen moet toegewijd hebben, maer zelfs om ook de knibbelachtigste inteekenaers niet te laten klagen dat zij geen papier en inkt voor hun geld terug bekomen hebben. Onder dit laetste opzigt ben ik de beloften van het prospectus, ongeacht het verlies dat er voor mij uit ontstaan moest, schier om de helft te boven gegaen.

Voorts zal men, betrouw ik, de zorg erkennen met welke de Bladwijzer of woordenlijst, in mijne aenteekeningen meestal door den naem van GLOSSARIUM aengeduid, opgesteld is. Ik achte mij deze voldoening verschuldigd aen diegenen, welke mij meer dan eens hunne spijt betuigd hebben, dat er geen aenwijzer bij mijn Verslag gevoegd was. De moeyte en den tijd, die daertoe noodig zijn geweest, kan hij alleen berekenen die ooyt zulk een werk ondernomen heeft.

Ook op de *Lijst der aengehaelde schrijvers en boekwerken* zou ik durven roem dragen hebben, zoo een groot gedeelte en misschien wel de helft der reeds aengeteekende namen en plaetzen, tot over twee dagen niet verleid, verloren en vergeten, en, bij gevolg, de thans opgestelde en ongelukkiglijk zoo afgedrukte lijst, niet onvolledig gebleven ware. Nu dit zij-alweér zoo! en de lezer toone zich alweér toegevend voor eene onvrijwillige, en als ik de omstandigheden wel nabedenk die er aanleiding toe gegeven hebben, schier onvermijdelijke fout, welke ik, te zijnen opzigte, zal trachten te verbeteren met het uitgebleven gedeelte achter het ander bij te voegen. In plaats van eene lijst, zal hij er twee ■ te slaen hebben; maer zij zullen toch neven elkander staen.

De *Collatie* geeft de ware lezing en al het eigenaerdige van het handschrift weder, overal waer ik in den tekst, het zij opzettelijk of toevalliglijk, er van afgeweken ben. Ik wenschte thans dat dit zeldzamer gebeurd ware, en ik heb mijn beste gedaen om door middel eener nieuwe allernauwkeurigste vergelijking, bij de philologen niet alleen verschooning voor mijne misslagen, maer ook voor mijnen goeden wil een weinig dank te verdienen.

De verbetering der drukproeven, bij eenen afstand van bijna dertig uren, is eene andere oorzaak van vertraging geweest, die in rekening moet gebragt worden. De ongeloofelijke oplettendheid met welke de proeven nagezien zijn geworden, heeft nogtans niet kunnen voorkomen, dat er eenige fouten mij ontgaen of, ik weet niet hoe, op nieuw ginds en daer ingeslopen zijn; maer zij zijn niet menigvuldig, noch zoodanig dat zij den zin stooren, behalve eene (blz. 24 : *soc kint* voor *soe tkint*), en men mag den tekst, zoo als hij is, nog altijd voor tamelijk zuiver aenzien. Ik heb overigens in de *Collatie* zoowel als in het *Errata* de verbeteringen aangewezen, en wat daer vergeten bleef, zal ik hier aanvullen.

Bij de opgenoemde oorzaken van het zoo laet in 't licht komen dezes werks, moet ik eindelijk nog mijne bezigheden noemen en de mismoed die mij dikwijls beving bij het aenschouwen van de onverschilligheid en, laet ik zeggen, de onbekwaemheid van het publiek voor zulke studien; waardoor het zelfs eens geschied is, dat ik, gedurende meer dan twee jaren (1842—43), het handschrift en den tekst, die reeds afgedrukt was, en mijne half voltrokken Aenteekeningen teenmael uit het oog verloor en deze later nauwelijks meer wist terug te vinden.

Toen ik eindelijk de hand weêr aen 't werk sloeg, was ik voornemens na het afwerken van mijne Aenteekeningen, in eene Inlei-

ding de voornaemste vraegstukken , die met deze berijmde legende van S. Christina verbonden zijn , naer mijn vermogen te onderzoeken. Ik was vooral van zin de tael van onzen Geraert en zijne versificatie, in hetgeen zij eigenaerdigs hebben, zoo te beoordeelen, dat daer tevens eenig licht over geheel onze oude letterkunde en over de grootendeels nog onopgemerkte kunst onzer Ouden , door kon verspreid worden. Meer dan eens zelfs heb ik in mijne Aenteekeningen naer dat gedeelte van de Inleiding verzonden. De stof daarvan was sedert lang verzameld, want ik had daer eigenlijk meê aengevangen, als zijnde het de letterkundige waarde van het gedicht , zoowel als de uitnemende voortreffelijkheid van het handschrift, en het nut dat er uit te trekken was voor eene strengere kritiek , die mij van het begin af het sterkste getroffen hadden.

De stof daarvan, zeg ik, was gereed; ja, maer ik had zoo haest niet begonnen met ze te willen in orde schikken, of ik werd gewaer dat mijne Inleiding niets minder dan een nieuw boekdeel uitmaken zou, al bepaelde ik nog zoo zeer mijne opmerkingen tot het allerbijzonderste. Hoe ongaerne ook, ik moest dus mijn *ambitieux* voornemen van de oorspronkelijke grondslagen der middel-eeuwsche schrijf- en dichtkunst open te leggen, laten varen en, als een gevolg daarvan, mijne Inleiding in een enkel Voorwoord veranderen. Den naem van Inleiding echter heb ik gemeend te moeten behouden, uit hoofde der gelijkvormigheid, alsmede om niet geheel en al het regt te verzaken van de eene of de andere vraag, geviel het dat dit mij noodig scheen, met een woord aen te raken. Ik mogt ook in geen geval nalaten, het door mij zoo menigmael en zoo hoog geprezen handschrift een weinig nader te beschrijven.

De berigten daerover, die kort na deszelfs ontdekking aen de

lezers van den Middelaer ⁽¹⁾ medegedeeld werden, zal het genoeg wezen hier beknoptelijk te herhalen.

Het handschrift, dat ik in 't jaer 1840 te St. Truiden door de bemiddeling eens vriends van eenen huisschilder afkoocht, die het gelukkiglijk te fraey gevonden had om tot lijm verkooft te worden, behoorde eens aen het vrouwen-klooster van Mielen, bij St. Truiden, dat zelfde gesticht, aen welk het door den Dichter was opgedragen geworden ⁽²⁾. Na de vernietiging van het klooster door de Franschen kwam het boek met nog eenige andere zeldzaamheden die men weten te redden en zorgvuldig bewaerd had, eindelijk in de handen van de laetste non of *Dame*, welke uit de voormalige gemeente overbleef en niet verre van Mielen op een buitergoed woonde.

Getrouw aen het grondstelsel, dat hetgeen van de kerk komt tot de kerk moet terugkeeren, vermaekte deze omtrent het jaer 1828, toen zij stierf, alles waer zij de bewaerster van was, aen een ander vrouwenklooster te Colen, in de zelfde streek, niet verre van Borg-Loon, weinige jaren te voren opgerigt.

Of het handschrift nog geheel en ongeschonden was toen het naer Colen vervoerd werd, heb ik niet kunnen achterhalen. De kleur en geheel het uitzien van een overgebleven schutblad, dat waerschijnlijk achteraan gestaen heeft, zouden mij doen gelooven dat aen die zijde het uiterste deksel reeds sedert lang weggerukt was, zoo het van den anderen kant niet bleek, dat de laetste bladen nog altijd met hunne draden aen den rug vast waren en

---

(1) De Middelaer, of Bijdragen ter bevordering van tael, enz., Leuven, bij Vanlinthout en Vandenzande, Eerste jaergang (1840—41), blaz. 142 en 185, en tweede jaerg., blz. 231, benevens een artikel van Prof. Serrure, eerste jaerg., blz. 77 en vlgde.

(2) Zie reg. 62 en 1842, met de Aentcekk. daer op.

zoowel als de andere hebben moeten uitgesneden worden. Immers indien het regter gedeelte van den band het meest geleden had, hoe is het dan geschied dat zij, die het handschrift in dien staet gesteld hebben waerin het tot mij gekomen is, hare schenderij niet van achter aengevangen hebben, liever dan de eerste bladen, gelijk het nu gebeurd is, met geweld uit te scheuren en weg te snijden?

De lezer, die met de vroeger in den Middelaer medegedeelde bijzonderheden misschien niet bekend is, zal mijne opmerking bezwaarlijk verstaen zonder eene korte beschrijving van het handschrift, gelijk het eens moet geweest zijn en het er thans uitziet. Hij wete dan, dat het een 8^e-band geweest is, van omtrent 150 beschreven blaedjes (300 blz.), inhoudende de berijmde legenden van de H. Lutgardis en van de H. Christina, de eerste in drij boeken en van omtrent 4500 verzen, de andere in een boek, nu nog van 1949 verzen, maer dat er, naer allen schijn, te voren een zevental meer behelsde.

Toen ik het kreeg waren het niet dan meestal losse bladen, gansch dooreen geworpen en met een snoer omwonden; slechts een of twee bundeltjes van acht bladen hingen nog te zamen. Men had niet de koorden of de draden losgesneden waer ze meê ingenaeyd waren geweest, maer het perkement zelf, met pakjes van twaelf of vijftien blaedjes, langs den binnenrand, nu eens kort tegen den rug aen, dan weêr breeder, tot bij of in den tekst, ik zal niet zeggen uitgesneden, maer dommelijk uitgezaegd. Deze schending was door eene andere gevolgd, welligt ook voorafgegaen geweest, die nog veel beweenerlijker was. Een groot gedeelte van 't eerste boek van het Leven van S. Lutgardis, voor 't minste vier-en-twintig blaedjes, waren versnipperd geworden tot hartjes en tongetjes, om

in de kerk- of schoolboeken de les te teekenen; andere blaedjes uit het midden van 't tweede boek waren, in plaets van bordpapier, achter kruisjes en printjes verplekt geworden. Van dezen vond men er echter nog zeven terug, die mij later toegezonden werden, maer van de eersten was er niets overgebleven dan een vijftigtal zulke strookjes of snippers, die al te zamen niet zoo veel volledige regels bevatteden en met elkander in geen verband te brengen waren. Het verlies zoo in 't begin als in 't midden kan op 1500 regels geschat worden. Van 't Leven van S. Christina miste ik alleen het laatste blad met ten hoogste vijf of zeven regels.

Ieder volle bladzijde bevat, in 't Leven van S. Lutgardis, 25 regels, in dat van S. Christina 22. Beide legenden zijn van de zelfde hand geschreven, even schoon en duidelijk, met eene groote letter. Het eenigste verschil dat men opmerken kan, is, dat in het eerste gedicht de letter een weinig meer vierkantig en hoekig, of, zoo als men zeggen zou, gothiek is; terwijl ze in het tweede doorgaans **rond** is en naer het gemakkelijke van het italiaensche geschrift zweemt. In de opschriften is dit verschil minder zichtbaar: al wat in 't rood is gelijk meer naer de gladdere letter van het Leven van S. Christina. Men kan daeruit besluiten dat de twee levens geschreven zijn geweest gelijk zij elkander in den band opvolgden, wat ook de klapper achter de legende van S. Lutgardis aantoont.

Geheel het handschrift is niet alleen met de grootste zorg en kieschheid vervaerdigd, maer bovendien door den afschrijver zelve nog eens nauwkeurig overzien en verbeterd geworden. Dit blijkt reeds genoegzaam uit mijne *Collatie*, hier achter, van den gedrukten tekst met het handschrift, en uit sommige plaatsen die ik in den Bladwijzer onder de woorden *Maet* en *Rijm* aengeteekend heb. Al de verbeteringen zijn van de zelfde hand als de tekst, zoo-

wel degene die, na het uitschrappen van eenige letter of woorden, in den regel zelven gedaen zijn geworden, als de bijvoegsels (meest enkele letters) die tusschen de regels ingeschreven zijn.

Toen ik in den Middelaer als iets merkwaardigs aenstipte, dat in het Leven van S. Lutgardis eens overal in *Aquirien* gestaen had, welk later door *the Hawiers* vervangen werd, was mij de nog meer beslissende omstandigheid ontgaen, dat op het einde van het derde boek, te beginnen met het zeventiende hoofdstuk, deze bijzonderheid ophoudt, en dat van daer af aen overal *the Hawiers* staet, zonder het minste teeken van verandering in den tekst. Daeruit volgt ontegensprekelijk dat de verbeteringen, die ik, omtrent gemelde uitdrukking, in de voorgaende boeken en hoofdstukken opgemerkt had, gedaen zijn geworden vooraleer nog het boek geheel voltrokken was. Het is dus wel de afschrijver zelf die ze gedaen heeft, en daer ze geen enkele schrijffouten betreffen, maer, om zoo te zeggen, ware tekstveranderingen uitmaken, volgt er, mijns inziens, ook nog verder dit uit, dat de afschrijver en verbeteraer de Dichter zelf was.

Eene andere bijzonderheid had mij dit reeds van 't begin af met eenige zekerheid doen vermoeden, gelijk ik het ook in den Middelaer te kennen gaf. Ik had namelijk opgemerkt, dat de dietsche opschriften der hoofdstukken, die de letterlijke vertaling zijn van de latijnsche van Cantipratanus, eerst na het afschrijven van den berijmden tekst met rooden inkt aengevuld waren, en dat, om alle vergissing voor te komen, de latijnsche woorden dier opschriften onder of boven, op den rand van 't handschrift, op vele plaetsen met een soort van potlood aengeteekend stonden. Ik had daeruit besloten dat de vertaling onmiddellijk naer den latijnschen tekst vervaerdigd en niet uit een ander dietsch handschrift overge-

ik moet het wel bekennen, wordt het moeyelijk hooger dan tot het begin der XVe eeuw op te klimmen, ten zij men onderstelt dat de schrijver, die natuerlijk zijn uiterste best deed om zijn afschrift op het netste in te kleeden, in de keus zijner lettertrekken het nieuwste, als het aerdigste, betracht, en het bijzonder karakter, dat men er in opmerkt, als een eigen sieraed er bijgevoegd hebbe. Wat de gaetjes bewijzen zouden, die op den rand aan de lijntjes beantwoorden waer de schrijfregels tussehen loopen, dat wordt door de lijntjes zelven, die met een potlood getrokken schijnen, grootendeels tegengesproken, alsmede door den vorm en de kleuren der groote aenvangletters voor ieder hoofdstuk en door de kleinere voor iederen regel. Ook de latijnsche aenwijzingen der opschriften schijnen mij, met hunne verkortingen, veel van het cursiefschrift van 't begin der XVe eeuw te hebben. Wat daer ook van zij, de oudheidkundige lezer zal in het dubbele en alleszins nauwkeurige *facsimile*, waer deze band meê versierd is, de gelegenheid vinden om, na eigen inzien en met beter kennis van de zaek, dan hij uit de omstandigste beschrijving putten mogt, zijn oordeel over den ouderdom van 't handschrift te vellen.

Keeren wij nog een oogenblik tot Geraert terug. Ik blijf bij mijn vermoeden dat hij een minderbroeder uit het klooster van St.-Truiden was, hetwelk ook nog in lateren tijd immer in zeer nauwe betrekkingen stond met dat van Mienen. Echter heb ik mij bij de Eerw. PP. die sedert ettelijke jaren het convent van St.-Truiden op nieuw opgerigt hebben, te vergeefs bevraagd zoowel naer Geraert, als naer eenige oudere oorkonde. Hunne bibliotheek, die de Eerw. P. Venderickx, destijds provinciael en een man van groote bekwaamheid en verdiensten, de goedheid had mij te helpen doorzien, leverde mij niets op van 't geen ik

zocht; maer zoo ik van dien kant mijne hoop verijdelde zag, ik vond er van den anderen kant eene rijkelijke vergoeding in de ontdekking van het fragment van Gwidekijn van Sassine, nu onlangs gedrukt in de *Bulletins de la Commission Royale d'histoire* (1).

Eene andere vraeg, of onze BROEDER GERAERT, ondersteld hij zij een MINDERBROEDER van St.-Truiden geweest, voor de zelfde persoon moge gehouden worden met GHERAERT VAN LIENHOUT, ook BROEDER geheten, schrijver of afschrijver en omwerker, of, zoo als zich Bilderdijk uitdrukt (2), « verschikker » en « verknoeier » van de *Natuerkunde van 't Heelal*, welke vraeg ik in den Middelaer zoo maer kort af ontkennend beantwoordde of eerder van de hand wees als volkomen ongegrond, daeromtrent durf ik mij thans zoo stellig niet meer uitdrukken. Bilderdijs redeneringen, die ik op nieuw met aendacht onderzocht heb, hebben mij minder overtuigend geschenen dan toen ik ze voor de eerste mael las. Dat het Utrechtsche hs., waer de naem van Gheraert, zoo het schijnt, alleen in voorkomt, het geringste van de vier was die hij kende, geloof ik geerne; maer het is voor mij in 't geheel niet uitgemaakt dat het juist deze Gheraert geweest zij, die het verknoeyd heeft. Over den stijl en de tael kan ik uit de twaelf regels, die Bilderdijk alleen aenhaelt, even zoo weinig oordeelen, als uit de acht die in de Voorrede op Maerlants Spiegel Historiaal bijgebracht zijn, of uit de proef van zestien verzen die Hoffmann v. Fallersleben in het I^e deel zijner *Horae Belgicae* mededeelde; en meer is mij van dat werk tot nu toe niet onder de oogen gekomen. Maer zoo mij deze brokken te weinig inlichtingen geven om er iets zekers uit te besluiten, ik vind er nogtans reeds

---

(1) Z. Tome XIVe, Comptes rendus, N° 3.

(2) *Verscheid.*, IV. bl. 92.

nomen was, wae bij alweër aen niemand anders dan aen den Dichter zelven kon gedacht worden.

Wanneer men al deze omstandigheden bijeenvoegt en wel overweegt, zoo wordt het onmogelijk niet als bewezen aen te nemen, dat wij eindelijk eene oorspronkelijke uitgave en den eigen arbeid, de eigen hand eens middeleeuwschen dietschen dichters bezitten.

Van welk gewigt zulk een handschrift voor de juiste kennis en waerdering onzer oude letterkunde worden kan, zal iedereen dadelijk beseffen, en vooral zij, die weten hoedanig alle andere handschriften van middeleeuwsche dichtwerken, eensdeels door de onkunde of slordigheid, anderdeels door de nog veel schadelijkere neuswijsheid der afschrijvers, bedorven geworden en in wat staet zij tot ons gekomen zijn. En de hoop dat het ons voortaan, bij alle verdere onderzoekingen, tot een getrouw rigtsnoer en een vasten maetstaf verstrekken zal, kan zoo veel minder te leur gesteld worden, hoe meer zich Geraert, als dichter, door de zekerste blijken van kunst en oordeel, en, als afschrijver, door zijne nauwkeurigheid en kieschheid onderscheidt en overal uitnunt.

Wisten wij maer wie onze Dichter geweest zij, waer, en vooral wanneer hij geleefd hebbe! Hij was een Minderbroeder en had ook nog zusters in 't klooster: ziedaer al wat wij van hem, en dat alleen door hem zelven (vglk. reg. 55 en 65), vernemen, benevens zijne vriendschapsbetrekkingen met Femina van Hoyer, eene non, en welligt de toenmalige priorin van 't edel vrouwen-klooster van Mien; want van deze heb ik, na veel zoekens, ook niets meer gevonden, dan 'tgeen ik vroeger eens in den Middelaer, naer de opgaven van Fisen (Flores Eccl. Leod.) aenteekende, te weten, dat zij onder de priorinnen van dat klooster niet dan voor 1400 of na 1441 kan geplaetst worden. « Lang voor 1400, » zeide ik, « zou ik

« haer niet durven plaetsen, wanneer ik het handschrift voor
 « gelijktijdig met haer moet aenzien, want het perkement, de
 « letter en de sieraden, in een woord, geheel het uitzigt van
 « 't boek schijnt daer tegen te pleiten. Van den anderen kant
 « laet de tael, eveneens of men zekere uitdrukkingen en wen-
 « dingen, dan of men den stijl in 't algemeen beschouwt, niet
 « toe, dat men het volle honderd jaren jonger make, om Femina
 « van Hoyer tusſchen Mabilia van Streel en Katharina van Ans
 « eene plaets aen te wijzen. Dit laatste tijdvak was overigens
 « voor zulke gedichten niet zeer gunstig. Niet alleen begon de
 « oude tael reeds te bederven, maer de ſmaek voor gerijmde.
 « verhalen was ook de zelfde niet meer : de boekdrukkunst was
 « uitgevonden, en de proza werd dagelijks meer en meer ge-
 « pleegd : zelfs begon men toen de oude rijmwerken meestal in
 « onberijmde (en ja ongerijmde) volksboeken te verſmelten,
 « ſchoon ze, door 't enkel wegnemen van hun dichterlijk om-
 « kleedsel, van alle aerdigheid beroofd en tot de laſte en ver-
 « velendſte vertellingen herſchappen werden. De ſchrijver van
 « twee zoo net en zoo gemakkelijk gerijmde levens, als zijn dat
 « van S. Lutgardis en dat van S. Christina, behoorde dus tot
 « dat tijdstip niet. »

Ik beſloot daeruit, ſchoon het op enkele gissingen rustte, dat
 de Dichter en de jongvrouw, aen welke deze zijn werk opdroeg,
 alsmede het handschrift, tot het einde der XIVe eeuw behoorden.
 Ik had er wel mogen bijvoegen : of tot de eerste helft der XVe;
 want nu dat er omtrent de oorspronkelijkheid van 't handschrift
 geen twijfel meer overblijft, en alle andre opgaven, om den tijd
 zeker te bepalen, ontbreken, is het zoo veel te meer noodig het
 handschrift zelf wegens zijnen ouderdom te ondervragen, en dan,

S. Lutgardis bestond er reeds eene dergelijke vertaling sedert omtrent het midden der laetste helft der XIIIe eeuw. Hendrik Goethals, van Gent, op zijn middeleeuwsch Henricus Gandavensis en Doctor Solemnis bijgenaemd, die in zijn geschrift *De Viris Illustribus*, gelijk prof. Serrure het reeds deed opmerken, alleen van doode schrijvers gewag maakt, en op het jaer 1280 zijne lijst afbreekt, noemt als schrijver van die oude berijming WILLEM van Afflighem : « WILHELMUS, *Monachus Afflighemiensis, et idem*
 « *aliquando prior, vitam Dominæ Lutgardis, a fratre Thoma latine*
 « *scriptam, convertit in teutonicum rhythmicè, duobus sibi semper*
 « *rhythmis consonantibus. Dictavit etiam latine quamdam materiam*
 « *satis eleganter de quadam moniali Cisterciensis ordinis, quæ*
 « *Teutonice multa satis mirabilia scripserat de seipsa.* »

De geleerde abt van Spannheim, Joannes Trithemius, zoo genaemd naer zijne geboorteplaats, niet verre van Trier, die op het einde der XVe en in het begin der XVIe eeuw bloeyde, geeft in zijn *Catalogus scriptorum ecclesiasticorum* de zelfde berigten :
 « GUILHELMUS, *monachus Hassligemensis, cænobii ordinis S. Bene-*
 « *dicti, natione Teutonicus* (d. i. Nederduitscher) *et aliquando in*
 « *eodem monasterio Prior, vir in divinis Scripturis studiosus et*
 « *longa exercitatione doctus, atque in secularibus literis sufficienter*
 « *eruditus, carmine valens et prosa, edidit utroque scribendi genere*
 « *quædam non spernenda opuscula quibus memoriam nominis sui*
 « *perpetuavit, e quibus sunt :*

« *Sermones non inutiles, lib. I.*

« *Visiones cujusdam Monialis, lib. I.*

« *De vita S. Lutgardis, lib. I.*

« *Alia vero quæ composuit ad notitiam meam adhuc minime*
 « *venerunt.* »

Sanderus, Valerius Andreas en Foppens hebben zich met die opgaven moeten te vrede houden, omdat de schriften van Wilhelm hun nooyt in de handen gevallen waren. Echter volgens de twee laetsten bezat men ze nog te hunnen tijde, in de abtdij van Afflighem; maer Sanderus vond ze reeds in 't jaer 1645 onder de handschriften der eens zoo rijke boekerij van dat klooster niet meer aengeteekend: « al de boeken werden gedurende
« de beroerten der zestiende eeuw verstroeyd, en gingen grooten-
« deels andere bibliotheken verrijken, zoo dat men er in later tijd
« te vergeefs de handschriften zou gezocht hebben, welke men
« door onderscheidene schrijvers als aldaer berustende aenge-
« haeld vindt. »

Prof. Serrure, van wien ik deze laetste woorden overneem, voegt er nog eenige andere bijzonderheden bij die het overbodig zou wezen hier te herhalen. Genoeg, hij meende, en ik meende met hem, dat, in het door mij ontdekte handschrift van 't Leven van S. Lutgardis, de oude berijmde vertaling van WILLEM VAN AFFLIGHEN terug gevonden was.

Daer boden zich nogtans van den eersten oogenblik af zekere zwarigheden aen. De abt van Spannheim telde slechts één boek in het door WILLEM berijmde Leven van S. Lutgardis, terwijl mijn handschrift het in drij boeken verdeelde, even als het bij Cantipratanus bestaet. Daerenboven bevatte het handschrift nog eene andere vertaling, in één boek, van het Leven van S. Christina, waer noch Henricus Gandavensis, noch Johannes Trithemius in de opnoeming van WILLEMS schriften eenige melding van maakten.

Wat het eerste punt betrof, mogt men of eene mistelling van Trithemius vermoeden, of eene misstelling in deszelfs tekst, waer het getal enkelijk door een cijferletter aangewezen is; want, zoo

stof genoeg in om te twijfelen; en wie weet of mijn twijfel zich niet eensklaps in eene andere overtuiging ontwikkelen zou, bijaldien mij de gelegenheid verschaft werd om het verknoeyde of niet verknoeyde werk zelf in te zien? Het tijdstip waerin onze Geraert moet geleefd hebben, en dat van den Schrijver der Natuerkunde van 't Heelal, loopen genoegzaam ineen, en de bijnaem des laetsten schijnt beiden daerenboven ook plaetselijk nader bijeen te brengen. LIEN- of LEENHOUT ken ik niet, maer indien die naem, welke naer allen schijn bedorven is, in LINC-of LINCKHOUT moet veranderd worden, dan mogen wij Limburgers in BROEDER GHERAERT VAN LINCKHOUT een nieuwen landsman groeten, zijnde Linckhout een aanzienlijk dorp onder het kanton van Herk en met dit laetste steedje en dat van Diest een nagenoeg gelijkbeenigen driehoek vormende. Dan ware het zoo zeer niet meer gewaegd hem naer het klooster van St.-Truiden, en, gelijk zulke verplaatsingen vooral bij de Minderbroeders gewoon waren, van daer naer Gent en, zoo het noodig scheen, mede naer Utrecht over te brengen. Dan zou het even zoo gemakkelijk worden de rijke mengeling van zoo veel verschillende vormen, van het Kempensche en Haspegouwsche Limburgsch dialect met het Brabantsche en het Vlaemsche, bij onzen Geraert uit te leggen. Dan zou het gedicht van de Natuerkunde, waerover de geleerden tot nu toe zoo uiteen loopende gevoelens voorgedragen hebben, met zekerheid kunnen beoordeeld en hersteld worden, en eene geheel nieuwe baen voor de kritiek geopend zijn.

Bilderdijk schijnt den schrijver der Natuerkunde den titel van *Broeder* te willen betwisten, welligt omdat hij van zich zelven in 't gedicht allecnelijk zegt :

Bidt over GHERAERT diet sullen horen,

en niet over BROEDER GHERAERT. Hoe is dan wel iemand op de ge-

dachte gekomen hem aldus te noemen, ten zij men onderstelle dat de overlevering iets meer van hem wist te verhalen? En zal dan ook in dat geval, de eenzelvigheid beider Geraerts niet zoo veel te waarschijnlijk worden, dewijl zulks nauwelijks plaats vinden kon dan ten aanzien eens alreeds genoegzaam beruchten dichters? Welke andere gevolgtrekking men ook uitdenken wille, Hij die zoo eenvoudig en zonder de minste verlegenheid zich noemde :

IC BRUEDER GERAERT, een Minderbroeder,

wist wie hij was en wat hij was, en welk regt hij had om zijnen naam voluit aen het hoofd van zijn gedicht te plaatsen.

Dit onderzoek brengt ons natuerlijk op de vraag terug die wij het eerst op onzen weg ontmoetten, toen mijn geleerde vriend, professor Serrure, onmiddelijk na de ontdekking van onze twee legenden, en voor al eer ik nog den naam van Geraert daer in opgespoord had, uit hoofde van den inhoud, dezelve aen zekeren WILLEM van Affligheim meende te mogen toekennen.... Doch ik moet hier de zaak een weinig hooger ophalen.

Men weet dat Thomas Cantipratanus, zoo genoemd van *Cantimpré* bij Kamerijk, waer hij eens kanunik was, doch geboren te Zout-Leeuw in Brabant, onder andere schriften, ons ook de levensbeschrijvingen nagelaten heeft van S. Christina en S. Lutgardis. Hij was de leerling van Albertus Magnus en de medeleerling van Thomas van Aquinen geweest, en bloeyde omtrent 1240. Hij zelf geeft bepaeldelijk te kennen dat het wonderbare leven van S. Christina door hem beschreven werd in 't jaer 1232, en dat van S. Lutgardis eenigen tijd later.

Het zijn deze twee opstellen door Cantipratanus in 't latijn ver- in het
vaerdigd, welke onze Geraert schier woordelijk in dietsche of oudnederduitsche verzen vertaald heeft. Maer van het leven van

de levensbeschrijvingen van
S. Christina en S. Lutgardis uit
Thomas Cantiprati
in het latijn van Cantipratanus

als ik reeds in den Middelaer deed opmerken, « 't was niet moge-
 « lijk het opstel van Cantipratanus, zoo kunstig verdeeld in drij
 « boeken (*secundum triplicem statum in anima*), te vertalen of
 « zelfs na te volgen (maer het was wel eene vertaling : *convertit*,
 « enz.), anders dan in even zoo veel boeken, vooral wanneer het
 « een gedicht moest heten. »

Het verschil tusschen de opgave van Trithemius en den werke-
 lijken inhoud van het gedicht was dus geene genoegzame reden om
 te denken dat dit laetste een ander werk dan dat van WILLEM was.

De omstandigheid, die het Leven van S. Christina betrof, was
 moeyelijker om uit te leggen. Indien WILLEM deze levensbeschrij-
 ving ook vertaeld had, zoo was het onbegrijpelijk hoe noch Henrik
 van Gent, noch de abt van Spannheim daer iets van geweten of ge-
 zeid hadden; en was Christina's Leven het werk van WILLEM niet,
 zoo werd het inderdaed twijfelachtig of dat van S. Lutgardis aen
 hem nog kon toegeschreven worden. Immers de gelijkheid van het
 geschrift, de overeenkomst in 't algemeen van tael en voordragt,
 maekten het waerschijnlijk dat beide gedichten, in mijn hand-
 schrift begrepen, een zelfden opsteller, zoo wel als afschrijver,
 hadden; en toen ik in 't Leven van S. Lutgardis de woorden waer-
 door Cantipratanus zich tevens als den schrijver van dat van Chris-
 tina doet kennen : *Quædam beatissima virgo, Christina nomine...,*
cujus quoque vitam et ipsi descripsimus, letterlijk overgenomen en
 vertaeld vond :

Doen dit der heilegher Kerstinen wart cont,

. . . . .

Dier leven dat ic oec heb bescreven,

scheen de eenzelvigheid van den berijmer beider opstellen geheel
 buiten twijfel. Het kwam mij ongelooflijk voor, dat iemand als

vertaelder de getrouwigheid zoo verre zou geëerbiedigd hebben, vooral onder de middeleeuwsche dichters, die zoo vrij met hunne stof gewoon waren om te springen en over den letterkundigen eigendom geheel bijzondere begrippen hadden, dat hij dit zelfs ten koste der waarheid, ik wil zeggen, ter misleiding zijner lezers, zou nagegaen zijn.

Alles liep bij gevolg hierop af, of dat WILLEM de schrijver van het een gedicht zoowel als van het ander was, of dat hij het van geen van beiden was. Ik hechtte natuerlijk meer gewigt aan 't zeggen dan aan 't zwijgen van de twee getuigen wier woorden ik boven aangevoerd heb, te meer daer de tael en de stijl beider gedichten den stempel der oudheid droegen, en ik aerzelde niet een oogenblik WILLEM voor den opsteller daarvan te erkennen.

Weldra echter deed mij een der eerst verloren, maer gelukkig teruggevonden blaedjes nu ook den naem van GERAERT kennen, die zich zelven als dichter dier levensbeschrijvingen aenkondigde. Daermeê ware de zaak uitgewezen geweest, maer, ik beken het, het viel mij hard WILLEMS gedichten, die ik nu meende in de hand te hebben, andermael te verliezen, en de getuigenis eens onbekenden, hoezeer ook van zich zelven, voor die van den Doctor Solemnis en van Trithemius te stellen. Het kwam mij voor dat GERAERT wel een van die letterdieven kon zijn, gewoon hunnen naem aan dien eens anderen te onderschuiven en andermans roem te onderkruipen, zoodanige de middeleeuwen er meerdere opleverden, wanneer het daertoe genoeg was een paer regels in een afschrift te veranderen of in te lasschen. Ik kon althans niet gelooven dat iemand die WILLEMS vertaling kende (en hoe kon ze GERAERT onbekend zijn?), op nieuw zoo eenen arbeid zou ondernomen hebben. vooral daer de Prior van Afflighem geen bloote

rijmelaer schijnt geweest te zijn. Maer alweër van den anderen kant moest men even zoo wel ook in 't klooster van Mielen het gedicht van WILLEM kennen, dewijl Cantipratanus alreeds zijn latijnsch opstel aen dat klooster opgedragen, en WILLEM zonder twijfel dit voorbeeld gevolgd had. Hoe dom en onbeschaemd zou GERAERT niet geweest zijn, indien hij zich niettemin bij de jongvrouwen van Mielen als dichter van dat werk had willen doen gelden?

Men ziet dat tot dus verre al mijne gissingen en onderstellingen elkander te niet deden, en dat het immer moeyelijker werd tot een vast en voldoende besluit te komen.

Nadat zich eindelijk bij het tot hier toe aangemerkte nog de bewustheid en de overtuiging was komen voegen, dat de ouderdom van 't handschrift niet ligt tot WILLEMS leeftijd kon opklimmen, en dat het nogtans, zoo men den aerd der verbeteringen en andere proeven die men er in aantreft, in aenmerking nam, voor een eigenhandig afschrift van den dichter zelven, wie hij ook was, moest gehouden worden, toen meende ik eensklaps het ware getroffen te hebben met alle uitsluitelijke meening te laten varen, en met beiden schrijven, dezen zoowel als genen, een deel in het werk toe te kennen, zoo dat WILLEM voor den berijmer van 't Leven van S. Lutgardis, en GERAERT voor den omwerker daervan en tevens voor den berijmer van 't Leven van S. Christina en voor den afschrijver van 't geheel zou gehouden worden.

Sedert heb ik de zaak nog meermaels overwogen, zonder tot eene meer stellige uitkomst te geraken. Indien geheel het begin, vooral de *Prologue* van 't Leven van S. Lutgardis niet verloren ware, zoo zouden wij welligt van GERAERT zelven vernomen hebben wat gebruik hij van de vertaling zijns voorgangers gemaakt

had. Ik heb in den Middelaer gezeid dat het leven van S. Lutgardis mij toescheen eenigszins vrijer vertaeld te wezen, dan dat van S. Christina. Ik besloot daeruit dat dit laetste waarschijnlijk vóór het ander geschreven was geworden; misschien mag men dat verschil ook toeschrijven hetzij aen den invloed die de oudere berijming van den Benedictijn van Afflighem op den Minderbroeder uitgeoefend heeft, het zij zelfs aen de pogingen welke deze deed om niet geheel en al in het spoor van zijnen voorganger meêgesleept te worden. Want dat GERAERT het gedicht van WILLEM niet gekend en geraedpleegd hebbe, kan ik mij niet inbeelden; maer ik ben even zoo zeer overtuigd dat hij zich aen geene bloote letterdieverij pligtig gemaakt heeft: de dichter van 't Leven van S. Christina is in 't Leven van S. Lutgardis nog gemakkelijk te erkennen.

En nu laet ik het met dit onderzoek zoo blijven; misschien zal later de eene of de andere nieuwe ontdekking al wat dienaengaende nog duister is, oplossen en verklaren.

De prozaische vertaling van Ouwerx waer ik mij in mijne Aenteekeningen eenige malen op beroepen heb, zal ik het best doen kennen met er hier den titel van over te schrijven. Hij luidt als volgt: *Het leven van de Heilighe maget Christina van S. Truyden, genoempt de Wonderlycke Christina: overgeset wt den latijnschen in ons nederlantsche tale. Tot Luyck, By Christiaen Ouwerx den Jonghen, woonende by Sinte Dionys in de Patientie. Anno M. DC. XVII.*

Op de keerzijde volgt: « Tot den goetwillighen Leeser. Ghe-
« vonden hebbende in de Bibliotheek van Roy Clooster by Brus-
« sel t'wee (sic) oude Volumina: Vvaer in het een was houdende
■ het leven van de Santen en̄ Santinnen vā hespegau, gescreven

« door den Eerw : Heer Thomas van Cantiprato, Suffragaan van
 « Camerijck, onder aldaer (sic) in beschrijvende dit naervolghende
 « leeven van die Wonderlycke Christina, als oock verhaelt by
 « Surio den 20 Iunij, ende noch meer ander Catholische Scryvers.
 « Overgeset ende gedruet door bevel van den Eedelen Heer Johan
 « Brunninx, Heer van Brusthem, Voecht van Sepperen. »

Het slot van dit berigt en vooral de vergelijking van den stijl en de spelling daarvan met de vertaling zelve, doen mij sterk vermoeden dat wij hier eenige regels uit de eigen pen van den « Eedelen Heer Johan Brunninx, » enz., voor ons liggen hebben, ten zij Christiaan Ouwerx de Jonghe, die naer allen schijn, van Zepperen geboortig was ⁽¹⁾, onder de Luiker Walen zijn Nederduitsch een weinig vergeten had. Het is althans zeker dat de overzetting, hoezeer ook geen meesterstuk, oneindig frayer en zuiverder is. Ik heb ze korthedshalve alleen onder den naem van Ouwerx aangehaeld. De plaatsen, waer dit geschied is, zal men hierachter in de lijst der Schrijvers aangewezen vinden.

Behalve deze vertaling en den latijnschen tekst van Cantipranus bij de Bollandisten, heb ik nog gebruik gemaakt van twee handschriften van den latijnschen tekst, toebehoorende aen de bibliotheek van 't bisschoppelijk seminarie van Luik. Beide werden te Hooy (fr. *Huy, conventus huyensis*) geschreven, het een in 't jaer 1479, het ander, dat veel zuiverder is, dertig of veertig

(1) Op de zijmuren van het steenen pachthof naest de kerk van Zepperen, welk dorp eene halve uer oostwaerts van S. Truiden ligt, verbeelden de ankers nog den naem van Ouwerx. Ouwerx de Jonghe moet ook boekbinder geweest zijn, blijkens de vele boeken die men nog aantreft met een vrouwenbeeld op den lederen band gedrukt en met de leus : *Patientia victrix*. Ik ben voor 't overige verwonderd dat de Heer van Brusthem toegelaten hebbe dat de titel S. Christina te S. Truiden en niet te Brusthem zeide geboren te zijn; doch zie de Aenteek. onder reg. 155.

jaren vroeger. Ik heb mij, uit den aerd der fouten die in het eerste voorkomen, kunnen overtuigen dat de onkundige afschrijver daervan geen ander exemplaer voor zich liggen had dan dit zelfde oudere, welk hij niet altijd goed heeft weten te lezen. In mijne Aenteekeningen op reg. 70 en vlgde. tot reg. 133, en misschien nog verder, heb ik de varianten aangewezen waerdoor de gedrukte tekst der Bollandisten zich van dien mijner handschriften onderscheidt. Het ware mij gemakkelijk geweest die vergelijking tot op het einde toe voort te zetten; maer ik gevoelde weldra dat ik daer mee een geheel onnuttig werk zou verrigten, om dat niet ligt iemand de aldus verspreide lezingen raedplegen zou. Ik vond dus geraedzaam dezelve ergens bijeen te brengen, gelijk ik het thans hier beneden in eene noot ook doe ⁽¹⁾.

---

(1) Ik behoud, ter gemakkelijker vergelijking, de cijfers die door de Bollandisten aan 't hoofd van iederen § geplaatst zijn.

4. *eam caelestibus* — *per Isaiam dicit* — 5. *positum est* — *ubi usque* — *ut quid ridisset et quid* — *Quibus illa* — 6. *Statim ubi defuncta* — *animam meam loqui haec* — *in rita dignas scelerum suorum pœnas l.* — *quosdam ibi* — 7. *dominum mihi tid.* — *ibique agere pœnas* — *et respondi* — 8. *veloces sunt ang.* — *amici ejus admirabantur* — 9. *praesentias hominum* — *in desertis, arboribus, in summu.* — *ferreis eam manc.* — *penurias pateretur et pœnas* — *sine victu poterat durare* — *matrem Christi virg.* — *cunctis inaudita* (op den kant: *seculis*) — *et capta est* — 10. *venit Leodium* — *non posse illa* — *venit ad alium presbyterum* — *cernunt ante se stupefacti* — *corpore femineo* — 11. *nec tamen ingredientis corporis* — *divinum fuisset* — 12. *ut hiis sex diebus* — *rotæ circumlatus* — *ulla tamen laesura* — *fractura in membris.* *Ibat* — 13. *Suspensa manebat.* — 14. *Media nocte quauis.* — *syllas et condensa* — *immunis maneret* — *qui hoc saepius* — 15. *ac leuitatis* — 16. *gratiam in ea dir.* — *conglobatum redibat ad* (*corpus ontbreekt*) — *quæ prius sub* — *palos etiam freg. erecta st.* (*sepium ontbr.*) — 17. *ac vinculis* — *nequam eam* (*ille ontbr.*) — *in curru ap. L.* — 18. *ex omni parte murato* — *astrictam ad columpnam* (zonder *et*) — *januis inclusis obseravit* — *sanata es* *et* — *ambulabat trip.* (zonder *ac*) — 19. *sorores ejus et am.* — *nares ejus* — *et numeri comp.* — *nullo igitur caper. effundere* — *teniam prostr.* (zonder *que*) — 20. *pro libito et licito* — *quotidie ontbreekt.* — 21. *ad ecel. quamdam quæ vocatur* (hier is de plaats van een of twee woordjes opengebleven) *conf.* — *hoc ibi* — *fuerit modus* — *quietusque se postea habuit* — 22. *nihil quæ propr. reliq. pro Chr.* — *erga peccat.*

Al wat ik tot hier toe gezeid heb raekt ons gedicht slechts van buiten. Het zal thans tijd worden mede een' oogslag op het inner-

magis flect. (ad misericordiam ontbr.) — *justa illud viri sap.* — *et ut hoc exemplo pateat quodam facio Chr. confirmemus (quæ diximus ontbr.)* — 24. *fuit pro qua* — *sibi per eleemos.* — *Videb. quod ran. vel buf.* (zonder ei) — *cum adept. quid ed.* (injuste ontbr.) — *ut ab impio denegatum* — 25. *non aliis freq. cons. nisi (filis ontbr.)* — *sumebat cibum* — *Hiis* — 26. *quasi marens semper incedebat et lugens* — *curcabatque ac incurcabat brachia ac dig.* — *Sine magna sui contritione sust. val.* — *salvandi descend.* — *jocund. videre* — *vel marore ejus quod* — 27. *exortans eos ad pecc.* — *qui in ipsum converti vellent* — *hominum. contristari* (zonder ei) — *posset. hoc dicebat (et perfundebatur, enz. ontbreekt.)* — 28. *qui immanis sceleribus* — *crucianda tempora* — 29. *congressio facta inter ducem* (de rest ontbreekt.) — *Katharinæ dixit* (de rest ontbreekt.) — 30. *scand. monast. profuturum (maximum ontbr.)* — 31. *quidam nobilis (fuit ontbr.)* — *Sepulchrum prof. (domini ontbr.)* — *prece sua dominus salvum* — *uxori illius* — *non multo post appar. (verum ontbr.)* — 32. *edicere* (voor edisserere) — *laetabundus occ. (exultans ontbreekt en te regt.)* — 33. *cognoscetis* — *magnam occ. (zonder que)* — *licet secreta suæ* — *rep. eandem d. longo post tempore, triennio scilicet* (waarschijnlijk heeft de afschrijver van 't hs. der Boll. de verkorting van triennio niet kunnen lezen.) — 34. *credimus* (zonder meer) — 35. *et ipsi* (zonder cum.) — *sedendo loq.* — *quod. armonia admir.* — *artificibus* — *vel hanelitus* — *solum inter pectus* — 36. *ocul. quoque palp.* — *Te deum laudamus inchoabat* (zoo; de rest tot *finiebat* ontbreekt.) — *Postea cum reversa ad plenum ad se* — 37. De woorden *quare non servis ei*, ontbreken. — *Videres nunquam ab alio contrad.* — 38. *castrum quod ab oppido Sancti Trudonis distat per duo fere miliaria quod Loz dicitur.* — *a qua reclusa quæ de Christina scripsi revelata* (op den rand : multa) *suscepi* — 39. *Christina omni nocte matutinarum* — *tam mir. audita erat* — *incomp. resonabat* — 40. *ac rarissime fac.* — *non ad se* — 41. *vir nobilis* — *audiensque eum quandoque in pal.* — 42. *in atr. jaceret eccl. multo stip. mil.* — *Tunc illa :* *verum* — 43. *cum duce Limborg.* — *acclamat* — *seminæ prædictæ ille abhorrens* — 44. *recedere jubet* — *toto corp. prostratus* — *usque in diem illam* — *Post hoc dominus comes.* — 45. *quam pia mul.* — *post mortem app.* — *absolve* — *interdum vero frig. alg. cruciari, et secundum quod* — *ille laetatus inan.* — 46. *in ult. anno vitæ suæ* — *in omn. fere animam corpus spiritus obt.* — *humana fere mentes* — 47. *Narr. mihi nominis mei venerab.* — *quiddam de Chr.* — *et ecce Christina cum imp.* — *Nec mora Christina* — *quid tam diu miseram animam cupis detinere?* — *Vae tibi miserrimo* — 48. *O anima sic misera, quare sic me cruc.* — *non sinas* — *unde sumpta sum* — *fidelius in cal. deosculabatur suas plantas, atque* — *dulcissimum ac felicissimum corp. quare verb. te? quare citari tibi?* — 49. *Et iterum ing.* — *o meum dulciss. (optimum et ontbr.)* — *jam requiescens in pulv. paul. dormies, paul. dormitabis (sic).* — *et in Christina, ut ita dicam* — 50. *modice summoque ad momenta r.* — *sed similis erat* — *Et hoc igitur creditur* — 51. *aliorum aciem* — *quamd. Beatr.* — *coram Christina*

lijke te werpen, dat is, op de stof en den vorm; maer ik heb den lezer reeds verwittigd dat het geenszins in mijn bestek valt al de vragen die tot den vorm betrekkelijk zijn, en vooral diegene welke de versmaet van Geraert betreffen, hier wijdloopig te behandelen; omtrent de stof en den inhoud kan en zal ik nog veel korter wezen. Het opstel van Cantipratanus is reeds in de vorige eeuw door de Bollandisten geschiedkundig onderzocht, beoordeeld en opgehelderd geworden, en over eenige jaren heeft de geleerde J. von Görres, toen Professor der Geschiedenis aan de Koninklijke Universiteit te München, doch thans overleden, ter verdediging en verheerlijking van het christelijk mysticismus over 't algemeen, in vier volle banden alles bijeen gebragt wat ooyt de ondervinding en de wijsbegeerte van dergelijke geheimen der menschelijke natuur hebben kunnen achterhalen ⁽¹⁾. Hij heeft daer aen onze *Christina Mirabilis* verscheiden bladzijden toegewijd en een groot gedeelte van hare legende woordelijk overgezet, als, bij voorbeeld, in

---

genibus — per thalamum — solam Christinam int. — 52. voc. Christo spir. exhal. — Nec mora cum sor. quad. rev. Beatr. — prostratum. (de rest tot aen *Tunc* ontbreekt) — *defunctum corpus clamans et ejul. veh. — accepta fiduc. — obediens mihi semper — potens potes nunc per illum cui jung. — 53. ad consp. Dei — soror mea — ad diu concup. reverti — interim ergo aggr. — 54. quievitque annis septem, scil. usq. ad tempus quo corpus ejus et omne aed. — ad tumultum rev. Chr. (beatae ac ontbreekt) — dum amoto — una mente, uno ore — nihilominus* (ook in 't hs. kwalijk als een woord) — *55. Veniet dies, certe dies veniet — negl. quondam temp. — tunc volunt emere — 56. paratos esse omni hora — quam de alio aliquo — in gloriam et laud.*

Beide Luiker hss. eindigen met nummer 56. Wat bij de Boll. nog volgt is een later bijvoegsel. Laet ik ook doen opmerken, dat sommige dezer varianten mede tot bewijs kunnen strekken, dat de dichter en de afschrijver van ons gedicht een zelfde persoon waren, als n° 16, waar *sepium* ontbreekt, en n° 34, waar *sedendo* behouden is; op welke twee plaatsen de verbeteringen in de versregels (zie vs. 535 en 1130) welligt na het inzien van een anderen latijnschen tekst door den Dichter gedaan zijn geworden. En zoo nog elders.

(1) Die Christliche Mystik, Regensburg, 1836—42. 4 banden in 5 deelen 8°.

't IIe deel, blz. 405—6 en 530—56, in 't IIIe, bl. 488—90, enz. Het zou wel niet onmogelijk zijn in hetgeen hij daer zegt, en zelfs in zijne vertalingen, ginds en daer een kleine onnauwkeurigheid te ontdekken; maer indien het systeem van den schranderer man anders gegrond is, zoo zal men op eenige kleine vlekjes liever geen acht geven. Hij beschouwt ieder verschijnsel van het Mysticismus in 't bijzonder, en na, op de tweede der aengehaelde plaetsen, uitgelegd te hebben waerin « die Entrückung und der ecstatische Flug » bestaet, drukt hij zich over onze Christina en over de getuigen, op wier gezag hare legende steunt, met de volgende woorden uit :

« Um als Ueberleitung in den Kreis dieser neuen Folge von
 « Erscheinungen einzuführen, wollen wir hier mit jenem Wunder
 « der alten Zeit, der *Christina mirabilis* den Anfang machen;
 « und aus ihrem Leben, wie es Thomas Contipratanus uns auf-
 « behalten, das hierher Bezügliche an dieser Stelle mittheilen,
 « den Rest dem folgenden sechsten Buche vorbehaltend. Thomas
 « war ein glaubhafter Mann, dessen Wahrhaftigkeit und vielfältige
 « Verdienste in diesen Gebieten, wir schon öfters anzuerken-
 « nen, die Veranlassung gefunden. Er, wohl vorsehend, wie
 « schwerlich die Dinge, die er hier zu erzählen hatte, bei Allen,
 « welchen die Geheimnisse dieser Regionen unbekant geblieben,
 « Glauben finden würden; weil sie, über den gewöhnlichen Lauf
 « der Natur hinausgehend, dem an ihn gewiesenen Verstande
 « unmöglich scheinen; entschloss sich, wie er selbst in der Ein-
 « leitung erzählt, nur schwer, sie niederzuschreiben. »

Daerop volgt dan alles wat Thomas Cantipratanus van zijne oorkonden en getuigen, de Burgerij van St. Truiden, Iveta (die sehr fromme Klosterschwester, = *reclusa*, clusenerse?), den

abt Thomas en Jacob van Vitry in zijne voorrede zegt, waerna Görres aldus voortgaet : « Aenliches Zeugniß hat auch später der
 « Carthäuser Dionysius, vom Ende des 14ten Jahrhunderts bis
 « 1471 im Rufe der Heiligkeit lebend, in seinen Schriften für sie
 « abgelegt. Da, wo er nämlich im Buche *de quatuor novissimis*,
 « Art. 50. einen Auszug ihres Lebens mittheilt, und im Dialog
 « *de judicio animarum*, Art. 10. setzt er hinzu : er sey oft an
 « ihrer Grabstätte gewesen ; und als er in St. Truyen die Schule
 « besucht, hätten dort noch welche gelebt, die solche gekant, die
 « sie in ihren Lebzeiten gesehen ; und seine Mitschüler, hätten
 « nach den Erzählungen ihren Aeltern oft von ihr geredet. »

Daerna heeft men nog eens een lang uittreksel uit Cantipratanus, waervan slechts het begin eenigszins gewijzigd is : « Christina
 « war um 1150, in der diöcese Lüttich in St. Truyen, oder dem
 « ihm nahe Orten Bruesthem, von ehrbaren Aeltern geboren, »
 enz. Dit uittreksel gaet tot regel 660 van ons gedicht, en daerop
 maekt dan Görres de volgende aenmerkingen :

« Dieze Angaben sind vollkommen hinreichend, um uns einen
 « Blick in die innerste Natur dieses wundersamen Wesens zu eröff-
 « nen. Dort im einsamen Leben bei ihrer Heerde, und im fortge-
 « setzten Umgange mit Gott, muß, — während die Schwingen
 « ihres Geistes, obwohl fortdauernd in Bindung festgehalten, in
 « ungewöhnlicher Weise herangewachsen, — das Gröbere ihres
 « Leibes sich also entstofft, das Feinere aber aetherisirt haben ;
 « dass jenem geflügelten Geist zur Hülle, zuletzt nur ein Körper,
 « wie vom feinsten der Luft gewebt, zurückgeblieben. Eine ge-
 « raume Zeit mochte sie in ihm umgegangen seyn, und das Leben
 « blieb, wie es in solchen Fällen wohl öfter zu geschehen pflegt,
 « der Veränderung noch nicht inne geworden, in seinen alten

« Geleisen. Endlich trat die Crise ein, als sie, wie die ~~Irigen~~
 « glaubten, gestorben. In dem gewaltigen Starrkrampfe, der sie
 « befallen, erfolgte unter Gesichten, die Lösung des Geistigen
 « vom Leiblichen in ihr; jenes setzte in diesem, je nach den
 « geänderten Verhältnissen, sich zurecht; und indem nach er-
 « folgter Entstrickung der früheren Gebundenheit, die verkleb-
 « ten Flügel ihrer Seele zur Entfaltung Raum gewinnen, hat sie
 « ihre mystische Metamorphose überstanden; und tritt nun eine
 « Andere, denn sie zuvor gewesen, ins zweite Leben ein; das
 « durch die Dinge, die sie in jenen Gesichten geschaut, auf die
 « ganze Dauer seine Bestimmung gefunden. Schon ihr gewöhn-
 « liches Schreiten ist jetzt wie Geisterschritt, die Erde kaum
 « berührend, und darum über die Wässer leicht hingleitend.
 « Dort in der Kirche schon hat der Abscheu vor dem Fleisch-
 « geruch der Menschen, und was noch ärger ist, der Stank ihrer
 « Sünden, ihre gehöhten Sinne hart verletzend, sie auf die Ge-
 « bäcke derselben hinaufgetrieben. Die gleiche Erregbarkeit des
 « Sinnes, und der Trieb nach Einsamkeit, hat sie dann auf die
 « Zinnen der Gebäude, der Thürme, der Gotteshäuser und die
 « Wipfel der Bäume hingeführt, und so gross ist ihre Leichtig-
 « keit, dass die Zweige unter der Knienden kaum sich beugen;
 « während solche Geschmeidigkeit ihren Gliedern einwohnt, dass
 « sie sich leicht in die Form eines Balls zusammenziehen. Das
 « alles ist Folge ihres inneren Zustandes, und der damit ver-
 « bundenen Lösung aller psychischen Kräfte von ihrer ausseren
 « Umhüllung, so dass jene, fortan strahlend geworden, diese
 « leicht mit hinnehmen nach ihrem Wohlgefallen Der höhere
 « Geist aber, indem er noch dazu in sie eingefallen, weil er ein
 « Gefäss für seine Gnaden, und ein fügsames Rüstzeug für seine

« Wirkungen in ihr gefunden , hat diese Flugkraft noch gemehrt,
« und sie geheiligt , indem er sie gegen das Heilige hingerichtetet. »

Meer zal ik ditmael van Görres niet ontleenen , daer deze weinige regels genoeg zijn , om te doen verstaen hoe alles bij hem zijne uitlegging vinden kan. Die de zaak verder nagaan of dieper doorgronden wil , mag zich de moeyte niet ontzien zijn doorgeleerd , maer toch zonderbaer werk zelf te raedplegen.

Thans koom ik tot Geraert en zijn gedicht terug. Welke ook zijn leeftijd geweest zij ⁽¹⁾ , de tael was nog altijd in haren bloey en hij was ze volkomen meester. Het zijn nog altijd de zelfde uitdrukkingen en vervoegingen , de zelfde vormen en wendingen , de zelfde rijkdom en verscheidenheid , de zelfde juistheid en regelmatigheid , de kracht , de bevalligheid , die wij bij Maerlant , bij Van Heelu en bij de beste schrijvers der dertiende en veertiende eeuw gewoon zijn te bewonderen. Ik heb op meer plaetsen van mijne Aenteekeningen getoond dat het dialekt van Geraert in den grond het Limburgsche is ; maer het Brabantsch , het Vlaemsch en de overige tongvallen staen hem even zoo wel ten dienst , het zij hij aen de vereischten van het rijm te voldoen hebbe , het zij ook buiten het rijm , waer zijne verzen er in weluidendheid of rijkdom van klanken en vormen iets door winnen kunnen. De *misselike tonghe* welke Maerlant slechts om *die rime* gewoon was te zoeken , verstrekt onzen Dichter meestal tot een

---

(1) Sedert dat ik de vorige regels schreef , vielen mij eenige perkementen bladen in de hand , behelzende de *Feuda Sancti Trudonis* , enz. , en geschreven tusschen de jaren 1350 en 1376. Het geschrift heeft de grootste overeenkomst met de latijnsche aanwijzingen der opschriften waer ik hier voren , blz. viii , van gesproken heb , en de lijntjes , waer de regels tusschen loopen , zijn insgelijks met een potlood getrokken ; maer de gaetjes op den kant ontbreken , het geen zelfs voor een hooger en ouderdom van ons handschrift pleiten zou. Ik meende den lezer dit niet te moeten verzwijgen.

werktuig zijner kunst, waardoor hij ook de flik- en stopwoorden en al dien tragen sleep van onnutte inschuifels, welke onze oude gedichten zoo zeer ontsieren, meer dan iemand heeft weten te vermijden.

Het eigenaerdige van Geraerts spelling zal de lezer, voor een gedeelte, uit de vergelijking van den tekst met de *Collatie* leeren kennen en verder uit mijne Aenteekeningen, waer al het voornaemste met zorg aangestipt en, zoo veel mogelijk, uitgelegd en tot zeker regels gebragt is geworden. Ik meen alleen hier te moeten herzeggen dat onze Schrijver over 't geheel de zachtheid bemint. Onder de klinkers, die met elkander afwisselen, mijdt hij de doffe en zware, en kiest geerne de ligste en helderste : *ingel*, *inde*, *minsche*, *minschlec*, *lindenene*, *kinnen*, *bekinnen*, *swimmen*, *scinken*, enz., voor *engel*, *ende*, *mensche*, enz.; echter overal *messe* als in Limburg, en niet *misse*, op zijn Brabantsch, en *meld* voor *mild*. Voorts *vunte*, *scurse*, *sunde*, *sundelec*, *getruwen*, *crummen*, *vergrunden*, *sturten*, enz., voor *vonte*, *scorse*, *sonde*, enz. Zoo ook *overvluedech*, *genuechte*, *druesheit*, *suetheit*, *grueten*, *gevuelen*, *sueken*, *berueren*, *vueren*, en meer anderen, voor *genoechte*, *droefheit*, enz. In plaets van *vraghe*, zegt hij *vreghe*, en zoo *vreght mi*, in imperat., als mede in imperf. *si vregghde* (zij vroeg); *mere* voor *mare* (faem); *wert* voor *waert* (versus); *hi weer*, *si weren*, voor *waer* of *ware*, *waren*; *genede*, *sundere* voor *genade*, *sondare*, enz. De meeste van deze vormen vindt men zoo wel buiten als in het rijm. Wat meer is, soms komen de zelfde woorden ook met den gewoonen klinker voor, zonder dat de reden daervan iets meer in het rijm te zoeken zij, maer veeleer in 's Dichters gevoel, dat hem de verscheidenheid betrachten deed. Zoo schrijft hij, b. v., regel 477 en 495 : so

sunderlinghe, en seffens hierna, regel 504 : *waren sonderlinghe*, doch regel 719 wederom : *sunderlinghe op sondaghen*, en reg. 867 : *om sunderlinghe*; terwijl hij reg. 22 en 51, waer geen o-klank te vermijden was, even als reg. 504, de o van *sonderlinghe* bewaerd had. Men vergelijke daer meê reg. 1676 :

Só stont | óp de ion | frúwe | fíjn,

daer hij nogtans op alle andere plaetsen *jonfrouwe* schrijft. Regel 276 heeft hij dus de eentonigheid van den e-klank gemijd met *euweliken* te schrijven in plaets van *euweleken* :

toet | mí ten | eúwe | líken | lóne;

wat nog meer gewigt bekomt, doordien de uitgang *-ike* nergens dan hier buiten het rijm staet. Reg. 733, 877, 987, 1414 en 1756, de eenigste plaetsen, meen ik, waer hij nog voorkomt, valt hij in het rijm; in alle andere gevallen spelt Geraert bestendig *-eke*, gelijk men dit schier op elke bladzijde zien kan. Andere voorbeelden, als reg. 227 *en voerdenghe*, naest reg. 243 *so vuerdenghe*, of reg. 412 *aen hoeren lichame*; voor het gewoonelijkere *aen haren*, enz., ga ik voorbij; wien het lust mag dit verder onderzoeken : ik zal er ook eens op terug komen, en dan mede het Leven van Sinte Lutgardis in vergelijking brengen.

Even als in *vreght* en *vreghde*, die ik hier boven aangehaeld heb, verkort hij in meerdere woorden de vokalen welke anders in de latere spelling altijd verlengd voorkomen, het zij dit een late nagalm zij van den tijd toen onze tael hare korte wortelklanken nog niet verloren had, waardoor het gedicht van Geraert zich naest de oudste gedenkstukken van onze letterkunde plaetsen zou, het zij de Dichter hierin alweêr aen zijn kunstgevoel en aen de behoefte van maet en rijm, of enkelijk aen het gebruik zijner

alsmede reg. 560 te *Ludeke wert*, reg. 1024 *tonswert*, en reg. 1528—29 :

Om die | grôte | minne die | si
te | Góde wert | hádde, de | móghet | vri;

en nog eens reg. 1787—88 :

doen | ghi op ert | ríke | lévende waért,
eñ | daérna, | wildi, te | Gódewert | vaért;

doch reg. 1555—54 *weert*, lang : *Hi seid dat*. . . .

dat hi | eénwerf van | ménnen | sóude | gaen
te | húes weert, | dóense | wáren ge | dáen;

en eindelijk reg. 1557—58 *waert*, als rijmwoord :

dát si | mét eer | gróter | váert
léed eñ | ginc ter | kérken | -wáert.

Het gebruik van Geraert omtrent de klinkers en dubbelklinkers zou tot een veel grooter getal van opmerkingen stof kunnen leveren, maer ik heb daer noch tijd noch plaats meer voor. Die meer begeert, geve zich de moeyte den Bladwijzer open te slaen bij de woorden *Vokael*, *Vokaelverlenging*, enz., *Elisie*, *Apocope*, *Maet*, *Rijm*, *Assonantie*, *Dialekt* en dergelijke. Ook enkele woorden kan men opzoeken, als *Di*, *Voel* (veel), *Voer* (voor), *Weer* en *Were* (ware, wkw.), *Oide* (oude), en honderd andere; want daer zijn weinige gevallen of er is iets van gezeld in de Aenteekeningen.

Wat de medeklinkers betreft, heeft de spelling van onzen Dichter ook veel eigenaerds. Stippen wij nog eens op de eerste plaats de zachtheid aen, dat is, de zorg die hij aanwendt om de enkele sylben van hare hardste medeklinkers zoo zeer mogelijk te ontlasten; en om de stroefheid te vermijden, die uit de ontmoeting en het horten van ongelijke en strijdige klanken ontstaen kan. Als voorbeelden van uitgeworpen medeklinkers teeken ik aen,

regel 108, *slechts* voor *sechts*; 121, *menechten* voor *menechsten*; 78, *omoedechte* voor *omoedechste*; 603, *stijfs* voor *stijfst*; 614, *rechts* voor *rechts*, enz., op welke plaatsen men de Aenteckeningen zien kan, alsmede reg. 420, 606, 657 en 914 over *subwile*, *starleker*, *gestert* en *boedscad*. Ik zou daer misschien ook *tfevier* (*tfevier*) kunnen bijdoen, voor 't *feeghwier*, regel 241 :

Doen and | wérdden mijn | leidere mi | óppen | báre
 dát, datd | séker | wáre tfe | uíer,
 háer si haer | súnnden in | árnden, di | hiér
 háer peny | téntie | nien vol | déden,

zoo de sylb hier niet meer opzettelijk ten voordeele der maet verkort ware. Men vergelijke reg. 88, 107, 108, 269, 945, 1472, 1484, waer overal *veghwier* staet, met een zeer voelbaer verschil van kwantiteit.

Men merke bovendien de verandering der zachtere *v* in de sterkere *f*, uit hoofde der voorgaende sterke *t* : *tfeuyer*, d. i., *twevier*, gelijk men elders *tfolc* voor *twolc* of *dat volk* aantreft, omdat letters van verschillende kracht naest elkander niet kunnen uitgesproken worden, zonder de spraektuigen geweld aen te doen en het gehoor te kwetsen. *Tf* glijdt met éénen tongslag door, terwijl *tw*, zoo men beider letteren kracht streng bewaren wil, eene hervatting en eene dubbele werking van mond, tong en lippen vereischt. Tot dus verre heeft de spelling van Geraert niets bijzonders, maer 't geen hem gansch eigen is, is, dat hij dit in alle gevallen in acht genomen en zijne schrijfwijze daer bestendig naer geregeld heeft, ten zij alleen op zulke plaatsen waer de kunst zelve hem een anderen regel voorschreef, als b. v. (om hier tevens eene uitneming van 't naest voorgaende bij te brengen), regel 92 :

So | dát si haer | wôrp sulc | wíle ínt | vier;

waer hij te onregt het zij *int fier* of zelfs *in tfier*, het zij ook, met verzachting des voorgaenden medeklinkers, *ind vier* zou geschreven hebben, om dat *wile int* ten opzigte der maet opzich zelf staet, en tusschen de daling van dezen versvoet in de volgende heffing de overgang van de *tenuis* tot de *media* zonder aenstoot is. Waerom hij niet mogt *int fier* schrijven voelt iedereen; en waerom *in tfier* even verkeerd zou geweest zijn, kan men in mijne Aenteek. op reg. 45 zien, blz. 24. Maer hij schrijft reg. 3, *die dbe | gin es*; reg. 70, *ind be | ginsel*; doch ook zoo reg. 45, *ind | cloester*, tusschen daling en heffing, om niet te spreken van de zamengestelde *cl* of *kl*, die uit hoofde der liquida natuerlijk tot den middelklank *gl* verzwakt. Zoo staet er mede reg. 108 *doerd | vèghvier*.

Het zal voor den kundigen lezer niet moeyelijk zijn dit verder voort te zetten; de stof althans tot allerhande opmerkingen van dien aard zal hem bij Geraert niet ontbreken. Hij zal daer zien hoe de harde *t*, die velen als de alleen wettige slot-dentael aen gezien hebben, in menigerlei gevallen door de zachtere *d* vervangen wordt; wat echter uit de *Collatie* alleen volkomen blijken zal. Dit vindt schier altijd plaets voor eene andere *d* die volgt, voor de zachte *s*, voor de *h*, voor de *w* en doorgaens ook voor den klinker *e*, zelfs in 't rijmwoord, van den eenen regel tot den anderen; en dan volgt het tweede rijmwoord, zoo veel mogelijk, de zelfde wet. Men zie voorbeelden daarvan regel 137—58, *steed : die....heed*; 409—10, *so heed : dat si....creed*; 427—30, *heed : water...creed*; *geed : God weed*, waer hij misschien ook wel eenige gelijkheid voor het oog gezocht heeft. Regel 447—48, *haer hoed : dat was....wonder groed*; 701—02, *heed (wkw.) daer....gereed*; 709—10, *gemaed : en̄...gesaed*; 1047—48, *ongebadecheed : dat...leed*; 1639—60, *spod : hi....God*; 1715—19 :

Be | átrijs | wás te | doéne ge | réet
 (als was | hâre haer | siecheit | léet),
 ál dat | hâer de | máget | hied,
 Eñ | dies ■ | liet si | áchter | nyed..
 Doen | ginc si | liggen, enz.

Ik schrijf deze regels geheel over, om de vergelijking met sommige der voorgaende voorbeelden te vergemakkelijken. Men lette vooral op *nyed* dat alleenlijk hier met die spelling voorkomt. Als laetste voorbeeld daarvan teeken ik nog aen, reg. 1907—08, *als de tijd : der maerct... overlíjd*, terwijl anders overal *tijt* geschreven staet.

Wil men voorbeelden waerin slechts één der rijmwoorden den invloed ondergaet van de letter die er in 't begin van den volgende regel onmiddelijk op volgt, men zie regel 161—62, *geboed : dat... ter doet*; 481—85, *goet : bloed || soen scenen*; 579—81, *gesont : gewond || Daer om*; 1041, *gebed : voor den riddere... daer met*; 1051—53, *tijt : verblíjd || Dat woert*; 1477—80,

Gaet | hénen | álso | álst God | wélt,
 eñ | ná dat | gódlec oer | déel, so | géld
 de | píne di | ghi hebt | híer ver | díend
 óm v | súnden, mijn | lieve | értent.

Als een zeker bewijs dat die schijnbare onstandvastigheid niet toevallig is, doe ik hier opmerken dat het rijmwoord *geld* eerst *gelt* geschreven is geweest, en dat met een tweeden pennestreek *dë t* opzettelijk tot eene *d* omgehaeld is geworden. Ik zal daer een weinig later op terug komen; thans teeken ik nog de volgende twee ongelijke rijmen aen, reg. 1655—57, *hier ut : lud || Dan seltu*, enz., en 1821—22 :

eñ | léed daer | dérde | wérf de | dóed,
dérdeuerf | stárfse : dat | wónder was | gróet, enz.

Een klein getal afwijkingen van dien kunst- of, zoo men wil,

spellingregel, en ettelijke plaetsen waer de reden daervan minder in de oogen springt, kunnen slechts als uitnemingen gelden die ons tot een verder onderzoek uitnoodigen moeten. Ginds en daer mag men ook eene vergissing of onaendachtigheid vermoeden, daer het schier onmogelijk was zulk een stelsel overal zoo getrouw te blijven, dat men zich, eensdeels in 't schrijven, anderdeels in 't afschrijven, niet soms aen eenige onstandvastigheid pligtig maekte. De proeven daervan ontbreken niet, en men zal ze mij ook wel weten voor te werpen; maer men neme op iedere plaets wel in acht al wat voorgaet en volgt, en men hete het niet eene bloote grilligheid, wanneer Geraert, na regel 122 :

dat | léid hi | di dit | *mæcte* daer | méde,

en reg. 1250 :

di haer | léven | *mæcte* | in la | tîne,

mæcte met de harde *t* gespeld te hebben, rég. 1396 *maecde* schrijft, met de *d* :

dat | hi noit | *mæcde* ocht | máken | sál,

omdat het voorgaende *noit*, en vooral het volgende *ocht* welk door een soort van elisie zich aen *maecde* komt vastsluiten, met *mæcte* eenen wanklank zou voortgebragt hebben. Echter schrijft hij ook *si weicde*, r. 646, en *die verrotten*, r. 649, gelijk men meer woorden in 't Leven van Jhesus gespeld vindt, en nog op den dag van heden vele dergelijke vormen rond St.-Truiden hoort uitbrengen.

Hij maekt dus in 't algemeen veel gebruik van de *d*. Hij schrijft *daed*, *died* (= die dat), *doed*, adj.; *doerd veghvier*, *hi geboed*, *heed*, adj.; *heet* en *hied*, van 't wkw. *heten* of *heeten*, vocari; *hi leed*, impf. van *liden*, pati.; *hi leid*, præs. of impf. van *liden*,

belijden, fateri, doch *leet* van *liden*, gaen, en *liet* van *laten*, als mede *si stont op*, *ic salt u*, *so steet daer* en zoo nog eenige anderen. Doch alweër *dies sacramends*, *ind jammerlec dal*, enz., eenmael *waerheid*. Segghen geeft overal *hi seid*.

Iets dat hem geheel eigen schijnt, is de spelling van de syncope *datd*, voor *dat dat*, later *dat't*, die men overal hier aantreft. Ik voeg er in 't voorbijgaen *wetd* bij, regel 537, schoon ik het voor eene schrijffeil houd, daer deze regel gedeeltelijk en de voorgaende geheel herschreven is, en, in den volgenden bovendien eene verandering geschied is (*dad* voor *dat*), waer ik reeds over lang beloofd heb een woord van te zeggen. Ik begin met den lezer de plaets hier onder de oogen te brengen, de herschreven woorden van 't handschrift door eene verschillende letter aanduidende :

eñ | háer li | cháme quam | wéder | saén
 tsier | vórmén : dat | hád al | Gód ge | daén!
 Maer | ná dat | dít sus | wás ver | gáén
 So | gínc si | ménechwerf, al | sónder | wáén,
 ópte *tun* | stáken al | réchte | staén,
daer | *si met* | gróter de | vócién | háer
psálme sanc ; | wánt *wetd* | dát voer | waér,
dad | haér was | pijnlec | énde | swaér,
 dat si, enz.

Ik geloof dat de Dichter hier eerst *wetd* voor *weet dat* geschreven had, om dan voort te gaen, gelijk er nu staet met : *dat voer waer*; maer zonder 't woordje *dat* nog eens daarna te herhalen, zijnde *dat*, in *wetd dat voer waer* (= *wet dat, dat voorwaer...*), op de eerste plaets het pronomen, op de tweede de conjunctie; terwijl er thans, na de veranderingen die hij aan die regels toegebracht heeft, en gelijk het zelfs de punctuatie bewijst, in *wetd dat voerwaer* alleen nog een pronomen kan erkend worden, en *wetd* zigtbaer voor niets meer gelden mag, dan indien er enkelijk *wet*

stond. Ik denk alzoo dat de *d* alleen door vergetenis daer staen gebleven is. Dit is zoo veel te waarschijnlijk, daer op deze plaets tevens een maer al te duidelijke proef van *distractie* bij den Dichter, toen hij ze meende te verbeteren, aen te wijzen is; maer ik moet er eerst eene belijden die ik zelf beging, en die men mij welligt minder gemakkelijk vergeven zal.

In mijne Aenteekening op reg. 852—53, bl. 251, zeide ik ter gelegenheid der vier verzen die aldaer te zamen op *i* rijmen, dat ik mij niet herinnerde zulks nog elders in dit gedicht aengetroffen te hebben. Men besluite niets anders uit die woorden dan dat op zulk een herinneren of niet herinneren niet altijd veel staet te maken is. Het is immers zeker dat Geraert meer dan eens vier verzen achtereen met elkander heeft laten rijmen, als seffens in den aenvang reg. 5—7 en dan verder reg. 507—10; 543—46; 416—21; 427—30; 703—06; 851—54; 1021—24; 1583—86; zonder te spreken van andere herhalingen, die misschien meer te mijden waren, als regel 499—502, *bomen* : *vernomen*; *vrome* : *home*; 597—600, *moere* : *vloere*; *moer* : *voer*. 1055—56, *gebeden* : *eden*; *gebede* : *ede*; regel 1513—14, *noede* : *bloede* en 1517—18, *bloede* : *noede*, en zoo 1515—16 en 1519—20, *weder* : *neder*; wat men regel 1551—52 en 1555—56 alsmede 1545—44 en 1547—48 en alweèr 1575—74, 1579—80 (1583—86 stipte ik reeds aen), 1589—90, 1805—06, 1809—10, enz., terugvindt. Ik drukte mij dus onder reg. 852—53 met al te veel ligtveerdigheid uit, en, in plaets van mij aen zulk een misslag bloot te stellen, had ik voorzigtiger gehandeld met eenige bladzijden van het gedicht op nieuw te doorzoeken.

Laet ik mij te dezer gelegenheid hier nog beschuldigen van eene andere nalatigheid van den zelfden aard die ik nog elders

beging. Regel 844 staet thans als rijmwoord *toe* gedrukt, terwijl de voorgaende regel insgelijks op *toe* rijmt, en ik maekte daer blz. 246 eene Aenmerking op. Met het handschrift open te slaen had ik mij dadelijk kunnen overtuigen dat daer niet *toe*, maer *doe* staet, en dat er alleen eene drukfeil te verbeteren was. Het onaengenaemste daarvan is, dat de verbetering zelfs in de *Collatie* niet aangewezen is. Hetgeen mij hier bedroog, was de verschillende kracht die *toe* in de twee gemelde regels scheen te hebben, daer bijgevoegd, dat Geraert insgelijks, r. 1137—38, *al omme* met *daer omme* laet rijmen.

Om thans tot zijne distractie terug te komen, doe ik eerst opmerken dat, van r. 551 tot 555, er vijf verzen achtereen zijn die allen op *aen* en, bij gevolg, op elkander rijmen, en dat deze vijf door drij andere gevolgd zijn die ook met elkander en op *aer* rijmen. Ziedaer vervolgens twee onregelmatigheden, twee zoogenaemde weezen ⁽¹⁾, de een naest de andere, waarvan ons gedicht (dit mael ben ik daer zeker van) geen tweede voorbeeld oplevert, en die men ook elders, in de meeste gevallen, op de afschrijvers wijten kan. Wij hebben reeds gezien dat, voor zooveel ons gedicht betreft, geen onderscheid tusschen schrijver of dichter en afschrijver kan gemaakt worden, en de omwerking die deze plaets ondergaen heeft, verschaft ons daer een nieuw bewijs van. Welke ook de verwarring van het rijm zij in de boven aengehaelde verzen, het is klaer dat er in den zin niets hapert noch een enkel woord uitgevallen is. Het is even zoo zigbaer dat, indien de herschreven woorden :

---

(1) Z. *Over Middennederlandschen Epischen Versbouw*, door W. J. A. Jonckbloet, bl. 170—71.

daer | si met | gróter de | vóciën | haér
 Psálme sanc; | wánt. . . . .

in plaets van het rijmwoord *haer*, er een ander op *aen* hadden, alle onregelmatigheid verdwijnen zou, en dat vervolgens geheel de schuld op den verbeteraer valt, die, zonder verder op of af te tellen, zich door de voorgaende rijmen op ~~aen~~ verbijsteren liet en door zijne onbedachtzame verandering twee ongelijke rijmen achter elkander stelde. Dit is natuerlijk geen afschrijvers vergissing : deze had beter op zijn vingers geteld. Om zich zoo te verdolen moet men gansch op zijn gemak zijn en zijn eigen werk onder de handen hebben; de misslag zelf getuigt dus klaerlijk dat het de Dichter is die hem begaen heeft.

Tot dus verre over *datd* en *wetd*, alsmede over de onoplettendheid waardoor Geraert twee ongelijke rijmen op elkander liet volgen, en ik koom nu eindelijk tot dat gene weder, waer ik mij reeds twee mael heb laten van afleiden, namelijk tot de stoffelijke bewijzen dat onze Schrijver op zeker plaats ~~een~~ opzettelijk de voorkeur gegeven heeft aen de zachtere *d* boven de hardere *t*.

Bijaldien de verandering van *gelt* in *geld*, waer ik bl. XXXV van sprak, de eenigste van dien aard ware, zou men er bezwaarlijk iets algemeens kunnen uit besluiten; ~~maar~~ nu is het er anders meê, gelijk men zien kan met alleenlijk de oogen op het *facsimile* te slaen, alwaer ik met voordacht, in dat gedeelte welk tot het Leven van S. Lutgardis behoort, een staeltje van dusdanige herschrijvingen voorgesteld heb. De kunstenaar, die met het lithographieren daarvan belast is geweest, heeft zich zoo voortreffelijk van zijne taek gekwetten, dat, vooral wat deze bijzonderheid aengaet, het *facsimile* en het handschrift elkander volkomen gelijken

en noch in de enkele trekken, noch in het uitzigt van 't geheel eenig verschil kan aangewezen worden.

Gelijk aldaer de verandering van *groet* in *groed*, op het einde van den derden regel van onder, duidelijk te zien is, zoo is zij het mede in *geld*, r. 1478, in *died*, r. 488, in *dad*, r. 538 en 955, in *scied*, r. 606, in *yed*, r. 1195, in *doed*, r. 1428 en eindelijk in *leed*, r. 1558 : *leed en ginc*, hoewel ik het blz. xxxvii opgaf als gewoonelijk met eene *l* geschreven. Men lette dus bij al deze voorbeelden op de letter die volgt, dat hier achter *leed* de *e* is, vóór welke ik over lang reeds zeide (bl. xxxiv) dat de *t* door Geraert meestal verzacht wordt. Zoo het eene andere vokaal geweest ware, bij voorb. de *a*, zou hij waarschijnlijk de *l* behouden hebben, dewijl hij, regel 479, waer thans geschreven staet :

■ | ghéen let ■■ | hāren li | chāme ■■ | bleēf,

juist het tegengestelde gedaen heeft, met de *d* van *led*, gelijk daer eerst stond, in *l* te veranderen. Wat daer ook de reden van zij, het is althans zeker dat hij tusschen de hardere en zachtere slot-letter een onderscheid maekte, welk hem gewigtig genoeg scheen om dan eens deze, dan weér gene in den reeds geschreven tekst te herstellen. Het is daerbij hoogst merkwaardig dat van al de bijgebragte voorbeelden slechts twee in het rijm vallen en het een zelfs, juist ten gevolge van die verandering, met zijn ander rijmwoord in spelling niet meer overeenstemt.

Ik mag mij daer niet langer mede ophouden, en ga over tot het geen nog al meer de spelling van Geraert onderscheidt.

De *d* in den uitgang van 't imperfectum wordt bij hem regelmatig verdubbeld : *ic beidde, cundde, leidde, kindde, luedde, vuedde, seidde, verblijdde*, elders r. 1072, *verblidde; antwerdde, si wordden* en de aanleuning *deddi, dienddi*, enz. In *wordden* en

dienddi is de tweede *d* boven 't woord tusschen de regels bijgeschreven.

In den uitgang *inghe* schijnt hij in veel woorden de aspiratie te willen verzachten met achter den neusklank eene *c* in te schuiven, en schrijft doorgaens *dincghe*, *gincghen*, *incghele*, *quet-sincghe*, *sunderlincghe*, *vincghen*, enz., juist gelijk men bij v. Velt-hem overal *secgen*, *ontsecgen*, *belecgen* en zelfs *Mechgelen* vindt. Voor 't geen ik daer wijders zou kunnen over zeggen, verzend ik naer mijne Aenteekeningen en naer mijn Verslag, blz. 397, vlgde. en 416, vlgde. Men zal daer welligt ook het een of ander vinden, dat ik thans hier voorbij ga, over de spelling met *gh*, welke Geraert gewoonelijk onderhoudt in den uitgang van al de woorden waer de *g* tot den wortel behoort, als in *ic leggh*, *hi seggh*, *hi getueggh*, *hi pleggh*, *ghi moeggh*, *veghvier*, enz., als mede in de imperfecta *vloeggh*, *vercregh*, *bedroeggh*, schoon hij in meer andere imperfecta van ongelijkvloeyende werkwoorden liever *ch* gebruikte, als in *bracht*, *droech*, *lach*, *mocht*, *plach*, enz.; dat hij hierin alweêr zijn oordeel volgde, bewijst het woord *maghdelec*, reg. 343, waer men duidelijk zien kan dat eerst *machdelec* gestaen heeft en van de *c* eene *g* gemaekt is. Zoo er vijf regels onderwaerts *maegdelec* gedrukt staet en in de *Collatie* regel 349 in plaats van 350 aangewezen is, de lezer wete dat dit wederom twee dier feilen zijn, waer ik reeds zoo dikwijls om verschooning voor gebeden heb : het handschrift heeft *maghdelec*, gelijk daer ook overal *maghd* of *maght* (maghet) staet.

Over de verdubbeling van de *s* in *Hasspegouwe*, r. 156; *dankesse*, r. 852; *wenesse*, r. 885; *brokesse*, r. 889; *beresspese*, r. 972; *gesscienesse*, r. 1070, in de *Collatie* niet opgenomen; *gessyerd*, r. 1298; *kinnesse*, r. 1306; *eresse*, r. 1325; *manesse*,

r. 1333; *suchtessi*, 1604 (doch r. 1606 *rustesi*); *wanessse*, 1731; *versuchtessse*, 1792; *seghgheñes sise*, 1817; *leresse*, r. 1939, verwijs ik naer de Aenteekeningen, en dit doe ik ook ten opzigte van de verdubbeling der *r* in *berrurde*, r. 1433, *dagerraet*, r. 1536 en wat zulks meer is. Uit het opschrift voor regel 863, waer het handschrift *iāmerre* stelt, meen ik andermael te mogen besluiten dat de verdubbeling van de *r* in ons gedicht (zie den Bladwijzer onder die letter) slechts iets toevalligs is, uit den scherperen klank dier letter ontstaan. Men zie mede reg. 1598.

Hoewel de *m* en de *n* mede zoo in de opschriften verdubbeld voorkomen, gelijk uit dat zelfde *iāmerre* reeds blijkt, en uit *levēne* bij reg. 693 en 1663, en uit *aelmosēnē* bij regel 713, ik ben daerom niets minder overtuigd dat die verdubbeling, die, zoo als ik elders van de verdubbelde *ss* zeide, altoos de korthed des voorgaenden klinkers aenduidt, even als deze in vele gevallen tot rigtsnoer dienen kan om de versregels wel af te meten. Ik wil niet zeggen, dat de sylb, tot welke die korte klinker behoort, noodzakelijk daerom buiten de arsis vallen zal, — dit hangt immers vooral van den klemtoon af, en deze zou door de verdubbeling der consonant, dat is, door het versterken der sylb, eerder begunstigd en, zoo mogelijk, op die sylb verplaetst moeten worden — neen; maer ik meen dat die verdubbeling, allerdikwijlst slechts door een schreefje aengeduid, ter waarschuwing dient om de slotvokaal eener sylb (die auslautende) in de uitspraak en in het meten van het vers niet te verlengen. Men weet dat het woord *hemel* soms een staende rijm oplevert, als in 't Leven van S. Lutgardis, IIIe B., 13e cap. :

eñ | íc en | laét onder | dén he | mél
nyet | lievers dan | ú. Eñ | wét dat | wél,
dát mi | Gód, mijn | vāderlec | héré, enz.

De accent wordt dus verplaatst van de eerste sylb op de tweede, en waer dit mag geschieden, daer kan hij, door de verlenging van 't woord, nog verder verschoven worden, telkens dat de sylb, die er aengeknoopt wordt, zelve den klemtoon dragen kan, zoo als, bij voorbeeld, in *hemelrijc*, *hemelrike*. Verzen als deze, die ik voor de vuist uit het Lev. v. S. Lutgardis blijf overschrijven :

De | séleghe Ma | ria van | Oigni | és,
 di | nú met | Góde in | hémelrijc | és (II, 9);
 Di | ziele, si | vóer te | hémelrijc | wéert (II, 4),

enz., waer *hémelrijc* zoo veel als een dactylus (♩) is, of zoo als de volgende :

die | séldi | sien in | hémel | rike.
 só sal | Gód van | hémel | rike.
 eñ | vóer met | Góde in | hémel | rike.
 wért ge | vúert in | hémel | rike.
 ver | háven | sélve toet | hémel | rike.
 Dies | vaders | sóne van | hémel | rike.
 in | étrike | ócht in | hémel | rike.

enz., vooral de laatste, in welke *hémel* op zich zelf een' versvoet uitmaakt, laten ons de gewoone afmeting van 't woord zien. Ik voeg er thans uit Christina r. 1171 bij, dien ik op de volgende wijze scandeer :

dat | si den | ingelen | ván hemel | rike;

omdat het mij onmogelijk schijnt de twee eerste sylben van 't laatste woord anders dan toonloos in het vers te doen passen. Om den regel met dubbelen voorslag in choreën te verdeelen, zou men, dunkt mij, van alle gehoor moeten beroofd zijn; en de woorden *ingelen van* tot een vier- of, door syncope, tot een drijsylbigen voet te brengen ware even zoo hard, daer vooral met de syncope iedere sylb al te scherp tegen de andere afgesneden zou worden. *In-glen-van* kan nooit de natuerlijke zacht-

heid en gladheid van een drijgrepigen voet wedergeven, vooral wanneer men acht geeft op het voorgaende lidwoord, hetwelk, schoon in de thesis, zijne *n* in haren vollen klank hooren laet.

Daer was dus geene vergissing mogelijk, en dat zal wel de reden zijn waerom Geraert den lezer niet eens van de kwantiteit van de eerste vokaal in *hemel* gewaerschuwd heeft, gelijk hij het doet reg. 226, door het schrapje, dat de verdubbeling der *m* aenduidt, er boven te zetten :

So | námen di | incgele | vān hēmel | rīke.

Deze regel, hoe zeer ook in schijn aen den voorgenoemden gelijk, verschilt er nogtans, ten aenzien van het punt dat wij hier aengeraekt hebben, genoeg van, om den niet oplettenden lezer en al wie gevoeliger is aen den gewoonen klemtoon van 't woord *hēmelrike*, dan aen de welgepastheid van maet en kadans, de twee woorden *incgele van*, die thans tot verschillende voeten behooren, in éenen dactylischen voet te doen zamengrijpen. Het onderscheid ligt hoofdzakelijk in den verschilligen uitgang van den dativus *den ingelen* en van den nominativus *di incgele*. De scandering :

So | námen di | incg'le van | hēmel | rīke,

heeft op zich zelve niets dat het gehoor kwetst, ofschoon de Dichter het nu anders gewild heeft; terwijl de zelfde scansie in

dat | sī den | ing'len van | hēmel | rīke

zoo wanluidend is, dat niet ligt iemand het vers op die wijze lezen zal. Ik besluit daeruit, dat op de twee eenigste plaetsen, zoowel van onze Christina als van S. Lutgardis, waer de Dichter *hēmelrike* en *hēmelrijc* (zoo) geschreven heeft, hij noodig

geacht heeft den lezer de scansie door de spelling aen te wijzen en af te teekenen. De andere plaets is, regel 249 :

Van | dāer was ic | ín heemēl | rije ge | leid.

Waerom dit vers zoo en niet anders moet gemeten worden, zal ik elders eens trachten uit te leggen ⁽¹⁾.

Aengaende de verdubbeling van de *n* zal ik hier ook niets meer bijdoen. Men zie bl. 469 en 470 de Aenteekening op r. 1817, waer ik al meen gezeid te hebben wat voor het oogenblik kan noodig schijnen.

Ik stip nog eenige andere bijzonderheden aen. De partikel *te* wordt in ons handschrift menigmael *the* geschreven, zoo als reg. 7, *the* eren, of met verzwolgen *e*, gelijk r. 28, *theren*; en dus reg. 47 *the* biddene, r. 73 *the* Rome; r. 114, *the* bat, enz. Ik heb dit zoo veel te minder behouden, daer de gewoone schrijfwijis er overal meē afwisselt. Zoo staet er na *theren*, r. 28, onmiddelijk in den volgdñ. ~~reg. 10~~ *te* troefte; en reg. 94 *te* wintere; r. 118 *te* getugene, enz. Dit *the*, welligt van saksischen oorsprong, vindt men in meer oude handschriften weēr.

Wat naer ons gebruik hier te veel is, missen wij integendeel in het oudere *et*, dat Geraert alleen kent in plaets van ons *het*,

(1) Het geschrift van den Heer Jonckbloet *Over Middennederlandschen epischen Versbouw*, dat mij over weinige dagen besteld is geworden, doch waarheen ik reeds boven, blz. XXXIX, den lezer mogt verzenden, moet den oogenblik verbaesten, waerop ik, van mijnen kant en van mijn standpunt, de bijzonderste vragen, die de versificatie der Ouden betreffen, op nieuw en wat dieper zal onderzoeken. Omtrent sommige punten ben ik het met mijnen geleerden tegenspreker volkomen eens; maer in meer andere, waaronder datgeen, welk ik hier aengeraekt heb, niet het minst gewigtige is, verschillen wij tot hiertoe grondiglijk van meening. Daer wij echter van beide kanten niets dan de waarheid zoeken, is het te voorzien dat wij elkander vroeg of laet eens op haer spoor ontmoeten, en dan hand aen hand het gewenschte doel bereiken zullen.

als onzijdig voornaemwoord van den 3^{en} persoon : *Et gheviel / en et es waer / want et sal comen*, zelfs *en*, voor 't latere *hen*, samengetrokken uit *het en*, enz. Zie r. 125, 139, 309, 312, 360, 678, 695, 1029, 1371, alsmede den Bladwijzer onder *Et*. Bij dit kenmerk der oudheid van 't hs. voege men, dat het lidwoord immer *dat* of bij aanleuning, *u* of *t* is. Eenmael, r. 1850, heeft deze laetste de volgende *u* van 't substantivum gansch verzwolgen (*tecsel* = *tdcsel*). Het verstaet zich van zelf dat het pronomen even zoo in de aanleuning inkrimpt. De *u* ontbreekt mede aan 't hoofd van *uilen*, ons *huilen*, waer men echter geen invloed van vlaemsche uitspraak in zien mag. Zie onder reg. 1761 (*Huilen*, met de aanwijzing van blz. 458, is in den Bladwijzer uitgevallen).

Geraert schrijft ook *al fi* / met ééne *s*, welke spelling Bilderdijk, in zijne *Verscheidenheden*, waer hij van de *Natuerkunde van 't Heelal* spreekt, als een bewijs aenvoert van de oudheid eens handschrifts. Er is slechts eene plaets in Geraerts Christina waer het anders geschreven voorkomt, te w., regel 661, in den aanvang van een nieuw hoofdstuk, daer hij *Al fi* spelt (zoo) met dubbele *u* en in twee woorden. De splitsing echter tref ik ook vier- of vijfmael aan waer 't woord slechts de enkele *s* heeft (*al fi*), zonder dat het mij tot hier toe gelukt zij de reden van dat verschil en den regel, dien ik geerne onderstel, zeker te mogen erkennen. Moet de inclinatie in het eerste geval aenduiden dat *fi* in de *thesis* valt, en zal het in *al fi* tot de *arsis* moeten behooren? dan schijnt de verschillende spelling, die op zeker plaatsen eenigszins met den regel strookt, op andere met den zelven strijdig te wezen.

In plaets van hier voorbeelden daervan bij te brengen, zal ik

liever de regels aanwijzen, 't geen ik in de *Collatie* overbodig achtte te doen, waer al *fi* gesplitst staet; het zijn r. 509, 595, 961 (*al sijt*), 1118 (*al so al sine*) en 1670. Ik doe te gelijk opmerken dat over het algemeen de pronomina *ic*, *du* (*tu*), *hi* en *si*, *wi*, *ghi*, *si*, het zij door verba of door partikelen voorafgegaen, bij Geraert ortographisch op zich zelven staen. Ik ben daer op sommige plaetsen van mijne Aenteekk. een oogenblik bij stil gebleven; wien het behagen mogt mijne wenken of gissingen daeromtrent tot een vast systeem te brengen, die kan zich met volle zekerheid op dit gedeelte van de *Collatie* betrouwen.

Voor al het overige verzend ik mede daerheen en naer den Bladwijzer, en neem daerbij de vrijheid te verwittigen, dat ik de meeste figuren met hunne technieke (van 't grieksch of 't latijn ontleende) namen heb aangewezen, als *Alliteratie*, *Anacoluthon*, *Anastrophe*, *Aphaeresis*, *Apocope*, *Appositie*, *Assonantie*, *Asyndeton*; enz., en dus ook liever *Affirmatie* en *Negatie*, *Artikel*, enz. dan verduitschte kunsttermen gebruikt heb. Die de eerste niet kent, zou waarschijnlijk nog meer tegen de andere hebben mogen opzien. Echter zeker benamingen die minder uitsluitelijk tot de school behooren, als *Rijm*, *Dubbelrijm*, *Spelling*, enz. heb ik uit de gewoone tael behouden.

Thans blijft mij nog over de punctuatie van 't hs. te doen kennen en, ten slotte, toch ook een woord over den stijl en den versbouw van onzen Dichter te zeggen.

De zinteecken en zijn in ons handschrift weinig verscheiden en vooral niet veelvuldig aangewend. Ik onderscheid er het *comma*, als een regt, schuins neerwaerts, doch niet tot beneden den regel, loopend streepje. In 't leven van S. Lutgardis vind ik het tot bij het einde; in dat van Christina alleen in 't begin. Met vers 180

treedt eene verandering in, die zich door eene zigtbare opzettelijk gedane herschrijving aenkondigt. Het wordt daer eenigszins krommer naer den linkeren onderkant omgebogen en loopt spits af, niet ongelijk aan het zelfde teeken in ons hedendaegsch geschrift, maer op de zelfde rij als de letters geplaetst, niet lager. Deze vorm van *comma* begint ook na een honderdtal verzen allengskens vervangen te worden door een derde, hetwelk met een zware stip van de linkerhand aenvangende, krom en spits naer den rechterkant opgehaeld wordt, gelijk men dikwijls de tong, of hoe ik dat noemen zal, van de *~* vormt (*•*). Dit teeken heerscht weldra alleen, en blijft zonder verandering tot op het einde van 't boek voortduren. Het *facsimile* toont er ons een voorbeeld van in den eersten regel uit het Leven v. S. Lutgardis tusschen *op* en *al*. Gewoonlijk echter is het grover en langer van steert.

Dan heeft voorts het handschrift de volle stip (*punctum majus*), en op zekere plaetsen twee, ook wel drij zoodanige stippen achter elkander. Er staen er ook eens vier, en tweemaal tot zes op de rij.

Aengaende de plaetsing van deze onderscheidingsteekens zou ik, door hoe lang eene uitlegging ook, toch niets dan onzekere en duistere regels kunnen geven. Ik verkies derhalve liever eenige plaetsen aan te wijzen waer het *hs. ze* stelt. Met het *comma* waer ik het eerst van sprak, staet r. 5 *appropieert*/ r. 12 *bid*/ zoo als het *facsimile* het verbeeldt; r. 41 *lieflec*/ r. 53 *suster*/ r. 59 *roc*/ *abijt*/ r. 94 *dijg*/ *lange merrende*/ r. 98 *penitencie*/ r. 103 *wonder*/ r. 107 *zielen*/ *toten beghbiere*/ r. 112 *kerstinen*/ r. 113 *die bescop*/ r. 118 *te getugene*/ r. 174 *hueden*/ r. 178 *ambacht*/ en verder komt het geen viermaal meer voor in gansch het overige handschrift. Men ziet tevens dat de afsnijdingen en rustplaetsen spaerzaam aangewezen zijn; want behalve de effene stip of

het *punctum*, op het einde van sommige regels, treft men geen ander teeken, dan deze zeventien schreefjes, in geheel die reeks van honderd acht-en-zeventig verzen aen.

Het ander soort van comma begint eigenlijk met r. 183, na *mammen*, en staet verder nog alleen r. 197, na *feer*; r. 202, na *kerken*; r. 205, na *waren*; r. 211, na *sacraments*; r. 222, na *hadde*; r. 224, na *sach*; r. 229, na *donker*; r. 237, na *quellen*, en dan nog eens na *messe*, r. 288 en na *liden*, r. 334; daer ondertusschen bij regel 269, achter *beghbiers*, het derde soort van comma reeds ingetreden is.

Van dit laatste, hetwelk, zoo reeds gezeld is; tot op het einde voortduert, zal ik enkelijk een klein getal voorbeelden uitkippen, opdat men zich meer en meer verzekeren moge van de zorg met welke het *hs.* vervaerdigd is.

Regel 594—95 staan de woorden *de mase* tussehen twee zulke *comma's*, en in de twee voorgaende regels vindt men het ook achter *waren* en *dore*; terwijl het, tot op die plaets, in meer dan vijftig verzen, slechts eenmael verschijnt, en dan wederom verspringt tot op r. 416, achter *was*; en van daer nog eens tot achter *oec*, r. 423, op welke plaets men mijne Aenteek. raedplegen kan. Ik ga verscheiden bladzijden voorbij, en wijs het nog aen achter *keldere*, r. 599; achter *van een*, r. 601, en na dertig verzen, waer het niet in voorkomt, r. 630—32, achter *scouzen*, *lynden*, *verweerden* en *verrotten*, en r. 639—40 voor en na *en dpe miracle*, en r. 645 na *olien*. De laatste plaetsen die ik aenteeken zijn r. 762—64, na *honger*, na *quam ane*, na *woude*, na *gelopen*; r. 772, na *dranc*; r. 98—99 voor en achter *en hoe geberdi sus?* en eindelijk nog eens voor en achter *dies plach hi*, r. 1334—35, waer ik het in den tekst door het teeken

der *parenthèse* vervangen heb. Ik voeg hier gauw nog bij, dat deze teekens van rust of verdeeling op drij of vier uitzonderingen na, immer tusschen *arsis* en *thesis* of midden in de *thesis*, dat is, achter de *vrouwelijke caesuer* vallen; en trouwens daer was ook het meeste gevaer, dat de lezer, bij 't volgen der maet, den zin en, laet ik zeggen, den toon der gedachte, den nadruk van 't gevoel, missen zou.

Het *punctum*, de volle stip, staet alleen op het einde der versregels; in 't begin van 't gedicht, zoo als blijkt uit het *facsimile*, achter iederen regel. Bij regel 12 ontbreekt het voor de eerste mael, waarvan wel de insnede na *bidi* de oorzaak wezen zal. Regel 15, 16, 18, 20, 24, 29 hebben er ook geen. Van r. 30 tot 38, en van daer tot 48 is het mede uitgebleven, en zoo wordt het in 't vervolg meer en meer zeldzaam. Het staet, bij voorbeeld, nog eens achter r. 51, maer van daer tot op r. 94, treft men het geen enkelen keer meer aen, en dan verspringt het weêr tot achter vs. 114. In de honderd twee-en-negentig volgende regels, dat is, tot r. 306, tel ik het nauwelijks vier-en-twintig mael. Ik moet echter hier bijvoegen dat de meeste, ~~mo~~ niet alle, tegenwoordige *comma's*, vooral die ik op de tweede en derde plaets vermeld heb, mij toeschijnen vroeger den vorm van de vierkantige stip gehad te hebben en bij het overzigt van 't geheel veranderd te zijn. De twee, drij, vier of zes achtereenvolgende stippen duiden immer iets merkwaardigs aen, dat voorgaet, en bekleeden de plaets van het elders meer gewoone *Nota bene*. Ik heb ze overal zorgvuldig bewaerd, omdat ik zag dat ze, bij de *revisie* van 't hs., hier eens uitgeschrapt, daer weêr waer ze ontbraken, met rooden inkt aangevuld waren. Ik gehoorzaamde dus aen den wenk des Schrijvers.

Dit alles zij enkelijk gezeid voor zulken die oude handschriften kennen en met de kritiek niet onbekend zijn; alle overige lezers, die toevallig mijn boek op deze bladzijde mogten opslaen, bid ik ootmoediglijk dat ze mij deze kleinigheden vergeven.

En nu ga ik tot den stijl en de versificatie van Geraert over. Doch wat zal ik bijzonders van zijnen schrijftrant zeggen, dat niet al ergens, en misschien meermaels, in de Aenteekeningen opgemerkt zij? Bepalen wij ons tot de versificatie, die toch ook een deel van den stijl uitmaekt, en zeggen wij alleen het noodigste en zoo kort mogelijk.

Daer onze Schrijver zoo menigvuldige, tot hiertoe in onze tael meestal onopgemerkte verssoorten gebruikt, acht ik het nuttig deze eerst vooral tot zekere klassen te brengen, hoe moeyelijk het ook zijn moge dezelve naer een vasten grondslag te bepalen. Het getal van versvoeten of, wil men, van heffingen, van maetslagen, is bestendig van vier, met uitzondering alleen van vs. 176 :

áls dit | wás ge | dáen

en 1572 :

háren | vúesten, eñ | seide ,

welke slechts drij heffingen hebben. De *pausa*, waer ik in de Aent. op den laetsten dezer regels van sprak, kan de plaets van de ontbrekende arsis niet vervullen, en *eñ* in *ende* op te lossen of er iets in te lasschen, zou al te zeer zoowel het gezag van 't *hs.*, als de gepaste beweging der maet miskennen zijn.

Van de overige verzen, die alle viervoetig zijn, bestaen de kortste uit zeven sylben, d. i., uit drij trocheën (of spondeën) en eene overblijvende sylb (dimeter trochaëus catalecticus). Voorbeelden daarvan zijn r. 68 en 69 :

dát dunct | mi de | béste | gichte,
 díe io | hén gesínden | cán;
 áls io | ín la | tíne | lás; (r. 74)
 wánt io | dát voer | wáer wel | wéet, (r. 142)
 Dít eñ | dés ge | lijcs seíd | sí; (r. 1585)

en een niet al te groot getal anderen. Deze hebben allen noodzakelijk staende rijmen; komt er op het einde nog eene sylb bij, om de eerst overblijvende tot een' trocheüs te verlangen (dim. troch. acatalectus), zoo wordt het rijm slepend, als r. 30 :

én ver | stáen la | tijn'sche | tále;
 índien | dát ic | ván der | góeder; (r. 68)
 gétrai | hijnt van | ónsen | Hére; (r. 90)
 ópge | vúert ■■■ | ín den | géeste; (r. 103)
 lóept eñ | bíd nu | ónsen | Hére; (r. 986) enz.

Tot dus verre hebben wij enkelijk voeten van twee sylben, trocheën (♩) en spondeën (♩). Mengelen er zich een of meer voeten van drij sylben, dat is, dactylussen (♩) onder, zoo wast het getal van sylben in evenredigheid aen, b. v., in de staende verzen :

dát ic | spreken | moghe, dies | hí; (r. 15)
 Nú en ont | siet ■ | niet, wat | ghi; (r. 299)
 Óp die | úre dát | mén voer | mi; (r. 287)
 daer sijn | salechheit | aen ge | lach; (r. 970)
 wát mén hem | werdelec | bíd, dat | doet; (r. 12)
 toene sijn | gróte ge | nádech | heit; (r. 989)
 luedde een | armo | nya so | claer; (r. 1170)
 luedden, eñ | bat dan | énech dinc | el; (r. 1300)
 hebben te | biddene | voer enen | man; (r. 47)
 sonder dát | sturten van | bloede noch | tan. (r. 492);

en in de slepende :

maken | wille in | dietscher | spraken;

sonder | linghē om | tweherand | saken; (r. 21 - 22)

heilegher | werder Kē | stinen | dichte, (r. 67)

telt men respectivelijk acht, negen en tien sylben. Slepende verzen uit drij dactylussen en een trocheüs bestaende (♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩); en die onbetwistbaer voor zoodanig moeten gehouden worden, weet ik niet of het leven van S. Christina er vele oplevert; echter zullen verzen als deze :

Hēm bīd ic | dat hī gē | wēgē mījn | tāle; (r. 14)

dāt dīt gē | dichte moet | troestelec | wesen; (r. 61)

Ānder haer | werke die | niēman en | cōnste, (r. 129)

met hunne elf sylben, wel in deze klas mogen gerekend worden. In 't Lev. van S. Lutgardis tref men ook wel eens deze maet aen, als Boek III, cap. 6 :

Hādē vān | Gōde den | hemelschen | Hēre;

en cap. 12 :

Ālle de | heilegen | die toet hār | quamen.

doch mede zeer zelden, en, zoo als men uit het laetste voorbeeld zien kan, nog niet altijd onbetwistbaer, daer het ook anders, met een viersylbigen voet, zou kunnen afgemeten worden (♩ ♩ ♩ | ♩. ♩ ♩ ♩ | ♩. ♩ | ♩ ♩ ♩). Doorgaens zijn zoodanige dichtregels van een' voorslag voorafgegaen, zoo als alle die uit meersyllige voeten bestaan.

Voorslag (*anacrusis*, Aufschlag, Auftakt) noemt men, als bekend is, een of meer sylben die, in 't begin van een vers, de werkelijke voeten voorafgaen, en, ten opzichte van 't metrum, als de *thesis* van de eerste *arsis* kunnen beschouwd worden; waerdoor, b. v., de trochaïsche voeten tot jambische, en in zeker gevallen, de dactylische tot anapæstische worden herschapen, en het rhythmus, van dalende, klimmende wordt.

Dit verschil diene ons om de tweede klas te bepalen, die een veel grootere verscheidenheid van vormen bevat. Wij zullen, als eerst, van de kortste en eenvoudigste tot de meer zamengestelde opklimmen. De kortste die wij hier aantreffen, natuerlijk alweër uit voeten bestaende van twee sylben en met staende of mannelijke rijmen, tellen acht sylben (dimeter iambicus acatalectus). Zoodanige zijn r. 32 :

mi | álte | érnste | léke | bát;
 die | álle | dínghe | vérmach | wél; (r. 57)
 Nu | wíl ic | índ be | gínsel | dán; (r. 70)
 eñ | spreéct van | haér sus | óppen | báer; (r. 80)
 Ic | líe dies | oéc eñ | ét es | wáer,
 dat | véle | díes wi | lésen | dáer, enz. (r. 139—40)

Daerop volgen die met slepende rijmen, van negen sylben (dimeter iambicus hypercatalectus), als r. 9 :

De | vâder, | hí ver | máght al | gâder;
 en | cónst ge | liden | sónder | quâle; (r. 216)
 eñ | áls ic | sâch dat | hém mijn | Hére,
 ver | blijdde | schégen | mí so | sére, enz. (r. 251—52)

Deze twee soorten van verzen, waerin op den voorslag enkelijk voeten van twee sylben volgen, maken den grootsten hoop niet uit; gewoonelijk voert de voorslag een' of meer drijsylbige voeten aen. Ik doe dit opmerken, omdat wij een weinig te voren zagen dat van den anderen kant, in de verzen zonder voorslag, de drijsylbige voeten minder gemeen zijn; wat ten bewijze strekt dat aen beide zijden een zelfde gevoel van 't rhythmus tot grondslag ligt.

Bij het aenhalen van de volgende voorbeelden van verzen dezer tweede klas met drijsylbige voeten, zal ik volstaen met de zelfde orde te onderhouden als voor de eerste klas, zonder verdere aenmerkingen.

Staende rijmen, met éenen drijsylbigen voet :

ge | loeft si; eñ | oeo de | maghet | vri; (r. 16)
 die | dies dic | wile | hebben ver | dient; (r. 54)
 eñ | cardī | nael te | Rómē wārt | nā; (r. 75)
 Dit | dat ic ū | nū ge | seght heb | vān
 Ker | stīnen, ge | tūeght die | ersam | mān,
 die | bescop, eñ | daer um | dūct mi, | dat
 ghijs | moeght ge | loeven | vele te | bāt; (r. 101—04)

met twee :

die | selve niet | wel ge | bidden eñ | can; (r. 48)
 so | dat si haer | warp sulc | wile int | vier; (r. 92)

met drij :

Waer | moghdi een | ander Ker | stīne ver | staen? (r. 81)
 So | worden haer | ledē al, | cleine eñ | groet; (r. 513)
 Soen | lieten noch | sūstre noch | vriende af | niet,
 maer | alsī quam | wēder gīn | gen sise | vaen; (r. 616—17)
 eñ | in der mi | raclē de | grootheit sier | kracht. (r. 624)

Ziedaer wel onze trippelmaet, niet waer? Doch ik zal daer een weinig later op terugkomen, na eerst nog uit deze klas eenige voorbeelden van slepende verzen met drijsylbige voeten aange-
 wezen te hebben, te spaerzamer, hoe ze menigvuldiger zijn.
 Eerst dan met eenen drijsylbigen voet :

De | heileghe | geest dien | mē de | minne; (r. 4)
 in | dit ge | dicte daer | ic ben | inne; (r. 6) enz.
 dan | roc, ab | ijt eñ | solen eñ | corde; (r. 59) enz.
 eñ | wachten met | wondre | na dees | mere; (r. 306)

met twee :

De | sone, hi | es die | wijsheit dies | vader; (r. 10)
 de | moeder ons | Heren | Sinte Ma | ric; (r. 17)
 Van | Hōye, so | heet si, | ionfrou Fe | mine, of

met drij :

met | haren ge | bede be | commert soud | wesen; (r. 170)

tons | Heren ge | bode die | ingelsche | scaren; (r. 286)

■ | ben ic hen | weder te | troeste ge | geven, (r. 298) enz.

Daer ik gemaks- en kortheidshalve in het vaststellen dezer twee klassen eeniglijk het al of niet daerzijn van den voorslag beschouwd heb, en mij de natuer van 't rijm even als het verschillig getal der sylben in iederen voet slechts ter onderverdeeling gediend hebben, zoo zal ik al de verzen met dubbelen en, indien er zulke kunnen aengenomen worden, met drijvoudigen voorslag in eene derde klas bijeenbrengen. Wij zullen hier niet alleen een grooter getal van drijsylbige voeten, maer ook vier-, ja vijsylbige aantreffen. Viersylbige had ik er ook reeds onder de twee eerste klassen kunnen opnoemen, doch uiterst weinige, weshalve ik ze liever als uitnemingen tot op deze plaets bespaerde. Daer ze aen het vers meer beweging en driftigheid geven, moeten ze natuerlijk menigvuldiger voorkomen in verzen welke, door eenen dubbelen voorslag, van hun begin af ter sneller beweging gestemd zijn.

Ik wil omtrent den aerd en het gebruik dier meer zaemgestelde voeten hier geen onderzoek aengaen. Het zij genoeg te zeggen dat alle lange sylben niet even lang, noch alle korte altoos even kort zijn. Het komt hier minder op het eigentlijk gezegde *metrum*, dan op het *rhythmus* aen; en schier alles wat men van de noten en de maet in de muziek leert, is ook op de kwantiteit der sylben in een vers en op deszelfs voeten toepasselijk. Eene lange sylb laet zich in twee korte ($\text{♩} = \text{♪} \text{♪}$), de korte in twee kortere ($\text{♩} = \text{♪} \text{♪}$) verdeelen; eene lange kan bovendien ook verlengd worden ($\text{♩} \text{.}$). De verhouding tusschen den duer van arsis en thesis bestemt het *rhythmus*.

Een dubbelen voorslag hebben de volgende verzen (staende rijmen) :

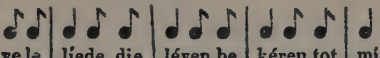
oec heb | ict sonder | linghe ge | daen om | dat; (r. 31)
 In der | doden | liede | grave plach | si; (r. 95)
 en vi | seerden in | wat — | nieren en | hoe; (r. 166)
 ute | nemende | suete vrien | dinne | mijn; (r. 257)
 vele | liede die | leven be | keren tot | mi; r. 272)
 hi en be | droeghe niet; | maer op | enen | nacht
 (of: hi | en be | droeghe niet; maer | op enen | nacht?); (r. 582)
 te ge | naden en | dwonghe, en | daer hi | eer; (r. 746)
 der oppen | bare sun | deren al | mosene | bat; (r. 783)
 Dwater | daer men de | scotelen in | wiesch, dat | mi
 ute | soude | gieten, dat | maecte | si.... heet; (r. 852—54)
 en wart | daer in den | geeste ge | vueret | op; (r. 1133)
 hare | scalcheit die | nieman ver | grunden en | can; (r. 1690)
 met e | non ver | vereken an | schine; hoert | hoe. (r. 1796)

Lees den laetsten dichtregel als of daer stond *ver | vére'lek'n an | scine*. Wil iemand echter den voorslag van drij sylben maken en den tweeden voet met de sylb *lek* aenvangen, wil een andere slechts ééne sylb in den voorslag en drij op den eersten voet, mij is 't tot nog toe onverschillig; doch later beloof ik dat eens strenger te bepalen. Zie hier nu voorts ettelijke slepende verzen met dubbelen voorslag :

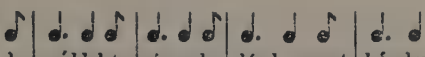
dat ic | hen met | haven nien | kan ver | gelden; (r. 55)
 den ion | vrouwen van | Mielen | alsijt | lesen; (r. 62)
 dat o | moedechte | ambacht, so | steet daer ge | screven; (r. 78)
 Doen and | werdden ruijn | leidere mi | oppen | bare; (r. 240)
 maer et | was te ver | geefs, et | was ver | loren; (r. 360)
 so over | vluedech | bloed ut | enen li | chame; (r. 490)
 dat si | bade al | mosene | van den son | deren,
 om dat | sise | daer met, enz. (?). . . . (r. 741 vlgg.)

dan dat | si onder | linghe ont | farmhertech | weren. (r. 748)
 over | den sun | dere; maer | dat hi suet | sake; (r. 932)
 di on | selech | waren met | sundeleken | saken; (r. 938)
 den li | chame, daer | si met moet | euwelec | wonen; (r. 1097)
 so dat | hen van stuer | heiden dies | kerens | dochte; (r. 1145)
 den ge | nadeghen | Jhesum | Christum daer | boven; (r. 1183)
 Te De | um lau | damus met | groter bege | ringhen; (r. 1189)
 Binnen | dien dat | dit ge | sciede so | quamen; (r. 1815)
 van der ont | farmhertech | heit hen | laten ont | bliven; (r. 1906)
 En daer | omme so | selen so | cloppen | vore. (r. 1909)

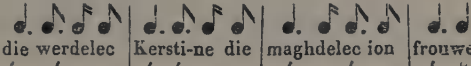
Indien het in mijn bestek viel de metrik der Grieken op al deze dichtregels toe te passen, zoo zouden er zeer weinige zijn die niet zeer ligt tot zeker vormen van *logaëdische* en *aeolisch-logaëdische* verzen, tot de *ionische*, *anapaestische*, *bacchische*, enz., terug te brengen waren. Wat ontbreekt er aen r. 272 :

 vele | liede die | leven be | keren tot | mi,

aen r. 1690 en meer andere, om volmaakte anapaestische dimeters te zijn, niet alleen rhythmisch, maer ook streng prosodisch afgemeten? Is r. 171 :

 de | middelste | si soude | den huesraet | houden,

ten opzigte van het rhythmus, geen bacchische *tetrameter catalectus*? Wat zou beletten regel 135 het zij onder de choriambische, zoo als ik vroeger deed, het zij onder de ionische (*a majore* of dalende : $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$) te rangschikken? Is, naer het ionische metrum,

 die werdelec | Kersti-ne die | maghdelec ion | frouwe

geen onberispelijke *trimeter acatalectus*, of wat men een *sotadisch* vers noemt? En om in staet te zijn te berekenen op hoeveel andere dichtregels deze naem toepasselijk zou zijn, heeft men slechts te weten, dat ieder der drij eerste voeten van dit vers, en in 't bijzonder de derde, misschien op zoo veel manieren kan gewijzigd worden, als een regel zelf sylben bevat. De zuiver ionische voet : $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, kan door oplossing of zamentrekking in $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, of $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, of $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, of $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, of $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, of eindelijk in $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$ hervormd worden; hij kan voorts overal door een *dichoraeus* vervangen worden, en anderwerf al de veranderingen ondergaen waer deze zelf vatbaer voor is; wat ons nu eens $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, dan $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$ of $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, of wel $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$, of eindelijk $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$ enz., geven zal ⁽¹⁾. Men bedenke eens hoe menige vormen daeruit voor het geheele vers ontstaan moeten, wanneer ieder voet op zich zelven al die wijzigingen ondergaen kan! Echter moet ik hier bijvoegen dat de accent, die bij ons aen het rhythmus tot grondslag ligt, wel juist zoo toegevend en buigzaam niet is als, in de oude talen, de prosodische kwantiteit der sylben.

Van de kortere verzen, of die minder verscheidenheid in hunne maet toelaten, zal ik niets in 't bijzonder aenmerken: hetgeen ik er zoo in mijne Aenteekeningen als in deze Inleiding ginds en daer in 't voorbijgaen reeds van gezeid heb, is meer dan voldoende om iederen opmerkzamen lezer van het spoor, dat ik als het eenige regte aenzie, niet te laten afdwalen. Het wezentlijkste is, dat men wel onthoude dat ik zoo min eene *arsis* zonder

---

(1) Z. GOD. HERMANNI *Elementa doctrinae metricae*, Lib. II, c. XXXVII, pag. 438—463. Doch over het geheel te vergelijken de *Metrik* van AUGUST APEL, twee deelen, in-8°, Leipzig, 1814—16.

thesis (behalve op den laetsten voet, bij mannelijke rijmen), als eene *thesis*-zonder *arsis* aanneem, en dat bovendien omtrent het menigvuldige en soms uitsluitelijke gebruik van tweesylbige thesissen of dalingen niet de minste twijfel bestaan kan, ten zij men mede het bestaan van ons gedicht wil loochenen. Maer treft men ze ook elders aen? Ja, en overal! Men mag zijne toevlugt nemen tot elisien, apocopen, syncopen, aphæresen; tot verstommingen, verslindingen, versmeltingen en wat des meer is, van letters of sylben; men betwiste en loochene het zoo veel men wil, en sluite, om niet overtuigd te worden, ooren en oogen toe, de zaak is zoo, zij bestaan, en men treft ze overal aen, bij Maerlant, bij v. Heelu, bij Died. v. Assenede, bij Jan de Clere, in Walewein, in 't Lied der Lorreinen, nog eens, overal. Tien voorbeelden uit duizend, ja, uit duizende! zonder kiezen:

Doe | seïdic : | Vróuwe, | séght mi hier | áve,
 waren d'A | postelen niet | túwen | gráve? (Maerl. Sp. II. II, bl. 193.)
 Mes | prijs eñ | scánde doen | ánder | wérven,
 eñ | wírne | écht metter | crúcen doen | stérven. (Id. ib. bl. 196.)
 Pape | Ótte van | Bórne, die | Próefst van | Nére,
 Her Hom | brécht van Vi | áne, die | Eóc van | Mére; (V. Heelu. vs. 6921—22.)
 Daer | ghíngen die | gúldene | cóppe al | ómmec;
 daer | wárt ghe | rádech eñ | vróet die | dómme;
 daer | dóchte den | blóden, dat | hí es | cóene;
 daers | ghéen zo | árm onder | die gar | sóene, enz. (Flor. en Blanc. vs. 1734—37).
 eñ | hóe dat van | séssen | tséssen die | stáct
 ver | wándelt, eñ | óp eñ | néder | gáet; (Brab. Yesten, I, vs. 67—8.)
 Hier | ómme be | gónsti Pip | pínen te | hátén; (Ibid. vs. 372.)
 Stónden ten | veínstren eñ | hébben ver | nómen, enz. (Wal. vs. 1711.)
 Scoen | ré crea | túre ne | sách nieman | ghéne; (Ibid. vs. 1414.)
 eñ | ghingher up | sitten : doe | quám die | wáert; (Ibid. vs. 2540.)
 Wat | mách der | scóenre jonc | fróuwen | núsén? (Ibid. vs. 3530.)
 In | sóude | Wále | weíne den | hére
 Sóeken, eñ | vóndicken | ín enech | láut; (Ibid. vs. 5810—11.)

eñ | bidden ghe | náde, mocht | (h)ijt ghe | winnen; (Ib. vs. 6373.)

Want | hí die vi | ánden | woude be | stáen;

maer doe | A'gulant | wért ghe | wáre, enz. (Kar. de Gr., II, 282—3.)

heeft | óyt van | riddersca | pe úte ghe | lésen; (Ibid. II, vs. 1776.)

dan ic | úwen | váder den | cóninc Y | oéne; (Ib. vs. 4479.)

een | tydech (l. nídech) | ridder, die | híet Ty | rán; (Ib. vs. 4490)

Nu | kéert die | coéman te | Lím^oech | wáert; (Limborch, I. vs. 811.)

Drie | cónincghe | quámen van | vérre ghe | réden; (Ibid., vs. 848.)

die | hertoghe van | Beyerē, die | grave van | Baren, (Ib. II, vs. 445.)

enz. Den Roman van Limborch zou ik van voren tot achter hier kunnen overschrijven, en grootendeels ook dien van Floris en Blancefloer, welke, zoo men het metrum over 't algemeen beschouwt, met onze Christina de meeste overeenkomst hebben. Maer welk verschil van kunst in het aanwenden dier zoo menigvuldige vormen! Hoe Geraert niet alleen den accent van elk woord, ik zou bijna mogen zeggen de kwantiteit van elke sylb, weet getrouw te blijven, maer tevens door een gepast afwisselen van de maet en de kadans zijner verzen, door de keus van zwaerdere of lichtere klanken, van langere of kortere woorden, door de treffendste assonantien en consonantien, met in te snijden, af te breken, over te springen, ieder uitzigt van zijn wonderlijk tafereel, het behoore tot de zinnelijke of tot de geestelijke wereld, voelbaar weet voor te stellen!

De Prologhe van 't gedicht is in zijn begin grootsch en verheven, en het is onmogelijk dat men het ernstige van de inzigten des Dichters in den statigen gang van de maet niet erkenne. Een weinig verder, r. 155, heeft men den aanvang van het verhael zelf, en reeds met het eerste vers kondigt zich de kunst aan die in 't vervolg de rijkste verscheidenheid van vormen uitspreiden moet. Wie gevoelt zoo het verschil en de angstigere beweging niet van r. 165—75 en van die welke daer voorafgaen en volgen? Hoe steekt

de lange uitlegging van Christina, van 't geen zij in hare verrukking ondervonden had (r. 233—303), niet af tegen de verzen (220—22 en 303—6) waerin de Dichter ons eerst de nieuwsgierigheid en daarna de verwondering en de afwachting van hare vrienden voorstelt :

Dit | hóerden haer | vriende eñ | wónderde hen | sére,
eñ | wáchten met | wóndre | ná dees | mére!

Ik ben niet voornemens al de uitstekende noch zelfs de uitstekendste voorbeelden van dien aerd hier aen te halen; het geringste gevoel van rhythmische kadans, ook zonder eenige hulp van maet- of toonkunde, moet ze elken lezer dadelijk doen onderscheiden, als r. 883—90 en door geheel het hoofdstuk van r. 973—98, alsmede dat van r. 1113—1204, waer niet minder verscheidenheid heerscht. Verzen als deze, die ik ditmael liever in zaemgestelde en vluggere voeten verdeel (ditrochaïsch of in $\frac{3}{4}$ maet) :

Was ge-clo-tet | en-de ge-rindelt,

omgekeert dicke | eñ gewindelt :

— dat | hen van stuerheiden dies | kerens dochte,

dat si verginc eñ nom | meer en mochte,

enz., zijn louter muziek. Zoo dit uit de aangewezen notering niet blijkt, mijne onkunde zal daer al de schuld van dragen zonder mijn gevoel ■ doen logenstraffen.

Om thans ook nog onze gewoone *trippelmaet* bij Geraert in 't licht te stellen, zal ik, neffens sommige regels die wij reeds gezien hebben, met de volgende plaatsen volstaen kunnen. Men

merke slechts hoe de goede smaak van onzen Dichter deze wiegende kadans alleen daar aangewend heeft, waer ze dienen moest om het onderwerp zelf levendiger af te schilderen, en zich tevens zoo wel van alle overdrijving heeft weten te wachten, dat hij nooyt meer dan twee zulke verzen op elkander heeft laten volgen, en dan nog het al te kunstige en gezochte daarvan door de eene of de andere ongelijkheid in de voeten ontveinsd heeft. Men leze, bij voorbeeld, gelijk ze moeten gelezen worden, de regels 881—96, en de verscheidenheid, die uit gemelde afwisseling ontstaet, zal voor de hardhuidigsten in 't gehoor onverkennbaer worden. Ik hael alleen een deel dier verzen aen :

Als. . . . | si dat | kinde
in den | geeste, die | Gods ge | minde,
so | wenesse | sere en | maecte groot | seer,
en | quelde haer | selve, en | quelde har noch | meer;
krumde haer | arme | op en | neder,
en | broecte har | vingere | ginder en | weder,
en | brockesse | so ge | reddele, datd | sceen.
dat | si morw | waren | sonder | been.
De | rouwe | dien si daer | af moest | draghen,
was | onverdrach | leke hen | allen died | saghen, enz.

Wie onderscheidt hier de kunst niet die, terwijl ze van den eenen kant de eentoonigheid van de trippelverzen door fijne maetveranderingen wist te mijden, van den anderen kant door de wel berekende evenredigheid der insnijdingen of *cesuren*, en vooral door het zoo aardig spel der woordherhaling, het uitwerksel en den indruk van het opgehangen tafereel zoo veel te meer verze-kert? In den vierden regel en in den zevensten kan men de viersyllbige voeten, indien men het begeert, tot gewoone dactylussen brengen door middel van eene elisie en van eene syncope,

en zoo mede den achtsten regel met een' daetylus laten aenvangen zonder voorslag, waardoor hij minder hard tegen de voorgaende afsteken zal. De laetste regel laet ook meer dan ééne scandéring toe.

Alles wat ik hier deed opmerken, kan met even zoo veel regt gezeid worden van r. 1357—64, waarvan de twee langste insgelijks trippelverzen zijn :

Als di | edele | Grāve iet | dede
 daer hi | Gode ver | toerde | mede,
 dat | schēgen | Gode wās | ocht schēgen | recht,
 ocht | schēgen Gode | kerke, ocht | schēgen sijn | knecht,
 daer | af so | doeghde de | Gode ge | minde
 rechs | als een | moeder vān | haren | kinde;
 en | ginc te | hēme | daer hi | wās,
 in | sijnē pā | leise, ent.

Dat ik de eerste sylb in *schēgen* eenmael kort, en verder voor lang gebruikt heb, moet niemand bevreemden: uit hare natuer is ze kort, doch zij geldt mede als lang uit hoofde van den klemtoon en omdat ze op de arsis valt. Wilde men den eersten dier twee versregels zonder voorslag lezen, zoo kon *schēgen* daer tweemaal voor kort gerekend worden; echter zonder den voorslag zou het vers al te schielijk en te ligt opspringen en vooruitschieten. Beter ware het dan en meer overeenkomstig met het gebruik van Geraert, de woorden *Gode wās ocht* tot éenen voet (♩ ♪ ♪ ♪) te brengen en *sche* in *schēgen* overal lang te laten. Ik beschouw de aengewezen scandéring als de verkieslijkste.

Behalve de woordherhalingen, waer ik een weinig te voren van sprak, biedt ons het gedicht van Geraert er nog meer andere aan, die ieder hier ook wel eenige melding verdienen zouden;

maer uit gebrek aen tijd en aen plaets, moet ik er van afzien en mij vergenoegen met naer het woord *Herhalingen* in den Bladw. te verzenden, en 't geen daer niet aengeteekend staet, aen de oplettendheid van den lezer over te laten. Dit zelfde zij het mij toegestaan te doen ten aanzien van de zoogezeide *Alliteratie* of herhalingen van aenvangletters die niet minder schilderachtig zijn, gelijk r. 421 :

Si | ginc oec sul | wile in | kétele | stāen,
die | rôl van | wāllende | wāteren | wāren,

enz. Indien ik mij niet gereed voel om, gelijk het misschien iemand anders wel invallen mogt, uit deze aardigheid te besluiten dat onze Christina den ouderdom van 't Hildebrandslied bereikt, als blijk van kunst althans en van een ten uiterste ontwikkeld dichterlijk gevoel bij onzen Dichter, acht ik ze des lezers aandacht overwaardig.

Aen de kortere versregels, waer op zekere plaetsen een verhael mede aenvangt of sluit, heb ik, om ze niet ongenoemd te laten, den naem van *Clauselen* (clausulae) gegeven. Ik heb er slechts weinigen van bepaeldelijk aangewezen, omdat ze uit derzelver vorm ligt erkenbaer zijn en doorgaens, door de plaets die ze bekleeden en de manier op welke zij aangewend zijn, iets al te treffends hebben om door iemand over 't hoofd gezien te worden.

Deze Inleiding mag geen twistchrift worden, wat onvermijdelijk wezen zou, zoo ik iets meer aenraakte dan sommige der meest algemeene vragen, en bovendien alle bewijzen niet ter zijde liet. Ik heb mij dus wel gewacht van wijdloopig te onderzoeken of een versvoet uit de *arsis* alleen, zonder *thesis*, bestaan kan, en of voorts de *thesis*, zoo als de heer Jonckbloet meent, slechts eene sylb bevatten mag. De leer van mijn schranderen tegenspreker omtrent

de *Apocope* (bij hem geene *figuer* meer, maer, ik moet het wel zeggen, eene prokrustische woordenverminking, waerdoor hij alle verzen geweldig in het stalen bed van zijn systeem wil doen passen) heb ik even zoo onaengeroerd gelaten. Welke bewijzen, voor of tegen ons beider meeningen, had ik overigens kunnen aenvoeren, die niet reeds in de bijgebragte voorbeelden zóó opgesloten liggen, dat ze nauwelijks eenige ontwikkeling behoeven? Wie is er die zes weken Neêrduitsch heeft hooren spreken en in staet is één' regel voluit te lezen, die het volgende vers uit het Lev. v. S Lutgardis (II, 11):

❶! *hoechheit der ríjcheit der wíjsheit ons Heren!*

(*O! altitudo divitiarum scientiæ Domini!* Ad Rom. II, 53; zoo letterlijk zet Geraert over!) ook zonder de minste afteekening of verwittiging niet naer de maet, dat is, met twee sylben op de *thesis* uitbrengen zal, en die tevens niet gewaer wordt dat het onmogelijk is eenig woord uit dien regel te apocopëren of te syncoperen? Het zelfde mag ik kloek beweren van de meeste verzen die ik te voren bijgebragt heb.

Veel van 't gene bij den heer Jonckbloet tot de *apocope* behoort, leg ik liever door de *syncope* uit, waerdoor het grootste gedeelte, bij voorbeeld, der vier- en vijsylbige voeten, als van zelfs en overeenkomstig met de uitspraek, tot de gewoone langte van een' dactylus of een' anapæstus gebragt worden. De versvoet *seghghenínghen*, r. 1820. zal niemand bevreemden, die weet dat voor *seghghenen* elders *seghnen* of *sechnen* en zelfs, zoo als in Walewein, vs. 141, *seinen* geschreven staet.

Wat de *elisie* betreft, heb ik niet gemeend in mijne Aent. alles te moeten zeggen wat er van kon gezeld worden; men zal echter

uit den Bladw. zien dat ik niets gewigtigs voorbijgegaen heb. De *hiatus* of gaping is, ik weet niet hoe, aldaer niet afzonderlijk aengeteekend geworden, schoon ik er op meer plaetsen over gesproken heb. Liever dan deze nog eens op te zoeken om ze hier aen te stippen, verzend ik den lezer naer den tekst zelven, waer hij overal voorbeelden van deze vrijheid vinden zal. Hij zie vooral r. 1318—1343.

Tegen de *syncope* en de *apocope* staen de *epenthesis* en de *paragoge* over. Zij staen op hare plaets in den Bladw. Ik doe hier alleen opmerken dat de verschillende vormen *abe* en *af*, *inne* en *in*, *omme* en *om*, *oppe* en *op*, *heme* en *hem*, enz. immer aen een vereischte van de maet of van het rijm voldoen. Het zelfde geldt ten aanzien van *ende* en *en*. Op geen der plaetsen, die overigens niet talrijk zijn (r. 362, 592, 1143, 1149, 1373, 1696, 1833, 1843, 1847, 1890), waer de Dichter *ende* gespeld heeft, laet de maet toe *en* te lezen, en omgekeerd, waer *en* staet, kan het door geen *ende* vervangen worden. Wat volgt daeruit, zoo niet, dat zij die overal *ende* schrijven, hetwelk zij dan toch *en*, ja (als 't God belieft!) *end* willen uitgesproken hebben, zich door de verkeerde lezingen van hunne bedorvene handschriften en door hunne nog meer verkeerde systemen hebben laten verbijsteren? Wanneer *end* moet geschreven en uitgesproken worden, kan men leeren met den Bladw. in te zien. Het zelfde zal ik, om er niet afzonderlijk van te spreken te hebben, hier ook van *ind* voor *in de* zeggen, gelijk r. 363 en 923, waer Geraert *ind stat* voor *in de stat* geschreven heeft. Vergelijk mede *end* voor *en dat*.

Een geval van *epenthesis* moet ikechter in't bijzonder vermelden, omdat het onmiddellijk tot de zelfde gevolgtrekking leidt. De woorden *ontfarmhertech* en *ontfarmhertechheit* komen meermaels

voor in dit gedicht, en immer gespeld zoo als ik ze hier stel, behalve r. 928 waer *ontfaermehertech*, en r. 751 waer *ontfaermehertechheit* staet. Zie hier de verzen in hun verband met degene die voorafgaen en volgen, opdat men de wettige maet (*legitimum sonum*) niet enkelijk met zijne vingers (*digitis*), maer ook en vooral door zijn gehoor (*aure*), vatte en beoordeele. Hetgeen ik het minste van den heer Jonckbloet begriip, is juist dit, hoe het hem mogelijk geweest is, het natuerlijk gevoel, dat geen mensch gansch ontbreekt, en dat ik bij hem zeer uitstekend moet achten, van de melodie, de welluidendheid, de rhythmische beweging zijner tael, zoodanig uit te dooven of tegen te spreken, dat hij honderd en meer duizenden van verzen systematisch aen bloot willekeurige, alles werktuigelijk afmetende regels hebbe willen onderwerpen. Doch zie hier Geraerts verzen :

Daer | ómme ■ | spréect dit | wóert de | vróede,
 dat | nómmermeer, | ánders | dān in | goéde,
 ont | fármz | hértéech | heit ■ | mách
 be | slúten des | mínschen | lésten | dāch. (r. 749 | 52)

(si) | seíd hen | éñ ge | túeghde hen | dát,
 dat | Christus | wáre in | állen | dīnghe
 ont | fármz | hértéech, maer | sūnder | línghe
 den | génen, dien | wāren haer | sūnden | léet,
 éñ te be | kérene te | hém be | réet. (r. 926—30)

Dient de ingeschoven *e* hier niet opentlijk ter voldoening van 't gehoor en tot aenvulling van de maet, die niet meer zonder *thesis* na de eerste *arsis* bestaan kon, dan Geraert zelf deze verzen zonder voorslag heeft willen laten?

Over het rijm, de insnijdingen (*cæsuren*) en oversprongen, of wat de Franschen *enjambements* noemen, van de verzen in ons gedicht ware ook nog veel, zeer veel te zeggen, maer deze eigenschappen of toevalligheden van de dichterlijke tael zijn alweër, uit

haren aerd, zoo in het oog loopend, en onze Geraert is zulk een meester in zijne kunst, dat de regels, die hij gevolgd heeft, elken oplettenden lezer dadelijk treffen moeten. Er is slechts één punt dat ik meer bijzonderlijk der aendacht aanbeveel : men lette namelijk hoe Geraert schier nimmer den zin midden in eenen regel afbreekt, zonder dat er tevens eene vrouwelijke caesuer uit ontsta, dat is, zonder dat de twee deelen, die den regel volmaken, hoe zeer ook door de rust gescheiden, door de maet met elkander verbonden worden, zoo als r. 174, 183, 373, 392, 464, 474, 332, 649, 703, 712, 813, 836, 1076, 1131, 1340, 1356, 1362, 1372, 1633, 1661, enz. Soms vindt men deze insnijdingen in 't midden van een viersylbigen voet of tussehen eenen slotklinker en eenen voorklinker, waer alsdan door de pausa, die er uit volgt, de hiatus of gaping verzacht wordt. Dit geschiedt vooral bij het aenhalen van iemands woorden, na *seide*, enz., als r. 813, 1018, 1046, 1077, 1181, 1232, 1398, enz., hetgeen de heer Jonckbloet, zoo ik meen, ofschoon een ander systeem volgende, ook opgemerkt heeft. De insnijdingen op den eersten voet vallen gewoonlijk tussehen *arsis* en *thesis*, het zij de regel met een' voorslag aenvange of niet, als blijkt uit r. 266, 447, 478, 490, 494, 822, 843, 876, 977, 1037, 1210, 1322, 1333, 1625, enz. Eene uitneming hieromtrent heeft men r. 1373. Op de zeer weinige plaetsen waer de insnijding achter een vollen voet valt, als r. 180, 236, 337, 361, 1712, 1744, enz., is het niet moeyelijk de reden te bevroeden, die den Dichter bewegen moest om de langere rust, welke uit zulke *woordvoeten* noodzakelijk ontstaet, eerder te zoeken dan te mijden.

En hiermede acht ik mijne langdurige, zoo dikwijls afgebroken en na min of meer ruime tussehenpoozen telkens weêr op nieuw

aengegrepen taek eindelijk volbragt. Veel van 't geen dit boek bevat en dat nieuw was toen ik het schreef, is reeds onder mijne handen oud geworden. Gelijk ik thans uit dien hoofde zekere aanmerkingen liever onderdrukt zage, zoo zijn er andere deelen waer ik wel iets zou bij te doen, en ondertussehen ook te verbeteren hebben ⁽¹⁾. Verscheidene schriften die ik had kunnen benuttigen, zijn mij eerst bekend of toegezonden geworden, nadat mijne Aenteekeningen reeds afgedrukt waren, en dit zou met meer andere het geval geweest zijn indien mijn geleerde vriend, de Eerw. heer kanonik David, professor bij de Katholieke Hoogeschool te Leuven, mij niet van tijd tot tijd een en ander uit zijne rijke boekverzameling medegedeeld had. Hij ontvange hier mijne openbare dankbetuiging daervoor, alsmede voor de aenmoedigende hulp die zijne vriendschap mij in 't overzien der drukproeven geboden heeft. Moge thans ook de gunst en de belangstelling van het publiek, waer zijne goedkeuring mij de zekerste waerborg van schein, aen mijn werk niet ontbreken !

(1) Zoo zal ik hier zeggen dat de schrijver van de *Natuerkunde van 't Heelal*, waer ik boven, blz. xii en xiii van sprak, met onzen Dichter niets gemeen heeft, gelijk mij thans gebleken is uit de uitgave van prof. Clarisse (Wk. d. M. v. Leiden). De tael, de stijl en de verzificatie verschillen grondig. Zoo echter de schrijver der *Natuerkunde* een andere was dan de aldaer genoemde *Geraert*, dan volgt er nog niet uit dat, met dezen te noemen, men een anderen dan den onzen bedoeld hebbe. Doch wie heeft daer iets zekers over bij te brengen?

Misschien had ik wel gedaen met ook eenige latijnsche voorbeelden van zeker door mij hiervoren afgeteekende versmaten te geven, en dan zal, volgens het spreekwoord, het daertoe nog niet te laet wezen. Echter bepael ik mij tot degene die men bl. lxx gezien heeft, waarvan de eerste een *anapaest. dim.*, de tweede een *bacch. tetram.* en de derde een *trim. ion. a min.* is. Daeraen beantwoorden dan :

1º Āni | mūmq̃ mē | ūm gēmī | ūmq̃ ūm | ūm. (Plaut. Aul. IV, 9, 15.)

2º nē | gōtī sī | bī q̃ui vō | lēt vīm pā | rārē. (Plant. Poen. I, 2, 1.)

3º Hās cūm gēmī | nā compēdē | dedicāt cā | tēnās (Mart. III, 29, 2.)

Leven van Sinte Kerstinen.

Hier begint de prologus van Sinte Kerstinen.

De vader die ewevec es sonder begin/
daer alle dinghe ewevec sijn in/
de sone die dbegin es van den be-
güne/

de heileghe geest/ dien men de minne
5 appropzieert/ verclere mijn sinne
in dit gedichte daer ic ben inne/
dat ic moegh spreken hen te eren;
want si den minsche wel comen leren.
De vader/ hi vermaght al gader;
10 de sone/ hi es die wijsheit dies vader;

- de heilighe geest/ hi es so goet !
wat men hem werdelic bidt/ dat doet
hi sonder twivel altemale.
Hem ~~en~~ ic dat hi gelweghe mijn tale/
15 dat ic spreken moghe dies hi
geloest si/ en oec de maghet bzi/
de moeder ons Heren/ sinte Marie;
dies oec geloest moet werden de bzie/
die edele maghet sinte Kersline/
20 dier leven dat ic uten latine
maken wille in dietscher spraken.
Sonderlinghe en tweerhand saken :
dierste sake es van den twee/
dat veel lieden sijn die engeen
25 latijn en comen noch en verstaen;
daer en so docht mi welgedaen/
dat ict latijn in dietsche soud keren/
der goeder sinte Kerslinen teren/
den genen te troeste/ die niet wale
30 en verstaen latijnsche tale.
Oec heb ict sonderlinghe gedaen/ en dat
mi al te ernsteleke bat

een eersam ionfrou en een goede/

een geesteleke en een goede/

35 Dan Hope/ so heet si/ ionfrou Femine;

dat ic om haer bestonde de pine/

si dunckes mi so wale weert/

dat ict want doen want sijs begeert.

Om haren wille heb ict bestaen.

40 Haer Hib ic dat sijt wille ontsaen

lieslec/ en datd haer danclec si/

en dat si bidden wille voer mi

en voer mi doe bidden levende en doet;

want ics sekerleke heb noet/

45 en si ind cloester es dach en nacht/

daer ionfrouwen in sijn/ die wel de macht

hebben te biddene voer mijn man/

die selbe niet wel gebidden en can.

Dies getruwe ic onsen Here.

50 God gebe hen allen geluc en ere

die in dat cloester begeben sijn;

daer sijn mijn vriende binnen/ en mijn

suster/ en ander mine vriend/

die dies dicwile hebben verdient/

- 55 dat ic hen met haben nien can vergelden.
 Daer om so bid ic Gode den melden/
 die alle dinghe vermach wel/
 en ic anders en heb niet ¶
 dan roc/ abijt/ en solen ¶ corde/
 60 dat hi gewegghen moet so mijn worde/
 dat dit gedichte moet troestelet wesen
 den ionfrouwen van ¶dielen/ als sijt lesen/
 en ic hen doch moegh doen daer mede
 in enegher manieren troest ¶ vrede/
 65 ic hueder Geraert/ een minderhueder.
 In dien dat ic van der goeder
 heilegher werder Kerstinen dichte/
 dat dunct mi de beste gichte
 die ic hen gesinden can.
 70 Nu willic ind beginsel van
 segghen en oppenbaren van
 enen bescop/ een eersamen man/
 die bescop toet Alchonen was/
 als ic in latine las/
 75 en cardinael te Rome wart na.
 Hi screef alsus op dat ict versta/

- in sinte Marien van Oingnies leben/
 dat hi van hare heeft bescreben;
 daer in gedinct hi Kerstinen boer waer
 80 en spreect van haer sus oppenbaer :
 » Waer moeghdi en ander Kerstine verstaen/
 » daer God so wonderlec gewracht heeft aen/
 » dat si lach doet een langhe stont/
 » als meneghen minsche wel was cont;
 85 » en eer si begraven wart nochtan/
 » wart si levende en gewan
 » van Gode/ dat si op ertrike hier
 » soud levende liden haer beghvier.
 » En daer ou wart si so wonderlec sere
 90 » getraijjnt van onsen Here
 » langhen tijt op ertrike hier;
 » so dat si haer warp sulcwile int vier;
 » sulcwile te wintere bleef si oec onder
 » dijs langhe merrende/ niet sonder wonder.
 95 » In der doder liede grabe plach si
 » oec te gane/ de maghet bij.
 » Damaels doen si had voldoen
 » haer penitencie/ al sonder waen/

- » so leefde si in so groten byede/
 100 » en vercreegh van Gode oec mede
 » so grote gracie en genade/
 » dat si dicwile/ heid byoec en spade/
 » opgebuerd was in den geeste;
 » daer haer geschiede wel dat meeste
 105 » wonder/ dat noyt iemanne geschiede :
 » so dat si dicwile geleidde der liede
 » zielen toten beghbiere/ en oec
 » doerd beghbier slechts en doer dien roec/
 » sonder quetsinghe/ toet hemelrike.
 110 » Wie vernam pe dies gelike!
 Dit/ dat ic u nu geseght heb van
 Kerstinen/ getueght die eersam man/
 die bescop/ en daer om dunct mi dat
 ghys moeght geloeben vele te bat;
 115 en de gene die in latine
 bescreef haer leven/ niet sonder pine/
 hi seght dat hi getughen niet min
 en hadde te getughene/ dan in
 de stat van Sintruden waren liede/
 120 die redene hadden/ doent geschiede.

Wa in den menechten dat si dede /
 dat leid hi/ die dit maecte/ daer mede /
 dat si oec wachte/ dat ■ geschiede
 niet in winkels/ maer onder de liede;
 125 en waes ■ so langhe leden niet/
 dat mens vergeten wel mocht iet :
 want doen hijt beschreef/ soen waren maer /
■ dat si starf/ leden acht iaer.

Ander haer werke/ die nieman en conste
 130 geweten dan si ■ dien sijns onste/
 die brachten haer heimelec vriende boert/
 diet van hare hadden gehoert.

Ghi die dit leest selt weten wale/
 dat dit puer waer es altemale;
 135 want het hebben getueghet die gaste
 die so gewarech sijn ■ so vaste/
 dat si der waerheid nien souden af gaen/
 al soud ■ hen haer hoed af slaen.
 Ic lie dies oec/ en het es waer/
 140 dat vele/ dies wi lesen daer/
 hoben der minschen verstemesse geet :
 want ic dat voer waer wel weet/

en ic dat merke en ic dat kinne/
dat hier vele gescreben steet inne
145 van deser heilegher creaturen/
dat na gemeinen loep der naturen
engeensins niet gesien en mochte/
weer dat men daer toe redene sochte;
maer God ons sceppere vermaght al wel
150 dat hoben natuer es en nieman el.

Du wil ic hier beginnen haer vite :
al fier sunden werd hi quite
die dit sal lesen en hoeren met sinne.
Du hoert hier na dan/ ic beginne...

Hier begint Sinte Kerstinen heileghe leven.

155 ie werdelec Kerstine/ die maeghdelec
ionfrouwe/
si was geboren op Hasspegouwe/
van eenre stat die aldaer steet/
die tSintruden op Hasspegou heet.

- A** was oec/ als ic hebbe vernomen/
 160 van eersamen vader **en** moeder comen;
en als dalmachteghe **G**od geboed/
 dat si moesten comen ter doed/
 bleef si met tweeen sustren allene :
 de ioncste dat was dees maghet rene.
 165 **D**oen gincghen haer sustre henen toe/
en biseerden in wat manieren **en** hoe
 dat si haer leven mochten kieren
en ordineren na geestelec manieren;
en bueghdent also/ dat doudste van desen .
 170 mit haren gebede becommert soud wesen;
de middelste/ si soude den hoesraet houden;
en van Kerstinen buechdensi **en** wouden
 dat si dat quec ter weiden soud leiden
en oec soud hueden. **D**oen sonder beiden/
 175 also vollec **en** also saen
 als dit was gedaen/
en der ioncster suster was gegeven
 dat omoedechte ambacht/ so steet daer gescreven
 dat hare haer troestere nien ginc af
 180 **I**hesus Cristus; **m**aer hi gaf

- haer gracie der inwendegher suetecheit/
 en metter hemelscher heimelecheit
 so visenteerd hise menechwerf sint.
 Nochtan bleef si al onbekint
 185 van allen mannen; maer Gode was si
 kinleke en heimeleke/ de maghet bli.
 Daer omme verblides haer met rechte wale/
 en sprac met Isaias dese tale :
 " mijn heimelecheit es mine/ es mine. "
 190 Die mint/ hi pleeght gerne scamelec te sine.

Hier na volght wie dat si doet was.

 hier na gebielt so met Godes gracen/
 dat si haer so uffende in contempla-
 cien/

- dat si daer af wart so cranc/
 dat si daer na starf eer iet lanc.
 195 Doen leidmen den lichame in midden al doet,
 de bliende/ de sustre/ maecten groet

- seer/ ■ weenden te vollen genoeg.
 Men droechse ter kerken des morgens droech :
 en doen men de messe sanc voer hare/
 200 stont op de lichame in de bare/
 ■ bloegh opte balken staen
 van der kerken/ also saen
 als enech vogel geblieghen mocht daer.
 En als de liede dies worden gewaer/
 205 die daer waren/ so bloutwenghe gemene/
 sonder die oudste suster allene
 bleef daer met anrte te haren onwille;
 en Kerstine/ si bleef daer al stille
 toet dat de messe ut was bracht.
 210 Doen dwancse de priester metter cracht
 dies sacraments/ dat si daer neder
 van den balken moest comen weder.
 Sulke liede lieten verstaen
 dat haer geest had aengedaen
 215 sodeneghe suptijlheit/ dat hi niet wale
 en const geliden sonder quale
 den roke van den minschleken lichamen.
 Doen leiddenghe haer sustre te hoesmert te samen/

en vermaectenghe en dedense eten.

- 220   **D**ien wouden haer geesteleke bziende weten/
en gincghen toet haer / en bzeegghden hare/
wat si gedoecht hadde en wiewijse datd ware.
" Ic salt u / " sprac si / • laten verstaen
" wat ic daer sach : want also saen
225   " als ic gebaren was van ertrike /
" so namen die ingele van hemelrike
" mijn ziele / en boerdenghe haesteleke
" op een stat / die was so bzeeseleke
" en so donker / dat datd nieman
230   " met tonghen niet wel vertellen en can.
" Die tormente die ic sach daer /
" si waren so gzuwelec bzeeselec swaer /
" datd te vertellene were te goet.
" Ic sach daer vele liede doed /
235   • die ic wel kinde hier in ertrike ;
" en als ic de zielen so jammerlike
" sach quellen / ontfarmes der herten mijn /
" en bzeegghde wat stede dat mocht sijn :
" ic peinsde dat datd de helle ware.
240   " Doen andwerdden mijn leidere mi oppenbare

- » dat datd seker ware tfeghbier/
 » daer si haer sunden in arnden/ die hier
 » haer penitentie nien volbeden/
 » en daer boze daer de pine leden.
 245 » Dan daer so buerdenghe mi ter hessen/
 » daer ic de gene sacht iammerlec quellen/
 » die ic oec lebende kinde wijlneer.
 » Dat seer ginc hoben alle seer.
 » Daer na was ic in hemelrijc geleid/
 250 » ten trone der godleker maestheid;
 » en als ic sacht dat hem mijn Here
 » verblijdde schegen mi so sere/
 » so ward ic hoben al verblijd/
 » en peinsde/ dat ic sonder tijd
 255 » met hem soud bliben ewweleke.
 » Doen seide mijn Here : « sekerleke/ ~~X~~
 » utenemende suete vriendinne mijn/
 » ghi selt hier namaels met mi sijn;
 » maer nu so gebe ic u den coze/
 260 » en leggh ■ tehand hier twee dinc boze :
 » ocht nu te blibene hier met mi/
 » ocht weder ten lichame te kerene/ daer ghi

- „ in utwen gewareghen sterfleken lichame
 „ selt liden / sonder sijn selfs mesquame /
 265 „ pine der zielen / die onsterfleke
 „ es; ¶ daer met sekerleke
 „ so seldi verlossen be zielen al /
 „ die ghi saght inh iammerlece dal
 „ dies beghevers / die u soe sere ontfarmden
 270 „ en so ontfarmeleke carmden.
 „ En met exemple us lebens / seldi
 „ vele liede die leben bekeren tot mi /
 „ die haerre sunden selen af staen;
 „ en als ghi al dit hebt ghedaen /
 275 „ so seldi keren / mijn dochter scone /
 „ toet mi ten eweliken lone. „
 „ Doen antwerdic al onberaden weder /
 „ dat ic op dese voerwerde hier neder
 „ gerne woude weder keren op derde.
 280 „ Doen / sonder merre / als mijn antwerde
 „ gehoerd hadde mijn vriendelece Here /
 „ so waest hem dancleke alte sere /
 „ en geboed dat men soud weder
 „ mijn ziele bueren ten lichame hier neder.

- 285   » Du fiet en merct wie snel dat waren
       » tongs Heren gebode die ingelsche scaren :
       » op die ure dat men boer mi
       » sprac in de messe dierste Agnus Dei/
       » so was mijn ziele boer den trone
- 290   » der godleker maieiteit claer en scone;
       » en als si dat ~~dat~~ Agnus Dei seiden/
       » so ward mijn ziele al sonder beiden
       » gebuert te minen lichame sciene.
       » Dit was temale de maniere
- 295   » dat ic van ertrike hen en sciet
       » en dat ic weder quam/ anders niet;
       » en op dat de liede betren haer leven/
       » so ben ic hen weder te troeste gegeven.
       » Du en ontfiet en niet/ wat ghi
- 300   » fiet ocht hoert hier na van mi;
       » want dat God met mi werken sal/
       » dat sal sijn hoven verstenness al/
       » en dies gelijcs en wart gesien
       » noyt onder sterflec minsch en gesien. »
- 305   » Dit hoerden haer vriende en wonderde hen sere/
       en wachten met wondre en dees mere.

hoe dat si van haren vrienden was gevaen, en
hoe dat si was gevued van haren maeghdeleken
borsten.

ier na so blau de heileghe Kerstine
der liede geselschap in de wuestine;
want het docht haer forchlec en pine

310 onder de liede van ertrike te sine.

Daer onane so clam si op die boem/
het es de waerheit/ en es geen droem/
op doberste der torene en der kerken
so sachmenghe blien als ment woud merken;
315 op alrehande dinghe die hoghe waren
mocht menghe menechwerf sien baren/
so dat men waende seker van hare/
dat si al vol van bianden ware.

Te lest met pinen als sise vanden/
320 so vinggen sise en bondenghe met iseren banden.
Daer doghese gzoet ermoele en leet;
maer die den sinen niet af en geet

noch en begeest/ die hemelsche vader/
 hi brac beide bande ¶ betren algader/
 325 en verlosse sijn werde vriendinne.

Doen blause verre henen/ inne
 den welken bosche/ ober waer/
 en in den bomen so leefde si daer
 na vogel maniere/ na vogel wise.
 330 ¶ als haer lichame behoefde spise/
 al was hi suptijl/ behindech ¶ snel/
 sien conste nochtan geleven niet wel
 sonder spise/ sien moeste groten
 honger liden/ als ander liede moten;
 335 swaren honger so doeghde si.

Nochtan soen woude/ die maghet bzi/
 weder keren doer gene pine;
 maer bleef daer allene in de wuestine
 met Gode/ dien si innechleke bat
 340 en vriendelec ¶ omodechleke/ dat
 hi aensaghe haer iammerechtheit
 metten oghe siere ontfarmhertechheit.
 En sonder merren daer na saen/
 als si haer oghe op soud slaen/

345 so sach si haer maeghdelec borste aen /
die droghe waren sonder waen /
dat si melc schegen nature gaben /
daer si haer selbe met mocht laben.

Dat was een wonderleke dinc /
350 dat melc ut maegdelec borste ginc;
want na Gods moeder / soen quam
nopt dies gelijcs / dat ic bernam.

Du hoert wat si doen voertwert dede :
si nam dat melc en buedde haer daer mede /
355 so dat si spise engeen en at
in negen weken / anders dan da.

Hier binnen was si gesocht en bonden
en met iseren banden gebonden /
also als si oec was te bozen;
360 maer het was te bergeefs / het was verlozen.

Wiedwijs dat si ind water ginc en ter ander ziden
overquam.

- A**ls God haer dies gemaect hadde quite
ende verledecht/ steet in haer vite/
dat si te Judeke quam ind stat/
en had gerne Gode ontsaen/ en bat
365 den priester van sinte Kerstoffels sere/
dat hi haer gabe onsen Here.
De priester hi geloefde haer wel;
maer hi seide dat hi el
hadde te doene op dien tijt.
370 Maer hi geloefde haer seker dat hijt
namaels soud doen/ de goede man.
Doen ward si onberduldech en ran
ter ander kerken priester daer bi/
en bat hem innechleke/ dat hi
375 Gode haer gav Dat dede hi saen;
en doen si Gode hadde ontsaen/

so liep si haestlec met groter baert-
uter stat ter Masen waert.

- Dies verwonderde den priester sere
380 die haer gegeven had onsen Here/
en liep haer na saen op de stede/
en dander van sinte Kerstoffs mede/
toter Masen/ en woudenghe baen;
want si sagghen schegen haer staen
385 de Mase/ daer si niet ober en mochte/
als hen sekerlike dochte/
so dat sijt nien const weder staen
sien soudenghe daer ommer baen.
Maer op dat water en achtese niet;
390 si ginc daer in dien diepen bliet
en in de wiele/ die harde diep
waren. So ginc de maeght en liep
daer dore/ toet in dander side.
En als de priestere sagghen dat si de
395 Mase so wonderlec ober woed/
so wonderet hen sere in hoeren moed/
dat eenre mortwer vrouwen name/
in enen sekeren gewaregghen lichame/

ober so diepen water mocht comen.

400 Men hebes seldom niet vernomen.

Wiedwijs dat si was gepiind in den viere.

Den begonst si te doene die dinghe
daer en dat si was sunderlinghe
gesint hier weder in ertrike /
en croep in dobene wonderlike /

405 die daer waren alte heet /

om te backene broet gereed.

Daer leet se heite menechboude /

als ieman van ons liden soude;

so dat sij hadde daer so heet

410 dat si van groter pinen creet.

Nochtan van buten so en sceen

aen hoeren lichame quetsinghe engeen.

En als si geen obene en const gewinnen /

so warp si haer selve te male binnen

415 der liede hues al in den brant /

daerd hier meest was / ocht boet / ocht hant /

en lietse so langhe daer inne staen
dat si sijn mochten taschen vergaen/
en had God met miracelen gedaen.

420 Si ginc oec sulcwile in ketele staen
die vol van wallende watere waren
toter bozst/ al sonder sparen/
ocht toten linden en oec/ daer weder
dat si waren hoghe ocht neder;

425 en de lede der goeder kerstinen
die buten bleven los van pinen/
daer op so goet si so gruwelc heet
water/ dat si van pinen creet/
als die van kinde in arbeid geet.

430 Nochtan als si quam ute/ God weet/
soen sceen van buten engene quetsinghe
aen haren lichame sinderlinghe....

Wiedwijs dat si langhe lach ind water.

435 **E**n wintere so merde de ionfrou wijs
 dicke en langhe onder dijs
 in de Maese/ daerd alder diepst sceen/
 ses daghe en oec meer/ tinden een;
 toet dat de priester quam toet hare/
 die haers lichamen nam cure en ware/
 en beswoerse met Gods lichame/
 440 dat si toet heme op uber quame.
 Doen quam si weder; want si was van
 den priester bedwongen/ dien goeden man.
 In den winter ginc si oec staen
 daer de moelen om soud gaen/
 445 onder der moelen rat al recht/
 daerd water ober haer lede al slecht
 liep/ en te mits oec ober haer hoed;
 dat was miracle en wonder groet.
 Si quam oec somwile/ ober waer/
 450 metten watere swimmen/ daer

si viel op omkeren van den rade;
nochtan/ overmits Gods genade/
soen oppenbaerden hen tekene engene
in de lede der maghet rene.

Hoe dat si gepijnt was opten radren en opien
galghen.

455

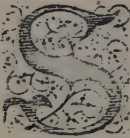
pten radren/ daer men op leide
sulcwile de roebere/ blacht si beide
heen en arme/ die maghet goed/
also als men den moerden doet;
nochtan als si af quam/ soen seen
460 in haer lede quetsinghe engeen.

Si ginc oec ter galghen en hinc haer daer
onder de diebe al oppenbaer/
en bleef daer verhanghen met enen stricke
twe daghe ocht enen. Si ginc oec dicke

465 in der doeder liede grabe/ **¶** bat
 met groten sere Gode/ dat
 hi hen woude haer sunden vergeven.
 Sus leidde Kerstinen henen haer leven.

Hoe dat si plan doer de doerne voer de honde.

470 i stont oec sulcwile te middernacht oppe /
 en locte ute tenen cloppe
 al de honden van der stat/
 en deedghe bassen en hulen/ so dat
 si liep boze wat si conde /
 als **¶** beeste. Daer iaeghdenghe de honde
 475 buten weghs/ al sonder sparen/
 doer doerne die scaerp **¶** stekende waren.
 Daer wart si gequetst so sunderlinghe
 sere/ dat sonder grote quetsinghe
 engeen let aen haren lichame **¶** bleef;
 480 dat seid hi died wiste en died bescreef.

Nochtan als si/ de maghet goed/
van haer had af geveecht dat bloed/
soen scenen daer tekene van quetsinghen engene.

Dat selve deed si oec allene

485 metten doernen/ de maghet vzi;
so dat haer lichame sceen ocht hi
met roden bloede weer overgoten.

Daer omme meneghen died dicke sacht vloten
ut hare/ verwonderde wanne dat quame
490 so overbluedeck bloed ut enen lichame/
als ut haren lichame ran.

Sonder dat sturten van bloede nochtan/
soe liet si uter adzen dicke
veel bloeds/ dies ic niet sere en nieke.

Wie suptijl dat haer heileghe lichame was.

495

aer lichame was oec so sunderlinghe
suptijl en licht/ dat hi op dinghe
die hoghe en nauwe waren/ ginc;
dat si oec als een musche hinc
aen den suptilen riseren van bomen.

500

Dies heeft men selden meer vernomen.

Als si woude beden/ de maghet vrome/
so blau si op die hoghe bome/
ocht op torene ocht ander dinghe
die hoghe waren sonderlinghe/

505

om dat si haer van den lieden woud verren/
daer mense men moght stoeren noch erren/
en daerse raste bonde aen den geeste;
dat was haer boven al dat meeste.

510

Als si noch woud beden weder/
en in haer de gracie sturte neder/

pa de godleke/ spreek ic/ gracie/

en de suete contemplacie :

so worden haer lede al/ cleine en groot/

te gader gedruet in enen cloet/

515 als geheit was dat loept in een;

so dat haer lichame niet anders en seen/

noch dat men niet els en wart gemare/

dan enen ronden lichame aen hare.

Maer als die geestelec dronkenscap

520 verteert was/ en dat suete sap

dat haer scincte de godleke fonteyne/

die suete/ suber es en reine;

en als haer lede weder quamen/

en haer ierste boyme namen/

525 die als een igel waren in een

gecluntert/ alst aen haer wel seen :

so worden haer lede ute geredt/

die te bozen waren bedect

en onder en onboymlec materie besloten/

530 en temale te gader gebloten;

en haer lichame quam weder saen

tser boymen. Dat had al God gedaen !

Maer **in** dat dit sus was vergaen/
 so ginc si menechwerf/ al sonder waen/
 535 opte tuinstaken al rechte staen/
 daer si met groter debocien haer
 psalme sanc; want weetd dat voer waer/
 datd haer was pijnlec ende swaer/
 dat si der erden soude geneken/
 540 als si haer gebed soude spreken;
 want sien sochte engeen gemac
 als si haer gebedeken sprac....

Wiedewijs dat haer scenc was gebroken.

m dese dinghe en deser gelike/
 so scaemden hen haer vriende **an** **en**
 rike/
 545 **en** **oec** haer sustre scaemdens hen sere;
 want het dochte hen goet onere/
 dat de liede hielden van hare/
 dat si vol van bianden ware.

Doen huerdense enen starcken man/
550 die alte quaet was en starc/ die rān
en liep haer na/ ocht hise mocht vaen
en binden met isere banden saen.

Als hise dus iaeght/ dese quade mān/
en hise niet gebaen en can/
555 gebielt te lesten dat hise gereen
en bzac haer met eer colben haer been.

Doen dynechmense tehuesswert ter selber uren;
haer sustre ginghen enen meester huren
die haer scene soude achterwaren.
560 Also deedmense te Ludeke wert baren
op enen wagen. Maer als di
ersetere wart geware/ dat si
so starc was in den geeste/ deed hise
in enen kelder legghen/ van prijs/
565 wel genuert in allen sinen;
en daer besloot hise vaste binnen/
en hantse met iseren banden aen ene
columnne vaste/ de maghet rene.
En als hi haerre scenen toe ginc/
570 en daer op leide alrehande dinc

dat siemre meestrien bejhoerde toe/
 en hi ewech ginc/ — nu hoert hoe
 dat si toet haerre scenen sach : —
 si tract al af/ dat daer op lach/
 575 en dat hi daer op had gebonden;
 want haer had ontwert dat haer wonden
 soud achterwaren anders ieman/
 kan die den sieken genesen kan/
 en die met enen woerde gesont
 580 maect/ die sijn toter doet gewond.
 Daer om die Here/ die als heeft macht/
 die en bedroeghse niet; maer op staet nacht/
 als in haer viel de geest ons Heren/
 wart si verloest/ met groten eren/
 585 van banden daer si met was gebonden/
 en gegenst van allen wonden.

Als si der bande was los en quite/
 so steet daer gescreven in haer vite/
 dat si ginc wandelen daer tuschen die moere/
 590 in den kelder ober den bloere/
 vroleke/ en loefde van herten sere
 ende gebenedide dien Here/

dien si beboelen had sterben ■ leben/
■ die haer dieben had gegeben.

- 595 Als si sus van den banden was vri/
en dan haer geest geboelde/ dat hi
noch was besloten binnen den moere/
gegreep si enen steen uten bloere
van den keldere/ en warp den moer
600 met sturen geeste/ dat hi voer
van een/ so dat men daer doer mocht gaen.
Du moeghdi dit bi gelikenes verstaen:
men neme gescut in enen boghe/
en spanne so men alder stijfft moghe;
605 so menne siber spant en dwinct/
so hi starcleker sciet en swinct.
Also waest met haren geeste slecht:
hi was bedwonghen boven recht/
daer ■■■■ moest hi so sterlec ut springhen:
610 want Gods geest ■ mach nieman dwinghen:
daer Gods geest es/ daer es vriheit.
Daer ■■ so bloegh si sonder arbeit
met haren lichame doer de locht/
rechs als een vogel die niet en docht.

Wiedwijs dat olie vloyde van haren borsten.

615

ochtan dat dit al was gheschied/
soen lieten noch sustre noch vriende af
niet;

maer als si quam weder/ ginghen sise baen
en in een hultenen bloc vasse slaen/

620

en ginghen se met banden vasse binden/
om dat si de cracht haers geestes kinden/
en gaben haer tetene/ als meneghen was cont/
hzoet en water/ als enen hont...

En om dat God woud tonen sijn macht/
en in der miracelen de groetheit sijn cracht/

625

en dat mens vermanen sould verre en wide/
so liet hise doghen tenen tide/

als hi al sinen vrienden doet/
alst hem dunct tijt end hen es goet.

Want het gebiel also daer mede/

630

dat scoudren/ linden/ en ander haer lede

vermeerden ■ verherden als een hout/
verrotten ■ hadden leet menechbout;
so dat si daer af leet wee so groet/
dat si nien conste geeten haer broet.

635 Als haers sus nieman en woud ontfarmen/
ontfarmde de gene haers/ die den armen
es ter moet een toeberlaet.

Hi dede aen hoere een lijflec daed/
en toende aen hoere dat teken/ ■ die
640 miracle/ dies gelijcs dat nie
op ertrike en was vernomen te bozen/
sint dat Christus was geboren :
haer maeghdelec borste/ die droeghe waren/
begonsten te blopen van alte claren
645 olien/ daer si met/ doer de moet/
cundde en weide haer droeghe broet.
Dat was haer salbe/ daer si mede
bestreec haer wonden en haer lede
die verrotten; en oec was dat
650 pulment en spise die si at.

Als dit saghen beid sustre en vriende/
dat hare hoer God so wonderlec diende/

begonstense te wenen **■** maecten goet seer/
■ ■ wouden Gods wille niet meer
 655 in haren miracelen wederstaen;
■ ■ ■ loestense van den banden saen/
■ bielen neder op haer knien/
■ baden haer genade van dien/
 dat si haer pijlecheit hadden gedaen/
 660 **■** lietense by **■** ledech gaen.

Hoe dat de geestlec liede gemein gebed deden voer hare.

Als si haer byheit na haren wille
 gebruiken mochte/ soen lach si niet stille;
 maer si boer toe/ de werde sterfene/
■ leed boer der liede sonden pine/
 665 als si tebozen had gedaen/
 en ghi hier boven hebt verstaen.
 Toen men dies wonders wart geware/
 so quam daeglijcs veel volcs te hare/

ban herren landen en van bi/
670 op dat si saghen dat wonder/ dat hi/
de wonderlec God/ met haer doen wachte/
beid met daghe en met nachte.

Doen waren tSintruden in de stat
geestelec manne en vrouwen/ die hat
675 ontfaghen/ dat des minschen sin
nien conste begripen meer noch min
dat grote wonder dat si wachte;
want het ginc boven sminschen gedachte/
en boven sminschen sin te male.

680 Daer om so sozghden si dies wale/
dat de liede die daer quamen/
die beestelec herten/ als sijt vernamen/
dat sijt in quade souden berkeren/
en Gode daer in nien souden eren;
685 en dat sijt nien souden in goede berstaen/
maer souden den viant draghen aen
de miracelen die si dede.

Daer om so badense in haren gebede
met innegher herten den namen ons Heren/
690 dat hi woud maten en tempereren

Kerstinen mirakelen in haer daet/
 in der liede gemeinen staet.
 Daer in versmede God niet haer trane/
 die hem al wienende riepen ane.....

Hoe dat haer leven was gemaed metter liede levene.

695

et gebiel en het gescach
 onlanghe daer na op enen dach/
 dat si gruweler was bestaen
 van den geeste die haer ginc aen/
 en diese moyde so sere/ dat si
 700 liep toeter kerken die stont daer bi/
 in een doop dat Guellen heet;
 daer si vant open en al gereed
 een bunte der heilegher doepen staen/
 daer si haer selve/ sonder waen/
 705 te male in doeyte. En also saen
 als dat geschied was en gedaen/
 so seghtmen dat haer daer wart gegeven/
 dat haer manieren en haer leven

van dier tijt was meer gemaed/
710 en na der liede wesen gesaet/
en had haer rastleker namaels en bat/
dan si tebozen dede; en dat
si bat der liede roeke mocht liden/
en onder hen wandelen in allen tiden.

Wiedewijs dat si was gedwonghen van den
geeste dat si van delmoesenen moeste leven
als een minsche.

715 at sacrament dies lichams ons Heren
ontfinc si dicke met groter eren/
en sunderlinghe te hare salechheid/
met groter debocien en innechheit.
En sunderlinghe op sondaghe so ginc
720 si gerne te Gode/ daer si ontfinc
cracht aen den lichame/ als si sede/
en aen den geeste bliscap daer mede.

Also oec/ als ~~mi~~ van hoer leeft/
 al dat hoer eighen had geweest/
 725 dat si gelaten hadde om Gode/
 en om te houdene sijn gebode/
 en dat hoer toe behoerde van erbe/
 daer ~~ni~~ woudse met doen engeen bederbe/
 noch dies en woudse engeenre wisen
 730 in dranken nutten/ noch in spisen.
 Maer dat leven had si vercozen/
 dat si ginc daeghlijcs van dozen te dozen
 bidden aelmoesene gemeinelike/
 beide van arme en van rike;
 735 en daer met lebese/ dat drancse/ dat atse.
 Dat deedse te male daer omme/ om datse
 der liede sonden draghen soude/
 dier aelmoesene dat si leven woude.
 Si seide oec dat dad de sake was meest/
 740 dat si gedwonghen was van Gods geest/
 dat si bade aelmoesene van den sonderen/
 om dat sise daer met woude verberen/
 en dat sise weder woud roepen daer mede
 te penitencien/ als si dede.....

745 Si seide oec/ dat Gode engeen dinc meer
te genaden en dwonghe/ en daer hi eer
omme ontfarmde des armen sondaren/
dan dat si onderlinghe ontfarmhertech waren.
Daer omme so spreekt dit woert de vrede/
750 dat nommermeer anders/ dan in goede
ontfarmhertechheit/ en mach
besluten des menschen leste dach.

Om dat men dit te bat versta/
so volght hier een exempelken na/
755 daer wi dit mede consumeren/
der werder sinte Kerstinen teren;
want dat men Gods vrienden loeft en eert/
daer werd sijn lof oec inne gemeert.

Hoe dat si van enen quaden man drinken eischte.

760

et gebiel op enen dach/
 als ic te wondere vertrecken magh/
 dat haer een onverdzaechlec groet
 hongher quam ane/ dat si doer moet/
 alst God woude/ quam haesteleke
 gelopen/ daer verwendeke
 765 een alte quaet minsche sat en at/
 dien si om Gode drincken bat.
 En het gebiel dat hi gelwan
 genade toet hare/ die ondedeghe man/
 en ontfarmhertechheit/ als hise sacht/
 770 dier hi te niemanne te hebben in plach;
 so dat si al luttelken wijns daer nam
 en dzanc/ dat heme ten besten quam :
 want si propheeteerde van
 dien quaden/ boesen/ sundeghen man/
 775 schegen al der geenre waen
 die hem kinden/ dat hi ontsaen

in fier doet soude Gods genade/
die niemanne oec dan en comt te spade/
op dat hi gewareghen rouwe heeft/
780 wi qualec dat hi heeft geleest.

Hoe dat haer te moede was als si der ondedegher
liede aelmoesene at.

 it was de sake sunderlinghe waer bi
dat si gedwonghen was/ dat si
der oppenbare sunderen aelmoeserie bat;
en nochtan als si iet at/
785 dat qualec gewonnen was ocht tonrecht bleben/
en haer in aelmbesen dat was gegeven/
so docht der maeght van doeghden niet arme/
dat si at vorsehen ocht padden darne/
ocht van serpente[n] dingewede verslant.
790 En als si dat at/ so riep si tehan[t]
als die in arbeit gaet met kinde:
« O Criste/ mijn vrient en mijn geminde/

- » wat haddi ~~mi~~ mi/ mijn vriendelec Here?
 » Waer om so pijn di mi sus sere? »
 795 Metten so clopte der broutwen name
 aen haer borst en aen haren lichame/
 en sprac haer selve alsus toe :
 » O iammereghe ziele/ o arme/ en hoe
 » geberdi sus? Wat wil di begeren
 800 » daer ghi u te rechte soud af verberen?
 » Waer om so nutti dees onrein dinghe? »
 Dat was haer pine sunderlinghe/
 dat si iet at dat was genomen/
 ocht dat van onrecht goede was comen;
 805 en die werdeghe heileghe Kerstine
 si en leed daer af niet minder pine/
 als si eneghen sundere iet bat
 en haer de sundere ontfelde dat.
 Het gebiet op enen tijt hare/
 810 dat haer ontfeght was van ~~min~~ sondare/
 dat si heme met crachte nam;
 en als si sach dat hi was gram/
 so sprac si toet heme : » als es dat sake
 dat ghys nien sijt nu wel te gemake/

815 en ghijt mi noede geeft/ goet man/
en sal u na niet rouwen nochtan/
bat ict u hebbe met crachte genomen/
en dan so salt u seker brouwen/
en ure zielen in staden staen/

820 en selt daer groten loen af ontfacen.

Als haer in haren roc een moutue
gebrac/ soen deedse maken geen moutue;
ocht als aen haren scappularijs
gebrac een cappuen in eengherwijs/

825 en schegen iemanne gaende quam/
daer si af in den geeste vernam/
en daer si van binnen gemaend was abe/
dat sijt hem bade dat hijt haer gabe/
en daer si af woude nemen dan :

830 so bat sijt dan den genen man;
en was dat sake dat hijt haer gaf/
so dankese heme sere daer af;
ondseid hijt hare/ so nam sijt gereet/
waest hem lief ocht waest hem leet/

835 en napet aen haer clederhine..

Sijn scaemde haer oec niet/ de werde Kerstine/

van haben arm/ van doeghden rijc/
 als waren haer mouwen ongelijc;
 haer clederkine si waren oec dit :
 840 een roc die altemale was wit/
 en een witte scappularijs/
 die haren lichame in alrewijs
 bedecte toten voeten toe.
 Haer cledere waren oec menechwerf toe
 845 genayt/ als wi gescreven binden/
 met draden die waren van seusen van linden/
 ocht van suptilen wiffen gespleten/
 ocht van cleinen hultenen speten.
 Si ginc oec haerboet/ als ic las/
 850 tijt tijt dat onbescedelec cout was.
 Verwoyden spise en cranke at si..
 Owater daer men de scotelen in wiesch/ dat mi
 ute soude gieten/ dat maecte si
 heet en deed wallen/ de maghet by/
 855 met watre dat si dede daer toe;
 dat was haer spise. Du hoert dan hoe :
 broet dat van semelen was gemaect/
 dat alte hert was en ongeraect/

dat nam si/ de maeght/ en weiket daer inne
860 en also at sijt/ de Gods vriendinne.
Daer met so vastese tinden en
twe daghe ocht drie/ en anders engeen
spise en atse binnen dien tiden;
dat nu ieman qualec mocht liden.

Van den iammere dat si maecte voer de gene die
verdoemd waren.

865

i blan oec alte ernstelec sere
werelec glozie/ wijs en ere:
en seide dat daer om sunderlinghe/
beel meer dan van andren dinghe/
de gene torment souden liden/
870 vzoegh en spade in allen tiden/
in die helle ocht int veyghier/
dien Jpc in dit leben hier
verstermesse der waerheit heeft gegeven/
en daer na niet en willen leben...

875 Als d'quebe in routwech plach si te gane
 altoes/ als dier God gaf te verstante
 der geenre loen/ die daghelike
 storben/ beide arm in rike/
 weder dat si worden verlozen/
 880 ocht dat si waren utbercozen...

Als ieman in de stat was doet/
 dies mesdaet dat had geweest so groet/
 dat hi verdoemt was/ en si dat kinde
 in den geeste/ die Gods geminde/
 885 so wenese sere in maecte groet seer/
 en quelde haer selbe/ en quelde haer noch meer :
 crumde haer arme op en neder/
 en bzoecte haer vingere ginder en weder/
 en bzoekese so geredelet/ datd sceen
 890 dat si mozt waren sonder been.

De routwe dien si daer af moest draghen/
 was onberdzaechleke hen allen died saghen;
 want si toende so groten routwe/
 dat nieman so hert en was/ man noch vrouwe/
 895 die sonder groet iammeren consten gedraghen/
 dat iammer/ dat si aen haer saghen..

Doer die ~~oec~~ die storben/ ~~en~~ die souden
te hemelrijc comen en wonden behouden/
so spranc si oppe ~~en~~ was so blide/
900 dat wonder was tien selven tide
te scoutwene die grote bliscap/ ~~die~~ si
daer omme dreef/ die maghet bzi.

Daer om de gene die de cracht
haers geests bekinden en die macht/
905 si mochten wel merken oppenbare
aen haren rouwe/ ocht aen hare
bliscap die si dreef/ wat dien/
die in de stat starben/ soud gestien.

Si stont genedechelec ~~en~~ willechelec oec hi
910 die laghen en starben/ en troestese/ dat si
hen biechten van allen haren misdaden/
en daer af penitencie daden;
~~en~~ boedscapd hen troest en gebal
ter bliscap die ewelec duren sal.
915 En oec verberesise metter pinen/
daer men den sundere sal met traishinen/
sonder inde ~~en~~ ewelike;
dier pinen es engeen gelike.

Dat en deed oec de maghet rene
 910 aen de kerstene liede allene/
 maer aen de Joden deed si oec dat/
 dier alte vele doen was ind stat;
 en had met hen so groet meedoghen/
 dat sise bekeert hadde/ had si gemoghen/
 925 alle watter was ind stat;
 en seide hen en getueghde hen dat/
 dat Xpc ware in allen dinghe
 ontsaermehertech/ maer sumderlinghe
 den genen/ dien waren haer sunden leet/
 930 en te bekerene te hem bereet;
 en dat hi alte node neemt wrake
 ober den sundere; maer dat hi suet sake/
 als si hen in sunden hebben versoemt/
 daer si omme souden werden verdoemt :
 935 so suet hi ocsuen hoe hine mochte
 verlosen/ dien hi diere cochte;
 en hoe hise selech mochte maken/
 die onselech waren met fundeleken saken.
 Als si dit seide van onsen Here/
 940 so waert si obergoten sere

met wonderleker gracen van haren monde
op die selve ure ¶ op die stonde...

Si seide oec/ dat die stat weer bi
der hellen van Gode geleght/ daer si
945 moeten in liden haer beghbier/
die met swaren sunden hier
op ertrike hebben omgegaen/
daer God sijn gracie hadde met gedaen/
en had hen in dinde docht rouwe gegeven/
950 daer si met also behouden bleven.

Da de woerde sinte Kerstinen/
so es die stat so gruwelc van pinen/
dat tuschen de helsche pine en de gene
engeen ondersceden ¶ es/ dan allene
955 dad dat hoer hoep es en hoer troest/
dat si doch moeten werden verloest.

Si seide oec dat voer seker waer
datte viande bi hen sijn daer/
¶ datse den vianden van der hellen
960 gelebert sijn/ diese daer quellen
also vele te swarleker/ als sijt
wel weten/ dat si cozteren tyt

selen moghen de gene daer quellen/
 dan die si quellen in der hellen/
 965 dies nommermeer inde werden en mach :
 des werd doch inde voer doemesdach...

Hoe dat si hadde den geest van prophecien.

in geest van prophecien had si
 in menegherhand dinghen/ de maghet
 bzi.

Si maende oec meneghen nacht en dach
 970 daer sijn salechheit aen gelach.
 Van heimeleken sunden en quaetheiden
 berespese meneghen in heimelecheiden/
 en brachtse te penitencien weder/
 die overmits sunden laghen daer neder.

Hoe dat si voerseide een slachtinghe.

975

p dien dach en op dien tijt/
dat te Steps die iammerleke strijt
was/ tuschen den Hertoghe van Brabant
en sijn wederfacke/ sijn viant/
daer vele hondert minschen bleven
980 verslaghen/ als men vint bescreven;
een lach Kerstine en riep en creet/
als die in arbeit van kinde geet/
en sprac : « Ap/ ap mi/ God de goede/
» ic sie van swerden en van bloede
985 » de locht al vol; loept/ sustre/ sere/
» loept/ en bid nu onsen Here;
» sturt tranen en weent betterlike/
» dat God van den hemelschen rike
» toene sijn grote genadechheit
990 » in fier groter toenechheit/
» en sijn abolghe moet laten sinken/
» en fier ontsaermhertecheit moet gedinken. »

Mettien sprac si eenre nonnen toe/
die in sinte Katlinen cloester was doe :

- 995 » Loep/ dochter/ haestelec te dinen gebede/
»   Gode/ dat hi doe genede
» dinen vader/ die nu es
» in groter noet/ geloef mi des. »

Hoe dat si voerseide van eenre nonnen dat si
nte haren cloester soud gaen.

1000

nd selbe cloester/ daer was oec inne/
een nonne/ die dachte in hoeren sinne/
dat si soud ut gaen/ als si dede/
den cloester te scanden en haer oec mede.

Van haer so sprac Kerstine met staden :

- » O bat idel van alre genaden /
1005 » daer den cloester af sal comen
» grote scande en luttel brouwen!..

Daer na niet langhe/ al luttel boert/
ginc si ute/ na Kerstinen woert/

1010 **E**n deed den cloester scande en blame/
in oncuessheiden met haren lichame...

Daer **III** gebielt dat dese ionfrouwe
van haerre groter mesdaed had rouwe/
en penitencie daer af doen woude/
en mense ontsaen te beteringh soude;
1015 so gaf hem tcobent swaer sunderlinghe/
dat mense te beteringhe weder ontfinghe.

Doen berespte de maghet reine
tcobent/ en seide : " Als achtijc cleine
" dat si verlozen bleve ruwelike/
1020 " Gode nochtan van hemelrike
" en coste haer ziele niet so luttel goed/
" daer om dat hi woud sturten sijn bloed/
" en oec gewerdeghde te lidene de doed;
" daer scheen sijn minne onswert groet. "

1025 **D**it seidsē dicwile op en neder/
en liet niet af/ toet dat si weder
de nonne ontfinghen te genaden/
en te penitencien van haren mesdaden.

Hoe dat si enen edelen man met haren gebede
bescermde.

1030

et gebiel oec in haren tiden/
dat een edel man soude riden
ober zee/ ten heileghen grabe.

Die ridder had een wijs/ daer abe
Kerstine ernstelec was gebeden/
en beswozen toe met eden/

1035

dat si/ met haren heileghen gebede/
aen Gode dat verwaerbe en dede/
dat haer man moeste weder comen
gesont/ welbarende en oec met bzomen.

Dat nam swaerlec de goede Kerstine/

1040

dat sise beswoer/ gaf haer pine;
nochtan so offeres menech gebed
boer den riddere/ en arbeit daer met
onsen Here te menegher stont/
en bzachten ridder weder gesont...

- 1045 **W**orm sprac si als uter quader maghen
toet sinen wibe : « Wat hebdi gaen iaghen ?..
» Om ■ groet ongebedechheid/
» dat ghi mi beswoert ■ deede groet leed/
» heb ic gesont bracht uwen man;
1050 » maer ghi selt weten boetwaer nochtan/
» dat ghi nien selt sijn langhen tijt
» siet schegenwerdechheiden verblijd. »
Dat woert wart oppenbaerlec waer
niet langhe daer na/ den wibe te swaer :
1055 want daer na leet orrmenech dach
dat die edel man neder lach
en starf; en liet beide kindere en wijs
bedroeft en ongetroeft na sijn lijf.

Hoe dat si den dach voerseide dat Iherusalem
wart gestoert.

1060

ebazen langhe voerseide Kerstine

dat die felle Sarrafine

Iherusalem en theileghe lant
vercrighen souden in haer hant.

Want toen die selve dach quam/ dat

Iherusalem/ die heileghe stat/

1065

en theileghe graf en dcruse ons Heren

gewonnen wart/ den Kerstenen toneren/

van den coninc van Persen Salahadine/

was in de borgh te Loen Kerstine/

en kinde in den geeste sunderlinghe

1070

de gesciensse te male der dinghe :

van welken dinghen dat si haer sere

verblijdde/ de maeght/ in onsen Here;

so dat haer de gene/ die bi haer waren/

baden/ dat si woude oppenbaren

- 1075 **¶** segghen hen de sake/ waer bi
 si ware so blide. Doen antwerdde si
¶ seide : - Ic mach wel wesen vro;
 » want het es heden **¶** also/
 » dat **¶** es blide en wel te gemake.
- 1080 » **¶** heeft gegeven ocsuen en sake/
 » dat heden van lieden een goet getal
 » werd behouden : dies ic mi sal/
 » en oec elc minsche/ te rechte verbliden
 » vroegh en spade en tallen tiden..
- 1085 » Te rechte wel so achtet ons Here
 » sine versmeetheit en sine onere/
 » dat men den utvercorenen lande
 » van ober zee duet lachter **¶** scande.
 » Als hebet God gheconsecreeert
- 1090 » **¶** geheileghet en geeert
 » metter presencien siene pinen/
 » daer de tekene noch in sinen/
 » nochtan saelt metter werelt inden/
 » also als **¶** ghescreven binden;
- 1095 » **¶** dan saelt metter werelt vergaen/
 » als de ziele sal weder ontsaen

- » den lichame/ daer si met moet ewevec wonen/
 » als mense van haren werken sal lonen.
 » Van sal hem menech minsche bekeren/
 1100 » also als ons **in** heileghe leren/
 » van den weghe der quatheiden
 » ten weghe der gerechtechheiden.
 » Van sal in oerbere dies heileghes lands
 » menech minsche syn bloed sturten : wands
 1105 » dan sunderlinghe sal wesen noet;
 » en selen dan Gode vergelden de doet
 » begeerteke **en** deboteleke/
 » die hi doer hen leed betterleke... »
 Doen wonderd hen allen died hoerden/ wie sijt
 1110 mocht geweten/ **en** mercten den tijt/
 en beidden so langhe/ datte fame
 van daer mocht comen/ dat ment vername;
 en vonden datd also ghesach
 als sijt voerseide ' beid tijt **en** dach.

Hoe dat si groten dieren tijt voerseide,

1115

i voerseid oec/ die utebercozen
Godes dochter/ langhe tebozen/
een alte dieren tijt/ eer hi quam/
also als sine van Gode bernam.

Die dier tijt viel doen/ doen men screef

1120

dufentech/ hondert en oec bleef
daer sefentech iaer/ die daer toe hozen/
van dien tide dat God wart gebozen.

Alte vele anders dinc es ghesiet/
en sulc dat noch verbult en es niet/

1125

dat wie wel wanen dat gesien noch sal/
dat si boze propheteerde al...

Den noimen van sinte Katelinen was si
harde heimelec/ de maghet vzi/

die woenden tSintruden buten der stat;

1130

so dat si somwile met hen sat
en sprac van Gode; en daer na saen
so ward si onversienleke bestaen/

- en wart daer in den geeste gebueret op/
 so dat haer lichame als **iii** dop/
 1135 daer kinder met te spelene plegghen/
 rindelde/ en keerde hem weder schegghen.
 En want si so haesteleke keerde al omme/
 oec so stuerleke met/ daer omme
 so **ii** const nieman/ met sinen sinen/
 1140 en haren heilegghen lichame bekinnen
 boyme van haren leden engene.
 Doen langhe alsus de maghet **iiii**
 was geclotet ende gerindelt/
 omgekeert dicke en gewindelt/
 1145 so dat hen van stuerheiden dies kerens dochte/
 dat si verginc en nommeer en mochte;
 doen rustese met haren leden te male/
 en luedde daer een wonderlec sanc so wale/
 tuschen haer borst ende haer strote/
 1150 dat ict voer wonder segghen mote/
 dat engeen minsche en leefde doen/ die
 verstaen conste die wonderlec melodie/
 ocht na gebolghen met eengherhand list
 die ieman lebende conste ocht wist.

1155 Gebroecsam musike had hi gemene
15 tone met andren sanghen allene;
maer van der melodien de woerde/
die 155 daer metten sanghe hoerde
(ocht nochtan woerde mochten heten)/

1160 dien const nieman niet wel geweten
noch verstaen in finen moet;
maer conoordancien hadden se goet.

Binnen dien dat si sus sanc/
en men daer hoerde dat suete geclanc/
1165 en ginc noch sinne noch adomtocht
ute haren nese/ dat iemanne docht/
noch oec met ute haren monde/
dat ieman aen haer vernemen conde;
maer tusschen haer borst en kele/ daer
1170 luedde een armonia so claer/
dat si den ingelen van hemelrike
van suetheiden luedde genoegh gelike.

Binnen dien dat al haer lede
rusten/ en si haer oghe toe dede/
1175 na die maniere en die wise
dies si plegghen die slapen lise/

- so quam die edele creature
 daer na tehaer selve ober en ure /
 en stont oppe/ en had gebere
 1180 als ocht si gewaerlec dzonken were/
 en riep hoghe : « Du byinct te mi
 » tconbent al tenenmale/ dat wi
 » den genadeghen Ihesum Xpm daer hoben
 » in sinen wondze moghen loben. »
 1185 Tehant so quam tconbent te samen/
 en worden seer blide doense vernamen/
 dat Kerstine had troest ontsaen;
 en doen begonst Kerstine al saen
 Te Deum laudamus met groter begeringhen/
 1190 en tconbent ginc al na singhen/
 en bzachtent ute met groter eren.
 Men dien lof so moegh wi leren/
 als ons God heeft ied goeds gedaen/
 so seel wi hem loben en danken saen/
 1195 met lesene/ met singhene/ in allen manieren/
 dat hi ons geweest heeft goedertieren...
 Damaels doen si tehoer selve quam
 volcomeleke/ en si vernam/

1200 **I**n haer ander liede deden verstaen/
 wat si onwetens hadde gedaen/
 en wiewijs dat si te gader riep
 tconbent tons Heren lobe : so liep
 si henen/ **I**n toende oppenbare/
 als ocht si sot **I**n snoedel ware.

Hoe dat si der werelt verweed dat si haren scepper
 nien kint.

1205 **A**ls si thaer selbe was weder comen
 en si haer cracht had weder genomen/
 so seids met doghene en met smerten/
 met groter betterheit van herten/
 van den state daer hier boven
 1210 es af gesecht : " **A**ly/ o verscoben/
 " o onseleghe werelt/ die niet en kint
 " wien sceppere noch oec en mint.
 " **O** werelt/ waer om en dienddi hem niet
 " **W**aer om en mercti niet/ **I**n fier/

- 1215 » dat hi u langhe heeft gespaert ?
 » Ontfarmen ¶ sparen dat es sijn aert :
 » wouddi sijn goetheit noch besien/
 » ghien-soud van heme so sere niet blien.
 » Als were een ander werelt nochtan
- 1220 » died weder seide/ en die u van
 » hem woud keren/ ghien constes gelaten/
 » ghien moesten minnen sere utermaten.
 » O wonderlec werelt/ du heeft di gekeert
 » van hem/ die di al goetheit leert;
- 1225 » du heeft dijn ogghen gesloten van binnen/
 » en dinen sceppere en wilstu niet kinnen. »
 Als si dit seide/ so riep si en creet/
 als die in arbeit van kinde geet/
 en quelde haer lede/ en viel op derde
- 1230 met groten geruechte/ en geberde
 harde ontfarmeleke/ en gelied
 ¶ vertrac weder : - Waer ¶ dat niet
 » de werelt haren sceppere en kinde/
 » die haer selechheit so sere minde/
- 1235 » dat hi/ om-haer eulweghe goet/
 » gewerdeghde te sturtene sijn heileghe bloet ? »

Dies moet hi sijn gebenedijt
vroeg in spade in allen tijt.

Hoe dat si dat haer was begaf en quam te Loen.

1240

ier na so ginc si ute/ en ran
van haren eighenen huse/ en van
haren geslechte/ de ionfrou hi/
in een borgh die Loen hied/ die hi
Almaenghen was geleghen/ daer
si wonende bleef wel neghen iaer
1245 met eenre clusenerfen/ hiet Juete;
daer/ obermits Kerstinen/ de suete/
de minnelec God groet wonder wachhte.
welc Juete hem veel dincx te oren brachte/
dat gewacht hadde de werde Kerstine/
1250 die haer leven maecte in latine.
Want hi getueght dat oppenbare/
dat hi van verren lande quam te hare/

om dat hi haer leben woude weten;
 en dat bescreef hi/ om dat mens vergeten
 1255 nien soude ommermeer in ertrike.

God/ hi loent hem in hemelrike/
 en geef hem daer om dat eweghe leven;
 want het waer scade waert achter bleben.

Hoe dat si verstont alle scrifture van der godleken.

1260

oerweert vint men bescreben/ dat
 de heileghe Kerstine ind selve stat
 alle nachte te mettenen ginc.

1265

Du hoert een wonderleke dinc/
 ghi moeght hier alte goet wonder merken...
 Doen alle de liede waren uter kerken/
 so bleef de maeght daer binnen allene/
 en sloet die doeren toe alle rene
 en ginc daer al omme wandelen en serken/
 oer dat paviment van der kerken/

- en liet daer ut gaen so sueten sanc/
 1270 en maecte daer so edel geclanç/
 dat die sanc bele bat ingele sanc sceen/
 dan erberfche sanc ocht elc engeen.
 Die sanc/ hi was so wonderleke
 te horene/ en soe sunderleke/
 1275 dat hem nien conste geliken
 engeen instrument van eengher musiken;
 so dat/ in desen sterfelen lide/
 noch van manne noch van wibe
 so suete stinme noyt wart gehoert/
 1280 als doen ut haren lichame quam boert.
 Hi was oec claer/ suptijl en rijc;
 nochtan so was hi ongelijc
 dien sanghe daer ic af seide hier boere :
 want hi was suete en goet ter coere.
 1285 Dese sanc was mindier bele dan die/
 die had so edele suete armonie/
 daer si so sere in jubileerde/
 daer si oec Gode so sere in eerde :
 want hi ginc boven allen sin/
 1290 en consten verstaen noch meer noch min.

Dat was de sanc die men van hare
 tebozen hoerde/ suet en clare/
 die tuschen boest en strote gaf
 so sunderlinghen luet/ dat nieman daer af
 1295 engeen gelikenesse binden en conde/
 die hem so wel op sanc verstonde.

Dees edel sanc hi was latinen/
 gefiert met wonderleken en met finen
 clauselen van concordancien/ die wel
 1300 luedden/ en bat dan enech dinc el...

Als was dat sake dat si engeene-
 letteren en kinde/ de maghet rene/
 van die male dat si wart gebozen/
 nochtan verstant die utbercozen
 1305 jonvrouwe wel al latijnsche tale/
 en daer toe kinnesse volcomelet wale
 van oec scrifturen alle den sin;
 en al die donker questien/ die daer in
 verwozen laghen/ ontbant si cleerleke/
 1310 en daer toe oec harde meesterleke/
 als hare haer geesteleke vziende baden.
 Dat quam haer al van Gods genaden.

- Nochtan so ~~was~~ sijt alte noede;
 want maeghde/ si selen natuerlec sijn bloede :
 1315 boude maeghde sijn seldom bleben
 langhe staende/ sijn moesten sneben.
 Daer ~~was~~ so was dees maghet bloede/
 ¶ quam daer toe oec alte noede/
 dat si de heileghe scrifture ontbant/
 1320 ¶ dat si haer dies onderwant;
 want dat seide si dad proper ware
 der papen; daer omme en woud sijn hare
 ten nauften niet onderwinden doe :
 want/ si seide/ en hoerde haer niet toe.
 1325 Clerke die erefe/ en sunderlinghe
 priestere en papen voer alle dinghe/
 om die goete minne die si
 te Gode wert hadde/ de maghet by:
 nochtan dat si haer deden weder
 1330 meneghe versmeetheit op en neder....
 Papen/ priestere en clerke/
 die sunden deden ocht sundelec werke/
 die manese lieflec en heimeleke/
 met reberencien eersamleke/

- 1335 oude **en** ionghe alle gadze /
 als ocht si hadden geweest haer badze.
 Dat deedse daer omme / als ic merke /
 dat / overmits haer quade werke /
 nien worde de name Gods blaffemeert
 1340 in den volke. Dat merct en leert /
 en neemt **men** bispel aen de papen /
 dan aen riddze ocht aen knapen.

Hoe datse geeerd was van den Greve Lodowike
 van Loen.

- 1345 den verre en wide sus bloech haer fame /
 en sus gebzeid wart haer heileghe name /
 gebielt dat / overmits de mere
 die gzoet van haer bloech hier en dere /
 een alte gzoet bzi edel man /
 de Greve Loedwic van Loen / gewan
 minne toet haer en genade /
 1350 en leefde sere met haren rade /

en sprac en gerne schegen hare/
 beid heimeleke en oppenbare.
 Waer hise oec/ de Grabe/ sach/
 so stont hi schegen haer op (dies plach
 1355 hi) en quam haer vriendelec tontmoete/
 en hietse moeder en boet haer groete.
 Als die edele Grabe iet dede
 daer hi Gode vertoernde mede/
 dat schegen Gode was/ ocht schegen recht/
 1360 ocht schegen Gods kerke/ ocht schegen sijn knecht/
 daer af so doeghde de Gods geminde/
 rechs als een moeder van haren kinde;
 en ginc te heme al daer hi was/
 in finen paleise/ en daer las
 1365 si heme sijn lesse/ om sijn bate/
 met moederleker toeverlaete/
 en dan berespste sine; so dat si
 van hem vercreegh temale/ dat hi
 genoegh dede van alre mesdaed/
 1370 na recht en na kerstinen raed.

hoe datse weckende woerde hadde.

- et gheviel op enen dach
datte Ghebe Lodwic lach
opten kerchhof ende leende/
waer om hem stonden vele verweende
1375 riddre/ als plegghen om heren te done
en om grote hoghe barone..
En also als sijt vernam/
gebielt dat si daer ober quam
en leide haer hoed bi dGraven hode;
1380 en hief op hande en oghen te Gode
en begonst hem te sprekene toe
met gracioufer talen; hoert hoe :
" O Here / " sprac si / " wie scone sijt di !..
Als doen de riddere hoerden wat si
1385 seide / so spraken si den Ghebe sus toe :
" O Here her Ghebe / en hoer die niet hoe

- dat u dees ionfrouwe prijst so sere ! »
- Doen sprac de Ghebe/ die grote here/
- ¶ andwerdde hen daer op dees tale :
- 1390 « Dien dat si loeft dat weet ic wale.
- Ic beng niet dien si prijst so sere;
- » maer si prijst haren hemelschen Here/
- » die makere es van allen scoenheiden/
- van gracen en van lieflecheiden/
- 1395 ▪ ¶ die allene es scoenre dan al
- » dat hi noyt maecde ocht maken sal. »
- Doen antwerdde hem Kerstine daer
- oppe/ en seide : « Here/ ghi seght waer :
- na dien dat ghine so scone kint/
- 1400 » wie comet dan dat ghine nien mint ! »

Hoe dalse den selven Greve voerseide ongevoech
dat hem was te gescien.

entwerf was oec die selbe Grabe
te Doen in sinen paleis/ dat ave
iii es gebroken/ daer hi inne lach/

te somertide in midden den dach/

1405 op enen culc/ te sinen ghemake;
daer hi doen hadde alrehand sprake
met heren die daer waren doe/
den Hertoghe van Limborgh/ en daer toe
een andzen Grebe/ dies ic nien las

1410 in latine wie hi was...

En daer si stonden en spraken te hope/
so quam Kerstine met snellen lope/
en riep sus an den Grebe Lodewike/
onberbeerlec en stoutelike :

1415 » O alder onselechste/ met wien heesttu
» dijn heimelec sprake ? dat seggh mi nu :

• een spzeect hier als dijn brient met di;
 » nochtan so eest daer harde bi/
 • dat hi sal doen aen di sijn hant/
 1420 » di te verradene/ als een viant. »
 Teshans doend wijs die stimme ut gaf/
 so gruvelde den berreder daer af;
 nochtan ontlicsende hijt en sweegh alstille
 teer tijt/ als hoerde hi daer finen onwille;
 1425 maer men pzeefde dit/ en vernam
 datd waer was eert dinc ten inde quam.

Wat si dede doen de Greve starf.

ie selve Greve Lodewic/ doen hi
 soud sterben/ en hi sijn doed sach bi/
 so deed hi Kerstinen/ de heileghe jon-
 vrouwe/
 1430 te hem roepen/ en bat haer op trouwe/
 liefleke/ der heileger creaturen/
 dat si/ toter selber mer

dat hi van ertrihe sceden soude/
 bi hem getrouwelec bliben woude.

1435 Doen hem Kerstine geloefde dat si
 bi hem soude bliben/ so deed hi
 uter kameren gaen tfolc alrene/
 en hieltse met hem daer heimelec allene.

En sonder merren daer **in** saen/
 1440 als allet folc was ut gegaen/
 so richt hi hem oppe in de selve stonde/
 met al der cracht dat hi geconde/
 en viel te male met lichame neder
 boer haer boete/ hier **en** weder;

1445 **en** vertrac daer boer die ionfrouwe/
 met alte groten tranen **en** rouwe/
 al de sunden die hi had gedaen/
 en daer hi met had **om** gegaen/
 van dien dat hi was elles iaer out.

1450 Dan deed hi niet/ de ridder stout/
 dat hi haer vertrac sijn leven/
 om aclaet/ dies si nien mochte geven;
 maer/ dat die edele Gzebe dat dede/
 dat deed hi daer omme/ **en** dat hi daer mede

- 1455   haer herte beruerde/ dat si bade
          boer al sijn funde Gode genade.
          Hier na als dit al was gedaen/
          so deed hi meder roepen saen
          in sijn kamere alle sijn liede;
1460   en daer/ na dat hem Kerstine riede/
          woud hi berichten/ als hi dede/
          hem selven en al sijn goet oec mede.
          Als dat gedaen was/ wand God geboed/
          so lach hi neder en was doet.
1465   En si sach inder selver uren
          sijn ziele te swaren beghbier buren/
          daer si soud liden alte groet pine;
          maer die verlichte heme de goede Kerstine.

Hoe dat si met sGreven ziele deilde de pine van
den neghpriere.

1476

m dat haer sijns ontfarmde so sere/
so vercreeght si aen onsen Here/
dat si met heme soud deilen hier

de pine/ die hi leet int beghvier.

Doen oppenbaerdi hare na sijn doet/

en bat haer in der groter noet/

1475

dat si hem woud helpen in die pine.

Doen seide toet heme de goede Kerstine :

„ Gaet henen/ also alst God welt/

„ en/ na dat godlec verdeel/ so geld

„ de pine/ die ghi hebt hier verdiend

1480

„ om u sunden/ mijn liebe bzient;

„ ic wille in minen lichame nu

„ liden grote toymente voer u/

„ en neme op mi de pine half voert/

„ die u int beghvier te doene behoert. „

- 1485 Als dit ons Here had laten gesien/
so mocht mense daer na langhen tijt sien
in der nacht groet pine liden/
in den heten baden/ en ondertiden
in den baden die waren so cout/
1490 dat si daer pine leet menechbout.
Daer om eest seker/ want dlieghen-nien mach/
dat ommer/ ober den andren dach/
dies Gebeven ziele leed grote pine/
die dies eens daeghs boer hem leed herstine.
1495 De stede daer hi te sundegheene plach inne/
die maecte de werde Gods vriendinne
met haren tranen iammerlec nat;
en daer si wiste oec eneghe stat/
daer hi hem verbljyd hadde ideleke/
1500 daer dreeffe rouwe in betterleke.

Hoe dat si haer hadde ind leste iaer voer haer
doed.

nd leste iaer voer dat si scied
van ertrike/ soen woudse niet
onder de liede wonen/ Kerstine/
maer dicke so wonese in de wustine.

1505 Si quam oec weder ober lanc/
maer selden/ dan alsse de geest dwanc/
dat si weder comen moeste/
ter liede salechheit en te troeste;
ocht als si soude nemen spise/
1510 weder oppenbaer ocht lise.

Als si oec gaen woude inde wustine/
en haren lichame woud doen ane pine/
soen cense nieman ten dien male/
die leesde op ertrike/ behouden wale;
1515 als si van uter wustinen quam weder/
soen dorste nieman/ groet noch neder/

in enegher manieren gueten niet/
ocht bregghen haer op ertrike iet.

Somtwile des abonds als si quam weder/
1520 ginc si in midden thues op en neder/
rechts als een geest op deerde daer/
datd copm ieman conste boer waer
geweten ocht geest ocht lichame were.

Dat was een wonderleke mere/
1525 daer si ginc/ datd kinlec daer sceen/
dat si copme die erde gereen.

In dalder leste iaer/ dat si
van ertrike sciет/ de maghet vri/
so had haer geest die gracie vercreghen/
1530 dat hem de lichame copme iet was ieghen;
en had oec al de lede so onder/
dat men daer af mag segghen wonder :
so dat noch minschlec oghe noch sin
en const aen sien/ noch meer noch min/
1535 de scade van haren lichame/ sonder
anrst van geeste. En was dat niet wonder :

Doen si was weder comen ind stat/
so was haer woninghe al dieft in dat

cloester van sinte Katerinen daer bi;
 1540 daer was si gerne/ bi maghet vzi.

De redene die her Thomas dacht van Sintruden
 seide.

 e gene die sinte Kerstinen leven
 te latine heeft bescreben/
 hi segghet en beschibet dat/
 dat tSintruden inde stat/

1545 te sinen tiden/ een eersaem abd was/
 die also hiet als hi/ Thomas.
 Die abd/ hi was doen priester ind stat
 van Sintruden/ doen daer gebiel dat/
 dat men terechte sal vertrecken;
 1550 het meer onrecht soud ment bedecken.

Dees eersaem man/ dees abd Thomas/
 hi seide dat/ doen hi priester was/
 dat hi eenwerf/ mettenen/ soude gaen
 te hues weert/ doense waren gedaen/

- 1555 met enen gefelle/ als hi plach/
 in der dagheraet; daer hi sach
 dat si met ~~en~~ groter baert
 leed en ginc ter kerken waert.
 Daer volghden si haer in der kerken/
 1560 om te siene wat si soud werken/
 en gincghen heimeleke staen
 achter een columpne. En saen
 so sagghense en mercten/ waer
 Kerstine haer nederwarp boer den outaer/
 1565 en lach daer als een sac allene/
 pa die al vol es drogher bene.
 Daer gaf si menech suchten en carmen/
 dats elken minsche mochte ontfarmen/
 en ginc daer haren lichame ane/
 1570 en begonsten gruwelc te slane/
 en haer boest daer toe/ met beide
 haren vuesten/ en seide
 toet haren lichame/ de maghet vzi :
 « O arme lichame/ wi langhe seldi
 1575 » mi quellen sus utermaten sere ?
 » wie langhe seldi mi van minen Here

- » **¶** van finen anscine berren ⁊
 » **¶** langh selbi mi hier doen merren ⁊
 » Wanneer selbi begeben mi/
 1580 » dat mijn ziele quite **¶** by
 » moegh weder keren te haren sceppere/
 » dies ic van herten seer begere ⁊
 » Wee di/ onseleghe/ en wee mi/
 » die gebueght ben hier met di. »
 1585   Dit en des gelijcs seid si/
 en sloech oec voer haer borst daer bi.
 Doen sprac si weder indꝛ lichame persone
 den geeste toe/ de ionfrou scone :
 » **¶** onseleghe arme ziele/ waer **¶**
 1590 » en om wat saken so queldi mi ⁊
 » Wat houd **¶** in mi/ ocht wat mach **¶**
 » genuechte in mi geven mi ⁊
 » Waer om en laet **¶** mi niet weder comen
 » ter erden/ daec ic af ben genomen/
 1595 » en rusten toten lesten daghe/
 » dat comen sal die enrtleke blaghe/
 » als ic sal opstaen uter erden
 » en weder met **¶** geselt sal werden ⁊

- » Waer om **n** gadi niet/ wat meindi/
1600 » in **u** eutwelec raste/ daer ghi
» moeght gebruiken dat hoghe gesinde
» met allen selegghen sonder inde ?...
» Also wile als si dit sede/
so suchte si en carnide mede
1605 en weende/ de ionfrou edel en sijn.
Daer na so ruste si alluttelkijn
in silencie/ sonder spreken/
en wart van godleker minnen ontfeken
en van heilegher seleggher gedachte;
1610 so dat si alte sueteleke lachte/
en nam met haren handen beide
haer voete/ en sprac hen toe/ en seide :
« O alder suetste lichame/ en o
» saleghe lichame/ waer omme so
1615 » sloech ic u so sere nu saen ?
» Waer om so heb ic u lachter gedaen ?
» Ghi waert mi ghorsam en gemic
» in allen goeden werken/ die ic
» met Gods helpen woude aengaen;
1620 » waer omme so soud ic u dan slaen ?

- » Torment en doghen/ arbeit en pine/
 » die u besette te doene mine
 » geest/ dat deeddi willechleke/
 » lieflec en alte verduldechleke. »
 1625   Doen gaf si opte selve stonde
 heme menech cuschen met haren monde/ —
 en sprac hem toe met bliden moede :
 » O suete lichame/ en alte goede/
 » lide en verduldechleke en beide;
 1630   » want saen sal inde sijn van dinen arbeide/
 » tehanf selfu des quite sijn.
 » Dan selfu rusten allettelkijn/
 » allettel so selfu slapen; maer saen
 » daer na so selfu weder op staen/
 1635   en comen van der erden hier ut/
 » als die hofine blaest en lud.
 » Dan selfu nommeer werden gequelt;
 » maer dan so selfu werden geselt
 » met dienre zielen in deurechheit/
 1640   » sonder eneghe gebrekelecheit.
 » Daer selfu met hare bliscap leiden :
 » die hier in deser iammerechheiden

- » en in der dyuefheit was dijn gefellinne/
» si sal daer sijn dan Gods vriendinne;
1645 » dien ghi te gader hebt gedient/
» hi sal daer sijn ur beider vrient. »

Maet susteneghen woerden so smeecte si
haren lichame/ de maghet vzi;
met smekene en suetechheden/
1650 so sette sine weder te vreden.

Vaer na ober een ure niet lanc/
so liet si ut gaen den wonderleken sanc/
daer ic af hebbe geseght hier boben/
en ginc daer met haren sceppere loben;
1655 en wart so sere verbult van binnen
van vrouden en van geesteleker minnen/
dat dad scheen van buten aen hozen
helegghen lichame/ dat hi soud scozen.

Ernstelec geseght en sonder spod/
1660 hi mach wel heten de wonderleke God
in sinen heileghen; want sunderlinghe
so was hi boben alle wonderleke dinghe
in sinte Kerstinen wonderleke.
Gebenedijdt si hi eweleke...

De maniere van haren levene dat si hadde voer
haer doed.

1665

n den lesten tiden/ daer bi
dat si soude inden haer leven/ at si
lettel/ en harde selden iet.

Sien woud oec te sprekene sitten niet
met sustren noch met geesteleken persone/

1670

als si was eer te doene gewone;
maer als si allettelken had gesmaect/
en si sulcstont was geestelec vermaect/
metter oberster hemelscher spisen/

die beter es in alrehande wisen

1675

dan eneghe erdsche spise mach sijn/
so stont op de ionfrouwe sijn/
voer middernacht/ en ginc in de mustine/
daerse groet geringhe hadde te sine.

Binnen dien tiden so en sach

1680

se nieman lachen nacht noch dach;

maer si was gelijc/ de ionfrouwe/
den genen die van gnoten rouwe
amechte es worden altemale/
en daer af lidet pine in quale.

1685 Al bedende en droebende plach si te gane;
dat was daer omme/ na sulc liede wane/
dat haer doen God verstaen liet/ meer
dan hi te bozen gedaen had eer/
van der werelt state/ en van

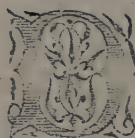
1690 hare scalcheit/ die nieman vergunden en can.

Een dinc was dat si dicke claeghve/
en dat si met wonderleken gelate gewoeghe:
dat bina al de liede gemeine
weren bebleet en worden onreine

1695 in den sturtene dies saeds/ doen si
worden ontfanghen : ende daer bi
soude bina al der kerstenheide saen
Gods abolghe met gnoter waken aengaen.

Van der qualen voer haer doed.

1700

oend den tide neecte dat si
siec soud werden/ de maghet vzi/
van der siecheit daer si af starf/
so vercregh si en verwarf

van contemplacien groet genade/
eenpeetlec durende vpoech en spade;

1703

so datd haer leed was dat si soud doe
haer herte geben iegeren eis toe.

Daer na so ruste de ionfrou wijs/
en riep een ionfrou die hiet Beatrijs/
die name was tsinte Katrinen/ en ha

1710

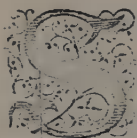
haer vziendelec en lieflec/ dat
si haer bereidde een bedde in de
kamere heimelec : want si kinde/
dat haer de siecheit neecte/ daer si
af starf/ en dat haer de doet was b.

- 1715 Beatrijs was te doene gereet/
 als was hare haer siecheit leet/
 al dat haer de maghet hiet/
 en dies en liet si achter niet..
 Doen ginc si ligghen/ de werde Kerstine/
 1720 en heb van siecheiden sware pine;
 en als si gelegghen had siec drie weken/
 en si haer de doed sacht neken/
 bad si dat mense moneghen soude
 en olien : want sijn begeerde en woude.
 1725 Als dit te male al was gedaen/
 so viel Beatrijs neder saen
 voer Kerstinen op haer knien/
 en bat haer om al/ dats mochte gescien/
 dat sise van sulken dinghen woude
 1730 berichten/ eer si sterben soude.
 Doen si nien andwerdde/ so wanesse wel/
 dat si dachte iegeren om el/
 en dat si els niet becommert ware/
 en verste haer questie/ en ginc van hare
 1735 uter kameren iet anders doen;
 en liet daer ligghen Beatrijoer

Kerstinen allene/ alst wesen soude/
 end God om ander sake gestaden moude.

Hoe dat si anderwerf opperstont en derdewerf
 start.

1740

ulke liede/ died wisten/ seiden dat si

Gode menechwerf hat/ dat hi

engene miraculen/ cleine noch groet/

aen haer gescien liete in haer doet/

daer hise voer de liede mede

eerde/ als hi oec **in** dede;

1745

maer dat si van extrike henen sciede

als gemeinlec plegghen de liede.

Die bede so hoerde dat godleke lam :

want eer Beatrijs weder quam/

so had si haren geest op gegeven/

1750

daer si allene was ligghende bleben.

Doen quam Beatrijs weder saen

met eenre suster daer inne gegaen/

en bant daer sonder ziele den werden
lichame/ ligghende opter erden/
1755 als te ligghene plegghen de like.
Maer ic wane dat sekerlike/
dat hare die ingele dienden daer/
als en sachmense niet oppenbaer.

Doen Beatrijs den lichame aen sach/
1760 so riep si rouweleke : « O wi/ o wach/ »
en riep en huulde beseleke;
geliet oec harde onberdeleleke/
en viel daer opten doden lichame
al roepende/ en bzeeghde haer wie dad quame/
1765 dat si te Gode voer sonder oylof/
eer de ionfrouwen ober haer lof
en commendacien hadden gedaen.
Te lest so ginc si bi haer staen/
en leide haer anscijn voer haren mont/
1770 en sprac haer toe doen op die Font
met enen sturen geeste/ en met
grogen toeberlate/ datd wet :
« O Kerstine/ altoes waerdi
» in uwen lebene gehoersam mi;

- 1775 » nu maen ic u en beswere u sere/
 » met Ihesum Xpm uwen Here/
 » dien ghi heetelec minnet/ doen ghi
 » op ertrike lebet/ dat ghi mi
 » gehoersaem u sijt te desen male :
 1780 » want wat ghi wilt/ vermoeghdi wale
 » aen hem daer ghi gebueghyt sijt mede.
 » Want mi daer an geleght groet vrede/
 » so heb ic u vriendeleke dat ghi
 » weder werd levende/ en seght mi
 1785 » en ontbind mi die dinghe en dat/
 » dat ic u met groter begeerten bat/
 » doen ghi op ertrike levende waert;
 » en daer na/ wilbi/ te Godelwert baert. »
 Merct nu/ hier moeghdi wonder hoeren :
 1790 tierst dat Beatrijs riep in dozen
 der goeder kerstinen daer si lach doet/
 versuchtese swaerleke/ en verscoet/
 en quam weder te haren lichame/
 en riep Beatrijsen met haren name/
 1795 en widersloechse/ en sprac haer toe
 met enen verbereleken anschine; hoert hoe :

- « **B** Beatrijs/ waer omme hebdi
 » ute miere raffen gestoert nu mi ?
 » Waer omme riepdi mi/ dat ic quame
 1800 » weder nu te minen lichame ?
 » Ic segghe u dat voer seker waer/
 » dat ic gebuert was staphans daer/
 » daer ic soud hebben geweest met eren
 » gepresinteert voer danscijn ons Heren.
 1805 » Maer nu/ mijn liebe suster/ breeghyt mi
 » haesteleke/ sonder merren/ wat ghi
 » begeert en wilt/ **¶** laet mi **¶**
 » weder keren/ dies bid ic u/
 » daer/ daer na verlanct heeft langhe mi. »
 1810 Doen breeghde Beatrijs de breeghde daer si
 gerne bericht gheweest hadde af;
¶ de werde Kerstine/ si gaf
 haer te verstande daer af den sin/
 also alst was/ noch meer noch min.
 1815 Binnen dien dat dit gesciede/ so quamen
 de sustre van den cloester te samen;
 daer segghghene sise/ alst was gedaen/
 metten tekene dies crusen saen/

en met goeden heileghen woerden/
 1820 die der seggheninghen toe behoerden/
 en leed daer derdelwerf de doed/
 derdelwerf starffe (dat wonder was goet)
 III boer daer/ daer nieman nommermeer
 sterben en mach noch hebben seer/

1825 maer daer men sonder inde sal leben.
 Dat leben moet ons worden gegeven/
 overmits ons Heren genede/
 en der heilegher kerstinen bede.

Daer na dat si ierfwerben op stoet
 1830 van der doet/ de ionfrou goet/
 so lebede si twee en veertich iaer/ en bleef
 siec/ en starf ind iaer dat men screef
 M. CC. ende oec daer
 toe XXXIII. iaer.

hoe si begraven was en verhaven.

1835

oen groefmense tSintruden buiten der
stat

in een geesteleke cloester/ dat
in dere van sinte Katrinen stont daer.

So rustese omtrint seben jaer/
toet dier tijt en toet dier stont/

1840

dat men op een andzen gront
dgestichte al van den cloester verleide/
daerd bat lach en naerre/ als men seide.

Doen quamen de poertere alle gemeine
hier omme te gader/ groet ende cleine;

1845

daer quam oec menech clerc en pape/
menech ridder en menech knape/
ende dconbent oec van den nonnen

en vele andere die daer toe ronnen.

Si quamen ter werder Kerstinen grabe/

1850

en als men boven tdesel deed abe

en men dat edel graf ontploec/
 gebueldense datd so wel daer roec/
 dat men op extrike copme pe bernam
 der suetechheit gelijc/ die daer ~~alle~~ quam;
 1855 so dat die goere die daer ~~in~~ quam baren
 vermaecte al de geen die daer waren;
 so hat si alle riepen met enen sinne/
 met enen monde/ dat Gods byzindinne
 in haren lebene was wonderlec vermeeret/
 1860 en na haer doed oec glorificeert.

Nieman en sal mestrouwen dies
 die so sundeck es ocht so ries/
 den genen en quame genade daer abe/
 die ~~verdelec~~ quamen ~~in~~ haren grabe;
 1865 en worden van allen commere ontladen/
 dies haer met vasten gheloebe baden/
 en vercreghen gesunde daer..

So soudense noch ~~al~~ ober waer;
 die daer noch aen hare sochte troest/
 1870 in twibels niet hien worde verloest
 van sunden/ van scande en van onbzyede/
 en van alre siecheit daer mede :

pa diese besochte en quame te hare/
als hi schuldech te doene ware.

1875 Want al de macht die si had doe/
die heeftse volcomeleke ommertoe/
dien heeft haer God noch niet genomen;
maer uten geloebe so moet al comen.

Doerwertmeer wiedewijs dit wijs-
1880 sunderlinghe aen ziele en aen lijf
menegghen minsche gesunde gaf/
daer word te langhe te spreken af.

Hier beslute ict boec temale.

1885

edele leserse en lesere du/
wie dat du best/ merc dan nu
hoe wi verdonkert sijn/ als wi
de goede Kerstine aensien/ dat si
so grote pine en toorniente leed
en te lidene was gecet/

- niet boer hare/ ~~maer~~ haren ebenkersten/
 1890 en wi ontsien ons/ ende bersten
 hier penitencie te doene omme
 ons sunden/ ~~en~~ wi doen als de domme/
 dat ~~wi~~ ons daer af so berren.
 Want het sal comen sonder merren/
 1895 die dacht/ ~~en~~ hi sal comen saen/
 dat wi gerne souden aengaen
 meerre penitencie te doene/ dan si
 dede/ waer dat sake dat wi
 bercrighen mochten van Gode dat/
 1900 dat hi ons woud geven stonde en stat
 van penitencien/ als wise sochten;
 en wi den tijt verhalen mochten/
 dien wi op-ertrike hebben geleid
 in sunden en met roekeloeshed..
 1905 Dee hen/ die die olie van der oliben
 van der ontsaermhertechheit hen laten ontbliben/
 en willense copen/ als de tijd
 der maerct dies coeps hier overlid;
 en daer omme so selense cloppen boere/
 1910 met idelre lampen/ pa boer de doere/

en selen niet moghen daer inne gaen/
maer selen daer buten met scanden staen.
Dan sal de coninc oppenbaer
toet hen segghen/ ic seggh u boer waer :

1915 " In weet van u niet wie ghi sijt.
" Daect/ ghien weet noch dach noch tijt. "

So es hen te rechte dan boer gesloten/
die also doet sijn/ dat si nien moten
comen in haers Heren raste/

1920 maer moten buten staen als gaste,
om dat si verroekeloefden den dach
en dure dat men te gebene plach;
en want si nien waren wacker daer aen/
soen mochtense niet in haer lampe ontsaen
1925 engeen olie van goeden werken
daer men haer doeghde mach ane merken...

Sijt dan wacker/ dat es mijn raet/
want de werelt es valsche en quaet;
en ghien weet ure noch ghien weet dach/
1930 wanneer u Here comen mach.
En wat waest anders dat si riep/
daer si om pijnde/ daer si om liep/

AENTEEKENINGEN.

Opschrift. *Hier begint de Prologus.* Deze *prologus*, in andere hss. gewoonlijk *prologhe*, fem., d. i. *voorwoord*, *inleiding*, heeft twee deelen die tamelijk wel zamengebragt zijn. Het eerste strekt zich uit van regel 1 tot 70 en hoort aen den dichter alleen toe: het bevat zijne aenroeping, zijn voorstel en zijne opdragt. Het ander deel is de eigentlijke *prologus* van Thomas Cantipratanus, door onzen Geraert slechts vertaeld, zonder meer veranderingen dan diegene welke hij noodig vond om zich in de plaets van Thomas te stellen. Het geheel ontbreekt in de nederduitsche vertaling van Ouwerx. Z. de *inleiding*.

Regel 1. *De Vader die ewevec es sonder begin.* Zoo het hs., dat ik voor mij liggen heb, minder nauwkeurig was, zou mijne eerste aenteekening een eerste en welligt een onoplosbare twijfel zijn. Men zou zich immers kunnen vragen of *ewevec* hier als adject. moet beschouwd worden (vglk. r. 276 en 1600) of als adverb., welk laetste het in den volgenden regel, en ditmael wel als adv., herhaelde

euwelec zou kunnen schijnen te bevestigen (vglk. r. 917). Maer dan ~~van~~ tevens in zijne zelfstandige beteekenis van *bestaen*, fr. *exister*, uit hoofde van den sterkeren klemtoon, eene grootere rust achter zich vereischen, welke de schrijver niet zou nagelaten hebben door een onderscheidingsteeken ~~aan~~ te duiden. Echter moest er voor ons toch altijd een comma staen, daer *sonder begin* in geen geval deel maekt van het prædicatum des voorg. voorstels, maer slechts de verdere uitlegging er van is. — *eeuwelijk* ziet bij onzen schrijver zoo wel op de *voorgaende* (r. 2.), als op de *volgende* eeuwigheid, doch wel het dikwijlst op de laatste. — Waer deze invocatie, voor zoo veel zij tevens eene geloofsbelijdenis bevat, ontleend is weet iedereen; ik zal dus hier alleen de schier woordelijke overeenkomst doen opmerken van dit begin met dat van Maerlants Sp. Hist. en bij dezen te gelijk eene kleine verbetering voorstellen :

God ~~in~~ begin (*i. tbegin*), dat niene began,
daer alle beginne in ende an
hare beginne [*in*] hebben ontfan, enz.

Hij die de rest van dat eerste Cap. met het tweede wil lezen, zal gewis aen Maerlant den prijs der kunst boyen Geraert niet toekennen. Even zoo min aen den dichter van den Lek. Spiegl, I, 1, 1 en vlgde.

2. *daer*, d. i. *waer, in wien*; zie r. 4: — *sijn in*; dergelijke verschuivingen van 't voorzetsel achter het werkw. waren bij de Ouden zeer gemeen. Vglk. r. 6, 82, enz.

3. *dbegin* voor *tbegin*; de zachtere *d* staet hier in plaats van de hardere *t*, eensdeels omdat zij zich aen de *b* (*begin*) aansluit, die ook zacht is, anderdeels omdat Geraert in 't algemeen eene zachtere uitspraak volgt. Hierover als mede over alles wat de spelling van 't *hs.* aengaet, zie ~~men~~ de Inleiding. Vglk. r. 41. — Wat de verkorting *dbegin* of *tbegin* zelve betreft, deze is niet op te lossen in het *begin*, gelijk men het pleegt te doen, maer in dat *begin*. Onze oude schrijvers kenden nog geen onzijdig artikel *het*; hun onzijdig artikel was *dat*, en *dbegin*, *tbegin* of, wil men, *'tbegin*, staet bij hen altijd voor *dat begin*, ~~en~~ zoo ook *ict Latijn*, r. 27, voor *ic dat Latijn*, enz.; vglk. r. 45, *ind cloester* en r. 51, *in dat cloester*. *Het* (bij onzen schrijver immer *et* geschreven, zonder aspiratie) is overal bij de Ouden ~~een~~ pron. person., welk men later (op 't eind van de XVe eeuw), omdat het eenerlei inkorting leed met het lidw.,

met het zelve zoo verward heeft, dat dit laatste allengs daerdoor is verdrongen geworden. Voorbb. van 't pron. pers. kan men zien in de aent. op r. 45. Daer het als regimen op verre de meeste plaetsen ingekort plag te worden, als r. 9, *hi vermacht algader* en r. 31, 38, 39, *icr*; r. 40 62 *sijr* voor *ic het* (of *dat*), *si het* (of *dat*), zoo kan het dikwijls twijfelachtig schijnen of het pronom. person., dan of het demonstr. gemeend zij; maer waer geene inkorting is, staet bestendig *dat* en niet *het*. — *van den beginne*; *van* vereischt altijd den dativ. **■** zich.

4. *dien*, dativ.; onze oude tael kende geen *wie*, *wat*, *wiens*, *wier*, *wien*, in een relatieven of eerder relatief-demonstratieven zin, gelijk wij al deze vormen (*wat* alleen in zeker gevallen uitgezonderd; Weiland, Spr. §. 115.) thans bezigen. Ook geen *waer* noch *wanneer*. Men vindt daervoor overal *die*, *dat*, *dies* of *diens*, *daer* (r. 6) en *doen* of *toen* (r. 97, 1063). De anderen waren alleen als zuiver interrogatieve (*wie heeft gezongen?* *waer is hij?* *wanneer komt hij?*) of als relatief-interrogatieve uitdrukkingen (*ik weet niet*, *zeg mij*, *ik twijfel wie*, *waer*, *wanneer*, enz.) gebruikelijk; in 't laatste geval mogten zij zelfs nog op geen uitgedrukt subst. betrekkelijk zijn: *toon mij de plaets*, *waer*, enz. zal men niet ligt vinden. Zie hier echter eenige voorbb. welke misschien iemand als uitnemingen zou kunnen beschouwen; ik kies ze alleen uit de Heim. d. Heim. Eerst vs. 1141.:

Serpenten crupen en winden,
waer si onthouden mogen blijf.

Een ander hs. heeft *daer*; maer 't behoeft niet veranderd te worden: het relatief of indirect-interrogatieve ligt in een soort van ellipsis, die uit den aerd zelven van *crupen* en *winden* voortvloeyt: *zoekende waer si*, enz. Vs. 1600:

En dies hoort hier een bispel,
wat up-ene stont ghevel (*geviel*),

hangt *wat* niet af van *bispel*, maer onmiddellijk van *hoort*, dat tweemaal gedacht moet worden; in 't Lat. letterlijk, niet: *audi exemplum*, *quod accidit*, maer *quid acciderit*, als of er stond: *wat dat geviel*. Dit heeft men, schoon niet volstrekt op de zelfde wijze, vs. 1825:

Hi gheve elken man
wat dat sijn es metten rechte,

waer zelfs een ander hs. *wat* ~~is~~ heeft; doch hier van elders. Vs. 1954 wisselt *wie dat* met *die af*:

En noch ■ * mine ghelove mede, (ook var. * *mine*)!
wie dat ■ buten mine ghelovichede....
 dat ic hem wel moet met ghewoud
 nemen sijn goed en sijn leven;

de var. geeft: *die es buten*, enz. Maer omtrent het bestaen van *wie dat*, *wie so*, *wat dat*, enz., kan geen twijfel wezen, even zoo min als omtrent *welk*, b. v., vs. 869:

Die Grieken entie Latine
 in ~~welker~~ boeken *dat* ■■■ vint, enz.

Het is nogtans niet gemeen. Een ander ■■ laatste geval waer men *wat* in plaats van *dat* aentrest, biedt zich aen, wanneer het anteceden *al* of *alles* is, b. v., in 't zelfde boek, vs. 2044:

Diet *al* saghe wel ter curen
wat ware in sinen creaturen;

alwaer ditmael de twee hss. overeenkomen. De reden daervan hangt geheel van *al* af, dewijl *wat* alleen het onbestemde kon uitdrukken. Zie over dit soort van woorden Grimm, D. Gr., I, bl. 195, enz.

5. *appropriert*, bastaerdwoord, *toeigent*. Het adj. *proper* komt mede zoo, r. 1321, in de beteek. van *eigen* voor. Het was bij de Ouden zeer gemeen van voor het Burgondische tijdvak, en Kiliaen schijnt deszelfs burgerregt te erkennen. Vglk. D. Doctr., II, vs. 1523:

Die alle dinghen wille keren
 te sijns selfs baten *properlike*,
 ■ onnutte op erderike;
 Het es recht dat hi sneeft,
 want hi luttel vriende heeft.

— *verclere*, optativus, *verklare*, *verlichte*; *kleer* voor *klaer* is thans nog de Truiersche uitspraak. — *mijn sinne* is hier, niet tegenstaende de aenteek. van Huyd. op Stoke, I, bl. 1, de acc. plur. in de beteek. van *verstand*, al is het niet te ontkennen dat het eene overdragtelijke spreekwijs is ■■ dat ten andere het enkelv. in die beteek. gebruikelijker is. Z. r. 1705 en Gloss. Wat zou Huyd. wel gezeid hebben van de Middhd. voorbb. bij Grimm, IV, bl. 257: *Das sint sinne*, *das heiz ich guote sinne*; *das sint unsinne*, enz., naest *das heiz ich sin*, enz.? Vglk. verder over 't w. *zin* prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 212 en 234. De laatste plaats teeken ik hier alleen aen om

te vragen of uit de dubbele lezing van vs. 267 : *in hare sinne* en *in haren gewinne* niet eene derde zamen te stellen ware : *in haren gesinne*, niet voor 't oude *gesinde*, stoet, gevolg, maer van 't collect. gezin voor *gepeins*, het zinnen of bezinnen, en dan zou het niet ongerijmdder zijn indien er mede voor *verdeck* (var. *bedect*) *verweert* geschreven stond. Maer *gewinne* past niet kwalijk ter vertaling van *generat*, en in den tekst is nog meer onthutseld.

6. *daer ic ben inne*, d. i. *daer ic in ben*, dat ik aengevangen heb en waer ik meê bezig ben. Het schijnt een latinismus te wezen : Horat., Sat. I, 9, 2, *totus in illis*; ten zij, tegenstrijdig met het geen pleegt te geschieden, het oude *in* het latere *aen* verbeeldt; want wij zeggen nu *aen iets zijn*, *aen zijn werk zijn*, zoo wel als *aen zijn werk gaen*; doch ook, met het lidw., *in 't werk stellen*, als mede *in 't werk zijn*. Gansch verschillig daervan is *in inne werden*, d. i. *gewaer worden*, *merken*, enz. Z. Clignett, Teuth., Voorr., bl. XLII; Eerguut, Gloss., enz.

hangt af van *verclere* en is zo veel als *zood* of *ondat*.

Lek. Sp., II

waer men tevens de uitdrukking : *datter... zijn ere in si*, met r. 6 hier boven vglken kan. — *moegh*, d. i. *moge*, subj.; vglk. r. 63. — *spreken* is hier *zingen*, *dichten*; vglk. Lat. *dicere*. Men kan daerbij aen onze oude *sprekers*, de dietsche Trouvères en Troubadours van de middeleeuwen, denken. — *hen*; dit is bij onzen Schrijver de bestendige vorm van het meervoud in dativ. mascul. en ook femin. (r. 1130); doch in acc. voor het masc. alleen; in het eukalyf. is de dativ. masc. in sing. *hem* of *heme*, en de acc. *hem*, zoo wel reflexief als anders. — *te eren* en r. 28 *teren*, om de maet; *eren* is de dat. sing., daer *te* en *tot* of *tote* dien naemval vereischen.

7. *want*, met verschuiving van 't wkw. (afhankelijke orde, Bilderd., Spraakl., bl. 321. B.) oudtijds zeer gemeen, *ondat*; vglk. r. 39. — *minsche*, Limburgsche uitspr., *mensche*. — *konnen leeren*, vglk. Melis St., I, vs. 35 :

Hen
dat ic
dat ic de waer
dat me

Men kan voor 't overige zeggen, dat al onze oude gedichten, zoo wat de gedachten als wat de uitdrukkingen betreft, nagenoeg op de zelfde wijze aenvangen.

9. *De vader, hi....; r. 10, de zone, hi....; r. 11, de h. geest, hi...., enz.* Deze soort van losstaende nom. (absolutus) was voor de Ouden   vrijheid die hun niet alleen gemakkelijk vallen moest, maer ook menigmael ter bekwamer uitdrukking van de gedachte, zoo in 't edele als in 't gemeenzame, hoogst dienstig was. Van Heelu heft zijn gedicht met eene dergelijke wending zeer statig aen :

*Vrouwe Margrite van Inghelant,
die seker hevet van Brabant
ts Hertoghen Jans sone Jan,
want si dietsce tale nien can,
daerbi willic haer   ghichte
sinden van dietschen ghedichte.*

Vs. 544 aldaer, schijnt bij zelf de kracht van die hervatting te willen aenstippen :

*lc corte heide redene en woort :
die raet hier af, hi ginc voort;*

d. i., opdat ic het kort make, de zaak werd voortgezet. Vglk. nog bij den zelfden schrijver vs. 108, 622, 660, enz., en Huyd. op St., I, bl. 226. In ons gedicht, r. 208; 231, 324, 367, 425, 531, 852, 1273, 1297, 1325, 1427, 1495, 1547, 1642-46, 1812, enz. Ook omgekeerd met het pronom. voorop, zoo dat het subst. als appositie ter bepaling en verklaring dient: r. 481, *si, de maghet*; 552, *hi, dese quade man*; 663, *si, de werde K.*; als nog 670, 859-60, 884, 1072, 1115, 1241, 1250, 1328, 1353, 1450, 1503, 1681, 1719, 1830, enz. Z. Grimm, IV, bl. 416; 418, 12; 419, 13, a. — *hi vermaght al gader*, d. i. *hij vermaght het*. Vglk r. 581, *die Here, die als heeft macht*. In Karel d. Gr., fragm. II, vs. 3298, heeft men nog een voorb. van 't eerste :

*God die alle dinc vermach;
en in de D. Doctr., I, vs. 803, van het tweede :*

*Want God die alle dinc gheeft,
en alles dinghes macht heeft,*

waer zelfs in een der varr. :

en van allen macht heeft.

— *al gader*, elders *al te gader* of *te gader* (*gadre*) en zelfs *al tenen gader*. Dit laatste heeft men in de IVe Bijlage op Reinaert (uitg. v.

Willems), vs. 90, waardoor de substantivische aerd van *gader* buiten twijfel gesteld wordt. Het hangt oogenschijnlijk met ons wkw. *gaderen*, *vergaderen*, met *gade* en zelfs met *gat*, in zijn oude beteek. van *deur*, te zamen. Het Limburgsche *gader* (*gaër*), bij Kiliaan *gader*, in 't Hoogd. *Gatter*, d. i. *hek*, is, ~~na~~ niet het zelfde-woord, althans van gelijken oorsprong. Ons subst. *vergadering* is ~~er~~ regtstreeks van afgeleid en beiden moeten eenerlei beteek. gehad hebben, ten zij men, op aanleiding, b. v., van *alle gader*, r. 1335, aan *gader* den meer persoonelijken zin van *gezel* hechte. Dit mogt zich zelfs daer door laten bevestigen, dat *gader* zonder *te* of ten minste *al daer voor*, niet gebruikelijk is. Vglk. *zamen* en *te zamen* en r. 1412 *en hope*. Dezen behoorden te gelijk tot den ouden hoogd. tongval, maer ~~van~~ *te gader* vind ik er geen spoor. Vglk. Grimm, III, bl. 147 en 149 en Graff, Sprachsch., IV, bl. 143-44 en 175-76.

10. *die wijsheit*; *die* is wel geen demonstr. hier, maer toch niet enkelijk *de wijsheit*; het duidt iets meer gekends, iets voortreffelijks aen, gelijk het Lat. soms zijn *ille* aanwendt: *Ut quondam ille leo*. Ik heb reeds in de Inleid. aangemerkt dat onze schrijver *de* en *die* doorgaens onderscheidt. — *dies vader*. Wat *dies* betreft, geldt hier de zelfde aanmerk., ook toepasselijk op r. 211, *dies sacraments*; 269, *dies veyhviers*; 715, *dies lichaems ons Heren*, en nog r. 1103, 1493-94, 1695, 1818, 1908 en bij v. Heelu, vs. 3179:

onder *dies* hemels troenc.

Nog iets over *dies* bij r. 15. — *Vader* is hier de echte oude genit., wordende dit woord, als mede *broeder*, immer in dien naemval zonder s geschreven, wanneer het art. of een bezitt. voornaemw. daer bij stond. Z. Huyd. op Stoke, I, bl. 158 en Proeve, II, bl. 194 en 199; Grimm, IV, bl. 462 en vlgde en mijn Verslag, bl. 519.

11. *de heileghe geest*. In 't hs. staet: *de helegeest*, wat ik misschien beter niet veranderd had; doch ik vreesde dat sommige lezers er aenstoot in mogten vinden, en meende dat het genoeg was zoo ik de anderen er van verwittigde. Het een en het ander past in het vers, wat de maet betreft, maer *de helegeest*, door de verscheidenheid van beweging die er uit ontstond, en het weglaten des voorslags strookte beter met het gevoel dat uit te drukken was. Het is ten andere de Truier uitspraak en die van de meeste Limburgers, wanneer zij op de sylben niet aenhouden; en de onderdrukte *i* van de eerste sylb (*hele* voor *heile*) strekt tot bewijs dat het woord opzet-

telijk zoo zaemgetrokken werd : elders staet het overal *heileghe* geschreven. De redenen waerom ik er den afschrijver niet laet tusschen komen, heb ik in de Inleiding uiteengelegd, die men raedplegen kan voor alles wat de spelling betreft.

12. *bidt*, hs. *bid*, wat limburgsche uitspraek en bovendien attractie is. — *Werdelec*, d. i., gelijk in de Dietsche Doctr., I, 583 :

Opdat (*indien*) die bede es oerberlike.

13. *Sonder*, dat ik lang verkeerdelijk met *Bilderd.* voor den imperat. van 't wkw. *sonderen* hield (z. N. Versch. II. bl. 52. Grimm, III, bl. 260-61 en Graff, Sprachsch., VI, bl. 48, zullen ons, hoewel niet met gewisheid den oorsprong en de vorming van 't woord, althans *Bilderdijs* misslag doen erkennen.), vereischt noodzakelijk den acc. In de beteekenis van *behalve* neemt het, waer de zin het toelaet, gewoonelijk nog *alleens* achter zich. Zie reg. 206, en vglk. Rein. vs. 50 :

sonder vos Reinaerde alleene,

waer de uitgaven kwalijk *Reinaert* behouden hebben. — *twifel*, dikwijls *tuivel* geschreven, komt van *twe*, *twi*, *tuo*; enz., *twee*, het zelfde als in 't Latijn en in 't Grieksch *duo*, *δύω*, waarvan *dubito* en *δοῦλω*, gelijk van *ambo*, *ambigo*. Voor 't wkw. *twivelen* vindt men ook wel eens *twien* geschreven, zoo als in de Sproke van *Beatrijs*, v. 313.

Hoe mach u aen mi *twien*?

d. i. *hoe kunt gij aen mij twiiffelen?* en dus ook v. 764. Ik *twiifel* echter zelf of de aenteek. van den h. Jonckbloet op die plaets geheel en al juist zij, wanneer hij dit *twien* en dus ook *twivelen* van 't vraegwoordje *twi*, (*hoe*, Duitsch en Ouddietsch *wie*, Limb. *wij* = *wi*, Eng. *how* en *why* en, uit kracht der voorgezette *t*, d. i. *te*, *tot*, meer naer het doel vragend en gelijk aen ons causale (*waerom*) afleidt, als ware het *tui* zeggen of *waerom vragen*. Zoo versta ik het *twiiffelen* niet, en verder plijt voor mij de analogie van 't Gr. en 't Lat., daer het bekend is dat alle talen, in het afleiden, meer of min de zelfde orde van gedachten gevolgd zijn. Bild., daer wien bij ons verder verwijst (Verscheid. IV, 20.), zou gewis omgekeerd *tui* van *twien*, als er de imperat. van zijnde (*verdeel* d. i. *spreek duidelijk*), afgeleid hebben, zoo het hem in de gedachte gekomen ware deze woorden met elkander te vergelijken. Over de spelling van 't woord verglk. mijn

Verslag, bl. 412. — *al te male*, *al* was genoeg, maer *te male* (*mael*, d. i. *keer*, *tijd*) doet er zeker gedachte van gelijktijdigheid en volledigheid bij. Het staet voor *te eenen male*, ons *teenemael*, en kan, gelijk dit, ook afzonderlijk gebruikt worden, zoo als reg. 1883, in 't opschrift, enz. Vglk. mede reg. 9, *al gader*. — *al* kan hier geen adv. wezen, ten zij men het geheel: *altemale* voor ééne adverbiale zeggung wilde nemen, wat niet geraedzaam schijnt.

14. *Hem bid ic*; de Ouden bezigden met het wkw. *bidden* den dativus. Karel d. Gr., fragm. II, vs. 4603 :

Here, her Garijn, *ic bidde u dat*,
en ~~maen~~ *maghen* alghemene,
dat ghi mi dit gheeft alrene.

Vglk. r. 47 het eind van de aent. — *geweghe*, subj., d. i. *wege*, *bestiere*, niet van *wegen*, in den zin van *wagen*, in de *waegschael* zetten, als verder beteekenende *regelen*, in 't Lat. *moderari*; maer nauwer verwant met *weg*, schoon in beiden oorspronkelijk het zelfde begrip van *beweging*, ligt. Kilian: *Weghen*, *deducere... dirigere in viam*. Vglk. de plaets van M. Stoke door v. Hasselt aengehaeld (III, 256.) :

Grave Willem was onblide,
als de hem waer en wiste *weghen*,

d. i. *als niet wetende waer heen zich wenden*. Vglk. ook Barlaam en Josaphat, IV° fragm., vs. 12, met de aentt. bl. 85, alsmede mijne aent. op r. 1692. Het voorzetsel *ge*, dat wij thans alleen nog voluitgeschreven in het partic. pass. van de meeste verba bezigen, behielden de Ouden door geheel de verbuiging. Vglk. reg. 48 *gebidden*, voor *bidden*; 203, *gevlieghen*; 1153, *gevolghen*, enz.; z. verder het Gloss. — *mijn tale*. De Ouden behielden of onderdrukten naer welgevallen en naer de vereischten van de maet de slot-*e* der adject. van 't vrouw. gesl. in nom. en acc. van het enkelv. en in het meerv. Het vers, dat gansch daetylisch is :

hēm bīd ic | dāt hī gē | wēghē mījn | tāle,

kon met *mijne* niet bestaen. Vglk. r. 33, *een eersam ionfrouw*; 155, *die werdelec Kerstine*, enz.

15. Vglk. r. 7, *dat ic moegh spr.*; dus wordt mede in subjunct. de *e* onderdrukt; vlgk. r. 63. — *dies* is hier en in den vlgdn. r. geen lidw. meer, maer een voornw. en zoo veel als *om dies* (*dier saken*) *wille*, d. i. *waerom*, *waerdoor*, als genit. van oorzaak. Vglk. echter

Grimm. D. Gr., I, bl. 793, in 't midden, waer veel te verbeteren is. Z. ook r. 10. Voor *wiens*, masc., vindt men het r. 882 : *ieman*...

dies mesdaet dat had geweest so groet;

en 1409 :

een andren Greve, *dies* ic nien las
in latine wie hi was.

waer men tevens *wie* aenmerken zal in zijne relatief-interrogatieve beteekenis. Vglk. r. 4. Het meerv. *dier*, genitivus, heeft men r. 738 en nog eens 922 :

maer aen de Joden deed si oec dat,
dier alte veel doen was ind stat.

Wat het vrouwelijke *dier* betreft reg. 20, daervoor had het hs. *dies*, 'tgeen ik gemeend heb te moeten verbeteren; schoon het mede zoo in 't Leven van S. Lutgardis verbogen scheen. Daer las ik, B. II, c. 34 :

Daer hi vant een heilegher ionfrouwen
lichame werdelec ligghende binnen,
dies name dat hi nien const gckinnen;

maer het vervolg deed mij zien, dat *dies* aldaer van *lichame* gezeid wordt en niet van *ionfrouwe* :

Doen bat hi Sinte Lutgarden, dat si
onsen Here bade, dat hi
vertonen woude van den lichame
hoe dat was wijlneer *sijn* name,
en van wat verdienten *hi* ware....

Zie overigens den relat. genit. sing. fem. *dier* r. 770, en hij staet mede in 't Lev. v. S. Lutgardis, waer de Dichter van onze Christina zegt :

Dier leven dat ic oec heb bescreven,

met de zelfde woorden als hier. Over het demonstr. zal-onder r. 54 gesproken worden. Van den dat. *dier* hael ik een enkel voorbeeld aen uit het Lev. v. S. Lutg., B. II, c. 23 :

dees selve nonne *dier* dit gesciede
plach te vertellene voer de liede;

en verwijs verder voor dien naemv. en voor den acc. naer het Gloss.

16. *geloeft si*, d. i. *geprezen, geëerd worde*, subj. In 't vervolg van tijd zijn *wesen* en *sijn* in de vorming van het passief der wkw. door *worden* vervangen en, men mag het immers reeds zoo heten. verdrongen geworden. De Ouden zeiden liever *ik ben geloofd*,

ik ~~was~~ geloofd, enz. Echter kondigt zich het later gebruik zelfs bij onzen Geraert door eenige zeldzame voorbeelden reeds aen, zoo als reg. 18. Vglk Grimm, IV, blz. 12-19. — *maghet*, z. het Gloss. — *vri*, eigenlijk *vrij*, ~~en~~ bij uitstrekking van beteekenis, *edel*, *aenzienelijk*, *vermogend*, waermeê nog meer zedelijke beteekenissen verbonden zijn. Z. Willems op v. Heelu, vs. 764, waer hij verwijst naer Bild. Nieuwe Versch., I, bl. 138; IV, bl. 17 en Grimm's Rechtsalt., bl. 281. Dikwijls staet het in gezelschap van een ander adject. ~~en~~ meestal zelfstandiger wijze: *die edele vrie van Brabant*, d. i. de Hertog, v. Heelu, 1322; *menich hoghe vrie*, ibid. 7132; en als appositie, zoo als bij De Clerk, II, 5335:

Van den hemde dat Marie
moeder en maghet droech, *die vrie*.

Doch ook als gewoon adj., maer bijna immer gelijk de Ouden het met alle attributiva van lof of blaem pleegden te doen, achter het subst. aengevoegd: *die heren vrie*, De Clerk, III, 1040; *dese prince vrie*, ibid. IV, 729. Bij v. Heelu, vs. 764, staet het substantivè, maer de plaets schijnt mij bedorven. *Den hoogen vrie* geeft aenstoot, omdat men *vrien* verwacht, en ik herinner mij niet ooyt gelezen te hebben, dat eene *vrouwe* iemand *nam*, d. i. met hem huwde, zonder dat het woord *man* (*tot man*) daer bij stond. Z. Lek. Sp., B. II, c. 2, vs. 22, hoe de

. . . . . goede vrouwe Anne
hadde deen na dander drie manne...
Doe Joachim doot ~~en~~
nam si eenen man hiet Cleophas, enz.

en Maerl., Sp. Hist., III, bl. 339:

Een vrouwe was, hiet Meilane,...
die hevet eenen man genomen;

Brab. Yeesten, B. VI, vs. 508:

Van Brabant vrou Johanne,
die *genomen* hadde te manne
van Henegauwe ~~en~~ Hollant den grave, enz.

Verder is ook de overgang tot het volgende verkeerdt en de constructie al te gebrekkig, door het invoeren van een nieuw subiectum. Zie hier de plaets:

xs. 760. Want daer quam tusschen [na] een bant
die vrientscap moeste toebinghen;
want daer na *nam* cortelinghe(n)

Jonc van Brabant, ioncfrouwe Marie
 tsHertoghen suster, *den hoeghen vrie*
 765. *den coninc Philips van Vranckerike :*
dese maecte hi eerlike
ghetroude coninghinne
van Vranckerike....

Dat zij de vrouw van haren man en , daer deze koning was , koningin werd , daer heb ik niets tegen , maer dat moest zoo niet gezeid worden. De wending , *dese maecte hi* , enz. , doet mij vermoeden dat , ook in 't voorgaende , *hi* , d. i. *Philips* , als subjectum gestaen heeft en dat v. Heelu geschreven had :

Want daer na nam cortelinghen
 Jonc van Brabant ioncfrouwe Marien
 tsHertoghen suster, des hoeghen vrien ,
 die coninc Philips van Vranckerike :
 dese maecte hi , enz. ;

zoo dat Philips Maria neme en koningin make , en dat *die hoeghe vrie* , de Hertog zij . Anders hangt het kwalijk te zamen. Wat *des hoeghen vrien* aengaet , vglk. Lek. Sp. , II , 40 , 70 , door den heer M. De Vries te regt in zijn teksths. Daer zijne twee andere hss. verbeterd :

in die ere Cristus , *des vrien* ;

waer anders ook *den vrien* stond. Vglk. mede de Prologhe van 't 1ste B. vs. 49 :

In den name Gods , *des vrien*
 en onser vrouwen , sinte Marien.

Men merke insgelijks het voorb. dat wij hebben bij onzen Geraert twee versen lager : *de vrie* , *die edele maghet S. K.* , waer de verwisseling van *de* en *die* eene andere reden kan hebben dan de maet en de welluidendheid , en *de vrie* misschien alweer als subst. staet , niet als attributivum tot *maghet* betrekkelijk. Want dikwijls vint men het zoo alleen , als bij de Clerk , II , 434 :

Hoe groot dat teerste was *die vrie* , enz. ;

insgelijks Ferguut , vs. 3898 :

Doe hilt al stille *die vrie* .

Aengaende het verschil tusschen *vri* en *vrie* zal ik alleen dit aenmerken , dat *vri* de onverbogen , *vrie* de verbogen nominat. is , en dat onze Schrijver het achter zijn subst. geplaetste attributivum gewoonlijk onverbogen laet ; ook wel soms vóór het subst. , doch hieromtrent en 't geen daer nog toe behoort , kan ik alleen verzenden naer

Grimm., D. Gr., IV, bl. 468, en vlgde. De plaatsen waer *maghet vri* in ons gedicht het rijm te hulp komt, zijn, r. 16. 96. 186. 336. 483. 854. 902. 1128. 1328. 1528. 1540. 1573. 1647. 1700.

Dat *vri* van alle verhevene personen, ook ~~van~~ vrouwen, kan gezegd worden blijkt uit de aengehaelde voorbeelden en is ook reeds door meer anderen aengeteekend. Op de hoedanigheden werd het ook toegepast, als in *dine mildheit vri*, Heim. d. Heim., vs. 532, door prof. Clarisse niet voorbijgezien. Vglk. mede Bild., N. T. e. D. Versch., IV, bl. 170. Het oude *vri* is bovendien het zelfde woord met ons *vrij*, voorwaer, Engl. *very*, en verwant, ja, met *vrijen*, *vriend*, *vrede*, *vro*, enz.; maer dat het zich ook voordoe in den zin van *lief*, en *vrie* voor *liefde*, gelijk de heer Siegenbeek (Taalk. Bedenkingen, bl. 25-26) ~~en~~ W. C. Ackersdijck (N. Wkn. d. M. v. Leid., I, bl. 251) het verzecken, is voor mij tot hiertoe nog zeer twijfelachtig.

18. *moet*, d. i. *moge*; vglk. r. 60. 61, enz. Bij aenroepingen, gebeden, wenschen, enz., staet *moeten* duizendmael voor *mogen*. Een enkel voorb. uit het *Lev. v. Jhs.*, op 't eind ~~van~~ de prologhe: „*Mar die alle goede werke volbrengt, hi ~~moet~~ dit oc also volbrenghen* „ *te sinen love, datter oc aldeghene af ghebetert moten sijn, diet...* „ *selen lesen en ontfaen.* „ — *Werden in de oude infinit.*, worden of *wordden* het meerv. van 't imperf. indic. ~~en~~ subj.; z. het Gloss. — *de vrie, de en niet die*; z. r. 1 en vglk. 3. 4. 9. 10. 11. 16, enz., met de aent. op dezen laetsten.

19. *die edele m.* Dit *die* kan hier met eenigzins aenwijzende kracht op *de vrie* zien, dat zelfstandig schijnt te staen. Daerom misschien de afwisseling van *de ~~en~~ die*; *die vrie* ware daerenboven op zich zelf onaengenaem voor 't gehoor geweest, ~~en~~ dat onze dichter daer op lette, daer zal geen aendachtige lezer lang aen twijfelen.

20. *dier*, d. i. *wier*; z. reg. 15. In *dier leven* dat slaet het woordje dat niet op *leven*, maer op *dier*, ~~weer~~ het, in 't oud gebruik, zoo veel als de relatief-conjunctieve partikel ~~van~~ was. Het wijst de afhankelijkheid van de ~~en~~ te ~~voort~~ constructie aen ~~en~~ vergezelde daerom zoo wel de pronomina en adverbia relativa, als de eigentlijke conjunctien: roep ~~en~~ of *wien dat gij begeert*; lees van *die versen welke dat gij verkiest*; zeg mij *wanneer dat gij komen zult*, *hoe dat het geschied is*, *wien dat gij stondt*, *en* ~~en~~ ook *mits dat*,

terwijl *dat*, *nadien*, *bijaldien*, *indien dat*, om van aengezien *dat*, is het sake *dat*, ja van ons omdat, *nadat*, *opdat*, enz., niet te spreken. Hier ware meer dan eene onderscheiding te maken; maer het opzoeken der oorzaken van dit alles, ik zeg van het ontstaen en het zichtbaer verdwijnen van dat gebruik; het aenwijzen van de logische en etymologische gronden waer het op steunde; de geschiedenis van dit gedeelte van onze tael (van de conjunctien of, zoo men wil, van 't algemeen verbindingswoordje *dat*), zulk eene onderneming zou op niet weniger dan een boekdeel afloopen. Ik moet volstaen met den lezer op 'het menigvuldig gebruik daarvan bij onzen Geraert oplettend te maken. Een ander moge ons een werk over de *nederduitsche partikelen* geven! — *leven*, d. i. *levensbeschrijving*, en zoo ook r. 77 en 1230; meer gewoonlijk *vite*. Zie M. de Vries, *Fragm. van Barl. en Josaph.*, II, vs. 129. — *uten latine*, d. i. *uit het Latijn*; *den latine* in dativo, zelfstandig, gelijk immer wanneer het artikel, een adj. of pronom. daer bijgevoegd is. Van talen sprekende bezigten anders gewoonlijk de Ouden adverbiale vormen: *dietsch leeren*, *fransch spreken*, *latijn* (versta *latijnsch*; z. r. 1297.) *Konnen*, gelijk wij nu nog; wat over te zetten is: *latine*, *gallicè*, *teuthonicè scire*, enz., *parler*, niet te *français*, noch zelfs *du français*, maer *français*, en *Français*; en waer in plaats van *spreken* een ander wkw. staet, moet dit *spreken* altijd er bij gedacht worden. Deze adverbiale kracht voelt men vooral wanneer het voorzetsel *in* er bijkomt, met uittaling alweer van het artikel; zoo als hieronder reg. 27: *latijn in dietsche keren*, waer *latijn* nogmaels zelfst. is, en *in dietsche*, adv.; en 115: *die in latine bescreef haer leven*; hier is *in latine* adv.; zoo ook v. Heelu, vs. 3175:

in dietsce, in waelsee, in latijn.

Even zoo Lek. Sp., II, 36, 710:

*In ebreeusch, in grietsch en in latijn
moeste dit daer geschreven sijn;*

en Cap. 13, vs. 132:

van ebreeusche trac in latine.

Doch Cap. 10, vs. 94:

diet ebreeusche in latine screef;

waer de reden zichtbaer van is, zoo wel als van 't geen Cap. 13, vs. 121 staet, waer het lidw. even zoo het bepaelde aenduidt:

Weet dat int Latijn
veel meer worde sijn.

Insgelijks Cap. 33, 1 : *Dat Latijn seit*, enz. — Aenmerkelyker is het dat, wanneer het woord *tale* of *sprake* er bij uitgedrukt is, het artikel niettemin achterblyft. Dus in ons gedicht r. 21, *in dietscher spraken*; r. 30, *die niet wale*

en verstaen latijnsche tale;

en r. 1305 :

verstont... wel al latijnsche tale;

van Heelu, vs. 4 :

want si dietsche tale nien can.

Lek. Sp. II, 33, 11 :

daer hijt sette in dietscher tale,

enz., immer in *partitiven* vorm : *en langage thyois*, *en langue thyoise*. Over de adverbiale of absolute constr. te raedplegen Grimm, Gr. IV. bl. 891, vergeleken met III, 154-55.

21. *maken*, opstellen, fr. *composer*, gr. *ποιέω*. Vglk. reg. 1250 :

die haer leven maecte in latine;

Rein. vs. 1. *Willem die veel boeke maecte*. Daervan reg. 1393, *makere*, d. i. *schepper*. — *Wille* (*ic*), op ander plaetsen *ic wil*, zonder onderscheid. Vglk. mijn Verslag., bl. 613-14. — *in dietscher spraken*, dativus; *in* werd met den dat. of met den acc. verbonden; hetgeen grootendeels afhing van de woorden, het zij dan verba, subst. of adject., waer het mede in verband stond. Lag er de gedachte van *rust* in opgesloten, zoo bekwam het den dat.; de *beweging* vereischte den acc. Het is echter noodig op te merken dat het gevoel van dit onderscheid bij onze oude schrijvers, en meer nog bij hunne afschrijvers, niet altijd even levendig gebleven is. De *manier*, zoo als hier, drukte zich doorgaens door den dativ. uit.

22. *sonderlinghe*, d. i. *voornamelyk*. Als adj. is het woord nog gemeen, maer als adv. wordt het hoe langer hoe zeldzamer. Ook is het, wat den uitgang *linghe* betreft, en voor zoo veel ik mij niet bedrieg (doordien voor sommigen het gebruik misschien nog twijfelachtig is), thans met *onderling* nog alleen van zijne soort. De Ouden hadden er meer andere van dien vorm, die later den uitgang *ingz* aengenomen hebben : *schietings*, *blindelings*, *mondelings*, *plotselings*, *stom-*

melings, enz. Twee zaken dienen ten opzichte van dien uitgang opgemerkt te worden, 1° dat, neffens de woorden op *ling*, een nog grooter getal op *ing*; zonder *l*, uitgaet; 2° dat beide vormen, schoon niet in gelijke maet, zoo wel adverb. als subst. bevatten (adject., behalve de misbruikte *sonderling* en *onderling*, bestaen er niet). Grimm, II, bl. 336-39 en III, blz. 253-238, beschouwt de *l* in *ling* en in 't adverbiale *linghe* (ook wel op zijn Oud- en Middelhoogduitsch *lingen*) in de meeste woorden als een later inschuifsel; Graff, Sprachsch., II, bl. 10-11, toont zich meer genegen om de suffix *l* eensdeels als ouder aen te zien, anderdeels als hoofdelement der afleiding, zoodat niet *ing* met *l*, maer *l* met *ing* bekleed (bekleidet) zij geworden; *ling*, zegt hij, « führt immer die Bedeutung « der Annaeherung, Aenlichkeit, Abstammung, Verkleinerung, « die im-*l* liegt, mit sich. » Ten Kate, II, bl. 84, leidde *linghe* van het Ang.-Saks. *lyng*, beeld (*imago*) af. Mij kwam wel eens voor dat ons *linghe* in de meeste gevallen, niets anders was dan het fr. *lignée* (ook *ligne*), kroost, afstammelingen, geslacht, vandaer soort in 't algemeen; verwant met ons wkw. *gelingen* (z. Kil.), *gelukken*, *gedijen*. *Zonderling* (*sonder-linghe*) zou dus zijn van *afzonderlijke* soort en verder roornaem, *toortreffelyk*. *Eersteling*, *tweeling*, *zuigeling*, *jongeling*, *leerling* (waer neven het subst. fem. *leering*), enz. schenen die afleiding te bevestigen, als mede al die samenstellingen met eigennamen van menschen om de plaetsen aen te duiden, waer zij met hun geslacht neêrgezeten waren. Vele daervan zijn nog enkel hoeven, andere zijn gehuchten, dorpen en zelfs steden geworden.

De familienamen op *-lings*, *-lincks*, *-linx*, *-linckx*, behooren ook daer toe, en meer anders; maer ik heb enkelijk willen te kennen geven dat, omtrent den uitgang *ling* alsmede omtrent *ing*, nog aen bedenkingen onderworpen is. — *Om* vereischt den acc. en *saken* staet vervolgens in 't meerv. — *tweerhand* onverbogen, om de maet; het kon anders ook, of eerder, het moest *tweerhande* zijn. Dat *hande* een subst. fem. is en in genitivo sing. staet, blijkt uit de verbuiging der adj. waer het mede zamengesteld wordt, *eener*-, *tweeer*- (kwalijk *tweeder*), *veler*-, *geener*-, *menigerhande*. De oorspronkelijke beteekenis van *hande* schijnt die van *houding* of *eigenschap* geweest te zijn. Zie daerover, als mede over *conne* (kunne), *slachte*, *lei* en *tiere*, dat aen onzen tongval alleen eigen is, Grimm, III, bl. 76-80, en Huyd. op St. II. 564. — *Saken*, d. i. oorzaken, redenen,

op ander plaetsen ook *beschuldiging*, *klaagt* (lat. *causa*, *accusatio*).
Lek. Sp. II, 36, 214 :

Wi hebben te hem waert genoeg *zaken* :
deerste is, wildijt horen,
hi is in keefsdomme geboren;
dander, enz.

Z. het Gloss.

23. *dierste* d. i. *de eerste*, Limb. — in *van den twee*n staet den *twee*n in dativo daer *van* met geen anderen naemval verbonden wordt. — *twee*n maekt hier slechts ééne sylb uit.

24. *veel*; in 't h. *voel*, en nog eens zoo reg. 868. Het behoort tot het Rijnlandsch dialect en komt in meer hss. voor. Bij Kiliaen staet het als Oud-Holl. aengeteekend en v. Hass. na het uit eene Charter van Vlaerdingen aengehaeld te hebben, voegt er bij : *in nostræ regionis monumentis passim*. In den *Spiegel der Volcômenheit*, hoe dat een *mensche*, .. *soe veel* moegelyck is, enz., *gemaect* door dye Cathuysere (sic) tot Coellen, ghevisiteert ende gecorrigeert bij den E. H. M. Jan van Baerll *prekaer oerdden tot Tsartthoghenbosch*, enz. *Geprint toe Shertogenbosche* (zonder jaertal, doch omtrent 1525) *bij (mij) Gheraert van der Hatark*, enz., treft men het reeds, zoo als te zien is, op het titelblad aen; echter in het boek zelf staet op de meeste plaetsen *veel* gedrukt. Van dat *voel* zou men des noods het fransche *foule*, kunnen afleiden; doch z. onder r. 197. — *lieden*, is eene drukfeil, en moet zonder *n* op 't eind gelezen worden, in den eersten naemv. — *engeen* omzetting uit *negeen*, fr. *aucun*, lat. *nec unus*, d. i. *niet een*, gewoonelyk gevolgd van nog een tweede negatieve partikel (*ne, en* of *niet en*), zoo als ook hier. Later viel de eene en eindelyk ook de andere weg, zoo dat slechts nog *geen* overbleef. Het zelfde mag men omtrent alle ontzeggende uitdrukkingen opmerken. Z. reg. 25. 29. 48. 58, en vooral 1275-79. 1294-95. 1324-25. 1924-25.

25. *latijn*; zelfst., z. reg. 20. — *connen*, niet *kennen*, maer *kunnen*, waer men *spreken* bij te denken heeft, en daerom laet hij er op volgen : *noch en verstaen*, wat anders eigentlyk *kennen* zou mogen heten. Vglk. v. Heelu, vs. 4 boven reeds aengehaeld. Zie echter ook bij Maerl., Sp. H., II, bl. 286 :

al en consti ghene clergie,

d. i. al was hij ongeleerd.

26. *So docht mi.* *So* thans *zoo*, is eigenlijk een demonstr. van het Goth., het Angelsaks. of het Oudnoordsch overgenomen; z. Grimm, III, bl. 165 en 286, 14, en Graff, Spr., VI, bl. 11—18. Het was eertijds, als *particula expletiva* (doch slechts in schijn overtollig) van een veelvuldig gebruik. Wanneer wij thans nog zeggen: *komt hij, zoo is 't wel*, dan voelen wij ligt, dat het als demonstrativum dient om het vooronderstelde bepaeldelijker aen te stippen: *komt hij, dan of in dat geval is 't wel.* of nog anders: *komt hij, d. i. indien hij komt, dat is wel.* Met *daerom* verbonden kan *so* op deze plaets een pleonasmus schijnen; maer indien men het met het volgende vervoegt: *so docht mi welgedaen*, dan is *so*, op die wijze beschouwd, geen adv., geene bloote *particula* méér, maer het vervangt ons gewoone pronom. pers. *het*, welk, men letter wel op, achter gebleven is, want voor ons moest daer anders staen: *daerom docht of so docht het mi welg.* Z. r. 187 en de andere plaetsen naer welke vervolgens verzonden wordt. Dit gebruik van *so* getuigt dat het oorspronkelijk gevoel van de eigenschap onzer taal in Gerarts tijd, althans in hem, nog levendig was. — *docht mi*, is hier, zoo als men 't noemt, *impersonale*; het is de gewoone constructie; elders vindt men het ook als *personale*, en het Oudhd. gebruikte het zelfs niet anders. Z. bij Grimm, Gr., IV, bl. 240, een voorbeeld uit Flor. en Blanc., vs. 3068: *nu dincti mi betaeu*, d. i. *nu dunkt gij mij bekommerd*; vglk. r. 37. en Maerl., Sp. Hist., III, bl. 267:

nu dochté hi hare sittende beneven

d. i. haer docht dat hij neffens haer zat. — *mi* kan ik niet anders dan voor een' dat. aenziën, schoon Grimm, t. a. pl., bewezen heeft, dat in 't Oudhdütsch de acc. gewoonelijk, en in 't Middelh. uitsluitelijk heerscht, en daerom den dat. bij sommige nieuwhoogd. schrijvers afkeurt. — Bij *welgedaen* zal wel *te wezen* aen te vullen zijn of liever *te zullen wezen*, want het volgende *dat* is zoo veel als *indien*. Die conditionale kracht bekomt het door zijne verbinding met *soud*. *Welgedaen* is dus ook geen enkel praeteritum, maer een fut. condition. en het beteekent slechts *wenschelijk*, *goed*. Men zal dan op de participale kracht van *gedaen* niet aenhouden. De constr. is vrij aenmerkelijk. — De *e* van *soude*, enz., kon, naer wil, behouden of onderdrukt worden. Hier zou zij de maet gebroken hebben.

27. *slatijn in dietsche*, z. reg. 20. *keren, keeren*, lat. *vertere*,

overzetten. De scherplange *ee* wordt in vele hss. waer bij de syll. sluit gewoonlijk enkel geschreven; vglk. r. 7 en 8, *eren: leren*; r. 28 *teren*, enz.

28. De zin is: *te eren*, tot eer van *e* goede *S. Kerstine* en tot troost van diegenen, enz. Maer der goeder *S. K.* en den genen staen in dat. (*commodi*), gelijk *eren* en *troeste*, die afhangen van 't voorzetsel *te*. Ik weet niet of reeds iemand aangemerkt heeft dat *Sinte* altijd onverbogen blijft, als maekte het met den volgenden eigenaem slechts een geheel uit; de voorbeelden daarvan zijn zoo menigvuldig, b. v., in de opschriften van elke legende van 't Passionael, dat ik niet eens gaerzeld heb de lezing van 't hs. hier te verbeteren; der goeder *Sinter Kerstinen* kan niet dan een schrijffout wezen, gelijk uit de aent. op r. 1366 duidelijker zal worden. Dit belet niet dat een weinig verder, r. 67, zeer wel *van der goeder heilegheir verder K.* staet. Over de verbinding van een of meer attributiva bij een zelve subst. (met of zonder conjunctie); over derzelver plaatsing (voor, achter of met het subst. in 't midden); en over derzelver verbuiging (dan het eerste, dan het tweede, of omgekeerd; dan beide of geen van beiden verbogen), z. Grimm., Gr., IV, 468-507. — *wale*, *wael* of *wel* is enkel dialekt-verschil. *Wael* is thans limburgsch, doch vindt zich ook hooger in het Oudhduitsch naest *wela* en *wola* terug, en is verwant met *willen*. Z. Grimm, D. Gr., III, 118. II, 28, enz.

32. *Al te ernsteleke*, d. i. zeer ernstelijk. Het hs. stelt overal *alte*, in een woord, wat ik soms over 't hoofd gezien heb. Deze schijnbaer overdreven spreekwijs, die in 't middeleeuwsch latijn zoo gemeen was, treft men ook overal aan bij onze oudheidsche schrijvers. Onder ander plaatsen uit ons gedicht heb ik de vlgde. aengeteekend: 403. 530. 763. 858. 922. 1117. 1123. 1313. 1318. 1347. 1446. 1610. 1624. 1627. Reg. 282 en 863 komt er nog een soort van pleonasmus bij: *dancleke alte sere*, *alte ernstelec sere*. Vglk. r. 644.

33. *Eersam* niet slechts *eerlijk*; maer *eerwaerdig* (*venerabilis*); vglk. reg. 72. Hs. *ersam*, als mede r. 1543, waer *eersaem*, wat den uitgang betreft, eene misstelling is; — *sam* wordt gewoonlijk bij de Ouden met korten klinker geschreven. Vglk. 1155 *gebroeetsam*. — *ionfrou*, voor *jong*, *jonc* of *jonkvrouw*. De verharding van de *g* tot *k* deed mede de *v* in *f* veranderen, en toen, gelijk doorgaens de eernamen verminkt worden, de *c* of *k* weg viel, bleef de *f* onont-

beerlijk, want *jonvrou* is zoo niet uit te spreken. Iedereen kent de verder veranderingen die dat woord ondergaen heeft. — *Vroede*, d. i. *wijze*. In den vgd. r. *geesteleke*, d. i. *goddruchtige*, *vrome*, het tegenstelde van *wereldlijke*.

Femine of *Femina* van *Hoiye*, waarschijnlijk destijds Priorin van 't klooster van *Mielen*. Ik heb haren naem te vergeefs in alle oude oorkonden opgezocht; maer de familie-naem van *Hoeye* of, met onderdrukte aenblazing, van *Oeye*, is in en rond St.-Trüiden niet onbekend. Wat haren voornaem aengaet, dien heb ik even zoo weinig op eenige andere plaets ooyt aengetroffen, ten ware ik *Femine* voor bedorven hield uit (*Eu*)*phemia*. Aen eene *Winnina* zal wel niet te denken zijn. — De onderscheiding van den zin deed mij achter dat woord een hypocolon plaetsen, anders zou de reg. 36 : dat ik o. h. bestonde d. p., ook van *bat*, r. 32, hebben kunnen afhangen; wat mij echter om meer redenen niet aennemelijk scheen.

36-37. De constructie is : *Si dunckes mi so wale weert dat ic om haer bestonde de pine, dat ict moet doen, want sijs begeert*. Het tweede dat hangt af van *so wale*, het eerste van *weert* : zij docht mij weert dat ik voor haer dien arbeid ondernam, en zoo wel (weert), dat ik het moest doen; dewijl zij het begeert. Om haren wille dan heb ik het bestaan. — *bestonde*, impl. subj. van *bestaen* d. i. *durven*, *ondernemen*, *onderstaen*; vglk. reg. 39. — *Si dunckes*, d. i. *zij docht des of*, gelijk wij nu spreken zouden, *het*; de genit *des* hangt af van *weert*, gelijk in den volgd. regel *sijs*, d. i. *si of zij des*, van *begeert*; want de oude tael verbond zoo wel de verba als de adj. van *lof*, *achting*, *begeeren*, *blijdschap*, enz., met den tweeden naemval. Veel aenmerkelijker nog is het, dat, bij dergelijke aenleeningen (*enclitieke* verbindingen) de kenletters van het impf. zeer dikwijls verzwinden : reg. 187, *verblides haer*, verblijdde des haer; 237, *ontfarmes*, ontfermde dat; 321, *doghese*, doogde zij; 735, *levese*, leefde zij; 832, *dankese*, dankte zij; 835, *nayet*, naeyde het; 859, *weiket*, weikte het; 885, *wenese*, weende zij; 889, *broekese*, brookte zij, hoewel juist daer vóór *broecte sta*; 915, *terrererise*, maekte zij hen vervaerd; 972, *berespese*, berispde zij; en dus 1041, *offeres*; 1109, *wonderd hen*; 1306, *kinnesse*; 1325, *erese*; 1332, *manese*, 1441, *richt hi* (?); 1504, *wonese*; 1731, *wanese*; 1817 *seghghensise*; 1939, *lerese*, enz. Bij andere schrijvers is het eveneens, als bij M. Stoke, I, 116, *tonese* voor *toonde zij*, enz. Eene menigte voorbb. haelt Huyd.

aen, D. II, bl. 110-13. Ik schrijf er slechts dit een uit mijn oud Passionael bij, f° 103, 1 : *Bernaert seit : Dat Maria verwaert was, dat was van scamelheiden..... En dinghel vermakese doe* (stelde haer gerust) *en seide : Maria en ontsich die niet, want du hebs gracie voer Gode ronden*, enz. Onder deze voorbeelden kan *richt hi*, 1441, een praes. zijn in plaets van 't impf., maer voor *arbeit*, 1042, *minnet*, 1777 en *levet*, 1778, ware dit moeyelijk aen te nemen. Op deze drij plaetsen echter komt er geen encliticum bij, zoo min als r. 1109 (*wonderd hen*) en de zin is enkelijk (zij) *arbeidde*, (gij) *mindet*, (gij) *leefdet*. Van den anderen kant vindt men ook, niet tegenstaende het encliticum, vormelijke impf., meestal, wel is waer, van wkwoorden van sterke (oude) verbuiging, als *brachten*, d. i. *bragt hem*, 1044; *seidse*, 1207; *hietse*, 1356; *deedse*, 1337; *hieltse*, 1438; *constse*, 1313; *dorstse*, 1516; *constes*, 1221; *consten*, 1209, enz., waer niet ligt eene verminking plaets grijpen kon; maer ook van zwakkeren of lateren vorm, b. v. *versuchtese*, 1792; *gevueldense*, 1852; *sette si*, 1650; *troestese*, 910; *vastese*, 861 (ten zij men in de twee laatste het niet verdubbelen van de *t* voor eene dergelijke wijziging wilde aenzien, en dus mede in *rustese*, 1147, enz.); *leerde si*, 1941; *levede si*, 1831; *berespte sine*, 1387, enz., waervan de laatste zelfs reeds onder de gekrenkte impf. opgenoemd zijn geworden: Over het verminken van den pluraelvorm bij aenleeningen zal elders gesproken worden; z. ondertusschen Huyd. op M. St., III, 164; Grimm, I, bl. 503 n) en Bild. N. Versch., IV, 170. — De boven aengehaelde vormen *dunckes*, *verblides*, enz. mogen met de tweede persoonen sing. impf. *du gorddes*, *wandeles*, L. v. Jhs. c. 242; *twirelestu*, c. 102; *du sogs* (gij zoogt) c. 73, enz. niet verward worden, schoon daer overigens de zelfde verzwakking van vorm plaets hebbe.

38. *want* is hier *als* of *dewijl*. Vglk r. 8. — *Sijs*. Behalve eenige der voorbeelden onder den voorgaenden regel aengehaeld, behooren nog tot deze plaets *ics*, 44; *wands*, 1104; *mens*, 1254; *inbens niet*, 1391; *dats*, 1568, 1728; *achtijts*, d. i. *acht gij het*, 1018, enz. Dit afgesleten *des*, in een partitieven, doch altijd bepaelden, zin genomen, beantwoordt aen het *en* der Franschen in spreekwijzen als deze : *en voulez-vous? je n'en veux pas*, enz. *En vouloir à quelqu'un*, iemand kwaed willen, *en imposer*, enz. verschillen van de eersten slechts daer in, dat de woorden, waer *en* op terugziet (*du mal*, *des mensonges-un bāt*, eenen korf, lat. *clitellas*), wel-

staenshalve verzwegen worden. Onze volkstaal heeft daer ook nog sporen van behouden. Te Loon : *suls hebben à!* te weten, *slagen*; te St. Truiden en te Hasselt : *gij zult er van krijgen*, d. i. *van den stok*, enz.

39. Van Heelu zegt insgelijks en nagenoeg met de zelfde bevoording, vs. 12-16 :

Nu biddic hare op genade...
dat sijt met oolmoede wille ontfæen :
want om hare hebbict bestaen.

— *om haren wille*. Het is misschien niet ongepast te doen opmerken hoe onze taal hier de eigenschap van de beteekenis in acht neemt, die in 't geheel niet meer bestaen zou, indien men het adj. possess. in den genit. van 't persoonlijk voornw. veranderde; *om hares wille* zou volstrekt iets anders, iets gansch objectiefs, beteekenen. Z. mijn Verslag, bl. 446-47. Integendeel is *te haren opzigte*, in plaats van *ten opzigte van haer*, eene onnauwkeurige uitdrukking. Het Fransch zegt *à cause d'elle*, *pour l'amour d'elle*, maer zou met het woord *volonté* even eens als *wij par sa volonté* moeten zeggen. Het latijnsche *causa* of *gratia* en het grieksche *χρίσις* worden zoo wel met het possess. als met het person. gebruikt. Over het zeer duistere *om mijnent wille* kan men Bild., Aenm. op Huyd. Proeve, bl. 94 met mijn Verslag vergelijken, t. a. pl. en met de noot op bl. 304. — *ict* d. i. *ik het*; de acc. zal wel afhangen van het wkw. *doen*. of een ander van dien aard dat hij *bestaen* moet aangevuld worden.

40. *ontfaen*, eene zeer gewoone syncope voor *ontrangen* (*ontf.*), door onderdrukking van de lichtere *ng*. Z. r. 820. Dergelijke inkorringen zijn *gaen* voor *gangen*, *divaen* voor *divagen*, *slaen* voor *slagen*, *plien* voor *plegen*, *aentien* voor *aentijgen*, enz.; en met onderdrukking der tandletter *d*, *raen* voor *raden*, *bloen* voor *bloeden*, *betroen* voor *betroeden*, *verraen*, *bespien*, *vlien*, *gescien*, enz.

41. *datd*, voor *dattet* of *dat dat* (*dat het*) allersnelst uitgesproken *dat't* of *datt*, gewoonelijk met eene enkele *t* geschreven. Onze dichter volgt de zachtere Limb. uitspraak, die op het laetst van een woord geerne de *t* door de *d* vervangt. Vglk. onder andere plaatsen *datd* 537, 889, 900, 1113, 1426, enz.; en meer voluit *dat-dad*, 739, 1656, en zelfs omgekeerd *dad dat*, 955. Wat meer is, op aeze laetste plaats had de afschrijver eerst eene *t* geplaatst, welke hij opzettelijk in eene *d* veranderd heeft. Het zelfde is ook geschied

reg. 538, waer bij verdoling *datd* voor *dad* gedrukt staet. Deze verbeteringen door den afschrijver zelven aen zijn hs. toegebracht, hebben hare reden, zoo niet in de maet, althans in de uitspraak. Over andere verzachtingen van *t* tot *d*, als in *wed* of *weed*, 1915; *waecd*, hs., 1916; *maecde*, 1396; *verrotten*, 649; *verweed*, 1203, in 't opschr., z. de Inleiding. — *danclec*, *dankelijk*, is het *gratum* van de Latijnen, en het kan in ons neêrduitscht door geen ander woord vertaald worden. Ik durf het onzen lexicographen aanbevelen, het is opnemens weerd.

43. *voer mi... levende en doet*, d. i. *gedurende mijn leven en na mijne dood* of, gelijk de heer Willems welligt liever zou spreken, *en mijn leven*. Z. r. 1038.; de constructie lijkt naer een latinismus, *Levende en doet*, schoon in betrekking staende met *mi*, kan als eene *absolute* uitdrukking aengezien worden. Hier staen de adj. onverbogen, welligt omdat er het partic. praes. van *zijn* of *wezen* kan bijgedacht worden; de nog oudere tael zou misschien *voer mi levenden en doden* gezeid hebben. — *doet*, dood; *oe* in plaats van de scherplange *oo* is, waer zij op eenen medeklinker slaet, de gewoone spelling van ons hs.

44. *ics* d. i. *ic des*; de gen. hangt af van (ic heb) *noet* d. i. *nood*, en volgens het hedendaegsch gebruik, *noodig*, *van noode*; maer de Ouden zeiden zoo wel met het subst. *nood hebben*, fr. *avoir besoin*, als wij thans nog *nood* (gebrek) *lijden*. Zie meer daerover bij Prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 189-93. In mijn oud Passionael (hs. op perk.) vind ik daervoor, f° 144, col. 3, *te doen hebben*: *Want al voer Xpc op als in enen cloet van eenre wolken, nochtan en dede hi dat niet, omdat hi der wolken dienst te doen hadde*, enz., d. i., *van doen*. Thans zeggen wij ook *met iets te doen hebben*, doch in een anderen zin. Vglk. 't fr. *avoir affaire de qq. ch. en à quelqu'un*. — *Sekerleke*, adv., *zekerlijk*, elders ook *sekerlec*, en dus alle adv. met of zonder *e*.

45. Te verbinden: *en want* (dewijl) *si ind cloester es.... daer ionfr. in sijn*, enz. — *ind*, d. i. *in dat*, voor ons *in het* (vglk. r. 51); want het is misschien goed te herhalen, dat bij de ouddietsche schrijvers het neutrum van 't lidwoord immer *dat* is. Bij onzen Geraert althans is er zulk geen *het* te vinden. Waer *het* — en dan nog *et* (sic, zonder *h*) geschreven — voorkomt, is het een onzijdig pronomen van den derden persoon (voor zoo veel iets zoo geheel onbepaelds persoon heten moge) gelijk *il* bij de Franschen in *il*

pleut, en het staet enkelijk bij de zoogezeide onpersoonelijke werkwoorden. In ons gedicht treft men het op weinige plaetsen aan : r. 360, *et was te vergeefs*, *et was verloren*; 546, *want et dochte*; 629, *want et geviel*; 695, *Et geviel en̄ et geschach*; 759, *Et geviel*, en zoo nog eens 767. Merken wij nu daerbij nog aan, dat ons *hs.* nimmer in 't begin van eenig ander woord de aspiratie (*h*) onderdrukt, zoo zullen wij minder verwonderd zijn van bij Grimm te lezen, dat ons artikel *het* door misverstand allengskens uit de zoo gemeene aanleeningen met *aphérèse* van *dat*, d. i., uit *-t*, *'t* en *-et*, met het neutrum van 't pron. person. verward, ontstaen is. Z. D. Gramm. IV, bl. 371-72, vglken met bl. 225. Wat echter het overhellen der *t* (in ons gedicht meestal *d*,) naer het volgende subst. betreft, « *nach* » *metrischer rücksicht*, » gelijk hij meent, daerin kan ik den geleerden Duitscher zoo niet bijstemmen. Dat hangt van verscheidene; en zeer verschillende oorzaken af, die zonder eene gróote gemeenschap met onze uitspraak niet ligt om vatten zijn.

Ik denk dit punt wel eens opzettelijk te kunnen behandelen; en wijs, behalve 't geen onder r. 3 aengeteekend staet, slechts nog twee bijzonderheden aan, namelijk dat wij, in 't uitspreken, op het voorzetsel en het daermeê verknochte lidwoord veel meer aenhouden, dan hij en Hoffmann het schijnen te vermoeden, wanneer zij, b. v., in *tgraf*, *op tlant*, enz. spellen; en dat wij echter, uit hoofde alweer der uitspraak, nimmer *bijt vier*, *nat graf*, *nat spel*, voor *bij twier*, *na tgraf*, *na tspel*, zouden durven schrijven. Dit hangt af van het min of meer uitbreiden van de vokaal en van de gansche geschapenheid van 't voorzetsel. Het zelfde geldt ook bij andere woorden, als *soet kint*, voor *so* of *soc kint*, *gaet kint halen* voor *ga tk. h.*, enz., al vindt men, b. v., Heim. d. Heim., vs. 125 *wie soot doet* en elders meer dergelijks. De bijzondere beteekenis van het een of het ander woord heeft daer geen invloed op, maer tusschen pronomen en lidwoord, tusschen praepos. en conjunct. en volgens dat de slotletter daarvan een klinker of een medeklinker is, volgens de kwantiteit, is er een groot onderscheid te maken.

47. *te biddene*; de onbepaalde wijs der werkwoorden, met het voorafgaende voorzetsel *te*, of om juistert te spreken, het *gerundium*, ging, in dativo, altijd op *e* uit. De plaetsen van onzen tekst die hiertoe behooren zijn, 1° het gerund. na werkwoorden : a.) na *pleghen* : r. 775, *plach te gane*; 1135, *te spelene pleghen*; 1375, *pleghen te doene*; 1495, *te sundeghe ne plach*; 1685, *plach si te gane*;

1755, *te ligghene plegghen*; 1922, *dat men te gevene plach*. Reg. 770 staet in 't hs. :

dier si (l. hi) te niemanne te hebbē (*sic*) an plach, waer men het achterlaten der verbuigings-*e* of wel aen de verkorting toeschrijven kan, of wel, liever, aen de maet, zoo dat het slechts eene *elisie* zij. Het zelfde biedt zich nog aen r. 1882 :

daer word te langhe *te spreken* af.

Het zal in 't vervolg uit meer plaetsen blijken, dat vele woorden in ons hs. naer de maet gespeld zijn, als *gorsam* voor *gehorsam*, *haern* voor *haren*, enz. β.) na *beginnen*, r. 401, *begonst te doene*; 644, *begonsten te vloyene*; 653, *begonstense te wenene*; 1381, *begonst te spreken*; 1570, *begonsten te slane*; γ.) na *geven*, r. 621, *gaven haer tetene*; 876, *God gaf te verstane*; 1813, *te verstane gaven*; δ.) na *ander* wkw., r. 369, *dat hi el hadde te doene*; 1023, *gewerdeghde te lidene*; 1236 — *te sturtene*; 1484, *te doene behoert*; 1667, *te spreken sitten* (met iemand); 1891, *versten penitencie te doene*; ε.) met eene soort van *ellipsis*, r. 261-62, *ic leg u twe dinc vore, ocht te blivene, ocht weder te kerene*; en 1420, *hi sal doen an di sijn hant di te verradene*. II° Na een adj., r. 233, *te groet te vertellene*; 930, *te bekerene te hem bereet*; 1274, *wonderleke te horene*; 1669, *als si was te doene gewone*; 1715, *te doene gereet*; 1882, *daer word te langhe te spreken af*; 1888, *te lidene was gereet*. III° Na een subst. r. 47, *de macht hebben te biddene*; 901, *datd wonder was te scouwene*, d. i. een *wonder* of *wonderlijke zaak*; 1678, *daerse groet geringhe hadde te sine*. IV° Vergezeld van *om*, r. 406, *om te backene broet gereed*. Dit *om* is door mij aangevuld, de geheele rand van 't hs. weggesneden zijnde tot tegen de *t* van 't volgende voorzetsel. Ik had te kiezen tusschen *en* en *om*, die beiden even goed en alleen door de ruimte en den zin toegelaten werden. *Om te* is, men moet het bekennen, niet zeer gemeen in onze oude hs., zoo dat Grimm, Gr. IV, bl. 113, na gezeid te hebben dat hij het hoogd. *um zu* bij Luther nog niet wist aen te wijzen, te verstaen gaf dat het aen onze oude tael even zoo vreemd was, en alleen het enkele *om stelen*, zonder *te*, uit Rein. 1832, bijbragt. Maer onze Gerard zelf schéén mij, wat die ongebruikelijkheid betrof, volkomen gerust te willen stellen met er mij, r. 726 en 1560, twee voorbeelden van onder de oogen te leggen. Het eerste is :

. . . . . om Gode,
en om te houdene sijn gebode;

het ander :

Daer volgden si haer in der kerken
om te siene wat si soud werken.

De plaetsen schenen mij genoegzaam gelijk, ik verkoos dus *om*, en gedeeltelijk ook om de reden dat het minder gemeen was. Eerst later is bij mij zeker twijfel ontstaan, door de vergelijking van de drij overige hier boven aengehaelde plaetsen; waer hij 't zelfde woord *gereed* (eenmael *bereet*) met *te* alleen gebruikt heeft. Wat daer ook van zij, de voorbeelden van *om te* zijn niet uitermaten zeldzaam. Z. Heim. d. H., vs. 1139, Var. *om te vinden*; Barl. en Josaphat, fragm. II, vs. 43 : *om te sceydene* en vs. 136 : *om te scalkene*; maer ook daer staet *ghereet* zonder *om*, met *te* alleen, vs. 49 :

Dic in dolen scapes maniere,
ghereet te slinden den wreeden diere,
hevestu mi behouden endē bevolen
mitten scapen die niet en dolen;

waer men bovendien in *te slinden* den onverbogen infinit. en, wat oneindig zeldzamer is, een onverkennelijke passieve beteekenis heeft. In de fragm. door Bergman uitg. (W. d. M. v. Leiden, III, IIe st. bl. 240), staet even zoo : *die weerdich te kussen waert*. De onverbogen infin. met *te* is niet slechts aen zeker hss. eigen (gelijk, b. v., in de fragm. van Barl. en Jos. de *e* schier overal ontbreekt, I, vs. 34, 65, 170; III. vs. 98, 118, 162; IV, vs. 181, en alleen op de twee boven aengehaelde plaetsen en op eene derde, II, vs. 63 : *te comene*, uitgedrukt is), maer dit valt mede dikwijls voor in 't rijm, waer het onmogelijk is dezelve aen te vullen. Zoo b. v., op de plaets uit de Heim. d. Heim. aengebragt en in 't zelfde fragm. van Bergman, vs. 5 :

Van Marien heb ic geseit,
hoe si begerde Gode gereit
te cussen en an hor *te drucken*,
dar wi salicheit ute *plucken*
souden....

Ik doe hier nog uit Melis St., II, bl. 18, een laetste voorb. bij van *ghereet* met het gerund. zonder *om* en in een passiven zin :

Want als een lant in tween hem sceet,
so ist *te winnen ghereet*;

waer ik *te winnen* voor *te winnene* minder aen de afschrijvers dan

aen den drukker wijt. Het ware der moeyte weerd na te zien of het zoo in al de hss. stond. V^o Zonder *te*, maer vergezeld door 't voorzetsel *met* (abl. instr.), r 1195 :

So seel wi hem (*God*) loven en danken saen,
met lesene, met singhene, in allen manieren;

en 1207 :

So seidse met doghene en met smerten,

waer ik *smerten* alleen als echt subst. aenzie. Deze laetste regel zou ondertusschen nog voor andere aenmerkingen vatbaer zijn, zoo wel als r. 1649 :

met smekene en suetechheden
so sette sine weder te vreden.

Z. Grimm., D. Gr. IV, 260. Eindelijk VI° de infin. als subst., met voorgaende praepos. en artikel, verbogen en gevolgd van een genit. Reg. 1695 :

worden onreine
in den sturtene dies saeds...

en 1859, in *haren levene*, enz.

D. Doctr. II, 3777, staet dus *metten hoerne*, door de var. D. *met horen* beter uitgelegd dan in 't Gloss. (*oor!*). Men vergelijke aldaer v. 119 :

... van hoerne ende van siene,
dit plecht dagelijcs te ghesiene;

hetgeen tevens van ons N^o V^o een nieuw geval oplevert. Vglk. Lek. Sp., B. II, c. 35, vs. 63, varr. :

met enen siene, met enen worde.

Over ander bijzonderheden als *sonder merren*, enz., z. r. 280. Over den infinit. na de hulpwerkw. als *pleghen*, *beghinnen*, *scinen* (Barl. en Jos. IV, vs. 139) enz., z. Grimm, ter eerst a. pl. en mijn Verslag, blz. 608, boven aen. — *voer enen man*, is een acc., zoo wel als *mi*, r. 43; *voer* (*voor*) vereischt dien naemval, maer de persoon, tot wien men zijn gebed wendt, staet in dativo, als *hem* r. 12 en 14; *haer*, r. 40, enz. Tot bewijs strekke nog v. Heelu, v. 12-13 :

Nu biddic hare op ghenade
der edelre vrouwen Margrieten, enz.,

waer men op *ghenade* bidden in 't voorbijgaen aenmerken kan; elders zal men nog door aentreffen.

48. *Die selve*, om de maet, anders even zoo gewoonlijk *self*. — Waerschijnlijk lieten hem de bezigheden van zijn beroep, de biecht- en de predikstoel, weinig tijds over. Dat hij daerbij dien om te dichten hebbe weten te vinden, zal hem ongetwijfeld door den lezer ook wel vergeven worden.

49. *Dies*, d. i., *wat dit betreft* (te weten, dat zij voor hem bidden zullen) *dit vertrouw ik toe aen God. Getruwen* is dus *met betrouwen aenbevelen*, en *dies* een genit. objectivus. Misschien zou men dit *dies* ook tot den naest voorg. regel kunnen betrekken: *dat ik niet wel bidden kan, dit aengaende berust ik of verlaet ik mij op God*. De const. blijft de zelfde. Tot opheldering kan dienen D. Doctr. I, 577:

Als ghi aen Gode doet u ghebede,
soe seldi hopen boven al
dat hi u bede horen sal,
en ghetrouwen hem van dien,
dat u die bede sal gheszien;
alsi oec sal sekerlike
op dat (*indien*) die bede is orberlike.

Bij Kil. heet het reeds oud. Karel d. Gr., fragm. I, vs. 531 (bedorven?), staet het voor *toetertrouwen*; vs. 1748, voor *toekennen* (*iemand deugd getr.*); maer fragm. II, vs. 33, is *getrouwic* adject.:

Dat heimelijke getrouwic(h) was.

51. *die in dat cl. begeven sijn*, d. i. *zich begeven hebben*. — dat is hier zuiver lidw. — *begeven*, eigenlijk *ontgaen*, *ontwijken*, *verlaten*, altijd met eene (uitgedrukte of verzwegene) betrekking tot de plaets van waer (*unde*). *In dat cloester begeven*, te weten, *uit de wereld*. Anders regeert het den acc., die r. 323 aen te vullen blijft:

maer die den sinen niet af en geet,
noch en begeeft, die hemelsche vader, enz;

d. i. *noch HEN en begeeft*. Zoo ook *de moed*; *de adem begaf hem*, enz.
Bij van Heelu, vs. 584:

Dus wert hem gaut
na sine doot, ~~vere~~ dat ~~caf~~
van ertrike, dat hi hier begaf.

Hem wert gaut, d. i. hij kreeg goud (figuerlijk; W. maekte er te onrecht een participium van.) voor het aerdsche kaf dat hij verliet. Zoo nog Belg. Mus. I, bl. 329 en meermaels aldaer. Van de pronominale (reflexieve) constr. (*zich begeven*) ware het te lang

hier te spreken ; ik doe alleen opmerken , dat het Fransch ook hierin met onze tael ditmael overeenkomt , dat in partic. praet. pass. het reflexivum wegblijven kan : *in 't klooster begeven* , *retiré dans un couvent* ; *naer huis...* , *retiré* , *rendu chez moi* , gelijk met meer andere niet pronominale intrans. : *uit de gevangenis ontkomen* ; *échappé de prison* ; of met dubbele verhouding : *uit de hand* , *in de lucht ontvlogen* , *échappé de la main* , *dans l'air* , enz. ; vglk r. 277 , onberaden . Wat verder de beteek. van *begeven* betreft , zie nog prof. Clarisse , Heim. d. Heim. vs. 492 ; Huydec. op St. , B. X. , vs. 1097 ; Willems op Rein. , vs. 369 , vergeleken met 378 , alsmede 1501 .

52. *mijn vriende* , d. i. *mijne verwanten* , *magen* , *bloedvrienden* , en dus zal , in den volg. reg. , *mine vriend* eigenlijk zijn wat wij thans gewoonelijk door *vrienden* verstaen . Dat oudtijds *vriend* , in het meervoud *vriende* , had , doch ook dikwijls onverbogen bleef , is bekend . Hier staen de twee vormen achter elkaer , en zoo zal men , r. 196 , 344 , 616 ; nog drijmael *vriende* (z. verder het Gloss.) , en 1949 , voor de tweede mael , het onverb. *vriend* vinden , met het zelfde verschil van beteekenis . Ook herinner ik mij niet ooyt het onverb. meerv. *vriend* voor *bloedverwanten* aengetroffen te hebben , maer altoos *vriende* , ten zij men het misschien in de oude formula *vriend en maghe* , daervoor nemen wilde , zonder acht te slaen dat men even zoo wel *man en maghe* zeide en zelfs , als bij Strikkerus , VII , 15 , door Huyd. aengehaeld op M. St. , B. II , 6 :

Freunt, Mān und Mage?

In dativo komt noodzakelijk *met sinen vrienden en maghen* bestendig verbogen voor , en men versta ook niet dat ik zeggen wille dat het verbogen *vriende* in beide beteekenissen niet even gebruikelijk was ; ik meen dit alleen van 't meerv. *vriend* . In *Der Minnen Loep* staet het immers ook nog zoo , vs. 446 :

Adieu , mijn stadt , vrunt ende maghe !

Eene derde reden waerom ik het eerste door *magen* en het tweede door *vrienden* uitleg , is , dat het veel natuerlijker schijnt te zeggen : *daer zijn mijn magen binnen en mijne zuster en meer ander van mijne vrienden* , dan omgekeerd het meest omvattende woord en tevens het onbepaaldste vooruit te schikken , om met een noodzakelijk veel enger te besluiten . Bijaldien er stond : *daer heb ik vrienden binnen* , zou er misschien eene logische reden kunnen bestaan om te twijfelen ; maer *mijn vriende zijn daer binnen* wijst nood-

wendig op een klein getal van bepaelde personen, b. v., neven of nichten; waer dan op volgt : *zelfs mijne zuster en meer andere lieden die mij lief zijn (en ander mine vriend)*. Men zal dus ook het woordje *ander* tot het naest voorgaende *suster* alleen niet betrekken, maer te gelijk tot *vrienden* : *daer zijn mijn bloedverwanten, mijne zuster en meer andere van mijne vrienden in*. — Met de constr., *ander mine vriend*, vglk. r. 129, *ander haer werke*; 630, *ander haer lede*. Dit plaetsen van het possess. tusschen een pron. indefin., demonstr. of numerale en het subst., was eertijds niet ongemeen. In het begin van 't L. v. Jhs. door Meijer uitgegeven komt er nog een adj. bij : *Eens tijds so bat mi een mijn lieve vrint*. Zie met een meer voorbeelden bij Grimm, D. Gr. IV. bl. 418 en 428; met *ander* vind ik er door hem geen aengeteekend. Ik moet denken dat er hem geen onder de oogen gevallen zijn, want anders zou hij misschien, bl. 436, in *ander iemen* het eerste dezer twee woorden voor geen-genit. gehouden hebben die van het tweede afhange. Vglk. nochtans ook bl. 739, waer men zich bij het overzien der voorbeelden genegen voelt te vragen of, in weerwil van *nieman goeder*, dat zoo dikwijls voorkomt, die vormen op *er* geen comparativen, laet ik zeggen *latinismen* (*doctior aliquis*; enz.) mogen zijn; althans of er tusschen de zeggingen met en zonder omzetting geen onderscheid te maken ware?

54. *die dies dicwile hebben verdient*, met den zelfden tweeden naemval, zegt ook Stoke, B. V., vs. 1170 :

En korteliken daer naer
dedemen daghen sine vriende,
daer hi jeghens goeds verdiende;

en schier met de zelfde woorden de schrijver van Seneka's *Leren* (Blommaert, Oudvl. Ged. I, bl. 73, v. 18) :

Hi screef enen sinen vriend
dies (die des) jeghen hem dicke hadde verdient.

Men kan het voor een genitiv. partitiv. houden, gelijk in 't Fransch *faire du bien à qq.* voor wie dit dieper onderzoeken wil, verwijs ik alweer naer Grimm, D. Gr. IV, bl. 646 en vlgder. — *Dies* is dan *zulks*, gelijk wij ons hedendaegs nog met den genit. uitdrukken. De constr. is : *die zulks (jegens mij) dikwijls verdiend hebben, dat ik hun met het goed dat ik bezit (met haven) niet en kan vergelden*; vervolgens meer dan hij terruggeven kon. — *dicwile*, elders ook

dic of *dicke*, nu *dikwils* of *dikwijls*. *Dicke* en *dic* zijn eenvoudig het onzijdige adject., gelijk het meestedeel van onze niet zamengestelde bijwoorden. *Dicwile*, eigenlijk *dicke wile*, is dat zelfde adj. met het subst. fem. *wile*, *wijl* (*tijd*, *stond*, z. Kil.) in acc. verbonden. Ons *dikwijls* is er de genit. van, naer den mannelyken uitgang verwrongen, wat meer andere adv. te beurt gevallen is. Vglk. Bild. Spraakl., bl. 233, waer nog het meerv. *dikwijlen* (dat.? acc.?) aengestipt wordt. In Rein. staet vs. ■ *dicken*, alsmede vs. 7073, waer het rijmt met *versticken* (de comma na dit woord moet met het punctum achter den volg. regel verwisseld worden); ook in Flor. en Bl. komt het volgens Hoffm. drijmael voor. Grimm, Gr. III, 95, wijst het bij Maerl. aen en zou er geerne een' dat. plur. in zien. Kiliaen kent het niet, zoo min als Plantijn, maer geeft in deszelfs plaets een *dickent* op. Het een en het ander wordt door prof. Clarisse, Heim, d. Heim., bl. 306, door meer voorbeelden gestaefd, welk alles niet beletten kan dat *dikkent* mij bedorven tael, en *dicken*, schoon op zich zelf goed, op de meeste plaetsen te verbeteren schijnt. De Limburgers zeggen *dek* en *dekwils* en te St Truiden heeft men zelfs een superl. *dekster wijlen*, in 't fr. *le plus souvent*, welk een dativ. en gewis een oude vorm is. *Dik* beantwoordt niet alleen aen 'het *crassus*, maer ook aen het *creber* en *densus* der Latijnen, d. i. aen ons *dig*t en aen *dru* bij de Franschen.

55. *Dat* is het relat. (*wat*, *welk*), geen conj. — met *haven*, dat. plur. *Have*, alle goed (geld, vee, meubels, voorraad, enz.) dat men tot zijn gebruik heeft. Z. Kil. en vglk. Rein. 563. — *nien*, d. i. *ne* (*niet*) en; in de zamentrekking valt *iet* geheel uit, of om klaarder te spreken, *nien* is uit *ne-en* zaemgesteld, gelijk *niet* uit *ne-iet*; het een is het $\mu\eta$ $\omicron$ of $\omicron$ $\mu\eta$, het ander het $\omicron$ τ of $\mu\eta$ τ der Grieken. De Limburgers kennen geen *niet*, maer zeggen altijd *ne* in onafhank. (indicative, imperat., infin.) en nèn d. i. *neen*, *nien* in afhankelijk (conjunct., optat.) voorstellen: *ich koom ne*, *ich zal ne komen*, *ik ben ne gecomen*; maer van den anderen kant *ich zeg da'ch* (dat ik) *nien* of *neen* of *nien koom*; *da'ch nen zal komen*. Dit laetste echter kan ook enkelijk *ne* hebben, en zoo staet het met alle auxiliaria: *ich zeg da ich ne zal*, *ne moet*, *ne wil*, *ne can komen* of *nien zal*, enz.; maer bevindt zich bij eene omzetting de negatie onmiddelijk vóór den inf. of het part., dan kan'er alleen *ne* staen: *ich zeg da ich ne komen zal*, *ne gekomen ben*; en dit namen ook onze Ouden in acht. De reden daarvan is dat dan de negatie nog eens bij het

volgende auxilare kon wederhaeld worden : *ik zeg dat ik ne komen en zal, ne gekomen en ben*. Thans verstaet men eenigzins ook waerom in eenvoudige voorstellen geen *nen* of *nien*, maer slechts de enkele negatie *ne* gebruikt wordt. — *Vergelden*, d. i. *teruggeven*, *betalen*; vglk. r. 1106. en *z. ghelden* en *verghelden* bij Kil., die ook *verschulden* voor dit laetste opgeeft, maer hij bleef er ons een voorbeeld van schuldig. Heim. d. Heim., vs. 2047, heeft men de zonderlinge uitdrukking *Gods gheboden vergelden*, voor *nakomen*, *volbrengen*, indien het zeker is dat *wel vergouden* als partic., tot den volgenden regel niet behoort : *Doe dat ten opzichte van dezen jood, wel vergolden bliken*.

56. *Daer om so bid ic Gode*. Om dit so, oorspronkelijk een pronom., uit te leggen, ware tot het Gothische op te klimmen; z. Grimm. D. Gr. III, 164, 286, enz. Het staet immer tusschen twee voorstellen, want ook hier moet *daer om* voor een voorstel gelden : *dewijl dit zoo is, zoo*, d. i. *om die reden, op die wijze, fr. ainsì, bid ik God*. Bij onderstellingen kan het door *dan* vervangen worden; het een ziet meer naer de oorzaak en de wijze, het ander naer den tijd en de gelegenheid. Bij ons, voor wien dat gevoel meer verduisterd is, kunnen zij na enkel adv. niet meer geplaetst worden, maer willen een vormelijk voorstel voor zich hebben. — *Gode den melden* (dativ.) is eene omzetting die bij de Ouden zeer gemeen is; *den milden God* legt minder nadruk op het adj., omdat het attributum in het subst. zoo veel als versmelt, terwijl het door de omzetting zoo veel als tot een predikaet, en door het lidwoord eenigszins tot een substantivum opgebeurd wordt. Vglk. 983, *God de goede en*, in 't algemeen, over de plaetsing der adj., z. hoven, reg. 28. — *melde* voor *milde* vindt men zelfs buiten het rijm, als bij v. Heelu, vs. 117 :

Coene en hovesch, *melde* en weert
en in allen lande: seere vermeer (vermaerd),

waer de vier eerste adj. zeer kunstig met elkander in eene dubbele tegenstelling komen, zijnde *hovesch* en *melde* ieder tegen de twee andere overgesteld : de *koenheid* sloot bij hem noch de *heuschheid* noch de *mildheid* (*goedheid*, en zoo ook bij onzen Schrijver), noch deze twee de *weerdigheid* (*statigheid*) uit. In 't subst. *melde*, zeker moeskruid, heeft de e zelfs de overhand gekregen. Reg. 327, *den welden bossche*.

57. *d. a. d. vermach wel*, d. i. *wel, valstrekt zonder twijfel, ver-*

mag, schoon voor ons de beteekenis van dat adv. zoo verzwakt is, dat het slechts nog eene particula expletiva schijnt of, gelijk het Grieksche *av*, de gedachte als eene bloote onderstelling voordraegt. Hier zou er bij kunnen gedacht worden: *wanneer hij het wil* (vglk. r. 8); elders is het concessief, als r. 367. — De plaets van de adv. was minder streng bepaeld oudtijds dan nu; en de dichters bijzonderlijk namen hier in zoo veel te meer vrijheid, als het rijmen met veel adv. gemakkelijker was. Vglk. r. 477, *gequetst so sunderlinghe sere*; 591, *van herten sere*; 616, *lieten af niet*; 865, *si vlau alte ernstelec sere*; 1059, *te voren langhe*; 1285, *minder vele*; 1266, *sloet die doren alle rene*; 1651, *over een ure niet lanc*; 1667, *si woud sitten niet*; 1688, *te voren eer*; 1708, *dien en liet si achter niet*; 1942, *meer vele*, d. i., veel menigvuldiger, rijker, enz. Ik voeg daer nog bij, 1034, *besworen toe*; 1725, *te male al*, en het woord *sonderlinghe* op meer plaetsen.

58. *en ic anders en heb niet el*, gelijk bij v. Heelu, 895:

en sochte hi nie niet el;

maer in onzen regel is, indien ik zoo spreken mag, *anders* ook nog wat. Daer *el* en *ander* het zelfde beteekenen — niet oorspronkelijk; *el* stamt af van het Goth. *ALIS* (lat. *alius*), waervan de gen. adverbialis *elies* (lat. *alias*) in het Oudhd. en *elles* in het Agls. (Eng. *else*) reeds de *e* aennamen, en waer ook het woord *elende* of *ellende* (ballingschap) uit voortkomt; terwijl *ander* in 't Goth. en Oudhd. *ANDAR* (lat. *alter*, de tweede, de andere), in 't Oudsaks. *othar*, in 't Angls. *other* en in 't middhd., gelijk bij ons, *ander* was. — Dit later samenloopen van beide beteekenissen deed het een (*el*) wegvallen, zoodra *ander* door het nieuw ontwikkelde *tweede* in de rij der ordinael-getallen vervangen werd. Doch voor onze ouddietsche schrijvers waren beide woorden en het gevoel van beider oorspronkelijke beteekenis nog levendig, zoo dat bij hen *ANDERS niet el* op verre na zoo geen aanstoot kon geven, gelijk wanneer wij *anders niet anders* zeggen zouden; wat nogtans de eenigste wijze is op welke wij hun *anders niet el* woordelijk vertoonen kunnen. Ons *anders* is van drijderlei aerd, dan eens adv. de wijze uitdrukkende (*spreek of doe dit anders*), dan weér adj., in genit., ofschoon zeldzaam gebruikt of door *anderen* vervangen, soms ook onverbogen, *ander* (eens anders lands zeden, eens anders mans vrouw); eindelijk die zelfde genit. van 't adj. zelfstandig gebruikt (*vertel ons wat anders, ik weet*

niet anders). Zoo ik in 't laetste voorbeeld, in plaats van *niet anders*, *niets anders* geschreven had, wat, volgens het tegenwoordig gebruik onzer tael, voor 't minste zoo goed was, dan had dit *anders* spraekkundig ook als een adject. kunnen (*niet moeten*) beschouwd worden, overeenkomende met het subst. *niets*, gelijk men het van *niets goeds* ook zou kunnen zeggen. Verstaen wij het echter zoo niet, en nemen wij beide woordjes zelfstandig in genitivo, zoo dat *anders* van *niets* afhange. gelijk in *wat anders*, *veel anders te vertellen weten*, van *wat* en *veel*, die daer substantivisch staen.

Hier moet ik verwittigen dat al het zelfde mede aengaende *niet* zou gelden, dat oorspronkelijk ook een subst. en, hoe nietig ook, zelfs uit drij gothische woorden zaemgesteld is (z. Grimm, Gr. III, bl. 52, enz.), maer dat ik het tot zoo verre, in tegenstelling met *niets*, als eene eenvoudige negatie behandeld heb, zoo als het thans in onze tael, door het uitdringen van 't oude *ne* of *en*, geworden is. Dit nopens het voorgaende aangemerkt zijnde, zal er geene verwarring meer onstaen, zoo ik thans van *niet* als zelfstandig spreken ga.

Wat het in 't begin was, kan men bij Grimm zoeken t. a. pl., mij is het genoeg dat het zaemgesteld zij uit *ne* en *iet*, en dat *iet* een subst. zij: *ne iet* of *niet* is er dus ook een. Dat onze synthetische genit. zeer dikwijls vóór het woord staet dat hem beheerscht (*Gods almogendheid*), is even zoo bekend. Nu vind ik bij Grimm, ibid. bl. 62, dat in 't Middhduitsch *ih̄tes iht*, in 't Lat. *aliquid*, het zelfde was als ons ouddietsch *iets iet*, dat Huyd. op M. Stoke III, bl. 462 door *eenigszins* uitlegt. Deze had het opgemerkt in de oude vert. van Boëthius f° 28 a, waeruit hij deze woorden aenhaelt: *sonder metter tweester YETS YET gheminghelt tziyne*; letterlijk: *zonder met de tweede iets iet gemengeld te zijn*. Dit is wel naer den zin *eenigszins* of, met de negatie die in *zonder* ligt, in 't geheel *niet*, maer alweer letterlijk is het *zonder iet van iet gemengd te zijn*; dus *niets niet* of *niet van niet* (*rien de rien*) *gemengd*. Hoe vreemd dit alles iemand voorkomen moge, ook dit *niets niet* trest men meermalen in die oude vertaling aen. Huyd., ter a. pl., brengt er deze spreuk van St. Ambrosius uit bij, f° 10 d: *een yghelic sal weten, dat de viant zonder tgheminghen Gods niets niet vermach*, d. i. *dat de duivel zonder het toelaten van God van geene dingen, hoegenamd, geen ding machtig is te doen, niets van niets*, gelijk wij zeggen zouden, sedert dat *niet* opgehouden heeft voor ons een subst. te zijn; maer

de Ouden gevoelden nog, dat *niets* de genit. van *niet* was, en zij zeiden *niet van niet* of met verbuiging en omzetting *niets niet* (*nihili nihilum*). Zal ik nu met Schmeller (Bayerische Mundart., II. 674) en Grimm, III, bl. 68, nog daerbijvoegen dat ons substantief *niets* zelf uit dat *niets niet*, door onderdrukking van het tweede ontstaan is? Ik heb liever het voor een partitiven genit. te houden, die door misbruik algemeen geworden is, schoon dit overeen uitkomt, daer het *iet* dat bij alle partitiva in 't gevoel en als *latent* werkt, door de daerbijkomende negatie toch immer *niet* worden moet. Van *nithes nith* bewijst Grimm in 't Middhd. het gebruik door meerdere voorbeelden; hij haelt een *nichs net* van 1419, en uit de Bremische volksspraak *niks nig* aen: ik zal er om te sluiten ons Truiersch en Hasselsch *niks ne*, *niks en* en zelfs *niks nen* (waer de derde negatie meer aen 't wkw. vastkleeft) bijdoen. Het uitsluitelijk Truiersche *nikskes ne*, in't schertsen, is geparodieerd Duitsch. Eindelijk het subst. *niets* (sic) is niet ouder dan de XVe eeuw.

Hoe langer ik mij met *niets* en *niet* opgehouden heb, hoe korter moet en kan ook nu de uitlegging van *anders el* wezen. Wat den vorm en de spraakkundige reden betreft, is alles van het een op het ander toepasselijk. Ons *anders* is oorspronkelijk de onzijd. genit. van *ander*. Het kan, zoo als gezegd is, adv., adj. of subst. zijn. Ik beschouw het thans alleen als subst., en den genit. neem ik, gelijk van *iets* en *niets*, *partitive*, met dit enkel verschil, dat *anders* altijd het woord, waerdoor het beheerscht wordt, bij zich heeft: *iet* (of gelijk men tegenwoordig spreekt, *iets*) *anders*; *niet* (*niets*) *anders*; *wat anders*; *meer*, *weinig anders*, enz., gelijk *iet goeds*, *iet schoons*, *iet wonders*, enz., of — en die vrijheid heeft het vooral met de pronominalia gemeen — met omzetting: *anders iet*, of *niet*, *anders wat*, *anders meer*, enz., gelijk *niets meer* (*niets niet meer*) of, om tot de zaak te komen, gelijk *iets iet*, *niets niet*. Uiterlijk volkomen hier mede gelijk zou alleen de perissologie *anders ander* zijn; maer zoo men den aerd van beide woorden wel inziет, zal men gewaer worden dat die verbinding niet mogelijk was. Indien men *iets iet* gezegd heeft, dat kwam, geheel toevallig, doordien dat *iet*, mag ik mij zoo uitdrukken, het algemeen behulpwoord ter uitdrukking van alle partitive begrippen was: het stond bij zich zelf, gelijk het bij alle overige woorden (*iet wonders*, enz.) stond; het geen met *ander* het geval niet was. Ik wil mij daer niet dieper inlaten, maer de logische grond van dit verschil zal wel zijn,

dat *iet* en *niet absolute* uitdrukkingen zijn en dat *ander* *relatief* is, en dat, om *anders* *ander* te kunnen zeggen, eene dubbele betrekking zou noodig zijn die zelden bestaen kan. Van *iet* kan ik eenvoudig *iet afdoen*, ik kan er *iet bijdoen*, ik kan er *iet aen veranderen*; maer om van *ander* *ander af te doen*, om er *ander bij te doen*, en dus zeker ook om *aen ander* *ander te veranderen*, is er eene tweedubbele verhouding noodig. Ik verander *iet aen iet*, wanneer ik, bij v., in eenen regel (1) een woord uitschrap (2); om *ander aen ander* te veranderen, moet ik in den eenen regel (1) dit woord (2), in den anderen (3) dat *ander* (4) veranderen. Dit waren, dus twee verschillende veranderingen aen twee verschillende zaken gedaen; en dat is te zeer *gecomplikeerd* om zoo, abstrakt, zonder onduidelijkheid uitgedrukt te kunnen worden. Niettemin heeft het onze Geraert weten uit te drukken, edoch met zekere wijziging die noodig was, al ware het alleen geweest om het slepende en wanluidende van het herhaelde *ander* te vermijden. In plaets van *ander* heeft hij *el* gezegd: *ic en heb anders niet el dan roc, habijt*, enz. Het primitief onderscheid van beteekenis tusschen *ander* en *el* heb ik boven reeds aangewezen. Dit doet hier al veel; woorden van verschillende beteekenis schikken zich natuurlijker onder elkander dan twee de zelfde woorden en begrippen. Wat zegt hij dan? *Anders*, d. i. *van iets anders, van andere dingen*, of nog eigentlijker, *van eene tweede soort van dingen*; heb ik *niet el*, d. i. *niet anders, geen ander ding*, in 't Latijn letterlijk, *nihil aliud*, dan *roc*, *haji*t, enz. Zoo iemand genegen ware *anders*, als adv. uit te leggen, in den zin van *van den anderen kant*, fr. *d'un autre côté, d'autre part*, dit staet hem vrij, voor mij echter blijft het een subst.

Doch waer zijn thans de tweevoudige verhouding en de termen die tegen elkander overstaen? Het eerste woord, *anders*, ziet op zijn gedicht: *van andere zaken*, te weten *als dit gedicht*, heb ik *niet el* (*niets anders*) *dan roc*, enz.; *el* wordt dus door middel van *dan* tot het volgende *roc*, enz., betrokken en het is als of daer stond: behalve mijne gedichten, of van al wat niet mijne gedichten is; heb ik alleen dit, *roc*, *haji*t, enz. Daer deze aenteek. reeds maer al te ver uitgelopen is, zal ik alleen nog doen aenmerken dat Geraert ook *anders niet els* of met weglating van dit laetste, *anders niet*, of eindelijk, met weglating van *anders*, *niet el* of *niet els* had kunnen zeggen. Z. het Gloss.

De constructie van dit vers en van den geheelen volzin, r. 36—63,

is hoogst aenmerkelyk; zij getuigt dat de schryver zijne tael volkomen machtig was. Hij kwam van te zeggen dat zijne vrienden hem weldaden bewezen hadden die voor hem onbetaelbaer waren; thans gaet hij dus voort: *Daerom* (omdat ik hun zoo veel verschuldigd ben) *eñ* omdat (dit is uit het voorgaende *daerom* te herhalen) *ic anders en heb niet el, dan roc, abijt*, enz., *so bid ic Gode*, die mild en almachtig is, *dat hi mijn worde so geweghen moghe, dat dit gedichte den Nonnen van Mielen moghe troestelec wezen... eñ* dat *ic haer daer mede-roc* (al kan ik het niet anders, ten minste) *in enegher manieren moegh troest eñ vrede doen, ic brueder G., een minderbroeder!* Wien zulk eenē tael, zoo vol, zoo rond, zoo eenvoudig en tevens zoo kunstig, geen verwondring inboezemt, weet niet wat van schoon schrijven is!

59. *dan roc, abijt eñ solen eñ corde*. Ziedaer het geheel gewaend van een' minderbroeder (z. 65) in eenen regel afgeschilderd; de brevier alleen onthreekt. — *dan*, zie daerover Bild., N. Versch. I, 50; II, 183, enz., met wien ik thans niet genegen ben te twisten. — *roc* is hier, in tegenstelling met *abijt*, het onderkleed (fr. *tunique*, van 't Lat. *tunica*), dat bij de Minderbroeders van de zelfde kleur en even zoo uit eene wollen stof was als het *habijt*; *roc* is anders gewoonlijk een overkleed, zoo wel van mannen als van vrouwen. Z. r. 821 en vglk. het eerste fragm. der dietsche vertaling (want voor een oorspronkelijk opstel mag het niet gehouden worden) van het Niebelungen-lied, door mijn geleerden vriend, profr. Serrure te Gent ontdekt, waer Zegevrijt aldus afgeschilderd staet :

Boven alle sine cledre | hadde hi enen roc ane,
wel gemaect na heme, | van swarten cordewane.

Het woord is waerschijnlijk verwant met het oude *roeken*, d. i. *zich* (iets) *aentrekken*, Lat. *curare*; met *berokkenen*, ja met *broek*, d. i. *be-roek* of *bijkleed*, en met het fr. *sarrau* (*sarrok*, krijgsmantel, of is het eenerlei met *saro*, *sarawi*, wapenrusting?). Een diminutief van *rok* of *rokken*, waer de Franschen *rocquet* en *rochet* van gemaekt hebben, is *rokkelijn* (*rokkeling*) d. i. *roksken*; een *rokken* of *spinrok* is ook niets anders. Bij vele Limburgers wordt *rok* alleen van de onderste helft van een vrouwen kleedsel gezeid, wat de Franschen met een alweer aen onzen taelstam ontleend woord *juppon* noemen. — *abijt*. van 't fransche *habit* en dit van 't lat. *habitus*, het kleedsel aen elken stand eigen en waeraen men een persoon onderkennen

kan. Hier de bruine wollen moniksrok met zijne kap. — Taalk. Magaz. I, II, bl. 176 :

Ic en neme ute clerc no moneke,
ridders, porters no canoneke,
so *wat abito* dat si dragen.

Solen, anders *sandalen* geheten, van 't lat. *solea*, waer de Franschen hun *soulier* van hebben. De minderbroeders droegen geen schoenen, maer hadden slechts een lederen lap of houten plankje onder de voeten, met riemen of koordjes daerop vast gemaekt. Zoo ook Beatrijs, die ze verwisselt, in de Sproke door Dr Jonckbloet uitgegeven, vs. 280, tegen :

Twee scoen cordewane,
die hare vele bat stonden
dan *scoen* die waren *ghebonden*.

— *koorde*, die de minderbroeders op hun habijt om het lijf droegen, waer van zij den naem van *koordeliërs*, fr. *cordeliërs*, gekregen hebben.

60. *so* is hier een adv. demonstr. en bekoimt door zijn verplaatsing een veel sterkeren toon.

61. *geweghen*, z. reg. 14. — *maet*, reg. 18. — *troestelec*, vglk. *danclec*, reg. 41.

62. *den ionfrouwen van Mielen*. Mielen was een vrouwen-klooster en later eene abtdij van den regel van St. Benedictus, kort bij St. Truiden gelegen. Zie meer daerover onder reg. 1841. — *ionfrouwen* schijnt hier en reg. 33 niet *domicella*, in middeleeuwsch Latijn, *jonge adelijke maegd*, het vrouwelijke van *domicellus*, *jonkheer*, te zijn, maer *domna*, welk het vrouwelijke is van *domnus*, waermeê de Benedictijnen hunne prelaten en ook elkander bejegenden. Z. Regula S. Benedicti c. 68, als mede de Constit. Casin. op dat hoofdst. : *Ex nostra consuetudine, ad differentiam mendicantium. monachos nostros appellamus DOMNOS*. En Joannes de Janua bij Du Cange : *DOMNUS et DOMNA, per syncopen, convenit claustralibus; DOMINUS, DOMINA mundanis*. Te weten *dominus*, *heer*, in 't Fransch *monseigneur* of *messire*, werd alleen gezeid van ridders; voor alle andere edellieden, hoe groot en magtig ook, voor aleer zij ridder geslagen waren, gebruikte men slechts het woord *domicellus*, *jonkheer*, *demoisel*; ook *monsieur*, wanneer zij van zeer hooge

geboorte waren, doch deze titel ging dan niet voorop, maer volgde op den doopnaem: *Jean monsieur de Cleves*, *Charles monsieur de Bourbon*; en dus mede in het Latijn van dien tijd.

Zoo was het ook met der vrouwen eernaamen: De dochter van een' edelman hiet *jonkvrouw*, *demoiselle*, en zijne vrouw werd dan alleen *ver* (*mevrouw*), in 't Fransch *madame*, genoemd, wanneer hij in de ridderschap opgenomen was. Dit bleef echter altijd zoo streng niet onderhouden. *On peut dire*, zegt Brantôme, *Vies des Grands Capit. etc., I. p. 16, qu'il y a aujourd'hui plus de CHEVALIERS tels quels, et de DAMES leurs femmes, que jadis n'y avait d'ESCUYERS et de DEMOISELLES, tant est grand l'abus parmy la chevalerie.* De vrouwen van hooge ambtenaren met bestendige titels vindt men mede al vroeg *veren* geheten, welken eernaem moeder Eva, S. Anna, de H. Maegd en andere HH. vrouwen, ja de heidensche godinnen (*ver Venus*, enz.) bij onze oude dichters ook dragen. Zie Huyd. op Stoke II, bl. 148 en III. bl. 358. Vooral F. Burman, *Eenige Aenmerk. de Nederd. tael aengaende*, bl. 224, vlgde., en *Nieuwe Aenm.* bl. 236-270. Het is vervolgens eene soort van *Catachresis* wanneer reg. 155 de niet adellijke Christina, die even zoo min eene kloostervrouw was, dien titel bekomt. Maer zij was edel in de oogen van die haer mystiek leven bewonderden en daerom heet ze te gelijkertijd *die werdelec* en op ander plaetsen uitdrukkelijk *die edele. Jonkvrouw* gold echter ook eenvoudig voor *maegd* en zelfs voor *dienstmaegd*, indien wij Kiliaen gelooven. — *als sijt lezen*, d. i. wanneer zij *dat* zullen lezen. *Als* is verkort uit *alse*, welk zelf verzwakt is uit *also*, d. i. *geheel* zoo; het drukte dus eigenlijk de voorwaarde uit, maer werd tot den tijd overgebracht.

63. *en ic hen*, d. i. *en dat ic haer*. De zelfde ellipsis van *dat* z. reg. 1902. — *hen* voor *haer* in dat. plur. staet nog reg. 69, 545 en 1130; reg. 1145 kan het mede zoo genomen worden. In 't Lev. van Jhs. cap. 234: *so quamen twee engle bi hen* (den vrouwen) *staen. Doe verwerden hen die vrouwen...* en *die engle spraken hen ane*; en zoo nog eens in 't vlgde cap. Ook in Ferguut vindt men het vs. 3825, en twee regels verder zelfs *hem*, in de zelfde betrekking, d. i., van jongvrouwen gezeid (niet van Ferguut). Zie hier de plaets: *Ferguut was*

wel te gemake
metten joncfrouwen; al hare sprake,

eñ dat si deden sat *hen* wel.
 Si hadden bliscap ende spel.
 Die ridder hi begonste *hem* vragen, enz.

Huydec., die dat vrouwelijke *hen* (M. Stoke I, bl. 98) aengeteekend had, schijnt op het volgende *hem* geen acht gegeven te hebben. Hij teekende in 't algemeen aen, dat in Ferguut geen onderscheid tusschen *hem* en *hen* gemaekt wordt, doch verstond dit, naer allen schijn, van 't mannelijke. Wat de plaets betreft, f° 5 a (vs. 723), waer *jeghen hen* in sing. voor *jeghen hem* zou gestaen hebben, daer heeft Visscher, niettegenstaende dat het rijmt met *herbergen*, *hem* laten drukken. Het is Grimm niet ontgaen dat *hen* de echte oude vrouwelijke *dativus* plur. van 't pers. voornw. is, zoo dat hij het zelfs in onze hedendaegsche tael zou willen behouden zien. Gramm I, bl. 788. Dit is de zaak een weinig te ver drijven, bij zoo veel andere onregelmatige vormen die sedert eeuwen onder onze pronom. opgenomen zijn. Z. mijn Verslag, bl. 511 vlgde, of liever zie bij hem zelven. Maer bij het volk is en blijft het toch zoo, althans in Limburg en in Brabant. *Indien gij mijne zusters ziet, geeft haer dit geld*, zal men daer nooyt hooren, en met het pössess. zou het insgelijks *hun* en niet *haer* heten: *geeft hen of hen een geld*; *haer* (*heer*) dient uitsluitelijk voor het enkelv. In deze declinatie zijn bij Grimm onnauwkeurigheden ingeslopen, daer hij voor 't mann. in 't meerv. en voor 't vrouw. in beide getallen den acc. *si*, en voor 't onzijd. meerv. *soe* stelt, zonder van *hen* of *haer* of van het aenleenende *-se*, waervoor hij misschien gemeend heeft *si* te mogen schrijven, eenig gewag te maken. De zelfde fout wordt in zijne « Neuniederl. decl. » herhaeld. Ik denk dat de acc. *sie* van het Hoogd. hem misleid heeft. Z. D. Gramm. I, bl. 787. Bij de boven aengeteekende voorbeelden van *hem* voor *haer* (plur.) voegemen noch Lek. Spiegel, I, 1, 6-7:

dat hi *hems* (haers, *te w.*, der creaturen) behoefde vet,
 maer om dat hi *hem* (den creaturen) woude
 sine gifte eñ sine vroude... geven, enz.

Zoo staet het nog tweemaal, eens reflexief in acc. plur., Taalk. Magaz. van De Jager, III, bl. 175:

Dus so eest metten *vrouwen* some tijt,
 die die bant van huwelike
 hout eñ bint so nauwelike.

dat *si haers* ■■ mogen gewouden,
 en *hem* ■■ enen moeten houden,
 die daghe die *si* bede leven.
 Die vriheit, die *hem* es ontbleven,
 soudsi, bider minnen rade,
 gerne vromen, hadsijs stade,
 met enen andren, wien lief of leet, enz.

— *doch*, pronominael adv., en, zoo als Grimm van het grieksche *ἀν* zegt, dat hij met het Goth. oorwoord *þāu* vergelijkt (Gr. III. 176), van eene onbepaalde, halfvragende beteekenis. Op vele plaetsen zou het door een *wensch ik*, *hoop ik*, ja door den imperat. van 't wkw. *doogen*, die ook oudtijds *doch* was, kunnen vervangen worden. Ons *toch* is er de versterking van, ofschoon het ons den zelfden dienst doet, terwijl *doch* slechts nog als conjunctie overgebleven is. De Ouden kenden geen *toch* en in Kiliaens tijd was het verschil van beteekenis nog niet vastgesteld. Zoo ging het ook met *doen* of liever *doe*, waervoor Kiliaen nog geen versterkt *toen* kende, hoewel dit sedert het oudere en zachtere *doen* geheel verdrongen heeft. Grimm, Gr. III, bl. 170, noemt het een « *schwer* ■■ erklärenden form » en meent dat de *t* daer ingekomen is « *um es vom verbo doen, facere, zu unterscheiden.* » Vglk. nog Gr. I, blz. 487. De eenige reden daarvan is geweest zijne versterking en menigvuldiger aenwending als demonstrativum, toen men eens moede werd van altijd *in dien tide* te zeggen. Wat de *n* betreft deze zal wel, hoe laet ook, uit dat zelfde gevoel ontstaen zijn, dat haer reeds van in de vroegste tijden in *dān*, zoo wel als in 't Latijn de *m* in *cum*, *tum*, enz. plaetste; zij duide dan in die woorden eene accusatievische betrekking aen, of zij behoore tot de geheime ontwikkeling van de adverbiale afleidingen. — *doen.... troest en vrede*. Deze uitdrukking mag niet bevreemden, wanneer men het uitgestrekt gebruik van 't wkw. *doen* bij de Ouden nagaet. Zoo zeiden zij een *gestille doen*, *toren doen*, *wederkeer doen*, *wijsheit doen*, enz., welke voorbb. gezamentlijk uit Reinaert genomen zijn. In 't Middhd. en hooger op was het even eens; *den brien tuon* (pap koken), *daz criuze tuon* (een kruis maken), *Ernst tuon*, *minne tuon*, *nôt tuon*, *eina schrift*, *eina sprâcha tuon*, *vers duon* (verzen maken), enz. Zoo zeggen wij nog: *de keuken*, *den winkel*, *de markt doen*, *schooi doen*; de Fransen: *faire la chambre*, *la cuisine*, enz. Meer zulke spreekwijzen zijn door profr. Clarisse verzameld, Heim. d. H. bl. 341; een grooter getal nog bij Grimm, D. Gr. IV bl. 94 en 594. *Vrede doen* meen ik

ook gelezen te hebben voor 't geen Rein. vs. 188 *soendinc aengaen* heet, in 't later Latijn *pacem agere*, zonder dat ik de plaets thans zou weten aen te wijzen.

64. *in enegher manieren*, dativ. sing. — Het is niet mogelijk eene tael uit te denken die meer van alle aenmatiging verwijderd zij, dan deze regels van onzen dichter.

65. *brueder Geraert*, z. de Inleiding.

66. *indien dat*. Daer bij *in dien* noodwendig een subst. aen t vullen blijft (*tide* of *tiden*), was in 't begin het volgende *dat* even zoo noodzakelijk, zoo lang de zin van die uitdrukking nog duidelijk begrepen werd; en zoo lang ook was het eigenlijk nog geen conjunctie. *Indien dat gij het mij verzekert*, zoo zal ik het gelooven, d. i. zoo, in dien oogenblik, enz. *dat gij het mij verzekert*, zal ik het g., wat even zoo wel *wanneer* en *dewijl* heten kan; volgens dat men het bijgebragte als oorzaak of als voorwaarde beschouwt. Wij hebben, hier gelijk elders, meer en meer *abstraherende*, eindelijk ook het relat. *dat* weggeworpen, en zoo werd de eens prepositionale uitdrukking zelve in eene betrekkelijke particula herschapen. Van *indien dat*, in eene geheel causale beteek., zijn de voorbb. zeer gemeen; ik schrijf er hier een enkel bij uit Karel d. Gr., *Fragm. II*, vs. 1097 :

Maer *indien* (d. i. *dewijl*) dat nu dus steet,
en ghi wanen mogt gercet,
gesciede margen enege scade,
dat dat quame bi minen rade,
so willic gerne houden den vrede...

Verschillig daer van is *indien* in den Esopet *Fab. XXX*, vs. 17, waer Clignett nog andere voorbb. bijdoet.

68. *dichte* is hier de indicat., gelijk reg. 49 *ic getruwe*; de *e* in de verbuiging van den eersten persoon van 't praes. viel zelden weg, behalve bij de hulpwkw. (vglk. regel. 58 *ic heb*; 63, *ic moegh*, enz.) of waer eene aanleening of elisie plaets vond, als reg. 14 en 40 *hid ic*, enz. — *Dichten* hiet bij de Ouden iets in rijm brengen en met meer of min gekozen uitdrukkingen versieren; ook werd er, behalve het rijm eene zekere maet vereischt, maer de keus van de stof, de uitvinding en al het overige dat voor ons de ware poezij uitmaakt, kwam daarbij weinig in aenmerking.

68. *gichte*, d. i. *gifte*. Veel woorden werden oudtijds onverschillig met *ft* of *cht* geschreven: *lucht*, *luft*; *sticht*, *stift*; *gracht*, *graft*; *schrucht*, *schrift*; *kocht*, *kofst*; *kracht*, *kraft*; *zacht*, *zaft*; en zelfs waer *ft* tusschen twee sylben verdeeld wordt, als *ochte*, voor *ofte*, *achter* en *after*, *stichten*, *stiften*, *vichtiene*, bij M. Stoke II^{de} B. vs. 31, voor *vijsfiene*. Z. Aldaer Huyd. aent., als ook op X^{de} B. vs. 341. Zoo heeft men Heim. d. Heim. vs. 1793 *vichte* met de var. *vijsfte*, maer eigenlijk voor *vijsfte*. Ook waer *f* en *ch* alleen, zonder de *t* staen; zoo rijmt bij Bild., N. Versch. I. bl. 173 (fragm. vs. 70—71), *graf* op *lach*, wat hij te recht voor een bewijs houdt van « de oude « mollige uitspraak van de *f*, die onze taal kenteekent!... immers « onze verba toonen dat wij geene harde *f* kennen. » Vglk. mijn Verslag, bl. 405. Grimm die ons leert (I, bl. 465 en 493) dat de Oudsaksische tael; het Vriesch, het Noordsch, nog geen voorbeelden opleveren van deze verwisseling van *ft* met *ht* (*cht*), maer wel het Middhd. en vooral het Middnederd., meent dat ze in deze talen en dus mede in de onze grootendeels door het rijm ingevoerd en begunstigd geworden is; als of het rijm zelf de uitspraak niet volgen moest. « *Het is bekend*, zegt Huyd., t. a. pl., dat in sommige woorden de klank van *ch* en *f* onverschillig gehoord, en daer om ook « tweezins uitgedrukt wordt. » en hij voegt er bij dat over *gracht* en *graft* « sommigen zelfs gegeven hebben. » De verwantschap van *neef* en *nicht* kan ook niet miskend worden; ik geloof echter daerom niet dat zij die *nichte* schreven ooyt *nifte* uitgesproken hebben, noch dat in eenig ander woord de uitspraak beider vormen in een zelfde streek volkomen de zelfde geweest zij. Zij rijmden op elkander, maer het waren toch gewis minder nauwkeurige rijmen. Dit schijnt mij door de verschillende spelling genoegzaam bewezen, die bij onze dichters dikwijls, bij de nederduitsche gewoonelijk en, bedrieg ik mij niet, bij de middhduitsche altijd bewaerd is gebleven: *krefte* op *geslechte* rijmend, blijft *krefte*. Ik besluit van den anderen kant uit deze laetste opmerking, dat er *onzen* dichteren meer aen het rijm moest gelegen zijn dan men het ons wil doen gelooven, daer zij mede voor de oogen meenden te moeten rijmen, meer althans dan hunne duitsche stambroeders het deden. Laet ik daer bijvoegen dat zij ook vrijer en onder meer dialekten kiezen mochten. In *lachter*, voor ons tegenwoordig *laster*, ziet men ook *cht* met *st* afwisselen.

69. *die ic hen gesinden can; hen*, aen de nonnen van Mielen.

Z. reg. 7, en, nopens *gesinden*, vglk. reg. 14. Verder v. Heelu. v. 5:

daer bi willic haer ene gichte
sinden van dietschen gedichte...
 van haren sweer, den Hertoghe,
sindic haer daer bi beschreven, enz.

Een gedicht aen iemand *zenden* was het aen hem opdragen, wat de Latijnen insgelijks door *mittere* uitdrukten; het bidden *op genade*, dat men 't met ootmoede, *minnelec*, enz. wilde *ontfaen*; het

Accipe pacato, Caesar Germanice, vultu,

van Ovidius, werd ook zelden daerbij vergeten. Dan schijnen de woorden *sin* of *sinne*, met of zonder een epitheton (*plomp*, *ruut*, enz.) *leeren*, *dorperheit*, enz., mede tot de vereischten van een prologus behoord te hebben. Prof. Clarisse toont zich genegen, in zijne Aenteek. op de Heim. der Heim., om de drij regels (7, 8, 9, van dat gedicht):

eñ noch helpt mi alsic gheve.
 Nu ontfaet dit lieve Neve,
 van mi Jacoppe van Merlant,

voor een inschuifsel aen te zien. Had de geleerde uitgever acht gegeven op het verband tusschen deze en de naeste regels, vooral op de twee voorgaende:

Noit *mi* gheven ne vernoiede
 van dat ut *minen sinne* vloiede,

hij zou gevoeld hebben dat de overgang, de sprong, van dit *mi* en *mine* tot:

eñ noch helpt *elken* dat hi ghevet,

ik zeg, tot *elken*, zeer ongeschikt is. De opklimming door *eñ noch*, d. i. *en zelfs*, *wat meer is* (quin etiam), aangekondigd, bestaet niet meer, en wat er dan nog volgt:

daer hi bi met *eren* levet,

hoe ook uitgelegd — *daer bi* zal toch wel altijd een relativum moeten blijven — maekt het alles nog meer *disparaet*. De 9de regel:

verstaet deze wort hier tehant,

is een nieuw *exordium ex abrupto*; eene apostrophe, die wel tot den lezer gerigt moet zijn, doch waer deze zich niet het minste aen verwacht, en die even zoo weinig dient om het volgende aen te

voeren, — een inschuifsel, zoo er ooyt een geweest is. Met de lezing van de var. komt alles op zijn plaets, zonder dat de logika of de spraakkunst er iets in af te wijzen hebben. Na in 't algemeen voorgesteld te hebben, dat geven eerder winnen is dan verliezen, bevestigt hij dit niet onaerdig door zijn eigen ondervinding: nooyt maakten hem *de verzen*, laet ons zeggen, *de lessen*, die hij gaf, een duit armer. Doch hij spreekt ernstig; hij gaf wat hij geven kon (vglk. vs. 1), gelijk onze Geraert, wat hij had, de vruchten van zijn verstand, en deze biedt hij thans ook zijnen neve aen:

Nu ontfaet dit lieve Neve!

Men ziet hoe *geven* en *ontfaen* op elkander volgen. Wat zou, inderdaed, zonder dit laetste, van de opdracht geworden zijn? Het behoorde, zoo als wij eerst zeiden, tot de formaliteiten en het moest er inkomen. De voorgaende regels, die slechts eene dichterlijke amplificatie zijn van het anders even zoo onontbeerlijke: *U wil ik*

ene gichte

Sinden van dietschen ghedichte, enz.

dienen alleenlijk om het behoorlijk daer te brengen. Het vers:

en noch helpt mi alsic gheve,

komt mij voor eene herinnering te zijn van zeker wel bekende verzen van Ennius of liever van de plaets waer Cic. (Offic. I, 16, 51), die verzen op de milddadigheid en de onderlinge diensten waertoe wij gehouden zijn, toepast:

Quasi lumen de suo lumine accendat

Nihilominus ipsi lucet, quum illi accenderit.

De gevolgtrekking daarvan is: *ut, quidquid sine detrimento commodari possit, tributatur vel ignoto*; en zoo zal dan ook Maerlant, ik zeg de dichter van de Heim. d. Heim., hier moeten verstaen worden: *nooyt en was het mij leet te geven van 't geen mijn verstand voortbragt; al wat ic geef helpt mij nog, d. i. staet mij nog ten dienst, komt mij nog te stade, even als te voren*. Hij bevestigt dus alleenlijk hetgeen hij eerst algemeener gezeid had:

Wat dat men gheeft, dats dat men vindt.

Deze regel echter is niet van Cic., maer van Martialis ontleend, Epigr. V. 43:

Callidus effracta nummos fur auferet arca;

Extra fortunam est quicquid donatur amicis,

Quas dederis solas semper habebis opes.

Verglk. bij Seneca de Benef., VI, 3, de woorden welke de poëet Rabirius aen M. Antonius in den mond legt : *Hoc habeo quodcumque dedi*; en Seneca zelven : *Quæris quomodo illa tua facias? donando*; waerop Lipsius nog het schoone antwoord van Alphonsus, koning van Aragonien, aenhaelt.

Wanneer dus Bild., in den laetstvermelden regel van Maerlant, *wint* voorstelt in plaats van *vint*, miskent hij den oorsprong van die gedachte die reeds eenigzins eene spreuk geworden was, en hij drijft ze tevens verder dan de waerheid, verder ook dan Seneca zelf, zoo men dezen wel verstaet, daer men niet gezegd kan worden te *winnen* het geen men reeds bezat, gelijk men het *terugrinden* kan. Het geheel Epigr. van Mart. is ook bij Cats te lezen, Sinne en Minne-beelden, XXVI, onder de spreuk *Danti non decedit*. Vglk. eindelijk nog M. Stoke, B. X, vs. 1066 :

Altoes penset om de doghet
en ghevet als ghi gheven moghet, enz.

Maer allen stellen er, zoo als 't blijkt, zekere voorwaarden bij, die het *alleweghe gheven* van Maerlant, al maekt men er nog geen *al ewech* geven van, schijnt uit te sluiten; doch hij komt daarop terug vs. 69 en vlgde, waer Melis zelf misschien het oog op geslagen had.

70. Met dit vers begint het tweede gedeelte van de prologhe, waer onze Geraert slechts de vertaelder van is. Z. de Inleiding en vglk. de aent. op reg. 1. Daer ik mij van tijd tot tijd op den latijnschen tekst van Th. Cantipratanus zal moeten beroepen, gelijk reeds bij reg. 81 het geval zal wezen, meen ik dat het den lezer niet onaengenaem kan zijn, zoo ik hem ook het begin daarvan mededeel. Ik herinner hem tevens dat de verkorting: *Codd.* de variânten aenduidt der twee handschriften, die ik vergeleken heb met den gedrukten tekst der Bollandisten. Soms zal ik korthedshalve deze var. tusschen haekjes midden in den gewoonen tekst plaatsen. Zie dan hier hoe 't Latijn van Cantipratanus aenvangt :

Incipit prologus in vita beatae Christinae in Oppido S. Trudonis [Codd. na *Christinae* alleen dit: *Virginis cognomento mirabilis*].

Memorabilis Christi virginis Christinae vitam scribere disponentes, illud in exordio sermonis primitus inseramus, quod venerabilis Jacobus Achonensis episcopus, postea Romanæ curiæ cardinalis, in vita beatae Mariae de Oignies [Codd. Oyngnes] de ipsa Christina per haec verba commemorat. « Vidi, inquit, aliam (Christinam

« intellige) circa quam tam mirabiliter operatus est Dominus, quod
 « cum diu mortua jacuisset antequam in terra sepeliretur [*anima ad*
 « *corpus revertente*; Codd. hebben die woorden niet] revixit et a
 « Domino obtinuit ut in [*hoc*; Codd. hebben dat niet] seculo vivens,
 « in corpore purgatorium sustineret [De Boll. vervoegeen kwalijk :
 « *vivens in corpore*;]. Unde longo tempore ita mirabiliter a domino
 « afflicta est, ut quandoque se volutaret in ignem [Codd. *igne*],
 « quandoque in hyeme in aqua glaciale diu moraretur : quandoque
 « etiam sepulchra mortuorum intrare cogeretur [Codd. *ut q. in sep.*
 « *m. i. cogeretur*; daer zal wel eerst *et* gestaen hebben, dat andere
 « hss. door vergissing vóór het tweede *quandoque* aenbragten]. Tan-
 « dem in tanta pace peracta penitentia et tantam a Domino [Codd.
 « *peracta pen. vixit et t. a D.*] gratiam promeruit, ut multotiens
 « rapta in spiritu animas defunctorum usque in purgatorium [*vel*
 « *per purgatorium*; Codd. hebben dat niet] sine aliqua sui laesione
 « [Codd. *laesione sui*] usque ad superna regna conducirer. »

Haec igitur [Codd. *ergo*] ut diximus, praefatus venerabilis Jacobus
 episcopus de ea commemo- rat. Ego autem [*reliquia*; Codd. hebben dat
 niet] indignus F. Praedicatorum ordinis [Codd. omgekeerd : *ord.*
praed.] ob aedificationem legentium et specialiter Christi laudem
 [*haec*; Codd. hebben dat niet] licet imperito sermone descripsi,
 certus utique [Codd. *B. itaque*] relatione narrantium. Nec immerito
 certum me dixerim, cum tot plane testes habeam in pluribus quae
 descripsi, quae tunc temporis in Oppido S. Trudonis uti ratione
 potuerunt. Neque enim haec in angulo gesta sunt, sed plane in po-
 pulis; nec tantum temporis transiit, quod ea absorbit et sepelivit
 oblitio, cum non eo amplius quam anni octo sint, quod haec scripsi
 [Codd. *quod haec descripsi*] post mortem ejus. Alia vero quae nemo
 hominum scire potuit nisi ipsa, ab illis proprie audiui, qui ea ab
 ore illius [*se*; Codd. hebben 't niet] percepisse testati sunt.

Et noverit quicumque legit haec, talibus [*me*; Codd. hebben dit
me niet] testibus credidisse, qui nequaquam a centro veritatis etiam
 pro amputandis capitibus deviant. Fatemur quidem et verum est,
 [*narrationem nostram*; Codd. kennen dat niet] omnem hominis in-
 tellectum excedere, utpote quae secundum cursum naturae fieri ne-
 quaquam possent, cum tamen sint possibilia creatori, etc.

De acht regels die er thans in 't Latijn nog volgen, en waer Can-
 tipr. zich nog eens op het gezag van den Bisschop Jacobus beroept,
 dan zijn plan en de orde opgeeft, die hij in zijn verhael onder-

houden zal, heeft Geraert achtergelaten. Hij zal gedacht hebben dat het eene Cantipratanus geheel eigen was, die zeker min of meer benauwd moet geweest zijn, toen hij het eerste zoo veel wonders op 't papier bragt; en, wat de propositie en de verdeeling van de stof betreft, zal hij misschien gezien hebben, dat ze niet zeer nauwkeurig en nog veel minder dichterlijk was. Trouwens « *in primis quemadmodum nutrita sit, postmodum educata, atque inde cetera illius gesta... exequamur*, is eene alleszins gebrekkige verdeeling.

Ik heb in de Inleiding gezeid dat de verzen van Geraert schier overal eene letterlijke vertaling zijn van de latijnsche proza. Die weet wat verschil er bestaet tusschen eene regtstreeksche, *directe*, rede en eene zijdelingsche of *indirecte*, zal ligt begrijpen dat ik zulks in 't bijzonder van den prologus niet kan gemeend hebben. Echter eens gewaerschuwd, en mits op te merken dat Geraert hier niet enkelijk vertaelt, maer uit zijnen naem yerhaelt wat anderen vóór hem gezeid hadden, mag men, zoo men wil, daer reeds eene proef van nemen op dit begin dóór de vergelijking van de twee teksten. Bedrieg ik mij niet, zoo zal men met mij den ouddietschen schrijver een groot talent en eene meer dan gewoone geoeffendheid in 't rijmen toekennen (1).

72. *enen bescop, een eersamen man* staet in dativo. Men merke dus op de tweede plaets, *een* voor *eenen*, doch zonder aenstoet, uit hoofde van het verhoogd adj., en de onderdrukte *e* van 't subst. « *Das dative casus-e bleibt immer*, » zegt Grimm, Gr. I, 688. Zullen wij dan hier *een eersamen man* (sic hs.) als nitroëping en als onafhankelijk tusschen haekjes plaetsen moeten? ik geloof het niet. Zie r. 399. Van Heelu, vs. 102, herhaelt op de zelfde wijze het demonstr.

Dese Hertoghe, dese edele man,

waer zonder twijfel eerst *dees* edele gestaen heeft.

(1) Daer ik in de plaets, door Cantipratanus uit Jacob van Vitrij aangehaeld, reeds eenige varr. aangewezen heb; zal het misschien iemand niet onaangenaem wezen, de lezing van een, naer allen schijn, gelijktijdig handschr. van dezen laetsten hier bijgevoegd te vinden. Het werd in de Abtdij van St. Truiden geschreven. Het heeft in 't begin: *Vidi etiam aliam*; dan: *in terra corpus ejus sepeliretur, anima ad corpus revertente, revixit... ut in hoc*, enz. Verder: *peracta pen. vixit*, gelijk de andere Codd. Al het overige stemt met de vulgata overeen.

73. *die besoop* ■■■ *Achoenen* was. Hij bedoelt *Jacob van Vitry* (*Jacobus de Vitriaco*), dien hij even zoo wel had kunnen noemen. gelijk *Cantipratanus* het gedaen had, als hij thans het woord *besoop* onnoodig herhaelt. Maer dan was er meer te veranderen: *Io sal* ■ seggen... ■■■ *Jacoppe*. ■■■ *eersamen man*, enz., zou zonderling geklonken hebben, en de vooraen geplaetste eigennaem ■■■ der nonnen vermoedelijk onbekenden schrijvers zou bij dezen minder aenbeveling en gezag gehad hebben dan de titel van Bisschop. — Jacques de Vitry werd te Argenteuil bij Parijs geboren. Na eenigen tijd in zijn vaderstad het priesterambt bekleed te hebben, vervoegde hij zich bij de reguliere Kanoniken van Ognies, in 't bisdom van Namen. Vandaer dreef hem zijn ijver naer 't Zuiden van Vranke-rijk, om de Albigenzers, en later naer Palestinen, om de Sarrazijnen te bestrijden. Hij werd in dit laetste land tot bisschop ingesteld van *Achonen*, gelijk onze schrijver zegt, d. i. van *Acre*, in de fragm. van Reinout v. Montalb. *Ackers* geheten, vroeger *Ptolemais*. De paus Gregorius de negende, Cave zegt Honorius de derde, riep hem naer Rome, noemde hem cardinael en bisschop van Tusculum (*Frascati*) en zond hem nog eens tegen die van Albi de kruisvaert prediken. Hij stierf te Rome in 't jaer 1244, doch zijn lijk werd naer 't klooster van Ognies, in Brabant, vervoerd en aldaer begraven. Hij schreef 1° Eene geschiedenis van het Oosten en van het Westen, in III boeken; 2° Een' brief uit het Oosten aen zijne vrienden en een anderen tot den Paus gerigt over de belegering en inneming der stad Damiette; 3° Sermoonen op de Evang. en de Epistels; 4° eindelijk het leven van *S. Maria van Oignies*, waer de plaets, die ik hier boven overgeschreven heb, uit ontleend is. De Vitriaco was, voor zijnen tijd, een tamelijk goede schrijver, maer al te zeer gene- gen tot overdreven uitdrukkingen. — *toet is tot*, elders *tote*. z. Gloss.

74. *als ic in latine las*; in 't Latijn van Cantipr. Het zelfde vers staet ook in 't Lev. van S. Lutgardis, c. 35, ■■ wordt bij meer andere schrijvers gevonden.

75. *na*, adv., *daerna*, z. Gloss: en hier achter vs. 154.

76. *alsus*, het zelfde als *also* (bij v. Heelu ook *alse*, vs. 159; doch 148 *alsoe*, 221, *alsoo*) ■■ *aldus*, zaemgesteld uit *al*, adv., en ■■■ drijvoudige demonstr. partikel *so*, *sus* en *dus*. Het Goth. en Noord. kennen de twee laetste vormen niet; *sus* is Hoogd., *dus*, Angels. De vermoeding van Grimm, Gr. III, bl. 196, dat het eene

(*sus*) oorspronkelijk relatief geweest zij, schijnt alleszins gegrond; doch hij bedriegt zich wanneer hij, bl. 92, Aent., in de spreekwijze *nú sus*, *nú so* (bij ons ook: *sus en so*, *sus of so* = *zoo-zoo*), *sus* door *aliter en so* door *ita* vertaelt. Waerom niet omgekeerd? Doch het verschil van beteek. ontstaet alleen uit de tegenstelling, gelijk in *zoo of zoo* en meer anderen van dien aard. — *At*, z. het Gloss. Na *alsus* moest hier een komma staen.

76, *opdat*, d. i. *indien*, *volgens dat*, *mits dat*, voorwaardelijk; dikwijls *updat*. Voor ons *opdat* (*afin que*) zeiden de Ouden niet zelden *omdat*. Vglk. alle Glossaria en Bild., Versch. III, 63, met de noot. — *opdat ict versta*, Lek. Spieg., B. II, c. 35. vs. 9:

Uten boeke, *als ic versta*,
dat men heet Scolastica.

Vglk. nog aldaer c. 36, v. 117; doch c. 42, vs. 3:

Hoert hier die selve groete (dat AVE MARIA)
in dietsche, *so ict best versta*,

vereischen de laetste woorden eene geheel andere uitlegging; *so is zoo als*, en *verstaen* beteekent *kunnen*.

77. in *Sinte Marien van Oingnies leven*. *Marien* is de verbogen genit. van *Maria*; *sint* en *sinte* blijven, zoo als reeds gezeld is, door alle naemvallen onveranderd. — *Van Oingnies*; *Maria* was te Nivelles, in Brabant, geboren, maer bragt de laetste jaren van haer leven te Oignies over, dat een uertje van Nivelles ligt. Zij stierf in 't jaer 1213, drij-, volgens sommigen, zes-en-dertig jaren oud. Hare reliquien werden bij de reguliere kanoniken van O. L. V. van Oignies in eene zilveren kas bewaerd. In eenige kerken van Vlaenderen eert men *Maria van Oignies* met een bijzonder officie. Behalve hare levensbeschrijving door Jacob van Vitrij (Acta SS., Bolland., 23 jun-), heeft men nog die van Th. Cantipratanus (bij Surius, zelfden dag). Zie ook Alban Butler, vies des SS. T. IXe, Louvain, 1830, en, over haer Mysticismus, Görres, Christliche mystik, B. II, bl. 403, 531, 565; III, 488, enz. — *leven*, d. i. *levens-geschiedenis*, gewoonelijker *vite*, zoo als reg. 151. Dat *leven* ook *levenswijs* beteekent zal 't wel onnoodig zijn te zeggen, en van *vite* hebben Dr. M. de Vries op Barlaam en Josaphat, fr. II, v. 129 (Taalk. Mag. IV, bl. 75) en prof. Clarisse Heim, d. H., bl. 310, dit genoegzaam bewezen. De plaets zelve van Maerlant (vs. 705-716) is vernuftig uitgelegd, doch schijnt nog voor verbeteringen vatbaar. De gissing

van Bilderd. op den laetsten regel: *verstaese* voor *verstatse*, is of wel eene (niet verbeterde) drukfeil, of kwalijk in zijn hs. gelezen. Bild. kan niet anders dan *verstacse* geschreven hebben, en ik meen met hem dat Maerlant ook zoo geschreven had. *Steken* was bij onze Ouden *Stooten*, niet slechts met iets scherps, maer in de volle beteekenis van dat woord, ook waer het somtijds door *werpen* zou kunnen vervangen worden, als in den Lek. Sp., B. II. c. 25. vs. 11:

Daer si dus speelden over een,
ghevielt dat der kinder een
een ander van dien solre stac,
so dat viel ende den hals brac.

Aldaer c. 26, vs. 9:

Quam een kint dat so *stac*
Jhesus stope, dat hi brac.

Z. nog c. 29, vs. 17 en 21:

Joseph *stact uut* ende *stact in*,
maer en help hem meer noch min...
hoe hijt *stac* of hoe hijt nam.
Doe werd Joseph een luttel gram;

waer *stact uut* bijzonder aenmerkelijk is. Ik zal mij wel wachten van hier *tract* (trok het) *uut* voor te slaen, gelijk ik deed (Verslag, bl. 254) in Ferguut, vs. 1437:

Si *stac* ane haer hemde sidijn;

ik keur veeleer die gissing thans af. Vglk. Maerl., Sp. H., II, bl. 283:

Hi *stac* hem goede clederen an.

In den Troj, Oorl. (jonkheer Ph. Blomm., Oudvl. Ged., bl. 34) vs. 2856:

Menighen hebben sire *afgesteken*,
die daer doot bleef ofte mat,

d. i. afgestooten, van de verschansing afgeworpen, enz., gelijk in het tweede frag. door Prof. Clarisse in het Taalk. Mag. geplactst, D. III, bl. 194, vs. 260:

Die u hoefdelike (den gract) *af sal steken*,

en aldaer zeer wel uitgeleid: « die u hals over hoofd den trap zal afsmijten, » Kiliaen schijnt zich van die beteekenis geen rekening gegeven te hebben, schoon hij de spreekwijzen: *den horen steken*

(stooten, blazen), *de schuld op iemand steken* (stooten) aenhaelt, waer zij ouverkennelijk is. Doch v. Hasselt teekende haer aen, en verwees tevens naar Huyd., I, bl. 121 (120). Men voege er bij III, bl. 158, naar Maerl., Sp. II., I, bl. 11 : *God staece uten Paradise*, enz.

Dit alles was geschreven toen ik op de Aenteek. viel van de Hoogll. Siegenbeek naar Clarisse, welke het laatste gedeelte van mijne aenmerking grootendeels overtollig maekt. Zal ik daerom met het spijtige *percant qui nostra dixerunt!* den meester van St. Hieronymus die regels doorhalen? Neen voorwaer, ik sla liever nog andere verbetering voor : dat wij daer in 't vervolg *vitant!* lezen, opdat wij, ieder op zijne beurt, mede niet eens door een scherpsigtigeren naneef gevloekt worden.

79. *gedinct hi Kerstinen*. De heldere uitspraak van in voor en die thans minder in Limburg zelf dan op de grenzen van Brabant (Zout-Leeuw, Thienen, enz.) gehoord wordt, is in dit gedicht de heerschende. Zie hier de meeste woorden waar ze in voorkomt : *minsche, inghel, ingelsche, kinnen, bekinnen, onbekint*, enz. ; *inde* (einde), *linden* naar *lindenenen, swimmen, scincken, gesint* (gezonden), enz. De plaatsen geeft het Gloss. op. — Eene dergelijke verdunning van o in u heeft men bij onzen Schr., vóór de n, in *vergruuden, zunden, sundelec, sundeck, sunderleke, sunderlinghe, gesunde* (gezondheid), *vunte*; voor r, in *scursen, sturt, sturten*; voor m, in *crunde*. In *hulen* naar *gebruken, cappruen, vuesten*, enz., staet u en ne naar ons ui. Verder is den tweeklank u meestal waer de Duitschers den umlaut hebben : *geuuechte, getuelden, druetse, druefheid, duet* (doet), *grueten, vueren* (voeren), *opgeruert, suect, overtuuedeck, oc-suen, beruerde, suete, snotheiden, suedde, getueght, uffenen*, enz. Hij schrijft ook *gruwelec*; doch van den anderen kant nouwe voor nieuwe, rijmende met mouwe, en hier en daer ook wel een der voorgaende woorden naar de gewoone spelling. In het opschr. vóór reg. 307 staet *getued* in plaats van *geroed*, met een kleine o boven de u, gelijk men dergelijke woorden dikwijls in de rijnlandsche en oude Hoogd. hss. geschreven vindt. Wat van al die vormen Limburgsch is, zal te zijner plaatse aangewezen worden. — *iemands gedenken*, want *Kerstinen* naar *genit.*, voor *melding maken* naar *iemand*, is de echte oude constructie.

80. *openbaer*; dit is overal de spelling van onzen G., naar de meest al de oude boeken; het sterk betoonde *baer* heeft dus langen

tijd de korte o beschut, terwijl zij in *openen*, enz., al vroeg lang geworden was.

81. *waer moeghdi een ander Kerstine verstaen, daer, enz.* Aen al wie meent, zoo als ik, dat men iets niet begrepen heeft, zoo lang er eene letter of eene enkele stip overblijft waer men zich niet volkomen rekening weet van te geven, zal deze regel de duisterste van geheel ons gedicht schijnen; voor de anderen, die beter verstaenders zijn en die gewis den grooten hoop uitmaken, zal ik, om niet belagchelijk te schijnen met mijne verlegenheid, eerst moeten beginnen met hem duister te maken. Dat zal niet moeyelijk wezen, zoo zij slechts weten wat *declineren* en *construeeren* of, op het ergste genomen, wat gemeenen zin hebben is. Eerst dan van *declineren*. De eigennaem *Kerstine* of *Kerstina*, heeft, gelijk alle vrouwelijke eigennamen, alleenlijk twee verbuigingen, die van den nominat., zoo als ik het daer gesteld heb, *e* of *a* onverschillig; en in genit., dat., acc., en: *Kerstinen*. Huyd. op M. Stoke, I, bl. 72: *EN* was van « ouds de regelmaatige uitgang der vrouw. eigennaamen in de geboogen Naamvallen. » Z. mede Grimm, Gr. I, bl. 772-78. Wat de *constructie* of *syntaxis* betreft, is het klaer dat *verstaen*, verbum transitiv., den accus. na zich wil, en dat *Kerstine* dus in acc. moet staen, daer wij nogtans komen van te zien dat het een nominativus-vorm is. Ziedaer de eerste zwarigheid; daer staet *Kerstine* en het moest *Kerstinen* zijn; daer ontbreekt een extje! Een enkel schrapje boven de *e* kon het verhelpen; maer dat staet er nu ook niet, en ik bleef er in steken. Ik kon, wel is waer, mij er uithaspelen met den afschrijver van onachtzaamheid te beschuldigen en, *praesumpta voluntate*, de *n* of het schreefje aen te vullen. Ja, maer ik kende de nauwkeurigheid van het *hs.*, en even zoo weinig dorst ik Geraert eene fout optijgen. Niettemin het zou er van gekomen zijn — want, zoo wel als zij die ligter te vreden zijn, wil men toch eindelijk eens verstaen hebben wat men leest en vooral wat men laet drukken — maer ook alweer daarmee was ik weinig gevorderd. Aen de vereischten van de spraakkunst was voldaan, maer de logika, of gelijk ik zoo even zei, de gemeene zin, wilde het nog niet doorlaten. Ik begreep ditmael niet hoe iemand kon vragen, *waer men een ander Christina verstaen* (denken? zich verbeelden?) *mogt*, en tevens regtstreeks voortgaen met te zeggen:

daer God so wonderlec gewracht heeft aen,
dat si lach doed een lange stont,

als meneghen minsche wel was cont ;
 en . . . . . nochtan
 wart si levende....

Deze voortzetting scheen ter nauwernood plaets te kunnen grijpen
 zoo er in den eersten regel gestaen had :

waer moeghdi een ander *dan* Kerstinen verstaen ;

maer dat zelfs vond ik er niet, en dan had die regel nog als eene
parenthèse aengezien en op de rekening, niet van Jacob de Vitriaco;
 maer van den vertaelder gebragt moeten worden. Dan moest *waer*
 door *hoe* uitgelegd worden en de zin ware geweest : *Hij spreekt*
van haer, van Christina, *dus openbaer* (want *hoe kan men het van eene*
andere dan van Chr. verstaen?) = *daer God so wonderlec* », enz.; zoo
 dat slechts de laatste woorden, afgebroken, stoffelijk, zonder
 spraekkundig verband met het voorgaende, uit de Vitriaco aenge-
 haeld waren. Dergelijke *citaten* doen wij soms in onze verhan-
 delingen, enz., maer dat kon Geraert in de gedachte niet komen.
 De parenthèse is in 't latijn; maer ik twijfel of Geraert ze daer ge-
 zien heeft. Ik denk veel eer dat zij oorzaak geweest is, dat hij het
 latijn niet verstaen, en dus enkelijk naer eene gissing vertaeld
 heeft. Schrijven wij het latijn, gelijk het in de hss. staet, zonder
 teeken van parenthesis of onderscheiding : *De ipsa Christina per*
haec verba commemorat. Vidi, inquit, aliam Christinam intellige circa
quam tam mirabiliter, enz., en wij zullen hem ligt vergeven dat
 hij het niet begrepen heeft. Wat de schrijver zeggen wilde was
 wel te zien, maer dat was niet genoeg voor den vertaelder. Geraert
 heeft dan met Cantipratanus en de Vitriaco gedaen om ze te vertalen,
 wat wij thans met hem zelven doen om hem te verklaren, hij is
 aen 't gissen gevallen. Wat *Kerstine* voor ons is, dat was voor hem
intellige : om het met de rest in verband te brengen, ontbrak er
 hem een esje achter. Dit eens daer bijgedacht, was het even zoo
 natuerlijk dat hij *tbi* voor *vidi* dacht te mogen lezen of zelfs meende
 te lezen, en zoo kwam van het boven aengehaelde latijn, dat hem
 onvertaelbaer scheen, deze nieuwe tekst : *Ubi aliam Christinam*
intelliges? circa quam, enz., die alle moeyelijkheid wegnam... voor
 hem, maer, gelijk men gezien heeft, niet voor ons. Hij heeft die
 woorden, naer zijn gewoonte, letterlijk in zijn Dietsch over-
 gebragt :

waer moeghdi een ander Kerstine verstaen ?
 daer... aen, enz.

Kerstine heeft hij alleenlijk niet verbogen. Als ik daer de reden van zocht, vermoedde ik wel eens dat het misschien hier geen eigenaem, maer de acc. fem. van het adject. *Kerstijn*, *Kerstinen* was, als of hij mede *Christianam*, eene *Kerstine* (*Kristen*) *trouw*, gelezen had, in welk geval de verbuiging goed was. Dit liet zich echter met de rest niet overeenbrengen, en na thans zoo lang en langer nog daerover nagedacht te hebben, als ik hier aen 't schrijven geweest ben, kan ik eindelijk nog niets anders besluiten dan dat het of wel toch eene fout, het zij van den schrijver, het zij van den afschrijver, is, of wel eene vrijheid, door de metonymische uitdrukking en het anacoluthon, dat in de constructie ligt, veroorloofd. Inderdaad een ander *Kerstine* is eene tweede *Christina*: *waer kunt gij eene tweede Christina uitdenken?* vraegt hij; d. i., niet eene tweede vrouw van dien naem, maer eene tweede vrouw zoo wonderlijk. *Kerstine* houdt dus op een eigennaem te zijn, en het is niets anders meer dan een gemeen naemwoord. Het anacoluthon of ongevolgelyke bestaat hierin, dat het relativum *daer... aen*, d. i., *aen welke*, op de geheele zegging: *een ander Kerstine*, slaet, en dat hij nogtans voortgaet met van *zijne Kerstina* alleen te spreken en zelfs, na vier regels, in eens eene demonstrative constructie aanwendt, of wil men het zoo, van eene conjunctive constr. (*so dat si*, enz.) in eene regtstreeksche vervalt (*en nochtan wart si lev.*, enz.). Deze aenteek. zou voor menigen lezer veel korter mogen wezen; doch het zij mij toegestaen van tijd tot tijd, wanneer het streng noodige gezeid is, er nog iets bij te doen

den genen te troeste, die niet wale
en verstaen latijnsche tale.

82. *so wonderlec*, in 't Latijn *tam mirabiliter*. De Bolland. twijfelden omtrent dit *tam* gevolgd van *quod*; niets was in de middel-eeuwen gemeender, en het *so* van onzen Geraert zet het een nieuw gezag bij. — *gewracht*, part. van *werken*, niet van *wroeghen*, gelijk Prof. Visscher (op Ferguut) zegt, dat geheel iets anders beteekent, maer door metathesis voor *gewarcht*. Lev. v. Jhs, c. 2: *Dit wercht God ane mi gewarcht*. Dat zelfde boek schrijft insgelijks in impf. overal *warchte*, schoon het anders *wrochte* was. — *aen*, *daer aen*, d. i., ten opzichte van welke of met welke, God zoo wonderlijk gehandeld heeft. *Aen* staet bij de Ouden dikwijls voor *in*, *op*, enz.; zie het aeng. voorb. uit het Lev. v. Jhs. — *Werken* schijnt voor

wonderdaden, in betrekking tot God, de eigene uitdrukking gewcest te zijn.

84. *was cont, was bekend.* Het adj. *cont* of *kond* heb ik, tot op dezen dag, nooyt verbogen of zelfs *attributivè* gebruikt gezien. De comparativ. *conder* staet in de Sproke van Beatrijs, en werd door den heer Jonckbloet opgemerkt. Daertoe behooren als subst. *conde* en *condschap*.

85. *nochtan*, zaemgesteld uit *noch*, d. i. *nog*, en *dan*, is de oude en dus de ware spelling, die tot het Oudsaks. (*nokthan*) en zelfs het Goth. (*naúhdan*) opklinit. — *anima ad corpus revertente* stond ook in Geraerts hs. niet. Z. hier voren, bl. 47, bovenaen.

86. *gewan*, d. i. *bekwam*, van *gewinnen* voor *winnen*.

87. *op ertrike*, dat is *op aerdrijck*. Men merke de uitlating van het lidwoord, als bij namen van landen; zoo ook *in hemelrike* en zelfs reg. 235, *in ertrike*. Zie het Gloss. In 't Lev. v. Jhs. verdient bijzonder aengeteekend te worden *si selen ertriks gheweldech sijn*, Cap. 35, en Cap. 94: *also es hemelrike*. — hier schijnt de vertaling te zijn van *hoc (seculo)*, al staet het op ander plaetsen ook nog zoo neven *ertrike* Z. reg. 91, enz., vooral 1521.

90. *getrahiynt*, en reg. 916 *trahinen (trayinen)*. Op beide plaetsen is de zin duidelijk: *getrahiynt* is *gepijngd*, in 't Latijn *afflicta est*. Het woord kwam mij alleen nog in Ferguut voor, schoon niet met de zelfde beteekenis, vers 1243:

Die minne es so *getrahiynt*,
hare scichten sijn sô *gefenijnt*,
wien si scietet, wijf of man,
dat hijs genesch niet en cān.

De heer Visscher liet het daer onverklaerd, maer in zeker beoordeeling van zijne uitgaef: Iets over FERGUT, enz., Leyden, H. W. Hazenberg, 1838, wordt het vertaald: « De min is zoo *sluw*, *doorslepen*; » en men leidt het woord af van het fransche *trahison*, waer men op die plaets natuerlijk het eerste aen denken moest. Het komt van het oudfr. *trahiner*, *trainer*, later *traigner*, *trainner*, welk zelf van het Lat. *trahere* (volgens Ménage meer onmiddelijk van *traxinare*) afstamt en met ons *trekken* en *dragen* van ouds verwant is. *Trainner* (bij zommige Walen thans nog *drāner*) staet bij Phil. Mouskes, vs. 40:

Car avarisse les *trainé* (1)
et amours ki devient haïne.

en nog eens vs. 27082 :

Et li rois, ki grant joie en a
partout le pais ceminā,
mais de çaus fist emprisonner
et plusiors pendre et *trainē*.

Op de eerste plaets schijnt het gelijkbeteekenend met *tourmenter*, *torturer*; op de tweede wordt het door de Reiffenberg vertaald door *écarteler*, d. i. , *vierendeelen*, schoon het moeyelijk te begrijpen is hoe, die gehangen waren, nog eens met peerden in vieren getrokken mogten worden. Wel is waer dat, in 't aangehaelde voorbeeld, van verschillende personen gesproken wordt, die misschien niet allen de zelfde straf ondergingen, en dat geldt mede van vs. 17901, waer van de moordenaers van Karel den Goeden gezeld wordt :

Mais puis furent cil enroet (*geradbraekt*),
boulit, pendut et *trainet*;

maer vs. 25310, waer Phil. Mouskés alleen van den Valschen Boudewijn, spreekt kan zoo niet uitgelegd worden :

S'a li jugemens despondu
c'on l'a *trainet* et *pendu*.

Hier hebben wij zoo wel als in de voorg. voorbeelden de twee werkw. *trainē* en *pendre* naest elkander, met dit eenig verschil, dat *trainet* ditmaal voorop gaet. Hij zou dan eerst moeten gevierendeeld geweest zijn, wat nog ongeloovelijker is en tegengesproken wordt door den *Romant de Baulduin*, dien de Reiff. zelf aenhaelt :

En le halle de Lille fut le conte pendus....
Jhenne la contesse: . . . . .
. . . son père despendre fit-elle pleinement,
dessus une karettē le mit-on pauvrement,
et dalez Loz l'abie le fit-on pendre au vent.

In geen van de plaetsen door Du Gange onder de woorden *trahere*, *trahinare*, *trainare*, *traginare* (*traginare* is kwalijk gelezen geweest), enz. bijgebracht, moet men de beteekenis van *vierendeelen*, *écarteler*,

(1) In het *Supplément à la Chronique de Ph. Mouskés*, naderhand (1845) uitgegeven, haelt de heer de Reiffbg. dezen regel anders aen, bl. 19

Car avarisse les entraîne,

het geen de maat en het rijm te niet doet en zeker eene vergissing is.

als volstrekt noodzakelijk aenzien; terwijl er andere plaetsen zijn, waer die zelfde woorden alleenlijk *trekken*, *slepen*, *sleuren*, of in 't algemeen *mishandelen*, *beschadigen*, enz., beteekenen. Ik schrijf er hier slechts eene van bij, de overige kan men bij Du Cange vinden. Muratori, tom. 16, col. 795, uit de Anna. Mediolan. : *Fecit trainari unum per civitatem Mediolani ligatum ad caudam unius equi*. *Traihinen*, *trainer*, is dus het zelfde als *slepen*, anders *sleepe* *sleipen*, dat bij Damhouder (Crim. saeck., Cap. CLII.) onder de verschillende straffen na de galg genoemd wordt, en hoe iemand gesleept en gehangen of gesleept kon worden is gemakkelijk om verstaen. Men vergelijkte verder *traga*, *traha*, *traineau* (slede en sleepnet), *trainelle*, *trahine*, enz. De verschillende beteekenis die het in Ferguut heeft, moet ons niets meer bevreemden, dan dat van het eene woord *trahere* de Franschen zoo wel hun *trahir* als hun *trainer* afgeleid hebben. Eggard, Legg. Sal., vergelijkt er het duitsche *betriegen*, Saks. *betregen*, en *betrecken* (vogels aanlokken en vangen) meê, en de Limburger zal zoo wel zeggen dat men hem *gesleept* of *getrokken* heeft, als dat hij daervoor het werkw. *bedriegen* zal aanwenden. Niets is gemeender dan de uitdrukkingen : *hij weet de menschen te slepen*, *men heeft ons daer getrokken!* in den zin van *attraper*, en *ik zal u slepen* of *trekken*, als *drijving*, anders *aftrekken*. *Trek*, voor *bedrog* en *slag*, en *sleep*, op personen toegepast, zoo wel als *sloopen*, *slippen*, enz.; ook het fr. *tricher*, ga ik voorbij; om alleen nog, tot staving van de dubbele beteekenis van *trahinen*, te doen-aenmerken dat insgelijks van *trekken* ons *doortrokken*, d. i. *sluw* afkomt, en daer *geslepen* en *doorslepen* de zelfde beteekenis hebben en het fransche *roué* ook zod genomen wordt, dat hoogst waerschijnlijk aen al die metaphoren een zelfde denkbeeld tot grondslag ligt, namelijk van iemand die alles doorgestaen heeft, van alle markten, gelijk men zegt, te huis gekomen is of, wil men, de galg reeds van nabij gezien heeft. Het lat. *furcifer* en 't fr. *pendart* wijzen ook daer heen. *Geslepen* en *doorslepen*, die eigenlijk niet van *slepen* maer van *slippen* komen, hadden mij aen *acutus*, *sijn*, *slim*, doen denken, en verder aen *versutus*, *versatus in...*, *tritus*, *subactus*, enz.; maer wat is *slippen* anders dan een mes, b. v., over een steen heen en weêr *slepen*, en wat was natuerlijker, dan dat men van de eene gelijkenis op de andere, van de *sledē* op den *slippsteen* viel, het zij door misverstand, het zij getroffen door het nieuwe en aerdige dier onderschuiving?

Zoo leg ik mij uit dat men *doorslepen* voor *doorsleept* gezeid heeft. Om *doortrokken* in den zin van *doorweekt*, lat. *imbutus*, fr. *imprégné*, *trempe*, te nemen, zie ik geen genoegzamen grond en de overeenkomst van zoo veel verschillende woorden (*trahere*, *trahner*, *trahijnen*, *trekken*, *slepen*, *rouer*, enz.) in de dubbele beteekenis van *pijnigen* en *doortrapt zijn*, kan niet toevallig wezen. Doch hoe hangt *doortrapt* zelf daer mede zamen? Vglk. ook *rompu à...* Over *trahijnen* z. verder Dr Halbertsma's Lett. Naoogst, I, bl. 93—95, waer ik nog dees drij plaetsen uit ontleen. Kinderen van Limborch :

ic sal u soe doen *treijnen*
en minen broeder aen u wreken;

en andermael :

laet hi oec met herten pinen
Hier (Eer?) wine altemale *treijnen*;

en uit Walewijn :

Hi sal den ridder helpen *trahinen*, enz.

92.

So dat si haer warp *sulcwile* int vier;
sulcwile... bleef si oec onder
dijs....

sulcwile is *somtijds* (*quandoque*) en, herhaeld, het zelfde als *nu eens* — *dan weér*. Het eerste *sulcwile* schijnt hier, door zijne plaetsing, het verbum *warp* mede tot het volgende lid van den volzin te zullen betrekken, als of er, na *sulcwile int vier*, ging gezeid worden : *sulcwile int water*; terwijl er integendeel een ander werkw. en tevens eene geheel andere wending volgt : *sulcwile bleef si*. De overgang van de conjunctive constr. (*so dat si h. warp*), tot de onafhankelijke (*si bleef oec*), bestaet reeds in 't latijn, doch slechts bij het derde lid : *quandoque... cogebatur*, wat zelfs eenen der copisten schijnt lastig gevallen te zijn, zoo dat hij het, naer hem docht, verbeterde met *cogeretur* te schrijven, wat de Boll. te onregt voor beter hielden. — *Si warp haer*, zoo sprak men ten tijde van Geraert en nog twee volle eeuwen later; ons Nederduitsch heeft het reflexive *zich* aen de Reformatie, d. i. aen Duitschland, te danken, wat ook de vreemde uitgang op *ch* bewijst. Het zonderlingste is dat het aen de volksspraak van Limburg tot heden toe geheel vreemd gebleven is, schoon, onder meer andere duitsche klanken, *ich*, *mich*, *uch* daer van ouds ingeplant zijn. De reden daarvan zal wel zijn, dat het Limburgsch dialekt met het Oudsaks., Angelsaks. en Oudvriesch

het nauwste verbonden is, waerin, zoo ver de gedenkstukken opklimmen, het reflexief pronomen gansch ontbreekt. In het Goth. was het zoo volledig als in 't Latijn (*seina, sis, sik* = *sui, sibi, se*); het Oudhd. had slechts nog acc. *sik*, gen. sing. masc. en neut. *sîn*, d. i., de dativ. was reeds verloren en de genit. diende voor het fem. en den plur. niet meer. Het Middhd. was in het zelfde geval; doch in het Nieuwhd. kreeg het reflex. zijne dativus-betrekking weder, schoon van den acc. niet vormelijk onderscheiden, gelijk *mir, dir* het zijn van *mich* en *dich*. Zoo hebben wij het ook overgenomen. Is het niet wonder dat, terwijl men in het midd.-eeuwsch latijn vijf of zes honderd jaren lang een zoo groot misbruik maakte van *sibi* en *se*, juist toen het reflexivum in de germaensche talen den minsten omvang had? Ik vraag dit ter gelegenheid van zeker opmerking van Grimm, Gr. IV, bl. 321.

93. *te wintere*, d. i. *des winters*, *bij winter tijd*. Zoo ook nog *te nacht*, *te middernacht*, *te middag*, *te noon*, *te avond* (*t'avond*), *te vier uren*, *te kermis*, *te Paesschen*, *te nieuwjaer*, *te half-oogst*, doch alleen, zoo 't schijnt, bij zeker dus geheel nauw bepaelde punten, d. i., *deelen*, van den dag en van 't jaer; nimmer *te gisteren*, *te morgen* (*cras*), als een geheel zijnde. Anders drukt men den *beginnenden* tijd alleen door *om* of *tegen*, den *durenden* door *in* of *terwilt* of door den adverbialen genit. uit. Andere bijzonderheden laet ik onaengeroerd.

94. *lange merrende*, d. i. *lang marrende*, *verwijfende*. Het woord was eertijds van onverschillige beteekenis en veel meer gebruikt dan nu, wanneer het, meestal eenzijdig, den blaem uitdrukt. — *bleef merrende*, d. i. *bleef merren*, het part. in plaets van den infin. bij het verb. auxil. Z. Grimm, Gr. IV, bl. 9 en 125, en vglk. reg. 1750. *was ligghende bleven*; 1753, *vant ligghende*; 825, *quam gaende*, enz. — *Langhe* behoort tot *merrende*, ook volgens de punctuatie van 't hs. Vele dergelijke adv. behielden eertijds doorgaens hunne e.

95. *plach si te gane*. Zie over het gebruik van 't wkw. *pleghen* de aanteek. van prof. Clarisse, Heim. der Heim., bl. 118 en vlgde. Echter zou ik met den uitgever niet durven beweeren dat in het vers:

dat men voormaels (*voor het noenmael*) slapen pliet,

de var. *slapens* « zeker beter is. » Wanneer men den aerd van 't wkw. *pleghen* (z. mijn Verslag, bl. 607.) en het gebruik van ouder

talen (z. Grimm, Gr. IV, bl. 102.) nagaet, kan er geen twijfel overblijven, of het zal eertijds ook wel bij ons, gelijk alle auxiliaria, met den blooten infinit. verbonden zijn geweest, ofschoon het niet te verkennen is, dat het een van de eersten met een gerundium na zich verschijnt, en dat die constructie al zeer vroeg de gewoonlijkste werd. Bij onzen Schrijver komt het reeds niet anders meer voor; doch de heer Clarisse geeft er zelf een tweede voorbeeld van uit het zelfde boek, vs. 934 :

die hem plaghen der spise onttien (onttrekken),

door geene var. tegengesproken en zeker niet verdacht van bedorven te zijn. Mag ik hier nog de vraag bijdoen of er (vooral wat het gebruik van den genitivus van substantivisch staende verba betreft; *iverens pleghen, etens pleghen*, enz.) geen verschil te maken ware tusschen *pleghen* (gewoon zijn, *solere*) en *pleghen* (zich kwijten, doen, *defungi*)? Ik kom daer welligt eens op terug.

97. Geraert zegt ons hier duidelijk hoe het Latijn moet verstaen worden: *tandem, peracta poenitentia, in tanta pace vixit*. De gedrukte tekst van de Bolland. heeft geen' zin. — *al sonder waen*, eigenlijk: *geheel zonder (valsche) inbeelding*, dus *voorwaer*, zonder liegen; *waen* behoort tot den zelfden wortel als het lat. *vanus*, *leugenachtig*. Deze woorden zijn hier slechts een dier aenvulsels welke van grootvader Maerlant tot vader Cats al onze oude gedichten min of meer ontsieren; bij Geraert zijn zij niet overvloedig.

102. *beid vroeg en spade*, ander stopsel; de zin is: *zoo wel vroeg als laet*, bij gevolg *altijd*. Zoo in de Sproke van Beatrijs, vs. 67 :

dach en nacht. spade en vroe;

Daer ware eene oneindige lijst op te maken van de spreekwijzen der Ouden die, aldus uit twee uitersten zaemgesteld, eene absolute affirmatie of negatie uitdrukken: *op en dale*, *voor en achter*, *verre en bi*, enz., d. i. *overal*; *groot en klein*, *arme en rike*, enz., d. i. *allen*. Roman van Barl. en Josaph., IV fr., vs. 91: *beide crude en boem*, d. i. *alle gewas*. Heim. d. Heim., vs. 696, *als onse ghewerke groot en smal*. Beatrijs, vs. 43, *Eest hem lief ofte leet*, d. i. *onvermijdelijk*; doch vs. 140 zonder conjunctie en, de tweede mael, met eene praepositie :

Lief, leet, tsuete metten sueren,

dat is, alles, goet en kwaed, zonder uitneming. Negative, als uit de

zelfde Sproke, vs. 870, *ghelt noch broet*, d. i. *niets*, *geene middelen hoegenaemd*; en vs. 887 :

Ic en weet west noch oest,

d. i. *volstrekt niet waerheen*, en meer anderen, want dat stuk is er van opgepropt. *Barl. en Jos.*, IVe fragm. vs. 8, *groot no smal*; elders *klein no groet*, *groet noch neder*, enz.; d. i. *volstrekt niet*, *niets of niemand*. *Van Heelu*, vs. 54, *meer noch min*, elders omgekeerd : *min noch meer*, d. i. *int geheel niet*; soms ook absoluut bepalende : *juist zoo*, *juist zoo veel*, als r. 1814. *Weder luttel no vele*, *Beatrijs*, vs. 952, verschilt van de voorgaenden niet, doch verglk. beneden reg. 1510. — *beid* (*beide*, ook *bede*), schoon etymologisch alleen van twee kunnende gezeld worden (*Grimm*, Gr. I, bl. 765), verloor, als adv., al vroeg zijne oorspronkelijke beteekenis om slechts nog eene gelijkheid aen te kondigen ook van meer zaken, op welke iets *distributivè* toegepast wordt. *Beid vroeg eñ spade is gelijkelijk vr. en sp.*, zoo wel het een als het ander. Van eene verdeling onder drijdingen hebben wij een voorb. bij *M. Stoke*, B. I, vs. 607 :

Soe gaf hem ene tasse diere
Bede van selvere eñ van goude
ende van stenen menichvoude;

en in de aenteek. van *Huyd.* aldaer, nog andere. Voeg er bij *Belg. Mus.*, 1837, bl. 333 :

Doe seiden si alle ghemene,
beide out, jonc, groet eñ cleene.

Van Heelu, reeds door *Clignett* aangehaeld, *Teuthon.*, Voorr., bl. XLIX, vlgde., plaetste zelfs in een dergelijk voorb. *beide* achteraan, vs. 1410 :

Daer hem menich hoeghe baroen,
Hertoghen ende *graven beide*
tote der galghen daden gheleide.

Die bijzonderheid ontging *Clignett*, maer in voorbeelden heeft hij inderdaed, gelijk hij het voorgenomen had, *Huydecoper* overtroffen. In *Flor. en Blanc.*, vs. 1582, werd *bede* of *beide* door een afschrijver in *sere* veranderd :

eñ utermaten wenen *sere*
vader eñ moeder tien *geschede*,

hetgeen Hoffmann, Einleitung, bl. XXIV, gelegenheid gaf om er eene *Assonanz* in aen te nemen, die de verbetering :

eñ utermaten wenen *bede*
vader eñ moeder tien *gheschede*,

zal doen verdwijnen; en daer hij slechts twee Assonanzen in dat gedicht gevonden heeft, laten wij ook die tweede vlek wegvagen, opdat het meer en meer blijke hoe weinig de duitsche systemen op onze oude verzen toepasselijk zijn, en hoe ver wij ons van de ware kritiek verwijderen zouden met ze in alles te volgen. Reg. 2735—36 staen dan de twee monsterrijmen en monsterverzen :

die in Spaenghen-nuwelinghe waren *geslaghen*.
die portwerder setter jeghen also vele *haren*.

Nooyt heeft Diederik v. Assenede of eenig ander oude dichter zoo geschreven noch gerijmd, en, alle inschuifels wegwerpende, verbeter ik stoutetijk de geheele plaets :

Tierst dat hi ten scake sat
eñ de n) schiltknecht, dien hijt gheboot.
driehondert bisanten daer op goot,
die nuwelinghe waren *gheslegghen*,
hi setter also vele *jegghen*.
Elc setto-sijn spel na sine *sede*.

Het doorgehaelde *Spaenghen* heb ic niet te wettigen; wat die *portwerder* betreft, door *hi* vervangen, men vglke. alleen vs. 2714 en vlgde., waar alles eveneens is. En zoo zijn in dat gedicht van 3978 verzen, meer dan vijfhonderd plaetsen te verbeteren!

Het zonderlingste voorb. dat ik van *beide* aengetroffen heb, is het volgende uit de fragmm. van Karel d. Gr. en zijne XII pairs (Rom. der Lorreinen), door Jonckbloet uitgegeven; fr. I, vs. 1167, staen aldaer deze verzen, die gedeeltelijk uitnemend schoon zijn :

Teerst dat sire quamen binnen,
entie maegt den broeder sach,
ontploec haer herte als die dach
enten oem *beide* mede.
Met venende ogghen si seide :
« Oem, willecome so moeti
« wesen *bede* Gode en mi,
« want mi grote lelicheide
« Otte ende Gilloen *beide*
« hebben gedaen na harer macht, enz.

Zijn ze ook niet gedeeltelijk te verbeteren , en vooral de punctuatie : ... *als die dach ; enten oem beide (blide) mede... si seide (sede) ?*

104. *daer* is een adv. van plaets voor een adv. van tijd : *wanneer, ter welker gelegenheid, of en daerin geschiedde haer, enz.* ; het is dus tevens relat. — *dat meeste wonder*, d. i. *het grootste*. De Ouden zeiden meerder voor *grooter*, en *meeste* voor *grootste* ; gelijk zij *minder* en *minste* voor *kleinder* en *kleinste* zeiden. Vglk. r. 508 en Rein. vs. 137 :

een die meeste overdaet ;

en zoo gewoonelijk met het indefinitum of zelfs een telwoord daerbij, maer dit valt alle superlativen ten deel : *een die stoutste, ticee die soonste*, enz. Vglk. Grimm, IV, bl. 417, c. Men lette op de plaetsing van het artikel. *Jacob de mindere* en *Jacob de meerdere* vindt men overal ; wat *minder* betreft, vglk. reg. 1285 ; van *meerder* z. andere voorbeelden in 't Lev. v. Jhs., als cap. 71 : *die score zoude meerre zijn dan si te voren was*, d. i. *de scheur zou grooter wezen dan te voren*. Vglk. c. 178. Reeds de Inleiding : *grote bueke en grote gheschreften die vele meerre sijn dan de text... altemale*. Van *meeste* hebben wij, Heim. d. Heim., vs. 419, den (sterk-)verbogen genit. plur., ook in dit opzigt aanmerkelijk :

So staet .i. op der meester heren ,

d. i., *een der grootste heeren*. Bij van Heelu nog nader, vs. 2558 :

soe coenlike, dat die daet sceen
wale der meester wonder een,
dat men daer sach ye geschiet ;

d. i. *een der grootste wonderen*. Z. ander voorbb. bij Bilderd., Versch. IV. bl. 172 en 173. Maerl. Sp. Hist., II, bl. 282, onderaen. kwalijk door de uitgevers verstaen ; z. mede r. 416. *Minste* voor *kleinste* heeft geen bewijs noodig, daer het in dien zin nog niet geheel verouderd is.

105. *noyt iemanne*, wij zouden nu zeggen, zonder negatie, *ooft iemand* ; daer echter de gedachte negatief is : *nooyt geschiedde iemand een zoo groot wonder, was het natuerlijk*, zelfs bij eene verandering van constructie, dat men de negatie *liet voelen*, ik wil zeggen, dat ze hier ten minste *enkel* stond ; want in *iemanne* is *ne* de uitgang van den dativus en niet de verdubbeldé negatie. Vglk. de fransche zeggingen : *mieux que PAS UN d'entre vous, que NUL autre, il en sait plus que vous NE pensez*, enz. Het Spaensch gaet daerin nog veel

verder : *mejor es el trabajo que no la ociosidad*, enz. ; *no* kan daer echter ook wegblijven. Het zal wel niet noodig zijn te bewijzen dat in de uitdrukking van Geraert een ware comparativus opgesloten ligt ? Vglk. reg. 1271 , 1396 , enz.

107. *toten veghviere*, d. i. *tot den vageviere*, in dativo ; *doerd veghvier*, in den vlgdn. regel is de accus. — *veghvier* of *veghvuer* is eigenlijk *vuer van reiniging*, van *veghen* of *vagen* (Lat. *vacuare*) *ledig maken*, *zuiveren*. Kiliaen heeft *vaeghen-vier* ; zoo die *n* daer geen drukfout is, dan is het een fout van hem, want zoo schreef zeker niemand voor hem.

108. *slechts*, voor *slechts*, (vglk. reg. 446 en 607, alsmede r. 604 en 614.), door verzachting van de uitspraak, adv., *volstrekt*, *geheellijk* ; naer de letter : *vlak*, *effen*. Barl. en Josaph., fr. IV, vs. 123 :

Des neghen(den) daghes sal eertrike
eren worden en ghelike ,
also dat berch ende dal
slecht selen sijn overal.

Slechts, Middhd. *slehtes*, is een adverbiale genit., gelijk *slecht* of *al slecht*, Middhd. *stēht*, een adv. accus. is. Vglk. Grimm, III, bl. 91 en 98. — *en door dien roec*, door den rook, niet door de vlam, van 't vagevuer ; maer toch regt daerdoor : eene uitlegging eerder dan eene overzetting van de te onregt verdachte woorden *vel per purgatorium*. *roec* zou anders ook *roke*, *reuk*, *stank*, kunnen wezen : z. r. 713 ; maer *slechts doerd veghvier* vereischt noodzakelijk iets van sterker beteekenis.

109. *sonder quetsinghe*, te weten, *van haer* : *sine aliqua sui lesione*. — *toet* is enkelijk *tot* met de oorspronkelijke, later verkorte, *oe* van *toe*, gelijk dit nog zoo wel op zich zelf als in al onze zaeingestelde wkw. (*toedoen*, *toeleggen*, enz.) bestaet ; vglk. Oudhd. en Middhd., *zuo*, en, door vervoeging van dit adv. *zuo* met de praepos. *ze*, *zuoze*, vroeger ook *zuoce* en *zuze* geschreven ; bij ons oudtijds *tote*, met lange *o*, wat voor Grimm, III, bl. 777, nog twijfelachtig was. Daervan ook, dat *tot*, met een aanleunend lidwoord, zelden zijne *t* verdubbelt ; z. reg. 107 *toten* en niet *totten*, gelijk *metten*. — *hemelrike*, zonder artik., z. reg. 87, en vglk. *eertrike* in het voorb. onder r. 108 aengehaeld : *Eertrike sal een worden*.

110. *ye*, d. i. *ooyt*. De uitspraak was zonder twijfel *ie* en niet *je* ;

ik behield de *y* van 't *hs.*, om het woordje, dat, even als zijn negatief *nie*, thans verouderd is, een weinig meer lijfs te laten. Over deszelfs oorsprong, verwantschap, enz., z. Grimm, III, 225, vlgde. Hoe kwam het, dat prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 333 en vlgde., dat woordje zoo geheel en al onaengeroerd liet? *Ye* of *ie*, en *nie*, *ooyt* of *oit* en *nooyt* stonden bij de Ouden altijd in betrekking tot het voorledene, gelijk *emmermeer* en *nemmermeer* tot de toekomst; *emmer* en *nemmer* schijnen minder streng bepaeld geweest te zijn. Vglk. r. 1823. — *dies gelike*; vglk. Grimm, IV, bl. 496, 113, 114, en r. 72. — *Ghijs*, d. i. *ghi des*; gelooven werd oudtijds met den genit. der zake verbonden, en dit gebruik hield het langste stand bij het pronomen, vooral in de aanleuning. In 't Middhd. heerschte echter reeds de acc. bij dit werkw. — *te bat*, d. i., *te beter*, elders *bet*, als in Wapen Martijn, C. 64 :

Eñ ghecleedt nu wel, nu bet.

115. *de gene*, enz., namelijk Thomas Cantipratanus. Z. de Inleid. en den lat. tekst, in de Aent. op reg. 70.

117. *getughen.... te getughene*, d. i. *om te getuigen*; vglk. reg. 47. Dergelijke herhalingen van woorden behooren tot de aerdigheden van den stijl van Geraert; zoo zegt hij reg. 269 :

. . . . . die u so sere *ontfarmden*,
eñ so *ontfarmeleke carmden*;

Zie ook r. 635—36 en 747—48; reg. 305 :

Dit hoerden haer vriende eñ *wonderde* hen sere
eñ wachten met *wondre* na dees mere;

en zoo mede r. 395—96 en 670—71; reg. 544 :

so *scaemden* hen haer vriende arm eñ rike
eñ oec haer suster *scaemens* hen sere.

Reg. 678—79, *sminschen gedachte*, *sminschen sin*; 688, *so badense in haren gebede*; 808, *sundere iet bat... sundere ontseide dat*. Reg. 886 :

so *wenese sere* eñ *maecte groot seer*,
eñ *quelde* haer selve eñ *quelde* haer noch meer,
crumde haer arme op eñ neder,
eñ *broecte* haer vingere ginder eñ weder
eñ *broekese* so *geredelee*, enz.

Reg. 891—92, *draghen*, *ontverdrachleke*; 895—96, *jammeren*, *jammer*; 937—38, *selech*, *onselech*; 957—58, *viande*, *vianden*;

963—66, *quellen, quellen*; inde *inde*; 1070—71, *dinghe, van welken dinghen*; 1093—95, *metter werelt inden, metter werelt vergaen*; 1101—2, *van den weghe, ten weghe*; 1391—92, *si prijst, si prijst*; 1647—49, *smeecke, mit smekene*; 1660—63, *wonderleke drijmael herhaeld*; 1760—61, *riep, en̄ riep*; 1809, *verlanct langhe*; 1817—26, *seghghene, seghgheninghen*; *derdewerf, derdewerf*; *leven, leven*; 1857—58, *met enen sinne, met enen monde*; 1863—64, *quame, quamen*; 1869—73, *sochte, besochte*; 1887—8, *leed, en̄ te lidene was gereet*; 1894—95, *het sal comen, en̄ sal comen saen, enz.* Herhalingen van *praepos., conjunct., enz.*, als r. 1360—61 viermael *scheghen*; r. 1932, *daer, daar*; 1939—41, *dat, dat, dat*; 1944—45 drijmael *ocht, enz.*, heb ik daerbij niet aengeteekend. De gewoonte daarvan zal hem ook wel eens in onachtzaamheden hebben doen vallen, als reg. 61, *tröestelec* en 64, *troest*; reg. 675, *des minschen sin*, en 679, *sminschen sin*, want opzettelijk kan hij zoo niet geschreven hebben. — *getughen niet min, d. i. niet min (minder, weiniger) getuigen*; behalve de omzetting (volg. r. 16), is nog aen te merken dat de Ouden, om het in vergelijking kleinder getal uit te drukken, schier altoos *min* zeiden, waer wij gewoonelijk *minder* gebruiken. Beiden zijn even onverbuigbaer, ten zij waer *minder* attributivè voor *kleinder* staet, het geen bij ons veel zeldzamer voorvalt dan bij de Ouden; z. reg. 104. *Min* wordt ook somtijds als gematigder negatie gebruikt, waer anders *niet wel* staen kon, zoo als in 't Lev. van Jhs., Inleid., volgens het hs. : *dat men den sin van den warden min can begripen noch wale verstanen (verstaen?)*; insgelijks in 't Lat. *minus*, in plaets van *non*, *nōn bene*.

119. *de stat van Sintruden*, eigenlijk *de plaets, de wooning van Sint Trudo*. De *t* van *Sint* is, door het versmelten der twee woorden tot één, in de lichtere uitspraak weggevallen; *Truden* is de verbogen genit. van *Trude* of *Truda*; de dat. was insgelijks *Truden*, de acc. gelijk aen den nom. Dezen uitgang hebben nog vele familienamen : *Otten, Gielen, Esselen*, dat is zoon van *Otto, Giele* (Aegidius), *Essele* (Etzele, Attila), enz.

121 en vlgde. zijn zeer aenmerkelyk. Het abstractum *menichte* of *menechte* (menigte), reeds zoo zeldzaam bij de Ouden, die liever *menighe* zeiden (z. Huyd. op M. St., I, hl. 99 en 108), klinkt voor ons wonder in het meervoud. Hier volgt er verder nog een relat. in 't enkelvoud op : *in den menechten dat..*, wat even zoo

vreemd klinkt. De laetste en de grootste moeyelijkheid is, te bepalen wat in den volgenden regel *leid* beteekent, het geen regelmatig alleen van *leiden* (*ducere*) kan afkomen, doch in die beteekenis hier gansch niet past. Daer men voor *hij gaet* zeer dikwijls *hij geet* geschreven vindt, en dit alweer in *hij geit* veranderd kan worden, zoo zou analogisch *leid* (*leit*) voor *leet*, d. i. *laet*, van 't wkw. *laten*, mogen gehouden worden; en dat *leid hi daer mede*, zou beteekenen: *dat laet hij daer zoo meê blijven, hij zegt er niets meer van*. Dit zou zich wel eenigszins met het naeste schikken, maer het Latijn heeft daer geen woord van, en ik zie ook inderdaed niet waerom Geraert zou gewild hebben dat Cantipratanus (*die dit maecte*) meer van die getuigenissen zou gezeid hebben, al kwam hij er eenige regels verder nog niet op terug. Eindelijk kan *leid* (*leit*) ook in plaats van *legt* (wkw. *leggen*) staen, gelijk *zeit=zeigt, zide=zegde*; en dan zou de zin wezen: *dat doet hij daer bij, dat zegt hij bovendien*. Dit zou alleszins passen, maer ik beken dat *hij legt dit daer mede*, voor *hij roegt er dit bij*, eene ongewoone uitdrukking is. Eene verwarring van *lijd* (*lijdt, belijdt*, van het oude *liden*, d. i. *belijden*) met *leid*, maekte de oude uitspraak schier onmogelijk, terwijl *ij* (i) en *ei* geheel verschillende klanken waren; *lijd* ware anders datgeen welk met den zin en de constructie (vglk. r. 117, *hi seght*, insgelijks *in praesenti*) van de geheele plaats het beste strooken zou. Daer blijft dan alleen nog over, *leid* voor het imperf. van dat zelfde *liden* (*belijden*) te nemen, dat, volgens Ten Kate, D. II; bl. 273, oudtijds zoo wel *leet* en *leit*, als *leet* maekte: *dat beleed, dat verzeerde hij*, enz. *Liden* met zijne drij beteekenissen (*gaen* of *voorbijgaen, lijden* en *belijden*); *leiden*, dat ook tamelijk elastiek is; verder *liggen* en *leggen*, zijn niet altijd gemakkelijk te onderscheiden in de vormen die zij bij de Ouden gemeen hebben. Zou het wel waer zijn dat in deze regels van Maerl., Wap. Martijn, c. 53:

Du bist immer open wijt
elker sonden die voer di lijst...
Du bist vrient? dits gheloghen.
Sluit dine duere tenegher tijt,
daer zo menich dief voer lijst;
bedi ben ic doervloghen.

het zelfde rijmwoord tweemaal met de zelfde beteek. geplaatst zij. gelijk prof. Siegenbeek het meende? Van *liggen* ware het *leit*, dat de oude uitspraak met *lijdt* niet verwarren kon... en nochtans in

Limburg zegt men niet alleen *do^a lie et*, maer ook op zeker plaetsen *do^e littet* voor *daer ligt het*.

Keeren wij thans tot de twee voorgaende regels terug. Daer is in onze oude tael eene elliptieke constr. waer men een voorbeeld van heeft in *Reinaert*, vs. 3473 :

Met Firapeel dat si gingen ,

in plaets van *ziedaer, het geschiedde, het kwam zoo ter of de uitkomst was, datsi met Firapeel gingen*, of eenvoudiglijk : *zij gingen met Firapeel*. Zoo ook in *Karel en Eleg.* vs. 1040 :

Met dezer talen dat si scieden ,

d. i., *si scieden m. d. t.* Vglk. *Belg. Mus.*, 1837, bl. 277, vs. 86 en bl. 326 vs. 95 en vlgde. *Melis St.*, II, bl. 11 :

Also dat hi daer henen vaert ,

d. i., hij vaert er dus henen ; waer de punctuatie van *Huyd.* te verbeteren is ; en bl. 18 :

Maer dat hi twe scepe doe nam ,

d. i., hij nam twee schepen, en zoo duizendmael. Het gemeenzaem Fransch drukt zich mede zoo uit : *allez, que je lui dis ; Joseph, qu'il me dit, nous partons*, enz. Misschien is ons : *kwaed dat hij was ! het is niet om te zeggen ; deugniet dat gij zijt*, en het fransche *drôle que vous êtes*, van den zelfden aard. Deze constr. meende ik een oogenblik bij *Geraert*, reg. 121, terug te vinden, maer, beter ingezien, liet de plaets het niet toe, om dat er dan had moeten staen : *dat si dat dede*; anders was ik genegen in den menechten *dat si (dat) dede* uit te leggen : *zij deed die wonderen in de oogen van al het volk*, fr., *au milieu de la foule, in turbis*, om een woord van de *vulgata* te gebruiken. Dan dit kon niet wezen, zonder *si* in *sijt* te veranderen, en dus moest ik alles nemen gelijk ik het in 't begin van deze aenteek.gegeven heb. De zin is bij gevolg : *ja, van de menigte van mirakelen dat (die) zij deed — dat getuigde hij* (*Thomas Cantipr.*), *die dit (leven) maekte* (schreef), *daer mede — wat zij ook deed*, *dat geschiedde niet in hoeken (in het duister)*, *maer onder de lieden (in 't volle licht)*; *het en was ook zoo lang niet geleden, dat men er iet van mogt vergeten* (hebben).

Wat het gebruik der *nomina abstracta* in het meery. betreft, daerin had onze oude tael, gelijk het Grieksch, veel vrijheid;

Grimm, IV, bl. 285. 4, getuigt het zelfde van het Goth., het Oudhd. en het Mhd., vooral bij de subst. fem. die uit adj. ontstaan zijn. Het relat. neut. sing. *dat* laet zich even zoo goed verdedigen, zoo wel uit het vrijer gebruik van het relat. neut. in de gesproken tael (z. reg. 571 en 1665, opschr.), als door het onbestemde der gedachte zelve die in *den menechten* opgesloten ligt. Niets zou verder beletten de woorden *dat si dede* in een algemeenderen zin te verstaen, niet als het complement van *in den menechten*, maer als of er stond: *al dat (wat) si dede*, of *wat zij ook deed*; zoo dat reg. 123: *dat si oec wrachte* daer slechts de herhaling van *ware*, door de parenthesis (reg. 122) eenigszins noodzakelijk geworden; en dan zou *in den menechten* op zich zelf staen en zijn subst. (*daden*, *wonderen*) in zich opgesloten dragen, of wel het zou toch eindelijk het zelfde beteekenen als twee regels lager *onder de liede*, t. w., openbaerlijk. Daer echter dit laetste eene zeer onaengename tautologie zou uitmaken, zoo voldoet mij die uitlegging veel minder dan de voorgaende. Ik bied er dan nog eene andere aen die de laetste en, zoo ze alweer onder mijne hand niet bederft, de beste wezen zal. Het is bekend dat de Ouden de *s*, die tusschen *ch* en *t* invalt, in sommige woorden onderdrukten; zeggende *achte* voor *achtste*, *vichte* en *vifte* voor *vieste*, *vijfde* (vglk. Rein. vs. 2267, en Huyd. op Stoke, I, bl. 350.), *lachter* voor *laster*, gelijk men nog zoo wel *tiende* als *tiensde*, enz., hoort; welke vorming op *de* of *te*, van 't Gothisch te beginnen, in de meeste oude taeltakken voor de ordinaelgetallen de gewoonelijke was. Z. Grimm, III, bl. 637—39, waar tevens het Hoogd. vraagwoord: *der wievielte?* aengeteekend staet. Thans vermoed ik dat, ten gevolge van dit gebruik, *menechten* hier in plaats van *menichsten* geschreven staet, in welk geval alle zwaarigheid verdwijnen zou. De superlativus van *menig* lijdt geen' twijfel in onze oude tael; hij bestond ook in 't Goth. en in 't Oudhd.; zoo hij in 't Middhd. reeds door *meist* vervangen werd, wij hebben gezien dat *meeste* bij Geraert nog de beteekenis van *grootste* had, wat *menigste* voor hem onontheerlijk maken moest. De woorden van den latijnschen tekst: *IN PLURIBUS quæ descripsi*, tot dus verre onvertaald, zonden dus hier door Geraert, die gewoon is alles te vertalen, aangebragt schijnen, en de regel ware te verstaen aldus: *ja in het meeste dat zij deed*, enz. Maar dan moet in den zelfden tijd de hier gegeven punctuatie veranderd of om beter te zeggen, die van 't hs. hersteld worden; want in

t hs. behooren r. 121 en 122 nog tot het voorgaende, met een duidelijk *punctum* na *mede*, en met eene groote initiaal in 't begin van den voorgaenden regel. *Dat si oec wrachte* vangt er een nieuwen volzin aen, en het spijt mij thans dat ik dit in den gedrukten tekst niet gevolgd heb. Is iemand daermeê nog niet te vreden, zoo stel ik hem, als uiterste middel, eene kleine verandering in den tekst voor; hij leze in plaets van *dat si dede*, *dat hi sede*; *hi*, te weten, *die in latine besereef haer leren*, reg. 115; zoo dat dan *in pluribus quæ descripsi* zoo letterlijk vertaald zij, als de overgang tot een indirect verhael het maer immers toelaet. Zulke letterverplaatsingen zijn zeer gemeen in de hss.; en die gissing eens aengenomen, zal het den lezer ook nog vrijstaen den geheelen regel met het voorgaende te verbinden.

Hoewel ik, voor mijn deel, dezelve stellig verwerp, geloof ik echter niet dat in deze lange aanteekening alles even verkeerd zij; doch gelukte het iemand dit *te bewijzen*, al ware het enkelijk met *iets beters* voor te slaen, dan diene mij tot verschooning dat zelfs de groote Huydecoper, bij de verzen 1019—20, 1ste B. van M. Stoke (B. I, bl. 108):

Want der Vriesen *meneghe clene*
Slouch daer *meneghen ghemene*,

zoo haperde, dat hij bovendien nog in een ander vers (371, III^{de} B.):

Maer daventure heeft *menighen hoghe*,

aldaer door hem aengehaeld, den zin, die hem nochtans door Claudianus als in de hand gegeven was, geheel miskende; want, hoezeer hij het ook verzekert; noch *clene*, noch *ghemene*, noch *hoghe* kunnen daer zelfstandige woorden zijn; en in 't laatste vers moet *heeft* in *heft* (wkw. *heffen*) veranderd worden:

. . . . . constantur in altum!
. . . . .

De fortune *heeft* dus niet *menige*[*n*] *hoogte*, maer zij *heft* *menigen* (man) *hoog*, ten top,

. . . . . omdat si wille dat hi ghedoghe
den swaren val! . . . . .
Ut lapsu graviore ruant! . . . . .

Het zou moeyelijk wezen te zeggen wie van beiden, Melis of Claudianus, treffender schildert. — Van mijn vermoeden, dat *menechte*

voor menichste staet, zal ~~men~~ regel 178 eene onbetwistbare proef bekomen. Z. verder r. 621.

124. *W'inkele*, d. i. *hoeken*; de afgeleide beteekenis van *kruem*, *boutique*, is daer uit gesproten, dat de gemeenste koopwaren meestal bij de *hoeken* van straten, kerken, enz., uitgesteld werden. Zoo komt mede van het woord *hoek* zelf het (pseudo-)verbale *hoekker*, d. i., iemand die zijn goed bij den *hoek* uitkraemt, een *hoekzitter*, en, door vergelijking, iemand die geen beenen heeft, ~~een~~ *napkruiper* (*cul-de-jatte*), die den ganschen tijd zitten moet. Het *op de huid* zitten der Hollanders ~~en~~ ~~een~~ wat minder-bedorven *op zijn huiken* (Limb. *houken*) *zitten* heeft geen anderen oorsprong: het is *op zijn hoekers* of *huikers* (z. Kil. onder *hucker*), gelijk ~~een~~ *hoekker* *zitten*. De uitgang op *ique* alleen belet mij het fransche *boutique* op de zelfde wijze ~~van~~ *bont*, dat *einde* en dus ook *hoek* beteekent, af te leiden. Het blijve dan eene ontstelling van *ἀποδίκη* of ~~een~~ diminutief van 't hoogd. *bude* (Kil. *bode*, *boede*), *huiken*, dat volgens Ten Kate tot het worteldeel *bouw* behoort, of men leide het onmiddellijk van *boot*, d. i. *tonne*, *schuit*, enz. af; welk worteldeel ~~een~~ echter, op het spoor van Ten Kate, nog eens tot *bont*, doch slechts als verwant woord, zou terugbrengen.

125. ~~en~~ *waes* voor *hen waes*, d. i. *het en was*. Dat de Ouden *hen* voor *het en* of *het ne*; *dan*, *wan* voor *dat en*, *wat en*, zeiden, is even zoo bekend, als dat zij menigmael de *h* in 't begin der woorden onderdrukten. Van *en* voor *hen* en *ens* voor *hens* (*het en es*) kan men voorbeelden aangehaeld zien bij Huyd. op. M. St. I, bl. 74; vglk. ook r. 1324. voor *het* schrijft ~~een~~ *hs.* nooyt anders dan *et*, schoon ik, ~~dat~~ gemak van *hen* die in 't lezen van onze oude stukken min geoefend zijn, overal de aspiratie hersteld heb. Om consequent te zijn had ik het ook hier moeten doen. Z. reg. 135, 139, 309, 312, enz. — *Waes* schijnt niet enkelijk zoo geschreven in plaats van *was*, maer veeleer uit ~~een~~ *des* zamengetrokken te zijn, daer ook ~~voor~~ *was* dat gewooneljk *waest* en niet *wast* gevonden wordt; zoo ook *eest* of *eist* voor ~~en~~ *dat* (*is het*). Vglk. Grimm, I, bl. 479. — *des*, afhangelnde ~~van~~ *leden* (*geleden*) laet zich gemakkeljk uitlegen, gelijk in 't Fr. *il y a longtemps* ~~en~~ *cela*, d. i. *depuis*. De Grieken gebruikten ook wel den dativ., als Thucyd., I, 13: *ἐν δὲ πόλει* *καὶ τῶν ἐξήκοντα*, z. τ. 1.

126. Indien ~~men~~ acht geeft op de kracht van ons *wel* in spreek-

wijzen als deze : *gij moogt het wel zeggen , het kan wel zijn , enz.* , dan zal men ook wel verstaen , waerom ik in de woorden van Geraert den toon erken van hen , die zoo eene opwerping doen mogten. De zin is : *dat men des* (daervan) *wel ict had kunnen vergeten*. De genit. *des* , door aphaeresis *s* , hangt van *iet* af , dat zelf in acc. staet. Daer echter *vergeten* ook den genit. regeren kon , zal misschien iemand *des* liever van 't wkw. doen afhangen en *iet* , als adv. , door *eeniger wijze* verklaren , nagenoeg in den zin welken het reg. 194 schijnt te hebben.

127. *hijt* , *soen* , d. i. , *hij dat* , zoo en.

128. *leden* , d. i. *geleden*. Dit uitlaten van 't voorzetsel *ge* in partic. heeft , voor zoo veel ik mij niet vergis , in onze oude tael , waermeê de Limburgsche volksspraak overeenstemt , alleen plaats in een klein getal ongelijkvloeyende werkw. , als hier ter plaetse *leden* , waer men kan bijvoegen *worden* , *comen* , *bleven* en *vonden* ; van gelijkvloeyende ken ik geen voorbeeld dan uit verwante talen. Z. Grimm. Gr. II , bl. 844 en vlgd.

129. *Ander haer werke* , z. reg. 53.

130. *dien sijs onste* , d. i. , *hij wien zij dat gunde* ; *sijs* is *si des* , want *onnen* vereischte den genit. Over 't woord zelf in zijne verbuiging , z. Huid. op Stoke , III , bl. 309 en alle glossaria.

131. *heimelec vriende* , d. i. *vertrouwde* , van *heim* , *huis* , dus het zelfde als *familiaris*. Vglk. r. 186 , *Gode was si heimeleke* en 1416 , *heimeleke sprake*. Kiliaen kende die beteekenis niet , noch ook Plantijn , die , zonderling genoeg , (een) *heimelic* , substantivum naest *heymelickheyd* plaetst. Z. verder Prof. Clarisse , Heim. d. Heim. , bl. 115 en vlgde. , met het Bijvoegsel bl. 527 , in 't begin.

133. *selt* , d. i. *zult* , *moet* ; Men weet dat dit in al de overige takken van den germaenschen taelstam de oude en gewoone beteekenis is van de aen ons *zullen* beantwoordende vormen , gelijk zij mede nog bestaet in ons *schuld* , enz. Z. Ten Kate , D. II , bl. 569. De verbuiging van *selen* of *sullen* , door Grimm opgegeven is zeer gebrekkig. Z. verder het Gloss.

135. *want het* , in 't hs. *want et* en zoo overal zonder *h* en in twee woorden. Voor min oplettenden zal ik nog eenmael doen opmerken , dat *het* in zulke gezegden geen lidwoord , maer het

neutr. van 't pronom. person. is. Als lidwoord kende onze oude tael *het* niet. — *die gaste*, d. i. *zulke*, vglk. r. 639; *gaste* d. i. *kloeke*, *brave lieden*. Z. v. Hasselt op Kil. *Gast* is verder alwie in een *ander land* of in een *ander huis onthaeld* wordt, al ware het slechts op een' maeltijd: het een volgt natuerlijk uit het ander, zoo men zich de zeden der oude Germanen herinnert. Zie verder Du Cange onder *Gastus* en *Vastus*.

136. *gewarech*, is niet alleen *waerachtig* maer ook *standvastig*; z. Kiliaen. Hier loopen beide beteekenissen ineen en *vaste*, dat volgt, is er zoo veel als nog eene uitlegging van. — *gewarech*, *waerheid*, z. onder reg. 117.

137. *der waerheid nien souden afgaen*; d. i. *verlaten*, *verzaken*. In de Heim. d. Heim. heeft men *wt (uit) gaen*, d. i. *te buiten gaen*, vs. 2099:

daer men der waerheit niet wt ■■ gaat.

Is *der waerheid* een genit. of een dativus? vglk. r. 179, 322, en Grimm. IV, 690.

138. *hoed*, d. i. *hoofd*, elders ook *noot* geschreven, « noch te vinden bij Kiliaan, » zegt Huyd. op M. St. III, bl. 294, en nog gewoone-lijker *hovet*. *Hoot* is Brabantsch en Vlaemsch; de Limburger zegt *hüet* en *heitet*. Vglk. Reinaert, vs. 1734:

Hine conste hem niet bedwinghen,
hine moeste siere seden pleghen,
al hādde men hem thoest afgeslegghen;

en Maerl., van der Drievoudichede, Coupl. 1, vs 11:

Dit en es gheen spot van keytiven;
hets daer ic mi-[eer] om liet ontlicen,
eer icker sceide van;

waer in den voorlaetsten regel *eer* te veel is, zoo wel voor den zin als voor de maet.

139. *ic lie*, d. i., *ik belijd*, *ik beken*. — *dies* is de genit. van *dit*, welke afhangt van *ic lie*, daer, gelijk Grimm zich uitdrukt, Gr. IV, bl. 668, de « Verba des *sagens*, *antwortens*, *schwörens*, *versprechens*, *dankens*, *lohnens*, » met den genit. konden vervoegd worden. Dat gebruik bleef vooral bestaan bij de pronomina. In den vlgdn. regel kan *dies* van *lesen*, als verbum des *kennens*, des *verstaens*, afhangen, of *partitivè* genomen worden. Beneden, reg. 153,

moet *lesen* en *hoeren* streng opgevat worden , in den zin van de daed zelve van te *lesen* en te *hoeren* , vermits er nog eens *met sinne* bij uitgedrukt staet. Daerom heeft men daer ook niet *dies* , maer *dit* : *die dit sal lesen* , enz. Ik geef verder in bedenking of in de constructie : *vele dies wi lesen daer* , geene attractie zou kunnen aengenomen worden , gelijk in 't Grieksch dikwijls het relat. in den naemval van *zijn* (uitgelaten) *antecedens* staet? Men zou ook *dies* demonstrativè kunnen nemen en onmiddelijk van *vele* doen afhangen , met onderdrukking van het relat. , op zijn Engelsch : *vele dies* , dat *wij lesen daer*. Vglk. r. 1245.

141. *geet* , d. i. *gaet* en dus r. 144 *steet* voor *staet*.

142. *want* , enz. , z. r. 8. — voor *waer* , z. r. 327.

146. *der naturen* gen. sing. ; in 't hs. *nature* , wat zelfs het rijm gebod te verbeteren.

147. *en geensins niet en mochte* , d. i. *geenszins mocht* , met drijdubbele negatie. — In *en geensins* of *negeensins* schijnt het tweede deel der zamenstelling niet ons *zin* te wezen , maer eene ontstelling van *sind* of *sint* , dat *weg* beteekende , verwant met het wkw. *zinden* of *zenden* , zoo dat *geenszinds* eenerlei was met *geenswegs* , in geener rigting. Bewijzen daarvan later.

148. *weer is waer* , *ware* ; z. het Gloss. onder *was* , enz. De zin is : *Bijaldien men het door natuerlijke redenen wilde uitleggen*.

149. *God... vermaght al wel* , vglk. r. 9 en voeg er bij v. Heclu , vs. 1455 , al schijnt de plaets bedorven :

. . . . . God , die *vermoghē* .
es wel van allen dinghen ,
 hi woude *dies* van haer *gehinghen* , enz.

Dietsche Doctr. , I , vs. 802 :

Want God die alle dinc gheeft ,
 en *alles dinghes macht heeft* ,

en aldaer de variante :

. . . die alle *dinghen* gheeft ,
 ende *van allen* *macht heeft* .

Karel d. Gr. , fr. II , vs. 3298 , eenvoudig gelijk Geraert :

God , die alle dinc *vermach* .

151. *Nu wil ic* , d. i. *zal ic* , elders *ik ga beginnen* , echter niet

zonder zeker logisch onderscheid, welk het hier de plaets niet is om te bepalen. — *Vite*, z. r. 77.

152—53. Met dezen of dergelijke wenschen (*werd* staet immers voor *werde*, d. i. *worde*, in subjunct., niet in indicat.) sluiten meest alle legenden, leerdichten, enz. hunne inleiding. Dikwijls ziet de schrijver slechts met een nederig oog op zich zelve, als in de Prologhe van der Lek. Spiegel, vs. 25 :

Ic hope dat si daer bi
bidden zullen voor mi,
en segghen in enigen stonden :
God vergeve hem sine zonden...

Wat *lesen en hoeren (lesen)* betreft, deze even zoo bestendige formel getuigt van het overoud gebruik hier te lande, dat slechts nog mischien omtrent den Bijbel bij de Protestanten onderhouden wordt, van alle avonden uit het een of het ander stichtend of leerzaam boek (zoo hiet het) den huisgezinne eenige kapitels voor te lezen. Ik kan mij niet weêrhouden hierbij ook aen *Der Zielen Troost*, aen *Cats*, aen *Poirters* en (men vergeve het mij) aen *Ulen Spiegel* te gedenken. — *quite*, met den genit., *ontslagen*, verbonden met het wkw. *quiten (kwijten, zich kwijten)*. Z. Ten Kate, D. II, bl. 318, en vglk. r. 1580. — *met sinne*, d. i. *met verstand*. In 't Lev. v. Jhs., Inleid., heeft men al wat een schrijver gewoon was te wenschen bijeen : « *Nu bid ic u allen die dit lesen en hoeren selt, dat ghi dese*
« *wart ghanslec verstaet en sonder begrijp ontsaet, en leest en hoert*
« *met reverentien... Mar die alle goede werke volbrengt, hi mote dit*
« *oc also volbringhen te sinen lore; datter oc aldeghene af gebetert mo-*
« *ten zijn, diet met goeder willecheit en met goeder ernstechheiden*
« *selen lesen en ontsaen. Amen.* »

154. *Hoert hier na* is eenigszins twijfelachtig; behoort het voorzetsel *na* tot het verbum, gelijk wij thans *naer iets hooren* zeggen, of moet men het adverbialiter van den tijd en de opvolging verstaen? Zoo neem ik het, en leg het uit : *Hoort wat hier na volgt*. Men weet dat de Ouden het onderscheid dat wij stellen tusschen *na* en *naer* (eigentlich *nader*, een' comparat., gelijk wij nog zeggen : *iemand nader treden*) niet kenden. De oorspronkelijke beteek. van *na* is *kort bij*, waarvan al de andere afgeleid zijn. Vglk. Grimm., Gr. III, bl. 257, 6; z. ook Prof. Clar., Heim. d. H., bl. 295, onderaen en 301, waar voorbeelden aengeteekend staen van *naer*, doch niet zoo ge-

schreven **om** gemeld onderscheid, maer enkelijk om het rijm, als blijkt uit *terre* **■** *naer*, vs. 1134, waer anders *na* zou behoren te staen. Van den anderen kant heeft **men** *na* waer wij *naer* zouden stellen, als (om alleen uit de Heim. d. H. te kiezen) vs. 1891 **■** vlgde :

Fel *na* des lewen maniere,
 also die tortel goedertiere,
 simpel recht *na* des lams aerd,
 scalc, **■** den Vos Reinaerd...
 reine, **■** den elpendiere,
 luxuriens, **■** des ezels maniere, enz.

waer, voor *luxuriens*, hoe dikwijls het ook elders bij de Ouden voorkomt, Maerlant welligt een ander woord geschreven had, dat korter was, ten zij de rest vanden regel eene verandering ondergaen hebbe. Zoo ook vs. 1994 :

Loon ghevet *na* haren sonden.

Vs. 2031 staet het gelijk wij het gebruiken :

Niet langhe *na* dese tale;

maer vs. 2077 vindt men daervoor alweer *naer*, schoon even zoo wel buiten het rijm :

die *daer naer* saen sijn ende dede,

want zoo moet de regel gelezen worden, dewijl *sinen* eene taelfout en oogenschijnlijk door de herhaling der eerste sylb van 't volgende woord verlengd is. Doch, indien ik mijne meenig mag te kennen geven, zoo is *naer* op die plaats mede eene fout en waerschijnlijk een inschuijsel, gelijk ook in den vlgdn. regel *daer*. Ik meen twee zaken opgemerkt te hebben die ik hier ter toetsing voorstel : ten eerste, dat, waer bloot de tijd beteekend wordt (*post*), zonder betrekking van plaats of van manier, de goede hss., op alle om het rijm of door vergissing niet bedorven plaatsen, gewoonelijk *na* en niet *naer* stellen. M. Stoke, B. VII. vs. 1046—49 :

Daer na gheviel alte hant,
 dat Jan wech voer *daer naer*...
 in Henegouwen, weet voer waer.
 Nu hoert hoet *hier* **■** verginc;

en dat in de beteekenis van physieke of morale toenadering (*ad, secundum*), onverschillig *na* of *naer* geschreven werd, en, in den bijzonderen zin van nabij (*prope*), ook *naest*. Van dit laatste heeft

men een voorb., onder anderen, bij M. Stoke, B. I. vs. 758, in de var. Het andere dat ik bevonden heb is, dat het in alle beteekenissen (doch niet, meen ik, in alle gevallen) zoo wel met den dat. als met den acc. kon verbonden worden. Men ziet beide naemvallen reeds naast elkander in de boven aengeh. pl. uit de Heim. d. H.; zoo ook bij M. Stoke, B. VII. vs. 4—6 : *na slands recht, .. na den zeden*, waer het meerv., door het rijm reeds vereischt, ook op zich zelf en in betrekking der verschillende steden genoegzaam gewettigd is. Z. mede-prof. Clar., Heim. d. H., bl: 254. Andere voorbeelden van *na* zijn overal te vinden; ik voeg hier slechts noch uit Stoke bij *na middaghe*, B. VIII, vs. 217, en uit het Lev. v. Jhs, *NA DEN GELOVE* (de belofte) *dat di mi hads ghedaen*, Cap. 13, op 't einde; en in 't begin : *NA DAT GHEBOT van Moysess wet*, en nog aldaer : *hakende NA DEN TROEST*; Cap. 3, laetsten reg. : *NA DIN WARDE so voer dinghel van hare*; Cap. 16, in 't midden : *ragde, .. NA DEN TIJNT*; Cap. 57, *NA DE MANIRE van sinen sprekene*; Cap. 59, *NA DINEN GHELOVE so gheschie di*; C. 102, *na der middernacht*; Cap. 231, *na sire opherstannesse*; Cap. 233, *na din vridach*; C. 234, *na-den saterdach*; C. 243, *na minen wane*, enz. Ik heb in dat boek niet eenmael *naer* gevonden, en van ons gedicht zal het Gloss. het zelfde getuigen. Vele hs. hebben het een en het ander, doch meestal *na* en met het verschil dat ik aangewezen heb dat ook met de logika overeenstemt, zoodra men gedenkt dat *naer* een comparat. is. *Al gaet te NAER*, Heim. d. H., vs. 688, kan ik daermee niet overeenbrengen, welk nogtans ook bij M. Stoke te vinden is, B. VIII, vs. 320 : *die gaets te nare*, d. i., *te kort bij*; en *so naer*, dat zelfs aldaer, vs. 72, buiten het rijm voorkomt, valt mij niet minder lastig. Hoe kunnen *so* of *te* ooyt met een' comparat. verbonden worden, ten zij waer eene vergelijking met uitgedrukte evenredigheid plaets vindt? *Te bat*, d. i., *zoo veel te bat*, *te meer*, enz., en dus ook het oude *so* voor *hoe* : *so hij meer geeft*, *so hij meer heeft*, enz., weet ik uit te leggen; maer *te bat* voor *te goed* (*sic*, *absolutè*), *te meer* voor *te veel*, ik wil zeggen *te naer* of *te nader*, voor *te na*, *te kort bij*, daer weet ik geene andere reden van te geven, dan het misbruik eerst door de dichters ingevoerd, om het lieve rijm, en dat later alle schriften daermee bezoedelde. Men weet immers dat in de zestiende eeuw *naer*, zoo gemeen al geworden was, dat men er reeds het monsterwoord *naerder* van afgeleid had, en gelijk de Ouden *rerren* en *rersten* gezegd hadden, zoo durfde

Kiliaen ook een *naersen* en *naersten* aenteekenen. Plantijn kende die barbarij nog niet, en zoo gij hem vraegt wat *naer* beteekent, krijgt gij alleen tot antwoord : *voyez nader* (sic, want hij schrijft ook *na* en niet *nae* zoo als Kiliaen ongelukkiglijk deed). *Na* en in 't algemeen onze praepositien en andere partikelen verdienen een grondig onderzoek, want hetgeen Bilderdijk op verschillende plaetsen en meer opzettelijk in zijne N. Verscheid., D. IV, daer van zeide, heeft weinig om het lijf.

155. Hier stellen de hss. en de Bolland. het 1re hoofdst. Het opschr. in 't Luiker hs. is : *Incipit vita ejusdem*. De tekst daarvan stemt overeen met dien van het hs. van Miræus en van Roy Clooster door de Bolland. in hunne aenteek. medegedeeld. De Nederduitsche overzetting van Ouwerx is dien ook gevolgd, gelijk dit in zijne voorr. gezegd wordt. Onze Geraert volgde een anderen tekst, den zelfden dien de Boll. hebben laten drukken, en die zekerlijk ouder is, daer de woorden : *ex villa quadam nobilis viri comitis de Los, quæ vulgariter Bruesthem* (al. *Brustemium*, *Grustemium*; Codd. *Brustein*) *appellatur, juxta oppidum S. Trudonis in Hasbania, Leodiensis diæcesis*, oogenblikkelijk een bijvoegsel zijn van later hand. Ouwerx (opdat ik eene proef van die vertaling geve) zet dit aldus over : « *Die seer vermaerde maget Christi Christina is gesproten wt een dorp des deurluchtigen Heere den Graue van Loon, niet verre ghelegghen van die stadt Sintruyden onder Hiesbegouwe int Bisdome van Luyck, dat ghemeenlyck Bruestem genaempt wort, van eerlijcke ouders de welcke wt dese werelt verscheyden synde hebbe achtergelaten drij dochters, te wete Christine met twee haere susteren, de welcke alsdan naer hun goddelycke propoost begerende hun leven aen te stellen,* » enz. De oorspronkelijke tekst dien Geraert vertaelde heeft alleen : *Igitur memorabilis Christi virgo Christina ex oppido S. Trudonis in Hasbania honestis parentibus oriunda fuit. Haec, defunctis parentibus cum duabus sororibus, ipsa junior, relicta est,* enz. Aenmerkelyk is het, dat, niettegenstaende de melding van *Bruestem* in den tekst, het opschr. van 't Cap. bij Ouwerx aldus luidt : « *Het beghinne van het leven der Eerwerdigher Christine van Sint Truyden, genaempt die wonderlijcke Christine;* » en dus ook op den titel van het boek. Hiermeê blijve het zoo.

156. op *Hasspegouwe* en reg. 58, op *Hasspegou*. Op de spelling heb ik niet noodig de aendacht te roepen, men weet dat de sterker

uitgesproken *s* soms in de hss. verdubbeld voorkomt, en voor zoo veel men onder anderen ook uit het Lev. v. Jhs. besluiten mag. moet dit oudtijds den Limburgeren bijzonder eigen geweest zijn. — Uit het voorzetsel *op*, in plaats van *in* (bij Ouwerx, als van een gebied : *onder*), blijkt dat de beteekenis van *Haspe-gouw*, d. i. *grond, lant*, ten tijde van Geraert nog levendig was, en het zal toen wel de gewoone manier van spreken geweest zijn, daer J. de Clerk zich mede zoo uitdrukt, 1ste B., vs. 241 :

was een groot here op Haspe[n] gouwe ;

en drij regels verder nog eens, waer hij het tegen *in* oversteit :

op Haspe[n] gouwe en in Brabant ;

te weten *in 't hertogdom Brabant*. Van *Henegouwen* spreekt ook M. Stoke nooyt anders dan met *in*, in die betrekking, en gewis om de zelfde reden, dat het een graefschap was. Z. B. VII, vs. 1048, 1094, 1098 ; B. VIII, vs. 372, enz., overal *in Henegouwen* ; hoewel op eenige dier plaatsen, gelijk op de derde van de hier aengewezene zelfs het rijm getuigt, eerder *in Henegouwe*, zonder *n* zou moeten gelezen worden. Wanneer hij B. VII, vs. 1104 *op Vlaendren* *aren* zegt, bedoelt hij : *tegen Vlanderen*. *Op Hasspegouwe* en *op Hasspegou(w)* staen beiden gelijkelijk in acc., kunnende in die verbuiging de *e* in nom. en acc. staen blijven of wegvallen. *Op* wordt overigens ook dikwijls met den dat. verbonden. — Indien *Haspe-gouw* geene opene en vlakke streek aanduidt, bijzonder geschikt om schapen te voeden en om wol (*haspen*, z. Kil.) voort te brengen, zoo weet ik niet wat er van maken.

158. *tsintruden*, d. i. *te Sint Truiden*, lat. *ad Divi Trudonis* of *ad Divum Trudonem*, want de stad kreeg haren naem van 't gesticht van St. Trudo. Men zou kunnen twifelen of in *tsintruden* de *t* door apocope voor *te* staet, als honderd mael geschiedt, vooral bij namen van plaatsen die met eene *s* aenvangen : *tsieriwe*, *tsiedamme*, *tsint Omaers*, *tsertoghenbossche*, enz. (Z. Huyd. op M. Stoke, III, bl. 408) ; dan of ze hier slechts ter versterking van de *s* dient, gelijk in *tsidderen*, *tsestigh*, *tsarles*, *tseren*, *tsnachts*, *tser*, en anderen. Z. mijn Verslag bl. 421, en voeg er bij Ferguut, vs. 3479 :

daer hi vele in moeste *tsaken*,
hine conster niet [*teel*] wt geraken ;

uit het foreest namelijk, waer zijn peerd hem in vervoerd had.

Tsaken of *saken* is hier met veel moeyte rondrijden, eigenlijk *trekken*, gelijk bij v. Heelu, vs. 7698 :

Doen hadden sine gherne ghesaect
ane hen ende ghevaen,

d. i. naer zich toe getrokken, te weten met hem of den toom van zijn peerd vast te grijpen, dus niet enkelijk genomen. Voor *trekken* uit een boeck of *uittreksels maken* (*faire, donner des extraits*) staet het in Velthem, Sp. Hist. I, XX, 13 :

Dat men in Dietsche heet Bestiares....
Ic souder u meer af hebben ghesaect,
mer daers een Dietsce af ghemaect,
dat Jacob van Merlant dicte,
en daerom overlidiet lichte.

De plaets staet aengehaeld in Clignetts Voorr. op Maerl. Sp. II., bl. XLIV, waer men terens, bl. LIV, de aenhaling uit de Dietsce Doctr. (*dit boeskijn... ghetoghen ute*) en, bl. LXVI, eene andere uit de Clerk, Rijmk. IV, D. C. 12 (*daer ict wt trac altemale*), bij vergeleken kan. Mer voege er nog bij Maerl., Sp. Hist. I, bl. 280 :

Doe voer hi te Surien waert :
wat steden so was ande vaert,
hever hi an hem ghesaect,
so dat hi te Surs es gheraect.

Deze beteek. van 't woord *saken* leeren mij onze Walen die voor *trekken*, met geweld uit, af- of optrekken, *säki* (elders ook *sëchi*) zeggen, waarvan verder het fr. wkw. *saccager*. Bij du Cange onder *saccare* heeft men *saquer* en *sacher son espée*, en, wat bijzonder op de plaets van Ferguut toepasselijk is, te St. Truiden dat Oost- en Zuidelijk schier aen de Walen grenst, alsmede, zoo ik mij niet bedrieg, te Hasselt en te Tongeren, zegt men thans nog *tjakken*, voor met moeyte te peerd rijden, voorwaerts *tjakken* en *tjakkelen* (ook overdragtelijk van 't moeyelijk gaen, of *sukken* — zou dit daer ook niet toebehooren of komt het van *suke*, *seuche*, ziekte af? — en zelfs *tjakeroyen*, waerin de walsche oorsprong van *sacque evoye* d. i. *trekweg* of *eweg* (eng. *away*, fr. *envoie*), zich duidelijk zien laet. Het *allons, jonge, tjak evoye! voorwaerts!* hoort men echter slechts rond St. Truiden. Zoo is ook eene tweede plaets van Ferguut, vs. 3014 :

Si hadden gesaect
meneghen bosch; menecch heet,

op zijn Truiersch : *zij hadden menig bosch , menige heide doorgetjakkeld*. Z. verder Dr Halbertsma's Letterk. Naoogst, I, bl. 73 en vlg., waer echter iemand de twee eerste plaetsen, die uit van Velthem aengehaeld zijn, Sp. Hist., bl. 63 :

dat hi saect
alle die heren van Ingelant;

en bl. 433 :

die alle dingē na di-saevs,

misschien liever met mij door *hij trekt, gij trekt*, zal uitleggen, dan gelijk ze daer verklaerd worden. In 't derde voorb., uit bl. 482 :

waer an haer yet ontbraect,
onse Here hadde aen haer gesaect,

is de uitlegging : « *had het in haer gewraakt*, » afgekeurd, fr. *recusé*, volkomen juist, wat de gedachte betreft, maer woordelijk is er een groot verschil tusschen *had het in haer gewraakt* en den tekst, waer noch *het*, noch *dat*, noch eenig regimen van *gesaect* te vinden is. Het simplex voor het compositum *verzaken* is moeyelijk aen te nemen, om dat de bijzondere beteek. van dit laetste geheel van de praepos. schijnt af te hangen. Het zal dus hier zoo veel als *gelaekt zijn*, *an haer* d. i. *in haren persoon*, ten zij de plaets mij bedriegt, daer ik Velthem zelven niet kan inzien; anders zou ik wellicht ook voor *ontbraect* als verbetering *ontraect* of liever *ongeruaect* voorslaen. Het achtergelaten regimen (*iet*) kan zich denken, gelijk wanneer wij zeggen : *aen iets of aen iemand te klagen hebben*, *trouver à redire à qq.*, enz. Op *saken* zal ik later terugkomen (r. 1738) en het is ook voor dat woord niet dat ik de geleerde aenteekeningen van den heer H. inzag, maer wel om de ettelijke voorbeelden die hij van de *ts* in 't begin van een woord bijgebracht heeft, als *tsage*, *tsop* (*top* Limb. *tjop*), *tsitteren* (*sic*). Zoo versta ik nogtans hier die samenstelling in *tsintruden* niet, maer neem het voor *te sintruden*, stoffelijk, gelijk men toen gewoon was te zeggen : *in loco qui vocatur ad Sancti Trudonis* (monast.), *ad S. Trudonem*, enz. Vglk. bij M. Stoke, B. I, vs. 1227, *tsint Omaers*, in genit., en zoo ook vs. 1248. *tsinte Pieters*; B. VIII, vs. 944, *tsinte Gherden* (*Ghertruden*) *berge*, in welk laetste het heerschend subst. (*berghe*) uitgedrukt is. Vglk. mede *Stamboul* en *Isati*, voor *Constantinopel* en *Athene*, als uit εἰς τὴν πόλιν, εἰς τὰς Ἀθήνας gcsproten. Vglk. reg. 1544 en 1548.

160. *comen*, d. i., *gecomen* (geboren), z. reg. 128.

161. *als*, d. i. *toen*. Om het verschil met twee woorden aen te duiden, het is als of men in 't Grieksch *ἔτι* voor *ἔτι* stelde. — *dat-machtige*, d. i. *de alm.* Alleen het lidw. kan zoo gedeclineerd worden. Vglk. r. 169. — *geboed*, d. i., *gebódd*, rijmt op *doed* (dood). — *Comen ter dood*, d. i., *sterren*.

163. *met twee susteren*, dativ. De verbuiging van *twee* was : nom. en acc. *twee*, gen. *tweër*, dat. *tweën*, gewoonelijk zaemgetrokken : *tween*.

164. *de joncste*, *dat was*, enz.; de joneste stæet hier *absoluté*, gelijk in 't fr. *la plus jeune, c'était elle*, in plaats van *elle était la plus jeune*. Men lette verder op den overgang van het *genus fem.*, *de joncste*, tot het *neut.* van het demonstr., *dat* :

De ioneste, *dat was* die maghet *rene*,

en niet : *De ioneste die was*. Zoo ook in de oudere Hoogd. dialekten, als te zien is bij Grimm, IV, bl. 273—78. Ik kies een voorb. uit de Niebel., 339, 3 : *Der vierde*, *daz si Dancwart*. Het verschil van nadruk, en ook eenigszins van beteekenis, dat uit de meer objectieve betrekking van het pronom. ontstaet, moet elkeen voelen. Zoo zeggen wij ook *ik ben het* en niet *ik ben hij* of *zij* gelijk de Engelschen : *I am he*; om het neutrum te gebruiken, moeten zij het pronom. als subjectum en het wkw. in den derden pers. stellen : *it is i*. Het Hoogd. durft zoo niet spreken, maer zegt alleen *ich bin es*; men zou het te onrecht in onze tael afkeuren, daer wij niet zelden die wending bij het volk hooren; vglk. Grimm, IV, 222—227.

maghet rene d. i. *zuivere maegd*. Het woord *reen* of *rein*, waer men thans liever *kuisch* en *zuiver* schijnt voor te zeggen, is ons bijzonder eigen en behoort tot de oudste wortels van onze tael. *Rene* is bij Kilian ook *ranck*, *ran* (*ren*), *gracilis*, *gracilentus* d. i. *tenger*, *dun*, *spichtig van gestalte*, in 't fr. *svelte*, *d'une taille élancée*. Indien men zich nu het woord *smal*, *smale* herinnert, dat oudtijds op de zelfde wijze gebruikt werd om eene schoone jonge maegd te betcekenen, dan kan het twijfelachtig schijnen aen welke uitlegging men hier (en op meer ander plaatsen) de voorkeur zal geven, te meer daer Kristina r. 1676 ook *de ionfrouwe fijn* (? z. de plaats) en elders *edel en fijn* genoemd wordt, waer r. 397 en 496 en al het overige dat van haer ligchaem verhaeld wordt, meê overeenstemt. *Schoon*

of *die scone* heet zij nergens uitdrukkelijk; maer men moet het doel van den dichter inzien en de omstandigheden van het verbael niet uit het oog verliezen: Geraert koos zijne *epitheta* met veel oordeel. Over *smael* kan men lezen hetgeen Prof. Clarisse aentekende, Heim. d. H., blz. 303 vlg., schoon in het overige van die lange noot niet alles even aennemelijk zij: Ik benuttig ditmael liever Dr Jonckbloets aentekening op vs. 192 van de Sproke van Beatrijs:

Van hem latic nu die tale
en segghe u vander scoender *smale*.

« *Smale*, » zegt hij, « *kleine, teedere (mignonne)*; vglk. het *fabliau* » in 't Belg. Mus., I, 332, vs. 208:

Die grave vraechde haer met desen,
wie es die jonghe nonne ende die *smale*,
die hier sanc soo wale?

« Zoo ook het Liedekijn bij Willems, Mengelingen, 303, vs. 10:

wel overensche *scone smale*,
geeft mi den hoet. »

De uitlegging is van onzen Willems. Maer wie zal ons zeggen wat *die smale* in Ferguut wezen mag, waer Prof. Visscher vs. 2190 en vlg. zoo deerlijk mishandeld heeft? Lees, lezer, in weérwil van den uitgever:

Ic en herberge nemmermeer
in dorpen, in steden no in poert,
vore *die male* dat ik hebbe gehoert
werwaert dat si gevaren si,
u nichte. Omme niet so biddi mi
te bliyene: te miner trouwen,
alle die sijn totter Dunouwen,
sine daden mi niet bliven!

Doch laet ik, wat Geraerts *rein*, *reen* af *rene* betreft, in den zin van *castus* hier eene beslissende plaats uit het Lev. van Sinte Lutgarus overschrijven, B. II, c. 11:

Wat es *reynre* dan Xps brued,
en wat es *surerre* afute en ud
dan een *reyne* machdomlec name,
di *reyn* es van herten en van lichame?

165. *gincghen... henen* toe komt mij voor een pleonasmus te zijn, daer *henen* alleen genoeg wás. Wij spreken echter zelyen zoo noch

wel, wanneer het demonstr. *daer of er*, als de term *waerheen*, er bij uitgedrukt staet: *ik zal er henen toe gaen; loop er henen toe*, enz.; z. r. 1876: Hier echter staet het zonder betrekking, zoo dat zelfs beide woordjes konden achtergelaten worden en *gincghen* alleen voldoende was: *zij gincghen en viseerden*, door een germanismus, zoo wij alleen het hedendaegsch gebruik beschouwen, voor *zij gincghen viseren*, en dit alweer voor *zij viseerden*: *elles se mirent en devoir d'examiner, à examiner, elles examinèrent*; nu zegt hij: *elles allèrent et examinèrent*, waervoor het fransch gebruik, gelijk het onze, liever zeggen zou: *elles allèrent examiner*, terwijl een Griek dit door middel van een participium zou uitgedrukt hebben, als zoo ik zeide: *gegaen zijnde viseerden zij*; de Latijnen door hun *supinum*. Doch sommige van die spreekwijzen onderstellen een werkelijk gaen, terwijl hier *gaen beginnen*, *aenvangen* is, en dus, zoo de constructie niet veranderd waer, een auxiliare wezen zou, als bij V. Heela, v. 173:

daerbi g ne si doen viseren;

waer de zelfde gedachte met de zelfde woorden uitgedrukt is; en in Walewein, bij Huyd., M. St. I, bl. 427:

Doe *ghincsi* (*gingen zij*) metten swerden houwen;

en bij Stoke zelve, B. IX, vs. 1217:

en *gingense* houwen (*houden? nauwen?*) en laken;

en wederom vs. 1295:

en *ghinc* vechten so utermaten.

Vglk. reg. 663 en 1190. — *gincghen*. Verbeeldt dit de Truiersche uitspraak *ginken*, *zij ginken*? ik meen het niet, daer hij elders ook *dincge*, *sonderlingge* spelt, wat een Truienaer *ding-è* (*deng-è*), *sonderling-è* zou uitspreken, zonder g-klank, d. i. eerst *ding* met den neusklank of, wil men, vokaelklank van *in* (*ing*, in *in-gel*, en dan de slot-*e* op zich zelve, zonder verbinding met het vorige, maer eerder met een soort van *hiatus*: *ing-* of *eng-el*, *ding-* of *deng-è*, zoo dat van *ing* niets dan de neusklanker gehoord wordt. Misschien is het deze laatste uitspraak die Geraert volgde, daer men op zeker plaats *ging-en* mede alzoo uitbrengt, zonder de *g* te laten voelen. Reg. 226 heeft het *hs.* inderdaed *incgle*.

166. *Viseerden*, d. i., *overleiden*, *verzonnen*, *dachten na*. Het

woord heeft al den schijn van een bastaerd te wezen, daer het nogtans zeker met ons *weten* en *wijzen* oorspronkelijk verwantschap is. Men wachte zich van het van 't fr. *viser*, het een wkw. van het ander, af te leiden, daer de veel gewoonere schrijfwijze *visieren* ons eerder naer *visier* (van den helm) of, wil men, naer *visière* verwijst, wat echter zelf van germaensche afkomst is. Tot het Lat. *ridere* (*visere*) en *risus* staet het als *rader*, *moeder* tot *pater*, *mater*, dat beteekent, zij zijn van eenen oorsprong, niets meer. Het woord komt bij al onze oude schrijvers menigmael voor. Z. Willems op Rein. en op V. Heelu; doch bij de Clerk, vs. 427, mocht het zoo min als elders door *schikken* uitgelegd worden. Vglk. Boec v. d. Houte, vs. 138 en de var. van 537 met de aentéek. in 't Gloss. aldaer. Meer andere plaetsen waer het te vinden is, wijst Prof. Clarisse aen, H. d. H., bl. 140. Daer Z. Hooggel. op die plaets mede de Var. van het Haegsche hs. aenhaelt en uitlegt, en nogtans in de Aent. op *manieren*, bl. 145, de echtheid van die Var. en van de vier regels, die dat hs. meer heeft dan het andere, in twijfel trekt, zal ik hier zoo kort mogelijk mijn bedenken omtrent die punten voorstellen. De beste wijze van die verzen te verdedigen, zou eene verdediging van het hs. zelf zijn, wat hier niet mogelijk is. Ik verzend dus slechts tot mijne vorige aentt. op reg. 69 en 152—53, waerdoor het waerschijnlijk zal worden, dat Maerlant zijn gedicht zonder aanroeping niet gelaten had. Men voege daerbij dat de taal van die vier regels in alle opzigten hoogstzuiver is. Wat de Var., vs. 25—26, betreft, schijnt er eene misstelling geschied te zijn, daer de Aent., bl. 145, met de lezing naest den tekst, bl. 44, in 't geheel niet overeenstemt. Indien

Lantsheren sijn van *viere manieren*
ende die willic n visieren

wezentlijk in 't H. hs. staet, hoe kan men dan vragen « wat het zegt :

« Lantsheren sijn van *vieren*? »

en, « van welke *vieren*? » dewijl het duidelijk is dat zij van *vier manieren*, van *vier soorten* zijn, zoo wel in dees var., als in den tekst door den gel. uitgever te regt met die woorden verklaerd? Wat daer ook van zij, ik houd de var. voor echt en den tekst integendeel voor bedorven en verminkt door de zelfde hand die, met den naem van Maerlant, ook zijne aenspraek tot zijnen Neve en zijne invocatie daer uitgeworpen heeft. Het een volgdé nít het ander.

Zoodra Maerlant tot zijnen neve niet meer sprak , kon vs. 26 (of liever dan 31) :

En die willic u *doen* visieren ,

gelijk hij verbeterd moet gelezen worden , niet meer staen blijven. Misschien was ook *doen* reeds uitgevallen , en daer iemand *iet visieren* hier niets beduidde , kan dit eene tweede reden geweest zijn om den echten tekst te veranderen , en eene derde , dat eenige regels hooger gezeld was geweest , dat Aristoteles al het goede , dat het boek bevatten mogt , *gevisieerd* , d. i. *gevonden* , *uitgedacht* had ; want dit is eene andere beteekenis van *visieren* (vglk. van Heelu , vs. 3105 en 3958) ; de eerste , gelijk ik gezeld heb , is die van *nazien* , *overleggen* , *overwegen* , *beschouwen* , en deze is 't die vs. 26 (31) *vereischt* wordt. De interpolator zal dus misschien ook niet gewild hebben dat Maerl. zijnen neef *deed visieren* , hetgeen Aristoteles *gevisieerd* had. Van den anderen kant , al had zelfs Maerlants neef slechts aen de pen eens afschrijvers zijn bestaen te danken , dan ziet men nog niet wat dezen kon dwingen om mede vs. 25 en 26 om te werken , die op de twee teksten even goed pasten. Zeer goed passen zij echter toch op geen van beiden , omdat het eerste vers alleen eene herhaling is van vs. 20 , en verder met vs. 48 niet alleen niet beter , maer gewis slechter overeenkomt dan de variante. De var. staet enkelijk in geen betrekking tot dat vers , en zij behoeven ook , mijns inziens , niets met elkander gemeen te hebben. Hier bij ware nog te zien wat het Latijn zegt , hetgeen mij thans niet mogelijk is. — in *wat manieren* over het onverbogen interrogatief *wat* raedplege men de spraakkunstenaers , te beginnen met Ten Kate. Over *manieren* zie alweer Prof. Clar. , H. d. H. , bl. 145—47 , en voeg er bij dat *manier* voor *soort* en eenigszins ook voor *gedaente* , *vorm* , — gelijk het lat. *species* ook meerderlei beteekenissen (*viri species* , enz.) heeft — bij J. L. Fenacolijs , den overzetter van Tacitus , schier op ieder bl. gevonden wordt. Eén voorb. uit zijne corte historische aenteyckeninghen , Cap. XVIII. f° 424 b. : « *Insgheleijcx seeckere oude manieren van huysraet , ghelijck een treemde maniere van een lamp ,* « *insghelijcx eenige treemde manieren van vaten , glazen , ende byson-* « *derlick eenige wonderlike manieren van sleutelen , zijnde* » , enz. , juist gelijk de Franschen nu nog *une manière d'homme* , *de valet* , enz. zeggen , als mede *par manière de conversation* , enz. Het woord staet in Hoeft's Verzameling van fransche woorden niet ; het is nogtans ,

even als *risieren*, van duitschen oorsprong. Z. Ten Kate D. II, bl. 670, en vglk. du Cange op 't w. *Manneria*. In de uitdrukking *van maniere* heeft het dikwijls eene beteek. van voortreffelijkheid, vooral ten opzichte van de gedaente en de bewerking van iets. *Van maniere is speciosus*, gelijk *van prise* (reg. 564) *pretiosus* is, dat meer het innerlijke, de deugd en weerde van iets aenduidt. Bilderd. N. Taelen Dichtk. Versch., bl. 183 verstond het niet in Reinout, fragm. III, vs. 135 (bij Hoffmann IV^{de} fragm., vs. 1543):

Si brochten manghen en penieren (l. *pedrieren*)
slingren, tribuken *van manieren*,

waer het niet *in soorten*, maer *van (goed en geschikt) fatsoen* beteekent, zoo als blijkt uit M. Stoke, I, vs. 605, door Huyd. wel gemeesterd, maer niet geheel genezen:

Gaf utermaten scone juwele,
wonder sconeit *van maniere*:
soe gaf hem ene taffe diere, enz.

«Zoo moet men lezen», zegt Huyd.; wat de geheele plaets en vooral wat *sconeit* aengaet, misschien! Doch het blijve zoo. Maer waerom liet hij vs. 675:

Een gouden cruce *van [sconeit] maniere[n]*,
en oec ene kasuffe diere,

geheel onaengeroerd? Hij heeft verder ook het woord in zijn Gloss. vergeten. Voor *manieren* moet menigmael *maniere* gelezen worden. Staet hier bij Geraert en reg. 168: *na geestelec manieren* waerlijk in 't meerv.? Reg. 329 is *na vogel maniere* het enkelv., en Flor. en Blanc., vs. 3870, zal welligt ook moeten staen:

met menegher *maniere* van snaerspelen;

maer de verbuiging van 't woord schijnt al vroeg twijfelachtig geweest te zijn. — *en hoe*, een tegenwoordig nog niet ongewoone pleonasmus, maer veel gewoonelijker omgekeerd: *Hoe en op wat manier*.

167. *dat (hoe-)*, z. reg. 66. — *Kieren* d. i. *keeren* (r. 1145) *wenden*, Limb. uitspraak, in 't Lev. v. Jhs. overal *kiren*; c. 12, ook eenmaal *kerden* voor *kirden*, d. i., *kierden*, *keerden*.

169. *vueghdent*, d. i. *schikken*, *beschikken* *het* (Cantipr.: *instituent*). — Hs. *datd oudste*, fout uit de gewoonte ontstaen van *dat* *dat* zoo te schrijven. — *van desen* in plaets van *van haer* of, op zijn Ouds, *van hen*, in dativo.

170. Het Lat. zegt *aetate majorem ut vacaret orationi, mediam ut curam ageret* [*domūs* ontbreekt in beide hss., en hs. B. heeft, in plaets van *aetate*, de schrijffeil *aetatē* (sic).] *junioorem autem Christianam, ut ad pascua euntia pecora custodiret*. Zij rigtten dus haer huis in als een klooster, waer de oudste alleen een soort van Non, en de twee jongsten slechts Zusters waren. Dat is 't geen reg. 68 gezeid wordt; in 't Lat., volgens Codd. : *secundum modum religiosum vitae vitam suam disponere cupientes*. De vraeg of Christina tot eene geestelijke orde behoord hebbe schijnt mij door deze plaets volkomen beslist te wezen : neen! — *becommert*; men kan bij Kiliaen dit dietsch woord door een dertigtal latijnsche uitgelegd zien. *Kommer* beteekent alle soort van beletsel, last en leed, waardoor iemand zijne vrije handeling benomen wordt, *ziekte, ongeluk, schade, moeyte, angst, droefheid*, enz. Het woord is verwant met het Oudhd. *kūmjan, kūmōn*, ons *kuimen*, d. i. *klagend zuchten*, en met het Hoogd. *kaum*, Ouddietsch *cume*, bij Geraert *coyme*. Zie de plaetsen in 't Gloss. *Bekommeren* is dus *moeyte geven, zorg verschaffen*. Van *ziekte gekommerd* of *bekommerd zijn* was oudtijds eene zeer gewoone zeggung. Zie de Aantt. op het IIIe D. van Maerl. Sp. Hist., bl. 40 en 41. *Kommer* schijnt ook met *jammer* ~~_____~~ te hangen.

172. *Van Kerstinen*, d. i. *omtrent, aengaende K*.

173. *dat quēc*, d. i., *het vee*; anders *quic*. Z. Kiliaen die al de beteekenissen opgeeft, en de Glossarien van Huyd. op Stoke, van 't Lev. v. Jhs., van de Dietsche Doctr., enz. *Quic* (*kwik*) beteekent meer bijzonder *jong-vee, de jongen van dieren*; Vertal. van Boët., bij Huyd. II, b. 589 : *alst wel an de stomme beesten blyct, die elc haer quic bestieren met groter nernste*. Eigentlijk in 't levendig, *zich met levendigheid bewegend*. Vergelijk *kweken, verkwikken, kwikzilver, kwiksteert*, enz. Het Truiersche *kwikkelen*, d. i. *hangend wiggelen of wiegelen*, behoort nader tot *wegen, wagen*, als zijnde *gewiggelen*; doch allen behoort tot een zelfden wortel, tot welken het lat. *vigere* en *vivers*, in 't Fr. *vitre*, bij onze Walen *riquer*, ook moet betrokken worden. *Queckenoot* in Ferguut is, even als *queken hoot* uit den Dietschen Catoen, vs. 119, door Jonckbloet op de D. Doctr. aengehaeld, niets anders dan *beesten- of schaepskop(pen)*; het vee telt men bij *koppen*, en onze boeren zeggen zoo wel dat iemand tien *peerds-koppen* in zijnen stal heeft, als zoo veel werkpeerden. Zotter dan ~~_____~~ *queken hoot*, in den Catoen, herinnert mij het *vervecinum caput* dat

men, als compliment, in meer dan eene geleerde noot van de XVIe en XVIIe eeuw — zelfs bij Lipsius lezen kan. Z. nog over *quec* de aent. van der heer A. Ypeij, in de Jagers Taalk. Magaz., IVe D, bl. 213.

174—75. *sonder beiden, also tollec en also saen als*, enz., is een pleonasmus. Cantipr. heeft alleen: *Nec mora*. Eene niet minder overladen zeggng vindt men in de Sproke v. Beatrijs, vs. 253:

en (si) ghincker heymelijke uut;
stillekine, sonder ghelut;

en in 't Lev. v. S. Lutgardis, B. II, c. 3:

want sonder beiden, te hant, met dien
dat si hem bat so ernsteleke, enz.

Onze Ouden hadden veel meer adv., dan wij thans nog hebben, om het denkbeeld van *gauw*, *rap*, *ras*, *snel*, *haest*, *dadelijk*, *spoedig*, *ijlings*, enz., uit te drukken. Behalve *tollec* en *saen*, die wij hier zien, vindt men *schiere*, *varinghe*, *ga* (ons *gauw*), *galike*, *galinghe*, *haestelinghe* (Lek. Sp. II, c. 36, vs. 277, var. *handelinghe*; vglk. vs. 61.), *cortelinghe* en *cort*, *quic*, *doon*, *flux*, *boude*, *boudelike*, *houde*, *gheraen*, *gheringhe*, *sniemen*, *staphans*, *rechteoort*, *bottelinc* (Kil.), en meer anderen. Daer ware over sommige wel iets te zeggen, zoo mijne Aenteekeningen niet reeds maer al te wijd uiteen liepen. Z. reg. 280.

176. *gedaen*, d. i., *volbragt*, althans *vastgesteld*. Vglk. r. 1457, 1463, 1554.

178. *dat omoedechte ambacht*, d. i., *het nederigste beroep of werk*; want dat *omoedechte* hier in plaats van *omoedechste* staet, gelijk boven, reg. 121, *menechten* in plaats van *menechsten*, kan, bij het inzien van 't Latijn en van den zin, niet betwijfeld worden. De latijnsche comparat. *viliori et humiliori officio* kan of wel absoluut verstaen worden, gelijk *senior* voor *senex*, of wel, zoo men acht geeft op de beteek. van *officium*, genomen worden als alleen de bezigheden der twee jongste zusters met elkander in vergelijking brengende; en in beide gevallen kon onze tael zich niet beter dan met den superlat. uitdrukken. Men voege hier bij, dat ook v. Heelu, vs. 5916, een dergelijken superl. aanbiedt; het Hertogdom van Limborg, zegt hij,

bleef den hertoghe Jan
van Brabant, diet eerlike van
vore Woeronc, in des swerts oort,
ten slouten wighe die es behoert;

waer Willems zelfs onnoodig achtte een ander voorbeeld er van aen te wijzen; hij schreef er enkelijk onder « voor *stoutsten*; als zeer « gewoon bij de Ouden. » Hij had zulks bij gevolg meermaels aengetroffen. — *omoet, oetmoet, ootmoet*, of met eene *d*, want men spelt het op meer manieren, komt van *ode*, d. i. *ledig, vlak, gelijk* of *essen*, en *moed*, d. i. *zin*. Hieruit spruit de dubbele beteek. van *nederig* en *genadig*. *Effen* staet tegen *hoog* en *verheven* over; het sluit dus het *moeyelijke* en verder het *fiere* en *stuersche* uit. Een voorb. van *ode* voor *gemakkelijk* en een tweede, misschien wat meer in den zin van *geerne*, toont Huyd. uit Maerl. en uit Stoke aen, D. II., bl. 288—90. Het tegengestelde is *noode*, in 't Lat. *aegrè*, met *moeyte* en *ongeerne*. *Ootmoet* is letterlijk *aequus animus*, *genadig*, *billijk*, *gunstig gemoed*, en wanneer men meer op de beteekenis van *ledig, leeg* of *laeg* drukt, *nederig gemoed*. Het was oudtijds in beide beteekenissen even gebruikelijk. Lek. Sp. II, 28, 58, vind ik, voor *ootmoedelijke*, in de var. *triendelijke*. — *ambacht*, d. i., *bediening, post*, ook wel *ambocht* geschreven. Het beteekende eertijds alle gewoone bezigheid, al wat iemand te doen plag, bijna gelijk het woord *métier* in 't Fransch. Z. Huyd. op M. St. en Prof. Clar., Heim. d. H., bl. 469; in de aenteek. op Maerl., Sp. Hist., III, bl. 21; wordt het door *offices* verklaerd. Vglk. Graff, Sprachsch., Vorr. bl. IX, 6; Bilderd. op Huygens, Koren-bloemen, bl. 252; Clignett, Bijdr. en Lev. v. Jhs., Gloss. — *steet*, d. i. *staet*. — *daer*,.. Waer? in 't Lat. ? of zonder eigentlijke betrekking?

179. *nien ginc af*, d. i. *niet verliet*, niet ontbrak; z. reg. 137 en vglk. Dr Jonckbloets Gloss. op de Dietsche Doctr. en op Beatrijs, alsmede prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 451. Wat de constr. betreft, *afgaen* werd met den dat. van den persoon en den genit. der zaak verbonden. Maerl., Sp. Hist., II, bl. 146 :

Pieter volghedem van achter naer,
al tofe des Biscops, int hof,
daer hijs Gode driewaerf ginc of.

Zoo ook in 't Middhduitsch; Trist., 16092 (bij Grimm, IV, 690) :

im solte Gylân
sines gelübedes abe gân.

De genit. der zaak staet ook alleen, D. Doctr., II, vs. 3216 :

en hets beter die doet ontfæen,
dan des gheloeres ave gaen;

waerke lezing. door meer hss. bevestigd, te vergeefs door den Derr-

schen druk van den jare 1489 tegengesproken wordt. Daer leest men:
dant gelove of ghegaen.

Uit het aangemerkte volgt dat *der waerheid afgaen*, r. 137, zoo wel een genit. als een dat. kan wezen, naer mate men zich *de waerheid* als zaek of als persoon voorstelt. Ik neem hēt voor een genit. In 't Taelk. Magaz., IV. D., 1^e St., bl. 44, IVe fragm. door Bergman uitgegeven, vs. 43:

Als dat volc dan des wert vroet;
en si (*dat volc*) die dinc wel verstaen,
Selen si *Antkerst af gaen*
en vlien en seuwen sijne leeren
en te Gods twee knechte(n) keeren,

moest zonder twijfel *Antkerste*, in dätivq, en *ave gaen* gelezen worden; **maer** het woord staet daer overal onverbogen, zelfs vs. 35:

Antkerst sijn contraer.

180. *Maer hi gaf*; enz. Men lette op de verandering der constructie, die eerst afhankelijk (*dat*) was, ■■ in eens regstreeksch wordt.

182—3. Het Latijn (codd.) heeft: *secretisque eam caelestibus saepius visitabat*. — *Visenteerd*, d. i. *visenteerde*, bezocht; de ■ werd om de maet geëlideerd. Te St. Truiden hoort men op den dag van heden nog immer *visenteren* voor *visiteren*. — *sint*, d. i., *sedert*, komt mij voor zaemgetrokken te zijn nit *sident*, dat Huyd. op Stoke I, vs. 1245, in twee zijner hss. vond, waer een derde *seder* had. Vglk. mijn Verslag, bl. 501—2, in de noot, en Grimm, Gr. III, bl. 97, 217 en 258.

184. *al onbekint*, d. i. *geheel onbekend*.

185. (*onbekint*) *van allen mannen*, versta eenvoudiglijk *van (aen) alle menschen*, *hominibus*, niet *viris*.

186. *Kinleke en heimeleke*. *Heimelijk* kan hier uit hoofde der betrekking tot God niets anders dan *vertrouwd* beteekenen, al heeft het in 't Lat. eene verschillige beteekenis: *Solique deo tanto notior quanto secretior*, te weten, *ab hominibus*. Geraert heeft het anders verstaen en mede tot God betrokken. De zin verbood het; **maer** 't gebruik van 't middeleeuwsch Latijn liet het hem toe. Bij duCange: *SECRETIO*, *societas*, *conjunctio*, *pactum*; met een voorb. uit de Monum. vetera van Ludewig: *pacem non abrenuncio a Domino vestro, an amicitiam et secretionem*. Vglk.; behalve meer plaetsen bij onzen Geraert, d. Lek. Sp. II, 36, 2:

Nichodemus hadde des verdient
 Dat hi was *hemelike* vriend
 Ons Heren Jhesu Christi;

waer de var. *onsen here*, op zich zelve goed, door den genitivus *Christi* tegengesproken wordt. In 't IIe fragm. v. Karel d. Gr., vs. 17, staen *hemelike* (sic) en *getrouwic* (sic) naest elkander.

187. *Verblides haer*, d. i. *verblijdde zij zich*. Ik was eerst *gene-*
gen hier *verblides haer* als impersonael voor *verblijdde (het) haer* des
 te nemen, gelijk r. 1422 *den verreder gruwelde daer af*, en wat er dan
 nog nader bijkwam, r. 237, *ontfarmes des herten mijn*; maer,
 ten eerste, ik heb tot hier toe nergens eenig ander voorb. van een
 onpersoonelijke constr. bij *verblijden* (over *ontfarmes* te zijner
 plaetse) aangetroffen, terwijl de persoonelijke een weinig verder,
 r. 252, te vinden is : *mijn Here verblijdde hem*; Heim. d. Heim.,
 vs. 2012, is de wending :

Dien iuede began *therte verbliden*,

even zoo persoonlijk en op meer plaetsen. Verder, met de slot-
 s van *verblides* voor eene verkorting van *des* te nemen, zou men *daer*
omme volstrekt overbodig maken en een zeer aanstootelijken pleo-
 nasmus bekomen. Eindelijk laet zich de ondrukking van de *e* in *ver-*
blides, voor *verblidese*, genoegzaam uitleggen door de gewoonte van
 onzen Schrijver, van zijne verzen, om zoo te zeggen, ook ortho-
 graphisch af te meten en het gehoor van den lezer te hulp te
 komen; waerover men mijne Inleiding zien kan. De *e* van *ver-*
blidese wordt hier geëlideerd uit hoofde van het volgende *haer*,
 gelijk r. 219 die van *dedense* uit hoofde van het volgende *eten*. Wat
 meer is, in 't Lev. v. S. Lutgardis, B. II, c. 2, komt het zoo nog eens
 voor :

Nochtan *verblides haer* sunderleke
 alst convent in spisen had bat.

Vglk. r. 237 nog ander bewijzen. — *Met rechte wale*, d. i. *wel te*
regt, door omzetting.

188. *eñ sprac*, d. i. *eñ si sprac*. Het pers. pron. wordt op die
 wijze honderdmael uitgelaten; vglk. r. 381. 711. 820. 825. 1106.
 1111—13. 1186, enz.. Codd. hebben hier : *Unde per Ysaïam dicit* :
secretum meum mihi, *secretum meum mihi*; de Boll. : *gloriatur dicens*.
 Die woorden zoo gelukkig door onzen Ger. vertaald, staen bij Isaïas,
 XXIVe Cap., 16^e vers, waervoor men echter in den Staten-Bijbel

vindt : *Ich worde mager, ick worde magher!* — *tale*, z. prof Clar., Heim. d. H., bl. 152—53 en vglk. onder r. 14 het eind van de Aent.

190. *hi pleegt geerne* is een pleonasm. Het Lat. zegt. *Est enim ipse* (te weten, *Deus?*) *verecundus amator*. Geraert heeft *ipse amator* bijeen genomen, en *verecundus* alleen tot prædikaet gemaekt; daerdoor is het voorstel algemeen en zoo veel als eene spreuk geworden. — *Scamelec*, in 't Lat. *verecundus*. Geen ander bijvoeglk. naemwoord in onze tael noch ook in 't Fransch kan het hoogst zedelijk gevoel uitdrukken dat daerdoor beteekend wordt. De *schamelheid* is een mistrouwen der onschuld van haer zelve, waeruit de vrees ontstaet van zich aen de oogen der menschen en aen hun oordeel bloot te stellen. Dit was nog de voornaemste beteekenis van dat woord bij Kiliaen; sedert verloor het bijna die zedelijke beteekenis, vooral in Holland; om nog alleen iets uiterlijksch, de armoede, enz. aen te duiden. Dit getuigen de wdboken als mede de aenteek. van Prof. Clar., Heim. d. H., bl. 137—39. — *te sine*, d. i. *te zijn, te wezen*.

Reg. 191. Opschrift. *Wie dat si doet was*, voor *hoe dat zij stierf*, is eene zeldzame manier van spreken, doch het Lat. *Quomodo mortuifuit* schijnt daer aanleiding toe gegeven te hebben; vglk. r. 1464 en 1831. — *gevielt* is hier wel *geviel het*; vglk. r. 3 en 45.

192. *uffende* d. i. *oefende*, Hoogd. *üben*. Z. r. 79, en vglk. Lev. v. Jhs. c. 15 en Nalez. bl. 17.

193. *daer af* d. i. *daer van*. *Af* en *van* zijn verwante voorzetsels, die elkander in een oud *afana* schijnen te raken. Z. Grimm. Gr. III. bl. 253 en 262. — *cranc*, d. i. *ziek*, eigenlijk *zwak* (gekrenkt); in 't Angls. *cringan*, *sterren*, en *crang*; dood; waervan ons *krenq* en, ondanks Charan en zijne schuit, het Fr. *charogne*, ten zij de twee wortels zamengeloopen zijn. *Krank* beteekent elders ook *gering*, als in Reinaert, vs. 363 *cranke have*, en 'het woord *gering* zelf heeft geen en anderen oorsprong. Ander aanwendingen zie men bij Kiliaen en v. Hasselt. Het geen Geraert hier zegt, drukt Maerl., Sp. H., III. bl. 272, op deze wijze uit:

Daer wart der heilegher vrouwen wee
en sciet van desen live,
ghelijc enen zaleghen wive.

vglk. r. 851.

194. *Starf*, d. i. *stierf*, z. Gloss. — *eer iet lang*, d. i. *eerlang* of, zoo als elders, *onlanghe daer na*. Vglk. v. Heelu, vs. 205 :

Her Godevaert van Parweis *starf*
Daer na sciene.

— *iet*, vglk. reg. 126, en voeg er bij Huyd. op M. Stoke III, bl. 379 :
« *iet* voor *eenigszins* komt in dit werk en elders voor; zie IV,
« 1223. » Het komt dus overeen met het enclit. *ti* van de Grieken.
Zoo ook *iet verre*, v. Heelu, vs. 6853 :

eer hi sciet
van den proefst toen *iet verre*.

Over *iet lanc* (*ietlanc*) z. Grimm. III, bl. 99.

195. *leidmen*, d. i. *leide men*, *legde men*; vglk. regel 37, en voeg bij de daer aengeteekende voorbb. Van Heelu, vs. 186, *Daerna thoenese*, d. i. *toonde zij*, waer v. d. Damme *toonde si*, en Velthem *tonetse* heeft; in 't Boec van den Houte, *horet*, d. i. *hoorde dat*; *legheze*, d. i. *legde ze*; *voerese*, d. i. *voerde ze*. Z. het Gloss. van dat boec, letter D, waer de heer J. Tideman die drij vormen aanwijst met een *enz.*, dat er meer doet onderstellen welke ik niet gevonden heb. In den regel waer *voerese* zich in bevindt (430) :

David ginc ten selven stonde
en trac die roeden uter erden
ende *voerese siere verde*,

is *siere* de gewoone syncope van *sinere* (*zijner*, te weten, van David, die de roeden met zich meê voerde) ■ moet, voor *verde*, *verden* gelezen worden. Over het verminken van de uitgangen der wkw. bij aenleuningén, z. Grimm, Gr. I, bl. 505, n.; Bild., Versch. III, 157. — *den lichame*, in acc., want oudtijds was *lichame* van 't mann. gesl. — *in midden* is een oud adv. waervan wij de præpos. nu weglaten, gelijk het reeds de Angelsaks. in hun *middum*, anders ook *tô middes* (*te midden*), en soms ook het Middhd. in *mitten* deed. Z. Grimm., Gr. III, bl. 94, 95, 104, 106, 153, 4. ■ 268—69; IV, bl. 796, 810, enz. Daer Grimm niet alleen uit Tristr. *enmitten*, maer ook uit andere middhd. schriften *en alnitten*, *inalnitten*, *nalnitten* bijbrengt, zoo vermoed ik dat hier, bij Geraert, *in midden al* doet door omzetting voor *in aln midden d.* staet, want het onverbogen *al* laet zich verschuiven bijna gelijk ■■ wil; *al in midden* zou daer even zoo goed geweest zijn. Wanneer *al* tusschen het voorzetsel en

midden in staet, is het noodwendig een adject. ; in 't begin geplaetst is het een adv. ; achteraan kan het een van beiden zijn. *Al tot doot (dood)* betrokken, zou, even als reg. 208, door *geheellijk*, tot het wkw. (*leidmen*) betrokken, door *reeds* moeten vertaald worden. Vglk. reg. 1520 : *in midden thues*. Wat het gebruik betreft van de lijken *midden* in 't huis op den vloer uit te strekken, z. reg. 1754—55 :

liggende opter erden .

als te ligghene plegghen de like.

Codd. *positum est in medio exanime corpus*, etc. Vglk. mede r. 447.

197. *Seer*, d. i. *droefheid*, *misbaer*, Bij Stoke ook *sericheit* (*sericheden*), III, vs. 4, alwaer men eene lange aent. van Huyd. op dat woord lezen kan. Voor *seer* of *sere maken*, zei men ook meer eigentlijk *sere driven* (*drijven*) ; doch vglk. r. 653. — *te rollen* *genoech* kan, zoodra men de spraekk. ter zijde laet, op tweeërlei wijs verklaerd worden : *ten rollen* *genoegen* of wel *genoeg ten rolle* ; alsof men in latijnsche woorden zeide : *ad plenam satietatem* of *satis ad plenum*. De zin is klaer, doch ik teeken hier de zwaarigheden aen die de lezer oplossen mag. Het neutr. *genoech*, dat in *Reinraert*, vs. 1625, gevonden wordt, maekt in dativo *genoeghe* ; waervan de *e* niet ligt onderdrukt wordt. Kilian geeft een *ghenoeghe* (*satias*, *sufficientia*) op, dat hij van *ghenoechte* (*jucunditas*, enz.) onderscheidt ; maer de Ouden kenden waarschijnlijk dien vorm niet (gelijk in 't algemeen de subst. fem. op *chte* of *gte* van lateren oorsprong zijn) ; *ghenoeghe* zal wel oorspronkelijk eenerlei met *genoëchte*, als mede van het zelfde geslacht wezen ; zoo het integendeel een neutrum of zelfs een masc. ware, gelijk in het Gotisch *ganaúha*, (Grimm, III, bl. 487), dan zou altijd de onderdrukking van de *e* in dativo als eene dichterlijke vrijheid moeten beschouwd worden. Ik neem dus *genoech* voor een adverb., en insgelijks *te rollen* voor eene adverbiale uitdrukking, waarvan *te* een voorzetsel, en *rollen* de dativ. van het verouderde substant. *rolle*, d. i. *rolheid*, *terzaedheid*, is, gelijk men nog *oude*, *lieve*, *gezonde*, *gedane*, enz., voor *oudheid*, *liefde*, *gezondheid*, *gedaente* vindt. In het *Niëbelungen-lied* komt het op meer plaatsen voor : v. 4247, 4711, 5348, 8347, 8830, enz., zelf als masc. (gelijk mede in 't Oudhd. zoo wel *follo* als *folla*, Grimm, III, 142 en 495) ; in ons Dietsch kon het alleen femin. wezen. Wil iemand het voor een dat. plur. van 't adj. *rol* houden, gelijk wij in sing. *ten rolle* zeggen, dit sta hem vrij. Om de gegrondheid echter

van het boven aangeduide onderscheid tusschen *genoech te vollen* en *ten vollen genoeg* te bewijzen, diene de var. bij Maerlant in het stuk van der Drievoudichheide. In 't Zutphensche hs. (N. Werk. d. M. v. Leid., III, 2, bl. 65) staet :

Zoe weet ic wel dat ic en moghe
berichten dat *te vollen* doghe;

en zoo had Maerlant zonder eenigen twijfel geschreven. Wat geeft ons daervoor Van Wijn?

Soe weet ic wel, dat ic en moghe
berechten dat, *ten vollen* toghe;

een afschrijver namelijk *doghe* (*deuge*) niet verstaende, heeft er een subst. *toghe* van gemaekt, waardoor *vollen* te gelijk een adj. geworden is. Vrglk. in de Heim. d. Heim. de var. van vs. 1558, die, alleen *ten* opzigte van den voorgaenden regel, de eenige ware lezing zijn kan. Men merke overigens het verschil aen tusschen *ten nausten* en *te vullen* (sic); vglk. reg. 555 *te lesten*. *Gout en silver te vullen* staet ook in Flor. en Blanc., vs. 1424. — De plaets uit het gedicht v. d. Drievoudichede vind ik thans in de Nalezingen van Meijer gedeeltelijk beter geschreven, maer daerom niets beter verstaen, althans wat den eersten regel betreft (want bij v. Wijn zijn twee verschillende regels met elkander verward): Het komma, welk achter *dat* staet, moet er voor komen: *berechten*, (zoo) *dat* (het) *te vollen doghe*. *Doghe* is een wkw., zoowel als vijf regels verder *toghe*. — Ander voorbb. van *te vollen*, zijn, bij Maerl., Sp. Hist. I, bl. 4:

noch tonghe (can) besceden daer bi
te vullen wel, wat God si;

waer *wel* omtrent zoo staet, gelijk *genoech* bij Geraert. Bladz. 148 van 't zelfde deel; op welke plaets hij van Manahem zegt, dat hij

maect vrientscap met eenen *Fullen*,
Die coninc was en *niet te vullen*
Over Assyria; . . . . .

waer, zonder twijfel, *Fullen* en *te vullen* moet geschreven worden, hoe men dit laetste ook verstaen wille; daer het mede voor *onverzaedbaer* kan staen. Z. IV^{de} Boek d. Koningen, c. XV, vs. 19, de sommen die door Manahem aen *Phul* (*Fullen*) betaeld wierden. V. Heelu, vs. 8297, voegt er nog *sere* bij:

hoe datmen se mochte volprisen
van vromicheden *te vollen sere*.

Men merke ondertusschen dat in meer talen het overvloedig weenen

eene verzadiging of voldoening geheten wordt (*se rassasier de larmes* en *fam. pleurer son soul; expleri, satiari, saturari lacrymis*, en grover nog bij het limbursch gemeen : *zijnen buik* of *schoot vol weenen*). — Men versta het begin van deze aenteek. zoo niet, als of ik het voor onmogelijk hield dat *genoech* een dat. ware; ik twijfel, dat is al. Vglk. r. 399.

198. *ter kerken*, waer? te Brusthem of te St. Truiden? Wie zal ons dat zeggen? vraegt Mantelius in zijne Hist. Loss., en hij wil nogtans eenige regels verder dat Thomas, toen pastoor van O. L. V. kerk te St. Truiden, en later, in 't jaer 1240, abt van 't Benedictijner klooster aldaer, bij de hier vermelde verrijzenis tegenwoordig was. Christina kon in dien tijd niet meer dan vijftien jaer-oud wezen, en het is niet waerschijnlijk, noch het volgende verhael laet toe te gelooven, dat zij toen reeds hare zusters verlaten had. Ook was het wel in haer eigen wooning dat men ze dus ter begravenis bereedde en over haer weende. Maer die wooning, d. i., haer geboorteplaats, is onzeker. Wij hebben gezien, reg. 155, dat de hss. van Cantipratanus hieromtrent zeer verschillen, en de Carthuiser Dionysius, anders *van Rijkel* en *van Leeuw* genaemd, die in zijne jongheid te St. Truiden studeerde, wanneer nog eenige lieden leefden, zoo men zei, die de ooggetuigen van Christina's wonderdaden nog gekend hadden (hij stierf den 12 maert, 1471), belijdt in een oud handschriftelijk uittreksel uit zijn boek *De quatuor novissimis* (Bibl. universit. Leod. cat. N° 292, f° 146) dat men toen reeds niet meer wist of zij te St. Truiden, dan wel te Brusthem ter wereld kwam : *Denique nata fuit de opido Sti. Trudonis*, ut aliqui dicunt, *vel de villa nomine Broestem, sita juxta oppidum memoratum. Recordor quod, dum in pueritia frequentavi in opido illo, frequenter in scholis audivi mentionem de mirabili illa Christina. Atque, ut dicebatur, aliqui tunc vixerunt in Sto. Trudone qui noverunt nonnullos qui ipsam feminam gloriosam viderunt in carne* (sic ms.), etc. De geleerde Carthuiser toont zich uiterst voorzigtig, en wacht zich wel van iets meer te zeggen dan hij zeker weet. Ik meen echter, wanneer ik alle getuigenissen en omstandigheden wel overweeg, dat Christina te Brusthem geboren werd.

205. *So vlowenghe gemene*, d. i. zoo *vlugttien* (vloden) *zij in 't gemeen, allen*. Dit enklitisch *-ghe* in plaats van *se* of *ze* heb ik tot nog toe in geen ander hs. aangetroffen, noch ik weet aan welk gedeelte

van ons land zoo eene uitspraak moge behoord hebben. Het dient gelijk *se* voor 't meerv. en 't vrouw. enkelv., voor nom. en acc., meestal op den derden pers. van 't meerv. terugleunend; doch mede eens op den derden pers. van 't enkelv.: *deedghe*, r. 471 en tweemaal ook op *men*: *sach menghe*, r. 314 en *mocht menghe*, r. 316. Het staet verder nog op de volgende plaetsen: reg. 219, *leiddenghe*; 220, *vermaectenghe*; 227, *voerdenghe*; 248, *vuerdenghe*; 320, *bondenghe*; 383, *woudenghe*; 387, *soudenghe*; 474, *jaeghdenghe*. — *gemene* houdt ik hier voor een adv. even als r. 1693. Vglk. Grimm., III, 116.

206. *Sonder* is hier geene praepos. gelijk r. 13 en elders, maer eene conjunctie, Lat. *sed*: *de liede... vlowwen gemene, sonder* (d. i. maer) *die oudste suster allene bleef daer*. Dit *sonder* is in onze taal een zoo veel te merkwaerdiger verschijnsel, daer het reeds in 't Middhd. hoogst zeldzaam was. « Für den begriff *sed*, » zegt Grimm. Gr. III, bl. 279, « überlieferten die jüngsten ahd. quellen *sunder* und *nube*; « ein mhd. *sunder* (*sed*) scheint selten und eben durch den gewöhnlichen gebrauch der praep. *sunder* (*sine*, *praeter*) verdrängt; » en hij brengt er één voorb. van bij: *nū ne bīt, sunder dū vare*, d. i. *nū beid niet, maer ga*. Op het verschil, dat het later Hoogd. tusschen *sondern* en *aber* stelt; en dat reeds in het Oudhd. van de IX^{de} eeuw (*suntar*, *avar*, enz. Grimm. ibid. bl. 278), ja in het Goth. (*ak*, *akei*, *id* ibid.) bestond, kan hier geen acht gegeven worden, dewijl wij daertoe, ten opzichte van onze overige conjunctien van gelijke betekenis, in 't algemeen ook niet streng verbonden zijn. Dan, zoo eene voorafgaende negatie volstrekt vereischt ware, zou men ze des noods uit de tegenstelling denken kunnen. — Wanneer *allene* bij de praepos. *sonder* staet (z. r. 13), dan kan het somtijds twijfelachtig zijn of de schrijver het als adj. of als adv. gebruikt hebbe; hier is *allene* zonder twijfel adj. en de Zusammenhang is zoo als ik hem straks aangezeen heb.

207. *te haren onwille*, d. i. *tegen haren dank*; vglk. r. 1424. In 't Lev. v. Sinte-Lutg. I, c. 22, lees ik:

Die daer waren *the haren ontroesta*.

Eene andere uitdrukking daervoor, die ons veel vreemder schijnen moet, is *an haren danc*, welk bij de meeste oude schrijvers zoo menigmaal voorkomt, als bij Maerl., Sp. Hist. III, bl. 273; bij V. Heelu., vs. 4920, 6558; bij de Clerc, enz. In 't Middhd. *āne minen*

dank, en naest *sunder* ook *über minen dank*; z. Grimm, III, bl. 131, 157, 160, enz. Doch Oudhd. *ána* en Middh. *áne* zijn gelijkbeduidend met ons *zonder*. Vglk. Hoffm. v. Fall. Anmerk. op Renout v. Montalbaen, fragm. III, vs. 1107 (*te ondanke*).

209. *ut was bracht*, d. i. *tot het einde gebragt*, of *geëindigd was*; vglk. r. 1191, waer men zou genegen zijn aen de zelfde uitdrukking eene geheele verschillende beteek. te geven.

210—12. *dwancse dat si moest comen* is een zeldzame constructie en een pleonasmus, in plaets van *dwancse te comen* of *dat zij kwam*. — *daer neder* zegt weinig meer dan *neder* alleen; vglk. r. 1521. *Neder* hangt streng te zamen met *van den balken*, en *daer* kan ook met *weder* verbonden worden.

213. *Sulke liede*, d. i. *sommigelieden*, gelijk bij M. Stoke en v. Heelu, op meer plaetsen. De Franschen gebruiken hun *tel* op de zelfde wijze. Het is waerschijnlijk dat, in 't begin, het een en het ander altoos gevolgd was door een relativum; *sulk die, tel qui*, met emphasis, beantwoordende dan aen het *is qui, hujusmodi qui* der Latijnen (vglk. r. 135, *die gaste, die*, enz.), en dat allengskens de constructie met de verzachte beteekenis veranderde; vglk. r. 1739.

214. *aengedaen*, d. i. *aengenamen*; fr. *revêtu, contracté*, omtrent gelijk men dat woord van kleederen gebruikt. — *geestt* voor *geest* is een drukfeil.

215. *sodēneghe*, d. i., *zoodanige*, elders ook *sus-of sosteneghe*, *dus-of susgedane*, *aldustane*, enz., z. Grimm's Gr. III, bl. 64 en vglk. r. 1647.

216. *geliden*, d. i. *lijden, verdragen*. — *Sonder quale*, d. i. *zonder ongemak*. *Quale* is verwantschap met *quelen*, intransitiven vorm van *quellen* (*kwellen*), impf. *ic qual*. In 't Lev. v. Jhs. c. 56, *quelnesse*, eerder in den zin van *quale* op deze plaets, dan van *kwelling*.

217. *den roke*, d. i., *reuk*, door eene niet zeldzame verwisseling van *o* en *eu* als *logen, leugen, dogen, deugen, sproke, spreuke*, enz. — *Roke*, van 't vrouw. gesl., beteekende *rots, steenrots*. Z. de Gloss. op M. Stoke, Ferguut, op 't Boec v. d. Houte, enz.; te onderscheiden van *roec*, r. 108.

218. *leiddenghe*, d. i. *leidden* ze. Z. r. 205 — *te samen*, pleonasm., want de zin is niet, dat beide-zusters gezamentlijk haer leidden,

dat ze getweën zulks deden, en niet eene van haer afzonderlijk, maer dat zij Christina met haer mede naer huis leidden, even als of er stond, dat ze alle drij te zamen terugkeerden.

219. *vermaectenghe*, d. i. *bezorgden* of *herstelden*, *versterkten* haer, te weten, met voedsel. Men lette dan op het *hysteron proteron*, want *dedense eten* moest voorop gaen. Doch waerom niet *dedenghe*? Waerschijnlijk om het gehoor niet te kwetsen, daer de *e* op het eind moest geëlideerd worden, want er staet zelfs in 't hs. *dedens* en niet *dedense*. Ik denk wel niet dat iemand deze slot-*s* zal willen gelijk stellen met diegenē waervan voorbb. gegeven zijn onder r. 37, al staet hier zoo wel als daer de kleine (niet de lange) *s*: *Dedengh eten* zou bovendien verwarring veroorzaekt hebben (*ge eten*, vglk. r. 634). Op 't eind van 't I^e B. van 't Lev. van St. Lutgard. staet nog eens *dedens* op de zelfde wijze. Vglk. r. 187. — *Vermaken* (*vermaecken*, sic) heeft bij Kilian ook de zonderlinge beteekenis van *ontstellen* (*deformare*), *lasteren* (*calumniare*): zou dit eenige analogie hebben met het Fr. *habiller quelqu'un*, iemand opschikken, voor hem zijn kwaed verwijzen? dan zou *vermaectenghe* hier bij Geraert ook *herkleeddense* kunnen beteekenen.

220. De constr. van dit en 't vlgde. vers is zeer vrij, door het tusscheninschrijven van de woorden *en gincghen toet haer*, eer nog heeft kunnen gezegd worden *wat* de vrienden wilden weten. — *geesteleke vrienden* (Codd. *amici spirituales*, het hs. van Roy Clooster had *spectales*. Voor Ouwercx achtergelaten) is het tegengestelde van *vrienden naer het vleesch* (*amici carnales*), dus niet hare zusters. maer de priester waerschijnlijk die haer bezworen had en andere geestelijke lieden. Mantelius zal hier zeker bijzonderlijk aen Thomas (reg. 198, aent.) gedacht hebben, dien hij tot ooggetuigen van hare verrijzenis maekt. Daer het bewezen schijnt dat Christina nooyt tot eenig klooster behoord heeft en zeker in den tijd, wanneer deze dingen voorvielen, haer verblijf nog bij hare twee zusters had, zoo is er volstrekt aen geene kloostervrienden, ik wil zeggen medebroeders of zusters, te denken.

221. *vreeghden*, hs. *tregghden*, d. i. *vraegden*. Te (Borch)Loon en rond Loon zegt men nog tegenwoordig *vreeghen* voor *tragen*, met den klank van het fransche *eu in heure*. Vglk. r. 238.

222. *gedoeght*, d. i. *geleden*, *uitgestaen* had. *Doghen* (*doeghen*)

of *gedoghen* was anders ook bij de Ouden *doorstaen* (*tolerare, durare*) en *verdragen, dulden* (*sinere, pati*), welke thans nog de beteekenis van ons *gedoogen* is. — *Doghen*, ons *deugen, goed, bekwaem* zijn, bij de Limburgers nog altijd *dogen*, behoort tot den zelfden wortel, gelijk in 't Lat. *virtus* (*doghet, deugd*) en *vis* (pl. *vir-es*) verwante woorden zijn: de morale beteekenis is van de zinnelijke afgeleid; wij spreken immers nog van *de deugd van een kleed*, enz. Daer verder in deze beteekenis de derde pers. sing. van 't praes. indic. meestendeels *doech*, zonder *t*, geschreven staet, komt het mij als zeer waarschijnlijk voor, dat het een oorspronkelijk imperf. is, welk in 't begin als hulpwkw. (*auxiliaire*) tot deze tweede beteekenis overgeloopen is: wat eene eerste proef niet doorgestaan of *gedoeght* had, daarvan zeide men dat het niet *doech*; het werd absoluut *niet goed* geheten. Z. mijn Verslag, bl. 604, vlgde. Het regelmatige impf. *docht, dochte* (*doogde, deugde*), hoe hoog het ook opklimt, is vervolgens van eene *seconde* formatie, waardoor begrijpelijk wordt hoe het tevens nog twee ander wkwden., *denken* en *dunken*, ten dienste staet. — *Wiedwijs* dat *ware*, d. i. *hoe, op wat wijze* dat *het* (daer, in de andere wereld?) *was*. Misschien kan het demonstr. *datd* = *dat dat* (waervan het eerste eene conjunctie en het tweede een pronomen is) ook tot het naest voorgaende: *wat si gedoeght hadde*, betrokken worden: *en hoedanig dat, wat zij geleden had, ware*. Ik versta het liever onbepaald. — *Wiedwijs*, op ander plaatsen *wiedewijs*, van eenerlei beteeek. met *wie* en *hoe*, met dewelke het afwisselend in de opschriften der hoofdstukken gebruikt wordt, is eene uitdrukking die men niet ligt bij eenigen anderen schrijver vinden zal. Dat *wiedewijs* vóór geen adject. kan staen, zoo min als *quomodo* in 't Lat., spreekt van zelf; maer het is aenmerkelyk dat onze Geraert in dat geval liever *wie* dan *hoe* bezigde: r. 495, opschr., *Wie suptyl*; 1383, *wie scone*! Vglk. Grimm., Gr. III, bl. 183, c. en 186, g., waer hij niet alleen dat gebruik, maer zelfs in 't algenieen ons adv. *wie* schijnt te miskennen. Dit woordje heeft de heer Willems uit Van Heelu ook aengeteeekend, onder andere plaatsen, vs. 5917, schoon zoo wel deze als de volgende regels nog uitlegging noodig hebben:

O wie hoghe was dat crieren,
daer men wapene soude anteren,
beide ten stride en ten tornove.
van Limborch! ie ende Monyoye!

Daer dat geruchte moest onder bliven,
 daer sach men hoeghe dade driven,
 ende met wapenen werken wonder.
 Owi! doen si ginghen onder,
 die vrome, enz.

Niet tegenstaende dit *owi!* van vs. 5924, meen ik dat, in den eersten der aengehaelde regels, het interrogatief-exclamative *o wie* vast staet. De zin lijdt hier geen *o wee!* noch *o wach!* vermits de wapenkreet van *Limborch!* en *Montjoye!* vóór het gevecht, een blijk van moed en vertrouwen, en geenszins van droefheid of neërslagtigheid was. Ik zeg vóór het gevecht, want vs. 5918:

Daer men wapene soude (h)anteren,

ziet op de afwachting en de toebereidselen, gelijk vs. 5921:

Daer dat geruchte moest onder bliven,

niets anders beteekent dan : in 't gevecht en gedurende den strijd, wanneer het minder op goed schreeuwen dan op goed treffen aenkwam. Ik geef nog in overweging of, bij Geraert, *wiedewijs* (*quemadmodum*) en *hoe* (*quid*) op eenige plaatsen niet zoo verschillen, dat het eerste meer de bloote manier, het *comment* van de Franschen, het ander, de bevestiging der zaak zelve, een zeker *comme quoi*, aanduidt? — De subjunct. *hadde* en *ware* getuigen van het spraekkundige gevoel des Schrijvers. — Codd. stemmen hier met den tekst der Boll. overeen, de *haekskens* ter zijde gesteld; de eenige var. is *et quid passa*, voor *vel quid p.* Het opschrift van 't vlgde. cap. is : *Quomodo educta fuit de corpore*, zonder meer.

223. *u* is hier een meervoud; doch z. reg. 1223.

225. *getaren*, eigenlijk *gegaen*, hier *vertrokken*. *Varen* was bij de Ouden schier zoo gemeen als *gaen*, en kwam hiermede in gebruik en beteekenis omtrent overeen. Het was misschien in zeker spreekwijzen iets krachtiger, als in *te gemoet varen*, en andere, waer wij nu *trekken* of ook nog *varen* zeggen, liever dan *gaen*. *Vaert* of *verde* was *gang*, *togt*, *reis*, als nog blijkt uit *hemelvaart*, *bedevaert*, *uitvaart*, *kruisvaart*, enz. Zie ons Gloss., alsmede prof. Clarisse, H. d. Heim. — *Metten biscop varen*, bij v. Heelu, vs. 6831, is niets anders dan *met den bisschop optrekken*, *zijne partij houden*; het praesens staet in plaats van 't impf., en dit is welligt hetgeen de heer W. wilde

zeggen, toen hij schreef dat *varen* voor *waren* (?) staet. — Zou *varen*, zoo wel als *verren*, met het Gr. *ἔρπειν* niet verwant zijn?

227. *voerdenghe*, d. i. *voerden haer*; vglk. r. 205 en 245. — *stat*, in den vlgdn. r., is *plaats*.

229. *dat datd* heeft waerachtig een zonderling voorkomen. Ik heb reeds gezeid dat ik het voor geen enkel verschil van spelling aenzie, maer voor een' pleonasmus die bij de pronom. zeer gewoonlijk is. In deze spreekwijs is het nogtans eerder eene herhaling van de conjunctie: *so donker dat...*, ja! *dat dat niemand vertellen kan*. Het derde *dat* (d) alleen is pronominael. Aen het *datte* van de Vlamingen is hier niet te denken.

230. Schoon *tonghen*, wat den vorm betreft. zoo wel de dat. sing. als plur. wezen kan, en de sing. in 't Lat. staet (*nulla lingua*), meen ik echter uit de afwezigheid van alle lid- en voorw., en uit hoofde der algemeenheid, die in *nieman* opgesloten ligt, het gevolg te mogen trekken, dat het hier een plur. is.

234. *were te groot*, d. i. *te moeyelijk ware* of *zoude zijn*.

235. Over *hier*, vglk. *daer*, r. 1521; over *in ertrike*, r. 109; doch r. 91: *op ertrike hier*. Over de verwisseling van *in* en *op*, zie eene lange aanteek. achter het II^{de} D. van Maerl., Sp. Hist., bl. 22; waer zelfs *in der aerde* voor *op de aerde* te vinden is. maer *aerde* bewaert overal het lidw., daer *ertrike* en *hemelrike* het verwerpen. De vlgde. plaats, Mel. Stoke, IX, vs. 1172, schrijf ik hier bij om ze te verbeteren:

ten was gheen wonder sekerlike,
want daer te voren *in ertrike* —
wart port so vromelike onstet;

waer de negatie uitgevallen is en *want* of *daer in noyt* moet veranderd worden, ten zij tusschen *te voren* en *in* het woordje *nie* gestaen hebbe, wat ik niet geloof.

237. *ontfarmes der herten mijn*, d. i., ontleed in de oude tael, *ontfermde des miere herten*; gelijk wij nu spreken: *mijn hert ontfarmde zich daer over*, te weten, dat zij die zielen zoo jammerlijk zag kwellen. *Ontfarmen* heeft bij Geraert drijerlei constructie: eene onpersoonelijke, zoo als hier en r. 1469:

Om dat *haer sijns ontfarmde* so sere,

en twee persoonelijke, maer van elkander grootelijks verschil-
lende. De eene die nog tegenwoordig de gewoonelijke is, zal ik
de Gothische noemen, om dat het Gothisch ook zoo sprak, met
dit verschil echter dat aldaer het voorwerp in acc. en bij Geraert
in gen. staet, bij voorb. r. 635 en 636 :

Als haers sus nieman en woud ontfarmen,
ontfarmde degene haers, die den armen, enz.;

en r. 747 :

. . . . . daer hi eer
omme ontfarmde des armen sondaren,
dan dat si onderlinghe ontfarmhertich waren.

De andere, die het voorwerp van 't medelijden in nominativo stelt,
zal ik, om eene dergelijke reden, de Hoogduitsche noemen, zoo als
r. 269: *die u so sere ontfarmden*. Het eerste beantwoordt aen het fran-
sche *avoir pitié de*, het ander aen *faire pitié*. Vglk. Grimm, IV,
bl. 233, 613 en 687.

De voorbeelden van de onpers. constr. van *ontfarmen* zijn hoogst
zeldzaam, maer het is onmogelijk *ontfarmes* op deze plaets anders
te verklaren. Voor *ontfarmese* kan het niet staen, daer het noodza-
kelijk zou moeten *ontfarmense* wezen, t. w., de zielen, gelijk
r. 219 *dedens* voor *dedense*. Het zou bovendien moeyelijk wezen eene
dergelijke apocope te wettigen. In *dedens* is de *e* geëlideerd door
de volgende vokaal van *eten* en zoo mede op verschillende plaetsen in
't Leven v. S. Lutgardis, als B. II, c. 4: *presenterens haer*; cap. 5:

. . . . . een utermaten
ersam man; maer onkinleke,
dies alle gruete corteleke;

d. 1., *die ze allen groette*. Cap. 8: *vreghd hem*, d. i., *vraegde hem*;
cap. 17:

en want si dit nién const toebriŋghen
bedrûves haer selven sunderlingen
. . . . .
So bedrûves haer seer in desen,

in plaets va *bedrûvese haer*, d. i. *bedroefde zij zich*. Cap. 19, in
't meerv.: *met dier saken*, zegt de schrijver van 't onmatig vasten,

dat si den lichame nemen sijn macht,
benemens oec den geest sijn cracht;

d. i. *benemen zij*, enz. *Ontfarmes der herten mijn* kan dus met ver-

blides haer, r. 187, in geener wijze gelijk gesteld worden, maer het is eene verkorting van *ontfarmde des*, onpersoonelijk, met den genit. De zelfde constr. komt ook voor in Flor. en Blanc., vs. 3619 :

Dammirael sat verbolghen sere,
dat hem haers *ontfarmde* niet ;

maer zes regels hooger heeft men persoonlijk :

daer ne was. . . : geen
hi en weende en *ontfarmde*
hare. (haerre ?) martelien ; . . . . .

en vs. 3529 :

Haerlic ontfarmde anders sere, enz.

— *der herten mijn* is een dativ. ; *herte* was oudtijds van 't vrouw. gest. Over het plaetsen van adj. en prön. achter hun subst., z. onder r. 16 en 28. Over het prön. in 't bijzonder, Grimm, Gr. IV, bl. 339 en 502—6, a. « Das nachgesetzte *poss.* steht meistens unflektiert : « die gheselle *sin* (*sin*), Rein. 3206 ; *therte sin*, Maerl. I, 40 ; die « moeder *sin*, Floris 242, enz. doch wird dem nom. und acc. « plur. -e gegeben : die maghen *sine*, Floris 236 ; die ghesellen « *sine*, Rein. 2453, Maerl. II, 181, enz. Auffallender auch bis- « weilen dem acc. sg. masc. : den lichame *sine*, Maerl. II, 145, « den name *sine*, Maerl. I, 31, was ich für ein verkürztes *sinen* « nehme » (Hij wist nogtans wel dat *name* bij onze Ouden ook vrouwelijk was, en dat *den* kon verbeterd worden in *die* ; z. Gramm. III, bl. 486, note * en I, bl. 693). « Sehr merkwürdig Rein. 3374, « bi der dompheit *sins* : *Belins*, der deutliche genit. des person- « lichen, nicht des *poss.* pronomens, was gegen die s. 339, 480 « von mir aufgestellte ansicht streitet ; der reim scheint aber diese « form herbeigeführt zu haben, enz. » Ik doe hier geene aanmerkingen bij : het zal, sedert 1837, den geleerden taelvorschcr wel gebleken zijn dat deze uitnemingen de eenigste niet waren, en dat ze iederen dag met de nieuw uitgegeven hss. vermeerderen. Echter meen ik te mogen verzekeren dat de laatste alleenlijk op eene bedorvene lezing steunt, de regel :

Die bi der dompheit *sijns*

is onvolledig. De var. van het Brusselsch-hs. zoekt men te vergeefs in de uitgaef van den heer W. ; maer 't voorgaende vers, dat men daer vindt :

Tybaert ende hi, die traken
die scerpe van den hals *Bellijn*

waer *Bellijn* in dativo staet (trouwens de genit. zonder omzetting was al te hard) en bij gevolg vroeger *Belline* gestaen heeft, zoo als vs. 3279 en elders, wijst de ware lezing als met den vinger aen :

die bi der dompheiden *sine*.

Zoo deze verbetering niet zeker ware, had men, liever dan hier van *sijs* een pron. poss. te maken, moeten onderstellen dat er de genit. *sinnes* uitgevallen was :

die bi der dompheit *des sinnes sijs*...

hetgeen ten opzichte van zoo zeer gelijke woorden meermaels geschied is, of eenen anderen weg inslaen. Vglk. de aent. op r. 264.

238. *Wat stede*, d. i. *welke plaets*. *Stede* verschilt niet meer van *stat*, r. 228, dan *doeght* van *doghet*, enz.; zij vervangen elkander op elke bladzijde en in alle varr.; zeldzamer *stade*, ten zij in overdragtelijke spreekwijzen.

239. *ic peinsde* (hs. *piensde*; vglk. r. 254, waer hs. *pensae*, — *dat datd*, enz., vglk. r. 142—46: *want ic dat voorwaer wel weet en ic dat merke... dat hier... veel steet*, enz. Zie nog r. 241, 674, enz.

242. *arnden*, d. i. *misgolden*, *boetten*. Het woord *arnen* is mij van elders niet bekend, maer de Teuthonista van Van der Schueren legt het mede juist in dien zin uit: « ARNEN, ERARNEN (Clign. verbetert te regt: «ERARNEN). MISGELDEN. *Luere, colluere, talionem pati, vicem reddi.* » Zoo mij dat boek niet te hulp gekomen ware, was ik gereed om aen de zekerheid van mijne uitlegging te twijfelen, en dan had ik waarschijnlijk, door bijvoeging eener letter, *barnden*, of, met er eene weg te werpen, *anden* (*andden*) voorgeslagen. Alle gewelddadigheid is thans gelukkiglijk verhoed.

243. *haer penitentie nien voldeden*, d. i. *hun p. niet en r.*, maer ons *hun* was ten tijde van Geraert noch niet, hoe zal ik zeggen, geboren of uitgevonden? Z. Grimm, Gr. I, bl. 790—2. — Mijne lat. Codd. hebben een weinig hooger alleen: *illas miseras non morice*, zonder *animas*; en hier: *in quo poenitentes peccatores in vita dignas scelerum suorum poenas luunt*; wat in schijn strijdig is met het *nien voldeden* van Geraert, doch, beter ingezien, het zelfde bediedt. De *in vita non poenitentes peccatores* werden ter helle gedoemd, en zij, die hunne penitentie geheel voldaan hadden, voeren regt ten hemel; in 't vagevier waren alleen diegene, welke zich in hun leven over hunne misdaden berouwd hadden, maer daervoor nog

niet voldaan hadden. Alles berust op het onderscheid tusschen het berouw en de voldoening. Hier valt mij in, dat mijn landgenoot Dionysius Cartusianus (van Rijckel; z. onder r. 198) gecensureerd werd om geleerd te hebben dat de zielen in 't vagevier van hare behoudenis nog niet zeker waren.

245. *ruerdenghe*, d. i. *voerden zij*. — Vlgdn. r., *daer ic de gene*, hebben Codd. *quosdam ibi*, d. i. *sommigen*.

247. *wijnneer*, d. i. *eertijds*, verkort, om de maet, uit *wijlen eer*, door Kiliaen als oud opgegeven. De vlgde. r. is geheel van Geraert; *seeris pijn, wee*.

249. *was... geleid*, nu alleen *werd geleid*. Vglk. r. 103, *opgevuert was*, doch ook *wart getraihijnt*, r. 89, en hieronder r. 253, *so ward ic verblijd*. Vglk. r. 16. Het verschil, dat tusschen beiden bestaen mag, te bepalen, behoort tot de spraekk. Z. Grimm, Gr. IV, bl. 17.

251—2. *hem verblijdde*, d. i. *zich v*. Hier is *verblijden* persoonelijk; vglk. r. 187. Wat *hem* betreft voor *zich*, dat in Geraerts tijd in onze tael nog niet opgenomen was (de uitgang *ch* getuigt genoeg van deszelfs hoogduitschen oorsprong), z. Grimm, Gr. IV, bl. 330—31 en op meer plaatsen. — *schegen*. Ik weet van die spelling geene andere reden te geven, dan eene scherpere en meer sissende uitspraak van de *j* van *jeghen* voor *teghen*, die misschien ook wel door *sjeghen* had kunnen verbeeld worden. In de fragm. door I. T. Bergman uitgegeven, N. W. v. d. Maatsch. v. Leiden, III, n, bl. 241, vs. 4, wordt het *tjegen* (*tiegenwoordichlike*) geschreven, en zoo ook in de fragm. van Karel d. Gr., I, 168, en elders. Vglk. Prof. Clar., Heim. d. H., bl. 343. *Zich jeghen iemand verblijden* is eene aenmerkelyke uitdrukking; vglk. r. 1351, *sprac schegen hare* en r. 1354, *stont schegen haer op*, niet in den zin dien wij thans aen dit laetste geven, maer uit eerbied en als dienstveerdig (in 't Lat. *assurgere alicui*). Zoo ook in Walewein, vs. 8591, bij Meijer, Nalez., bl. 68 :

Walewein danct den doden sere
der doghet en den groter ere
die hi jeghen hem haad ghegaen;

en in Reinaert, vs. 4281 :

Ghi sout selve sijn die paep,
en laten mi en ander scaep
teghens u biechten en nemen raet, enz.

d. i. *bij u, aen u.* Verder in het fragm. door prof. Clarisse in 't Taalk. Magaz. geplaetst, III, bl. 197, vs. 318 :

Up sulke vorwarde, scone wijs,
dat ghi = *iegen mi gemaet* (stilt, verzoent).

Van *milde jeghen iemand* (Maerl., Sp. H., III, bl. 275), enz., heb ik geene voorbb. bij te brengen, als nog bestaende in 't gebruik; maer *besculdecht jeghen den ammirale*, Flor. en Bl., vs. 3423, en vs. 3434, *iets jegen iemand? koopen*, is opmerkelijker. Voeg er bij vs. 3794 *jeghen iemand* (dativ.?) *wezen*, in den zin van *wederstaen*, *eene bede wijgeren* (*iemand tegen wezen*).

254. *sonder tijd*, d. i. zonder afmeting of bepaling van duer (*sine modo*), vervolgens *zonder eind*. Zoo vindt men dikwijls *tempus* overgesteld tegen *aeternitas*, in 't Fr. : *dans le temps et dans l'éternité*, zoo wel als bij ons : *in den tijd en in der eeuwigheid*.

257. *utenemende* is enkelijk ons *uitnemende*; ik wil zeggen, dat men er geen *uit te nemende* van te maken heeft, waer anderszins het tegenwoordig hoogduitsch gebruik (*die zu schreibende briefe*, enz., hetwelk echter ook in 't Middhduitsch verschijnt, en volgens Grimm, Gr., IV, bl. 113, in de XIV^{de} eeuw reeds zeer gemeen was) iemand ligt-toe uitnoodigen mogt. Deze uit het gerundium (Z. onder r. 47), door een misverstand, dat Grimm zeer wel uitlegt, ontstane zamenstelling, bleef immer aen ons Neêrlandsch vreemd. Geraerts *utene-mende* zou het eerste en het laetsie voorbeeld daarvan zijn, wat niet geloovelijk is. Trouwens *uitnemende* schijnt te gelijk het eenigste partic. præs. van een onbetwisbaer verbum activum te zijn dat men, bij onze Ouden zoo wel als bij ons, in een passiven zin gebruikt vindt; maer het wordt door meer voorbeelden gestaefd. Grimm wijst er twee bij Maerlant aen, II, 61 : *met haerre utnemender chierheit*, en 251 : *metter utnemender groete*. Ik zal er enkelijk bijdoen, dat Kiliaen het reeds zoo wel kende als wij. Van den anderen kant leveren de overige dialekten een niet gering getal van voorbeelden op van active (transitive) wkwd., welker part. præs. eene passive of nader, met Grimm, eene intransitivisch-passive beteekenis krijgt : Oudh. *varantêr scaz, unvarantê scazâ*; bij ons, *roerende goed; onroerende goederen*, wat ik mij, niet tegenstaende de zoo even gemaekte aanmerking, dat *uitnemende* alleen van zijne soort zou zijn, zeer genegen voel om liever van het transitief *roeren*, dan van het

intransitief af te leiden. Mhd. *rarnde guot of habe*; Nieuwhd. *fahrende habe*; in 't Oudvriesch : *thâ drivanda and thâ dreganda*, *het drijvende en dragende*, d. i. wat gedreven en gedragen kan worden. Mhd. : *ditz ansehende leit*, d. i. een leed dat men voor oogen ziet en zoo ook *klagende leit*; *sîne lebende tage*, op zijn Truiersch : *zen lêre dage (unquam)*, doch, in de geschreven tael, stijf en waarschijnlijk gegrammaticalizeerd : *zijns levens dagen*, of *zijn levensdagen*, enz. In 't later Hoogd. zijn ze nog gemeënder : *essende und trinkende waare*, *dem ehrendem publicum*, *verkaufendes brôt*, *melkende kuh*, enz. Wat dit laatste betreft, kan ik verzekeren dat ik onze Limburgsche boeren tusschen eene *melkkoe* en eene *melkende* (*melk gevende* of *liever gemelkt wordende*) *koe* zeer dikwijls met dat verschil van woorden heb hooren onderscheiden. Van de intransitive wkwoorden, die eene eenigszins passieve beteek. in 't partic. præs. bekomen, is het overbodig voorbeelden aen te halen : *vallende*, *kwijnende ziekte*, waardoor men valt of kwijnt; *zittende bezigheden*, *wakende nachten*, *wayende haerlokken* en meer anderen behooren tot het dagelijksch gebruik. De actief gebruikte part. van intrans. verba heb ik hier niet te melden; ik doe nogtans opmerken, dat er welligt sommige onder begrepen worden die oorspronkelijk van een transit. ontleend en bij gevolg passief zijn. Als zoodanig wees ik *roeren* aen in *roerende goed*; zou een *zuigende kind* ook niet eens een *zogende kind* geweest zijn? opdat ik van *brekende waren* (objets fragiles) en dergelijken niet spreke. — *uitnemende* voor *uitmuntende* rust vervolgens op eene vaste analogie zoowel als op het tegenwoordig gebruik van onze tael, schoon het thans zijne participale kracht geheel verloren heeft. — *vriendinne mijn*, z. r. 237.

239. *den core*, d. i. *den keur* of *keus*. Het woord was reeds oudtijds van tweeroudig geslacht; vglk. r. 1284. Bij de Limburgers zijn *keus* en *keur* altijd mann., schoon bij dergelijke abstracta het vrouwelijk geslacht regelmatig schijnen moge. Z. Grimm, Gr. III, bl. 496—539.

260. *tebant*, d. i. *thans*, *nu*, Fr. *maintenant*; de beteekenis van *seffens*, *dadelijk*, *zonder uitstel*, die het gewoonlijk heeft, is van de eerste afgeleid. Z. Prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 132; en Grimm, Gr. III, bl. 143, enz. — *hier*, gelijk *tebant*, van den tijd, of liever van de omstandigheden te verstaen, geeft een soort van pleonasmus. — *twe dinc*, d. i. *twee dingen*; gelijk r. 53 *trient* voor *vriende*

en 311 *boem* voor *boeme*. Het zelfde gebeurt meer ander subst., als *wort*, dat men overal aantreft; *scaep*, in Walewein, vs. 6571 :

Als een trop *scaep* vor enen herde;

Lev. v. Jhs. c. 134 : *hondert scaep*, maer eenige regels verder : *van din (dien) hondert scapen*; zoo ook c. 135 : *sine suijn (zwijnen)* en *daer die suijn af aten*. Verder drie *maent leden*, Fl. en Blanc., 3429, hetgeen echter tot den algemeenderen reg. kan gebragt worden van tijd. (maten, gewigten). In 't Lev. v. S. Lutig., III, c. 12, vind ik *al de poirter*, wat echter een schrijffeil wezen kan. Barl. en Josaph. fragm. IV, vs. 65, *teyken* voor *teykene*, en nog eens vs. 68, en zelfs in 't opschr. aldaer den dativ. plur. : *van den XV teyken*, *die voer den doemsdach wesen sellen*. Hier echter en op sommige andere plaetsen, als nog aldaer vs. 6, door mij later aen te halen bij reg. 570, zal eene meer gevorderde kritiek wel iets te verbeteren vinden. Ook vindt men daer, vs. 52, *knecht* voor *knechten* en vs. 54 *engel* voor *engele(n)* :

Dat hise sal doen slaen doet
dese twee heilege Gods knecht(e?)
 Dan (l. daer of dier) so selen dan te recht(c?)
 Gods engel(e?) ter selver uren,
 die zielen in den hemel vuren.

Verder bij v. Heelu *peert* voor *peerden*, vs. 4290 :

Dacbi radic dat ghi, Heeren,
 haer goet en haer groote *peert*,
 dat ghi langhe hebt begheert -
 onder u deilt met minnen.

Het zal immers niet voor *paert*, *deel*, lat. *sors*, staen? en het volgende *dat* bewijst ook niet dat het een enkelv. zij. Vglk. r. 1665, opschr. Bij den zelfden v. Heelu schijnt ook *ridder* voor *ridders* of *ridderen* te staen, vs. 6703 : *der vroemster ridder een*, en nog eens vs. 5409; of is het slechts eene elisie? In Rein. vs. 5372 : *drie wintersche nacht*; in Walewein, volgens de aangave van Meijer, Nalez., bl. 78, *XIV nacht*, en meermaels elders, omdat de Ouden bij nachten telden en niet, zoo als wij nu, bij dagen. Vglk. Huyd. op St., III, bl. 356. Voeg er bij *sceep* voor *schepen*; *wijf* voor *wijven*. Echter bij Maerl. Sp. H., III, bl. 85, waer van Samson, David en Salomon gezeid wordt :

doch *vinghense dwijf* sonder hoede,

moet of wel *rincse dwijf*, in 't enkelv., of *die wijf*, in 't meerv., gelezen worden. Zoo ook *man*, *been*, *dier*, *hier* (*wangen* of eerder *kaken*), *jaer*, enz. Vglk. Grimm, I, bl. 692. Van *dinc* zijn de voorbb. veelvuldig; Maerl., van d. Drievoud., Coupl. 7 :

God is boven alle sine ghewerke,
en onder alle *sine dinc*;

Reis van S. Brandaen, vs. 2061 :

Dat *sijn* waerlike *dinc*,

enz. Vglk. r. 349 en 370. — *ic legh u tw. d. vore*, d. i. *ik stel u voor*.

263. *gewareghen*, d. i. *waren*, fr. *véritable*; zoo in die Dietsche Doctr., II, 1445, een *gewarech erient*, en elders meetmaels. Vglk. r. 136.

264. *sonder sijn selfs mesquame*, d. i. *Zonder letsel of ongemak van uw ligchaem zelf*, want *sijn selfs* slaet op *lichaem* (van 't mann. gesl.) in den voorgaenden regel. — *sijn selfs*, zoo dat *sijn* met *mesquame* overeenkomt en *selfs* alleen in genit. staet, is ook, volgens Grimm, de gewoone syntaxis bij Maerlant. Ik teeken hier slechts een voorb. er van aen, Sp. Hist., III, bl. 269 :

Daeraen begonde hij merken
in *sijn selves heresie*;

het is het latijn : *sine suo ipsius malo*. Echter vindt men even zoo dikwijls *sijs selfs*, waer *sijs* de gen. is van het pers. pronomen, dan eens reflexief genomen, als nog bij Maerl., Sp. H., D. III, bl. 112, en in Rein. vs. 1656 :

en sleet mede *sijs selfs haer*;

en zoo ook in de fragm. door Bergman uitgegeven in de N. Wk. der Maatsch. v. L., IIIe D., IIe St., bl. 236 :

Doe die lude in allen siden
leveden na *hore selves wille*;

en in Rein., v. 1656 :

die hi liever hadde dan *sijs selfs lijf*,

in 't Lat. : *quam sui ipsius vitam* (Waer de genit. onmiddelijk van een wkw. afhangt en bloot persoonelijk is, volgt deze constr. noodwendig, als in De Jagers Taalk. Mag., III, bl. 172 :

Daert *sijs selfs* gebruiken mochte;

en ook ook bl. 173 :

Daert *sijs selfs* mach hebben gewout.).

dan weêr onreflexief, gelijk nog in Rein., vs. 2549, waer *die coninc*

vergaf Reinaerde algader
die wancost van sinen vader
en *sijs selves* mesdaet toe;

als of er in latijnsche woorden stond: *ejus ipsius culpam*. Den schrijver of den afschrijver van Rein. schijnt het pers. pron. meer bevallen te hebben. Deze constr. is zeker de oudste, ja zoo oud, dat men met regt gelooven mag, dat hij minder nog zoo schreef met de volle bewustheid van hare spraakkundige verhouding, dan verleid door de schijnbare overeenkomst van het pron. met *sels* of *selves*. Geraert mijdde ze, schoon het Lat., *sine detrimento sui*, hem tot dezelfde uitnoodigde. Meer daerover te zeggen behoort tot deze plaats niet; men zie Grimm., Gr. IV, bl. 352—62. De oorsprong, zoowel als de adjectivische of substantivische aard van *self* (zelf), is in vele gevallen niet gemakkelijk te bepalen. Ook hier over kan men inlichtingen vinden bij Grimm, III, bl. 5, 92 en 646 vlgde., en bij Graff, Sprachsch., VI, bl. 193—202; ik zal er elders op terug komen. Reeds vroeg trad *eigen* in de plaats van *self* en verdrong het eindelijk in de meeste spreekwijzen. — *mesquame*, bij Kil. *mis-quaem*, *casus adversus*, enz. Vglk. prof. Clar., II. der Heim., bl. 155; Dietsche Doctr., III, vs. 121 (ik schrijf de plaats hierbij gelijk zij moet verbeterd worden):

In Tullius boec wi oec lesen,
dat man gherecht en mach wezen,
die die doet oft bedroefthede,
allende oft armoede mede-
oft *ander misquame* ontsiet.

Bij van Heelu; vs. 519: *God, ... hi gaf...*

Heinrike selke *mesquame*,
beide aen *sin ende aen lichame*,
dat hi daertoe niet en dochte,
dat hi hertoghte wesen mochte.

Het werkw. *mis-* of *mescomen*, in den zin van *misschieden*, teekenen Kil. en Plant. aen; het staet in Flor. en Blanc. met de eenigszins gewijzigde beteekenis van *niet gevallen*. Vglk. N. Wk. d. Maatsch. v. Leiden, IIIe D., IIe St., bl. 264.

265. *pine der zielen*; Geraert heeft dus *agere pœnas* gelezen, wat de zin vereischt en Codd. ook hebben.

269. *Ontfarmden*, d. i. *met medelijden aendeden*, dus persoonlijk; *u* staet in dativo, al bekomen *irparmēn* en *erbarmen* in het Oud- en Middhd. even zoo dikwijls den accus.: *du irparmēst mih*, Fr. *vous me faites pitié*, enz.; verglk. Grimm, aengehaeld onder r. 237.

271. *Seldi* is de verkorting door inclinatie van den meerv. *voru*, *selt ghi* (r. 238), en geheel verschillig van *selstu*, *sulstu*, *salstu* of ook wel *saltu*, dat de sing. is, en alleen bij het *duwen* (? *duzen*, *tutoyeren*) gebruikelijk. Ik teeken dit aen, omdat men het meer dan eens verkeerd uitgelegd heeft. Meer daer over onder r. 1211.

273. *haerre* (*harere*, *harer*) *sunden* is de gen. pl. van *afstaen* *afhangende*; vglk. wat onder r. 179 van *afgaen* gezeld is geworden.

274. *hebt gedaen*, d. i. *zult gedaen hebben*, en zoo spreken wij nu nog.

277. Deze regel zou bij ons voor een volmaekten iambus kunnen gehouden worden; doch in Geraerts gedicht is 't een dactylicus (alcman.) met een' voorslag:

Doen | antwerdic | al onberaden | weder.

— *al onberaden*, d. i. *geheel zonder mij te beraden of beraden te hebben*, wat dikwijls het zelfde is als *onvoorzigtig*, doch hier de *bereidwilligheid*, de *gereetheid*, het *onmiddelijke van hare keus aenduidt*. Zoo versta ik het ook in *Reinaert*, vs. 1433, waer gezegd wordt dat *Reinaert*

hof liet ende huus
aldus onberaden staen;

al verklaerde Willems het *onbevoegd*. Maer staet *onberaden* hier als partic. of als adverb. ? ik ben voor 't laatste, en breng het tot het prædikaet liever dan tot het subjeet; in 't Lat. *sine aliqua haesitatione*. — Niettemin doe ik aenmerken, dat wij thans hier een soort van partic. præter. pass. zonder auxil. hebben, met active beteekenis, gelijk wij r. 257 een part. præter. met passive beteek. beschouwden. Wat de transitive wkwoorden betreft, geschiedt dit alleen nog in zeker gevallen waer het partic. een imperat. van uitnoodiging of aenmoediging vervangt, als: *nu een teugje gedronken, jongens! nu eens een liedje gezongen!* De intransitiva laten het daerbij zoo niet, vooral de zaemgestelde met voorzetsels of het negatief *on*, gelijk hier *on-*

beraden. Zoo zegt men : *nauwelijks gekomen*, *aen-, in-, af-, op-, uit-, onder-, botengekomen*, *binnengetreden*, *neêrgezeten*, *opgestaen*, enz. *moest ik vèrtrekken*; *verledene jaren*, *vervloten water*, *verzworen ringer (ulcéré)*, *versmolten sneeuw*, *verlegene waren*, enz. enz. Ik houd voor intrans. alle participia die, niet reflexief zijnde, geen' casus meer bij zich nemen, als *een gezworen*, Fr. *un juré* (Lat. *juratus*, die gezworen heeft, maer toch *eadem juratus in arma*), *een geleerde*, *een ervaren man*. *Een bediende (dienaer)* zal wel alleen van zijne voort wezen. De reflexiva worden, door 't verliezen van hun voorwaemwoord, in eeniger wijze vormelijke media : *wel of kwalijk belacht*, *beraden zijn* (negat. *onberuden*, *onbezonnen*, Fr. *inconsidéré*, Lat. *inconsultus*, *inconsideratus*); *vermeten* (*vermetel, osé*); *beholpen* (*aidé*); *uitgerust* (*reposé*); *zat geeten* (*bien repu*); *begeten* (*retiré*), dat wij reeds boven zagen r. 51, van *zich bedenken*, *zich beraden*, *zich vermeten*, enz. De overgang bij allen, van de participale beteekenis tot de adjectivische, springt in de oogen. Meer daerover kan men bij Grimm lezen, Gr. IV, bl. 69 en vlgde. — Het zou moeyelijk zijn te zeggen of *weder* hier met *antwerdic* verbonden een pleonasmus is of niet; voor *wederom*, *nog eens*, staet het zekerlijk niet. Iets dergelijks vind ik in de IV^{de} Bijlage op Reinaert, uitgave van Willems, vs. 57 :

Sprak doe weder die liebaert,

d. i. *antwoorde*; doch hier mag het gewis geen pleonasmus heten. De Lek. Sp. II, 13, vs. 15, drukt zich uit gelijk Geraert :

Si antwoorden weder thant.

Zoo staet er ook in Flor. en Blanc., vs. 3252 :

Blancefloer sliep
so vaste, dat sijs niet en hoorde
en gaf haer weder ghene antwoorde.

278. *op dese voerwerde*; vglk. het gr. *ἐπι*, met den dat., juist om de voorwaarde uit te drukken. In Renout v. Montalb., vs. 1023, vind ik *op al sulke sake*, in de zelfde beteek. Reinaert, vs. 1612, *op sulc convent*. Mel. Stoke, B. VIII, vs. 200, vereenigt beide spreekwijzen :

Op zulke covent (convent), op zulke zake.

Huyd. schrijft : *op sulke c.*, *op zulke z.* Geeraerts uitdrukking vindt men ook bij anderen; z. onder r. 251—52. Elders bloot *indien*.

280. *sonder merren* (hs. *merrē*), de *n* moet bijgevuld worden,

zoo als r. 343 geschreven staet, en bij v. Heelu, vs. 3996, 4341 en overal. Ik zal hier niet zeggen, gelijk prof. Clar. Heim. d. H., op vs. 795, dat *sonder merren*, in plaets van *sonder te merrene* staet, welk noodwendig eene betrekking tot het subjeet vereischt, terwijl het eerste eene absolute of, wil men, adverbiale uitdrukking is. Vglk. r. 174 en 292, *sonder beiden*. Barlaam en Jos. fr. IV, vs. 146 :

. . . . . *sonder merren*
selen hemel en aerde berren.

Merren, schoon een vormelijke infinit., staet hier substantivè in acc. De uitlating van *te* in *begonsten horen* aldaer vs. 866 heeft overigens niet de minste analogie met *van (den) beghinne*, vs. 795, waer geen voorzetsel, maer het artik. uitgelaten is. Vglk. mijne aent. op r. 47 van ons gedicht. Wat *hi quam omme eten* betreft, dit is een derde geval, waerover aldaer ook gehandeld wordt. Vglk. Maerl., I, 278 :

Ommen vlien peinsde niemen daer,
maer algader *omme den* zeghe,
en *omme weren* alle weghe.

Het uit Rein., vs. 1832, angehaelde *om stelen* belet mij niet te beweren, dat *hi quam om eten*, d. i. *om eten te bekomen*, *om spijze*, geenszins eenerlei is met *hi quam om te etene*. Heim, d. H., vs. 1022, staet *etens plegghen*, gelijk 1604 *werens plegghen* (Aent. bl. 120), voor de daed van *te eten* en van *te weren*. Men gelieve de zegging : *met enen siene*, die ik uit den Lek. Sp. bijgebracht heb, niet over het hoofd te zien. In ons gedicht staen als subst. gebruikt, behalve de inf. die vroeger reeds opgenoemd zijn, *op omkeren*, reg. 451; *sonder sparen*, 475; *sonder dat sturten*, 492; *sterren en leven*, 593 en, 594, *dleven*, op welke plaatsen de aent. van den heer Clârisse eenigszins zou kunnen passen; *drinken*, 766; *sonder iammeren*, 895; *sonder ondersceden*, 954; *suchten*, *carmen*, 1567; *doghen*, 1621; *cuschen*, 1626, en, r. 1145, de gen. *dies kerens*, enz. Vglk. ook v. Heelu 1993, *haer singhen en haer ruten*; Dietsche Doctr., III, 1404, *goren*, enz. Z. Grimm, Gr. III, 536—38. — *mijn antwerde*, dat, op zich zelf beschouwd, en wanneer men geen acht geeft op het volgende *waest*, d. i. *was het*, voor ons al den schijn van een vrouw. naemw. heeft, en ook de oude onzijdige plur. zou kunnen zijn, is het zelfde als *mijn antwoord* (neutr.). *Antwoorde* staet noeh bij Kil., al gaf Plantijn reeds *antwoordt*. In 't Middhd. was het *anticürte*. Oudsaks. *andwordi*, Oudhd. *anticurti*, waermeê het Gothi overeenstemt;

immer onzijdig. Z. Grimm, III, bl. 499. Bilderd. echter op Huyd. Proeve, I^e B., vs. 474, schijnt de *andwoord* bij Vondel te willen verschoonen: « Hoe het zij, » zegt hij, « in deftigen stijl vindt de » *andwoord* nog plaats, en heeft eene statelijkheid die bij het onzijdige niet is. » Ook de Brabander gebruikt het soms vrouwelijk.

282. *dancleke alte sere*, vglk. reg. 32 en 41.

283. *eñ geboed*, d. i. *eñ hi g.* De uitlating van het persoonlijk voorn., bij een tweede wkw. of in de voortzetting van den zin, is bij Geraert zeer gewoonlijk. Voorbeelden daarvan reg. 337, 381, 711, 820, 1106, 1110, 1111, 1113, 1375, 1531, enz. De zelfde constr. hebben wij ook bij Maerl., Sp. H., II, bl. 114:

Hem wondert *eñ* (*si*) *haddent* onmare
wanen sulke sake ware
een smetssone nu gesciet;

en zoo overal. *Het*, bij de impers., is op de meeste plaatsen achtergelaten; z. r. 305, 489, 816, 1422, 1483, enz.

286. *gebode*, dat. sing. Het is onmogelijk de kadans van dezen en van den voorg. reg. te miskennen:

Nu | siet en | mérc̃t wie | snél dat | wáren,
tons | heren ge | hode die | ingelsche | scaren.

287. *op die ure*, d. i. *tijd*, *oogenblik*; elders *stond*, *wile*.

288. *sprak*; *spreken*, transitivè voor *uitspreken*, *zeggen* (vglk. r. 291), was, vooral ten aenzien van gebeden, oudtijds veel gemeender nog dan nu. Zie meer over dat woord onder r. 1383. — De slot-*e* van *dierste* (*tierste* = 't *eerste*, dat *eerste*) wordt geëlideerd, schoon reg. 291 de *e* van *derde* zou kunnen behouden worden.

290. *clær en scone* behoort tot *maiesteit*. Ik doe te dezer gelegenheid opmerken dat, waer twee attributiva op deze wijze verbonden achter hun subst. staen, gewoonlijk het eerste onverbogen blijft, schoon het tweede verbogen wordt; zoo als, b. v., hier en r. 1292, de *sanc....suet eñ clære*: waer men *clær* en *clare* ziet afwisselen, volgens de plaats die het woord bekleed; daer ontbreken nogtans geene uitnemingen aen dezen regel. Ten aenzien van de *maet*, wachtte men zich wel van, voor *eñ*, *ende* uit te spreken.

291. *eñ als si....seiden*; vier regels te voren hiet het: *op die ure dat men....sprac*. De gedachte is de zelfde, maer zoowel de wen-

ding als de woorden zijn veranderd. — *Si seiden* voor *men seide*, is geen latinismus : het heerscht algemeen in de volksspraak. In 't Walsch bestaet het insgelijks, al heeft het Fransch het laten verloren gaen ; ander romaensche talen hebben het onmiddelijk van 't Latijn overgenomen. In 't Engelsch is 't bijzonder gemeen.

292. *al sonder beiden*....*sciëre*; *al* (volstrekt, geheelijk) en *sciëre* (*dadelijk*) hadden kunnen wegblijven. Vlgk. r. 173, alsmede r. 13 over *al* en *sonder*.

294. *te male*, d. i. *volstrekt* (omnino); z. r. 13. — *de maniere dat*, gelijk r. 287, *op die ure dat*, in plaets van *op welke*; waardoor de uitdrukking schier in eene conjunctie veranderd wordt. Vglk. nogtans r. 1663, opschrift.

296. *anders niet*; *anders* staet hier als adv. *Dit was de maniere, dat ic henen sciët*; *anders* (scied ik) *niet* (dan op die manier). De constr. verdient opgemerkt te worden. Men zou *anders niet* ook tegen *Dit was de maniere* kunnen overstellen : *Dit was de maniere* (en) *niet* (iets) *anders*, d. i. van anderen aerd; z. r. 58. Men vglke. ons : *het is zoo en niet anders*. De vraag is dus ook, of *niet* hier als zuiver negatie of als subst. staet ?

297. *betren*, d. i. *beteren*, om de maet, en dus mede in den vlgdn. reg. *so been ic* (hs.), wat niet had mogen veranderd worden. — *haer leren*, d. i. *hün l.*

299. *en ontsiet u niet*. De Ouden zeiden *ontsien* en *hem* (zich) *ontsien*, voor *vreezen*; het eerste, dat ook *eerbiedigen* beteekent, is transitief, het ander intransitief. Wij Kunnen met Huydec. zeggen; op Stoke, II, bl. 503, dat het « nog » zoo is. Prof. Clarisse, Heim. d. II., bl. 225, teekent aen, dat men *bij* en *om* iets *ontsien* zeide; doch welk is het verbum of, om juister te spreken, de daed die geen *bij* of *om* onderstelt, d. i. geene oorzaak kan bij zich hebben. Daer was even zoo veel reden om er ook *mede* bij te voegen vs. 2104 :

Eñ werdt te meer ontsien daer *mede*;

d. i., en hij wordt *daerdoor* meer geëerbiedigd, gelijk vs. 2101

So werdt die here daer *omme* geprijs (geprezen);

en zoo is 't ook in de active constr. vs. 471 :

eñ bider name(n) van den lande
ontsien den here sine viande;

d. i. de kooplieden doen den naem van 't land in vreemde streken kennen en *daerdoor* bekomt de heer zelf meer ontzag in de oogen van zijne of 's lands vijanden, van de vreemden, in den zin van 't latijnsche *hostis*. De gewoone constr. is *iet* of *ieman ontsien* (Lev. v. Jhs. 167 en 169), of *ontsien dat* (Geraert, beneden, r. 675.); *hem* (zich) *ontsien* staet doorgaens absoluut; L. v. Jhs. 46: *wis onssieddi u dan, volc van cleinen géloere*? Bij Stoke echter, B. VI, vs. 660, volgt er ook *dat* op:

Eñ hi ontsiet hem, dat ~~hem~~ zal
thuis onderlopen daer;

en zoo moet ook bij onzen Geraert *wat* genomen worden, d. i. *wat dingen ook*, of met oplossing der relative constr. in de demonstratieve: *dat gij wonder zaken ziet of hoort*. Reg. 1890, komt er te met den infin. (gerund.) achter: *wi ontsien ons... te doene*, d. i. *wij schuwen*. In Limburg wordt *ontzien* het meest gebruikt voor *sparen*: *zijn geld, de onkosten ontsien*, een' zieken *ontzien*, enz. Zich *ontzien* is *se ménager*, den arbeid of het gevaer schuwen. Aenmerkelyk is Heim. d. Heim., vs. 566, de uitdrukking: *hi es erlike ontsien*, waer het der moeyte weerd was te onderzoeken of *erlike* (eerlijk) voor een adv. dan wel voor een adj. moet gehouden worden; in dit laetste geval zou *ontsien* eenerlei wezen met ons *geacht*, fr. *réputé*. Over *ontsien* en *hem* (zich) *ontsien* vglk. Grimm, IV, blz. 39.

301. *werken* is *doen, uitvoeren, beschikken*, gelijk ~~men~~ ook in 't Lat. voor *operabitur*, dat anders het gewoonelyke woord was, *ordinabit* staet: *quæ Deus ordinabit mecum*. Ik durf diensvolgens niet zeggen dat *met mi* hier door *mi* beteekent. Zij beschouwt zich als het voorwerp en niet als het werktuig van Gods wonderdadigheid.

302. *boren verstennes al*, omkeering voor *b. alle verstand*? of *dat al* (alles)? Kan *boren verstennes* zoo bloot staen, zonder lidwoord?

303. *dies gelijcs en wart gesien noyt*, enz. is eene onder ~~men~~ opzigten aenmerkelyke constr. — In *dies gelijcs* kan ik, niet tegenstaende het twijfel van Grimm, of *gelijk* ooyt met den genit. verbonden werd, Gramm, IV, bl. 748, *dies* met *gelijcs* niet doen overeenkomen; *dies* hangt af van *gelijcs*, welk zelf substantivè in genit. partitivo staet, en even zoo wel in nom. had kunnen staen (*gelijk* of *gelike*), als *boven*, r. 110, in acc. :

wie vernam ye *dies gelike*?

zonder aen *dies* eenige verandering toe te brengen. Daer het echter bekend is dat *gelijk* oudtijds gewoonelijk met den dativ. verbonden werd, kan men den gen., die veel zeldzamer is, aen den invloed van het Latijn toeschrijven. De dat. werd reeds vroeg miskend en *gelijk* als bloote partikel gebruikt. Terwijl in mijn hs. van 't Passionaal, in 't begin van Sint Joris legende, f° CXXIII a., geschreven staet: *ene grote poel ghelijc der see*, zoo heeft de eerste druk daer-voor: *een groot poel gelijc die see*. In 't Lev. v. Jhs., c. 1: *Sente IJan.... die.... gelijct es den vlijghenden are*, zou, naer de uitlegging van Prof. Meijer, iemand kunnen doen gelooven dat de Ouden de woorden willekeuriglijk veranderen en verlengen mogten: *Gelijct* is hier niet het adj. (dat hij cap. 90 geheel naer den regel zal geschreven vinden en in de zelfde verhouding met den vlgdn. klinker: *Ghelijc es hemelrike*, enz.), maer een partic., en de zin is: *die vergeleken wordt*. Het verbum (*hi geleec*) heeft men in 't opschr. van c. 90. — De gen. partit. vervangt hier bij Geraert den nominat.: *dies gelijcs en wart noyt gesien*, met de passive constr.; de active wending zou den gen. ook toegelaten hebben in plaets van den acc.: *men sach noyt dies gelijcs*. Zoo staet er in 't Lev. v. Jhs., c. 239: *so ontfoer hi hen uten oghen en sine saghens* (d. i. *des*, in plaets van *hem*) *niet meer*. — Met *dies gelijcs en wart noyt gesiet gesien*, vlgk. Maerl., Sp. Hist., III, bl. 268, laetsten r.:

desen heeft hi gedaen vallen.

en bl. 342:

Dat soe ten lieden ingaen soude,
also dicken als soe woude.
onthier entie heileghe heren
waren gheluten weder keren.

Karel d. Gr., fr. I, vs. 18, staet de infinit., voor ons niet minder ongewoon:

Maer nu es mi verstaen doen, Here.
dat Karel, enz.

Dit verdient afzonderlijk behandeld te worden.

304. *sterflec*, onverbogen, om de maet. Z. onder r. 16.

305. *wonderde hen*, imperf. zonder *het*, gelijk de oudste tael dit pleegde; want het zou eene dwaling zijn, indien men het pron. *Dit*, dat voorgaet, mede tot *wonderde* betrok. Vglk. r. 187, 237, 283, 1422, enz. Dat daer uitnemingen aen zijn, zullen reg. 312,

396 en andere bewijzen. — In *wonderde hen* is *hen* een acc. Vglk. 379, 489, enz. In den vlgdn. reg. merke men *dees* voor *dese*, welk de maet niet toeliet, terwijl het zwaerder monosyll. tevens veel beter met de gedachte strookt. — *met wondre*, met verwondering.

307. In 't opschrift, *gevuēd*. Dit is de eenigste plaets in dit gedicht waer de dubbele uitspraak aldus aangewezen zij; uit het Lev. v. S. Lutgardis haelde ik vroeger, onder r. 237, ander voorbb. aen. Elders vindt men dat meer, als in de fragm. door Bergman medegedeeld (N. Wkw. d. M. v. Leiden. D. III, St. II, bl. 235, vlg.), schoon de geleerde uitgever de *o* die boven de *u* staet aen eene latere hand toeschrijft. Ik vond het ook in 't Mdhd. Men merke *gevaen* (gevangen) *rañ*, *gevoed* *van*; op de laatste pl. is 't voorzetsel met veel oordeel gekozen, uit hoofde van 't verschil tusschen *van* en *met* dat men r. 348 aentreft: zij wordt *van* hare borsten gevoed en *met* derzelve melk gelaefd. — In den regel, *vlau*, d. i. *vlood*, van *vlieden*, *vlien*: het zou eigenlijk moeten *vloū* wezen, gelijk r. 205 *vlouwenghe*, ten zij men aanneemt dat de *a* van 't enkelv. in 't meerv. tot *o* overgaet, naer de analogie van de XII^{de} sterke conjug. bij Grimm, I, bl. 973, *ic clam*, *si clommen*; *ic bant*, *si bonden*; *ic staerf*, *si storren*; *ic vlacht*, *si vlochten*, enz., wat nogtans Geraert weinig in acht neemt. Z. ook r. 326, 567, enz. Meer gewoonelijk vindt men *rlō* of *vloe*, wat den overgang tot *vloeyen*, *vloeden*, enz. aanwijst. Doch vlgk. Ten Kate, D. II, bl. 484 — *vlau* staet hier in eene dubbele betrekking: *si vlau in de wuestine*, intransitief, en *si vlau der liēde geselcap*, transitief. Het is dus eene *confusio duarum locutionum*, eene *constructio praeagnans*, of hoe een Pflugck of een Beijer dat in een grieksch en of latijnschen schrijver noemen zouden.

309. *sorchlec*, bij Kil. *sorghelick*, periculosus. De samenkoppling van een adj. met een subst. *sorchlec en pine*, is zeldzaam in plaets van *sorghlic en pinelic*, of, met twee subst., *sorghe en pine*.

311. *clam*, d. i. *klim*, van *klimmen*; Grimm, t. a. pl. — *Op die boem*, d. i. *boeme* (boomen); z. r. 260.

312. In 't hs. staet naer gewoonte: *et es de w.*, en *es g. d.*, waer de *h* zoo wel bij *en* als bij *et* uitgebleven is. *en* of *hen* staet vervolgens voor *het en*, later *ten*, gelijk nog in ons *ten zij*. Vglk. r. 125; ik zou tevens naer r. 305 kunnen verzenden, ten ware ik meende

opgemerkt te hebben dat de volstreckte uitlating van *het* alleen plaats vindt, 1° bij afhankelijke impersonalia, als in mijn *Passionael*, *Legende v. S. Joris*, f° CXXIII. *Doe... nyemant ontgaen en mochte, soe gesciede op ene tijt dattet lot op des conincs dochter viel*; waer de oude druk heeft: *so gesciedet op een tijt*, d. i., geschiedde het; 2° wanneer twee voorstellen door de conj. copulat. met elkander verbonden zijn, zoo als reg. 305 en elders, doch altijd bij impersonalia; maer r. 125 vangt de constr. met *en aen*, en hier, r. 312, heeft een asyndeton plaats; hetgeen mij, in de uitdrukkingen: *en is geen droom, en was niet lange leden*, belet aen-te nemen, dat *het* gansch weggebleven is gelijk bij de impers.: de aspiratie alleen is weggebleven. *en staet dus voor hen*; zamentrekking van *het of et en*, gelijk *et zelf* voor *het* staet. Vglk. *Boec v. d. Houte*, vs. 731:

al est out, en staet hem niet,

waer in de var.: *het en* staet hem niet, gemodernizeerd is. *Hen* voor *het en* z. in 't Glossar.

314. *sachmenghe*, d. i. *sachmense* (haer) *rien* (*rieden*, *rlugten*), en zoo mede r. 316 *mochtmenghe*, r. 320 *böndenghe*, doch aldaer ook *vincgensise* en niet *vincghensighe*, welk verschil zich van zelfs uitlegt, voor alwie niet hardhuidig in 't gehoor is.

316. *varen*, d. i. *zich vervoeren*, het *ferri* der Latijnen. z. Gloss.

318. *al vol*, d. i. *gansch vol*. — *Vol van vianden*, d. i. *van duivelen*. De adj. van volheid, rijkdom, enz. regeren den gen., Grimm, IV, bl. 729; *vol viande* zou dus spraakkundig even zoo goed geweest zijn. — *Ware*, in subjunct., getuigt dat den Schrijver geene betrekkingen ontgingen.

319. *vanden*, d. i. *vonden*, z. onder r. 307.

321. *doghese*, d. i., *doogde zij*, *stond zij uit*. Z. r. 37.

322. *den sinen niet af en geet (gaet)*, d. i. *zijne vrienden niet verlaet*; z. reg. 137. Het schijnt van *hegeeft*, in den vlgdn. r., zoo te verschillen, dat het een meer *ontkennen*, *verloochen*, fr. *renoncer*, *désavouer*, het ander, dikwijls meer objectief, *verlaten*, alleen of bloot laten, fr. *abandonner*, lat. *destituere*, beteekent. Z. r. 51 en Sproke van Beatrijs, vs. 907:

Haer kinder, die si *begaf*
in groeter noet, en *ghinc af*;

en vs. 680 :

Die u in der noet *afghinc*.

Zie aldaer ook *begheven* in het Gloss. Doch neffens vs. 453 :

ic mach in ghere wise
mijn kinder niet *begheven* ;

leest men vs. 80 :

dit abijt moetic begheven ;

zoo dat het gebruik omtrent de betrekk. zeker vrijheid had.

324. *beide* schijnt met *algader* een pleonasm. te maken, maer *beide* is zoowel *als*, en het dient om de soorten aen te wijzen ; *algader* drukt uit dat *zoo wel de banden als de veleren* (z. Kil. en v. Hasselt op dat w. en vglk. 't woord *Boeye*.) *allen, tot de laetsie toe*, gebroken werden. Vglk. v. Heelu, vs. 6386 :

Nochtan hadden si die *bande*
en die *veleren* daer bracht.

326. *Doen clause*, z. r. 307.

327. *welden*, d. i. *wilden*.; vglk. r. 56. — *overwaer* is eenerlei met *voorwaer* (r. 142). *Over* vertreedt in meer gevallen de plaats van *voor*, schoon ik mij geen voorbeeld herinner waer wederzeidig dit voor gene gebruikt zij. Grimm, IV, bl. 836, haelt alleen voorbb. van *oter waer aen*, en zij zijn inderdaed menigvuldig bij Maerl., in Reinaert, in Flor. en Bl., enz., maer in 't Mddhd. was het *fürwâr* en niet *überwâr*. Dat *voorwaer*, *overwaer*, *fürwâr* adjectivische adverbia zijn, lijdt geen twijfel; maer Grimm, III, bl. 108, nota ***), beweert tegen Lachmann dat in *für wâre*, welk het Mddhd. mede aenbiedt, *wâre* de acc. van een subst. fem. is. Het Oudhd. in *wâra* maakt dit zeer waarschijnlijk. Ons is het vreemd.

328. Men merke hier, en in den voorgdn. r. *in* en *inne* met den dativus. Het Lat. heeft : *fugitque in remotis deserti silvis, et ibi in arboribus avium more vivebat*. Bij Geraert schijnt na *henen* een comma cum puncto te moeten geplaatst worden en *inne den welden bossche* met het volgende zamen te hangen.

329. *na vogel maniere*, *na vogel wise*. Hier zijn zekerlijk geen twee composita, maer *vogel maniere* en *vogel wise*, ofschoon tot geen zamenstelling verwassen, volgen toch de analogie van al de zamenstellingen met *vogel*, d. i., het teeken van den genit. of van 't meerv. komt er niet bij. Men zegt *vogelnet*, *vogelnest*, *vogelkooy*, enz.

Zal men dit aan de *liquida*, waer de onbetoonde sylb meê sluit. toeschrijven, daer *vinger* en andere dergelijken nagenoeg het zelfde voorregt genieten, of moeten wij, uit hoofde van 't bijzonder geval dat zich hier aanbiedt, *vogel* collectief nemen en in hetzelfde een onverbogen meervoud erkennen? Dit is mijne meening, en zoo is't dat onze Limburgsche vogelvangers zeggen dat er *vogel* of *geen vogel* is, dat zij *veel vogel* gezien en weinig *getrokken* (gevangen) hebben, enz. Intusschen kan men zich hier ook herinneren, dat het Ouddietsch meerv. *vogele* was, en dat wij onzen lateren vorm op *s* (*vogels*, gebruikelijk naest *vogelen*) waarschijnlijk aan het Oudsaksisch te danken hebben. Daer nu in dit dialect gansche declinatien in 't meerv. onverbogen bleven, zoo is het te vermoeden dat ook onder dit opzigt, onze tael vreemden invloed ondergaen hebbe, en dat het misbruik zelfs tot den genit. en dativ. uitgestrekt zij geworden.

331. Het hs. heeft *als was hi s.*, en zoo overal, r. 814, 838, 1018, enz.; *al* is dus hier eene drukfeil. Reg. 408 staet integendeel in 't hs. *al* (de weggesneden *a* is door mij aangevuld, maer daer kan niets anders gestaen hebben) in plaets van *als* :

Daer leet se heite menechvroude,
al ieman van ons liden soude.

Prof. Clarisse heeft, Heim. d. H., vs. 675, eenige goede aanmerkingen op *al* gemaakt. Wat de plaets zelve betreft :

dat dit liegen,
al te quaden ende koemt,

is het zeker dat *al* tot *dit liegen* behoort, als of er stond *al dit liegen*, zonder omzetting. In de meeste gevallen echter is *al* een adverbium en het kan zich dan immer door *geheellijk*, *volstrekt*, enz., laten verklaren. Die beteekenis verliest het zelfs niet wanneer het als conjunctie aangewend is : *al is dat* en *geheellijk is dat*, is de zelfde concessie ; het Lat. zegt : *dit zij zoo veel gij het begeert, quam* of *quantum vis*, dus *volstrekt*. *Als*, bij Geraert, voor *al* is de genitivus in plaets van den acc. ; *als was hi suptijl*, is, ontleed, *alles* of *in-alles* zinnen *was hi suptijl*; maer dit *als* mag met *als*, zamengesteld uit *also*, *alse*, en verder ingekort, niet verward worden, b. v., r. 230 : *als haer lichame behoefde spise*. Het hier kortelĳk aangemerkte strekke tevens tot antwoord op de vraag van prof. Clarisse, hoe de beteek. van *al*, Heim. d. Heim., vs. 687—88 :

al ware dijn beloven suær,
houdt emmer vaste, *al* gaet te naer,

met de vorige door Z. Hooggel. daer opgegeven, samenhangt? Ik antwoord : zeer natuerlijk ; de conjunctive kracht van *al* ligt in het woord zelf niet, maer ontspruit uit het verband der voorstellen waer het tusschen komt. Op zich zelf is het stellig en demonstratief. gelijk oorspronkelijk alle conjunctien : *dijn beloten sou geheel suaver konnen zijn, houd vaste; het gaet di al te naer (ik onderstel het en sta het toe; doch) houd niettemin immer vaste.* Met ons ofschoon is het niet anders gelegen. *Of is indien* en drukt de *onderstelling* uit; laet men het achter, zoo blijft er alleen het adverb. *schoon* over. Nu wat is *schoon* anders dan *waerlijk, volkomenlijk, geheel* en bijgevolg *al* (*pulchrè, probe, egregie*; in 't Fr. *joliment: j'ai eu joliment peur*, enz.)? Vglk. nog prof. Clar. bl. 509 over *als en als*, en mijne aent. op r. 813 van ons gedicht. — Omtrent het gebruik van *al*, zoo wel bij de Ouden als bij ons, zou veel meer te zeggen vallen. Ik zal alleen nog gewagen dat men te Leuven *kom alhier en aldaer* zegt en *al dezen kant*, in den zin van *langs hier*, enz. *De weg gaet alom; terre alom gaen*, fr. *faire un détour*, is even zoo goed Truiërsch. Maer 't Boec v. d. Houte spreekt zuiver Leuvensch wanneer het, vs. 88, zegt dat Seth :

ghinc *al* den rechten pat

Tote int dal van Ebroene.

— *hi*, te weten *de lichame*, masc. gen.

332. *sien-conste*, enz., d. i. zij kon nogtans niet wel leven zonder spijs, of zij moest grooten honger lijden, gelijk ander lieden (zonder spijs) moeten (honger lijden). De *auxiliaria zullen, moeten, kunnen*, enz. hebben dit eigen, dat zij, als vormwoorden, het begrip van een ander werkw. onderstellen en naer hunnen aerd wijzigen. Wanneer dit reeds in den zin voorafgaet, zoo is het onnoodig het in infinitivo te herhalen. Als zoodanig een hulpw. moet ook *doen* beschouwd worden, vglk. r. 1949. Het waer misschien niet onmogelijk te bewijzen dat onze voorouders ook wel eens op zijn Engelsch *ic doe gaen (I do go)* voor *ik ga* gebezigd hebben. Ik zal echter daerom Heim. d. H., vs. 2041, niet nalaten *honen in hone* te verbeteren, gelijk de heer Siegenbeek het reeds voorgesteld heeft, noch met Grimm, Gr. IV, bl. 94, in Rein. vs. 7, *dedi coeken*, door *socht hi* of, zoo als hij schrijft, *soekte (hi)* uitleggen. In Flor. en Blanc. is *heten dede* even zoo verkeerd door *heet* of *hiet* uitgelegd, wanneer wij namelijk de zaak spraakkundig beschouwen, want anders is het onverschillig, en dit heeft Grimm bedrogen. Men zie Lev. van Jhs.

cap. 6 : « *Doe sprac dis kints moeder en seide : hen sal also nit heeten ,
 « mar het sal heeten IJan .... Doe teekendense sinen vader, wat name^[n]
 « dat hi woude dat men den kinde gawe? IJan es sijn name!* » En
 zelfs in Flor. en Blanc. is de kracht van *dede* in de voorgaende ver-
 zen, 242—43, duidelijk aangewezen :

*doe deden hebben die moeder sijn
 na onse wet sijn kerstenhede,
 Blancefloer sijt helen dede.*

De twee plaetsen die Grimm uit Godefr. Hagen aenvoert, kan ik met den tekst niet vergelijken : ik bezit dat boek niet. — Wat het moeten van Geraert betreft, al kon het zekerlijk wegblijven, ik durf het nogtans geen pleonasmus heten.

335. Misschien had bij. dezen regel de punctuatie kunnen veranderd worden; het hs. heeft er geene. — *so* is hier *alzo*. In den vlgdn. r. heeft het minder nadruk; echter de ontleding geeft er : *Nochtan*, d. i., *alsdan zelfs*, al was het *zoo (so)*, en *woude die maghet*, enz. Na *woude* en *tri* moet dus het comma uitgeschrapt worden; want ik ben thans zeker dat *soen* niet door *soe* of *si en*, maer door *so en* uit te leggen is.

337. *doer gene* (d. i. *geenerlei*) *pine* is een soort van latinismus : *nullo opere, nullo labore*; door *■* om, uit hoofde of ten aenzien van, en komt in die beteek. overal voor. Vglk. Prof. Clar., Heim. d. H., bl. 345. In den vlgdn. r. is, bij *bleef*, *si* aen te vullen. Vglk. r. 283.

343. *sonder merren*, z. r. 280 en 17.

344. *op soud slaen*, is hier niet enkelijk *opsloeg*, maer *op ging slaen*. Het Latijn heeft *oculos ad se reflectens*. Geraert stelde zich Kristina voor als met gebukten hoofde en half geloken oogen biddende, ■ 't was toen zij uit de innigheid van haer gebed ging opstaen, ■ terwijl zij hare oogen opsloeg, dat zij dat wonder merkte.

345. *haer maeghdelec borste*, is de acc. plur. De constr. lijkt naer een hellenismus, als bij Sophocles, OEdip. Tyr. vs. 752 : καλει με ως πλαιστος εἶναι παρ' ἐπι; want *haer maegdelijk borste* ■■ eigenlijk het subjectum van de ondergeschikte propositie moeten zijn : *si sach dat haer m. b., die droghe waren, melc gaven sch. nat.* Het gebruik van het compos. *si sach aen* in plaets van het simplex is, bij deze verandering van constr., een blijk van oordeel ■ van smaak. Reitzius

had welligt in onze tael geen voorbeeld van die wending agetroffen, want ik zoek er in zijn *Belga Græc.*, Lib. II, c. III, § 5, te vergeefs naer. In 't Grieksch en in 't Latijn is zij zeer gemeen.

348. *met* is hier adv. even als *mede* r. 354. — *mocht* is *kon*. Wat *haer selve* betreft, dat hier en nog elders in dit werk zoo gedrukt staet, zal ik eens voor altijd bekennen, dat het *hs.* overal bestendig *haer selven* heeft. Bij anderen komt het ook nog meermaels zoo voor, als in *Flor.* en *Blanc.*, vs. 154 :

want si namen *haer selven* doe,

waer Hoffmann wel te onregt *haer selven* voor een genit. aanziet, niet omdat er *selven* staet, maer omdat hij zich, door de verkeerde aengaef van Grimm, omtrent de verbuiging van het pers. voornaemwoord heeft laten misleiden. Met *haer*, vs. 1415, is het eveneens. Vs. 1407 :

der hi roofde in der kerstine lant,

is het eerste *der* geen genit. in plaats van den acc. *die*, maer wel een adv. loci, anders *daer*, in plaats van ons *toen*; het tweede *der* behoort tot *Kerstine* (Christenen). De overige plaatsen waer hij eene « dergleiche Construction, wo statt des acc. der gen. gesetzt wird, » meent aen te treffen, laet ik korthedshalve onaengeroerd. Wat de verandering van *selven* in *selve* betreft, zoo deze verschooning behoeft en bekomen kan, zal de bijzonderste beweegreden om ze mij niet te weigeren misschien bij Graff, *Sprachsch.*, VI, bl. 198-201 en bij Grimm, IV, bl. 355, c., dat is, in het gebruik zelfs van 't Oudhd. te vinden zijn. Vergelijk mede Grimm, III, bl. 5 en 647. Voorbeelden van *selve*, in die betrekking, ontbreken overigens ook bij onze oude schrijvers niet, als in Ferguut, vs. 4488 :

Haer selve mach hi nemen tleven;

maer zij zijn niet menigvuldig, en dikwijls staet er de verbuiging op *en* niet verre van af, zoo als nog in Ferguut, vs. 4626 :

ic sal hebben borch en lant
en *u selven*, sprac Galarant.

In nominativo (Vglk. nog eenmael Ferg., vs. 4631 en 4648.), en wanneer *selve* als zeker adj. voor een subst. fem. komt, mist het noodzakelijk de *n.* Vglk. beneden reg. 1260.

349. een wonderleke dinc, en zoo nog eens r. 1262. Reg. 260

hebben wij het onverbogen meerv. *two dinc* gezien , waeruit blijkt dat het van 't onzijdig geslacht is, en tot de eerste sterke declin., bij Grimm, behooren moet. Het meervoud *dinghe*, dat men, om buiten ons gedicht niet te gaen, r. 237, 401, 496, 503, 801, 927 en 1070 aentref, kan tot die zelfde declinatie behooren. In de zes laatste plaetsen staet het in 't rijm, tegenover *sonderlinghe*, welk onze Schrijver nooyt met een *n* sluit. Maer r. 868 rijmt *van andren dinghe* insgelijks met *sonderlinghe*, en men weet dat *van* noodzakelijk den dativ. regeert, en dat deze in 't meerv. even zoo noodzakelijk op *n* uitgaet. Zal men nu daeruit besluiten, dat zoowel hier als elders *dinghen* : *sonderlinghen* moet geschreven worden? ik meen veeleer dat in dit laatste voorbeeld *dinghe* de dat. van 't enkelv. is, zoo dat

veel meer dan van andren dinghe

het zelfde is als schreef men er : *van eenighen andren dinghe*; en dan blijft het nog immer van de eerste sterke declinat. der neutra. Een ander voorb. daarvan tref ik aen in de korte maer belangrijke brokstukken door Bergman ontdekt en in de Wkn. der Maatsch. van Leiden uitgegeven, D. III. St. II, bl. 242 :

Drie punten sijn die therte roeren
eñ in der dinge[n] minne voeren :
tíerst is doet sonderlinge ;
die *n* kent aen den dinge ;
wat die herte te minnen kiest,
an den goeden men niet verliest...

Het gebruik van *wat* en *wie* op ander plaetsen van die fragm., als mede de reden dat de vijfde regel, zoo *wat* als relat. tot het voorgaende *dinge* betrokken werd, eenigermate overtollig zou zijn, daer de vraag is : wat het hert tot minnen, d. i. tot kiezen beweegt? dit, en daarbij de juistheid van de spreuk die in de twee laatste regels begrepen is, is de oorzaak waerom ik de hier aangevende punctuatie verkozen heb; schoon ik wel voel dat het lidw. *den* in plaats van *eenen* (: het eerste is de zonderlinge verdienste die men aen de zaak, welke men mint, erkent) mijne tweede beweegreden eenigszins vernietigt. De slot-*n* van *dingen*, in den tweeden regel, mag men voor een schrijffout aenzien (Grimm. I, bl. 691, Anm.); maer in den vierden reg. kan *an den dinge* niets anders dan een dativ. sing. wezen, ten zij men ook hier *dingen* en *sonderlingen* schrijven durfde. Naer de korthed der regels te oordeelen kan er

zeker geen letter van afgeknipt zijn. Dan, in 't voorgaende fragm., rijmen *dinge* en *sonderlinge* nog eens zamen. *An den goeden*, komt even zoo goed met den enkv. dativus *dinge*, als met den meerv. *dingen* overeen. Bijaldien men eene andere punctuatie aennam :

Tierste is doetget sonderlinge,
die men kent *an den dinge*
wat die herte te minnen kiest;

en *wat* als relat. (*dat*) uitlegde, dan ware omtrent het enkelvoud volstrekt geen twijfel mogelijk. Den dativ. plur. *dingen* heeft men in fragm. XI, vs. 10.: *in horen dingen*. Heim. d. H., vs. 1338. wordt *dinghē* (sic) nominat. plur., door het voorgaende rijmwoord *ontfinghe* genoegzaam afgekeerd. In 't Gloss., v. *dinc*, heeft waerschijnlijk eene misstelling plaets gehad, als blijkt uit de Aent. blaz. 298. De Aent. blz. 318 laet de plaets even duister; zoo *vul* geen *veil* (hedera) is, weet ik ook niet wat daarvan te maken. Ik ken den latijnschen tekst niet. — Om tot onzen Geraert terug te keeren, een *wonderleke dinc* kan niets van dat alles zijn, maer is de nom. sing. van *dinc* als vrouwelijk subst. genomen, gelijk het ook door Grimm, I, 691, onder de vierde sterke decl. der feminina aangeteekend staet. En III, bl. 483, na het onder de mhd. voorbeelden als « starkes neutrum » in den tekst opgegeven te hebben, zegt hij in de noot: « Bemerkenswerth ist das mhd. fem. *dinc*, « Lampr. Alexand. 2240. Ms. 2, 146^b und mnl. *dinc* Maerl. 1, « 213. 223. 2, 248. 3, 272 weiblich; nnl. *ding* wieder neutral. » Ik voeg er uit *Wapene Martijn* nog bij, Coupl. 16 :

Martijn en waerstu niet zo wreet,
ene *dinc*, die ic niene weet,
zoudic geerne vraghen;

en Coupl. 73 :

Zelsenre dinc noyt man vernam.

In het stuk van d. Drievondichede weet ik niet of het wel eens anders dan vrouwelijk gevonden wordt; zelfs Couplet 13, waar het tweemaal in voorkomt. staet het eens in dativo :

Want hi moet moghen *ter dinc* ghenaken,
en hi moet om *die dinc* gheraken;

dat het aldaer mede in plur. gebruikt is, C. 7, is onder r. 260 reeds aengemerkt. Den vrouwelijken dativ. heeft men insgelijks, Heim. d. Heim., vs. 662 :

Van deenre dinc hoghe verheven.

In plaets van de uitdrukking *goeder dinghen zijn*, door den h. Clarisse in zijn Gloss. opgegeven, staet in den tekst, vs. 1338, *goede dinghen*:

Die vul (*veil?*) nuchterne ontfinche,
het ware der maghen *goede dinghē* (sic);

is dit eene dubbele mistelling (*dinghen* wordt zelfs door het rijm tegengesproken), of had Z. Hooggel., toen hij *goeder* schreef, Grimm voor zich liggen, die Gramm., IV, bl. 634, reg. 4, het hoogduitsche *guter ding sein*, der geslachtelijke overeenkomst wege, in 't voorbijgaen door het toevoëgen eener *e* schijnt te willen verbeteren, daer hij *dinge* schrijft (sic), er een meerv. van makende? In 't Boec van den Houte, vs. 636, volgens den tekst:

Het doctem *ene vrende dinc*.

en in de var. van hs. S, welk ik in 't algemeen voor beter houd dan het v. Hultemsche:

Het docht hem *wonderlike dinc*,

met het zelfde adjunct. als bij Geraert hier en r. 1262. — Het zij mij toegelaten hier te protesteren tegen de gevolgtrekking die de heer J. Tideman uit de gegaffelde *y* van het afschrift van den heer Willems maekt, Inleid., bl. XXIII. Deze *y* mogen niet op de rekening van het v. Hulth. hs. gesteld worden, zij behooren tot het alles vervlaemschende systeem van onzen landgenoot. De heer Tideman heeft er waarschijnlijk geene schuld in, zoo zijne, anders niet onverdienstelijke, uitgaef te dien opzichte met Meijers uitgaef van 't Lev. v. Jhs. al te zeer overeenkomt. De heer W. had hem wellicht daarvan niet verwittigd. Ik doe het voor hen die, gelijk de heer T., de gelegenheid mogten hebben om ons nog ander gedichten mede te deelen uit de vijf-en-twintig banden afschriften die onze ijverige W. met eigen handen verveerdigd had. Moge het gevaer, welk aan dat taelverbasterend en ongerijmd systeem vast is, de Vlamingen eens doen de oogen openen, en ze van hunne moderne taelketterij en uit de slavernij der boekdrukkers tot het verstandiger gebruik en de vrijheid hunner voorouders terugbrengen!

350. *ut maegdelec borste* is hier de-dat. sing.; in plur. zou het *maeghdeleken borsten* moeten wezen, gelijk in 't opschr. van dit hoofdst.; reg. 345 is *maeghdelec borste* de acc. plur. Over den dat. op e van de fem. der vierde sterke deel., z. Grimm, I, 691, in de Anmerkk. Vglk. r. 643. In mijn oud Getijdenboek, pag. 101: op

sine borst, van deser borst, onverbogen. — *ginc*, d. i. *vloeyde*, gelijk in 't Grieksch : ἔτω δάκρυα, ἔτω ῥῶς en in 't Lat. *eunt lacrymae*, *anni, fama, clamor*, enz. Vglk. r. 1269.

351. *na Gods moeder*, d. i. *behalve*; ook in 't Lat. van Cantipr. staet *post*, en het fransch gebruik is bekend. — *quam* staet hier voor *geschiedde*; vglk. r. 1005, 1764 en 1943; doch met deze laetste plaetsen stemt het hedendaegsch gebruik beter overeen.

353. *voerwert*, d. i. *verder, later*, z. Gloss. Ik vind dezen vorm bij Grimm; III, bl. 93 en vlgde. voor het mnl. (Ouddietsch) niet aengeteekend. Kil. kent ook slechts den genitivus-vorm *veurwaerts*.

354. *dat melc*. Behalve in 't Slavisch, in 't Lat. en in 't Grieksch, welke talen mede het onzijdig gesl. aen hun *mleko, lac* en *γλα* geven, zijn de verwante vormen van 't woord *melc* in alle overige taeltakken van 't vrouw. gesl., gelijk *melk* het thans ook bij ons is; z. Grimm, III, bl. 463. Heeft Geraert aen 't Latijn gehoorzaemd, of moet het neutrum te dezer plaets aen een sterker gevoel van het stoffelijke en algemeene der beteekenis toegeschreven worden? De eerw. heer David meldt mij dat het ook Brabantsch is.

355. *spise engeen*, gewoonelijke omzetting voor *engeen* of *negeen spise*; de tweede negatie *ne*; die daer op volgt, komt met geheel het oud gebruik overeen. Ik voeg dit hier bij ter gelegenheid van de aent. van prof. Clar., Heim. d. II., bl. 192. Vglk. nog beneden r. 1924—20. Over *engeen* en de verschillende vormen van dat woord, z. Grimm, III, bl. 70, 722 en 772.

356. *in negen weken*, d. i. *gedurende; binnen n. w.* Een der zonderlingste grilligheden (daer ligt nogtans een dieper gevoel ten grond) van onze tael, door niemand tot nu toe opgemerkt, is, dat de tijd binnen welken iets *niet* geschiedt, *niet* geschied is of *niet* zal geschieden, zeer wel en zelfs zeer gewoonelijk door het voorzetsel *in* aengevoerd wordt: *Hij is in acht dagen niet buiten de deur geweest; hij doet in een maend geen boek open; hij zal nog in een uur niet hier wezen*, enz.; en dat, waer de zin affirmatief is, alle andere voorzetsels, die op den duer passen (*op, binnen, enz.*), kunnen aengewend worden, zonder alleen *in*. *Ik lees zoo een boek in eenen dag; hij is in een uur hier geweest; in acht dagen eens uit geweest*, voor *op* of *binnen*, laet het gebruik niet toe. Deze voorbb. zijn voor de vuist opgenomen; daer ware anders een onderscheid te maken

tusschen 't geen van den ganschen duer gezeid wordt en aenhoudend is, en 't geen slechts op één oogenblik daer van of eindelijk na het verloop daarvan geschiedt; maer dat laet ik aen onze spraakkunsteners over: het vraagstuk is hun thans aangewezen. — *anders*, is een adverbiale gen. partit. waarvan elders gesproken is.

357. *Hier binnen*, enz. d. i. *terwijl dit alles geschiedde, was* (werd) zij gezocht en eindelijk getonden. *Hier binnen* ziet dus alleen op de voorvallen dier negen weken, niet op den tijd. — Elders *hier enbinnen*, als Belg. Mus., IV, bl. 362 en Lek. Sp., II, c. 56, vs. 52; vglk. mijn Verslag, bl. 444.

361. Opschr. De drij laetste letters van *overquam* zijn in 't hs. weggesneden; maer de *q*, die gebleven is, laet aen geen *overwoed* denken. — In den tekst, *quite*, z. r. 152. Men kan hier vragen of in

Als God haer dies gemaect hadde *quite*,

haer een dat. of een acc. is; ik houd het voor een acc. waermee het adj. *quite* overeenkomt, gelijk men *iemand kwijt schelden*, of zoo als Huygens, *kwijt houden* zegt, Kōren-Bloemen, I, bl. 72:

Houd ik *de booste* niet van nu af *quijt*...

Wanneer echter ons tegenwoordig gebruik er een acc. van de zaak bijvoegt: *iemand zijn schuld kwijt schelden*, dan staet de persoon noodwendig in dativo. De Ouden stelden de zaak in genitivo en deze genit. hing niet van 't verbum, maer van 't adj. *quite* af. — *Kwijt* is *los*, *ontslagen*, *ontbonden*, of, gelijk de vlgde. reg. het uitlegt, *verledecht*, d. i. *ontlast*.

362. *steet in haer rite dat*, enz.; *steet* is: (zoo) *staet het*, al maekt men er daerom geen *steet* (*staet*?) van Vglk. r. 305 en 312.

363. *te Ludeke*, d. i. *te Luik*, in 't Lat. van Cantipr. *Leodium*, maer de oudere naem is *Leodicum*, van *liut*, *liud*, *liod*, *leod*, dat in 't Oud-, en Middelhd., in 't Oudsaks., Oudvriesch en Angels. volk beteekent en naderhand *liede*, *lude*, *luide* werd (vglk. *Theodoricus*, *Theudericus*, *Diederik*, *Thierry*, enz.) met den adjectief-uitgang *icus*, *a*, *um*. Van *Leodicum* (*oppidum* of *mansum*), komt naer een harderen tongval *Lüttich*, naer een zachteren *Ludek*, waer *Ludeke* de dat. van is; van *Ludek* of *Lüdik*, door eene bij ons gewoone syncope, *Luuk* of *Luik*. Wien omtrent dit etymon eenig twijfel mogt overblijven, die vergelijke de bronnen door nu Cange aenge-

wezen onder het woord *Leodicus*, enz. *Leodicum*, ook *Leodigum* geschreven (en hiervan bij de Franschen *Liège*, maer in 't Walsch *Lidg*) was waerschiynelijk in 't begin een eigendom van de Fransche koningen. — *ind stat*. Het is moeyelijk aen te nemen dat *stat*, niettegenstaende zijn collective beteek., hier meer onzijdig zij dan r. 119, 157, 378, 471, 673 (*tSintruden in de stat*), 881, 1544, 1835 (*tSintruden buten der stat*); en zoo de maet nog al toeliet in *de stat* te lezen, reg. 922, 925 en 1547, waer insgelijks *ind stat* geschreven staet, moeten ons van alle verandering afhouden. Dat men, zoo als Huyd. op Stoke, III, bl. 150, aenteekent. zoowel *tghelove* als *die ghelove* aentreft, en *therte* voor *die herte* niet ongewoon is, zulks kan hier niet baten, daer beiden misschien reeds vroeg (van het eerste is dit zonder twijfel) tot het onzijdig geslacht begonnen over te hellen, en *herte* daerenboven, uit hoofde der aspiratie waer het meê aenvangt, de elisie (verglk. *thant*, enz.) toelaten kon. De verandering van *d* in *t* (anders *derde* voor *die erde*) is eene bloote alliteratie. Het volgende vers uit Maerl. (V. d. Drievoud., Coupl. 2):

Subtiyl waer *therte*, *diet* bevinghe,

moet ons nochtans geheel omtrent het genus gerust stellen. Ik kan bij gevolg de schrijfwijze *ind stat* niet anders uitleggen, dan door eene vrijheid die het tegenwoordig spraekgebruik nog schijnt te wettigen, wanneer wij *opt zolder*, *opt straet* (*opt tafel*) voor *op den zolder*, *op de straet* (*op de tafel*) en dus mede *ind* of *int stad* zeggen. Deze wijze van zich uit te drukken, doch, ten aenzien van deze vier woorden alleen (in *aen 't Scheld* ligt een echt neutrum), kan men door geheel Limburg en in een gedeelte van Brabant waernehmen. Maer hoe dit op reg. 1260 toegepast, waer niet bloot *ind stat*, maer met nog een ander woord er tusschen *ind selve stat* geschreven staet? Ik heb al gezeid wat ik er van weet! Voor 't overige ontbreken ook elders geen voorbeelden daarvan. Lek. Sp. III, c. 13, vs. 7 (hs. H.) wijs ik slechts aen. In de fragm. over Karel d. Gr., door Jonckbloet uitgegeven, fragm. I, vs. 622, lezen wij:

Gelloen die wel horde dat,
hiet Otten-assalgieren *tstat*;

en vs. 1093:

Dat hise taken voerde in *tstat*.

en zoo nog vs. 1481, 1500 en 1898, waer kwalijk *isat* gedrukt is; zelfs vs. 1340, *in tstede* :

Ende oec die meeste (vroude) mede
die nie was te Parys in *tstede*;

en dit alles neffens *die stat, in die stat, van der stat, die stede, in die stede*; vs. 146, *in der steden; van der stede, ter stede*, enz. Beide vormen vind ik ook in een brokstuk van een ouden Ridderroman dat ik over drij dagen van een boekdeksel afdeed :

Rolant was al .1. bloet,
die op Volatine sat;
hi rechten tier stat
op beide sijn stegebant,
en blies den olyfant
met een groten adem ruut,
dat men horen mochte sluut
.1. mile over *tstede*.
Sijn ghezellen verblider mede,
en Sassen worden wten kere, enz.

en een weinig verder : *onder de stede, jeghen de stat, van der stede*. De *s* in den aenvang der woorden schijnt deze apostrophe van de *e* na eene tandletter zeer begunstigd te hebben: Zoo ziet men op meer plaetsen van de zelfde fragm. door Jonckbloet uitgegeven, *tseggene, tselker stede, tstane*, enz., voor *te seggene, te selker st., te stane; tsinen onwille, tsiere hulpen*, enz.; vind men overal. In 't Lev. v. Sinte Lutgardis, II, c. 37, lees ik ook :

Claerre vele dan tsonnescijn.

d. i., *dan die sonnescijn*, hetgeen bijgevolg geheel tot de eerste aengehaelde voorbeelden behoort.

365. *den priester van sinte Kerstoffels*; in 't hs. staet hier e r. 382, *Kerstolfels*, wat zich door de attractie of alliteratie uitleggen laet, maer, naer mij docht, in den tekst niet behoefde bewaerd te blijven. De kerk van S. Kristoffel te Luik of, juister, toen ter tijd nog buiten de muren van Luik, aen de westzijde der stad, waer zij door eenen arm van de Maes van afgescheiden was, werd, volgens Fisen, Flor. Eccl. Leod., 25 junii, gesticht door Lamb. le Bègue, aen welken sommige schrijvers de instelling der Begijnen toekennen. Zoo deze bewering gegrond ware, zouden zij, die ook van onze Kristina eene begijn willen maken, de melding van St. Kristoffels kerk, door Lamb. le Bègue gebouwd, en waer in-

derdaad een begijnhof bij ligt, met regt mogen aanwenden, om hunne meening eenige waarschijnlijkheid bij te zetten. Maer het onverdedigbare daarvan heeft nog onlangs iemand in den Journal Hist. et Litt. van den heer Kersten zoo bewezen, dat er omtrent de vroegere instelling, en vooral omtrent den naem van *Begijnen* of *Begghijnen* (van *beggen*, Eng. *to begg*, bedelen, *beggher* of *beggaer*, bedelaer, *begghijn*, bedelaerster; Huyd., Stoke, III, bl. 449, wil dat ze naer de Albigenzers zoo genoemd zijn) weinig twijfel meer kan overblijven. — *den priester*, wij zouden thans *pastoor* zeggen. Het is de verduitsching van 't lat. *presbyter*, bij Geraert zorgvuldig onderscheiden van *clerc* en *pape*. De *priester* is bij hem immer de *ordinarius loci*, de gewoone bediender van eene kerk; *clerc* is iedere geestelijke manspersoon, zonder ander kwaliteit; door *papen* schijnt hij geestelijken van hooger rang, vooral godsgeleerden te beteekenen.

366. *Onzen Heere geven, ontvangen, tonzen Heere gaen*, enz. zijn tegenwoordig nog algemeen gebruikte zegwijzen in Limburg, Brabant en Vlaenderen. Vglk. r. 364, 375 en 376.

367. *De priester hi geloefde (beloofde) haer wel*, z. r. 9. — *wel* is hier concessief. Verglk. r. 37 en hier onder r. 370—371.

368. *el*, z. r. 38. — *Over te doene hebben* vglk. Heim. d. H., vs. 1152, met de aent. op vs. 313, waer deze zegging bij toeval ook eerste plaats gevonden heeft. Het is de letterlijke overzetting van 't lat. van Cantipr. : *faciendum habere*. Doch z. mede onder r. 44.

370—71. De hoofdgedachte bevindt zich bij Cantipr., maer het naïve der uitdrukking van deze twee regels behoort geheel aen Geraert.

372. *ran*, d. i. *liep*, wat gewis veel beter strookt met het *ontverduldch* zijn, dan *tenit*, dat Cantipr. gebruikt. *Rinnen* of *rennen* (*runnen* en *ronnen*, welke prof. Clar., Heim. d. H., bl. 473, als andere vormen daarvan opnoemt, ken ik in dien zin niet) zegt zich zoo wel van vloeibare stoffen als van dieren. Het *rendier* zal er wel zijn' naem van ontleend hebben. Z. verder prof. Clar., t. a. pl., en vglk. beneden r. 1136.

373. *ter ander kerken priester*, d. i. *tot der a. k. pr.*, maer de zamentrekking, schoon zonder aanstoot, omdat de zin duidelijk is, en omdat eene schijnbare analogie met andere dergelijke za-

mentrekkingen van 't mann. lidwoord haer verschoont, is niettemin spraakkundiglijk onnauwkeurig. Een wijdloopige redenering daeromtrent zoude hier kwalijk geplaetst zijn, maer de redenen van mijne meening kan ik met weinige woorden te kennen geven, en die redenen zijn : I° dat de zamentrekking door aenleening enkelijk tusschen woorden geschieden kan die met elkander spraakkundiglijk in een noodzakelijk verband staen, als wezen zou : *ter kerken*, *ter ander kerken*, d. i. *tot der kerken*, *tot der ander k.*, zoo dat van *tot* de overige woorden *der kerken*, enz. afhingen en in dat. stonden. Maer zulk is op deze plaets het geval niet; *der ander kerken*, bij Geraert, hangt niet af van *tot*, maer van *priester* en het staet niet in dat., maer in gen. De zin is : *tot den priester der ander kerken*. II° De valsche analogie bestaet hierin, dat *ter ander k.* *pr.* geenszins gelijk is met *tes conincs hore*, Rein. vs. 48, en andere uitdrukkingen van dien aard, welke men overal aantrest. *Des*, uit hoofde van de bijzondere buigzaamheid der letter *s*, kan schier overal tot *s* versmelten, zonder dat daerbij eenige ineensmelting met een ander sylb noodig zij; *s konings hof*, zonder een voorgaende *te*, is even zoo in den aard der tael en door 't gebruik gewettigd; vglk. Grimm, IV, bl. 369, d., 372, c. Hieruit volgt, dat in *te sconings hore* (het Comb. hs. heeft *tes sconincs h.*) en in alle dergelijke voorbeelden, *tes* niet eene wezentlijke zamentrekking van *te des* of *tot des* is, maer dat *te*; hetwelk een andere vorm van *tot*, ook wel *tole*, is, alleenlijk voor de *s* aengevoerd schijnt, zonder dat er uit de omzetting of uit de aenleuning de minste wijziging in die woorden voortspruite. Met den gen. van 't vrouw. lidw., *der*, staet de zaak geheel anders. *Der* kan neoyt uit zicli zelf tot *r* versmelten en om *ter* van *tot der* te maken, is er volstrekt eene ineensmelting door zamentrekking, of hoe men die verminking ook noemen wil, noodig; en dit, zoo als ik gezeid heb, geschiedt nimmer dan tusschen spraakkundig zamenhangende woorden of sylben. Dit beginsel vloeit uit den aard zelven der spraek voort. Daer is maer een middel om de uitdrukking van onzen Dichter spraakkundiglijk te regtveerdigen, indien men namelijk onderstelt, dat *ter* voor *teer*, d. i. *tener* of *te eener* staet (de zamentrekking van *eener* tot *eer*, op zijn Oudsch-er geschreven, heeft geen bewijs noodig); op die wijze verdwijnt alle zwarigheid, daer de *elisie* (*teer* = *te eer*) aen het beginsel van spraakkundig en logisch verband zoo niet onderworpen is, gelijk de *krasis* die wij eerst

onderstelden. Ik voeg er, om te sluiten, bij, dat het onbepaald lidw. ook zeer wel met den zin van de geheele plaats overeenstemt. Hoe ligt beide lidww. met elkander konden verwisseld worden zal uit dees eene plaats van 't Boec van d. Houte blijken, alwaer, voor rs. 711 van den tekst :

Tote eens bisscops huse binnen ;

in het hs. S. geschreven staet :

Tot des bisscops huus binnen ;

ik geloof echter niet dat Geraert het zoo gemeend hebbe. — *daer bi*, aen te vullen *gelegen*. Vglk. ook r. 87.

374. *innechleke*, d. i. *inniglijk*, gewoonelijk adverb. van *bidden*. Vglk. r. 343. — in den vlgdn. r. is *gave* de subjunct., wat ik alleen aenstip, om den lezer op het nauwkeurig en kunstig gebruik van dien modus in ons gedicht oplettend te maken.

377. *haestlec met groter vaert*, pleon. Vglk. 174—75, enz. — *vaert* is de min of meer snelle beweging van iets dat zich vervoert. Z. r. 316.

378. *uter stat ter Masen waert*. Was dan die ander kerk in de stad? dan moet het noodzakelijk die van S. Jacob of van S. Jan geweest zijn, die in der daed zeer nabij liggen, doch op 't Eiland (gelijk ze ook heten) door den boven, r. 363, gemelden arm van de Maes gevormd; terwijl S. Kristoffels kerk aen de linkerzijde van dien arm en dus tegenover, eenigszins buiten de stad ligt. Zoo de Maes hier de eigentlijke rivier beteekent, dan kan Kristina uit S. Jacobs of S. Jans kerk weglopende, en reeds de brug van voorzeiden arm over zijnde, gemakkelijk den priester van S. Kristoffel in 't gezigt gekomen zijn, terwijl zij links, de tegenwoordige wandeling (*Quai d'Atroi*) volgende, naer de Maes snelde, wier naeste bocht, van waer de arm uitschiet, geen zeven honderd stappen van S. Kristoffel verwijderd is. Van S. Jan is de afstand weinig verder, en S. Jacob ligt schier tegen de Maes; naer Kristina schijnt eerst het Eiland verlaten en zich langs buiten naer de Maes gewend te hebben. Anders kan ik mij de tegenwoordigheid der beide priesters niet waarschijnlijk voorstellen, of mijne gissing omtrent de twee kerken die op 't eiland staen zou moeten ongegrond zijn. Nu, niets belet er nog eene andere in de nabijheid te onderstellen, ten zij dit alleen, dat het dan niet ligt om te verstaen zal wezen, hoe zij *uter*

stat liep. Van ander kerken binnen het eiland, als was die van S. Remigius, in de nabijheid van S. Jacob, heb ik niet willen spreken, omdat de moeyelikheden altijd de zelfde blijven.

379. *Dies verwonderde den priester* (acc.), z. r. 303.

381. *en liep*, z. r. 283. — *haer* is hier de acc. sing. fem. van het persoonlijk voornaemw., welken Grimm, Gr. I, bl. 787, verkeerdelijk *si* opgeeft. De zelfde fout werd door hem omtrent het meerv. van de drij geslachten begaen. Het hoogd. gebruik, kan, gelijk ik te voren zeide, dien geleerden spraakkundigen bedrogen hebben, en ons zoo gemeen gebruik, van *hen* en *haer* door het terugleunend *se* (*se*) te vervangen zal hem belet hebben het verschil gewaar te worden, welk dienaengaende tusschen beide talen bestaet. (Z. Gramm., I, bl. 303, n.) Ten aanzien van het „Neuniederländisch,“ heeft hij slechts nog in 't meerv. de fout laten bestaan; in 't enkelv. is ze verbeterd geworden. — *na*, hier adv. De Ouden maakten tusschen *na* en *naer* het zelfde verschil niet als wij; z. r. 143. De oude vorm is ons in de zamenstellingen overgebleven. — *Op de stede*, d. i. *op de plaats*; maer ik bedrieg mij grootelijks zoo het hier niet *op den oogenblik*, *dadelijk* (in 't Lat. *illico*) beduidt. De pleon., die er uit ontstaan zou neffens *saen*, bekrachtigt mijn gevoelen; z. r. 377. Niets belet echter het ook anders te nemen, gelijk het zwakkere *de* voor *die* het schijnt te verzoeken.

383. in 't hs. *woudenge* (sic, zonder *h*), z. r. 203; maer tevens duidelijk *en* in plaats van de drukfeil *eu*. — *raen*, z. r. 40.

384. *schegen haer* (d. i. *voor haer*) *staen*; dit laatste woord is wel om het rijm in plaats van *rieten*; maer mogt de vrije tael van Geeraert door een hyperbaton het *tegenstaen*-op die wijze niet uitdrukken? Z. r. 1917 en 't voorb. daer uit Ferguut bijgebragt. Het Lat. heeft: *ad obvias aquas se comprehendere posse garisi*, wat hij vertaalde gelijk men het met *obrius* en *obriam* bij andere wkw. pleegt.

385. *mochte* en in den vlgdn. r. *dochte*, zijn de echte oude prae-terita van *moghen* en *dunken*; de apocope *mocht*, r. 348, en *docht*, r. 1166, die later de algemeene regel werd, was te voren slechts eene vrijheid. Het zelfde geldt ten aanzien van meer onregelme. wkw. van dien aard, als *const* voor *conste* in den naesten regel. *Dochte* kon vierlei beteekenis hebben, daer het zoo wel tot *denken*, *duchten* (vreezen), *doghēn* (*dengen*) als tot *dunken* behoorde.

Z. Grimm, I, bl. 981, 7. In Flor. en Bl. staet zelfs *dachte* als impf. van *dunken*, vs. 3431.

388. *sien soudenghe daer ommer taen*, dat is, ontleed : Kristina kon het zoo niet wederstaen, dat zij haer niet immer vangen zouden; zij kon niet beletten, of zij moesten haer immer vangen. Z. r. 333. — Wat *ommer* aengaet, Geraert schrijft niet anders. De beteekenis op deze plaets zou even zoowel ooyt, d. i. eens, eenmael, eindelijk toch eens kunnen wezen, als altoos; maer reg. 1492 beslist voor 't laetste, zoo veel te zekerder, daer 't hier op den voorleden tijd ziet. *Ommertoe*, r. 1876, heeft de beteekenis van *nog altoos*. Te St. Truiden zijn *umner* en *ummertau* (sic) dagelijksche woorden, die zoo wel van het voorleden als van het toekomende gebezigd worden. *Um* (*ün*), voor *om*, en *tau* : den bak *um* stooten, de deur *tau* doen, is de bestendige Truier uitspraek; die *om* of *toe* zeggen zou, zou voor een Brabander aengezien worden. Van den anderen kant echter zegt de Truienaer *nemeê* of *nimeê*, d. i. *niet meer* (non amplius, *οὐκέτι*) alleen van den tijd, terwijl men, om de kwantiteit te bepalen, *ne meer* zegt, en sterker op beide deelen drukt: *ne meer as innen dag*, *as iê pont*, *as iên tro*, *pas plus qu'un* (of *d'un*) *jour*, *qu'une livre*, *qu'une femme*, enz. Met dat *nimeê* (*jamais plus*) komt bij onzen Geraert het negatief *nommer*, r. 1146 en 1637, volkomen overeen. Voor *unquam*, zegt hij *ommermeer*, r. 1235, waer *nommermeer* (*nunquam*), r. 965 en 1823, regtstreeks tegenover staet. De nog al wijldloopige opgaven van Grimm, III, bl. 222 en vlgde., die nogtans de vormen, die Geraert gebruikt, niet schijnt gekend te hebben, noodigden mij uit om deze zoo nauwkeurig mogelijk te onderscheiden. Z. nog onder de aangewezen regels.

389. *op dat water en achtese niet*, d. i. *zij gafer geen acht op*, *zij trok het zich niet aen*. Reg. 1085 heeft men een dubbelen acc. (praedic.) : *ons Here achtet* (te wezen) *sine versmeetheit*. Elders, Heim. d. H., vs. 2033, vindt men :

Die juêde en achte niet der wort,

met den gen.; wat volstrekt het zelfde beteekent als hier bij Ger. op iets achten. Vglk. r. 494 *micken op iets*, enz.

390. *in den diepen rliet*; *rliet* is *rivier*, en staet in dien zin ook bij Kiliaen aengeteekend. Te St. Truiden is het woord niet gekend, maer wel het diminut. *rlietjen*, loopend fonteinwater, aldaer

vlütjen (= *vloetjen*) uitgesproken, waer Kil. *vlietken* voor aengeeft. *Vliet*, immer van 't mann. gesl., staet ook in 't Boec v. d. Houte, vs. 732, waer het misschien voor levendige bron staet (de *probatica piscina* was toch geen stilstaend water?)

391. *wiele*, d. i. draeykolken, wielingen. Z. Kil. en v. Hasselt.

393. *toet in dander side*. Wij zouden tot op of tot aen dander zijde zeggen. Z. Gloss. onder *aen* en *in*. — *toet*, z. het Gloss.; Geraert kent geen *tot*, dan in de aenleeningen *toter* en *toten*, waeruit blijkt dat hij het lang uitsprak; Grimm zou er welligt het tegengestelde uit besluiten.

394. *si de*, in 't rijm tegen *side* overgesteld, is hoogst aenmerkelyk.

395. *woed*, impf. van *waden*, bij Kil. ook *wadden*, waer ik nog geen voorb. van gezien heb. (*óver*) *waden* is door 't water gaen (*radare*); Boec v. d. Houte, vs. 631, van de koningin van Saba:

Men seit dat si beruoet (Var. S. *bare toet*)
neven thout over woet (S. beneven over dwater w.).

Het beteekende ook *vloeyen*, volgens Kil., doch volgens Huyd.; op M. Stoke, III, bl. 126, alleen als van bloed gesproken wordt. Mij dunkt dat het even zoo wel van een overvloedig zweeft, van het zijpen van water uit iemands kleederen, in een woord, van alle vocht dat met *zeker moeyte* en in *zeker menigte* van of uit iemand stroomt, kan gezeid worden. In de twee laetste voorbeelden door Huyd. uit Strickerus, bijgebracht, en waer hij aen *icuet* (*durch*) de beteek. van *doorboren* toeschrijft, heeft hij welligt *icuten*, ons *woeden*, met *waden* verward.

396. *wonderet*, d. i. *wonderde het*, z. r. 37, en vglk. hetgeen over het uitlaten van *het*, onder r. 303, gezeid is, waer *wonderet* ons hier eene uitneming van aanbiedt. — *in hoeren moed*; *moed* is *gemoed*, *gedachte*; *hoeren*, *haren* (ook *heuren*) staet hier voor 't latere *hunnen*, welk Geraert nog niet kende.

397. *eene morwer vrouwen name*, omschrijving, om te zeggen *eene teedere vrouw*. Dat *eene* (*eener* of *ener*) de genit. fem. van het onbep. lidw. is, en dat *morw-weet* en *teeder* beteekent, weet iedereen; maer eene zoo stoute periphrasis zou waarschijnlijk niemand in een dietschen schrijver gezocht hebben, en zij alleen die met

de oude Grieksche en latijnsche dichters eenige gemeenschap hebben, kunnen zulke tael naer weerde schatten en smaken. Wanneer M. Stoke, B. I, vs. 74, sprekende van 't geen Valentinaen in Nederland verrigte, zegt :

(Hi) setter in so menigen gast
diese ghiselden, en dwonghen
te dienen der Roomscher tonghen,

voor den Romeinen, dan spreekt hij Latijn gelijk T. Livius : *Ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit*, d. i. *omnes Latinos*. Van Geraerts veel stouter metonymie kan ik geen ander voorbeeld dan bij hem zelven, reg. 793, en in 't Grieksch aenwijzen. In de sproke van Beatrijs, vs. 203 :

Maria, moeder, soete name,

is geheel iets anders, en heeft niets bijzonder merkwaardigs. Het geen Grimm, IV, bl. 296, van het gebruik der middelh. dichters zegt en door menigvuldige voorbeelden bewijst, dat zij, door middel van het subst. *lip* (lijf, ligchaem) met het possess. gevoegd, het persoon. pron. vervangen en omschreven, als in de Nibel. 1529, 2 : *si jâhen, daz gesunder unser deheines lip nimmer ze lande kâeme*, l. i. *wij*; bij Freidanc, 13, 18 : *Missetât, die min lip begangen hât*, d. i. *ik*; in Wigalois, 3430 : *dar-ûf was sin lip bereit*, d. i. *hij*; in Iwein, 6810 : *ir einer libe* (gij alleen, οὐδὲνος, μονόνομος), enz., dit, zeg ik, past eenigszins beter op onze plaets, schoon bij Geraert geen possess., maer een lidw. daer bij komt. Grimm wijst ook bij den oudhd. Otfried, IV, 31, 20, een voorb. daarvan aen : *joh lâz thaz lib minaz in scôni richi thinaz*; waeruit blijkt, dat het geene navolging van de oudfransche dichters is, die van gelijke *mon corps, ton corps*, voor *moi, tu*, zeiden, welk aen het bekende : *il n'est que moi qui s'intéresse à ta personne*, en het nog bestaende gebruik daarvan herinnert. Daer dit in de Semitische talen zoo gemcen is, dat de Arabiers en de Hebreewen het reflexief pronomen schier niet anders weten uit te drukken, dan door middel van het possessief en de woorden *ligchaem* of *ziel* (en dus ook *mijne ziel is bedroefd*, enz. voor *ik ben b.*), zoo vermoed ik, dat dit gebruik, bij de Franschen, eerst door het kerklatijn ingevoerd, door de kruisvaerten uitgebreid werd, en dat het woord *zelf* (*selb*, enz.), in al de germaensche talen zoo gebruikelijk, in zijnen oorsprong geene andere beteekenis had, dan als of wij thans *zijn lijf* (*sein Leib, sin lib*) zeiden. Men weet dat

het in veel gevallen nog niet uitgemaakt is of men *zelf* als adj. of als subst. te beschouwen hebbe. Vglk. alleen Flor. en Blanc. vs. 914 :

. . . bi haers *sels* list groot
makeden sijt. . . . .

« *Auch im chines. steht, kong (leib) für das pron., ngo kong (mei corpus) = ich.* » Dit Chineesch blijve geheel op Grimm's rekening, en wat hij er verder van een dergelijk gebruik van 't woord *hand* (*mijne hand* heeft dit verrigt, enz.), van *Ihre Majestät, meine Wenigkeit*, van het Spaensche *Usted*, van ons *wij* lieden, enz., bijvoegt, kan ik, zonder meer aenmerkingen, voorbijgaen. Het Grieksch biedt ons een veel grooter getal van woorden aen, die tot zulke omschrijvingen gebruikt werden. Zoodanige zijn, om er slechts de bijzonderste van te noemen, *δένος* (ligchaem), *κεφα* hoofd), ook *κέφαλον* en *κεφαλή*; *χείρ* (hand), *πούς* (voet), *ὄμμα* (oog) en, waer ons hier het meest aen gelegen is, *ὄνομα* (naem; Eurip. Orest. 1088. Op meer ander plaetsen waer men thans *ὄμμα* leest, is het twijfelachtig of er ook te voren niet *ὄνομα* gestaen hebbe). Z. Matthiae. Ausführl. Gramm. § 430, bl. 264—67, en voeg bij de woorden door hem opgegeven *σχῆμα* en *τύπος*, door Aeschylus naest elkander in denzelfden regel geplaatst, Zeven tegen Theb., vs. 430 :

Ἰππομέδοντος σχῆμα καὶ μέγας τύπος.

Het verstaet zich van zelf, dat, bij zulke uitdrukkingen, dikwijls iets bijzonders bedoeld kan worden, welk in de *hand*, in de *oogen*, enz. gelegen is. Zoo is 't dat de zelfde dichter aldaer, vs. 498—99, zegt :

Ὁ δ' ὦμόν, οὐτι παρθένων ἐπώνυμον,
Φρόνημα, γοργὸν δ' ὄμμα, ἔχων προσίσταται.

d. i. Hij (Parthenopæus) staet daer bij; hij heeft in 't gemoed iets stuers en waer geen meisjes naem op past; zijn oog is vol vuers.

De woorden *οὐτι παρθένων ἐπώνυμον*, schoon bij Aeschylus eene woordspeling, behooren eenigszins tot onze plaets. Hij zou even zoo wel hebben kunnen zeggen : *Parthenopæus is geen meisjes naem*, om te beteekenen dat hij, schoon jong en zoo een' naem dragende, door zijnen moed een held was. Een ander plaets waer *name* zoo gebruikt wordt, heb ik reeds, onder r. 163, uit het Lev. v. S. Lutg. overgeschreven. Daer komt een adj. er bij : *een reyne maegdomlêc name*; op het eind van 't zelfde IIe boek staet het nog eens met een genit. alleen :

In dander beddeken dar men op strijd,
daer so socht si alle tijd
haren vriend, *der vrouwen name*,
doen si ieghen haren lichame
met sware abstinencien vacht.

Hier is het zonder attributief, en zoo zullen wij het in dit Lev. v. S. Kristina, reg. 795, nog eens terugvinden; maer cap. 14, IIe B. van 't Lev. v. S. Lutg., heeft men het een en het ander :

Lutgard di *edele vrouwen name*.

398. in wijst somwijlen de manier, de vergezelling, de bezitting aen : in 't *harnasch*, in *vrouwen kleederen*, enz. Hier staet het gelijk in 't fransche *en chair et en os*. — *sekeren gewareghen lichame*, zonder conjunctie, z. r. 66.

399. *Oter*... *comen*, voor *gaen*, *trekken*, *varen*, *vliegen*, enz. is, neffens *geraken*, nog het meest gebruikelijke woord, waer tevens het te boven komen van eene moeyelijkheid door beteekend wordt. — *mocht* is *kon*; maer vglk. r. 385. — Wat *diepen water* betreft, is het niet gemakkelijk te beslissen of het een acc. of wél een dat. is. *Oter* kan, volgens de betrekking die uitgedrukt wordt, zoowel dezen als genen naemval regeren (vglk. r. 446—7 en 590), maer de gewoone dat. van *water* is *watere* of, met inkorting, *watre*, heeggeen hier met de maet even goed overeenkwam. Hoeveel acht daer op te slaen is weet ik echter niet. In den Lek. Spieg., B. II, c. 35, vers 70, staet :

van den *watre* maecti wijn;

en al de hss. bewaren standvastig dien vormelijken dativus; maer in Wapene Martijn, Coupl. 23, waer de zelfde regel zich aanbiedt en enkelijk een' voorslag meer heeft :

die van den *water* maecte wijn.

is de dativus-*e* achtergebleven, en zoo bij Geraert *diepen* neffens den vorm *water* hard mogt vallen, bij Maerl, moest het lidwoord *den* even zoo veel aenstoot geven : alles is dien aengaende gelijk. Het onzijdig geslacht van *water* kan niet in twijfel getrokken worden. In 't Slavisch alleen is *voda* vrouwelijk (z. Grimm, III, bl. 381.); in geene taal heeft zich uit den wortel *vat*... een mannelijk woord ontwikkeld. Indien wij zeiden dat hier niet de *stof*, maer iets levendigs, de *stroom*, de *vliet* (mann., z. boven r. 390), bedoeld wordt, en dat dit den Dichter aanleiding kon geven om

het mannel. geslacht te gebruiken, dan zouden wij eenen regel erkennen die door de kritiek in 't geheel nog niet genoegzaam vastgesteld is. In zoo ver kunnen de woorden *over so diepen water* voor geen acc. gehouden worden, dewijl *diepen* slechts bij een mannelijk subst. passen zou. Grimm, IV, 804—7, wijst ons, mijns achtens, nog eene andere reden aen om hier een' dativus aen te nemen. Deze ligt in 't wkw. *comen*, welk in 't Gothisch het treffend verschijnsel aanbiedt, dat de praeposit. *in* en *ana*, die bij *gaggan* en *galeithan* (gaen) den acc. regeren, bij *quiman* (komen) schier altijd den dat. vergezellen. Dit hangt af van den bijzonderen aerd van dat wkw., waardoor eenigerwijze de bereiking van het voorgestelde doel, en dus eene soort van rust beteekend wordt; vglk. in het opschr. van dit cap. : *ter ander ziden overquam*. Grimm, wel is waer, getuigt mede, dat in het Oud- en Middhd. juist het tegendeel plaats vindt (« ich finde aber hinter *queman* und der « praep. *in* nur den dat., keinen acc. mehr » is eene misschrijving; hij heeft willen zeggen : « nur den acc., keinen dat. mehr. »); maer in 't Angels. meent hij nog « eine spur der goth. construction anzutreffen, » en zelfs onze Reinaert verschafft hem, vs. 1435, een voorb. dat hij « bemerkenswerth » noemt : *hi quam an der heiden*, in plaats van *an die heide*. Hij voegt er bij : « dieser dialect (ons Dietsch) vermengt aber acc. und dat. auf vielfache weise. » Ik meen niet dat die omstandigheid ter verschooning voor de plaats uit Reinaert dienen moet, en zoo er een verwijt in ligt, het valle alleen op de bedorven hss. en slechte uitgaven ! Men vergelijk vs. 1435 met vs. 1436; en men sla vooral acht op de verandering die Grimm aen het tweede rijmwoord toegebragt heeft (*seiden* voor *seide*). Willems heeft Grimm slechts nageschreven, zonder zelfs de var. aen te teekenen. *Seide* moest blijven, en *an der heiden* alleen moest verbeterd worden. Wat hier van *in* en *an* met het wkw. *komen* aangemerkt is, meen ik geheel op *over* met dat zelfde werkw. te mogen toepassen, te meer daer dit voorzetsel met meer ander wkw. van beweging den dat. bij zich heeft. Regel 589—90 : *si ginc wandelen... over den vloere*. Zoo ook in het bekende lied :

Doen Hanselijn over der heide(n) reet,

en in het refriijn van een ander lied welks oorsprong men in de oudste tijden van onze letterkunde plaetst (?).

Na Oostland wil ic varen,
 daer woont mijn soete lief,
 over bergen, over dalen,
 schier *over der heiden*;
 daer woont mijn soete lief. enz.

Zie Hoffm. Hor. Belg. II, bl. 135 en 170; doch in de Oudnederlandsche liederen, door Willems uitgegeven, is dit veranderd. Uit al het voorgaende zou men dus kunnen besluiten dat *Over so diepen water* een dativ. is; maer ik mag niet verzwijgen dat er nogtans een middel overblijft om van de woorden *over so diepen water* een acc. te maken, zonder het geslacht te veranderen, namelijk, indien men aanneemt, dat *so diepen water* voor *so diep* een *water* staet, door de inkorting van *een* tot *en*. Zoo hielden wij te voren, onder r. 373, voor niet onmogelijk dat *ter* voor *teer*, d. i. *te eenen*, stond, en in 't Bruss. hs. van Rein. (var. vs. 1221) heeft men

so huesschen man is Mertynet,

in plaets van de oudere lezing van 't Comb. hs. :

so hovesch een cnape es Martinet.

Wien dit aenstaet, die zie Grimm, IV, bl. 428, 5. en 453, waer hij nog meer voorbb. zal aantreffen, onder anderen uit Reinaert, vs. 3499, *so cleinen dier* en 4324, *so swaren leven*, welke in alle opzigten met de plaets van Geraert overeenkomen. Men voege er bij uit het Boec v. d. Houte, vs. 230 :

Daer uut sal comen so sueten roke;

en uit Flor. en Blanc., vs. 3608 :

Nie en sach mien so sconen wijf,

en vs. 3783 :

Nie makede God so sconen lijf,

waervoor men, gelijk Hoffmann het ook reeds opmerkte, vs. 586 en 2189 tweemaal *so scone* EEN *kint* heeft, zonder aanleuning. Geraert zelf biedt ons nog twee ander voorbb. aen, r. 1269 en 1279, waervan het eerste, dat misschien op zich zelf onzeker zou kunnen wezen :

en liet daer ut gaen so sueten sanc,

door het tweede (ik verbeter hier de drukfeil) :

so sueten stimme noyt wart gehoert,

genoegzaam bevestigd wordt. Dan de beste proef ligt in het menigvuldig gebruik van deze aanleuning van het onbepaalde lidw. tusschen het adject. en het subst. ingevoegd, en voorafgegaan door de partikel *so*. — *mocht comen* is *kon komen*.

400. *heres* d. i. *heeft des*, genit. partit., waer voor ook met den acc., naer 't later gebruik, *heret*, d. i. *heeft het*, kon staen, wanneer men de logische nauwkeurigheid ter zijde stelt. Het een beteekent: Men heeft *zoo iets*, *iets van dien aard* zelden meer vernomen; het ander onderstelt dat de zelfde voorval met al zijne omstandigheden van plaats, personen, enz., zelden meer zou gebeurd zijn; hetgeen reeds eene gansch verschillende zaak is. Nog strenger genomen echter, zou het alleen willen zeggen, dat hetgeen Kristina hier deed zelden meer verteld geworden is. *Tantum series juncturae pollent!* Vglk. voor 't overige reg. 500.

Dies heeft men selden meer vernomen.

— *selden meer* is eene zeer aanmerkelijke uitdrukking, waer door te gelijk eene concessie en eene restrictie uitgedrukt wordt, doch zoo, dat de restrictie de concessie schier te niet doet. Het is als of er gezeid werd: *Men heeft desgelijks nog (meer) vernomen, doch zelden*, d. i. nauwelijks meer dan dezen eenen keer.

401. *begonst* of *begonste*, vglk. *const*, r. 387, of eerder 385 en 386, *mochte*: *dochte*.

402. *daerom*, d. i. *waerom*, *om welke*. Z. r. 2.

403. *gesint*, d. i. *gezend*, *gezonden*. Het is bekend hoe vele wkw., die vroeger ongelijkvloeyend waren, thans gelijkvloeyend zijn. Daer zijn er ook andere welke, na reeds in de oude tael (doch meestal door eene dichtertelijke vrijheid) die verandering ondergaen te hebben, later tot hunnen oorspronkelijken ongelijkvloeyenden vorm teruggekeerd zijn. Z. prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 332.

404. *croep*, d. i. *kroop* van 't oude *crupen*, knipen. — *in dorene*, acc. plur.

405. *die*, dat weggesneden was, is door mij aengevuld. — *daer*, gelijk ons er, zonder dat nogtans de plaats anders bepaeld zij. Men denke er bij: *op de plaats waer zij zich bevond*. Het is zoo veel als of er vooring: *wanneer ergens een oven*, enz. De etymologie van t' woord *oren* is, naer mijn inzien, zeer wel aangewezen door Grimm, III, bl. 352, 6. — *alte heed* (sic hs. *heed*: *gereed*), z. r. 32.

406. om *te backene*, z. onder reg. 47, en voeg er bij uit het Boec v. d. Houte, vs. 520, de var. om *daer mede te coopen steen en hout*; schoon maet en tael in dezen regel even zeer bedorven zijn, hij getuigt toch van een zeker gebruik. Vglk. den Roman van Walewein, f° 50, d., door Huyd. aengehaeld op M. Stoke, III, bl. 218 :

Dat seide om hem te vererren.

Z. een ander voorb. van Gillis de Wevel (omtrent 1366), door mij bijgebracht onder r. 618. — De omzettingen bij het gerundium zijn niet ongemeen.

407. *heite*, d. i. *heette* (*hette*, *hitte*), *gloed*. — hs. *menechuorde* (sic), zonder stip op de *i*, en zoo dat het twijfelachtig zou wezen of het eerste deel van de volgende *d* niet te gelijk ter vollediging van de *u* dienen moest, ten ware deze schrijving ook op ander plaetsen zich aanbod, als r. 850, *coit* (cout); 1414, *stoitelike* (stoutelike); 1449—50, *oyt* : *stoyt* (out : stout); 1489—90, *coit* : *menechvoit* (cout : menechvout); en zoo *coym* voor *cume*, Hd. *kaum*, reg. 1522, enz. Indien dit alles geene Brabantsche tongverraedt, weet ik niet waer het te huis behoort. *Laydis* voor *laudis* teekent Moser uit Creutzers hs. van Cicero's werk De Legibus aen, I, 24, 62, wat ik nog in andere latijnsche hss. gezien heb.

408. Vglk. r. 334.

410. *creet*, d. i. *schreeuwde*, wkw. *criten*, krijten.

412. *aen*; op ander plaetsen in. Z. r. 393. — *quetsinghe engheen*, zeer gewoone omzetting. In *quetsinghe* valt de accent op de middelste sylb. Vglk. 1189 en 431—32, waer men ook *haren* voor *hoeren*, gelijk hier staet, vinden zal. Z. mede reg. 396.

413. *gewinnen*, d. i. *winnen*, *bekomen*, *rinden*. Z. r. 48.

414. *warp*, plur. *worpen*, impf. van *werpen*. — *haer selve(n)*, z. r. 348. — *te male* beteekent hier en overal *geheelijk*, *volstrekt*; de zin is : *zij wierp geheel haer ligchaem al* (d. i. regt, midden) *in den brand*, of (ten minste) *hare voeten of handen*, en liet ze, enz. *Ocht*... *ocht* slaen hier, zoo als anders meest geschiedt, niet op elkander, maer het eerste *ocht* dient tusschen *voet* en *haer selve(n)* *te male*; het tweede tusschen *voet* en *hand* : *zij wierp zich geheel in 't ruer*, of alleenlijk *VOET OF HAND*. — *al* behoort tot *in den brand*, gelijk *te male* tot *haer selve(n)*. Het zou, dunkt mij, een *al* te stout

hyperbaton wezen, indien men beiden te zamen nam, om er een enkel adv. *te male al* of *al te male* van te vormen. *Al* was overigens bij de Ouden dikwijls *expletief*.

416. *meest* is *grootst*, z. r. 104. — *daer dat vier meest was* gelijk, voor ons, naer een Latinism. : *ubi ignis erat plurimus* (*maximus*). Het is een superl. absolutus, in dien zin, dat het vuur slechts met zich zelf vergeleken wordt (wat de Grieken door den comparat. uitdrukten en *ἑαυτοῦ*), het een deel daarvan met het ander. Wij zouden noodzakelijk *zeer groot* of *het grootste* zeggen, met het lidw. *daer bij*, of *al'largrootst*. Indien, met er *aller* bij te voegen, het lidw. achterblijven kan, dit geschiedt uit kracht der omzetting, juist gelijk waanneer wij *Gods wet*, zeggen in plaets van *de wet Gods*; waer tevens uit blijkt dat *aller* substantivè in genit. staet. Van de oude tael, die bij den praedicativen superlativus het artikel weglaten kon, hebben wij nog : *het is best* en eenige andere zeggingen van dien aard, schoon wij er gewoonelijk een particip. bij denken, als *gedaen*, *gesproken*, enz. — *voet ocht hant*; twee met elkander verbonden subst. staen geerne zonder artik. Z. Grimm, IV, bl. 401 en vlgde.

417. *lietse* ziet op *voet ocht hant*, maer bevat beide gevallen.

418. De constr. is : *dat si te asschen mochten* (konden) *vergaen zijn*, (so) *God (het) met miraclen (niet) gedaen* (belet) en *had*. Zie daer tevens al het merkwaardige aangestipt. Ik voeger nogtans bij, dat de zegging : *si mochten zijn vergaen*, het niet geschied zijn van de onderstelde zaak aenduidt, juist gelijk in 't Grieksch *ἄν* met den indicat. ; en dat daerom in den vlgdn. reg. *en had God niet gedaen*, dit laatste woord zoo moet verstaen worden, als of er bijstond : *dat si niet en vergingen of vergaen zijn*, en dus zoo veel beteekent als *belet*; wij spreken nog zoo. Wat de wending van de geheele constr. betreft, vglk. Rein. vs. 27 :

Ne hads mi eene niet gebeden.

Over het onderdrukken van *het* is elders gehandeld. — *asschen* is de dat. sing., en zoo mede *miraclen*.

420. *hs. sulwile*, doch reg. 456, *sulcwile*. — *in ketele* acc. pl.

421. Onverkennelijke alliteratie en langs twee kanten imitatief vers :

die | vól van | wállende | wátère | wáren.

Zoo iemand daerbij aen 't vlgde. vers van Virgilius niet denkt :

Saltantes Satyros imitabitur Alpheisibæus,

hij gelieve mijn gevoel daerom niet te bestraffen. — *wallende watere* is de lezing van 't hs., maer het moet of *wallenden watere*, in sing., of wel *wallenden wateren* in plur. zijn. Zie over *wallen* (*opwellen*, *koken*, *zieden*) eene lange aenteek. van Steenwinkel achter het IIe D. van Maerl., Sp. H., bl. 82—84, en eene andere van Prof. Clarisse. Heim. d. H., bl. 436—37, bijzonderlijk gerigt tegen Prof. Meijers uitlegging, Lev. v. Jhs., bl. 323. Wat wil ik daer iets meer bij doen?

422. *toter borst*, d. i. *tot der borst*, dat.; vglk. Gr. I, 691. Anm. 1). — *al sonder sparen*, d. i. *volstrekt* zonder zich te ontzien.

423. *toten linden*, dat. plur.; maer r. 630 in nom. pl. *linden*. z. aldaer. — *daer weder*; de afscheiding vóór dat woord geplaets, is die van 't hs., welk te dien opzichte zeer nauwkeurig is. Ik twijfel echter of de zamenstelling *daer weder* nog elders gevonden wordt. *Weder* is het *utrum* der Latijnen. Geraect gebruikt *weder... ocht*; r. 1510, in de tegenstelling van twee woorden zonder *verbum*; komt er een *verbum* bij, dan schuift hij er nog de conjunct. *dat* tusschen: *weder dat... ocht*, zoo als r. 879—80 :

weder dat si worden verloren,
ocht dat si waren utvercoren.

en zoo mede op deze plaets: *daer weder*

dat si waren hoghe ocht neder.

Huyd. heet dit volgende *dat* overtoellig; volgens het later gebruik te oordeelen is dit waer, maer geenszins wanneer men tot den tijd opklimt waer de demonstrative kracht van *dat* zelfs in onze conjunctien nog gevoeld werd. Zie 's mans Aenteek. op de plaets van Stöke, I, vs. 159, die ik hier bijschrijf: *Doe rraghed!*...

weder dat sine vorders waren
mêr onder der saliger scaren.
so inder hellen ghesallen neder?

Hier is 't niet *ocht* maer *so* dat op *weder* terugslact. Huydecopers Aenteek. kan met de hulp van Grimm, III, bl. 65, b., alsmede bl. 187, a., enz. vollediger gemaekt worden. Op onze plaets be- teekent *daer weder* niet enkelijk *utrum*, maer *prout*, *quatenus*, d. i.

ro'gens, naer mate, gelijk het oudhd. *diu huiudarû, thiû witharû* door Grimm aangewezen ter l. a. pl. b. Of daer hier de relative beteekenis heeft van *waer*, of met het oudh. *sâr* (Grimm, III, bl. 197 en elders) overeenkomt, of voor eenerlei kan gehouden worden met *daer* in *daer enboren*, *daer entusschen*, *daer entegen*, *daer enbinnen*, moet ik ditmael aen anderen overlaten te beslissen. — *dat si waren*, te weten, de *wallende watere*, indien men den tekst in den zin van een dat. plur. verbetert : *van wallenden wateren*, wat het gebruik der Ouden toelaet; zoo niet, en schrijft men *van wallenden watere*, in sing., dan zullen het de *ketete* zijn die *hoghe ocht neder waren*. — Dat *hooghe* en *neder* beiden adjunct. zijn, heeft niet noodig bewezen te worden.

425. De constr. van dezen en de vlgde. regels is zeer vrij. Hij wil zeggen : *De goede Kerstina goot op hare leden, die buiten bieren, zoo gr. heet water, dat, enz.* Het zonderlingste is niet, dat *de lede* in nominat. absoluto staet, maer dat de eigennaem zijne plaats met het pronom. verwisseld heeft : *zij goot op de leden van Kerstina*. Het anacoluthon laet zich door deze omkeering zoo veel te gemakkelijker uitleggen. Het is klaer dat de uitdrukking zoo vol van belang en medelijden :

en de lede der goeder-Kerstinen,

door de uitlegging die er in den volgende regel bijkomt; als door eene parenthesis, onderbroken wordt om, met minder gevoel, wel is waer, doch met meer kracht en schilderachtiger de zaak voor te stellen. Gelijk de Dichter begonnen had, ging hij ons vertellen wat Kristina leed, en ineens laet hij ons zien wat zij deed; de eerst passief voorgestelde persoon word actief. Vglk. r. 1370: *si* (Kerstine) *rercreegh dat hi genoech dede... na Kerstinen raed*, d. i. *naer haren raed*. Zoo ook in Ferguut, vs. 5460—63 :

Alle die vrouwen baden sere
mijnheer Gawein dat hijs ontherde;
des *Gawein* had[s] grote onverde. (misschien : *mer. G. hads*)
dat si den ridder so ontrieden;

d. i. *dat zij* ■■■ (Gawein) *zoo ontrieden*. Van den zelfden aerd is in 't IIe fragm. van Karel d. Gr., vs. 794—96 de herhaling :

Dus gedane slaghe, dats waer,
sloech die Keyser vele daer,
die wile dat hi stoet,
die Keyser, aldus te voet.

Minder vreemd is in het IIe fragm. v. Barl. en Jos. vs. 185—6 :

En na menighe pine zwaer,
die hem *Arachis* dede daer,
dedise voer den coninc bringhen ;

en nogtans is het op te merken, dat het gewoone vervolg van 't voorgaende zou geweest zijn : werden zij voor den koning gebragt.

426. *los*, d. i. *vrij*. Vglk. r. 387 en 393. Grimm, IV, bl. 731, alsmede bl. 634. — *van pinen* neem ik hier en r. 428 in sing.

427. Het eerste *so* is, gelijk men zich gemeenelijk uitdrukt, eene *particula expletiva*. Ik heb er reeds een woord over gezeid onder r. 26 ; wat daer meer van te zeggen waer, behoort tot de Spraekek.

428. *creet*, z. r. 410, en voer den vlgdn. r., vglk. 791, 982, 1228. Ik meen uit regel 791 te mogen besluiten dat het voorzetsel *van*, welk aldaer in *met* veranderd is, niet onmiddellijk van *arbeid* afhangt, als genit., maer even zoo zeer van 't werkw., als instrumentalis of causalis. — Is *gaen* hier enkelijk *zijn*, of is het *ingaan*, *beginnen* (inire)? Het was de gewoone uitdrukking ; z. Lek. Sp. II, 9, vs. 85†.

Te can helpen vrouwen
die *van kinde-in arbede gaen*,

met de var. *arbeit*. Over dit laetste woord z. Kil. en De Jager, Taalk. Magaz., IV, bl. 187, onderaen.

430. *God weet of weet het*, dat bij ons eene uitdrukking van twijfel of onzekerheid is, waerdoor men te kennen geeft dat God alleen in zeker gevallen de waerheid van de zaak weten kan, staet hier bij Geraert ter bevestiging, en schijnt de Godheid zelve tot getuigen te roepen van hetgeen hij zegt. Vglk. ; onder de voorbb. bij r. 423 aangehaeld, in de plaets uit Karel d. Gr., *dats waer*, niet als toestemmend gebruikt, maer als bevestigend ; elders *sijt seker des*.

431—32. Vglk. 411—12. *quetsinghe*, *sunderlinghe*, met den accent op de voorlaetste sylb, gelijk Heim. d. Heim., vs. 2133, *edelinghen* : *dinghen* ; in de fragm. door Bergman uitgegeven, N. wk. d. M. v. Leiden, D. III, St. 2, bl. 241, *sameninghe* : *leringhe*, en op honderd plaetsen. — *Aen voor op*, in was bij de Ouden zeer gemeen. Zoo zegt Geraert van den eenen kant met *in*, r. 263 : *in uwen lichame selt liden* ; 434 : *tekene engene in de lede* ; 460 : *in haer lede quetsinghe engeen*, enz. ; van den anderen met *aen*, r. 432 : *engene quetsinghe*

aen haren lichame; 479 : *geen let aen haren lichame*; 518 : *dan enen ronden lichame aen hare*; 526 : *alst aen haer wel sceen*, enz. Z. dit grondiger behandeld bij Grimm, IV, 772—73, als mede eenige gevallen aengestipt in mijne recensie van Reinaerts uitgave door W., vs. 93. Over *aen haren danc* in den zin van *tegen* (Hoogd. *ohne*) *hunnen dank*, dat het Gloss. van Willems meermalen bij de Clerc aenwijst, zal ik misschien bij eene betere gelegenheid spreken. *Aen* voor *door* of *van* : *aen eene wonde sterren*, enz. behoort geheelijk tot het later gebruik. — *Sunderlinghe* houd ik hier voor een adj. achter zijn subst. geplaatst.

483. *merde*, d. i. *verbleef*, impf. van *mërren*. Kiliaen schijnt tusschen *merren* (*morari*) en *meeren*, *maeren*, *maerren*, *marren*, enz. (*remorari*, *detinere*), een verschil van beteekenis te stellen welk ik niet aennemen kan. *Morari* is in 't Lat. zoo wel act. als neutr.; van *merren* echter, als actief wkw., herinner ik mij geen voorbeeld.

484—85. *onder dijs* nu nog de Truiersche uitspraek, alsmede in den vgd. r. *alder* voor het regelmatigere *aller*. Ik laet mij voorstaen dat, zoo eensdeels de analogie van onze comparativen daer veel aen toegebracht heeft, een ander misverstand er ook in medegewerkt heeft; dat men namelijk in meer gevallen, zoo als r. 1413 : *o alderonselechste!* door *alder* in twee te splitsen, *al* voor een adv. en *der* voor den genit. van het lidw. genomen heeft, als of men in 't Lat. zeide : *o! plane infelicissimum!* met eene ligte betoening van *der*, of zelfs zonder zich van dit alles rekening te geven, *al der onselechste* bloot als den genit. plur. van *al de onselechste* bezigde. Ik wil alleen verstaen geven dat daer meer oorzaken kunnen van geweest zijn. Ik onderstel hier geen gevolg van eene overlegde spraakkundige redenering, maer alleen van een onzeker en, zoo als ik meen gezeid te hebben, verdwaeld gevoel. — *daerd alder diepst sceen*. Het subjeet van *scheen* kan noch *dat ijs*, noch *de Mase* zijn, en 't woord *water* is slechts in het opschr. genoemd. Ik neem het dus voor eene onpersoonelijke uitdrukking, gelijk men zegt : *het is daer diep*, waer de Franschen hun *faire* gebruiken zouden : *il y fait profond*.

486. *tinden een*, d. i. *zonder ophouden*, *gedurig*, *standvastig*, tot op het einde. De zelfde uitdrukking komt nog weër r. 861 :

Daer met so vastese *tinden een*
twe daghe ocht drie....

en in 't Lev. van S. Lutgardis, B. II, c. 2. :

Darom nemt aen een iammerleke
leven, en vast gedaetscheleke
tynden een dese seven iær,
dat mijns soens abolghe daer
met ruste en blive, die comen soude
der werelt, en weer dat hijt woude
om uwen wille laten varen...

daer met, r. 4 en 5 van deze aenhaling, is *daer mede*, *daer door*,
te weten *door uw rusten*; en *weer*, r. 6, is *ten ware*. Over *tinden* een
zelf, zoo het geen. zamenstelling met omzetting is uit *te eenen inde*
of *einde*, kan ik niets anders doen dan den lezer verzenden naer
hetgeen Grimm, Gr. III, bl. 170—71, over de gothische partikel
þandē en *þandei* aengeteekend heeft, dewelke onder ander beteeken-
nissen die van *zōs* (dum) heeft. Parallel daermeê, zegt hij, is het
oudhd. *danta* (of *dantā*? quia), dat nogtans bij verscheiden oudhd.
schrijvers niet gevonden wordt. « Auf gleiche weise fehlt diese
» partikel im alts. altn. und in allen späteren dialecten. Nur der
» ags. zeigt die offenbar verwandte, jedoch abweichende form
» *þenden* (dum) Cādm. 6, 9, 10, 22, enz., deren schluss-n ich
» nicht zu erklären weiss. Wieder ein wichtiger beleg für die
» genauere einstimmung der ältesten strengalhd. mundart mit
» der gothischen. » Geraerts *tinden* (*tenden*) verschilt wijders van
het angelsaksische *denden* of *tenden* door het lidw. *een* dat hij er
achter stelt; mag ik, onaangezien die zelfde onregelmatige slot-*n*,
daer uit besluiten dat hij er geene oorspronkelijke partikel, maer
de boven aangewezen zamenstelling in gezien heeft? De zelfde uit-
drukk. komt in 't Lev. v. Jhs. tot tweemaal toe voor in 't Cap. 141 :
ic ben drie yar tenden een comen en hebbe righen ghesocht op desen
boom, en inz vinder nemmeer nit op; en eenige regels verder :
dese Abrahams dochter, die Satanas hilt ghebonden achtin yar tenden
een, enz., juist gelijk bij Geraert. De heer Meijer legt het uit door
achter een, na elkander; ik meen niet dat er eene gedachte van
opvolging in ligt, dan voor zoo veel deze tevens een *aenhouden* en
doorvoeren onderstelt. Veel beter geschikt is de aenhaling van de
vlgde. plaets uit Velthems Sp. Hist., bl. 115 :

Dit kint lach aldus, nu hord,
vierthien nacht *al tenden een*
in dese siecheit....

Aenmerkelijk is het dat de omzetting (indien *tenden een* voor *te eenen ende* staet) ook in de proza overgegaen is; de uitgang op *n* (*enden voor ende*) is het niet minder; want zoo Cap. 170 van 't Lev. v. Jhs. *ten inden* staet: *ten inden van den weghen*, daer is 't de dativ. van 't meervoud, en *tenden een* is noodzakelijk een enkelvoud. Verder schrijft Geraert alleen *tinden* (sic, met de *i*) en de anderen *tenden* (sic, met de *e*), terwijl nogtans in 't Lev. v. Jhs. overal *inde*, ons *einde*, en niet *ende* voorkomt. Dit alles doet bedenkingen ontstaen. In Reinaert, vs. 1081, vindt men *ten ende* in eenen tamelijk duisteren zin; ik zal er onder r. 793 op terugkomen. Grimm geeft van 't goth. *þandē* vier onderscheiden beteekenissen op; kan het eenigszins verschillig gebruik van *tenden een* bij onze Ouden alleen genoeg wezen om een verschilligen oorsprong te doen onderstellen? Zie nog Grimm, *ibid.* bl. 198, 6. — *Tenden een*, zoo als uit de voorbb. blijkt, vergezelt immer een bepaelden tijd; buitendien zeiden de Ouden *altenen* of *alneen*, die ik beiden ook in 't Lev. v. S. Lutgardis aentref, B. II, c. 3 en 4: *drūeren en wenen altenen*, enz. Vglk. r. 1933.

■ 438. *cure en ware* zijn twee substant.; *cure* is *zorg*, van 't Lat. *cura*; *ware*, van 't oude *wara* is *bewarenis*, eenerlei met het fransche *garde*. Vglk. Huyd. op M. Stoke, bl. 91. In 't hs. schijnt eerst *DEED c. en w.* gestaen te hebben (gelijk men ook in 't Oudhd. zoo wel *wara tuon* als *wara neman* zeide. Z. Graff, *Sprachsch.* I, bl. 907). of wel *had*, want de plaets alleen is nog zichtbaer. Bij Kiliaen vindt men het subst. *ware* (*waere*) niet meer, maer wel *waerande*, *warde* en *waerde*, doch ook het wkw. *waeren* (bewaren) naest *waerden*, en de thans nog overbekende zamenstellingen *WAERNEMEN*, *WAER-schouwen*, enz. Maerl. Sp. Hist., I. bl. 239, gebruikte het zonder zamenst., gelijk Geraert:

... Denijs was ommē leghet
met menegher ghewapender scare,
die sijns lijfs namēn ware.

De genit. *haers tichamen* legt zich dus van zelf uit; maer in 't Latijn staet alleen *haers* (ejus), wat men, zonder de uitlegging van Geraert, genegen zou wezen enkelijk van de geestelijke zorg van den priester (*kureyt*, Z. Kil.) te verstaen. Bij Geraert schijnt hij tot bijzonderen pligt te hebben op haer te letten en haer overal te volgen. Was dit zoo, of is het eene omschrijving, gelijk r. 379?

439. *eñ beswoerse* in plaets van *eñ se beswoer*; want het hangt samen niet met reg. 438, die geheel *incident* is, maer met reg. 437 :

toet dat de priester quam toet hare,
eñ se (haer) BESWOER.

Ten zij *toet dat*, als gezeid van iets dat meermaels gebeurd en dus zeker was, den zin bekome van *en dan*, *alsdan*, en dat, dien te gevolge, het verhael regtstreeks hebbe kunnen voortgezet worden : *dan kwam de priester en hij bezwoor ze*, enz.

440. *op uver*, d. i. *op den oever*. Ook *uver* is in 't hs. herschreven, maer, gelijk al de overige verbeteringen, door de zelfde hand en met de zelfde pen en inkt. De eerste der uitgeschrapte letters schijnt eene *d* geweest te zijn. Het overige laet zelfs geene gissing toe. Wat de uilating van het lidwoord betreft, z. Grimm, IV, blz. 398. c. : « nach *präpositionen* pflegt häufig der art. auszubleiben, desto « lieber, je formelhafter die redensart ist; » en blz. 413. f. : « *präpositionalformeln* ohne art. sind ungemein häufig und können « lange nicht aufgezählt werden. « De oudhd. en middhd. voorbeelden die hij opnoemt spaer ik mij de moeyte hier te herhalen en herinner alleen aen ons *op aerde*, *op zee*, *op reis*, enz.

441. *Doen* staet hier voor *dan*. *Doen*, als demonstr. partikel van tijd, is altijd betrekkelijk tot een bepaeld geval ; *dan* wijst in 't algemeen slechts een soort van gevallen aen. De zin is hier : *Als het geriet* dat zij aldus onder het ijs bleef merren en de priester haer bezwoor om op oever te komen, *dan* (en niet *doen* of *toen*) kwam zij weder.

444. *om soud gaen*, d. i. *moest*. Dit gebruik van *sullen* (*soud*) voor *moeten*, overeenkomstig met de oorspronkelijke kracht van 't woord, was bij onze Ouden nog zeer gemeen. In 't Hoogd. en in 't Engelsch bestaet het nog. In onze latere tael zijn er ook nog sporen van.

445. *al recht*, dat is niet *al regt* of *juist* onder 't rad, maer *regtop*, zich geheel regt houdende, volgens 't Lat. *ibat erecta stare*.

446. *al slecht over haer lede*, beteekent hier wat wij *regt*, *juist*, *vlak* over haer leden zeggen zouden ; want *slecht* was bij de Ouden eenerlei met *vlak*, gelijk thans nog *slechten* vlak maken, effenen is. Zie het IVe fragm. door M. de Vries uitgegeven, vs. 123 (Taalk. Magaz., IV, bl. 47; ik haelde de pl. vroeger aen r. 108). De gel.

uitgever verzendt ons daer, in zijne Aent., naer Clignett, Bijdr., bl. 128, waer het woord in den tekst *slicht* gespeld staet, rijmende op *licht*. Men zie mede Kiliaen en, zoo het lust, het Gloss. op Fergunt. Ik neem *al slecht* bij Geraert adverbialiter.

447. *liep*. Zoo wel de overschrijding van den voorgaenden regel tot op dezen door middel van dit monosyll., als de bijzondere bepaling: *te mits ook*, die meer dan onnoodig was, zoodra men zich Kristina *al recht* onder het rad voorstelde, schijnen aen te duiden dat deze drij of vier regels Geraert eenige moeyte gekost hebben. Het Lat. zegt alleen: *ita quod aqua dilaberetur per medium caput et membra ejus*, waer de natuerlijke orde beter onderhouden is: *over hoofd en leden*. Reg. 448 lijkt naer een stopvers. — *te mits is*, indien men het wel inziet, zoo wat den zin als wat den vorm betreft, eenerlei met ons *te mets* (ook *te met*) en *altemets*, d. i., *somtijds*; maer Oudsaks. *tô middes*, d. i. *te midden* of *midden*, Grimm, III, bl. 92 en 104. Maerl. en M. Stoke zetten er *mids* voor, zonder præpos. over welke uitlating, zie alweer Grimm, III, blz. 160, 2. Gelijk hier *te mits over* staet, zoo zegt Stoke, B. II, vs. 310, *mids onder*. Vglk. Kiliaen en v. Hasselt. alsmede mijne aanteeck. op *in midden*, reg. 193. De zin is: *rlak over haer leden en midden over haer hoofd*. Hoe men *te midden*, *te mids*, enz. kan gezeid hebben voor *soms*, *van tijd tot tijd* (*interdum*), begrijpt zich van zelf; echter meende ik eens dat dit gebruik ontstaan kon zijn uit zeker verwarring van *te midden* met het Oudhd. *zi mēsse* of *ze mēse*, Middhd. *ze māse*, d. i. *te mate*, Grimm, III, bl. 147; of dat het verwant was met *mittunt*, *mittundes*. ook nog bij Grimm, aldaer, bl. 213, 3 en II, 16; wat gewis al te ver gezocht was. — *hoed* gewoonlijk *hoot* geschreven; is Brabantsch en Vlaemsch, de Limburger zegt *hūt*, of *heut* met een onzuiveren *u*-klank.

448. en lees *eñ*.

451. op omkeren, d. i. op dat (*het*) omk.; z. r. 440.

452. *overmits*, dat wij slechts nog als conjunctie kennen, is hier eene præpos. die den acc. regeert. Zie het Gloss. en Kiliaen, die er ook nog de beteekenis van ons *overmidden* aen toekent, gelijk de Limburgers het mede gebruiken: *iets overmits breken*. Dat *mits* in *overmits* eenerlei is met *mits*, r. 447; behoeft geen verder bewijs; den genitivus-vorm kan de spraekk. beter verschoonen dan uitleggen.

453. *hen* reflexief, d. i. *zich*, acc. plur. neut., door Grimm. miskend, Gr. I, blz. 787, onderaen.

456. *sulcivile*, beter dan r. 420 *sulwile*, d. i. *somtijds*; r. 449 *somvile* en 1672 *sulcstont*; z. Kil. onder *wijle*, en vglk. Grimm.. Gr. III, bl. 140, 3. en Graff, Sprachsch., IV, bl. 1224: *whila*, tempus, hora, momentum; z. ook onder r. 92. — *de roevete*, in 't middeleeuwsch latijn van Cantipr. *piratae*. — *vlacht si*, d. i. *vlocht zij*, impf. van *vlechten*, plur. *wi vlochten*, enz., XII^{de} conj. van Grimm., die met een bescheidenheid, welke ons tot voorbeeld strekken mag, bekent dat hem de plur. van *vlacht* nog «*ongewis*» is.

461. *ter galghen*, dat. sing. *tot der g.* Misschien had ik voor min geoefende lezers onder den voorg. reg. ook moeten aanteekenen dat *lede* aldaer een acc. plur. is.

463. *bleef verhanghen*, vglk. de aent. op r. 94, en het Gloss.

464. *twe daghe ocht enen*, is eene zeldzame uitdrukking. Het lat. heeft *uno die vel duobus*, en zoo zegt ook Geraert boven, r. 436: *ses daghe en oec meer*. Hier had moeten staen *enen dach ocht twe*, maer dat liet de maet niet toe, en misschien heeft hij op *een ocht twe daghe*, dat met de maet overeenkwam, niet gedacht. Ik geloof ten minste niet dat hij in de zuiver disjunctive uitdrukking: *een of twee dagen*, eenigen aanstoot zou gevonden hebben, gelijk indien men voor de meer onbepaalde uitdrukking: *een dag of tien*, de orde der woorden veranderde en zeide: *een of tien dagen*; wat gansch iet anders wezen zou. Deze idiotismus zoowel als deszelfs andere, nog meer onbepaalde, vorm: *een dag tien*, *twaelf*, bij sommigen ook *een dag tien of twaelf*, is moeylijk uitte leggen. De gissing althans van Reitzius, Belga Graec. II, 2, 16, dat *een* in dergelijke spreekwijzen voor *eenige* staen zou, voldoet mij niet. Dit past alleen op: *daer bleven er zoo een tweehonderd dood*, waer men ook wel *ettelijke* of *eenige tweehonderd* voor zou mogen zeggen, gelijk in 't Fransch *quelque deux-cents*. Maer hier schijnt het getal alleen ter nader bepaling er bijgevoegd te wezen. Z. ook den Middelaer, III^{en} jaerg., bl. 410.

465. *grave*, acc. plur.

466. *met groten sere*, d. i. met groote droefheid of medelijden. *dat*, als rijmwoord op 't einde van eenen regel, is in onze ouddietsche stukken zeer gemeen; zoo nog r. 472.

467. Ik ben zeer genegen in *hi hen haer sunden* en *henen haer*

leven, in den vlgdn. r., eene alliteratie te erkennen. — *henen* is *roort*, *voorts aen*, eigenlijk *van hier*, b. v., in *ga* of *loop henen*, wanneer wij iemand, zoo als de Limburgers zeggen, *voorwaerts* of *doorzenden*. — *Kerstinen* is eene spijtelijke drukfout voor *Kerstine*. Reg. 471 staet insgelijks *honden* in plaets van *honde*, en in den vlgdn. r. en voor *eñ*. Wat middel daer tegen?

468. *sus*, z. reg. 76 en verder het Gloss.

470. *tenen cloppe*, d. i. *met eenen klop*, *al kloppende* of *met te kloppen*, doch niet *met éenen klop*.

471. *van der stat*, te weten St.-Truiden, in 't Lat. genoemd.

472. *deedghe*, d. i. *deed ze*; z. r. 203. — *bassen* voor *baffen* of *blaffen* is Limburgsch. — *hulen* in 't hs. staet *ulen*, dat ik nog elders gezien heb; bij Kil. heeft men *huyt* en *wil* (*uil*).

473. *conde*, d. i. *kon*, gelijk elders *begonde* voor *begon* of *begonste*. Men vindt ook *conste* en *cost*. — *wat* of *al wat* is eigenlijk een acc. neutr. gen. als adv. gebruikt; men versta er nog eens *loopen* of *doen* bij.

474. *Daer* is hier zoowel adv. van tijd als van plaets. — *jaeqhdenghe*, z. r. 203.

475. *buten weghs*; de *s* is in 't hs. boven den regel bijgeschreven. Schoon de adverbiale uitdrukkingen door eene praepos. en een subst. gevormd in alle duitche taeltakken zeer gemeen zijn, zoo zijn nogtans diegene; waer het subst. in genitivo staet, zeldzaam. Grimm getuigt, Gr. III, bl. 104, 1. (vglk. bl. 142, V.), dat in het Oudhd. er geene van dien aard voorkomen, en dat ze schier alleen in het Angelsaks. gevonden worden. In de latere dialekten en bijzonderlijk in het onze worden ze gemeender. Gelijk hier *buiten wegs* staet, zoo hebben wij ook nog *buiten-tijds*. Wij hebben reeds onder r. 436 en 447 kunnen opmerken dat Geraerts tael in zeker bijzonderheden zich naer het Angelsaks. schijnt te schikken.

477—8. *gequetst*, *quetsinghe*; zie onder r. 117. De exaggerative beteek. van *sunderlinghe*, d. i. *buitengewoon*, *roornamelijk*, enz., kan hier in het pleonastische *sunderlinghe sere* niet miskend worden; even zoo weinig r. 495. Elders beteekent het ook *afzonderlijk*, in 't bijzonder; z. het Gloss. op de D. Doctrinael.

480. *died* (die dat) *wiste*, *died bescreef*, t. w., Thomas Cantipra-

tanus. In *wisle* merke men den uitgang op *e* gelijk in *dochte*, *mochte*, enz.

482. *had af gereecht* staeft de lezing *diluisset* der meeste hss. en ook van de onze; die voor 't overige niet moest betwijfeld worden. In 't hs. staet *getegt*, waervan de *g* had moeten blijven (*gereght*).

484—85. De zin is: *Alleen*, zonder dat de honden haer vervolgden, liep zij ook door de doornen. Of is *alleene* adv.?

487. *weer*, d. i. *ware*, geweest *ware*.

488—89. *meneghen*... *verworde wanne*, enz.; *meneghen* is hier de acc. sing. Vglk. r. 305 en Grimm, IV, bl. 241. — *Vloten* voor *vlieten*, *vloeyen*, waarschijnlijk om aen het rijm te voldoen. Men kan echter bij Kil. zien hoe ook in andere beteekenissen deze vormen verward zijn geweest. — *wanne*, d. i. *van waer*, bij M. Stoke, B. I, vs. 552, *wan* :

wan hi was of *wan* hi quam;

in S. Geerden minne, vs. 189 (Clign., Bijdr. bl. 400) :

oec wie ghi sijt, of *wan* di coomt,

waer men in plaats van *di coomt* lezen moet *ghi coomt*. Z. mede de prosaische omwerking van 't Boec van den Houte, tegenover vs. 44.

Elders *wanen*, als in 't Lev. van Jhs., c. 4 : *wanen comt mi dat..?* en Heim. d. H., vs. 180 en 182 :

eñ besiet *wanen* die scout,...

eñ waer misdaet neemt beghin,

eñ *wanen* verlies coemt en ghewin.

Ook in Ferguut, vs. 5007, *wanen hi quam*, doch vs. 1291 : *wane hi quame*. Geenen van deze vormen vind ik bij Grimm uit onze oude tael aengeteekend (z. Gr. III, bl. 185, 191, 199—290), schoon *wanen* in 't bijzonder mede door Maerlant gebruikt wordt, als IX, 15, f. 51 a., bij Huyd. op Stoke, III, 307 : *Wanen David geboren ware?* ■ in Flor. en Bl., vs. 2117.

491. *ran* impf. van *rinnen* of *rennen*, d. i. *loepen*, *vlieten*; plur. *ronnen*, r. 1848. Z. Gloss. en, doch met voorzigtigheid, Prof. Clar., Heim. der Heim., bl. 473—74.

492. Vglk. r. 280. *sonder* is hier niet het Lat. *sine*, in 't Fr. *sans*, maer *praeter*, Fr. *outré*, d. i. *behalte*.

494. *Dies*, waer wij thans *diens* of *wiens* voor zouden zeggen, is een genit. van *ic micke* afhangelende. — *micken* is hier *achten*, *acht op iets geven*, *er belang in stellen*. Over de verschillende beteekenissen van dat woord kan men Huydec. op Stoke, III, bl. 306—7, en Prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 446—47, raadplegen. Bij ons, Limburgers, is *mikken* een zeer gebruikelijk woord: *naer (op) iets mikken*, fr. *viser*; *gij mikt zoo lang of te lang*, d. i. *gij weifelt*; *hij heeft het op mij gemikt*, fr. *il m'en veut*. Verder *passen*, in alle zinnen: *dat kleed mikt u*, *het mikt u wel*, *beter dan mij*, fr. *il vous va, bien, mieux*; *mikt dien hoed eens*, fr. *essayez*, enz. *Mikmak*, d. i. *geschil*, behoort daer waarschijnlijk ook toe. De constr. is doorgaens *op iet micken*, of, met den genit., *eener saken micken*, ook wel met den acc. *iet micken*. Cl. Willemsz. door Huyd. bijgebracht, t. a. pl.:

Dat sijt dan also heymelic scicken,
dat ('t) dje mellers niet en micken.

Van Heelu, vs. 1382:

Dese Pirs hadde ondaet
Ghetracht op die coninghinne,
daer hi met mecte (gêraemde) onminne
tusschen hare en haren man.

Om iet micken: om eenen name, Reinolt, IVe fragm., vs. 177, bij Bild. N. Versch., I, 191. *Micken dat*, d. i. *denken*, *merken* of *achten*, *zich bekreunen dat*, en ook *absolutè denken*, als blijkt uit de plaets van Walewein, bij Huyd.:

Dene mict dat mense sal delven
levende, of bernen in een vier;
dander mict: « nu werd ic hier
« verhanghen, of up een rat gheleit. »

Ook *micken te*: *wat micti te doene?* *micti mi te doedene?* De plaetsen staen bij Huyd. Eindelijk *micken hoe*:

Reinaert neve, so moechdi micken,
hoe mijn gheluc hem strekken kan;

van den Vos en van den Wolf, v. 48, door Willems achter Reinaert uitgegeven. Z. ook r. 1617, *gemic*.

497. *dinghe die hoghe en nauwe waren*, zoo spraken soms nog onze Ouden, het prædicative adject. verbuigende, vooral bij het verbum subst. Vlgk. hetgeen Grimm dit aengaende van het Oudhd. zegt, Gr., IV, bl. 478, β. en van het Middelhd., bl. 492 en vlgde. Wij laten het thans noodzakelijk onverbogen. — Men zou *ginc*, in

plaats van *clom*, voor oneigen kunnen houden, en als alleen om het rijm hier geplaatst, maer het is de overzetting van het Latijn van *Cantiprat. : ambularet*. Grooter is de vrijheid wanneer Geraert zegt dat *haer ligchaem (hi) ging*, liever dan dat *zij (si) ging*. Vglk r. 438.

499. *aen den supt. riseren*, dat. plur.; de nom. plur., die regelmatig *risere* was kon ook, zonder *e*, *riser* wezen, even als, van *kind, kinder*. Dit blijkt reeds uit den acc. pl. (altijd aen den nom. gelijk) in 't Lev. v. Jhs., c. 91 : *so datte voghe moghen sitten op sine riser*, en c. 187 : *en dandre hiuen riser van den bomen*, maer duidelijker nog uit den roman van Karel den Gr. door den heer Jonckbloet uitgegeven, vs. 3783 :

llen scenen maer verdroechde riser.

De nom. sing., gelijk de uitgever het opzettelijk aenteekent in zijn Gloss., is *rijs*, en niet *rise*, zoo als het Gloss. op het Boec v. d. Houte het zou kunnen doen gelooven. In den tekst aldaer staet, wel is waer, *rise*, maer als dat. sing., en in de platdeutsche berijming moet de slot-*n* van *risen* doorgehaeld worden. Kiliaen kent slechts *rijs*, plur. *rijseren*; Plantijn stelt « *rijsch, oft rijs.* » Vglk. Grimm, I, bl. 692 en School- en Letterbode, tweeden jaerg., bl. 239-243, waer nog ander plaatsen aangewezen worden.

500. Vglk. r. 400.

501. *beden. d. i. bidden*. Onze Schrijver gebruikt beide vormen, doch zoo, dat *beden* immer *absolutè* staet in den zin van *zijn gebed spreken*; z. r. 509 en 1685. Komt er *iet of iemand of voor iemand* bij, dan heet het *bidden*; z. het Gloss. De eenigste uitzondering, r. 48, waer ook *gebidden* als neutrael schijnt te staen, lost zich uit de voorgaende regels van zelf op. In het Truier hs. van 't Lev. v. Jhs. bestaet het zelfde onderscheid, gelijk onder anderen blijkt uit de vergelijking van cap. 99 : *wat salic bidden? du sout bidden I Jan Baptisten hoeft*, met c. 223, waer men niet alleen *bedende*, maer zelfs den imperat. *bedt* (*bidt, orate*) en het impf. *hi bedde* (*bad*) vindt, naest het subst. *bedinghe*, (*gebed*). Ik doe aenmerken dat rond St. Truiden in vele dorpen *beên* of eensylbig *beên*, voor *bidden* of eerder *beden*, tegenwoordig nog gehoord wordt, schoon reeds veel minder dan toen ik nog een kind was. Men vergelijkte het hoogd. *beten, ich bitte*. Grimm. schijnt het dietsche *beden* niet gekend te hebben; z. zijne Gr., I, bl. 974. Anm. 1); zie mede den Teuthonista. — *trome*, verbogen attributief schoon achter zijn subst.

staende; z. r. 16 en 518. Over de beteekenis van *vroom*, *tromen*, enz., z. prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 125 en de door hem aengehaelde schrijvers, vooral Kiliaen. — *si*, .. *de maghet*, vglk. r. 1503.

502—6. Vglk. r. 307—316. — *verren* (*haer=zich*), z. r. 1893. — *stoeren* is *ontrusten*, in 't Fr. *troubler*; *erren* heeft nabij de zelfde beteekenis, daer *stoören* mede *vergrammen* is, in welken zin, benevens dien van *dwalen*, de Teuthonista oök *erren* aenteekent. Kiliaen kent het alleen in deze laetste beteek., en geeft het als verouderd: *Erren*, vetus, *errare*; schoon hij er laet op volgen: „*Erre* (vetus), *ira* of *iratus*. „ Plantijn heeft alleen met hem gemeen *Erdom* (*erredom*), dwalinghe. Ik voeg hier uit Kiliaen nog bij *tererren*, *iratum reddere*, *irasci* (*vergrammen* en *gram* worden) en *aberrare*, *verdicalen*, iedermael als oud (*retus*) aengegeven. Huydec.; op Stoke, III, bl. 218, haelt twee plaetsen uit Walewein aen, waer *vererren* voor *vertoornen*, *vergrammen* staet. In

Dat seide om hem te *tererren*

is het zichtbaerlijk actief; maer uit het ander voorbeeld blijkt dit. in die aenhaling, minder duidelyk, wanneer men niet weet wat voorgaet of volgt. In Fl. en Blant. staet *erren* slechts in den zin van *verdwalen*, maer het adj. *erre* komt daer, vs. 596 en 1373, duidelyk in beteek. overeen met het wkw. *erren* hier bij Geraert. Z. Hoffmanns Gloss. De uitgever der Dietzsche Doctr. wijst in zijn Gloss. tweemaal het adj. *erre*, *hoos*, *gram*, aen, II, vs. 768 en 777, doch het is klaer uit de var. van hs. S. vergeleken met vs. 776, dat op de eerste plaets *erre* (*licht ter erre*) even zoo wel het subst. *erre* (Kil.) wezen kan. *Erre* in den zin van *ontrust*, *ontsteld*, komt ook voor bij M. Stoke, B. V, vs. 329, waer men Huyd. raedplegen kan, die het nogtans aldaer liever door *verstoord* of *droevig* uitlegt. Bij van Heelu beteekent het *gram*; z. het Gloss. van Willems. In het Lev. v. Jhs. staet zoowel *erren*: een die hem (*zich*) *errt* op sinen *erenkersten*, cap. 38, als *erre*, adj., beiden om het *belgen*, de *gramschap* te beteekenen. Ik mag het subst. *erschap*, d. i. *gramschap*, van Kil. niet vergeten. Uit dit alles volgt dat *erren* twee beteek. had, als verbum neutr. die van *dwalen*, als act., die van *stoören*, in de volle uitgebreidheid van dit woord.

507. *raste*, d. i. *rust*, z. Gloss. — *ronde*, subjunct., waer men uit besluiten kan dat in den voorg. reg. *mocht* in de zelfde wijze staet. — aen den *geeste*, d. i. in d. *geeste*. Vglk. reg. 920.

308. *dat meeste*, d. i. het grootste, het bijzonderste. Vglk. r. 416.

310. *sturte*, d. i. *stortte*, z. Gloss.

311. *ya de godleke, spreek ic, gratie*, enz. De heer M. de Vries, ter gelegenheid van eene zinverdeeling van den zelfden aerd, vs. 13 van het 1st fragm. van den Roman van Barl. en Josaphat :

sBoemkens, daer hi op sit, wortel,

teekent aen dat « zulk een vreemde constructie bij de Ouden niet « ongewoon was, » waardoor men namelijk twee woorden of uitdrukkingen, die nauw met elkander verbonden waren, door het invoegen van een tusschenzin, als *parenthesis*, scheidde; en hij brengt inderdaed nog twee ander voorbeelden bij, het een uit Maerlants Sp. Hist., het ander uit Ferguut. Onze Geraert verschaft er ons hier nog een, en toch meenik dat de geleerde uitgever slechts heeft willen te verstaen geven dat ze niet zeer gemeen zijn. Vglk. r. 323—25.

313. *Worden* is 't meervoud van 't impf. *ward*. — In *haer lede* al erkend men de gewoone inversie met *al*, en in *cleine en groot* heeft men een verbogen attributief achter zijn subst., naest een ander dat onverbogen blijft. Grimm. heeft in het IVe deel van zijne Gramin. het gebruik der Ouden in alle mogelijke gevallen aangewezen; ald. bl. 468 en vlgde. Verglk. nog hier voren r. 301, en beneden reg. 322, 344, 1292, enz.

314. *cloet* ons *kloot*. in 't Lat. *globus*, te dezer pl. eigenlijk *klomp*.

315. *geheit was*, d. i., *was (de la cire) dat heet of warm gemaekt is*, van *heeten* of *heiten*, heet maken. Vglk. r. 407.

316. *niet anders* dan wat? want het kan zoo wel tot het voorgaende betrokken worden (: dan een klomp gesmolten was), als tot het volgende (: dan een rond ligchaem). Men lette niet alleen op de twee regels, 316 en 317, die omtrent het zelfde zeggen, maer ook op het woord *lichame* dat eerst in nominat. staet en dan, door de verandering der constr., in acc. herhaeld word. — *anders* en r. 317 *els*, z. r. 38.

318. *aen hare*. Geraert schrijft onverschillig, dat is, alleen naer de vereischen der welluidendheid ziende, *aen haer* of *aen hoer*, *aen hare* of *aen hoere*; z. het Gloss.

321. *scincle*, d. i. *schonk*; z. r. 403.

522. *reine*, elders *rene*; vglk., wat de verbuiging betreft, r. 497.

523. *weder quamen*, omdat in dien ineen gelooopen klomp geen leden meer waren, gelijk hij het ook verder uitlegt.

524. *haer ierste vorme*, vrouwelijk, naer het Latijn; z. reg. 532 en 1141. — *die*, in den volgenden regel, behoort dus niet tot *xorme*, maer tot *lede*, dat voorgaet, zoo dat de constructie iets van dat harde heeft dat wij te voren, r. 511, deden aenmerken. Eene andere bijzonderheid is, dat het woord *lede* in het vervolg, r. 525, nog eens herhaeld wordt :

en als haer *lede* weder quamen.

so worden haer *lede* ute geredt, enz.,

in plaets van : so worden (d. i. werden of wierden) si ute geredt. Vglk. r. 425—27 en 516—18, waer iets dergelijks plaets vindt.

526. *gecluntert*; bij Kil. *klonteren* en *klotteren*; D. Doctr. II, vs. 129, soe *clonteren si ghemeen*, met de varr. : *cleren zij*, *clontert si*, en, voor *ghemeen*, *in een*. — *alst*, enz. is een stopsel.

529. *ontvormlec*, met uitlating der bindvokaal *e*, om de maet. De gewoone woordenboeken kennen het woord nog niet.

532. *tsier vormen*, d. i. *te siner vormen*, dat. sing. fem. : *tot zijne gedaente*. Het daerop volgende epiphonema is gansch van den Dichter. — *dat... al*, d. i. *dat alles*, hyperbaton.

533. *Maer na dat*, enz. Hier kan ook in 't hs. *Daer nadat* gestaen hebben. De eerste letter van den regel is in 't hs. gansch weggesneden met een gedeelte van de volgende (*a*), en *Maer*, r. 519, zoo-wel als het veelvuldig gebruik van dat woordje in de overgangen tot een ander verhael, deden mij denken dat de weggesneden voorletter eene *M* geweest was. De zin echter vereischt hier geene zoo uitdrukkelijke tegenstelling, en ik moet daer bij zeggen dat in het hs., achter *na*, eene stip op de middelhoogte van de letters staet, aldus : *aer na-dat dit*, enz., hetwelk, volgens het bestendig gebruik van 't hs., eene rust of onderscheiding aanduidt. Zoo er *Mæ*r gestaen had, was er tusschen *na* en *dat* geene rust mogelijk, terwijl *Daer na*, streng genomen, als een woord zou kunnen beschouwd worden, waer de volgende woorden enkelijk de uitlegging van bevatten. Maer van den anderen kant schijnt *Daer na* al te bepaeldelijk eene opvolging aen te duiden, die het Latijn niet eens laet

vermoeden, en die ook niet waarschijnlijk is, al drukt de rest van den regel bij Geraert nog eens het zelfde uit. Hij heeft het gewis zoo verstaen; maer ik zie niet dat hij daerom noodig had er door een soort van pleonasmus op aen te houden. Want de stip betreft, deze is zigbaer later er bijgedaen om de woordjes *na dat*, die schier als een woord geschreven waren, van elkander af te scheiden; dit is uit de ruimte, uit den vorm van de stip en uit de kleur van den inkt duidelijk te erkennen. Wil nogtans iemand *Maer* in *Daer* veranderen, zoo legge hij het volgende *dat* door *toen* of *wanneer* uit.

534. *al rechte*, vglk. r. 497.

538. *datd.* In 't hs. staet alleen *dad*, maer eerst heeft er *dat* gestaan, waervan de *t* door de zelfde hand in *d* veranderd is. Onze Schrijver lette nauwkeurig op de keus tusschen *d* of *t* als slotletter. Ik zal zijn systeem eerst dan volledig kunnen uiteenleggen, wanneer ik het Leven van S^{te}. Luthgardis met dat van Kristina zal vergelijken.

539. *soude geneken*, d. i. *raken moest*, en verder *raekte*. Z. r. 444. In den vlgdn. reg. kan *soude* in een minder strenge beteekenis genomen worden: *wilde spreken* of *ging spreken*.

542. Deze regel is zigbaer tot de nonnen van Mielen gerigt, voor welke Geraert dit leven berijmde. Nog andere plaetsen laten eene dergelijke neiging tot het moralizeren bij Geraert erkennen: in 't Lat. staet daer niets van.

543. in 't Opschr. *was gebroken* voor *werd gebroken*. — In den tekst zelven heeft men, r. 543, *zich om iets schamen* en, r. 545, *zich eener sake schamen* naest elkander. Grimm heeft reeds aengeteekend, Gr. IV, 233, dat, van al de oude dialekten onzer tael, alleen het Angels. zijn *sceaman* als impers. gebruikt. Geraert stemt hier met die aenmerking overeen; maer zoo men Grimm in zijn paradigma der declinatie van het personelijk geslachtelijk pronomen gehoor gaf, zou Geraert schijnen zich tevens van het algemeen gebruik te verwijderen met er het pronomen in dat. bij te stellen, terwijl het overal standvastig den acc. bij zich heeft. Ik waerschuw dan hier nog eens den lezer, dat niet alleen in *so scaemden hen haer vriende*, maer ook in den vlgdn. reg., waer het femininum staet: *haer zustre*

scaemdens (*scaemden des*) *hen*, het pronomen *hen* de acc. plur. is. Wat r. 546 aengaet :

want het dochte *hen* groot onere,

al zegt Grimm met regt dat « nirgends grössere unsicherheit herrscht » für den acc. oder dat. des pronomens als bei impersonalien der « inneren , geistigen empfindungen des scheinens ; dunkens , ahnens , » zweifelns , erinnerns , träumens , wunderns ; » al toont hij wegens *dunken* in 't bijzonder aen , dat , in het Oudhd. , Otfried het met den acc. , en Notker met den dat. construeert , terwijl het in 't Goth. , Angels. en Oudnoordsch alleen den dat. bij zich heeft ; dat in Boëthius beide casus gevonden worden , en dat in Wileramus « die » hss. zwischen acc. und dat. schwanken ; » dat verder in 't Middhd. een « entschiedner acc. » heerscht , terwijl vele goede nieuwhd. schrijvers tegen den aerd der hd. tael « wieder den dat. dazu » setzen ; » al voegt hij er eindelijk bij , dat in ons Ouddietsch (en in het Zwedisch) « die meisten pronominalfälle den casus nicht » unterscheiden lassen , » dit alles belet niet dat men in *hen dochte* , bij onzen Geraert , *hen* voor een zekeren dat. aen te zien hebbe. In 't Lev. v. Sinte Lutgardis , IIIe B. , voorlaetste hoofdst. , r. 5 , is in

also als veel lieden dochte

de dativus onverkennelijk , en nergens heb ik in deze gedichten den accusativus gevonden.

548. *Fianden* is *duivels*. — Men merke *vol* met de prap. *van* , en verder den subj. (optat.) *ware* , uit hoofde der zijdelingsche constr. . gelijk het Grieksch en het Latijn dit plegen.

549. In 't hs. staet *hurdense*. Wat *huren* , bij Kiliaen *hueren* of *hoeren* (z. onder *Hoere*) is , weet iedereen ; het wordt gezegd van personen of zaken welke iemand , tegen eene bestemde vergelding of vergoeding te zijnen dienste gebruikt. Gelijk men hier een sterken man *huert* om Kristina op te zoeken en terug te brengen , zoo gaen , reg. 538 , hare zusters eenen *meester* of geneesheer *huren* om haer heen te verbinden. Van *huren* heeft men het subst. *hure* , welk den geleerden uitgever van de Heim. der Heim. , vs. 330 , in zeker verlegenheid schijnt gebragt te hebben. Z. dé Aenteekk. op de plaets zelve en onder vs. 1846 , schoon dit laetste vers met het eerste niets gemeen hebbe , wanneer beide plaetsen wel verstaen worden. Daer van al de gissingen door den heer Clarisse voorge-

steld, niet eene volstrekt voldoende is, zoo zal ik den zin van beide regels hier in korte woorden trachten aen te wijzen. Ik schrijf de eerste plaets over (vs. 523—533) :

Alstu best onder dine baroene
ere meest die sijn van hoechsten doene;
na dat si waerdich mogen wesen,
doet nu den gonen en nu deses; (var. noet)
ghef hem cleder en paruren,
na der waerden en na der huren;
sie dat niemen bi di ne si,
hinc kenne dine millheit vri.

Om deze regels duidelijk te verstaen heeft men eerst op te merken, dat de hier gemeente *baroene* in den dienst des landsheeren, des vorsten, zijn, en dat hun *doen* hier *dienen* is. *Van den hoechsten doene* is dus *van of in den hoogsten dienst*, met de hoogste ambten bekleed. Dat alle dienst vergelding onderstelt, is niet noodig gezegd; maer 't is goed dat men zich herinnere dat die vergelding (ik zal hier reeds *huer* zeggen, gelijk de *honoraires* van den meester, die Kristina's been verbond, bij Geraert zijne *huer* heten) verschillen kan, zoowel volgens den persoon van hem die huert, als van hem die gehuerd wordt, en dat het gebruik (van 't hof, bij voorbeeld) haer zoo bestemd kan hebben, dat ze met het ambt stilzwijgend opgedragen en aenvaard wordt, en niet meer noodig heeft uitdrukkelijk besproken te worden: en zoo kunnen ook *baroene gehuerde dienaers* en hun *dienst* door vernoeming *huer* heten. « Nu gesproken » hebbende van de vier gewoone kamers van 's vorsten hove, » zegt het Costuem-boek van *Olivier de la Marche*, in de onlangs door den eerw. heer David omgewerkte dietsche vertaling uit de *Analecta Belgica* van *Ant. Matthæus*, School- en Letterbode, 2de jaerg. 1ste afl. bl. 12, « zoo moet ik handelen van de menigte der groote » *pensionarissen* van zijn huis, alwaer zes hertogen geteld worden » en twaelf andere *groote personaedjen, prinsen, graven*, mark- » *graven*, die *allen betaeld* worden door den Argentier, als boven » gezeld is. » Dit is de aenvang van 't V^{de} cap. (§. 10), welk als commentaire te dezer plaets geheel verdiend gelezen te worden. Dan het komt hier minder op de eigentlijke *huer* aen, dan op de blijken van achtting, op de mildheid, op de *faveurs* die zij van den vorst bekomen zullen, ieder naer zijnen rang :

na der waerden en na der huren,

ere meest, zegt de dichter, *die sijn van hoechsten doene*. Doch hoe, en waerin zullen die eerbetuigingen, die gunsten bestaen? Hij noemt *cleeder en paruren*, en men weet dat oudtijds de vorsten zulks in zeker omstandigheden gewoon waren uit te deelen; vglk. Flor. en Bl. vs. 3875 :

daer was (*werd*) ghegheven menech rijclie cleet;

maer dit is niet genoeg, en ik vermoed, of liever ik ben zeker, dat een der bijzonderste vereeringen was, dat zij van tijd tot tijd aan 's vorsten tafel mogten zitten en, bij gevolg, dat de var. van *hs. H.* :

Noet nu dengenen en nu desen.

de eenige ware lezing is. Men vergelijkte nog eens Fl. en Bl. t. a. pl. Meer is tot uitlegging van vs. 530 niet noodig gezeid : *na der huren* is naer of volgens het ambt voor het welk zij aangesteld, gehuerd zijn, volgens den dienst welken zij doen, volgens hunnen *dagloon* zou ik mogen zeggen, Z. het Costuëm-boek, *ibid.* § 16. Ik weet zelfs niet of *wardich van lone*, dat men Heim. d. H., vs. 72, leest :

wies hi wardich es van lone

in dezen zin niet zou kunnen uitgelegd worden : *wat waerde hem zijn loon, zijn dienst of zijne plaats geeft*, zoo dat *van eenerei* zou wezen met *wegens* : *wegens* zijnen loon. Vglk. *groot van verdiensten*, enz.

Wat de tweede plaats betreft, zal ik veel korter wezen; de zin, mijns dunks, is : De raedsman of *minister* des vorsten kenne, gelijk de heer Clarisse zeer wel zegt, « alles waer het rijk zijne inkomsten ter bestrijding der noodzakelijke uitgaven, uittrekt; » d. i. hij zorge dat zij nooit voor den vorst te klagen hebben; hij spare en ontzie ze vervolgens zoo veel mogelijk, dat is, voor zoo verre de eer of het welzijn van het land, de publieke aangelegenheden, het toelaten. Dit laatste drukt de schrijver op deze wijze uit :

. . niene cronen die ondersaten
vorden here van gnere onmaten,
hen si of si om claghen-comen
die teren (te-eeren) horen-ïof te vromen.

Inderdaed daer het volk altijd genegen is te klagen, en de algemeene belangen zelden begrijpt, zoo behoort het tot de verdiensten

van een waren dienaar des vorsten in zeker gevallen , d. i. waer de eer of het heil des vaderlands het hem tot eenen plicht maken , standvastig alle klagten en den haet des volks te gemoet te gaen.

Omtrent de verzen welke Prof. Clarisse uit de IVe Bijlage op Reinaert (uitg. van Willems , bl. 293) , aenhaelt , namelijk 39—45 , en waer hij de uitlegging van Willems bijvoegt , spijt het mij alleen aengeteekend te vinden dat *huren* « daer wel dit of iets dergelijks (als Willems meende) aenduiden zal , » daer het niet moeyelijk was te bewijzen dat die uitlegging , schoon vernuftig en fijn uitgedacht , noch met de plaets noch met de woorden van den tekst overeenkomt. Zie hier de plaets :

Dus ginc Reinaert met cranken wille :
 onderwilen stont hi stille ;
 hi leet hi menegen sconen houte ;
 hi ginc al *vederende sine boute* ,
als een die luttel huren nam ,
 so lange tot hi ten libaerde quam.

Waerop Willems aenteekent : *huren* , « Huergeld : spreekwoord , « zinspelende op dienstboden , die in eten en drinken vergoeding « zoeken voor geringen huerloon. » De heer Willems schijnt *vederen* « voor *plukken* , de pluimen uittrekken , en *boute* van hoenderen « verstaen te hebben , misleid welligt door hetgeen Rein. een « weinig later zegt , vs. 64 :

Ic hebbe nu te hant een hoen
 gevaert , in enen nauwen pat ,
 en ben so utermaten sat !

maer dit moet , om met Reinaerts karakter te stroken , niet de waarheid , maer eene leugen zijn , een *trek* (vs. 29) , waer al wie Reinaert kent zich alleen aen verwacht. Het voornaemw. *sine* had den heer W. genoegzaam van zijne misvatting kunnen waarschuwen , maer hij was niet gewoon op zulke kleinigheden veel acht te geven. Hij had ook behooren te weten dat de vos de hoenderen al gaende niet pleegt te plukken. Met een woord , de opstelder van dat stukje heeft hier op het eten of drinken het zij van Rein. het zij van dienstboden niet gedacht ; hij zegt eenvoudig dit : Reinaert , die weinig genegenheid voor die reis had , bleef onderwegen ginds en daer stil staen ; hij koos de aengenaemste paden en wandelde zachtjes en op zijn gemak aen , van tijd tot tijd zijne *boute* , zijn schouders , rug en pooten , *vederende* , uitpluizende , likkende of liever met zijnen steert

streelende. strijkende (vglk. *pluimstrijker*, Hoogd. *Fuschsschwänzer*, enz.), als iemand die niet haestig was, die niet veel te winnen had op dien weg; die, zoo als men zeggen zou, niet betaeld was om te loopen. Doch keeren wij tot Kristina terug!

550—51. *die ran en liep haer na, ocht hise*, enz. Dat *ocht* niet onmiddelijk van *ran* en *liep* afhangt is zichtbaar; *ocht* kan alleen volgen uit kracht van een ander verbum, partic., gerund., enz.; dat uitgebleven is, doch gemakkelijk uit de rest verstaen wordt, bij voorbeeld: *om te zien, om te beproeven*, enz. — *die.... die*, reg. 550, is hard, doch laet zich verschoonen, zoo wel als de herhaling *starken* en *starc*. — Over *ran haer na, liep haer na*, d. i. over het veranderen der praepos. *na* in een adverb., alsmede der intransitive kracht van *ran* en *liep* in eene transitive, z. Grimm, Gr. IV, bl. 862, en de plaatsen waarheen hij zelf verzendt.

552. *isere* is eene drukfeil voor *iseren*, in 't hs. volnit geschreven.

553. *iaeght*, d. i. *najaegt*, en wij spreken nog zoo; vglk. *jagt*.

554. *gevaen*, d. i. *gerangen*, infinit. voor *vangen*. Vglk. r. 48.

555. *te lesten*, thans *ten leste*, of *ten laetste*; z. r. 197 *te rollen* en vglk. Grimm, III, bl. 106. b. — *gereen*, achterhaelde, impf. van *gerinen*, d. i. *aenraken, genaken, naderen*. De overige tijden schijnen minder gebruikt geweest te zijn. In 't Lev. van Jhs., waer het impf. meermaels voorkomt, vind ik alleen nog het praes. indic. (*hi*) *gherijnt* cap. 186. en den imperat. *en gherine mi nit*; cap. 237, en *te gerijnne*, cap. 33, d. i. *te gerinnene*. Men zie Meijers aent. op cap. 58, waer hij de beteek. en de vormen van dat woord uit van Velthem en vooral uit Ten Kate (IIe D. bl. 686) opheldert: *Rynen*, zegt ten Kate, (impf.) *reen* of *rein*, (part.) *gerenen*. Ik zal er slechts bijvoegen dat de rest van zijne opgave grootendeels uit Kiliaen ontleend is, zoo als men zien kan bij dezen onder de woorden: *reenen, reen, reyn, reen-steen*, enz. Aenmerkelijk is het dat Kil. *reen* enz. niet alleen als oud, maer alweêr als Saksisch, Vriesch en Sicambersch aenteekent, wat in de meeste gevallen vrij Limburgsch heten kan.

556. *met eer (eener) colten*, d. i. met eene kolf of knods, met een dikken stok.

557. *tehueswert*, d. i. naer huis. Over *wert* (*waert, waerts*), z. Grimm. Gr. III, bl. 90 en 98, vergeleken met Bilderd. Spr., bl. 236 (in mijn Verslag, bl. 363); z. mede het Glossar.

558. *enen meester*, d. i. *eenen geneesheer* of *heelmeeſter*. Zie Kiliaen en vglk. prof. Clarisse, Heim d. H., bl. 348—49. Het subst. *meestric* z. r. 571. — Over de omschrijving : *ginghen huren* is elders gesproken. Z. ook r. 549.

559. Vglk. *Van den negen besten*, bij Mone, Niedl. Volkslitt. bl. 131 ;

Te Ghuulke so stichti de veste ,
Eñ liet daer een deel der beste ,
Die *tlant souden achterwaren* ;

en zoo nog bij Huyd. op Stoke, II, bl. 187, alsmede van een peerd , uit Limborg : *Een cnape....*

leyde *sijn ors* ten stallen waert
daert wel *was geachterwaert* ;

van zieken, uit Walewein :

Arsaters quamen . . . . .
diese souden achterwaren ;

van duiven, Esopet, XXVI, 5., waer men de aent. van Clignett kan lezen ; eindelijk vooral van kinderen en kraemvrouwen. Z. Kil. en v. Hass. Ik voeg alleen nog hierbij, dat eene *achterwaerster*, op zijn Hollandsch *kraembewaerster*, thans nog te Gent eene *achterwaerste-regge* heet, doch dat dit *achter* met zeker gevolgen van het kraembed niets gemeen heeft : *achterwaren* is enkelijk *bewaren*, *behoeden*, *terdedigen*, *bezorgen*. Vglk. r. 577.

560. *te Ludeke wert* ; daer was alzo te St. Truiden of te Loon geen heelmeeſter? of werd zij ergens bij Luik achterhaeld en gevangen? Uit hetgeen wij reeds gezien hebben blijkt dat zij zich dikwijls en soms langen tijd te Luik of omtrent Luik ophield. Reg. 433 :

Te wintere so merde de ionfrou wijs
dicke eñ langhe onder dijs
in de Mase, enz.

Ik kan mij de moeite sparen van hier nog andere gissingen bij te schrijven.

561—62. *di ersatere*. Dat voor het demonstr. en het relat. in ons hs. meestal *di*, zonder *e*, geschreven staet, heeft men uit de Inleiding en vooral uit de Collatie van 't hs. met onzen tekst kunnen vernemen. Hier hebben wij thans ook, en dat nog wel in het rijm, *di* voor het lidw., welk anders gewoonelijk *de* is. Vglk. r. 18 en 19.

Het een was zoo goed als het ander, zoo lang de zachte *i*-klank niet tot *ij* verscherpt was; want zoowel *ie* en *i* als *i* en *e* konden in zeker gevallen, die nogtans niet menigvuldig waren, met elkander verwisseld worden. Grimm zegt daer iets van Gr. I, bl. 480 (IE); vlgk. Huyd. op St., bl. 118 en mijn Verslag, waer bl. 243, 298, 323 en elders voorbeelden gegeven worden van 't misbruik dat men daer soms van maekte. Men voege er bij uit M. Stoke, B. VIII, vs 468 :

Als men schreef ons Heren jaren
 .M. dre hondert en drie,
 in den soemer, seghet men mie;

met de breeder aenteek. van Huydec. op B. VII, v. 1153 (D. III, bl. 88); schoon ik liever *dre* en *me* of *dri* en *mi* zou geschreven hebben. In Reinout v. Montalbaen, vs. 413, waer men thans leest :

Hi booch neder over sijn enie
 en seide : « Coninc, God hoede di ! »

zou ik even zoo weinig aarzelen *eni* zonder *e* te schrijven, dewijl deze letter ongetwijfeld de verbuiging uitmaekt, die weggelaten kan worden. Het Truier hs. van 't Lev. van Jhs. stemt, wat die betreft, met het onze niet overeen, daer het nogtans in alle woorden, behalve in *wie*, veel meer dan het onze, dat alleen nog *iman* en *niman*, *igeren*, *irste* en *irsticerten* of *yman*, *nymian*, enz. schrijft, de *ie* door de enkele *i* vervangt, zelfs waer zij op een' medeklinker slaet, als *nit* voor *niet*, *dis* voor *dies*, enz. De uitgang op *i* in *di* geeft in alle geval hier veel minder aanstoot dan dat het artikel, tot een rijmwoord gemaekt, op zulk eene wijze van zijn subst. afgescheiden wordt. — *ersetere*, d. i. *arst*, *geneesheer*, *doctor* of *meester*, gelijk hij reg. 538 heet, en gelijk wij Limburgers nog *meesteren* voor *heelen*, en *peerdsmeester* voor *vearts* (*vétérinaire*) zeggen. Voor het woord *ersetere*, ook Lev. v. Jhs. C. 75 en, volgens Meijer, insgelijks in de Diutiska zoo geschreven, vindt men bij Maerlant *ersatre*; in den Esopet en in Walewein *arsatre*; in den Teuthonista *artzet*, *artzeder*; bij Plantijn *arts* oft *artzet* (kwalijk bij Clignett en Meijer, die hem naschreef, *artset*); bij Kiliaen, *artse*, *artset*, *arste*. Ik weet niet waerom Meijer *ersetre* als de oudste spelling aanziet, noch waer hij gevonden heeft dat de *e* (de eene na de andere en wel de tweede vóór de eerste) in *a* zijn veranderd geworden, eerder dan de *a* in *e*, daer Clignett hem reeds bij Otfrius, bij Wileramus en elders *arzat* aanwees. Hij is voor 't overige

zeer bescheiden geweest, zoowel als Clignett. Huydecoper, op St. II, bl. 187, had *arsater* van 't grieksche *archiater* afgeleid, althans de gelijkheid dier twee woorden aengetoond; Clignett liet die afleiding voor 's mans rekening en zweeg er van. De heer Meijer volgde zijn voorbeeld; maer het schijnt dat hij inderdaed er ook niet van wist, en Huydecoper niet ingezien had. Het woord *archiater*, gelijk een groot getal ander benamingen met *archi* zamengesteld, was in de middeleeuwen zeer gemeen; z. du Cange, Gloss.; in den Rein. Vulpes komt het ook voor, II, 273: *Domine archiater, domine Isengrime!* Hoe *archi* in verschillende talen tot *arts*, *arz*, *erts*, *erz*, enz. en later bij ons door misverstand tot *aerts* (waer men iets van *aerde*, eene uitgestrektheid van gebied door meende te beteekenen) hervormd werd, weet men uit *aertsbiskop*, *aertsengel*, enz.; bij Du Cange heeft men zelfs *arsivus*, van ἄρσιον, en bij Plantijn *artzier*, voor het fr. *archer*, bij Kil. *arcier*; zoo dat *arts*- of *arz*- of *arsater*, voor *archiater*, ons in 't geheel niet bevreemden kan. Echter biedt ons Graff, Sprachsch. I, bl. 477, eene andere afleiding aen: « ARZAT, m. (dem lat. *artista* « nachgebildet; cf. nord. art, *ars*), Arzt, *medicus*, pigmentarius. » *Artista* had in middeleeuwsch Latijn de beteek. van *magister artium* (*maitre-ès-arts*) en zelfs — maer dan was het een compliment, meen ik — van *student in de wijsbegeerte*, alzoó van iemand die zich, onder anderen, op de *wiskunde*, de *natuerkunde* (vgl. *fysicijn*, *arts*), de *werktuigkunde*, enz. toelegde. Het kon dus als synonym van *meester*, *doctor*, ἄρχων, *geneeskundige*, gebruikt worden, en dit wordt nog waerschijnlijker daer door, dat men den tros van een leger, het oorlogsgereedschap, ja alle ander roerende goed of meubelen, werktuigen en kunstwerken, *artillaria* noemde; dat de opziender, bereider en bestierder daarvan, bij het leger, *artillator* hiet, en dat juist deze bij onze Ouden ook den titel van *meester* droeg. Z. Huydec. op Stoke, II, bl. 373; III, 196, enz. Hij werd ook *artificiarius* genoemd, van *artificium*, dat mede al de boven opgenoemde beteekenissen van *artillaria* (*artelaria*, *artellaria*) heeft; vglk. het fr. *artificier*, *feu d'artifice*, als mede *engin*, lat. *ingenium*, dat men reeds bij Tertull., de Pallio, cap. I, 7, aantreft, en waer de krachtvolle uitdrukking van Seneca: *furorem suum armaverunt ingenio*, de uitlegging van is. Wat meer is, dikwijls worden ook de oorlogstuigen enkelijk *artes* genoemd. Ik voeg er nog gauw bij, dat in den zin van *maitre-ès-arts* bovendien nog *artatus*, in de kunsten ingewijd, aengenomen (*reçu*), letterlijk *gekunstigd*, schoon

van lateren tijd, bij Du Cange aengeteekend staet. Dit alles te zamen pleit grootelijks voor de *etymologie* van *artillaria*, als van *ars* komende, en dan verder voor Graffs meening omtrent *arsat* (arsater),... en toch twijfel ik aen het een zoo wel als aen het ander. Vossius, de Vitiis serm., III, pag. 359, bedriegt zich zeker wanneer hij *artilleria* (sic) van *arcualia* afleidt, omdat men eertijds met *bogen* schoot, gelijk nu met *bussen*, enz. enz. Wij hebben gezien dat het woord meer ander zaken aenduidt, en de twee termen staen daerenboven orthographisch te ver van elkander af; maer de meening van Menagius, die het etymon *ars* voorstelt, heeft andere, bijna even zoo groote, zwarigheden. In het begin van *artillaria*, enz., vind ik *ars*, *artis*, gemakkelijk weder, maer met de rest, het zij-*illaria* of-*ellaria* op zijn latijnsch, of-*igliaria* op zijn italiaensch, of-*illerie* op zijn fransch, weet ik volstrekt geen' weg. De steert schijnt mij te lang om slechts een uitgang te wezen, zonder dat men er eene reden van geven kunne gelijk in *armamenta*, *armamentarium*, dat anders ook wel geschapen is om een halven regel te vullen. Ik zie er, ik weet niet wat, van *til* en *tillen* in, waermeê het, waerachtig, ook naer den zin grootelijks overeenkomt. TILLEN, bij Kil., *levare. tollere. movere loco*; TILLE, *pons*, *ponticulus*; TILBAER, *mobilis*; TILBAER GOED OF HAVE, *bona mobilia*, *supellex quæ terra non tenetur, nec structili opere tectoriore*; TILBRUGGE, *valbrugge*, en zelfs Olinger geeft mij voor *trébuchet*, bij hem eigenlijk *rogeltil*, moet ik denken, maer het is iedereen bekend dat het *trébuchet*, bij Du Cange *trebuchetum*, *trabucus*, enz., een der bijzonderste stukken der oude *artillerie* was. Daer blijven echter drij zwarigheden over: 1° Wat zal dan *ar* wezen in 't begin van 't woord? 2° Hoe is deze term in de romaensche talen gekomen? 3° Hoe is het geschied dat Kil. er een bastaerdwoord van maakt, en dat de oude gedenkstukken van onze en van de duitsche tael het niet kennen? Op de twee laetste vragen weet ik niets te antwoorden; wat de eerste betreft, *ar* kan de Oudhd. partikel zijn die aen ons *her-* en *rer-* beantwoordt; het kan ook eene verbastering van *her*, d. i. *heer*, *leger* wezen, zoo dat wij in *hertillerij* de letterlijke vertaling van *attirail de guerre* zouden hebben, en dat het woord *attirail* zelf door verbastering er zou uit gesproken zijn. Is dit zoo, dan zal het niet veel schelen of *tirer* zelf zal van *tillen* herkomen. Vglk. *arimanni* = *herimanni*; *arascild*, *ariscilit* = *herescild*, enz.

Ik zei dat mij omtrent de afstamming van *erseter* of *arsater* van

artista insgelijks nog zeker twijfel overbleef. Voor het Oudhh. *Arzat* en voor *arsenare*, anderen vorm door Graff uit de vertaling van Boëthius aangebragt, weet ik niets beters uit te denken, vooral dewijl mede in het Noordsch *art* eenerlei is met het lat. *ars*. Even zoo gewilliglijk zal ik het wkw. *arzinjan* en *gearzenôn* tot *ars* laten terugbrengen. Men wil immers dat zelfs *arsena*, d. i. fr. *arsenal* en *arsitium*, zoo veel als *beuaerplaats* (? z. d. Cange), ook al tot *ars* behooren, en het een is niet vreemder dan het ander. Wat nogtans vreemd schijnen kan, is, dat het middeleeuwsch Latijn niets van *artista*, in den strengen zin van *geneesheer*, weet. *Artiste vétérinaire* kondigt zich eerst later aen. Doch ik sta, indien het noodig is, voor al die vormen deze afleiding toe; maer voor ons *arsatere* of *ersetere* kan ik den invloed van *archiater* niet miskennen, het zij het oorspronkelijk daeruit geboren, of de oudere vorm *arzat*, *artsat* of *arsat* alleen daerdoor gewijzigd geworden zij. Liever dan het onmiddelijk van *artista* af te leiden, gelijk ook Hoffmann v. F. doet (Gloss. op Fl. en Bl.), wil ik er een *herzetter* in erkennen, van het oude *arzezan* of *irzezan*, herstellen, *vermaken*, *heelen*, daer het Oudhd. *arzatuurz* onbetwistbaer onze *geneeswortel* is. Zoo iemand dit schertzen heet, Terwen's meening, die het in zijn Etym. Woordb. van *ur*, *oor*, *or*, afleidt, en met *eriet* verwant acht zal gewis niet veel ernstiger schijnen: hij kon het even zoo waerschijnlijk tot *terice* terugvoeren. Ik meld nog de subst. *arzattuom*, waer de verdubbelde *t* aen te merken is, elders *arzetiom* en *arzintuom*, heekunst; *ersatrie*, bij Maerl.; *ëersat'ie*, in Ferguut (bij Huydec.); *artsedie*, Teutonista; *arstedije*, *artsenije*, Kil. en Plant. (deze met *y*); *arsedie*, bij Huydec. t. a. pl. De werkw. daarvan waren *arsten* oft *artzen* bij Plant., en *artsenen*, bij Kil.; z. het straks aengehaelde oudhd. *arzinjan* en *gearzenôn*.

Terwijl ik hier mee bezig was herinnerde ik mij dat het woora *aerste*, Heim. d. Heim., vs. 1173, eerst verkeerd verstaen, bl. 189, later beter uitgelegd was, blz. 403. De *ossenharst*, die voor Holland zeer goed zou wezen, moet enkelijk, voor Vlaenderen, in een *verkensharst* veranderd worden. De gel. uitgever moest Kiliaen inzien onder *HARST*: « *i. HERDST*, *spina porci*, *assatura*, enz. » Wat hij van het « onthalen op de eerstelingen in den slagttijd » zegt, schoon tot deze plaats niet behoorende, blijft niettemin, ook voor Vlaenderen, waer. De betrekking van *heet en drooghe*, moet de lat. tekst uitwijzen; ik meen echter ook dat het van het voorgaende niet afhangt.

— *wart geware*, d. i. *ontwaerde*, *bespeurde*, *zag*, enz. Kiliaen geeft onder *ghewaer* de beteekenissen op zoowel van het Oudhd. *gawar*, Oudsaks. *giwar*, Angls. *war*, *vær*, *gewære*: « *cautus*, *providus*, *sentiens*, *persentiscens*, » als van *gawâr*, dat eerder de zekerheid, de waarheid, iets meer objectiefs, aanduidt: « *certus*, *verus*. » (*Verum*, Graff.), en met ons *gewarech*, reg. 136 en 398, meer overeenkomst heeft. *Gewaer* is als adject. in de latere tael uitgestorven, en het bestaat nog alleen in de samenstellingen *gewaerworden* en *gewaerwording*. De *e* van *geware*, in plaats van *gewaer*, die gewoonelijk behouden wordt, voert ons tot een hoogen ouderdom terug; het is de suffix *i* van het Oudhd. *giwari* (z. Graff, I, bl. 31.), toen het nog vrij als adjectivum voortleefde. In Reinaert, vs. 1206 staet het met den genit. :

Alse Tibert *geware* waert
des *strees*.

Waer wij in acc. *den strick* (bij de Ouden *dat strec*, neutr.) zetten zouden.

563. *starc in den geeste*. Het Lat. heeft alleen *conscius fortitudinis ejus*, waer dus Geraert gemeend heeft den zedelijken zin van uit te moeten leggen. In de Heim. d. Heim. heet het van den wijn, vs. 1413.

hi maect den mensche *staerc* gemoet,

wat omtrent het zelfde is; maer in Kristina werd dit bewerkt door

dat suete sap
dat haer scincde de godleke fonteyne,
die suete, suver es en reine;

gelijk de Dichter r. 520 zich uitdrukt. Reg. 620 *de cracht haers geestes*, waer in 't Lat. niets van te vinden is, is insgelijks een bijvoegsel van den Schrijver. — *Starc* (*starck*) wordt bij Plantijn en de latere lexicographen slechts vermeld om te verzenden naer *sterck*; Kiliaen kent het volstrekt niet. In den Teuthonista staet alleen *starck*, blz. 236, *fortis*, *firmus*, enz. Blz. 262 staet het nog twee of driemaal, echter door eenie letterverschuiving voor *strack*, gelijk men onder *struyff* zien kan, en de alphabetische orde het ook bewijst. De Limburgers zeggen, met de *e*, *sterk*, ook van dingen die slechts den smaek of den reuk aendoen, *sterk bier*, niet alleen dat wel gevoed is, maer ook dat reeds zuur wordt; *sterke boter*, enz. alzoo voor *strak*. In V. Heelu, r. 6701 :

■■■■ altoes was hi wijchgier
en dien vianden alsoe *strac*,

schijnt Willems dat laetste woord kwalijk begrepen te hebben, dewijl hij het alleen door *stark* uitlegt; het beteekent *wreed*, *dreigend*, *hard*, Lat. *infestus*, *gravis*. Z. Teuth. onder *Struyff*.

564—65. *Van prise, wel gemuert*; wat *van prise* eigenlijk beduidde was mij duister toen ik het tusschen twee commata stelde. Het comma vóór *van prise* staet in het hs., en daer dit onderscheidings-teeken slechts in 't midden der regels, en nimmer op het eind van eenen regel gevonden wordt, hoe zeer ook de zin het vereischen moge (het eigentlijke *punctum* staet er regelmatig), zoo meende ik, gelijk op hondérd ander plaetsen, het hier te moeten aanvullen. Thans ben ik zeker dat die woorden tot *wel gemuert* behooren: *van prise wel gemuert* of *wel gemuert van prise*, d. i. zeer *wel gemuerd*. Het is eene adverbiale uitdrukking gelijk *ter core*, *ter coere* of *ter cure*, waer wij onder r. 1284 van spreken zullen, en het heeft ook juist de zelfde beteekenis: *uitmuntend*, *hoogst*, *voortreffelijk*, enz. Eene plaets uit het Leven van S. Lutgardis laet daeromtrent geenén twijfel over. Zij komt voor in het laetste cap. van 't 1ste B., welk zoo náuw met het leven van Kristina verbonden is, en daerenboven de aengekleefdheid van S. Lutgardis aen hare moederspraek (het Dietsch) zoo aerdig voorstelt, dat ik den lezer geen ondienszt zal bewijzen met er hier een paar bladzijden aen te besteden:

Wie dat de weerde Luthgard van Sinte Benedictus ordene voer inde grauwe ordene.

In Sinte Katrinen cloester daer
was Lutgart nōne wel XII. iaer
tier tijt was uær een heilech man
di van Lyre hied meester Ian

5. vten besdom ■■■ Ludeke was hi
heylech en salech so docht hi mi...
hi kinde haer heilech leven, en bat
haer sere dat si licte: de stat (van de 1^e hand: *die stat*)
en dprioreit dat si besat

10 als prelaet, en maende har dies dat
si, in een cloest' vā nōnē soud uarē
di vā d'ordene uā sistyaes warē
en wāt si nyē conste walsche sprake
soen scheen sijs nyet wel te gemake

15. en voer int walschelāt wonē nōde

maer si hadde eer te Herkenrode
int cloester dar diedsche nōnē warē
van der seluer ordenen gheuaren...

- Doē sprac har God toe ernsteleke
20. eñ seide, ic wil dat indeleke
dat ghi vaert te Hawirs wert
stoiteleke ende onververt
en doedijs nyet so wet dat wale
dat ic v sal begheuen themale...
25. Doen dit d'heiliger Kerstine wart cōt (Kerstine?)
datd met Lutgarden alsus stont
dier leuen dat ic oec heb bescreuē
~~om~~ dat si haer hier op raet woud geuē
quam si toet hare eñ seid dees waert..
30. Waer om soen dōed di nyet teruāert
eñ vervult die dinghe di v
van Gode sijn gheheten nē
Doen andwerdde Lutgart wed' saen
eñ seide dat si nyen conste verstaen
35. van den lande daer de sprake
dat were sprac si dar toe groet sake
Doen antwerdde Kerstine har t'vaert
alst haer God gaf, eñ seid, Lutgart (sic)
jc waer mi liever ~~in~~ di helle
40. eñ God daer ware mijn geselle
dan in hemelrike the sine
sonder Gode. Daer-andw'dde K'stine
sond' twivel alte wale
si andwerdde een werdeghe tale
- N^a. 45. In hemelrijc mette ingelē te sine (van de eerste hand: *hemelrike*)
merct. sonder Gode dat weer pine
maer in de helle met Gode te si
dat waer groet welde eñ engeē pine.
Haer tale was dan gewarech eñ wijs
50. waer xps es darst paradys.
Cristus die nyet lye ghen en mach
sprac toten seckere doē hine sach
hangen aenden cruse daer bi
heme, doen sprac hi gi selt met mi
55. int paradys noch heden sijn.
Ets clerleker dan tsonneschijn
oppenbaer, dat op dien dach
wat men daertoe segghe mach
Cristus ziele in geenre wijs
60. voer int hemelsche paradys
noch oec int erdersche paradys

- maer in de helle, daer hi op prijs
 vechten voer schegen de viande
 dien hi deed beid scade en scande
65. judicu dat hi de zielen v'loeste
 di daer waren the harē ontroeste....
 En met heme als hi voersede
 and cruse, voer schekers ziele oec mede.
 Hier met pruesde hi jn deser wijs
70. waer Cristus es daerst paradys.
 Wi seer onsuver dat weer een stat
 Gods presencie maecse, dat
 si lostlec en lieflec es bouen al (d. i. lustlijk)
 want jnte scouwene Gode est al...
75. Nu merket alle na mi en siet
 ic setdso datte helle nyet
 den paradyse simpelleke
 en can gheliken, nochtā warleke
 so was har andwerdde geue en goet (hs. en)
80. en es en altōes bliven moet
 Want ic soud dat kyesen eer
 en et es te kyesene veel meer
 jn wat stade datd ware, the sine
 met den God die sonder pine
85. alle dinc gheschapen heft
 dat inder naturen es en left
 en di van nymanne comē en es
 dan dat ic were sijt seker des
 met enegen vergenkeleken goede dat
90. gescapen es op eneghe stat
 di so ghonuechlec weer vā prise
 ya in den erderschen paradyse
 ocht metten jnghelen jn hemelrike
 wāt dat en es enghen ghelike...
95. Als Euthgärt hoerde Kerstinē waert
 wart si ghesteeret en gaf har t'vart (sic)
 tallē dinghē the sine ghereet...
 En was har nyet-swaer tē radene God wed
 enech dinc daer haer in dochte
100. dat si volcomeleker leuen mochte
 dat deedse gherne en daer toe
 so was si goet te bringheue doe.
 Doen wart si willech end beidde nyet
 maer voer daer haer har mest' riet
105. theu grauwen cloest' werd dat steed
 jnts Hertoghē lant vā Brabāt en heed (hs. Brabat)
 Hawieres diēs waren themale

- bedroeft de nonnē dat weet ic wale (hs. *nonne*)
van Sinte Katrinen cloestre om dat
110. si verloren den dieren scat...
Doen doeghde Lutgart met hen sere
en settese te vreden in onsen here
En alsī Gode hadde ghebeden
dat hi de nonnen seidte the vreden
115. so oppenbaerd har di edele die vrie
die suete troestersse Sinte Marie
met enen bliden ghelate om dat
si soude doen dat si haer bat
en dat si soud varen opte stat
120. di haer ghe egent was sunderlinghe
dit was de waerheit vā den dinghe.
En voer dconvent daer si voer bat
so gheloefd haer Maria dat
sijt om har bede soud promoueren
125. in geesteleker en wereleker eren
in gestelekē goede en oec daer mede
in wereleken al si oec dede
dat wi noch te Mielen sien
toet op desen dach gheschien
130. want al es dat onghevael (sic)
in dordenen bina ouer al
dat si af nemen en slappen almeest
nochtan so houd de heileghē geest
den cloester altoes vā Sinte Katrinē
135. in sier eren en in sinen
goeden name, vele meer
dan hi te voren noit deed eer
so dad daer schegē datd eld' geet
int cloester the Mielē wel noch steet
140. dies si de gūde Luthgart ghe eert
die dat aen Gode procureert
datd cloester heft en hebben sal
pais en vrede ere, en gheual.
Gi iōfrouwē vā Mielē dats nv mij raet
145. dat gi altoes daer na staet
dat ghi Luthgarden hond te vriēde
want sijs dicwile hier verdiende.
Hier nemet dierste boek nv inde
van den dinghē di Lutgart inde
150. ordene Benedicti beginc
in dander boec willic de dinc
die si voert vrachte doen v'staen
Hier geet dander boec nv aenē.

Ziedaer, tot staeltje van de spelling van 't hs., deszelfs tekst getrouw afgeschreven. Van *op prijs* : *hi toer op prijs rechten*, vs. 62, zal ik thans niets zeggen; het is ons te doen om de beteekenis en het gebruik van de adverbiale uitdrukking *van prise* en daeromtrent neemt vs. 91 alle onzekerheid en alle zwaarigheid weg. Het is oogenschijnlijk dat aldaer *van prise* tot *genuechlec* behoort, als of er stond : *di so van prise genuechlec weer*, d. i., gelijk wij thans spreken : hoe uitnemend of bij uitstek genoegelijk zij ook ware, die nog zoo hoogst genoegelijk ware (*genuechlijk*, een dagelijksch truiersch woord, is tevens juist de truiersche uitspraak). Ander voorbb. van *van prise*. Karel de Gr., fr. II, vs. 3333 :

eñ versloeghen u volc *van prise*,

d. i. *ter dege*, Fr. *comme il faut*. Minnenloep, I, vs. 3086 :

Hi was truwe eñ van goeder wise,
eñ conde zwighen *wael van prise*.

Uit v. Heelu zal ik eenige plaetsen op rij aenteekenen, al zijn er onder, waerin *van prise* met een subst. verbonden en dus geen adverbiale spreekwijs meer is, Zoo zegt hij dan vs. 6034 :

Want hi seen een ridder *goet van prise*,
beide in sueken eñ in ghewere;

vs. 6223 :

Diere quam daer luttel alsoe bloet,
sine scenen wel, te dire noot,
seriante van prise in haren werken;

vs. 6423 :

die ten tornoye eñ ten stride,
vander see in elke side,
riddere *goet van prise* was;

vs. 7998 :

Van Busegheem, die *van prise*
coenlike halp den strijt draghen;

en zoo nog eens vs. 8102 : *Van Dormale.... ende....*

Van Busegheem. die *van prise*
beide twee coene ridders waren.

In Ferguut, vs. 4257 :

met eneghen ridder die(n) ghi cont vinden,
van den meesten prise int lant.

Nog ander voorbb.; die te dezer plaetse behooren, zal de lezer aen-

geteekend vinden onder r. 1284. Wat de beteekenis betreft, vglk. D. Doctr. III. vs. 1338 :

Donde wise scriven overal,
dat men bedroeft niet sijn en sal.
maer blide in goede wise.
dats seker in horen prise;

en Karel de Gr. I. vs 353 :

een paert dat men mochte toren.

— *wel gemuert*; mijne hss. van Cantipr. hebben ook *murato*, gelijk Geraert vertaelt, en niet *munito*, gelijk de tekst der Bolland. — *in allen sinnen*, in 't Fr. *en tout sens*; deze beschouwing, alsmede de uitdrukking *van alle kanten of zijden*, *de tous les côtés*, *de tout côté*, was aen het Latijn vreemd; het hiet alleen *ex* of *ab omni parte* (in alle deelen, *de toutes parts*) en soms *omni modo*, *omnimodis* (in alle wijzen of manieren, *de toute manière*). Vanwaer komt dat verschil welk geheel ten voordeele van onze tael en van het Fransch is? Wij hebben reeds vroeger aangemerkt dat hier aen geen *zinnen*, *zintuigen*, *verstand*, enz. te denken is. maer dat in deze zeggung *zin* (*sind*) *weg* of *rigting* beteekent.

568. *Colonne* en reg. 1562 *columnne*, naer het Lat., dat de zelfde onstandvastigheid in de hss. aanbiedt. — *Faste*, adv., behoort tot *bant*, d. i. *bond*. Z. r. 307. — *rene*, z. r. 164.

569. *Haerre scenen*; dat. sing. — *toe ginc*, d. i. *naderde*, *de hand* *er aen zette*

570—71. *alrehande dinc dat... behoorde*. Hier is het niet gemakkelijk te beslissen of Geraert *dinc* in 't meerv. of in 't enkelv. gedacht heeft. Het daer bij gevoegde *alrehande* belet dat wij *dinc* als een enkelv. beschouwen, ten zij wij er te gelijk een collectiven zin aen toekennen, gelijk de Limburger het zeer gewoonelijk gebruikt, vooral wanneer hij met verachting, gelijk ook hier eenigszins geschiedt (vgl. r. 574—76), van meer voorwerpen of van iets stofelijks spreekt, als van *allerhande voorraed*, *hout*, *vruchten*, *strooy*, van *eenen hoop boeken* of *meubels*, enz.: *wat is dat roor ding?* *doet mij al dat ding weg*; *gij hebt daer allerlei slecht ding gekocht*. Zoo ook *hoe veel dings* (om den hoop, het vele, of *dingen*, om de verscheidenheid nit te drukken)! *wat al dings hij meegenomen heeft!*

hij heeft eene menigte dings op zijn' wagen liggen, enz.; en dan volgt natuurlijk :

dat sienne meestrien behoerde toe,

in 't onzijdig enkelvoud. Aen deze uitlegging ben ik genegen mij te houden. Wil echter iemand *alrehande dinc* als *een* meervoud aenzien, zoo zal men het relativum *dat* voor eene algemeene uitdrukking te verklaren hebben, waer het Grieksch *en* het Latijn ook wel voorbeelden van opleveren. Ouddietsche voorbeelden komen hier en daer ook voor. *Bärl. en Josaph. IVe fragm., vs. 5 en vlg. :*

Die oerconde selen geven
van den wonder(en) dat hi dede
dat si vraey sijn ende goet;

waer de laetste regel mijne verbetering in den tweeden buiten twijfel stelt; *en* wilde ook iemand in sing. *wondere* lezen, dan zou er nog altijd een overgang van 't enkelv. tot het meerv. plaets hebben. Men zie iets dergelijks onder reg. 925 met *wat*, en *men* vergelijkte mede r. 121 :

In den menechten dat si dede,

mits het behoorlijk te verstaen. Zoo zegt het volk nog : *al de boeken dat hij gekocht heeft! hoe veel uren dat hij verloren heeft!* en zelfs, op dat men mij geene ellipsis voorwerpe, *tel men de regels dat gij geschreven hebt, enz.* Streng genomen echter, en zoo dit laetste te stout of de voorbeelden niet geheel en al juist schenen, zou men *dat* ook tot *leide*, dat is. tot de daed zelve, kunnen betrekken, als of er stond : *hetgeen te doen of welke zaak tot zijne kunst behoerde*, en vervolgens, *gelijk het zijn plicht was te doen*. Wat *dinc* betreft, beging prof. Clarisse eenē zonderlinge onoplettendheid, wanneer hij, bl. 454 van zijne aenteekk. op Heim. d. H., in het vs. 820 :

dat hem elc der (daer) bi verhoed
jeghen *dinc* die gevallen moet,

dat woord (*dinc*), welk, zoo als blijkt uit het wkw. *moet*, een waer enkelvoud is, vergelijkt met het onverbogen meerv. *scaep* (*sine scaep*), vs. 1520. Het vrouwelijk geslacht van *dinc* was hem waarschijnlijk ontgaen. Op het overige van zijne aenteek. denk ik bij een andere gelegenheid terug te komen. Over *dinc* vglk. r. 260 en 349. — *meestrien*, d. i. *kunst*; uit de spelling van 't hs. : *meestryen*, vergeleken met die van *nyet*, *nyen*, r. 634; *knyen* : *dynen*, r. 657—58, enz. — men ik te mogen besluiten dat *meestrien* hier

slechts voor twee sylben telt. Bij Kil. *meesterije*, bij Plant. *meestrie*. Vgl. r. 558. Het woord staet nog in Walewein (Nalez. op 't Lev. v. Jhs., door Meijer, bl. 66):

Noit en was in aerderike
camere so scone, no hare ghelike,
ghemaect bi meestrien groot.

572. *eweck*, nu algemeen *weg*, *weggaen*, maer te St. Truiden nog altijd *eweg*. Kiliaen kende het ook, en in 't Eng. bestaet het voort in *away*. Het Middelhd. had *den wec* (*ganc den wec*, Fr. *va-t-en*) en *enwee*, waer Grimm. (Gramm. III, bl. 140. vgl. 154; Vglk. mede II, bl. 706—7.) het Nhd. *hinweg* schijnt te willen van afleiden. In 't Lev. v. Jhs., c. 17, *eniceghe*, waer Meijers verklaring: *in of op den weghe (weg)* zeer wel overeenkomt met het Belgisch-Fransch *envoie*, dat de Walen *eroye* uitspreken. Bilderd. heeft iets over *eweg* gezeid in zijne Verhand. over de Gesl. bl. 347, maer ik heb de gelegenheid niet om thans dat boek in te zien. Mij docht wel eens dat in *eweg* de *e* uit *ont*, *ent* gesproken kon zijn, gelijk in 't Eng. *away* met *awake* (ontwaken), *aware* (ontwaren) kan vergeleken worden. Misschien staet het mede in verband met het Oudhd. *awiggi*, *awikki*, *urwikki*, d. i. *devius*, buiten *wegs*; *ewat* voor *wat*, Hd. *etwas*, schijnt nogtans van *iet wat*, misschien bij ons van een *wat*, te komen? *Laet ons ewa wandelen gaen*, *ik wil u ewa uit dezen boek voorlezen*, is echt Limburgsch.

576. *haer had onwert*, *dat*, enz. Hier doen zich eerstvooral drie vragen op: of *onwert* hier een subst., een adj. of een adv. is; wat het eigenlijk beteekent, en eindelijk of *haer* een acc. of een dat. is? Om de tweede eerst te beantwoorden zal ik alleen zeggen, dat het dan eens de *verachting*, dan weêr de *verontveerdiging*, en soms ook de *gramschap* uitdrukt. De proeven kan men in de voorbeelden vinden die volgen zullen. Op de laatste vraag antwoord ik even zoo kort, dat ik *haer* voor een acc. aenzie, schoon het niettemin ook een datus zou kunnen wezen, indien men het wkw. hebben hier zijne transitive kracht betwisten wilde. Doch ik vergelijk het met de in 't Middelhd. zoo gewoone uitdrukking *mich hât des wunder*, waerin Grimm slechts eenmael den dat. van den persoon aengetroffen heeft (Gr. IV, bl. 247), en deze nog eens met *het wondert mij*, waeraen wij reeds te voren, reg. 305, den acc. toekenden. De constructie van dergelijke zamengestelde spreekwijzen en van de

eenvoudige impersonalia blijft, volgens Grimm's opmerking, doorgaens de zelfde. Tot nu toe echter heb ik bij onze oude schrijvers niet een beslissend voorbeeld aangetroffen. De reden daarvan is, dat de *dativ.* en *acc.* meestal eenerlei vorm hebben, wat ten opzigte der pronomina altijd plaets vindt; en ten andere dat de persoonelijke constr. even zoo gebruikelijk was. Ik voeg hier een deel voorbeelden onder, waardoor de oorzaak van mijne onzekerheid zichtbaarder worden zal. Lev. v. Jhs., c. 135: *Doe dit deghene hoerde, so hadt hem onwert, en woude in hus nit comen*; Ferguut, vs. 5418:

Mijnheer Gawein hadde groot seer;

en vs. 5485:

Mijnheer Gawein dies wonder heft (*heeft*).

Ik vergat, vs. 1979:

die goeden man hads toren,

waer men *die goede* of *dien goeden* verbeteren moet. Vs. 5462:

des Gawein hads grote onwerde,

is insgelijks het eerste of het derde woord (*mer* of *had*? z. r. 425) te veranderen, en dan blijft het nog altijd onzeker of het eene persoonelijke of onpers. constr. is, en zoo zij onpers. ware, of *Gawein* (*Gaucine*) een dat. of een acc. is. In Reinaert, vs. 498:

Nu es Brune op die vaert,
ende *hevet* in siere herten *oncaert*,
ende het dochte hem overdaet,
dat iemen soude sijn ~~so~~ quaet,
en dat hem Reinaert honen soude,

twijfel ik nauwelijks of *ende hevet* is eene bedorven lezing voor *hem hevet*, en dan zal *hevet* eenvoudig *heeft* zijn en niet *heeft het*; maer hier ware meer aen te merken. Ook *Brune* moest *Bruun* wezen.

In *Flor. en Blanc*, vs. 82:

Bedi en darf niemen hebben wonder,
dat si dese twe kinder dwanc,

kan *niemen* zoo wel de nom. als de acc. wezen, schoon mij de acc. beter gevalt.

Op al deze plaetsen is, gelijk men ziet, de onzekerheid omtrent de constructie groot; en wat de vraag betreft, of *onwert* in zulke zeggingen een subst., adj. of adverbium is, deze zal er niet veel

klaerder uitkomen. Misschien is het beurtelings dan het een, dan het ander. In *hi* (of *hem*?) *hadde groot seer*; *hi* (of *hem*) *heeft dies wonder*; *die goede man* (of *dien goeden m.*) *hads toren*; *hi* (of *hem*) *hads grote onwerde*, neem ik geerne substantiva aen, zonder daerom zeker te zijn dat in *want haer had onwert*, gelijk Geraert hier spreekt, of in *so hadt hem onwert*, uit het Lev. v. Jhs., of in de plaets van Rein.: *hi* (of *hem*) *hevet in siere herten onwaert*, dit laatste woord iedermael geen adject. is. Trouwens tusschen *onweert* (*onwaert*) en *onweerde* (*onwaerde*) meen ik meer onderscheid te moeten stellen, dan men tot hier toe gedaen heeft. Indien het laatste immer een subst. is, het eerste schijnt mij even zoo onbetwistbaer enkelijk een adj. te wezen. Voorbb. van het een en van het ander: subst., Lev. v. Jhs. c. 38, *een teken van onwerden*; Dietsche D., II, 561:

daer sijn twiste en *oncerde*,

vergeleken met III, 404:

daer es nijt en groet *onwerde*.

Brab. Yesten B. VI, vs. 5460:

Clagende hem die *oncerde*;

en zoo ook B. II, vs. 4888: *te sijne onwarden*; vs. 5131: *onwaerden*; 5440: *in onwaerden*, enz., want ik volg slechts het Gloss. van Willems, met wien ik thans ga in tegenspraak zijn. Van Heelu, vs. 2056:

[Hi] dede tsertoghen *onceeden*

Storen al dat iant doe:

« Onwerden, » zegt hij in de noot, » *Geen substantivum!* » Het is « *onwerdelijk*, op eene *smadelijke* wijze. » Ik kan niet dan verze-
keren dat het alleszins een subst. in dativo is, even als *met onwerden*, vs. 2556, en *te sinen onwerden*, vs. 4531, dat noodzakelijk in den vlgdn. regel, *netten onwerden* in plur. vereischt:

Ziedaer het subst. fem. *onwerde*, met zijn dat. (en gen.) *onwerden*, buiten allen twijfel gesteld. Wat *onwert*, adj., aengaet, teeken ik aen uit de Dietsche Doctr. II, 459: *hi es fore Gode onwert*, d. i. verachtelijk, hatelijk; vs. 604: *hi sal u hebben onweert*; vs. 661: *hi es onwert telker stede*; III, 1182:

dien haet hi en heesten (d. i. hem) *onwert*.

Op een andere plaets, I. vs. 716:

als ons vriende en maghe al
begheven en hebben onwert.

mogt de uitgever voor *begehren* zelfs tusschen haekjes geen [hem] plaatsen. Uit Ferguut, vs. 628 :

die ridder heeft hem harde onwert,

d. i. hij acht *zich* zelven, zijn leven, weinig; en vs. 1787 :

hi heeft den coninc onwert.

Uit Esopet, F. xxiv, vs. 15 :

Die heeft goeden raet onwaert.

dus siet men dicke dat hi vaert;

waer Clign. nog uit Maerl. een voorbeelt aenhaelt van eenen vader die zijnen zoon in den wijngaerd zond,

Diet onseide (*weigerde*) en hadde onwaert (*verachtte*).

Overal staet, zoo men ziet, *onwert* of *onwaert*, adj., zeer verschillig van *onwerde* of *onwaerde*, subst.

Met deze soort van voorbeelden moet de boven aangewezen plaats uit het Lev. v. Jhs., c. 135, en vs. 498 van Rein. vergeleken worden, als mede uit het VI^{de} B. der Brab. Yesten, vs. 2560 :

Mits der redenen voren verclert,

gaest den heere seere *onwert*,

versoec, dat hem die Hertoghe dede,...

en onthoot hem weder te hant

dat *enz.*

waer hebben door *geren* vervangen is, gelijk wij nog dagelijks zeggen *het geeft mij wonder*, *het geeft mij vreemd* en zeer *vreemd*. Daer is nogtans een verschil tusschen *het geeft mij wonder* en *het geeft mij vreemd* of *onwert*, daer de twee laetste woorden uit hunnen aerd oogenschijnlijk adjectiva zijn, terwijl *wonder* een substantivum is, welk hier ten hoogste als adjectivum misbruikt wordt. Sere *onwert* bij de Clerc en *harde onwert* in de aengehaelde plaats van Ferguut (vs. 628); *meer vreemd*, en zelfs de vormelijke comparat. *vreemder*, die nog in de dagelijksche taal bestaat, zijn adjectivische uitdrukkingen die met geen *hard* of *groot onwert*, *groot* of *grooter vreemd* kunnen verwisseld worden, terwijl men zoo wel *het geeft mij groot wonder* als *grootelijks* of *zeer wonder* zeggen kan. Om het adverb. door het adject. te vervangen zou het gelijk in de andere plaats van Ferguut, vs. 5462, niet *onwert*, maer *onwerde* moeten heten :

des Gawein hant grote onwerde;

zonder dat de imperson. constr. nog verder mogelijk ware. Zou het niet te verwonderen zijn, indien *onwert* een subst. (masc. of neut.?) ware, dat men het alleen voor de onpersoonelijke constructie: *hem of haer had onwert, het gaf den beere onwert*, zou gezegd hebben, met uitsluiting van het subst. fem. *onweerde*? *Onweerd* en *onweerde* zijn ook bij Kil. onderscheiden.

In hoe verre nu het adject. *onweert* ook soms een adverb. zou kunnen wezen, ware het te wijdloopig hier te onderzoeken... Men z. over het geheel Grimm, Gr. IV, bl. 241—249, en verder bl. 920, cap. VIII, over het onderscheid tusschen adv. en adject.

Met sommige der voorgaende voorbeelden kunnen nog de twee volg. plaatsen uit Kristina vergeleken worden, reg. 1039 :

Dat nam swaerlec de goede Kerstine,
dat sise beswoer, en (*dat*) gaf haer pine;

en 1716 :

al was hare haer sicheit leet.

Voor 't laetste voeg ik hier nog bij, dat de Ouden ook een werkw. *onwerden* of *onwaerden* hadden, welk *terachten*, *hoonen*, beteekende. Lev. v. Jhs., c. 35 : *si onwerden uwen naem*. Maerlant, bij Meijer, of eerder bij Clignett, op de boven aengeh. pl. :

Di mi dienen sal ic eren,
en die mi onwaert sal ic deren.

Bij den zelfden uit eene oude bijbelvertaling : *Si veronwerden ende en brachten hem geen gyften. Is ontwerdigen ook ontheiligen?*

577. z. 559.

581. *die als heeft macht* vertaelt hier *Omnipotens*, *de Almagtige*. Vglk. r. 9, 57, 149, enz. — *als* staet voor *alles* in genit. sing. neut. : *die aller dingen magt heeft* of *magtig is*. Of Geraert ook wel *al* had durven zeggen, in accus., met *er te doen* op te verstaen?

582. *die en bedroeghe niet*. De eerste letter is in 't hs. zoo weggesneden, dat er slechts een deel van overblijft gelijkende naer een komma in 't gewoon geschrift. Het kan zoo wel het tweede lid van eene *h*, als een segment van de rondte eener *d* zijn. Dewijl ons hs. onverschillig *die* of *di* schrijft, meende ik eerst dat er *di* gestaan had; thans het schreefje op *nieuw* met andere zoo geplaetste *d'* en *h'* vergelijkende, meen ik te erkennen dat het voor eene *d* te

langzaam en te weinig gebogen is, en ik zou alzo liever *hi* ~~en~~
bedroeghse niet in de plaets stellen. Vglk. r. 9 :

De vader, *hi* vermaght algader.

585. *van banden*, zoo heeft het *hs.*, maer het is waarschijnlijk dat de Dichter *van den banden* heeft willen schrijven met een' voorslag van twee sylben.

587. *los en quite*, z. r. 152 en vglk. 595, waer de genit. door het voorzetsel *van* met den abl. vervangen is.

588. *vite*. z. onder r. 77.

589. *tusschen die moere*, acc. pl. ; in 't Oudhd. en ook nog in 't Middhd. regeerde *tusschen* (*zwiskēm*, *zwischen*) den dat. ; Gr. IV, 802. *Zuiskēm* zelf is de dat. plur. van *zuisk* (*bifidus*, zoo veel als *tweeisch*), Gr. III, 94. 106.

590. *in den kelder* is, hoewel zonder eigentlijke spraakkundige beweging, d. i. zonder plaatsverandering, een acc., zoowel als te voren r. 564 : *in enen kelder* leggen. — *Over den vloere* is een dat., gelijk r. 598 ; z. mede 599.

591. *van herten sere*, d. i. *seer uiter herten*. Zoo zeggen wij nog *van herten lief hebben*, enz.

592. *ende staet hier* in 't *hs.* zigtbaer om de maet. In de twee volgende regels. heeft men eene andere proef van des Dichters gevoel voor de aerdigheden van zijne kunst.

595. *sus*, vglk. r. 468 of liever 76. — *en dan*, d. i. *en als* of *wanneer dan*.

597. *binnen den moere*, dativ. ; *moer* voor *muer* is nog Truiersch.

598. *gegreep*, d. i. *greep*, z. r. 48.

599—601. *warp* (wierp) *den moer* (zoo) *dat hi voer* (ging, vloog) *van een*, so *dat*, enz. *Zij wierp den muer* (te weten, met den steen) voor : *zij wierp den steen tegen den muer*, schoon nog dagelijks gebruikt, is aenmerkelijk, omdat werpen hier de dubbele kracht heeft (constr. praegnans) van *al werpende slaan* of *treffen*. In Ferguut, vs. 1684 :

So warp hi den groten man
 so sere, dat hi heme sinen arm brac.

— *van een*, oudtijds ook *in*, *an*, *te stukken*, *te broken*, — Wat varen

betreft, in Ferguut staet het mede voor *indringen*, Fr. *pénêtrer* : *de speer voer diep in den muer*, of iets dergelijks.

602. *bi gelikenes*, d. i. door een voorbeeld.

603. *gescut*, is hier iets dat kan uitgeschoten worden, *eenen pijl*, Lat. *missile*; anders gewoonlijk *de boog*, enz. zelf. — *in enen boghe*, dat.; *in* staet in plaats van *op*. — In den vlgdn. reg. staet *en spanne* neutraliter; de zin is: *en men spanne hem, den boog* (niet het gescut). — *so men alder stijfst* (hs. *stijfs*; vglk. r. 108) *moghe*, is eene elliptieke constr. voor: *so als men*, enz., d. i. *wat of hoe men*; gewoonlijk: *het sterkst dat men moge*. Het is altijd het zelfde demonstrativum. *so... alderstijfst* schijnt een Latinismus te wezen: *ut, quam maxime*, enz... Wij zeggen op de zelfde wijze: *zoo gij best kunt*. Zou hier *men* als zaemgetrokken uit *menne*, d. i. *men hem* kunnen genomen worden? Vglk. r. 1870 *hien=hi en*, schoon r. 935 *hine* staet. Z. r. 605. — *moghe* in subjunct. zweemt mede naer het Lat. of het Grieksch.

605—6. *So*—so thans meestal vervangen door *hoe-hoe*. Vglk. r. 26 en 76. Eene andere evenredigē vergelijking van dien aard is, in 't Lev. v. Jhs., *ilanc so meer*, elders gewoonelijker *ye lanc so meer*. Z. aldaer. cap. 14., Meijer's aent. — *menne*; d. i. *men hem*, gelijk r. 935 *hine=hi hem*. In 't Lev. v. Jhs. c. 15, *diene voor die hem: nu sele wi wider kiren en segghen van den koninghen diene besochten*, waer Meijer de ongelooovelijke fout beging van *wider kiren* door *wijder keeren*, verder voortgaen, uit te leggen. Men vergelijke het verhaelde c. 11, 12, 13. In 't zelfde boek c. 20, *hine salne*, d. i. *hi ne* (of *en*) *sal hem*; c. 23, *doepdene*, d. i. *doepde* (doopte) *hem*; *ic saghene*, *ic sach hem*, en zoo bij alle oude schrijvers op duizend plaatsen. Het geen Meijer in zijne aent. op dit laatste cap. zegt van *es* en *s* die de Ouden aan de werkwoorden hechten: *weigereds, gestades, kennes*, « in plaats van *hem*, *haer*, *ze* of *het*, daerbij echter de gewone « regels der vervoeging in acht nemende, om alzoo aen hunne « tael eene allerbevalligste beknoptheid te geven, » is alleszins onvoldoende. *Weigereds* voor *weigerde des* en niet *het*, gelijk hij zegt, is gewis de gewoone vervoeging niet, en zoo mede *gestades*, *kennes*, is meer ander geheel onstelste imperfecta. Daertoe gaf de inclinatie van 't pronomen, welk zich zoo kort mogelijk aen den wortel begeerde te sluiten, de eerste aanleiding, en het gehoor deed de rest. Men kan het als een onverstanen wenk tot de verdere

volmaking der vervoegingsvormen onzer werkw. aenzien, welke door deze wijziging van hunnen uitgang, d. i., door het suffigieren van 't pron. niet slechts de wijze, den tijd, het getal en den persoon of subject, maer nu ook het regimen in dien vorm bevatteden. Zoo de subst. voor inclinatie vatbaer geweest waren gelijk de pronomina, zouden wij misschien thans de volmaektste tael van de wereld spreken. De subst. echter waren daertoe te stijf, te stoffelijk, en de synthetizerende arbeid, indien ik mij zoo durf uitdrukken, kon niet verder gaen: hij hield vervolgens op en ging achteruit. De substantiva, dat is, het grooter getal of wat men de regelmaet noemt, waer alle talen hoe langer hoe meer naer streven, gaf den toon en de wet. Het grootste gedeelte der pronomina zelve hielden op enklitisch gebruikt te worden. Het kwam zoo ver dat de latere uitleggers de vroegere tael niet eens meer verstonden en van *weigereds* ik weet niet wat maekten. — *starcleker*, hs. *starleker*, adv., *sterker*; bij Kil. *sterckelick* Te St.-Truiden nog *sterkelek vreezen*, doch nimmer met den aklank. — *sciet* stond in 't hs. van de eerste hand, doch werd in *scied* veranderd. Waerom? op die vraag zal ik later eens trachten te antwoorden, want ons hs. biedt een groot getal van dergelijke veranderingen aan. Vglk. *died*, reg. 488, dat ook eerst *diet* geweest was. — *swinct*, bij Kiliaen staet alleen het subst. *Swinck*, *swanck*, *vibratio*, *libratio*. Zoo is 't; *zwinken*, wordt bij ons gezeid van al wat op de wijze van eene drijfveer werkt en uit eigen kracht terugschiet, alzoo ook eigenlijk van eenen boog. Neven *zwinken* en *zwanken* staen *zwicken* en *zwakken*, die niet een enkel schielijk drijven, maer een min of meer geregeld heen en weergaen beteekenen. Daer is eene menigte van werkwoorden van dien aard, allen met *wieg* en *waeg* verwant. Vglk. Graff onder den wortel *WAG*, enz. Vglk. mede het Gloss. op de D. Doctr. onder *Overvicinghe*. adj., d. i. *alles overtreffende*.

* 607. *slecht*, d. i. *juist*. z. r. 108, 446 en 614.

611. *daer Gods geest es, daer es vriheit*, in 't Lat. *Ubi spiritus Domini, ibi libertas*. Deze schoone spreuk, die de gansche geschiedenis van de beschaving door 't Christendom in zich bevat, is van S. Paulus, II^{den} brief tot de Corinth., 3de hoofdst., 17de vs.

612. *sonder arbeit*, d. i. *zonder moeyte*, schijnt eene latijnsche uitdrukking te wezen; elders en gewoonelijker *sonder pine*. Vglk. r. 429.

613. *met haren lichame*. Zoo drukt zich onze tael uit, om te be- teekenen dat *haer ligchaem haer dit niet belette*; het is dus zoo veel als *niet tegenstaende haers ligchaems zwacrt*. Het Lat. van Cantipr. heeft hier een soort van hypallage : *cum ipso carnea molis corpore*. in plaets van *cum ipsa carnei corporis mole*. Het heeft ook *met (cum)*; beide uitdrukkingen verschillen echter van elkander, doordien de woorden *ipso carnea molis*, volgens het latijnsch gebruik, en uit hoofde van de bijzondere beteekenis van *moles*, genoegzaam den (hier vergeefschen) *wederstand* uitdrukken. *In weêrwil* zou niets meer zeggen. Dan, de uitdrukking met het voorzetsel van *vergezeling* is zoo natuerlijk, dat ze waarschijnlijk in alle talen bestaat.

614. *rechts*, d. i. *rechts*, gelijk r. 108 *slechts* voor *slechts*; Vglk. r. 1521. Geraert werpt geerne eene hardere letter uit, zoo als nog r. 604, in *stijfs*, de slot-*t*. « Hooft onderdrukt veelal een der meer- « dere sluitkonsonanten in een woord, en velen deden dit voor, met « en na hem. » Bild., Versch., IV, bl. 180. De rest past ook hier. Wij zeggen *regt*, d. i. *juist* of, gelijk r. 607, *slecht*. Zie v. Hasselt op Kil. onder *slecht* en *slicht*, waer uit de adject. ook de adverbiale synonymen op te maken zijn: *rechts* is de genit. adverbialis, *recht* (*regt*) de acc. — *die niet en docht*, d. i. *vreest*; het staet dus voor *ducht*, van 't wkw. *duchten*; het voorgaende rijmwoord *locht* heeft de zelfde vokaalverwisseling ondergaen.

615. *Nochtan dat*, zoo ook Maerl., in Bild. Versch., IV, bl. 173

al nochtan dat hi was out;

welke plaets alléén den woordentwist, tusschen Bild. en Siegenbeek ontstaen, beslissen kon. Wat den zin betreft is het *hoevel* of *alhoevel*. Ik doe alleen opmerken dat hier daarmede aengevangen wordt, en dat het door de algemeene conjunctie *dat* vergezeld is, waardoor het zelf tot bindwoord wordt, Vglk. r. 66. — *al* behoort tot *dit*, en niet als adv. tot *ghescied*.

616. *soen*, zamentrekking voor *so* of *soe* en (zoo en). — *lieten af niet..*; wat het complement zijn moest, volgt: *maer si ginghen se vaen*. Zonder tegenstelling zou het heeten: *zij hielden aen en ginghense vaen*, d. i. *om se te rangen*. Ten aenzien van de omzetting, vglk. r. 1667, 1718, enz.

617. *ginghen se vaen* en r. 619 *ginghense binden*, d. i. *ringen*, *bonden se*. Z. r. 619 en 1190.

618. *in enen hullenen bloc*; mijne hss. van den Lat. tekst hebben

ook : *in scapulo quodam ligneo*. *Scapulo*, dat de Bollandist niet verstond, en waervoor hij liever *scampnulo* voorgesteld had, is het diminut. van *scapus*, d. i. *steel*, hier *de stam van eenen boom*, *blok*, gelijk Geraert zeer wel vertaelt. — *hultenen*, *holteneu*, *houteneu* of *can hout*. Z. mijn Verslag, blz. 76. — *vaste slaen*. Onze tael bezigt geerne het wkw. *slaen* voor *hechten*, *boeyen*, *vastmaken* : *iemand in ketenen slaen*; *peerden in 't gareel geslagen*, enz.; het drukt de wijze uit van 't vastmaken en geldt alleen dan, wanneer dit met zeker geweld geschiedt. — Is *vaste* hier een adj. of is 't een adv.? mijns achtens is het een adj., en kan het met *slaen* niet verbonden worden. In den vlg. r. *gingense vaste binden*, zal 't dus insgelijks een adv. wezen. Men vergelijkte r. 1399. — *in een h. bloc*; staet in hier om aen te duiden hoe een deel harer leden, hare voeten, bij voorb., in den (gekloven of uitgehouden) blok vastgesloten werden, of is het slechts eene verwisseling van voorzetsels, *in* voor *aen*? Zoo lees ik op het einde van de Legende van S. Amandus, door Gillis de Wevel (Belg. Mus. bl. 364) :

Nu bidden wij Hem, die al naect
hinc in der cruceu hout,
 om af te dwane onse scout, enz.

Waer *in* zonder twijfel het meer gewoonelijke *aen* vervangt. Van den anderen kant vindt men overal voorbeelden van *aen* in plaets van *in* gebruikt.

621. *cont*, z. r. 84. — *meneghen* houd ik voor den dat. sing. van 't adj. *menech* of *meneghe*, als subst. gebruikt, en beantwoordende aen 't Lat. *multi* en aen 't Gr. *πολλοι*, wel te onderscheiden van *die meneghe*, welk, schoon van 't eenvoudig getal, met *plerique*, *οι πολλοι*, moet gelijkgesteld worden. Ons *menigte* heeft de zelfde kracht, maer het is meer collectief en van 't vrouw. geslacht, terwijl *die menighe* meer distributief en mann. is. In mijn fragm. van Malegijs, vs. 23 :

des *die menighe* hadde vaer.

In 't Belg. Mus., I, bl. 281, Legende v. S. Margariten, vs. 153, omtrent met de zelfde woorden :

So wart die erde bevoude sware,
dattie menighe quam in vare.

In dat zelfde stuk, dat eene zeer zuivere-tael bevat, maer te gelijk door de afschrijvers veel geleden heeft, nog eens vs. 157 :

dat *den meneghen* bekeerde,

en zoo bij alle onze oude schrijvers. Van 't adj. komen er de volgende voorbeelden in voor; vs. 72 :

Nochtan *menich* die dat siet
ontfaermets en weende mede;

waer bovendien *menech ontfaermets*, dat persoonlijk is, met Geraerts *ontfarmes der herten mijn*, r. 237, dat onpersoonelijk is, en verder met het geheel anders persoonlijke: *die u so sere ontfarmden*, r. 269, verdient vergeleken te worden. Z. nog r. 635 en 636. Vs. 133 :

daer *menich* mensce mede es comen;

en vs. 151 :

in harde *meniche* (sic) sware wonde :

alsmede vs. 184 (Legende v. S. Regina) :

daer men sulc torment an wrochte,
dats *menichen* (sic) *heidenen* afdochte,
en *menich* bekeerder (bekeerde er) mede;

afdochte is hier een ander verbum impers., dat men waarschijnlijk nergens meer aantreffen zal. Het staet gelijk met het *piget*, *pudet*, *pænitet* der Latijnen. Doch genoeg van voorbeelden die men overal vinden kan.

622. *als enen hond*, d. i. zoo als zij aen of met eenen hond zouden gedaen hebben.

624. *in der miraclen* is de dativus sing., want *mirakel* of *miracle* is bij Geraert van 't vrouw. gesl. — *sier* is *siner*, zijner.

625. *mens*, d. i. *men des* of *dacrran*, en *vermanen*, gewagen; vglk. r. 1940 en Heim. de Heim., vs. 439 :

dat si oec in hare ghebeden
dicken *vermanen* haers heren,

d. i. *gedenken*, voor hunnen landsheer bidden, insgelijks met den genit. Daer in de aent. op die plaets aen 't woord *vermanen* zelf de zin van *bidden* toegekend wordt, moet ik den lezer vermanen dat ik het zoo niet versta. — *verre en wide*; het eerste neemt de uitgestrektheid in 't lang, het ander in 't breed. Te St. Truiden gaen gewoonlijk ook de twee woorden te zamen.

626. *doghen tenen tide*, d. i. eenen zekeren tijd, of nader : tot eenen zekeren tijd toe lijden.

627. *als hi al sinen vrienden doet*, d. i. laet lijden. Reg. 1949 :

so sal hi doen oec alle sine trient.

Men ziet dat de constr. van deze twee regels geheel verschillig is. al zijn het van beide kanten de zelfde woorden. In *als hi doet al sinen vrienden* wordt *doen* met den dativus, in *so sal hi doen alle sine vrient*, met den acc. verbonden. De reden daervan ligt in het wkw. dat iedermael door *doen* vervangen wordt. Op de eerste plaets schuilt in *hi lietse doghen* eene ware betrekking van den dativus, die zich in den volg. regel

als hi al sinen vrienden doet,

d. i. *vergunst te doghen*, slechts een weinig duidelijker ontwikkelt. Het ander voorbeeld heb ik alleen in verband te brengen met hetgeen voorgaet, om het onderscheid handtastbaer te maken :

God... heeft haer wel betaelt,
en heeft se ten hemelschen lone gehaelt.
So sal hi doen oec alle sine vrient,

d. i. *ten hemelschen lone halen*. Hier zou de dat., en zelfs het voorzetsel *aen*, bijster hard geweest zijn; het eenigste voorzetsel dat hier zonder aenstoot staen kon, ware *met* geweest : *so sal hi oec met al sinen vrienden doen*. Geraert heeft dus met veel oordeel hier den acc., daer den dat. voorgetrokken. Gewoonelijk spaert men zich de moeyte van te kiezen, met *bij doen* alle verder betrekking te onderdrukken. Zoo staet het r. 744 :

en dat sise weder woud roepen daer mede
te penitencien, *als si dede*,

d. i. zoo als zij het ook deed, zoo als zij hen waerlijk te penitentie riep. Reg. 1450—54 komt het drijmael achtereen voor, in voege dat het, om zoo te zeggen, zich zelf vervangt :

Dan deed hi niet, de ridder stout
(dat hi haer vertrac sijn leven)
om aflaet, diens si nien mochte geven;
maer, dat die edele Grave dat dede,
dat deed hi daer omme, op dat hi daer mede, enz.

Reg. 1375, bekleedt het de plaets van *staen* :

daer om hem stonden vele verwende
riddre, als pleghen om heren *te dono*
en om grote hoghe barone.

In Reinaert even zoo, vs. 197 :

Ware mijn oem wel te hove,
en stont hi in scouincs love,
here Isengrijn, *als ghi doet*,
hen soude den .co. niet dinken goet, etc.

en vs. 22 :

daer si niet meer af ne weten
dan ic doe, hoe dat si heten
 die nu in Babylonien leven.

Op welke plaetsen *doen* ook wegblijven kon. De var. van vs. 55 bij Willems, biedt ons een tweede voorbeeld aen van *doen* met den acc., omdat het werkw., in welks plaets het getreden is, dien naemval vereischte :

Wie quaat doet die scuwet dat licht;
 also *dede* (d. i. *scurcede*) Reynaert dat hoff.

En in den ouden echten Reinaert zelven, vs. 237 :

. . . hi claghet om sijn wijs,
 die Reinaerde hevet al haer lijf
 ghemint;.. *so doet hi hare*.

Naïef en hoogst bevallig zijn de spreekwijzen *ic doe*, *ic en doe*, dienende om te bevestigen of te ontkennen. Esopet, Fab. IV, vs. 6—8:

« Mi en heefstu niet gheleent. »
 — « *ic doe*, » seit hi, « ic saelt u proeven
 » met lieden meer dan mij behoeven; »

en Fab. LXI, vs. 44 :

« Ghi hout » scaren, ic wane, » seeght soe;
 — « God weet, vrouwe, » seeght hi, « *in doe*; »

d. i. *ic en doe*, ik houd mijn spot niet mēt u. Nagenoeg het zelfde vindt men alweer in Rein., vs. 586 :

« Gewinne, Bruun? ghi hout u spot! »
 — « *In doe*, Reinaert; so waer ic sot,
 » hieldic spot met u. *Neen, ic niet*. »

Voor welk laetste hij ook had kunnen zeggen: *Neen, in does* (doe des) *niet*, of meer bepaeldelijk : *ic doe dat niet*. Andere beteekenissen en aenwendingen van *doen* kan men zien in de aenteek. op de Heim. d. Heim., bl. 241 vlg. Het Latijn, het Fransch en het Engelsch acht ik niet noodig in vergelijking te brengen.

628. *end*, niet eenvoudig *en* of *ende*, maer *en* het of *en dat*; vglk. r. 1738.

630. *linden*, d. i. *lenden*. Het enkelv., weinig gebruikt (Vglk. Grimm, IV, 287, 5; en III, bl. 405, waer het ontbreekt), is, volgens Kiliaen en de overige woordenboeken, *lende*. Reg. 423 staet de dat. plur. *linden*, die in het enkelv. *lindene* onderstelt, gelijk :

631. *tericeerden* : *tericeeren* is omtrent evenveel als

worden, van weer, d. i. eelt, Fr. *durillon*, *callosité*. Beide wkw. staen hier in impf.

632. *leet menechtout*, d. i. *menigtruldig* zeer, *menigtruldig letsel*, door omzetting. Het adj. *menightroud*, nu slechts nog een adv., bestaet ook bij Kiliaen. — *wee so groet*, in den vlg. reg., zegt nagenoeg het zelfde. — *leet* is daer het impf. van *lijden*.

634. *geeten*, in 't hs. *ge eten*, ter afscheiding der sylben.

635—36. *ontfarmen*, *ontfarmde*, z. r. 237 en 621. — *haers*, genit. sing. fem. aen Grimm nog onbekend toen hij de eerste deelen zijner spraekk. uitgaf. Hij stelde den genit. *haer*, wat hij in zijn IVe Deel, bl. 333, verbeterde.

637. *ter noet* mag niet verstaen worden gelijk ons *ter nauwer nood*; het is ook niet juist voor *den nood* of *in geval van nood*, in 't Fr. *au besoin*, *pour le besoin*, en *cas de besoin*; maer *in den nood*, *in zijnen nood*, *dans le besoin*, *dans sa détresse*. — *toeverlaet* is hier, gelijk nog bij ons, *toerlugt*; maer hoe zullen wij het verklaren reg. 1366 :

(Si) ginc te heme al daer hi was.
in sinen palcise, en daer las
si heme sijn lesse, om sijn hate
met moederleker *toeverlate*,
en dan herespste sine (si hem), enz.?

Hier beteekent het onverkennelijk *betrouwen*, en niet alleen schijnt de overgang van beteekenis van *toerlugt* tot *betrouwen* zeer natuerlijk, maer indien men verder het woord ontleedt, zoo wordt het duidelijk (vglk. *zick op iemand verlaten*) dat het laatste de oorspronkelijke beteekenis moet geweest zijn. Dezen zin heeft het ook in Flor. en Bl. vs. 3075 :

dit es mijn troost, *mijn toeverlaet*,
aen heme leghet al mijn ract.

638. *een lijflec daed*. *Lijflec* is hier geen bedorven spelling voor *lieflec*, gelijk ik zelf wel eens meende, maer een derivatum van *lijf*, in den zin van *ligchaem* (men weet dat het anders ook *leven* beteekent) en het verschilt niet van *ligchamelijk*. zoo als dit in 't Lev. v. S. Lutgardis gebruikt wordt, B. II, c. 9 :

Haer *gestlec miracelen* waren doen groet;
lichamleke oec na haer doet
dûet si noch en heft gedaen,
di meneghen hebben in staden gestaen.

Daer nu wat *ligchamelijk* en stoffelijk is, tevens *zigtbaer* en *tastbaer*,

d. i. openbaer en blijkbaer is, zoo blijft er mij thans geen twijfel over of Geraert heeft daardoor veel meer het *mirifice* en *insigne* van Cantipratanus willen vertalen, dan het *miseratus est* welk het eerste vergezelt. Dit immers zou ons tot *lieflec* terug voeren, dewijl *liefdadigheid* ook het middeleeuwsche *misericordia*, *opus misericordiae* is. Mijne verklaring steunt ten andere ook op het onderscheid dat er te maken is tusschen : *Hi deed haer* en *Hi deed aen haer*. *aen* is hier *ten opzigte van*, gelijk r. 920, 1742, enz. Men kent het : *mirabilis Deus in sanctis suis*. Reg. 301 staet daervoor met :

Wat dat God met mi werken sal;

door mi zou alweer het zelfde aengeduid hebben. — Van *lieflec* kan men overigens uit Kiliaen het verder gebruik leeren.

639. *dat teken en die miracle*. De woordjes *dat* en *die* zijn hier met nadruk uit te spreken; zij hebben de kracht van *zulk*, *zulk een*, *zoodanig een*, welk gebruik uit de oude talen overbekend is. In 't Fransch ging het verloren. Vglk. r. 133 *die gaste*.

640. *dies gelijcs*. De eerste vraag, die zich hier aanbiedt, is, of *dies* van *gelijcs* moet afgescheiden worden, en als pron. op zich zelf staet, dan of de twee woorden slechts een zamengesteld pronomen uitmaken. Het eerste zou in 't Lat. heten *cujus simile* of *instar*, het ander *quale* maer in genit. partitivo, als of het ware : *qualis negotii* of *cujusmodi*. In het eerste geval zou het relat. *dies*, dat in genit. staet, of wel door *gelijcs* geregeerd worden, of wel met hetzelfde in casu overeenkomen. Onderstellen wij dat *dies* afhangt van *gelijcs*, dan kan dit laatste woord, zoo wel een subst. (*instar* of liever *par*), als een adj. wezen (*similis*, *aequalis*); komt het integendeel daarmee overeen, zoo heeft men noodzakelijk in *gelijcs* een subst. te erkennen, als of er stond : *dier* (d. i. *wier*) *gelijkenis*, of *welker gelijkheid*; en, vermits de *gelijkheid* dingen eener soort maakt, *welker soort*.

Eer ik verder ga, en om verwarring voor te komen, dient aange-merkt, dat, behalve de genit. die door *gelijcs* kan geregeerd worden, er ook een genit. afhangt van *was vernomen*; want na de wkw. van kennis, gewaerwording, enz., volgde oudtijds de genitivus. Wij zagen er r. 500 een voorbeeld van dat hier beslissend is :

Dies heeft men selden meer vernomen.

Ontleed zou het laatste vervolgens dezen zin opleveren : *God*

toonde aen haer zoo een mirakel, dat er op aerdriek nooyt een vernomen werd *dier* gelijkenis, d. i., van *dien* aerd. Beschouwt men integendeel *dies* als afhangende van *gelijks*, en dit als een adj., zoo geeft de ontleding: . . . nooyt vernomen iets *gelijks* aen of met dit (dezes). Maer *gelijks* kan, zeiden wij, ook als subst. den genit. *dies* regeren, en inderdaed, daer werd nooyt vernomen van eenige gelijkenis met dit (dezes) levert den zelfden zin op.

Thans ontstaen er andere moeyelijkheden. Het zij men *dies* *gelijks* als een woord of als twee beschouwe, in het eerste geval moet, in het ander kan de genit. *dies* van *gelijks* afhangen, terwijl het nogtans be- wezen schijnt dat *gelijk*, van de oudste tijden af, niet den genit. regeerde, maer den dat. of den instrumentalis, die in zijnen analy- tischen vorm aen de præpos. *met* (Lat. *cum*, met den abl.) te kennen is. Deze zwaarigheid laet zich op drij wijzen oplossen: ten 1°, wat *gelijk* betreft, als subst. aengezien, de genitivus of possessivus kan bij alle subst. gevoegd worden, hoedanig voor 't overige ook de betrekking zij, die uit derzelver bijzondere beteekenis volgt; ten tweede, Grimm, Gr. IV, bl. 733, merkte reeds aen dat in 't alge- meen de deitsche tael geneigd scheen om den casus instrum., wel- ken *gelijk*, zoo als wij zeiden, soms ook bij zich heeft, tegen den genitivus te verwisselen; en in zoo verre geldt dit voor het adj. zoowel als voor het substant.; ten derde eindelijk, kan mede het latijnsch gebruik, welk *similis* schier onverschillig met den dat. en met den genit. verbindt, zijnen invloed op onze oude tael uit- geoefend hebben. Het is intusschen aenmerkelijk dat *desgelijk* in onze tael verbuigbaer gebleven is; *gelijk* *gelick* en *gelicke* het in 't Middhd. nog waren; terwijl het in 't Nieuwhd. immer onveran- derlijk staet (*desgleichen*). Met *dergelijk* (*dergleichen*), alwaer, om dit in 't voorbijgaen te zeggen, *der* voor *dier* staet, en een gen. plur. is, is het eveneens, en Geraert wederlegt hier de meening van Grimm, dat *diesgelijks* alleen tot onze latere tael behoort. Zoowel het adj. *gelijk* als het subst. is bij ons altijd verbogen geworden: een *der-* of *desgelijk* *man*, *eene* *dergelijke* *zaak*, *dergelijke* *lieden*, *zaken*; *iets* *der-* of *desgelijks*, *aen eenen* *der-* of *desgelijken* *mensch*, enz. *Wie* is *u* (aen *u*) *gelijk* (adj.)? *wie* is *uw* *gelijke* (subst.)? *wie* is *uws* *gelijk* (adj.)? *wie* is *uws* *gelijke* (subst.)? zijn vier goede uitdruk- kingen, waer men beurtelings voorbeelden van aantreft. *Mijn* *gelijke* (subst.) *mijns* *gelijk* (adj.) of *gelijke* (subst.) verschillen niets meer. Ik heb gemeend dit hier te moeten bijvoegen, omdat Grimm,

die anders zoo spaerzaam van woorden is , in zijne Gr. III , bl. 81 en 82 , anderhalf bladzijde aen dat woord besteedt , zonder iets stellig te besluiten. Daer is nogtans ook iets verkeerts in ons gebruik , namelijk dat wij in *desgelijk* en *dergelijk* de verschillige betrekking van 't voornaemwoord miskennen , en het mannelijk en onzijdig enkelv. (*des*) het zij met het vrouwelijk enkelv. (*der*) , het zij met het meervoud van alle geslachten (ook *der*) , verward hebben. Men zou behooren te zeggen : *een man* ; *desgelijken ik* nooyt gezien had ; *eene vrouw* , *dergelijke ik* nooyt ontmoette ; *een kind* , *desgelijk ik* nimmer kende ; *mannen* , *vrouwen* , *kinderen* , *der* (d. i. *dier*) *gelijke* (adj.) of *gelijken* (subst. , Fr. *les pareils desquels* , *leurs pareils*) *ik* niet ken. Ook voor 't enkelv. ware een onderscheid tusschen adj. en subst. te maken , en zoo mede tusschen *desgelijk* en *dergelijk* relatief of demonstratief gebruikt. Omtrent dit laetste zal ik alleen herinneren dat het pron. relat. met het voorgaende moet overeenkomen , en het demonstratif met het volgende of hoe men dat noemen wil. Voorbeelden van het relat. heeft men hier boven ; ik zal er nog twee of drij van het demonstr. geven : *een desgelijk man* , *eene dergelijke vrouw* , *een desgelijk kind* , *des* of *dergelijke mannen* , *dergelijke vrouwen* , *des* of *dergelijke kinderen* , zijn de eenigste rationeele spreekwijzen om te beteekenen : *een man gelijk aen dezen man* , *eene vrouw gelijk aen deze vrouw* ; *een kind gelijk aen dit (dees) kind* ; *mannen gelijk aen dezen man* of *aen deze mannen* , *vrouwen gelijk aen deze vrouw* of *vrouwen* , (of ook *aen deze mannen*) , *kinderen gelijk aen dit kind* of *aen deze kinderen* . *Eene desgelijke vrouw* , *een dergelijk man* of *kind* , zou men dan alleen mogen zeggen , indien men de vrouw met een' man of den man en het kind met eene vrouw of met een meervoud wilde vergelijken : *Wat gebouw toor een lusthuisje ! eene desgelijke kerk zou groot genoeg wezen . Ziedaer een mooy huis ; een desgelijk zou ik wel begeeren . Dit zijn schoone huizen , een dergelijk wil ik mij doen bouwen* , en niet een *desgelijk* , enz. wat met de natuerlijke spraakkunst strijdig is.

En nogtans is 't zoo dat Geraert hier spreekt :

(God) toende aen hoere dat teken en die
miracle , dies gelijcs dat nie
 op ertrike en was vernomen te voren .

Daer *miracle* , het naeste en bovendien het voornaemste , het eigen woord , van 't vrouw. geslacht is , moest men zich aen *dier gelijcs*

verwachten, d. i. *dier miraclen* (genit. sing. fem.). Maer wij zagen reeds reg. 20 dat het *hs.* den gen. *dies* in eene vrouwelijke betrekking stelde. Daer verbeterde ik het als eene schrijffout, en, ik meen het nog, met regt; het bewijst echter dat het gevoel van het geslachtelijk onderscheid tusschen *dies* en *dier* niet zeer levendig meer was, en dit kan ook de latere verwarring van *desgelijk* en *dergelijk* uitleggen. Maer men zou ook *dies* te dezer plaets als een *ad longinquius relatum*, als op *teken* ziende kunnen beschouwen. Ik verklaer het echter liever in eenen algemeenderen zin en als in neutro genere staende, waarbij in 't Lat. de spraekk. gewoonelijk het woord *negotium* doet aenvullen. Vglk. Sproke van Beatrijs, vs. 258 :

Hi seide : Lief, en verveert u niet :
het es u vrient dat ghi hier siet.

v. Heelu, vs. 6989 :

wat hulpet dat ic segghe
hare namen alle datter was?

d. i. van hen allen *die* daer waren. Z. nog dienaengaende de aent. op r. 570.

643. *maeghdelec borste*, vglk. 345 en 350.

644. *te vlojene van alte claren olien*; in 't *hs.* leest men : *van alter claren olien* (*olyen*), hetgeen misschien minder eene schrijffout, dan eene misvatting van den Dichter is. Wie weet of hij de uitdrukkingen *alter claren* en *alder (aller) clærsten* die voor hem eenerlei beteekenis hadden, ook niet ten aenzien van den vorm met elkander verward heeft? Of zelfs dit laetste hem in de gedachte niet lag; toen hij door het rijm (*waren : claren*) verwittigd werd om *claren* en niet *clærsten* te schrijven? Ziedaer wat men zich zou kunnen vragen, indien onze Geraert een *dier* taelverknoeyers waer, die men in lateren tijd aentref, maer dat is hij niet; en al moest het mij berouwen van *alter* in *alte* veranderd en, gelijk ik toen geloofde, verbeterd te hebben, hij verdient dat men, zoo mogelijk, zijne tael dieper onderzoeken. Ik doe dan eerst vooral aenmerken dat *olien* op deze plaets in den derden naemval van 't enl.elv., ik zeg in *dativo singulari*, staet (min oplettenden zouden het anders voor een meerv. kunnen aenzien); *claren* staet vervolgens voor het meer gewoone, en, indien wij Grimm gelooven, Gr. IV, bl. 547—48, 571, enz., voor het alleen gebruikelijke *clarer*, en ik zou inderdaad uit onzen

Dichter geen tweede voorbeeld van den alzoo gebruikten zwakken vorm kunnen bijbrengen. De eenigste afwijking van 't gewoone spraekgebruik die ik opgemerkt heb, is een onverbogen adj. tus-schen præp. en subst. :

Van Sinte Steuens een clusennerse
had groot aenvechten en groete perse
van sware coringhen diese aenvacht;
si bat Lutgarden want sijs wel macht
aen Gode hadde, dat sijs hem bade
dat hi aen har dade sijn ghenade,

Lutg. II, c. 37, vs. 3; en II, c. 17, den zwakken vorm *allen* voor *aller* :

wiedwijs dat si comen mochte
tallen volcomenheide van levene;

van welke voorb. het laetste alleen eenige gelijkenis heeft met onze plaets en het eerste misschien te verbeteren is. Elders staet overal de sterkere vorm : *met dorperleker minnen*, *met groter stimmen*, *van eenre utermaten groter coringen*, enz. Het rijm (*waren* : *claren*) laet van den anderen kant niet toe het minste de eehtheid der zwakke verbuiging te betwijfelen. Om dit hoogst aenmerkelyk verschijnsel uit te leggen, weet ik geen anderen weg dan dat ik mij op het Middelhoogd. beroepe, waer de zwakke vorm, die tot dus verre in zeker naemvallen aen onze tael nog vreemd kan schijnen, overal naest den sterken bestond, en in zeker gevallen schier de gebrui-kelykste was. Van adjectiva door het bepaeld lidw. voorgegaen heb ik hier niet te gewagen, daerover kan men Grimm raedplegen, t. a. pl. De constructie bij Geraert mag enkelijk naer zoodanige beoordeeld worden, die in alle deelen eenige analogie met haer schijnen aen te bieden, en met het verbogen *alter* zouden alleen, en dit grootendeels nog slechts uiterlijk, het onbepaeld lidw., het possess., en ander voornaemwoorden, maer vooral de woordjes *al*, *menig* (*veel*, *weinig* en sommige verbuigbare hoofdgetallen?) mogen vergeleken worden. Welk was nu het middelhoogduitsch en ge-deeltelyk ook het oudhd. gebruik wanneer een attributief adj. door een woord van dien aard aengevoerd en het geheel nog daerbij door eene præpositie beheerscht was? Schier overal vindt men zoo-wel van den zwakken vorm voorbeelden, als van den sterken. Uit den rijken voorraad die Grimm er van oplevert, zal ik er slechts weinige uitkippen. Bl. 554, na het midden : in dirre *heileclicken* zit;

bl. 555, beneden : mit maneger *werden* vrouwen ; bl. 557, boven : aller *guoten* wibe güete ; bl. 568, beneden : gein ir (genit.) *unwerlichen* hant ; bl. 571 : einer *richen* küneginne, zuo einer *stolzen* witwen, enz. Naer allen schijn heeft in deze voorbeelden en bij Geraert het voorgaende woord en deszelfs sterke verbuiging (indien het bij onzen Dichter zoo heten mag) op het volgende adj. zekeren invloed-uitgeoefend, en dan zal wederkeerig de reden der *r*, die achter *alte* bijgevoegd is, in den zwakken vorm van het adject. te zoeken zijn. De oorzaak van het een zoowel als van het ander was nogtans de noodzakelijkheid van het rijm.

Hoe verre is nu Geraert al of niet zijn dichterlijk regt te buiten gegaen, met van *al* te of *altē*, *alter* te maken? *Alte* is, zoo men het gebruik beschouwt, een adv., dat bij de Ouden even als bij ons de overmaet, het *te veel* (*nimis*) uitdrukte, echter dikwijls ook eenerlei was niet *zeer* (*valde*) en, gelijk dit, een superlat. absol. hielp maken. Als adv. zou het zich ook en vooral met een verbum moeten laten verbinden, maer zoo is het niet; *alte groote moeyte*, *al te langzaam voortgaen*, zegt men zeer wel; maer *alte gaen*, *alte werken*, *alte verzen maken*, enz. kan niet gezegd worden. Het verschilt dus van de eigentlijke adv. en biedt zich eerder als pronominale partikel aan. Daerenboven kan *al*, dat hier alleen een adv. is; ook van *te* afgescheiden en weggelaten of door *veel* vervangen worden, zonder merkelijke verandering van beteekenis. Alles hangt dan af van *te*, waarvan alweêr Grimm ons den aard en den oorsprong zal moeten leeren. Met de præp. *te*, *toe* heeft het niets gemeen, maer het is eenerlei met de partikel *te* die soms den comparativus vergezelt: *te beter*, *des te beter*, zoo *veel te beter* (*eo melius*, *tanto melius*), en hetgeen Grimm van deze zegt, Gr. I, bl. 595, nota ***) en IV, bl. 753, kunnen wij op de onze toepassen. In het Goth. was het *thē*, in 't Oudhd. *diū*, in 't Oudsaks. *thiū*, in 't Angels. *thē*, soms *thȳ*, in 't Oudnoordsch *thri*, Middeldhd., gelijk bij ons, *te*, root *diu*, casus instrum. van 't pron. demonstr. Wij hebben onder r. 640 reeds gezien dat de oude instrumentalis, die later geheel verdween, in zeker gevallen al vroeg door den genit. plag vervangen te worden. Het gevoel daer van werd alzoo in meer oude sprekwijzen allengskens verduisterd, de vorm zelf werd meer en meer gekrenkt, en dit gaf aanleiding tot het pleonastische Oudhd. *DES DIT mēr*, *DES DIT min*, in 't Middhd. en bij ons *DESTE mēr* (*meer*), *DESTE min*, enz., waer *des* slechts de verdubbeling van het reeds

in *te* (*de*, *diu*, *diū*) opgesloten maer miskende pronomen is. Daer van komt het dat *des* even zoowel kan achtergelaten worden : *des te meer* of enkelijk *te meer*, gelijk wij van *al* zeiden in *alte* : *alte claer* of *te claer*. Beide zamenstellingen kunnen zoo wel adjectivale als adverbiale spreekwijzen helpen vormen , schoon Grimm enkelijk voorbeelden van adverbia bijbrengt. Het eenigste onderscheid is dat *alte* slechts den positivus, *deste* den comparat. vergezelt. Tot hier toe is wel iets, maer toch niet veel uitgemaakt, en veel verder kan ik, bij gebrek aen bewijzen, niet gaen. Het eenigste voorbeeld dat ik weet bij te brengen, doet mij vermoeden, dat het bij adverbia neutrale en tot partikel verlamde pronomen (*te* = *diū*) aen Geraert, bij een adject. gevolgd door zijn subst., voor verbuiging vatbaer geschenen heeft. Dit voorbeeld is, reg. 1117 : *si voerseid oec... een ALTEN dieren tijt*. Men zie de aenteek. aldaer. Ik beken echter reeds vooraf, dat ik geene voldoende reden zie om dit zoo ongewoon gebruik te regtveerdigen. Ik voeg hier enkelijk nog bij dat *alte* (Geraerts *alter*) met den positivus, *deste* met den comparat. en *alder* met den superlat., mij toeschijnen met elkander zeker verwantschap te hebben, en zoo dit is, dan valt noodzakelijk te niet al wat ik te voren gezegd heb om *alder* tot *aller*, genit. pl. van *al*, te brengen. Zie onder reg. 433. — Gelijk hier *te vloyene* van *olien* staet, zoo leest men in den Lek. Sp., II, c. 11, vs. 76 :

die al den dach *met olye(n)* liep.

645. *met* is *mede*; de constr. is *daer si mede cundde*. Vglk. r. 511. — *door de noet*. *Nood* is tegenwoordig mann., vroeger was het vrouw.

646. *cundde*, d. i. *toebereidde*, *sausde*, impf. van *cunden*, bij Kil. ook *kundselen* en *kuyndselen*, condire, *sapidum facere*, fr. *assaisonner*. Het subst. *kundsel* (of *kuyndsel*, Kil.) bestaet nog in de limburgsche Kempen. — *weicde*, d. i. *weikte*; limb. uitspraek en zoo ook *verrolden*, r. 649.

650. *pulment* in den Esopet, Fab. XXXVII, vs. 5, *poelment*, „ een dun drinkbaer vocht, een *sop* of *soep*; . . . *pap*, *brij*, „ zegt Clignet, die tevens verschillende plaetsen uit Maerl. bijbrengt. Deze schreef gelijk Geraert, *pulment*, van 't Lat. *pulmentum*, bij Roquefort, Gloss. de la Langue Rom., *polment*, *boisson préparée avec du miel, des épices*, etc., hetgeen tot dus verre niet geheel nauwkeurig is; vglk. Du Cange onder 't woord *Pulmentum*, en

Maerl., Sp. Hist., III, bl. 336, waer van S. Euagrius gezeid wordt :

Noint en at hi selfs groene cruut,
sint hi der hermitagen ginc wt;
no vleesch, no appel hi en at....
Dat (Dar?) hi levede aldus zware,
wart hem die maghe ziec, omdat (l. om dat),
dat hi niet gesonts en at,
eñ moeste els (*anders*) leven omme noot;
doch en nutte hi geen broot;
maer colen eñ *polement*,
at hi twee jaer ommetrent,
eñ daer inne smout niet groot.

Uit het Latijn van Vincentius : *olera* (colen), *resinam* (smout) et *lenticulam* (poelment, doch eigenlijk *linzen*, vergeleken met ons *POLEN*, *pellen*, *peulen*, *pool-* of *peulvruchten*, linzen, erwten, enz. zal wel licht de ware beteekenis het gemakkelijkste op te maken zijn. *Polen* bij Kiliaen : *decorticare*. Ik breng er het fransche *bouillie* ook toe, liever dan tot *bouillir*, niettegenstaende de gemeene spelling. In de Heim. d. Heim., vs. 1118 heeft men nogtans *pulment* (*polument*) *van gherstinen mele*. Ik voeg hier nog alleen bij uit het Lev. v. S. Lutigardis, B. II, cap. 2 :

... Si nam in haren mont
yet *pulments* the menegher stont
eñ pruesde ocht sijt const ghe eten.

Het *pulment* was, zoo het schijnt, in de kloosters de dagelijksche kost. — Men merke dat het lidw. achtergebleven is.

655. *in haren miraculen*, dat. plur.; *haren* ziet op Kristina. — In den vlg. reg. staet in 't hs. *loestensen* (sic), hetgeen eene tastbare schrijffout is; vglk. r. 660 *lietense*. Op beide plaetsen is het subj. *si* aen te vullen en het enclit. *se*, d. i. *haer* van Kristina te verstaen. In *begonstense*, r. 658 is integendeel *se*, d. i. *si*, het subj. Men zie dus in *loestensen* geen verder ingekort *loestensine* of *loestensene* voor *losten zij haer*, wat het geslacht alleen onmogelijk maekt, daer *sine* slechts voor het masc. *si hem* kan dienen. In Ferguut staet nogtans vs. 1439 *hem* in acc. sing. in plaets van *haer*; of is dit alweêr eene der duizend fouten die aldaer te verbeteren zijn? Uit Renout v. Montalbaen waren vs. 701, 1086, 1432, 1704, enz. eensdeels hier zoo maer aen te halen, anderdeels ook te verbeteren; maer het ontbreekt nergens noch aen voorbeelden daarvan; noch aen fouten, en ik zie dat mijne aenteek. reeds al te wijd uiteenloopen.

657. *op haer knien*, d. i. *op hunne kn.* — *knien* is eensylbig. — In den vlg. r. is *haer* het pers. voornw. — *van dien*; de zin is : *van dien dinghen* (of *dinghe*), te weten :

dat si haer *pijlecheit* hadden gedaen ;

waer *pijlecheit* voor *pijnlecheit* of liever voor *pinelecheit* gezet is. *Pilie* staet niet alleen bij M. Stoke, B. VI, vs. 290 : *menich pilec cnecht*, maer ook in den Roman van Limborgh :

dat *pilec* te seggen ware,

en zelfs bij Kiliaen : pijnlick, pylick, *petulans*, *tascivus* : *molestus* enz. Men zie de aent. van Huyd. op M. Stoke. t. a. pl. De uitaling der *n* moet dus niet enkelijk toegeschreven worden aen de neiging van onzen Dichter om alle hardere medeklinkers te onderdrukken (vgl. r. 614, en voeg er bij uit S. Lutig. II, 31, opschr. : *gestert* voor *gesterct*), maer aen een algemeen principie van welluidendheid dat in onze tael heerscht, en waerover ik in mijn Verslag uitvoerlijk gehandeld heb. Z. bl. 448—472. Reg. 538 schreef Geraert *pijnlec*. De verschillende beteek. kan men uit Kil. leeren.

663. *si voer toe*, d. i. *ging voort*, *volherdde*, zoo hoort men nog dagelijks : *toe, toe, sla maer toe, klap en schreeuw maer toe*, in plaets van *voort, voort, houd aen*, en wat des meer is. Het aenmerkelyke dat de constr. oplevert hebben wij reeds bij ander voorb. aangestipt. De zin is : *zij bleef lijden*. Het is een soort van *hendiadys*. Vglk. r. 163.

665. *gedaen*, d. i. *geleden*. Bij de voorb. onder reg. 627 bijgebragt, voege men er nog eenige min of meer aenmerkelyke uit Ren. v. Montalb., vs. 219, 1318, 1738 en eindelijk 1741, waer doen zelf achtergebleven is en door het hulpw. *zullen* (*ic sal* = Fr. *je le ferai*) vervangen wordt.

667. *Toen men*, lees *Doen men*.

668. *veel volcs*. *Veel* kan in 't enkelv. natuerlijk alleen bij collectiva staen, het zij zoo als hier adverbialiter (substantivè?) met den genit., het zij als adjectivum.

669. *van bi*, of *van nabij*; geheel uit praepositien zamengesteld adverb. — Logisch moest het omgekeerd *van bi en van verren* heten. Zoo lees ik in der Lek. Sp. B. II, Prol. (niet de tweede

die, al draegt ze alleen dien naem, slechts een inschuifsel is, maer de eerste, de echte Prologhe) vs. 12 :

maghet bleef en maghet was,

d. i. gelijk zij was; en zoo kan men hier ook verstaen *van verre zoo wel als van nabij*. Het *hysteron proteron* was voor 't overige bij onze oude dichters zeer gemeen. Lev. v. S. Lutg. B. II :

Dat sijt voerseide en voersach, enz.

670. *doen wrachte*, d. i. toen deed. — In den vlg. reg. merke men *met daghe en met nachte* voor het meer gebruikelijke *bij dag en bij nacht*. Beiden verschillen van de adverbiale uitdrukking *dach en nacht*, die eene voortduring, een aenhouden te kennen geeft. Lek. Sp. II, 36. 200 :

Overmids der davylen macht
die hem dienen *dacht en nacht*,

geven twee hss., oudanks het rijm, *nacht en dach*. Dit herinnert ons de woorden van Tacitus, Germ., XI: *nox ducere diem videtur*, en dat men vroeger zoo sprak, getuigt nog tegenwoordig de volks-tael; vandaer ook de schrijffout. Den eersten regel heb ik naer de var. van hs. L hersteld. In 't zelfde werk, B. II, 11, 119, staet *bi daghe en bi nachte*, even zoo met eene beteek. van volherding.

674—73. *die dat ontsaghen, dat, enz., die dat* (deze zaak) *vreesden*, (te weten) *dat, enz.* Het eerste *dat* is demonstr. en kon wegblijven; het tweede conjunct. Vglk. r. 239.

676. *men conste*, zoo veel als *niet zou kunnen*, want *conste* is hier geen bloote indicativus. — *meer noch min*, d. i. volstrekt niet, in geener wijze. Indien men alle dergelijke tegenstellingen dienende om eene algemeene bevestiging of ontkenning uit te drukken, wilde opnoemen, daer ware geen eind van te vinden; in den Lek. Spiegel alleen zijn er honderden te verzamelen.

678—79. *gedachte... sin; gédachte (pensée)* is de werkdadigheid van den *sin (intelligence)*. — *te male*, geheellijk, fr. *tout-à-fait*.

680. *sorghden si dies*, d. i. *waren zij des* (daerem) *bezorgd, be-kommerd*, bij Kil. *dubitare, vereri*. — *wale* is zeer, *grootelijks, vrij* (Engl. *very*); vglk. *gij zijt wel stout!* enz. De constr.: *so sorghden si... dat de liede die daer quamen, die beestelec herten, als sijt vernamen*, dat sijt, enz. onderscheidt zich door haren lossen en toch

kunstigen gang of wat men eene *non ingrata negligentia* pleegt te noemen. Voor *die beestelec herten* (*bestiales hominum mentes*) heeft de overzetting van Ouwerx sonderling genoeg: *die geestelijke menschen*; hoe dom dit ook zij, men kan voor zeker houden dat het geene drukfout is.

683. *in quade verkeerēn*, in 't Fr. *le tourneraient en mal*, door hunne *verkeerde* uitleggingen, namelijk. *Verkeeren* beteekent ook op zich zelf *bederven*, zoowel intransitief (*se gâter*) als transitief (*gâter*). Door prof. Clarisse reeds aengeteekend, Heim. d. Heim., bl. 201.

686. *draghen aen*, d. i. *aendraghen*, *toeschrijven*; men zie het woord bij Kiliaen, bij wien het *bijbrengen*, *opdragen* (*offerre*), *toeëigenen*, *aenmatigen* (*zich*) beteekent. Wij geven er bovendien nog den zin van *aenklagen*, *overdragen aen*. Heim. d. H., vs. 1237 :

eñ men cleder *draghet an*
die ghenouchghelijc sijn den man,

wordt het door prof. Clar., blz. 207, verklaerd door *aentrekken* met het bijvoegsel : « (wij zeggen nog : *kleederen dragen*). » Ik weet niet of dit laetste (*dragen*) voor de beteek. van *aentrekken* iets bewijst, maer wij zeggen nog *zich iets aentrekken*, voor hetgeen Kiliaen *zich iets aendraghen* heet, d. i. *zich iets laten aengaen* (*prendre fait et cause*), waardoor de uitlegging eenigszins waerschijnlijk wordt, schoon ik anders genegen waer door *cleder aendraghen* enkelijk *dragen* te verstaen; vglk. *aen-* en *omhebben*. Veel oude verba hebben zich aldus later door hunne synonymen laten verdringen; ik noem alleen *aenkeeren*, dat men nergens meer voor *aenwēnden* zal gebruikt vinden, terwijl oudtijds *moeyte*, *zorg*, *vlijt aenkeeren* de meest gebruikelijke uitdrukking was. In het tweede der boven aengehaelde verzen aerzel ik niet eens voor het monsterwoord *ghenouchghelijc*, *gheroechlijc* te lezen, wat elders *ghemic* heet. Indien de maet het toeliet zou men kunnen denken dat er eens *ghenoech ghelijc*, in twee woorden, gestaen heeft, maer het zij genoeg dat de afschrijver zich er aen vergaep hebbe. Het voorgaende *ghenouchlijc*, vs. 1235, zal daer wel de eerste oorzaak van geweest zijn. De *g* in 't midden laet niet toe er enkelijk eene verdubbeling van letters in te vermoeden. De zelfde verbetering wordt H. d. Heim., vs. 1803 en 6, nog tweemaal vereischt, dat is te zeggen, dat *ghenoegghelijc* in *gheroegghelijc* en omgekeerd *gheroechsamen* in *ghenoechsamen* moet

693. *Daer*, d. i. *toen*, te dier gelegenheid. — *versmede*, impf., d. i. *versmaedde*; maer de aklank was reeds heerschende in dit vers.

695. *gescach*, hier en r. 1113, is een onverkennelijke germanismus voor *gesciede* (gesciedde), dat r. 1815 voorkomt. Ik heb het slechts nog eenmael aangetroffen in zeker brokstukken van Augustijnen door Willems medegedeeld in het Belg. Mus, I, bl. 355. Vers 19—25 van hetgeen hij zijn *Rikelijc scip* noemde, staet aldaer (ik schrijf de plaats over gelijk zij moet gelezen worden):

ic had vergeten allen commér
die mi vormaels ic *gheschach*;
ic quam ghewandelt daer ic *sach*
in een rivier een boetkijn cleen
(in sach nieman dan mi alleen):
die Merwede was si *genant*,
daer ic dat boetkijn binnen *tant*.

Men ziet dat ik de varr. voorgetrokken heb, en tevens ook, hoop ik, dat ze moeten voorgetrokken worden. Het hs. door den heer Willems in den tekst gevolgd is allerslechst. Vs. 2 en 3:

die alle dinc int beste keert,
of die sijn ghenuchte in doechden keert,

van welke het laatste slechts de maer al te duidelijk aangewezen variante van het voorgaende is, getuigen dat de afschrijver — ik zou kunnen zeggen een omwerker geweest is van het stuk, die zich soms van zijne stoutheid berouwde en dan de oude lezing terug riep, maer ik zeg liever — gekozen heeft en wel eens niet wist wat hij kiezen moest. De melding die van Dordrecht gemaakt wordt, is van den zelfden broddelaer. Echter zijn de stukken die achter het hs. van den Lucidarius gevonden worden ook niet zuiver, maer daer schijnt de afschrijver slechts eenige latijnsche teksten te hebben willen inlasschen. Al het latijn dat in de brokken door Willems geciteerd voorkomt is interpolatie, zoo wel als iedermael het vers dat er mee in verband staet. Doch genoeg daarvan; in de regels door mij bijgebracht zal den lezer een tweede hoogduitsch rijm, *genant*, voor *genaemt* niet ontgaen zijn. Ter gelegenheid van het ondietsche *gescach* zou ik nog kunnen spreken van een niet minder zonderling impf. van 't wkw. *geschieden* dat Huyd. meende ontdekt te hebben in Melis Stoke, B. II, vs. 428, en welk hij B. I, vs. 1124, hem daerom nog eens wilde opdringen;

maer ik moet dergelijke kritiek voor elders besparen. Ik verwittig alleen dat de groote man in zijne aent., D. I, bl. 115, meer dan eenen misslag begaen heeft.

696. *onlanghe daer na*, d. i. *niet lang* of *kort daer na*. De Ouden hadden meer woorden met *on* zamengesteld dan wij er van hen overgenomen hebben, en van dien kant is de tael wezentlijk verarmd. Over *m* in de samenstelling heeft prof. Clarisse een woord gezeid, Heim. d. H., bl. 174 en 182 vlg. Ik roep er ook enkelijk de aendacht op. Voor *onlanghe* zeggen wij nu *onlangs* welk een adv. van den genit. is, gelijk *onlanghe* er een is van den acc.; maer het laetste drukte bij de Ouden meer betrekkingen uit dan bij ons het eerste. Wij zouden bij var Heelu, vs. 129 :

Want hier (*op aerdrijk*) es men *onlanghe* blide,

onlanghe door middel van ons *onlangs* niet vertalen kunnen, nog ook het vers van Melis Stoke door Huyd. aengeteekend D. I, bl. 109. Voor *sedert kort* gebruiken wij het ook niet meer, dan met een werk- of deelwoord van den voorleden tijd : *hij is onlangs aengekomen*, maer niet *hij is onlangs hier*. Vglk. Bild. op Huygens, I; bl. 337. Bij Kiljaen vindt men nog het adj. *onlanck*, *curtus*, *brevis*, enz.

697. *was bestaen*, d. i. *werd bevochten*, *aengevallen*. Z. Huyd. op St. I, bl. 424 en III, 97, alsmede v. Heelu op meer plaetsen. In den Lek. Sp. II, 23, 8, heet het van zekeren Zacharias :

Tote Joseph is hi ghegaen,
en heefden herdelic *bestaen*
met fellen sturen woorden,
daert vele liede hoorden.

Ons *bestaen*, *ondernemen*, enz. hangt daer mede te zamen. Andere beteekk. z. in de Woordenboeken. Vglk. 6. Ik moet alleen hier nog verwittigen dat deze aenvallen *van den geeste* hier geen *coringhen* of bestormingen van den boozen geest, van den *viant* of duivel zijn, maer eigen *geestdrift*, gelijk het mysticismus dien ontwikkelde en ontvlamde. Vglk. r. 563, 583, 596 met de gansche gelijkenis die daer volgt, vooral de twee laetste regels :

... Gods geest en mach nieman dwinghen :
daer Gods geest es, daer *m* vriheit....

698. *ginc aen*; *aen* of *ave gaen*, het zelfde als *bestuen* in den voorg. r. Ik haelde reeds in mijn Verslag, bl. 269, uit een overoud

getijdenboek eenige regels aen waeronder ook dezen : *Vader mijn, mij gaet ane angst en noot; maecht sijn, soe nemt van mij den kelck des doodts; en onderwaerts nog ane : O wat slaepst? noet ane angst gaet mi ane*, d. i., overvalt mij. Dat *aen* of *ane* in alzulke constr. geen præpos. meer is, maer *ene* adv., is gewis onnoodig gezeld; men zie voor 't overige Grimm, Gr. IV, 863 vlg. — *anegaen* staet ook in Ferguut, vs. 2204, in den zin van overvallen : *die nacht ghinc hem ane*, en 2752, in dien van aenveerden, ondernemen. In den eersten zin staet het ook bij Maerl. Sp. Hist., in de Ordin., enz. achter de eerste Partie, vs. 14 :

Van den keyser Vespasiane
die den Jueden swaer ginc *ane*

Daer voor leest men elders *begaen*, met den-aec., als in 't zelfde werk D. II, bl. 141, vs. 58 :

hoe dat sine *begnen* mochten;

ane D. III, bl. 105, vs. 17 :

en was in wane *anene* das,
dat hi den keyser soude *begnen*

699. *Moyde*, d. i. *vermoeyde*, doch hier meer eigentlijk *kicelde*, ontstelde. Zich met iets moeyen of bemoeyen hangt daermeê samen.

700. *daer bi, in een dorp... Guellen. Guellen*, thans *Wellen*, ligt op den afstand van eene goede van uer St.-Truiden en van Brusthem. Den naem van dat dorp vonden de Bollandisten in hunne Hss. verschilliglijk geschreven : *Welnis, Welius, Guellen, Guelleir*, welk laetste zij in hunnen tekst gaven, terwijl bij Surius *ad ecclesiam pagi Guellensis* staet. In 't Hs. van Roy-Clooster was de naem uitgebleyen. In mijne twee Hss. staet mede alleenelyk : *ad ecclesiam quandam quæ vocatur... confugit*, met de ruïne waer de naem staen moest opengelaten. Onze Geraert had beter ooghen dan die niets of die *Guellen* en *Guelleir* lazen. De vertaling van Ouwert, naer het Hs. van Roy-Clooster vervaerdigd, laet insgelijks den naem achter : *« Het is gebeurt op eenen tijt dat sy bedwongen synde deur den geest, » moest vlieden » een seker kercke gestelt op een dorpe, ende daer » vindende een vont heeft haer daer binnen gheworpen. »*

701. *een vont der heilegher doepen*, d. i. *eene doopvont*. Men siet dat doep of doope, d. i. *doopsel*, in Geraerts gebrûik vrouw. *ane*. Over selve (selven Hs.) en waen, r. 704, zie het Gloss.

703. *te male*, d. i. *geheellijk*, geheel haer ligchaem — *doepte* is *indompelde*; Lat. *immergere*.

706. *ghedaen* in den zin van *volbragt*, *geëindigd*, is eene spreekwijs die men in 't Lat. en in 't Fr. terugvindt. Z. het Gloss.

707. *gegeven*, d. i. *toegestaan*. — Wat *daer* betreft, vglk. r. 693.

709. *was meer gemaed* (gematigd, z. r. 690), in plaats van *waren*; het wkw. komt alleen met het laatste subst. (*leven*) overeen.

710. *na der liede wesen*; d. i. *gesteldheid*, *staet*, gelijk r. 692, of *leven*, gelijk in 't opschr. van 't cap. — *gesaed*, *gestild*, *bedaed*. van *saden* voor *sadigen*, gelijk *gemaed* van *maten* voor *matigen*. Z. Kil., die nog ander beteekenissen aanwijst. Bij de drii wkw. die wij hier gezien hebben, *nutten*, *saden*, *maten*, welke neffens dezen ouderen vorm er nog een anderen van meer frequentative beteekenis op-igen ontwikkeld hebben, kan ik slechts nog *spijszen* noemen, dat in zijne transitive beteek. ook *spijszigen* wordt, en *pijnen*, *pijnigen*, r. 794. *Wijzen*, althans in den zin van *wijzigen*, wat prof. Clarisse eens vermoedde, Heim. d. H., bl. 314—15, zal men niet ligt ontmoeten. *Gewijst*, op die plaats, is *onderwezen*, *geleerd*. *Wijzen* is het factitief van *weten*, d. i. *doen weten*, *wijs maken*. Zijne aenhaling uit den Teuthonista is tweemaal onnauwkeurig, en, zonder zeker twijfel dat mij het boek zelf deed inzien, zou ze mij bedrogen hebben. — Verschillig van *gesaed* is *geseedt*, bij Maerl., Tafel van 't IVe B., vs. 15 :

Hoe *geseedt* waren bede gader
Alexander en Philip sijn vader.

d. i. *van welke zeden*, in 't Lat. *quibus moribus*, *quomodo morati*.

711. *had haer rust eker... en bat*, is dat: *zij bevond zich*, *zij was geruster en beter of zij gedroeg zich*? Het een zoowel als het ander, mag men antwoorden, maer eigenlijk het eerste. Het Lat. heeft mede zoo: *quietiusque habuit postea*, wat bovendien een græcismus is door de uitlating van het refl. *se*: *quietiusque habuit*. Het Goth. liet het ook uit: *thái ubilaba habandans*, oi *κακῶς ἔχοντες*, Marc. 2, 17, letterlijk: *de kwalijk hebbenden*, bij Grimm, IV, bl. 934. De geleerde taelkundige voegt er bij: « Aus den späteren « dialecten kenre ich keine verbindung des adv. mit intransitiv « gesetztem *haben*, nur mit *sich hân*, gewönlich *sich gehabt*. Mhd. « *gehab dich wol*!... Auf die frage: *wie gehabt sich*?... wird mit

« *wol, baz, übele, wirs* geantwortet. In Eilh. Trist. 2759 : *wie hát sich diu kuneginne*? Aehnliche höflichkeitsfragen sind : *wie mac?* » *wie vert? wie tuot? wie lebt?* Nhd. *wie gehts? was macht?* » Ik hoop dat ik met die aenhaling velen dienst, niemand ondienst zal gedaen hebben. In alle geval kan het sommigen *leeren kennen* waerin geleerdheid en taelkennis bestaen. Vglk. nog r. 1501, opschr. : ■■■ *dat si haer hadde ind leste iaer voer haer doed* : — *rastleker*, d. i. *rustelijker*, comp. van *rustelijk* dat men bij Kil. vindt, nu *gerustelijk*. Reg. 507 hadden wij het subst. *raste*, waerneven mede bij Kil. het wkw. *rasten* en het adj. *rastigh*, welk hij als Saks. en Sicambrisch (Geldersch) aenstipt. In den Teuthonista *resten*, *restlich*, *restich* en *onrestich*, de laetsten meer in eenen zedelijken zin; *rast*; enz., teekent hij slechts aen om naer *gemack* te verzenden. In 't Lev. v. Jhs. treft men niet alleen *raste*, *rastelec*, *resten*, en *hem* (zich) *resten* (cap. 144 : *rest di*, eeniglijk *rúst u*, fr. *repose toi*, en niet *wees gerust*.) aen, maer zelfs *rosten*, c. 59. Het is misschien goed op te merken dat in 't zelfde boek ook *sos* voor *sus*, en *aldos* voor *aldus* en *solen* voor *selen*, d. i. *zullen* (niet *zouden*) gevonden wordt. Te St. Truiden zegt men thans *reusten*, met een korten eu-klank, gelijk de Franschen hun conj. *que* en art. *le* uitspreken; op veel dorpen slepend : *reústen*. Zou men, om de gansche vokael-ladder te doorloopen, ook niet ergens *risten* zeggen? Het Has-seltsch, dat er den zelfden klank laet in hooren als in *tesch* (*visch*), zou dan den overgang maken. In 't Hoëgd. is 't *ruhē*, *ruhen*. In 't gedicht V. d. Drievoudichede, coupl. 9, heeft men het negatief *ongherast*, d. i., *ongerust*. — *bat*, adverbiale comparat., ook *bēt*, d. i. *beter*. *Bat* en *bēt* staen tot *wel* en *wael*; gelijk *beter* tot *goed*, d. i. deze laetste zijn eigentlijk adject., terwijl de eerste eeniglijk adv. zijn. In 't Goth. is het aen *batiza* (*beter*) beantwoordende adv. (*bats*?) verloren gegaen; in 't Oudhd. had men 't adj. *peziro* en 't adv. *paz*; het Oudsaks. geeft vóór dit laetste *bēt*, zelden *bat*; het Angls. *bēt*; het Oudnoordsch *betr*; het Middhd. *baz*, noch sehr « *gebräuchlich*, » zegt Grimm, III, bl. 594, » *wiewohl das adjectivische bezzet daneben vorkommt...*; die Syntax wird zu unter-suchen haben, ob in solchen stellen *bezzet* und *baz* gleichgültig « *gesetzt werden können?* » Hij komt er inderdaed op terug, IV, bl. 931, maer alleen om ons te zeggen, dat « *bei comparativen* « *adv. und adj. noch unsicherer sind* » (moeyelijker te onderscheiden dan bij den positivus), en dat « *alle sprachen dann*

« gern ins adj. über treten. » Dit laetste bewijst vooral het Nieuwhd., waer de ingekorte adverbiale comparativen nog verder uitgestorven zijn dan in onze tael. Het Nhd. heeft alleen nog *mehr* en *eher* behouden; wij, behalve ons *meer* en *eer* (*ceder*), hebben nog *min* (*minder*). Van *wers* (Engl. *worse*, *slechter*) heb ik ook in onze oude tael weinige voorbeelden gevonden. Echter het vlgde. voorb. (Taalk. Magaz. III bl. 181, vs. 262—63) past geheel te dezer plaats:

Sine sal *te bet* niet doen daer naer,
maer vele *te wers*; dat wet voorwaer.

Kil. teekent het woord ook aen, maer als een positivus, neffens den superlat. *warste*. Van *lanc* voor *langer*: *lanc so mee*, *so lanc so meer*, enz. heb ik meer dan een voorb. aengeteekend.

712. *dan si t. v. dede*, d. i. *zich had*; vglk. r. 627. Voor de twee vlgde. regels vglk. ook r. 217. — *Roke*, voor *reuk* (odeur), elders ook *roec* geschreven, is eenlei met *roec*, ons *rook* (fumée), zoo dat tael en natuerkunde hier overeenstemmen. In de Heim. d. Heim. staet het woord meermaels in de eerste beteek.; echter vs. 1048.

So coemt ene vuchtheit suaer
en *roec*, en vervulet daer
die maghe,

versta ik het in den laetsten zin. van *uitdamming*, *uitcaseming*, (*vapeur*, *gaz*). Vergl. r. 108.

713. Opschr. *Si was gediconghen dat si moeste leven*, zou in het gedicht zelf minder aanmerkelijk zijn dan hier, waer niets beletten kon den infinit. te gebruiken: *si was gediconghen te levene*. Eene ellipsis van *so* (*zoo*: *zoo dat*) kan ik niet aennemen. Vglk. r. 782. — *als een minsche*, staet in verhouding met *van aelmoessenenen leven*, en beteekent hier *arme*, *behoefte trouw*, *bedelaresse*. Men weet hoe nog de Duitscher het woord *mensch* gebruikt, vooral in 't onzijdig geslacht. — *Van almoessenenen*, d. i., van milddadigheden, bermhertigheden, want *ἐλεημοσύνη*, eleemosyna, waer dat woord van afstamt, beteekent *bermhertigheid*, Oudhd. *alamuosan*, bij Othfrid en Tatiaan zelfs nog met den lat. uitgang: *eiemosyna*, *elimosinam*, acc.; Angls. *almes*, *ælmes*, *ælmæsa*, *ælmysse*; Oudn. *aimusa*, *ölmusa*, Graff, I, 238; wat de verschillende schrijfwijzen in onze tael gemakkelijk uitlegt. Z. Kiliaen en al de woordenboeken, alsmede ons Gloss.

715. *dies lichams*, z. r. 10. Het Lat. voegt er nog bij *et sanguinis*, en wijst dus de twee *specien* uitdrukkelijk aan.

717. Ziedaer den eenigsten regel van dit gedicht waer ik mij den zin niet regt weet van te verklaren. Misschien had ik hier nog ~~een~~ onderscheidingsteeken moeten plaetsen achter *sunderlinghe*; dan zou de zamenhang geweest zijn: *eñ sunderlinghe met grooter d. eñ inn.*, en de woorden *te hare salechheit* zouden van deze laetste afgehangen hebben. Wat daer ook van zij, het ware beter dat *eñ sunderlinghe*, welk in 't begin van den naesten regel nog eens verschijnt, hier achtergebleven ware. Wie weet zelfs of er in het afschrijven hier geene vergissing plaets gehad heeft?

719—20. *ginc te Gode*, anders: *naderde tot de heilige tafel*, Vglk. r. 364 ~~en~~ 366.

721—22. *aen den lichame, aen den geeste*, vglk. r. 431. — *als si sede*, d. i. gelijk zij zeide, getuigde.

726. *om te houdene*; z. r. 47. Het Lat., naer mijne hss., heeft alleen: *Proinde nichil. quæ propria reliquerat pro Christo vel ad se jure hæreditario pertinere debebant, uti in cibum vel potum poterat.*

727. *van erve*, gelijk wij nog zeggen *van regtswege*; *van* drukt zeer verschillende betrekkingen uit: *edel van geboorte*, *zwak van ligchaem*, *bleek van schrik*, *eene zaak van belang*, enz. enz. In plaets van *erve* zeide Maerl. *ersachtigheid*, Sp. Hist., I, bl. 219:

Neemstu geen wijf, soesdi messciet;
want na di en blivet niet,
eñ vremde liede sullen mede
deelen dine *hervachtichede*.

Ons klinkt het zonderling in de ooren. Bij Velthem heet het *geerte*, Sp. Hist., II, c. 44, vs. 14. De plaets, die ik hier bijschrijf, behoort ook tot de vlgde. aenteek.:

entie naeste daer, als bedarf,
wilden comen tsinen *geherve*,
na die wet eñ na *biderve*.

Ik spreek echter niet goed dat hier niets te verbeteren ware.

728. *bederve is nut, profijt, voordeel*, zoo als uit het wkw. *doen*, dat het vergezelt, genoegzaam blijkt. Het woord komt overal voor, en niet alleen Huyd. op Stoke, III, bl. 428, maer ook en vooral de uitgever van 't IIIe D. van Maerl. Sp. Hist. heeft er eene lange noot

(Aenteekk., bl. 25—31) aen toegewijd; het bevreemd mij derhalve hoe de kundige uitgever van de Heim. d. H. zich daarmee heeft kunnen in verlegenheid vinden, zoo als blijkt uit zijne aenteek. blz. 446. Het beteekent, volgens de verschillende betrekkingen waer het zich in bevindt, *wat kan of mag of moet zijn, wat goed of noodig gedaen is, wat behoeft; pligt*, in den eigentlichen zin van dit woord, beteekent het nooyt. De plaets, waer de aent. van prof. Clar. toe behoort, moet uit de Varr. alweer verbeterd worden :

dat dese ·II· gebroedere sijn
die gherechte landshere sijn
en die verstanne van sinne;
noch een nemmermeer en gewinne
gheen bederve sonder den andren;
maer si moeten te samen wandren.

Wij zouden zeggen : gerechtigheid en wijsheid (prudencia) zijn twee gezusters die altijd moeten gepaerd gaen en de eene zonder de andere weinig *nut* baren. Huyd., t. a. pl., handelt mede over het wkw. *bederven*, hetwelk, of wel den persoon als subjectum en de zaak in genit., of wel de zaak als subj. en den persoon in dativo bij zich neemt, en in 't eerste geval *noodig* of *van noode hebben*, in het ander *van noode zijn* of enkelijk *nuttig zijn* beteekent.

God moet ons geven dat *ons bedarf*!

is, volgens Huyd., die het uit Limborg aenhaelt. het gene ons *noodig* is; hij ken er bijdoen : of *nuttig*. Met de verzen uit Fl. en Blanc. bijgebracht is het even eens :

Nu es Floris comen daer hi wesen soude :
hem bedarf wel, dat hi hem houde
met sinne, en pense weder en voort;

d. i. nu heeft hij *noodig* of nu zal 't *goed* wezen, dat hij wijs en voorzigtig zij. Huyd. raekt nog andere bijzonderheden aen, die eene lange beschouwing vereischen en, trouwens, wel verdienen zouden, zoo de plaets het toeliet. Het zelfde zal ik ook zeggen van de Aent. op Maerl., die niet vrij van misslagen is; de noot van Bergman op de door hem ontdekte fragm. (Maatsch. v. Leid., IIIe D., IIe St., bl. 263) ga ik insgelijks voorbij. Ik doe alleen opmerken dat *bedarf* een oorspronkelijk impl. is, gelijk *darf* en *dorf*. Wat *derf* betreft, gewoonelijker *derft* geschreven, daer ware ook wel iets op aen te merken, maer ik laet het alweer korthedshalve, en

omdat men voor een gedeelte van de vraag in mijn verslag, blz. 616—619 genoegzame inlichtingen vinden kan. Wanneer echter Huyd. in het vers uit Walewein :

Die niet misdoet, hine dar niet boeten,

dar in *darf* verandert, daer doet hij niet wei aen; beiden zijn even goed; de verwarring, zoo het verwarring heten mag, tusschen *derven*, *derren*, *darren*, *dorren*, ons *durven*, en *derven*, d. i. *bederven*, *behoeren*, is zeer oud, en, wel ingezien, berust hier alles in den grond op een zelfde denkbeeld. Zij verschillen van elkander, wat de beteekenis betreft, gelijk *kunnen*, *mogen*, *moeten* en *zullen*, en *komen* op de zelfde wijze overeen. Wat den wortel aengaet, bestaan zij zelfs elkander veel nader, en, om er dit nog bij te zeggen, de vier laatste wkw. kunnen in meer gevallen derzelver plaats vervangen. Om geen ander voorbeeld te kiezen :

Die niet misdoet hine	{	dar	}	niet boeten,
		darf		
		kan		
		mag		
		moet		
		sal		

geven allen eenerlei zin, en worden ook in 't gemeenzaem gesprek onverschillig gebruikt. — Daer het niet mogelijk is hierbij aen het woord *nooddruft* niet te denken, en verder *bederven* ook *schenden*, *onbruikbaar*, *slecht maken*, of als intransitief, *onbruikbaar*, *slecht worden* beteekent, vrage men zich hoe *nood* en *druft* (*durft*, *dorst*) van elkander verschillen, en in hoe verre *bederven*, in den laetsten zin, met het te voren gemelde overeenstemt. Vlgk. de vlgde. aenteek.

730. in *dranke nutten*; *nutten* transitief, is *gebruiken*, uit iets voordeel trekken; het is geheel subjectief en wordt meest gezeid, zoo als hier, van spijs en drank, van 't geen men neemt, *geniet*, *zich toe-eigent*. Intransitief is het *nut aenbrengen*. *Nuttigen* is slechts transitief en nog meer tot eten en drinken bepaeld dan *nutten*. *Benuttigen* is minder persoonlijk, indien ik zoo spreken mag; men *benuttigt* iets ten voordeele niet alleen van zich zelve, maer ook van anderen; men *benuttigt* al wat men *ter bereiking van zijn doel* dienstig vindt. Tusschen *nut*, adj., en *nuttig*, alsmede tusschen het subst. *nut* en *nuttigheid* moet nagenoeg het zelfde onderscheid gemaakt

worden. Melis Stoke, B. I, vs. 22, plaetste het wkw. *nutten* en het subst. *bederve* in een zelfden regel :

daer si of nutten die bederve,

d. i. *daer zij het voordeel van genieten.*

731. *dat leven... dat*, d. i. *zulk eene levenswijz*, zoo ingerigt, *dat*, enz.; vglk. r. 133: *die gaste, die*, enz. — *Van doren te doren*, in den vlg. r., is de dat. sing.

733. *gemeinlike*, d. i. *in 't algemeen*, zonder onderscheid, en zoo legt de vlgde. regel het zelf uit :

beide van arme en van rike.

Maer hoe is 't geschied dat Geraert hier zonder casus-verbuiging *van arme en rike* en niet, met de *n* van den dat. plur., *van armen en riken* gezeid heeft? Dat het geen scrijffeil is bewijst het rijm, want het is niet mogelijk te onderstellen dat mede in *gemeinlike* eene *n* achtergebleven is, te meer daer Geraert dergelijke adv. op *-en* niet kent. Met *van arme en rike* voor een soort van collectief enkelvoud aen te zien lost men de zwarigheid niet op, dewijl de dat. sing. even zoo wel eene *n* vereischt. Wel is waer dat zelfs in 't Nieuwhd. « *Zwei* « *formelhaft verbundene adj.* zuweilen als ein *zusammengehöriges* « *collectiv* behandelt werden und selbst im obliquen fall unflektiert bleiben, » gelijk Grimm zich uitdrukt, Gr. IV, bl. 499, en hij voegt er de voorbeelden bij : « *klein* und *gross* meldete sich; man hört « *von jung* und *alt* behaupten ; » maer ik twijfel grootelijks of men bij Geraert de slot-*e* van *arme* en *rike*, gelijk deze adj. hier absolutè, zonder artikel of substantivum, staen; enkelijk als een singularis van zwakken vorm moge beschouwen; *rike* alleen, dunkt mij, zou men voor een sing. kunnen aennemen, dat zijne *e* mede in de sterke verbuiging bij zich dragen kan (II^{de} decl. van Grimm); maer dan moest er *van arm en van rike* en niet, zoo als thans, *van arme en van rike staen*, en dan ging de maet te niet. Ik houd het dus voor een meervoud, en het weglaten der verbuigings-*n* schrijf ik niettemin ook toe aen het algemeene, het « *formelhafte* » der uitdrukking. In 't enkelvoud zijn zeggingen als deze : *te lande en te water, van hoofd tot voet, te voet en te peerd, van water en brood leven, met spijs en drank, met schild en speer, uit mond en neus, van tijd tot tijd*, enz. overal te vinden. Wien dit niet voldoet, zie of hij zich beregtigd kent om in Geraerts tael eene dier zeldzame inkortingen van den

dat. plur., waarvan Grimm, IV, blz. 303, e. en 482, in de noot. en elders, melding maakt, aen te nemen, of hij make er een enkelv. van.

733. *leese*, leefde zij. In den vlgdn. r. *daeromme*, om datse, enz. kon het tweede *om* achter blijven, d. i. ondervverstaen worden. De constr. verschilt niet van diegene waer het demonstr. *dat* de conjunctie *dat* aenvoert. Z. r. 731—32.

738. *dier aelmoesene dat si leven woude*. Ieder woord van dezen regel is merkwaerdig : *dier* voor *wier* hebben wij reeds meermaels gezien, zoo wel als *dier dat*; maer van den casus instrumentalis of zoo men wil, van den genit. die hem vervangt, zien wij hier het eerste voorbeeld : *aelmoesene leven* in plaets van : *van almoesenen*. Bij de overige wkw., dien wij een genit. partitivus toegekend hebben, stond deze tegen den acc. over, terwijl het wkw. *leven*, als intrans., nooyt een waerlijk objectiven acc. kan bij zich nemen. Het klein getal van voorbeelden dat Grimm daervan uit het Oudhd., het Oudsaks. en het Middhd. bijbrengt, getuigt dat ze tamelijk zeldzaam zijn moeten; echter is hem ook deze bijzonderheid niet ontsnapt. Z. 's mans Gramm. IV, bl. 672, 13. — Wat geschreven is, is geschreven; echter vraeg ik nog of de Schrijver hier, door een soort van attractie, *dier*, d. i. *wier*, en dus eigenlijk *van wie*, niet zou kunnen geplaetst hebben voor *van dier*, d. i. *van wier*, met verandering van de betrekking, die dobbel was, in eene enkele! — *woude* heeft hier den zin van *geweerdigde*: het was eene gunst die zij niet onverschillig aen iedereen bewees. Men zal derhalve het woord *gemeinelike*, r. 733, door den regel die er op volgt streng te bepalen hebben, als of daer stond: zonder onderscheid of zij arm of rijk waren, zoo wel van armen als van rijken, d. i. zonder deze of gene klas van lieden opzettelijk uit te sluiten, maer toch niet zonder te zien van wien zij iets had. *gemeinelike* is dus niet *van allen*, *van alle rijken* en *van alle armen*. — Moet *els leven*, in de verzen van Maerl. bij r. 630 aengehaeld, ook genomen worden voor *van iets anders* of is het eenvoudig *anders*, op eene andere manier?

739. *de sake*, d. i. *de oorzaak*, *de reden* — *meest* zou kunnen beschouwd worden als een onverbogen adj. achter zijn subst. geplaetst (*de sake meest* voor *de meeste*, d. i. *grootste sake*), maer dat ware al te hard; het is een adverb.

740. ~~van~~ Gods geest, onverbogen dativus. Z. r. 399, 733, enz. — *dat, dat, dat* hangen ieder van het onmiddelijk voorgaende af, *om dat* van 't geheel. — *met (daer met)* voor *mede*, adv. Vglk. r. 743. — *te penitencien*, dat. sing. — *als si dede*, versta dit als of er stond: *en dat deed zij ook*, zij bragt ze tot betering. Maer waerom worden hier *die sondere* vermeld? Waerschijnlijk omdat veel lieden verwonderd waren dat zij van kwade menschen aelmoesen ontving. Doch hoe kon zij, met hun aelmoesen te vragen, de zondaren verveeren, dat is, van de zonde afschrikken? Het antwoord daerop moeten de twee volgende cap. en het slot van het boek ons aanwijzen.

745—48. De hoogst vrije wending van dezen volzin moet iedereen treffen: hij begint met een subjunctief-demonstratief *dat*, en ineens wordt hij hervat met een relatief *daer*. Om regelmatig te zijn had hij op deze wijze moeten aenvangen: *Si seide oec, dat engeen dinc was dat God meer t. g. dwonghe en daer hi*, enz. — *onderlinghe*, d. i. *onder elkander*, de een jeghens den anderen. *Onder*, in de samenstelling had bij de Ouden dikwijls eene beteek. van wederkeerigheid (*invicem*); Fl. en Blanc., vs. 322:

Si onderminden hem verholenske,

d. i. *zij minden elkander*; en zoo op ander plaetsen *onderlagchen*, *ondercussen*, *onderspreken*, *ondermoeten*, *onderslaen*, *ondersteken*, enz., d. i., *de een den anderen*, *onderling*. Zie daerover eene lange aent. bij Huyd., M. St., II, bl. 310—12. — *Over linghe* heb ik elders iets aengeteekend. — *dan dat si waren*, heeft hier eene voorwaerdelijke beteek.: *dan indien of wanneer zij zijn* of, indirekt, *waren*. — *des armen sondaren*; over de verbuiging *armen*, *sondaren*, z. Grimm, I, bl. 751, en 688—89.

749—52. Wie is die *vroede*? De Bolland. zeggen het niet, en ik kan hem ook niet aanwijzen, ten zij het Boek van Tobias gemeend ware, IVe Hoofdst., vs. 11 en 12, of XIIe Hoofdst. vs. 9, of eindelijk Ecclesiastic., XXIX, vs. 13. Het Lat. zegt: *juxta illud viri sapientis: Nunquam misericordia, nunquam pietas potuit non in bonum claudere ultimum diem*. Liever dan tot verder gissingen over te gaen, zal ik hier eene plaats bijschrijven uit de Dietsche Doctr., waer de zelfde spreuk met ander woorden voorgesteld wordt, B. I, vs. 740 vlg.:

Altoes hebt, in elke stede,
op die arme onfermechede,
.....

eñ doeght met hem; sekerlike
ghi hebt daer omme hemelrike.

. . . . .
want aelmoessene verloessen can
van sonden eñ der doet den man,
eñ si en laet die ziele niet
ter hellen comen, wats ghesiet.
Aelmoessene, voor waer gheseit,
es ene die meeste sekerheit
te comene vore Gods oghen,
als *die Schrifturen* toghen.

Dat hier ten minste door *die Schrifturen* bovengemelde teksten bedoeld worden, zal de vergelijking zeer waarschijnlijk maken, en van den anderen kant uit de vergelijking van den latijnschen tekst van Cantipr. met Geraerts vertaling, zoo als ze hier gedrukt is, zal den aendachtigen lezer reeds gebleken zijn, dat de punctuatie van deze gebrekkig is, en dat het komma, welk achter *onfarmhertcchheit* staet, vóór dat woord, d. i. achter *goede* geplaetst moet worden, — *in goede*, d. i., gelijk wij thans spreken, *in goed*. Het is wat Grimm. de zwakke verbuiging noemt, in 't onzijdig geslacht, wanneer men zijn paradigma verbetert, en den acc. aen den nom. gelijk stelt. Zoo kan men bij Bilderd., Versch. IV, bl. 174, een (sic, niet eñ) *kleine* lezen, voor een *klein*, d. i. een *weinig*, enz.: *In goede besluten*, d. i. *op eene goede wijs sluiten, eindigen*; letterlijk in 't Fr. *clorre* (terminer) *en bien*; het is een latinismus. Ik neem het voor een acc. van 't adj., schoon het anders ook wel, wat den vorm betreft, het subst. in dativo zou kunnen wezen.

752. *leste*, lees *lesten*, daer het Hs. zelfs *leesten* schrijft (sic, met eene, hoewel door later hand, onderstipte e).

753. *Om dat*, is *op dat*. — *te bat*, *te beter*.

757. *want dat* gevolgd door *daer*, in plaats van *want wat aengaet dat*, heeft den schijn van een latinismus (*quod* = *quod attinet ad id quod*), maer is even zoo wel aen onze tael eigen, dewijl het in den mond van 't volk zeer gemeen is: *dat gij hem terliet, daer deedt gij kwalijk aen* (of *in*). Willems miskende deze constr. toen hij in Rein.. vs. 3559, *dat in soo veranderde*:

DAT (W. soo) men dus breket ■ gheleide
DAER ■ sal niemen over die heide
dorven varen nochte ooc keeren.

— Ziehier alweer eene nieuwe (en de hoeveelste?) drukfout: *vrienden* lees *vriende* (Hs.).

758. *werd* is *wordt*, in de oude tael, terwijl *wordt* ons *wierd* of *werd* is. — *inne* kon zoo wel *inn* of *daor* zijn; wij spreken nog zoo (*in*).

760. *te wondere vertrecken*, d. i. *tot wonder of verwondering vertellen*. M. Stoke, B. X, vs. 574 :

Hierom eist, dat ict *vertrecke*.

Men zie ook de Gloss. op Fergunt, op Fl. en Bl., enz. In Rein. moeten vs. 4137 en vlgde :

Neef, die door de werelt sal gaen
moet dic horen *sine vertrecken*,
hi moet hem besmetten en beveleken,

verbeterd worden. Gelijk de middelste regel daer staet, kan hij niets anders beduiden dan : *hij moet dikwijls zijn kwaed hooren vermelden, zijnen staet hooren uiteenleggen*, gelijk men bij *on* zegt; in 't Fr. *s'entendre dire ses vérités*. Daeruit zou volgen dat Reinaert wil klagen over de lasteringen waer hij *on* blootgesteld is. Zoo *in* het echter niet; hij beschuldigt zich integendeel, hij berouwt en verschoont zich tevens, dat hij zich door de wereld en hare kwade voorbeelden heeft laten meeslepen; wat ook reeds de derde regel duidelijk aenkondigt :

hi moet hem besmetten en beveleken.

Vs. 4137 hangt dus met de rest niet te zamen, en om dit te verhelpen lees ik :

moet dic horen, *sien* en *vertrecken*;

of liever met nog meer verandering :

Neef, die door de werelt sal gaen,
moet dic horen, *sien*, *vertrecken*,
en hem besmetten en beveleken :
wie honich handelt, vinger leet;

d. i. die moet veel hooren, *sien* en *zeggen*, waerdoor hij in zonden vervalt. Zoo gelezen stelt deze aenvang in drij woorden den inhoud *in* de verdeling van geheel de volgende rede voor. Vglk. vs. 4163 :

Als ic der werelt werde gemeen,
so vind ic [*daeghlijcks*] veel steen (stronkelsteen?)
in *minen* wech, achter en yoren!
En *als ic sie* die voetsporen, *min*

Zie daer het *sien*; dan volgt het *hooren*, vs. 4176 :

ic hoor dan wat dese of ghene seit, enz.

Eindelijk het *vertrecken*, het *spreken*, vs. 4184 :

Lieve neve, hier leer ic naer, (*sonder dan*)
en ic moet mede loentuten, enz.
 Neve dus moet men hier en daer
nu lieghen, en dan segghen icaer, enz.

Vglk. daermeê de versekine van Hein v. Aken, in 't Belg. Mus. I. bl. 131 :

Lijf, eer en minnen,
 troosten, gbewinnen,
 noet,

(dat is wel nagenoeg de wereld in haer geheel, meen ik?)

dit sijn dinghe(n)
daer om spreken moet.
dicwijls quaet en goet.
 een man sonderlinghe(n).

761. De Ouden en vooral Geraert plaetsten gerne meer adj. zonder conjunctie naest elkander, maer hier belet de overwegende beteekenis van *onverdraeglec* dat men het anders beschouwe dan als een adv. ter versterking dienende van *groot*. — *honger*, in 't Lat. *dorst* (sitim), gelijk in 't opschrift; doch *honger* schijnt uit hoofde zijns wortels, zoo Bopp en Graff het daeromtrent niet mis hebben, oorspronkelijk *lust*, *begeerte* in 't algemeen beteekend te hebben. — Wie zal ons echter verzekeren dat Geraert *honger* te dezer plaats niet dichterlijker gevonden hebbe? of veranderde hij 't welstaenshalve, daer het *water* bij ons zeer gemeen is, en het verhael op een' teug *wijn* moest afloopen?

762. *quam ane*; boven, r. 698, zagen wij *ginc* *dat is* zoo dat.

763. *alst God woude is dat gelijk*, of *wanneer*, of *dewijl* God het woude? het laetste, geloof ik.

764. *vervendelege*, d. i. vol *hoogmoed*; het zou ook kunnen *welustiglijk* beteekenen: z. r. 1374. Daer het hs. hier in den vlg. reg. op 't begin *en* heeft, waer ik *en* heb laten drukken, zou iemand kunnen meenen dat de twee regels te verbeteren waren met *die*

de conjunctie **en** te stellen **en** met in den voorgaenden **r.** een voor
verwendeleke **en** te vullen :

gelopen daer **en** verwendeleke
en alte quaet **en** **en** at.

Ik weet niet of *verwendelijk* ooyt als **een** adj. zou kunnen gebruikt worden (z. mijn Verslag, bl. 471; een subst. *mis-* of *meswende* bestaet echter), de maet **althans** stelt zich tegen die verandering niet; de eerste voet **en** den voorslag **en** dan **een** daktylus wezen :

ge | lópen daer | één ver | wénde | leke.

Maer de uitgang op **e** van *verwendeleke*, in *nom.* sing. masc., is alleen genoeg **en** **en** ons te ontraden. — *sat en at*, gewoone uitdrukking, schoon dergelijke verbinding **meer en** de duitsche tael eigen zij dan **en** de onze. Zoo hebben wij nog : *hij stond en zag*, *hij lag en sliep*, **en** eenige andere spreekwijzen aangenomen. Eene andere uitdrukking is : *hij en te eten* of *etende*, waer in zeker gevallen nog *al* bijkomt. Dan, hier is meer dan **een** logisch onderscheid te maken, **en** ik denk er eens op terug te komen; onder-tusschen vglk. **r.** 165.

766. *drinken*, zelfstandiglijk, vervolgens *drank*; **te** *drinkene* **en** slechts het doel, de bestemming van het onuitgedrukte *icts* daer zij om bad, aangewezen hebben, en bovendien dubbelzinnig geweest zijn : dat zij of dat *hij* drinken zou?

767—68. *gewan genade*. Gewinnen, winnen, is bekomen, krijgen, en wordt **en** wel van zedelijke als andere zaken, **en** zoo wel van goede als kwade gezeid. Hier hebben wij *genade gewinnen*, d. i. *gunst*, *genegenheid*, elders *liefde*, *granschap*. *haet*; **en** ziekte of gezondheid, *geld* of *slagen*, enz. Vglk. prof. Clar., Heim. d. H., bl. 299. Z. ook ons Gloss. — *ondedeghe*, thans zeggen, ik verdool mij, schrijven wij *ondengdig* in alle zinnen, maer dat is **een** mis-verstand. Z. bij Kiliaen *ONDAED*, *maleficium*... *flagitium en ONDAEDIG*, *maleficus*, *nefarius*, *flagitiorus*, *scelestus*. Dit *ondadig* is door **en** soort **en** Umlaut *ondedig* geworden en zoo komt het in 't vlg. opschrift nog **en** voor (*der ondedegher liede*). De kracht van 't voorzetsel *on*, die in *ondengdig* enkelijk negatief is, wordt in *ondedig* stellig afkeurend, gelijk in *onceder*, enz. Zou dit *on* oorspronkelijk verschillen **en** het eerste, of iets gemeen hebben met het verouderde subst. *onde*, dat volgens Bild., Sprakl., bl. 246, *kwade*

beteekende en volgens Kist, Betuwsche Idiot. (N. Wk. d. Maatsch. v. Leid., III. D., II. St., bl. 289, in de Betuwe *ruil*, *morsig* (en *ont* = *onn't? slecht*) beteekent? zou dan ook dit *onde* (maer ditmael adj. en niet meer, zoo als bij Bild., subst.) door Maerlant in zijn Wapene Martijn gebruikt zijn geweest, Str. 46, vs. 9 :

trole is worden *onde*,

d. i. *boos*, *kwaed*, *slecht*, terwijl de hss. *honde* aanbieden, dat bovendien zeer wel met de rest van het couplet overeenkomt? Zoo dacht Willems, van wiens aanteek. op V. Heelu, vs. 91, ik hier gebruik gemaakt heb; maer zoowel omtrent dit laatste punt, als omtrent de voorgaende vraag, vind ik mij gedwongen *neen* te antwoorden. De privative partikel bij woorden die eene goede of kwade hoedanigheid te kennen geven, als *vrede*; *onvrede*; *macht*; *onmacht*, en die zelfs in dat geval iets positiefs aenstippen kan: *onblide*, *onvro*, d. i. droevig, *ongemak*, d. i. Ietsel, kan, bij woorden van onverschillige beteekenis, niet anders dan een kwaden zin geven: de *vrede* het heil zijn altijd iets goeds, de *wil*, eene daed kunnen kwaed of goed zijn; daerom verschillen *onvrede* en *onwil*, *onheil* en *ondaed* gelijk wij gezegd hebben. De proef daarvan is dat, wanneer wij *kwaed weder* willen beteekenen; het genoeg is te zeggen dat het *geen weder* is; zoo ook: dat is *geen leren*; dat is *geen tael*, wat men in navolging der Ouden *onleven*, *ontael* (*wantael*, *bēstaet*) zou kunnen heten.

770. In 't hs. staet *dier si* in plaats van *dier hi* en dit is de eerste zekere schrijffeil die ik aangetroffen heb. — De genit. partit. *dier* dient opgemerkt. Wat *te hebben* betreft, waervoor ~~men~~ zich aen *te hebbene* kon verwachten, moet ik zeggen dat het hs. eene verkorting bevat (*te hebbē*); waerdoor het achterlaten van de verbuigings-*e* te gemakkelijker wordt om uit te leggen, daer de verlengde vormen op *-ene* dikwijls in dit hs. nog eene andere bijzonderheid aanbieden, namelijk dat de *n*, dan zelfs wanneer zij er geschreven staet, nog eens door een schreefje aangeduidt en zoo veel als verdubbeld wordt. Z. de collatie van 't hs. r. 715, in 't opschr. *almoe-sēnē*; 695, opschr. *lerēne*; 633, *wenēne*, enz. Men zou de afwezigheid ~~van~~ die *e* ~~aan~~ het oudere gebruik kunnen toeschrijven, volgens welk *pleghen*, als zijnde een hulpwoord, met den blooten infinit. verbonden werd (Z. mijn Verslag, bl. 608); waeruit men dan verder zou moeten besluiten dat de partikel *te* hier slechts door de onoplet-

tendheid het zij van den Schrijver zelve, het zij van den afschrijver, ingeslopen is. Dan moest de regel op de volgende wijs geschreven en afgemeten worden :

dier hi te | niemanno | hébben en | plach.

Dit zou ons niet alleen de meest gewoonelijke betooning van *nieman* weder geven, maer bovendien nog de niet aengename herhaling van *te* doen mijden. Deze gissing op zich zelve beschouwd zou zeer aennemelijk wezen, indien het gebruik van *Geraert*, van soms de slot-*e*, die geëlideerd moet worden, niet te schrijven, ons niet een gemakkelijker middel aanwees om de zwarigheid op te lossen. Men Vglk. r. 187, 219, 237 en 1882 en men mete het vers af, met een voorslag, als volgt :

dier | hi te nie | manne te | hébbene en | plách.

771. *al luttelken wijs*, *Geraert* gebruikt onverschillig *luttel*, *luttel*; *allettel*, *alluttel*; *allettelken*, *allettelkijn*; *alluttelken*, *alluttelkijn*. Z. Gloss. Gelijk hij hier met den gen. *alluttelken wijs* zegt, zoo schrijft hij, r. 1006; *luttel tromen*; maer r. 1021, *luttelgoed*. Ik laet den lezer beslissen of het overal als adv. staet. Over den diminutief-uitgang *ken* of *kijn*, die zich slechts aan subst. laet vastbinden, wordt in mijn Verslag gehandeld. Het adverbiale *al* verdient hier ook in acht genomen te worden. Ik ken slechts een woord *dat* met *allettelken* in zeker opzigten, wat zijne bestanddeelen aengaet, zou kunnen vergeleken worden, te weten, *allengskens*, schoon het door zijnen vorm en syntaxis grootelijks er van verschilt. — De genit. *wijs* schijnt noodzakelijk van *allutelken* af te hangen; Vglk. r. 1667 :

In den lesten tiden, daer bi
dat si soude inden haer leven, at si
luttel en harde selden *iet*.

Wij zouden een *luttelken wijs* gezeid hebben, gelijk wij verder een *weinigken* of, zonder verbuigings-letter, een *weinigje*, en in dezen laetsten vorm alleen een *kleintje* bezigen. De spraakkundige vragen, die zich hier opdoen, moet ik onaengeroerd laten. — *Nam* en *dranc* zijn hier geen synonyma (*nemen* = *drinken*, gelijk het Lat. en het Fr. in betrek. tot spijs en drank meer gewoon zijn te spreken), maer *nam* is *oetfing*, *nam aen* (niet in, gelijk in *Wapene Martijn*, str. 71 :

die te vele des wijs *INDOET*,

d. i. *ingiet*, *drinkt*.)

772. *ten besten quam*, d. i. ~~een~~ groot goed bereidde en bijbragt; *quam* is hier *uitviel*, *keerde*, in de toekomst. Wanneer wij zeggen dat iets ~~een~~ *goed* of *wel kwam*, dan beteekenen wij enkelijk dat het ons *hielp* en eene reeds tegenwoordige moeyelijkheid uit den weg ruimde. Het onderscheid is, zoo men wil, verre gezocht, ~~maar~~ het is wezentlijk. De gemakkelijke wending van de vlgde. regels verdient opgemerkt te worden.

776—77. *ontfaen*, is *ontfangen* en *sier*; dat. fem., *zijner*.

778. ~~een~~ *dan*, d. i. in de ure zijner dood (des doods). — *comt te spade*, te laet, d. i. onnuttig word. — *Opdat*, in den vlgdn. r., is *indien*, en daer de Ouden voor *indien* ook *of* zeiden, blijft na te zien hoe ~~verre~~ *opdat* van *ofdat* oorspronkelijk verschilt. Ik weet wel dat *opdat*, ontleed, geven zou, zoo als Geraert zich r. 278 uitdrukte: *op deze voerwerde*, of gelijk in Rein. staet, vs. 1612: *op sulc convent*, dat, maer dan blijft het altoos aenmerkelyk dat ~~men~~ nimmer *opdat*, dat, met de conj. naest het demonstr. vindt, gelijk dit met *indien*, dat zelfs *omdat*, dat, (Maerl. aengehaeld onder r. 650) plaets grijpt. Vglk. boven r. 66. Zou dit reeds een stap wezen tot het gansch onderdrukken ~~van~~ de algemeene bindpartikel, gelijk wij thans ook in den vlgdn. regel, met uitlating van *dat*:

Wi (*hoe*) *qualec* hi (*ook*) heeft (*hebbe*) geleest.

Zeggen zouden, ~~en~~ niet *wi qualec* dat?

781. Opschr. *Hoe dat haer te moede was*. Voor *hoe* dat heeft men in den voorgaenden r. *wi* (d. i. *wie*) *dat*. — *haer* is ~~een~~ *dativus*. — *moede*; *moet* (*moed*) heeft bij de Ouden al de beteekenissen van het Grieksche *ὑπος*; het bevat den geest en het hart ~~alle~~ alle hante aendoeningen ~~en~~ bewegingen. *Gemoed*, schoon van ~~een~~ minder uitgestrekt gebruik, is het zelfde woord met het voorzetsel *ge*, dat er een soort van collectivien zin aen geeft, en het daerdoor minder op alle bijzondere gevallen toepasselyk maekt. Op vele plaetsen kon het ook vervangen worden door het woord *sin* (*zin*). Z. r. 1000, en vglk. mede ~~en~~ dagelyksche uitdrukking: *goed* (wel) of *kwaed* (kwalijk) *gemoed zijn*, als met een participium, schoon zij eerst wel onpersoonelyk en met *te gemoed*, *te gemoede* zal gevormd geweest zijn. Dit participium, dat een wkw. *moeden* voor *aenuoedigen* zou onderstellen, bestond echter reeds bij Maerlant ~~en~~ welligt lang voor hem. Z. Heim d. Heim., vs. 1413:

hi (de wijn) maect den mensche *sterc gemoet*,
 hi doet oec menich ander goet;

en Sp. Hist., I, bl. 262 :

Philipp wart hier omme *fel gemoet*, enz.

Ons gemeen dat geerne met de tael speelt, maekt er zelfs *gemoetst*, d. i. *gemutst* van, en zegt verder van iemand die zich buitengewoon moeyelijk of togevend toont, dat hij *zijne kwade* of *goede muts op* heeft. De zelfde spreekwijze als hier bij onzen Schrijver staet ook in Reinaert vs. 1763 :

Nochtan dedi als die onvervaerde,
hoe so hem te moede was ;

d. i. hoe het bij hem ook in 't hart gesteld was, al was hij zoo gerust niet als hij wel schijnen wilde. Taalk. Magazijn, III, bl. 178, vs. 233 :

dies was Vulcane te moede sware

wordt door 'tadv. *sware* bestemd; het geen in Reinaert en bij Geraert door het indirect ondervragende *hoe* onbepaald voorgesteld is. Zoo ook in de fragm. van Ridderromans door Jonckbl. uitgegeven, fragm. I, vs. 1133 :

dies was hem te moede swaer ;

en vier regels verder :

Ogier die dat heeft vernomen,
was te moede harde wale,
 en voer jeghen hen daer dale, enz ;

waer *Ogier* onverborgen staet voor *Ogiere*, gelijk fragm. II, vs. 883, *Emont* voor *Emonde* :

dies was te moede swaer
den stouten coninc Emont.
 dat Karel so langhe stont.

In Waléwein (Meijer, Nalez., bl. 82) :

Hem was te moede vele sochter
dan te voren.

In Wapene Martijn, strophe 29 :

Dander, al waer al ghelt die vloet,
 en vloet hem in sinen moet,
 hem sou noch also sere
 dorsten alst dede ere.

waer de heer Siegenbeek en na hem prof. Clarisse *moet*, in de aengewezene beteek. van *gemoed* nemen, zij het mij toegelaten in *moet* niets anders dan eene dichtertlijke ontstelling van *mond* te zien, gelijk *stont* (*hij stond*, een wkw., wel is waer) op duizend plaetsen in *stoet* veranderd is alsmede *stonden* in *stoeden*. Huyd. op Stoke, II, 81. Zoo zijn *klont* en *kloet*, *lont* en (*ge*)*loet* (gloed), die tot de gewoone tael behooren, niettegenstaende zeker klein verschil van beteekenis, misschien twee en twee een zelfde woord. Deze analogie wordt bovendien nog bevestigd door het Angelsaks. *mudh* in 't Engl., *mouth*, gelijk ik mede *toet* voor *tand* (Angls. *toth*, Engl. *tooth*) gelezen heb, schoon ik de plaets thans niet weet-aen te wijzen. Ware de beteek. van 't woord *moet* door hetgeen in die strophe voorgaet en volgt niet op het zekerste aengewezen, zoo zou liever dan met die geleerden den goudstroomenden *vloet* in iemands *gemoed* te doen *vloeyen*, door eene verbetering den tekst willen te hulp komen en *scoet* (in *sinen scoet*, Lat. *in sinum*) voor *moet* schrijven. Vlgk. Str. 27, vs. 5. In de Heim. d. Heim., vs. 156

Doe worden si in sulken moet,

steekt de constructie sterk af tegen de onpersoonelijke die wij straks gezien hebben en volgens welke hier zou kunnen slaen: *doe wart hen so te moede*. Men z. op die plaets de Aenteek. van prof. Clarisse (bl. 207—8), zonder echter zijne uitlegging van *moete*, vs. 1216, aen te nemen. De Dietsehe Doctr. heeft iets tusschen beiden, II, vs. 1952:

Alse vrient vriende mesdoet
eest hem sware (l. swaerre) in-den moet-
dan oft hem een ander dade;

en in Rein., vs. 1041, nogmaels iets anders:

ic sal ene vaert bestaen,
die mi doet swager in minen moet:
God gevere mi af al goet!

waervoor men in den Hoofd. Reinhart leest, vs. 74:

mir ist swaerze muete.

De verklaring van Willems laet ik onaangeroerd. In den Leken Sp., B. II, c. 28, vs. 31, tref ik den dat. sing. *moeten* als van een subst. fem. *moete*-aen:

Doe liepen daer. . . . .
die jonghen met goeder moeten,
ende custen Jhesus Cristus moeten;

Dit woord schijnt daer voor *moeyten* te ~~staan~~ in de beteek. van het fr. *empressement*. Daer de arbeid van den kundigen uitgever van dat werk eerstdaegs ~~start~~ voltrokken te worden en welligt nog zal verschijnen eer deze mijne aenmerkingen zullen ter perse komen, onthoud ik mij van alle verdere uitlegging. Ik doe alleen opmerken dat de lezing volkomen zeker is; al de hss. stemmen er in overeen, en, wat alle vermoeden van bederving verwijderen moet, de zelfde uitdrukking bevindt zich reeds in Maerl. Sp. Hist., D. I, bl. 226, vs. 25:

Diogenes quam tote Platone,
die rike was en harde scone,
sijn bedde ghedect met goeder moeten,
daer ghinc hi up met moderighen voeten, enz.

waer men echter in den tweeden regel *harde* in *hadde* veranderen en het komma achter *scone* uitschrappen moet. De heer M. de Vries die ons mede de fragmm. van Barlaam en Josaphat geschonken heeft, zal welligt hierbij ook het vl. 175 van 't II° fr. indachtig worden, waer insgelijks *gemoet* (*occursus*) als fem. staet:

hinc quam in langhe in onse gemoet;

en ons daerover zijne meening mededeelen; want in Reinaert vs. 1055 en op meer ander plaetsen in het onzijdig. Daer ~~moet~~ (*animus*), *gemoet*, (*occursus*) en ~~moet~~ of *moeyte* (*solicitude*, enz.) drij zoo wel van oorsprong als van beteekenis gansch verschillende woorden zijn, ~~had~~ ik misschien hier van het een tot het ander niet mogen overspringen; maer ik heb willen doen zien hoe veel onzekerheid er voor ons nog bestaet omtrent de geslachten in onze oude tael: het wordt tijd dat onze jonge school hare aendacht daerop beginne te vestigen. Daerom voeg ik nog bij de voorgaende voorbeelden een ander uit Maerl. Sp. Hist., D. III, bl. 109, vs. 62:

Daer du, met dire overmoet,
so meneghen ~~men~~ daets ont'iven:

het welk mede tot deze vraag behoort. — *Aelmoesene* ~~men~~ heeft een zonderling voorkomen wanneer men de wijze van declineren en construeren der Ouden uit het oog verliest; ~~men~~ men vglke. r. 788; *aelmoesene* blijft niettemin eene metonymie.

781. In den tekst: *waer bi*, d. i. *waer om*, *waer door*.

782. *gedwongen dat si bat*, in plaats van ons *gedwongen te bidden*;

z. r. 715. In den vlg. reg. kan het onverbogen adj. *oppenbare*, in : *der oppenbare sunderen*, naest het verbogen *ondedegher liede* van 't opschr., iemand bevreemden, en met regt; ook staet er in 't hs. niet *oppenbare*, gelijk ik onbedachtelijk liet drukken, maer *oppenbaerre* (sic), welk eenerlei is met *oppenbarer*. Vglk. *haerre* = *härer*, enz.

Discite GRAMMATICAM moniti et non temere...!

Een ander berouwende moge op zijne heurt het vers ter voldoening voor *zijne* schulden aenvullen! — *oppenbaerre sunderen*, in 't Lat. *publicanorum*.

785. *qualec gewonnen ocht tonrecht* (te onrecht) *bleven* (gebleven). Het Lat. heeft alleen *injuste acquisitum*, en ik zag met genoegen die tweede wijs van onregtveerdige bezitting door Geraert er bijgedaen: hij was geen bloote rijmelaer.

786. *in aelmoesen*, dat. sing.; het woord was Oud- en Middhd. neutrum, doch Oudsaks. femininum. Z. Grimm, III, bl. 560. — De constr. is in eens veranderd; om met het relat. voort te gaen, had hij moeten zeggen: *iet... dat qualec gewonnen was... en haer... was gegeven*; thans verbindt hij het laetste deel conjunctivè met: *als si ict at (en als of dat haer... dat was gegeven)*; dat op de laetste plaats is demonstr.

787. *van doeghden niet arme*, omzetting met het adj. in den zwakken vorm, voor *niet arm*; *van doeghden*. — *niet arm*, d. i. rijk, door een soort van euphemismus in 't Gr. en in 't Lat. zeer gebruikelijk. Z. Dumarsais, des Tropes, en Châteaubriant, *Génie du Christian.*, over de negative spreekwijzen.

788. Indien Geraert een Vlaming geweest ware, zou hij welligt, voor *vorschen*, *puten* (in de latere spelling van Kil. *puyten*) geschreven hebben. — *Van serpenteu dingeweide*, omzetting voor *de ingeweide van serp*. Het voorsetsel *van* staet hier alleen om de maet; hij kon anders even zoo wel met onderdrukking tevens van het lidw. zeggen, gelijk in den voorgaenden reg.; *serpenteu ingeweide*. Kiliaen heeft *inghewand* en *ingheweyde*, het laetste als Sicambersch aangegeven, wat de Teuthonista bevestigt, waer alleen *dat ingeweide* of *ingeweyde* staet, geen *ingewant*. — *Want*, anders *waed*, *wade* (weede, weide) is dekself, bekleedsel, om-, in- en voorwindself of *hangsel*. Daer vandaen *doek* (*lijnucand*, *lijnucad*, Limb.: *tijret*, d. i. *lijnuced*) en *muer*, maer eigenlijk: omhangsel en beschutsel

van een vertrek , bekleedsel , hangende tapijt. Z. bij V. Hasselt , op Kil. , onder *ghewand* , *camerghewant*. — *Gewand* , kleeid ; *ghewand van 't schip* , Kil. , *armamenta* , enz. *Ingewand* of *ingeweide* is dus alles wat het ligchaem van binnen bekleed. Het uiterlijk *gewand* of *gewaed* zijn de kleederen. Ook de *kuiten* als een natuerlijk bekleedsel van de beenen beschouwd hieten *wade* , Teuth. ; bij Kil. *waede* en *waeye* , i. *braede*. *Wam* , ~~wamm~~ *en wambuis* hebben wellicht geen anderen oorsprong (*wade* , *wadem* , *wam*). Wegens het laatste blijft er mij nauwelijks twijfel over. Wat de rest betreft , durf ik zoo stout niet spreken , omdat dit Grimm tegenspreken ware , die Gramm. , III , bl. 446 , *wát* , *wád* , enz. van *gewant* stellig onderscheidt , dit laatste van *winden* afleidende , hetgeen *ingedompte* bij Plantijn naest *ingewant* en *ingeweyde* misschien bevestigt. Het is in alle geval zeker dat de verschillende wortels met elkander verward zijn geworden. — *verslant* , oud impf. sing. van *verslinden* , plur. *verslonden*.

790. *te hant* , dadelijk , elders *al te hant* , nu *thans* , met den genitivus-uitgang , schoon ■ den dativus had moeten beschutten. Het woord staet overal aengeteekend ■■ verklaerd. Zie niettemin Grimm , naer wien men alleman altijd verwijzen mag , Gr. III , bl. 143 , 1. met vergelijking van bl. 105 , in 't begin ; bl. 148 , in 't midden en 152 , 3 ; en over den onverbogen vorm ■ *hant* , Middhd. *se hant* , IV , bl. 466 , 4.

791. Vglk. r. 429. Mij vermoeden , dat *met kinde* tot het wkw. moet betrokken worden , vindt bij Maerlant zekeren steun in de uitdrukking *met kinde worden* , voor *zwanger worden* , Sp. Hist. I , 262 en II , 208. — *arbeit* , Fr. *travail* , *mal d'enfant*. Reg. 612 is *sonder arbeit* , zonder moeyte.

793. *wat haydi met mi* , d. i. *wat doet gij met mij* , *wat hebt gij voor of wat zijt gij voornemens met mij* ? Den vorm *haydi* voor *hebdi* , reg. 1046 , 1797 , *hebt ghi* , tref ik hier voor de eerste mael aen ; maer dat wkw. ondergaet , in de onderscheidene dialekten , meer andere wijzigingen ■■ vorm , welke het menigvuldig gebruik ook al vroeg in de boeken ingevoerd heeft. Limburgsch klinkt de IIe pers. plur. *hédje* , op de grenzen van Brabant *hèdde*. Grimm heeft de onderscheidene verkorte vormen van het hulpw. *hebben* voor ons Dietsch niet kunnen nagaan , gelijk voor het Middhd. , Gramm. I , bl. 966 , 5) ; de vergelijking echter van het een met het ander zal

niet zonder nut wezen. Het Lat.: *O Christe, quid agis mecum?* neemt omtrent de hier gegeven verklaring allen twijfel weg; anders zou *haydi*, wat den vorm betreft, bezwaerlijker wat den zin betreft, ook tot *hayen*, bij Kiliaen *haeyen*, zoowel *koesteren*, *heffen* (Plantijn), als *doorstaen*, *verdragen* beteekenende, kunnen gebragt worden. Aen *haggen*, d. i. *kijven*, zou ook kunnen gedacht worden en in den uitersten nood zelfs aen *heyen* (*heien*).

794. *waer om so*; dit *so* is hier en r. 801, zoo veel als *dan*, ook, en vindt zich nog terug in 't Engl. *what so ever*. Men zeide insgelijks *wat so* of *so wat*, *wie so*, *so wie so*, *so waer so*, enz. Zie eene goede aenteek. hier over bij Huijd. op M. St., I, bl. 44 alsmede bl. 458. Soms vindt men *so* met het pronom. interrog. of indefin. of met het adv. samengetrokken en tot de bloote π versmolten, bij voorb. Heim. d. Heim., vs. 72:

eñ marke oec die persone.

wies hi wardich es van lone.

Deze regels werden door prof. Clarisse, indien ik zoo zeggen mag, goed verstaen en kwalijk uitgelegd. *Wies* is, ja, *wie so*, maer *wie* moet als adv. voor *hoe* genomen worden, en dan zal *hi* niet meer overtollig wezen, maer slechts eene getalverandering, zoo men *die persone* als een mannelijk meerv. beschouwd, of eene verandering van geslacht, indien *die persone* een vrouwelijk eenv. is. Het een is zoowel als het ander eene verbinding naer den zin, die de strenge spraekkundige overeenkomst doet verwaarloozen. In het eerste geval wordt het algemeene of collective, dat in 't voorschrift bevat was, tot iederen enkelen persoon in de toepassing bepaeld, hoedanige constructien in de oudere dialecten van onzen taelstam niet ongewoon waren (z. Grimm, IV, bl. 196); in het ander gaet men van het spraekkundige geslacht tot het natuerlijke over, hetgeen men eene construct. $\pi\alpha\varsigma\ \tau\acute{o}\ \sigma\eta\mu\alpha\tau\iota\sigma\mu\epsilon\nu\omicron\nu$ heet. Z. Grimm, III, bl. 321, 323—24 en IV, blz. 266, vlg. Op de tweede plaets verwijst hij zelf naer Bilderd. Geslachtl. d. Naamw. bl. 75 en 76. — *pjndi*, hier transitief, *pijnigt gij*; elders ook intrans. M. Stoke, B. VIII, vs. 577:

(hi) *pjnde* vriende int lant te maken;

en Maerl. Sp. Hist., D. III, bl. 64:

alse die *pjnde* na hem ghevene

elken (*teken?*) van yulmaecten levene;

beide plaetsen echter zijn bedorven. Voor dit *pijnen* heeft Maerl. in 't zelfde boek, bl. 66, *hem* (zich) *pine doen*. Vlgk. Heim. d. Heim., blz. 313—16. — *sus sere*, d. i. zoo zeer, zoo fel.

795. *Mettien*, d. i. *met dien*, vul aen, woorden of dingen; elders *metlesen* of *met desen*, als in Rein. vs. 1082 :

Dit wert Tiberde getoghet wel
eer die line wert gelesen.
Ten ende en *met desen*
sprac Reinaert : Neve, enz.

welke plaets, door Grimm en Mone niet verstaen, door Willems geheel verkeerd onderscheiden en verklaerd werd. Daer ik er eens op terugkomen moet, zal ik alleen zeggen, dat *de line lesen* met de school en de plak niets gemeen heeft; het is eenvoudiglijk *het rlas uit den grond rukken en inzamelen*. *Lijne* (sic) staet bij Kil. en is in Bilderdijs geslachtl. als plant vrouwelijk. De zin is dus : eer nog het jaergetij voorbij was. *Ten ende en met desen*, is eene dubbele overgangsformulle : *eindelijk en daermee sprak R.* In Mieris, Chart. D. III, bl. 134, leest men zelfs, in een stuk van 1361, *daer en tenden*, gelijk men *daer entegen*, *daer entusschen*, *daer enboven*, *daer enbinnen* heeft : « *Dat sullen si hem wt doen reyken ende hem wedergheten*, ENDE DAER EN TENDEN *sullen si hem gheten voer sinen onluste*, » *vijsfende twintich schilde*. » Z. Gloss. op *Tenden*. Andere voorbeelden van *met desen* zijn, Belg. Mus. 1837, bl. 332, vs. 207 :

Die grave vrachde haer *met desen* :
wie es die jonghe nonne [en die] smale?

en nog eens vs. 270 :

Amen, » seide die abdisse; *met desen*
heeft die joncfrou haer ghetide ghelesen.

Bijlagen op Reinaert in Willems' uitg., bl. 292, van boven :

. . . . . en *bi desen*
est goed in *soeden* gheruchte wesen;

d. i. *en bij gevolg* is 't goed eenen goeden naem te hebben. Het blijkt uit deze voorbb. dat de beteekenis kan zijn *daerna*, *toen*, *daerom*, enz.; *mettien* is veel gemeender en wijst gewoonelijk eene onmiddellijke opvolging aen. — *der vrouwen name*, z. r. 397 en 163.

796. *clopte aen*; *aen* iets *schrijven*, *slaen*, *cloppen*, voor *op*, was oudtijds de meest gewoone manier van spreken. Z. *Messenger des*

sciences et des arts, 1836, mijne aenteek. op Rein. vs. 93. Wij *kloppen* ook nog *aen de deur* en niet *op de deur*, wanneer wij slechts willen binnen gelaten worden. — De onderscheiding : *borst en lichame* ■ ook in het Latijnsch originael : *pectus et corpus*, d. i. *et totum corpus, ipsum corpus*.

798. *jammereghe*, noch Plant., noch Kil., noch de Teuthon., noch Olinger (Weiland bezit ik niet) hebben dat woord; allen kennen slechts *jammerlijk*, ieder in de hem eigene spelling. De Teuth. legt dit uit door *ongewellyph*, welk eene drukfeil is voor *ongerellyph* (ongevallig), en dit weder door *arm, onselich*, enz. — *en hoe geberdi sus?* vglk. Karel d. Gr., 1° fragm., vs. 238 :

- Hulpe God ! ■ seide die vrouwe,
- EN wānen comt deze ontrouwe ? ■

en zoo nog elders, als vs. 161 :

- O God, Here van hemelrike,
- EN hoe ben ik hier toe comen, enz.

Ook in Walewein, vs. 6285 :

- Mi dinct ghi sijt al onbedacht;
- ja, EN siedi wel, hēt es nacht,
- waer soudic herberghe soeken ?

Dit nadrukkelijke *en* kent ons volk nog in dusdanige vragen van verwondering, enz. — Ik heb reeds in eene vorige aenteek. gezegd dat al die vormen, als hier zijn *haydi; pijndi; geberdi*, enz. tweede personen van 't meerv. zijn; *geberdi* is *gebērt* (*gebeert, gebaert*) *ghi*. Z. r. 812, vlg. Het subst. was *de gebare* of *gebere*, vrouw.; zie eene goede aenteek. van Huyd. op M. Stoke, H. bl. 33, vlgde., waer voorbeelden zijn van *in dier ghebare, in welker ghebare, die selve ghebare*, enz. en daer neffens *na eens leeven gebare*. Hij vraegt mede waerom wij thans alleen *het gebaer* zeggen en niet *de gebaerte*, gelijk van het oude *de gedane* ons *gedaente* gekomen is (en zoo van *lieve, liefde* (liefte), ■ ■ ■ *menighe, menigte*, enz.)? Ook prof. Clarisse schonk ons eene aent. op dat woord, Heim. d. H., bl. 400, maer hij schijnt in de (bij vs. 1272) aengehaelde plaets van Jan v. Heelu, Slag v. Woeringen, vs. 1998 :

- Daer bereidde hem yegelijc
- met targe ende met swarden
- te storme te gane, ende gheberd-ⁿ
- ocht sijt thant soudē winnē.

het impf. *gheberden* als een subst. aengezien te hebben, welligt omdat hij niet opgemerkt had dat op het collectief *yeghelijc* ook het meerv. kon volgen. De zin is : *eñ si gheberden*.

799. *Wat wildi bgeren*, d. i. *waerom begeert gij?* deze omschrijving, die *het begeeren van den wil* doet afhangen en vervolgens het in zeker wijs tot een *kiesen* maekt, verdient opgemerkt te worden. — *bgeren daer*, enz., d. i., *datgeen waer*, enz.

800. *soud* is *moest*, *zoudt moeten*. Men weet dat *zullen* oorspronkelijk *schuldig zijn*, *moeten* beteekende, en het gebruik van 'timpf. in een voorwaardelijken zin is even zoo bekend. *Zullen* bekleedt soms te gelijk de plaats van het tweede wkw. gelijk wij boven, r. 627, van *doen* zagen. Dietsche Doctr., II, vs. 2901 :

Men vint van hondert cume een man,
die sine rijkheit besitten can
wel te poente, *alse hi soude* :
dits gheproeft menechfoude ;

d. i. *als hij zou moeten doen of bezitten*. Hoe veel wkw. vervangen door één alleen!

801. *dees onrein dinghe*, acc. plur., adj. onverbogen.

802. *Dat was haer pine sonderlinghe*, versta : *dat was haer* (dativ., voor *haer*) *eene sonderl. pine*. Daer in onze tael geen adject. of adv. *pine bestaet*, kan het noodzakelijk niets anders dan een subst. wezen. Ik merk dit aen, omdat in veel ander gevallen het onderscheiden, tusschen adv., adj. en subst., veel moeyte inheeft. Z. r. 1054.

803. De zamenhang is : *Het was voor haer eene sonderl. pine*, dat *si iet af*, enz. — *dat* is hier eene conjunct. die door *wanneer* zou kunnen verplaetst worden, met dit eenig verschil, dat het eerste, stilliger en algemeender, de zaak, de daed van te eten, op haer zelve beschouwt, en dat *wanneer* meer op den tijd, op het herhalen van de daed in den tijd, ziet. — In den vlgdn. r. is in *van onrecht goede* het adj. onverbogen gebleven, het moest aeders zijn : *van onrechten goede*. Vglk. r. 421, 644, 1366, enz.

806. *daer af*, t. w., *als si eneghen s. iet bat.*; *daer af* kondigt dus slechts het volgende aen en kon ook wegblijven. — Men merke den acc. *iet*. — In den vlg. r. *eñ haer*, d. i. *eñ als haer*. Vglk. r. 786.

809—811. De uitlating van het regimen bij de absoluut gebruikte wkwoorden *ontsegt* en *nam* maakt hier de constr. duister. Zie hier het gevolg en den samenhang : *Op eenen tijt dat haer (iet) een sonde ontsegt was, geviel (het) hare, dat si heme (dat) met crachte nam.*

813. *als* en *dat sake*. Het genitivische *als* voor het accusativische *al* komt in deze conjunctive uitdrukking meermals voor: In Barl. en Josaphat, Fr. I, vs. 168 :

dat ben ic, *als* ben ic anders cleen,

mogt de heer M. de Vries het niet willen verbeteren. Vglk. r. 838 en 1018 en zie verder het Gloss. op *sake*; vglk. mede *als en als*, bij Huyd. op Stoke, II, bl. 557, voor *al en al* (of kan men misschien in beide spreekwijzen *als* voor eene apocope houden van *alse*, *also*? Hoe zal men dit toepassen op reg. 838 :

ALS warden haer hooften onghelije,

waer *als* zoo bloot alleen staet ?) Wij hebben ook omgekeerd *al* gezien voor *als*, r. 408, waer in de aent. verkeerd III in plaats van III gedrukt staet. Ik doe er hier een ander voorb. van bij uit het Lev. v. S. 12, II, c. 22 :

en *al* die vrouwe was cranc,

d. i., *en als*. Over *alsi* dat schier overal in plaats van *als* si staet. en ander gevallen waer de *s* terugwerkt op de voorg. sylb; zie de Inleiding.

814. *ghijs*, d. i. *ghi des* of *daerom*; de genit., in eene causale betEEK., hangt af van *te gemake* : *al is dat gij daer thans niet om te treden zijt, en dat gij het noode geeft, het zal u namaels nogtans niet spijten, en — te gemake*, in 't Lev. v. Jhs. c. 144 : *wes te ghemake*, d. i., *wees te treden*. — *en sal*, reg. 816, is *het en sal*; z. r. 125. — *rouwen*, d. i. *leed, pijnlijk zijn*, negative uitdrukking met sterk bevestigende kracht het tegengestelde beteekenende.

818. *vromen*, d. i. *nuttig, voordeelig zijn*, en in den vlg. r. in *staden staen*, van *pas komen*, *te hulp komen*, *bijstaen*. Na de breede aentl. van Bilderd., Versch. IV, bl. 136 enz., van prof. Clarisse, Heim. d. H., blz. 275, enz., van M. De Vries en J. de Jager, Taalk. Mag., IV, bl. 57—62, om van Meijer, Hoffmann, Willems en anderen niet te gewagen, zou er mij omtrent het woord *stade*, omteent deszelfs beteekenis te gebruik (*bi stade*, bij goede gelegenheid,

op een wel gekozen oogenblik, dus voorzigtig zonder overijling; met *staden*, met *goeder staden*, z. r. 1008; te *staden*, in *staden* en niet. gelijk veelal de Gloss. schrijven, in *stade*, te hulp, tot onderstand) niets anders overblijven, dan hier en daer eene misvatting van die geleerden te verbeteren, en daervoor begint mij tijd ~~en~~ plaats te ontbreken. Ik verwittig dus enkelijk dat men *steē*, *stede* en *sta*, *stade*, althans wat het gebruik betreft, te onderscheiden hebbe, al schijnen zij zich in *stat*, dat gelijkelijk voor beiden gebezigd wordt (z. beneden r. 1900 : *stonde en stat*), te vereenigen. In de fragm., van Karel d. Gr., enz. door Jonckbloet uitgegeven vindt men zelfs, I, vs. 90, *stade* en *stede* naest elkaer :

want wijs *stade* hebben en *stede*.

Vglk. verder het Gloss. op dat boek. Bij Grimm, IV, bl. 818, zal men ook het Middhd. *se unstaten* zien. — ~~en~~ zielen, dat. sing., *uwer z.*

820. *en selt*, met uitlating van 't pron., voor *en ghi selt*.

822. ~~en~~ deedse maken geen *nouwe*, met omzetting, zoo ~~en~~ deedze geene *nieuwe* maken; ~~en~~ voor *nieuwe* staet ook in de Dietsche Doctr. II, vs. 270, schoon door de afschrijvers van drij *hs.* miskend :

Moeghdi tenen vrient ghewinnen
hem, die ~~en~~ vader vrient was,
sekēr soe radic u das (d. i. des),
dat ghi hem wilt betrouwen
bat dan eneghen *nouwen*,

volgens *hs. S.*; terwijl *C. vrouwen* en *R. rouwen* heeft. Het *hs.* door den heer Jonckbloet in den tekst gevolgd heeft *nuwen*, al getuigen de broddelaers van *C.* en *R.* dat *betrouwen* zich tot den *n*-klank niet geerne verzachten liet. *Nouw* is, volgens Kiliaan (onder 't w. *Nu*), Noordholl.; het is ook Limburgsch : te St. Truien hoort men zoo wel *nouw*, *nouwe* als *nief*, *nieve*.

824. *roc*, r. 821, is de vertaling van 't lat. *tunica*, een lang onderkleed met mouwen. — *scapularis*, hier, doch vs. 841 *scappularijs* gespeld met verdubbelde *p* en als vreemd woord met den accent op de laetste sylb, die daerom hare *i* verlengt, eigenlijk *schouderkleed*, van het lat. *scapula*, schouderblad, schocht, enz.; voorts *oerkleed* in 't algemeen, *mantel*, gewoonlijk met ~~en~~ daeraen gebonden of genaeyde *kap*, *cappruen* of *caproen*, Fr. *chaperon*, *capuce*,

Lat. *capucium*. De scapularis van Kristina was wit, gelijk haer rok en bedecte haren lichame in alre wijs toten roeten toe, r. 840—42.

824. een cappruen in eengher wijs. Dit een bij cappruen gevoegd verschilt grondig van een bij mouwe. Op de eerste plaets alleen zou het door het bepaelend lidw. kunnen vervangen worden, om dat ieder scapularis slechts één kaproen hebben kon, maer de mouwe, in plaets van een mouwe, zou men zoo niet kunnen zeggen, om dat er twee mouwen aen een' rok zijn. Mijne aanmerking dient om zeker kracht van 't onbep. lidw. te doen in acht nemen, wanneer het het noodzakelijke deel, het ter vollediging onontbeerlijke toevoegsel van iets aanduidt en het er aen toekent, gelijk het pron. poss. doen zou: er ontbreekt een toren aen die kerk; men moest haer een' toren geven, d. i. de toren, haren toren. Dit vindt echter niet plaets in alle constructien: geef dat ligchaem een hoofd, is zeer goed; maer dat ligchaem is een hoofd kwijt, voor zijn of het hoofd, kan men niet zeggen; hoe komt dat? Doch daer is zulks meer. — in eengher wijs, om de maet ingekort voor in eenigher wijs. is wat den zin betreft moeyelijk te verklaren. Ik geloof dat Geraert gevoeld heeft dat een cappruen zich niet ligt verloor, en dat hij slechts wil zeggen: gelijk dit dan al eens kon geschieden. Cantipratanus spreekt er van als van eene zaak die meermaels voorviel, en dit heeft waerschijnlijk Geraert in verlegenheid gebracht.

825. *scheghen iemanne gaende quam*, d. i. al gaende of onder den weg iemand tegen kwam. Hij had even zoo goed het part. præt. kunnen aanwenden en zeggen: *scheghen iemand gegaen quam*, omdat *gaen* een verb. intransitivum is. Met de transitiva kan slechts het part. præs. gebruikt worden. Vglk., maer niet zonder te onderscheiden, r. 1750 *was ligghende bleven*; r. 1753—54, *vant ligghende*; r. 1763—64, *viel al roepende*; r. 1784, *werd levende*; r. 1787, *levende waert*, enz. — niet meer dan twee blz. te doorloopen; naer Grimm heb ik reeds elders verwezen.

827. *daer si af... vernam*, d. i. van wien zij v. De zin is hier opgeschort; ten minste schijnen de woorden: *dat sijt hem bade*, met hunne conjunctive constructie, minder af te hangen van *si vernam*, dan van *si was gemaend* in den volg. regel. Beide wkwden hebben verder een dubbel complement: *van wien*, d. i. omtrent, *nopens wien zij vernam en gemaend was*, en voorts: *sij vernam, zij wat gemaend dat zij bade*. Reg. 828, op zich zelf beschouwd, heeft mede

iets zeer bijzonders en pleonastisch : *dat sijt (si dat) hem bade*, was gewis genoeg, zonder dat er bijkwam : *dat hijt (hi dat) haer gawe*; maer wij moeten ons herinneren dat Geraert en in 't algemeen de Ouden gewoon zijn het demonstr. *dat* overtollig voor de conjunctie *dat* te plaetsen en het gevolg daerdoor aen te kondigen. De zin is dus niet : *dat zij hem dat of die zaek bade*, te weten, eene mouwe, een cappruen; maer *dat zij hem dat*, ditgene *bade*, te weten *dat hij haer dat (mouw of cappruen) gawe*.

829. *af woude nemen*, d. i. *van wilde ontvangen*. Doch *wat ontvangen?* iets, ja, en wel bepaeldelijk het te voren gezeide; maer nemen staet hier niettemin *absoluet*. Dit steekt sterk af tegen al die pleonasmen, maer het is tevens een blijk van veel oordeel. Daer waren lieden daer zij *niet* en dus ook *niets* zou van ontvangen hebben; vglk. r. 810 *ontseght was* en 811 het zelfde *nemen (nam)* even zoo absoluet gebruikt.

830. *so bat sijt dan*; hier is *sijt (si dat)* juist zoo genomen, gelijk wij straks zeiden dat het op de eerste plaets, r. 828, niet moest genomen worden.

833. *ontseid hijt hare*, d. i. *zoo hij haer dat onseide, die freeye* constr. behoort tot de dagelijksche tael; doch men ~~ver~~ tevens dat Geraert niet aen dat slepende *was dat sake*, gebonden was. Vglk. den vlgdn. reg. — *gereet*, d. i. *dadelijk*, door een zeer natuerlijke uitbreiding van beteekenis.

834. Vglk. Barlaam. en Josaph., IVe Fragm., vs. 119 :

wedert hem lief si ofte leet.

Dit drukten de Ouden op verschillige wijzen uit : *te sinen onwille of ondanke, an sinen dane*, enz. — Over den aerd van *lief* en *leed* in dergelijke constr., z. Grimm, IV, bl. 926 vlgde. Ik zie er hier twee *adjectiva* in, geen *adverbia*. Het subst. *leed* heeft men r. 1048.

835. *näyet*, d. i. *naeyde dat*, impf., en een weinig te voren *dankese* (hs. *dankesse*) *dankte zij*, z. bij reg. 36-37. — *aen haer clederkin*, acc. plur.; ook is de diminutief-uitgang *kijn*, *kine* hier aen den meervoudvorm gehecht; de sing. was *cledokijn*; vergelijk Karel d. Gr. Frag. I, vs. 1077. Naer dit voorbeeld zou men behooren te zeggen : *een kindekijn*, *twee kinderkin* (Lev. v. Jhs. c. 208 : *kinderkene*), *een lamkijn* of *lammekijn*, *twee lammerkine*. De regels en de reden daarvan uiteen te leggen behoort tot de Spraekek. In t Belg. Museum, 1846, bl. 277 staet, onder andere schrijffteilen, die

daer menigvuldig voorkomen, *telgeskine*, in plaets van het alleen juiste *telgherkine*. Het meerv. *telgre*, *telgren*, *telgheren*, van *telg*, kan men, naest *telghen* (volgens de onderscheiden bss.), in 't Boec v. d. Houte zien, vs. 160, 238, enz.

836. *Sijn*, d. i. *si* en meer gewoonelijk *sien* of, volgens een ander dialekt, *soen*, d. i. *soe*. (zij) *en*, geschreven. Het ware mij gemakkelijk hier eene menigte van voorbeelden opeen te stapelen om te bewijzen dat *ie* en *ij* eenerlei klank hadden en eenerlei lengte : de onbezonnen tegensprekers van hetgeen ik dienaengaende in mijn Verslag gezeid had, maekten dat ik zekeren tijd lang al wat tot proef daarvan dienen kon onder 't lezen aanteekende. Sedert bekenden zij zelven mij dat zij wel wisten dat het zoo was, maer dat.... ik zal het in 't Latijn met de woorden van een Ouden dichter zeggen :

. . . . . turpe putant, quæ
Imberbes didicere, senes perdenda fateri.

Men ziet, ik wil geen ergernis geven, en ik zal even zoo wel mijne *adversaria* als mijne *adversarii* laten rusten. Alleen uit het hs. van 't Lev. v. S. Lutgardis, waervan de bladen thans juist voor mij uiteen gespreid liggen, zal ik een vijftal voorbeelden kiezen. B. III, c. 8 :

Dat si hen onthouden nyen konden,
died sghen, *sijn* moesten met haer wenen
als (*d. i.* al) hadden si herten gehad van stenen;

d. i., of *si* en moesten. C. 14 :

. . . . . *sijn* sal u niet afgaen
als ghi in node sijt bevaen.

En c. 12, *wijn* voor *wi* en :

wijn willen niet dat gi hier langer sijt.

Zelfs voor *sien* of *sine* in den zin van *si hem* vind ik *sijn*, c. 4 :

Als *sijn* sach, seid si : O vader groot,
ie en wist nyet dat gi waerd doet;

d. i. *Als si hem sach*. En zoo ook *hijn* voor *hi hem*, c. 7 :

En als *hijn* sach so sprac hi toet haer,

d. i., als *hi hem*, (den vinger van S. Marie v. Oignies) *sach*, enz.
In den Troyaensch. Oorl., Blommaerts uitgave, bl. 23, vs. 2092 :

wijt daer wale of anders doet,

d. i. *wie het* (zijnen pligt, t. w., *strijden*) *daer wel of niet wel doet*. Voorts vglk. hier onder r. 850 en 1316. Eer ik echter hiervan uitscheide, stip ik als eene geheel bijzondere proef nog aen, dat, in den reg. 836, het woordje *niet* (*Sijn scaemde haer oec niet*) eerst *nyt* geschreven is geweest, waer men, door het bijvoegen eener *e*, *nyet* van gemaakt heeft. en in 't Leven van Jhs. staen *niet* en *dien* nooyt anders dan *nit* en *din* geschreven.

837. *van haven*, d. i. wat goederen betreft; vglk. r. 55 en z. Will. op Rein. vs. 563, die het van een wkw. *haven*, hoogd. *haben*, d. i. *hebben*, afleidt. Zoo hebben wij, inderdaed, *handhaven*, welks oorsprong zelfs door 't fr. *maintenir* bevestigd wordt. Maer *have* is niet *alle hebbing* of bezitting; de naem bepaelt zich veleer tot de roerende goederen alleen. Zie onder anderen een voorb. door v. Hasselt bijgebracht op Kiliaen: *So mach des Rentmeesters Clerck doen mitten GOEDEN wat hi wilt*, DIE HAVE 'T HUISDRAGEN. j. Matthysze, bl. 303; en uit Plantijn en Kil. zelve kan men niets anders besluiten; de eerste kent er geen ander vertaling dan *biens meubles* voor: *Have ende goedt*, *substance*, *biens meubles*; *Havelick goedt*, *biens meubles*; *Hareloos*, sans *biens meubles*, *carens bonis mobilibus*. Het aenmerklijkste van dezen is *Harelick goedt*, bij Kil. in 't meerv. *havelicke goeden*, en insgelijks door *supellex*, *bona mobilia* vertaald. *Have* had dus toen eene nog levendige beteekenis niet van *hebben*; want *hebbelijk* bestond mede en beduidde iets geheel anders, maer van *heffen*, *opligten* en bij uitstrekking *bewegen*, *dragen*, *vervoeren*. Voeg hier thans nog uit Kil. het wkw. *havenen*, met bastaerduitgang *harenēren*, bij, dat *optooyen*, *meublēren* beteekende, en zie den Teuth. onder *Have* op rij af: « *Have*. dat *syn verken*. *schayp ind derge* — *lijken cleyne have* — *Have dye groit is als perde*. *ossen*. — *Have uyt der aceyden indrijen*. *Have*. *erfnisse*, » enz. Wat dit laatste betreft, zoo het op de zelve wijze als de anderen van *heffen* afgeleid is, dan zal het zoo veel beteekenen als *hetgeen iemand ten deele valt, dat hij wegdraegt* (*αἶψα*, *haeres*, *harcisco*, *erve*; *sors*, *pars*, *ῥῆσις*). Maer ik zou niet durven goedspreken dat *have* ditmael *het hof*, *de hoeve* niet zij; gelijk ook het *haerelick* van den Teuthou., die de guliksche uitspraak volgt, het *havelick* van Plant. en Kil. niet is, maer volstrekt eenerlei met *horelick*, d. i. *hoofsch*, *curialis*, *urbanus*, ... *liberalis*, ... *comis*, enz.; want het beteekent nog veel meer, en nadert misschien wel eens zijn homonym. Neffens *have* hebben wij thans *here*, *hevel*, *hevich*, allen van *heffen*, en voor *heffen* ook *heven*, vooral in de compos.

aenheven, *verheven*, præs. inf., zoo dat zelfs de Teuth. onder *verhoeven* den lezer naer *verheven* terugwijst. Zie mede aldaer *aerereven*, dat is *woijen*, *aentijghen*. *Hevich*, dat wij een weinig te voren meldden in den zin van *heftig*, *oplopend*, Teuth. *toernich*, staet in dit woordenb. naest *voerhevich*, *verhevicheyt*, die *rijk*, *rijkdom* beteekenen; ligt hier die beteekenis in 't voorzetsel of in 't overige gedeelte van die woorden? In dit laetste geval zouden *hebben* en *heffen* elkander hier kunnen schijnen te raken; maer daer is geen twijfel of de gansche kracht rust in 't voorzetsel: *voerhevich* is *overvloedig*, *affluens*, *abundans* ... *exuberans*, enz., altijd van *heven* of *heffen*. Indien de beteek. van het een *privilegië*, en van het ander *prerogative* ware: het regt om een deel vooruit te heffen, dit zou niets aen het gezeide veranderen. Het wkw. *heven* vergeleken met *geven*, moest analogisch in impf. *haf* maken, gelijk *geven*, *gaf*; beiden komen nog in partic. praet. overeen: *gegeven*, *geheven*; van 't impf. *gaf* hebben wij het subst. *gave*, en niets is zoo natuerlijk als mede van het oud impf. *haf* het subst. *have* en zelfs *haven* (voor de schepen: vglk. *surge au port*, enz.) af te leiden. Hoe na in *heven* de *e* met de *a* verwant was; getuigt het partic. *verhaven* voor *verheven*, in onze Kristina, reg. 1835, in 't opsebr., d. i. buiten het rijm, en in J. de Clercs Brab. Yesten, I, vs. 86, in het rijm:

..... na dese graven,
worden te hertoghen *verhaven*:

en zoo op meer ander plaetsen die Willems in zijn Gloss. aentee-kende. Echter verkende hij dien vorm in zijn' van Heelu, vs. 947:

Het was een orloghe *geharen*
tusschen heere[n] Walraven
van Monyoye en dien bisscop
van Ludeke.

« *Gehaven*, » zegt hij, « *gehad*, voor geweest van het onde *haven*, hebben, hoogduitsch *haben*. » Zie daer alweer dat *haben*, welk bij mijnen geleerden vriend eene *idée fixe* is, want reeds over tien jaer verscheen hij daarmede in zijne aenteeek. op het wapenlied van Hertog Jan den III^{de}, Belg. Mus., I, bl. 295. Neen, een oorloghe *gehaven* is *geheven*, *aengeheven*, *ontstaen*, niets anders. Zoo was *heffer* van den *stride* die den eersten aanval deed, in 't Fr. *l'agresseur*. Z. v. Hasselt op Kil.

Om deze reeds al te lange aenteeek. af te breken, schrijf ik hier

slechts nog een voorb. van *have* uit Esopet, Fab. XIII, vs. 10, bij :

si bat hem door omoede,
dat hi haer kinder weder gawe:
sine bat hem ander *have*.

d. i. geen ander goed of *gift* (om ook aen *heft* in 't voorbijgaen te gedenken); en een tweede uit de Clerc, B. V, vs. 4184, waer *haren* zelf met *verhaven* rijmt en beiden Jac. v. Artevelde betreffen :

Nu wart binnen Ghent *verharen*
een knape niet rike van *haven*,
van geenre groter gheboert;

Spreken consti harde wel
en wart van groten ghewelde :
[en] hief Jacob van Artevelde!

Dat dit *en* hier te veel is, zal bekennen al wie, ik zeg niet eenig gevoel van de maet, maer slechts een weinig gebruik van de oude tael heeft. Vglk. r. 1243. Ik ben verwonderd dat de heer Jonckbloet daer niet aen dacht, toen hij, in Karel d. Gr. en zijne XII Pairs, om vs. 1271-76 uit te leggen, van de eene gissing op de andere verviel. *Ende* moet daer tweemaal na elkander doorgestreept worden, gelijk op meer ander plaatsen van die *Fragmm.* Hij kan ook, zoo het hem goedddunkt, vs. 1273, dat in *dar* veranderen : noodzakelijk is het niet. — Over de constr. *arm van...* *rijc van...* zie de syntaxis van Grimm.

838. *als*, d. i. *al is dat*, z. r. 813. — In den vlg. r., *waren oec dit*, te weten, *ongelyc*? zij waren ook *zoo*, *gelijk de mouwen*? Deze verklaring schijnt bij het eerste inzien zoo natuerlijk, dat ik schier ontevreden over mij zelve was, toen ik, de plaats andermael herlezende, aen de juistheid daarvan begon te twijfelen. Het woordje *dit* echter klonk mij reeds vreemd in die betrekking, waer *dat* mij beter bevalen had. Er ontbrak verder een wkw. bij het volgende, dat bovendien eene tegenspraek bevatte. Toen ik het Latijn raedpleegde, bevond ik dat Geraert het eenigszins verkort had, en Ouwerr nog meer. Bij de Boll. heet het : *Nec erubescibat si confusae essent manicae in una tunica colore dispariles. Vestis ejus erant tunica alba et scapularium album*, enz. In mijne hss., gelijk ook in eenige van de hunnen : *si confusae essent manicae in una manica*, enz., wat dan alleen goed zou wezen, indien er verder *colore disparili* stond. Om het kort te maken, ■■ rijpe overweging, bleef ik verzekerd dat

dit tot het vlgde. behoort, en dat oec hier geene gelijkstelling van de *claderkine* met de *mouwen* aenduidt, maer zooveel beteekent als *wijders*, verder of inderdaed, *trouwens*, wanneer men de witte kleur als de eenvoudigste beschouwt. De constructie en de zin zijn vervolgens : Ook waren hare kleederen *dit*, d. i., zoo als gaet gezegd worden, te weten, ~~een~~ *roc*, enz., of met de woorden een weinig meer te verplaetsen : *Dit waren verder hare kleederen*, namelijk, *een roc*, enz.

840—843. Deze beschrijving van Kristina's kleeding gaf sommigen aanleiding om van haer eene Cistercienser non te maken. Zie den Commentarius prævius voor haer leven bij de Boll. § III, 31. Ik doe enkelijk opmerken dat uit de woorden zoowel van Captipratanus als van Geraert genoegzaam blijkt dat zij omtrent de kleur van hare kleeding niet de voorschriften van eenige orde, maer haren vrijen wil, hare keus volgde.

844. *menechwerf toe...genayt*. Het woord *werf*, dat *keer*, *mael* (*vices*), moet beteekend hebben, vindt zich in alle oude dialekten niet weder, en waer het bestaet verschilt het nog van gebruik. Het Oudhd. bezigde het in de adverbiale uitdruk. *thia warba* (die werve), d. i. *toen*; *thēsēn warbōn* (dezen werven), d. i. *ditmael*, enz. maer niet achter getallen. Het Middhd. gebruikt het als subst. : *an dirre niuwen-warben*, d. i. *op-dien nieuwen keer*. In 't Angls. bestaet alleen *huēarfum* (*huysfum*), d. i. *beurtelings*. (*vicissim*). Maer in ons Ouddietsch verbindt het zich zoo wel met ordinael- als kardinaelgetallen : *een* of *eene wērf*, *twee werven* (*warven*), *drie werven*; *andervoerf*, Maerlant, I, 146 en elders; *derdēwerf*, bij onzen Schrijver, r. 1821 — 1822. In het Middneêrduitsch heerschte het volgens Grimms vermoeden ook, daer Veldek *siben warf*, *tiersic warf* durfde zeggen; en rijnlandsche Middhd. schrijvers kenden *wērbe* : *anderwērbe*, *tūsent wērbe*. Het tegenwoordig Engelsch heeft zijn oud *the first wēarf*, enz., sedert lang verloren. Grimm, III, bl. 232—33. Wat wij nog daarvan bezitten, is niet noodig opgenoemd. — *toe*, als rijmwoord, ~~een~~ *genayt* afgerukt verdient opmerking. Daer is ~~meer~~ van dien aert, dat eens afzonderlijk moet behandeld worden.

846. Hoe ~~nu~~ *None* dit vers wel scandēren? — In dezen en de vlgde. regels is eene spraakkundige vraag opgesloten die het mij thans genoeg is voor te stellen. Is de constructie : met *draden*

gespleten van subtilen wissen, zoo dat het partic. *gespleten* met *draden* overeenkomt, of: met *draden van subtilen gespleten wissen*, zoo dat het onverbogen attributief met *wissen* overeenkomt, of eindelijk moeten alle woorden op hunne plaats staen blijven, zoo dat *gespleten*, schoon tot *wissen* behoorende, nochtans *absolute* (ik ging zeggen *adverbialiter*) geplaetst zij, met onderdrukking van het partic. *sijnde*: *gespleten sijnde*, d. i. *die gespleten waren*. Vglk. de zeggingen: *die vrucht deugt niet, ik lust ze niet, dan versch geplukt. Dit kruid is een geneesmiddel gedronken, maer niet van buiten (uiterlijk)*, d. i. *in drank genomen, als drank, inwendig. Ik hoor een lange rederoering geerne gezeten*, d. i. *al zittende, zittenderwijze*, enz.; op welke manier men al de naemvallen doorloopen kan. Nog eene andere vraag: Ik heb, het hs. volgende, dat achter *linden* een punctum stelt, na dat woord mede een onderscheidingsteeken geplaetst, had ik niet beter gedaen met alles op deze wijze zamen te binden: *met draden die van scursen van linden, ocht van subtilen wissen, ocht van kleinen hultenen speten* GESPLETEN WAREN? Mij dunkt het inderdaed zoo beter, om dat anders de woorden: *die waren*, bloot uit hoofde van de maet daer zouden staen en al te slepend zijn. — Door *cleinen hultenen* (*holtenen*, *houtenen*, d. i., met wegwerping van de verbuiging, *houten*, of ~~aan~~ *hout*) *speten* (meerv. van *spet*, *spete*, *speat* of *spis*), versta *roeden*, *dunne stokjes*, maer toch reeds geen *wissen* meer. Ik ben nogtans verzekerd dat Geraert hier niet heeft willen schrijven *ocht van*, ~~maer~~ *ocht met cl. h. speten*; want, ondanks mijne uitlegging en mijne *stokjes*, is het moeyelijk te begripen hoe daer *draden* van konden *gespleten* worden ~~en~~ veel meer nog, waerom hij dus onnoodig *wissen* van *speten*, indien dit *dunne stokjes* waren, zou onderscheiden hebben. In 't Lat. zijn het wel opregte *speten* (*lignis parvisque verubus*), daer wij *spelden* voor zeggen zouden, ~~en~~ daer mede hing haer kleed aeneen, was het (door een Zeugma, om dat er te voren van draden gesproken was) *genaeyt*. De *wissen* waren *wilgen* of *wijen bindwissen* (*viminibus salicis*). Zouden *wisse* en *titse* oorspronkelijk niet een zelfde woord geweest zijn? Bij Kil. is *spet*, *spete*, *speat* ook *hasta* (*spies*; saksisch). Ouwerx vertaelt: *met roykens van een wilge oft met cleyn haute prienkens*.

849. *baervoet*, thans *baervoets*, bij Kil. bovendien nog *baerscherbeen*, wat ten minste vergelijkender wijs *baerderbeen* of, als genit. plur., *barerbeen* wezen moest, is een adv., *blootstoets*. Z. *baer*, bloot, gereed, bij Kil.; ons *barsch*, waer *barscherbeen* mij zoo even aen

deed denken, zou er uit kunnen ontsproten zijn. De accusatief-vorm *baervoet* is een nieuw bewijs van de oudheid van ons gedicht, daer de adv. van manier al vroeg genitivische vormen aennamen, *enechsins*, *andersins*, *al coeps*, Maerl. I, 398, en zoo *bloets hotets*, II, 25; *gesletens haers*, II, 225, enz.; Grimm, uit wiens spraekk., III, bl. 131, ik deze voorb. gemakshalve overneem, noemt, en met veel regt, al deze uitdrukkingen liever absolute genitiven dan adverbien.

850. *tijr tijt dat*, enz. d. i. *te dier tijt*, of, gelijk wij met nadruk zeggen zouden : *op zulk een' tijd*. Wij laten meer gewoonelijk *zulk* achter en zeggen : *op een' tijd dat*, enz., maer de Ouden drukken geerne alles uit wat zij gevoelen en hadden liever te overdrijven, dan dat zij te weinig zouden gezeid hebben. Ik merk dit aen, opdat men van onze manier van spreken uitgaende, niet op de gedachte kome, dat *tijr* zoo wel voor *teer* of *tere*, d. i. *te ener* of *te enere*, zou kunnen staen als voor *tier* of *te dier*. Van *teer* voor *te eener*, dat elders zeer dikwijls voorkomt. staet in deze legende maer een voorb., reg. 1424, en daer zal het te zien wezen of het zelfs niet verbeterd, althans anders uitgelegd moet worden. *Eer*, voor *eener*, zonder het voorzetsel *te*, staet er twee mael, r. 536 en 1557, maer dat gaet ons hier niet aen, zoo-min als *eenr* (sic) dat ik in 't Lev. van S. Lutg. gevonden heb. *Tijr* voor *te dier* is zelf eene verkeerde wijze van schrijven, maer wij zagen reeds veel dergelijks onder reg. 836, en in 't zoo even genoemde Lev. v. S. Lutg. staet het nog eens zoo gespeld, kort bij het einde van 't laetste boek :

... maer dat en bescoed
har doen nyet een twintekijn
want en mächte *tijr tijt* nyet sijn;

d. i. *te dier tijd*, toen. Echter wordt het mede aldaer *tyer*; d. i., volgens de spelling van dat hs., *tier* geschreven, als B. III, c. 5 :

Dit seid si Sibillen en maket haer cont,
en ver Sibille, si mercte *tyer stont*
den sondach als dit soud geschien.

Vglk. Huyd. op M. St. III, bl. 177. Z. ook hier beneden r. 900. Hier doe ik alleen nog opmerken, dat in 't Lev. van Jhs., waer bestendig met onderdrukking van de *e* : *dis*, *dire*, *din*, *lit*, *nit*, *nin*, *tin*, *tire*, enz. voor *dies*, *dier*, *dien*, *liet*, *niet en*, *te dien*, *te diere* of *te dier* geschreven staet, niet eenmael deze schrijfwijze voor *te ener* of *te*

enere aangewend is, maer dat daervoor immer *tere* of *teere* gevonden wordt. — Men zou zich hier welligt mogen vragen of *dat* (*tijt tijt dat... cout was*) als conj. of als pron. moet beschouwd worden. Wie weet zelfs of iemand misschien op de gedachte niet zal komen dat *cout* een subst. is : *onbescedelijke coude*? Ik heb zulks meer gezien, ik wil zeggen, zulke verklaringen. Grimm zou onderzoeken of *cout* een adj. of een adv. is, en zich waarschijnlijk voor 't laetste verklaren. Z. 's mans Gramm. IV, bl. 924. Ik zou hem niet geerne tegenspreken, echter zie ik het liever voor een adj. aen. Zoo er een dativus bij stond : *haer of den menschen ~~was~~ cout*, dan zou ik niet alleen in het adv., maer zelfs, in zoo verre de vorm *cout*, voor *cou* of *coude*, het niet beletten moest, in het subst. geen aenstoot vinden. Wat nu het woordje *dat* betreft, dewijl *tijt* niet onzijdig kan wezen en in de afhankelijke zinnen het voornw. *het* bij de verb. impers. plag onderdrukt te worden (z. r. 125) zoo vul ik dit enkelijk aen, en ik neem *dat* voor de conj. : *op zulk een' tijt dat het onbesc. coud was*. — *onbescedelijk*, d. i. *onmatiglijk*, zonder de maet of de omstaandigheden (dit is vooral de zin van ons *onbescheiden*, enz.) in acht te nemen, te *onderscheiden*. Z. Kil. Maer Geraert zegt hier veel meer en veel minder dan 't Latijn, al gebruikt hij omtrent het zelfde woord. Het Lat. zegt *temporibus indiscretis*, d. i., letterlijk : *op onbescheiden tijden*; naer den zin : *zonder onderscheid van tijt*, dus *in alle tijden*, wanneer men het namelijk op zijn Oudsch verstaet; in Middeleeuwsch Lat. is het wat anders, en dit heeft Geraert gevolgd.

831. *Verworpen spise en cranke*, Lat. : *escis vilibus et abjectis*. *Cranc* is *zwak* en, bij uitstrekk. van beteek., *slecht*. *Cranc* hiet bij de Ouden al wat beter *kon* of *moest* zijn en slechter *was*. Hier *cranke spise*, gelijk in Reinaert, vs. 563, *cranke hare*. In den Roman v. Karel d. Gr. en z. XII Pairs, Fragm. I, vs. 1077 :

een harde cranc cledekijn;

Fr. II, vs. 1329, *cranc gelove*; elders *cranke lone*, d. i. kwade verdeling. Zoo ook *cranke liete* (*klein*, d. i. *te weinig liefde*); *cranke ere*, *cranken lof*, *cranke doghet*, enz., *krank bier*, bij Kil.; *krank beurs*, bij velen (sans calembour). Maer nooyt kan iets, dat *van natuer* kwaed is, *krank* heten, dan onder een ander opzigt. *Eene kranke wonde* of *ziekte* kan men niet zeggen; een *krank* duivel is een zwak of ziekelijk mensch, en zoo ~~men~~ ons nog de tijding bragt dat de

duivel zelf *krank* waer, ik zou hem misschien wel wat minder vreezen, maer daerom niets beter achten. Wat de beteek. van *zwak* en *ziekelyk* betreft, die het woord ook meermaels heeft, deze zijn overbekend, de tweede vooral uit het dagelijksch Hoogduitsch. Van het eerste kan ik echter niet nalaten hier een voorb. aen te halen dat mij te meer getroffen heeft, daer prof. Clarisse in zijne aenteek., Heim. d. H., bl. 278—280, het voorbijgezien heeft. Daer staet, vs. 348 :

. . . . . die aren
die dwinghet die voglen groot vermeten,
en laet die *cranke* met hem eten;

d. i. de adelaer dwingt, kastijdt de vogels die sterk en fier zijn (*debellare superbos*), en is toegevend voor de zwakke (*Parcere subiectis*). Hetgeen de zelfde geleerde wegens het wkw. *krenken* « eerst *verzwakken*, daarna *bedroeven*, eindelijk *kwaad* of *leed* doen, » zegt, wijst geen waren voortgang aen. Het laetste zal wel nergens van het eerste verschillen, althans niet in de aengehaelde plaets van v. Heelu, waer bovendien, vs. 1394, *hoe* in *doe* moet veranderd worden : *Doe die hertoghe woude*... De beteek. van *bedroeven* heeft *krenken* slechts in zekeren zin, wanneer die droefheid *onterredenheid*, *spijt*, *verontwaerdiging* is, wanneer wij ons of de middelen, die wij gebruiken om iets te verbeteren, enz., te *zwak*, te *krank* gevoelen en dit ons *verniedert* en *bedroeft*. Een ongehoorzaem kind *krenkt* zijne ouders; de vader *krenkt zich* in, aen of om het kwaed gedrag van zijnen zoon, enz. Dit laetste is Limburgsch. De verandering die in de verzen uit den Lekenspiegel voorgeslagen wordt, begriip ik niet : daer is wel gewis niets te verbeteren. Vglk. ook 't Gloss. op Karel d. Gr., alwaer *cranc* en *cranken*.

852—53. *Dat mi ute soude gieten*, d. i. *welk men uit moest* (ging, gewoon of voornemens was te) *gieten*. *Mi*, voor *men*, zal men niet ligt een tweede mael ontmoeten; het is, met eene overigens niet ongewoone verwisseling van klinker, het Neder- of Platduitsche *me*, welk ons volk ginds en daer ook gebruikt. De apostrophe in latere schriften bij *men* zoo dikwijls aangewend heeft geen anderen oorsprong. Te St.-Truiden is 't *mèr*, ligt uitgesproken en met zeer gesleten r. Ook in het Oudengelsch was het *me*, dat Grimm (Gr. IV, bl. 221) mede eenige malen in het Middhd. aantrof. Hij heet het een verkorten vorm; inderdaed het is oorpronkelijk de onverbogen plur.

van 't subst. *man*, en wordt in 't Oudhd. nog wel eens met den plur. van 't verbum verbonden. Kero en de oudste Glossen kennen het in 't algemeen niet; bij Tatiaen staet het reeds dikwijls. In 't Middhd. heeft men neffens *man* ook *men* gelijk bij ons. In 't Gelsch is het uitgestorven en wordt het gedeeltelijk door *one* (ze, een, iemand) vervangen. Men weet dat het Fr. *on* oudtijds *hom*, *homs* geschreven werd en insgelijks *man* (*homme*) beteekende. Z. Grimm. t. a. pl. — Ik moet hier verwittigen dat in 't hs. ten minste de *m* van *mi*, misschien ook de *a* en de *t* van *dat*, herschreven letters zijn, maer herschreven door de zelfde hand en met de zelfde pen als de rest. Mij staet voor dat de Schrijver eerst *wi* geschreven had in plaets van *mi*, en dat het volgende *soude* hem zijne vergissing deed opmerken. Ik kan niet denken dat Geraert eerst *si* geschreven had, alsof r. 851 en 52 beiden met de thesis eindigden (: *át si* : *dát si*, de zoo genaemde *rime féminine*), gelijk r. 393 en 394 *side* : *side*; dan zou hij niet *si* maer *se* geschreven hebben, zijnde dit laetste alleen toonloos. En zoo deed hij ook inderdaed met de zelfde woorden r. 735 en 736 :

en daer met levese, dat drancse, dat utse.

Dat deedse te male daer omme, om datse, enz.

Ik herinner mij echter niet op eenige andere plaets van dit gedicht vier regels na een met elkander te hebben zien rijmen. Voor het overige zijn de rijmen op dergelijke monosyllaben, zelfs op pronomina, die ook anders met vokaelverandering enklitisch, d. i. kort en zonder toon, konden aengewend worden, zeer gemeen en in ons gedicht schier op elke blz. te vinden, gelijk men er zich reeds heeft kunnen van overtuigen. Ik breng slechts een enkel voorb. van elders bij, om dat de plaets bedorven en door Doctor Jonckbloet kwalijk gemeesterd is. In 't eerste fragm. van den Roman van Karel d. Gr. en zijne XII Pairs; vs. 63 en vlg. staet :

Om dat hi wel gerne sage,
dat Otte bi sinen rade plage;
ende dade nu dat hi
dat hi begert, geloves mi.

Dr Jonckbloet snijdt daer neven de wond, wanneer hij in den laetsten regel *dat hi* door *sere* verplaetst; hij had enkelijk in 't voorgaende rijm eene mislezing te verbeteren en *dar bi* voor *dat hi* te schrijven : *dar bi*, d. i. *bi sinen rade*. Die Fragimm. krielen van der-

gelijke fouten, waer slechts het kleinste gedeelte van verbeterd is geworden. — Het kan twijfelachtig schijnen hoe r. 852 moet afgemeten worden. Om tot geene *ionici* of *pæons* onze toevlugt te nemen, zeggen wij alleen hier dat hij een voorslag van twee sylben heeft, en dat verder op den tweeden voet de kortste sylben slechts *oubles* en *triples croches* gelden :

Dwater | daer men de | scótelen in | wiesch, dat | mi
ute | soude | gieten, dat | mæecte si
hêet, en deed | wällen, de | mághet | vri, enz.

Doch waerom heeft Geraert, in plaats van *Dwater*, welk woord straks nog eens onaengenaem herhaeld wordt, niet *Dnat*, d. i., *Het nat* gezeid; *schotelnat* is immers even zoo gemeen als *schotelwater* bij ons? Waerom heeft hij zelfs dat subst. niet geheel achtergelaten, dewijl het genoeg was te zeggen : *Daer men de schotelen in wiesch... dat mæecte si heet*, enz.? Omdat hij in 't midden van een' versregel geen viersylbigen voet pleegt te gebruiken zonder dat ook het vers zoo aenvange.

854. Dat *wallen* de beteek. van *zieden*, *koken* heeft, wist ik niet dat moest bewezen worden, eer de heer Jonckbloet in den pas genoemden roman mij naer de geleerde aenmerk. van profr. Clarisse verwees, Heim. d. Heim. bl. 436-37. Ik heb daer niets bij te doen dan dat *wallen* nooyt eenvoudiglijk *cloeyen*, nog zelfs *stroomen*, beteekend heeft. Het heeft overal de kracht van het fr. *bouillir* en *bouillonner* of van 't lat. *erumpere*, en *erumpere*, dat ik in 't fr. met een woord niet weet te vertalen.

855. *dede daer toe*, d. i. *daer bij*, tamelijk zeldzaam, wanneer er geene gedachte van bestemming, van doel, in ligt, zoo als Karel d. G. fr. I, vs. 70.

Wat *ic hier toe* nu moge aengaen.

Ik ~~meen~~ echter dat het in Brabant nog gehoord wordt : *doet er nog wat toe*, d. i., doet er nog een' stuiver bij, wanneer men iets koopt. Elders is *daertoe*, bovendien, daerenboven, als in van Heelu, vs. 3089.

856. *Nu hoert dan hoe*, boven r. 572 : *nu hoert hoe*; en r. 1796, *hoert hoe*, flikwoorden, die men hier drijmael, elders duizendmael ontmoet, gevarieerd met *ic segghe* en *hoe*, als in Karel d. Gr. Ire fr. vs. ■ (op welke plaats wederom iets te verbeteren ware), of *en*

segge u wie, zoo als bij v. Heelu, vs. 7184, en meer dergelijks. Waanneer er *dat* op volgt is het voor ons misschien minder aanstootend, als nog in v. Heelu, vs. 3172 :

. . . . . *Nu hoort hoe*
dat men alle die groote heeren
weder sach van Lonsies keeren;

maer het ander, minder conjunctief en levendiger, uit hoofde der regtstreeksche rede die daer op volgde, kon den Ouden meer bevalen.

858. *broet... ongeraect*, d. i. *slecht*, *niet goed gemaakt* of *gebakken*, *mislukt*, *kwalijk getroffen*, zoo het woord *brood* het gemakkelijker toeliet, zou ik er nog bijzettē *kwalijk geschapen*; want al die beteekenissen liggen in *ongeraect*, en bij uitstrekkīng die van *boos*, *lomp*, *ongemanierd*, *leelijk*, *zwak*, *lam*, *dor* en *onvruchtbaar*, enz.; alles volgens dat men van menschen, van dieren, van zaken, als zijn kleederen, wapenen, allerlei huisraet, eene vesting, een bouwland, enz. in verschillende betrekkingen spreekt. Van den anderen kant is *geraect* of *wel geraect* (gelijk wij *gelukt* en *wel gelukt*, *getroffen* en *wel getroffen* zeggen) natuerlijk al wat is gelijk het zijn moet of gelijk het op zijn beste zijn kan, al dat *wel geschapen* is. *Geraect* is het part. van *raken* en van *geraken*, en wat deze beteekenissen weet men of kan men uit Kiliaen leeren. Zou het niet eene zonderlinge zaak wezen, dat Plantijn (ik noem altijd den drukker voor de mannen die hij in 't werk stelde) en Kiliaen de woorden *geraect*, *ongeraect*, *misraect*, die bij al onze Oude schrijvers zoo menigmael gevonden worden, in hunne verschillende beteekenissen niet zouden gekend hebben? Voor de voorbeelden alleen verzend ik dan naer de Glossaria en aanteekeningen van Clarisse op de Heim. de H.; van Meijer, op het L. v. Jhs.; van Dr Jonckbloet, op de Dietsche Doctr., op Karel d. Gr., enz.; van prof. Visscher, op Ferguut, dien ik ditmael raed in te zien; en van al diegenen welke men bij dezen zal aengehaeld vinden, als Huyd., Bilderd., enz. Want *Cui non dictus Hylas!* Zal ik er dan niets bijdoen? Ja toch, een of twee voorb. uit ruim honderd. In den Lek. Sp. II, 9, 151, zegt de ongeloovige vrouw wier hand ineens verdord was :

Nu ben ic, keytive, gemaakt,
om mijn mislove, *ongeraect*
om dat ic coene dorste sijn
te proeven dat maghedijn;

want zoo moeten die regels geschreven worden : al de rest is afschrijvers werk. *Ongeraect* is hier *estropiée*, *percluse*, en *gemaect*, dat er bij staet in den zin van *geworden*, is aenmerkelijk. De comparativ. *ongeraecter* (slechter) heeft Meijer reeds uit Maerl. aengebragt, en zoo staet mede *geraecter* bij v. Heelu, vs. 541 :

Daer hi vorderde hi die sake (n)
dat men Janne soude Hertoge maken,
want hi *gheraecter* ■■■ eñ vroeder.
dan Heinric sijn oudste broeder.

Willems verklaert het door *welgemaekter*, *beter gelukt*, en voegt er bij dat *welgedane* het zelfde was. *Vroeder* is hier volgens vs. 525 slechts de uitlegging van *gheraeckter* (van sinne). Het subst. *gheraectheit* (van zeden) wijst Meijer ook bij Maerl. aen, maer geeft er eene te enge beteek. aen : *zuiverheid*; en zoo denk ik mede dat *ongeraktheit*, in 't Lev. v. Jhs., *bedorvenheid* in 't algemeen beteekent. Wat de plaets aengaet welke prof. Clarisse uit de IVe Bijlage op Reinaert aenvoert, en waer het partic. *ontraect* staet, die mogt zoo met de andere niet verward worden, en had bijzondere opheldering noodig. Zie hier de plaets (vs. 111—116) :

Men siet ghevallen al den dach
dinghen, dat hem elc man mach
wel castien, diet ghevroedde,
eñ hoerde hoe hem Reinaert hoedde.
Die hem den wech hadden ghemaect;
die waren scamelic *ontraect*;
Omdat hi sach dit misgaen,
bleef hi buten die dore staen.

Ik heb deze regels een weinig beter geschreven dan ■ bij W. staen. *Ontraect* is hier zoo wel niet letterlijk *verslonden* (wat nogtans zeker volgde, zoo als prof. Clar. het wel verstaen heeft), althans *verscheurd*, *mishandeld*, *verdorven* (wat voorafging). Maer hoe bekomt het die beteek. ? want zij volgt gewis niet uit hetgeen hij over *geraect*, ■■■ gezeid heeft ? Ik zal dit door een viertal citaten uit Kiliaen te verstaen geven. REKE of RAECKE (NB. sic), is *rastrum*; *reke*, *reecke* of *regghe*, is *rastellum*, *grietsel*; *reken*, *raecken* (sic) is *colligere rastro*, enz., voorts *obducere prunis cineres*, enz. d. i. *de assche bijeen raken*, *de kolen toedekken*, want de hoofdbeteekenis is *in orde schikken*, *zamen rapen*, REKENEN, VAN REKE, *versus*, *linea*, ons *reeks*, dat bij Kil. op de eerste plaets staet en dat behoorlijker naest REKE,

collectio, enz. en *REKEN*, *reparare*, *reficere*, enz. zou geplaetst geweest zijn. Hier heb ik nu nog alleen *ONTREKEN*, *destruere*, zonder meer maer ook niets minder, en *ONTREKT* (d. i. *onraekt*), *non reparatus*, *destructus*, bij te voegen. Men ziet dat tusschen *ontraect* en *raken*, *geraken*, in den zin van *treffen*, *slagen*, *gelukken*, enz. niet dan eene verre verwantschap bestaet en alleen voor zoo veel de denkbeelden van *scheppen* en *volmaken* en dat van *in orde brengen*, *regelen*, *zamenvloeyen*.

859. *wicket* is *weikte dat*. Het schreefje *hoven en* is hier uitgevallen.

861—62. *tinden een*, *twee daghe ocht drie*, z. r. 436 en 464.

863. *binnen dien tiden* is de *dat*. plur. Al is het meerv. voor het enkelv. niet ongewoon, ik vermoedde eerst dat deze woorden hier niet beteekenden *binnen dien tijd*, d. i. *binnen die twee of drij dagen*, maer *telkens dat zij zoo een penitencie van twee of drij dagen* (ik had liever *twee- of drijdaegsche* gezeid) *op zich nam*. Maer ik bedroog mij. zij leefde zoo niet van tijd tot tijd, maer gedurig, en vastte t'elkens daermeê twee of drij dagen achtereen.

866. *weretec gl.*, *prijs en ere*. Het zijn vooral de adj. op *lec* (*lijk*) die zoo onverbogen blijven. wat reeds Grimm ergens aanteekende. — *prijs* is *lof*, in den zin van ons *prijzen*.

873. *Verstennesse*, d. i. *verstand*, *kennis*. In 't Lev. v. Jhs., c. 112 en elders, *verstannesse*. Zoo ook Heim. d. Heim., vs. 176, waer men eene lange aenteek. van prof. Clarisse op dat woord lezen kan. Opdat men met eenen oogslag berekenen moge hoeveel woorden van dien uitgang de later tael verloren heeft. teken ik hier alleen die aan welke in 't Lev. v. Jhs. gevonden worden: *berowenesse*, *demsternesse*, *ghedincknesse*, *gheduesnesse* (verwarring), *ghehinknesse*, *gherfnesse*, *gherarnesse*, *opherstannesse*, *verclernesse*, *verdumnesse*, *verlaetnesse* (vergifenis), *verstannesse*, *vertognesse* (vertooning), *verugnesse* (beschuldiging); en voeg er bij uit Esopet *scheppenisse* voor *gedaente*, enz., waervan er slechts nog twee of drij gebruikbaer zijn. In de Jagers Taalk. Mag., III, bl. 201 staet *verstantnesse*; bij v. Velthem, Sp. Hist. I, XX, 23, *verstannesheden*. rijmende op *nuttelijcheden*; eindelijk in de D. Doctr., I, vs. 4, heet het *redelec verstaen*, en Barl. en Josaph., fragm. IV, vs. 169: *redelic verstantnisse*. Wat de spreuk zelve betreft, deze bevindt zich ook in de

twespraak van der Zielen en v. d. Lichame, uitg. v. Blomm. achter den Theophilus, vs. 213 :

In die Scripture es ghescreven,
dien meest gratien es ghegheven,
is meest ghebonden in dit leven
hem te houden sonder sneven (*vallen*).
God gaf u sin en wijsheide
en verstantesse, enz.

Het wonderlijk verhael en nog wonderlijker besluit van het gedroegtelijk reuzenhoofd dat de vloed voor S. Braendaens voeten uitwierp (Reis v. S. Brandaen, naer het Comb. hs., bij Blommaert, Oudvlaemsche Ged., D. II, bl. 4, vs. 140—233) verdient mede vergeleken te worden.

874. *en... niet en willen*, d. i. *en die niet en w.* Vglk. r. 283.

875. *Als drueve en rouwech plach si te ganen*, vglk. r. 1683 :

Al bedende en droevende plach si te gane;

volgens welk men hier ook zou kunnen genegen zijn *als* door *al* uit te leggen, daer mede op ander plaetsen beiden verwisseld worden, gelijk men r. 813 en 838 gezien heeft; maer men behoort het verschil tusschen een adj. (*drueve*) en een partic. (*droevende*) in acht te nemen.

876. *als dier God gaf te verstante* is een latinismus: *ut cui, of quippe cui Deus... revelabat*. Zoo ook bij Melis St., III, 236 :

Grave Willem was onblide
als de (*dier*) hem waer en wiste weghen;

d. i., als iemand die niet wist naer wat kant zich wenden. Het onderhouden van den dativ. (*dier*) is een blijk van kennis en nauwkeurigheid.

879—80. *weder dat... ocht dat*. Vglk. r. 423, alsmede van Hasselt op Kil., bl. 789; Sproke van Beatrijs, Gloss.; Heim. d. Heim. bl. 238, enz. — *worden* is 't impf., ons *werden*; men merke hoe het in den vlgdn. r. vervangen wordt door *waren*. Vglk. ook r. 898.

882. *dies*, d. i. *wiens*.

883. De zin is: *en dat (als) si dat kinde*.

885—86. *wenese*; d. i. *weende zij*; vglk. r. 36—37. Wien zal de sterk geslagen maet van deze regels niet treffen? vglk., zoowel dit aengaende als wat de herhaling der woorden betreft, r. 303—06.

906. *aen* is hier ons *uit*; vglk. r. 896.

908. *starren* hier en r. 910 is eenigzins onregelmatig, daer het sing. impf. *staerf*, in plur. 1^{ea} en 3^{ea} pers. *storren* maken moest. Men vindt echter ook dikwijls (bij Geraert overal; z. Gloss.) *starf* met korte *a* (ook wel *sterf*), wat het behouden der *a* in plur. kan helpen uitleggen. Zie de paradigmata van Grimm, I, bl. 972—74, N^o X, XI en XII. — Is hier *laghen en starten* het zelfde als *stervende laghen* d. i. bezig met te sterven, gelijk men zegt dat iemand *ligt en slaept*, d. i. *te slapen, in slaep*? vglk. r. 763, 771—72, 1130—31, enz. Ik leg het liever anders uit: *liggen*, zoo, zonder meer, was bij de Ouden ook *ziek zijn*, gelijk *liggen gaen, ziek worden was* (vglk. r. 1719). Het latijn, waer slechts *morientibus* staet, begunstigt nogtans de eerste verklaring, en ik verbied niemand het zoo te verstaen, ofschoon Geraert moge ingezien hebben dat Kristina, om haer doel te bereiken, niet juist den laetsten snik afwachten moest. — *troestese*. *Troosten* is niet enkelijk *consoler*, maer *encourager*, aemoedigen; daerom volgt hier: *dat si*, enz.

914. In 't hs. staet *boedscad*; naer Geraerts gewoonte mogelijk van zeker sylben te verzachten (z. r. 614); ik verbeterde het als eene ware schrijffteel voor *boodschapte*. — *troest en gheval*, d. i. *hoop en geluk (voorspoed)*; *hoop* staet hier in plaets van *redenen van hoop*, fr. *des motifs d'espoir*. — *ter bliscap* hangt bijzonderlijk van *gheval* af.

915. *en* moet *en* gelezen worden. — *Verteresise*, d. i. *vervoerde zij hen*. Z. r. 885—86. — *metter pinen*, dat. sing. even als *dier (wier) pinen* reg. 918. — *traihinen*, z. r. 90. — *daer... met*, voor *mede (mee)*, ontmoet men overal Z. het Gloss.

919. *Dat en deed*. enz.: men merke de uitlating van *niet* bij *en* of *ne allene*; want dit laetste woord breng ik niet tot *kerstene tiede*, maer houd het voor een adverb. In v. Heelu, vs. 124:

Maer owi! hi moeste keeren
jone in die gheimeine vaert,
daer die doot (niet) af en spaert
noch die arme, noch die rike.

staet ook maer enkelijk *en*, wat gewis de spraeck. voor *noch*—*noch* zou toelaten, maer de maet van die allerschoonste verzen doet het ons verbeteren. Dat *niet* soms achtergelaten werd, had ook Meijer opgemerkt. Zie Lev. v. Jhs., Aenteek. op Cap. 90, en Nalezingen,

bl. 145—46, schoon op de laetste plaets zijne aenmerk. kwalijk toegepast zij. Bij Melis St., IX, vs. 1293 :

de van vare te voren en mochte,

kan men uit de Varr. vermoeden dat er eens *te voren nien mochte* stond, en zoo zijn nog veel plaetsen te verbeteren, maer bij de *auxiliaria*, zoo als hier *mochte* is, zal het altijd gevaerlijk wezen. Vglk. Maerl., Sp. Hist., D. III, bl. 109—10 :

Siet die broedbidders entie knechte
moghen in die kerke komen
en Gode bidden en nomen,
en ic — *mâch* er in hebben stede.

Verglk. nog aldaer bl. 97, vs. 70 ; bl. 113, vs. 48 en honderd andere plaetsen.

920. *aen de k. liede*, acc. met *aen* in den zin van : *ten opzigte van*. Vglk. 507, 1742, 1880, enz., en vooral den vlgdn. r. : *aen de Joden deed si oec dat*. Dit laetsie woordje (*dat*) valt ons hier hard, ten gevolge van de omzetting *oec dat* in plaats van *dat oec*, en het volgende *dier*, d. i. *wier-of van welke*; maekt dit nog voelbaerder. De Ouden waeren daeraen gewend.

922. *dier al te vele doen was*; Geraert had even zoo goed kunnen schrijven : *dier alte vele doen* (toen) *waren*. Hetgeen, met zeer weinig verschil ten opzigte van den zin, nogtans, in betrekking tot de spraakkunst, den aerd-of de verhouding van schier alle woorden zou veranderd hebben. Vglk. de laetste voorbb. onder r. 640.

Hier wordt oplettendheid vereischt om het *dier* van Gheraert, welk bij hem de genit. plur. is, van het relat. *die*, en zoo veel als *wier* of *welker*, niet te verwarren met de zamentrekking *dier* of *diere*, die twee woorden bevat, *die er*, waervan het eerste dat zelfde relat. is, maer het tweede, *er*, een plaatselijk adv. (= *daer*), welk soms den schijn van een genitivus-uitgang bekomen kan. Voorts wachte men zich ook van (*alte*) *vele* als een adj. te beschouwen, als of er nog eens *Joden* bij te verstaen ware : *al te vele Joden*. Het staet als *adverbial* (adv. *quantit.*) waer de genit. *dier* van af hangt; vglk. r. 1006. Daer is vervolgens niets bij *aen* te vullen. Thans ziet men ook waerom Geraert *was* heeft kunnen zetten in plaats van *waren* : *dier (welker Joden) was al te veel* (of *vele*; Oudhd. *filu*) *in de stad*;

in 't Fransch : *dont (desquels juifs) était (il y avait) beaucoup (très of trop beaucoup) dans la ville*. Daer wij in dergelijke constructien gewoon zijn immer onze toevlugt te nemen tot het plaatselijk bijwoord *daer of er*, valt het ons misschien lastig het hier te ontberen. Men weet echter dat onze Ouden daervoor dikwijls *het*, d. i. het neutrum van 't pron. pers. bezigden, zoo als in Esopet Fab. XLV, 1 :

Het was die hadde tonghen twee,

waervoor wij nu zeggen zouden : *Daer was een man die twee tongen had*; en zoo mede Fab. XXXIX, 1, waer men de aenteek. van Clignett nazien kan, alsmede Huyd. op Stoke, II, bl. 8; voeg er bij Belg. Mus., I, bl. 128 :

Het heeft onteert,
en oec verkeert;
menich (*menighen*) man sijn wijs,
en bracht in pine,
met haer venine,
en nomen 't lijf,

gelijk die verzen moeten geschreven worden. Dit pronom. *het*, in 't Hoogd. *es*, kon, zoo als wij onder reg. 303 reeds gezien hebben, soms achtergelaten worden, vooral in afhankelijkke zinnen. In de oudere dialecten verschijnt het immer zeldzamer: het Goth., het Lat. en het Grieksch hebben niets dat er aan beantwoordt. Andere talen en andere tijden gebruiken over en weder het pronom. pers. (*iz, ez, es, het*, Engl. *it*, Fr. *il*) het pronom. demonstr. (Isl. Deensch, Zweedsch : *that, thet, det*), het plaatselijk adv. (*thar, der, daer, er, there*, Fr. *y*), of zelfs adv. van tijd, dewijl men daervoor in den oudsaks. Helinand *than*, en in de Niebel. *do* aantreft. Het Fransch stelt alleen *il* met het verbum subst. (*il est*); met *avoir* gebruikt het twee partikelen te gelijk : *il en y a* (*il y a*) maer enkelijk in onpersoon. constr.; het Spaensch en het Italiaensch kennen zulke partikelen niet, maer stellen het werkw. bloot alleen. Over dit alles en verder over het aanwenden van den plur. of sing. in dergelijke gevallen, kan men het noodige vinden bij Grimm, Gr. IV, bl. 190—227. Geraert volgt dan hier het ouder gebruik, zoowel met het zij het pronom. , het zij de tijdpartikel, uit te laten, als met het wkw. in 't enkelv. te stellen. Hij spreekt juist gelijk Olfuridus, I, 1, 1 : *was liuth filu in flize*, d. i. (*daer*) *was der lieden teel in rlijt*; en zoo nog V, 1, 1 : *ist filu piannó scuntar*.

Zijne constr. echter is veel zachter, omdat de voorafgaende genitivus een relat. is. Bijaldien hij eene regstreeksche constructie verkozen had, zou hij zich waarschijnlijk op deze wijze uitgedrukt hebben: *Het of daer was vele dier* (Joden) *ind stat*; en wij zouden er, met verandering van 't enkelv. in 't meerv., en, naer verkiezing ook *daer* tot *er* verkortende, nog een tweede partitief-genitivisch *er* bijdoen, aldus: *DAER of ER* (niet meer *HET*) *waren ER toen vele dier* (Joden) *in de stad*; maer dan zou *vele* ophouden een adv. te zijn, en het demonstr. *dier* zou eerder een soort van Joden, zekere Joden, dan joden in 't algemeen aanduiden. Vglk. voorts r. 925. — Over *alte* en *doen* is elders gehandeld; over *ind stat*, z. r. 363.

925. *alle watter was*, d. i. *allen die er waren*. Het logisch meerv. wordt door *wat* tot een spraakkundig eenvoud gebragt. Grimm handelt over deze spreekwijs betrekkelijk het Middelhdt., Gr. IV, bl. 195, 3. « Wenn das mhd. pronomen neutr. *swaz* (quodcumque; « vglk. mijne aent. op r. 796) nom. ist und einen persönlichen gen. « pl. bei sich hat, kan das verbum in pl. stehn; *swaz* mit al den « fürsten riter *sint* Wh. 183, 3;... *swaz* hie werder liute *sint* Parz. « 761, 18; *swaz* der von St. hie *sîn*, die *suln* warten... Rab. 537. « Wie die letzte stelle den pl. zugleich im relativsatz folgen läst, « steht sonst auch bei *swaz* der sg. und im vorhergehenden satz der « pl. ... si *sâzen*, *swaz* dâ riter *was* Parz. 794, 21. Hartm. fügt zu « *swaz* wiederum nur den sg. : *swaz* riter lebte Iw. 7008. Auch bei « blossen *was* findet sich die construction : *was* ir von den liben « *wurden* dâ gescheiden Kl. 148, den die bedeutung ist wie viel « ihrer, folglich ein mehrheitsbegrif. hat aber *swaz* den gen. sg. « bei sich, so darf das verbum nur in sg. stehn, z. b. *Swaz* hie « *varndes volkes si* Parz. 785, 12. »

Zie daer een staeltje van de wijze op welke die onvergelykelijke spraakkundige alle bedenkelijke vragen in dat vak onderzocht en beantwoord heeft. Ik kan tusschen *wat* (*waz*) en *so wat* (*swarz*) geen onderscheid maken. Zoo men op de maet geen acht geeft, had Geraert hier zoowel het een als het ander mogen stellen, ten zij nogtans *so* neffens *alle* niet bestaen kon, wat volkomen mogelijk is. Daer in ons gedicht de zin, die met *watter was* in verband staet, een verschillig subjectum heeft, blijft hier een deel van de regels van Grimm zonder toepassing. Het enkelv. na *waz* of *swaz* houdt hij met regt voor de regelmatige constr., en beschouwt het meerv. als eene vrijheid. In het dagelijks gesprek drukken wij ons ook niet anders

uit : *Het viel, daer viel, toen viel aen 't schreeuwen* AL WAT in huis WAS; AL WAT in huis WAS viel (soms ook vielen) aen 't schreeuwen. Met een niet personelijken genit. daerbij : AL WAT nog niet verkocht WAS van zijn boeken, WERD aengeslagen, alles in sing.; is de genit. persoonlijk, dan kan het wkw. van de correlative constr. in 't meerv. staen : AL WAT daer WAS van zijn vrienden, WERD of WERDEN gevangen; maer nimmer kan het wkw. waer al wat het onmiddelijk subj. van is in 't meerv. staen. Men ziet hieruit dat Grimms aenmerking omtrent den persoonel. genr. zich voor ons alleen op den tweeden zin toepassen laet. Schoon het Latijn zijn *quod, quidquid, quantum* op de zelfde wijze gebruikt als wij ons *wat : quod erat in castris frumenti; quantum est hominum jucundiorum; stultorum quidquid ubique est*, verbiedt de algemeenheid van dergelijke spreekwijzen onder 't volk dezelve voor een latinismus te beschouwen. Overigens doen zich hieromtrent de zelfde en nog eenige andere vragen op als bij reg. 922. 1° Is *wat* slechts het neutr. van 't pron. of is het een adv.? 2° Behoort *alle* tot *wat* en maekt het deel van dit subjectum, of kan men het tot den voorgaenden zin. als deel van het regimen *se* (*dat si se ALLE bekeert hadde*) betrekken? 3° Zoo *alle* tot *wat* behoort, is dan *wat* niet noodzakelijk een pronomen, of kan de vorm *alle* mede adv. wezen (of *alle* de nominat. generis neutr. niet zijn kunne, acht ik onnoodig te vragen)? Zoo hier uit volgt dat er misschien tusschen *alle wat*, hier in dezen regel, en *al te vele* reg. 922, eenige gelijkheid is, zou men niet verder met veel meer reden kunnen vragen of, 4°, *watter* ook met *dier* niet kan vergeleken worden, dat is, of het tweede deel van die zamenstelling (*ter*) enkelijk het plaatselijk adv. *er* (= *daer*) is, met de verdubbelde *t* van *wat*, ten gevolge der aenleuning; dan of het de genit. plur. van het pronom. demonstr. zij, *der* in plaats van *dier*, waervan de *d* door den invloed van de voorgaende *t* verhard is geworden, gelijk dit pleegt te geschieden in *mettien; mettier, mettesen*, enz.? In andere woorden en korter; staet *alle watter was ind stat* in plaats van *alle wat er of daer was ind stad*, of moet ik het verklaren door : *alle wat dier was ind stat*, t. w., *dier Joden*? Een op spraakkundige redenen gegrond ja of neen op elke van deze vragen, wilde ik geerne van iemand vernemen; ik voldoë met ze voor te stellen. Nu nog een paer voorbb. eerst bij v. Heelu, vs. 6208:

dierc was vele bi den tinten bleven;

en vs. 7690 :

... diere van sinen lande
was luttel die dore quamen
met hem,

waer enkel- en meervoud afwisselen. In den Lek. Sp., III, c. 5,
vs. 106 :

want nieman rike en es die leeft,
dan dien dunct dat hi gnoech heeft;
maer dier es luttel, dat segghic u.

Voeg er nog bij uit Geraert, r. 1123 :

Al vele anders dincs ghesciet;

en uit Reinaert, vs. 1790—91 :

Dier es te vele in onsen daghen,
der scalke, die wroeghen connen.

926—27. *dat, dat Xps ware*, vglk. r. 239; de subjunct. *ware* is vooral merkwaardig, omdat in het vervolg r. 931 *neemt* in indicat. staet. — *in allen dinghe*, dat. sing., vglk. r. 570; de zin is: *in alle manieren, voor alle menschen*.

930. *te bekerene*, d. i. *hem (zich) bekeeren*. Vele werkw. die wij nu reflexief immer met een pronom. gebruiken, konden bij de Quden als eenvoudige intransitiva zonder pronom. gesteld worden. Dergelijke zijn *ontsien*, 675, *wenden*, r. 898, *droeven*, r. 1685, enz. Grimm, van 't *verb. medium* sprekende, Gr. IV, blz. 28, geeft *en* iets beters dan voorbeelden, al ontbreken deze ook bij hem niet :

« Tritt das pronomen *en* intransitiven, so steht es fast pleonastisch
« und könnte entbehrt werden; ohne das die meinung bedeutend
« änderte: es ist eine zugabe von leiser wirkung, wie si dem wesen
« des mediums gerade entspricht. *en* den transitiven aber dämpft
« es den activen sinn und erzeugt erst den medialen. »

« Sollen einige hauptvorstellungen angegeben werden, denen
« das medium zusagt, so sind es die verba: *gehen, kommen, wenden,*
« *ruhen, stehen, sitzen, spreken, freuen, trauern, reuen, zürnen,*
« *schämen, fürchten, kleiden, wasschen, baden* und ähnliche. In
« ihnen allen liegt der begriff wiederholentlicher, täglicher, ein-
« sacher handlung, die sich auf das subject zurückbezieht. »

Schoon de geleerde taekundige op die plaets bijzonder over het Gothisch spreekt, zal 't gemakkelijk wezen zijne aenmerking op onze tael toe te passen. — De constr. is: *dien haer sunden leet woren*

eñ die bereet waren te bekerene te hem (tot hem, tot God). Het subjectum *die* ligt in den voorgaenden dat. plur. *dien* opgesloten; vglk. r. 874.

931. *node*, z. het Gloss.

932—35. Ik heb hier de punctuatie van 't hs. teruggegeven, welk na *sundere* een semicòlon stelt; na *sake* onderscheidt het niet, terwijl *als*, reg. 933, met eene kleine letter aanvangt. Hier heeft dus een anacoluthon plaats, nadien de constructie door *maer dat hi suect sake* aengevangen, en door den tusschenzin: *als si* — *werden verdoemt*, onderbroken, geheel anders hervat en voortgezet wordt: *so suect hi ocsuen*, enz. Die met de schriften der Ouden, bij voorbeeld van Cicero, eenige gemeenschap gehad hebben, zullen hier opmerken dat zoo wel de onderbreking, door middel van eene parenthesis, als de hervatting door *sò* (*igitur*), met berhaling van 't woord *suect* en met vervanging van *sake* door zijn synonym *ocsuen*, gansch naer hunne wijze ingerigt is. En zoo is het verder met den overgang van de conjunctive of afhankelijke constr., *dat hi suect*, tot te regtstreeksche: *sò suect hi*, waarmede Kristina ineens zoo veel als sprekende voorgesteld wordt. De onderscheiding van 't hs. laet zich dus zeer wel verdedigen; wil iemand echter de woorden *maer dat hi suect sake*, als slot van den voorgaenden zin beschouwen en van het volgende afscheiden, zoe zal hij te zien hebben, of *sake* zoeken op zich zelf beteekenen kan *verschooning* (Fr. des *excuses*, van *causa*, zaek, vglk. Meijer, Nalez. bl. 28) *zoeken*; en of ter vollediging van den zin de woorden *hòc hìne mochte verlosen* er geen noodzakelijk *complement* van zijn? In alle geval is de overgang van de *indirecte constr.* tot de *directe* onverkennelijk, het zij men hem na *sake* of na *verdoemt* doe aenvāngen. Vglk. r. 939:

als si dit seide van onsen Here...

waer uit blijkt dat de dichter zelf zeer wel wist wat en hoe hij haer deed spreken, want van de vier regels: 939—42, waer deze de eerste van is, staet er geen woord in het Latijn. — *Oversake* en *ocsuen* (*ocsoen*, *accusoen*, bij Kil. *occasoen*, *ocksuyne*, enz. Fr. *occasion*, oudtijds *ocoison* en *ochoisson*), z. het Gloss. en voor 't laetste in 't bijzonder Clignett op Esopet Fab. II, vs. 19. Het woord is in alle onze oude schriften zeer gemeen. Reg. 1080 staen *ocsuen* en *sake* neven elkander. — *mochte*, r. 935 en 937 is *zou mogen*, gelijk r. 924 *hadde*, *zou hebben*. — *hìne* is *hi hem*, en hier heeft men

mede den overgang van 't meerv. tot het enkelv. op te merken. — *diere*, adv. — De allitteratie van r. 938 moet het hardhuidigste oor gewaer worden. — Op *onselech*, dat hier meer dan *niet salig* en zoo veel als *verdoemd* is, kan men voor een gedeelte toepassen hetgeen prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 174, 182 en 183, over de partikel *on* in de zamenstell. aengeteekend heeft, schoon er wel iets in die aenteekk. te vinden zij, waer ik mij anders over uitdrukken zou. Wat reden had hij, op dat ik slechts dit een punt aenrake, om Kiliaen niet te gelooven, wanneer deze *ondier* door *vilis*, *non carus*, d. i., *niet dier* of *duer*, *goedkoop*, vertaelt? Belette dit dat het tevens een *boos dier* beteekende, al herinner ik mij niet dat ik het in dien zin bij de Ouden ergens aengetroffen hebbe? Hij kon ook beter aentoonen, hoe de meer of min onverschillige beteekenis van het zakelijke deel van 't woord, die van *on* zoo wijzigt, dat het van *privatief* stellig *improbatief* worden kan; hetgeen verder tot eene onderscheiding tusschen adj. en subst. leiden moest. Tusschen het adj. *ondier* van Kil. en het subst. *ondier* van zijn geleerden herisper zou voor de spraakkunst meer dan een verschil zijn. — *sundeleken saken* ■ eene omschrijving voor zonden.

941. *met wonderleker* is een-dat. sing.; de zin is: met eene wonderlijke welsprekendheid. Den volgenden regel houd ik voor een stopvers. Tusschen *ure* en *sonde* is alleen dat verschil dat *ure* een zekeren *duer* beteekent die door zich zelve bepaeld is, terwijl *sonde* ieder oogenblik is dat betrekkelijk eene daed aengestipt en door deze bepaeld wordt; in een gunstigen zin, de gelegenheid. Bij de Ouden was het immer vrouwelijk, waarvan *ter stond*, *van stonden uen*, enz.

943. *stat*, d. i., *plaats*. — *weer*, subjunct., d. i. *waer*, *ware*. Vglk. r. 927.

947. *met sw. sunden hebben* (en niet *sijn*) *omgegaen*; de uitdrukking *met sonden omgaen*, voor *zondigen*, ■ zoo gemeen bij de Ouden, als nu nog bij ons *met leugens* en *met bedrog omgaen*. De omschrijving sluit meer dan het bloote wkw. een begrip van gewoonte in zich.

948. *sijn gracie hadde met gedaen*; in die woorden dient *sijn* ■ die gratie meer te bepalen, ik durf het dus niet eenvoudig een pleonasm. noemen. De gansche uitdrukking schijnt van het kerkelijk Latijn ontleend te zijn.

949. *in dinde*, d. i. *in dat* (het) *inde*, *eindelijk*. — *docht* staet gewis voor *doch* of met versterking *toch*. Daer het onmogelijk is de *t* tot *rouwe* te brengen (*trouwe* van *den rouwe*, vglk. r. 891), was ik genegen haer door te halen, maer Geraerts tael heeft veel zonderlings dat door de oudere dialekten kan uitgelegd worden, en het Oudnoordsch heeft inderdaed zoo wel *thóat* als *thó* en zelfs *thátt*, waer de overige taeltakken *tháu* en *tháuh*; *doh*, *thoh*, *théah*, Engelsch *though*, enz. hebben. Z. Grimm, III, bl. 176 vlgde en 283. Ik vond dus geraedzaam niets te veranderen. Echter staet reg. 936, 966, enz. enkelijk *doch*. Van den anderen kant is het ligt te begripen waerom Geraert in geen geval, met de *t* aen 't volgende woord te sluiten, *trouwe* schrijven mogt. De lezer beslisse derhalve of hij hier zoo iets als r. 363, enz. *ind stat*, aennemen wil. Mij staet het niet aen, en ik zou het niet weten te verdedigen. Ik denk veel eer dat die *t* daer zoo is komen staen om de harde aspiratie, die de *ch* van *doch* met eene volgende *r* voortbrengen moest, te verzachten.

950. Deze regel heeft niets aenmerkeliijker dan de verplaatsing van *also* om der maet wille; de gewoone orde zou vereischt hebben: *daer met si also* of *daer si also met behouden bleen*, waer geen van beiden van met de maet strookte. — *blijven* voor *worden* of *zijn* heeft Geraert meermaels.

951. De zin is: *volgens de getuigenis van S. K.*, enz.

952. *die stat*, het vagevier. — *gruwelec van pinen*, gelijk r. 887: *van haven arm*, enz.

953. *eñ de gene*, d. i. *en die*, t. w., de pijn van 't vagevier. Wij zouden thans alleen *gene* zeggen: *de helsche pijn eñ gene*, zonder *de*; *degene* wil noodzakelijk verder bepaeld worden, het zij door een relativen zin: *de gene die*, enz., of door een genit.: *degene des vageviers*, of door middel van eene praepositie of adv.: *degene van 't vagevier*, *degene in 't rag.*, *degene boren*, *onder*, enz.; zonder complement, gelijk het hier staet, zouden wij het even zoo min gebruiken als *de deze*. Eene misschrijving, ontstaen uit de verwarring van *eñ* en *ende*, gelijk r. 1149, waer *eñde* (sic) voor *ende* staet, kan het niet wezen, dewijl *de* met *eñ* niet te zamen hangt, en als een afzonderlijk woord geschreven is. Met *de* uit te werpen en alleen *eñ* te behouden zou men bovendien, in het begin

van den volgenden regel die niet *engeen* aanvangt, eene zeer onaengename-en lastige herhaling van de zelfde klanken veroorzaken. Meer eensluidende klanken, dan er nu reeds zijn in die twee regels, zouden onverdragelijk wezen. De maet, wel is waer, zou er niet door gestoord worden, maer even zoo weinig vereischt zij eene verandering. Eindelijk r. 963 gebruikt Geraert nog eens dat zelfde *de gene* op de zelfde wijze; want het adv. *daer*, welk er op volgt, schijnt niet tot *de gene* (: *de gene daer*, fr. *ceux-là*) te behooren, maer met *quellen* te moeten verbonden worden, als staende tegenover *in der hellen* dat in den vlgdn. r. nog eens *quellen* vergezelt. De constr. is :... *wel weten, dat si degene korteren tijt daer selen moghen Quellen, dan die si in der hellen Quellen*; en reg. 960, waer andermaal de woorden *diese daer Quellen* herhaeld worden, laet te dien opzigte geen twijfel over. Zie, o Lezer, wat al dingen na te gaen en te vergelijken zijn, om zich van een nietig woordje rekening te kunnen geven! Wat zou het wezen indien men daerbij nog minder stoffelijke proeven, de getuigenis van zijn gevoel te ontleden had! Ik voeg hier thans nog eenige voorbb. van *degene* (of *die gone*) onder. Maerl., Sp. Hist., III, bl. 106 :

Maximus hadde enen sone,
Victor was geheten *die gone*.

Deel I, bl. 445—446 : *doe verwarf*, zegt hij,

Aristobulus, Jonathas sone,
d'Isacopdoem, en was *die gone*
die eerst in Jherusalem
crone droech, sident dat se hem
Nabuchodonosor eerst nam.
Quaet was *die gone*, fel en gram, enz.

Waer het op tweederlei wijs gebruikt staet. In 't zelfde deel, bl. 51 :

Si namen up des conincs sone,
en dwoeghen sine wonde *na tgone* (Fr. après cela),
en brochtene sinen vader,
die dankets hem allegader;

en zoo hondermael, alsmede in de tafels van ieder Boek, bij voorb. III, vs. 12, *die gone*; vs. 18, *na tgone*; IV, vs. 12, *na tgone*, enz. Voeg er bij Barl. en Jos., I^e fr., vs. 70, *die ghene seide*; Lek. Sp., II, c. 6, vs. 70 :

Jhesus sal heeten *die gone*,

en c. 36, vs. 27 :

nochtan seit hi *tgone*,
dat hi es die Gods zone, enz.

Verder Heim. d. Heim, vs. 1603; Lev. v. Jhs., c. 32, zonder de plaatsen door Grimm aangewezen, Gr. IV, bl. 447.

954. *engeen ondersceden*, d. i. *geen onderscheiden*, (*e* voor *ee* = *ei*), *geen onderscheid*, de infin. als subst. gebezigd. Vglk. r. 280.

955. *dad dat*. Zoo ik hier tusschen die twee woordjes een komma geplaatst had, had het eerste (*dad*) als pron. demonstr. moeten beschouwd worden. overeenkomende met *ondersceden*, en dan werd het tweede noodzakelijk conjunctie, en zelfs kon dan dit tweede voor dubbel tellen (*dat* = *dat't*, = *dat dat*), en met de conjunctie nog een demonstr., in zich besluiten, welk met het derde (anders vierde) *dat*, r. 956, in de zelfde verhouding zou gestaan hebben als het eerste met het tweede: *alleen dat* (onderscheiden), te weten, ■■ *DAT* (of *dit*) *hunne hoop is en hun troost, DAT zij toch eens moeten verlost worden*. Met het komma weg te laten, heb ik het eerste *dad* dadelijk tot conjunctie gemaakt, zonder voorafgaende demonstr.; het volgende is een demonstr., welk het laatste, dat immer conjunctie is, aenvoert. Hier moet ik nog bij voegen dat in d. hs. eerst *dat dat* gestaan heeft, en dat de *d* van het eerste dier woordjes onmiddellijk en door den Schrijver of den afschrijver zelfs in eene *d* is veranderd geworden. Beide letters onderscheiden zich nog zeer duidelijk, ■■ dat men het noodlottig pennemes ditmael ter zijde gelaten heeft.

957. De zin is: *zij verzeerde; iets voor waer zeggen of voor de waarheid verhalen*, is ons gelukkiglijk gebleven.

961. De constr. verdient opgemerkt te worden, zoowel als de herhaling der woorden *viande* (duivels), *hellen* en *quellen*. Wij zouden ■■ zeggen: *zoo veel te zwaerlijker, DAER (dewijl, omdat, enz.) zij wel weten*, of ten minste: *als zij BETER weten dat*, enz., en dit schijnt ook regelmatig. Also voor *so* en *vele* voor *veel* behooren tot de oude tael, alsmede het demonstr. achter *si* (*sijt*, d. i. *si dat*), hetgeen ik hier voor de laatste maal aenstip.

965. *dies* genit. van 't onzijdig geslacht, ziet niet op *helle*, dat vrouwelijk is, ■■ op het *quellen* in *der hellen*, op de daed van te kwellen; *des* in den vlgdn. r. moet van het *kwellen* in 't vagevier ver-

staen worden; *dies* is relatief, *des* is demonstratief; wij zouden er *diens* of *daertan* voor zeggen. — *werd* is ons *wordt*, praes. indic. — *inde* is *einde*. — *doemesdach*, d. i. *dag des oordeels*. In 't hs. staet *doemels dach*, dat ik liever voor eene schrijffout aanzie, dan dat ik er de reden van zoeken zou in de uitspraak of elders. — *Doeme*, bij Kiliaen, *Vetus Sax.*, *judicium*, *Angl. dome* (*doom* en 't wkw. *to deem*). *Doem* hebben wij niet meer, althans wij gebruiken het niet meer; en *doemen*, dat bij de Ouden in 't algemeen *oordeel vellen*, *vonnissen*, beteekende, heeft thans alleen nog de beteekenis van *veroordeelen*, gelijk *verdoemen*, waarvan wij reg. 883 en elders het part. *verdoemt* gezien hebben. In 't Lev. v. Jhs., c. 230, staet het subst. *verdumnesse*. Z. het Gloss. op de Dietsche Doctr., van Jonckbloet; prof. Clarisse, *Heim. d. H.*, bl. 201; enz.

969—70. *nacht en dach*, d. i. *zoo wel des nachts als bij dage*, schoon de acc. eerder den duer, het aenhouden schijne te beteekenen. Geraert noemt overal den nacht voor den dag, gelijk immer de Ouden. — *Si maende meneghen daer sijn salecheit aen gelach*, is geen ellipsis voor: *si maende menighen des of over dinghen daer*, enz., maer het is zoo gezeld gelijk wij het verstaen wanneer wij met den indicativus zeggen: *iemand vermanen en berispen dat hij beter wordt*; waer men niet het doel, de intentie (dan moest het immers *worde* zijn, in subjunctivo), maer den uitval beschouwt: *iemand vermanen zoo en met dien uitval*, dat, enz. De zin is: zij maende menigen mensch, bij dag en bij nacht, die zijne zaligheid daeraen te danken had, dat zij hem maende; alzoo tot zijne zaligheid. *Manen* is dus hier *vermanen*, en het adv. relat. *daer* ziet terug, niet op het voor- of onderwerp der vermaning, maer op het vermanen zelf. Met oplossing van het relat. zou het zijn: zij vermaende menighen mensch en daeraen lag het, *daervan* hing het af, dat zij zalig werden; *zij maende ze*, en *zij werden zalig*. Na *dach* moest ik vervolgens een comma stellen. Staet *meneghen* hier in dativo? Men zou het kunnen denken volgens den eersten regel van 't gedicht Van der Drievoudichede:

Ic mane den mannen metten wiven.

— *gelach* is *lag*, van *geligghen* voor *liggen*. Z. r. 48. Van een' reeds gekenden uitslag gebruiken wij *aen iets gelegen zijn* zelden of, welligt, nooyt, en *aen iets liggen* dan alleen, wanneer er nog een dat op volgt: *daer aen lag het dat hij niet kwam*, om de oorzaak aen

te duiden : daarvan hing het af. Doch meestal doelt het op eene voorwaarde welker vervulling nog onzeker is.

971-72. De verbuiging der woorden op *heit*, *heide* of *hede* is niet gemakkelijk vast te stellen. Zij schijnen zoo wel tot de eerste als tot de vierde declin. van Grimm te behooren en verder van den sterken vorm tot den zwakken over te loopen, vooral in 't meervoud. Is *quaetheiden* hier een dativus sing. of plur.? De vorm kan nauwelijks een zeker antwoord op deze vraag aanbieden; maer de zin en de samenhang met het eerste lid pleiten voor het meervoud. Wat *heimelecheiden* betreft, is de onzekerheid nog veel grooter. De dativus is bewezen door de aanmerking die ik vroeger maakte, en die ik van groote aangelegenheid acht, dat sommige praepositien bestendig dien naemval bekomen, wanneer zij de plaats van *met* bekleeden of een denkbeeld van vergezellig in zich besluiten; in *heimelecheiden* is hier zoo veel als : *met heimelecheden*, in 't geheim en niet openbaerlijk (*occulto*). Maer ik zou hier niet durven zeggen dat de zin of het gebruik van het 't woord, dat hier geheel abstrakt is (zie onder r. 121), voor 't meervoud schijnen te pleiten; het kan in 't meervoud staen, dat is al; van den anderen kant belet de uitgang op *n* volstrekt niet dat men het als een enkelvoud beschouwe. Z. onder r. 1145. — *Beresspese* (sic hs. Vglk. r. 156 *Hasspegouwe*), d. i. *berispte* zij.

974. *Overmits sunden*, d. i. *door, uit hoofde van* (hunne) zonden. De twee beteekenissen van *overmits* : *door het midden of midden door* en *door middel van of uit hoofde van*; zie bij Kiliaen, waer echter de aenteek. van v. Hasselt verward en duister is. Z. r. 452 en voorts het Gloss. — *laghen daer neder*, versta eenvoudig *neder laghen*; *gevallen waren*; *daer in* hier even zoo onbepaald als *in daer zijn menschen die*, enz. Of *daer neder* iets gemeen hebbe met *ter neder* lust het mij thans niet te onderzoeken. *Neder* in een comparat. die een positivus *ned* of *nid* onderstelt, gelijk *seder*, *sîd*, *weder*, *wîd*, enz. Z. Grimm, III, bl. 162, 204, 207, 258 en 260. — *brachtse weder en laghen daer neder* maken geene volkomen tegenstelling uit; *recht* of *rechttese* op ware nauwkeuriger geweest, omdat *weder* mede overtollig kan schijnen; maer hij vertaelt het Lat. *ad poenitentiam revocavit*, waerbij *a peccatis* *in* te vullen is, hetgeen hij echter, reg. 974, door een ganschen voorstel vervangt die de zelfde betrekking niet uitdrukkelijk aanduidt.

975. *dach* en *tijt* verschillen hier gelijk *reg.* 942 *ure* en *stonde*.

976. *Steps*, tegenwoordig nog *Steps-* of *Steupsberg* (de Boll. schrijven verkeerd *Stipsbergen*), een langzaam opgaande heuvel of eerder een hooger veld bij Montenaken en omtrent twee uren wegs van Sint-Truiden gelegen. De oorsprong van 't woord *Steps* is duister: misschien duidde het den zandachtigen aerd van den grond aen, want *step* of *steup* is te Montenaken en in gansch die streek wat men elders *stof* (Fr. *poussière*) noemt, en *steuppen* (eigentlich *stuppen*), *stuizen*; het kan ook eene verminking zijn van *Stevens* (*Stevens-berg*, *Stephani mons*). Daer stond voortijds eene galg op, die ik nog *van verre* gezien heb. De slag of slagting waer Geraert hier van spreekt, viel voor den 13 Octob. 1213. Z. Chapeauv., bl. 216, 222 en 624.

978. *syn wedersake*, zijn tegenpartij, den Bisschop van Luik, Hugues de Pierrepont. Het is aen te merken dat Cantipratanus hem even zoo weinig noemt als Geraert; zou dit wel zijn, omdat hij zulk twisten en oorlogen in Bisschoppen afkeurde, of omdat hij destijds in 't land van Luik verkeerde, waer het klooster van Mielen mede aen toebehoorde? — Kiliaen onderscheidt *wedersaecke* en *wedersaecker*; zoo lang ik echter geen wkw. *wedersaken* zal gevonden hebben (het simplex *saken* bestond; zie hier onder) zal ik *wedersaecker* voor een door misverstand bedorven woord aanzien. Willems gebruikt het nochtans ook in zijne vertaling van 't Lodewijkslied, vs. 43:

Wuold er war errahchon
Sinan widarsahchon;

„wilde hy de waerheid betuigen zynen wederzakeren (tegenstanders)”; maar de oudhd. vorm *widarsahchon* spreekt hem tegen. In een oud-vrieschen zoenbrief van 't jaer 1276 (Taalk. Mag. III, bl. 6 en 7) staet volgens het een hs. *sin withirseika*, volgens het ander, *syn withersike*, wat de heer M. Hettema aldaer van *soeken*, bij Kil. *investigare*, *captare*, afleidt. Ik meen dat het van *saken*, twisten, klagen, afstamt, gelijk hij den zelfden Kil. *saecke*, *dica*, *lis*, staet. Ook in 't Goth. was *sakan* *twisten*. Z. Halbertsma, Lett. Naooost, I, bl. 74. Wat men een' *wedersake* hiet ten aanzien van zijn gelijken, dat noemde men ten aanzien van hooger, waer iemand dienst of eer ■■■ schuldig was, een' *wederwerdiger*. Men kent de vermaning van den apostel Petrus: *Fratres, sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus circuit*, enz.; v. Hasselt haelt uit zijn Rosarium Ms. eene navolging daarvan aen: *opdat mijn wedersake, die riant, geen macht*

en hebben tegen mi. Hebben kan hier een druk- of schrijffeil wezen, zoo niet, staen *wedersake* en *riant* in 't meerv. De overeenkomst daermee van Geraerts woorden : *sijn wedersake*, *sijn riant*, trof mij, en toen ik het Latijn van Cantiprat. inzag, vond ik dat deze inderdaed het meerv. gebruikte : *inter Ducem Brabantiae et ejus adversarios*; maer *riant* heeft Geraert van 't zijn, d. i. uit zijn' brevier, er bijgedaen, zonder dat hij daerom, meen ik, van de Luikenaren duivels hebbe willen maken. En nogtans tot hoe menige ongerijmde gevolgtrekking hebben zulke *rapprochements* geen aanleiding gegeven! wie er acht wil op geven treft ze overal aen. Zie! de vriesche zoenbrief, waer ik reeds *sin wilhrseika* uit aenhaelde, begint schier met de zelfde woorden als dit cap. van ons gedicht : *Tha thet fraslike stryd ewesen hede*, enz., ware dit geene schoone gelegenheid om er uit te besluiten dat Geraert dien brief voor zich liggen had?

979. *rele* hondert; staet *hondert* hier als subst. in 't meerv., als of het *honderden* ware? dan is *minschen* een genit. Maer *hondert* kan ook adj. wezen; het onbepaalde *rele* belet dit niet meer dan wanneer er een bepaeld getal (*een*, *twee*- of *driehonderd*) bijkomt. Cantiprat. heeft hier de zonderlinge uitdrukking: *ubi tot centena hominum occisa sunt*. — als men vint beschreven, is van Geraert, welke dien slag niet beleefde gelijk Thomas.

981—82. vglk. 429, 791, 1228 en 1362.

983—992. Zoo ik den lezer hier op de kunstige verandering van de maet oplettend maak, ik doe het enkelijk om mijnen pligt als *commentateur* na te komen, want voor al wie het minste gevoel daervoor bezit, was het volstrekt onnoodig. Het zelfde zij gezegd van reg. 995—98.

988. *van den hemelschen rike*, meer gewoonelijk *van hemelrike*, waer de maet hier niet mee voldaan was, en dat dan ook in eene verschillende betrekking staet en van God zou afhangen; terwijl de zin hier zijn kan: *toene van den h. rike* (*caelitus*, *de caelis*).

990. *tornechheit*, dativus, gelijk r. 992 *onfarmhertechheit*, genit., zonder verbuiging. Z. Grimm, I, bl. 691, Anmerk. Ij. Vglk. r. 1145.

991. *abolghe*, d. i. *gramschap*. Het woord komt tweemaal in dit gedicht voor, hier en r. 1698. In het Oudhd. was het *abulki* (*abul-*

kii), bij Kero, fem.; bij Otfriðus *ábulgi*, neutr., waer neffens het adject. *ábulgic* of *ábolgig*, overal met lange *á* (*aa*). De onafscheidbare partikél *a*, die in 't Oudhd. en Middhd. alleen aen nomina, in het Oudsaks. en Augls. alleen aen verba vastkleefde, en aen het Goth. en Oudn. vreemd was, beantwoord aen het Lat. *ex*, somtijds aen *in*, en werd later in onze tael veelal door *on*, *ter* en *over* (*oor*) vervangen, naer mate de beteek. *privatief* of niet *privatief* (intensief?) was. In *abolge*, van *a* en *belgen*, is *a* versterkend. even als *ter* in het latere *verbolgenheid*, dat het zelfde beteekent. In het Middelh. waren de composita met *á* reeds tamelijk zeldzaam; het Nieuwhd. heeft alleen nog het gansch ontstelde *elster* (*ekster*, uit *ágelster*) behouden. De volksspraak heeft er eenige meer. Z. Grimm, II, bl. 704—707, 723, beneden, en III, 499; Graff, Spr., I, bl. 13 vlgde. en III, bl. 103. Wat Kiliaen nog van dergelijke woorden kende, kan men bij hem zien onder *a*, *au*, *aw*- (*aweerd*, *aweyt*, enz.) en onder *ou*, maer bij dit laatste, althans in v. Hasselts uitgave, zal men verwarring en drukfeilen vinden. Vglk. beneden r. 1683, *amechte*.

993. *Mettien*, d. i. met dien (*woorden*, enz.); dadelijk, ter zelfver tijd. — *Katlinen* voor *Katrinen* is eene letterverwisseling die tot in de laatste tijden te St. Truiden in dat woord voortgedueerd heeft: de kerk, waervan de muren over dertig jaer nog bestonden, heb ik nooyt anders dan *Katelijnen kerksken* hooren noemen, schoon dit om personen aen te duiden nimmer plaats vindt: dan is het altijd *Katrijn* (Katrien), *Trijn* (Trien), enz. Dat kerkje, en bij gevolg ook het klooster, stand op de zelfde plaats waer tegenwoordig de gebouwen van de statie van den ijzeren weg aengelegd worden.

996. *genede* voor *genade* schijnt mij eene dichterlijke vrijheid. Grimm schijnt het van 't Sanskr. *ní* (*deorsum*, onderwaerts) af te leiden uit hoofde van de verwantschap van *nidar* (neder), *nidana* (beneden) en *gináda* (nederlating, *herablassung*) in 't Oudhd. Z. Gramm., III, bl. 162, nota *** en 238, 9. Het heeft dus niets gemeen met *na*, *nader*, *naderen*, enz., ofschoon *nederkomen* en *naderkomen* stoffelijk kunnen zamenvallen.

1000. *dächte in hoeren sinne*, dit soort van pleonasm. treft men op duizend plaatsen aen; en zoo wel den acc. als den dat. Lek. Sp. II, c. 36, 134:

Mí dunct also in minen sinne;

Van d. Drievuld. . coupl. 6, vs. 1 :

Martijn, merc wel *in dinen sinne*;

Reise v. S. Brandaen, vs. 1944 :

Nu wonderd mi *in minen sin*;

Lev. v. S. Lutg. II, 23, vs. 3 :

So dat har dochte *in haren moede*;

Dietsche Doctr. II, vs. 666 :

Soe peinst hi *in sinen moet*;

en vs. 2807 :

Soe dunct hem *in sinen moet*;

als mede III, vs. 675 :

Hi wiste wel *in sinen moet*;

enz. Voeg er echter nog bij uit Maerl. Sp. H. (bij Bild. Versch. IV, - bl. 173) :

Dies meneghen wonderde *van sinne*.

dachte op onze plaats (van *denken*) en *dochte* in den regel uit S. Lutg. aengehaeld (van *denken*). alsmede hier *in haren moede*, daer *in hoeren sinne*, leveren zeker verschil op, welk het nuttig kan wezen verder te onderzoeken.

1001. *dachte... dat si soud ut gaen*, d. i., *was voornemens of van zin uit het klooster te gaen*; dit gebruik van *dat* bij werkw. van *denken*, *begeeren*, *willen*, enz., wanneer voor en na een zelfde subjectum staet, is hard en ook tamelijk zeldzaam, ten zij waer hetgeen men denkt, begeert of wil, d. i., de bereiking van het voorwerp, van het bloot *denken*, enz. niet afhangt of dat *denken* slechts *gelooven* beteekene. Zie daer de bijzonderste, niet al de voorwaerden die den regel bestemmen; de rest wijze eens de spraek-kunst aen. — *als si dede*, d. i. *en zoo deed zij ook inderdaed*. Het Fr. en het Lat. kunnen zich mede zoo uitdrukken : *comme elle fit* (en *effet*), *ut* of *quod et fecit*. Ons *als* of *alse*, d. i., *also* of *geheellijk* zoo; is de vertaling van *comme*, dat een zelfde woord is met het Lat. *quomodo*. Zijne relative beteekenis bekومت het door de omzetting : *also si dede* is *gelijk si dede*. Vglk. r. 744, reeds aengehaeld onder r. 627.

1002. De zin is, gelijk wij het zouden omkeeren : tot hare sehande en tot die van 't klooster.

1003. *met staden*, ter gelegenheid, toen het eens pas gaf. Vglk. r. 819; of liever, het tot de woorden zelven betreffende, versta op eene gepaste wijs, *met veel reden, zeer wel*. Vglk. Maerl. Sp. Hist. II, bl. 62, vs. 34:

Ave! sprac dinghel *met staden*,
Maria vul alre genaden, enz.

yaer verkeerdelijk *alle vul* staet, zoo als blijkt uit de verzen die daer volgen, 33 en 40. Vs. 42 bewijst verder dat ik de strophe uit het gedicht *van den V bloemen*, in den *Messenger des sciences et des arts* aengehaeld, 1836, te regt verbeterde. Daer zeide Maerl.:

Maghet vol (*van*) alre doghet,
helpt mi utvercorne joghet, enz.;

hier, in den Sp. Hist., zegt hij met de zelfde woorden:

want God sette in dese joghet
die vulheit *van* alre doghet.

Vul of *tol* kan den blooten genit. of *van* achter zich nemen.

1004. *alre*, syncopa voor *allere*, d. i. *aller*. Vglk. r. 819 *ure* voor *uicere*, *uicer*, en dus *sire*, *mire*, *haerre*, *derre* (dezer), *dergherre* (dergener), enz. Huyd. op Stoke, III, bl. 33, haelt zelfs een *gore* voor *gonere* (*gener*) aen.

1005. *af*, elders *of*, d. i. *van*. *Af*, *ab*, *aba*, enz. behoort tot al de oude takken van onzen taelstam, behalve tot het Angels., het Oudvr. en het Engelsch, die *of* hebben met den oklank. en deze zijn ook juist de eenige talen die *van*, *von*, *fona*, enz. niet kennen. Z. Grimm, III, bl. 233. 4, en 262, 1.

1006. *luttel vromen*, d. i. *weinig voordeel*. *vromen* is hier geen wkv., gelijk r. 818, maer de genit. sing. van 't subst. *vrome*, gelijk r. 1038 de dativus. Deze staet ook, door een adj. vergezeld, in Barl. en Jos., Fragm. I, vs. 170:

Te brenghen(e) *ter eweliker vromen*
So bin ic alhier nu comen;

en nog eens fr. III, vs. 63: ... *ten weghe comen* van eweliker saligher vromen. De gen. op onze plaets hangt af van *luttel*. Vglk. r. 771: *alluttelken wijns*, en 922: *dier alte vele*, enz. Zie niettemin r. 1021: *so luttelgoed*.

1007. *Daer na niet langhe*; zulke omzettingen en pleonasmen zijn bij adv. van tijd en getal niet zeldzaam. Vglk. r. 175 en 1631.

1008. *ginc si ute*, t. w., uit het klooster; in 't Lat. : *de ordine apostasiavit*. Vglk. r. 1001. — *na Kerstinen woert* neem ik voor een sing., d. i. volgens de voorzeggung van *Kristina*.

1010. *in oncuetsheiden* is hier waarschijnlijk de dat. plur. : *onkuische werken*; *in* is door of *met*; vglk. r. 971—72.

1011. Men merke hier *gerielt* = *giel het*, waervoor ook bloot *giel* staen kon. Vglk. r. 26, 187, 303, 1422, enz.

1014. d. i. en *DAT mense te bet. ontrangen zou of moest*. Zullen en moeten worden dikwijls zoo gebruikt om aen te duiden dat de tijd van iets gekomen is. Lev. v. jhs. c. 6 : *Doe de tijt was comen dat Elisabet bliven soude, so bleef se ens soens*. Veelal ook *gaen* : *Toen het ging dag worden*, enz. — *te beteringh*, doch twee regels verder *te beteringhe*, beiden uit hoofde van de maat.

1013. *so*, enz. Hier is een anacoluthon : *so* volgt niet regstreeks uit het voorgaende; het onderstelt een voorafgaende *doe* (doen, toen) of *wanneer* : *Daerna noe giel dat*, enz. *so gaf hem covent suacer sunderlinghe*, enz. *Hem* (zich) *geven-tot* of, gelijk hier staet. *dat*, met een vlgde. wkw., is *toestaen*, *inwilligen*, in 't Fr. *se rendre à* of *à ce que*; in 't Lat. *se praebere*. Is hem de acc. sing. van het pron. pers. neutr. *het*, wanneer het reflexief is : *dat covent gaf hem?* Ik antwoord ja; ten eerste, om dat de reflexive acc. *het* nergens gevonden wordt, en ten tweede, omdat hier geene constructie volgens den zin, κατὰ τὸ συμπαιγμένον, aennemelijk schijnt. Het wkw. *gaf* toont aen dat het geen meerv. is, en 't covent van S. Katlinen was bovendien een vrouwenklooster. Het onreflexief pron. blijft in acc. *het*. Lev. v. Jhs. c. 12 : *Alst quam.... dat men dat kint soude besniden, so gaf men hem den name en hitt* (hiet het) *Jhs*. Zal men zeggen dat *covent*, r. 1190 *content*, niet tegenstaende dat het woord hier in zijne allereigenste beteekenis aangewend is (: *conventus*, vergadering; z. Huyd. op M. St. III, bl. 173 en 463), dewijl het op een *stemmen* afliep, niets anders is dan *klooster* (: *claustrum*, slot); en dat dit laatste soms ook mannelijk voorkomt, zoo als Belg. Mus. I, bl. 331, vs. 191 :

en quam daer hi den cloester vant,

en zelfs bij onzen Geraert in 't L. v. S. Lutg., B. I., laatste cap., vs. 134, gelijk men in de aenteek. op r. 364 zien kan? dit ware. dunkt mij, den zin en het gebruik geweld aen doen. daer hier

de vergadering, en niet het slot bedoeld wordt, en het onzijdig geslacht bij het woord *clooster* verre het gewoonlijkste is. — *swaer sunderlinghe* of, zonder inversie, *sunderl. swaer*, is *buitengewoon moeyelijk*, zeer tegen dank, Lat. *aegre admodum*; maer Cantipr. heeft: *supra modum difficilis esset* (conventus), *ut*, enz. Ik beschouw nogtans *swaer* (hs. *suaer*) als een adv. Vglk. r. 1039, *swaerlec*.

1018. *Als achtijcs cleine*, d. i. *Alacht gij dat* (des) *klein*, *weinig*. Vglk. r. 838. — *cleine achten* staet ook Lek. Sp. II, c. II, vs. 26:

Si achtens herde cleine.

Een cleine voor een *weinig* haelden wij ook reeds elders aen uit Bild., Versch., IV, bl. 174, waer kwalijk *en* geschreven is. In Barl. en Josaph., fr. I, vs. 73: *Dat hem cleyne soude in baten staen*, d. i. *weinig*.

1019. *bleve*, d. i. *zou blijven*.

1021. *so luttel goed*; hier is *luttel* adject.; Vglk. r. 1006—7. Ik doe echter opmerken dat in 't hs., zonder noodzakelijkheid en bij openblijvende ruimte, *luttelgoed* in een woord geschreven staet, waer in gansch het hs. slechts nog een ander voorbeeld van te vinden is, r. 1033: *onmenechdach*. Zou men een compositum durven aennemen, gelijk *armman*, *kleinbier*, *kleinhout* (van een vensterraem), *kleingeld*, *kleingoed*, *kleinzoon*, *jongman*, enz? ik weet niet of de partikel *so* het beletten moet, daer in dergelijke composita meer de hoedanigheid, dat is het adjectivische, dan het zelfstandige aangeduid wordt; wat ook de accent bewijst, die altijd op het eerste deel valt. Waerom zou men niet kunnen zeggen dat iemand *zoo jonkheer*, *zoo edelman*, *zoo rijksmans-kind* niet is als hij wel schijnen wil, wanneer men dagelijks de woorden *man*, *boer*, *beest*, (Vglk 't Fr. *pas si bête*) op die wijze hoort gebruiken? Grimm handelt wijdloopig over de samenstelling van adj. met subst., Gramm. II, bl. 627—649; maer de verschillende betrekkingen van het adj. tot het subst., en van beiden tot de beteekende zaak viel het in zijn bestek niet nauwkeurig aen te stippen. *Luttelgoed*, bij voorb., zou gelijk staen met *hoogmoed*, *wildeman*, *wildzang*, voor *wilde zang* genomen, enz. maer *wildbraed*, bijaldien *wild* hier onmiddelijk tot het adj. behoort, is geen *wild* gebræd, noch ook gebraden *wild*, maer gebræd van hetgeen *wild* is; een koudsmit en een droogmolder zijn dic zelven niet smeden of malen, maer elders bereid ijzerwerk en meel verkoopen; een droogscheerder, die laken (dus zonder nat) scheert. Een *langbeen*

is, laet ik zeggen een spin, *die lange beenen heeft*, alzo eene metonymie. en zoo ook een *lekkertand*, een *kaelkop*, een *trijgeest*, enz.; en meer ander onderscheidingen. *Luttelgoed*, in een woord, is niets anders dan het Fr. *bagatelle*, voor zooveel dit met den ernstigen toon van de geheele plaets zou kunnen strooken. Dienaenwaende mogen wij ons echter geruststellen, daer *luttelgoed* ook nog elders even zoo ernstig, en juist in de zelfde beteek. gebruikt wordt. In de fragm. door prof. Clarisse in het Tsaalk. Mag. van de Jager geplaetst, D. III, bl. 168, vlg. lees ik deze verzen die hier in alle opzigten beslissend zijn (IIe fr., vs. 147 — 156):

Vliet henē vte, quaet pautenier!
Die duuel brocht v' wed' hier,
die v' weder vte sal leden,
en doen met lachtre henen sceden.
ghine maect v' wech van voet te voet;
dies ghebreec oec *luttel goed* (l. luttelgoed).
wine souden v' uwe hersenen clouen,
of van den liefste lede rouen,
ne lieten wijs selden dor Gode niet!

De zin is duidelijk; *luttelgoed* beteekent hier *zeer weinig*, *un rien*, *une bagatelle*, gelijk ik straks. zei, zonder dat het mogelijk zij aen 't woord *goed* zijne bijzondere en eigene beteekenis te laten, welk het zekerste bewijs van de zamenstelling is. *Luttel goeds* zou zich zoo wel door *peu de bon* als door *peu de bien* laten vertalen; *luttelgoed* verschilt van beiden: het geeft letterlijk: *Haer ziel koste aen God een zoo klein, zoo gering goed niet*, d. i. *zoo weinig niet* hetgeen hier volkomen past. Even zoo beslissend is in den roman van Limborch (welke mij toekwam terwijl ik deze drukproef verbeterde) B. I, vs. 1031:

Den Hertoghe ontsie ic alsoe *luttelgoed*,
twaren, Here, alse hi mi doet.

— so, t. w., *dat ghy's cleine achten moët dat u verloren bleve*; want dit alles ligt in dat woordje opgesloten.

1022. *daer om*, d. i. *■ welke*, t. w., *ziel*. Geraert had ook kunnen zeggen met *als*, gelijk r. 876: *als daerom* (*scaerom*); met latijnsche woorden: *quippe pro quā*, enz. Deze regel geeft de reden op *■ haer ziele Gode niet ■ luttelgoed coste*, *dat mens cleine achten mocht*, te weten, omdat hi *daer om* (voor haer) *woud sturten sijn bloed*; d. i. *sturtte* (stortte). *Willen doen* is dikwijls eenerlei met *doen*.

dat (daer om dat) zou voor ons kunnen wegblijven en zelfs bij de Ouden was het niet onontbeerlijk, zoo als blijkt uit den zelfden regel welken men met dat eenig verschil in 't IVe fragm. van Barl. en Josaph. terugvindt, vs. 26 :

Nu also onse Here ziet dat al
sijn hanigewerke bederven sal,
daer hi om stortte sijn heileghe bloet, enz.

1024. De constr. laet tweeërlei uitlegging toe : daer scheen zijn groote minne te onscuert, zoo dat groot attributief genomen worde, of daer scheen zijne minne groot te o., waer groot prædicatief zou wèzen. Ik vind het eerste verkiezelijker. — Daer, een adv. van plaets, voor toen, adv. van tijd, en het een zoowel als het ander voor daer in, daer aen, daer door. — scheen is bleek, *epân*, apparuit, patuit.

1025. op en neder, vglk. *toor en na*, *heen en weder*, *troeg en spade*, *lude en stille*, *oppenbaer en heimeleke* en honderd anderen, die allen nagenoeg eenerlei beteekenis hebben : *overal*, *bij alle gelegenheid*, *op alle wijzen*, *omstandiglijk*, enz. Deze laatste beteek. schijnt het bijzonder te hebben in Barl. en Josaph., IIIe fr., vs. 23 :

Tote Theodas sijn comen weder
die duvels die op en neder
hem segheden, hoe si verwonnen waren.

1027. *te genaden*, staet in de zelfde betrekking van persoon niet als in den vlgd. r. *te penitencien* en r. 1014 *te beteringh* of 1016 *te beteringhe*, schoon overal het wkw. *ontvangen* er bij komt; *te genaden ontfanghen* is *in genade*; zoo dat haer genade geschiedde, objectief; *te penitencien* integendeel is subjectief : *opdat zij p. dede*. Het eerste zou door *genadiglijk* kunnen vervangen worden en is dus nagenoeg adverbiaal. *Te genaden*, op *genade*, door *genade*, in *genade*, met *genaden* hebben dikwijls eene beteek. die niet gemakkelijk door eenig ander woord kan uitgedrukt worden. Willems, Gloss. op Reinaert, vertaelt *genade* door *rust*; die beteek. heeft het nergens. Vglk. r. 996 *genede* en z. het Gloss.

1030. *riden* is de eigen uitdrukking in betrekking tot een' edelman (ridder); *aren* is algemeender.

1032—23. *daer are* bij een verb. pass. in plaets van *daerdoor* of *duertan* (door of van welke) verdient opgemerkt te worden. *Daer are gebeden* zou misschien in eene andere betrekking ook het voorwerp, de zaak waerom iemand gebeden wordt, kunnen beteekenen.

1034. *besworen toe met eden*, is dit enkelijk eene omzetting voor *toebesworen*, gelijk wij zoo veel ander werkw. hebben met *toe* (Hoogd. *zu*) zamengesteld: *intrans.*, *toekomen*, *toelopen*, *toenaderen* enz.; *transit.*, *toedoen*, *toezeggen*, *toeeigenen*, enz.; met eene tweede praep. zamengesteld: *toebehooren*, *toebetrouwen* (*toevertrouwen*). *toebereiden*, enz.? Dit *toe* is het Lat. *ad*: *accurrere*, *addicere*, *adparare*; zoo dat *was besworen toe*, dan letterlijk het *adjurata est* van Cantipr. vertalen zou. Het is mogelijk; maer ik vermoed sterk dat Geraert er iets meer in gezien heeft, en dat het voorgaende *daer*, schoon op die plaets (*daer are gebeden*) in eene gansch-verschillige betrekking staende, bij dit *toe* nog een flauwen naklank bekómt: *si was DAER are ernstelec gebeden en DAER TOE met eden besworen*, dat *si*, enz.; het zij men *daertoe* door *berendien* verkläre, het zij men het slechts als de aenkondiging van het volgende *dat* beschouwe: *besworen daer toe*, t. w., *dat si... vericaerre*. Voor het eerste pleiten, r. 163:

Doe giughen haer sustre henen toe;

r. 663, *si roer toe*; r. 1876: *omnertoe*, en vooral *daer toe*, d. i. *daerbij*, r. 855 en 1834; voor het laatste, al de plaetsen waer de conj. *dat* door een demonstr. voorafgaen is. De lezer kieze. — *met eden*, is de dat. plur.; maer ik beken niet juist te vatten wat die eeden hier beduiden. Zij deed toch Kristina niet zweren? of, zoo zij zelve zwoor, zal men daeruit verstaen dat zij drijgingen gebruikte? Waerschijnlijk heeft Geraert door dat bijvoegsel alleen zijne uitdrukking (*besworen*) willen versterken. Maerlant drukt zich nogtans nagenoeg op de zelfde wijze uit, Sp. Hist., II, bl. 183

Maer doe hi dit sach gescien,
hevet hine besiden geleet,
en beswoerne onder eene heet,
dat hi hem dade verstaen, enz.

Dat *eene heet* hier eene bedorvene lezing is voor *eenen eet*, waer de gelijkheid van *n* met *h* aanleiding toe gaf. kan niet twijfelachtig wezen, daer *eet* (*eed*, *eid*, enz.) in alle oude dialekten mannelijk is. Z. Grimm, III, bl. 488 en 522. — *met* kan hier zoo wel *door*, gelijk in den vlg. r. (bij Maerl. t. a. pl. *onder*), als eene bloote vergezeling beteekenen. Die wil weten met welke praep. *zweren* oudtijds vervoegd werd, z. Grimm, IV, bl. 847, en naer dat uitmuntend boek verzend ik eens vooral voor alle andere werkwoorden.

1036. *aen Gode vericaerre*, impf. subjunctivi, d. i. *vericierre*. —

aen; deze praëposit. heeft *verweren* ook in de Sproke van Beatrijs, vs. 180 :

Constic wel *anc u verweren*,
en ghi dabit wout nederleggen,....
ic woude, enz.

waer bovendien de constr. *aen* te merken is. Wij zeggen *van iemand iets verwerven*, en zoo spreekt ook Geraert r. 86 : *gewan van Gode*, want *werpen* is *winnen*, *bijwinnen*, *woekeren*. In 't Lev. v. Jhs., c. 202 : *wint en werft hier met*. Zoo geeft hij mede tweeërlei praëpos. *aen vercrigen*, r. 1470 *aen*, en r. 1899 *van*. Ook *ontfaen* (*ontvangen*) bekومت *aen*. Boec v. d. Houte, vs. 86 :

Dat kindeken daer ghi na vraghet,
sal noch *an ene suver maghet*
ontfaen menschelike figure;
boven den loep der nature
sal God hebben *tkint ghemene*
bi ere maghet.

Ontfaen in den zin van *betrucht worden*, Lat. *concupere*, volgt nog veel meer die constr.; men zie daerover onze aent. op r. 1470. In de zoo even aengehaelde verzen uit het Boec v. d. Houte kunnen de laatste woorden :

sal God hebben *tkint ghemene*
bi ere maghet,

met de Varr. *van en met*, ook aldaer in aanmerking komen, omdat *aen* en *bi* insgelijks met elkander verwisseld worden. Bij de bewijzen aldaer bijgebragt voege men uit het Lev. v. S. Lutg., II, c. 37, vs. 3 (z. onder r. 644) :

Si bat Lutgarden, *want sijs wel macht*
aen Gode hadde, dat sijs hem bade, enz.

en uit de plaets onder r. 564 aengehaeld, vs. 140 :

die dat *aen Gode procureert*.

d. i. *bij God bezorgt*, van God afsmeekt. Over de verwisseling van *aen* en *in* spraken wij reeds vroeger, en misschien zou de zegging : *AEN eene maegd menschelike gedaente ontrangen*, ook zoo kunnen verklaerd worden. Z. nog een ander gebruik van *aen* onder r. 1765. *Aen* kan ook door *bij* uitgeleid worden. — *dede* is *maekte*, *be-werkte*. De Ouden stelden dikwijls *doen* voor ons *werken*, en omge-keerd, gelijk thans nog voor een gedeelte het Hoogduitsch. — In den

vgl. r. *moeste*. z. r. 61; het duidt eene zedelijke noodzakelijkheid aen.

1038. Deze regel drukt omtrent al uit wat men wenschen kan.

1039. *nam swaerlec*, het Lat. heeft *grave ducens*; Geraert zet over als stond er *graviter accipiens*.

1040. *eñ gaf haer pine*, d. i. en dat deed haer moeyte, dat kwel'le haer, deed haer groot leed, r. 1048. Het subjectum is *dat*, het welk uit den acc. *Dat*, r. 1039, moet herhaeld worden. De zin verbiedt aen te vullen: *Si gaf haer pine*, welk beteekenen zou *zij gaf zich moeyte, deed haer beste*. Maerl. Sp. Hist. D. III. bl. 66, zegt *pine doen*:

Eñ alsi aldus henen gaen;
quamen si te ghemoete saen
roveren, heidine, Sarrassine,
up paerden, up kemele(n). *die hem pine*
so groot daden, daer si ghinghen,
datsi al die rote vinghen.
eñ deelden tgoet eñ die liede.

In de Kinderen v. Limborch heeft men B. II, vs. 572, *swaer doen*:

Daer ontfinghen die van der stede
scade *die hem swaer dede*.

Over de uitlating van het subject. bij veranderde constr., z. r. 771.

1041. *offres* voor *offerese* (vglk. r. 832), d. i. *offerde si*, door onderdrukking van de tandletter des impf. en tegelijk met *apocope* van de door de aanleuning toonloos geworden *e* van *se* (*si*, *zij*).

1042. *arbeit* staet insgelijks voor *arbeidde*, waer de wegwerping der *e* vergeleken moet worden met *mocht*, *moest*, *begonst*, enz. voor *mochte*, *moeste*, *begonste*; dewijl de hier onderdrukte *e* insgelijks in Geraerts tijd nog voor eene vrijheid moest aengezien worden; eerst later schijnt het gebruik eenen regel dienaangaende vastgesteld te hebben. Dan de Ouden bezigden ook zeer dikwijls het praesens voor het impf. Z. onder reg. 1440. *Iemand* (*Onsen Here*) *arbeiten met gebeden*, voor hem lastig vallen en eenigzins geweld aendoen, is gewis voor ons eene nieuwe uitdrukking. Bij de Franschen is zij zeer gemeen, bij welken *intrigantén* de *ministers*, oproermakers het volk, en *courtiers* van alle kleur en kleeding zelfs de *election bewerken*: *travailler le ministre, le peuple, les elections*, enz. Ik hoop wel dat hier niemand aen het solemnele: *Sa majesté a travaillé avec le ministre* zal denken, om Geraerts woorden: *eñ arbeit daer met*

onsen *Here*, geheel en al als kourantentael uit te leggen; *daer met* is *daer mede*, *-daer door*. — *Quod scripsi, scripsi!* en echter is het een deerlijke misslag! Ik hoopte van anderen veel meer, dan ik zelf heb weten te onderhouden. Het *hs.* stelt dikwijls een onderscheidingsteeken vóór de conj. *eñ*, waer wij er geen zetten zouden. Dit is ook op deze plaats geschied en, *daer de wending van de constr. eenigszins ongewoon was*, zoo heb ik mij er aen vergist en den waren zin volstrekt miskend. Men stelle nog een tweede komma na *daer met* (men zou ook slechts het ander kunnen uitschrappen, maer dat vind ik niet zoo geraedzaam); men verklare dan *daer met* door *daer mede* gelijk straks, ja, maer in den zin van *daerbij*, *daerenboven*, *borendien*; van *arbeit* make men eenvoudig een subst. (*pijn*, *lijden*, *versterring*), en dan zal de verzetting van een paer woorden den besten zin verschaffen: *nochtan so offerese te menigher stont voer den riddere (aen) Onsen Heere, menech gebed, eñ (meneghen) arbeit daer mede*. Het Lat. stemt daarmee volkomen overeen: *Multas tamen preces, LABORES et rota pro milite Domino obtulit*. Ik had verwaerloosd hetzelfde in te zien.

1043. *te menegher stont* is menigmael, dikwijls. Over *stont* of *stonde*, z. r. 942.

1044. *brachten ridder* is *bracht den r.* Achter zeker praepositien zijn dergelijke aanleeningen met versmelting, assimilatie of verharding van de eerste consonant van 't lidw. zeer gemeen: *metten*, *uten*, *opten*, enz., maer achter een werkwoord heb ik het nooyt opgemerkt. Elders zou *brachten* eenerlei met *bracht hem* wezen. Vglk. r. 1370:

eñ begonsten gruwelec te slane;

d. i., en *begonst hem* (*haren lichame*, masc.) gruwelijk te slaen.

1045. *als uter quader maghen*, d. i. *als met een vergramd gemoed, met kwaden zin*. Men weet dat de Latijnen *stomachus*, *maeg*, voor *gramschap* zeiden, en *stomachari* voor *vergramd* of *gestoord* zijn. Het Lat. van Cantipr. heeft: *quasi obstomacans*, zoo dat Geraert alweer streng naer de letter vertaelt.

1046. *Wat hebdi gaen iaghen*; ik nam hier in 't begin *jaghen* voor *aensporen*. het *flagitare. urgere precibus* van de Latijnen; maer dan zou Geraert waarschijnlijk niet *gaen*, maer *comen* gebruikt hebben: *Wat hebdi comen iaghen?* Welligt zou hij er dan ook den acc. *mi* bijgedaen hebben. Thans versta ik er *begeren* door, gelijk

hij spreekt r. 799, *wat wildi begeren?* Het volk gebruikt *jagen* ook overdragtelijk voor *haestig zijn*, *zich spoeden*, of, gelijk men even zoo gewoonlijk zegt, *gejaegd zijn*, in 't Fr. *se presser* en ook *presser* (transitief); maer de zin van *met groote begeerte najagen* schijnt hier de bekwaemste. Van het simplex *jagen* zijn de voorbb. in die beteek. zeldzaam; zie echter D. Doctr., I, vs. 242:

Thertte altoes quaetdachtech;
Ende onnutte dinc iaeght.

Een ander moge de pl. verbeteren. Voeg er bij uit Limborch, IV, vs. 1765:

Ghine weet niet, goet man, *wat ghi jaghet*.

Het compos. *bejagen* is gemeen. Barl. en Jos. Fr. III. vs. 54

Weetstu niet dat dijns vader bede
aen die Gode *bejaghede* hier te voren.
dattu ter werelt souts sijn geboren,
en si di moghen geven
al datti oerher is in dijn leven.

Zoo het eenvoudig *jagen* enkelijk *begeren* of zels *vragen* ware, dan zou *bejagen* hier *bekomen* zijn, welk de meest gewoone beteek. is; maer het ware moeyelijk daermeê de twee laetste der aengehaelde regels in overeenkomst te brengen, ten zij men *moghen* in *mochten* veranderde, wat *is*, in den vlgdn. r., kwalijk toelaet. Voor 't overige houden zich al die verschillende beteekenissen bij de hand, en welligt zou de heer Nicolaes Bets (z. Taalk. Mag. IV, bl. 93 vlg.) dit mede van een gedeelte der woorden zelve beweren. Echter is het aen te merken dat, indien Geraert bloot een *vragen* had willen beteekenen, de plaets voor dat woord zelf open stond, daer *vraghen* aen de vereischten van maet en rijm even zoo wel voldeed, als *iaghen*. Zie hier nog eenige gemengde voorbb. van *bejagen*. Maerl., Sp. Hist., Prol., vs. 33:

Hare biddic, diet al vermach
naest Gode, die in hare lach,
dat soe mi daer boven *beiaeghe*
sin en ghesonde daghe. enz.

d. i. *verwerve*, *verkrijge*. Insgelijks D. II, bl. 210:

Ic hebbe di *beiaeghet* mede
an minen sone van dinen sonden
aflaet nu te desen stonden, enz.

en bl. 144—45, in den zin van 't Fr. *faire en sorte que* :

Doe teekende Pieter dat hi (*Judas*) vraghede
an onsen Here; en hi *beiaghede*
an onsen Here dat hijt wiste
bider sopen en met liste :
« Bem ict? Meester! » sprac Judas doe, en

Nog eens zoo, D. III, bl. 273 :

Dies *beiaghedi* also houde,
dat menne bisscop maken zoude.

Voor behalen, winnen, aldaer, bl. 103 :

Een man waest van rade wijs,
en *beiaghede* meneghen prijs.

De zelfde uitdrukking komt nog eens weêr bl. 114. *Prijs bejaghen* (*AEN iets* = *NET iets*?) staet ook in Limborch en, wat meer is, in tegenstelling met *prijs begheren*; z. IV, vs. 770—773. Vglk. verder Lek. Sp., I, c. 7, vs. 33; D. Doctr., II, vs. 3723 en het Gloss. van Jonckbloet; Heim. d. H., vs. 1813. Het subst. *beiaach*, dat daer ook voorkomt, vs. 1506, beteekent alleen *het bedoelde nut*, *den gereenschten dienst*. In Limborch, I, vs. 216, is het *oordeel*, *winst* :

. . . . . en es *gheen bejach*
te comene ane dulle wijf;

en vs. 870 :

en *dierstē* waren sgraven knapen.
die altoes *na bejach gapen*.

B. II, vs. 524, staet gewis verkeerdt *uwe bejach*, als of het vrouw ware; elders is 't onzijdig, als IX. vs. 200, *goet bejach*. — Onder de bijgebragte voorb. zagen wij uit Barl. en Jos. *bejagede* *AEN die Gode*, gelijk bij Geraert, r. 1036, *verwaerve* *AEN Gode* en in de Sproke van Beatrijs *AEN u verwerren*, en zoo gebruiken wij ook ons *vragen*; zullen wij dan ook aanvullen : *wat hebdi gaen iaghen* *AEN mi*? liever niet. — Men merke 1° dat de zin is, als met verwijting : Zie wat gij met uw bidden en aendringen gewonnen hebt! waerom moest gij ook zulks willen (begeeren, zoeken)? Het Latijn heeft alleen : *Ecce, zic daer!* en daerop volgt dadelijk de aankondiging van haer ongeluk of, wil men, van hare straf; 2° dat *wat* anders zoowel een adv., als de acc. neutr. van 't pron. wezen kon; 3° dat er *hebdi* en niet *sidi*, *gaen*, en niet *gegaen*, staet. Dit laatste is zonder aangelegen-

heid, ten zij men tevens vrage, waerom hij nogtans, met omzetting, eerder gezeid zou hebben: *wat sidi traghen GEGAEN?* Men verge-
lijke niettemin in 't gedicht Van der Drievuld., strophe 22, vs. 5:

en (de duirel) heeft, te onser onvromen.
onse vorders ghedaen terdoemen.

Het verschil volgt uit den aerd der twee wkwwoorden.

1047. *Ongebadickeed*. Indien wij Kiliaen gelooven, bij wien *onghebaedigh* eenerlei met *ongepayigh* is, zouden wij dat woord van *payen*, bevredigen, afleiden. Hij zet het eerst over door *impatiens*, *impotens*, *inmodicus*, waer hij als voorbeelden bijvoegt: *impatiens balnei*, *remedii*, *morbi*, *doloris*, etc.; en later, onder *onghepaeyich* (sic), door *implacabilis*, waer men het *payen* of *paeyen* (*placare*, enz.) duidelijk in voelt. Wat de beteekenis betreft, is hij zoo geheel verre van de waarheid niet, omdat al die woorden eenen zeer wijden omvang hebben, maer de afleiding zelve is valsch. *Ongebadig* en *ongebadigheid* komen van *baey*, (bij hem *baey*, *sinus maris*, *statio natium*, in 't Fr. *baie*), oorspronkelijk het zekde met *bad* en waervan *baden* of *baeyen* (Plantijn), in 't Fr. *baigner*. Zijn *impatiens balnei*, dat hij als eerste voorbeeld stelt, strekt ten bewijze dat hij daer nog iets van gewaer werd. De letterlijke vertaling van die woorden is dus *importunus*, *importunitas* (*portus*, haven=*baey*, *harre*); en men weet dat de Franschen zoo een doen als dat van die vrouw was, eigenlijk met den naem van *importunité* bestempelen. *Ongebadig* en *ongebadigheid* hebben hunne plaats in onze latere woordenboeken opengelaten.

1048. *dat ghi mi bezwoert*; dit *dat* hangt nog af van *om* in den voorgaenden regel, waer deze de uitlegging van is: *Om uice ongebadigheid, dat is, omdat gij mij bezwoort*, enz. — *leed*, subst., pijn, zeer, moeyte, verdriet; *leed*, adj., is *gehaet*, *hatelijk*, *leelijk*, d. i. *leedlijk*, het tegenstelde van *lief*. Z. Huyd. op Stoke, II, bl. 434. Van daer iets en iemand *leed* hebben, bij Stoke B. VII. vs. 606, en bij meer anderen, voor *haten*. Z. ook prof. Clar., Heim. d. H., bl. 373; Clignett, Esopet, bl. 198 en vlg.; Jonckbloet, Gloss. op Beatrijs onder *Leder*; Belg. Mus. I, bl. 463, enz. Van *leeder* geef ik hier slechts een voorb. uit Maerl. v. Sp. H., II, bl. 284:

entie bailliu haddene ~~de~~ leder.

In de Fragm. over Karel d. Gr., door Dr. Jonckbloet uitgegeven,

leest men zoo wel het wkw. *lieten* als *leeden* voor *lief* en *leed* zijn, of *leet* doen :

Want hi moet emmer sijn haer man
wedert mi *lieft* oft *leet*,

maer alles, en vooral de maet, bewijst dat het vers bedorven is; lees :

wedert mi *liefs* ofte *leet*,

of met den subj., gelijk in het IVe fragm. van Barl. en Jos., vs. 119 :

wedert mi *liefsi* ofte *leet*,

en Van d. Drievoudichede, coupl. 8 :

wien *liefsi* ofte *leet*;

waer men oök uit onze Kristina r. 834 bij vergelijken kan. *Leeden*, voor *leed* doen, *verdrieten* (vglk. *beledigen*) bestaet overigens, en is zelfs bij Kil. aengeteekend; maer een onpersoonelijk *lieven* ken ik noch kan ik erkennen.

1049. *gesont bracht*; *bracht* is *wedergebracht*. Vglk. r. 1044 :

en brachten ridder *weder gesont*.

1050. *ghi selt weten*, d. i. *moet weten*, omschrijving in plaats van *weet*.

1052. *sier schegenw. verblijd*, d. i. *om*, *over*, *wegens*, enz.; genit. objectivus. Wat den *numerus* (enkelv. of meerv.) aengaet, vglk. r. 971 vlgde.; hier is het een enkelv.

1053. *wart oppenbaerlec waer*; het Lat. heeft : *cujus verbum non multo post apparuit*, welk laatste woord alzoo in 't Dietsch zeer net verklaerd is. Wanneer men de voorgaende aanmerking aen kant schuift, kan men nopens *den wive te swaer*, in den vlgdn. regel, onderzoeken of *te swaer*, al of niet eene adverbiale uitdrukking is, dat is of *swaer* een *adject.*, een *adv.*, of zelfs een *subst.* is. In 't eerste dezer drij gevallen zou de gegeven uitlegging van *wart oppenbaerlec waer*, zoowel als de daer gevolgde punctuatie te verbeteren zijn; beiden zouden aldus moeder veranderd worden : *dat woert wart, oppenbaerlec waer, den wive te swaer*; waer aldan *oppenbaerlec waer*, *adverb.* en een soort van parenthesis, en *te swaer* *adj.* zijn zou. Dit zou hard, en, mijns dunkens, ongepast wezen. Men zou ook in dat zelfde geval *oppenbaerlec waer*, als een appositie kunnen beschouwen en zijnde aenvullen : *dit woord, oppenbaerlec*

waer (zijnde), wart den wive te swaer; hetgeen echter niet minder hard moet schijnen. Eenige aanwendingen van 't adj. *swaer* kan men bij prof. Clarisse zien, Heim. d. Heim., bladz. 309 vlgde. Ik zal met een woord zeggen, dat het al de beteekk. van het Lat. *gravis* heeft. Hier zou het *pijnlijk* beteekenen, en *te swaer* zou vervolgens *te pijnlijk* zijn, gelijk in 't stukje Van der Zielen en v. den Lichame (achter den Theophilus door Bloinmaert uitgeg.) vs. 162 :

uwe woorden vallen mi *te swaer*,

waer men nog meer redenen vindt om te twijfelen of het een adject. of een adv. is. Doch stellen wij dat ter zijde en houden wij ons aan het gezegde, dat het hier bij Geraert niet wel een adject. zijn kan.

Is het dan een adverbium? hoogstwaerschijnlijk, en dan blijven de zin en de punctuatie, die wij volgden, ongelet : *Dit woord* (d. i. *deze voorzegging*) *wart oppenbaerlec waer* en bevestigd, *den wive te swaer*, d. i. *op eene al te pijnlijke wijze voor die trouw*. Een of twee voorbb. van *swaer*, als adv. gebruikt, kan men vinden in de aenhalingen onder reg. 781, opschr.

De derde vraag was of het ook niet een subst. zou kunnen wezen? Dit doet eerst vooral onderstellen dat wij een subst. *swaer* of *swære*, in den zin van *beswarenis*, *droefheid*, hebben, en ik haelde er inderdaed onder r. 1040 een voorb. van aen uit de Kind. v. Limborch. In 't Middhd. bestond het ook; daer zeide men *in swære* (bezwarenis) *sin*, gelijk men *in wage* (beweging), *in smæhe* (versmading, verachting), *in werde* (werde, achting), *in hazze haet*, *in getürste* (stoutheid) *sin*, enz. zeide. Zoo ook *mit swære*, *umbe sine swære*, enz. Meer andere uitdrukkingen van dien aard heeft ons Dietsch er meê gemêen. Om van *in rare*, *in hoghe*, *in anxte*, enz., niet te spreken, met het voorzetsel *te* beantwoorden *te vromen*, *te staden*, *te sinen onwille*, enz., aen *si frumu* (Oufred), *ze staten* (ook *ze unstaten*), *ze unminnen*, *ze riucen*, *ze leide*, *ze schine*, enz.; soms is 't het zelfde woord, soms een ander van gelijke beteekenis. In Reinaert staet, vs. 1489 :

dat wart hem al te sere *te pinen*,

d. i. *tot smart*. Waerom zouden wij dan niet onderzoeken of *dat woert wart waer*, *den wive te swaer*, niet zou kunnen letterlijk het zelfde zijn met : *die voorzegging werd* (door den uitval) *bevestigd*, *der trouwe tot beswarenis*, of *ten swære*; want het zamengestelde

woord hebben wij ook. Het ware te lang hier nog naer het genus en de declinatie van 't woord te vragen. Hoe moeyelijk het is in veel gevallen het adv. van het adj. en dit van het subst. te onderscheiden, kan men zien bij Grimm, Gr. IV, blz. 920—937. Mijne aenteek. is alleenlijk bestemd om onze jonge philologen hunne aendacht te doen vestigen op een punt dat ik beschouw als hoogst gewigtig, en dat men bij ons geheel verwaarloosd heeft. Wie zal vs. 1041 van Reinaert verklaren :

die mi doet swaer in minen moet,

zonder een deel van de zoo even voorgestelde vragen opgelost te hebben? Grimm heeft ze allen onderzocht, wat niet belet dat hij, zoo wel als Willems, een anderen regel van Reinaert (370) :

Hi hadde gedaen vele sware
voór sine sonden menighe pine,

ons tot een raedsel overgelaten heeft.

1033. *leet*, d. i. *verliep*, *verleed*, van *liden*, voorbijgaen. Z. het Gloss. op 't Lev. van Jhs., op Ferguut, op Beatrijs, enz. — *Onmenech dach*, weinige dagen. Karel d. Gr., Fragm. II, vs. 2089 :

Daer hi onmeneghen dach
metter coninghinnen lach (*stil bleef*).

Bij v. Heelu, vs. 3371 : *met onmenigen man*; bij wien ook de adv. *onlanghe*, voor *niet lang*, *korten tijd*; *onna*, voor *niet nabij*, *nauwelijks*, enz. De singularis *onmenech dach* duidt een collectief begrip aen en moet zoo uitgelegd worden gelijk in *tien pond zwaer*, *zes voet lang*. Men merke dat het wkw. mede in sing. staet. Wij gebruiken het simplex *menig* nog op de zelfde wijze: *Daer komt menig werk van de pers dat het opsnijden der bladen niet weerdig is*; *maint bekomt in 't Fr. de zelfde constr.* Ik teekende reeds aen, onder r. 1021, dat *onmenechdach* in 't hs. slechts een woord uitmaekt; doch 't geen ik daer zeide van *luttelgoed* is hier niet toepasselijk.

1036. *dat* is hier eer of roor *dat*, *tot dat* en zou mede door *doe* (*doen*, *toen*) of *als* kunnen vervangen worden. Wij kunnen een dergelijk *dat* alleen nog in den zin van *nadat*, *sedert dat*, d. i. opklimmende en achterwaerts tellende, niet afdalende, gebruiken. — *neder lach*, t. w., op zijn bed, het is dus eenerlei met *ziek werd*. Vglk. r. 910.

1038. *na sijn lijf*, d. i. *na zijn leven*, bij v. Heelu, vs. 136, met den dativus : *na sinen live*; op welke plaets Willems aenteekent

dat dit nauwkeuriger is dan gelijk *wij nu* zeggen, *na zijn dood*, « daer men eens en voor altijd dood *blijft*. » Zoo ik tegen deze aenmerking protesteer, het is slechts in den naem van onze Kristina; want met *blijft* in 't *italique* te stellen, heeft Willems de logika zoo veel als met het oog toegewenkt dat zij er geen acht moest op geven. Zoo is 't geschied, denk ik, dat hij zelf niet zag, dat van Heelu, vier regels verder, juist *onze* minder goed gekleurde uitdrukking gebruikte. Zie hier de plaets :

Die liet hi weduwe, *na sinen live*,
met vier jonghen weesen,
daer Brabant hi in vreesen
bleef, en in verdriete groot;
want het geviel, *na sinen doot*,
dat her Heinric, enz.

Het geheel verschil tusschen de opwerping van W. en de zeggingswijze die zij betreft, bestaat daerin, dat *doot*, welk hier een subst. (het sterven) is, bij hem in een adj. herschapen wordt. — Wat *lijf* betreft kan men al de Glossaria naslaen, te beginnen met Huydecopers Register op Stoke. Ik zal uit Grimm (Gr. III, bl. 397-98) alleen het volgende hier aanteekenen : Goth. *libáins* (leren); vita fem.; « das » einfache neutr. *leib* hat sich bis jetzt nicht gefunden. » Outhd. *lip* (leren), masc. bij Kero en Notker; bij Tatiaen, Othfrid, enz., ook neutrum. Bij dezen krijgt het reeds ook de beteek. van *lijf*, *ligchaem* (corpus), gelijk in 't Oudn. het neutr. *lif* tevens *leren* en *onderbuik* (abdomen) uitdrukt. Middhd. is *lip* masc., zelden neutr., met de beteekenis dan eens van *leren*, dan eens van *ligchaem*. In 't Nieuwhd. beteekent *leib* (der *leib*, masc.) alleen nog *ligchaem*; *leren* (vita) wordt door het abstrakte neutrum *leben* uitgedrukt. Tot dus verre Grimm, behalve dat hij nog het Middhd. en Nieuwhd. gebruik van *lich* en *leiche*, *licham*, *lichnam* en *lechnam* daermée vergelijkt. Ons Ouddietsch *lijf* heeft de twee beteek. van het Middhd. *lip*. Die van *leren* is gewis de oudste, gelijk zij ook de gemeenste is; ik moet nogtans bekennen dat het mij niet gedenkt dat ik ooyt het woord *lijf* aengetroffen hebbe, van een *leren* ONAFHANKELIJK VAN HET LICHAEM. Ik twijfel, bij voorb., of men eene zeggingswijze als zijn zou *het hemelsche lijf* of *het eenwelijk lijf* ergens tegenkomen zal, hoewel in *desen sterfleken live* dat bij Geraert, r. 1276, in eene min of meer twijfelachtige beteekenis kan schijnen te staen, misschien elders nog honderdmael aen te wijzen is met den be-

stenden zin van *leren*. De Dietsche Doctr. stipt zelfs het onderscheid, om zoo te zeggen, opzettelijk aen. B. II, vs. 1128 staet daer :

. . . God zal u toegheven
na dit *lijf* deureleec *leven*;

en zoo nog eens in de Opdragt aen Hertog Jan (hs. S. van den heer Jonckbloet) vs. 23—25 :

Langhe lijf, eere ende victoire
Gheve hem God en sine glorie
in zijn ewelike *leven*, dare
te lidene ne pleghen ure no iare!

Lanc lijf, voor lang levensgenot hier op aerde, leest men daer tweemaal op eene blz., B. III, v. 1423 en 1440, en het zou overbodig wezen er andere proeven van op te dissen, daer het wkw. *ontlijren* met zijne derivata ons nog naer die beteekenis terugwijst. Iemand *ontlijren* is immers niet hem het *lijf*, in den lateren zin van *ligchaem*, maer wel hem het *leven* nemen, naer de oudere kracht van 't woord. Het zou eerder noodig zijn te bewijzen dat *lijf* reeds bij de Ouden *ligchaem* beteekende, en dit zal blijken uit r. 1880, waer het tegen *ziele* overstaet :

Sunderlinghe aen *ziele* en aen *lijf*.

De zelfde tegenstelling vindt zich overal. Dietsche Doctr. op de zelfde blz. als straks, vs. 1426 :

en ane *ziele* en *lijf* bedriecht;

Lek. sp. B. II. Prol. vs. 52 :

met *live* en met *zielen* te gader,

en acht regels verder nog eens :

den *live* en der *zielen* mede, enz.

Wat het genus betreft, meen ik dat al de plaatsen, waer het anders dan onzijdig voorkomt, verbetering noodig hebben; of *langhe lijf* straks uit de opdracht van de Dietsche D. aengevoerd en dat B. III, vs. 1423, ook nog uit het teksthandschrift overgenomen is, in dat geval zij, moge de lezer oordeelen.

1059. *Te toren langhe*, z. r. 1651. — Deze voorzegging betreft de verovering van Jherusalem in 't jaer 1187, den 28 september, volgens sommigen den 2 October, door Saladijn, niet koning van van Perzie, maer der Sarrazijnen, of sultan van Egypte. Zie onder anderen Baronijs, *Annal.*, op dat jaer.

1061. Ik heb *eñ theilige lant* en niet *eñt h. l.* geschreven, om dat zoo wel hier als reg. 1063 het *hs.* de woorden zoo verdeelt en omdat zij die *eñ* als eene verkorting van *ende* beschouwen aen *eñt* aanstoot hadden kunnen vinden. Ik zal er als derde en als de gewigtigste reden bijdoen, dat, gelijk ik de zaak versta, het aansluiten der *t* aen *eñ* het streepje boven dit laetste woord overtollig zou gemaakt hebben, daer er geene verwarring tusschen de conj. en de negatie meer mogelijk was; dit streepje echter begeerde ik niet te onderdrukken.

1062. *vercrighen souden in haer hant*, d. i., *in handen*, *in hunne magt krijgen*, *oermeesteren zouden*. Schoon *krijgen*, *bekomen*, en *krijgen*, *oorlogen*, een zelfde woord zijn en beide beteekenissen in *conquerir* te zamen vloeijen, schijnt mij het bijvoegsel: *in haer hant* klaer genoeg aen te duiden, dat Geraert hier het eerste en niet het tweede gedacht heeft. Op *in haer hant* voor *met hun hand*, door een soort van hellenismus of eerder orientalisimus (*Fecit potentiam in brachio suo*, enz.), is hier niet te denken.

1063. *die selve dach*, versta *de dach zelf*, d. i. *juist de dach*. Het is een latinismus: *ipsa dies*, welken het Spaensch bewaerd heeft en het Fransch eertijds ook durfde gebruiken. Men kent het: *c'est la même vertu* uit den *Cid* van Corneille. Wij zouden hier anders en misschien beter met eene praepositie zeggen: *op den zelfden dag* of *op den dag zelven*. Omtrent het verschil tusschen *selve* en *zelfde* in het later gebruik, zal ik hier alleen in 't voorbijgaen zeggen, dat *zelfde* een superlativus-vorm is en eenerlei met *zelfste*, gelijk in 't Latijn *ipsissimus* van *ipse*. Vglk. *eenige* en *eenigste*, *tiende* en *tienste*, enz.

1065. *deruse*, d. i. *dat cruse*; het Oudhd. *chrusi* was ook reeds neutr., weshalve op het einde van de Legende v. S. Amandus door Gillis de Wevel (Proeven medegedeeld door Willems, Belg. Mus., I, bl. 360—64) in plaats van:

Nu bidden wij hem die al naect
hinc *inder cruce* hout.

misschien *in des cruce* zal moeten gelezen worden, onzijdig gelijk Boudewijn van der Loren, bl. 332 aldaer, het ook gebruikte:

De here die *ant cruce* hinc.

Echter vindt men het nog elders als vrouw. gebezigd, als in Esmoreit (Horae Belg. P. VI, bl. 16, vs. 382) :

God die hem ane *ene cruce* liet slaen;

hetgeen een tweevoudig gebruik schijnt aen te wijzen. *Ons Heren*, gewoone verkorting voor *onses*, in 't Lev. v. Jhs. *onss*.

1066. *den kerstenen* (dat. plur.) *toneren*, d. i. tot oneer, tot schande.

1067. *Salahadine* is de dat. van *Salahadijn*. Ik weet niet of de stip diē in 't hs. op de tweede *a* (*Salāhadine*) geplaetst is ten teeken moet strekken dat die letter overtollig is (doorgaens wordt dit door eene stip onder de letter aangeduid; z. onder r. 752), dan of ze enkelijk den accent, de heffing (*arsis*) aanwijst; want zoo ik mij niet bedrieg, draegt ook in het Persisch die zelfde sylb den toon. Met *Salhadine* te lezen ondergaet de maet geene andere wijziging, dan dat op den tweeden voet een spondeus (choreus) in de plaats van een daktylus treedt :

Vān den | cōninc van | Pērsen | Sālha | dine.

Mijne hss. van Cantiprat. hebben inderdaed *Salhadino* zonder *a*.

1068. *In de borgh te Loen*, d. i. van Loen; men sprak gewoone-lijk zoo. Dietsche Doctr., III, vs. 1964 :

Al tAntwerpen in die stede.

1069. *Sunderlinghe* behoort tot *kinde*, d. i. *kende*, schoon er nog eens in den volgd. reg. *te male* bijkomt, d. i. *geheelijk*. — *gescienesse*, d. i. *geschiedenisse*, schijnt hier minder den ganschen zamenhang der gebeurtenissen (*der dinghe*) dan den uitval (*Cantipr. rei eventum*) te beteekenen.

1071. *Van welken dinghen*. Wij hebben reeds gezien dat Geraert zekere herhalingen van woorden bemint; met het rel. schijnen de Latijnen dit ook soms gezocht te hebben; Cicero : *Diem scito esse nullam, qua die non dicam pro reo*; Caesar : *erant omnino itinera duo, quibus itineribus*, enz.; alle spraekk. wijzen de plaatsen aen. Geraerts uitdrukking gelijkt tevens en nog meer naer dien latinismus waardoor de Latijnen in 't begin van zeker volzinnen het demonstr. door het relat. vervangen; daerom zal men hier mede aanmerken hoe het relat. door een volgende *dat* eene gansch zijdelingsche (indirecte) wending aen de constructie geeft. Regtstreeks zou het heten : *eñ van desen dinghen verblijdde de maegt haer sere in onsen Here*.

1075. *de sake waer bi*, d. i. *de oorzaak waerom*. Den acc. *sake*, die hier uit hoofde der verplaatsing van 't pron. *hen* alleen van *segghen* schijnt afte hangen, moet mede tot *oppenbaren* betrokken worden. — *ware* in den vlg. r. is de subjunct., dien wij ongelukkiglijk schier overal verwaerloozen.

1077. *vro*, door Kiliaen als saxisch en sicamb. opgegeven, wordt schier altijd prædicatief gebruikt en is in onzen taeltak onveranderlijk. Ik weet niet dat ik het ooyt voor zijn subst. hebbe vinden staen, schoon mij ik weet niet wat naklank van een *vro lied* en *vro gelach* in de ooren schijnt te suizen. Het door samenstelling verlengde *vrolijk* was reeds van ouds gewoon overal in deszelfs plaats te treden; was dit het gevolg eener wijsgeerige onderscheiding tusschen *alledaegsche vrolijkheid* en *ware vreugd* van hert en gemoed die ten allen tijde zeldzaam geweest is?

1078. *het es comen also dat* dient hier bloot ter omschrijving, en al deze woorden konden weggelaten worden; *want heden is Christus blide*, enz., zegt noch min noch meer dan 't geen thans daer staet. — Vglk. in den vlgdn. r. *wel te gemake* met r. 814.

1080. *ocsuen en sake*, vglk. r. 932 en 933.

1081. Gewoone omzetting bij allerhande getallen. Soms verschijnt zij ook met een soort van appositie. Roman van Limborch, III, vs. 1363: *Die conincghinne*

. . . leidene thare (*l. thaerre*) camerén binnen
daer hi vant in allen sinnen.
scone jonfrouwen ene partie;
blidelic stonden (*songhen?*) die.
Si stonden op jeghen hare (*l. haerre*) vrouwen, enz.

Iets desgelijks heeft men in 't Latijn met *omne genus* en met het meervoud van *mille* door een ander getal vergezeld: Wat de aengehaelde plaats betreft, zij is, gelijk meer andere, bedorven: die *staet* kan niet *opstaen* en de regel is ook te kort. Welligt stond er eens *blikelike* of zelfs *blide lieder songhen die*. — *dies*, in den vlg. r. is *waerom* of, regstreeks, *daerom*.

1084. *Vroeg en spade* was reeds zoo veel als *tallen (te allen) tiden*., pleon.

1085. Omkeering voor: *wel te rechte*. — Het min of meer expletive *so* is het gevolg van de verplaatsing van het subjectum. —

achtet, hoe zeer ook de volledige vorm van den derden pers. sing. kunnende zijn, moet voor eene ineensmelting van *acht dat* of *het* gehouden worden, even als r. 1089 *hevet* voor *heeft het*. De gesyncopeerde vorm was reeds zeer vroeg de gebruikelijkste; wat zoo veel te meer in 't oog te houden is, daer, van den anderen kant, *het* uiterst zelden zonder *aphæresis*, of, wat overeen uitkomt, zonder *inclinatie* gevonden wordt. — *versmeedheid*, r. 1086, staet voor *versmading*, *smaed*.

1087. In 't hs. staet *utvercorêne*, waarschijnlijk door misschrijving. Vglk. nogtans r. 693, opschr., *levêne*; 713, opschr., *aemosēnē*, vooral 770. — De uitdrukking: *land van over zee* (*pays d'outre-mer*), diende terwijl en nog lang na de kruistogten bepaaldelijk om *Palestina* aen te duiden; later, ten gevolge van de ontdekkingen der Spanjaerden en der Portugiezen, kreeg zij hare algemeendere beteekenis terug. — *lachter* is *laster*. — *diet* is *doet*. Wanneer men acht neemt hoe dikwijls beide schrijfwijzen in de zelfde hss. voorkomen, en zelfs van het een rijmwoord tot het ander afwisselen, als in der *Minnen Loep*, I, 207—8:

Minne is een lastelic *guet*;

wye minne draecht in sinen *moet*, enz.

(Z. nog aldaer vs. 231—32, *moet*. *guet*; 275—76, *genoecht*: *vuecht*, enz.); hoe dikwijls ook bij de geschreven *u* de rondere klank der *o* door het daerboven plaetsen dier letter aangeduid wordt, zoo als, b. v., in de *Fragm.* door Bergman in het IIIe D. der N. Wkn. d. Maatsch. v. Leiden medegedeeld: dan voelt men dat er nog meer dan eene vraag betrekkelijk onze oude dialekten op te lossen blijft. Ik kan hier slechts den wensch uiten dat de taalkundige maatschappijen het zich tot eenen pligt mogen maken dien aengaende onderzoekingen te beroepen en voor te stellen; het punt is ten uiterste gewichtig.

1089. *Als* voor *al*; z. r. 813. — *hevet* is *heeft het*, t. w., het *Land van over zee*. Z. r. 1083. — De *h* in *gheconsecreeert* is uit het hs. bevaerd gebleven.

1092. *Daer de tekene noch in scinen* is eene onvolliedige uitdrukking; Geraert moest zeggen: *daertan de tekene er noch in scinen* of *daerin de tekene er noch van scinen*, wat echter zoo hard is, dat ik hem geerne vergeef dat hij liever iets te gissen overgelaten hebbe. De

zin van reg. 1089—1095 is : *Al heeft God (Christus) Jerusalem door zijn lijden en dood geheiligt, waerran ter plaetse aldaer de getuigenissen nog bestaen, nochtans zal dat land ten laetsten dage niet geschoond worden, maer met de wereld vergaen.* Het staet mij voor dat in Geraerts gedachte deze woorden strekken moesten om uit te leggen, hoe God had kunnen toelaten dat het heilige land ontheiligt wierd, al moest hij dit

sine versmeetheit en sine onere

achten. Maer Geraert heeft welligt het Latijn kwalijk verstaen.

« *Dignam enim Xps suam contumeliam ducit ut terra tradatur in dedecus, licet secreta (of liever sanctificata) suae praesentia passionis.* » peritura tamen cum mundo in fine mundi, » schijnt bij Ouwerx beter vertaald te zijn : « Want Christus om die groote versmaetheit die hem aldaer overcomen is, heeft goet gevonden dat d'lant van Jerusalem, niet tegenstaende dattet is geheylight geweest deur syn heylige passie ende bloetstoringe, dese scande soude geschieden ende oock in den jonesten dagen met de gansche werelt soude vergaen, wanneer vele arbeydende om dit heyligh lant wederomme te crygen, sullen afwyken van het quaet en hen bekeeren tot die rechtveerdicheyt, hun bloet stortende, om aldus Christo Jesu onsen salichmaker devotelyck syn doot te vergelden. » De versmaedheid, waer Cantipratanus van spreekt, moet van het lijden des Zaligmakers verstaen worden, terwijl zij bij Geraert in het overweldigen van Iherusalem door de Sarrazijnen bestaet. Door deze verkeerde opvatting, moest noodzakelyk eene reeds niet al te duidelijke redenering volkomen onverstaenbaer worden, gelijk zij het ook hier in ons gedicht is.

De drij volgende regels :

als de ziele sal weder ontfæen, enz.

zijn een aenhangsel dat hier weinig ter zake doet, schoon de melding, dat de menschen dan loon naer werken zullen ontvangen, het eenigszins met de rest schijnt te willen verbinden. Maer ook hier heeft Geraert het Latijn alweer misverstaen en, naer allen schijn, anders gelezen dan het mijne liss. vertoonen. In plaets van : « *tum per recuperationem eius animae perpetuo permansurae et suo sanguine redemptae, a via impietatis ad viam justitiae convertentur, fundentque homines sanguinem in negotio terrae sanctae, vicemque mortis Christo in magna detolione rependent,* » heeft hij per recupere-

rationem corporis gelezen, wat zoo veel te ligter geschieden kon, daer beide woorden in de verkorting nauwelijks iets meer verschillen dan de *e* en de *c* waer zij mede aenvangen. Moet ik thans hier bijvoegen dat Ouwerx met de woorden *recuperationem ejus* te vertalen : *arbejdende ■■ dit heylich lant wederomme te crygen*, een even zoo grooten misslag begaen heeft? Mijns inziens ten minste, moet bij *ejus* niet *Terrae Sanctae*, noch door *recuperatio* de *herwinning* van Palestina, maer door het een ■■ het ander *onze terugkoop*ing door den Zaligmaker verstaen worden, als of er stond : *per redemptionem Christi*; en *animae suo sanguine redemptae*, zijn geen zielen door *haer* bloed afgekocht, maer door *zijn* bloed, *suo* hier op zijn middeleeuwsch voor *ejus* staende. Wat daer tegen kan ingebragt worden, is gemakkelijk te voorzien, maer ik spaer mij de moeyte van het te wederleggen, om in den tekst van Cantipratanus zelve geene veranderingen voor te slaen te hebben.

Hetgeen verder nog volgt kan geen anderen zin hebben dan dat in de laetste tijden een algemeene kruistogt zal ondernomen worden, waerin een groot gedeelte van 't kristendom zijn bloed storten en daerdoor zijne zaligheid koopen zal. Dit was het gemeen geloof van dien tijd omtrent de voorvallen die het einde der wereld voorafgaen moesten :

Also als wi ghescreven vinden,

■■

Also als um de heileghe leeren

zegt Geraert (eerder dan Kristina, want Cantiprat. laet haer het gezag van anderen niet inroepen, wat hier ook minder paste). Wie deze schrijvers en heiligen zijn, acht ik daerom niet noodig te onderzoeken. Het zij mij genoeg hier aen te teekenen, dat in 't vierde boek des Lekenspiegels, grootendeels uit Vincentius Bellocensis vertaald, de zelfde *voorzegging* breedvoerig uiteen gedaen wordt, blijkens de Prologhe van dat boek, welke aldus aenvangt :

Die vierde bouck zal u lyen
van eenre scoene *prophecien*,
hoe een zeevaert comen sal
dat dat Kerstine here al
versamen sal te gader....

Het overige moge de neerstige uitgever van de twee eerste boeken van dat werk ons binnen kort mededeelen. Deze regels ontleende ik uit de nittreksels die hij in de Jagers Taalk. Magaz. plaetste, D. IV, bl. 284.

1096—97. De vergissing die Geraert hier begaen heeft, heb ik in de voorg. aenteek. aangewezen; daeraen schrijf ik mede deze soort van hypallage toe: *de ziele sal weder ontfanen den lichame*, daer men anders gewoonelijk zegt dat het ligchaem de ziel ontfangt. Dan, de ziel is hier, wel is waer, tweemaal het bijzonderste, het ligchaem reeds tot de aerde terugkeerd zijnde — *daer si niet moet wonen*, d. i. *waer mede zij m. w.*

1101—2. Vglk. r. 971—72.

1103. *in oerbere*, d. i. *tot oorbaer, ten voordeele*. Over het gebruik van *in* voor *tot*, zie Steenwinkel op Maerl. Sp. Hist., D. II, aenteek., bl. 24—23, schoon aldaer onder de voorbeelden wel een latinismus loopen zal. De afleiding van het woord *oorbaer* is voor mij onzeker. Zoo het aan het Hoogd. niet vreemd was, zou ik misschien genegen zijn *oer* (*oor, oir, or*) gelijk te stellen met de partikel *ur* (*ar, ir, er*), Goth. *us*, Nord. *ur* en *or*. enz. (bij Graff. Sprachsch. I, 394) van omtrent eenerlei kracht met het lat. *ex*, ons *uit* en ook wel *op*; zoo dat *oor-baer* niets anders zou beteekenen dan *op-brengst*, want *baren* is niet alleen *toonen* maer ook *voortbrengen*. Maer het subst. *oor* dat wel in zijne beteek. van *kroost* en in die van *metaeluerde* of *erts* een zelfde woord zal zijn, biedt ons eene waarschijnlijkere afleiding aan. *Oorbaer* is thans mede adj. en zoo komt het reeds in Ferguut voor; elders vind ik bestendig den vorm *oorbaertijk* (*orberlic*, enz.) wat Plantijn en Kiliaen ook alleen kennen. In de Brab. Yeesten, B. VI, vs. 1623. staet *orber*, naer Willéms' verklaring, in den zin van *zaekterrigting*:

Die wile dat Pippijn, als ic las,
in desen groten *orber* was;

misschien is het eene schrijffout voor *arbeit*. Een werkw. *oorbaren*, *orberen*, in den zin van *gebruiken*, *bezigen tot nut brengen*, staet niet alleen bij Kil. aengeteekend, maer bevindt zich wezentlijk in meer bss. der Dietsche Doctrinael. Z. Dr Jonckbloets Gloss. Ik voeg er bij, schoon alleen op het gezag van Kiliaen, dat het simplex *baren* (*baeren*, *beren*, *boren*) mede oudtijds *gebruiken* (*uti*) beteekende; zoo dat deze kracht van 't wkw. *oorbaren* geheel in 't laetste deel moet gelegen hebben. *Oorbaer* is thans bij ons onzijdig; de Ouden gebruikten het meestal in 't mann. gesl. z. Heim. d. II., vs. 117:

eñ hem bevelen, dat hi *hem* behoet.
den orbare van sinen lande,

waer de zin en de constructie (reeds vroeg miskend, blijkens het uitgeschrapte *hem* in een der hss.) is : *en hem den orbare van sinen lande betelen, opdat hi hem (den orbare) behoeft*. Zoo men *hem* achterlaet heeft men enkelijk het komma achter *behoet* weg te nemen; dan zal *betelen* zoo veel als *opleggen, gebieden*, zijn, terwijl het anders *toevertrouwen* beteekent. Uit ander plaetsen zou men kunnen vermoeden dat het soms ook vrouw. was. Dietsche Doctr. I, vs. 595 vond de heer Jonckbloet in zijn teksth. :

want hi es onse vader
en weet onsen orbore algader,

térwijl twee ander hss. (L en S.) *onse orbore* en nog twee ander (H en D.) *ons oerbaer* aanbieden; in 't hs. C. staet *onsen orboir*; vs. 980 van 't H^e B. staet in vijf hs. de nominat. *groet orbore* of *orbor* of *oerbaer*, en toch nog eens in hs. S. *grote orbare*; en zoo nog elders. Zie daer derhalve eene vraag die te beslissen overblijft.

1104. *Wands*, d. i. *want des*. *Want* voor *dewijl, omdat*, d. i. met omzetting of verplaatsing van het subjectum, werd reeds door Huydecoper opgemerkt. Z. Melis St. D. II, bl. 108, 282 en 538. — *des...* *sal icesen noet*, t. w., dat men voor het heilige land zijn bloed storte.

1106. *en selen*, d. i. *en si selen (zullen)*, te weten, *de menschen*, welk meerv. in *menech minsche* opgesloten ligt. — *Vergelden*, d. i. *betalen*. Het eenvoudige *gelden* wordt op de zelfde wijze gebruikt in de Reis van S. Brandaen, tweede uitg. van Blommaert, vs. 75 :

Dat wart hen grote pijnliche.
Dus galt hi den boec
en leet omme die vloec
wel meneghen groten noet;

d. i. S. Brandaen betaelde of bekocht duer het boek dat hij verbrand had. Geraert wil zeggen dat zij sterven zullen voor Hem, die voor hen gestorven was. Het Latijn drukt dit tamelijk net uit : *vicemque mortis Christo (Gode)... rependent*.

1108. *doer hen*, d. i. *voor hen, om de liefde van hen*; door in den zin van *voor, om den wil van...*, is zeer gemeen bij de Ouden. Z. Clignett op Esopet, Fab. LVII, vs. 23, waer een aental voorbeelden aengehaeld worden, die het gemakkelijk ware nog merkelyk te vermeerderen. Ik doe alleen aanmerken dat Geraert even

zoo wel had kunnen zeggen : *doer haren* (hunnen) *wille*, gelijk in Reinaert staet vs. 23 :

dat en seggie niet *dor minnen wille*,

en gelijk zich zelfs Willeramus reeds uitdrukte : *sina sprunga deda her thurg minan willan, wanda thurg mich quam er van himole*. De aenhaling ontleen ik van Clignett; men ziet er de twee uitdrukkingen naest elkander, *door mij* en *door mijnen wille*.

1109. *Doen wonderd hen allen... en mercten den tijt, en beidden*, enz., juist de zelfde constructie en grootendeels ook de zelfde woorden vind ik bij Maerl., Sp. Hist., B. II, bl. 114, vs. 49 :

Hem wondert en haddent onmare
wanen sulke sake ware -
een-smeetsone nu gesciet;

d. i. *hen* (hun) *wonderde het en si hadden het onmare*, enz. en zoo bij Geraert : *en si mercten, si beidden*. Vglk. r. 1106, en over *hen wonderd*, reg. 305. — *Wie sijt*, d. i. *hoe si het*, en *mocht is kon*, maer drukt naest de verwondering, nog eene nieuwsgierige afwachting uit.

1111. *de fame*, d. i. *de maer*, van 't Lat. *fama*. — *dat ment vername*, r. 1112, is : zoo *dat men het vername*.

1113. *datd is dat het*. — *ghescach*, z. r. 695 (*gescäch*).

1114. *beid tijt en dach* is eene verdere uitlegging van een deel van 't geen in het pron. *het* (*dat het also gescach als si het voerseide*) opgesloten ligt; *beide mer tijt en dach* zou het zelfde uitgedrukt hebben, maer de maet liet het niet toe. Thans hangt het van het naeste verbum (*voerseide*) af.

1115. opschr. *groten dieren tijt*. Al zijn de twee laatste woorden in 't hs. vaneen gescheiden en niettegenstaende de verbuiging van het adj. *dieren*, het is zeker dat ze slechts een woord uitmaken, daer het voorgaende adj. *groten* onmogelijk op het begrip van *tijt* alleen passen kan; *groten dieren-tijt* is *groote dierte*. De nominat. zou dus hier even eens *dieren-tijt* geven, gelijk Kiliaen het ook aentee kent, en zoo door alle naemvallen van het enkelv. heen. Hieruit volgt dat de verbuiging *dieren* ook niet noodzakelijk een ~~aanwijst~~ *aanwijst* afhangende van 't ww. *voerseide*, maer dat het alzoo wel ~~een~~ *dativus-vorm* *wezen* kan, die eerst door een soort van adverb-

biale uitdrukking verhard geworden is. Z. Grimm, II, bl. 677, waer hij over de *onorganische* gevallen der *oneigentlijke* zamenstelling met adj. handelt. Dit kan echter op reg. 1117 niet toegepast worden, ten zij men aldaer te gelijk aen *alten* eene adjectivische kracht toekennen wilde. Strijdig met hetgeen ik hier gezegd heb kan schijnen te zijn, dat Geraert zelf reg. 1119 den nominat. *dier tijd* stelt; maer niets belette hem de zamengestelde woorden te ontbinden, wanneer hij er geen tweede attributivum bij stelde, en *dier tijd* zelf kon, zoowel als *hoogtijd*, als zamengesteld beschouwd worden, zoodra het hem niet te hard gevormd scheen. Diensvolgens had hij ook in het opschrift kunnen zetten: *Hoe dat si groten diertijd voerseide*; en dan was het eene *eigentlijke* zamenstelling. In den Teuthonista vind ik, blz. 85, a, «*DEYRTYD, caristia, caritudo.*» — *Si toerseid... langhe te toren... eer hi quam* is geen pleonasmus, daer de laetste woorden noodzakelijk waren om de betrekking van *langhe te toren* te bepalen, dewijl men anders deze voorzegging had kunnen plaetsen vóór diegene waer in het voorgaende hoofdstuk van gesproken wordt.

1117. In 't hs. staet een *ALTEN* *dieren tijd*, wat ik voor eene schrijffout hield en daerom meende te moeten verbeteren. Echter heeft de vergelijking van *alten* op deze plaets, met *alter*, reg. 644:

begonsten te vloeyene van *alter* claren
olien;

mij later overtuigd dat Geraert *alte*, in zeker gevallen, als verbuigbaer en vervolgens als adject. beschouwd heeft. Hij zeide hier *alten* gelijk hij in 't opschr. van 't Hoofdst. *groten* gezegd heeft. Het is niet geloofbaer dat het zij hij zelf of de afschrijver van 't gedicht zich ten opzichte van het zelfde woord tweemaal zoo misschreven hebbe, dat telkens de sprackkunst daerbij mogt schijnen geraedpleegd te wezen.

1118. *Sine, d. i. si hem, t. w., dien dieren tijd.*

1119. *doen, doen, gelijk elders dat, dat*, waervoor in Maerl. Sp. Hist., D. II, bl. 144, ook *dut, dat* staet:

Ten donresdaghe, die [men] heet wit,
hiet God sinen iongheren *dut*,
dat si ghinghen in die stat, enz.

Het eerste *doen* is demonstr., het tweede relatief. — Wat men screef,

betreft, verdient misschien aangemerkt te worden, dat onze voorouders bij jaergetallen schier onveranderlijk *schrijven* voor *tellen* zeiden, terwijl in ander talen dit laatste verre het gemeenste is. Ik kan nogtans niet gelooven dat zij daardoor de gewoone tijdrekening van de ware wilden onderscheiden, al vindt men het mede op de meeste grafsteenen, waer het korthedshalve beter weggebleven ware. Zal men er uit besluiten dat het schrijven bij ons reeds zeer gemeen was van in de vroegste tijden? Ik zie er liever de proef in van een toen nog weinig beschaefd gemeen dat, ten opzichte der jaertelling, noodig had zich op het gezag van diegenen te beroepen die schrijven, en dus alleen den tijd nauwkeurig berekenen konden. « Wat jaer schrijft men thans? » moest toen niet meer betreemden dan wanneer wij nu hooren vragen *wat uer de klok wijst*.

1120. *dusentech, hondert en oec... serentech iaer*. Beide mijne latijnsche hss. geven M.CC.LXX, even als drij hss. van de Bollandisten en dat van Roy-Clooster, waarmede de vertaling van Ouwérx natuurlijk overeenstemt. Maer de Bollandisten verwittigen ons dat hunne hss. niet zeer oud waren, het Oudste van de twee die ik voor mij liggen heb getuigt op twee plaetsen dat het ten hoogste omtrent 1433 kan geschreven zijn, terwijl het ander een afschrift er van is van het jaer 1479. Mijn dietsch hs. is ongetwijfeld onder, en het-zelfde kan men onderstellen van het hs. dat de Bolland. in hunnen tekst gevolgd hebben, dewijl zij het van de XIVe eeuw achten. Dit nu, welk op perkement geschreven was, gelijk nog een ander op papier, dat zij ook bezaten, stemt in 't jaergetal met Geraert overeen; zij zetten derhalve onze lezing een zeker gezag bij. Men herinnere zich verder dat Cantipratanus in de prologe getuigt dat hij het leven van Kristina opstelde toen zij nauwelijks acht jaer dood was, dat is omtrent 1232, want zij stierf in 't jaer 1224, gelijk wij reg. 1833—34 zien zullen. Hij kon dus onmogelijk daerin gewag maken van de vervulling eener voorzegging die zich tot het jaer 1270 zou uitstrekken, ten zij men aenneemt, wat mijns achtens, onaennemelijk is, dat hij zijn opstel veertig jaer onuitgegeven bij zich liet rusten, of dat hij deze bijzonderheid in de reeds overal verspreide afschriften daarvan deed aenvullen. Welligt leefde Cantipratanus zelf niet meer, toen volgens Siffridus Misnensis, door de Bolland. aengehaeld, omtrent 1271, een drijarige hongersnood in Duitschland (en Kristina's voorzegging zag waerschijnlijk op ons land en wel bepaeldelijk op Haspegow?) woedde.

Lipsius laet hem slechts tot 1263 leven; de Bibliotheca Praedicatorum tot 1270 of 1272; Colvenerius tot 1280; waer uit blijkt, dat alles hier op gissingen steunt, waer niets zekers uit te besluiten is. Voeg daer nog bij dat van 1224, wanneer Kristina stierf, tot 1270, reeds 46 jaren geteld worden, en daer zij waarschijnlijk niet juist het laetste jaer van haer leven die voorzeggung deed, zoo zou men voor 't minste eene halve eeuw, en misschien eene geheele eeuw, tusschen de voorzeggung en de vervulling daarvan tellen moeten. Al verwittigt ons de Schrijver dat zij dit voorzeide *langhe te voren*, eene tusschenruimte van zoo veel jaren zal iedereen te lang schijnen, wanneer men nabedenkt dat nauwelijks een getuigen van die mondelingsche voorspelling, zeker niet aan kinderen gedaen, zoo lang nog leven kon, en ten andere, dat de jaren van dierte en hongersnood elkander in dien tijd veel korter opvolgden. Reeds in 't zelfde jaer dat Kristina stierf, dat is in 't jaer 1224, ontstond een hongersnood die twee jaren duerde; en Fisen (Hist. Eccl. Leod.) en anderen teekenen er nauwelijks twintig jaer vroeger, te weten op 't jaer 1196, nog eenen aen. Men mag onderstellen dat er nog meer jaren van gebrek voor en na gekomen zijn, waer de geschiedenis geen gewag van maekt, en niets belet aen te nemen dat zulks aengaende het jaer 1170 ook gebeurd zij; de getuigenis van Cantipratanus zou door het stilzwijgen van anderen dan alleen kunnen vernietigd worden, indien er in de overige omstandigheden iets ware dat haer tegensprak; maer dat is nu niet. Kristina was omtrent 1150 geboren, en indien deze voorzeggung vóór of zelfs korten tijd na hare eerste dood plaets greep, zoo verliepen er vier of vijf jaren eer zij vervuld werd; wat ten aenzien van eene dergelijke voorspelling een *langen tijd* heten mag. De vertaling van Ouwerx heeft in 't Opschr.: *Hoe sy een groote plage van dierentijd* (sic), die NIEt lange daer naer alle dlant seer bedruckt heeft, gepropheeteert heeft; maer in den tekst: *lange te voeren*. De daarvan afwijkende jaertelling van sommige der jongste hss. brengt geene zwaarigheid bij; maer zij bieden nog een ander verschil aen, waeruit het vermoeden kan ontsaen, dat de tekst van Cantipratanus op deze plaets door inschuijsels vervalscht is geworden. Ten eerste, de capittels XXV en XXVI, die in sommige hss. onderscheiden zijn, maken er in andere, als mede bij Geraert, ~~maar~~ een uit. Ten tweede, de tekst van cap. XXV, die in de eerste nauwelijks zes regels bevat, wat reeds zeer weinig is voor een capittel, is in de

laetste nog veel, ja de helft, korter. De langste tekst is : « *Famem etiam maximam, quæ fuit anno circiter ab incarnatione Domini* » M.C[C.].LXX, *multo tempore ante prædixit. Alia quoque multa nimis, quæ adimpleta sunt, et quæ adimplenda credimus, Christina prædixit.* » Daervan laet bovendien een hs., bij de Bolland., den tweeden volzin : *Alia.... prædixit* geheel achter; andere hss., waer onder ook mijne twee, laten slechts de twee laetste woorden : *Christina prædixit* achter. Of het herhaelde *prædixit*, op het einde van beide volzinnen voorkomende, het oög van eenen der afschrijvers misleid kunne hebben, acht ik niet noodig te onderzoeken. Bij eene afdeeling der capittels was dit schier onmogelijk, en de herhaling van dat woord, die genoegzaam overtoellig is, bestond waerschijnlijk zelve in de vroegere hss. even zoo weinig als thans in de mijne.

Ten derde het nieuwe opschrift van cap. XXVI, als onderscheiden van cap. XXV, bestaet natuerlijk bij Geraert niet, daer hij bij regel 1127 geen nieuw capittel aenvangt. De Bollandisten vonden ook geen opschr. in hun teksths.; maer ontleenden het uit het afschrift van Miræus, doch sloten het tusschen haekjes in : « [*De raptu ejus in spiritu et cantu mirabili in prædicto monasterio*]. » Mijne hss. hebben : « *De jubilo et raptu ejus*; » Ouwerx : « *Hoe sy eenten seer won- derlycken ende genuchelycken overganck heeft gehad.* »

Ook het opschr. van cap. XXV wankelt; in mijne hs. : « *Quomodo prædixit famem venturam*; » bij de Boll. : *Q. pr. maximam f. venturam*; bij Ouwerx is 't veel langer.

Dit alles schijnt te bewijzen dat de voorzegging omtrent den dieren tijd eens geen afzonderlijk cap. uitgemaakt heeft, maer een aenhangsel was van 't voorgaende (cap. XXIV), waer het verlies van Jherusalem voorspeld wordt. Het XXVe cap. begon waerschijnlijk met de woorden : « *Proinde cum esset familiaris*, » enz. beantwoordende aen reg. 1127 bij Geraert, en moest voor opschr. dragen : « *De jubilo et raptu ejus*, » gelijk mijne hss. het bewaerd hebben. Want het is klaer dat het Opschr. : « *Hoe dat si groten dieren tijt voerseide*, » slechts op het begin van 't hoofdst. bij Geraert past en dat de bijzonderste inhoud daervan niet aangestipt is. Deze veranderingen zijn het gevolg geweest van eene inlassching in den tekst gedaen door iemand die de melding van den voorzeiden hongersnood op het jaer 1270 heeft willen toepassen, zonder op te merken dat het woord *circiter*, door Cantipratanus gebruikt, nood-

zakelijk een' reeds zoo lang geleden voorval aenduidde, dat hij op ~~een~~ of twee jaren na niet juist meer te bepalen was. Zoo Cantipratanus; na het vervullen van de voorzegging in 't jaer 1270, deze omstandigheid er had willen bijvoegen, zou hij zonder *circiter* dien onlangs gebeurden voorval vast bepaeld hebben; maer van eene dierte omtrent het jaer 1170, d. i. eene gansche eeuw vroeger voorgevallen, was zijn *circiter* zeer voorzigtig en misschien noodzakelijk. Op de woorden « *adimpleta sunt et adimplenda credimus* » waren ook sommige aanmerkingen te maken; ~~maar~~ ik ben reeds al te lang hier mede bezig. — In de woorden: *doen* ~~men~~ *screef...* *en* oec bleef daer is eene verandering van constr. aen te merken. — *daer bleef*, t. w., *over*; ten zij ~~men~~ liever hebbe het eenvoudig uit te leggen door *het was of er waren*. *Blijven* is in meer gevallen eenerlei met *zijn* of met *worden*, en oec begunstigt hier deze verklaring. Z. het Gloss.

1121. *horen* voor *behooren* (toe) is zeer gewoonelijk. — Vs. 1122 *God* voor *Christus* (God-mensch) is mede zeer gemeen.

1123. *Vele* adv. met den genit., z. reg. 922. — *alte vele*, d. i. *zeer veel*, en zoo mede in het Latijn *multa nimis*, naer middeleeuwsch gebruik, al liet het zich op deze plaets ook wel door eene ellipsis anders uitleggen: *om het te verhalen*. — *anders dinc*s, t. w., dat zij voorzeide; doch z. reg. 1126. — *Dinc*, onzijdig en in 't enkelv., was bij de Ouden van menigerlei gebruik. In 't IIIe boek van den Lekenspiegel, dat mij daer zoo even toegezonden wordt en in de hand open valt, lees ik cap. IX (*hoe man ende wijf hen houden selen*), vs. 3 :

Hoer *dinc* dat sal sijn-gemeene;

op de keerzijde, vs. 18 :

Hier omme was thuwelijc...
en om ander *dinc* engeheene;

voorts vs. 83 :

Ens quader *dinc*, ~~men~~ meer geblaemt,
dā een quaet wijf die hoer nien scaemt,

enz. of dit juist ook zoo in alle gevallen met het fem. plaets grijpt, verdient nagezien te worden.

1124. *en sulc dat*, enz., is alweer een *anacoluthon*; overeenkomstig met den voorgaenden reg., moest het zijn: *en sulc en es noch niet vervult*. Hij spreekt thans als of hij eerst gezeid had: *Al te vele anders dinc*s voerseide si dat al ~~men~~ *gesciet*; waerop dan volgen moest:

en sulc (voerseide *si* ooc) *dat noch niet vervult en es*. Om voor *sulc* ἀπὸ τοῦτο alleen *es* te herhalen vind ik mij niet genegen, omdat er verder nog *daer* of *er* zou bij vereischt worden. — Over de verplaatsing van de negatie *niet* is elders gesproken, alsmede over *wanen* in den zin van *denken*, *gelooven* in den vlgdn. regel.

1126. Deze regel maekt hier een waer hyperbaton. Zijne-plaets was boven, reg. 1123, na de woorden *anders dincs*, waer ik hem in mijne uitlegging door *voerseide si dat* vervangen heb. Het is eene dier vrijheden waer men met regt den naem van *non ingrata negligentia* aen geeft; op deze plaets gaet de eenvoudigheid nog van zeker kracht vergezeld. — *vore*, d. i. *voor*; *te voren*, adv.

1127. *Sinte Katelinen*, z. r. 994.

1128. *harde heimetec*, d. i. zeer vertrouwd, in 't Lat. *valde familiaris*; vglk. r. 186, en voeg er nog het vlg. voorb. uit het Oudfransch van Froissard bij. In zijn prologue, van Jean le Bel, zijnen voorganger, sprekende; zegt hij: « *Il fut en son vivant moult ami et secret à très-noble et douté (redouté) seigneur Monseigneur Jean de Hainaut,* » enz.

1129. *†Sintruden*, vglk. r. 158; hier echter was het voorzetsel (*t' = te of tot*) noodzakelijk.

1130. *met hen*, d. i. *met haer* (den nonnen); z. het Gloss. en Huyd. op Stoke, I, vs. 903, bl. 98. — *sat* is in 't hs. eene verbetering voor *bat*, dat er eerst gestaen heeft, en van de zelfde hand. Ook bij Ouwerx staet *sittende*, zoo dat er geene reden is om, met de Boll., *sedendo* tusschen haekjes in te sluiten. Het zitten is overigens eene omstandigheid die; van gesprekken, dikwijls opzettelijk vermeld wordt.

1132. *bestaen*, d. i. *aengevallen*; z. r. 697 en 698.

1133. *gevuert*, voor *gevuert* of *gevoerd*, blijkbaer om aen de maet te voldoen.

1134. *dop*, in 't Fransch *toupie*, waerschijnlijk van 't. *diminut. topje*, want in Brabant en Vlaenderen hoort men veelal *tap*, met de *t*. *Dop* is nog heden de Limburgsche uitspraak. In Holland en Gelderland wordt dat kinder-speeltuig een *tol* genaemd. Kiliaen schrijft het ook met de zachtere letter *dol*; en wijst deszelfs verwantschap met het adj. *dol* in 't wkw. *dolen* aen. Het hiët namelijk

een *dol*, gelijk het nog wel een *duivel* geheten wordt, om zijn onstuimig ronddrayen ■■ razen; maer *dop* of *top* schijnt de echte naem te zijn, blijkens het wkw. *doppen* of *toppen*, dat eenerlei is met het duitsche *toben*, doch mede voor met den *dop* of *top* (Duitsch *topf*) spelen gebruikt wordt. Van *dol* of *tol* bestaat er geen *dollen* of *tollen* met die beteekenis. Zie verder Hoffmann v. Fall., Horae Belg., VI, bl. 181.

1135. *rindelde*, d. i. *draeyde*, is een frequentatief dat zoowel van *rinnen*, *rennen*, *runnen*, *ronnen* als van *rinden* of *ronden* kan afgeleid worden. Om hier niet over uit te weiden, verzend ik slechts naer Kiliaen onder de hier opgegeven wkwoorden, met vergelijking van *rind* (bast of schors), *rindsel*, *rendsel*, *rundselsel*, *rondselsel*, enz. Z. r. 1143. — *keerde hem*, d. i. *zich*: haer lichaem keerde zich *weder* scheghen, d. i. *wederom* of *op nieuw* tegen, *anders*, *omgekeerd*; want zoo wel *scheghen* als *weder* zijn hier adverbia.

1137. *want*, d. i. *terwijl* of *dewijl*, *omdat*, z. Huyd. op St., II, bl. 558. *Want* is oorspronkelijk een adv. van tijd geweest, *wan*, correlatief van *dan*, en tot dus verre zonder *t* geschreven. Vglk. het Hoogd. *wenn* en ons *wanneer* (*wan-eer*). Het was dus eenerlei met *terwijl* (*ter wijlen*) of *dewijl* (*die wijle*) en bekwam gelijk dezen eene causale beteekenis, die het later van de zaak zelve tot de gedachte of derzelver uiting, als reden of redegeving, in eene zuiver logische betrekking, overdroeg. De *t* kwam er bij als het demonstratief deel, waer de oorzaak meer bepaeldelijk door aangestipt werd, en zij is buiten twijfel niets anders dan het afgesloten *dat*. Ons *want* kan door eene enkele omzetting van de constructie altijd in *omdat* of *terwijl* veranderd worden: *Ga niet uit*, *want* het regent, is eenerlei met: *TERWIL*, *DEWIJL*, *WIDS*, *ONDAT* het regent, *ga niet uit*, en zoo in alle gevallen. Vglk. r. 8, enz. *keerde*, z. r. 167. Ik vind bij Maerl., Sp. Hist. III, bl. 265, *iemand ter scholen keeren*, voor *zenden*. — *al omme* is niet ons *alom*, in den plaetselijken zin van *overal in 't rond*; maer in dien van het eenvoudige *om* of *rond*, de wijs of manier aanduidende; *al* en *om* behooren dus hier niet te zamen; *om* behoort tot *keerde*, als afgescheiden voorzetsel (: *omkeeren*); en *al* moet het zij als adj. tot *si* (Kerstina) betrokken worden; het zij, als adv., mede tot *keerde* gebragt worden. In 't Fr.: *elle tournait tout ou complètement en rond sur elle-même* ■■ niet *tout autour*, *tout alentour*.

1138. *stuerleke*, adv., d. i. *driftiglijk*, *geweldig*, Fr. *impétueusement*; de denkbeelden van stuerschheid en geweld raken elkander als de oorzaak en het uitwerksel of als het teeken ■ de beteekende zaak. Bij Kil. alleen *stuerighlick*. Vglk. r. 1145. — *met* is *mede* en plaetst zich achteraan wanneer er geen *daer* (*daer met* of *mede*) bijkomt.

1140. *aen*, z. Gloss.

1141. *forme... engene*, d. i. *negheene vorme* [acc. sing. fem. (?) geen enen vorm, geene gedaente.

1142. *Doen*, d. i. *toen*, waervoor wij echter *als*, *wanneer* of *nadat* zeggen zouden. *Toen* gebruikt zich thans nog alleenlijk ten opzichte van een' reeds in het voorgaende bepaelden tijd; de bloote opvolging van omstandigheden zonder voorgaende tijdbepaling, alsmede in betrekking tot de toekomst, wordt door eene der overige partikelen aangewezen. Indien Geraert begonnen had met te zeggen: Zekeren dag werd Kristina onvoorzienlijk door den geest-aengevallen en opgevoerd, enz., dan zou, in het volgende, *toen* (*doen*) ook voor ons op zijne plaats staen. Vglk. r. 1264.

1143. *geclotet*, van *cloet* of *cloot*, verwant met *clot*, *cluit* of, gelijk Kiliaen schrijft, *kluyte*, schoon het gebruik alleen aan de twee eersten (*cloet* of *cloot*) het denkbeeld van rondte vasthecht. *Geclotet*, welk eene *epenthesis* is voor *gecloet* of *gecloot*, gelijk r. 1133 *gevueret* voor *gevuert* of *gevoert*, is derhalve zoo veel als *gerond* of *rongemaakt*, en het staet hier voor *rongedraeyd*. De infin. moet *cloeten* of *clooten* zijn, welk ik echter tot nu toe nergens in die beteekenis aangetroffen heb, maer wel in die van *bollen*, *bogelen* of *beugelen*, en ander spelen waertoe men eenen bol gebruikt, als *kegelen*, enz. Z. Plant. en Kil., en vglk. Hoffm. v. Fall. Horae Belg., D. VI, bl. 177. De Teuthonista geeft ook een *cloten* als synonym van *knoten*, *snoeyen* (de boomen) aen, wat of wel ■ bloote letterverwisseling is, gelijk in *knuiven* voor *kluiven*, of ■ oude vorm ■ *looten*, met verharding der konsonant van het ingekorte voorzetsel *ge*: *cloten* voor *geloten*. Men weet dat *loot*, onder andere beteekenissen, ook die van *spruit*, Fr. *rejeton*, heeft. Zoo Kiliaen *kloot* en *loot* naast elkander in den zin van *buskloot*, *kanonkogel* stelt, dit heeft ■ andere reden: *loot* is daer de stof waer dergelijke kogels eertijds van gemaakt werden, gelijk wij nog immer *kruid* en *lood* zeggen. — *ende*, om de maet. Vglk. r. 1149. — *gerindeld*, z. r. 1136.

1144. *gewindelt*, van *windelen*, frequentatief van *winden* en alweer in de beteek. van *ronddragen*. Want het dient opgemerkt, dat het Latijn slechts een woord gebruikt : *rotata* en een weinig te voren *rotabatur*; waervoor de kunst (en niet enkelijk de behoefte van maet of rijm) Geraert vier synonymen deed stellen, die door klank en vorm het geweldig en aenhoudend rondslingeren van dien ekstatischen dans zeer dichterlijk afschilderen. Men voelt ook dat de maet opzettelijk veranderd is. — Wat *windelen* betreft, Plant. en Kil. kennen dat wkw. alleen in den zin van *bakere* of *inzwachtelen* (een kind); onze latere woordenboeken gaen het voorbij. In de Truiersche uitspraak bekamt het den eklank : *wendelen* of liever *wenkelen* (*weng-elen*) *inwendelen*, *inwenkelen*, (*enweng-elen*). Vglk. *wikkelen*, *inwikkelen*. Het augmentatief *wentelen* bestaat overal; maer hoe zal men de spelling van Kil. regtveerdigen, die van *wentelen* en *windtelen* (sic) naer *wendtelen* (sic) verzendt?

1145. *hen*, z. r. 1130. — *Van stuerheiden*, over den zin van 't woord *stuerheid* z. r. 1138. Wat den vorm betreft, zal ik eenvoudig bekennen dat ik nog altijd onzeker ben of het een meerv. of een enkelv. is. Regel 1101—2 staet insgelijks *der quaetheiden*, *der gerechtechheiden*; r. 1032, *sier schegenwerdechheiden*; r. 1010, *in onguesheiden*; r. 971—72, *van... quaetheiden*, *in heimelechheiden*; waer ik deze vraag onaengeroerd liet, hopende later eenige plaetsen aen te treffen die mij tot een vasten regel leiden mogten. Sedert heb ik gansch het I° B. van Maerl. Sp. Hist. en een groot deel van 't II° doorlezen, alsmede Flor. en Blanc., de Fragm. van Rein. v. Montalb., de Heim. der Heim. en meer andere stukken, alle voorbeelden opzettelijk aenteekenende, en ik heb mij kunnen overtuigen dat de onstandvastigheid der verbuiging van de subst. van dien uitgang in gen. en dat. het onderscheid tusschen enkelv. en meerv. in de meeste gevallen onmogelijk maekte, daer beide getallen en toelaten. De afgetrokken aerd van een woord sluit in onze oude tael het meerv. niet uit, en sonder de adject. of pron. die er soms bijkomen (vglk. r. 1393 : *van allen schoenheiden*), zou men in geen geval weten hoe de schrijver het op ieder plaets gemeend heeft; maer zij bewijzen tevens zoo veel te klaerder dat er voor de flexie zelve geen vaste regel kan aengenomen worden. Zie hier de verbuiging zoo als ik ze uit de vergelijking van meer dan twee honderd voorbeelden opgesteld heb : Sing. nom. acc. *die quaetheit*, *quaethede* (*heide*). Gen. dat. *der quaetheit*, *quaethede* (*-heide*) of *quaetheden* (*-hei-*

den). Voc. *quaetheit* (*quaethede of- heide?*). Plur. *quaetheden* of *quaetheiden*, in alle naemvallen.

Ten bewijze voor de twee vormen van den dat. sing. doe ik hier de volgende voorbeelden bij, op e, Maerl. Sp. Hist., B. I, c. 2, vs. 14: *van der demsterhede: ter stede*; ib. c. 11, vs. 12: *ter vrechheit en ter gierichede: simpelhede* (acc.); c. 26, vs. 15: ~~men~~ so grotere hoochede: mede: c. 52, vs. 41—42: *bi groter trihede: bi Josephs mogenthede*: enz. Rein v. Mont. (Hoffm. Hor. Belg.) vs. 124, *van Kerstinede: mede*; vs. 80: *van Kerstinede: vrede*. Heim. d. Heim. vs. 200 en 392, *in der mogenthede: mede, sede*; vs. 236, *van alre doelachtichede: mede*; ~~men~~ 200 vs. 361, 428, 818, 960, 1445, 2103. Voorbb. van den dat. op en: Maerl. ibid. c. 38, vs. 20, *van haerre outheden: streden*; B. II, c. 1, vs. 53—54:

Wedert hem quame ~~men~~ kintscheden
so van eere vorradicheden.

Renout v. Mont., vs. 267, *si..... reden*

wēch, met groter haesticheden.

Heim. d. Heim., vs. 285: *in groter, eerliker wijscheden: vele steden*; vs. 1343, *van swaerheit*, met de variant: *van swaerheden*, enz. enz. Met *mogentheden*, *van swarheden*. (Maerl. ibid. B. I, c. 29, vs. 2:

Mauritania, dat lant
es van swarheden genant)

in lancheden (in de lengte), *van dulheden*, *met scoenheden* (en daer naest, bij Maerl., B. H, c. 21, vs. 14: *van groter schoenhede*), *met giericheden*, *van mordadigheden*, zijn uitdrukkingen die men bij onze Ouden bijna op ieder blad. aentrest. Dikwijls kan men, wel is waer, kritisch den uitgang op e herstellen, maer de schrijffout zelve bewijst in zulke gevallen dat de afschrijver aen dien op en ~~men~~ gewoon was. Men kan er ook met waarschijnlijkheid uit besluiten, dat deze flexie als een verloop van de tael moet aengezien worden. — *dies kerens*, d. i. *van dit keeren* (*dragen*, infin. als subst. gebezigd).

1146. ~~men~~, elders *nemmeer*, *nimmer*, *nemmer*, *nemmen*. (Maerl. Bestiaris, onder 't w. *Simia*: *Hier es van der s nemme*; nu hoort voort ~~men~~ der 1; z. Glöss. op Flor. en Blanc.), onderscheiden op deze plaats van *nommermeer* of *nemmermeer*, dat altijd algemeen van de gansche toekomst moet verstaen worden, terwijl

~~niet meer~~ slechts het voorgaende afbreekt. Het beteekent *niet meer* (in hoeveelheid) ~~■~~ *niet langer* (in uitgestrektheid of in duer). *Nimmermeer* is *nooyt meer*, ~~■~~ ziet alleen op het hergeschieden in den tijd. Het kan door *nimmermeer* vervangen worden, maer kan hetzelfde niet vervangen.

1147. ~~■~~ *male* is *geheellijk* en ~~■■■~~ adverbiale uitdrukking, maer moet door de gedachte als een adj. eerder met het subst. dan met het werkw. verbonden worden. Hier behoort het tot *leden* en is zoo veel als: *met al hare leden*. Zoo ook in 't opschr. van het laetste hoofdst.: *Hier beslute ic thoec te male*, d. i. *geheel het boek*. Vglk. reg. 1173: *Binnen dien dat al haer lede rusten...*

1148. *eñ luedde daer ■■ wonderlec sanc*. Versta: *eñ doen* (toen, d. i. *dan*, *te gelijk*) *luedde daer*, enz., want het ~~was~~ *die* zang die luidde of klonk, en niet: zij luidde den zang; ~~den moet~~ uit den voorg. reg. herhaeld worden. Men merke hoe op *Doen*, in de protasis, r. 1142, hier nog eens *doen* in de apodosis antwoordt.

1149. *tuschen haer borst ende haer strote*. Omtrent dezen wonderlijken zang, als mede wat het meeste ~~■~~ wonderbaerste gedeelte der overige verschijnselen betreft, die het mystiek leven van onze Kristina aanbiedt, en die, gelijk Geraert zelf zegt:

... ■ gemeinen loop der naturen
engeensins niet gescien ■ mochten,

daeromtrent kan men het merkwaardig boek van J. v. Görres raadplegen, waerin hij bijeengebragt heeft al wat de geschiedenis, de wijsbegeerte en de Godgeleerdheid over het mysticismus zeggen kunnen. Z. de Inleiding. Wat *ende* aengaet, in 't hs. *eñde* geschreven, wie gevoelt niet dat hier de paragoge alleen dient om de maet de vereischte verscheidenheid en bevalligheid te geven, die in vier tweesylbige voeten volstrekt niet te vinden zouden geweest zijn:

tuschen | haer borst | eñ haer | strote?

Men trachte ~~■■■~~ van den anderen kant op de eene of op de andere plaats, of op beiden *haer* in *hare* te veranderen! wat ik hier bijvoeg, ~~■~~ dat ik verzekerd ben, dat één voorbeeld van dien aerd, wel onderzocht, voor al wie gehoor en oordeel bezit, eene geheele les over de oude metrik bevat.

1150. *dat ic... mote*; *dat* ziet op *so wale*, r. 1148, en *mote* (moete z. Gloss. *mōten*) staet voor *moghe* of liever voor *mach* (*mag*), want

de subj. is hier een ware latinismus ten behoeve van het rijm aengewend. Een' indicat. *ic moete*, gelijk *ic bidde*, kan ik om redenen, die uit den aard van dat wkw. af te leiden zijn (z. mijn Verslag, bl. 614), niet aennemen, en men zal ook geen tweeden of derden pers. sing. *gij* of *hij moetet* aantreffen. — *voor wonder segghen* is van eenerlei aard met *voor waer* of *oter waer segghen*, *weten*. enz.; z. r. 142.

1153. *eengherhand*, voor *eenigherhand*, syncope, uit hoofde van de maet. — *list*, d. i. *kunst*, *wetenschap*, dikwijls *lust* geschreven, zelfs buiten het rijm. Z. Bilderd. N. versch., I, bl. 164 en Hoffmanns Gloss. op Flor. en Blanc., waer *lust* eene « schlechte schreiebung » genoemd wordt. *List* en *lust* zijn inderdaed zoowel door hunne spelling als door hunne beteekenis reeds van in de vroegste tijden niet gescheiden geweest, gelijk onder anderen blijkt uit de opgaven van Graff, Sprachsch., II, bl. 282 en 283, en het is moeyelijk de oorzaak uit te denken, waerom zij in onze oude stukken zoo dikwijls verward zijn geworden. Dialekt-verschil is het zeker niet. *List* is met *leeren* en *lezen* verwant; *lust* schijnt zelf een wortelwoord te wezen. Vglk. nog Grimm, I, bl. 635 en De Jagher, Taalk. Mag. III, bl. 199. Beide mijne hs. hebben hier *aliquibus artificibus* in plaets van *artificiis*. — In den vlgdn. reg. ziet *conste* op *list* als *kunst*, praktisch, beschouwd; *wist* op de *wetenschap* of theorie. — *ieman levende*, d. i. iemand die leefde; wij zouden *een* of *eenig levende* (*mensch*) zeggen of het relat. gebruiken.

1155. *Gebroecsæm* is *buigzaem*, waervoor Kiliaen *broksaem* stelt, *lentus*, *flexilis*, van *broken* of *brooken*, d. i. *buigen*, gelijk men onder reg. 888 gezien heeft. In 't Lat. staet: *solan flexibilitatem musicae et tonos ille ejus cantus habebat; verba vero melodiae [ut ita dicam] si tamen verba dici possunt, incomprehensibiliter concrepabant*; welk laetste woord door den afschrijver van mijn tweede hs. kwalijk gelezen en in *increpabant* veranderd werd. In de vertaling van Ouwerx wordt deze geheele volzin gemist. De woorden: *ut ita dicam*, houd ik voor eene glossa van: *si tamen verba dici possunt*, en *Geraert* heeft ze waarschijnlijk in zijn exemplaar niet gevonden. — Zoowel de zin als het hier aengehaelde Latijn wijzen deze constr. aan: *Gebroecsæm musike en tone alleen had hi gemeen met a. s.* Het volgende *maer*, enz., bevat de verdere uitlegging van die restrictie.

1157. Constr.: *maer de woorden van de melodie, die en kon nie-*

mand, enz. De woerde staet dus *absolute*, als of het waer : *maer* wat de woorden betreft, die en kon niemand verstaen.

1158. *daer*, d. i. *alsdan*; de adv. van tijd en plaets onderling verwisseld. Z. nog r. 1148, waer men ze zelfs eenigszins pleonastisch naest elkander plaetsen kan; ook hier : *die men* toen *daer*, enz. vglk. reg. 1164.

1159. *ocht*, d. i. *oft*, *indien*. *Och* voor of duert nog immer voort in 't Limb. dialekt, en om eenen wensch of twijfel uit te drukken geldt het daer nog somtijds *indien*. Vglk. prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 327, enz., waer meer andere schrijvers aengehaeld worden.

1160. *dien*, zamentrekking voor *die en*; z. r. 850 en 1205, opschr. : *nien*. Hier staen dus drij ontkennende woordjes naest elkander. — *geweten* is *weten* (z. r. 48), in den zin van *kennen*. — *Verstaen in sinen moet*, gewoone pleonasm., waervan meer voorbb. onder r. 781. Schrijft er bij uit Maerl. Sp. Hist., III, bl. 265 :

: *Doch mindi in herte sine.*

1162. Van deze *concordancien* spreekt de latijnsche tekst niet anders, dan dat op de eerste plaets, waer Geraert het woord *melodie* gebruikt heeft (r. 1152), Cantiprat. het woord (*h*)*armonia* had : *armonia admirabilis*; en onze Dichter zet, zoo veel mogelijk, alles over.

1163. Binnen *dien*; t. w., *tide*. — *sanc*, d. i. *zong*, XIIe sterke conjug. van Grimm, I, bl. 973; pl. *songhen*.

1165. *Stimme*, stemme — *adomtocht*, d. i. *ademing*, *ademhaling*, letterlijk *adementrekking*, van het oude *toghen*, d. i. *trekken*. Het is te bewonderen dat noch Kil. noch Plant. *adom* met den oklank kennen, maer slechts *adem* en *aessem* (Plant. ~~adem~~ en ook *athem*) aengeteekend hebben; daer het nochtans bekend is, dat *adom* (Oudhd. *átum*, zelden *átem* of *átim*, waer neven echter ook *átam*) mede in lateren tijd nog wel eens gevonden wordt. In 't Middhd. was het *athem* gelijk in 't Nieuw Hdutsch. *Asem*, of *aessem*, ontleenden wij waarschijnlijk van het Angels. (*ædhm*); te St. Truiden ist *ássom* en *ússom* of liever iets tusschen beiden, waerin de laatste klinker naer de hgdutsche *u* zweemt, en zoo mede in *bessem*, *bloesem*, *breusem*, enz. Vglk. Grimm, III, bl. 511.

1166. *nese*, soort van *Umlaut* voor *nase*, *neus*, van 't ~~mann~~ gesl., in 't Oudh. *nasa*; door Graff als vrouw. aangewezen, gelijk

de Limburger het nog gebruikt. In 't Angels. hiet het *nase*, *nāse*, *nasu*; Nordisch *næs*, waervan welligt ons *neus*; Sanskr. *nāsā*. — dat *iemanne docht*, moet betrokken worden tot *ginc*, d. i. *kwam*, en zoo mede r. 1168 :

dat ieman aen haer vernemen conde ;

d. i. zoo dat, of voor zoo veel althans als iemand, enz. Het is een soort van latinismus (*quod quidem a quoquam perciperetur*) al bevindt het zich in 't Lat. van Canlpr. niet. Dát de dichter deze woorden opzettelijk hier bijgevoegd heeft, blijkt uit de herhaling zelve, — het is onmogelijk er iets anders dan eene voorzigtige restrictie in te zien. Hij durfde niet stellig beweren dat Kristina binnen dien volstrekt niet heraessemde, en oordeelde zeer wijselijk dat het genoeg was te zeggen dat het zoo scheen. — *iemanne* is de dativ. van *ieman*; bij *docht* en *vernemen conde* blijft aen te vullen : dat *stemme of ademtogt uitging*, — met, r. 1167, is *mede*, waer wij echter, uit hoofde der ontkening die er bijkomt, liever ook alleen bezigen zouden.

1169. *daer* is hier als adv. op de zelfde wijze geplaetst als r. 1160 het demonstr. *die*. Het is alsof men in 't Fr. zeide : *sur la table, là est le livre*.

1171—72. De constr. is : dat *si* (die harmonij) van *suetheiden* genoeg gelike (genoegzaam gelijk) luedde den ingelen, d. i. der engelen stemmen, *subjectum pro adjuncto*. — van *suetheiden*, vglk. r. 1145 en beslissen wij eindelijk voor het enkelvoud.

1174. *rusten*, impf., voor *rustten*. — *toe*, in 't hs. *to* en zoo moest het welligt blijven, als zijnde de laatste sylb van een' dactylus. Het woordje is in 't hs. herschreven, waer eerst *op* of *up* schijnt gestaen te hebben (*up dede*).

1176. *dies* moest eigenlijk *dier* wezen; daer het op *maniere* en *wise* terugziet; vglk. r. 20. Daer is nogtans tusschen de twee plaatsen een verschil, dewijl *dies* hier als onzijdig kan beschouwd worden (vglk. r. 371 en 1082), hetgeen r. 20, waer het tot een' persoon betrokken wordt, onmogelijk is. Behalve den naemval; heeft de vlgde. plaets uit Limborch, II, vs. 1869—70, met de ~~om~~ hier bijna alles gelijk : *Menechrout*.

waren die pine entie tormente.
dat ghi mi viseret in u tente;
nu eist over u ghegaen!

Wij zouden *die* of *welke* zeggen. — Dat *pleghen* den genit. regeert, is niet noodig op nieuw gezeid te worden. — *lise*, d. i. *zachtjes*, in 't Hoogd. *leise*, in 't Oudhd. *lise* (*liise*) en aldaer enkelijk als adv. voorkomende, schijnt, door zijn wortel *lis*, door al de oudste takken heen van onze tael tot het Sanskr. op te klimmen. Z. Graff., Sprachsch., II, bl. 250—51. Geraert gebruikt het ook slechts als adv., maer de Theuth. en Kil. maken er mede een adj. van. Deze kent het zelfs slechts als zoodanig; en hij geeft daer neffens nog een *lijns*, *lijnse* aen, dat oogenschijnlijk uit eene verwarring met *linse*, d. i. *vitse*, lat. *lens*, g. *tis*, Fr. *lentille*, gesproten is. Hij heeft ook nog *lijnsachtigh* en, als adv., *lijnselick*, *lijselick*. Bij Plant. vind ik daer niets van. Het woord *lise* komt in de meeste onzer oude stukken niet voor; echter staet het bij Melis St., B. IX, vs. 742, waer Huydec. het nog eens uit Walewein aenvoert, als mede ander voorbb. van *liselike*, dat veel gemeender is.

1178. *daer na* schijnt eenigszins in tegenspraek te staen met *Binnen dien*, dat voorafgaet. Het Lat. heeft inderdaed ook *interim* en het laet daer mee de constr. registreeks afloopen, maer het vangt dan den anderen zin aen met: *Tunc post alinquantia spatia ad se paulisper reversa*, enz. De conjunctive constr. van Geraert heeft hem, bij het getrouw overzetten van de volgende partikel, in eene kleine onnauwkeurigheid doen vallen, waer nogtans de meeste lezers geen' aenstoet'jn vinden zullen. — Het hs. had *the haer selven*; dit laetste moest niet veranderd worden, al ware het alleen geweest om de gaping te vermijden; doch zie het Gloss.

1179. *stont oppe*, voor *op*, uit hoofde van de maet, gelijk, r. 469, van het rijm. — *had gebere*, d. i. *gebaerden* (zij gedroeg zich als of...); z. r. 798, en voeg bij de daer aangewezen plaetsen het Gloss. op de kind. v. Limborch, op 't w. *Ghebären*. — *were* in den vlgdn. r. is *geweeest were*. — *dronken* is een particip., gelijk in 't Lat. *potus*, en moet naer de zelfde spraekkundige gronden beoordeeld worden. Z. Grimm; D. Gr., IV, bl. 69—71, en Bild. T. en D. Versch., III, bl. 157: « ons *dronken zijn* is niet anders dan *gedronken zijn*, « waervoor men nu *bedronken* zegt, als verbum reciprocum. Deze « stof is nog geheel onbewerkt, en ik hoop haer eenmael tot in « den grond te ontwikkelen. » Zoo sprak hij, maer liet Grimm het doen; wij hebben er niets aen verloren. Vglk. r. 277, *onberaden*, en in Limborch IV, vs. 59:

Ongheproeft en onghestreden.

1181. *riep hoghe, d. i. met luider stem; in Reinaert, vs. 443:*

Doe mochtmen horen ane slaen
en beghinnen harde ho (d. i. hoog)
dat Placebo Domino.

Vglk. V. Heelu vs. 5917 door mij aengehaeld onder r. 222. — Nu is hier slechts eene interjectie, *welaen! spoedt u! — te mi, d. i. tot mij, bij mij; r. 276 toet mi, maer in 't begin van den regel. Z. verder het Gloss. Hier zou toet de vlugheit van den trochæus verhinderd hebben. Iets desgelijks zagen wij r. 1174; waer to voor toe staet.*

1182. *content.* Dat *convent*, in zijne dubbele beteekenis van *vergadering* en *verdrag* of *ooreenkomst*; van het Lat. *conventus* voortkomt, heeft geen bewijs noodig, en dat het even zoowel tot *covent* en *couvent* (gelijk in 't Fr.) bedorven is geworden, kan men uit Huydec. leeren, in zijne aent. op Mel. Stoke, D. III, bl. 174, waer men nog Clignett's Voorr. op Maerl. Sp. Hist. kan bijvoegen, bl. XX. Ik doe alleen opmerken dat de tweevoudige beteek. (physische en morale, deze van gene afgeleid) reeds in het lat. wkw. *convenire* opgesloten lag; en ten andere, waer meer aen gelegen is, dat *convent* en *klooster* zoo verschillen, dat het eerste oorspronkelijk de gemeente of personen, het ander het gebouw, eigenlijk het *slot*, beteekent en dat, vooral wat het eerste betreft, dit onderscheid door onze oude schrijvers *schier altijd* streng in acht genomen wordt. Dat het klooster meermaels voor de kloosterlingen staet, geschiedt ten gevolge van eene bekende figuer. Geraert onderhoudt het onderscheid nauwkeurig. — *al tenenmale*, letterlijk in 't Fr. : *tout une fois*, waer wij *teenemael* van gemaakt hebben. Vglk. r. 1147.

1183. *daer boven behoort niet tot moghen loven in den vlgden r., maer tot Ihesum Xpm, en onderstelt eene ellipsis: die daer horen (in den hemel) is of heerscht. Vglk. r. 1521. — In sinen wondre is de lezing van 't hs., maer het ware mogelijk dat het schreefje boven de e van wondrē vergeten ware gebleven. Het Lat. heeft in suis mirabilibus, en het meerv. paste alleszins beter, ten zij de Dichter aenstoot gevonden hebbe in het vier- of vijfmael herhalen eens zelfden uitgangs in den zelfden versregel. Dit komt mij zoo veel te waerschijnlijker voor, omdat daer boven ook met in sinen wondre kan*

verbonden worden. Dan zouden deze laetste woorden zelven den hemel aenduiden, en *daer boven* ter verder bepaling daarvan strekken, als of men zeide: in den hoogen en wonderbaren hemel.

1185. *Tehant is dadelijk, aenstonds.* Over die uitdrukking kan men in alle Glossarien berigten vinden, want « wat is er bekender, dan dat *te hant* het zelfde is met ons *thans?* » Huyd. op St., II, bl. 108. Over het spraakkundig onderscheid tusschen *te hant* en *te hants* (Melis Stoke, II, bl. 281) zie men Grimm, III, bl. 143 en 148. In Maerl. Sp. Hist., III, bl. 270, staet *te hande*. — Men lette op de constr.: *Tehant so quam tcovent... en* (si) worden *seer blide*, en zoo nog eens r. 1190: *tcovent ginc... en* (si) brachtent *ute*; deze overgang van het eenv. tot het meerv. na een collectivum (alsmede de uilating van het pron. pers. als subject.) was bij de Ouden zeer gemeen. Bilderd. teekende dit reeds aen in eene zeer goede noot op het fragm. G. van Parthenopeus (Verscheid., III, bl. 157, noot 6.) en Grimm behandelt die geheele stof nauwkeurig in het IVe D. van zijne Deutsche Gr.

1188. *begonst*, z. de plaats uit Reinaert aengehaeld onder r. 1181. *al saen*, al (of geheel) spoedig, dadelijk.

1189. Het zij men dezen regel in anapæstische of in daktylische voeten afdeelt, daer kan geen zoo hardhuidig oor gevonden worden of het moet er oogenblikkelijk den rhythmus en de kadans van gewaar worden:

Te Deūm | laudá || mus met. gró | ter begé || ringhen;

of liever:

Te | Deūm lau | dāmus met | gróter bege | ringhen.

Ik heb in het eerste schema de anapæsten te gelijk in monopodien en dipodien verdeeld; doch men weet dat ze, naer verkiezen, ook daktylisch kunnen gemoduleerd worden, gelijk het tweede schema het voorstelt. Daertoe was het alleen noodig *te* als voorslag af te snijden. Die sylb, als zijnde eene zeer korte (ik spreek van hare quantiteit in 't Latijn niet, maer van onze uitspraak, waer in zij *geproclineerd* wordt), heeft slechts de weerde van eene *double croche*, hetgeen mede van *ter* in *groter*, en *be* in *begeringhen* moet aengenomen worden. De tweede sylb van dat woord verzwakt natuerlijk ook haren accent, doordien hij, uit hoofde van het rijm, op de volgende sylb overgedragen wordt. Deze vrijheid schijnt

zich bij de Ouden zeer verre uitgestrekt te hebben, zoo men oordeelt naer de menigvuldige voorbb., en van zeer verschilligen aerd, die men overal daervan aentrest. Ik heb er eenige honderden aengeteekend, waeruit ik slechts de volgende op rij afschrijf. Flor. en Blanc. vs. 2212, *merghinghen* (verlustigingen): *bringhen*; 3161, *dachkortinghe*: *onderlinghe*; 3254, *ghinghe*: *merringhe*; en 2766, *verghen*: *ter herberghen*. Ferguut, 5307, *coninghe*: *ringhe*; 5313, *ghinc*: *coninc*, en nog eens 5341, *coninc*: *rinc*. In 't B. v. d. Houte. vs. 511, *ringhe*: *penninghe*. D. Minn. Loep, I, vs. 25, *begheringhe*: *leringhe*. Leek. Sp. II, in 't argument, vs. 6:

Marien gheboorte also *wel*
Hoe si clam in den *tempel*;

en III, cap. I, vs. 38, *langhe*: *ter zonnēn opgānghe*, en vs. 46, *dinc*: *penninc*; Cap. 2, vs. 126, *ongeseit*: *coenheit*, en-zoo cap. I, vs. 24, *seit*: *wijsheit*; elders *kindsheit* en meer anderen van dien uitgang en op *like*, niet alleen waer eene korte syllb vóórsgaet, gelijk in *properlike*: *rike*, cap. I, vs. 13; maer met eene voorgaende lange; als in de Prologhe van 't zelfde boek, vs. 47—48, *waerlike*: *wijslīke*. Dietsche Doctr. I, vs. 37, *boeskijs*: *latijn*; vs. 51, *leringhe*: *volbringhe*; vs. 318, *merringhe*: *dinghe*; v. Heelu, vs. 6235, *gheprskelt*: *gheselt*; 6669, *ueringhen*: *bringhen*, en dus ook 7081, 7514, enz. enz. Over het grondbeginsel zelf waer dit op rust, heb ik in mijn Verslag gehandeld.

1190. *tcontent ginc al na singhen*, versta: *al tcontent*; al de nonnen. — *ginc singhen*, d. i. zong. Het wkv. *gaen* wordt menigmael als een auxiliare met den infinit. verbonden. Melis St. B. IX, vs. 313:

Men sloech de clocke, het quam gheronnen
elc ~~men~~ doe in sine wachte,
en saghen dandre op de grachte.
Daer *ghinc* men werpen en scieten;
men scoet met boghen en met sprieten, enz.

Ik heb tegen mijne gewoonte twee of drij regels meer overgeschreven, omdat ze tevens een voorb. bevatten van 't geen waer, onder r. 1185, van gesproken is: *het quam elc man... en saghen*. Men ziet ook dat *daer ghinc men... scieten*, in de herhaling alleen nog ~~men~~ scoet heet. Vglk. Grimm, D. Gr. IV, bl. 96. Met het partic. *præs.* verbonden, heeft het eene gansch andere kracht, waer elders zal van gesproken worden; z. het Gloss.

1191. *eñ* (si) *brachtent ute* is hier geen derde pers. van 't meerv. op *ent*, waer men vooral in Platduitsche stukken voorbeelden van vindt, maer eene aphæresis voor *brachten het uit*, d. i. *lieten het klinken, lieten zich hooren*. Zoo verstaen is het eene *nominaelellipse* gelijk Grimm, IV, bl. 260, dat zeer wel noemt, *en* waarvan hij tot bl. 263 een aantal voorbeelden verzameld heeft, welk echter, alleen voor ons Dietsch, nog merkelyk te vermeerderen ware. In onze dagelijksche tael zijn zij zeer gemeen: *kom maer t'huis, gij zult er van hebben, gij zult het krijgen, gij zult het vinden, gij zult er tegen vliegen, er slecht van afkomen*, enz. Sommige zien op overoude en lang vergeten gebruiken, gelijk wanneer men zegt dat iemand *het daer leelyk heeft laten liggen*, waer buiten twyfel *zijn schild* moet bij verstaen worden (of *zijn pak?*). *Het lang laten hangen, het breed voorhebben* *eñ* honderd anderen meer. — *ute* onderstelt insgelijks eene ellipse van 't woord *kele*. Vglk. Belg. Mus. I, bl. 331, vs. 193 vlgde. (Ik schrijf de regels uit gelijk ze daer staen, al is het stuk allerellendigst door de afschrijvers mishandeld en geïnterpoleerd):

Ende quam daer hi den cloester vant;
 Ende hi wilde daer messe hoeren;
 Ende hoerde die jonghe nonne singen voren;
 Ende alle die anderen songen daer naer;
 (Dit *en* sekerlike waer
 Die nonne sanc met-ere clerder kele).

enz.; dat is, gelijk wij thans spreken, *met eene klare stem*. Ik behoef niet te zeggen dat in den vierden regel, die met r. 1190 van Geraert zoo veel overeenkomst heeft, *daer een inschuijsel is*; al de verzen zijn bedorven, doch *en* dat men het viermaal aenheffende *ende* doorgehaeld heeft, ligt verder te herstellen. — Zoo iemand door *ute brengen* liever verstaen wil *eindigen*, t. w., het *Te Deum*, die zal daer een ander voorb. van vinden r. 209. — *met groter eren*, voor wien? voor haer; voor de nonnen zelven? ik *moet* het niet. Ik denk dat Geraert (in 't Lat. staet *et* niets van) wil zeggen: met veel eerbied, jegens God namelijk. Het woord *lof* in den vlgdn. reg. schijnt deze uitlegging te begunstigen. Vglk. Kar. d. Gr. Fragm. I, vs. 1954:

Die like waren bestaet ter erden,
 alst recht was, met grooter werden.

1192. Deze regel en de vier vlgde. zijn geheel van Geraert. — *Aen* op deze plaats is niet *uit*; men leert *aen en* voorbeeld, gelijk men zich er *en spiegelt*; dan beschouwt men slechts *het uiterlijke*;

om uit iets te leeren, moet men in het binneste, in den zin daarvan doordringen, als van eene les, een voorschrift, een boek, enz. Zie daer hoe de Ouden de eigenschap wisten in acht te nemen! — *moech wi* en zoo nog, r. 1194, *seel wi*, voor *moghen wi*, *selen wi*, is een hoogst gewoone apocope in den 1^{en} pers. van 't meerv. der wkwoorden, wanneer het pron. er achter komt te staen. Ook voor den 3^{en} pers. ontbreken geene voorbb. daarvan: *wortsi* en *mochtsi*, bij Melis Stoke, B. VIII, vs. 1297—8, voor *worden si*, *mochten si*; *seit si*, Heim. d. Heim., vs. 1624, met de var. *seiden si*, enz. Z. Huyd. op Stoke, t. a. pl., waer meer voorbb. en eenigszins de regel daarvan aengewezen wordt. — Men merke de verlenging van de vokaal: *moech wi*, *seel wi*, gelijk elders *waest*, *eest* of *eist*, enz. Vglk. r. 123.

1195. *met lesene*, d. i. *met te bidden*, en in dien zin gebruikt de Brabander dat woord nu nog. De uitlating van *te* op deze plaats bewijst dat die partikel bij den infin. niets anders dan het artikel is. Z. onder reg. 47. — Over *lesen* (lezen) vglk. nog. r. 1364.

1196. *geweeest heeft*, d. i. *is*. — *goedertieren* is geen adj., maer een genit. sing. of plur. zamengesteld uit *goed* en het subst. fem. *tier*, *tiere*, dat *groeying*, *oprijzing*, *gebaer*, *manier*, *soort* en, door verder afleiding, *aerd* beteekende. *Tieren* is nog *groeyen*, doch eigenlijk *trekken* (*tirer*), waarvan *tertier*, *afstrek* van koopwaren. Dat *tier*, *tere*, voor *boom*, Engelsch *tree*, door Huyd. vermeld, Mel. St., I, bl. 533. ook daertoe behoort, is waerschijnlijk; Kiliaen kent het onderscheiden niet onder de verschillige beteek. die hij van dat woord aanwijst. Over *goedertieren* z. Bild. op Hoofst, Aant., bl. 22, en op Huygens, Aant., II, bl. 332. Het Sneldicht van dezen, waer het woord niet geheel onaerdig in aengewend is, schrijf ik hier bij. Boek XXV, 108.

AEN DIRCK.

Uw'vrouw, die zoete ziel, daer van gh'u soo beroemt,
En die ghy, koninghs wijs, de *Goedertieren*' noemt,
Kijft, hoor ick, vroeg en laet: Dirck, heet dat *goedertieren*,
Soo kan ick geen goed duytsch: ick weet geen *quader tieren*.

Het blijkt uit de apostrophe in het tweede vers dat Huygens het woord verhoog als een adject., en zoo deed ook Hoofst, die daerbij nog de fout beging, dat hij de *n* van den uitgang onderdrukte (*goedertiere*). Daervan zal men bij de oudere Dietsche schrijvers niet ligt een onbetwistbaer voorbeeld vinden. Wanneer dezen *goedertiere* schrijven, dan blijft het niettemin een subst. in genit. sing., maer met

de sterke verbuiging, terwijl *goedertieren* de zwakke verbuiging volgt; ten-zij men liever hebbe dit laatste voor een gen. plur. aen te zien; doch ik niet. Vglk. r. 1143 het daer opgegeven schema, of, beter, z. Grimm, I, bl. 673 en vlgde. Men voege er bij III, bl. 80, waer meest al de woorden aengeteekend staen die met *tiere* zamen-gesteld werden: *eneghertiere*, *alretiere* en *alretieren*, *meneghertieren*, *meneghertiere*, *tweertiere*, *goedertiere*, *goedertieren* (Maerl. D. II, bl. 331: *eenen goedertieren man*, en Rein., vs. 2341: *Ik kenne den coninc so... goedertieren*; bij Willems kwalijk *-tiere: dieren*). Grimm noemt ook dit laatste een' *acc. masc.*; doch op meer andere plaatsen komt het, zoo als hier bij Geraert, met die zelfde flexie schijnbaer als een nominat. voor, en in Clignett's Bijdragen, bl. 3, is het zelfs vrouwelijk. *Dien quadertiere*, Maerl., Sp. Hist., III, bl. XXV, is geen dat. plur., maer sing.; doch dit is gewis eene drukfeil, en voor *argentieren* moet, gelijk hij later ook in Rein., vs. 2330, uitgaf, *argertieren* gelezen worden. Het laatste woord, dat hij uit ons Oud-dietsch opnoemt, is *pütertiere*. Z. Aantt. op Maerl. D. II, bl. 142-43. — Hebben dan de Ouden *goedertiere* of *goedertieren* nooyt als adj. beschouwd? Van dat woord zelf zou ik het niet durven loochenen, daer Grimm, er bij Maerl., Sp. H., II, bl. 30, ook den comp. van aangewezen heeft:

Noint was *gheluckeghere* gheen
in wighe Keyser over een,
noch *goedertierre* geen in vrede;

ten ware men- te plaats bedorven achtte en, het zij uit het tamelijk lastige *over een* (vergelijk echter Sp. Hist. I, bl. 131, vs. 39:

Binnen so was *over een*
die tempel ghesceden in twee),

of met *goedertierre* geen in *goedertiere* meer te veranderen, een nieuwen comparat. schiep. Maer ook Huyd. op Stoke, D. II, bl. 18, zeide *goedertierener*, en het subst. *goedertierenheid* komt reeds in de oudste wdnboeken voor, waeruit volgt dat men er zeer vroeg de ware kracht van uit het oog verloren heeft. Dit mogt zelfs de schrijffout, zoo het eene schrijffout is, bij Maerl. getuigen. Wat de overige der opgenoemde woorden betreft, die veel zeldzamer aangewend worden, van deze zijn er weinige waer men den aerd zoo leelijk van kon miskennen. Het blijkt niet, en het is ook niet denkelyk dat men ze ooyt anders gebruikt hebbe dan de zamenstellingen met *conne* (Ninnenloep, I, vs. 2; 120. enz.). *sluchte*, *hande*, en *lei*, die vol-

strekt het zelfde beteekenen. Z. Grimm, III, bl. 75, vlg.; Huyd. op St., II, bl. 36; III, 229, enz.

1198. Bij *eñ si vernam* is *doen* aen te vullen : *eñ* doen *si v.*, en zoo mede in den vlgdn. r. — *Deden verstaen*, d. i. *te kennen gaven*, *zeiden*; wij hebben de uitdrukking nog, maer wij hechten er meer de beteekenis van *uitleggen*, *uiteendoen*, *verduidelijken* aen, gelijk de Franschen aen hun *faire comprendre*; terwijl ons *laten verstaen* aen het fr. *donner à entendre* zou beantwoorden. Ook verschildte in zeker gevallen de vorm van die uitdrukking bij de Ouden grootelijks van den hedendaegschen : Wij zouden niet zeggen gelijk Maerl. Sp. H., III, bl. 268, laetsten reg. :

Desen heeft hi gedaen vallen;

noch gelijk er in 't I^e fragm. van Karel d. Gr. enz. vs. 18, staet :

Maer nu es mi verstaen doen. Here, enz.

Eenerler met Geraerts *doen verstaen* is Limborch B. VI, vs. 114 :

Ine constu niet gedoen weten (d. i. *doen*)

hoe vrient si Evax was.

Doen is hier geen eigentlijk auxiliare, gelijk *gaen*, r. 1190, omdat de volgende infinit. het zelfde subjectum niet meer heeft, maer de constr. is niettemin die der auxiliaria. Men zie over deze soort van wkwoorden Grimm, IV, bl. 90 en vlgde. Echter zal niemand, meen ik, met hem aen *dedi soeken*, Rein. vs. 7 en aen *heten dede*, in Flor. en Bl., vs. 244 (z. onder r. 332), de kracht van een auxil. d. i. den zin van *zocht* en *hiet*, toekennen. Limborch, VI, vs. 145 :

Doe ghinc int hof die ridder vri

eñ *dede* int hof *eten gaen*;

behoeft, mijns achtens, even zoo weinig op die wijze verklaard te worden, daer men het ook van zijn gevolg, al ware het slechts van zijnen knecht, verstaen kan, en misschien is er iets te verbeteren. Met de constr. van *doen* in *doen verstaen*, enz. kan ook die van *raden* vergeleken worden in het IIIe fragm. van Barl. en Jos., vs. 101 :

Daer du mi raets volgen na.

In het IVe fragm. onder den zelfden titel uitgegeven, vs. 139 :

Selen die sterren scinen vallen,

is *scinen* een echt hulpwkwoord; maer Limborch VI, vs. 215 :

Coenen riddere eñ vromen

en wistic nie selke dulheit soeken,

en Ferguut, vs. 1467 : *Ferguut ontwakede...*

eñ vant knielen Galienen
vore heme eñ sere wenen;

alsmede Maerl. Sp. Hist., II, blz. 5 :

Nu hebben die Gallen vernomen
Caesar in den lande comen,

behooren eerder tot de voorgaende voorbb., en zijn gedeeltelijk latinismen. — Wat *laten loopen* betreft in Limborch, VII, vs. 673 :

Doe lieten si tegader loepen saen,

en vs. 757 :

Doe lieten si tegader loepen,

Daer zal men wel *hunne peerden* bij te denken hebben, al meen ik in de Voorr. op den Roman van Lancelot, door Dr Jonckbloet uitgegeven, die ik onlangs de gelegenheid had om in te zien, eene andere uitlegging gelezen te hebben, t. w., dat het voor *zij liepen* zou staen. Vglk. nog in Limborch, IV, vs. 1166 en 67 :

« Hoet! *ic late op u loopen.* »

Doe liet loopen die ridder coene.

Echites heeft soe vele te doene, enz.

1200. *onwetens* genitivus van een subst. *onweten*, absoluut, d. i. als adv. gebruikt. Vglk. *willens en wetens*, dat eigenlijk substantivische infinit. zijn in genit. *Onvoorziens, onverwachts* schijnen van eenen anderen aard en echte partic. te zijn; die door middel van eene ellipsis (vglk. *onverrigter zake*) of ten gevolge van eene valsche analogie adverbia geworden zijn. Aenmerkelijk is bij Kiliaen *onwetens mij*, in plaats van *mijns*.

1203. *(si) toende... als ocht si.... snodel ware*, zou men voor een soort van Hellenismus kunnen aenzien, daer ook de Grieken, vooral Thucydides, *δηλοῖ*, zonder meer, als reflexivum gebruiken. Het gewoon gebruik wilde immers : *si toende haer* (zich) *als ocht*, enz. Maar ook het wkw. *baren*, dat een synonym van *toonen* is, vind ik op de zelfde wijze aangewend in het IVe Fragm. door Dr M. De Vries onder den titel van Barl. en Josaphat in het Taalk. Magaz. geplaatst, D. IV, bl. 45, vs. 65 :

Dan so selen thant twaren
teyken des ordels *baren*;

ten zij het pron. mogt uitgevallen zijn, daer beide regels te kort schijnen, en in den tweeden (zoo wel als in 't opschr. en vs. 68)

zonder bedenken *teyken* in *teykenen* mag veranderd worden. Maer

Dan so selen *hem* thant *twarel*.

zou schrikkelijk hard zijn, en met *twaren* in *te waren* op te lossen is alles een weinigje beter. Reg. 82 :

Opten derden dach *twaren*,

waer de zelfde kuer vereischt wordt, schijnt het mede hier aen te raden; doch in den vlgdn. r. :

Selen *hem* diē vische *baren*,

voert *baren* zijn pronomen met zich, als mede vs. 127. Dit belet echter in geener wijze dat de dichter op de eerste plaets anders gesproken hebbe; daer *baren* nog elders zoo staet, als in Walewein (Meijer, Nalezingen; bl. 39) : *daer hi den dach sach baren*; en zoo ook *verbaren*, in deze allerliefste afbeelding (Meijer, ibid. bl. 69) :

Tweeder was soete en scone;
die sonne *verbaerde* an den trone;
joselike ane die marghen stonde
menich voghelijn dat begonde
daer singhen met soeten lude;
bedauwet waren bome en crude
te dien dat die zonne up quam.

Zoo iemand mijne punctuatie bij den derden regel afkeurt of zelfs vs. 3 en 4 onderling hunne plaets wil doen verwisselen, ik zal er niet over twisten, maer hij vrage dan tevens aen den heer Meijer, waerom dit de eenigste plaets is van eenige uitgestrektheid, behelve het slot, waer hij noch comma noch punctum bijgedaen hebbe? — *verbaren*, doch met bijgevoegd reflexief (*hem*, d. i. *zich*) staet ook nog onder de Varr. van 't Boec v. d. Houte, vs. 235, waer de tekst en hs. U. *baren* hebben. In de Fragm. (Karel de Gr. enz.) door Dr Jonckbloet uitgegeven meende ik *baren* zelfs als onpersoonelijk aengetroffen te hebben. I, vs. 376 :

Daer rusten si tote het was dach.
ende men scone *baren* sach.

als of de dichter had kunnen zeggen : *het baert* voor *het wordt dag* (*lucissit hoc jam*, Plaut. Amph.); maer door het Gloss. naer fragm. II, vs. 3578 verwezen, zag ik uit de regels.

Die nacht leet binnen desen
ende het werd scone dach;
ende teerst dat *menne baren* sach.
zijn die kimpē op gestān,

dat ook op de eerste plaats *men* voor *menne*, d. i. *men hem*; t. w. *den dag*, moet genomen worden. Hierna heeft men ook in Limborch, II, vs. 132 te verbeteren en, in plaats ~~van~~ *de dach*, te lezen *den dach*:

Smorghens vroeck doen *den dach*
die nuwe ridder *baren sack*.

Vglk. verder r. 1762 (*si*) *geliet onverdeldedeke*, ~~want~~ bovendien *als ochtsi...* ~~ware~~ door een adv. vervangen wordt. — In mijn Passionael, hs. op perkement, staet in Sente Jorijs legende, f° 124, 2: *Eñ thant quam een tuer van den hemele eñ verbernde al den tempel eñ die afgoden mitten papen ende die erde ontdede eñ verswalch al datter bleef*. Zoo ook elders *ontpluken* ~~en~~ in 't algemeen de wkwoorden die open- en toedoen beteekenen. — In mijn overoud getijdenboek vind ik *openbaren* (sic, met ééne *p*; zie de vlgde. aent.) en *hem* (zich) *openbaren* naast elkander: *Eñ doe glorificeerde hem Xps inder selter uren sijne moeder te troeste eñ sinen jongheren, also dat ghene van sinen wonden noch siere quetsinghen* (NB. genit. plur.) *en openbaerde, dan die vijf wonden die hi sal houden ten jonxsten daghe; eñ aldaer openbaerde hi hem recht ofte hi niet ghepijnt en hadde ghe-tenst*. Misschien is daer *hi* uitgevallen: *also dat hi ghene*; maer ik geloof hêt niet. In de Sproke v. Beatrijs, vs. 972:

Hine wilde haer nemmer vertoghen,

is de zin niet: *hij wilde zich aen haer niet langer vertoonen*, maer *hij wilde haer niets meer toorhouden*. — *Oppenbare*, d. i. *openbaer*, adv., in de meeste hss. immer met twee *pp* geschreven. Ik weet niet of dit den oorsprong van 't woord duisterder maekt, maer het is ten minste een teeken dat de uitspraak er van verschillig van de tegenwoordige was. Een vershil van beteekenis: *revers*, in plaats van *palam*, kan ik met D. Jonckbloet, Specim. Velth., bl. 67, er niet in erkennen. Vglk. r. 1033: *Oppenbaerlek waer*. De Ouden zeiden *openbaer* waer wij thans meestal *klaer*, zeker zeggen.

1204. *snoedel* is nog een Truiersch woord: *du* (doe) *snoedel*! o' gij eenvoudige! Waer dikwijls moet bijgedacht worden: *maer die toch slim wilt wezen*; altijd met verachting ~~en~~ jegens minderen, zoo als de Franschen hun *morteux* gebruiken. Het woord staet ook bij Maerl., Verkeerde Martijn, coupl. 2, vs. 4:

Hoe langhe sal gedoghen dit
edelheit, die de werelt besit.
met hore voghedie(n),
dat een *snoedel* ries besmit

die rume tusschen swart en wit ,
(en) heren wille castien?

Vs. 3 stond, in plaats van *rume*, *cume*, d. i. *nauwelijks*, welk hier geenen zin heeft. *Rume*, bij Kiliaen *ruyme*, was *ruimte*, gelijk men gedane voor gedaente, meneghe voor menigte, ghebare voor gebaerde, oude, ghelike, ghesonde, ghemeene, voor ouderdom, gelijkenis, gezondheid, gemeente, enz. zei. Men weet hoe gemakkelijk het is de *c* met de *r* te verwarren. Ik neem *ries* niet als adv. *vermetelijk*, maer in den zin van *zot*, subst., dien het Sp. Hist., I. bl. 124, vs. 47 ook heeft, en *besmit* als van *smitten* voor *smetten*, in de gansch bijzondere beteekenis van: door middel van een met krijt of houtkool bestreken koord eene regte schreef afteekenen, gelijk, b. v., de houtzagers doen. *Smet* is *zweep* in Limburg, en daervan *smetten* of *smitten*, dewijl men de koord, die van beide kanten stijf tegen het te besmitten onderwerp gespannen wordt, in 't midden opligt en plotselings losgelaten neêrslaan laet; waerdoor eene schreef afgeteekend wordt. *De ruimte tusschen zwart en wit besmitten* zâl dus zijn: tusschen goed en kwaed eene lijn trekken, willen beslissen wat goed of kwaed is. Vglk. Horat. Od. I. 19, 40—41. In 't laetste couplet komt het woord *snoedel* nog tweemaal voor; vs. 4:

Snoedel en verstaen dinc engeen,
want nie wijsheit in hem seene:

en vs. 11:

soude een *snoedel* besitten dat leen
dat een wijsman eochte.

Men heeft te St. Truiden nog een ander woord *snul*, met de hollandsche uitspraek van de *u* en als met de deutsche *ö*: *gij zijt een snul*, fr., *vous êtes un sot*, *un benêt*; wat niets anders dan de verkorting van *snoedel* wezen kan. Of nu deze woorden met het adj. *snoode* of eerder met *snulten*, *snuiten* (Oudhd. *snuder*, mucus, vglk. het boven aengehaelde *morveux*) in verwantschap staen, kan eens later onderzocht worden; *snoedel* vind ik ook in Maerk. Sp. Hist., II, bl. 240, vs. 65:

— dat hijt sinen here seide,
die hem dese antworde — leide:
„ *Snoedel! lettel ghi ghetroet*
v dat dese edel man en vroet
„ alleene *mael* varen hene
„ *moete* eene oude verlevde quene.

In Limborch, III, vs. 1315 :

Eer sterven hovesce liede en wise,
die staen in alder werelt prise,
dan die snodels entie domme,

was de beteekenis van zelfs aangewezen : *onwetende, gekke, enz.*, niet : *geringe*, gelijk de uitgever het vertaelt.

1207. *met doghene*, z. Gloss. *Doghen*, wkw. — *met smerten*, in den vlg. r., kan, als zwakke verbuiging, in dat. sing. staen, gelijk een' regel verder *van herten*; maer *smerte* is doorgaens sterk, en men zal het dus beter voor een plur. houden. Z. Grimm, I, bl. 690 en 693.

1209—10. *van den state daer hier boven es af gesecht*; deze woorden hangen bij Geraert af van *es seidse*, r. 1207, maer zij moesten eigenlijk verbonden worden met *weder comen*, r. 1205 : *Als si... was weder (ge)comen van den state* (de verrukking) *daer hier boven* (t. w., in 't voorg. cap.) *es af gesecht*. Want het zou moeyelijk zijn aen te wijzen wat ander staet, en wel bepaeldelijk der wereld, hier zou bedoeld worden. Geraert heeft in 't Lat. eene verkeerde punctuatie gevolgd. In plaats van in de woorden : *Dicebat autem quandoque de jam dicto statu ad se reversa*, de prap. *de* met de rest van dat complement van het volgende te doen afhangen : *reversa ad se de jam dicto statu*, heeft hij ze met het voorgaende verbonden : *Dicebat de jam dicto statu*. Dit is echter uit geene bloote vergissing gesproten, maer veel eer uit de zedelijke strekking welke de geest van onzen Dichter aengenomen had. Hij heeft de verwijtingen die Kristina in de vlgde. regels aen de wereld doet, als een gevolg willen voorstellen van het beschouwen van derzelver bedorvenheid; en men zal bekennen dat, zoo er zulks iets voorafging, de apostrophe natuerlijker zou aangevoerd schijnen. Ouwerx heeft den zin van 't Lat. bewaerd : *Sy seyde somwylen wt haeren oerganck tot haer comen synde*, enz.

1210. *af voor van*, z. Gloss. — *verscoven*, is *verdraeyd, verkeerd*; ook *terstooten, vercorpen, verachtelijk*. Z. Kiliaen. Hier dient het om *miser* te vertalen in een slechteren zin, gelijk dikwijls het fr. *miserable*; *O miserum et miserabilem mundum!* zegt het Latijn, wat zeer gelukkig vertaald is door *verscoven* ■■ *onselegke*. Men leest daervoor in Reinaert, vs. 925, *verschroven* :

Owi, Lamfroyt, *verschroven* druut!

Waer de latere omwerking enkelijk den zin van bewaerd heeft, en

bovendien nog door de hand eens afschrijvers (of door den drukker?) bedorven is :

Och onbekende, *onsalich dwaes*,
vuyt keert, Lantfreit !

De aenteek. van Willems laet ik onaengeroerd; maer dat voor *onbekende* moet *onbekende* gelezen worden, daer zal niemand aen twifelen, al schijnt ook Hoffmann het voor goed te houden in zijn Gloss. op het VIe Deel zijner Horae Belg., onder 't woord *verschoten*. Kil. kent alleen *onbehendig*, maer men zal *onbekende* in den Teuthonista vinden, en deze en de omwerker van Rein. (Bruss. of Hohl. hs.) spreken eenerlei tael. In de Varr. van 't Boec van d. Houthe, vs. 118, op het woord *verstiet*, vindt men *verschroven* naest *verschoren*; het een komt van *verschuiven*, d. i. *veruuringen* of *verdringen*, (wortel *schrui*=*schroef*? *schruijce*, door den Teuth. aengegeven, maer niet vertaald; bij Kil., *scurra*; in den Schat der Duytse en Spaensche Talen, Antw. 1639, *picaro*, *perdido*, enz. Zou het dan van verre iets gemeen hebben met *schroeyen*, *schroeden* of *schrooden*? of is het waerschijnlijker dat de Truienaer ons den waren oorsprong er van aenwijst, wanneer hij van iemand die niet wel bij zijn verstand is zegt dat hij *eene schroef los* heeft)? het ander van *verschuiven*, d. i., *ter zijde schuiven*. De heer J. Tideman wijst *verschroven* nog aen in de Var. op vs. 60, aldaer, en het impf. *verschore*, bij Maerl., Sp. Hist., III, bl. 113, als mede het part. *bescroven*, II, bl. 475, beide onderaen. *Verschoten*, dat hij uit de Spr. v. Beatrijs, vs. 664 aenhaelt, staet ook nog in Karel d. Gr. enz., I^e Fragm. vs. 2062, waer Dr Jonckbloet zelf reeds naer Tidemans Gloss. verzendt. Mr v. d. Bergh, Gloss. op Limborech, legt het uit *verdwaaesd*, *buiten zinnen*, en verzendt tevens naer de hier a. pl. uit Karel d. Gr. en van Hoffmanns Gloss. De beste verklaring van 't woord staet, N. W. d. M. v. Leiden, III. D. II. St., bl. 140.

1213. In *dienddi hem* staet *hent* in dativo. Barl. en Jos., Fr. III, vs. 118, gelijk ik meen dat de plaets moet verbeterd woraen :

Dese(n) es beter vele te dienen,
Dan dinen (*niet dienen*) quaden goden, onsiennen
beide in ghewerke en in namen;
die hem dienen, moghens hem seamen.

1214. De constr. is : *waer om en mercti en en sietti niet*, maer Geraerts tael is veel levendiger en wij ondervragen nog zoo met drift.

1217. *besien* is hier *overwegen*, *nabedenken*. — *ghien*, r. 1218, z. onder r. 836.

1219. *Als* voor *al*, z. r. 813. — Het Lat. heeft hier, bij de Bol-landisten : *Bonitatem ejus si videres etiam ab alio* (met de var. *illo*), *contradicente mundo, averti non posses, quin eum diligeres. Sed aversus es*, enz. In mijne twee hss. : *Bonitatem ejus si videres* NUNQUAM *ab alio contradicente mundo averti posses, quin eum dil.* Sic *aversus es*, enz. Ook laten zij twee regels hooger de woorden : *Quare non servis ei?* achter, wat gewis aen de onplettendheid van een vroegeren afschrijver te wijten is, die van het eerste *Quare* tot het tweede zal overgesprongen zijn. Ouwerx vertaelt : *Indien gy syn goetheyd wel insaecht, gy en saudt om geen tegen spreken des werelts v kunnen onthouden, gy en saudt hem eeren ende beminnen. Maer gy syt affgekeert, o allendige werelt*, enz. Hij heeft dus *illo* gelezen in het hss. van Roy-Clooster, en daeruit zullen ook de Boll. hunne var. ontleend hebben. Geraert vertaelt *alio* :

Als were een *ander* werelt nochtan
dient weder seide ;

en daer het eene aanspraak tot de wereld is, schijnt dit in alle manieren beter, schoon het altijd eene tamelijk ver gezochte gedachte zij.

1220. *died*, d. i. *die het of dat*; *ghien*, in de twee vlgde. r., is, *ghi en*. Vglk. r. 1160 en 836. — *Constes* is *const des*, een genit. partitiv., in plaats van den thans alleen gebruikelijken acc. *het of dat*. — *moesten* is eene andere zamentrekking voor *moest hem*, t. w., *uwē* schepper. Wat de constr. betreft, *ghien constes gelaten, ghien moesten minnen*, voor : *gij en zoudt het niet kunnen laten, of gij moest hem minnen* (op zijn kortste zou het bij ons heten : *gij zoudt niet kunnen nalaten hem te minnen*), daervan biedt de straks aengehaelde vertaling van Ouwerx genoegzaam de uitlegging aen. Ik heb er elders nog over gehandeld. — Dr. Jonckbloet miskende ze bij Velthem, III, 1. vs. 5 (ik zal de plaats in 't voorbijgaen gedeeltelijk verbeteren) :

Enghene pine ■■ es ■■ swaer
alse tansiēne openbaer
die doet vor oghen, en dat ■■■ weet,
dat ■■■ here dier niet ontgheet,
hine moet bliven opter stat;
en dan een ander, die, ■■ dat,

thant dier heerscap aengaet al bloet,
 daer die ghene om leget doet
 (ja vergeven ofte verslegghen,
 oft in enigher ander wegghen,
 hoet oec mach sijn toe bracht),
 dattie ander niet en [d]acht,
 niene (noch en?) penst : « dat mach ghesceien
 ■ mi, dat wi van desen sien. »

In *dier niet ontgeet*, *hine moet bliven*, is *hine* het *quominus* der Latijnen, en daer mogt geen *hire*, d. i. *hi* er voorgeslagen worden. — *keren* is hier *afwenden*. Vlgk. r. 1137 en 167. — *sere utermaten* is geen pleonasm., al heeft het er den schijn van : iets kan min of meer de *gewoone* maet te boven, of gelijk het woord hier luidt, te buiten gaen. De omzetting : *utermaten sere* is gewoonelijker.

1123. *O wonderlec werelt, du heefst di g.* Men merke te dezer plaats den overgang van het meerv. : *uven*, r. 1212; *diendi*, d. i. *dient ghi*, r. 1213; vglk. r. 81 *mercti*; *u*, r. 1215 en 1220; *wouddi*; *gien soud*, *ghien const(es)*, *gien moest(en)*, r. 1218 en vlgde., tot het enkelv. : *du heefst di* gekeert, en zoo tot op het einde van deze aanspraak : *di, du, dijn, dinen, wilstu*. Het zelfde kan men opmerken in de aanspraak van Kristina tot haer ligchaem; r. 1574—1584, waer in de negen eerste regels, ook *seldi*, d. i. *selt ghi*, in 't meerv., viermael herhaeld wordt, en de twee laetste regels tot het enkelv. : *wee di, met di*, overgaen. Daer op volgt r. 1589—1601, een nieuwe apostrophe geheel in 't meerv., en eene derde, r. 1613—1624, ook nog in 't meerv., maer in de vierde en laetste aanspraak r. 1628—1646; wordt het enkelvoud gebruikt, zoo lang zij tot het ligchaem alleen gewend is, d. i. tot aen r. 1644, en in de twee laetste regels, waer te gelijk de ziel bedoeld wordt, komt het meerv. weder :

dien *ghi* te gader *hebt* gedient,
 hi sal daer sijn *ur beider* vriend.

Het gebruik van het een of het ander getal was in onze oude tael zoo min onverschillig als het thans in 't Fransch is, en volgde nagenoeg de zelfde regels: de eerbied, eene hoog aengeheven berisping, de onverschilligheid, enz., drukten zich in 't meervoud uit, de meesterschap, de granschap, de verachting, de vertrouwelijkheid, enz., verkozen het enkelvoud. De Franschen noemen dit laetste *tutoyer*, voor het eerste weet ik niet of zij eenen naam hebben, want *cousser* zou bijster hard, en *coussoyer* kwalijk afgeleid wezen,

daer het analogisch *vouvousser* zou moeten heten, wat ik nooyt gehoord heb. De Duitschers zeggen *duzen* en *irzen* en, voor den eersten persoon van 't meerv., *wirzen*. *Ghiën* of *gijen* zou voor ons weinig aanstoot hebben, maer om mede voor het gebruik van *du* een' naem uit te denken, als zijn zou *duwen* of *doewen*, is, door het uitsterven van dat pronom. in de latere tael, zelfs de gelegenheid verloren. Het Hoogd. gebruik omtrent de twee pronom. *du* en *ihr*, en de verdere voorschriften der duitsche *höflichkeit* heeft Grimm breedvoerig uiteengelegd Gramm. IV, bl. 293—317. Een goed gedeelte daarvan is ook aen ander verwante talen gewijd; doch van ons Ouddietsch zegt hij alleen het vlgde.: « In der mnl. poesie verhalten sich *du* « und *ghi* kaum anders als das mhd. *du* und *ir*. Vater und mutter « gebrauchen *du*, der sohn *ghi* Floris 1342. 1420. 1425. Viele be- « lege für sg. und plur. bietet Reinaert an hand. Auch der mutter « gottes geben die dichter *ghi*. Maerl. 2214. 3142. » Daer niet alle lezers de vormen van het enkelv. en van het meerv. weten te onderscheiden, vooral wanneer er eene inclinatie van het pronom. bijkomt, zoo zal ik hier de overige plaetsen aanteekenen die in ons gedicht voorbeelden daarvan opleveren. De Schrijver spreekt den lezer, r. 80, in 't meerv. aen: *Waer moeghdi*, d. i. *moeght ghi*. Insgelijks Christus tot Kristina, r. 256—257: *ghi selt*, enz., en Kristina tot Christus, r. 792—94: *wat haydi? pijndi?* en tot hare ziel, r. 798—801: *geberdi, wildi*, enz.; tot eenen zondaer, r. 813—820; maer om eene nonne aen te wakkeren, r. 993, gebruikt zij het enkelv.:

Loep, dochter, haestleec te *dinen* gebede!

Eene ridderlijke vrouw, schoon door haer berispt, r. 1046—1052, bekómt *ghi*, u, *wen*, d. i. het meerv. Zoo zegt zij ook tot den Graef van Loon, of, naer de uitlegging, tot God: *wie scone sijddi!* en de ridders van den Graef vragen met het zelfde meerv., r. 1386:

O Here her Greve, en *hoerdi* niet hoe
dat *dees* ionfrouwe prijst *sere?*

Reg. 1398—1400 en 1476—1484 spreekt Kristina hem nog op de zelfde wijze aen, maer 1415, waer zij hem met meer drift waerschuwt voor 't gevaer waer zijn vertrouwen hem aen blootstelt, heet het met het enkelvoud:

O alder onselechste, met wien *heefstu*
dijn heimelec sprake? *enz.*

Haer ligchaem, zoo als wij reeds zagen, spreekt zij, 1574—1582, eerst in 't meerv. aen, en dan, r. 1583—84, met verandering van toon, in 't enkelv. Van de twee volgende aanspraken, r. 1613—1624 en 1628—1646, tot haer ligchaem, en voorts, r. 1589—1602, tot hare ziel is reeds melding gemaakt. Beatrijs wendt hare vriendelijke klagten tot Kristina in 't meerv., 1773—1788, en deze antwoordt haer op den zelfden toon. Eindelijk de vermaning van den Dichter tot den lezer, in 't laatste hoofdstuk, vs. 1883 en vlgde. vangt aen met een vertrouwelijck en hartelijck *du* :

O edele leserse en leser *du*,
wie dat *du best*, merc dan nu, *enz.*

Waer meer personen bedoeld worden, gebruikt men natuerlijk het meerv. en zulke plaatsen was het onnoedig aen te wijzen. Mijn doel, in deze aenteek., was alleen den lezer aendachtig te maken op de spraakkundige vormen, door zeer weinigen genoegzaam gekend, en op de kunstregelen die de Ouden in hunne schriften in acht namen; zonder de kennis daarvan is geene waerdering van den voortijd mogelijk.

1227. *creet*, iijpf. van *criten*, d. i. *krijten*, *schreeuwen*, Fr. *crier*. Vglk. het subst. *ghecri* (geschreeuw) en verder *krijschen*, *cre* of *crayeren* en 't Hoogd. *kraehen*. *Crayeren* is ons van de Franscheff, gelijk meer anderen tans gekomen.

1228. Vglk. r. 429, 982, *enz.* — Het polysyndeton of de herhaling van de conj. *en*, in de vlgde: regels verdient opgemerkt te worden.

1230. *geruechte*, subst., in dativo, bij Kiliaen ook nog *rucht*, van een verouderd wkw. *rughen*, waarschijnlijk *kgeweldig bewegen*, verwant met *wroegen*, dat niet alleen *aenklagen*, maar ook *dringen*, *drukken*, *rukken* beteekende. *Rügen* is nog bij de Duitschers *aenklagen*, en *rügebar* (waer neffens ook *ruchtbar*, in den zin dien 't bij ons heeft), zoo veel als *wroegbaer* of *aenklaegbaer*. Oudhd. *rōgjan*, *aenklagen* (Goth. *vrōhjan*; Oudsaks. *wrogian*; Agls. *vrægan*; Isl. *rægja*); dan *rukjan*, *rukken*, zich bewegen; doch verder ook *rohón*, *rohjan*, *brullen* (vglk. *rogchelen* in 't Fr. *rale*): met welk *■* deze drij zal *geruchte* het naeste verwant zijn? — *geberde*. Men wachte zich hier van *geberde* met *geruchte* gelijk te stellen *■* er een subst. van te maken, gelijk wij onder r. 798 gezien hebben dat het met zeker

plaats van v. Heelu geschied is; *geberde* is ook hier een *impf.*; voor 't subst. zegt Geraert *gebere* (gebaer). Z. r. 1179.

1231. *gelied*, *impf.* van *geliden*, d. i. *liden*, of met verkorting *lien*, ons *belijden*, openbaerlijk spreken. Het woord staet in alle Gloss. aengeteekend. Z. onder anderen Heim. d. Heim., bl. 231. Een ander *gheliet*, *impf.* van *ghelaten*. dat eenerlei beteek. heeft met *ghebaren*, heeft men r. 1762 :

(Si) riep en huilde vreselike,
geliet oec harde onverdeldelike,
 en viel, enz.

Men zie aldaer; misschien zal men er uit besluiten dat ook hier de constr. is : *en* (si) *geberde en geliet harde ontfarmelike* (hs. *ontfarmeke*), en dat het comma tot achter *gelied* moest verschoven worden. Mij scheen de verplaatsing van 't adv. een weinig hard : want de *d* op 't eind van *gelied* zou het anders niet beletten. — Reg. 1234—36 vglk. r. 1020—22, en Barl. en Jos. fragm. III, vs. 107 :

dier om wilde storten sijn bloet.

1232. *vertrac*, *impf.* van *vertreken* of *vertrecken*, d. i. *verhalen*. *zeggen*, waervan nog ons Truiersch woord *vertreksel* voor *verhael*, fr. *conte*, *historiette*. Z. het Gloss. — *Waerom dat niet*, enz. Over de verzetting van de negatie is elders gehandeld; het aenmerkelijkste is hier de *indirecte* vraag achter twee wkwoorden : *gelied*, *vertrac*, die streng aenwijzend schijnen te zijn. Dat vindt men echter zelfs bij *zeggen*, wanneer. door eene vraag die slechts de omstandigheden betreft, tevens eene daedzaak wordt beweerd. De zin is : zij klaegde andermael dat de wereld haren schepper niet kende, en getuigde niet te verstaen hoe dat mogelijk was. De vijf laatste regels, 1234—38, staen in 't Lat. niet; Geraert voegde dat daerbij. Z. de Aent. op reg. 1192—1196, met de aenm. onder r. 1209. Geraert, schoon dichter, verliest niet uit het oog dat hij tevens monik is, en stichten en onderwijzen moet.

1239. Opschr. : *Hoe dat si dat haer was begaf*. Over *begeven* z. r. 51. Geraert heeft het Lat. letterlijk vertaald : *Quomodo dereliquit sua et venit apud Loen*; mijne hss. hebben alleen : *Quomodo venit apud Loz Castrum*, en Ouwerx geeft ook niet meer. Voor *dat haer was*, zou men nu zeggen : *dat het hare*, of *haer eigen was*, d. i. een subst. in de plaats van 't adj. stellen, gelijk thans ook het Fr. op veel plaatsen *le mien*, *le tien*, *le rôte*, zegt voor het oudtijds

meer gebruikelijke, *mien*, *tien*, *vôtre*; vglk. *faire sien*, enz. *Dat van haer was*, met het pron. pers., is eene derde constr., waardoor niet volstrekt het zelfde zou aangeduid worden, omdat er zeker tegenstelling in schijnt opgesloten te liggen, die hier niet bedoeld wordt.

1240. *ran*, z. r. 371, enz.

1241. *geslechte*, voor *geslachte*, gelijk een weinig te voren *geberde*, voor *gebaerde*, en elders *orbere* voor *orbare*, enz. Geraerts tongval trekt schier overal den eklank voor.

1242. *een borgh die Loen hied*, en wel bepaaldelijk *Borgh:Loen*; Lat. *Los-castrum*, Fr. *Loz* of *Looz*. Het verschil van benaming is daeruit ontstaen, dat, tegen het stedeken van *Loon* aen, een gehucht ligt, thans nog *Lôcht* geheten, in het gerekten ôklank en voor een Franschman moeyelijk om uit te spreken, waer de Graven van Loon hun gewoon verblijf hadden. Daer door werd in de diplomaten meestal het *Kasteel ter Locht* alleen genoemd, dewijl de plaats, waer zij geteekend werden, met schier even zoo veel nauwkeurigheid plag aengeteekend te worden als de datum zelf. Deze naam drong vervolgens in de geschreven taal en bij de vreemdelingen door, ten koste van dien der borg die de hoofdplaats van 't Graefschap was. Maer de dietsche bevolking van 't land heeft er zich nooyt aen bedrogen, en de naam van 't steedje is voor haer *Loon* gebleven. Het is waerschijnlijk dat Cantipratanus, die de plaats bezocht, en die hier niet van 't Kasteel, maer van de Stad spreekt, den naam zoo schreef, gelijk hij hem daer had hooren uithrengen. De hss. verschillen nogtans grootelijks op deze plaats. De tekst dien de Boll. geven, en welke ook die van Geraert moet geweest zijn, heeft: *Post haec de domo propria et cognatione digressa, castrum in confinio Alamanniae, quod LOEN dicitur, expetivit; ubi*, enz. In 't afschrift van Miraeus en in twee andere hss. vonden zij ... *Castrum quod ab Oppido S. Trudonis distat per duo fere milliaria, quod Los sive LOEN dicitur, exp.*, etc. Nog een ander hs. echter op papier stemde met hun tekst-hs. overeen. Mijne twee hss. verschillen van dat van Miraeus alleen daer in, dat ze de woorden *sive Loen* achterlaten ■ voor *Los*; *Loz* schrijven; en dat het laatste en slechtste van de twee *agnatione* voor *cogn.* aanbiedt. In het hoofdst. nogtans waer de verovering van Jherusalem voorspeld wordt, hebben ze beiden *Loen* ■ niet *Loz*, en zoo nog tweemaal in 't vervolg (cap. XXX

en XXXII; vs. 1348 en 1402), waer alle hss. overeenkomen, behalve dat, op de laetste plaets, mijn tweede hs. de uitdrukking : *in palacio suo apud Loen* verminkt met *apud* achter te laten. Al beteekende *apud* dikwijls in de middeleeuwen en ook sora's bij de Ouden, de plaets zelve, de onderscheiding : *in palatio suo* APUD *Loen*, is nogtans niet onbeduidend en dient tot staving van het straks gezeide. Men zie verder Mantelii Hist. Lossensis, lib. II, pag. 20, beneden, en in de daer achter bijgevoegde Topographia, bl. 148; Leodii, Typis F. Alex. Barchon, 1717, welke uitgaef, om in 't voorbijgaen mijn verdriet te klagen, door ontelbare drukfeilen, vooral in 't begin van 't boek, bezoedeld is en voor veel lezers onverstaaenbaer moet wezen. Men zie ook Miræus, Notit. eccles. Belgii, cap. 87 en 146. Vraegt men mij nu welken tekst ik als den echten beschouw, zoo antwoord ik, dat Cantipratanus, die waarschijnlijk de twee uertjes wegs van St.-Truiden tot Loon zelf en misschien meer dan eens afgeleid had, van Kristinas verhuizing van de eene plaets naer de andere — slechts zoo ver dat men niet eenmael de torens uit het gezigt verliest — met zoo eene overdrevene bewoording niet heeft kunnen spreken. Indien *Loon in confinio Alamanniae, bi Almaenghen*, was geleghen, dan waren het St.-Truiden en Brusthem ook. Maer Cantipr. was beter onderrigt, en deze woorden zijn waerschijnlijk een bijvoegsel van iemand die nooyt de plaets bezocht had, of die de reis door den schrijver ondernomen en waervan op het eind van 't Hoofdst. gewag gemaekt wordt (: *dat hi van verren lande quam te hare. reg. 1232*), boven de waarheid heeft willen uitstrekken.

1242. *bi Almaenghen*. Wat voortijds *Almaenghen* hiet verdient afzonderlijk onderzocht te worden; ik zal dus hier alleen zeggen dat *Almaenghen* of *Aelmaenghen* ook bij Maerl. de gewoonelijke spelling is. Men zie ook de voorgaende aenteek.

1244. *wonende bleef*, d. i. *bleef wonen* of *woonde*, maer onze schrijver gebruikt geerne participia bij 't verbum *blijven*; zoo heeft men nog tweemaal het part. præs., r. 94 : *bleef merrende*, en r. 1750 :

daer si alleene was liggheende bleven ;

en het part. præt., r. 463 : *bleef verhanghen* en r. 950 : *bleven behouden*. Daer, ook met het verbum subst. vervoege, het partic. præs. dikwijls diende ter omschrijving van zijn wkw. (het geen thans nog

eenige Vlamingen zeer schijnt te behagen) : *ik was lezende, zingende*, enz. voor *ik las* of *zong*, zoo zal ik hier bijvoegen dat *blijven*, d. i. *belijten*, gelijk Kiliaan het reeds aenmerkte, door de Ouden veelvuldig voor *worden* gebruikt werd. *Dood blijven* voor *dood worden* vindt men overal, en men spreekt zelfs nu niet anders, maer zie hier een paer meer zeldzame voorbeelden. Limborch, V, vs. 655 :

...Naer sijns oems Conincs doet
van Ermenien *soe bleef hi* (d. i. werd hij)
Coninc, Vrouwe, gheloeves mi;
Sciede oec die Grave henen,
hi bleef (d. i. werd) *met Grave van Athenen*.

Maerl., Wapene Martijn, str. 9, vs. 9 :

Die hier te voren zo sterke was,
zi is nu te broken bleen,

d. i. *gebroken* geworden. Het staet ook dikwijls zonder complement niet alleen voor *sterven*, eveneens hoe, ook buiten alle gevecht, als bij Maerl. Sp. Hist., III, bl. 66 :

want hi had vernomen mare
dat zijn vader bleen ware,

maer ook voor *baren* (volledig was het eens *kinds blijven*) : Ley, v. Jhs., C. 6 : *Doe de tijt was comen dat Elysabete bliuen zoere, so bleee si eens soens*; waervoor bij Mone : Anzeiger, enz. *Die tijt Elysabetten es vervult en si gebarde enen sone*. C. 10 : *so quam die tijt dat Maria bliuen soude en si bleef hars kinds*; en zoo nog elders; maer wat wonder schijnen moge, al is het zeer natuerlijk en overeenkomstig met de ware beginselen van de tael, men zei ook van een kind *dood bliuen*, voor in *barensnood* sterren. Maerl. Sp. Hist., I, bl. 80, vs. 41 :

want *soe* (*Rachel*) van Benjamjne bleef doot.

— *wel neghen jaer* hangt niet afzonderlijk van *bleef* af, maer van *bleef wonende* zamengenomen.

1245. *met eenre clusenersen, hiet Juete*. Z. het eind der aenteek. op r. 887, en vglk. Bilderd., Verscheid., III, bl. 110, waer hij een voorb. van deze onderdrukking van 't relat. uit Maerl. bijbrengt. Voeg er bij Reinaert, vs. 287 : *Ene hennē, hiet Coppe*, en 602 : *Een dorper, heet Lamfroit*, zelfs in de variant behouden. Uit Maerl. waren misschien duizend voorbb. daarvan aen te halen, daer ik er bij het opslaen van 't II° D. (Ire P., VI° B.) reeds in 't Ire cap. drij aentref, vs. 15 : *Eene borch, hiet janiculus*; vs. 74 : *eenen, hiet Camille*; vs. 109 : *Eenen, hiet Nasica Cypioen*, enz. altijd, gelijk men

ziet, met het verbum *heten*, doch in het I^{ste} fragm. van Barl. en Jos., vs. 50 :

Noch ~~in~~ moghen geliken wel
die minres (*minnaers*) deser werelt sel
~~een~~ man, ~~heide~~ vriende dri[e];
~~maer~~ die twee ~~dat~~ waren si[e],
daer hi groten cost an leide,

wordt het relativum zelfs bij het wkw. *hebben* onderdrukt, en nu mede bij *was* in den Esopet, XXXVII, vs. 5 :

Hi goet hem ~~in een~~ coelvat,
dat ondiep was en plat,
~~een~~ poelment, ~~was~~ claer al dinne.

d. i., ~~wel~~ *was*. Ik twijfel of men hiertoe brengen moge Van Heets, vs. 690 :

Die hertoghe ~~was toen~~ *Viane*
(tusschen Leeuwe ~~al~~ Sentruden *steet*),
~~voorn~~ doen, ~~alre~~ bereet, enz.

waer *steet* welligt beter door *steet*, d. i., ~~staet~~ *het* sel uitgelegd worden. Men weet dat de Engelschen het relativum op die wijze dikwijls verzwijgen, en bij allerhande wkwoorden, doch nimmer waer het als subjectum staet, noch onmiddelijk vóór het wkw. *waer* het van afhangt. Dat onze Ouden het relat. ook ~~soms~~ uitdrukten bij *heten* of *heeten* (*heiten*), heeft ~~men~~ drij regels hooger kunnen zien : een *borgk* die *Loen* *hied*, *alantda* r. 158; bij Maerl., Sp. H., D. III, 265, staet :

~~die~~ *Mopica* hi namen hiet,

en ~~in~~ overal ~~waer~~ de ~~naem~~ vooropgaet; zie nog aldaer bl. 64, vs. 3; maer had dit ook plaets wanneer *hiet* den ~~naem~~ voorafging? een *borgk* die hiet *Loen*? eenre *clusenerse* die hiet *Juete*? Het antwoord hierop bij r. 1546 en 1708. — Wat *Juete* betreft, welke ~~naem~~ in de hss. dan eens *Netta*, dan weér *Juera*, *Ivetta* of *Ivera* gelezen is geworden, heb ik in den Middelaer, I^{ste} jaerg., blz. 195, aangetoond dat geheel dit verschil ontstaen is uit eenre verwarring van de letters *n* en *v*, die in het oud geschrift zich onderling vervangen, en uit de gelijkheid van de *r* en de *t* in vele hss. *Jutta* of, in een dietschen mond, *Jueta* was de echte naem dier cluizenaresse, en hij ~~was~~ in de XIIIe eeuw zoo gemeen, dat ik hem soms tweemaal in een zelfde diploma gevonden heb. Mijne hss. hebben *Jutta*. Het is waerschijnlijk dat *Jutta* hare kluis te Loon in de borg zelve had, gelijk Canti-

pratanus het in 't Lev. van St. Luthgardis, lib. I, c. 2, § 16, schijnt te zeggen (ik schrijf de woorden hier bij, omdat ze bij Mantelius, Hist. Loss., lib. VI, pag. 172, geheel veranderd voorkomen, en de rest van die bl. is door den drukker nog meer bedorven): *Est oppidum in Hasbania quod dicitur Los; juxta ecclesiam hujus oppidi quaedam reclusa... Domino serviebat*, enz. Maer daer heeft van den anderen kant, op eenen heuvel niet verre van Loon, langs den weg naer St. Truiden, den Hulsberg genaemd, van onheugelijke tijden af eene kluis gestaen, die er thans nog staet, schoon door eenen kluizenaer bewoond, en ik dacht wel eens, dat deze kluis van den Hulsberg, die alom in die streek bekend is, misschien de plaets kon wezen waer Jutta zich ophield en waer Kristina negen jaer bij haer doorgebracht heeft; doch Cantipr. spreekt die meening tegen. — Over den uitgang *erse* (*clusenerse* voor *klusenaresse*, in 't zuiver Middhd. *klosnerinne*) zie Grimm, II, bl. 328.

1246. *daer*, t. w., te. Loon, in Jutta's kluis; wij zouden om de herhaling te mijden en waer zeggen. — *overmits Kerstisten*, d. i. om Kristina's wil. Z. r. 974. Daer *overmits* bij Geraert altijd den acc. regeert, kan het wonder schijnen dat anderen *mits* met den dativus gebruiken. Zoo is het nogtans. In mijn fragm. van Gwidekijn v. Sassine, vs. 75:

Die grachten so effen waren,
mits den doden diere in laghen,
datsi de peerde al overslaghen.

In de Brab. Yeesten, B. VI, vs. 2560, meende ik eerst een gen. plur. aen te treffen:

mits der ridanen voren verclert,

of dat der eene schrijffout was voor *de*, gelijk wij in Kerstina der ridder zagen, maer het zal wel een dat. sing. zijn, daer men den nom. *redene* overal aentrest. — *de suete, de minnelec* God hangen zamen. — *wrachte*, impf. van *werken*, plur. *wi wrochten*, partic. *gewrocht*, doch bij Geraert, r. 1249, *gewracht*, en zoo misschien ook in impf. plur. *wi wrachten*. Z. r. 1191, *brachten*.

1248. *welc Juete*, enz. hetgeen in deze losse verbinding mishagen kan, wordt eenigszins vergeld door de gekozen uitdrukking *te oren brachte*, welke ik te liever hier groette, omdat ik ze in de geschreven tael nimmer ontmoet heb dan spraakkundig bedorven. De constr. is: *welc Juete hem, die haer leven maecte in Latine, veel dincs te o. br.*

dat gewracht hadde de werde x. Het is dus ~~een~~ hyperbaton, waerover z. reg. 511, en voeg er nog als voorb. bij, v. d. Drievoud., coupl. 22:

Dit was zijn ('s duivels) sonderlinghe beromen,
dat hi algader, niet hem somen,
dat volc heeft verblent;

en Kind. v. Limberch, V, vs. 731 :

die hem bedroefde sere
dore van sinen kinderen tverlies.

d. i., door 't verlies van zijne kinderen.

1251. *hi getueght dat...*, dat *hi*, enz. z. r. 239 ~~en~~ vglk. nog Karel d. Gr., fragm. I, vs. 1094 :

en dat dedi omme *dat*,
dat si daer eerst was (ghe)bracht, enz.

Hetgeen Geraert hier in eene zijdelingsche of afhankelijke constr. voordraegt, verhaelt Cantiprat, inderdaed van zich zelve regtstreeks en in den eersten persoon : *de longinquis enim Galliarum partibus ad eam propter hoc veni*. Al wat nu nog volgt, van r. 1254 — 1258, is een bijvoegsel van Geraert.

1254—55. *mens vergeten nien soude*, d. i. ~~men~~ des v. niet en soude. — Ik moet hier verwittigen dat in 't hs. achter *soude* het zelfde onderscheidingsteeken staet als achter *en* dat beschreef hi; zoo dat er vóór *ommermeer* eene kleine rust aangewezen wordt, waerdoor men de elisie van de *e* in *soude* vermijdt. Dat er *ommermeer* en niet, gelijk r. 1823, *nomimmermeer* staet, is een bewijs van Geraerts ervarenheid in 't schrijven en van zijn fijn gevoel van de tael; *ommermeer* behoort, gelijk het hier geplaetst is, onmiddelijk tot *vergeten* en is er met het bijvoegsel *in ertrike* het bepalend complement van. De dubbele negatie : *niet en (nien)* kleeft alleen aan 't auxiliare vast : *wat* zou of moest men *niet*? haer leven *immermeer* (ooyt) op aerdriek *vergeten*.

1256. *God. hi loent hem*; het absolute *God* staet hier niet zonder nadruk en laet zien welk voordeel de Ouden uit hunne vrijere tael wisten te trekken. — *hem*, t. w., die haer leven maecte in Latine, en in den vlgdn. r. *daerom*, t. w., om dat maken, enz.

1258. *het waer scade*, enz. vglk. r. 1550 :

Het weer onrecht soud ment bedecken.

Zoo ook in Maerl. Sp. Hist., III, bl. 166 :

Sine ystorie willic scriven;
het warē mesdaen, lietict bliven.

Brab. Yeesten I, 47 :

ic hadde onrecht en dadict niet;

en nu op meer andere plaetsen. De aenvang van Reinaert kan mede vergeleken worden.

1239. opschr. : *alle Scripture* staet hier in den acc. van 't enkelv.; het meerv. *van Scripturen* vereischt hebben; *van der Scripturen alle*, reg. 1307, staet insgelijks in 't enkelv.; *meer* in dativo, waer de zwakke uitgang op *en* is. Ook in 't Lat. hebben mijne hss. : *Quomodo divinitus intelligebat omnem Scripturam divinam*. De Boll. geven het meerv. *Scripturas* en laten *omnem* en *divinam* achter. — *van der godleken* is de vertaling van *divinitus*, wat ik mij echter niet spraakkundig weet te verklaren. Het doet een subst. die godlecke onderstellen, welk dan niets anders *nu* kunnen beteekenen dan *die godhede*. Al staet het woord op den uitersten kant van de bladzijde en zelfs in tweeën gesplitst, *nu* dat *leken*, bij gebrek aan ruimte op den voorgaenden regel, onder *god* aangedragen is, gelijk *men* het voortijds bij het afbreken van een slotwoord plag, de lezing is nogtans zeker, en er schijnt niets weggesneden te zijn, gelijk de uitgang daer mede voor goedsprekt. Zoo er *gratien* of *hulpen* had moeten bijkomen, *nu* er noodzakelijk in 't enkelv. *van den godleken*, in 't meerv. *van den godleken* gestaen hebben. Thans is het dus *nu* veel als *van der godheden* of *godlecheden*. — Mijne overtuiging dat er niets weggesneden was, steunde vooral op deze drij opmerkingen, ten eerste, dat bij *godleken* wijders niets kon gedacht worden; ten tweede, dat de laetste letter, die ik voor *leken* aenzag, voluit geschreven, met haer tweede lid of been juist tegen de snee van de bladz. aenleunde, en *nu* veel niet kon afgesneden zijn, dat er nog een geheel woord bij kon gestaen hebben; ten derde, dat na *god* nog ruimte voor schier twee letters overblijft, en dat de schrijver daer niet *nu* afgebroken hebben, indien hij, behalve *leken*, nog meer letters had moeten daeronder brengen. Hij *nu* dan, dacht ik, ongetwijfeld eerst *na godlec* afgebroken hebben, om plaats te winnen, of, gelijk nog elders, een *derden* regel op den kant aengevangen hebben. Bij alles, hoe aen-

nemelijk ook, blijft nogtans, ten gevolge van twee andere opmerkingen, bij mij thans nog aen bedenking onderworpen. De eerste opmerking is, dat de uiterste letter, die ik voor eene *n* nam, onder veel meer toegehaeld is dan boven en, met de rest der blz. vergeleken, eerder eene *u* schijnt te zijn; de tweede, die van grooter gewigt is, dat ik in geheel mijn hs., waer de woorden op *like* en *leke* zoo menigvuldig voorkomen, niet een enkel voorbeeld vind van de spelling met *ok*; Geraert schrijft overal *godleke*, *wonderleke*, *stuerleke*, enz., en nergens *godlecke*, enz. Hoe is het mogelijk dat hij hier alleen, waer hem de plaets zigthaer ontbrak, en waer hij daerom reeds *van* en *der* bij verkorting geschreven had, die overtollige *c* tegen zijn gewoonte hebbe willen inlasschen? Hij had ze eerder moeten onderdrukken, al had ze tot zijne gewoone spelling nog zoo zeer behoord, als zij er nu vreemd aen is. Men zou dus genegen zijn, in *godlecken*, de *c* van de *k* af te scheiden, wat ons eerst *godlec*, en dan den aenvang van een tweede woord: *ken* of *keu* geven zou. *ken* zou ons noodzakelijk naer *kennis* of *kennisen* leiden; maer Geraert spelt liever *kin...*, gelijk men uit het Gloss. zien kan, en ten andere, hij zou gewis, om ruimte te winnen, niet *kenn...*, maer, met verkorting, *ken...* geschreven hebben, gelijk hij in meer ander woorden doet. Daer hij de *k* zoo dicht aen de *c* aansloot dat *godlecken* volstrekt tot een woord zamengetrokken is, zou hij een gewoonlijker en beter middel om plaets te sparen ook niet verwaerloosd hebben. Daeruit zou volgen, dat de ware lezing alleen *keu* zou wezen, hetgeen, naer de vereischte van den zin aengevuld, geen ander volledig woord opleveren kan dan *keure*. Plantijn vertaelt *divinitus: ut God, van gaddelike kracht; van der godlece keure*, bij Geraert, zou zijn: *door Gods toedoen, bestemming of bijstemming, door Gods wil*. Men zie *keur*, *keure*, *kore* bij Kiliaen; maer de zegging, ik moet het bekennen, schijnt mij schroomelijk hard, en *van der godleken*, waer een subst. zou kunnen bij verstaen worden, zijnde *godleken* de zwakke verbuiging (z. r. 644), bevalt mij, te dien opzichte, veel beter. Voor 't overige, wat *godlec* betreft, in plaets van *godleker*, z. reg. 350. — *Voerweert*, ons *voorwaerts*, in den zin van *voorts*, *terder*. z. Grimm., Gr., III, bl. 89, 98, 212, enz. en mijn Verslag, bl. 362.

1260. *ind selve stat*, d. i. in de Borg van Loon, reg. 1243; *stat* behoudt hier zijne oorspronkelijke beteek. van *plaats*, daer ook het

Lat. *in eodem loco* heeft. Vglk. Lek. Sp., II, cap. 47, vs. 56 : *die selve stat* en cap. 52 :

ter messen tier selver stat.

z. over *stad* en *stede*, Grimm., IV, bl. 548; over de zamentrekk. : *ind s. st.*, z. onder r. 363.

1261. *te mettenen ginc*, eigenlijk : *tot het morgengebed*, dat na middernacht aenving; in 't Lat. *matutinarum frequentans vigilias*, waer mijn tweede hs. *vigilia*, en de Boll. *matutinorum* hebben.

1262. *een wonderleke dinc*; vglk. r. 349, en voeg bij de voorbb. aldaer, v. d. Drievoud, coupl. 9, vs. 2 :

Noch *ghenc dinc* mach *haer* (*zich*) beclaghen
dat hise verlast;

en vs. II, *sine dinc*. Coupl. 13, vs. 4 :

want hi moet moghen *ter dinc* ghenaken,
en hi moet om *die dinc* gheraken.

Coupl. 14, vs. 10 :

Hi doet *haer* (*zich*) *elke dinc* gheneren;

en zoo op duizend andere plaetsen. Als laetste voorb. schrijf ik hier nog bij het zonderlinge :

Hi hoede hem *der dolender dinc*,

Maerl., Sp. H. III, bl. 269, d. i. *van ketterij*. — Over de herhaling : *een wonderleke dinc*, *alte groot wonder*, z. r. 305. Men kan hier vóór *ghi moecht ook want* aenvullen.

1264. *Doen voor als of wanneer*, bij een op zich zelven niet bepaelden tijd, z. reg. 1142.

1266. *sloet... toe*, enz.; *zij sloot al de deuren zuiver toe, dicht toe*; ten zij men, in plaats van *rene* afzonderlijk tot *sloet* te betrekken, hetzelfde met *alle* verbonden laet, met den zin, dat *zij volstrekt al de deuren* toesloot, d. i. zonder uitneming. Het woordje *alle* behoort hier noodzakelijk tot *deuren*, en er kan alleen twijfel zijn omtrent de betrekking van *rene*. Indien er *alrene* stónd, of in twee woorden *al rene*, dan zou ook omtrent *al* de vraag ontstaan, of het een adv. of nog altijd een adject. waer. De vlgd. voorbb. zullen dit doen blijken. Karel d. Gr., fragm. II, vs. 460a :

Here, her Garijn, ic bidde u dat,
en dwen *maghen alghemene*,
dat ghi mi dat gheeft *al rene*,

d. i. *al en geheelijk*. Bij Maerl., Sp. Hist., II, bl. 6, ziet men *die Gallen entie Germeine geslegghen bi* ■■■ *alreine*, en I, bl. 243 zegt hij :

Omme dit en om dese scame
hadden achttinghe die Romeine
stat en mure te vellen *alreine*.

Zie mede de Aenteeck. van Huyd. op Stoke, I, bl. 38, vs. 288 :

dat Lootrike nu heet *alrene*.

Over *rene*, *zuiter*, *schoon*; doch welk ook *dun*, *tenger*, beteekent, z. reg. 164. Hoe *rein* of *rene* tot de beteeck. van *volkomen*, *geheel*, enz. overgegaen is, kan men het beste uit de zegging: *rein uit* opmaken, waerover men behalve Plantijn ■■■ Kiliaen, met de aent. van v. Hasselt, ook, ik weet niet meer wien over het spreekw. : *Sinte Rein-uit varen*, ... nazien kan. Men voege ■■ bij Huyd. op St. I, bl. 38, ■■ Bild: op Hoofs Ware-nar, bl. 256 : *rein uitspreken*, voor *recht uit*.

1267. en *ginc... wandelen en scerken*, d. i. *wandelde, scerkte*. Z. reg. 1190. — *Seerken* is eene letteromzetting of *metathesis* voor *scerken*, *schrieken*, *schrikken*, het zelfde als *schreden*, *schrijden*, bijzonder met de beenen uifeen gezet; ook *springen*, *uiteenspringen*, *verschieten*, waarvan ons *verschrikken*. Wie kent verder onze *schrik*-of *schriekschoenen* niet, in de uitgaef van Kil. door van Hasselt, gelijk duizend andere woorden (vooral latijnsche), bedorven en tot *schrisck-schoenen* geworden? Deze verplaatsing van de *r* ■■■■ zeer gemeen bij de Ouden : *terden* voor *treden*, *scherden* voor *schreden* (bij Plant. en Kil. waertoe ■■■■ *scherren*, *scharren*, *scharrelen* en het Truiersch *djerren* of *djairren* : *djairt veurwaits*, d. i. *scheert u weg!* mede behooren.); *ors*, *horn*, *vorsch*, *vorst*, naest *ros*, *bron*, *vrosch*, *vrost*; *gars* voor *gras*, *cornike* voor *cronijke*, *strac* voor *starc*, enz. Z. Clign. bijdragen, bl. 98—104 en 413; verder alle Gloss. op *tart*, *tert*, *barnen*, *hernen*, enz. — *scerken*, *scirken*, in 't Gr. *σκιρτάω*, *springen*. Z. ook *scrican*, *screccan*, bij Graff, Spr. VI, 573, vlg.

1268. *paviment*, d. i. *den vloer*, Lat. *pavimentum*. Maerl., Sp. H., D. III, bl. 112 :

Dus ■■■■ hi ■■■■ di kerke gegaen;
upt *paviment* viel hi ■■■■, enz.

— ■■■■ der kerken, dativ. sing.

1269. *liet daer utgaen*, d. i. *bracht uit*; gelijk r. 1191, d. i. *uitle*. Zonder het woord *gaen* bleef de zin nog wat hij nu is. De zelfde

uitdrukking komt nog eens weêr r. 1632. — Over daer voor toen, z. r. 1148. — *so sueten sanc*, vglk. r. 399 : *so diepen water*. In den vlgdn. r. echter staet : *so edel gec lanc* en niet *so edel een gec lanc*, waardoor de gelijkheid dier twee plaetsen eenigszins twijfelachtig wordt.

1270. *ge lanc*; wij onderscheiden thans tusschen *geklank* en *klank*, en bij Geraert schijnt het ook het *ensemble* der melodie aente duiden, daer hij aanstonds nog tweemaal herneemt met te zeggèn : *die sanc*, gelijk hij eerst *so sueten sanc* gezeid had. Het aenhouden op dat woord, tot vijfmaal toe herhaeld in vijf regels, is op zich zelf reeds zeer aenmerkelijk.

1271. *vele bat*, d. i. *veel beter*, voor *veel meer* of *veel eerder*; het laatste drukt de voorkeur uit, *vele bat*, de voortreffelijkheid, waer de voorkeur uit volgt. Het is dus eene metonymie. — *inge le* is de genit. plur., misschien de Oude instrumentalis: Vglk. r. 738. Voor eene eigentlijke samenstelling kan *inge le sanc* niet gehouden worden.

1272. *erdersche*, d. i. *aerdsche*. Dit woord, in een der hss. van de Heim. d. Heim., vs. 1461, een weinig ontsteld (daer staet *arders* in plaets van *ardersche*, d. i. *aerdersch*), doch in het ander voluit geschreven; *erdersch*, gaf de heeren Siegenbeek en Clarisse aanleiding om eenige gissingen voor te stellen, die zij zelve thans niet meer goedkeuren zullen. De adjectief-uitgang *ersch*, *erisch*, is zeker ongewoon bij vrouwelijke wortelwoorden die op *er* niet uitgaen en over 't algemeen zijn de adj. op *-sch* zeldzaam in onze taal, welker gebruik die op *-lijk* sedert lang voorgetrokken heeft; maer zij zijn zooveel te gemeender in al de overige germaensche taeltakken, van het Gothische tijdvak af, en tot nu toe in het later Hoogd., waer zij zich dan nog om Grimms uitdrukking te behouden, « gewaltig » uitgebreit haben. Zumahl gern gebildet werden sit aus subst. « mit-er: *verbrecher-isch*; *buhler-isch*; *dichter-isch*, etc. Die beliebt-
« heit dieser *-erisch* hat einige unorganische bildungen erzeugt,
« wie: *regner-isch* (pluviosus); *frei-*; *schön-geister-isch* (wahrsch.
« von dem plur. *geister*); *weiner-isch*; *schweitzer-isch*, » enz. Z. Gramm., II, bl. 372—379. In 't Middhd. waren zij zeldzamer, zelfs ook dan in het Oudhd.; maer *erdisch* (*erdisch*, *irdisch*) bestond er, waeraen ons *erdsch*, *aerdsch* (*erdisch*, *aerdisch*) beantwoordt; en daer bij Geraert de *r* hare attractive kracht, meer misschien dan bij eenigen anderen schrijver; nitoeftent (z. r. 1450), kan ons geen

aen *erderisch* beantwoordende *erdersch* tot verwondering strekken. Het woord komt nog eens voor r. 1675, doch werd door een neuswijzen letterzetter ingekort. — *els* is *anders*. Over de negatie *engeen*, bij eene vergelijking, waer wij het affirmative *eenig* zouden zetten, werd vroeger gesproken. Z. r. 103, alsmede 1267, 1279, 1396. De genit. *els* hangt van *engeen* af.

1274. *wonderleke te horene*, d. i. vóór wie hem hoorde. Z. r. 47. — *sunderleke* adject. komt slechts eenmaal voor, en dat op deze plaats; reg. 1294 staet daervoor *sunderlinghe*, welk anders meestal adv. is. Z. Gloss.

1275. Ik moet hier, tot mijn groote spijt, alweer eene drukfeil aanteekenen, *hem* in plaats van *heme*, dat duidelijk in 't hs. staet en waerzonder de regel kreupel gaet. De maet is :

dat | hēme nien | cōnste ge | likeu,
en | géen instru | mént van | éengher mu | siken.

Men merke in dezen laetsten regel zoo wel het affirmat. *eengher* (d. i. *eenigher*; gesyncopeerd uit hoofde van de maet), als het negat. *engeen*. Vglk. r. 1255.

1277. *live*, dativ.; *lijf* was zoowel *leven*, bij de Ouden, als *ligchaem*, z. reg. 1058 en 1880. Ik neem het hier in de eerste beteek., omdat er bijkomt *in desen*, d. i. *van ons*, *menschen*, 't geen iets gemeens aenduidt, daer nogtans volgt: *noch van manne*, *noch van wive*. Men zal niet zeggen: nooyt heeft men in dit sterfelijk LICHAEM, van man of van vrouw zoo zoete stem gehoord, maer wel in dit sterfelijk *leven*; omdat zij die hooren wel hun *leven*, maer niet hun *ligchaem* als met anderen gemeen beschouwen kunnen. Bijaldien hij *in haren*, d. i. *kunnen* gezeid had, ware het geheel iets anders. Ik weet niet of alleman dit verstaen zal; het is echter zoo. — Dat *manne* en *wive* in dat. sing. staen is onnoodig aengeteekend.

1279. *so suete stimme*; het hs. heeft: *so sueten stimme*, wat bevaerd moest blijven, al scheen het nog zoo zeer uit de vergelijking van r. 1269—70 en 1286, dat men het vóór eene schrijffeil houden mogt. Ik zal hier niet herhalen 't geen ik op r. 399 aangemerkt heb; maer al ware het volkomen bewezen dat Geraert op alle andere plaatsen het lidw. *een*, na *so*, bestendig onderdrukt heeft, dan kon hij nog op deze plaats door de welluidendheid uitgenoodigd zijngeweest om het eenmaal tóe telaten. Mij dunkt, dat het verschil,

dat er, ten opzichte der euphonie, bestaat tusschen *so | suete | stímme* (s.. s..te sti) en *so | sueten | stímme*, hem noodzakelijk moet getroffen hebben. De maat van den regel is :

■ | sùeten | stímme noyt | wárt ge | hóort,
als | dóen ut | haren li | cháme quam | vóort.

1281. Deze regel, met zijne wel gekozen epitheta, is gansch van Geraert.

1280. *ongelijk*, d. i. *minder volmaekt*; het Lat. heeft : *minor et longe impar*.

1283. *daer ic af seide hier voere*, d. i., *waer ik van sprak hier voren*, t. w., r. 1148 en vlgde.

1284. *want hi was*, enz. moet van dien vroegeren zang verstaen worden; deze regel hangt dus nauw met den voorgaenden te zamen, als de reden behelzende waerom de zang, waer hij thans van spreken gaet, al overtrof hij alle menschenstem, echter met dien vorigen zang niet kon gelijkgesteld worden; namelijk omdat die vorige zang zoo volmaekt-schoon was, dat niets er aen gelijk zijn kon. Deze volmaektheid drukt hij uit, door de woorden: *hi was suete en GOET TER COERE*, hij was *uitverkoren in zoetheit en goedheid*. Men wachte zich dus wel van *suete* afzonderlijk en voor een positivus op te vatten, waardoor de gradatie te niet gaen en alles flauw en laf worden zou (het verliest reeds genoeg, doordien wij de volle kracht van het superlative *ter coere* nauwelijks meer gevoelen kunnen); maer men versta het, als of daer stond: *want deze was TER COERE SUETE en GOED*, zoo dat *ter coere* beide adjectiva vergrootte en tot den oppersten trap verheffe. *Coere, core, coer, cuere, cure* of *cuer* is *keur, keus*, als blijkt uit de (schoon bedorven) plaats van den tweeden Reinaert, door Willems als het IIe boek uitgegeven, vs. 5049 -

...die man hebba die *core*,
also wel als hi had te voren;

en vs. 7224 :

Dat mi gevallen mach *vore*,
daer seldi eerst af hebben die *core*,

en uit meer andere plaetsen. De uitdrukkelijkste vind ik in het IXe der fragm. door Bergman uitgegeven in de Wk. der Maatsch. van Leiden, III. D. II. St., bl. 241, waer-ook dit aenmerkelyk is dat *kuer* (sic) aldaer mann. voorkomt :

Reden die die ziele verclaert (*verlicht*),
die si (*de ziel*) heeft van rechter aert,

*den trien kîer des willen leit (bestiert),
 en wijst, ter rechter ondersceit,
 wat die geist (l. geest) te rechte sal kiezen, enz.*

Bij v. Heelu moet vs. 4349 :

Doen wert daer onderlinghe
 om die gevanghene groot gedinghe,
 wie daer af soude hebben *core*,

ook zoo verstaen worden. Daer *hoe* (*who*) voor *wie* (*quis?*) Engelsch zou zijn, mag men denken dat een afschrijver *wie* op zijn Duitsch verstaen had en door het adv. *hoe* verving, omdat hij te gelijk door *core*, *cure* (zorg) verstond (vglk. r. 438); maer de enkele *o* en *u* verwisselen onderlinge nooyt, en de Ouden zeiden ook niet meer *cure hebben*, voor *cure nemen*, dan thans de Franschen *avoir garde* voor *prendre garde*. Vglk. mijne aent. op r. 1259, opschr. *Keur* is zoo veel als *voorkeur*, en deze onderstelt *de voortreffelijkheid*; vandaer de uitdruk. *ter keure* voor *voortreffelijk*, *volmaekt* (adv.). Zoo zegt zelfs Huygens; Ged. I, blz. 342, vs. 8 (uitg. v. Bilderd.):

. . . . . die peer, met haer geslacht,
 door menigh overspel tot soo veel *keurs* gebracht;

d. i. tot zoo veel volmaektheid, door het mengen der soorten. Zoo leggemmen het ook uit in Flor. en Blanc., vs. 1252, waar *Blancfloer* van den hemel sprekende; zegt:

Daer es binnen so *grote core*, (men is daer zoo *kiesch*)
 dat men hem allen verseit die dore,
 en menre niemen wille ghehoren;
 die besondecht sijn te voren.

Ik laet hier eenige voorbb. volgen van *ter cure*. In 't Lev. van S. Lutigardis, B. II, cap. 9^e

Oec mocht men sien en merken dat,
 dat si den arbeyt en de loboere
 van der ordenen so *wel ter cure*
dreugh, en oec so lichteleke,
 dat dad was alte wonderleke...

Bij Maerl., Sp. H., D. I, bl. 156 vs. 34 :

oec beterdi mede *ter cure*
 den kalendier.

Zoo ook bl. 164, vs. 10 :

die consten *wel ter cure*
 visscen en comanscap varen*

en bl. 245, vs. 29 :

ne maer onliefsijc *ter cure*.

Prol. op 't Lev. van S. Franciscus, vs. 33 :

Also als broeder Bonaventure
int Latijn heeft gedicht *ter cure*, enz.

Walewein, bij Meijer, Nalez., bl. 65 :

Tswaert gaf hem sulc enen slach,
dat hem clovede, *wel ter cure*,
(beide) scilt en helm al dure.

Van d. Drievoud., coupl. 32 (Meijer, Nalez., bl. 139) :

Vader, kint, verstant *ter cure* enz.

Bijlage IV op Reinaert, uitg. van Willems, vs. 46 .

die veel quaeds can *ter core*.

Thans zie ik dat deze plaets en nog andere, die ik er bij-ging voegen (Clig., Bijdr., bl. 73—75; Huyd. op Melis Stoke, III, bl. 186, enz.; v. Heelu, vs. 1843, enz.) reeds door prof. Clarisse aengeteekend staen, Heim. d. Heim. blz. 402—404. Ik doe er dus hier alleen nog sommige bij welke daer niet gevonden worden. V. Heelu, vs. 7198 :

ghescaert bi den Hertoghe vore :
daer sochten sise *ter core*
ghenendichlike, met hoghen meede,

en vs. 8200 :

en daer toe nochtan een deel
Haspegouwere, die oec sijn
tronich ter cure, dat si in seijn
met werken daden

Een ander plaets, vs. 6835, werd door prof. Clar., die slechts net Gloss. inzag, verkeerd aangewezen als vs. 6831. Daer zijn meer zulke misstellingen in de Gloss. van Willems, waarvan ik verwittig omdat ik een weinig te voren nog uit Rein. eene plaets aenvoerde, vs. 5049, die de heer Clar. waarschijnlijk niet vond, uit hoofde dat bij W. vs. 5069 gedrukt staet. Mel. Stoke, B. VIII, vs. 92 :

. . . bleven liggende al stille
in baren scepen, dien dach doer,
en hadden *haer getoecht ter coers*

waer men kan verwonderd zijn dat Huyd. liever de lezing *getoecht* behield en « geen reden zag om verandering te maken ; » zoo spreekt

hij. Uit de Fragm. v. Karel d. Gr. teekende het Dr Jonckbloet twee-
maal aen, I, 456, waer de pleonasmus op te merken is :

dien *sere* verlangede *ter core*;

en II, 4358 :

tswaert vertoechi noch *ter cure*.

In Ferguut vs. 1626, insgelijks pleonastisch :

gewrocht *herde wel ter core*,

en vs. 3108 :

geplaneert, *wel ter core*,

als mede vs. 3409 :

dai hise geraecte (*trof*) *wel ter core*.

Dietsche Doct., II, vs. 999 :

eñ bewaert es *wel ter cure*.

Dit zoo gemeene *wel*, *harde wel ter core* wordt zelfs, in den Ver-
 keerden Martijn, *bet* (d. i. *beter*) *dan ter cure*; coupl. 7 :

Heren sijn so in eren gehecht,
 eñ van herten soete eñ slecht, (regtzinnig)
 dat si sijn, telker ure,
 bedocht *bet dan ter cure*!

Beter dan goed, vervolgens *al te goed*, d. i., op zijn Ouds verstaen,
zeer, uitnemend goed gezind; want *bedocht* heeft mede hier eene bij-
 zondere beteekenis, en de heer Siegebeek had reden om aen zijne
 uitlegging van die plaats niet veel te hechten.

Al deze voorbb., waer Grimm. Gr. III, bl. 149, er nog sommige
 uit Maerlant bijdoet, die nog merkelyk te vermeerderen waren,
 leeren ons, om van *coer* niet te spreken, *core*, *cure* (bij Maerl.
 soms ook *cuere*) op. Hoe komt het nu, dat in de Heim. d. Heim.,
 op al de plaatsen door den uitgever aengeteekend : vs. 1172, 1637,
 1988 (1989), 2043, dat daer overal *curen* staet, of ten minste,
 zoo men naer het rijmwoord luistert, zou moeten staen? Is dit
 enkel verschil van declinatie of moest daer iets verbeterd worden?
 In Limborch heeft, in zoo verre ik mij niet vergis, het tegendeel
 plaats; daer is 't immer *ter cure* of *ter core*, als IV, vs. 1809 en
 1840, enz., onvoldoende door den uitgever verklaerd door *juist*.

Ter core was de eenigste uitdrukking van dien aerd niet, welke
 de Ouden bezaten om den superlativus te omschrijven of om een
 hoogen graed van volkomenheid, enz. uit te drukken. Huyd. op

St. , III, bl. 129, vergeleek er reeds de zeggings *te maten* bij. Stoke aldaer, vs. 636 :

si hadden den wint *goed te maten* ;

en B. VII, vs. 453 :

de wint wayde *wel te maten* ;

hoewel het eerder den zin schijnt te hebben van ons *tamelijk*, of van *bi maten*, welk echter alleen eene daed pleegt te vergezellen. Vglk. Clignett, Bijdr., bl. 73—74, en Hoffmanns Gloss. op Fl. en Bl. op *wel te maten*. Ik voeg er bij *van prise*, dat wij r. 564 verklaerden, en dat in Flor. en Blanc., vs. 3428, nog met *van love* gepaert gaet :

Van Blancefloere hebdi ghehort,

die hier en in den torre boven

en [so] groten prise en van love(n?) ;

welk laetste zelfs, vs. 3896, geheel den vorm en de beteek. van *ter core* aenneemt :

So rijelic eten noch so diere

ne was nie ghereet tenen hove,

[no] so en ghedient, [no] en *wel love*.

De uitdrukking *van prise* komt bij den schrijver en Limborch ook voor; z. II, vs. 312 :

ene capelle met ere plankise

wel ghemaect, *vaste van prise*.

zels buiten het rijm, IV, vs. 390 :

waert ridder, *van prise goet*, enz.

Eenerlei daermee is *van wensche*, uit het zelfde Boek, vs. 990 :

Die ridder reet .l. *ors van wensche* ;

en hogher noch wel eenen voet

dan Echites was, en noch al soo goet,

en hiet Ferrant ;

te weten, zoo hiet het peerd, dat wel eenen voet hooger was *dan het peerd van Echites* (dit woord staet bij gevolg in genitivo: *Echites*), maer de man die het bereed,

... die ridder (*hiet*) Morant,

die *van* die *van* in al dant.

Ook te vollen, r. 197, moet hier bijgenoemd worden, alsmede *van rechte*, waarvan ik slechts dit een voorb. uit Flor. en Blanc zal overschrijven, vs. 1157 :

So vroet negheen en, *die* can ghescreven

te rechte die *leponheit* *van* dinen live.

Eindelijk, hoe lang deze aent. reeds ook zij, moet ik nog het ver-
val van de oude tael aanwijzen in *wel te keur*, bij Justus de Harduyn,
door den heer M. de Vries aangehaeld op Barl. en Jos., bl. 54 :

Maer 't spel hem al ghereydt, — *wel te keur* behaegt.

Over *van maniere* of *van manieren*, dat er ook meê kon vergeleken
worden, is gesproken onder r. 166. Voeg bij de opgegeven voorbb.
Maerl., Sp. Hist., I, bl. 131, vs. 37 :

en was die duere *van manieren*,
wijt van maysieren te maysieren;

waer nogtans *van manieren* misschien met *wijt* samenhangt, hetgeen
ik thans onbeslist laet.

1285. *Dese sanc*, t. w., waer hij op deze plaets van spreekt. —
was minder vele is een hyperbaton voor *vele minder* d. i. *veel geringer*,
hoedanige verplaatsingen der adverb. *veel*, *zeer*, enz. zich bij de
Ouden menigvuldig aanbieden. In 't Lat. vertaeld, zou het letter-
lijk heten *minor multo*; men zal er bij gevolg geen *minder menigvul-*
dig, in den zin van *minder welluidend*, *minus numerosus*, van
maken. Vglk. r. 1942 *meer vele*, d. i. *veel meer*, en v. Heelu, vs. 5154 :

Dat was *lichter vele* ghesproken,
dān die werke waren ghedaen;

d. i. *gemakkelijker te zeggen*, *dan om te doen*, een spreekwoord dat
daer nog door een ander opgevolgd is :

te selker merct alsulken tol.

— *dan die*, t. w., dan de vorige, fr. *que celui-là*, waervoor hij r. 953
degene gezeid heeft. — Geraert schept zoo groot behagen in de be-
schrijving van dien zang, dat niemand twifelen zal of hij was een
groot-liefhebber van de musijk en zelf misschien een ervaren toon-
kunstenaar. De latijnsche tekst is veel korter.

1289. *hi ginc boven allen sin*, d. i. *allen sin*, *alle verstand* of *begrijp*
te boven. Het hs. heeft *alle*, hetgeen ik noodzakelijk voor eene schrijf-
feil heb moeten aanzien. Het woord *sin* (zin), het zij abstrakt (*de ge-*
achte, enz.) het zij zinnelijk verstaen (*de zin:uigen*), is overal van
't mann. gesl., en de acc. sing. masc. van *al* of *alle* kan niet dan *allen*
wezen. Ik zeg de acc., om dat ook r. 248 : *boven alle seer*; 508, *boven*
al; 303, *boven verstennes al*; 678, *boven sminschen gedachte*, en
1662, *boven alle wonderleke dinghe*, zekere acc. van *boven* afhangen ;

maer bij Maerl., Sp. Hist., I, bl. 22, vind ik een' niet minder zeke-
ren dativus :

eñ beghinnen ant Paradijs,
dat boren allen lande hevet prijs !

Voeg daer bij Grimm, IV, bl. 876, 9 : ein slöz ob (boren) dem prise ;
nöt ob aller nöt ; ein suht ob allen sühten ; ein bluome ob allen wiben.
Troj. 13099, letterlijk vertaeld in Wapene Martijn, IIe Boek,
coupl. 6, vs. 6 :

Mar de scoenste die men vint,
eñ (lees een) blome boven allen vrouwen.

Vglk. nog aldaer coupl. 15, vs. 3 : (Agar) verheffen began hare boven
harer vrouwen. Ik durf niet beslissen. Z. r. 1307. — Sin hangt
oorspronkelijk te zamen niet alleen niet-sinnen, wkw. (beziunen,
verzinnen), maer ook met senden (zenden), waer Graff nogtans eene
afzonderlijke afleiding aen toekent. Z. Sprachsch., VI, bl. 227—234.
In 't Oudhd. is sinnan nog niet anders dan gaen, vertrekken, komen,
sterven ; de abstr. beteek. van denken bekwam het eerst in de latere
taeltakken. Echter het subst. sin, (in de oudste gedenkstukken
nog sens, Lat. sensus, Oudnoordsch sinna, sinni) had men er reeds ;
het zij de overgang tot het abstrakte met het subst. begonnen zij ;
of dat het laatste met het Lat. sensus meer onmiddellijk zamen-
hangt. Ik breng het lat. de-si-dero, con-sid-ero, tot den zelfden
wortel. Het Oudhd. sind (Goth. sinth, Angels. sidh) beteekende
gang, weg, keer, tijd, waarvan ons alles zins, geens zins (dikwijls
zints of zinds geschreven), d. i. aller wegen, geener wegen, enz.
De overgang van het zinnelijke tot het abstrakte wordt door het
Gr. ἐπιεπαί en het Lat. peto als met den vinger aangewezen.

1290. consten, d. i. conste hem, kon hem. De zelfde zamentrekk.
had plaets met het fem. haer (haer, heur). Esopet, Fab. XXX, vs. 7 :

» volch diere moeder, die die vliet,
» si es metten scapen, sine es hier niet. » —
» ic soeker niet, sprac dlam,
» si es dicke te miwert gram, » enz.

d. i. ik zoek haer of heur niet. — noch meer noch min, d. i. in
geener wijze. Niets is zoo gemeen bij onze oude schrijvers dan
dergelijke verbindingen van twee uitersten van tegenstrijdige be-
teekenis om eene algemeen bevestigende of ontkennende uitdruk-
king te vormen : klein en groot, jong en oud, mannen en wijren,
vroeg en spade, dag noch nacht, en duizend anderen. Ik heb er voor

mijn deel uit een klein getal oude stukken over de tweehonderd aengeteekend. *Noch* of, gelijk bij anderen, *no meer no min* is hier het fr. *ni peu ni prou*, in 't gebruik gansch verschillig van *ni plus ni moins*, waervan echter ons *noch meer noch min* mede de beteek. hebben kan; als blijkt uit r. 1814 :

also alst was, noch meer noch min.

1291. *Dat was de sanc*, d. i. *zulk*, zoodanig, gelijk *mit talis* is voor *talis*; vglk. r. 639—40. — *die*, lees *dien*. De acc. sing. masc. *die* biedt zich bijzonder dikwijls in de hss. aen, in plaets van *dien*; ik kan niet anders onderstellen dan dat bij het afschrijven het streepje boven de *e* (*diē*) vergeten is gebleven, wat menigmaal zelfs ten opzichte van de conj. *en* voorgevallen is. Vglk. r. 1289. — *soet en clare*, in den vlgdn. r., kan ook als appositie tot *die* (*dien*) behooren en deel van 't prædikaet der inciderende propositie maken : *dien men suet en clare hoorde*; vglk. r. 1399. Adverbia zou ik er niet geerne in erkennen. — *te voren* in een woord is eene misstelling.

1294. *sunderlinghen*, z. r. 1274. — *luet*, d. i. *geluid*, *klank*.

1295. Men merke alweer *conde* en niet, gelijk op ander pl., *conste*, om te rijmen met *verstonde*. Z. Gloss. *connen* en vglk. r. 1302, *kinde*, alsmede mijn Verslag, bl. 608 vlg.

1296. *die hem zoo wel... verstonde*; nu zouden wij er noodzakelijk een *nóg* moeten bijdoen : *die zich nog zoo wel verstond*, al *verstond hij zich nog zoo wel*. Wat daer ook van zij, wij hebben dien bevalligen idiotismus gelukkiglijk bewaerd. — Van de uitdruk. : *hem* (*zich*) of *sanc verstaen*; mag men het zelfde zeggen. De subjonctief- (conditionael-) vorm *verstonde* doet zich van zelf opmerken.

1297. *Dees edel sanc*, t. w., waer hier de rede van is. Tusschen *sanc* en *hi* is een comina vergeten gebleven. — *latinen* en niet *latine*, omdat Geraert het als een stoffelijk adj. beschouwt, gelijk hij *hou-
tinen*, *silverinen*, *stalin*en zou gezeid hebben; dus *latinen* of, door afkorting, *latijn*; maer de verbuiging van dit laetste zou kunnen *latine* geven, als inkorting van *latinine*. Z. mijn Verslag, bl. 76—77.

1299. *c'auselen van concordancien*; zoo deze termen tot de toonkunst behooren, zal ieder ze zich verklaren naer mate hij de muzijk kent; wat ik in staet zou zijn er van te zeggen zou overbodig wezen; maer ik versta dezelve met betrekking tot de woorden, d. i., tot het Latijn of de verzen van het liéd, die berijmd, *ὁμωτέλευτα*,

waren of wat men anders *similiter cadentia et desinentia, paria paribus relata*, noemt. Het geheel laetste deel van de beschrijving van dien zang, r. 1297 en vlg., kan, mijns inziens, alleen van den tekst of de woorden van haer lied verstaen worden, zoo niet bij Geraert, uit hoofde van het woord *concordanzen*, dat meer op de toonen schijnt té passen, althans in 't Lat., waer *consonancien: mirisque consonantiarum clausulis*, staet. Dit is de lezing van het hs. van Roy-Clooster, welke Geraert, schoon een synonym stellende, ook gevolgd schijnt. De tekst van de Boll., dus ook hunne overige hss., en mijne twee, geven *consonancium*. Ouwerx: *Desen sanc was in die latynsche tale seer kunstelyck geordineert ende wel verciert*. Görres, die dit gedeelte van 't verhael een weinig omgewerkt heeft, zegt in zijne Christlichē Mystik, II^{er} B., 406: « Sie ging dann auf » und ab, und sang lateinisch, in wunderbaren Consonanzen fort- » schreitend, » welke laetste woorden hij oogenschijnlijk van de muziek verstaen heeft, doch, meen ik, zeer verlegen zou zijn om uit te leggen.

1300. *luedden*, d. i. *luidden*, *kloeken*. — *en bat dan enech dinc el*, d. i. *en* (ja) *beter dan eenig ander dinc*. Men merke hier twee dingen, 1° dat *el* altoos na zijn subst. geplaetst wordt: *enēch el dinc* zal men nergens vinden; 2° dat er staet: *enech dinc el*, en niet: *engeen dinc el*; welke negatie, voor zoo veel ik opgemerkt heb, dan alleen plaets grijpt, wanneer hetgeen gezeid wordt, van het voorwerp der vergelijking in 't algemeen kan geloochend worden. In Rein. vs. 1139 zegt Tibert op de zelfde wijze:

Weetti niet, dat muse smaken
bet dan *enich* venisoen?

terwijl wij bij onzen Schrijver eenige regels hooger, 1272. het zelfde *bat*, alsmede *el* (*els*), van de negatie vergezeld-zagen:

dat die sanc vele *bat* ingele sanc sceen,
dan andersche sanc ocht *els* engeen.

vglk. r. 105, 1396 en de aldaer aengehaelde schrijvers. Dit is geen regel zonder uitzondering; op *noyt* is hij onder anderen niet toepasselijk, welk woordje menigmaal geheel bevestigend is, b. v., in de fragm. van Ogier v. Denemark., Belg.-Mus., II, vs. 139:

Also verre salt Karels wegen,
alst *noyt* hilt Constantijn;

waer *noyt* enkelijk eens of eertijds is. Vglk. r. 105.

1301. *Als was dat sake*, z. r. 813. — Volg. r. : *letteren en kinde*, vglk. Lek. Sp. B. II, c. 35, vs. 42 :

Dit wonder en was nōyt ghesien
dat dese, *die gheeno lettre en kint*,
dese wijsheit in hem vint.

Op het verschil van verbuiging heb ik hier geen acht te geven, die van Geraert is goed.

1303. *van die male*, d. i. *van dien tijd*, want *mael* is *tijd* en meer bijzonderlijk ieder bepaeld deel van den tijd, *keer*; de hoofdbeteekenis immers van dat woord schijnt mij te zijn die van *verdeelting* of *beperking*. Daervan in 't Oudhd., in 't Angls., in 't Goth., in 't Noordsch, de verschillende beteekenissen van, *geschrift*, *afmaling* of *schildering*, *teeken*, *grens*, *maet*, *tijd*, enz.; daarvan ook *malen*, *molen*, *meel*, enz. Wat ik hier aenteeken, om Graffs twijfel, Sprachsch., II, blz. 710 en vlgd., zoo mogelijk, te helpen oplossen. — dat voor toen, *wanneer*, op *welke* (*mael*), met betrekking op een tijdwoord, is zeer gemeen, en een vorm die zich in de meeste talen terugvindt.

1305. *al latijnsche tale*, niet *al*, geheel de latijnsche tael, maer alle latijnsche tael of *spraak*, fr. *tout langage latin*. Vglk. r. 30. Geraert heeft de woorden van Cantipr. : *intelligebat autem ipsa omnem latinatatem et sensum in Scriptura divina plenissime (planiss.) noverat*, beter vertaeld dan Görres, die *latinatatem* van de woorden van haren zang verstond : « Sie hatte übrigens in ihrer Jugend « nicht den mindesten Unterricht erlangt, und verstand doch *das* « Lateinische, *das sie gesungen*; so wie sie auch die schwierigsten « Stellen der heil. Schriften... zu deuten wusste. » Hij schijnt als iet wonders te hebben willen aenteekenen, dat Kristina den zin verstond van woorden die zij zelve dichtte!

1306. *kinnese*, d. i. *kende zij*; hs. *kinnesse*, en zoo meer.

1307. *v. d. Scrifturen alle den sin*. Hier doet zich de zelfde vraag op als r. 1289, en ik meende ze r. 1259, opschr., reeds te mogen beslissen met *alle* op *Schrifturen* te doen slaen, in plaats van het met *sin* te verbinden, waertoe, zoo 't schijnt, niet *alle*, maer *allen* zou vereischt worden. Ik zeg : *zoo 't schijnt*, al heb ik, r. 1289, niet geaerzeld de *n* er bij te schrijven; trouwens daer is tusschen beide plaatsen een groot verschil, uit hoofde van het lidwoord

welk hier tusschen *alle* en *sin* ingevoegd is, en welk daer geheel ontbreekt. *Al* of *alle* is van zulk een' aerd, dat het nimmer anders dan vóór het lid- of voornaemwoord staen kan; men zegt *al* of *alle de wereld*, en niet: *de al* of *de alle wereld*, waerin het zelfs van zijn synon. *geheel*, dat er overigens in alles gelijk meê staet, volkomen verschilt. Men kan het even als andere adject. achteraan, na het door 't lidw. bepaelde subst., plaetsen: *de wereld al* of *alle*, uit welk voorb. men tevens opmerken kan, dat ik *alle* niet *al* volstrekt gelijk stel overal waer 't artik. of pronom. er niet bijkomt. Grimm gaet op het spoor van Lachmann, nog veel verder, Gramm. IV, bl. 503, met een « verkürzte *alle* » zelfs zonder voorn. of art. aen te nemen. De plaets die hij uit Maerl. I, bl. 13, aenhaelt:

Hi was deerste *in alle lant*,...
die veste stichte en roof,

bewijst niets, niet alleen omdat *in* daer niet noodzakelijk den dativ. vereischt (en *lant* staet toch ook niet in dativo), maer nog omdat *alle lant* hier voor een plur. geldt, en dat de onverbuigbaerheid van 't subst. die van 't adj. medebrengt. Zijn tweede voorb. zou beter gekozen zijn, ten ware vs. 3030 van Reinaert vermoedelijk bedorven ware en, voor *alle*, *sin* moest gelezen worden. De schrijver van Rein. kan in vier regels geen driemaal *alle* geplaatst hebben, zoo als het daer staet, en, dewijl Willems stilzwijgt, ware het der moeyte weerd te zien wat het Brusselsch hs. op die plaets heeft. Het voorb. dat wij bij Geraert hebben: *boven alle sin*, zou meer bewijzen, en ik zou er nog andere weten bij te brengen; maer welk is het adject., dat niet hier of daer, door de onachtzaamheid der afschrijvers zijne slot-*n* verloren hebbe? Daer was *alle* zoo veel te meer aen blootgesteld, doordien het in de meeste gevallen wezentlijk onverbogen blijven kon; en van die fout spreek ik zelfs den anderszins zoo oplettenden vervaerdiger van mijn hs. niet vrij. Voor het overige heeft Grimm de onverbuigbaerheid van *al* en *alle* zoowel in ons Ouddietsch als in 't Middhd. en Oudhd. door menigvuldige bewijzen aengetoond. Z., behalve de boven a. pl., bladz. 472, 476, 484, enz. Vglk. nog beneden r. 1442: *met al der cracht*, maer r. 1393: *van allen scoenheiden*, en zoo bij Maerl., Sp. Hist. III, bl. 208: *voor hem allen*, dat. plur. en bij v. Heelu, vs. 4420: *in allen tide*; doch alweêr van den anderen kant vs. 7169:

Diere en keerde maer viere
weder gheheel van alle dien,

d. i., van honderd en tien ridders keerden er maer vier ongewetst weder, dat. plur. — Indien dit zoo is, en men mag er niet aen twifelen zonder de gansche oudheid tegen te spreken, dan zal er wel geen ander beslissing mogelijk zijn, dan dat *al* en *alle* beiden even onverbuigbaer kunnen blijven, zoo wel vóór als na het subst., wanneer er een artikel of pronom bij uitgedrukt is. Waer het artik. weggelaten is, kan *al* geen plaats vinden, en *alle* moet, in onze tael, verbogen worden. Men kan dus hier, op aanleiding van het opschr., *alle* tot *Scripturen* betrekken of, verkiest men het, tot *den sin*. Dit zeg ik er echter nog bij, dat, in alle geval, de welluidendheid de onderdrukking der *n*, in *allen*, zou vereischt hebben;

van der *Scripturen* allen den *sin*

zou bij Geraert niet doorgegaen zijn.

1308. Lees, gelijk er in 't hs. staet: *eñ alle die donker q.*, waer de herhaling van *alle* niet zonder nadruk is.

1309. *verworren*, d. i. *verwerd* of *verward*, part. van *verwerren*. — *ontbant*, d. i. *verklaerde*, maer stelt beter de kwestien als op te lossen knoopen (nodi) voor. Maerl., Sp. H., B. I, C. 28, vs. 78, zegt-insgelijks doch minder gelukkig:

omme tontbindene die *Scripture*.

Vglk. r. 1319. en het IIe B. van Wapene Martijn, coupl. 4, vs. 13:

Nu vrach, ic sal *on(t)benden*;

en zoo misschien vijftien malen in die en de andere tweespraken.

1313. *so deed sijt alte node*, d. i. *zij deed het zeer tegen haren dank*. — *so* antwoordt hier op niets dat voorgaet, maer op 't geen in *nochtan* opgesloten ligt. Het is eene ellipsis die, aangevuld, heten zou: Het was nogtans zoo (met haer gesteld) dat zij het noode deed, of zonder ellipsis, ■■■ alleen met de woorden op te lossen: *noch dan* (wanneer namelijk hare vrienden het van haer verzochten) *zoo* (zelfs in dat geval) *deed zij 't node*. Vglk. r. 1418.

1314—1321. Deze geheele moralisatie behoort alweêr Geraert alleen toe. — *bloede*, d. i. *bloøde*, *schroomvallig*. — *selen... sijn*, d. i. *moeten sijn*, of, dewijl er *natuerlec* bijkomt, *sijn*. Z. Gloss. *selen* (zullen).

1315—16. *boude*, d. i. *stoute*, *onbeschaemde maegden*. *Boude* is ook

een adv. dat *seffens*, *dadelijk*, beteekent, Hgd. bald. — *bleven staende*, d. i. *standvastig in de deugd gebleven*.. Voor de constr., z. r. 94 en 1750. — *sijn*, d. i., *si en*; vglk. r. 836. — *sijn moesten sneven*, letterlijk: *zoo, dat ze niet moesten vallen*, d. i. *of zij moesten vallen, zij vielen*; want *sneven* is *vallen*, gelijk het lat. *cadere* en het fr. *tomber*, die insgelijks overdragtelijk voor *sterven* gebruikt worden. De tegenstelling laet hier omtrent den zin geen twijfel over. Vglk. de Aent. van de HH. Siegenb. en Clarisse, Heim. d. H., bl. 456—57. Wat de constr. betreft, die van eene zoo bevallige eenvoudigheid en beknoptheid is, dat onze met *of en zoo... of aen-eengeknootte* phrasen er zeer ellendig bij afsteken, daer vindt men overal voorbb. van. Ik stel er hier een paer bij uit. Maerl. Sp. H., II, bl. 285, vs. 90—93:

Dese nacht en liet mi geroen, (d. i. rusten)
in moeste doen so sware sonde,
 dat (d. i. dat het) geen Kerstijn gehoren conde;

de zin is: *deze nacht liet mij niet rusten*, of ik moest *doen*, d. i. *zonder te doen*, of *zoo ik niet deed*; het geen te zeggen is: *ik deed dezen nacht*, enz.; en bl. 288, vs. 70—73:

Want en (*het en*) mochte niet gescien,
 dat soes hare onthouden mochte,
hare nontfarmde en af dochte, (l. drochde, droogde)
 die hare lijf dor hare nien sparen;

d. i. *of haer ontfarmde en zij droogde af*, enz.; vglk. aldaer vs. 51: *droghedem*. — *Dochte* zou anders ook *doogde*, zij leed er van (pige-bat), ja *afdochte*, van *afdenken*, afkeurde (improbabat) kunnen wezen. — Een laetste voorb. uit het Lev. v. S. Lutgard., B. I, c. 20:

en (si) begaen met tastene dan,
 datd nyman nyet wel ontsculdegen ■ can,
 ■ (d. i. *het en*) si veel arger dan de daet;
 nochtan geest een en dander quaet.

De zin is: of het onschuldigen daarvan zou veel erger zijn dan de daed zelve. En zoo honderd en honderd mael. Vglk. r. 1220.

1318. *quam daer toe*, d. i. *begaf zich daer toe*, *liet zich daer toe bewilligen en overhalen*, of, gelijk r. 1313, *deed het*. Ik meen te mogen aanmerken dat de zegging: *tot iets komen*, zonder negatie of een woord dat aen zeker wijgering doet denken, als *noode*, *eindeljk*; enz. nauwelijks kan gebruikt worden. Iets dat *juist* het

zelfde zij heeft men in 't Lat. of in 't Fr., en welligt in meer later talen, niet.

1320. *haer dies onderwant*, d. i. *zich dit* (het verklaren der S.) *onderwond*, *dit ondernam*. Daer ligt in 't woord eene beteek. van stoutheid en verwaendheid opgesloten. Vglk. Lek. Sp. III, cap. 10, vs. 171, waer het onder de voorschriften ter opvoeding van kinderen heet, en wel zonder pronomen (z. Huyd., Proeve, I, bl. 345):

Niet vele *sprekens onderwinden*,
daer si niene legghen, niene vinden;

en in 't B. v. d. Houte, waer God tot David van 't bouwen des tempels zegt, vs. 536:

Onderwin des u niet te doens:
het sal gescien bi Salomoene.

— *dies* is de genit. dien ik reeds op meer plaetsen *partitivus* genoemd heb; hij kan bij alle wkw. staen, waer men slechts een deel van het voorwerp of minder het voorwerp op zich zelf, dan een adjunctum, b. v. de handeling, beschouwt, die omtrent het voorwerp plaets heeft of gedacht wordt. Zulke genitivi zijn nu nog ons *zulks*, *iets*, *niets*, *anders*, enz. Hier, bij Geraert, is *dies* zoo veel als *iet van dit*; men vervange het door *zulks* of *desgelijks* en dan zal 't wezen: *iet van zulke* of *van dier gelijke dingen*, zoo *iets*. Deze genitivi onderstellen altijd een' accus., die in het algemeen door *iet* kan verbeeld worden. Ik heb dit reeds elders gezegd, doch ik herhael het hier nog eens, ter gelegenheid van eene al te onvoldoende aent., waer mij het Gloss. op de Heim. d. Heim., bij het woord *onderwinden*, naer verzonden heeft. Ook had de noot (†), onder bl. 177, in de stad, waer D. Heinsius zijne aenteekk. op Ovidius uitgaf, nooyt mogen geschreven worden.

1321. *proper*, d. i. *eigen*. Dit bastaardwoord komt ook bij die schrijvers voor, welke overigens alle dergelijke termen het meeste gemijd hebben. In de beteek. van *zuiver*, *net*, alsmede van *wel geschikt*, die van de eerste afgeleid is, is het nog veel gemeender. De uitgang bovendien volgt de analogie van onze tael; men zou dus kunnen vragen of het wel als een eigentlijke bastaardterm moet beschouwd worden. Ook in 't Middeleeuwsch Latijn had *proprius*, voor *suus*, eene al te ruime plaets ingenomen.

1322. *der papen*. De genit. hangt af van *proper*; wij zouden aen

den *papen* in dativo geen' aenstoot vinden. Geraert volgt de gewoone latijnsche constr. — *der papen* vervangt hier *der clerke, clericorum*, dat in 't Lat. staet, al worden *clerke, priestere* en *papen* r. 1323—26 onderscheiden. *Klerken* waren allen die de kruin droegen of in de orders waren; *priesters* die tot priester gewijd zijnde; misse doen en andere kerkdiensten verrigten mogten; ook droegen de bestuurders van parochien, die wij nu pastoors noemen, gewoonlijk dien naem, zoo als blijkt uit r. 210, 363, 367, 373, 379, 438, 1547, 1552; de naem van *paep* verschilt van dien van *priester* slechts daer in, dat deze meer den staet, het beroep en de bediening, gene voornamelijk de weerdigheid en het gezag uitdrukt. Alle *paep* was *priester*, maer alle *priester* was niet *paep*; *pastoors*, anders ook *persoonen* (*persona de Hasselt*, enz.) genoemd, en *bisschoppen*, waren tevens *priesters*, omdat zij gewijd waren, en *papen*, omdat zij in aenzien stonden en gezag hadden. Reg. 1843, staet *paep* eenvoudig tegen *klerk* over, gelijk bij Maerl. Sp. H. II, bl. 284 :

Daer die *papen* en tie *clerke*
mettine songhen.

Hier onderscheidt Geraert de *priesters* en de *papen* van de *klerken* door het woord *sunderlinghe* r. 1323; soms is er geen verschil. Die meer hier over weten wil zie, behalve Huyd. op Stoke, III, bl. 446—48 (die nogtans omtrent den oorsprong van 't woord *klerk* geen gehoor verdient), Clignett, Voorr. op Maerl. Sp. H, bl. XV en vlgde., en vooral Du Cange onder de woorden *clericus, presbyter, sacerdos, papa*, enz. — *sijs*, d. i. *zij des of*, gelijk r. 1320, *dies*. — *hare reflexief*, voor *zich*.

1323. *ten nausten*, dat. plur. als adv.; z. r. 197; het beteekent hier *nauwelijks* en behoort tot *niet*; *nauwelijks niet*, bijna *niet*. Men kan het ontleeden: *töt den nausten grenzen*, zoo dat het aen niet raekte, *schier niet*; maer *schier* (*gaue*) is van den tijd, en *tēn nausten* van de plaets ontleend. De zin van *volstrekt niet* zou selvaug zijn met de daed zelve, daer zij het immers hier deed. — *doe* staet voor *dan*, *alsdan*, gelijk wij het te voren, r. 1264, voor *als* gebezigd zagen. Bij Stoke, B. VII, r. 8, staet integendeel *dan* voor *doe* (*toen*).

1324. Het comma na *want* kon wegblijven. — *en hoerde*, d. i. *het en hoerde*; andere oude stukken zetten daervoor *hen*. Zie, om niet verder te gaen, Huyd. op St., I, 71; II, 276, enz. Vglk. r. 123.

1325. *erese*, d. i. *eerde zij* (hs. *eresse*). Vglk. r. 1306.

1326. *voer alle dinghe*, d. i., *boven alle dingen*. Vglk. Maerl. Sp. H. III, bl. 208.

1328. *die si te Gode wert hadde*, d. i., *die zij tot of jegens God had*, *God toedroeg*. De verbinding van *wert* met een' eigennaem, hier met *God*, is in 't later gebruik niet gebleven. Z. Gloss.

1329. *nochtan dat si haer deden*, letterlijk : *zel/s dan wanneer of terwyl*, enz., in 't Fr., *même alors que*, Lat. *tum quoque quum*. Nu zouden wij zeggen : *zij deden haer nogtans*, maer de oude, meer conjunctive constr., leeft nog voort te St. Truiden. Over *nochtan*, z. r. 1313 en Bild. N. Versch., IV, bl. 171 en elders, doch alleen om uit zijne bewijzen eene betere conclusie te trekken dan hij deed. — *dat*, in verhouding met een woord dat den tijd uitdrukt, z. r. 1303. Men kan het echter hier ook anders uitleggen, als voorstellend en bevestigend : *nochtans* IS HET WAER, of STOND HET *met haer* zoo, *dat zij*, enz. Vglk. de aent. onder r. 121, bl. 69 en Grimm. IV, bl. 445. — *si deden haer weder*, d. i. *terug*; *weder* behoort tot *deden*; *wederdoen*, d. i., *terruggeven*, *vergelden*, enz. Bij Maerl. Sp. H., II, bl. 285, vs. 99, staet op de zelfde wijze *weder nijgen*, d. i., *tegroeten*, fr. *rendre la révérence* :

Soe (*Maria*) dede di een ghenadich teken,
want haer beelde neech di weder,
daer du laghes ter erden neder..

1330. *op en neder*, z. Gloss. en vglk. r. 1290.

1332. *sundelec werke*; Het woord *zondelijk* is uit onze woordenboeken verbannen, zonder dat er iets in de plaats gesteld zij; zulke boeken dienen dan alleen om de tael te verarmen! — *werk*, pl. *werke*, voor *daed*, *daden*, was bij de Ouden de gewoone uitdruk., die in onze *goede werken*, d. i. in de kerkelijke tael, nog overgebleven is. Het verschil tusschen *zonden* en *zondelijke werken* bepale ieder gelijk hij het verstaet. Vglk. r. 1338.

1333. *manese*, d. i. *maende zij*, vglk. 1325. — *heimeleke*, niet alleen ons in 't geheim, in stilte, maer ook *vertrouwelijk*, *vriendelijk*. Z. Gloss. — In den vlgdn. r. neem ik *eersameleke* voor een adv.; zoo iemand het liever als adj. met *reverencien* verbinden wil, dit staet hem vrij. Ik wil zeggen dat de uitgang op ■ het niet belet.

1335. *alle gadre*, z. behalve mijne aent. onder r. 9, Ten Kate, Aenleid. II, bl. 184 en Bild. Verkl. Geslachtl. I, bl. 214.

1337—39. *daer omme, ... dat ... nien worde bl.*, d. i. opdat de naem Gods niet gelasterd en zou worden; want worde staet gelijk met ons werde of wierde. — *nien*, z. r. 55. — *blasfemeert* voor *geblasf.*, doch men herinnere zich tevens het Hoogd. gebruik omtrent zulke wkw. — overmits *haer quade werke* heet hier in 't Lat. *per excessus suos*.

1341—42. Deze vermaning hebben wij alweer aen den ijver van Geraert te danken. — *bispel* is *voorbeeld*; *bispel aen iets nemen*, is *zich aen iets spiegelen*, tot *voorbeeld nemen*. Het staet in vele deelen gelijk met het Lat. *exemplum*. De verhalen (*contes*) en zeker sproken werden ook *bispelen*, later *exempelkens*, genoemd. Rein., vs. 181 :

ende hets een oud *bispel* :

viant's mont seït selden wel;

welke twee verzen zich ook in mijn fragm. van Malagijs bevinden :

want men seït in een *bispel*, enz.

Het zelfde woord moet ook aen Died. v. Assenede teruggegeven worden, Flor. en Bl., vs. 64 :

Die men seït en teltet vele

in aventuren en *bispele*,

waer thans kwalijk *ende in spele* gelezen wordt. — *riddre*, *knapen*; De edelen waren *knapen*, *schildknappen* (*écuyers*) zoo lang als zij niet *ridders* geslagen waren. Als *knapen* konden zij slechts *jonkheeren* geheten worden; de *ridders* alleen kregen den naem van *Heer*, die echter zekere *heeredij* en bezittingen onderstelde: *de Heer v. Arkele*, *van Baren*, enz. Z. Huyd. op M. St. III, bl. 358—59, en Fr. Burman's Nieuwe Aenmerk., Bl. 260—61. alsmede mijne aent. op r. 62.

1343. Opschr. *geecrd*, hs.: *ge eerd* (sic). — *Van den Greve*; *Graef*, *Grave* (r. 1353), *Greve*, enkel dialekt-verschil, zelfs in nominat.; hier is 't de dativus. — *wide*, nu *wijd*, voor zoo veel de geschreven tael dat woord, welk eertijds van een zoo uitgestrekt gebruik was, nog niet geheel vergeten heeft. In de beteekenis van *los*, *hol*, *ruim* wordt het minder gemijd. Het hangt te zamen met het Lat. *viduus*. Het staet hier als adv. *Verre en wide* is zoo veel als *overal*. Vglk. v. Heelu, vs. 6528, waer van een' ridder gezeid wordt dat hij

Die beste was van dietscer tonghen

die(n) men vant te dien tide

int roemsce rike *verre en wide*.

Zie nog aldaer vs. 6892. — *vloech*, impf. van *vlieghe*n. — *fame*, bast.-w., voor *vermaerdheid*. *Haer fame vloog*, schijnt eene herinnering aen Virg. of Ovid.; Cantipr. drukt zich niet zoo dichterlijk uit.

1344. *gebreid*, d. i. *uitgebreid*, wortel: *breed*. — *heilighe name*, dat *name* in de oude *tael* meestal *vrouw*. was, is bekend.

1345. *Overmits*, z. Gloss. — *mere*, d. i. *mare*, eenerlei met *fame*. Hier is't subst., elders *adject.*, als in *Reinaert*, vs. 238 :

Al ne makedent si niet *mare*,

d. i. *ruchtbaer*; en vs. 294 : *een hane wide mare*, d. i. *wijd vermaerd*, enz.

1346. *die groet van haer vloech*, is eene merkwaardige constr., omdat het attributief gedachte *groet* er *prædicatief* in voorgedragen wordt. Reg. 1399, waer Geraert nogmaels zoo schijnt te spreken :

nadien dat ghine so scone kint,

is *schone* een waer *prædikaet* : nadien gij kent dat hij zoo schoon is. Reg. 1292, merkten wij reeds iets dergelijks op. Wat Grimm, IV, bl. 495, op het voorb. : *Liebe machet schæne wip*, aenteekent, dat het zoo wel : *Liebe macht schæne weiber*, als : *Liebe macht die weiber schæn*, beteekenen kan, behoort tot deze plaats niet, maer dit en nog enkele bijzonderheden uitgenomen, verdient de geheele §. B. *Mhd. prædicative adjectiva*, bl. 492, en al wat volgt, tot bl. 507, hier in aanmerking genomen te worden. Over onze oude *tael* zegt hij in 't bijzonder, bl. 503. f. « *Prædicatives* adj. wird im « *rectus* nie flectiert, auch nicht im pl. : die voete waren hem so « *sêr* (*seer*), Rein. 754. der *oblique casus* schwankt; in folgender « *stelle* steht ein adj. ohne, das andere mit flexion, da man schwer- « *lich* ein adv. annehmen darf : (*Reinaert*) hadde geslegghen sine « *pade crom* ende *menechtroude*, Rein. 505. » Deze laatste plaats steunt volkomen overeen met :

de sanc, die(n) men van hare
te voren hoerde *suet* en *clarc*,

bij Geraert, r. 1292; maer de regel van Grimm, omtrent den onverbuigbaren *nominat.* of *rectus*, schoon door *groet* op deze plaats bevestigd, wordt door menige voorbb. tegengesproken. Zie alleen bij onzen Schrijver r. 522 :

De godleke fonteine,
die *sucte*, *surer* es en *reino*;

reg. 1284 : *want hi (de sanc) was suete en goet ter coere*, enz. Voor 't meerv. verwijs ik slechts naer r. 346 : *haer maegdelec borste, die droghe waren*. Dit alleen is waer, dat de prædicative adj. meer gewoonelijk onverbogen blijven. — Om tot Geraert terug te keeren, hij heeft hier ter plaetse twee voorstellen : *die groet was*, en : *die hier en dere vloech*, tot ééne zamengetrokken. Dergelijke constr. zijn voor 't overige in 't Lat. zeer gemeen : *Senatus aderat frequens; montem, qui plurimus urbi Imminet*, enz. enz. Dikwijls kan men zeggen, dat het adj. in plaets van 't adv. staet : *exsultat ferox* voor *ferociter*. — *hier en dere*, d. i. *hier en daer*, elders *harentare*. Z. Gloss. op Rein.

1347. *Al te groot vri edel man*, zóó naer 't hs.; ieder woord schijnt dus nog zijne eigene beteek. te bewaren.

1348. *Loedwic*, r. 1372, *Lodwic*, r. 1427, *Lodewis*, — *gewan* d. i. *won*, *kreeg*, impf. van *gewinnen*.

. . . . . (ni) *gewan*
minne toet hare (*sic hs.*) *en genade*;

zoo spraken de Ouden bij voorkeur; wij zouden eerder zeggen, dat zij *zijne liefde en genade won*, d. i. *verwierf*, want nu besluit het woord in zich eene gedachte van afhankelijkheid of minderheid, van eene zwarigheid die moet overiconnen worden. — *genade*, eigenlijk *toenadering*, vandaer, de *goedheid* en *gunst* die zich tot iemand *neigt*, *genegenheid*, *bermhertigheid*, enz. Graff, Sprachsch., II, bl. 1024—25, twijfelt of het met *na*, Hoogd. *nahe* (*prope*), iets gemeen hebbe. Het woord was bij de Ouden van een groot gebruik bij het bidden en verzoeken : *op genade*, *door genade*, enz.

1350. *sere* behoort tot *leefde*, dat hier de beteek. heeft van *rigtte zijn leven in*, *handelde*, of liever het behoort tot het geheel : *leefde met haren rade*, waerdoor *met haren rade* zelf de kracht van een adv. of van een adj. bekomt, dat aen 't verbum of aen 't subjectum vastkleeft, b. v. *gehoorzaem*. — *met* (dat ook *bi* of *dor*, *door*, zijn kon) is *naer*, *volgens*, enz.

1350. Daer de Limburgers geen *met* kennen, en bestendig *bij* daervoor zeggen, is bij hen de uitdruk. *tegen iemand spreken* uitsluitelijk gevestigd. Vglk. r. 1354 en 252; *Minnenloep*, Gloss., enz.

1351. *beid* of *beide*, z. Gloss. — *heimeleke* is hier *in 't geheim*,

in 't bijzonder; z. Gloss. — oppenbare, z. r. 1203 het eind van de aent.

1353. Hyperbaton; z. r. 511.

1354—55. Over *stont schegen haer op*, d. i. voor haer (*illi assur-gebat*), z. vier regels hooger. Daer dit eene ongemeen groote eerbetuiging van wege zulk een' man was, heeft Geraert zich niet kunnen weêrhouden, of hij moest zijne verwondering door een: *dies plach hi*, d. i. *ja, dat was hij gewoon te doen, dat liet hij nimmer na*, uitdrukken. De herhaling van de conj. *en* (polysyndeton) in 't volgende bevordert nog het nadrukkelijke daarvan.

1355. *quam haer tontmoete*, d. i. *te ontmoete, te gemoet*, trad haer tegen of ontegen. Limborch, V, vs. 367 heeft men in dien zin *ten ghemoete*, terwijl in den naestvolg. regel *ontmoet* voor *strijd*, fr. *rencontre*, *choc*, staet :

Met ontplokenen banieren
reden si hem *ten ghemoete*;
dat ontmoet was onsoete,
daer was ghestreden harde sere.

van den anderen kant vindt men, even zoowel in Limborch als bij Maerlant en elders, niet zelden ook *ghemoet* in die beteek., en zelfs een *ghemoet doen*, voor 't geen de Franschen niet *faire*, maer *avoir une rencontre avec qq.* zouden noemen. Z. het Gloss. op Limb. Beide woorden hadden dus eenerlei dubbel beteek. — Ten Kate, Aenl., II, bl. 298, bekent niet te weten waer die woorden « thuis te brengen », 't ware zij ontleend zijn geweest van *MOETE*, *otium*, » enz. Ik waag het de gissing te uiten dat *ontmoeten* en het oude *ghemoeten*, met hunne twee straks genoemde substantiva, van het Oudhd. *mûzôn*, Oudnederd. *mûtôn*, *veranderen* of *verwisselen* beteekende, afstammen. Nog andere woorden hebben de Oudhd. *û* bij ons tegen oeverruild, en de begrippen van *gaen*, *zich bewegen*, *veranderen*, liggen elkander nabij. Wat *moete* betreft in de beteek. van *ledigen tijd*, daer spijt het mij dat ik niet eens aen gedacht heb, toen ik onder r. 781 (bl. 230-31) hetzelfde door *moeYTE*, zoo veel als in 't Fr. *empressment*, verklaarde. *Met goeder moeten* in de plaatsen uit den Lek. Sp. en uit Maerl. bijgebracht, is op *zijn gemak*, *langzaam* en dus mede *zachtjes*, en *met zorg*. Ten Kate, t. a. pl., noemt het « eene brabantische spreekwijze. » *Goeds moeds*, Limburgsch, is *gerustelijk*.

1356. *boet haer groete*, d. i. *bood haer zijnen groet*. Het woord *groet*, dat nu bij ons alleen mannelijk is, gelijk het mede in 't Oudhd. was

(: *grôz*, eigenlijk *aenspraak*, *beroeping*, *beweging*, *aenporring*, enz., Graff, Sprachsch. IV, bl. 337 vlg.) en thans in 't later Hoogd. nog is, was in ons Ouddietsch vrouwelijk, meestal *grôte* geschreven. Leek. Sp., II, c. 6, vs. 60 :

Wat *dese groete* wesen mochte.

Acht verzen hooger staet daer nog betrekkelijk het *Aet* door den engel tot Maria gesproken :

dat is thoohste woort van groeten,

waer men het echter als een wkw. (gerund. *salutandi*) zou kunnen beschouwen, omdat de verbuiging bij Maerl. sterk is, Sp. Hist. II, bl. 63 :

Of van des ingels upsene soete (*het zoet-aengzicht*)
of om der sonderlinger(e) *groete*.

Men merke verder de formula : *iemand groete bieden*, zonder lidw.

1358. *daer hi Gode verloernde mede*, d. i. *waermede hij God vergramde*; de twee vlgde. regels, waarvan de maet zoo treffend geslagen is, zijn er de ontwikkeling van. — In v. Heelu vind ik de zonderlinge zeggung *iemand toornen op iemand* vs. 1384—86 :

Dat torende den Hertoghe Jan
op Pirse alsoe *serc*, enz.

1360. *sijn knecht*, d. i. *zijne dienaers*, in plur. Z. r. 260.

1361. *daer af so doeghde de Gods geminde*, d. i. *daer van of daer over leed, bedroefde zij zich*. Over so vglk. Maerl. Sp. Hist. II, bl. 286, vs. 21 :

Hoe menech man, wel geboren
en edel, so gaet hier laburen!

Met eene onkenning ter zelfder pl., vs. 7

en al en constighene clergie,
daer omme *sonc* liet hijs *niet*;

en met eene ondervraging nog aldaer, bl. 285, vs. 89 :

wat dogheden so *soudic* doen?

Men ziet dat er om voorbb. niet verre te zoeken is. Op sommige plaatsen heeft het de kracht van ons *dan* (Fr. *done*), *nogtans*, *toen*. Vglk. r. 1768. — *de Gods geminde* substantivè.

1362. *rechts*, z. r. 614. — *als een moeder*, enz., vgl. r. 982.

1363. *te heme*, oude dativus van *hij* : tot hem. — *al daer*, d. i.

oerul waer hij was; *in sinen paleise*, dat volgt, moet verstaen worden als of er stond: *sels in sinen paleise*, met emphasis. De dativus kan zich door het naestvoorgaende: *al daer hi was*, laten uitleggen, zonder dat het van *ginc* afhange. Men zou ook het comma achter *was* kunnen weglaten, waerdoor echter een deel van den nadruk zou verloren gaen. — Het *paleis*, van 's Graven wooning (*kasteel*, *slot*, *burgt*) gezeid, verdient opgemerkt te worden. — Bij Cantipr. insgelijks *palatio*.

1364. *en daer las si heme sijn lesse*, heeft niet noodig verklaard te worden; maer ik twijfel of men wel ergens een treffender voorbeeld van ernstige eenvoudigheid en *naïveteit* vinden zal; het schijnt als of men de hand en den opgeheven vinger van de vermanende nog bewegen zag. — *las* is hier, naer den zin, *las voor* (*voorlezen*, *voorspellen*, ook *voorhouden*), maer, spraakkundig beschouwd, welligt voor een oud impf. van *leeren* te houden, daer oorspronkelijk *leeren* en *lezen* eenerlei waren. Vglk. *keur*, *keus*; *ik verloor*, *ik verloos*; *ik waer*, *ik was*, enz.: Velthem, IV, 42, 1: *daer ic af las*, d. i. *zeide*, *sprak*, en zoo meermaels. Ook Maerl. Sp. Hist., III, bl. 273:

Alse Augustijn dus Bisscop was,
disputeerdi *en las*
jeghen alle die ongheloren,
en bleefs oec hem allen boven.

Een weinig te voren, bl. 270, heeft men ook *lesen* voor *bidden*, gelijk men het nog in Brabant hoort:

En emmer ghinc soe *wenen en lesen*
dor den sone up (*l. bi?*) onsen Here.

— *om sijn bate*, d. i. *voor zijn goed*, *tot zijn voordeel*. Geraert schijnt hare vrijmoedigheid als te willen verschoonen. — Over *bate* (*nut*, *voordeel*) ware, na prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 152, 183 en 297, nog wel iets aen te teekenen, maer mijn werk loopt reeds zoo zeer uiteen! Men zal het goed vinden.

1365. *met moederleker toeverlate*. Voor *toeverlaet* vindt men nergens eene andere beteek. aangewezen dan *toetlugt*, die nogtans hier volstrekt niet past, en, ik moet het wel zeggen, de oorspronkelijke beteek. van 't woord niet zijn kan. *Toeverlaet* is *betrouwen*, *zekerheid*, in den zin van het Hoogd. *zuverlässigkeit*, naer het adj. *zuterlässig* (want het onverlengde subst. hebben de Duitschers niet); of liever in den zin van *zuversicht*, als in de Epistt. obscur. Viror., Ein klägliche Klag, enz. in den aenvang: *Zu dir stat alle*

unser Zuversicht, unser Hoffnung und Zuflucht, enz. Dit beteekent het ook hier bij Geraert : *met moederlijk vertrouwen*. De beteek. van *toerlugt* is van gene afgeleid als een *effectus pro causa*. Vglk. Flor. en Bl., vs. 3073 :

Dit is mijn troost, *mijn toeverlaet*,
aen heme leghet al mijn raet.

Maerl., Sp. Hist., III, bl. 267, vs. 79 :

eñ siet omme, eñ nemet ware,
waer haer sone, *haer toeverlaet*,
in de selve regle staet.

In den Lek. Sp., B. III, c. 3, vs. 579, nog duidelijker :

En hebt niet te groot *toeverlaet*
op u goet leven, dats-mijn raet;
en meshoopt ooc in gheene tijt, enz.

met de var. *verlaet* in hs. L. en H. De brabbeltael in de nog eens door Willems geïnterpoleerde verzen van den omwerker van Reinaert, vs. 5142 :

Ende brengen [si] hem tetene meerre baet;
dan crijcht sijn broeder [daer] af toeverlaet,

kan ik mij de moeyte niet geven, ernstig te onderzoeken. Ik verwittig alleen, dat daer wel *verlaet*, maer geen *toeverlaet*, althans niet als één woord, kan plaets vinden; en dat het ingeschoven *daer* onder het voorg. *dan* schuilt. Bij Geraert hebben wij het woord nog tweemaal, reg. 1772, waer het den zelfden zin heeft als hier: Kristina spreekt Beatris toe :

Met enen sturen geeste eñ met
groten *toeverlate*,

d. i. *met veel vertrouwen en vrijheid*; in 't Fr. *abandon*; en r. 637 :
(God) *die den armen*

es ter noet een *toeverlaet*;

waer men het door *toerlugt*, fr. *recours*, *refuge*, vertolken mag. — Nu blijft hier nog eene vraag te beslissen over, die om het op zijn Ouds te zeggen, *alte donker eñ pinelec es*. Uit de voorbb. hier aengehaeld blijkt dat *toeverlaet* neutr., althans geen femin. is, en r. 1366 hier boven : *met moederleker toeverlate* schijnt het vrouw. geslacht onverkenbaer. Niets ware gemakkelijker dan het als eene schrijfteil te behandelen en, met de *r* in *n* te veranderen, *moederleken* te schrijven. Maer ik acht dergelijke verbeteringen, in zulk een hs.

als het onze is, zeer gevaerlijk, en hoe beter kennis ik er mede krijg, hoe meer ik daer van afgeschrikt word. Voor een' waerlijk vrouwelijken uitgang kan ik het nogtans niet nemen; en om er een' onverbogen comparativus in te zien, zou de beteekenis van 't woord *moederlijk* daer een weinig meer, dunkt mij, moeten in meêwerken. Anders zou de onverbuigbaerheid, die bij de adj. op *-lec* (*-lijk*) zoo gemeen is (vglk. r. 330), even eens derzelver comparatief-vormen kunnen te beurt allen. Van den anderen kant verraedt zich bij onzen Schrijver nog elders zeker onbehoedzaamheid tegen den geheimen invloed der *r*, die de voorgestelde verbetering mogt doen verschoonen; z. behalve r. 644, ook r. 1430, *der ridder*, voor *de ridder*; 1433, *berruerde* voor *beruerde*; 1536, *dagherraet*, voor *dagheraet* en, wat met deze plaats eenerlei is, 1598, *sal werder*, voor *werden*. Hier heeft men insgelijks de aantrekking van *er* in *moeder* en in *toeverlate*, en r. 28 zagen wij er nog een ander voorbeeld van. In 't Lev. v. St. Lutgardis, II, 41 :

Wat nuwer wonder gescied daer dan,

is iet gansch anders, waerover men de Gramm. van Grimm kan naslaen, IV, hl. 737, enz.

1367. *sine*, d. i. *si hem*. — *te male*, r. 1368, is volkomentlijk.

1369. *genoech dede*, d. i. *voldede*, *voldoening gaf*, *boette*. Vglk. Leek. Sp., Prol. voor de Tafel van 't IIIe B., vs. 7 :

Wat men minnen sal eñ haten,
wat men doen sal ende laten,
hoe dat men *genoech doen* sal
Gode eñ den mensche over al.

Hier echter is het eerder *niet* misdoen. Vglk. *satisfacere* en *satisdare* in 't Lat.

1370. *na Kerstinen raet*, d. i. *naer haren raed*, want Kerstina is nog altijd het subjectum van het heerschend wkw. Vglk. r. 423.

1371. opschr. *Hoe dat*, enz. letterlijk naer 't Lat. : *Quomodo excitantia verba habuit*, in plaats van : *Hoe wekkende woerde dat si hadde*.

1372. *datte*, bij Geraert ongewoone vorm voor *dat de*; maer toch *opten*, in den vlg. regel.

1373. *ende* alweer zigbbaer uit hoofde van de maet. In 't hs. staet *eñde* (sic), maer men ziet dat de hand zich midden in 't trekken van 't schreefje terughield en het niet *voltrok*. — *leende*, d. i. *leunde*,

volgens Kil. ook *leynde* (*leinde*), waarschijnlijk op een kussen of rustbedde of wat Kiliaen een *leenestoel*, *lenstoel* noemt (schoon dit nu bij ons een *armstoel* of *fauteuil* zij), zoo wij namelijk de vertaling van onzen Schrijver volgen : *lach ende leende opten kerchof*; maer het Latijn : *Cum... acclinis in atrio jaceret ecclesiae*, schijnt het *portael* van de kerk te beteekenen, gelijk dan Ouwerex het ook overzet, en zoo zouden de woorden ook een zeker gemakkelijk *knielen* of *op de knijen liggen* kunnen aanduiden, hetgeen beter past met r. 1379, waer zij haer hoofd bij 's Graven hoofd legt. Zoo dit *leggen* van 't hoofd dan eenige zwaarigheid in heeft, die neemt het Lat. alweër weg : *illa superveniens clam capiti comitis imminabat*; zij naderde in stilte en boog of bukte zich alleenelijk over zijn hoofd; en daer zij te gelijk haer handen en oogen ten hemel ophief, schijnt dit de eenige uitlegging die alle omstandigheden overeen brengt. — Hij, de Graef, *lag en leunde* (vglk. r. 764), zijne ridders *stonden* rond hem, hem opwachgend.... bij Geraert, die nimmer vergeet dat hij dichter is..... doch niet zoo *regtop* in 't Latijn. Daer leest men, na de woorden die ik boven overschreef, alleen nog : *multo stipatus milite*, wat Geraert tot hier verschoven heeft. en versiert; want verder staet er niets meer dan : *Quod milites audientes, dicebant*, enz. Ziedaer de ridders die hem vergezellen, maer al het schilderachtige en grootsch pralende is van den Dichter. Ik heb mij meer dan eens gevraagd of hieruit niets omtrent den ouderdom van het gedicht zou te besluiten zijn? Zoo een lezer zich de zelfde vraag voorstelt, hij moge ze beantwoorden! *als pleghen om heren te donne*, enz. verdient gewis onder dit opzigt overwogen te worden.

1374. *verweende*, d. i. *fiere*, *prachtige*. Z. Gloss. op Limburch waer nog twee plaetsen (Reinaert, vs. 1067 en Belg. Mus.; 1844, bl. 96) aangevoerd worden, op r. 764 van ons gedicht alleszins toepasselijk. Ik neem alleen de laatste over :

Ene hoghe gheboren maghet rike
sach ic sitten *verwendelike*
geciert in ere kēenade.

Bij *pleghen* in den vlgdn.-r. Blijft het subjectum aen te vullen : *als ridders pleghen* : het comma achter *riddre* gaf het hs.

1376. *grote hoghe barone*, vglk. r. 63—66. Zijn *heren* en *grote hoghe barone* hier iets onderscheidens, of dient het tweede om het eerste te verklaren? Ik meen iets onderscheidens : *heren zijn landsheeren*.

1377. *also als sijt vernam*, d. i. *wanneer* of *zoohaest zij dat zag*. Vglk. r. 1603, *also wile als*. Elders wijst het, niet de gelijkheid van tijd of de gelegenheid, maer de overeenkomst der dingen zelve aan. Van Heelu, vs. 148 :

Also also (t)lantrecht leerde;

Brab. Yeesten, I, vs. 22 :

Alsoe alsiet hebbe vernomen;

en vs. 34 :

Alsoe also te dien boeke behoert, enz.

Zou men hier *vernam* anders dan door *zien* uit te leggen hebben, d. i. beteekent het, gelijk wij—het nu nog meestal bezigen, *gewaer worden*, kennis krijgen, *hooren zeggen*? Of zou hier een *hyperbaton* en tevens een *hysteron proteron* plaets grijpen, voor : Het geviel dat zij daer over kwam (*aenkwam*, *Cantiprat. superreniens*), en als zij dat vernam, leide zij haer hoofd. enz.? Of moet men zeggen, dat het *gera*l hier niets te doen heeft, wat Kristina betreft, maer dat het een *overal* en tevens een *rooral* was voor die er getuigen van waren? Dan is

gevielt dat si daer over quam

enkelijk : *kwam zij daer over....* of beter : *verraste zij hen*, want het hs. heeft *over hen quam*, en zoo moet ook alweêr hier de gedrukte tekst verbeterd worden.

379. *hoed is hoofd*, elders *hoot*, naer de Brabantsche en Vlaemsche uitspraek; in Limburg *huët*. — *hode* voor *hoofde*, dativus. — *dGraven* voor *sGraven*, of *dsGraven*, d. i. *des Graven*, gelijk men in meer hss. *tsmenschen*, *tslants*, voor *des menschen*, *des lands* vindt. Reg. 1387 : *inds lichame persone*; v. Heelu, vs. 2142 : *sertoghen* en 8007 : *tshertoghen*. Dit geschiedt meest gewoonelijk achter een woord waer tegen, zoo als hier tegen *bi*, de tandletter terugleunen kan. Vglk. r. 363. *dGraven*, zonder *s* beschouw ik als een gevolg van de voorliefde van Geraert tot de zachtere klanken; z. r. 604. In 't Lev. v. S. Lutgardis vind ik mede zoo *dgelijks* voor *sgelijks*.

1380. *hief op*, impf. van *opheffen*, doch door zijne klankverwisseling op een verouderd *haffen* (*haren*) wijzende. De derde pers. van 't praes. indic. is en was van ouds *hij heft*. Uit de schrijffout *heeft*, voor *heft*, Dietsce Doctr., III, vs. 1744, en Glossar., was niet meer tot de verwantschap tusschen *hebben* en *heffen* te besluiten, dan uit de oude schrijfwijz *heft* voor *heeft*, van *hebben*, die in vele

hss. zoo bestendig onderhouden wordt. Al ware die verwantschap nog zoo wezentlijk, als ze mij twijfelachtig voorkomt (*heffen* wortel *haf*, schijnt tot *capere* te staen, gelijk *hebben*, wortel *hab*, tot *habere*; z. Graff, Spr., IV, bl. 711 en 814), dan zou zulk eene proef nog altijd ongelukkig gekozen zijn. Ik dring daarop aen, omdat men hier te lande maer alte zeer gereed is om tot dergelijke onbewijzen zijne toevlugt te nemen.

1381. *hem*, wien? God of den Graef? Geraert heeft zich hier waerschijnlijk met opzet van eene twijfelachtige uitdrukking bediend, om bij de tweeërlei uitlegging die volgt in geene tegenstrijdigheid te vallen. Het Latijn heeft dit gevaer gemijd met *te Gode* (*ad Deum*) achter te laten en te gelijk *dicebat* bloot, zonder dativus, te stellen.

1382. *met gracioyser talen*; Lat. *mira oris gratia*. In 't Lev. v. S. Lutg. B. III, c. ... :

met enen *gracioysen* ansene:

— *hoert hoe* is hier geen stopwoord; het dient om de aendacht op te wekken. Wij mogen op de eenvoudige verhalen der Ouden onze begrippen van kunst en stijl niet te streng toepassen.

1383. *sprac si*, vglk. r. 511, en om duizend ander plaetsen niet op te noemen; Lek. Spieg., B. II, geheel het-36° cap., waar *spreken* en *segghen* schier bij elken regel afwisselen, zoo nogtans dat *spreken* het gewoonelijkste is. *Spreken* drukt meer de daed zelve uit; *zeggen* ziet nader op den inhoud, op den zin van het gesprokene. *Spreek dit*, *spreek dit tot mij*, of iets dergelijks, voor *zeg mij dit*, zal men niet ligt vinden, ten zij er alleen de woorden bedoeld werden. Daerom, en dit is aenmerkelyk, heet het bij zijdelingsche constr. immer *zeggen*, zoo als r. 1324 :

want *si seide*, en hoerde haer niet toe;

omdat hier het beteekende alleen beschouwd wordt; maer *si sprac*: *het en hoert mi niet toe*, met stoffelijke aanwijzing der gesprokene woorden, zou onberispelyk wezen. Uit dien hoofde kan ook na *spreken* in 't algemeen de conj. *dat* niet volgen, al vindt men zulks bij v. Heelu, vs. 6412, waar het zelfs onzen Willems schijnt verbijsterd te hebben, zoo als zijne gansch mislukte aenteekk. op vs. 6408 en 6412 getuigen. Zijn vermoeden echter dat *hi* moet in *bi* veranderd worden was gegrond; maer 't was *zijn here*, dat *bi den*

Grave bleef, en niet *soe groete coenheit*, enz.; dit hangt af van *toende hi*, en na *ghewere* moest een comma geplaatst worden. *Dat*, vs. 6412, is enkelijk *dat*, en niet *dat't*. — Bij v. Heelu staet ook nog, vs. 7338, *spreken*, met den accus. voor *verhalen*, *verkondigen*. Eindelijk vind ik *dat spreket*, voor *dat beteekent* in het X^e fragm. door J. F. Bergman uitgegeven in de N. Wkk. d. Maatsch. v. L., IIIe D., IIe st.; bl. 241 :

- « Hi come selve mi toeven,
- « eñ sijn mont cusse selve mi. »
- Dat spreket* : « ic beghere dat hi
- « come tiegenwordichlike
- « eñ lere mi zalichlike
- « met sire dūghet. » enz.

De twee eerste regels bevatten den tekst (Hooglied v. Salomon), de overige de uitlegging of glossa. Een liefhebber van erotische denkebeelden zou het anders kunnen onderscheiden, en verstaen van sprekende, klappende kusjes : *zijn mont kusse mi dattet spreket*. De constr. laet het toe, maer niet de zin. *Van iets spreken* en *van iets zeggen* (: *daer ic af seide*, *daer ic af sprac*), zonder regimen, zijn beiden even gebruikelijk. — Vglk. Grimm, IV, bl. 829, vlg. Het zelfde verschil bestaet in 't Fr. tusschen *dire* en *parler*, in 't Lat. tusschen *dicere* en *loqui*, enz. — *sijd di* (sic) heb ik behouden omdat het hs. het zoo stelt, waerschijnlijk om het rijm; *sidi* of *sijddi* zou anders beter geweest zijn, daer *ghi* slechts in de terugleuning of inclinatie tot *di* worden kan. Niemand verwarre den plur. *sijddi* met den sing. *sijsttu* of *bistu*. Vglk. r. 1223.

1386. *O Here her Greve!* « Herr Herr! In höflicher Anrede wurde « Herr, wie auch Frau, vor Namen, Amt. oder Würde jedesmal « wiederholt. Belege Stoke, II, 149. Clign. Bijdr. 140. Das zweite « here wird gewöhnlich in her, so wie vrouwe in ver gekürzt. » Hoffmann v. Fall., Flor. en Bl., aenteek. op vs. 3311 :

Here her Coninc, wat es soghedaen sede?

« Gewöhnlich gekürzt, » zegt Hoffm.; zijne uitneming steunt waerschijnlijk op eene plaets uit Velthem, III, 11, door Clign. t. a. pl. bijgebracht :

Here! Here Godeverd! ic blive u gevaen;

doch welke ik bedorven acht; of wel op zoodanige plaetsen, waer tusschen het eerste *Here* en het tweede eenige andere woorden

ingeplaatst zijn , gelijk nogmaels pl. bij Velthem , II , 28 , mede door Clign. aengehaeld :

Here, seit hi, Here Coninc !

buitendien meen ik niet dat men het vinden zal ; zelfs niet wanneer het woord Coninc of Grave tusschen beiden staet , als in de voorbb. door Huyd. t. a. pl. medegedeeld : *Her Coninc Here, Her Grave Here* ; waeruit verder blijkt , dat het niet het tweede *Here* is dat verkort wordt , maer datgene , welk zich onmiddellijk aen den titel of aen den naem aansluit , en de reden daervan is ligt te begrijpen. Met het artik. wordt het dikwijls *Der* geschreven of *Dere* : *Der Walewein* , enz. d. i. *de Her* of *Here* ; in genit. was het *ser* of *seren* , d. i. *des Her, des Heren*. Die meer daer over begeert , zie Huyd. t. a. pl. Ik voeg hier alleen nog bij , dat de koning zelf zich somtijds van die hoofschheid jegens groote heeren bediende. Karel d. Gr. , in de fragm. door Jonckbl. uitgegeven , II , vs. 4603 , spreekt Garijn aldus aen :

*Here her. Garijn, ic bidde u dat,
en uwen maghen alghemene,
dat ghi mi dit geeft alrene!*

— en hoer die niet hoe , is eene nieuwe drukfout voor en hoer di niet , hoe ; want achter *niet* moest mede een comma staen. *Hoerdi* , in een woord , zou nog beter geweest zijn ; maer men kent reeds dienaengaende Geraerts gewoonte. Z. het eind der aent. op r. 1383.

1387. Na *hoe* in den voorg. regel zou men zich aen geen *so* meer verwacht hebben : *hoerdi niet, hoe dat si u so sere prijs?* Het ware genoeg geweest te zeggen : *hoerdi niet hoe sere dat si u prijs?* Echter schaedt het niet , en het dient zelfs ter krachtiger uitdrukking der verwondering : *Hoort gij niet dat zij u zoo (zeer) prijs?* — Over *hoe* in 't bijzonder , kan men aenmerken , dat onze oude tael. gelijk het Grieksch , geerne adv. van de manier in plaats van de bloote conjunct. stelde : $\delta\pi\omega\varsigma = \sigma\tau\iota$, enz. Zoo zeggen wij nog dagelijks : *Ik ben verwonderd hoe hij zulks kan zeggen* , in plaats van : *dat hij zulks k. z. ; hoort gij hoe zeer het regent* , voor : *dat het zeer regent* , enz. Dit laatste is juist de uitdrukking van Geraert. Maerl. , Sp. H. , III , bl. 267 , toont ons een even zoo aenmerkelyk gebruik van *waer* , met inbegrip van plaats :

*In dat wort troeste si häre,
en siet omme, en nemet ware,
waer haer sone, haer toeverlaet,
in de selve regle staet;*

d. i., *BOE OF DAT haer sone*. Maer ook Geraert spreekt zoo, r. 1563.

1389. *tale*, vglk. r. 188; het ziet hier op den zin van 't geen hij zeide. — Thans zie ik dat het eind van mijne Aent. op r. 14, waer ik onder r. 188 naer verzend, uitgevallen is. Het verlies is waarschijnlijk niet groot; ik zal dus hier, voor alle vergoeding, enkelijk eene plaets uit v. Heelu hijschrijven waer *tale* de beteek. van verhael heeft, namelijk vs. 6398 :

Hier willic weder op die tale
van den Grave van Gelre keeren.

1390. *Wien dat*, is eene verbetering in 't hs. van de zelfde hand; *wien* stond eerst alleen. — *loeft*, d. i. *looft*.

1391. *Ik bens niet*; men verbeterde naer 't hs. *In bens niet*, d. i. *Ik ne ben des niet*, voor ons : *ik ben* het *niet*. — *Ik bens niet*, zonder *ne*, is daerom geen taelfout. Esopet, Fab. XXX, vs. 7 : *Ik soeker niet*, voor *In soeker* (zoek haer) *niet*.

1393. *Van allen scoenheiden*, dat. plur., als blijkt uit *allen* en mede uit het Lat. : *qui omnium pulchritudinum creator est*.

1395. *eñ die allene*; zoo de schrijver achter *eñ* later nog *die* (*di*) inschoof; dat deed hij gewis alleen om de maet. — *scoenre*, d. i. *scoener*, *schoonder*.

1396. *dat hi noyt maecke*, d. i. *noyt*. Over *nooyt*, met (voor ons) affirmative kracht, na een comparat. of superl., z. r. 105, 1272 en 1823. Zoo was het ook met *niet*. Reinout v. Montalb., Hoffm., IIIe fragm., vs. 1323 :

Vrouwe, nemt hier uwen vader,
een den alre vasten man,
die *niet* siele of lijf bequam.

Daer-ik dñ voorb. mede bij prof. Clar. aengeteekend vind, Heim. d. H., bl. 336, zou ik daer gelegenheid kunnen uit nemen om die aenteek. te onderzoeken, maer ik heb liever de mijne in te korten. Voor 't overige ben ik het eens met de noot (*), bl. 400, aldaer, dat *nije* bij v. Heelu, vs. 4999, niet behoeft in *ye* veranderd te worden. — Zou het overbodig zijn hier gauwtjes nog te doen opmerken dat, al zegt Geraert *noyt maecke*, hij er nogtans niet bijvoegt : *noch maken sal*, maer *ocht*, zonder negatie, stelt?

1399. *na dien dat ghine so scone kint*; d. i. *dewijl gij weet dat hij zoo schoon is*. Bij nadien moet men *dingen* of, hier, *woorden* denken : *na dien woorden*, namelijk dat hij zoo schoon is, en dat gij hem

voor zoo schoon erkent, *wie*, d. i. *hoe*, komt het dat *ghine*, d. i. *gij hem*, *nien* (*niet en*) mint? — *scone* staet hier prædicatief, gelijk Heim. d. H., vs. 1801: *dat menne* (*men hem*) *waerachtich kinne*, en wanneer wij zeggen: *ik ken hem bekwaem daer toe*, enz. Wij zouden *schoon* zetten zonder *e*; maer *schone* is even zoo onverbogen, daer anders in acc. masc. *sconen* zou vereischt worden. — Zou men het niet mogen als een adverbium beshouwen? *Iets schoon kennen*, Lat. *pulchre scire*, voor *wel kennen*, is nog eene dagelijksche spreekwijs, maer hier is Gods schoonheid het ware onderwerp van 't gesprek. Vglk. r. 1292.

1400. *Wie* voor *hoe*, z. Gloss. — *Comet* is niet *komt* net, maer enkelijk *komt*, daer in de afhankelijke orde het pronomen bij de impersonalien plag achtergelaten te worden, zoo als onder r. 312 gezeid is. Echter biedt r. 191 eene uitneming aen, en r. 303 kan welligt ook anders uitgelegd worden, t. w., met *dit* als subjectum te herhalen. *Komt het zou comtet* geven, en nogtans zegt de Truienaer thans nog *wij kummet*, d. i. *hoe komt het?* naest *wennie kumter*, d. i. *wanneer komt hij?*

1401. Opschr. *ongeroech*, d. i. *zwarigheden*, *kommer*, *onheil*, *kwaed*, in 't Lat. *molestias*; het tegengestelde van *geroech*, gemak. voordeel, wat zich wel *voegt* en *schikt*; wat van pas komt naer maet en tijd, *gerief*, enz. Lek. Sp. II, c. 9, vs. 14 :

eñ (si. t. w., *Maria en Joseph*) leidden mede in die vaert
haren ezel, die hem droech
spise en ander geroech.

M. Stoke, II, bl. 102, vs. 1383 :

eñ blijft hier ligghen (ligghende) al stille
ghi sullets hebben u *gheroech*;

d. i. *gij zult in uwen schik wezen*, het zal u voordeelich zijn. Zie mede bij Kil. de woorden zelve en... *sijn ghevoegh doen*. Bij Mel. Stoke, II, 35 (Heim. d. H., bl. 359, staet bij vergissing : III, d. i. het Boek in pl. van 't Deel, aangewezen) :

Verwinnen willie ofte sterven :
daers *gheen ghevoech noch medewerde*,
Lodewijc en vlie sijne verde,

kan zich in een woord vertalen : daer is geene *bemiddeling* (fr. *accommodement*) noch *middelwég* (fr. *ni milieu*), ten zij Lodewijk vlie.

enz. Op de andere plaats, II, bl. 18, die vooral *duister* heet : *Lodewich quam...*

Met groten here in Hollant ,
 een deel ghevoeghe, sonder brant ,
 en ■ tote Dordrecht comen ,

moest de verklaring van Seb. en Alk. voldoen en enkelijk een comma achter *ghevoeghe* gezet worden, welk Stoke zelf reeds genoegzaam uitlegt door de woorden *sonder brant* die hij er bijdoet. Een deel is gedeeltelijk (en *partie, partim*) of, gelijk Huyd. het uitlegt, *eenigszins*, en *ghevoeghe* kan zoowel voor een adv. als voor een adj. gehouden worden. Bij Clign., Bijdr., bl. 169, is :

ic heb hier bat mijn ghevoech,

d. i., *wat ik noodig heb*, in den zin van *wat ik wenschen kan*, *wat mij past*, niet alleen, gelijk prof. Clarisse zeer wel opmerkt, de « eigenlijk gezegde *behoefte*, » maer ook het genot van moederlijke zorg en liefde. Dat *ghevoege* en *onghevoeghe* ook adject. zijn (: *ghevoeghe tale*, Maerl. Sp. H., I, bl. 254; en Heim. d. H., vs. 1851 :

en wees in lachene niet *tonghevoeghe*,

d. i. *te, alte ongh.*; maer in het tekst-hs. : *onghevoeghe sonder t*), hebben reeds de HH. Clar. en Sieg. ten overvloede bewezen; maer wanneer men in *mesprise tale*, Heim. d. H., vs. 36, *mesprise* voor een dergelijk adj. beschouwt, dan meen ik dat dit, gelijk de Franschen zeggen, eene *méprise* of misvatting is, en mij dunkt dat de zin zelf daer gemist is. *Mesprise tale* schijnt mij zamengesteld te wezen gelijk *lastertael* en enkelijk *laking* (misprijzing), *blâme*, te beteekenen. De schrijver zegt : Het is geen blaem (versta dat het veeleer prijsbaer is), dat een heer nauw en streng voor zich zelve zij, om zijn volk zoo veel te meer goed te doen. De *stelling* zelve wordt daer niet beoordeeld, maer slechts aangehaeld. Even zoo weinig voldoet mij de uitlegging die aldaer van vs. 1806 gegeven wordt. Dat de Raedsmān, zegt de schrijver,

ghenoeghelijc mede-si-omme te ganc,
 ghevoechsāme, soete te scouwene ane.

Ziedaer drij zaken : *ghenoegelijc*, d. i. *vermakelijk* (vglk. vs. 1235) om mede om te gaen; *gevoegzaam*, d. i. *inschikkelijk*, niet eigenzinnig en lastig, en van een zoet en *vriendelijk* gelaet. Daerom stel ik een comma achter *ghevoechsāme*; want *gevoegzaam* zoet ■ *aenschouwen* of zoet *gevoegzaam te aensch.* is voor mij onverstaenbaer.

De afschrijver van het tweede hs., die *soets* door *oec* vervangt, heeft zonder twijfel in het eerste vers *ghevoeghelijk* en in het tweede *ghenoechzamech* gelezen; *gevoegelijk* om meê te verkeeren, *genoegelijk*, niet barsch, om te aenschouwen. Reg. 1238, waer van klederen gesproken wordt, moet ook gelezen worden :

die ghevouchghelijk zijn den man,

in plaats van *ghenouchghelijc*. Ik geloof niet dat eenige twee andere woorden zoo dikwijls met elkander verward zijn geworden. Maerl., Nat. Bloeme, fragm. in de N. W. d. M. v. Leiden, V. D. I^e St., bl. 22—23, vs. 113, heeft een der hss. *van ghexoegher*, het ander *van ghevoegher maniere*, het derde...? Ik weet niet dat er ooyt een onkundiger gebruik van hss. gemaakt zij geweest dan, aengaende die fragm., door den heer Meijer. — Vier regels hooger staet uit twee hss. *onghexoegher*; daer ook moet het *onghevoegher* zijn. — Z. nog Willems op v. Heelu, vs. 1573 en 1609. In Flor. en Bl., vs. 2902, staet *ghevoechlicst*, voor *gemakkelijkst* (*klimmen*). — *te gescien*, moet wel *te gesciene* zijn, maer de *e* en het grootste gedeelte van de *n* zijn weggesneden door den boekbinder. — *Was te gesciene*, d. i. *stond te gebeuren*, bloot begrip der toekomst, zonder noodzakelijkheid. De constr. met *was* herinnert aen 't Lat. : *eventurum erat*.

1401. *Eenwerf*, d. i. *op zekeren tijd*, eens. Z. r. 1353.

1402. *in sinen paleis*, dativ. zonder verhuigings-*e* (vglk. r. 1364); *paleise* zou door de twee dactylussen, en door den gelijken *xal van ave*, een wangeluid veroorzaekt hebben :

te | Lœn in | sinen pā | leise, dat | āve,

ware al te huppelend geweest. — Over dat paleis, welk reeds ten tijde dat Cantipratanus dit Leven schreef (in't jaer 1232), niet meer bestond, zie Mantelius Hist. Lossensis, VII^{de} Boek, bl. 184.

1404. *te somertide*, d. i. *des zomers*, doch versta bepaeldelijk dat het toen juist zomer was. — *in midden den dach*, d. i. *des middags*, vglk. r. 195 en v. Heelu, vs. 4855 : *in midden tfele*.

1405. *op enen culc*, d. i. *een kussen*; Lat. *culcita*. — *te sinen ghemake*, hangt nauw te zamen met *culc* en niet enkelijk met *lach*. De zin is niet : *hij lag op zijn gemak op een kussen*, maer : *hij lag op een kussen tot zijn gemak*. Deze aenmerking is alweer van Geraert; die behagen schept met den Graef van Loon overal op het heer-

lijkste voor te stellen. De volgende regels leveren daer zelfs een voorbeeld van op, dat nagenoeg eene opzettelijke ongetrouwigheid van den anders zoo getrouwen vertaelder heten mag. In zijne schilderij rust de Graef alleen op zijnen culc; de Hertog van Limburg en de andere Graef, dien Cantipratanus ongenoemd liet, staen. Dit doet Geraert vooreerst in een soort van tegenspraek met zich zelve vervallen, wanneer hij, na slechts die drij persoonen opgenoemd te hebben, in eens hervat, r. 1411 :

en daer si stonden en spraken te hope,

(twee maken toch geen en hoop); maer de waarheid is, dat alle drij te haren gemake op een zelfde canapé lagen : *cum duce Limborgensi et cum alio comite hora meridiana super culcitram in aestate jacebat*, zegt Cantipr. ; en het kon ook anders niet wezen, vooral met den Hertog van Limburg. Deze was waarschijnlijk, zoo als de Bolland. het reeds opmerkten, Hendrik, van wien Fisen, Hist. Leod., bij de jaren 1201 en vlgde., en Butkens, Troph. de Brab., IV, c. 4, gewag maken, alsmede, doch zonder hem daer te noemen, Mantelius, Hist. Loss. comp., c. XX, bl. 189; maer wanneer de Bolland. in dien anderen Graef Willem meenen te erkennen, die in 1203 en 1204 Graef Lodewijk van Loon Holland betwistte en hem er uit verdreef, dan kan ik het met hen niet eens zijn, daer de oorlog tusschen beiden ontstaen het gevolg was van het huwelijk van Graef Lodewijk met Ada, dochter van Graef Diederik, die Hendriks broeder was; welk huwelijk, althans met de omstandigheden die het vergezelden, niet te voorzien was. Het werd door toedoen van hare moeder in der haest voltrokken onmiddellijk na de dood van den vader en eer nog diens lijk ter aerde besteld was, zoo dat Melis Stoke, die, B. II, vs. 1361 tot B. III, vs. 586, deze gansche geschiedenis omstandiglijk beschrijft, daer schande over spreekt. Zoo Willem nog al het voornemen van Aleidis, om hare dochter met Lodewijk van Loon eens te huwen, te voren gekend had, de dood althans van haren vader kon hij zoo niet voorzien, dat het hem reeds lang in de gedachte kon gelegen hebben aen haer en aen haren toekomstenden gemaal de opvolging in 't graefschap te betwisten. Immers bijaldien Diederik lang genoeg geleefd had om zijne eenige dochter zelf uit te besteden, zou hij gewis maatregelen genomen hebben, om haer na zijne dood het bezit van 't Graefschap van Holland te verzekeren. Het blijkt niettemin uit

het gedrag van Aleidis dat zij omtrent hetgeen Willem ondernemen mogt, niet gerust was; maer dat was een natuerlijk gevolg van de omstandigheden waer zij met hare ongehuwde dochter zich in bevond. In alle geval kan zijn verraed jegens zijne zwagerin en zijne nichte, hoe zeer het hem reeds in de gedachte lag, dien naem nog bij Geraert niet dragen ten opzichte van Lodewijk van Loon, die alleen later door zijn huwelijk eenig regt op Holland bekwam. Mij staet dus voor dat de hier bedoelde verrader Hendrik Hertog van Limborg is, aen wien alleen de nederlaeg, die Lodewijk in Holland onderging, toe te schrijven is. Na eene onderhandeling die hij, onder toestemming van Lodewijk, met Willem ingegaen was, kwam hij in 't leger terug en vervulde het met schrik door de afschildering van de magt der vijanden, en vooral met in eens op te breken met al de mannen die onder zijne banier stonden. Door dit gedrag bewerkte hij dat Willem Lodewijks leger, dat nu ook in wanorde de vlugt nam, bijna geheel vernietigde. Zoo thans iemand twijfelt of deze voorval en uitval van den oorlog meer te voorzien was dan de oorlog zelf, zoo doe ik opmerken, dat de vraag niet is wat Kristina voorzien kon, want dit zal wel van beiden gelden, maer wie toen reeds verraed brouwen kon, Willem, Graef van West-Vriesland, die zelfs later niets anders deed dan zijne belangen tegen Lodewijk verdedigen, of de Hertog van Limburg die, zonder eenig gekend belang, den man, wien hij in schijn was komen ondersteunen, eene onherstelbare nederlaeg vrijwillig deed ondergaen? Op Willem schijnen de woorden van Geraert: *di te verradene* en straks nog eens *verreder*, die mede in 't Lat. van Cantipr. staen, bezwaerlijk toe te passen. Het is ten andere niet waerschijnlijk, dat, in een verhael van voorvallen die algemeen bekend waren, een gelijktijdige schrijver den onschuldigen alleen zou genoemd hebben, terwijl hij den naem zou verzwegen hebben van hem, wien hij als pligtig beschouwde.

1407. *met heren*, wie men in dien tijd eigenlijk *heeren* hiet, zie boven r. 1386 en vglk. r. 1375.

1408—09. *den Hertoghe en een andren Greve*, in dativo, appositie tot *met heren*, achter welk laetste woord een *commia* staen moest. — *daer toe*, d. i. *daer-bij*, *borendien*. — *dies*, enz., d. i. *van welken* ik niet las wie hij was; soort van *hellenisme* of *latinisme*. Vglk. r. 1915.

1410. *in Latine*, wij zouden noodzakelijk het lidw. *daer hij gezet*

hebben. De regel heeft de lengte die hij hebben moet, maer de *clausula* is niettemin aen de verandering van den gang en aen de afwezigheid van voorslag erkennelijk.

1411. *daer is toen. — stonden en spraken*, versta, volgens het straks aangemerkte, *lagen en spraken*, en vglk. r. 765. Al heb ik straks *te hope* naer de eerste betEEK. van 't woord laten gelden, men wete nogtans dat het bij de Ouden enkelijk *te zamen* betee-kende. Lek. Sp., B. II, c. 26, vs. 6 :

Doe sendene sijn moeder daer
om borne (*water*) met enen stope,
met andren kindren *te hope*.

Vglk. Grimm, III, bl. 149: « *zusammen*; *zu hauf* ist mehr nie-
« derdeutsch, vgl. *to hope* Bruns 29. » Echter haelt hij bl. 147
zi houe uit den Oudhduitschen Otfried (II, 1, 42) aen.

1413. *riep ane*, d. i. *sprak aen*, maer met meer heftigheid dan
't gewoon spreken. — *den Greve Lodewike* in dat.

1414. *onverveerlec*, d. i. *onvervaerd*, *onbeschroomd*, adverb. zoo
wel als *stoutelike*. Men heeft reeds honderd malen de gelegenheid
gehad om op te merken, dat de Dichter met de uitgangen —*ec*,
—*eke*, —*ike* afwisselt, naer mate het vers zulks vereischt, en dat
ze dikwijls neffens elkander staen. Andere *clausula*; z. r. 1410.

1415. *hs. hef stu* (sic); vglk. r. 1383 en 1386, als mede 1223.
— *heimelec* in den vlgdn. r. is *vertrouwelijk*.

1417. *een*, d. i. *zulk*, *zulk iemand*. Vglk. Heim. der Heim.,
vs. 1038: *Als enen seer langhet om eten*, d. i. *iemand*. Men merke
het anakoluthon dat Geraert hier begaet; na *een* moest volgen:
die zijn hand zal aen u slaen, terwijl thans de constr. met het rela-
tium niet voortgezet wordt. De wending die Geraert verkozen heeft
is gewis levendiger.

1418. *nochtan so eest*, z. r. 1313. — *harde bi*, d. i., *zeer* (*kort*)
bij; het wordt zoo wel gezeid van den tijd, als van de plaets (*nabij*).
Over het volgende *dat*, Lat. *cum*, is elders gesproken.

1419. *Zijn hand aen iemand doen of slaen*, thans (met ellipsis?)
iemand aendoen, d. i., aenvallen. Hier wordt het bepaeld door *di*
te verradene, d. i. *om u te verraden*, welk volgt; het is dus zoo
veel als *επιχειρῆν* in 't Gr. De aent. van Prof. Clarisse op *terraden*,

Heim. d. H., bl. 427, neem ik niet over. — *Als een riant staet tegen als dijn trient*, r. 1417, over.

1420. *Tehans*, elders *tehants*, d. i. dadelijk. Z. Grimm, Gr. III, bl. 143, 1; 148, 153, 3, enz. In plaets van den oudtijds meer zeldzamen genit. *te hants*, heeft Geraert ook den dat. *te hant*; z. Gloss. — *ut gaf*, vglk. r. 1269.

1422. *so gruwelde den verreder daer af*, d. i. *zoo gruwde of gruwelde de verrader daer van*; maer bij Ger. is *gruwelde* een impersonale: *gruwelde het* (z. r. 312), en *den verreder* staet in acc. Vglk. Grimm IV, bl. 232.

1423. *ontlicsende hijt*, d. i. *ontveinsde hij het*. *Ontlicsenen*, *ontliksenen* is waarschijnlijk vroeger *ontlicsēnen* geweest, het zij dan van een subst. *lijksēm* (vglk. *bliksem*, *asēm*, *deesēm*, enz.), of van *lijksam*, adj. In de subst. op *sem* ligt een beteek. van herhaelde beweging of werking, die zoo wel tot het werktuig als tot het uitwerksel overgebracht wordt, en allen brengen uit zich werkwoorden voort; terwijl ik niet een wkw. ken; dat van een adj. op *saem* afgeleid zij. Dat *gehoorzamen* slechts als uittening gelden mag, bewijst het hoogd. subst. *die Gehorsam*. Zoo ik dus hier van het adj. melding maek, dat doe ik alleen omdat het subst. mijns wetens, nog niet wedergevonden is, ten zij misschien schuilend in *lijksēne*, d. i. *lik* of *lijkteeken*; dat het er eens geweest zij; kan niet in twijfel getrokken worden. *Ontlijcsenen* staet in Karel d. Gr., fragm. I, vs. 351: *Coninc Yoēns dochter*

hadde ane ghedaen een cledekijn....

⁊ hefter haer *ontlijcsent* mede;

dat Dr. Jonckbloet zeer wel verklaert: *onkenbaer gemaekt, vermoed*. Hij haelt daerbij uit Velthem aen, bl. 105 (Bijlage A. op Ferguut, vs 381):

Si... heeft die paruren afgedaen

daer si mede *ontlijcsent* was;

en uit de Brab. Yeesten, bl. 169:

Ander cledere men hem gaf,

en *ontlijcsende* hem ter uren.

Dit was geschreven, toen ik eene andere plaets inziende, door den heer Jonckbl. aangewezen, Belg. Mus., I, bl. 249: *soe wat-man[ne] gee* (d. i. *gā* of *gac*, niet *ginc*) *ontlixend*, (*t*)*sy met slaep* *lakenen*, (*t*)*sy met*

averechten cleederen, enz. met genoegen in de aenteek. van Willems las dat men ook *ontlycsemt* (sic) schreef, en het woord *ontlycsemen* zelf bij Ten Kate, II, bl. 281 aangeteekend vond. Het simplex daer neven bij hem is nog altijd *gelijksen*, met de *n* die mede in *lijksene* (cicatrix) en *gelijksenaer* (hypocrita) behouden wordt. Maer thans zie ik mede dat Kiliaen, die alleen *ontlijcksemen* kent, even zoo wel *ghelijcksemen* en *ghelijcksaemen* met de *m*, als *ghelijcksenen* met de *n* heeft, schoon hij er eene eenigszins verschillende beteek. aan toekent. Het adj. *ghelijcksem*, *ghelijcksaem* (*similis*; bij Ten Kate heeft men ook *ontlijksaem*) klimt met het Hoogd. *gleichsam* tot het Oudhd. *galhsam* op. De plaets uit het Leven v. Jhs., cap. 44: *en vast niet alse de ypocriten don, die hare anschin al willens verdoerven*, geeft in 't Comb. hs. (Mone, Anzeiger, VI, bl. 77) *al willens ontlijcksenen*. — *alstille*, d. i. geheel stil; ik versta dat hij geen woord op *Kristina's* verwijt antwoordde om zich te verdedigen, maer zich gedroeg als of er niets gebeurd was. Dit steunt op den vlgdn. regel, want

1424. *teer tijt is te dier tijt* (vglk. r. 850), en *als hoorde hi daer sinen onwille*, is: *al hoorde hij daer* (op dat oogenblik) *wat hem speelt, leed deed, iets onaengenaems*. Zoo *teer tijt* eene verkorting ware van *te eener tijt*, zou de zin wezen: *te gelijk, dadelijk, ineens*. — Wij hebben in dit gedicht reeds verscheiden voorbb. gezien van *als* in plaets van de adversative conj. *al* (*quamvis*), en ik moet ditmael daer zoo veel te meer op aandringen, omdat een oppervlakkige lezer zich gewis zou te vreden houden met den zin dien het hier als vergelijkend-onderstellende partikel (*tanquam*, *quasi*, *ut qui*) kan opleveren. Daer zijn zelfs in 't II^{de} fragm. door Dr Jonckbl. uit de ridderromans over Karel d. Gr. uitgegeven, een koppel verzen (1781—82) die, door hunne gelijkheid met onze plaets, de vergissing te ligter zouden maken, indien ik ze hier niet ter waarschuwing bijschreef. Nu, het zijn deze:

*in sine stat van Gardeterre
so lachhi (Yoen, die coninc) langhe al puur stille,
alsoe die hadde sinen onwille,*

welk het zelfde is als of er stond, gelijk bij Geraert:

als hadde hi sinen onwille.

Maer de zin is, wat *als* betreft, geheel verschillig. Wij zien daer tevens een tweede voorbb. van *sinen onwille hebben* of *hooren*; ik

laet er hier nog eenige volgen van weinig verschilligen vorm. In 't zelfde fragm., vs. 4367, staet nog eens :

Dit wanhagde sinen magen,
want hi liggende bleef al stille,
daer sere te sinen onwille;

waer het zou kunnen uitgelegd worden : *tegen zijnen dank*, gelijk ik het zelf verklaarde onder r. 207; maer die beteek. is op veel plaatsen te zwak en 't voorzetsel *on-* is niet enkelijk privatief. Vglk. r. 767—68. Van den anderen kant zou het belachelijk wezen hier te zeggen dat de gewonde Berengier daer liggen bleef *tot zijne groote spijt*. Ik verbeter dus klock *te haren onwille*, d. i. tot groote spijt *van zijne magen*. In 't B. v. d. Houte, vs. 710 :

Toen grepen (*grepen hem*) die Joden an
en leidden *tsinen onwille* dan
tote eens bisscops huse binnen,

d. i. tot groot verdriet en pijn voor hem, en niet slechts *tegen zijnen wil*. Bij M. Stoke, D. III, bl. 208, staet *den onwille hebben*, voor 't geen hier *sinen onwille* heet. Vglk. mede Halbertsma, Lett. Naooogst, bl. 69, waer tevens ook het gezag van Huyd. op Stoke, II, 100, ingeroepen wordt. In de plaats uit Ferguut bijgebracht (vs. 3460) :

. . . . die Rïdder hilt al stille
sere *tongemake te sinen-onwille*

moet *tongemake* vooral van zijne wond en zijnen toestand verstaen worden; *te sinen onwille* drukt alleen de spijt uit. Ik schrijf hier een laetste voorb. bij uit de tweespraek tusschen Scale en Clerc. str. 16, vs. 6 (W. d. M. v. Leiden, VIe D., bl. 141); het komt in alles met de pl. van Geraert overeen :

. . . . beter ware hi niet geboren,
die niet mach horen *sinen onwille*.

Het tegenovergestelde daarvan is str. 12, vs. 5, aldaer :

Die scalke, vol van quadeir bloede,
die u volgen en spreken u *gemoede*;

wat ook de uitgever zeer wel opgemerkt heeft. — *als hoerde hi*, enz. Het Latijn : *Mox vocem feminae PRÆDICTAE ille AEHORRENS ad Joram conticuit*, gelijk het in mijne hss. staet, of *mox vocem feminae PROMITOR ille PERHORRENS*, gelijk de Bolland. het lazen, en Geraert ook, als blijkt uit het woord *verreder*, dit Latijn, zeg ik, bevat geen woord dat ons den zin van deze aanmerking : *als hoerde hi*, enz. kunne

uitleggen. Verklaert men het door : *als of hij hoorde* , dan moeten de woorden *en sweegh alstille* van een stilzwijgen uit ontevredenheid verstaen worden. — Over *als* in plaets van *al* , vglk. r. 331.

1425. *Men pruefde dit* , d. i. *men onderzocht het* , of , met weglating van het comma achter *dit* : *men beproefde of ondertond het* ; want *proeten* , of (volgens Geraerts tongval , die tevens met die van 't Lev. v. Jhs. en met de Truiersche uitspraak overeenstemt) *prueven* , heeft meer beteekenissen , die nogtans allen met elkander zamenhangen. 1° *Onderzoeken* , *op proef stellen* ; Lev. v. Jhs. , c. 170 : *ic moet varen pruen die ossen* , en zoo nog c. 100. Z. mede het Gloss. op Karel d. Gr. en op Fergout. 2° *Narekenen* , *begrijpen* , *oordeelen* ; L. v. Jhs. , c. 172 : *Mar dat de doede opherstaen , dat mogdi pruen ute Moysess buken* , enz. , en nog eens c. 182 , op 't eind. Melis Stoke , IX, vs. 444 :

So moghedi *proeten* of in dat here
enighe scade was ontfæen.

3° *Beoordeelen* , *berekenen* ; Heim. d. Heim vs. 551 :

men sal(t) *prueten* up sinen moet ,

want zoo moet daer gelezen worden in plaets van *sal prueven* ; niet *de moed* , *de intentie* , zal geproefd worden , maer *de onhoofsche daed* zal *naer (up)* de intentie *beoordeeld* worden. De verklaring aldaer bl. 208 en 302 , heeft men dus naer dien zin te wijzigen. 4° *Bewijzen* , *bevestigen* ; Lev. v. Jhs. , c. 71 : *Jhs. pruefde sine redenc met ere (ener) ghelikenisse*. 5° *Toonen* , ■ meer bepaeldelijk , met het pron. in acc. , *zich toonen* , *bewijzen te zijn* , gelijk in Karel d. Gr. , Fr. II , vs. 2388 , 2398 en 3898. Op de tweede plaets heet het :

*En hoe heeft hem die broeder mijn
geproeft aldus scandalike !*

d. i. *zich getoond* , *zich gedragen*. — *en vernam* , d. i. *en men vernam*.

1426. Achter ■■■ is een comma bij te schrijven ; want *eert dinc ten inde quam* behoort tot *men vernam*. — Over *dinc* , dat hier neutrum schijnt te wezen (*eert* = *eer dat*) , z. r. 348. Hier beteekent het *zaak* , en misschien beraedslaegde zich Lodewijk op dien oogenblik met den Hertog van Limburg over de boodschap en uitnoodiging hem door Aleidis in 't geheim toegezonden , om zich in aller ijl naer Dortrecht te begeven , waer graef Diederik op sterven lag. De vlgde. plaets uit Maerl. Sp. Hist. , I , bl. 257 , komt in meerderlei

opzigten met de onze hier overeen. Amio noodigt de aenzienelijken van Carthago op een gastmael :

so dat hi gheviseerde dat ,
 dat hise wille alle ghemeene
 veninen groot ende cleene ,
 so datter hem niet een ontghinghe.
 So dat (na dat?) *ute quam die dinghe*
 bi den ghesinde dat was daer,
eñ was ghevonden eñ gheproeft waer,
 nochtan bleef(t) up hem onghewroken,
 die dese mordaet wilde stoken.

Amio liet het intusschen daermêe zoo niet blijven, hij

peinst een ander engien. . . . .
 doch *so quam die raet oec vort*
eert te ghenen daghe quam.

1427 en vlgde. Over de constr. z. r. 9. — *soud sterren*, d. i. *ging of moest st.* Vglk. Fergunt vs. 1663, alwaer men *sal* op eene dergelijke wijze met eene groote levendigheid aengewend vindt :

Het wonderde Fergunt sere ,
 dat hi niet en sprac , dië(n) here ;
 anderwerf *sal hijs hem traghē* :
 Vrient , seith hi , dat di God moet daghen ,
 wijst mi den horen , enz.

— (doen) *hi sijn doed sach bi*, d. i. *nabij*; Het adv. *bi* onderstelt eene ellipsis van 't partic. *zijnde*. Vglk. r. 1418.

1430. *bat haer op trouwe*, d. i. *bij hare trouw*, zoo veel als *om hare trouw*: want *bidden* is *verzoeken*, en hij verzoekt hier *hare trouw* of *getrouwe* *BELOFTE*, die verder uitgelegd en bepaeld wordt in de vlgde. regels: *dat si ...getrouwelec bliven woude*; waer men tevens de herhaling *getrouwelec* opmerken zal. Vglk. r. 303—6. Daer zijn meer dergelijke zeggingen die dikwijls verkeerd zijn uitgelegd geworden, als *iemand op genade bidden*, op oetmoet of omoet, op *hoveschede*, waer immer de *genade*, de *oetmoet* (d. i. *goedheid, goedertierenheid*, enz.), de *hovescheit* (d. i. *heuschheid, beleefdheid*) niet van hem die bidt, maer van dengenen die gebeden wordt, moet verstaen worden. Zie Huyd. op Stoke, II, bl. 514; waer nogtans op *hovescede* eenigszins dubbelzinnig verklaerd wordt. Verder Clignett, Bijdr., bl. 80; V. Heelu, vs. 12, en meestal de uitgegeven Glossar. Dikwijls vindt men *bidden door*: door wijst slechts

dat gene aen, waer men zich op beroept, waer men zijne hoop op vestigt, zoo als, bij voorb., in Reinaert, vs. 66 :

Coninc Here,
dor u edelheit, dor u ere,
en dor recht, en dor genade,
ontfermet u miere scade,
die mi Reinaert heeft gedaen;

en zoo nog vs. 317; op duidt meer het *objekt* van de bede zelf aen; iemand *op genade* bidden is eerst vooral *genade* bidden, waerop dan de rest, het daer in begrepene, volgt.

1432. *toter selver uren, dat hi, enz.*, is niet *op die uer zelve*, zoo dat hij haer slechts zou verzocht hebben, om bij hem te blijven (of te zijn) op het oogenblik dat hij sterven zou; maer *tot dat oogenblik toe*, d. i. dat zij van hem niet meer weg gaen, bij hem *blijven* zou, tot het oogenblik zelf van zijne dood, tot dat hij den laetsten adem gegeven had. Het woord *selver* staet dus hier met nadruk, en het is, naer ons gebruik te oordeelen, een hyperbaton: wij zouden zeggen *tot de uer zelve*. Het Lat. heeft: *ut secum usque ad horam sui exitus remaneret*. Vglk. Corneille, le Cid: *C'est la même vertu*, enz.

1434. In *bliven* woude is woude gelukkig gekozen. — *geloeofde*, vlg: r., is *beloofde*.

1437. *tfolc alrene*, vglk. r. 1266, *die doeren alle rene*.

1438. *heimelec*, z. r. 131; v. Heelu, vs. 6867 :

en dadene haestelike doe
heimelike van den velde helpen.

1439. *sonder merren*, enz., z. r. 343.

1441. *so richt hi hem oppe*. Dit *richt* kan, streng genomen, hier voor een impf. (= *richte*, d. i. *richtte*) aengezien worden; maer de Ouden mogten in 't verhalen schier overal het præs. voor het impf. aenwenden, en niets belet het ook hier zoo te nemen. Vglk. M. Stoke, II, bl. 17 :

Sine Ridders begaveno (d. i. *hem*) te hant,
die mit hem in de veste laghen,
als de (d. i. *die*) overeen des draghen,
dat sijs hem waren onhout;

en bl. 428 :

want hem her Wolfaert niet en gan,
dat hi in den lande blive
en jehens hem iet kive.

Maerl., Sp. Hist., II, bl. 283 :

Die ridder *staerf*; dander *nam* tkint,
dat hi vaderlike *mint*;
en *leer*dem alle doghet.

Op de zelfde blz. (vs. 25) heeft men ook een verkorten vorm van 't impf. :

Hi *cochte* dattem ghelaghe *lach*,
en *losset* (*lossede* of *lost*e *het*) daer hijt te wets liet. enz.

Dan vlgde. bl. (vs. 17) :

Hi *sat* en *sloech* over sine herte,
en het *deden* (*deed* hem) binnen *suerte*,
dat dander *pinen* en hi *sit*.

V. d. Drievoud., coup. 21, vs 8 :

Doe *dede* God den *men* *die* ere,
dat hi *pe* *ghesciep*, opdat hi *lere*
te doene dat God *ghēboet*;

waer het praes. *lere* zelfs van eenē kunst getuigt die men vooral bij de Grieksche meesters leeren kan. Duizend andere voorbb. ga ik voorbij, om er slechts nog een paer uit te kippen, die tot verkeerde uitleggingen gelegenheid gegeven hebben. Karel d. Gr., 1te fragm., vs. 146 :

Den *voecht ontboet* hi van der stat,
dien hi haestelike *bepal* dat,
dat hi *leide* die jōngfrouwe,
tallen [taller?] haerre-maghen rouwe,
in een bordeel daer beneden :
« En *doe* gebieden in der steden,
dat men hen allen, die haers *geren*,
met hare laten *sal* geberen
en haren wille doen daer mede. »
Dat was grōte jammerhede.

De geleerde uitgever heeft met de woorden : *En doe gebieden*, enz. eene regtstreeksche aanspraak aengevangen, omdat hij met dit *doe* voor *deed* en, onderwaerts, met *geren* voor *geerden*, *sal* voor *soud*, geen' weg wist, al stelt zich het epiphonema : *Dat was grōte jammerhede!* zichtbaer daer tegen. Hij zou beter, van den derden regel af, in *leide* een' overgang tot het praesens aengenomen hebben; maar dit is zelfs niet eens noodig om het in *doe* te wettigen. Echter neem ik het toch zoo. De heer Willems beging in v. Heelu, vs. 6831, de zelfde onoplettendheid. Daer staet :

Die proefst *was* onhout sinen maghen
 van Limborch, want si dat *saghen*,
 dattem die bisscop *woude* verdrucken.
 waer hi *mochte*, in allen stucken,
 en nochtan mitten bisscop *taren*.

Dit *taren* nam hij voor *waren*, in plaats van te zeggen dat het een praesens is voor het impf. : *dat zij voeren* (*marchaient*) *met den bisschop*. Ook schijnt prof. Clarisse zich daer niet altijd rekening van gegeven te hebben. De aenteek. van Z. Hooggel., Heim. der H., bl. 349, van onder, namelijk dat *wilstu*, vs. 921, uit *wildest du* zou zamen getrokken wezen (dus voor *woutstu*?), kan ik op zich zelf beschouwd, niet verstaen, en nog minder, indien in vs. 922 :

Dane ads gheue noet *an* das,

volgens de aenteek. bl. 348, voor *an* zou moeten *dan* gelezen worden. Mijne aenmerkingen dijen reeds te wijd uit om hier nog te onderzoeken welke de ware lezing en de zin is. Daerom laet ik ook eene andere noot van Willems op v. Heelu, vs. 7240, onaengeroerd; maer een treffend voorb. van het praes. voor het impf. schuif ik hier nog van achter bij, uit Maerl., III, bl. 64, vs. 10; waer hij van S. Hieronymus zegt :

Lettren en grammarien mede
 leerdi van meester Donate,
 die makede dor der kinder bate
 enen boec die heet Donact.
 Jheronymus ter scolen gaet,
 en leerde in Griex, philosophie, enz.

1441. *in die selve stonde*, wij zouden met verandering van praepos. en van genus zeggen : *op dien zelfden stond*. Het vrouw. genus van *stont*, *sonde*, bij de Ouden; deed reeds prof. Clar. opmerken, Heim. d. H., bl. 511; wat Willems op v. Heelu, vs. 1351, te ligter kon verkennen, daer de gansche plaats bedorven is. Vglk. Maerl. I, bl. 193 :

Tier selver wilen en ter stonde, enz.

1442. *geconde*, d. i. *kon*; vglk. r. 48 en Gloss. op *Connen*. — *dat als partikel*, in plaats van 't relat. (*met welke*), stipte ik reeds elders aen.

1443. *te male* behoort, volgens 't Lat. : *toto corpore*, in 't bijzonder tot de woorden *met lichame*, en daerom is welligt ook zoowel het art. als het pronom. weggebleven; doch z. r. 1147. — *hier en*

weder, in den vlgdn. r., ziet mede nog op *met lichame*, en beteekent zoo veel als *van den hoofde tot den roeten*, zoo lang hij was. Men wachte zich derhalve van er een begrip van beweging aen te hechten, d. i. van het te verwarren met *heen en weder*. Op *eñ neder*, *lanc eñ breed*, *verre eñ wide*, *lincs en rechts*, enz., zijn andere dergelijke uitdrukkingen. Eene bij de Ouden zeer gemeene zeggings-*was weder eñ voort*, d. i. *overal*, met zuiver plaatselijke beteek. en niet, gelijk het op Wapen Martijn, coupl. 46, vs. 7, uitgelegd wordt, *altijd*; al tracht de kundige uitgever van de Heim. d. Heim., bl. 471, deze verklaring nogmaels te verdedigen. Elders heeft men daervoor *haer eñ gheins*, d. i. *hier en ginds*, als Flor. en Blanc., vs. 1650 en 2771. Vlgk. Huyd. op St., II, 80, III, 209, enz., Clign. Bijdr., bl. 22, en Hoffm. v. Fall., Gloss. op Flor. en Bl., waer echter niets meer te lezen staet dan bij Huyd. De plaats door beiden aengegeven, als van v. Heelu zijnde,

Te Woerone viel een torre neder:
in al den rike, *voort eñ weder*,
en vant men soe grøet enghenen,

herinner ik mij niet in de uitg. van Willems gelezen te hebben; echter heeft men daer *voort eñ weder* vs. 2847:

Datsi roeyden *voort eñ weder*,
alle die Mase *op eñ neder*.

pleonastisch met *op eñ neder* verbonden, gelijk vs. 4621-22:

Van der Moeselen toten Rine
op eñ neder, in elke *side*,
eñ daer toe *verre eñ wide*, enz.

1445. *vertrac*, d. i. *verhaelde*. — R. 1446 merke men de verwarring der constr.; zonder hypallage zou het geheten hebben:

met tranen van al te groten rouwe.

1448. *daer hi met*, enz. d. i. *waer mede hij*. — *Met zonden omgaen* hoort men nog in Limburg.

1449. *Van dien*, volledig: *van dien tiden*, dat. plur., noodzakelijk, zoo men *tijd* vrouwelijk neemt, als r. 850; of ook, *van dien tide*, dat. sing., zoo men *tijt* als mannelijk beschouwt, gelijk r. 975 en elders. — *ellef* voor *elf*, om de maet, of liever, omdat *elf jaer* op die plaats te zwaer zou gevallen zijn

1450. *Dan* verkort uit *dat en*. Vglk. v. Heelu, vs. 2187: *Dan was*

anders niet dan woort. Zoo ook *wan* voor *wat* en, *hens* voor *het* en *es*, enz. Z. Huyd. op Stoke, I, bl. 71 en II, bl. 276; Clignett, Teuth., Voorr. bl. LXX en Grimm, III, bl. 181. *Dat* is hier het pron. demonstr., τοῦτο, en hetgeen er door aangeduid wordt, legt de vlgde. regel uit, t. w., *dat hi haer vertrac sijn leven.*

Omgekeerd zou het ons duidelijker schijnen: *Dat hij haer zijn leven uit een deed* (zich biechtte, om zoo te zeggen), *dat en deed die stoute Ridder niet om aflæt* (om ontslag van zijn zonden van haer te bekomen, *dies*, d. i. waervan of dat *zij hem niet en mocht*, d. i. kon *geven*) *maer, dat of zoo hij, die edele Grave, dat dede*, t. w., zich aen haer biechtte, *dat* (biechten) *deed hij daer om*, en met dit inzicht, *op dat hij daarmede haer hert beruerde* en zoo bewegen mogt *dat zij Gode voor al zijne zonden genade* (om genade) *bad.* — Over *dies*, z. r. 54 en 140. — *aflæt* d. i., zoo als wij nu zeggen, *absolutie*, terwijl het woord *aflæt* zelf een meer bijzonder ontslag, ook buiten de biecht, van tijdelijke straffen beteekent, of wat men met een ander barbaersch woord *indulgentie* noemt. De echte Reinaert, in zijne biecht, vs. 1676, gebruikt nog het oude woord:

Grimbert, nu hebbic ghescit
al dat mi mach gedinken nu:
Geest mi aflæt, dat biddic u,
en settet mi (*voor boete*) dat u dinct goet;

maer de latere omwerker spreekt reeds Burgoensch:

Absolteert my nu, dat bid ic u!

Had Reinaert in die tael aen Grimbert zijne zonden uiteengelegd, dan zou deze hem meer dan eens hebben mogen vragen, zoo als vs. 1461: *Oom, walschedi?* en de Wael zou er waarschijnlijk met zijne veertig slagen (vs. 1680) niet van afgekomen zijn. — De herhaling: *de ridder stout* (hs. *der ridder*) en *die edele Grave*, die van het drijdobbele *dede* en van het zevendobbele *dat* kunnen niemand ontgaen zijn. Men gevoelt, wanneer men deze regels leest, dat *Geraert* zich niet klaer genoeg meende te kunnen uitdrukken, om alle misduiding voor te komen. — In 't hs. staet *berrurde* (sic) en *sunden*, het laatste moet in den tekst hersteld worden; wat de verdubbeling *der* betreft, zie het laatste deel van de aanteek. op r. 1366.

1457. Deze regel bevat een soort van pleonasmus. Vglk. 1463. — *Weder*, in den vlg. r. kan of wel tot *roepen* behooren (*weder*, d. i., *terug roepen*) of op zich zelf genomen worden: *wederom*, op

nieuw; gene staet mij beter aen. Het woord is in 't hs. herschreven; daer hebben eerst meer letteren gestaen.

1459. *in sijn kamere*, accus.

1460. *eñ daer, na dat*, enz. Het hs. heeft hier geen onderscheiding, en ik was een' tijd lang onzeker of ik het comma vóór of achter *na* te plaatsen had; maer de zin scheen mij met het eerste netter, om dat *daer* op die wijze de beteekenis van *toen* bekomt (vglk. r. 1148), terwijl van den anderen kant *na dat*, voor *naer of volgens dat, volgens datgeen welk* (vglk. r. 146, §29, enz.), veel natuurlijker is, dan de ellipsis die men noodzakelijk zou moeten onderstellen, bijaldien *dat* geheel en al tot het volgende gebragt wierd. Dan zou het heten: *eñ daernā* (en dit was hetgene *dat hem Kerstine ried*) *woud hi*, enz. Ook schijnen in het hs. de woorden *na dat* korter aen elkander gesloten dan *daer na*.

1461. *berichten*, d. i. *beschikken* (over), fr. *disposer de*. Heim. d. Heim., vs. 844 :

Gesonde es grote nuttelchede
die werelt te berechtene mede.

Men zie aldaer, bl. 133—36, eene zeer goede aenteek. van prof. Clarisse, waerin men voorb. zal vinden van *hem setzen* (zich), *lant, sijn diet* (of volk), *die ghemeente berechten*, d. i. *regeren*; van *hovaerde berechten* of *rechten*, d. i. *overmoed vonnissen, straffen*; van *berichten*, ons *berigten*, onderwijzen, berigt geven, en eindelijk in den zin van de *sacramenten toedienen*, waerbij nog Kil. en v. Hass. aangewezen worden. Ik voeg er alleen een paer voorbb. uit Maerlant bij, Sp. Hist., D. II, bl. 274 :

Het (d. i. daer) was een ridder, rike eñ vrome,
die also berechte home (d. i. hem, sich),
dat hi huwelijc onseide;

en D. III, bl. 106 :

in Gallen, daer hi wilde pleglien
te berechtene al dat lant.

Voeg er van Heelu bij, vs. 4393 :

Doen sochte menich man raet
doen te tide eñ sdaegs te voren,
ochte haer lijf bleve verloren,
hoe si die siele mochten berechten,
datsi met Gode mochten pleglien.

Zoo ook M. Stoke, B. VI, vs. 1190. — De oorspronkelijke beteek. van *berechten* is *naer eenen regel inrigten*, *te regt stellen*. Men merke dat deze beschikking van Lodewijk plegtig en in de tegenwoordigheid van *alle zijne lieden* geschiedde.

1463. *gedaen*, d. i. *volbragt, geeindigd*. — *wand* of *want* voor *want 't is mits, dewijl, om dat het*; M. Stoke, B. III, vs. 1458, doch zonder versmelting van het pronomen :

want den Coninc goet *dat* dochte,
dede hijt beseghelen en bescreven;

en zoo op honderd plaatsen. Maer wanneer Willems in v. Heelu, vs. 2166, aen *want* de praepositionale kracht van *om* toekent, dan kan ik alleen klagen, dat hij aldaer een tiental verzen, die reeds genoeg verward waren, geheel en al bederft. *Want* moet in *van*, *Doen* vs. 2173 in *Hoe* en, met doorhaling der parenthesis, mede de punctuatie verbeterd worden. — *want* of *vermits het God gebood* ziet op, datgeen wat volgt :

1464.   So lach hi neder en was doet !

Het Lat. heeft voor dit alles alleenlijk : *et secundum consilium Christinae sua disponens mortuus est*. Geraert behield die eenvoudigheid maer wist ze tevens tot poëzij te verheffen. — Zoo men r. 1463 construeerde : *want God gebood het of dat*, dan zou het van 't voorgaende, van 't beschikken over zijn goed, enz. moeten verstaen worden. Ik keur dit om meer redenen niet goed.

1465. *in der selver uren*, d. i. *op den zelfden oogenblik*.

1466. *te swaren vechvier* is opmerkens weerd, doordien er uit blijkt, dat *vechvier* voor Geraert nog zijn eigen beteekenis had, d. i., niet die van eene zekere plaats (*locus purgatorii*), maer van het zuiverend vuur zelf, anders zou hij enkelijk *ten vechvier* gezeid hebben, zonder epitheton. Omtrent *swaren* kan men hier niet twijfelen, gelijk r. 399, enz., of de uitgang *en* die van de dativische verbuiging is, dan of men het voor een half versmolten *een* (: *te swaer een v.*) te houden hebbe ; dit laetste kan met de praepositie *te* geen plaats grijpen. Iets anders ware het, bijaldien *te* de partikel ware, die wij elders (r. 644) zeiden uit den instrumentalis van het demonstr. gesproken te zijn. — Het zij mij toegelaten, ter gelegenheid van dit *swaren*, hier een paer voorbb. te plaatsen die onder r. 1034 uitgevallen zijn, waer over *swaer*, *sware*, als adv. en als

subst., gehandeld wordt. Bij M. Stoke namelijk vond ik D. II, bl. 19 : *om hem te doene sware*, d. i. om hun schade toe te brengen, en bl. 20 (*si*) *waren in moede sware*, d. i. zij waren benouwd.

1467. *soud is moest*, met eenigszins verzwakte beteek. — In den vlg. r. staet *heme* (dativ. communis) voor *hare*; ik wil zeggen dat de Schrijver van de ziel tot den Graef zelve overgaet.

1469. *haer sijns ontfarmde*, z. r. 269.

1470. *vercreegh... aen onsen Here*, d. i. *van onzen Heere*, gelijk r. 86—87 : *gewan van Gode*, dat, enz. Maer vglk. tevens r. 1036, als mede v. Heelu, vs. 7010 :

die ane hen ghenade sochten,

d. i. *verzochten*; en zoo nog eens vs. 7125. Maerl., Sp. Hist. III, bl. 112 :

eñ bat ane Gode genaden;

en II, bl. 55, te gelijk met een *genit. rei* :

Dat mens best aen Gode bade,
wat hi wilde dat mens dade.

verder I, bl. 261 :

Doen dedi hare dat bekinnen (d. i. kennen).
dat soet (zij dat. t. w., dat kind) an enen God souden enen
(si) sprac : wat Gode-sou dat wesen?

Grimm, die deze plaats ook aenhaelt, Gr. IV, bl. 783, waer hij van de Oudhd. præpos. *fona* händelt (het Gothische *fram*), zegt na meer andere aenmerkk. : « *Es kann nach allem diesem nicht auffallen, dass* » auch der begrif *bei* in *von* übertritt. das goth. *bi* mit dem acc. « *sahen wir bi* oder das lat. *de* bedeuten..... das ahd. *pi* mit dem acc. drückt häufig *de* aus..... namentlich ersetzt diese præp. « (aber mit dem dat.) das causale *von*, d. h. goth. *fram* (nicht af) « in den redensarten *zeugen*, *gebären*, *schwanger werden*, *sin muoter* « *gewan in be* iro fater N. ps. 82, 7;..... noch in einem volksl. auf « den winterkönig von 1620 : ich trag *bei* dir ein kindelein. heute « sagen wir hier *von*, bei zeugen *mit*. wenn aber mnl. in ganz « gleicher construction die præp. *ane* steht :..... *ane* hare seit men « dat hi wan enen sone Maerl., 3. 268; rechtfertigt das nicht die « vorkin angenommene erklärung des *ana* in der præp. *fona*? die

« altu. sprache stellt zu solchen verbis *vidh*, . . . welches *vidh* im
 « dän. *ved* nicht selten causales *von* bedeutet, sonst aber *ad*, *apud*,
 « juxta. noch häufiger gilt das engl. *by* für *von*. » Ook in onze
 tael zijn de voorbb. van dit *bij* niet zeldzaam, maer ik mag hier
 niet langer *bij* stil staen blijven.

1471. *met heme*. versta met den *Grave*.

1473. *openbaerdi*, d. i. openbaerde *hij*; waer het later gebruik
 noodzakelijk het reflexief *zich* bij vereischen zou: *hij openbaerde*
zich; maer uit dit voorbeeld blijkt nog eens dat de Ouden zoo wel
 het compos. *openbaren* als het simplex *baren* zonder *zich* (*hem*).
 d. i. als verbum neutr. of inträns. bezigden. Vglk. r. 1203. — *hare*
 staet in dat.: *hij verscheen aen haer*.

1475. *hem helpen in die pinen*, d. i. *hem bijstaen en verligten in*
de pijn waer hij in was, en niet (men vergeve het mij) *in de pijn*
brengen, wat het anders, spraakkundig beschouwd, ook zou kunnen
 beteekenen; en wij zeggen even zoowel: *iemand in 't leed*, als *uit*
het leed helpen. *Iemand in 't graf*, *naer het kerkhof*, *aen de galg hel-*
pen, voor oorzaak zijn van zijne dood of van zijne straf, zijn ge-
 woone uitdrukkingen die men overal hoort. Waerom zei Geraert
 dan niet: *hem helpen uter pinen*, uit de pijn? omdat hij minder het
verkorten, dan het *verzachten* van de pijn wilde uitdrukken. Cantipr.
 spreekt insgelijks als of de ziel van den Graef den eens bepaelden
 tijd harer straf voluit in 't vagevuer doorstaen moest, zoo dat Kristina
 slechts de *intensiteit* en niet den duer daarvan verminderen kon.
 De zelfde meening heb ik nog elders aangetroffen. — Doch waerom
 heeft de Schrijver niet gezeid: *in dier pinen*, met den dativus?
 waarschijnlijk omdat de Spraekk. reeds toen in vele gevallen den
 dat. met den acc. verwarde (Z. Grimm, IV, bl. 940), en dat het
 rijm hier den laetsten naemval deed voortrekken. Z. het Gloss, en
 hier achter r. 1487—89.

1477. *Gact*, in 't meerv., vglk. r. 1479, *ghi hebt*, en mijn Ver-
 slag, bl. 600. — *welt is wilt*, om het rijm.

1478. *na* is *naer*, *volgens*; z. r. 1460. Aenmerkelijk is, lleim.
 d. H., vs. 1920 de var. *Naerdien*, neffens *Nadat*:

eñ met elken ommegeen
nadat sine dinghen staen;

anders voluit: *naer dien dat*. — De woorden: *na dat godlec oordeel*,

d. i. volgens het door God uitgesproken vonnis, behooren tot den geheel en hangen noch van *geld*, noch van *pine*, noch van *verdiend*, in 't bijzonder af. — *geld*, d. i. betaelt, hier *volbrengt*. Z. r. 33.

1481. *ic wille*, met den verzwakten zin van *ik zal*, bij beloften zeer gebruikelijk. — *in minen lichame liden*, dat.; vglk. z. r. 263. Hier zou aen gewis het zelfde niet uitdrukken.

1483. *half voert* is moeyelijk te verklaren, echter dankt mij dat het eenerlei is met *half weg*, in den zin dat wij *rond weg* voor *rond uit* zeggen; en ons Limburgsch heeft zulks meer: iemand zoo *stillekens weg bedriegen*, *overhalen*, *uitlagchen*, enz. Met de praepos. *voor* kan, mijns inziens, *voert* of *voort* hier niets gemeen hebben. Ik acht het eerder verwant met *voere*, *vóor*, *taert*, van *zaren*, d. i. *gaen*, waer ik dus mede ons *voort* en *toorts* meê verbind. *Half voort* is dus een adv. van den acc., gelijk *half weg*; beide zijn van eenerlei beteek., en zeggen niets meer dan wanneer er *half alleen* stond. Voor de spraekk. alleen zou er een verschil wezen, daer *half voort* een adj. praedicati wezen zou. Z. bij reg. 1399. — *voort* is soms ook *voortaen*; de lezer oordeele.

1484. *die u... te doene behoort*, d. i. *die het u behoort te doen*. Over de weglating van *het*, z. r. 303; om het anders uit te leggen zou men *te doene* passivè moeten nemen: *om gedaen te worden*, en dan zou *die* in nom. staen. — *hehooren* is *toebehooren*, dus, *die gij moet doen*. Dit *toebehooren* heeft men in zijnen eigenen zin Heim. d. Heim., vs. 1777:

Dat hem niet ontbreect een wort
van dat enen man *toebehort*;

waer men tevens zal opmerken dat *wort* of *woord* voor *zaek*, *ding*, *deel*, enz. staet, dewijl daer volgt:

Wel ghehaerd en wel ghebaerd,
en wel ghescepen nederwaert.

en zoo nog eens vs. 1925. — *u*, dativus. — *te doene*, in een activen zin; dit gerund. gebruikt men anders ook als pass.: *te winnen gereet*, M. Stoke, II, bl. 18, d. i. *om gewonnen te worden*; wil men het hier op die wijze uitleggen, dan zal *die* in nominativo staen: *de pine die u behoort om gedaen te worden*. Ik versta het anders.

1486. *mocht*, d. i. *kon*. — *mense*, hs. *mendse*. — *daerna langhen tijt* is geene omzetting; *langhen tijt*, d. i. *gedurende een langen tijd*.

1488. *ondertiden* is eenerlei met *onderwilen*; z. Lév. v. Jhs., bl. 2, meermaels, d. i. *ondertusschen*, *van tijd tot tijd*, *somtijds*, *bij tijden*; enz. *Wile* = *tijd* zijn synonyma. In 't Mhd. verder *understunden*, *undermâlen*; z. Grimm, III, bl. 132, van *onder*; *onder* heeft de beteekenis van afwisseling en wederkeerigheid; vglk. *onderminnen*, *ondersien*, *onderlagchen*, enz., bij Huyd. op St. en Flor. en Blanc., Gloss.

1489. *in den baden*, *die*, enz. en, vlgdn. r., *in den heten baden*, toonen ons een niet gewoon gebruik van het lidw. — hs. : *coit* : *menechvoit*; na dit laatste woord stonden drij stippen (...), die door-gestreept zijn, wat tot een bewijs strekt dat ze voor den Schrijver (niet den afschrijver?) eene beteekenis hadden.

1491. *want* wijst hier eene parenthesis aen, en moet regstreeks opgevat worden; het is eene omzetting voor : *want het mag*, d. i., *het kan niet lieghen*; anders zou het zijn, gelijk r. 1463 : *omdat het niet liegen mag*. Het verschil tusschen beiden is zeer groot : dit laatste zou nog eens de proef willen geven van de *zekerheid*, welke proef reeds door middel van *Daerom* in het voorgaende aangewezen wordt; de regstreeksche constructie integendeel ziet op den gansen samenhang van 't argument; het beteekent zoo veel als : *dit is klaer te zien*, *dit volgt immers*, enz., welke onze gewoone tus-schenwerpsels zijn bij het argumenteren. *Daerom* is ook het pronom-en *dat* of *het* (*het liegen*, aenleunend : *dliegen* of *tliegen*) hier noodzakelijk, al zou men het ook, met de zijdelingsche const., aen den invloed der liquida / kunnen toeschrijven. — De lat. tekst is hier verward. Mijne hss. hebben alles wat bij de Boll. staet, behalve *certum*. Dit kan in geen *semper* veranderd worden, al greep men nog het *ommer* van Geraert aen, omdat hij even zoo duidelijk, ja duidelijker *certum* vertaelt.

1492. *Alweêr* eene drukfeil; in 't hs. staet : *over andren dach*, zonder *den*. — *ommer* is *immer*; z. Gloss. Men zou hier kunnen onderzoeken of in de zëgging : *over andren dach*, de praep. *over* eene betrekking van afstand en afzondering (*ultra*, *trans*) of van uitbreiding en toepassing (*per*, *in*, met den acc.) of van nader bestemming uitdrukt. Het tweede dunkt mij alleen waer, en het eerste zelfs onmogelijk te wezen, uit hoofde van het woord *andren*, d. i. *tweeden*; want *over andren dach* is eenerlei als *over den tweeden*, welk ons tot iederen derden-dag zou brengen. De laatste onderstelling dat

over in plaats van *voor* ter nader bestemming dienen zou, komt met de tweede gedeeltelijk overeen en zij verdient verder onderzoek. Men zou ook kunnen vragen of *over* hier niet staet voor *op*, gelijk *over sinen steert zitten*, in Reinaert, en bij Maerl., Sp. Hist. II, bl. 284, vs. 15:

Hi sat en sloech over sine herte,

d. i. *op*. Ik wensch dat iemand daeromtrent eens allen twijfel wegnemen moge; vglk. intusschen *overicaer* en *voorwaer*, enz.: Grimm, III, bl. 108, en vooral de Middelhd. spreekwijzen: *für den tac* (imposterum), *für disen tac*, door den zelfden uit Wigalois bijgebracht, aldaer bl. 157, in 't midden. Maer de voorbb. die nog aldaer, bl. 156, aangevoerd worden: *ubar dag*, quotidië; *ubar naht* per noctem; *ubar jár*, per annum; *ubar worolt*, *ubar lant*, per orbem, per terram, enz. wijzen nog op het tweede terug: *over andren dach* = gedurende den tweeden dag. Te St.-Truiden spreekt men nog gelijk Geraert: *over anderen dag*, zonder artikel, en niet gelijk de Hollanders: *over den anderen dag*. — Zie nog de vlgde. aenteek. en vglk. r. 1505 *over lanc*, d. i. *na* langen tijd.

1494. *dies eens daegs*; waervoor wij nu met den acc. *den eenen dag* zeggen, in tegenstelling tot *den anderen*. Is *dies eens daghs* hier zoo veel als *den eersten dag*, slaende op *over anderen* (of *tweeden*) *dagh*, dat wij zoo even zagen? Staet hier het cardinael getal voor het ordinael? Neen; maer uit *over anderen dagh* moet hier de ellipsis aangevuld worden: *des eens daeghs van den tweeën*. Men vglke. slechts de spreekwijze *overhands*, fr. *tour à tour*, Lat. *alternis* (*vicibus*), d. i. *over ander hand*. — Wie denkt bij dit verhael aan Virgilius niet, Æn. VI, 121:

Si fratrem Pollux alternâ morte redemit?

om andere schrijvers niet te melden, die men daer door de uitleggers opgenoemd vindt.

1495. *De stede* neem ik hier op aanleiding van 't Lat. (*loca*) in 't meervoud. Deze paragraef kwam mij zeer zonderling voor, toen ik het Leven van onze Kristina voor de eerste maal las. Het volgende echter:

daer hi hem verblijd hadde *ideleke*,

in 't Lat. letterlijk: *in quibus ille* laetatus inaniter *fuerat*, zou misschien door zijne eenvoudigheid den aanstoot verminderen, zoo het

plegen (: *te sundeghene* *PLACH*, ditmael nog strenger naer 't Lat. : *peccare SOLEBAT*) het *omnia munda mundis* hier liet toepassen. Ik zeg : nog strenger naer 't Latijn, omdat de eerste plaats, naer allen schijn, door Geraert kwalijk verstaen is geworden. Hij heeft bij *in quibus* nog eens *locis* verstaen, terwijl Cantipr. waarschijnlijk er *negotiis* bij dacht. Korteidshalve stel ik hier den lezer den lat. tekst onder de oogen : « *Loca etiam, in quibus dictus comes peccare a solebat, irremediabilibus lacrymis rigabat, et, in quibus (negotiis) laetatus ille inaniter fuerat, ista dolebat;* » d. i. en de voorwerpen met welke hij zich ijdelijk verblijd had, die betreurde zij, daer bedroefde zij zich over. Indien Cantipr. nog eens plaatsen in den zin had gehad, zoo had hij niet *ista*, maer in *istis* of *ibi dolebat* gezegd. Van den anderen kant is *laetari in aliqua* ■ (*Laetatus sum in his quae dicta sunt mihi*, enz.) de gewoone constr. vooral van dien tijd. Ouwerr beging de zelfde fout als Geraert, en zij zijn welligt de eenigste niet geweest die dit Lat. verkeerd opgevat en *ista* van Christina, d. i., in nominativo, verstaen hebben. Uit *irremediabilibus*, door het jammerlec van Ger. en het onmatelijcke van Ouw. niet vertaald, weet ik zelf ook mijn geld niet te maken; ten zij het voor *irritis*, *tergeefsche*, staet of, ~~100~~ de zin dit niet toelaet, met de eerste sylb (*ir*), de negatie weg te nemen zij: *remediabilibus* d. i. *propitiabilibus*, behulpelijke tranen. Men ~~100~~ ook *miserabilibus* kunnen voorslaen, doch genoeg daarvan; alle verdere gissingen omtrent de hier bedoelde plaatsen en daden acht ik mede overbodig.

1498. *daer si wiste oec*, d. i. *waer zij ook wist*; hyperbaton.

1500. *dreefse*; zie r. 196.

1501. opschr. *Hoe datsi haer hadde*, vglk. r. 710; doch ook zoo het Lat. : *Qualiter se habuit*. — Tekst: *scied*, impf. van *scheiden*.

1502. *soen*, d. i. *zoo en*. — De constr. : *si*, ... *Kerstine*, vglk. r. 661—63, enz.

1504. *so wonese*, d. i. *woonde zij*; vglk. r. 1313.

1505. ~~100~~ *lanc*, niet *voor lang*, maer *na een' langen tijd* weg geweest te zijn. *Over* is dus hier *au-delà*, *derrière*, *après*, z. r. 1492. — Dat er in den vlgdn. r. ~~100~~ *selden* volgt, is geen tautologie : Tusschen ■ *langen tijd* ■ *selden* kan geen tegenstelling (: *maer*) plaats grijpen, dat is gewis; maer hier hangen de woorden *maer seldom* ■ de volgende te zamen : *maer seldom dan als*, enz., d. i.

maer zij kwam zelden weder, anders, dan wanneer, enz., d. i. nog eens : zelden zonder dat de geest haer dwong om weêr te komen ; na langen tijd en meestal nog door den geest gedwongen. — *als se*, d. i. *als haer*. — *dwanc*, hs. *duanc*, is *dwong*. Men merke dat hier na *dwingen*, in plaets van den infin. met *te*, de conjunctie *dat* volgt, als mede het pleonastische *moeste*.

1509. *soude*, zoo veel als *moest*. Z. r. 1428—67, enz.

1510. Zoo deze regel in 't hs. niet duidelijk (door een punctum en door de hoofdletter *A* van het volgende *Als*) aangewezen ware als tot het voorgaende behoorende, had men kunnen twifelen waer hij mede in verband moest gebragt worden. Het is een stopregel, waervan in 't Lat., om het dan ook in 't Latijn te zeggen, *nec vola*, *nec vestigium*. De zin is : als zij t'huis eten kwam, het zij openbaerlijk, het zij heimelijk. Met dit laetste woord bedoelde Geraert, naer allen schijn, hetgeen r. 1519 en vlgde. verhaeld wordt. — *Weder* enz., vglk. r. 423 en 102, als mede Huyd. op Stoke, B. IX, vs. 408.

1511. *Als si oec gaen woude*; hier twijfel ik of *oec* als adv. Lat. *etiam*, Fr. *aussi* (eenigszins met de beteek. van *verder*, *daerna*) moet beschouwd worden, of als generalizerende partikel (lat. *cumque*) met *als* verbonden, in den zin van *wanneer ook*, in *welke* omstandigheden *ook*; want *als* is *wanneer*. Ik heb van deze verbinding van *als* met *oec* nog geen ander voorb. aengeteekend, maer zij schijnt mij gansch natuerlijk. Vglk. echter r. 1515.

1512. *doen anc*, omkeering voor *aendoen*. — Vlgdn. r. *soen*, *zoo en*, gelijk immer bij onzen Schrijver; bij anderen ook *zij en*. — *ten dien male* is welligt eene schrijffout voor *te dien male*; d. i. *in dien tijd*, *alsdan*. Het behoort tot *behouden*, d. i. *bij-* of *wederhouden*, *bij zich terughouden*. Op de zelfde wijze moet *nieman* met het afgelegene *die leefde op ertrike* vereenigd worden. — *wale*, d. i. *wel*, hier *gemakkelijk*, steekt een weinig af tegen het zoo uitdrukkelijk algemeene: *nieman op ertrike*; dan, dat doen de slijkwoorden dikwijls. Zou men het niet tot *nieman* of nog beter tot *const* betrekken mogen : *Zoo en kon wel niemand*, enz. ? Ik meen het niet.

1515. *van uter* (uit der) *woestinen*, met dubbele betrekking : zij was in de woestijn, zij komt er uit en van daer weder t'huis. Zoo zeggen wij nog dagelijks *tan uit de school t'huis komen*, *van op*

den zolder den trap afvallen, hij heeft die kaert van onder de andere uitgehaeld, of van boven de andere afgenomen, enz.

1516. *dorstse*, enz., d. i. zoo en durfde haer niemand, groot noch klein, d. i. volstrekt niemand op ertrike,.... groeten; hetgeen nog versterkt wordt door *in eeniger manieren niet*, d. i. op geen manier. Dit wat den zin betreft; want de constr. wil waarschijnlijk dat men *niet* met *nieman dorste* verbindt. Maer wat belette Geraert er nog een derde negatie (*noch* daer *niet* in begrepen) bij te doen: *in enghener manieren?* vglk. r. 1300. — *groet noch neder* kan ook door *rijk noch arm* verklaerd worden. *Neder* was bij de Ouden gelijk het nu nog is, zoo wel adj. als adv.; maer dat het tevens eene præpos. zij, dat heb ik onlangs eerst uit onze woordenboeken geleerd, die dit misschien bij Notkerus haelden, Cap. 154. Z. Grimm, Gr. III, bl. 204, bovenaen. Als adj. attributief neffens zijn subst. staende moet het nogtans altijd uitermaten zeldzaam gebruikt geweest zijn, want ik heb er nog geen voorbeeld van aengetroffen, en misschien zal dit voor den casus rectus masc. en neutr. generis nooyt plaets gehad hebben. De superl. *nederste* is gemeen; de comparat....? *neder* is zelf een comparativus. Bij v. Heelu, vs. 6323, staet *ter neder slaen* hoe zal men dit goed maken? Heeft het dan iets met *aerde*, *erde* (ἔρα, ἐρθε) gemeen?

1519. *somwile*, d. i. *some wile*, *sommigen tijd* of *somtijds*; *some*, adj. was bij de Ouden ~~was~~ goed als *sommige*. Z. Kil. die reeds het Eng. *some* er mee vergelijkt, en prof. Clar., Heim. d. H., blz. 154, al geeft op de aldaer aangewezen plaetsen een ander hs. de varr. *someghe* en *zomeghe*. Ik doe te dezer gelegenheid opmerken dat de lezing van vs. 1207:

Hort hier, *sotten*, *some* zaken,

niet mogt betwijfeld worden: de reden van *zulk* eene apostrophe ligt daerin, dat de schrijver met ~~een~~ woord wilde te kennen geven, dat netgeen hij daerop liet volgen geen voorschrift of iets was dat hij aenried, maer een soort van ironie: zoo iemand uitzinnig genoeg is om, door de verzwakking van zijn ligchaem, zich allerlei ziekten te willen berokkenen, hij heeft slechts het volgende te doen: allen arbeid en zorg myjaen, zoete spijzen en reuken, warme *baden*, enz. Wat *som* betreft, vs. 807: *mach ment som vlien*, dit moet noodzakelijk in ~~een~~ veranderd worden, ten zij het eens *so* of *oec*, of, om alle schreefsjes in rekening te brengen, *mach*

ments (*mens* = *men des*) *ontlien* geweest ware; en zoo zal 't ook wel geweest zijn. — Andere voorbb. van 't adj *some* kan men in 't Lev. v. Jhs. en... overal zien.

1520. *in midden thues*, vglk. r. 195. Daer echter hieten wij *in midden* een adverbium, terwijl het hier eerder eenë præpositionale uitdrukking schijnt; of zal *in* alleen als præpositie gelden, en *mid-den*, als adject. van *maet*, hyperbatisch staen; gelijk nog andere dergelijke adject. dit gewoonelijk doen: *al de wereld*, *gansch het huisgezin*, *geheel de stad*, *vol de hand*, *half de stad*, en zelfs in 't Fransch: *tout le monde*, *plein la main*; enz. in plaats van *la pleine main* of *la main pleine*? Dat *thues* hier in acc. staet, is niet twijfelachtig zoo min als in 't laetste der vlgde. verzen, hoewel in het derde de dativus staet:

Geljc dat des levens hout
daer Yve aen verdiende die scout,
in midden stont den paradise,
daer die fonteine springt van prise,
daer vier rivieren uut driven
daer wi u hier te voren of scriven:
also stont dat cruce gelike
in midden dit aertrike.

Waer deze plaats ontleend is, vergat ik aen te teekenen. — *op en neder*, d. i. overal, en niet *om hoog en om laag*; wij zeggen eenigszins met de zelfde beteekenis: *op en afwandelen*; maer dan beschouwen wij meer het *heen en weer* van de *beweging*, terwijl bij Geraert meer de *plaats* zelve bedoeld wordt: *hier en daer*.

1521. *rechts*, z. r. 614. Bilderd. op Maerl., Sp. H., III, Aantt. op de *Ordinandse*, blz. XL, vs. 100: « *Rechts* kooft by onzen » dichter veelvuldig voor in den zin van *juist*. » — *op deerde*, d. i. *op de aerde*, te verbinden met *ginc*, ten zij men een *geest* *op deerde* voor een zamenhangend geheel neemt, gelijk wij zeggen dat iemand een engel *op de aerde*, d. i. een aardsche engel — of, zoo dit, om de zeldzaamheid der zaak, minder verstaenbaer mogt wezen, — een duivel uit de hel, d. i., een helsche duivel is. Maer het volgende *daer* pleit voor de eerste verklaring. Vglk. r. 1635: *van der erden hier*. Eene dubbele betrekk. van den zelfden aerd heeft men Karel d. Gr., fragm. II, vs. 953:

En is te sire tenten weert
weder metten stekc gekeert,
daer hi wert op sijn bedde gedraghen.

d. i. op zijn bed dat daer in zijne tent was. Vglk. nog r. 87, 235, 279, 1183, en Nieuwe W. d. Maatsch. v. Leid. D. V. St. I, bl. 15, Nat. Bloeme, hs. van 't Instituut, vs. 13 :

Alle die beesten volgen hem naer
die sijn luud verhoren daer.

1522: *datd* voor *dat dat* of *dat het*; de constr. is: *dat coym ieman dat voor waer* (met waer- of zekerheid) *conste geweten*, namelijk, *ocht* (d. i. of het) een geest, *ocht* een lichame *were* (d. i. ware, subj.-condit.). — *Coym*, r. 1526, 1530, 1853 *coyme* geschreven, elders *cume*, Lev. v. Jhs., c. 241; M. Stoke, IV, vs. 57, met de Aent. v. Huyd.; Reinaert, vs. 611, enz.; bij Kil. *kuym* en *kume* (in de noot van v. Hasselt aldaer is welligt *adjective* voor *substantive* te lezen, en dan zal het antwoord op zijne vraag aenstonds hier volgen; Slichtenhorst heb ik niet.); Hoogd. *käum*, d. i. *nauwelijks*, met *moeyte*, eigenlijk *al hijgende en zuchtende*, Oudhd. *kūmo*, verwand met wkw. *kūmjan*, ons *kuimen*, *klagen*, enz. Het *adject.* wijst Graff. Sprachsch., IV, blz. 396 en vlgde., uit het Oudhd. niet aen (het afgeleide *kūmig*, ziekelijk, flauw, heeft hij), maer Grimm vond het in 't Middhd. : *kūm*, bij Trist. 850. Z. Gramm. III, bl. 114, a. De subst. waren *kūma*, *kūmunga* (kuiming), *klagt*, *gekraen* en *kūmida*, *ziekelijsheid*, *zwaarte*. Den comparat. *kūmor*, in den Index van Massmann aengeteeekend, kan ik bij Graff, t. a. pl., niet vinden. — De spelling van *Graert coym* wijst op het Brab. dialect. — *voor waer*, d. i. voor zeker. fr. *pour sûr*, *au vrai*; het behoort niet tot *conste* (kon), maer tot *geweten* (weten).

1523: *ocht... ocht*; het eerste staet voor *ocht 't*, *ocht het*, d. i. of *het*; het tweede zal men beter eenvoudig voor *of* nemen. Men weet dat ons *of* te voren *oft* en *ofte*, en nog vroeger *ocht* en *ochte* geschreven werd. Waerom ik slechts eenmael *het* er in meê laet versmelten, wijst de constructie aen : niemand kon weten of het ware (een) geest of (een) ligchaem. Daer *het*, neutrael pronom., in plaets van het fem. *zij* (naer toch nauwkeuriger omdat het een onbekend iets was — en de taal brengt het overigens meê : *het ben ik*, *gij zijt het*, *hij of het is een braef man*, enz.), dit *het* dan is het subjectum van 't wkw. *were* (soort van Umlaut voor *ware*), en het mag niet dikwijlder herhaeld worden dan het wkw. zelf. Dewijl echter het wkw. achteraeen komt, zou men, mits een asyndeton en tevens eene ellipsis aen te nemen, een herhaeld *het* kunnen denken : nie-

mand wist of het een geest (*ware; niemand wist*), of het een ligchaem *ware*; maer de Dichter stelde zich geene twee vragen voor, maer eene enkele copulatief voorgedragen: niemand wist of (*weder*, r. 1510), d. i. *wat, welk van beiden het ware: geest of ligchaem*; zoo dat *geest of ligchaem* zamenhangen. En daerom liet hij ook het lidwoord (*een*) bij *geest en ligchaem* achter! — *ware (were)* in sub-junct. drukt de onzekerheid uit. Zoo thans iemand deze plaets nog niet verstaet; zal het mijne schuld niet zijn, hoop ik.

1524. *mere*, z. r. 306.

1525. *daer.... daer*; het eerste is het relat. (*waer*), het ander het demonstr.; vglk. r. 1119 *doen.... doen*, waer de constr. niet omgekeerd is en het relat. volgt. — *kinlec* of *kennelijk schijnen* is duidelijk *blijken, klaer te zien zijn*. Vglk. Lat. *apparet*, Gr. *φαίνεται*. — *datd* is *dat het*.

1526. *coyme*, z. r. 1522. — *gereen*, z. r. 555 en het Gloss. op Limborch, waer men uit de voorbb. zien zal dat *gerinen* al de beteek. van *raken* heeft, *aenroeren, aendoen, deeren*, enz. B. XI, vs. 320 schijnt het met een dubbel regimen te staen:

Dat ic mochte met al mier pinen
mijn mont den bladeren gerinen
van den enoppen van der roesen,
die ic van herten hebbe gecosen,
ic ware die blijste man die leeft;

d. i. mocht ik *mijnen mond aen de bladeren steken*, enz. — Thans zie ik dat de heer M. de Vries in 't bijzonder over dat woord gehandeld heeft in A. de Jagers Archief voor Nederl.-Taalk., 1^e st. bl. 65 v g.

1527. *In dalder leste jaer*; de *d* ware beter bij de prap. gebleven: *Ind.* — *alder* reeds van ouds verkeerd geschreven voor *aller*, genit. plur. van *al*. — *dat*, tot een naemwoord van tijd betrokken, voor *toen, wanneer, binnen hetwelk*, enz., Lat. *cum*; z. r. 975—76, en vglk. r. 1501: *voor dat si sciet*, wat aen het Lat. *die* of *ante diem*, enz., kan doen denken.

1530. *coyme iet was ieghen, nauwelijks in eenige zaak wederstond*, tot beletsel diende. — *iet* is ten opzichte van *iet*, en het ~~was~~ dikwijls zoo adverbialiter bij de Ouden: *iemand iet knellen, iet honen, iet deeren*, enz. op zijn Grieksch, Vglk. r. 1517 *in enegher manieren*.

1531. *eñ had*, d. i. *en hi*, *de geest*, *had*. z. r. 711. — *onder hebben*, is *onderworpen hebben*, *meester zijn*, ook *boven gaen*, fragm. II van Karel d. Gr. enz. vs. 467. Het tegengestelde was *tachter hebben*, *achterst werden*, *onder liggen* (ὑπτάσθαι), enz. z. Gloss. op Kar. d. Gr. Ons *onderdoen*, met zijn dubbel gebruik en bedieding: *iemand onderdoen* overwinnen en *voor iemand onderdoen*, de vlag (strijken), meld ik alleenlijk.

1534. *noch meer noch min*, d. i., niet het minste, volstrekt niet; z. r. 1290.

1535. *de scade*, d. i., *de schaduw*, bij Kil. ook *schaye*, wat verder tot *scha* of *schae*, ons *schaeuw*, worden kon. In 't Lev. v. Jhs., waer *scade* menigmael voorkomt, staet ook nog het wkw. *bescaden*, cap. 3, voor *beschaduen*. Z. Huyd. op Stoke I, bl. 117; Clignett, Bijdr., bl. 30, enz. In 't Oudhd. *scato*, masc. (Goth. *skadus*, Angls. *scead*, *sceado*, *sceadu*, enz. Gr. σκῆτος, Hoogd. *schatte*, wkw. *beschatten*), met het wkw. *scatewjan* (Angls. *scaderan*); ook nog vroeger *scu*, *scuuo* masc. (Angls. *scuta*, *scuia*, *scu*, Noordsch *skuggi*, Eng. *sky*; waermee het Goth. *skugga*, spiegel, het Gr. σκιά, als mede ons *schuw*, *schuuen* te vergelijken zijn) en het wkw. *scuwan*, overlemmeren. Meer daervan z. bij Graff, Sprachsch., IV, bl. 305 en 423 vlgde. Bild. op Maerl., III, ordinandse, vs. 193, meldt insgelijks *vare* voor *varuwe*, *verf*, wat ik zelf nog niet gevonden heb; maer adj., als *kael*, *geel*, enz. van *kaluw*, *geluw*, zijn er meer bekend. Van andere vormen die korter dan de hedendaegsche waren: *saelde* (zaligheid), *gesonde* (gezondheid), *oude* (ouderdom) is het hier de plaets niet om te spreken.

1535—36. *sonder anxt van geeste* behoort tot *const aensien*. — Het hs. heeft: *eñ was dat niet w.*, hetgeen ik voor eene schrijffout hield.

1538. *al dicst*, bestaet nog te St. Truien: (*aller dekst*, *al dekster wijl*) en beteekent iets minder dan *aller dikwijlst*, dat men daer ook hoort; *al dicst* is zoo veel als *wel het dikwijlst*, fr. *bien le plus souvent*, in een comparativen zin. Het Lat. heeft inderdaed *saepius*. — *al* is dus overtollig.

1539. *van Sinte Katerinen*, z. r. 994.

1541. Opschr. *De redene*, d. i. *het verhael*, de woorden ook daer bij begrepen. — *her Thomas*, *dabt van Sintruden*. Deze Thomas was

van St. Truiden geboortig; na langen tijd eerst plebaen en toen proost van O. L. Vrouwen kerk aldaer geweest te zijn, werd hij in 't jaer 1239 tot abt van de Benedictijner abtdij van St. Trudo (*Sint Truden*, genit.) verkozen. Alle oude oorkonden spreken met grooten lof van zijnen ijver en tevens van zijne voorzichtigheid. Het was hij die het Gasthuis, dat eerst tegen de Abtdij naer den kant van de Plankstraet stond, in de Stapelstraet verplaatste 1240 en die van den Paus Innocentius IV de bevestiging van het klooster van Milen bekwam 1248. Aen zijne verdiensten was de Abtdij ook verschuldigd dat derzelve abten in 't vervolg weêr den staf en den mijter mogten dragen, welk regt zij verloren had door het buitensporig gedrag van den abt Christiaen. Thomas stierf den 29 october 1248, en werd begraven voor den oütaer van S. Elizabeth; met dit grafschrift, dat bij de Boll. niet zónder fouten is :

Gessit digna legi Thomas abbas, quia legi
Astrinxit multos ipsius dogmate fultos.
Divinum verbum bene prompserat; et quod acerbum
Peccator gessit, hoc confessore recessit.
Ecclesiae decóri quod reddita mitta, labori
Ejus inest memori jure nequitque mori.
Ut vivat fama, sculptum facit hic epigrâma;
Horum lectores este sui memores.

Men zie het Chron. Trudon., Fisen, Flores-Eeck. Leod., enz.

1341. *De gene die... heeft-bescreven*, t. w., Thomas Cantipratanus, van wien in onze Voorr. —

1343. *hi segghet en beschiet*, d. i. *hi zegt in zijn geschrift of boek, & dit doet*. — *dat... dat*; deze ■ de voorgaende constr. : *De gene die... hi*, enz. zijn reeds meermaels aangestipt: Vglk. nog r. 1531—52—53.

1345. *eersaem*, z. r. 33.

1346. *also... als hi*, Thomas. Thomas Cantipratanus schrijft namelijk, dat zeker Abt van St.-Truiden, die alzoó als hij, Thomas heette hem verhaelde, enz. Geraert vond bij gevolg in zijn lat. exemplaar *mei nominis*, gelijk ook mijne hss. hebben; in plaats van *memoratus*, dat alleen op het opschrift zou kunnen zien; *aequivocus*, in 't hs. van Roy-Clooster, is eene glossa ■ zoo veel als *cognominis*. — *die hiet... Thomas*; vglk. r. 1245.

1347—49. *doen.... doen dat... dat*, vglk. r. 1525—26. — *te*

rechte, d. i. met regt, Oudh. *zi rēhte*, Grimm, III, bl. 147 ook *pi rehte*, aldaer bl. 149. — *vertrecken*, d. i. *verhalen*, z. r. 1445.

1550. *het weer* (ware) *onrecht*, enz., vglk. r. 1258.

1551. *Dees* heeft men meermaels bij Geraert. — *dat* in den vlg. r. is demonstr., en *doen hi priester was* behoort tot het volgende.

1552. *eenwerf*, z. r. 1401. — *mettenen*, z. r. 1261. — *soude gaen*, d. i. *ging*, *gereed of op weg was om te gaen*. Vglk. Maerl. Sp. H., II, bl. 282 :

Als die meeste here *soude* sterven,
sijn goet dat *soude* ■■■ erven
sineh sone, die niet was groot, enz.

waer de *meeste* onder den tekst verkeerd uitgeleid is door de *oudste*; het beteekent *grootste*. Z. verder ons Gloss.

1554. *te huesweert*, z. r. 557 en vglk. r. 1558 : *ter kerken waert*. — *doense waren gedaen*, toen zij, de *mettenen*, uit waren. Z. r. 1457.

1555. *als hi plach* is van Geraert, doch het is waarschijnlijk dat Thomas niet alleen was.

1556. *in der dagheraet*. Het woord *dagheraet*, Oudh. *tagarood*, *tagaroih*, masc. *tagarota*, fem. enz. (in 't Middhd. bestaet het niet), heet bij Grimm, II, bl. 75, een donker woord ■■ hij komt er op meer plaatsen op terug; bl. 253, 413, 516, enz. Graff, Spr., II, bl. 486, onderwerpt het mede aen een lang onderzoek : komt het van *rāt*, ons *rood*, gelijk *morgenrood* en hangt het met dit te zamen, of van *rad*, zoo iets als *rekening* of *rede*, of van *rāt*, ons *raed*, ook *manier*, *magt* (status diei? Grimm) of van een verloren *rōd* (*ruodar*, *riem*, *roeytuig*), of van *ruada*, zoo dit, welk door *fictor* vertaeld wordt, geen drukfeil is? en hij besluit met niets te bevestigen. Tot dat ik iets zekerders wete, zal ik het met *huisraed*, *honigraed*, ja zelfs met *voorraed* tot ■■■ zelfden wortel brengen, dien ik in *raden* als mede in *reeden*, bereiden, meen terug te vinden, dus met Grimm tot *rāt* (*raian*). Het is intusschen opmerkens weerd dat een *honigraet* in 't Fr. *RAYON* de *miel* heet. — Ik heb reeds aengeteekend dat *dageraet* in 't Oudh. mann. ■■ vrouw. gevonden wordt; wij maken het thans mannelijk, maer Jan Dille, Belg. Mus. I, bl. 350, zeide, gelijk Geraert, *in der dagherade*, vrouwlk., bij v. Heelu, vs. 4389, onverbogen : *in der dageraet*. — *daer hi sach* is geene omzetting voor *daer sach hi*, maer het ■■ eerst vooral het geen wij

reeds meermaels het demonstr. voor het relat., geheten hebben, daer in plaets van *waer*, en verder het adv. van plaets voor het adv. van tijd: *waer hi sach* voor *wanneer hi sach*. Met eene niet afhankelijke constr. zou het wezen: en daer *sach hij* voor *en toen sach hij*. Vglk. r. 1563. Bij Maerl., Sp. H., II, bl. 284, staet een voorbeeld van *daer* voor *wanneer* zonder afhankelijkheid:

*Natonds voeren si haerre vaerde,
daert (d. i. toen het) donker was, in ene wostine.*

— *hi sach dat si leed*; gewoonelijker met den infinit. : *hi sach haer liden*, soms ook *hoe of waer si leed*; vglk. r. 1563. Over dien infinit. spraken wij onder r. 1198. Bij de daer aangewezen plaetsen voeg nog Van d. Drievoud., Str. XXII, vs. 5, en vglk. Grimm IV, bl. 640.

1557. *eer* is eene zamentrekk. voor *eener*. — *groter*, verbuiging van den dat. sing. fem.; *vaert* is *gang*, *loop*. — *leed*, in den vlgdn. r., impf. van *liden*, voorbij gaen, staet intransitive, doch met betrekking tot de personen die haer zagen, d. i. *voorbij hen ging*; het volgende *ging*, dat ook kon wegblijven, duidt alleen de rigting aen. Vglk. r. 1543: *segghet en bescrevet*.

1559. *Daer*, d. i. *toen*, al liet het zich ook eenigszins verstaen van de plaets waer zij zich bevonden; vglk. het lat. *illico*.

1560. *om te siene*, vglk. r. 403. — *werken*, d. i. *doen*, verrigten: z. r. 301.

1563. *merken* is met grooter aendacht en kennismeming *zien*. Hier zijn twee zaken ook voor ons op te merken; ten eerste dat er niet staet *saghen en merkten* etc., maer *saghense en merkten* (om van een derde *saghense* (of *si*) en *merctense* (of *si*) niet te spreken); ten tweede dat de zin is: *met te zien of al ziende merkten zij*, dus alweer, zoo als r. 1543 en 1558, eene hendiadys. — *waer* is *dat daer*: zij merkten *dat* zij zich *daer* nederwierp, of ook: *hoe* zij zich *daer* nederwierp. Vglk. r. 1387. — *Werpen*, impf. *Warp*, meerv. *worpen*, oude vorm; vglk. *sterzen*.

1566. In plaets van het praes. *es* zouden wij misschien *was* of *geveest* ware zetten; het praes. laet zich niettemin zeer wel uitleggen: zijnde (of daer liggende) gelijk een *sak* is (of *ligt*) die, enz. — *vol drogher bene*, gen. plur.: vol van droog gebeente.

1567. *gaf... suchten en carmen*, de inf. als subst. (sing.), vglk. r. 280. — *gaf*, z. r. 1269: *liet ut gaen*; echter schijnt ons *gaf* me-

nech *suchten en carmen* veel harder dan *menigen zucht en (menig) gekerm*. Ik meen zelfs dat *gaf menech carmen* alleen, zonder *suchten*, ook voor Geraert te hard zou geweest zijn. Het werkw. *gaf* schijnt daer niet weinig in mede te werken.

1568. *dats*, versta: *zoo dat des (dezes gebaers)*. De gen. *des* kan of wel de oorzaak beteekenen (= *daerom*), en dan zal bij *ontfarmen* de casus objectivus (b. v. *haers*) ontbreken; of wel *des* is die casus, en dan zal de zin wezen: *dat elk mensch zich daer over, (over dat zuchten en kermen) ontfarmen mogt*. Z. r. 237.

1569. *ginc an*, met den dat., z. r. 698. — Vlg. r. *begonsten* is begonst *hem*, t. w., *haer lichaem*. Barl. en Jos., Fragm. II, vs. 164 (Taal. Magaz., D. IV, bl. 33):

Kenstune (*kent gij hem*)? sprac Arachis;
die Abt sprac: Ic kennen (*ken hem*) wel, enz.

Lichaem is bij Geraert masc., maer zelfs voor 't neutr. vind ik die zamentrekking bij Maerl., Sp. H., II, bl. 283, vs. 18:

Maer alse *tkint* quam te siere joghet,
ghesellet *hem* met keytiven,
dien (die hem) in tavernen en met wiven
mettem (*met hen*) daden omme;
hine woude nemmeer verstaen
die leere van den goeden man, enz.

Al volgt daer *hine* in plaats van *hetne*, deze nog al gewoone overgang tot het geslacht van een meer bepaeld subst. (hier *de jongeling*), dat in de gedachte ligt, *πρὸς τὸ συμπαινεῖσθαι*, deze afwisseling belet niet dat *dien* nog op *het kind* zie, zoowel als het onmiddelijk voorgaende *gesellet hem*, d. i. *gezelde het zich*. Ik verwittig hier bij dat ik de varr. voor den tekst verkozen heb, die oogenschijnlijk veel slechter is. Dat *hem* de acc. sing. van het persoonlijk pron. neutr. was, is bekend, doch ik voeg er hier ten overvloede bij de aldaer volgende bladz. Maerlant, vs. 71, een voorb. bij, waar het reflexief staet:

Onser Vrouwen *ghebeelde* hi sach,
daer hi *wenende* lach (d. i. ging liggen)
en bat oec hare ghenaden,
dat soene (*zy hem*) moeste beraden.
Onser Vrouwen *ghebeelde hem* neech (d. i. *zag* zich)
daer (*terwijl*) hi ter erden neder seech, enz.

1571. *daer toe*, d. i. *auer bij*, *bovendien*. Vglk. r. 1586: *daer hi*.

1572. Ik zou, in navolging van 't *hs.*, achter *haren tuesten* meer dan een comma moeten plaetsen hebben. De rust moet hier de maet aenvullen, die zonder dat gebrekkig is; want het is moeyelijk (schoon niet onmogelijk), bij het voortvaren van den zin, dezen korteren regel: ' — | ' oo | ' o, als eene *clausula* te beschouwen. De nadruk welke van zelf de *pausa* bijbrengt, en het hypocôlon van het *hs.* wijzen genoegzaam het inzicht van den Dichter aen. Vglk. niet alleen reg. 176 maer ook 1562, 1585, 1603, enz. Dat er een *si* (*eñ si seide*) uitgevallen zij, laten de zwakkere uitgangen niet toe te denken, daer *vuesten eñ* noodwendig daktylisch zou moeten gemeten worden; en om *daerna* in de plaets te stellen, zou het eerst noodig wezen eene dergelijke constr., zonder *si*, met volgende subj. (*de maghet vri*), bij Geraert aen te wijzen; *daerna seidsi*,... *de maghet vri*, zal men veelvuldig bij hem vinden; maer van *Daerna seide*.... *de maghet vri* weet ik geen voorb. gezien te hebben. Integendeel de uitlating van het pronom. als subj. van een tweede verbum (*eñ seide* voor *eñ si seide*) is bij hem zeer gemeen tussehen de conjunctie en 't verbum. Doch hiervan elders.

1574. *wi langhe* en r. 1578 *wi langh*, doch r. 1576 *wie langhe* is juist de zelfde onstandvastigheid die wij overal omtrent *de* en *die* aantreffen, en waer ik tot nu toe te vergeefs de reden van zoek. Dat Geraert beide schrijfwijzen onverschillig op alle plaetsen aangewend hebbe, kan ik mij niet laten voorstaen, en ik heb liever mijne onwetendheid te bekennen dan de vraeg op die manier te willen beslissen. Ik zal er eens op terug komen. Ondertussehen begeer ik den lezer op eene zaak oplettend te maken. Geraert maekt geerne den voorslag lang (soms geeft hij hem zelfs twee korte sylben), en ik meen opgemerkt te hebben dat *die* op die plaets doorgaens zijn *e* behoudt, terwijl op ver de meeste plaetsen waer het, in 't midden van den regel, op de thesis valt, slechts *di* geschreven staet. Waer dit niet in acht genomen wordt, daer schijnt dit aen den invloed van den volgenden voet, ~~meer~~ mate het een daktylus of een spondeus is, dus aen den rhythmus, toe te schrijven te zijn. Wanneer men dit op ons *wi* en *wie* toepast zoo bevindt men dat r. 1574 :

O | arme li | chame, wi | langhe sel | di.

wi op de thesis valt en vóór een daktylus komt, en zelf deel van

een' daktylus maekt. In den tweeden regel geeft *wie* den voorslag en het staet of wel vóór een' spondeus (choreus), indien wij het vers zoo afmeten :

wie | lánghē | seldi mi | vān minen | hère,

of vóór een' daktylus, wanneer wij het op alle andere manier verdeelen, het zij :

wie | lánghē sel | di mi van | minen | hère,

het zij (wat ik echter zoo weinig goedkeur als het voorgaende) :

wie | lánghē sel | di mi | vān minen | hère.

In den derden regel kan *wi* of wel als voorslag of als arsis van den eersten voet beschouwd worden, en er volgt nu niet inder *langhe*, maer *langh*. In beide gevallen :

wi | lángh sel | di mi | hīer doen | mérren?

of beter :

wi langh | seldi mi | hīer doen | mérren?

heeft het eene geheel andere rhythmische bestemming en uitwerking (*functie*, zoo ik dat woord gebruiken mag) dan op de tweede plaats, en komt het nader met de eerste overeen. Om dit verder en in alle deelen na te gaen, ware er eene gansche dissertatie vereischt, ja niets minder dan al de plaatsen te onderzoeken en te vergelijken, waer *di* en *die* in ons hs. afwisselen. Ik zie er voor dit oogenblik van af en spoed mij voorwaerts.

1575. *sus utermaten sere*, voor ieder dier woorden en dus voor al het geen ik in 't vervolg niet meer zal aenraken, zie het Glossar.

1577. *verren*; z. r. 505 en 1893.

1579. *begeven*, d. i. verlaten; z. r. 51.

1582. *dies*, gen. d. i., *diens* voor *wiens* (welks), afhangende van *begere*, kan op *sceppere* zien en masc. zijn, zoo als, bij voorb., r. 10; maer beter zal men het tot het gezegde zelf: *keren*, enz., in neutr. genere betrekken. Vglk. r. 49, 303, enz. — *van herten seer*, die omzetting, in plaats van *seer* (grootelijks) *van* of *uit der herten*, is tevens een pleonasmus.

1583. Den overgang van het meerv. tot het enkelv. heb ik reeds aangestipt onder r. 1223. — Vlg. r. *getneght*, d. i. *getoegd*, *vervoegd*, het simpl. voor 't compos.

1585. *des gelijcs*, elders *dies gelijcs*, als r. 352.

1586. *daer bi*; r. 1571, *daer toe*, elders *daer met*, als r. 733, d. i. *boren dien*.

1587. *inds lichame persone*, d. i. *in des lich. pers.*; z. r. 1379. — *persone*, z. r. 1668. De zin is: zij sprak *in name van 't ligchaem* tot hare ziel. — *weder*, op nieuw, z. Gloss.

1588. *den geeste*, d. i. de ziel (hare ziel, gelijk *des lichame* voor *haers l.*), in dativo, uit hoofde van *toespreken*.

1589. Over dergelijke opeenstapelingen van adj. Z. r. 66—67. — *waer bi*, d. i. *waer om* of liever *waer door*, d. i., de aendrijvende oorzaak, terwijl het *waerom* of het einde (causa finalis) in den vlgdn. r. uitgedrukt is: *om wat saken?* — van *so* bij ondervragingen zagen wij te voren reeds voorbb., als r. 801, enz.; hier staan er ook meer bij elkander r. 1613, 1616, 1620.

1591. *Wat houd u in mi?* letterlijk het Lat.: *Quid te tenet in me?* waarom blijft gij in mij (in mijn ligchaem)?

1593. *weder comen* is hier duidelijk voor *wederkeeren*, Lat. *redire*; maer *komen* sluit in zich in: *zonder u ware ik er reeds*; z. r. 399.

1594. *ter erden*, d. i. *tot er erden*, dat. sing. — *dier af* of *daer van*, en niet *daer uit*, om dat *genomen*, niet alleen *ontleend*, maer ook *gemaakt* is.

1595. *en rusten*; aen te vullen: *en waerom laet di mi niet rusten*. — *toten* (tot den) *lesten daghe*, r. 966: *doemesdach*.

1596. *dat* voor *wanneer*; z. r. 1527. — *enxtleke vlaghe*, d. i. *angstelijk*, vreeselijk *onweder*, de schrikbeweging namelijk van geheel de natuer die de komst des oppersten regters vergezellen zal. Elkeen weet hoe de zone Gods op de wolken gedragen... doch laet ik liever de verhevene tael van Virgilius er op toepassen:

Ipse Pater media nimborum in nocte corusca
Fulmina molitur dextra, quo maxima motu
Terra tremit: fugere feræ et mortalia corda
Per terras humilis stravit pavor....

— *Anxst-* of *enxtlec* heeft voor wórtel de sijl *ank*, die in alle talen *nijping*, *engte*, *benaudheid*, enz. aenduidt. Dat door *angst* soms *getaer* (periculum) verstaen moet worden, teekende reeds v. Hasselt op Kiliaen aen. Sedert bewees ook de Heer de Jager in zijn Nalezing

op het Gloss. van Prof. Lulofs Handboek, enz., bl. 8—9, dat *anxtelic* vreezelijk en gevaerlijk beteekent; waeruit schijnt te blijken dat die woorden voor sommige Noordnederlanders minder duidelijk zijn dan voor ons. Z. mede het Gloss. op der Minnen Loep. — *vlaghe* besluit in zich te gelijk *vliegen* en *plagen* of slaen, daarvan al wat voorbijgaende treft: *regenvlaeg*, *windvlaeg*, enz. In 't Lev. v. Jhs., cap. 66, staet het in den zin van *baer*, *golf*: *so dat dat schep wart van den vlaghen sere bestoten en bedruct*; doch Cap. 102 *valghe* geschreven. Zoo iemand dit laatste als een' overgang tot *golv'* wil aenzien, ik zal het hem niet benijden. In 't Lev. v. S. Lutigardis, B. II, c. 5:

En also als grote *vlaghen*
inder ze den minsche verslaghen,
also ontsach si haer werke algader.

1597. *uter* (uit der) *erden* en niet *van der*, wat minder juist zou geweest zijn: alweër een blijk van de kieschheid van onzen Schrijver.

1598. *geselt*, vglk. r. 1584 *gevueght*. Dietsce Doctr., II, 595, reflexief:

Aldus eest dicke achterdeel
dat *hent* die mate (*niet rijke*) *ghesellet* dan
metten hoeverdeghe riken *man*,

Want zoo moeten die regels uit de varr. gelezen en de aengeving van het Gloss. daer naer verbeterd worden. Ook zegt het Fr. *se fausiler avec qq.* aldaer veel te veel: *se lier*, *s'associer* was te wil genoeg. Bij Huyd. op Stoke II, bl. 186, heeft men *gheselnede* voor *vrouw*: *sijnder ghetrauder gheselnede*; en de Clerc, Br. Y., IV, 760, die *aen* in plaats van *met* gebruikt:

Beerste hiet Machtelt,
en was in huwelike *gheselt*
aen des conincs broeder van Vrancrike.

— *weder* maekt hier niet *gesellen*, geen zamenstelling: *wedergesellen*, maer staet op zich zelf: op *nieuw*. Z. r. 1587.

1599. *wat meindi?* staet hier als parenthesis, als interjectie, en zoo is het nog van een dagelijksch gebruik bij ons; eens deels is het zoo veel als: *gij zijt wel stout*, enz. *wat laet gij u voorstaen? bedrieg u niet!* Dan dient het natuerlijk ter berisping of bedreiging; maer het heeft ook soms een geheel tegengestelde strekking, en dan moedigt het aen of het belooft; het onderstelt dat iemand zich

geene juiste gedachte maekt van het geen men hem zegt of raedt, en zoo moet het ook hier verstaen worden. Kristina, na in haers ligchaems naem aen hare ziel gevraagd te hebben, waerom deze dan aen het zelve zoo zeer gehecht is, datze het de rust benijdt die het in den schoot der aerde tot den jongsten dag des oordeels geerne zou genieten, wendt thans de belangen van de ziel zelve aen: Waerom en gaet gij niet — wat meent gij dat ik zeggen wil of wat ik u aenraed? bedrieg u niet! het is niets kleins, hoor en bedenk wat het is, ik zeg — *in u ewelec raste*, in uwe eeuwige rust! En hoedanig eene rust?

. . . . . daer ghi
moecht gebruiken dat hoghe ghesinde
met allen seleghe sonder inde!

Het gezelschap van God en zijne heiligen, zie daer wat gij verstoot! — *gebruiken voor genieten, deelachtig zijn van of begunstigd met*, enz. was bij de Ouden zeer gemeen, en het staet daerin aen *χρησται* in 't Gr. en aen *utor* in 't Lat. niet achter. — *gesinde*, nog bij Kiliaen neffens *huysghesinde*, ons gezin of *huisgezin*, het zelve als *meisniede* of *maiseniede* met welk het, volgens Clignett, Bijdr., bl. 257, bij Velthem II, 13 verwisseld wordt. Het een en het ander beteekende al de lieden die tot een zelve huisgezin behoorden, het gansch gevolg, den stoet. *Meisniede*, op verschillende wijzen gespeld, in 't Fr. *maisonie*, was verre het gebruikelijkste van de twee, en men kan het overal uitgelegd vinden: *gesinde* vond ik nog in Karel en Eleg. vs. 1174:

Ili (*Elegast*) seide: God hoede dit ghesinde,
den Coninc, en dat (*var.* die) ic hier vinde.

Het behoort tot den wortel *san* bij Graff, Spr. VI, bl. 234 (z. mijne aent. op r. 147) en beteekent eigenlijk *gezelschap* en meer bijzonderlijk *reisgezelschap*, *geleide*. In 't Oudh. *gasindi* en nu nog in 't Nieuwhd., gelijk in onze oude tael, *gesinde*. De Teuthonista kende het slechts nog van het huis en het hof: *familia*, *pergula*. — *Aulicus*. — *hoghe gesinde* is *hemelsch*: met al de zaligen. — *inde*, brabant-sche uitspraak voor *einde*.

1603. *also wile als* is eene zonderlinge uitdrukking; *wile*, die *wile als* wel niet gemeen, maer laet zich veel gemakkelijker uitleggen; het is de acc. sing. van het zelve sem. *wile* (*tijd*, z. Gloss.) waer *ter wile* de dat. sing., en *wilen* de dat. plur. *wan* is; in *dik-*

wils misbruikt men het masc. Z. Grimm, III, bl. 134 en vlgde. Zonder *also* ware dus alles duidelijk; maer met dat toevoegsel, waerin men bezwaerlijk aen *so* nog eene adjectivische kracht toe-kennen kan, is het voor mij onuitlegbaer... ten zij (en daer houd ik mij geerne aen) dat *also* op zich zelf sta en er slechts een comma achter ontbreke. Dan zal *also* voor *alsdan* te nemen zijn en behooren tot *so suchte si*, zoo dat dit laetste *so* dan eenigszins overbodig wordt :

Also, wile als si dit seide,
so suchte si . . . . .

omtrent op de zelfde wijze gelijk op vijftig plaetsen *dat* aen *dat*, *doen* aen *doen*, en elders *nochtan* aen *nochtan* beantwoordt. De pleonasm : *also* en *wile als si dit seide*, behoeft geene verschooning, daer wij r. 1457 volstrekt het zelfde zagen. Ik merk tevens aen dat Geraert, bijaldien hij *also wile als* als een geheel beschouwd had, dan, naer allen schijn, de conjunctie *en* er zou voorgeplaetst hebben :

En also wile als si dit seide,
enz.

Dit is moeyelijk te bewijzen, maer ik ken de manier van Geraert, en men zie er tevens eene proef van r. 1377 : *en also als sijt vernam*, enz. — Dat *also*, voor ons zoo, hier niet staet gelijk, b. v., Heim. d. H., vs. 646, *als verre als*, acht ik onnoodig te betoogen. — *sede* is eene dichterlijke vrijheid gewis ook toen door de volksspraak gewettigd; te St.-Truiden hoort men nog *ich se* voor *ik zei*.

1605. *de ionfrou edel en sijn*. Over *sijn* z. r. 1676; ik teeken hier alleen drij voorbb. uit den Leek. Sp. aen, B. II, c. 3, vs. 122, van O. L. V. : *Zij zgl*

. . . metten maechden zijn
en altoos bliven maghet sijn;

c. 6. va. 109 :

Dat gheboren sal worden *en* di,
en heilich zijn *en sijn*,
en Gods zone gheheten zijn;

c. 36, vs. 1461.:

en Christus die Gods zone sijn, enz.

1607. *in silencie, sonder spreken en*, ja voor ons, *en* pleonasmus en tautologie; nogtans die met de kerkelijke tael van dien tijd *en* zijn, weten dat *silencie* niet juist *stilzwijgendheid* alleen, maer

veel meer innigheid, fr. *recueillement*, is. Ook zegt het Lat. *in silentio et cogitatione sancta*. Dit laetste wordt straks nog eens uitgedrukt :

en van heilegher selegher gedachte;

maer dat spreekt mijne uitlegging in 't geheel niet tegen : de term *silencie*, in klooster-tael, drukt te gelijk met het *stilschijgen* het *mediteren* uit. — *minnen* en *gedachte*, dativ. sing.; *heilegher*, *selegher*, z. r. 67.

1610. Wie bij het lezen van dezen regel geen spijt gevoelt, dat de later tael dit gebruik van *alte* (Lat. *nimis quam*, *nimum quantum*, enz.) verloren heeft, zal voor meer andere eenvoudige schoonheden der oude tael ongevoelig blijven.

1614. *Waer omme so sloech ic u?* en nog eens r. 1616 : *Waerom heb ic?* en r. 1620 : *waerom so soudic?* En mede alzoo bij Maerl., Sp. Hist., II, bl. 285 :

Wat dogheden so soudic doen?

en duizendmael elders bij ondervragingen *wat so? wie so? hoe so? wanneer so?* enz. nagenoeg gelijk wij ons *dan* (ergo) gebruiken; doch verschillig niet van oorsprong, maer in kracht, van *wie so?* enz., dienende om eene algemeenheid uit te drukken (*cumque*) en waervan onder r. 794 gehandeld is. Men vergelijke dit *so* = *dan* met *also* = *alsdan*, r. 1603, (r. 1620 staen nogtans *so* en *dan* naast elkander) Van eene derde aenwending van *so*, nagenoeg in den zin van *nogtans*, *toch*, zagen wij reeds meer voorbb.; ik doe er nog één uit Maerl. Bij, dat juist voor mij open valt, t. a. pl., vlgde. blz. :

daer omme ~~ammm~~ (so en) liet hijs niet.

Voor al het overige, z. het Gloss. — ■■ *saen*, d. i. *straks*, op den oogenblik.

1616. *lachter*, metaplasmus voor *laster*, vglk. *ocht* = *oft*, *gracht* = *graft*, enz. — *laster gedaen*, d. i. *verwijten*, *smaed*, enz. Z. Gloss. op Reinaert, de Clerc, Stoke, enz. Lat. *convicia intuli tibi*, waer-voor in mijne hss. *iciavi tibi* (sic).

1617. *ghorsam*, d. i. *gehoorzaem*, verkort om de maet; in 't hs. *gorsam*. Zoo heeft men elders *baghelic*, *gnoch*, *gnoet*, *ghoppenbart*; enz. — *gemic*, d. i. *van pas*, *gereed*. Boec v. d. Houte, vs. 569 :

(*Het hout*) lach ghehouwen en ghehort
en al ghemic tote dien werke.

Zoo geeft de var. van hs. S., die ouder ■■ beter is dan de tekst : *al ghereet toten werke*; en nog eens uit het zelfde hs., na vs. 590 :

*Hi was ghemic, ■■ min no meer,
tē werke, daer ic af sprac eer,*

d. i. *hij paste juist*. Vs. 730 komen alle hss. omtrent dat woord overeen (het overige verbeter ik):

Doen seide ■■ iode, daer hi stoet :
■ Ic weet ■■ hout groet en dicke,
■ tsinen rugghe wel ghemicke. ■

Dar hi stoet, daer hij stond, is eene nog zeer gebruikelijke spreekwijs bij *verwijten* en *beschuldigingen*; het is omtrent eenerlei met : *dat hij was, gelijk hij daer geschapen stond*; fr. *qu'il était* (b. v. in de zegging : *comme un juif, qu'il était*). Het beteekent : *op eene hem weerdige wijze*. Vglk. οὕτως Kiliaen kent het adj. *gemik* niet, en het subst., enz., alleen in den eigenen zin van *ramen* (*collimare*). Z. mijne aent. op r. 494 en voeg nog bij de aldaer a. pll., Barl. en Josaph., fr. I, vs. 37; Maerl., Sp. H., B. IV, c. 14, vs. 18 en B. II, c. 1, vs. 46, van de I^e Paertie Van der Driev., coupl. 34, staet het partic. *ghemict jeghen iet*, in den zin van *vergeleken met* :

Rijcheit, die coninc heeft of grave,
en is tiendedeel niet van eene cave (*een kaf, strooy*)
ghemict jeghen dit geval (geluk).

1619. *met Gods helpen* of *hulpen* is voor ons *met Gods hulp*, want *helpen* is hier niets anders dan de dativ. sing. van het subst. *helpe*. Van Heelt, vs. 201 : *Vrouwe Aleys, riep Godevaert van Parweys ■■ Wouter Berthoud te rade en woude*

met haerre hulpen Brabant
selve behouden in hare hant;

want zoo moet daer op de eerste pl. *haerre*, d. i. *harer*, in dativo fem., en niet tweemaal *hare* gelezen worden : *met hunne hulp*. Z. nog eens vs. 7143, *met hulpen*, ■■ verbeter de geheele plaets op deze wijze :

en (d. i. Hen = ten) ware selc ocht met ghevalle,
ocht met *hulpen* ware ontgaen
van vrienden, doet was al ghedaen;

d. i. *zij sneuvelden allen, zoo niet sommigen bij geval of door hulp ont-komen waren*. Z. nog Flor. en Blanc. vs. 2332 en 3090. Zelfde boek, vs. 2273, staet de genit. sing. :

Dat hem so vele hulpen quam.

Al heeft men bij de *middelnederduitsche* schrijvers *helpe* voor *hulpe* (Godefr. Hagen, bij Grimm, IV. bl. 737 : *wat helpen*, d. i. *wat hulp, quid opis?*), het behoort niettemin ook streekswijze tot onzen tongval. V. Heelu zegt zelfs *hulpen*, wkw., voor *helpen*, als vs. 6988 :

Wat *hulpet* dat ik segghe
hare nâmen alle dat er was?

d. i. *die* daer waren. Vglk. r. 922. — *aengaen*, met den acc., *beginnen*, *ondernemen*; Vglk. v. Heelu, vs. 4385, straks nog aen te halen onder r. 1636; elders, met den dat., *aenvallen*. Z. het Gloss. Ook zonder regimen, intransitive, Kar. d. Gr., *Fragm.* II, vs. 934 : *die nacht ginc ane*, d. i. *begon*.

1620. *waer omme so... dan* deed ik reeds opmerken.

1621. *doghen*, infin. als subst. gebezigd, *lijden*; *torment* en *doghen* zijn synonyma gelijk *arbeid* en *pine*. De lezing van 't hs. is zeker, en mag niet in twijfel getrokken worden; anders zou men genegen zijn *tormenten* in een woord te lezen: *Tormenten, arbeit en pine doghen*,.... *dat deeddi willechleke*; en dan zou *doghen* een wkw. wezen door *deeddi* (*doen*) verder vervangen. Nu ziet *deeddi* bijzonder op *arbeit* en *pine*, die het naeste voorgaen, en *arbeit doen*, *pine doen* zijn zeer gemeene uitdrukkingen. Wat het neutr. sing. *dat* betreft in plaats van 't plur. *die*, daer zal men de uitlegging van vinden onder r. 571. Vglk. mede r. 294—95 en 1665, opschrift.

1622. *besette* is *oplegde* te doen; Lat. *imponere*. Onder de verschillende beteekenissen door Kiliaen aangewezen ontbreekt deze; in de Heim. d. H., waer het woord meermaels voorkomt, schijnt ze, vs. 1456, op *die renten besetten* ook te kunnen toegepast worden: *de lasten regelen en opleggen*, als tegenstelling met hetgeen daer volgt:

elken te deelne van den goede.

— *mine geest* in plaats van *mijn veruent* opgemerkt te worden. Vglk. Grimm, IV, bl. 480, a. en 502, 6.

1623. *willechleke*, ons *gewillig*; *geerne*; voor *lieflec* zouden wij hier met *liefde* zeggen.

1625. *menech cûschen* scheen mij eerst toe eene verouderde constr. te kunnen wezen, waer *menech* als subst. of adv. staende den genit. na zich nam, het geen zelfs in 't Midd. en Oudhd. en in 't Gothisch het minst gewoone was. Z. Grimm, IV, blz. 739. Maer dit zou een

subst. fem. *cusse* ondersteld hebben, welk niet bestaat. De Ouden zeiden een *cussen*, gelijk wij nog een *teeken* zeggen, ■ verbogen beide woorden op de zelfde wijze. Lev. v. Jhs. c. 186, accus. : *du gafst mi nit een cusen vor minen mont*; dativus, aldaer c. 224 : *juda, leverstu des menschen wonne met enen cusene*? In mijn oud hs. van 't Passionael, Legende van Maria Magd., f° 186 verso, d., acc. pl. : *Des en was gheen wonder, dat die mont die soe soete cusene had ghegeven op ons Heren voete, meer van Gods roke wt gheven soude*. De Teuthon. heeft ook nog *cussen*, schoon Kil. en Plant. het niet meer kennen. Het is de infin. tot subst. geworden. Zoo neem ik het ook Dietsce Doctr., II, vs. 2062 :

Die wonden die vriende gheven,
dat die beter sijn utermaten
dan dat ■■■ van hem die haten;

al getuigen de varr. dat de afschrijvers het anders verstonden of ten minste er een meerv. in zagen. Vglk. nog Flor. ■■ Blanc. vs. 3053 :

Als si hem van den cussen (e?) droeghen,

d. i. *rustten*, als hij ophielden elkander te kussen. — De mond die kust of gekust wordt staet er schier bestendig bij uitgedrukt, gelijk bij *peinsen* de *moed*, de *zin*, enz.

1627. *met bliden moede*, z. r. 781, opschr.

1629. *lide.... en beide*, d. i. *lijd* ■■ *beid* of *wacht*. *Beiden* ■■ *wachten* en *vertoeven*, transitief en intrans.; het staet of wel absoluut, zonder regimen, of met *na* of met den genit. Van dit laetste alleen zal ik hier voorbb. geven. Karel d. Gr., fr, I, vs. 926 :

(Ghi selt) *bliven te Berine*
en beiden daer der comst mine.

In 't Lev. v. Jhs., c. 223 : *Mine ziele es bedruft toter doot*; beidt *hir mijns en waekt met mi*. En vier regels hooger : *ontbeidt mijns*. In mijn overoud getijdenboek, op eene plaets die ik reeds in mijn Verslag, bl. 269, mededeelde : *Mine ziele es bedroeft ter doot*; beidt *mijns hier*; *waket en biddet met mi*. Meer ander voorbb. kan men zien bij Huyd. op M. Stoke, II, bl. 487—88, waer hij tevens bewijst dat de Ouden zoo wel *bidē* als *beiden* schreven. In een onderzoek dienaengaende kan ik mij hier niet inlaten. *Beiden* werd dikwijls als subst. gebruikt, *zonder beiden*, enz. Of hier neffens een subst. fem. *beide* bestaan hebbe, is voor mij meer dan twiffelachtig, al

schijnt het woord in Ferguut, vs. 3276, nauwelijks voor verbetering vatbaar; want op ander plaatsen, als nog aldaer vs. 265—66, en in 't B. v. d. Houte, vs. 51—52, staet het in 't geheel niet vast: daer ware met eene ligte verbetering van de voorgaende regels *beiden* te lezen. Doch hiervan elders. — *lide*, *beide*; de *imperat. sing.* op *e* was de gewone verbuiging bij de Ouden. — Ik vergat bijna hier te verwittigen dat er in 't hs. niet *verduldechleke* maer *verduldechlec* staet.

1630. Meet dezen *r.* met een' voorslag in 't begin, en met een soort van *Epitritus tertius* in 't midden:

Want | saén sal | inde sijn van | dinen ar | beide.

1631. *des quite*, d. i. *daervan ontslagen*, -t. w.; *van dinen arbeide*, van uwen druk. Men kan geene zoetere tael uitdenken dan degeen hier gevonden wordt. — R. 1633, *allettel so*, z. r. 1638.

1635. *van der erden hier ut*; wij zagen reeds vroeger, r. 1515, twee betrekkingen naast elkander door de voorzetsels *van* en *uit* aangewezen: *van uter wustinen*, en met het zelfde wkw. *conten*. Op deze pl. komt er *hier* bij, welk tot *erden*-behoort, als of het ware *uit deze aerde*, door eene ellipsis die in de dagelijksche tael zeer gemeen is: *de man hier zegt*, enz. in plaats van *deze man*. Vglk. r. 1521: *op derde daer*.

1636. *bosine*, d. i. *bazuin*, *trompet*, van het Lat. *buccina*; dat men zich de stem, die ten jongsten dage het uitgeleefde menschedom ter vierschare zal dagen; als een geklank van trompetten voorstelde, heeft zijnen oorsprong daerin, dat de trompet oudtijds de groote gerechtsplegingen en plegtigheden gewoonelijk aenkondigde. Meer zal ik daarvan niet zeggen. — *Blazen* was ten opzigte van de bazuin het gebruikelijkste woord. V. Heelu, vs. 4387:

Dat eerste dat hi (*de Hertog v. Br.*) *anc vinc*,
des morgen, die dach *ginc*,
dedi *sine bosinen blazen*;
die priestere, die die messe lasen,
hereet in der dagheraet;

en zoo nog eens r. 4455. Ik heb een comma na *anc vinc* geplactst; ik had er niet minder goed twee puncta kunnen zetten. Willems heeft de constr., die een soort van ellipsis bevat, miskend. — *lud* is *luidt*, *klinkt*. Vglk. r. 1148. Beide wkw., hoewel in 't *praesens* staende, hebben hier de kracht van een *futurum*: *blazen*, *luiden* zal.

1637. *selstu* in 't hs. *sel tu* (sic) in den vlgd. r. *salu*; de afwijking van de vokaal heb ik behouden, maar de *u* heb ik hersteld, op 't gezag van de vijf andere plaatsen waar *selstu* staet. Ik heb over vijf jaer in den Middelaer eeuw dergelijke onzekerheid doen opmerken in 't Lev. v. Jhs., c. 2, reg. 22, waar thans *soutu* gelezen wordt (voor *soltu*, het zelfde met *selu* en *salu*), en waar eerst *soutstu* schijnt gestaan te hebben, en nu nog *oenn* cap. 3, omtrent het midden. Verder staet daer overal *du sout*, voor *du sals* of *sels*, wat merkwaardig is, daer anders *sout* den tweeden pers. van 't meerv. (*ghi sout*, zoowel *gij zult* als *gij zoudt*) eigen is. De tweede pers. sing. *sules*, dien Grimm vermoedde, d. i. *suls*, verschijnt eerst later. De heer Jonckbloet, in zijn Gloss. op Karel d. Gr. enz., onder 't woord *Tusewert*, d. i. gelijk Geraert spreekt, *thueswert*, haelt de vlgde. regels uit Maerlants Rijmbijbel aen, f° 110. b., waar het ook *salu* heet :

Hi segede : Doet mi dit dijn God,
soe *salu* groote vrouwe mit uus
sijn in Nabugodonosors huus.

In der Nibelungen Lied staet mede *soltu* in plaats van *solstu*, maar ook *mähtu* en *du wil*, zonder flexie. Ik had dus welligt beter gedaan met niets te veranderen, daer het niet zeker is dat de Dichter met die vormen niet opzettelijk afgewisseld heeft. — *nommeer*, d. i. *niet meer*, elders *nimmeer* en *nemeer*. Ferguut vs. 266 :

daer ne was *nemeer* geen beide(n),

d. i. *toeven*, waar men de versterkende negatien aanmerken zal, die hier ontbreken. Vglk. r. 1823—24.

1638. *dan so*, z. r. 1620. — *geselt*, r. 1598.

1639. *met diénre zielen*, elders *dire* en *dirre*, d. i. *diner*, *dijner*, genit. en dativ. sing. fem. of genit. plur. van alle geslachten van *dijn*, Lat. *tuus*, Fr. *ton*; wel te onderscheiden van *dierre*, d. i. *dier* de zelfde naemvallen bekleedende van het pronom. demonstr. *die*. — De schrijfwijze *dienre* in plaats van *dijnre* is een gevolg geweest van de uitspraak der dipthong in die allengskens met die van de lange *ij* (i of e) in een liep. Later begon men een onderscheid in den klank van de *ij* zelve te zoeken en, uit haer bezit gedreven, verbasterde zij tot de vlaemsche *y*, zoo wel ten opzichte van den klank als van de gedaente. — in *deuwoechheit* moet met *geselt* verbonden worden.

1641. *bliscap leiden*, niet alleen *genieten*, maar *maken*, er in *leven*

en *zich bewegen*. Niettemin zoo hier in 't Lat. van Cantipr. neffens *gaudia*, het wkw, *ducere* stond of maer slechts het in de Middel-eeuwen zoo geliefkoosde *agere*, zou ik *bliscap leiden* gewis als een latinismus beschouwen; maer nu staet er eenvoudig: *sociaberis animæ in perpetuo gaudio*. Zoo veel te beter! Dan, wij hadden toch reeds een *leven leiden*, ja, *eene wereld leiden*. Flor. en Bl., vs. 3163:

Die | twee ghe | lieven || leden | onder | linghe

Die | beste | werelt || en dat | schoonste | lijf.

Zij leidden met elkander de aengenaemste oogenblikken en het schoonste leven. In 't voorbijgaen zij aangemerkt dat de Limburger van een groot vermaek sprekende, dat hij genoten heeft, nu nog zal uitroepen: *ô! dat was daer eene wereld!* En zoo mede om iets hoog te prijzen: *'t is de wereld!* Somszets zet hij ook wel *den hemel* in de plaats. In een voorb. dat Clignett, Bijdr., bl. 231 uit Maerl. Rijmb. aenhaelt, staet *den tijd leden*, waer hij *leden* als eenerlei met *liden*, gaen of voorbijgaen, aenzag, doch verkeerd, gelijk Hoffm. het reeds opmerkte; *leden* moest daer, en overal in dien zin, *leeden* geschreven zijn, d. i. *leiden*, zoo als hier bij Geraert.

1642. *in deser jammerackheiden*, dat. sing.; vglk. r. 1145.

1643. Deze regel zou ook nauw met den voorgaenden kunnen verbonden worden, zoo dat zij onderling hanne punctuatie zouden verwisselen; het kwam mij voor dat het netter was en meer volgens Geraerts manier r. 1645—46 tot tegenhangers van de drij voorgaende te maken: *Die,.... si; Dien,.... hi*. Niets belet anders den laetsten tot slot van 't geheel afzonderlijk te stellen. De keus moet van ieders gevoel afhangen. — *ur* is *uwer*, te St.-Truiden nog *ur* met de Hoogduitsche *uer* (= *euer*); Z. de paradigmata der voornw. bij Grimm.

1647. *susteneghen* is *soodanighen*, elders *dusdaen*, *aldusdaen*, *dus* of *aldusgedaen*. Z. Huyd. op Stoke, III, bl. 465; Clign., Bijdr., bl. 215. In 't Lev. v. Jhs. *alsosten*, *aldosten* (-*æn*), *aldosghedaen*, enz. Overal in den korteren vorm, behalve Heim. d. H., waer vs. 2103, zelfs met een verdubbeld *ghe*, *dusghedaneghe* staet, welk vast zeker bedorven is, het zij er eerst *dusghedane* of wel *dusdaneghe* gestaan hebbe. Plant. en Kil. hebben *dusdanig* en *susdanig*. In 't Ouden Middhd. het *susgetân*. Hier neffens loopen schier even veel vormen met *so* en met *hoe* op: *sodaen*, *soghedaen*, enz. Allen

zijn zamengesteld uit een pronominael præfix en het part. (volledig of afgekort) van het wkw. *doen* of *ghedoen*, in den zin van *maken*, waarvan ook *gedaente*, oudtijds *ghedane*. Vglk. Grimm, III, bl. 62—64. Te St.-Truiden gebruikt men zelfs afzonderlijk *danig*: *Dat is of duert danig lang*, d. i. zeer lang, uitermaten lang; *hij liet eenen danigen schreeuw uit*, enz. Immerzeel zegt even zoo, in zijn' Augias, *danig leep* voor *geweldig l.* — Over *sus*, Oudhd. en *Ius*, Angels., Z. Grimm, III, bl. 196, en vooral bl. 63—64. — *smeecte si*, d. i. *vleide*, *streeelde* zij; want de Ouden zeiden *smeeken* en *smekers* voor *vleien* en *vleiers*. Voorbb. daarvan staen overal; z. Kil. en Gloss. op de Dietsce Doctr. — *suetechheden*, dat. sing. of plur.; z. r. 971—72.

1650. *sine*, d. i. *si hem*, t. w., *haren lichame*. Vglk. r. 1570.

1651. *over-een ure niet lanc*, hyperbaton voor *niet lang over een uer*, en een dubbel hyperbaton zoo men geen comma stelt achter *daer na*; want dan zal de constr. en de zin wezen: *Niet lar' over de uer* (of niet veel meer dan een uer) *daerna*. Ik heb liever het tweede deel: *niet lang over de uer* als de nadere bepaling van *daerna* aen te zien. Vglk. r. 1007, 1059, 1285 — Limborch, VII, vs. 1800: *over niet lanc*, d. i. *niet lang daarna*. — *sitten niet*, r. 1668.

1652. *liet si ut-gaen*, vglk. 1269. — Merkwaardig is hier *den*: *den wonderleken sanc*, in plaats van *dien*, dat wij zelve hier zouden *gebezigd* hebben.

1653. *daer ic af hebbe geseght*, d. i. *waer ik van gesproken heb*. Dit gebruik van *zeggen* bestaat nog; het heeft iets gemeenzamers dan *spreken*. — *hier boven*, t. w., reg. 1269, vlgde.

1654. *ginc daer met... loven*, d. i. *loofde daer mede*. Vglk. r. 1190.

1656. *van vrouden*, d. i. *van vreugde*, dat. sing. Dietsce Doctr. I, vs. 431:

Want hi (God) machtech es allene
 ■■■ herte te houdene rene,
 eñ onse ziele te behouden
 in der ewoliker vrouden;

waer echter *houden* en *behouden* en nog meer de vier verzen, die op deze in den tekst volgen, luidkeels roepen dat de plaats van eene kwade hand geraekt is. Andere voorbb. z. bij v. Hasselt op Kil. en overal. — *Vreugde* is Vlaemsch, Brab. en Limb.; *vroude*, dat enger met ■■■ verbonden is, bij Kil. *vrouwde*, is Holl. en Guliksch; Teuthon. kent slechts *vroude*, geen *vreugde*.

1657. *dat dad scheen*, d. i. *dat het scheen*. — *dat*, dat overigens zeer gewoonlijk achtergelaten wordt, staet hier, twee regels hooger, vergezeld van *sere* (dus *zoodanig*). — *dat dat, scheen, ... dat*; het eerste *dat* laatste *dat* staen conjunctief; het middelste demonstratief. — Het verschil tusschen *schijnen* hier en r. 1525 (*hlijken*) is door den zamenhang van den zin genoegzaam aangewezen.

1658. *hi soud scoren*, d. i. *hij (de lichame) ging of moest scheuren*. Z. r. 1428, 1509, 1553 enz.

1659—60. Deze twee regels vertalen slechts drij woorden van 't Lat. : *Vere mirabilis Deus*. De eerste mogt wel geheel wegblijven; De tweede toont ons het woord *God*, welk eigenlijk als subjectum moest optreden, tot praedicatum gemaakt, terwijl het in zijne eerste functie vervangen wordt door het pron. pers. *hi*, welk gansch op zich zelf staet. Schoon dit kan uitgelegd worden, geef ik echter in bedenking of het niet mogelijk ware, door middel van de punctuatie, eene meer natuerlijke constructie daer uit te bijtelen :

hi-mach wel heten de wonderleke, God,
in sinen heileghen;

d. i., door eene constr., waer wij reeds zoo menig voorb. van gezien hebben : Hij, God, mag wel de wonderlijke (God) in zijne HH. heten. Het *hs.* wijst daer wel niets van aen; maer het schijnt mij eene wezentlijke verbetering. Vglk. bij Grimm, IV, bl. 349, eene menigte van voorbeelden; Grimm verwijst zelf naer Huyd. op Stoke, I, bl. 226, en naer de Voorr. op den Teuthonista, bl. LIX—LXIV. Vglk. nog hier achter r. 1736—37. Men zou zich ook met een enkel comma achter *wonderleke* kunnen vergenoegen en *God in sinen heiligen* te zamen nemen, gelijk r. 1521, *een geest op deerde*; anders zal *in sinen heileghen* tot het praedicatum behooren *het* complement van zijn *wonderleke*. — Iederen zal wel gevoelen hoeveel nadrukkelijker het is te zeggen door een soort van *anonymase* (κατ' ἑξοχὴν) : *de wonderleke*, dan zoo er bloot het adject. stond : *God mag wel wonderlijk... heten*.

1661. *sunderlinghe*, d. i. *in 't bijzonder, vooral*. — Het ziet op : *in sinte Kerstinen* : vooral in S. Christina was hij wonderlijk en ja! wonderlijk boven alle wonderlijke dingen. Daer is bij gevolg in *sunderlinghe* en *boven alle*, enz. geen pleonasm., uit hoofde der verschillende betrekking. — Over zo en de herhalingen van een zelfde

of van verwante woorden ■ reeds elders gesproken. Vlgk. r. 305. Een voorb. nog uit Flor. en Blanc. vs. 3090 :

beide *met hulpen* en *met rade*
sal ic u *emmer ghehulpech* sijn.

— *in sinte Kerstinen* is hier de dativus, gelijk twee regels hooger *in sinen ne legghen*; door de flexie laet het zich van den acc. niet onderscheiden.

1663. Opschr. *De maniere van haren levene dat si hadde*. Niets ■ gewoonelijker in de gesproken tael dan na het woord *manier* het relativum in neutro genere te laten volgen: *Hij sprak ons van de manier dat zijn broeder had van altijd al wandelende te lezen*, enz.; vglk. r. 294. Is het zoo dat Geraert hier spreekt? ik geloof het niet, omdat hij in dat geval niet *van haren levene*, maer zonder pronom. ■ *levene* zou gezegd hebben. Vglk. r. 863, opschrift. Ik verbind dus *dat* met *levene*, achter welk woord behoorlijk een comina moest geplaatst worden; *Dit capitel verhaelt de maniere van haren levene*, dat (welk leven) si hadde, enz. *Een leven hebben*, voor *leiden* is nu nog gebruikelijk in vele gezegden.

— Men verbeter in den tekst *tide* in plaats van *tiden*, d. i. het enkelv. voor 't meerv. — *daer bi* voor *wanneer?* of voor *kort daer bij* (r. 1418, 1428, 1714 enz.)? of voor *opdat* (r. 1589, enz.)? Het laatste, een soort van zelfmoord, is strijdig met het Lat. en nog meer met de reden; het tweede is ver gezocht en daerenboven een pleonasm., omdat deze beteek. reeds in *lesten* ligt. Het eerste: *waerbi*, in den zin van *met welken* en vervolgens zoo veel als *binnen* of *in welken*; *wanneer*, staet mij beter aen: In den *lesten* tijd, met welken zij haer leven eindigen moest, at zij, enz. Vglk. r. 1501, vlgde. Daer wordt gezegd: *Hoe si haer hadde ind leste jaer voer haer doet*; hier: *De maniere van haren levene, dat si hadde in den lesten tide voer haer doet: in extremo vitae suae tempore*, Cantipr.

1667. Deze regel bevat een soort van hysteron proteron of omzetting van de gedachten; het schijnt immers veel natuerlijker, te zeggen: *zij at zeer zelden iet, en dan nog at zij luttel*, dan: *zij at luttel, en zelden at zij iet*. Maer *iet* moet *cum emphasi* gelezen worden, gelijk ook de plaats waer het staet dit reeds gebiedt; *luttel en zelden iet* wordt dan *luttel en zelfs zelden iet*, of nog eens in ander woorden: *luttel en dikwijls niets*. — *harde* ■ *zeer*.

1668. *sien woud*, d. i. *zij en wilde*. — *te spreken* *sitten*. Ik ver-

moed in deze uitdrukking, als mede in *so dat si met hen sat en sprac van Gode*, r. 1130, iets meer dan een bloote omschrijving, zoo als, bij voorb., r. 1634 : *ginc loven*, of zelfs r. 1411 : *si stonden en spraken*; ik stel het ook niet gelijk met *staen te zien*, *zitten te wachten*, *liggen te rotten* en andere spreekwijzen van dien aard, die allen op iets toevalligs plegen toegepast te worden. *Zitten te spreken*, in 't Lat. *in colloquio sedere* (en zoo nog *sedebat* op de andere plaats), ziet, mijns achtens, op een gebruik dat ik eens nader zal trachten toe te lichten. — *sitten niet*, z. r. 125, 1124, 1718 vooral 616. Vglk. Karel d. Gr., II^{de} Fragin., vs. 1313 :

Banderside Gelloen die quade,
die niet vernam van sinen verrade,
heeft wonder *tui dat qûâm niet*
die bode, dien hi comen-hiet.

Vglk. nog aldaer vs. 1319; Flor. en Blanc., vs. 1189, enz.

1669. *met sustren*, versta kloostervrouwen : *met den nonnen van sinte Katelinen*, boven, r. 1126; niet *hare susters*, schoon het Lat. *cum sororibus*, zonder meer dit zou toelaten, noch ook *hare kloosterzusters*, want zij behoorde tot het klooster niet, gelijk men t. a. pl. zien kan. — *met geesteliken persone* is noodzakelijk een enkelv. in plaats van het meerv., en beteekent zoo veel als : *nôch met eenigen geestelijken persoon*. Dat *persoon* hier masc. is, en dat door *geestelijke personen*, in tegenstelling met *zusters*, moeten verstaen worden *papen*, *priestere en clerke*, r. 1331; blijkt uit den ganschen samenhang. — Vgl. r., *was eer gewone* ziet op de reeds aangegeven plaatsen.

1671. *gesmaect*, d. i. *genoten* of liever *geproefd*. Het woord was bij de Ouden, gelijk nog heden in 't Hoogd., zoo wel transitief als intransitief; het werd absoluut gebruikt zelfs in den activen zin : *wel smaken* voor *met smaek eten*, Heim. d. H., vs. 941; vglk. nog vs. 977; anders regeerde het den acc. Boec v. d. Houte, vs. 215 :

Gevalen van den rise,
daer Adam in den paradise
die vrucht af *smakede en ghenoot*,
die hem God *tetene*-verboet;

en zoo mede in de prozaische en in de platdeutsche vertaling door den kundigen uitgever daer bijgevoegd. De ~~door~~ gebruikelijke zeggung : *de dood smaken*, voor *sterven* of eerder *gewilliglijk sterven*,

als mede *iets smaken*, in den zin van *goedkeuren*, *beminnen*, kan men zien in 't Gloss. op de Dietsce Doctr. Met den genit. heb ik het nog niet aangetroffen. Hoe een subst. *smaeksel* voor *smaek*, bij Kiliaen plaets gevonden hebbe, kan ik, al is het truiersch, niet begriipen; te St.-Truiden zelfs bestaat het alleen in de zegging : *zonder smaeksel*; welligt oorspronkelijk : *sans assaisonnement*?

1672—75. De lat. tekst, waarvan deze vier regels de vertaling zouden moeten zijn, geeft bij de Boll. : *et somno ad momenta refecta*; doch in mijne twee hs. : *summoque ad momentum refecta*, waer *summoque* eene tastbare fout is, die echter oud moet zijn, daer onze Geraert dezelve reeds in zijn exemplaar schijnt gevonden te hebben en, wat mij spijt, in plaets van ze eenvoudiglijk te verbeteren, langs een langen weg daer omgedraeyd is. Hij heeft er name-lijk, uit het voorgaende, *cibo* bij aangevuld : *summo cibo*, welk dan noodzakelijk van de Eucharistie : (*metter overster hemelscher spisen*) moest verstaen worden. Geen wonder vervolgens zoo hij vond dat Cantiprat. zich een weinig al te kort uitgedrukt had. — *geestelijk vermaekt* (*spiritualiter refecta*) of *versterkt* is eene gewoone-lijke uitdrukking om de H. Communie te beteekenen. — *sulestont*, elders *sulcwile*, d. i. *somtjids*, is de vertaling, niet van *ad momen-tum*, welk *voor't oogenblik*, *voor als nu* of *een oogenblik* (fr. *pour le moment* of *un moment*) beteekent, maer van *ad momenta*, zoo dat ook Geraert dit laetste schijnt voor zich gehad te hebben. *Ad momen-tum* strookt nogtans beter met den echten tekst, welken Ouwerx beter verstond : *maer seer weynich spysen proevende*, ende luttel slapende, *voer middernacht vertrok sij nae der woestijnen* — *erdsche*, lees volgens 't hs. *erdersche*, en vglk. r. 1272.

1676. *de ionfrouwe fijn*. *Fijn* is bij Kil. *volmaekt*, *louter*, *dun* en *slim*; het bestond in 't Oudhd., in den zin van 't lat. *tener*. Het schijnt of afkomstig van het lat. wk. *finio*, of althans er mede verwant, zoowel als het denkelyk defective *feen* of *ghefeen*, impf.-aorist van *finen* of *ghefinen* (?), d. i. *eindigen*, *ophouden*, waerover men Dr M. De Vries lezen kan in A. de Jagers Archief voor Taalk., D. I, St. I, bl. 61. Het subst. *fijn* voor *einde* staet in de zeven Boetpsalmen door Meijer in de N. W. d. Maatsch. v. Leid. geplaetst, D. V, St. I, bl. 211, vs. 32 :

in den rike daer niemen nemt fijn.

Meest al de latere talen bezitten het, en sommige maken er een

menigvuldig gebruik van. Zoo was het ook in ons Ouddietsch. Behalve de voorbb. reeds elders bijgebragt, zie er hier nog eenige : Reinaert, vs. 1865 : *die vrouwe fine* ; Maerl. Sp. H., II, bl. 99 :

Ene edele vrouwe, hiet Pauline,
scone, reine, *getrouwe*, *fine*
haren man, die ■■■ geminnet
van enen here, enz.

Vóór *fine* is waerschijnlijk het comma weg te nemen, om het als adverb. met *getrouwe* te verbinden : *fijn getrouwe aen haren man*. Flor. en Bl., vs. 3588 (spelling en rijm laet ik onaengeroerd) :

Floris en hadde maer jare viertine (*viertiene*?)
en was een jonghelinc sterc en *fine* (Hoffm. *fiene*) :
hi was wel gescepen en smal;
van sinen live was hi overal
die beste gescepe ne jonghelinc,
die ie van moeder lijf ontfinc, enz.

waer *fine* al dat begrijpt, wat in de volgende regels gezeld wordt. Reinout v. Montalb., vs. 1236 : *Oghier die helt fijn*. Brab. Yeeften, VI, vs. 2801 : *dats waerheit fijn*, en zoo ook Belg. Mus., I, bl. 326. Verder bl. 329 : *die meester fijn*. Maerl. Sp. H., I, bl. 69 : *stene fine*. In Ferguut, vs. 1459, welligt het zeldzaamste van al :

En is dorper engheen so *fine*,
hem en soude ontfermen haer pine;

d. i. daer en is geen *zoo volmaekte* (onbeschafde, lompe en ongevoelige) *boer*, of hij zou met haer medelijden hebben. Vglk. r. 1605.

1677. *voer middernacht*; r. 469, *te middernacht*; telkens moet *middernacht* als een zamengest. woord beschouwd worden. Het is nogtans geene eigentlijke samenstelling uit hoofde der verbuiging van 't adj., welk hier niet door de praepos. geregeerd wordt, maer als een casus absolutus moet beschouwd worden. *Nacht* was oudtijds ook in onze tael vrouwelijk. In mijn oud getijden boek is de samenstelling twijfelachtig, bl. 109 : *een luttel na der middernacht na den saterdaghe*. In een oude vertaling van den apocryphen brief van S. Augustijn aen Cyrillus, over de mirakelen van S. Hieronymus, hs. van de XVe eeuw, maer veel ouder tael, vind ik f° 127, a. de twee geslachten bij elkander : ■■■ *ANDEREN NACHTS middel in stilte van DER NACHT, nam hi*, enz.

1678. *geringhe*, d. i. *begeeringhe*, gelijk r. 1189; of *begeerte*,

gelijk Heim. d. H., vs. 774 en in 't zelfde, zoo even gemelde, oud. hs. op de zelfde bl. : *met godliker begeerten*; of *gheer, ghere*, gelijk in de omwerking van Reinaert, bij Willems, vs. 2306, var. :

Diese bedwonghe *na sijne geer*,

en bij M. Stoke, B. I., vs. 903 :

■ dat hi op hem quam met gere.

Huyd. verklaert het woord, doch onder vs. 977, in eene plaats uit de Doctrinale aengehaeld (II, vs. 3336), erkende hij het niet meer :

Geleert mans leven sal wesen
pensen, studeren, en lesen;
ander staf, scilt-no spere
en sal sijn *in sijn gere*;

waer men zoowel als in de pl. van Reinaert, al ware het alleen om de maet te herstellen, uit andere hss. *in sinen ghere* moet lezen; maer het woord was inderdaed mannelijk. Karel d. Gr. II, vs. 432 :

Hi vinc ten swerde met *groten gere*;

Barl. en Josaph., fr. II, vs. 147 :

(Hi) sochtene mit *groten gere*,

■ meermaels elders; zoo dat in de straks a. pl. uit den verdorven Reinaert, alsmede in Walew., bij Meijer, Nalez., bl. 41 :

Hebdi ten seake *grote ghere*,

de mann. uitgang in het adject. te herstellen is. Mann. staet het ook in de regels door Huyd., t. laetst a. pl., bijgebragt :

Doe trac hi tswert met twee ringen,
en vaget scone an *sinen ghere*;

maer wat daer *ghere* is, heeft Huyd., die nogtans de gansche plaats onder de oogen had, eerder te gissen gegeven dan uitgelegd. De heer Jonckbloet, Gloss. op de D. Doctr., vraegt dus of het niet is : « *naar zijne begeerte, naar harten lust.* » Het eerste van den tweeën (het ander zou hem misschien wat overdreven geschenen hebben) heeft zich Huyd. gewis ook gevraagd, en zijn antwoord moet geweest zijn : *Neen*, dewijl hij vermoedt dat hier iets bedoeld wordt « dat de man zelf aen 't lijf had, » waervoor hij met een woord had kunnen *kleederen* zeggen. En dat is het ook : « *GHEERE, GHEERENE, « Lacinia, sinus vestis, limbus; pars qua largior sit (fit?) vestis.* Ital. « *gerone* : Ang. *garde*, » Kiliaen ■ al zijne opvolgers, om van onze

kleermakers niet te gewagen. Het Eng. woord zal welligt *gaer* moeten wezen, daer ook ons *gheer* of *gheere* niets anders dan *gaer*, *gaer* is, verwant met *gaderen*, *garen*, en geheel verschillig van *ghere*, drift, begeerte, ten zij men de morale beteekenis van *begeeren* van de physische van *gaderen* wille afleiden, al loopen zij reeds zeer vroeg uiteen. Vglk. *gier*, *gierig*, enz.; het wkw. *gheren* voor *be-gheren*, vindt men in Rein., bij v. Heelu, enz. *Gaer* met den *a*-klank is ook nog een dagelijksch woord in Limb. om een zwaer hek aen te duiden aen den ingang eener weide, laen, enz., welk men van den anderen kant met *gaerd* niet verwarren moet. Vglk. Graff, Spr., IV, bl. 173. Zoo ik thans, in de plaats uit de D. Doctr., *ghere* ook niet door *sinus*, *schoot*, enz. verklaer, ik laet het enkelijk omdat zulk gerief, als daer genoemd staet, *staf*, *schild* en *speer*, en een snuifdoos of tabakspijp geheel verschillende dingen zijn; anders kwamen het overeen uit. Thans zie ik dat Mr L. Ph. C. v. d. Bergh in 't Gloss. op Limborch *ghere*, begeerte, ook als mann. aenteekent, zoo wel als *ghere*, *sinus*, van een kleed. In ons Limburgsch dialect is dit laetste vrouwelijk, maer de plaatsen uit de romans van Limborch en Walewein schijnen beslissend. De laetste heeft hij beter verstaen dan Dr Jonckbloet, maer wat de plaats uit de Dietsche Doctr. betreft, schijnt hij niet nabedaacht te hebben 't geen ik zoo pas zeide dat men *staf*, *schild* en *speer* niet gemakkelijk in zijnen zijzak kan steken. *Ghere* is daer *begeerte*, gelijk ik het in 't begin van den aenteek. verklaerde. — *te sine* is *te zijn*.

1679. *Binnen dien tiden*, dat. plur. — Men merke den acc. van het pers. pron. fem. *se*, in plaats van *haer*, tot den vlgdn. r. verzet. De keus van het zwakkere *se* was naer allen schijn een gevolg van de arsis waermeê de voorg. regel sluit.

1682. *den genen*, dat., afhangende van *gelijc*.

1683. *amechte*, bij Kil. : *amechtich* en *amachtich*, d. i. *onmachtich*. V. Hasselt verwijst daerbij naer Huyd., Proeve, I, bl. 51 vlgde., waer deze taelgeleerde zich veel moeyte geeft om te betoogen dat *amachtig* of *amechtich* (welk daer Rijnlandsch heet, al wordt het door de Bijbelvertaelders en door Hooft mede zoo gespeld) een geheel ander woord is dan *aem-achtig*, zijnde dit laetste eene verkorting van *ademachtig* en van éénen oorsprong met *aemborstig* en *kortaeinig*. Wat zal ik daarvan zeggen? Huydecoper en al die *amachtig*, *aemachtich* of *ademachtig*, in den zin van *kortborstig*, zie

togend (*exanimatus*) genomen hebben, hebben zich bedrogen. *Almachtich* heeft met *adem*, *aëm*, niets gemeen; het bestaat uit *a* en *machtich* en behoort tot eenen tijd waer nog van geen zamen-trekken van *adom*, *adem* of *asom* spraek wezen kon. De andere twee *aëmachtich* en *ademachtich*, kunnen in geener wijze de beteekenis hebben die Huyd. er aen geeft. Zij kunnen ten hoogste beteekenen 't geen Plantijn er onmiddelijk achter stelt: *halcineux* (*haleteux* wisch ik uit zoo wel als *respirabilis*), wat Huyd. niet te regt schijnt verstaen te hebben. Een glas, eene ruit of een spiegel, een gouden lepel, enz. kunnen *ademachtig*, d. i. door den adem *bewasemd* zijn, ~~een~~ een *mensch*, een *peerd*, enz. kunnen (ten zij mede in den zin van *bewasemd*) niet *ademachtig* genoemd worden, althans niet om te beteekenen dat ze *buiten adem*, *afgemat* zijn; want zoo iemand daerdoor wilde te verstaen geven dat ze *nog adem in hebben*, dat ze *nog leven* en *ademen*, daer zou ik minder tegen hebben. *Ademachtig*, *kleiachtig*, *ziekachtig*, *windachtig* wijzen allen eene zelfde *achtigheid* aen. Het *ademachtig* van Huyd. is geen neêrduitsch; het is alleen daer uit ontsaen, dat men al vroeg de kracht van *a* in het oude *ademachtich* begon te miskennen. Vglk. Bild. Aenmerk. op Huyd. Proeve, bl. 5; verder en vooral Grimm, Deutsche Gr. II, bl. 706, en Graff, Spr. I, bl. 13. vlgde. en II, bl. 618. Welke ook de oorsprong en de verwantschap zij van de *a* in 't begin van *amechtich*, het is onverkennelijk dat zij daer de zelfde privative kracht heeft als *a* in 't Gr.; *in*, *a*, *de*, *ex* in 't Lat.; ons *on* in dat zelfde en in oneindige woorden meer. Z. r. 991. Ik volsta met te verwijzen naer hen, die opzettelijk over die schier uitgestorven klas van privativa gehandeld hebben, en met te doen opmerken, dat de kortere vorm *amechte*, in plaets van *amechtich*, welligt bij Geraert alleen gevonden wordt. — *altemale* kan zoo wel tot *die*, d. i. tot het subjectum, als tot *amechte* teruggebragt worden. Z. r. 1147, en Vglk. Karel d. Gr., Fragm. I, vs. 505 :

Dien dach sochtmen se *altemale*,
en tien andren also wale, enz.

d. i. den geheelen dag; vs. 530 :

want Toen, die coninc vermeeret,
getrouder (*getrouwde haer*) u *altemale*,
dat (*opdat*) ghise hem sout houden wale;

waer de verkorte vorm : *getrouder*, de maet breekt, ten zij men aen

■ leest. Misschien heeft er ~~een~~ *getrouwde* des gestaen, gelijk bij Geraert, r. 49, ■■ dan valt de verklaring van *dat* door *opdat* te niet. Zelfde fragm. vs. 546 :

Otte seide : Ghi seght wale,
dies willic doen *altemale*,

en vs. 851 :

Dan (*Dat en*) heeft u gedaen geen quaet,
noch onsen lande *altemale*;

en zoo mede vs. 891, 1375 (vglk. vs. 1555), 1400, 1511, enz. Eene plaets schrijf ik hier alleen nog bij om ■■ tevens te verbeter-
ren, vs. 1601 :

Den coninc beval hi Gode
Entie heren *altemale*;

want zoo moet daer, in stede van *te Gode en ten heren*, gelezen worden. — *worden* ■ *geworden*.

1684. *en daer af (van groten rouwe) lidet pine en quale*; het Lat. heeft : *qui nimio dolore amens effectus est*, d. i. *die van al te groote droefheid uitzinnig geworden is*. De twee woorden van Geraert geven niet juist de zelfde beteekenis weder, te meer dewijl er nog *lidet*, d. i. *lijdt*, bijkomt. Hoe *rouwe*, *pine* en *quale* verschillen, ware lang uit een te doen; het zij genoeg dat de *rouw* als oorzaak van de twee anderen kan beschouwd worden. — *quale*, *kwael*, is niet enkelijk ziekte, maer alle lijden dat *ongelukkig* maakt of het leven krenkt; *quāla* was in 't Oudhd. *verderf*, de *helsche pijn*, enz. Het intransit. wkw. *kwelen* heeft de sterkere beteekenis eenigszins beter bewaerd dan het transitief *kwellen*, dat Geraert nogtans ook bij voorkeur van de hel gebruikt. Beide wkwoorden schijnen soms verward geweest te zijn. Z. de voorbh. aangehaeld in 't Gloss. op de D. Doctr., ofschoon de plaets uit Ferguut, vs. 4464, twijfelachtig schijnen moge; vglk. nogtans ook vs. 3846. Vs. 5458, waer *quellen*, volgens prof. Visscher *bestrijden* zou beteekenen, is oogenschijnlijk bedorven, ik meen dat daer gestaen heeft :

... *ic moetti quellen*,
oft ic immer blive in die *ere*;

d. i., ik moet tegen uwen zin handelen, en, *hoe zeer het u ook mis-
haegt* ■ *kwelt*, den kamp aenveerden, indien ik immer mijne eer
behouden wil. Vglk. vs. 5444 en vlgde. — Om van het *kwelen* der
vogels (Huyd. op Stoke, II, 147; z. ook Ten-Kate), van ons *kallen*,

ja, van ons *keelen*, Oudh. eenerlei met *kwellen* (*queljan*, *chelan*), iets meer dan melding te maken, is het hier de plaats niet.

1685. *al bedende*, gerund. — *droevende*, in 't Lat. *plangens et moerens*, bij Kil. nog aengeteekend als intransitief, doch tevens als verouderd, *droevig gebaer makende*. In Ferguut, vs. 1582, insgelijks :

Dies *droefde* Ferguut in sinen moet;

en nog eens, vs. 2270; Maerl., Sp. Hist., I, bl. 247 :

Maer soe wie dat *droevet* daer inne,
hi es onghestade van herte;

Pastourelle (?) door Prof. Clarisse in het Taalk. Magaz. medege-
deeld, D. III, bl. 179, vs. 242 :

Doe *droefde* Vulcaen utermaten.

Flor. en Blanc., vs. 2257 :

wat hem deert,
dat *hi* dus *droevet*?

Limborch, I, vs. 1822 (ontbreekt in 't Gloss.) :

Nu moet die maget ghevaen
metten baliu henen gaen,
sere clagende haer seer,
en droevde in laic soe meer.

En bij Bild., N. Versch., I, bl. 173, vs. 61 :

Doe *droefde* daer menich deghen.

Vglk. Versch., IV, bl. 116—117. Deze voorbb. zijn misschien de beste oplossing van den twijfel van Graff, Spr., V, bl. 489, a., van onder, of in : *sie tho bigondun truoben*, van Tatiaen, 158, 4, *sih*, (*zich*) uitgelaten is, dan of men er *truobén* lezen moet? Elders staet er werkelijk *sih* bij; maer dat belet niet dat het mede kan wegge-
laten worden. Ik wil hier voor ons Ouddietsch een of twee voorbb. meer bijstellen. Wij zagen reeds *toonén* en *baren*, r. 1203. In Esopet komt met ons *droeven* meer overeen, Fab. XXXI, vs. 6 :

Als hi quam te sinen jaren,
begoñsti *cranken en swaren*,

d. i., gelijk Fab. XVI, vs. 2, staet : *ghecrancet en gheswaert* te wor-
den; zoo nog Fab. XLIV, vs. 16 :

Daerna begonste tpart van pinen
breken, cranken, dwinen,

d. i. *verdwynen*, *tergaen*; en Fab. LXV, vs. 21, nog eens. — Dat ons droeven tot een zelfden wortel behoort met het Lat. *turbare*, lijdt voor mij geen' twijfel, en dit is insgelijks transit. en intrans. — Schoon het gebruik van Geraert niet meer *al* voor *als* weigert dan *als* voor *al* (b. v. in 't Lev. v. S. Lutgardis, II, cap. 14: *al Sint Austijn*, d. i. *als S. Augustijn*, en cap. 22: *en al di vrouwe was cranc*, voor *als die*), belet nogtans de zamenhang zoowel als 't Lat., dat men door *al* bedende hier *als* bedende versta.

1686. *na sulc liede wane*, alweer naer het hs. te verbeteren: *na sulker l. w.*, d. i. *naer de meening van sommige lieden*. *Sulc* voor *sommig* staet bij al onze oude schrijvers veelvuldig. Prof. Clarisse vergeleek het reeds met het Fr. *tel*. Z. de Aent. op Heim. d. H., bl. 147. Ik deel een enkel voorb. uit v. Heelu mede, vs. 1935:

Van Valkenborch, als ghi nu hoort,
keerden *selke* te Tricht waert,
en *dandere* trecten, al onghespaert,
vore Rode. . . . .

Elders wordt het herhaeld: *selc... selc*; elders volgt er *die* op: *selc, die*, fr. *tel qui*. — *wane*, hier *meening*, *oordeel*, elders *inbeelding*, *verkeerde meening*, en in Limborch (IV, vs. 650) *twijfel*. Zoo mede het wkw. *wanen*, dan eens *meenen*, *vermoeden* (Limb., VIII, vs. 170, met den genit.), dan weer *twijfelen* (Limb., VII, vs. 1302, enz.). Het compos. *verwanen*, Heim. d. H., vs. 273, kan niet dan *verwaend worden* (Fr. *devenir présomptueux*) beteekenen. Het is te meer te bewonderen dat de gel. uitgever, zulks niet gezien heeft, daer het Lat.: *generat praesumptionem*, welk hij zelf aenhaelt, er schier de letterlijke vertaling van is. Ik kan niet denken dat het woord *ontspanen* (spanen, Fr. *sévrer*, hier *ontwennen*), dat hij onverklaerd laet, inderdaed voor hem onklaer geweest zij — op andere plaatsen waer hij twijfelde, bekende hij 't — en echter getuigt de verkeerde verbinding: *doet verwanen vor waerheit*, dat hij zich hier vergiste, terwijl het moest zijn:

Onscamelheit die doet verwanen;
vor (of der of van; niet ter) waerheit laet haer ontspanen,
en comt aen dongetruwicheide;
ou[gh]e trouwe volghet diefte mede;
diefte dats lachter en scande
en karkere en bande:
dus wert der ghenoechte ende
lijfs verlies en zielen scande.

Ik heb de *inductie* tot op het eind vervolgd; indien ik even zoo van het begin (vs. 267) aengevangen had, zou ik, onder anderen, de vrijheid genomen hebben bij vs. 272, de lezing *vore*, die even zoo goed is als *van*, tegen het vermoede *vort* te verdedigen: *vort* was daer onmogelijk.

1687. *verstaen liet*, elders *deed* of ook *gaf te verstande*; *liet* is onzer tale meer eigen. — *meer*, is dat *beter, duidelijker (magis)*, zoo dat het afzonderlijk met *verstaen* verbonden zij; of is het: *meer zaken (plura)*, afhangende van *liet verstaen*, als één concept beschouwd, d. i. *gaf te kennen, openbaerde*? Het Latijn heet inderdaad: *solito amplius de statu mundi et malitia ejus Dominus revelavit*. Echter maak ik *meer* tot geen regimen van *liet verstaen*, om dan vervolgens de woorden *van der werelt state* van *meer* te doen afhangen; *van der wereld state* hangt onmiddelijk af van *liet verstaen*, en de woorden:

. . . . . meer
dan hi te voren gedaen had eer,

kunnen voor eene parenthesis gehouden worden. De reden daervan ligt grootendeels in de functie van *hi had gedaen*; zoo er enkelijk stond: *meer dan te voren*, zou mijne aanmerking gedeeltelijk wegvallen. — *te voren eer* zal wel een pleonasmus wezen, ofschoon hij door de anastrophe minder voelbaer wordt. Welligt heeft ook de gewoonte der anastrophische constr. met *te voren*: *te voren langhe*, *te voren iet*, *te voren nie*, enz., aanleiding gegeven om er ook nog dit *eer* achter te plaetsen. Dan in alle talen laten de adv. van tijd pleonasmen toe. — *state*, d. i. *gesteltenis*, welk uitgelegd wordt door 't geen volgt.

1690. *vergronden*, wij zouden *doorgronden* zeggen; maer *vergronden* heeft nog bij Kiliaen, neffens de neutrale beteek. van *te grond gaen*, *verzinken*, die van *scrutari*, *perscrutari*, *tentare fundum*, d. i. *peilen*. Het staet tot het simplex *gronden* (z. Kil.), gelijk het oude *versien* tot *zien*, *verhooren* tot *hooren*, *verreiken* tot *bereiken*, *terzeggen* tot *zeggen*, enz. Z. Huyd. op St., II, bl. 104—5.

1691. *Een dinc...*, dat si *claeghde*, d. i. *eene zaak die zij beklagde*; want *iet* of iemand *klagen* voor *beklagen* was bij de Ouden niet zeldzaam. Z. Huyd. op St., III, bl. 208, 466, enz. Zij zeiden insgelijks *iet claghen* voor *over iets klagen*; Rein., vs. 114:

Dat Cortoys claghet nu,
dats over menich jaer ghesiet.

De overige constructien komen met het tegenwoordig gebruik overeen; ik teeken alleen nog aen uit de openliggende blz. van Rein., vs. 100 :

(hi) *claghede den coninc* in Fransoys,

met den dativus. — Men merke hier *dinc*, onzijdig. Ik heb reeds zoo menig voorb. van *dinc* in zijne verschillende beteekenissen bijgebracht, dat een meer geen groot kwaed doen zal. Ik lees dan bij Maerl., Sp. Hist., III, bl. 339 :

Ene vronwe was, hiet Meilane,
van Rome, daer grote *dinc* lach ane,

d. i. die grooten rijkdom, groot vermogen bezat, als blijkt uit vs. 10 en 15 van 't zelfde hoofdstuk. De laatste plaets luidt aldus :

Hare dinc hevet si vercocht
eñ hevet al te ghelde brocht,
eñ som oec ghemaect in goude.

1692. *met wonderleken gelate*, dat is niet *met een wonderlijk gelaet*, fr. *avec une singulière mine*, gelijk wij dit verstaen zouden — te meer daer het al zoo wat was om er vies tegen op te zien; — maer *met een wonderlijk gebaer*, *zich wonderlijk gelatende*; letterlijk naer het Lat. : *met een wonderlijk gehuil*, *cum miro ejulatu*. Z. Kil. en Hoffmans Gloss. op Fl. en Blanc.; vglk. mede het wkw. *Baren*. — *gewaeghde*, impf. van *gewaghen*, d. i. *melding maken*, doorgaens met den genit. van de zaak en den dat. van den pers., of *zeggen*, en dan liever zoo als hier, met den acc.; echter ook met den genit., als Maerl., Sp. H., II, bl. 341 :

Maer omme dat ic niet en wille,
(dat) bi minen zwighene stille
di gesciede scade (scande?) of verlies,
so heb ic di *ghewaghen* (*gewaegd*) dies.

Wel te onderscheiden van *geweghen*, r. 14, doch veelligt van eenerlei wortel (*wág*) met *wagen*, oudtijds *gewaghen*, d. i. *duroen*, *bestaan* en met *wagen*, in de weegschael leggen, fr. *peser*. Dit verschil is voor mij kennelijk uit de Limb. volkstaal, waer deze laetsten de *■* in *aó*, of liever *â* veranderen, terwijl de afstammelingen van *weg*, *wig* of *wag*, nader de beweging aanduidende, *■* of *i* verkiezen of den zuiveren *■* klank bewaren. Vglk. Graff, Spr., I, bl. 660-700. — Behalve de beteekenissen hier *■* onder r. 14 aengewezen, heeft

geweghen nog die van *palen* (aen iets), *grenzen*, lat. *vicinum* of *conterminum esse*. Bij Mel. Stoke, B. II, vs. 124 :

lant dat bi den Rine leghet,
dat den Bisscopdoem geweghet.

1693. *bijna al de lieden gemeine*, d. i. *de lieden bijna algemeen of bijna allen in 't gemeen*. Is *gemeine* hier adv. en zoo veel als *gemeinlec*, r. 1746, of is het adj.? omtrent *al* kan er geen twijfel bestaen; het is gewis hier het pronominael adjunct.; maer, wien dit ook verwonderen moge, ten aenzien van *gemeine* twijfel ik hier, al voel ik mij meer genegen om het een adv. te heten.

1694. *weren* is *waren*, maer staet, uit hoofde zijner afhankelijkheid, in subjunctivo. — *worden* is het oud. impf., nu *werden* of, zoo men een' onderscheid stellen wil tusschen indic. en subj., *wierden*. Het gering verschil van beteek. dat hier tusschen *weren* en *worden* bestaan kan, moet elkeen gewaar worden. Men weet voor 't overige dat de Ouden zich bijna onverschillig van *zijn* en *worden* (*werden*) bedienden bij de verba pass., en zoo ze hier afwisselen, dit is alleen aen den smaek van den Schrijver te wijten. Het is een blijk van oordeel dat het woord welk den staet uitdrukt (*wezen*), voorop gaet, en dat datgeen welk meer de manier aanwijst (*worden* = *wierden*), als uitlegging volgt: zij beklaegde dat de menschen bijna allen *bevekt waren*, namelijk dat zij *onrein wierden in den sturtene dies saeds*. Dit gebruik van de particula conjunctiva *en* (*zal*, *et*) ontwaert men menigmael bij de Grieksche en Latijnsche schrijvers; nog beter echter zou, van de twee prædicativen, *onreine* het eerste *en bevekt* daer achter gestaen hebben, maer vergeten wij niet dat het een tot rijmwoord moest dienen.

1695. *in den sturtene dies saeds*; in 't Lat. : *totum fere humanum genus in effusionibus seminum esse corruptum*, welk ik verstaen zou gelijk Ouwerx, van zekere vuile onkuische gewoonten en een niet te noemen zedebederf — : « *dat het geheele menschelyck geslacht met onkuisheyt was bevekt*, » zoo spoedt hij er zich van weg — ten ware Geraerts vertaling daarmede geheel strijdig scheen. Ik denk dat deze uit eerbied voor de joncfrouwen Van Mien aen welke hij zijn gedicht opdroeg, en die welligt allen zoo eenvoudig of zoo wijs niet waren als Christina, opzettelijk den zin verdraeyd heeft met de woorden, door het bijvoegsel : *doen si worden* (*werden*) *ontfanghen*, op de erfsonde toe te passen. Dat hij zich in verlegenheid bevond,

blijkt mede daer uit, dat hij verschillige en aen elkander vreemde omstandigheden ondereen verward heeft; *BINA al de liede* is weinig nauwkeurig om de onbevleete Maegd alleen uit te zonderen, en de bepaling van de straf tot *der Kerstenheide* (het Kristendom) alleen, als een gevolg van de erfzonde, die dan toch ook niemand mijden, noch Christina door hare voorspelling voorkomen kon, en wier schuld verder door het doopsel weggenomen wordt, laet zich bezwaerlijk uitleggen. Cantiprat. heeft ook *toti fere Christianitati*; doch dewijl hij niet de zonde in welke wij ontvangen worden, maer enkelijk de bedorven zeden van dien tijd bedoelt, kan men bij hem, d. i., bij Christina, de gedachte onderstellen, dat het Christen volk zoo veel te zwaerder straf verdiende door zijne ongebondenheid, hoe zuiverder en verhevener de leer en de voorbeelden waren die het van Christus ontvangen had:

Dien Xps in dit leven hier
verstennessen der waerheid heeft gegeven,
en daer na niet willen leven;

gelijk wij op eene plaets zagen (r. 865—874) die met deze de grootste overeenkomst heeft. Eene andere *Ker*, of oplossing is deze; dat, schoon de Kerstenheid bijzonderlijk genoemd wordt, omdat aen derzelver behoud het meeste belang gehecht was, echter het gansch menschdom daerin begrepen is. — *dies is des*, gelijk meermaels te voren, en doen; *toen, wanneer*. Z. Gloss.

1696. Men merke *ende* en niet *en*, om de maet. — *daer bi is daer door, daerom*.

1697. *soude*, ellipsis: *zeide zij dat zoude*. Het Fransch gebruikt bij indirecte verhalen, en wanneer men het gezeyde slechts als de meening van anderen aengeeft, op de zelfde wijze zijn *conditionnel*: *le roi lui aurait répondu*, enz. in plaets van: *il dit, il disait, on prétend of on prétendait que le roi lui a of lui avait répondu*. Men kan ook hier aen *soude* zeker beteekenis van morale noodzakelijkheid hechten. — *al der Kerstenheide*, dat. sing.; vglk. r. 974.

1698. *Gods abolghe*, d. i. *Gods grānschap*; ik vind het woord schier niet anders dan van God gebruikt. Zoo zagen wij het reeds r. 991, en zoo staet het mede in 1. Lev. v. Jhs., c. 22: *Wat segdi, slanghenkinder? wie wijsde u te oliens van der toekomender abolghen* (t. w., Gods); waer het fem. geuus zelfs in de flexie aangewezen

is; en cap. 32 : *eñ Gods abolghe sal bliven up hem*, en nog eens c. 196 : *eñ eene grote gheesele eñ abolghe sal comen over al dat volc van der werelt*. Het zijn de eenigste plaetsen door prof. Meijer aengeteekend. Ook wel van een' vader ten opzigte van zijnen zoon, van een' vorst, ten aenzien van zijne onderdanen, b. v., brief van Wenceslaus en Johanna, tot die van Leuven, 19 oct., 1361 : *Eñ omdat hare ghenadeghe here ende vrouwe hare abolghe keren selen van haerre goeder stat*, enz. Cod. Dipl., op Jan de Clerc, D. II, bl. 577. Het woord beteekent dus niet *alle* gramschap, maer is zoo veel als *billijke verontwaerdiging*. Uit de vergelijking van dezen r. met r. 991 blijkt duidelijk dat Geraert de tweede sylb sterk betoonde. Zoo ik het woord bij Maerl. gelezen heb, vergat ik het aen te teekenen. In mijn oud getijdenboek, dat in Limburg geschreven is, staet het mannelyk, bl. 12 : *Du salt breken den bant Adaems, eñ selt ave legghen den abolghe dijns raders*. — *aengaen*, d. i. *aenranden*, met den dat. : *alder kerstenheide*. — *met groter wraken* staet mede in dat. sing.

1699, opschr., *Van der qualen*, dat. sing., *van het zieksijn*. — Tekst, *eecte*, d. i. *naekte*; zoo zagen wij elders *neeet* en *naket* naest elkander staen, en nog zoo even *salt* en *selt*.

1700. *siec soud (ging) werden...* *van der siecheit daer*, enz. Vglk. r. 1666 en 971. — *starf*, impl., *stierf*, plur. *storven*, doch bij Geraert ook *starven*.

1702. *vercregh*, naer het hs., voor *vercreegh*, is hier door onoplettendheid staen gebleven.

1703. *van contemplacien*, dat. sing. — *genade*, d. i. *gunst*, *gratie*.

1704. *eenpeerlec* of *eenpaerlyk*, d. i. *bestendig*, *aenhoudend*, *altijd eens en op de zelve wijze*. Zou aen het woord *eenpaerlyk* noodwendig het woord *paer* moeten ten grond liggen? Zou het niet al vroeg, door misverstand, uit *eenbaerlyk*, van *baren*, *beren*, het zij *dragen* (eendragtig), of *zich toonen*, *zich gedragen*, *schijnen* (eensluitend, eenstemmig); ontsteld geworden zijn? — Is *eenpeerlec* hier noodzakelyk een adv.? De lezer zal deze vragen wel oplossen. — Het partic. *durende* behoort tot *genade*. — *vroeck eñ spade*, d. i. *altijd*.

1705. *leed*, d. i. *hatelyk* en verder *lastig*. Dat *leed* oorspronkelyk juist het tegengestelde van *lief* was, en slechts overdragelyk den zin bekwam van hetgeen wij thans door ons *leelyk* te kennen geven, is zoo gemakkelijk te bewyzen, dat het te bewonderen is

dat men het overal niet reeds aengeteekend vindt. De uitdrukking die wij r. 834 zagen :

Waest hem *lief* ocht waest hem *leet*,

leest men op duizend plaetsen. Bij Melis Stoke, B. V. vs. 1282 :

Doe quamen den Grave *lede* gasten :

dat waren van Vlaendren sine Omen;

si baden (*dat se God verdoemen*

moeste!) of si gaven raet, enz.

de parenthesis zegt niets minder dan : *dat God hen verdoeme!* Die *leede nimare* (tijding); die *leede nijt*; die *leede duvel*, kan men daer in de Aent. van Huyd. vinden; het laetste tweemaal, uit Ferguut; uit Rein. zal men zich *ins leeden duvels name* gewis ook reeds herinnerd hebben. Gelijk men wat objectivè *ongeract*, *mīsvornē*, enz. was, eenigszins subjectivè *leed* of *leedelijk* (*leelijk*), d. i. *aenstootelijk*, *hatelijk* genoemd heeft, zoo heeft men ook wat *schoon*, *welgeract*, *mooy*, enz. was, *lief* geheten, d. i. *beminnelijk*: eene lieve *schilderij*, een *lief kleed* of *gebouw*, enz. De Aent. van prof. Clarissē, Heim. d. H., bl. 372—74, die ik thans zie; maakt de mijne op deze plaets niet geheel overbodig. In plaets van *daē haer leed was*, gelijk Geraert spreekt, zegt Melis Stoke : (*iet of*) *iemand leed hebben*, B. VI†, vs. 606 :

Den ghenen diene (die hem) hebben *leet*

en herde gherne souden scaden,

d. i. *die hem haten*, en zoo nog in de voorbb. die Huyd. daer onder aenhaelt. In het tweede echter uit de D. Doctr. ontleend, II, vs. 1184 :

Al eest dat men oude cleder

om hare oudheit heeft te *leder*;

men sal nochtan, dat verstaet,

niet versmaden den ouden raet (*der oudre?*)

schijnt de schrijver zelf aen *te leder hebben* de beteek. van *versmaden* te geven, en zoo nam het ook de heer Jonckbloet zoowel hier als in de Sproke van Beatrijs, vs. 266, waer heen hij verzendt. Doch dit is maer schijn, en voor zoo veel *haten* en *verachten* elkander mede vervangen kunnen. Het zelfde kan men zeggen van de overige plaetsen uit de Doctr. en van al die door Clignett, Bijdr., bl. 198—201, aangevoerd zijn, eene enkele uitgezonderd, Maerl., III, bl. 341 :

En hebt mi, seit soe, niet te *leder*,

om mine arme vule cleder;

willic, ic hebbe wel de macht

groot te sine en icel *geacht*.

Hier zou het moeyelijk zijn de grondbeteekenis van *haten* terug te vinden; maer welk is het woord dat in zijne afgeleide beteekenis niet soms uitsluitend bepaeld wordt? Vglk. r. 1716. — *soud* is *moest*, en *doe* heeft de kracht van ons *dan*, *alsdan*, gelijk meermaels.

1706. De zin van dezen regel, in verband met den voorgaenden, is: *zoo dat het haer alsdan onaengenaem was, dat of wanneer zij aen iets anders denken moest.* Hét adv. *doe* (doen, toen=*alsdan*) had eigentlijk in het voorgaende lid moeten staen: *Dan*, wanneer zij aldus in hare contemplacie verdiept was, *viel het haer lastig dat zij*, enz. Men kan ook opmerken dat Geraert de demonstrative uitdrukking *dat doe*, welke thans uit twee woorden bestaet (een conjunct. en een aenwijzend adv. van tijd), door een enkelen relativen term had kunnen vervangen: *wanneer*; maer de relative wendingen waren in de oude tael nog vrij zeldzaam. — De zegging: *haer herte geten tot (toe) iets*, voor *hare aendacht op iets vestigen*, schijnt eene herinnering aen de bijbeltael: *apponere cor suum (ad aliquid)*, schoon dit nog zekere aengekleefdheid daerbij uitdrukt; Cantipr. zegt ditmaal op zijn Ouds: *aciem mentis intendere*. — *herte* voor *gedachte* vindt men overal. Gelijk hier *zijne gedachte tot iets keeren* of *zijne aendacht op iets vestigen* heet: *zijne herte geven tot iets*, zoo heeft men Karel d. Gr., Fr. II, vs. 655:

Girberte den stouten Lorrein
 stonter op sijn herte soe,
 Dat hi meer en werdet vroe,
 hien mocht tsinen wille winnen;

d. i. *Girberts zin stond er zoodanig naer*, hij begeerde het zoo drif-
 tig, *dat er geen rust meer voor hem was*, zoo *hij het niet bezitten mogt*;
 Girberte is een dativus. Vglk. mijn Verslag, enz. bl. 505. In Maerl.
 Sp. Hist., II, bl. 460—461:

Also langhe alse du leves,
 Sie dattu dine zinne ghoves
 te leerne hoe du leven sout,
 om te comene in dijn behout;

waer men tevens het meerv. *zinne* opmerken zal, al volgt er:

Die mensce en bevet niet beters in
 dan redene en zin.

Vglk. r. 5. — *tegeren els toe*, d. i. *tot iet anders*, letterlijk: *ergens anders toe* of heen; zoo dat het locale adverb. het objectum vervangt.

Wij zeggen nog algemeen : *indien gij met uwen stok er niet aen kunt, stoot het ievers of ieverans anders bij af*, d. i. *ergens anders meê*; *Als men geen pen heeft moet men ieverans anders bij schrijven*; *Hebt gij geen' stoel, zit ieverans anders op*; en zoo *ieverans anders in, onder, tusschen*, enz. De plaetselijke beteek. van *iegeren-els* zal één voorb. uit Maerl. genoegzaam bewijzen, Sp. Hist., Prol. van 't I^e B., vs. 18:

Hier vint hijs meer, in rechten ware,
dan *els ieveren* openbare,

d. i., met omzetting: *anders ergens*. In 't IVe B. der I^e Paertie, cap. LIIII, vs. 14, zegt hij : *niemweren* (l. *nieweren*) *el*, zonder geuit. en rijmende op *wel, dan in Libya*. De manier van spreken van Geraert en van onze Limburgers zal niemand zonderling schijnen, zoo men ze vergelijkt met *hier toe, daer toe, hier en daer op, in, tusschen*, enz., welke uitdrukkingen onze en de hoogd. tael overal aenwendt. Zij onderstellen, indien men daer toe zijne toevlugt wil nemen, eene zelfde ellipsis: zit *daer op*, of *ergens anders op* is zoo veel als: zit *op* hetgeen *daer* of *ergens anders* is; *op* iets *daer* zijnde of *ergens anders* zijnde. Doch hier zijn eigenlijk geene præpositien meer, maer alleen nog adverbia, die zich min of meer los aen het werkwoord aansluiten; schoon dit op het eerste gezigt altijd niet blijke, vooral wanneer er twee of meer zulke adv. te zamen vallen: *sla het daer meê in*, fr. : *enfoncez-le avec ceci*; *ergens tegen aen leunen*; *van ergens boven af springen*, enz. Grimm, die van deze ontaarding der præpos. tot adverb. spreekt, Gr. IV, bl. 862, vlgde., heeft, voor zoo veel mij bekend is, het bijzonder geval dat Geraert ons hier aanbiedt, niet onderzocht; welligt om dat het Hoogd. die vrijheid van de locale adverb. in plaats van het objectum te stellen, tot *hier, dar, her* en weinige anderen bepaelt, die dan nog meestal door hunne onafscheidbaerheid (: *damit en niet da... mit*, enz.) grootelijks tegen de onze afsteken. — Om tot *iegeren* weêr te keeren, den oorsprong en de verwantschap van dat adv. wijst genoemde taalkundige aen, Gramm. III, bl. 36—37 en 220. Hij kent in het oud Nederd. behalve *iegerincs* uit Massmanns Denkm., slechts vormen waer de *w* behouden is: *ieweren, nieweren, niewers, niewerincs*, enz.; in de Gloss. Lips. schijnen de letters verplaetst in *niewergin*. Geraerts *iegeren* is dus mede onder dit opzigt aenmerkelijk. Echter staet ook nog in 't B. v. d. Houte *yegherinc*

vs. 489, en in de fragm. van Karel. d. Gr. *iegherincs*, op meer plaatsen. — *toe*, z. Gloss.

1707. *Daer na* ziet hier niet op het naest voorgaende, als of zij *na die contemplacie* eerst rustte; die contemplatie zelf was alreeds rust, want *rusten* is hier ophouden van dat gestadig rondzwerven in de woestijn en elders, waer zoo dikwijls reeds van gesproken is. *Daer na* is dus *in 't vervolg en van toen af te beginnen*. Cantipr. heeft: *Extremo ergo quiescens*, d. i. *eindelijk dan rustende*, en so dient hier zonder twijfel om dit *ergo* te vertalen.

1708. *Die hiet Beatrijs*, z. r. 1245. Men ziet hier dat het relat. bij *heten* niet immer onderdrukt wordt, al staet het wkw. nog vóór zijn subjectum. De voorbb. daarvan zijn nogtans niet overvloedig. — Van deze Beatrijs weet men niets; degene die bij Fisen, Flores Eccl. Leod., bl. 277, als priorin van 't klooster van Mielen na S. Lutgardis aengeteekend staet, kan nauwelijks de onze wezen. Hoe zou Cantipratanus nagelaten hebben ons te zeggen, dat de vriendin van Christina de priorin zelf van 't klooster was, die het reeds sedert achtiën jaren bestierde?

1709. *tSinte Katrinen*, d. i. *te Sinte Katrinen cloostere*, gelijk boven r. 138, *tSintruden*; r. 363 en 382, *van Sinte Kerstoffels*, is insgelijks *kerken* aen te vullen; dees eigennamen staen dus in genitivo. Vglk. Rein. 1813: *tote des papen*, en mijn Verslag, bl. 536.

1711—12. De rijmwoorden teekenen hier de maet van zelfs af:

Sí haer be | reidde cen | bédde | inde (sic hs.)
kámere | heimelec : | wánt si | kínde,
dát haer de | siecheit | néecte, daer | sí
af | stárf, en | dát haer de | dóet was | bí.

Het pronom. pers. *haer* staet in dativo; *bi*, ons *kort bij*, *nabij*, zagen wij reeds meermaels. In Karel d. Gr., fragm. II, vs. 956, staet het, het zij men de punctuatie door den uitgever gevolgd aanneemt of niet aanneemt, veel stouter gebezigd:

En̄ onthoet enen ridder vri,
die sijn neve was, *bi*.
en̄ bat hem, enz.

d. i. *bij zich*, of, zoo *neef* ook eene verdere verwantschap beteekenen kan, *die zijn neef was van nabij*, in 't Fransch: *son parent de près*.

1716. als voor *al*, z. r. 1424. De zin is : *al speet haer het ziek zijn van Christina*; — *hare*, d. i. *aen Beatrix*; *haer*, d. i. *van Christina*. Deze parenthesis behoort alweer den moralizerenden Dichter toe.

1717. *al dat*, enz. hangt af van *was gereed te doen*, r. 1713. — *hiet*, impf. van *heten*, *heiten* of *heeten* in den zin van *gebieden*, Hoogd. *heissen*. Vglk. D. Doctr., II, vs. 13 :

Nu heet ons God in sijn bevelen,
dat wi, ghelijc ons, minen selen
onsen evenkersten.....

en in 't Lev. v. Jhs. c. 141 : *Hieromme heetic di dattune ave hous*, d. i. *daerom bevel ik u dat gij hem afhouwt*. Daer dit wkw., uit hoofde zijner beteek., meestal in impf. gevonden wordt, heeft de heer Jonckbloet zich laten voorstaen dat de infinit. mede *hieten* was. Z. Gloss. op de fragm. van Karel d. Gr. onder *Hieten*. Hij onderscheidt daer, wel is waer, een *heiten*, I, vs. 1954, van *hieten*, *heeten*, bevelen, I, vs. 293, enz., maer het eerste, dat op zich zelf goed is, moet daer ongelukkiglijk uit den tekst wegvallen met dezen te verbeteren :

« God lonc u, her keiser rike, »
seide Gelloen; en daer naer
gingen die heeren beiden daer.
die like waren (d. i. werden) bestaet ter erden,
alst recht was, met gader werden;

d. i. *beide heeren*, Karel en Gelloen, gingen waer men de gesneuvelden met veel eer begroef. Willems had het even zoo deerlijk mis, op eene schier in alles gelijke plaets, bij v. Heelu, vs. 8809, waer men lezen moet :

Eñ ghinghen doen (d. i. bestellen) ter erden
haer vriende, daer (d. i. waer) men hadde ghevochten,
die sie kinlec vinden mochten.

1718. De genit. *dies* hangt af van het subst. *niet* : zij liet *niet* (niets) daarvan achter. Over de omzetting z. r. 1668.

1719. *ginc ligghen*, vglk. r. 1190 en 910. — In den vgltn. r. *van siecheiden*, dat. sing.

1722. *haer de doed sach neken*, d. i. *haer dood zag naderen*. Is *haer* een dativus of een accusativus?

1723. *moneghen*, d. i. *de H. Communie geven*. Vglk. Huyd. op St., III, bl. 143—44 en 465. De verzen van Stoke zijn :

Gherne wistic, mochtet mi gheskien,
hoe menighen man en wien
si *monegheden* in Paeschdaghe,
de (*die*) met wee ende met claghe
sine biechte hadde ghedaen ;

waer het onbegrijpelijk is hoe Huyd. den vierden regel :

de met weende en met claghe,

(gelijk hij hem ons voorlegt) zonder aenmerking heeft laten voorbijgaen. Ik denk dat de schijnbare overeenkomst van zijne verschillende hss. hem wederhouden heeft; daer stond gewis *we ende*, en hij zal de twee woordjes bijeengenomen hebben. Het is ten gevolge van dit vermoeden dat ik den regel niet anders verbeterd heb, schoon *met weenen en met cl.* zich van zelf aanbod. *Wee en claghe* gaen overigens dikwijls te zamen, zoowel als *rouw en claghe*. Ik zou mij schamen van te onderstellen dat Huyd. ook hier *claghe* voor een impf. aengezien hebbe, gelijk I, bl. 117.

Van de voorbb. die Huyd. van 't wkw. *monighen* (bij Kil. *mynighen*, van 't Lat. *communicare*) bijbrengt zal ik dit een uit Walewein hier overnemen :

Hi nam aerde, daer hi stoet
onder sinen rechteren voet,
en seide : « *Nu gaep; in Gods name,*
« *ic moneghe u; dat moete bequame*
« *Gode zijn en zire moeder mede!* »
Dus staerf hi daer ter zelve stede;

« met aerde, » zegt Huyd., « omdat er niets anders bij der hand was, dat voor een *hostie* konde dienen. » Zie nog in Meijers Nalez., bl. 68; Maerl. Sp. H., II, bl. 238 (*horen*, d. i. *biechten*, *den riken*, *moenghen en met olie bestriken*), enz. Bij Maerl. schijnt op deze plaets wel iets te verbeteren te zijn. In der Sachsen Spiegel is *monchen* of *moenchen* monik maken.

1724. *want* is hier niet enkelijk *omdat*, *dewijl*, in welken zin het overal aengeteekend staet, bij Huyd., Willems, Jonckbloet, enz., maer tevens eene ellipsis die het moeyelijk is volmaekt aen te vullen : *si bat dat men haer moneghen en olien soude : want si getuegde dat*

sijd begerde en woude, of nog beter, maer tevens langer: getughende dat si dat bat, *want* (of *omdat*) *sijd begheerde en woude*. *Want* kan hier meerderlei betrekkingen hebben: in den naem van den Schrijver gezeld, ziet het op iets geheel anders dan wanneer men het van wege Christina opvat; en in dit laatste geval kan het nog eens op tweederlei wijze verstaen worden. Het eenige voorb. door den heer Jonckbloet in zijn Gloss. op Karel d. Gr. enz. aangewezen, heeft met onze plaats weinig gemeens; fragm. I, vs. 1672:

En *want* (*omdat*) ic dijcken moeste sijn.
uten lande in oorloghe;
soudicse (d. i. *zoud ik mijne dochter*) enz.

Meer overeenkomst heeft daermeê fragm. II, vs. 1283:

Die bode bat genâden sciene,
want hi en hadde niet mesdaen;

en nog zal men er al de zelfde betrekkingen niet in terug vinden, omdat *niet mesdaen hebben* in geenerlei manier op het voorgaende zoo kan terugwerken gelijk *begeeren* en *willen*. De Latijnen gebruiken den infinit. : *rogabat.... : cupere se et velle* of juist misschien op deze plaats : *ita velle se et jubere*. — In *begerde en woude* is er gewis eene gradatie.

1725. *te male al*, d. i. *al te male*; z. r. 414—15: *te male....al*.

1727. *knien*: *gescien*, staende rijm. Vglk. v. Heelu, vs. 4841, *drien*: *sien*; 7113, *van dien*: *achter tien*; 7131, *drie vrie*; 7170, *van alle dien*: *met hen drien*, enz.

1728. *bat haer om al*, *dats mochte gescien*, *dat sise*, enz. Deze plaats is voor meer uitleggingen vatbaer. 1° *Zij bat haer*, *voor al wat voortvallen mogt*, enz. en dan moet het comma verplaatst worden, en de genit. *des* (*dats*) zal op *sterven zien*, r. 1730: *zij bad haer*, *voor zoo veel zij sterven mogt*, *dat zij*, eer zij *stierf*, *haer berigten wilde van*, enz. 2° *Zij bad haer*, *voor zoo veel het wezen mogt*, *dat zij haer onderrigten wilde*, enz., en dan slaet *des op berigten*: *voor al wat daarvan zijn of geschieden kon*. 3° *Zij bad haer om*, of *bezwoor haer door alles* (*bij al wat lief is*, gelijk wij zeggen) *dat het geschieden mogt*, *dat zij haer berigte*, enz., d. i. *dat zij haer wilde berigten*. De genit. *des* is bij deze laatste constr. wel stoutter: *dat des gescieden mogte*, in plaats van *dat het*; maer niet ongewoon (z. Grimm, IV, bl. 647—83. Z. ook Meijers aenteek. Lev. v. Jhs., c. 23, schoon hij

er de reden niet van zag) en men kan hem uitleggen met er *iet* (*iets*) bij aen te vullen. Echter houd ik mij liever aen eene der twee voorgaende verklaringen, en wel bij voorkeur aen de allereerste; indien Geraert het tweede had willen zeggen, zoo zou hij, meen ik, de voorwaerde liever door het gewoone *ocht* (*of*), dan door het dubbelzinnige *om al* uitgedrukt hebben. *Om* kan van *bidden* afhangen of niet er van afhangen; en zoo het er van afhangt, nog verschillig uitgelegd worden. Het zal niet noodig zijn al de redenen voor en tegen hier te onderzoeken; ik doe alleen nog opmerken, dat, door het onderstellen van een hyperbaton, de conjunctive partikel hier kan gevonden worden, namelijk *omdat*, oudtijds voor *indien* gebezigd, welk in *om al* *dats* zijnen aerd niet meer verliest, dan *zoo*, *bijdien*, enz. in *alzo*, *bijaldien*, enz.

1729. *van sulken dinghen*, d. i. *van zekere dingen*, vglk. r. 1739 en boven 1417. Verder het Gloss. op v. Heelu, de Clerc, enz.

1730. *berichten*, hier *onderrigten*; vglk. r. 1461. — Gelijk wij hier *iemand berichten van iet* hebben, zoo staet in 't B. v. d. Houte, vs. 637, *berecht mi dat*, met den acc. — *eer si sterven soude*, bloote conditionalis, wat anders *starf* (*stierf*) had kunnen heten. De condit. strookt beter met de eerste verklaring van r. 1728.

1731. *Doen si nien andwerdde*, d. i. *Wanneer* (dewijl) *Christina niet en antw.* — *wanese wel*, d. i. *meende zij* (Beatrijs) *wel*. Dit laatste woordje heeft hier de kracht van *voorzeker*, *waerlijk*.

1732. *dat si* (Christina) *dachte iegeeren om el*, of *iegeeren el om*, d. i. *op of aen iets anders*, letterlijk *ergens om een ander (ding)*. Vglk. r. 1706: *iegeeren els toe*. Dat op de eene plaets *el* staet en op de andere *els*, moet niemand bevreemden: *el* en *els* zijn twee verschillige casus van een zelfde adj. Maerlant, dien wij onder r. 1706 voor *els ieveren* aanhaelden, gaf ons even zoo, I, bl. 335, *nieweren el*, d. i. *nergens anders*. Vglk. verder I, bl. 236, onder:

Dies seide Plato, dat ware één,
dient al vermochte, en *el negheen*;

en bl. 237 insgelijks van onder:

en dat proevet hi vaste en wel
bi redenen, en *bi nietet el*.

Eindelijk nog zoo bl. 255, in 't midden:

maer hets die geilsucht, en *niet el*.

Z. verder het Gloss. op *El*. — Dat de Ouden om *iets denken* zeiden

en zoo ook om iets merken (Heim. d. H., vs. 622), om iets peinsen (Maerl. Sp. Hist. I, bl. 278 :

Omme vlien peinsde niemen daer,
maer algader *omme* den zeghe
eñ *omme* weren alle weghe.);

en zoo ook om iets mecken of micken (Maerl., II, bl. 58), enz. laet zich niet bezwaerlijk uitleggen, wanneer men zich het voorwerp als het doel, en de wkwoorden als geheel intransitief voorstelt. Vglk. Grimm, IV, bl. 837.

1733. *els* met becommert, d. i. met iets anders, eigenlijk: elders mede, behalve dat elders de comparatief-vorm van *el* of *els* is. Vglk. de voorg. aent. en r. 1706. De lezer zal reeds opgemerkt hebben dat in deze spreekwijzen bestendig eene inversie plaats heeft, en dat men even zoo weinig met *els* of met *iegeren els* zegt als met *daer*, *in daer*, enz. in plaats van *daer met* (*mede*, *meê*), *daer in*. Zou deze bijzonderheid, alsmede, dat er tot nu toe geen voorb. aengewezen is van *iegeren om els* (sic; ik althans ken er geen), en verder de vergelijking met r. 58, 363 en 1300, geen voldoende proef opleveren, dat in *iegeren om el*, dit laatste woordje (*el*, en niet *els*) uitsluitelijk adj. en niet als adv. te beschouwen is? Ik weet nogtans wel dat verschuivingen als *iegeren om el*, in plaats van *iegeren el om*, niet ongewoon zijn, en dat *om* even zoo goed op *iegeren* alleen kan slaen als op beiden: maer ik meen toch de zaak in bedenking te moeten geven. Over dergelijke adv. z. Grimm, III, bl. 88 en vlg. — *ware* en in den voorgaenden r. *dachte* staen in subj. of optat., als iets dat indirect en alleen naer het inzien van Beatrijs voorgesteld wordt.

1734. *verste*; *si verste*, d. i. zij verschoof, stelde uit; z. r. 1890. — *questie*, tweesylbig, gelijk r. 1308, of door *elisie*?

1735. *uter kameren*, is dit: zij ging uit de kamer om iets anders te doen, of: om buiten de kamer iets anders te doen? Daer is, wat de zaak zelve betreft, weinig verschil, maer logisch en ook spraekkundig ingezien verschilt het grootelijks. De vraag komt hier op uit: of de Ouden zich geoorloofden te zeggen uit de kamer voor buiten de kamer? Ik meen het niet, ten zij waer eene ellipsis van 't wkw. *gaen* of *komen* kan ondersteld worden, b. v., *toen zij uit de stad waren*, t. w., *gegaen*, enz. Het tegengestelde, d. i. *buiten* voor *uit*, zou men eerder vinden, omdat de gedachte de ontbrekende

betrekking ligter aenvult, dan zij, wat te veel in de uitdrukking is, voorbij zien kan. In *uit* ligt, behalve de gedachte van *buiten*, nog de betrekking: *van waer*, en dus een soort van beweging opgesloten; en waer deze uitgedrukt is, kan men ze niet afdoen, gelijk men ze aenvullen kan, waer ze ontbreekt; *hij ging buiten de kamer den hof in* is derhalve minder aenstootend dan *hij lag uit de kamer op den vloer te slapen*. Regelmatig is Kar. d. Gr., fragm. I, vs. 328:

Dat wijf si doet (*doet het*), en ginc *ute*,
en doe twijf daer *buten* was, enz.

ook vs. 297, waer *uut* nog eens adv. is:

en leidet se (*l. leidese*) ter porten *uut*;

daer kon even zoowel *buten die porte* staen, omdat men er de betrekking: *uit de stad* bij denkt. Het is onregelmatig, maer verdragelijk en daerom ook niet ongemeen; vs. 356 is veel harder:

Die ridder hi heeft doen genomen
een paert dat men mochte loven,
en setter die joncfrouwe *boven*,
en es op een ander geseten.

Ik heb daer nogtans meer voorbeelden van aengeteekend, want van peerden sprekende; bezigden de Ouden bij voorkeur *boven*, als nog in Limborch III, vs. 769: *een ors en satter boven*, en IV, 764: *spranc in den sadel boven*, enz.

1736. *en liet daer ligghen Beatrisoen Kerstinen* is eene omzetting voor: *en Beatrisoen liet daer Kerstinen ligghen*; men zou het voor eene latijnsche woordschikking kunnen aenzien, maer zij getuigt van de oudheid van ons gedicht, en van het nog diep levend gevoel van de beteekenis der uitgangen, in den tijd wanneer het geschreven werd. De vorm *Beatrisoen* was als *casus rectus*, *Kerstinen* als *casus obliquus*, dus het een als *subjectum* en het ander als *regimen*, even zoo erkennelijk, als *Beatrix* en *Christinam* in 't Latijn. Vglk. de const. van r. 1660 en Karel d. Gr. fragm. II, vs. 4232—34 (ik schrijf er een viertal-meer af om ze te verbeteren):

Maer also alse Ritsart leet
heeftene ontmoet, God weet!
op den scilt Berengier.
Sijn spere brac die grave fier
en (hi) ware leden daer mede,
(h) en ware dat daer ter stede
Ritsart sijn spere op hem brachte, enz.

— *Beatrisoen* is het fr. diminutief *Beatrison*, gelijk *Marion*, *Madelon*, *Jeannetton*, enz.

1737. *alst wesen soude*, d. i. als of *gelijk het wezen moest*, gelijk het noodig was, opdat de wil van God volbragt mogt worden. Vglk. r. 1666. Dat oudtijds *selen* (zullen) strenger de noodzakelijkheid uitdrukte dan *moeten*, zal ik door een paer voorbb. bewijzen. In Karel d. Gr., fragm. II, vs. 1361, zegt Girbert, wien het spijt dat hij en zijn vader door Karels verblindheid gedwongen worden dezen vorst te verlaten :

Mi es leet dat wi.
ruinen moeten tesen tide.
Nu, dat *sijn* sal, dat *MOET* *sijn*!
Neemt oorlof, lieve vader mijn,
eñ trecken wi te lande waert!

d. i. *onderwerpen wij ons aen de noodzakelijkheid*, en deze ligt geheel in *dat* sal *sijn* opgesloten. Het is zoo veel als het

Quidquid corrigere est nefas

van Horatius, of het

Et, QUOD VIDES PERISSE, perditum ducas

van Catullus, zoo ik meen. In Fergunt, vs. 4459, wordt dat *onderscheid* tusschen *zullen* en *moeten* zoo niet aangewezen, al is de gedachte volkomen de zelfde :

dat immer *sijn* *MOET*, dat *MOET* *sijn*;

noch in 't Belg. Mus., I, bl. 112 :

eñ *laten* *sijn*, dat *wesen* *MOET*;

noch ook in Limborch, IX, vs. 525 :

dat niet *sijn* *MACH*, *MOET* *blipen*

maer wel XII, vs. 448 :

al dat *sijn* sal, *MOET* *ghescien*.

1738. *eñd*, in 't hs. *end*, zonder schreefje op de *n*, en beter, omdat de conjunctie alleen zoo geplaetst kon worden. Dat teeken moest alleen dienen om de conjunctie van de negatie te onderscheiden; men liet het dus natuerlijk achter, wanneer, ten gevolge van de stoffelijke verbinding, alle verwarring onmogelijk was; dus vindt men overal *entie*, *entcn*, enz., nimmer *eñtie*, *eñten*, -voor

eñ die, eñ den, en zoo staet hier *end* voor *eñ dat* of *eñ het*, gelijk wij het reeds zagen r. 628 :

als hi al sinen vrienden doet,
alst hem dunct tijd, *end* hen es goet.

Men vglke. ook *sijd* voor *si dat*, r. 1724. Dit diene ter waarschuwing tegen het systeem van *Grimm*, *Mone*, *Hoffmann*, *Willems*, *Jonckbloet*, enz., die, met overal *eñ* in *ende* op te lossen, als zijnde het een, naer hunne meening, eene schriftelijke verkorting van het andere, het terugvinden of herstellen van de maet van duizende verzen voor altijd onmogelijk gemaakt hebben. Het zekerste criterium van al, en juist datgeen, welk ver de uitgestrekte toepassing vond, hebben zij daerdoor voor de philologie onbruikbaar gemaakt. — *om ander sake*, d. i. *om een ander oorzaak, om ander redenen*; maer hier zooveel als : *dans sa' providence*. Leek. Sp., c. 7, vs. 82 vindt men nagenoeg het zelfde :

Daer is sulc (*Duivel*) die toebringhet
scade, — *eñ die* (*ru dat*. *Lat. idque*) menigherhande,
beide te watre *eñ* te lande, —
om zonden die sijn gheschiet,
oft om ander sake, die God siet,
waerbi dat hijt laet gheschien.

Geraert wil men gelijk het zonderlinge doen van Beatrijs, die Christina in zulk een oogenblik verliet, op eene verschoonbare wijze voorstellen, om ergernis voor te komen; want dit behoort hem wederom alleen toe. Hij bedoelt voor 't overige hetgeen in 't volg. Hoofdst. verhaeld wordt; het is dus te gelijk eene transitie. — *gestaden* is *toestaan*, *toelaten* of, letterlijk, *plaats verleen*; Het is het Hoogd. *gestatten*, en komt niet alleen bij Kilian, maer ook reeds in 't Lev. v. Jhs. meermaels voor. Z. prof. Meijers Gloss. op 't woord *ghestaden* (sic, niet *ghestaeden*). Wat aengaet *ghestaedt sijn*, Dietsce Doctr., II, vs. 68 en 74, dit beteekent, zonder « misschien, » hetgeen de heer Jonckbloet in zijn Gloss. op de tweede plaats twijfelend voorstelt, en kan vooral wat de constr. betreft met Kilian's *ghestaeden* niets gemeen hebben; *gestaedt sijn* is *geplactst sijn*, zich in zekeren staet bevinden, en het zelfde als *être en état* in 't Fr. — Te St. Truiden zegt men nog *ghestân*, d. i. *gestaen* of *gestaden* voor *toestaan*, in de twee zinnen van het fr. *accorder, toegeven* of *bekennen*, en *toelaten*.

1739. opschr. *opverstont*; d. i. *opstond*, *verrees* (van de dood), van

het oude *opverstaen*, waervoor de Duitschers nog *auferstehen* zeggen; wij hebben de verdubbeling het langste bewaerd in 't subst. *opverstennis* en *opverstandnisse*, nu *opstanding*, *verrijzenis*. Bij Kil. heeft men ook het wkw. onder den vorm van *opverstanden*. In 't Lev. v. Jhs., waer *ver* dikwijls *her* wordt, *opherstaen* en *opherstannesse*. Ik zal, liever dan onnoodige voorbb. bij te halen, doen opmerken dat er voor hen die de tael nog levendig gevoelden een groot verschil moest wezen tusschen *op-staen* en *op-ver-staen*. Dit *ver* duidt eene herstelling of herschepping in den aerd der zaek zelve aen; terwijl *op* alleen eene uiterlijke verandering of verplaatsing te kennen geeft: men kan *opverstaen* van de dood, misschien ook wel van eene zware ziekte die ons geheel verzwakt en uitgeteerd heeft; maer van zijnen stoel of uit het bedde kan men alleen *opstaen*. Zie daer alweêr een verlies dat onze tael, laet ik zeggen onze taelzin, geleden heeft! Vglk. echter r. 1829 *opstoet*. — *anderwerf*, *derdewerf*, z. r. 1821. — Tekst. *Sulc* drukfeil; in 't hs. *Sulc*. Waerom niet *Sulke*, gelijk r. 213? Omdat de maet het niet toeliet, welk voor al wie gehoor of ooren heeft en zich het minste op versmaet verstaet, hier geen bevijs behoeft. Vglk. r. 1729. — *died* (die dat) *wisten* is een bijvoegsel van Geraert en tevens eene historieke ongetrouwigheid.

1740. *menechwerf*, z. r. 1821.

1742. *aen haer gescien liete*, d. i. te haren opzigte, vglk. r. 920. — *liete*, subj. — *in haer doet*, verschilt zoo wel van *na haer dood* als van *voor haer dood*, het is: *als zij sterven zou*.

1743. *daer mede*, in een relativen zin, *waermede*, elders *met* of *bi*. — *voer de liede*, d. i. in de oogen van de wereld.

1744. *eerde*, in een' condit. zin: *eeren zou*, het tegengestelde had plaats r. 1730. — *als hi* (God) *oec en dede*, d. i. *gelijk hij ook niet deed*; anders: *ook en deed hij het niet*. Vglk. r. 919.

1745. *kenen*, d. i. *weg* (van hier, lat. *hinc*), z. Grimm, III, bl. 202-209. Vglk. r. 165, waer het misschien de tegenovergestelde rigting (*illuc*) uitdrukt. — *sciede*, impf. subjunct. van 't wkw. *scheiden*, zoo veel als *mogt scheiden*.

1746. *gemeinlec*, d. i. in 't *algemeen*, *allen*, of zoo als r. 1693 staet, *al de liede gemeine*. Vglk. v. Heelu, vs. 8194 en Karel d. Gr. Gloss. Men zal niet ligt twee andere woorden vinden die zoo menigmaal met elkander vervoegd worden als *gemeinlec* of *ghemeenlike*.

en *liede*, d. i. menschen. In plaets van dit door voorbeelden te bewijzen, die men op elke bladz. aentrest, lust het mij te laten zien hoe de afschrijvers soms door de gewoonte verleid worden om, het geen ze niet verstaen, in den grond te bederven. Bij Maerlant, Sp. Hist., III, bl. 113, leest men nu :

Alse Ambrosius dat bekent;
ontboot hi den keyser echt :
• die chore ware der papen recht,
• die Gods lachame heffen en sluten;
• maer der leeker ware daer buten
• ghemaect die liede in te stane
• ghemeenlike en in te gane. »

Hoe veel lezers zullen hier eene fout vermoeden, al worden zij nog gewaer dat het ten minste noodig was te zeggen *wat daer buten* (buiten den koor) *gemaect* was, om *die liede in te stane*, enz.? *Eene plaets....?* Ik ben daer ook zeker van; maer wat plaets en hoe hiet zij? want dat de dichter dezelve heeft willen bepalen, bewijst het voorzetsel *in* : *om in te stane*. Wat doet hier van den anderen kant *die liede*; dewijl er reeds in den voorg. regel *der leeker* (*leken*) staet? Ik zal 't zeggen : het is hier zijn ouden genoot *ghemeenlike*, op het verzoek van een' der afschrijvers, misschien ook, als 't wel pleegt, der uitgevers, komen gezelschap houden. Hier verstaet zich reeds van zelfs uit, dat ik mij met eene dier dagelijksche en niettemin geweldige verbeteringen, als wezen zou :

maer *de kerke* ware daer buten
ghemaect, (*om*) *die liede* in te stane
ghemeenlike, enz.

niet kan te vreden houden; maer dat ik *die liede* niet alleen *uten chore*, maer ook uit deze regels verplaetsen en tevens den leeken hunne ware plaets aanwijzen wil; welaen om dit met het minste geweld en zoo beleefd mogelijk te doen (en ook om het kort te maken) schrijven wij met eene enkele ■ minder :

maer der leeker ware daer buten
ghemaect *die lide*, in te stane
ghemeenlike en in te gane;

d. i. maer (zei Ambrosius) voor de leeken was daer, buiten den koor, *die lide* gemaect, d. i. de gang of doorgang, de buik met de zijdebuiken, waer zij allen in gaen en staen konden. Zie Kiliaen « *LID* », « *LIDJE*, *transitus*, *via lata pedes* 16; *latus navis depressum oppositum*

» *parti quae* hoogboord *dicitur*. » Maer waerschijnlijk had Maerl. bovendien *die lide* in 't meerv. gedacht en vervolgens niet *ware*, maer *waren* geschreven, gelijk hij zonder twiifel niet *der leeker*, met de sterke, maer *der leeken*, met de zwakke verbuiging, als subst., schreef. Deze genitivus laet zich zeer gemakkelijk verdedigen en is zelfs zeer gelukkig aangewend in tegenstelling van *der papen recht*: hij besluit immers ook een regt, de bezitting, in zich; de dativus *den leeken* zou meer de bestemming, de destinatie, aenwijzen: *voor den leeken*; maer ik geloof niet dat Maerlant hier zoo gesproken hebbe.

1747. *sō*, vglk. r. 1361 en Gloss.; men merke tevens de omzetting. — *dat godleke lam*, d. i. Christus, de *God-mensch*, en daerom bij onze oude schrijvers overal met *God* afwisselende. z. r. 1740.

1749. *haren geest opgegeven*; schoon er in 't Lev. v. Jhs., c. 231, staet: *eñ (hi) gaf sinen geest*, nochtans is het zeker dat de Ouden in deze zeggung meer gewoonelijk *opgeven* gebruikten.

1750. *daer*, plaetselijk adv., vervangt dikwijls de adv. van tijd; thans is het zoo veel als *terwijl*, *binnen dien*. — *was liggende bleven* of *gebleven*, waervoor wij nu liever zeggen *was blijven liggen*, met aen *blijven* de constr. van een auxiliaire te geven. Vglk. Flor. en Blanc., vs. 3464: *icse slapende vant*; Reinaert, vs. 1608: *bleef hi ligghende*, enz.; ook in Ferguut komt die constr. meermaels voor, vs. 1973, *quām ridende*; 2618, *bleef staende*, enz. Vglk. r. 94, 1244 en hier onder r. 1753—54 en 1855. Zie mede het Gloss. op de wkw. *gaen*, *comen*, *vinden*, *blijven*, enz. Maerl., Sp. H., III, bl. 267, heeft zelfs een voorb. met het wkw. *dunken*, dat ik misschien reeds elders aanteekende:

Nu dochte hi hare sittende bevenen.

1751. *Doen*, *toen*, neffens *saen*, d. i. *haest*, zou thans, in onze latere tael, zoo geplaetst als hier, eene beteekenis hebben die gewis in Geraerts gedachte niet ligt. Het zou te verstaen geven, dat Beatrijs juist dit afgewacht had om terug te komen, of dat zij daerom niet langer weg bleef; als of er stond: *toen kwam Beatrix welhaest weder*. Geraert wil eenvoudig zeggen: *kort daer na kwam Beatrijs weder*, en dat zegt hij ook, wanneer wij *saen* niet door *haest*, *spoedig*, *dadelijk* verklaren, maer omschrijven door *kort daer na*, welk alsdan *doen* of *toen* nader bepaelt: *Toen Beatrijs kort daer na wederkwam*, enz.

1752. *inne*, voor *in*, om *daer* op de heffing niet te brengen,

terwijl *in* alleen van den anderen kant te zwak was. — *quam* .... *gegaen*, z. onder r. 825 en vlgk. r. 1855.

1753—54. *vant*... *den werden lichame ligghende*; deze constr. is niet in alle manieren de zelfde met *was ligghende bleven*, dat wij straks zagen, en met *bleef wonende* r. 1244. In deze laetsten heeft het partic. eenen *subjectiven* zin, d. i. het partic. heeft eenerlei subj. met het wkw. dat vooropgaet, en men kan niet alleen het partic. in een infinit. oplossen: *zij bleef woonen*, maer zelfs beiden, werkw. en infinit., in een' enkelen, onomgeschreven tijd bevatten: *zij bleef woonende*, in *zij woonde*; even als bij Maerl., Sp. H. III, bl. 270:

Deze drie droeghen over een te hande,
eñ worden vindende, eñ besceden
wat leven[e] si best mochten leden;

en bl. 271:

Doe wart hi ten selven stonden
hem wroughende van sinen zonden

eenerlei is met *zij vonden*, *hem wroegde*. Integendeel in *si vant den lichame ligghende*, kan het part. alleen in een *objectiven* infinit. opgelost worden: *zij vond het ligchaem liggen*. Meer daer over te zeggen behoort tot de spraakkunst; die van Grimm laet dien aengaende niets te wenschen over. Z. IV, bl. 5—8; 125—131. Men kan verder daarmee vergelijken hetgeen hij over den infinit. zegt, bl. 56—63. — De gerundia *al bedende gaen* r. 1685, en *al roepende vallen*, r. 1764, mogen ook met dit gebruik van 't partic. praes. niet verward worden. — *sonder ziele*, een weinig harder dan *onbezield*, schoon dit ook minder het Lat. *exanime* (*corpus*) dan *inanime* terug geeft. Het zou eigenlijk moeten *ontzield* heten, daer ook datgeen *onbezield* is, waer nooyt ziel in gewoond heeft, als een *steen*, enz.; maer *ontzield* zelf sluit zeker beteek. van geweld in zich op, die hier niet past; zoo dat het ons daer voor aen een juisten term mangelt, ten zij wij tot het Oude *ontlijfd*, d. i. *ontlevend* onze toevlucht nemen.

1755. *als te ligghene pleghen de like*, namelijk *op ter erden*, in *midden* (*thrus*) r. 195.

1756. *ic wane dat, dat*, enz.; *ik denk dit*, t. w., *dat de engels*, enz. Dat *wanen* niet altijd een *ijdel meenen* of *voorhebben* beteekent, zeiden wij reeds bij r. 1686. Hier is het *gelooven*; elders, waer het op eene daed ziet, staet het even als *meenen*, in den zin van *voorne-*

mens zijn. In het IIe fragm. van Karel d. Gr., vs. 773—74, vindt men de twee beteek. neffens elkander staen : *Een amirael*,

(Ellone *wanic* dat hi hiet)
hine *waende* den keiser sparen niet.

De heer Jonckbloet verklaert het op de tweede plaets door *willen*, en, vs. 1136, door *weten*; beide woorden zeggen, als uitlegging, te veel, en op de laetste plaets was *denken* genoeg. Ik schrijf deze hier bij om ze te verbeteren met er *ende* op 't begin uit te werpen en een of twee onderscheidingsteekens tusschen te schuiven :

En dadijt, si hadden verloren
den strijt, *wanen* si wel te voren;

d. i., deed gij het niet, zoo gelooven zij wel te voren, dat zij den strijd verloren hadden (verliezen zouden). Een comma meer achter *wanensi* of *wanen si wel*, zou misschien niet slechter wezen : zoo meenen zij wel, dat zij van te voren verslagen waren. Indien men den heer Jonckbloet op dien weg volgen wilde, zou *wanen* even zoo wel *treenen*, *hopen*, in een woord, alle bepaelde gemoedsgesteltenis kunnen beteekenen :

Ic sal u wel toghen, dat ic *wane*;
oorconde ghenoech, al openbare,

zegt Reinaert, vs. 2646; is dat niet : *als ik hoop?* Zonder dit laetste hebben wij in de aengehaelde voorbb. bij *wanen* drij verschillende constr. op te merken; met den infinit. : *hine waende* sparen (vglk. nog fragm. II, vs. 4129, 4242, enz.); met *dat* : *wanic* dat hi hiet, en zoo ook bij Geraert; eindelijk met uitlating van *dat* : *si wanen* si hadden verloren. In plaets van den voorleden tijd kon hier ook een condit. præs. staen : *si verloren*; maer het præterit. gebruikte men geerne, en de gesproken tael mint het tegenwoordig nog. Dit vond zelfs plaets met den infinit. Boec v. d. Houde, vs. 481 :

Sanderdaghes *waendise* met love
hebben geset binnen sinen hove;

d. i. hij dacht ze te zetten, gelijk de gel. uitgever van dat stuk het reeds opmerkte. Het zelfde wkw. neemt somtijds zonderlinge negative wendingen aen, als in het zelfde fragm. van Kar. de Gr., vs. 700 :

Ic mochtu qualec van sinen doene
vertellen alle die waerheide;
in *wane* niet, dise u seide,
en *wane* onghelovich in scine;

d. i., *ik denk niet dat hij niet zou ongeloofwaardig schijnen*, dus *hij zou, denk ik, ongeloofw. schijnen*; want in *scine* is hier ons *in schijn* en niet *an scine*, *blijkhaer, klaer bewezen*, gelijk meestal de Ouden het schreven en verstonden. Iets minder overladen is vs. 760 :

(Hi) sloech Karle op den helm boven,
In *wane niet hine hadde ghecloven*
hem dat boet, sijt seker das;
maer dat die helm so vast was, enz.

anders uitgedrukt : *ik twijfel niet of hij had hem het hoofd gecloven*, met de zelfde wending die het Fransch behouden heeft : *je ne doute pas (qu') il ne lui eût*, enz. Bij de voorbb. onder r. 1686 daarvan bijgebracht uit Limborch, voege men nog IV, vs. 648 en 650 :

Wat waendi of iet blidelike
die vorbode was ontfæn;
dies en hebt ghenen wane,
die grave was blide van den ghenen,

d. i., *daer van*. VII, vs. 1302, vlg. komen bijkans woordelijk overeen met de pas aengehaelde pl. uit Karel d. Gr. :

(Hi) gaf Echites enen clop
metten sweerde op thoest boven,
inne wane niet(hi) en hadde(t) ghecloven,
en hadt die goede helm ghedaen.

Vs. 1410 :

Ic en wane niet, sem mine ere,
hine hadden te stucken gheslegghen;

en 1494 :

Inne wane niet si en sal poghen
om u te verdriven, mach si, enz.

en 1555 :

Inno wane niet hi[e]re (hij er)-nu binnen si; enz.

1758. *als voor al*, z. r. 813. — In den vlgd. r. neemt *aensach* den klemtoon op de tweede sylb, en dit zal wel de reden zijn waerom het *hs.* het in twee splitst; maer wat meer is, in gansch Limburg betoont men het woord niet anders.

1760. *O wi! o wach!* kreet vandroefheid; vglk. Reinaert, vs. 303 :

Daer waren Coppen broeders twee
die riepen *o wi ende wee!*

Nog bij Vondel, Hersch. van Ovidius, B. VIII, vs. 737 :

De Kalidonsche vrouw kermt luide : *ô wee, ô wach!*

Op welke plaets men nog een zestal andere voorb. door Huyd. bijgebragt vinden kan. Men zie mede Grimm, III, bl. 292—96, en aldaer, onder een menigte andere plaetsen, Maerl., Sp. H., II, bl. 196 :

O wi leider! o wi, o wach!

wee of *wi* is het lat. *vae*, Gr. *ὠαί*; *wach*, lat. *vah*, Gr. *ὠά*. — Het adv. *rouweleke*, rouwelijk, ontbreekt zelfs bij Plantijn en Kiliaen.

1761. *huulde*, hs. *ulde*, d. i. *hulde*, lat. *ululare*, in 't Fr., door een' overgang van *l* in *r*, als meermaels, *hurler*; het subst. *uil*, oudtijds *uul* vindt zich bij Kil. ook *huyl* gespeld, echter bleef hier de voorgeschoven *h* in 't later gebruik geen stand houden gelijk dit voor 't wkw. geschiedde.

1762. *geliet*, *gelied* of *gedroeg zich*, niet van *geliden* noch *gelieden* (vglk. Rein. v. 3423); maer van *gelaten*. Het pron. reflex. staet uitgedrukt in Fergunt, vs. 4209 :

Galerant hi wort in hoghe
dat hem (*zich*) sijn volc so wel *geliet*.

Zoo mede in Fl. en Blanc., vs. 1663 :

Here, en siedi niet, hoe droevelike
hem die jonchere *ghelaet* en versucht?

Z. het Gloss. op dat gedicht en op de fragm. van Karel d. Gr., enz. Verder mijn aent. op r. 1692 en 1203. — Vglk. *gebaren*. — *Ontverdeldeleke*, d. i. *onverduldelijk*, van het oud subst. *verdult*, oudhh. *farthult*, bij Graff, terwijl ons tegenwoordig *onverduldiglijk* of *ongeduldiglijk* van het reeds afgeleide adj. op *-ig* afstamt. *Duldelick* en *onduldelick* staen bij v. d. Schueren; elders tref ik dien vorm niet aen. *Ongeduldiglijk gelaten* (sic, zonder *haer*, d. i. *zich*), in plaats van *zich ongeduldig toonen* of *gelaten*, is opmerkenswaard, doordien het prædicatum door een adv. verbeeld' wordt.

1764. *al roepende*; *roepen* is hier *schreeuwen*, *luid klagen*, intrans. — *al* is in deze uitdrukking even zoo wel een adv. (in veel gevallen, hoewel dit hier geen plaats vindt, zal men 't beter een adj. noemen: zulks hangt van de natuer van 't wkw. af), als waer het geen partic. præs., maer, b. v., een partic. præt. vergezellen zou. *Al roepende* is *gansch*, *volkomen*, *vast roepende*; daerom kan het ook achtergelaten worden. Het bekleedt de plaats van *en* in 't Fransch (*en*

criant), maer het is er de vertaling niet van ; *en* is eene praepos. , *al* een adv. ; in *tout en criant* heeft men het een en het ander. Zoo er tevens eene gerundive kracht in dergelijke spreekwijzen ligt , dit is 't gevolg eener uitstreking der beteek. van 't partic. praes. zelf. Vglk. r. 1685.

1764. *vreeghde*, d. i. *vraegde*, z. Gloss. In zeker dorpen rond St. Truiden is de uitspraak *vreugen*, met den klank van *œu* in 't Fr. *sœur*; in den Teuthon. *vraigen*. — *wie dad quame*, d. i. *hoe dat dat kwame... dat*, enz. Ook hebben wij reeds meermaels kunnen opmerken hoe nauwkeurig Geraert het gebruik der modi in acht neemt.

1765. *dat-si te Gode voer*, woordelijk : *naer God ging of vertrok*, d. i. *stierf*. Vglk. r. 1788. — *sonder orlof*, d. i. *zonder verlof*, *zonder afscheid* : het Lat. heeft werkelijk *sine licentia*, eene dier overdrevene uitdrukkingen van pligtbetuiging gelijk de zoogezeide wellevendheid er zoo vele uitgedacht heeft, om te zeggen, dat men niet zonder met hen die bleven een vaerwel en een handdruk gewisseld te hebben (*insalutato hospite*), vertrokken is. Het simplex *lof* heeft, zelfs nog bij Kiliaen (z. *lof* en *love*), de zelfde beteekenis. Men zei *orlof vragen* of *nemen aen iemand*, gelijk men *iets aen iemand verwerpen*, enz. zeide. Vglk. r. 1036. Bij de voorbb. door Clignett verzameld, Teuthon. Voorr., bl. XLIII, voeg v. Heelu, vs. 1390 en Ferguut, v. 979 en 1144, waer de zelfde constructie gevonden wordt. Verschillig daarvan is vs. 713 :

Orlof hi den coninc bat;

maer niet zoo aenmerkelijk als vs. 1141, waer *aen* door *te* vervangen wordt :

Ferguut ten coninc orlof nam,

Het is de oudhd. const., daer ons Graff, Spr. II, bl. 76, dit voorb. van verschaft, dat volkomen gelijk is :

ze gote urlouf genam.

De omzetting schijnt in die zeggings als regel gegolden te hebben, als nog vs. 1543 :

Te sinen waert hi nam orlof,
eñ seide : hi wilde rumen thof,
eñ daerna ane die ioncfrouwe;

waer *te* met *aen* afwisselt. Gansch vreemd zal de omzetting voorkomen vs. 1331 :

« So, » seit soe, « morghen vroe alst daghet,
 « so willic oec varen ter jaghet,
 « *te minen vader sonder orlof*;
 « ic wille der minnen comen of. »

De zamenhang en de zin is, *ic wil, sonder orlof te* (aen) *minen vader* (te nemen), *morghen uit jaghen varen*. Bij Kiliaen is het reeds *orlof nemen van iemand*. Het wkw. *orloven*, toestaen, staet tweemaal na een neffens het subst. in Karel d. Gr. fragm. II, vs. 1337, vlg. :

« Gerecht Keiser, » seide doe Gelloen,
 « *eest* « *orlof dat ik hem naer*
 « *volge?* . . . . .
 « ghi moghet wel *orloven* mi. . . »
 Karel seide : « *ic orloeft wel.* »

Z. verder het Gloss. op die fragm. en dat op Fl. en Blanc. Dit *orloven* is met *gelooven* verwant, en zou dus met de scherplange *oo* moeten geschreven worden; het een heet Oudhd. *arlaubjan*, het ander *galaubjan*; aen beiden ligt het denkbeeld van *betrouwen* ten grond, en daerdoor alleen kan, mijns inziens, uitgelegd worden hoe *sich galaubjan* in het Oudhd. *verlaten, vertrekken* en tevens *laten gaen* beteekende, overal met het objectum in genitivo. Z. Graff, II, bl. 70. Doch wat zal dan van mijne voorgaende aenmerk., omtrent de wellevendheid, enz. worden, vooral daer de oude Duitscher, gelijk wij zagen, ook reeds *urloub genant*?

1766. *de ionfrouwen, d. i. de nonnen en susters van S. Katelinen.*
 — Over haer kan zoo wel in zijne tegenwoordige beteekenis genomen worden, gelijk wij zeggen *iemand overlezen* (*super ipsam*), als in den zin van *voor haer* (*pro ipsa*). — *lof en commendacien* is tweemaal het zelfde. Kil. *lof. laus, ... commendatio*. Hier zijn het de gebeden voor de stervenden : *Proficiscere anima christiana*, enz.
 — Dit *lof*, Oudhd. *lob*, met het wkw. *lobôn* of *lobên* (loven, prijzen) behoort, naer allen schijn, tot een' geheel anderen wortel dan het voorgaende (*orlof*), en schijnt met *liub*, (*lief*) *liubi*, (*liefde*) en *liubjan* (*lieven, beminnen, aenbevelen*; Eng. *to love*) zamen te hangen. Men ziet dat het de zachtlange *o* van ouds bezit. — *Gedaen, d. i. gesproken, gelezen*; en zoo nog hedendaegs *lof doen, misse doen, zijn gebed, sermooen, school*, enz. honderderlei *doen*. Vglk. prof. Clarisse, Heim. der H., Gloss.

1768. *Te lest*, adverbiale acc. sing., in plaats van den dativ. (*te lesten*) welken de praep. *te* vereischte. « Ihre Verbindung mit dem acc., » zegt Grimm, « hat ebensoviel seltsames und alterthümliches, als der von *tô* abhängige genitiv (*tô* middes, enz.). » Gr. III, bl. 106-7. Thans zeggen wij *ten laetste*, wat het gezag van de oudheid niet inroepen kan, en op zich zelf onverdedigbaer is; maer... het bestaet. — Daer *Te lest* hier eene gansche propositie vervangt, zoo zou ook het later gebruik in het volgende *so* geen' aenstoot vinden.

1770. *doen op dien stont*, d. i. *toen*, *op dien oogenblik*; in alle talen vindt men de tijdpartikels dikwijls pleonastisch gebruikt. — *stont*, z. r. 1441.

1771. *met enen sturen geeste*, vglk. r. 600 en 1045. Men wete nogtans dat *stuer* op deze plaats niets anders dan *hevig*, *driftig* is, zonder dat men er aen eenige wreedheid bij te denken hebbe. — Vlgde. r. *met groten toeverlate*, d. i. *betrouwen*, z. r. 1366. — *datd wet*, omzetting voor *weet dat*, ziet niet op het vlgde., maer op het voorg., en beteekent zoo veel als: *sijs gewis*, *dats waer*, *sijl seker des*, enz. die men in de meeste gedichten op ieder blz. aentref. Het is als of daer stond: *ja, waerachtig met veel betrouwen!* vglk. Karel d. Gr., fr. II, vs. 793:

Dus ghedane slaghe, *dats waer*,
sloech die keyser vele daer,
die wilē dat hi (daer) staet,
die keyser, aldus te voet!

Wij gebruiken *dats waer* meer als concessie, zelden als confirmatie, gelijk het hier staet. — *datd* is eenvoudig *dat*; het rijmwoord heeft mij hier *wet* (hs. *wed*) doen behouden.

1774. *gehoersam mi*, omzetting; *mij*, aen *mij* gehoorzaam.

1775. *maen ic u*, d. i. *eisch ik u op*, citeer en sommeer *ik u* (als om eene schuld te betalen). Van deze sterkere beteek. van *manen* kan men eene lange, doch niet in alle deelen even goede uitlegging bij Kiliaen lezen. In der Minnen Loep, II, vs. 2930, staet het in den vollen zin van *bezoeren*.

Ulyx sprac tot him alleen
eñ *maenden* (maende hem) upter Goden teen,
dat hi hem seide rechte daer,
of hi ict Achilles waer.

— *sere*, d. i. dringend, uitdrukkelijk.

1776. met *Jhesum Xpm*, vglk. r. 1034 : besworen met eden. — Waerom *uwen* en niet *onsen Here* ? omdat *uwen* voor Christina dringender is.

1777. *heetelec*, d. i. *vruglijk* — *minnet*, impf., voor *mindet*, of *minnedet*, en zoo ook in den vlgdn. r. *leret* voor *leefdet* of *levedet*, door uitwerping van de tandletter der verbuiging. Dit geval is gansch verschillig van datgeen welk wij r. 1441 opmerkten (ten zij. onder de voorbb. die aldaer uit Maerl. aengehaeld worden, een of twee ook als ontstelde imperfecta konden beschouwd worden); maer het komt volkomen overeen met sommige vormen die onder r. 37 bijgebracht zijn. Bij de ten gevolge der aanleuning verminkte impf. voege men nog uit Ferguut, vs. 2860 :

Dies *danke si* (dankten zij) alle den coninc sere ;

en zelfs een praes., vs. 3007 :

want *hi heves* (heeft des) verdient wel ;

en uit Walewein, vs. 2877, *lieper* (liepen er) ; vs. 2967, *sloegher* (*sloeghen er*), enz.

1778—79. *dat ghi... sijt*, hangt af van *ic.. beswere u*, en *sijt* staet vervolgens in subjunct. — *te desen male*, dativ., *ditmael*, nu.

1780—81. *vermoeghdi wale aen hem*, is eene ellipsis; vul aen : *te veruervene, te bejaghene*. Daerom ook *aen hem* voor *van of bij hem*, gelijk r. 1036 en in de voorbb. onder. r. 1046. — *geueght*, in 't hs. *geueghti*. Daer op vele plaatsen *u* en *v* in ons hs. met elkander afwisselen (ofschoon niet willekeurig, maer gansch regelmatig) en daer verder *vueghen*, dat r. 169 en elders op de gewoone wijs geschreven staet, hier eene *e* voor zich heeft, in welk verband Geraert altijd de *u* en niet de *v* pleegt te gebruiken, zoo moest ik op aanleiding van 't Lat. *jungeris*, dat dus juist teruggevonden werd, onderstellen dat de tweede *v* slechts duidelijkheidshalve gescherpt was in 't midden van 't woord, gelijk r. 440 in 't woord *uwer*, waer zelfs eerst schijnt *ruer* gestaen te hebben en, als een verwarring blootgesteld, verbeterd te zijn geworden. Van den anderen kant zag ik niet om wat reden Geraert, zoo hij nog al meer dichterlijk, dan (naer zijne gewoonte) letterlijk, *geueweght* had willen zeggen, niet zoo wel, ja veel eerder, eene *u* dan eene *v* zou geschreven hebben; om niet te spreken van de *e* die hij misschien om

de maet kon onderdrukt hebben, gelijk in *ghorsam*, r. 1617, al schrijft hij elders *ge eerd* met losstaende voorzetsel. Bij deze redenen kwam er nog voor mij eene laetste, die niet de minst gewigtige was, dat, met *geuweght* te schrijven, *hem* en *eu* op de thesis vielen, wat onverdragelijk was; terwijl een drijsylbige *geeuweght* een aller onaengenaemsten *hiatus* moest voortbrengen :

aen | hém daer | ghi ge | eúweght sijt | méde;

de ligte choreus *ghi ge*, staende vóór een' dactylus van molossische zwaarte : *euweght sijt*, zou zelfs zonder eenige horting van vokalen een ware gaping voortbrengen. Eene veel grootere afwijking van het gewoon lettergebruik van onzen Schrijver, is in den vlgdn. r. *urede* voor *rede*; echter staet r. 1802 *gevuert* (sic); de lezer beslisse.

1782—4. *Want*, d. i. *omdat*. — *mi geleght*, enz., d. i. *mij* of *voor mij* daer groote rust *aen ligt* of *van afhangt*. — *so bid ic u*, enz. in den vlgdn. r., is, wanneer men het voorwerp van de vraeg met de woorden vergelijkt, van zulk eene eenvoudigheid, en het duidt zoo groot een betrouwen aen, dat men het niet genoeg bewonderen kan. — *werd is wordt*. Over het verschil tusschen *werd levende*, hier, en *levende waert*, drij regels verder, acht ik onnoodig te handelen. Vglk. r. 1753—54. De laetste r.

1788,   en daerna, wildi, te Godewert vaert,

bekroont het geheel. — *wildi is wilt gij*, en *te Godewert vaert* eene omzetting : *vertrek naer God*. Vglk. r. 1765. In Limborch heet dit gemeenzamer (of is 't een euphemismus?) *hinderwert varen*, als B. I, vs. 1775 :

Liever voeren beide gader (*moeder en vader*)
hinderwert vele dan *ghi*;

de pl. is overigens bedorven. B. IV, vs. 1750 :

si sal den bastaert
nu doen *varen hinderwaert*.

B. V. vs. 657 heeft men de meer gewoone uitdrukking *henen scheiden* :

Sciede oec die grave *henen*,
hi bleve met grave van Athenen.

Dat Geraert hier *vaert* en niet *vare* of *vaer* zegt, gelijk *loep*, r. 1777, kan hem alleen vreemd schijnen, die niet weet wat verschil er bestaat tusschen enkelv. en meerv. Hier wordt Christina met *ghi* aen-

gesproken, terwijl zij zelve op de ander plaets slechts *du* gebruikt. Vglk. nog r. 1883-84 en mijn Verslag, bl. 600 en 601. Mogen zij die zich met het regelen onzer spraakkunst bezig houden, en vooral de Hollandsche spraakkunstenaers, dit punt rijpelijk overwegen! Ik beveel het den hoogleeaer Siegenbeek, zoo hij ooyt deze regels leest, in 't bijzonder aen! — Toen ik onder r. 271 voorstelde de woorden *tutoyer* en *duzen* in onze tael door *duven* te vertalen, had ik er kunnen bijvoegen dat Kiliaen zulks in 't Lat. *tuissare* noemt, en dat Maerlant zelf ons een voorb. van eene dergelijke vorming schijnt te geven, wanneer hij het *papa!* roepen van een kind *pappen* noemt, Sp. Hist., II, bl. 249; ik meen ten minste dat het dat is wat hij zeggen wil, want den latijnschen tekst kan ik thans niet inzien; anders zal 't *pap eten* zijn. Zie hier de plaets, tot welke ik onder r. 1795 nog eens verzenden zal en die ook zonder dat verdient aengehaeld te worden (ik verbeter haer gedeeltelijk):

Tote Spieren upten Rijn
is een ghebeelde scone en fijn
in onser Vrouwen ere gheset;
daer quam een wijf en haer kint met,
en soe knielde en bat;
haer kindekijn stont vor hare en at,
en sach up dat scone jhesueel (juweel).
Doe bract van sinen brode .i. deel,
en boot dien beeldekinne. Daerna
seit in sijn Duutsch: pappa! pappa!
Dat beeldekin begonde weder
spelen tegen dat kind daer neder,
en seide: *die* (i. du) *sult* (suls?) *pappen met mi[e]*,
alse leden sijn der daghe dri[e].
Die moeder horet en wart versaghet enz.

1790. *tierst dat* zamentr. uit *te eerst* (in plaets van *te eersten*, vglk. r. 1768) *dat*, d. i. *zoo haest als*, Lat. *ut primum*. — *in doren*, d. i. *in de ooren*.

1791. *daer is zooveel als terwijl zij daer or gelijk zij daer*. Vglk. r. 1750.

1792. *versuchte se*, namelijk Christina. Hoe dit verschillen kan van het simplex *zuchtte zij*, blijkt uit de aent. op r. 1739, opschr. — *verscoet*, d. i. *verschoot*, van *verschieten*; doch in een physischen zin: *zij herroerde zich*, *zij hertrok zich*, *zij hersprong*, *zij verschrikte*, zoo men dit woord in zijn oude en eigen beteek. neemt. Vglk. r. 1267.

1793. *en quam weder te haren lichame*; dit is een hysteron proteron: Zij (d. i. hare ziel, die hier in de persoonlijkheid opgesloten ligt) moest immers eerst in haar ligchaem terug keeren eer dat zij (hier *het ligchaem*) verzuchten en verschieten kon. In 't Lat. is de natuerlijke orde onderhouden. Vglk. r. 1799—1800.

1794. *Beatrisen*, acc., niet te verwarren met den nom. van het diminut., *Beatrisoen*, r. 1736. — *met haren name*, masc., elders ook fem.

1795. *wedersloech se*, d. i. *verstiet ze*, *sloeg ze achterwaerts*, in 't Fr. *la repoussa*; in den lat. tekst *reverberans*, maer dit is met *anxio vultu* verbonden, en vervolgens figuerlijk te verstaen, als in 't fr. *repousser qq. d'un regard*. Geraert heeft zijn *met enen ververeleken anschine* (*anxio vultu*) verbonden met *sprac haer toe*; waardoor *wedersloechse* eene meer zinnelijke beteekenis schijnt te bekomen. Vglk. v. Heelu, vs. 7323, waer hij van 's Hertoghen coenen *ghelate* sprekende zegt:

Sine viande quamen in sorghen,
hoe (*hoe zeer ook*) sijt met ghelate verborghen,
eer men daer den strijt began,
die vele meer *daer af* nochtan
na *wederslaghen worden*,
doen si quamen toten orden
van den swerden.

Hier schijnt ^{wp} net laetst de zedelijke beteek. zich in de zinnelijke te verliezen, maer vs. 7342 staet het zuiver zedelijk:

Die men in en ghenen lande
hen nie en sach versaghen,
die *worden wederslaghen*
van des Hertoghen *ghelate*.

Lex. v. S. Lutgardis, II, c. 27:

Een abd van Haffligheim, her Jan,
hi bracht toet Lutgarden enen man;
di man *ward wederslaghen sere*
doen hise aensach. . . . .
. . . . . Doen andwerdde hi:
van dien wive, di wi daer saghen,
wardic so gruwelce wederslaghen,
dat mi mijn sunden alle sijn leet, enz.

— Elders zagen wij *weder antwoorden* en straks nog onder r. 1788, in eene pl. van Maerlant, *weder spelen jeghen iemand*, waer de beteek. van *weder* geheel verschillig is. — Ouwerx heeft: *Beatricen*

met droevige oogen aenschouwende, enz. Waer tevens uit blijkt dat men toen nog wist in Luikerland hoe de eigennamen verbogen werden. — *hoert hoe is een tibicen fulciendo versui*, gelijk de Critici plagen te zeggen.

1798. *ute miere rasten*, dat. sing., *uit mijne rust*; nu zouden wij zeggen : *iemand in zijne rust stooren*. Beide is even goed; maer uit drukt de gedachte volkomender uit. Het Lat. heeft alleen *quid me inquietasti*? zoo dat de vorm van Geraert is. *De rust van iemand stooren*, *iemand in zijne rust stooren*, *iemand uit zijne rust stooren* zijn drij uitdrukkingen waarvan de eerste meer eene omstandigheid, de andere den persoon, de derde het uitwerksel voorstelt. — *miere*; voor *miner*, elders *mire* en *mijnre* gespeld.

1801. *voer seker waer*, z. r. 142; *seker* is hier adv., *zekerlijk*.

1802. *staphans*, d. i. *terstond*, *seffens*. Het woord staet overal aengeteekend. Kiliaen schrijft *staphands* en *stappens*; de hss. geven soms *stappans*, doch mijn oud perk. hs. van 't Passionael *staphants*. Z. Clignett; Bijbr., bl. 250—51; Huyd. op St., II, bl. 281; III, bl. 32 (*staphans up der stat*; *staphans ter stede of ter stat*); Weiland. Taalk. woordb., onder *Stappen*; Grimm, III, bl. 134; Bild., Spraakl., bl. 233 : « Men plach ook *stappans* te zeggen, dat *stappend* is, met « de adverbiale *s* daerachter. » Men zou het kunnen gelooven, zoo *stappen* eenerlei met *draven* ware; maer in alle talen is de *stap* iets langzaems, en in 't Middhd. staet *stapfes* (*gradatim*, bij ons *staps-gewijs*), tegen *drabes*, *loufes*, *schuftes*, enz., d. i. tegen het snelle, over. Voor mij is *staphands* zamengesteld uit *staf* en *hand*, door de verandering der blazende lipletter *f* in de tenuis *p*, omdat er nog eene aspiratie (*h*) volgt; het zij nu dit *staf* onmiddelijk van 't wkw. *staven* ontleend zij (vglk. *maintenant* en *continuo*), of niets anders dan het subst. *staf* zij, d. i. *stok*, bij Kiliaen nog in den verouderden vorm van *stap* (Hoogd. *stab*) aangegeven. In dit laatste geval zal *staphands* zijn : *met den stap of stok in de hand*, en beide uitleggingen kennen aen den onregelmatigen genitiefvorm *hands* de kracht van een' instrumentalis toe. *Stap* beteekent ook *sporte* (van een ladder, te St. Truiden *sproot*) en wat men in Limburg een *stigchel* noemt, d. i. *stegel*, doch dienende om de smalle veldwegen voor de lastdieren te sluiten; en waer de mensch over schrijdt. Echter schijnt mij de eerste afleiding meer overeenkomstig met de analogie. Meer anders liet zich nog uitdenken dat ik hier voorbijga.

1803. *ic soud hebben geweest*, d. i. op het punt was van te zijn. — *gepresinteert*, in den vlgdn. r. is een bastaerdwoord, waarvan r. 1091 het subst. *presencien*. Ik denk dat Geraert het hier met eene *i* gescreven heeft om geen elf sylben met *e* naest elkander te hebben. Bij de meeste onzer oude schrijvers vindt men bestendig *prosenteren* en even zoo *prosent* met eene *o*. — *danscijn*, aphæresis voor *dat* (het) *anscijn*.

1807. *begeert en wilt*, vglk. r. 1724.

1809. *daer, daer* en zes regels hooger nog eens; vglk. r. 111, enz. — De constr. : *daer mij lang naer verlangd heeft*. *Verlangen* is dus hier een verbum impers. *mij verlangt* of *het verlangt mij*, gelijk *mij verdriet* of *het verdriet mij* en meer ander wkw. eene innerlijke aendocning beteekenende. Het daer noodzakelijk bijkomende pronomen staet meestal in acc., zelden in dat.; de Oud- en Middhd. voorbeelden door Grimm bijgebracht, IV, bl. 233, moeten ons hier *mi* als een acc. doen beschouwen al schijnt in de fragm. v. Karel de Gr., I, vs. 456 de dativus te staen :

Banderside so stonden mere
jongeren cnapen vor hare dore,
dien sere *verlangede* ter core
en die gerne inne waren ;

maer op die plaats zal wel tweemaal eene *n* te veel staen, en voor *jongeren*, *jongere*, voor *dien*, *die* moeten gelezen worden; met *en* tusschen *jongeren* en *cnapen* in te schuiven zou de regel te zeer uitsdijen; *jongeren* en *cnapen* maken bovendien geen tegenstelling, gelijk wanneer er *jonckheeren* staen zou. In plaats van *mi verlanghet na*, heeft men dikwijls *om* of *omme*. Reinaert, vs. 1960 :

Hem *langhet omme* cloosterhier?

waer men tevens het simplex *langhet* opmerken zal, dat even zoo in Esopet, Fab. LV, vs. 2, staet :

Een vos sach eene besic hanghen
en hem begonster *omme langhen*;

waer Clignett nog uit Maerl., aenhaelt (Sp. Hist. IV, II, 64.) :

want *mi langhet* harde sere
te rustene in onsen Here.

Voor *mi langhet harde* of *sere* of *harde sere* of *ter core*, enz. heeft Geraert, getrouw aen zijn systeem van alliteratie, liever nog eens

het adv. *langhe* gebruikt; de gedachte is overigens de zelfde, gelijk nog in de D. Doctr., III, vs. 1812 :

. . . omme Gode dinken allene
met bernender herten rene,
eñ *in sunderlingh verlanghen*
onse (l. onsen) sceppere ane hanghen ,
eñ alle erdsche sorghe laten,
eñ begheren utermaten
te siene ons Heren anschijn ,
daer alle vrouden volmaect sijn ,
eñ *hebben oec (groet) verlanc*
om der inghe soeten sanc, enz.

Andere voorbb. door prof. Clarisse en den heer Jonckbloet aange-
wezen ga ik voorbij, alsmede wat de eerste omtrent de beteek.
van 't woord *langen* en deszelfs afstammelingen aengeteekend heeft;
het begrip van *lang* en van *st(rekking)* ligt overal tot grondslag. —
Het onpersoon. *langhen* komt in Limborch dikwijls voor, en staet
ook in 't Gloss. door den uitgever aengeteekend; maer hij vergat
het compos. *verlanghen* ook impers. in den zin *men lang (en lastig)*
vallen, *verveelen*, *vermoeyen*, VIII, vs. 1211; waer van de strijd-
bare Amazonen gesproken wordt :

inne mocht u niet doen verstaen ,
hoe hem verlanghede mede ,
diewile ghedurde die vrede ;
dus laghen si met groter joyen ,
dats hem te min soude vernoyen ;

d. i. dus zochten zij alle vermaken om den tijd te korten.

1810. *vreeghde... de vreghe*, zoo pas nog aangemerkte berhaling.

1811. *bericht... af*, vglk. r. 1729—30.

1814. *noch meer noch min*. d. i. *juist, nauwkeurig*, geheel zoo
als 't was. Vglk. r. 1290.

1815. *Binnen dien dat*, d. i. *Binnen dien tide (of tiden)* op welken
enz.; staende vervolgens *dat* hier in eene algemeene betrekking
vooraleer conjunctie te worden. Vglk. r. 294, 571, enz.

1816. *die sustre* in eenen wijderen zin, de nonnen inbegrepen.

1817. *daer voor toen*, als r. 1559. — *seghghene sise*, in 't hs. staet
seghghēnes sise, waerover ik hier ter loops den lezer een paer gis-
singen zal mededeelen. *Zeggenen* spreekt men te St. Truiden nog *zeg-*
chenen uit, met den harden *ch*-klank dien men in *zeg* en *weg* (*zech*).

wech) hoort; daerom behield ik de verdubbeling *ghgh*. Die versterking wijst ook de spelling van Limborch aen, III, vs. 1097 en X, 957: *sechendenne* en *sechende hem* voor *seghende*, enz. met de *g*. Het schreefje boven de *e*, in schijn onnoodig, en zelfs overtollig, daer de *n* er neffens bijgevoegd staet, hebben wij reeds in *aelmoesēne*, *levēne*, en in meer ander woorden gezien, waer nien het insgelijks kon ontberen, en zoo staet hier nog in den vlgdn. r. *tekēne*[*n*]. Daer nu dit slechts bij langsteertige woorden, als deze, plaets heeft, en toch zoo dikwijls voorkomt, zoo is het onverkenbaer dat het uit zeker inzicht gedaen is, en ik kan er niets anders in vinden, dan een teeken dat die *e* kort uit te spreken was, gelijk bij ons altijd geschiedt, wanneer een klinker van een verdubbelden medeklinker gevolgd is; het is dus hier een verwittiging dat *seghghene* niet *seghghēne*, maer eerder als *sēghghenne* moet uitgesproken worden. Zoo dit op zich zelve beschouwd nog betwistbaer schijnen mogt, eene tweede opmerking zal het, meen ik, buiten allen twijfel stellen. Eenē bijzonderheid van den zelfden aerd biedt zich aen waer de toonlooze korte *e* door een encliticum gevolgd is dat met eene *s* aenvangt, en, aen het voorgaendē woord aengeknoot, dit woord langsteertig maekt. Het zelfde *seghghene sise*, dat wij hier hebben, kan ons nog eens tot voorb. dienen. In het hs. staet, gelijk wij reeds zagen, *seghghenes sise*; vergelijken wij daermeē *dankesse*, *kinnesse*, *broekesse* en meer anderen die onder r. 36—37 opgenoemd zijn, en waer het hs. mede zoo de *s* op de meeste plaetsen verdubbelt, dan wordt het doel van den Schrijver onverkenbaer; te meer daer hij in andere woorden, bij voorb., in *alse* en *alsi* (sic) bestendig eene *s* uitstoot. Eindelijk het verschil dat men heeft kunnen opmerken tusschen *seghghenes sise*, in twee woorden verdeeld, en *dankesse*, enz., als een woord geschreven, heeft mede zijne beteekenis, en bevestigt de voorgaende aanmerkingen. Daer *seghghenes* op zich een' dactylus vormde, en *sise* met de arsis den volgenden versvoet aenhief, was het geraedzaam, in 't midden van zoo veel korte sylben, de arsis door eene orthographische distinctie aen te duiden, en dat zulk het doel van den Schrijver geweest is, blijkt ten overvloede uit de omstandigheid, dat de *s* op het eind van *seghghenes* geene slot-*s* of kleine *s* maer eene steert-*s* is, die alleen in den aenvang der sylben of bij verdubbelingen aangewend werd. De regel moet aldus gemeten worden, met een' voorslag:

daer | *sēghghene* | *sise*, alst | *wás* ge | *dáen*;

de volgende zonder voorslag :

métten | tékene dies | crúsen | sáen
 eñ met | góeden | héileghen | wóerden,
 díe der | séghgheninghen | tóe be | hóerden.

De tweede *e* van *seghgheninghen* draegt hier het zelfde schrapje; ik breng het geheel woord om de vlugheid der sylben tot éenen voet. — De zin van deze regels is dat Christina den nonnen hare *benedictie* gaf. — Over *tekene dies*, in 't hs. : *tekenendies* (sic), zie men de col-latie van 't hs. hier achter.

1821. *derdewerf*, d. i. voor de derde mael. *Worf* of *werce*, bij Kil. *actio*, *actus*, en *werten*, wkw., *agere* (*petere*, *exercere*, *negotiar* zijn afgeleide beteekenissen) zijn verwant met het oudhd. *hwārþ*, masc. en *hwarba*, fem., *beweging*, *draey* of *keer*, en met het wkw. *hwerban*, *hwerfan*, beteekenende *keeren*, *wederkeeren*, *wisselen*, enz. L. Graff, Sprachsch., IV, bl. 1229—1238 (in Massmanns Index staet, bl. 268, b., onder *werf*, *werfan*, verkeerdt IV, bl. 123 in plaets van bl. 1229 aangewezen). Hij toont ons uit Tatiaen, 98, *sibun warb*, en van *hwarba* wijst hij den adverbialen acc. sing. en plur., als mede den dat. plur. op meer plaetsen bij Otfridus aen. Geraert ge-bruikt het met het cardinael getal (r. 1401 en 1553 *eenwerf*) en met het ordinael getal (r. 1739 *anderwerf* en hier tweemaal *derde-werf*, acc. sing. en straks nog *ierstweren*, d. i. *ten eersten werven*, dat. plur.). *Twee warten* en *drie werten*, gelijk mijn oud getijden-boek die adv. stelt, teekende ik reeds bij eene andere gelegenheid aen (Verslag, bl. 122). In Ferguut vind ik naest de adv. *tweewaerf* en *driewaerf*, vs. 926 en 1709, *waerf* als subst. :

Ene anderwaerf in haren sinne
 seïd sge, enz.

Merkwaardiger is vs. 4513 *enerwaerf*, zoo deze adv. genitivus-vorm goed te keuren is; want *le* maet zelve schijnt zich er tegen te ver-zetten :

Mi heves wonder, so helpe mi God[t],
 dat si minnet enen sot,
 dien si noit maer *enerwaerf* sach!

1822. (*dat wonder was groot!*); de parenthesis maekt van *dat* een demonst.; zonder parenthesis zou het eene conjunctie wezen, *dat 't*, zoo *dat* of, minder hard, een relat., *dat* voor *wat*; *hetgeen* of *het-welk* een *groot wonder* of *grootelijks wonder* was. De eerste wijze van het te verstaen is alleen van spraekkundige zwarigheden vrij.

1823. *daer, daer*, vglk. r. 1809. — *nieman nommermeer sterven en mach*, verdubbelde negativen om sterker en in alle deelen te ontkennen, gelijk in 't Grieksch; vglk. r. 963, doch ook 1253, waarbij men tevens de plaats van *ommermeer* en *nommermeer* in de constr. in acht nemen zal. Flor. en Bl., vs. 3766, is de partikel *ne* of en onderdrukt :

(hi) vermat hem, dat hi *nemmermeer*
dor *niemens* bede soude vergeven;

en zoo ook met *nemmer*, en dat wel op de meeste plaatsen. De Ouden gebruikten *ie* en *nie*, *ooyt* en *nooyt* ten aanzien van het voorledene; *immer*, d. i. *ie meer*, en *nimmer*, d. i. *nie meer* (*ooyt meer*, *nooyt meer*) ten aanzien van de toekomst, al bestaen er ook voorbb. van *immer* in den zin van *gedurig*, *bestendig* met betrekking tot zaken of daden die uit het voorledene verhaeld worden, als bij Maerl., Sp. H., III, bl. 343 :

eñ emmer las hi eñ zanc
al dorentore die nachten lanc.

Verglk. prof. Clar., H. d. H., bl. 334, en in ons gedicht r. 1396, waer *noyt* te gelijk op het voorleden en op de toekomst ziet :

dat hi *noyt* maecde ocht maken sal.

Immermeer en *nimmermeer*, zijn niets anders dan *immer* en *nimmer* met verdubbeling van *meer*, nadat de ware beteekenis van dit tweede deel in de eerste zamenstelling verduisterd was geworden, gelijk de verkorting van *meer* tot *mer* (*immer* = *ie meer*) reeds getuigt; daerom bestaet ook deze versterking in het Oudhd. nog niet. Wanneer *nie*, *nooyt*, *nemmer* (sic, want dat het gebruik, in sommige gevallen, een onderscheid stelde tusschen *nemmer* en *nemeer* of *nemmie* is zeker) een affirmativen zin schijnen te bekomen, dan ligt er toch altijd eene negatie in de gedachte. Lev. v. Jhs., c. 296 : *Eer nemmer die hane singt tweewerf, soultu* (d. i. *salu*) *mijns drie-werf loegchenen nog heden*; d. i. *nimmer* zal *heden de haen tweemaal zingen, zonder dat gij*, enz. In Reinaert, vs. 1545 :

Helpe! wie sach dat wonder *nie*,

is de zin :

nie zag iemand zulk ■■■ wonder.

Vglk. r. 1396. *Nemmeer*, in den zin van *niet langer*, *niet* ■■■ in 't vertolg, z. Ferguut, vs. 266 :

Daer ne ■■■ *nemeer* geen beide;

voeg er bij vs. 5514, en Flor. en Bl. vs. 2474 :

veertien nacht al ~~emmer~~ en *nemmeer*.

En zoo moet het ook, niettegenstaende de verschillende meening van Hoffmann, vs. 2502 genomen worden :

dat si *nemmer* (*nemmeer*) sijn so scone,
dat toent hi haer met vremden lone,

d. i. dat zij zoo schoon *niet meer* zijn, althans in zijne oogen. Hoffmann bedroog zich niet minder omtrent vs. 2440, waer, in plaats van *nemmermeer*, noodzakelijk *emmermeer* moet slaen, en vs. 3153, moest hij van *emmer* stout de eerste lettergreep doorhalen en *meer* schrijven :

en (si) was *meer* begrepen in dien,
dat si gherne hadde ghesien
dat verholen ware bleven
die minne, die die kinder dreven,
alse (d. i. *dan zij*) van haer selven ware;

zij was meer bezorgd (vglk. aldaer r. 3068 *bezaen*) voor die kinderen dan voor haer zelve. Hoffmann heeft *alse*, *als zij*, in den gewoonen zin van *wanneer zij* opgevat, zonder zelfs te onderzoeken of dit met de rest overeenkwam. Elders heeft *nemmer* de meer absolute beteek. van *nooyt* (met een futurum), als in 't zelfde gedicht vs. 2438, 2484, enz. Soms staet het in een' relat. zin, doch zonder beteek. van tijd, en altoos *nemmeer* of *nemmee* geschreven. Ik ontleen voor dit laatste een voorb. door Hoffmann uit Maerlants Bestiaris bijgebracht (Gloss. op Flor. en Bl.) :

Hier es van der s *nemme*;
nu hoort voort van der t.

Voeg er ~~emmer~~ ander bij uit de fragm. geplaeft in de N. Wk. d. M. v. Leid. D. V, St. I, bl. 28 :

Hier gaet ute van der p;
hoert van der n een en *nemmee*,

met de var. *nummee*, d. i. *niet meer*. — Uit het boven aangemerkte volgt dat *immer*, *emmer*, *ommer* meestal *altijd* in de toekomst, d. i. *voortlaen altijd* beteekenen; en daer leidt zich het gebruik van ons *immers* of *ommers* van zelfs van af. Z. Grimm. III, bl. 222 en vlgde.

1824. *seer*, d. i. *droefheid*, *smert*. Vglk. r. 197 en zie verder Huyd. op St., II, bl. 1; Kiliaen; Graff, Spr., VI, bl. 267, enz.

1826. *moet ons worden, lees werden* (hs. *werdden*); *worden of worden* was in de oude tael het impf., *werden* het præs. — *moet*, als wensch, *moge*, z. r. 18. — De alliteratie en de herhaling: *leven, leven, gegeven* is niet zonder bevalligheid.

1827. *Overmits, d. i. door, uit hoofde van*, z. r. 974, 1246, enz. Bij Maerl., Sp. H. III, bl. 113, vs. 63, schijnt het de beteek. van *ronduit*, zonder omslag te hebben. Geheel de plaets is aenmerkelijk en ik schrijf ze hierbij om ze tevens door eene betere punctuatie verstaenbaer te maken :

Deze bescop (*S. Ambros.*) en dese Here (*Keiser Theodos.*)
 waren bede wert groter ere :
 want die bescop niet ontsach
 (wat hoocheit an den keyser lach),
 hine seidem sijn behout,
 also heilech man en stout.
 Dese en ginc tasten, no smeken,
 noch onschuldegen, nochte streken;
 maer *overmits* seidi tware.
 Dese en sweech niet ~~van~~ varc.
 Dusdaen raet ware goet te hove,
 maer, ik wane, men saen verscove!

of zou misschien Maerlant geschreven hebben :

maer *overmits* hi seide tware,

d. i. maer omdat of indien *hij slechts* het ware, de waarheid, zeide, zoo en zweeg deze niet. — *genede*, klankverwisseling om het rijm; r. 1349 *genade*. — *bede* in den vlgdn. r., *gebed*, *verzoek*, acc. fem.

1829. *Daer dat, d. i. na dien tijd dat*. Het demonstr. *daer* was niet noodzakelijk, maer het dient hier, als antecedent van *dat*, om den tijd stilliger aen te stippen. Daerdoor komt tevens, dat *na* met *dat* zoo nauw niet meer verbonden is, als wanneer die twee woordjes alleen met elkander enkelijk eene conjunctie uitmaken. Thans zijn de woorden: *dat sie ierstwoerven opstoet* (*opstond*), enz., slechts de uitlegging van *Daer na*. — *ierstwoerven* kan als een adverbiale dat. plur. beschouwd worden: *iersten werven*. Z. r. 1821. — *stoet* voor *stond*, impf. van *staen*, vindt men overal aengeteekend. Z. Huyd. op St. II, bl. 81. Deze geleerde bedroog zich nogtans wanneer hij, D. III, bl. 252 *stoeter* voor *scoeter* (*schoot er*) meende te moeten lezen. Men vindt het ook menigmael buiten het rijm, wat

te min wonder is, daer ook in't meerv. *stoeden* dikwijls voor *stonden* staet. Z. Hoffm. Gloss. op Flor. en Bl., enz.

1830. Zou het dobbelrijm hier ook gezocht zijn, gelijk r. 1826?

1831. Deze regel moet door de uitspraak geholpen worden :

So | lévede si | twee eñ veertich | iáer eñ | bleef...

— *bleef siec*, d. i. *werd ziek*. Grimm, IV, bl. 17, wijst in onze tael het gebruik aen van *blijten* als verbum auxiliare in plaats van *werden* (hij schrijft kwalijk *werden*, d. i. *weerden*) niet alleen in 't praes. maer ook in praet... Echter onder de voorbb. die hij bijbrengt zijn er sommige waer de beteekenis van *werden* (worden) in geener wijze bij passen kan, die namelijk waer *blijten* niet door een partic., maer door een negatief adj. vergezeld is: *blijft onteert*, Reinaert, 4046; *bleef ghevanghen*, 683 en *blijft ghehoont*, Flor. en Bl., 3196, zijn de eenigste der aengehaelde voorb. waerin *blijten* wezentlijk auxiliarisch aangewend zij. In *onbegrepen* en *onbescoren bliven* vindt *werden* geen plaats, en al is *ziek blijten* eenerlei met *ziek worden*, ik kan er toch geen auxil. in zien, zoo min als in *groot worden*. In *dood blijten* en zelfs in *gevangen blijten* denken wij ons geen *bloot worden*, maer wij kennen er aen *blijten* zijne eigene beteekenis toe. *Blijten*, zonder meer, voor *sterren*, volgt in een voorb. onder r. 1833 aen te halen. Vglk. vooral r. 1244.

1832. *ind jaer dat men screef*; dat is hier geen pron.: in 't jaer *welk*, maer staet als conjunctie voor *toen*, *wanneer*. Vglk. r. 1039, opschr. : *den dach dat*, als mede het opschr. voor r. 1663.

1833. Te lezen en uit te spreken :

Dusentech twe hondert ende oec daer
toe vier eñ twintech iáer.

Deze regels laten zich zóó gemakkelijk afmeten, echter bij meer ander jaertallen schijnen alleen dan eens de letters, dan de cijfers, dan weér de sylben uit de letters ontsaende te moeten genoemd worden. Brusselsch hs. N° 319 (Mone, Nied. volks-litt., bl. 327) :

Doe men .MCC. ende .XCVI. screef,
doe waest dat Grave Florens bleef.

Hier is 't onmogelijk een vers te erkennen in : *Doe men Dusentech twe hondert ende ses eñ neghentech schreef*, en het is nogtans zeker dat de opstelder daarvan een' versregel heeft willen maken; hij

kon dus alleen de letters noemen of, waer deze zich verbinden lieten, de sylben :

Doe *em*, | Cé, Ce, eñ | *ixcvi* | scréef, enz.;

met *ixcui* uit te spreken gelijk het gr. *ισχῦ*. Voorbeelden daarvan zal men overal aantreffen, waarvan een groot getal tot de raedsels behooren. Ik hoop er eens op terug te komen. — *daer toe is daer bij, bovendien*. Vglk. voor 't overige r. 1119, vlgde.

1835. opschr., *begraeten* voor *begraven* is eene drukfeil, en zoo ik hoop, de laetste. — *was* voor *werd*. — *verhaven* is *verheven*, partic. van *verheffen*, gelijk *gehaven* bij v. Heelu, vs. 3847, het part. is van 't simplex *heffen*; en niet, gelijk de heer Willems meende, van een oud *haven* in plaets van *hebben*; zijne uitlegging « *gehad voor geweest* » is bovendien volstrekt onspraakkundig. Het subst. *have*, r. 53, behoort tot den zelfden wortel *heffen*, als bijzonder blijkt uit de uitdrukking *havelic goot*, die niet alleen bij Kil. aengehaeld is, maer ook in Maerl. gevonden wordt, Sp. Hist., III, bl. 340, vs. 10, voor *alle roerende goederen*, d. i. die men *heffen* en verdragen kan.

Tekst, *groefmense*, d. i. *begroef menze*, en zoo gebruikten de Ouden eene menigthe van verba simplicia met de beteekenis die wij thans alleen aan derzelver composita geven. Vglk. *liden* voor *belijden*; *langhen* voor *verlanghen*, *letten* voor *beletten*, *loven* voor *beloven*, *geeren* voor *begeeren*, enz. Vs. 8827 en 28 van v. Heelu behooren beiden tot deze plaets :

Moencke van allerhande abiten,
die de dode *ophoeten*
eñ vuerdense daer sise *groeten*;

waer het impf. *ophoeten*, voor *ophieten*, het partic. *verhaven*, dat wij straks zagen, minder vreemd zal doen schijnen. *Groefmen* voor *begroefmen* hem kan men ook bij Stoke lezen op het eind van 't IIe B.

1836. De flexie *geesteleke* voor *geesteler* belet niet dat *cloester*, schoon elders ook masc., gelijk *munster* of *monster* (Huyd. op St., I, bl. 524), hier een neut. blijft; zij is nogtans zeldzaam, vooral bij adj. op *-ec*, die, zoo als reeds elders (r. 330) gezeld is, geerne alle flexie afleggen. — Wij zeggen een *klooster van geestelijke lieden*, gelijk het Fr. *un couvent de religieux*, wat overgebleven is uit den tijd waer *klooster* (*claustrum*) en *couvent* (*conventus*) nog eene meer algemeene beteekenis hadden.

1837. *in dere*, d. i. *in die ere*, gelijk wij zeggen *in den naem*, echter niet volstrekt met de zelfde betrekking, als blijkt uit het Lat. *in honorem*, *in nomine*. Mag men het een latinismus heten in plaats van *ter eren*?

1838. *Rusten*, voor begraven zijn of liggen, is een soort van euphemismus of, wil men, eene godvruchtige spreekwijs, waerin men het Lat. *requiescere* erkennen kan. — *Omrint* of *omtrent* vind ik in geen der verwante talen geheel weder, en ik weet ook niet dat Grimm er melding van gemaakt hebbe. Zij die het voor eene samenstelling aanzien uit *om* voor *on*, en *trennen*, als *ontrend* voor *ongetrend*, ongescheiden, slaen zeker den bal mis. De praëpositie *om* is er onverkennelijk in, zelfs wat den zin betreft; het tweede gedeelte van 't woord kan (daer er geen subst. *trint* of *trent* bestaet) niets anders zijn dan het oude *rint* of *rent*, met zijn afgesloten lidwoord. *Rinda* in het Oudhd. is *schors*, *bast*, bij Kilian nog *rinde*, in het Angls. *rind*; maer *rand*, of *rond*, is *omtrek* in 't algemeen, en in 't bijzonder *het rond van een schild*. Allen behooren tot éénen wortel, en neffens *rand* en *rind* kan de wijziging *rend* geen' twijfel lijden. *Omtrent* of *omtrint* is dus, mijns achtens, *om die rinde*, *om den rand*, *om het rond*, letterlijke vertaling van 't fr. *environ* (in *gyrum*?) en van 't Oudhd. *umpichirc* of *umpi inchirc* (tout autour, lat. *in circuitu*). Bild. legt het uit: *in de omtreding*, en leidt het af van *trant*, d. i. *loop*, *gang*. Z. Geslachtl., en Spraakl., bl. 246.

1839. *toet dier tijd*, d. i. *tot dien tijd*; men merke dus nog eens *tijd*, als fem. zoo wel als *stont*, d. i. *uer*. Vglk. r. 1900.

1841. *dgestichte al*, d. i. *al dat gest.*, gansch het gebouw. — *van den cloester*, in dat.; vglk. r. 999, opschr., 1003, 1005, enz. — *verleide*, d. i. *verlegde*, impf. van *verleggen*, verplaatsen, elders leggen. Deze beteek. van *ver* was bij de Ouden zeer gemeen; later drukte zij meer dikwijls eene misbruiking, het verkeerde eener handeling uit, en werd in hare eerste beteek. meestal vervangen door *her*. Echter is zij in veel wkw. overgebleven; onder anderen ook in dit *verleggen*, al beteekent het mede *verloren leggen*. Vglk. r. 1739, opschr. en 1792. *Leggen*, *verleggen*, *aenleggen*, dienen in vele gevallen schier als eigene termen wanneer van werken der bouwkunst gesproken wordt.

1842. *daerd bat lach en naerre*, d. i. *daer het beter gelegen was*

en nader. Het werd namelijk in 't jaer 1231 (Diplomen bij Miræus, tom. IV, bl. 536, in de Acta SS. julii, tom. V, p. 647 en bij Mantelius, Hist. Loss., p. 176; vglk. in den Middelaer, 1840—41, de aenteek. bl. 196—97.) van S.-Truiden naer Mielen overgebracht. Dat het klooster te Mielen *eene halve uur*, ten Noorden van St.-Truiden beter lag dan, om zoo te zeggen, *onder de muren zelve* van dat steedje, zal men ligt toestaan, maer hoe of waer het tevens na die verplaatsing en verwijdering nader bij lag, is onverstaenbaer, en het Latijn van Cantipratanus zegt ook geheel iets anders: *Corpus ejus et omne aedificium in locum magis congruum et proximum transtulerunt*; d. i., *men vervoer het ligchaem der H. Christina en geheel het gebouw van 't klooster naer eene bekwaamere en nabijgelegene plaats*, of *naer eene geschiktere plaats*, NIET VERRE VAN DAER. Geraert heeft dit zoo opgevat als of ook bij *proximum* nog eens *magis* te verstaen geweest ware: *magis congruum et propiorem*; welke vergissing, ik moet het wel zeggen, niettegenstaende al mijne vorige bedenkingen omtrent het verblijf van Geraert te St.-Truiden, hij alleen begaen kon aen wien de ware ligging der plaatsen volstrekt onbekend was. Ouwerx heeft het *proximum* voorzigtiglijk achtergelaten: *tot dien tyt toe, dat haer weerdich lichaem niet het geheel clooster op eene andere betere ende bequaemer plaetse is herdragen ende gesteld geweest*. Hoe genegen men ook ware de woorden: *als men seide*, die Geraert er bijvoegt, als de uiting van zekeren twijfel, ja als eene bescheidene tegenspraak te aenschouwen, die verschooning valt te niet, zoodra men nabedenkt dat zijne ook ten opzichte der spraakkunst zoo verkeerde verklaring van eene in 't geheel niet ongewoone of duistere latijnsche zeggung, met het geringste vermoeden van de waarheid niet bestaan kon. Bijaldien hij de gelegenheid der plaatsen gekend had, kon hij de woorden van Cantipratanus zoo niet opvatten gelijk hij gedaen heeft. *Als men seide* is er vervolgens alleen bijgevoegd om den gapenden regel te stoppen en... Geraert leefde te St.-Truiden niet, of hij heeft eene onbegrijpelijke distractie ondergaen. — *naerre* is eene gewoone inkorting van *nader*, *nadere*, comparat. van *na*; de verdubbeling van de *r* laet niet toe er iets anders van te maken.... Neen, maer thans moer ik er nog bijvoegen, dat die comparativus van *na* duizendmael voor den positivus aengewend wordt, en, zoo verstaen, zou de uitdrukking van Geraert niets ongerijmds meer hebben, indien hij er zijn *als men seide* niet bijgedaen had.

1843. de poertère, elders ook met de *s* verbogen, poerters of poir-

ters (Grimm, I, bl. 689, gedeeltelijk te verbeteren), d. i. *burgers*, want *poert* of *poirt* (*poort*) is stad. In 't Lev. v. S. Lutgardis, B. III, cap. 12 staet het meerv. onverbogen: *al de poirter*.

1844. *ende*, hier en r. 1847, dient alleen om den datylischen gang van die twee regels te helpen. — Over *cleine* verbogen, naest *groet* onverbogen, is elders gesproken.

1848. *ronnen*, impf. van *rennen*, behoeft geene andere uitlegging; maer het zal niet ongepast wezen te doen opmerken dat het in kracht voor het thans meer gebezigde *stroomen* niet onderdoet.

1849. *ter werder K. grave* is de zelfde constr. als r. 373: *ter ander kerken priester*.

1850. *als men*; d. i. *also men*, in 't fr. *comme*, in 't lat. *ut*, de manier voor den tijd, *wanneer*, *toen men*. — *boven* is hier adv. en dient ter nader bepaling van *avē*: *boven af doen*. Z. onder r. 1706. — *tecsel* (sic hs.), *tdeksel*, *dat deksel*, neutr. Te St.-Truiden maekt men een onderscheid tusschen *den deksel* (sic masc.) van eenen pot, enz., en *het deksel* (neutr.) van 't bed, van een peerd, enz., d. i. tusschen *couvercle* en *couverture*, dit. laetste ook *een dekke(n)?*.

1851. *ontploec*, d. i. *opende*, impf. van *ontpluken*, thans *ontluiken*, met wegwerping van het tweede voorzetsel; want *ont-pluken* is zelf eene verkorting van *ont-bi-luken*, waerin de *b* uit kracht van de voorgaende *t* verhard is geworden. *Luken* of *luiken*, in 't Oudhd. *lūhhan*, is *sluiten*; *beluiken*, *tōe*; *in- of rōndom sluiten* (vglk. de *Bijloke*, te Gent, en z. Graff; Sprachsch., II, bl. 139-42.). Het Fr. *loquet* en het Eng. *a lock* (een slot) behooren daer toe. Het woord komt in 't Lev. v. Jhs. meermalen voor: *hi-ontploec sinen mont*, *sine oghen*, *die scrifturen* (d. i. verklaerde); (*hi*) *ontploec hem die side* (opende of doorstak ze), cap. 6, 35, 89, 239, enz. Ook intrans.: *grave ontploken*, d. i. *openden zich*, c. 231. In 't B. van den Houte, vs. 249:

. . . . Als men den sone sal blouwen,
hande en voete (hem) doorhouwen,
en sine side (werden) ontploken,
daer selen uitgaen so soete roken, enz.

heeft men de zelfde uitdrukking, behalve dat de vergeleken hss. ook *ontloken* en *oploken*, geven en de prosa-bewerking *opgeloken*. Ik heb deze vier regels aangehaeld gelijk mij dunkt dat ze moeten

gelezen worden; waor *ontplokten* durf ik zelfs op 't gezag van hs. S. niet aenvullen, niet zoo zeer om den zin als omdat de oude tael het praesens *wort* niet kende. In het Gloss. op dat boek van Maerl., welk ongelukkiglijk door de afschrijvers veel geleden heeft, wijst de heer Tideman nog andere voorbb. van *ontplukten* aen, als mede Prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 453. Vglk. nog Kar. d. Gr. fragm. I, vs. 1166, Van Heelu, enz.

1852. *gevueldense*, t. w., *de poertere*, enz. — *roec*, impf. van *rieken*, intrans.

1853. *coymē ye*, d. i. *nauwelijks ooyt*, bijna of misschien nooyt.

1854. *der suetechheit gelijc*; het onderscheidingsteeken op deze plaets heb ik er bij gedaen om beter aen te duiden dat *gelijc* hier gene partikel van vergelijking niet is, die ons hedendaegsch gebruik gewoon is met het volgende te verbinden: *gelijk die* of *min of meer pleonastisch, gelijk als die*. Om het zoo te verstaen zou men den genit. *der suetechheit* moeten doen afhangen van 't wkw. *vernemen*, hetgeen met die afsnijding van den zin hard wezen zou, en bovendien zou men het demonstr. *dier* of *dergener* als antedens van *die* aen te vullen hebben, welk nu als met attractie alleen staet: *der suetechheit, dier gelijc, die d. u. q.* Maer is *gelijk* hier subst. of adj., en der *suetechheit* een genit. of een dat.? Het adj. *gelijc* staet hier als subst., en der *suetechheit* kan dus zoowel een genit. als een dat. wezen. Bij *gelijc* is *iet* (iets, *negotium*) aen te vullen, en het kon even zoowel partitive *gelijcs* heten. Vglk. r. 303. Bij de voorbb. aldaer aengehaeld voeg nog de vlgde., die om de verschillende constr. van *gelijc* (en *gelike*) merkwaerdig zijn: Minn. Loep, II, vs. 3668:

Nu biddic u al te vriendelic;
dat ghi u maket *mijns ghelijc*;

en vs. 1968:

Noch prisic [bat] die lieve Sabine,
dan Hecuba, die moederinne,
of *enighe ghelike hoerre sinne*;

waer *hoerre sinne* (sic) niets anders dan een genit. plur. wezen kan, althans wat den vorm betreft (als uitlegging van *ghelike* neem ik 't echter niet); maer vs. 1959 staet insgelijks (var.):

So was hi gheroest *van sijne sinnen*;

als of de schrijver van dat boek ook ~~een~~ subst. femin. *sinne* gekend had. Taalk. Magaz. D. III, bl. 188, vs. 112 :

In hebbe dinc ~~een~~ gene ~~een~~ goet,
die u beviele in uwen moet,
ghine mochter over gebieden wale,
alst ~~uwn~~ ware, al tenen male,
ghelijc mi selren,

d. i. *gelijc ik zelve*, de dat. hier ~~van~~ *ghelijc* afhanghende, in plaats van, met terugzigt op het wkw. *ghebieden*, den nom. van 't subiectum te stellen. Nog aldaer, D. IV, bl. 29, vs. 45 :

. . . . Vader, wie[n] laetstu mi,
die mi troesten mach *gelijc di*,

d. i. *gelijc gij*, met de zelfde constr. Op *ghelijc* volgt dikwijls *of*, als bij Maerl. Sp. H., III, bl. 65, vs. 43 : *De klerken van Rome hebben S. Hieronymus*

teere stont ghevaen,
en wijs clederen an ghedaen,
ghelijc of sine teere steden
ghevaen hadden in dorperheden

Soms ook *dat* (z. het Gloss.), als in den Lek. Spiegel, III, c. 9, vs. 6 :

Beide (*man* ~~een~~ *vrouw*) sijn ~~van~~ enen wille,
ghelijc dat si sijn een lijf.

1853. *die goere*, Kil. *gore*, d. i. *geur*, *reuk*, mascul. niet te verwarren met *goer*, neutrum, *slijk*, *modder*, bij Kil. *goor*. Z. Gloss. op 't Lev. v. Jhs. en op de fragm. van Karel d. Gr. Voeg er bij Limborch, VIII, vs. 940 :

. . . . *Am. More*,
die swert waren *ghelijc den gore*,

waer *den gore* in dat. staet, even als waarschijnlijk zoo even bij Geraert der *suetechheit*. Oudhd. *gor*, *mest*, ook neutr., bij Graff, Spr., IV, bl. 236. — *ut quam varen*, zegt niets méér dan in den voorg. r. *ute quam*, zonder *varen*. Z. dit laatste woord in 't Gloss. In plaats van den infinit. zagen wij r. 1752 *quam* gevolgd van een partic. : *quam inno genaen*. *Ut quam gevaren*, ware even zoo goed geweest (vglk. Grimm, IV, bl. 97, 125 en 129—30); dit moet ons echter *varen* hier voor geen partic. met weggeworpen voorzetsel doen houden. Vglk. mede in 't Gloss. *Comen*.

1839. *vermeert* d. i. *vermaerd*, gelijk bij v. Heelu, vs. 118: *Hertog Henrik werd*

coene en hovesch, melde en wert,
[ende] in allen lande sere *vormert*,
vromich van torniere spele, enz.

ik schrijf, om 't rijm, *vermert*, gelijk het ook buiten het rijm, vs. 6725, nog eens staet, en in 't Gloss. mede aengeteekend is. Deze pl. die aldus luidt.:

Her Walrave kinnese alsoe stout,
en soe *vermert* van *vromicheden*,
dat hi niet en dorste be[i]den,

kan misschien de voorgaende uitdrukking, die ons zeer hard moet vallen :

vromich van torniere spele,

doen verschoonen. Vglk. 't Gloss. op *Mere*. — In (*si*) *was wonderlec vermeert* is het twijfelachtig of *wonderlec* als adv. of als adj. moet beschouwd worden; in dit laatste geval zou het prædicatief staen, als of het ware: *si was wonderlec* (de wonderlijke) *geheten*, gelijk r. 1660:

Hi mach wel heten de wonderleke God
in sinen heilighen;

in 't Fr. nog nader: *elle était réputée admirable*. Dan zou *vermeert* eene *vox pragnans* wezen; d. i. twee beteek. in zich bevatten. Hetzelfde blijft ook bij mij in bedenking omtrent de laetst aangevoerde pl. van v. Heelu; indien men daer een hyperbaton van sere dorst onderstellen, zou het kunnen uitgelegd worden: *en hi ward in allen lande vermeert sere vromich* (te sine) *van tornierspele*; door een soort van hellenismus, als bij Horat. *Proculeius... notus in fratres animi paterni*.

1860. *glorificeert*, voor *geglorificeert*; de weglating van 't voorzetsel in dit bastaardwoord, welke in 't later Hoogd. de regel werd, heeft bij Geraert geene andere reden dan de maet en de welluidendheid. Vglk. r. 1089 *geconsecreeert*; r. 1237 en 1664 *gebenedijt*; r. 1804 *gepresinteert*.

1861. Na *dies*, welke gen. van *mistrouwen* afhangt, moest een comma staen; het ziet op hetgeen r. 1862 vlg. gezeld wordt. Daer is verder in deze constr., die aen de oude tael zoo veel rondheid en

kracht gaf en die niet alleen de latere vreemde talen, maar zelfs het Latijn en het Grieksch ~~om~~ benijden mogten, eene ellipsis van of en, in de meeste gevallen, van dat : *Nieman en sal dies mistrouwen*, te weten, of (dat) voor dengenen,

die werdelec quamen te haren grave,

genade daer om (af) *quame*, en dat zij,

dies (*die des*) haer met vasten geloefe baden,

~~om~~ *allen commere ontladen worden* (wierden), ~~om~~ *daer gesunde vercreghen*. Men vindt daer ontallijke voorbb. van, vooral bij Maerl., als Sp. Hist., II, bl. 285 :

Maer doe hi dit sach gheskien,
hevet hine besiden gheleet
en beswoerne onder [eenen h] eet,
dat hi hem *dade* verstaen
ofte hi[e] liet goeds *hadde* ghedaen,
en hi hem sine herte *on(t)dade* :
hem en *quammer* ~~vercreghen~~ af scade.

d. i. DAT *hij ontdede* (opende); ~~dat~~ er voor hem *ninimer schade* uitspruiten zoude. En zeven regels verder :

wat doghede[n] so soude ic doen?
dese nacht ~~dat~~ liet mi gheroen (*rusten*),
in (*ic en*) *moeste* doen ~~dat~~ swaer zonde,
dat (*dat't*) gheen kerstijn ghehoren conde;

d. i. *deze nacht liet mij niet rusten* of *ik moest om* *zwaer eene zonde* doen, dat, enz. Bij Melis St., R. III, vs. 1323 :

Heer Grave, in (*ic en*) ben niet so vilein,
in (*ic en*) *dar* wel uten watre comen;

d. i. OF *ik durf wel*. En zoo overal; Met de negatie ~~dat~~ of ~~om~~ uit de tael te verbannen, heeft men te gelijk het verlies van deze wending voor eeuwig onherstelbaer gemaakt. — De subj. *quame* verdient hier ~~om~~ veel te meer aangestipt te worden; daer het hs. van de eerste hand slechts *quam* had, ~~om~~ de e eerst later daerbij geschreven werd.

1862. *ries*, d. i. *onbezonnen*, *vermeten*, *doaes*, reeds als oud aengeteekend bij Kiliaen. Men vindt het ook als subst. gebruikt. Floris ~~om~~ Bl., vs. 2349 :

Des ben ic seker ~~dat~~ weet oec wale,
dat gheen coninc ~~om~~ die draghet crone,

al minde hi Blancefloere, die scone,
 en wilde hi hem onderwinden dies,
 dies ghi u onderwint, hi en waer ~~men~~ *ries!*

Vglk. Huyd. op Melis St., I, bl. 166—68. Eene plaets, III, bl. 134, schrijf ik ~~men~~ hem hier bij, omdat zij « eene ~~man~~ zoo krachtige als levendige schilderij van eenen *ries* » en bij gevolg de definitie zelve van 't woord bevat :

Als ~~men~~ *ries* ~~vericeent~~, de sinen wille
 doet altoes, lude ~~en~~ stille,
 so wil hi vreeder zijn alleene,
 dan een heer is alghemeene,
 en acht sgeboets niet dat ~~men~~ doet.
 Gaetet wel, so eest goet;
 en gaet het anders iet dan wale,
 sone wil hijs horen gheene tale.

Bij den zelfden schrijver, I, bl. 336 (B. II, vs. 174) heeft ~~men~~ het adv. *riesliken* (*aen iets dullen*), ~~men~~ bl. 85 het zamengestelde wkw. *verriesen* :

wanen si verdullen ~~en~~ *verriesen*,

waervan het simplex ~~in~~ de D. Doctr., II, vs. 1542 staet;

Seker wet oec, dat *hi riset*,
 hi die hebben weent vriende,
 daer hijs noyt ~~men~~ (*aen?*) verdiende.

Het staet ook in Ferguur, vs. 4277, waer Prof. Visscher het verkeerdelijk *vreezen* verklaerde; wat echter minder te bewonderen is, dan dat hij, vs. 4506 :

wel hebdi *gesproken den riesen*,

~~men~~ vs. 5154 :

wel haddic *gesproken den riesen*,

goed *schijnt* verklaerd, ja opgehelderd te hebben! Vglk. ook Clignett, Bijdr., bl. 160—62, en het Gloss. op de Clerc. In 't Lev. v. Jhs., bij v. Heelu ~~men~~ in meer andere oude stukken schijnt het woord niet voor te komen. In Maerlants schriften doet het zich ook niet al te dikwijls voor; het gaet geerne vergezeld van *zet* of *dul*. De plaets Sp. Hist. I, bl. 124, waar hij van Samson zegt : *sine vianden*

....staken hem ute sine oghen,
 en *maectenre af enen ries*,

meen ik reeds elders aangevoerd te hebben ; het staet daer zelf voor *gek* (jouet, ludibrium). In Reinaert staet het eenmael, vs. 2672, waer het, volgens Willems, Gloss., eenerlei met *ribaud* zou wezen. Die beteekenis ontleende hij van Clignett en prof. Clarisse, Heim. d. H. (bl. 327, ook de voorg. blzz. te zien), t'oonde zich mede van dit gevoelen. Ik kan hun daerin niet bij treden; uit de plaets van de D. Doctr., waer Clignett zich op beriep, volgt het in 't geheel niet, en even zoo weinig maekt de plaets van Rein. die uitlegging noodzakelijk.

1865. *van allen commere*, d. i. ziekte, kwael, zwakheid. Vglk. r. 170. — *ontladen*, d. i. ontlast, verlost.

1866. *dies*, d. i. *die des* (genit.) *haer* (dativ.) *bāden*. Dit laetste woord is hier geen conditionalis, zoo min als *quame*, *quamen*, *worden* of *vercreghen*; maer de zin is dat zij, die tot haer kwamen en haer aenriepen, *verhoord zijn geworden*. Daer op volgt dan echter de condit. van r. 1868 tot 74 : zoo zouden zij voortaan nog genade bekomen, verligt en genezen worden, enz. — *met vasten gelove*, dativ. van 't neutr. *dat gelove*, gelijk nog r. 1878, *uten gelove*; terwijl men elders niet zelden het oudere fem. *die gelove* aantreft. Vglk. Huyd. op St., III, bl. 149—150. Daer zijn zelfs vóórbb. die het masc. genus laten vermoeden, gelijk *der Glaube* ook in 't Hoogd. masc. is; gansch beslissende plaetsen heb ik echter tot hier toe niet aengeteekend. Maerl. Sp. H., II, bl. 132, gebruike daervoor den infin. *gheloven* : *Agabarus die sprac* :—:

« Du best bode sekerlike
« Jhs. Gods soens van hier boven. »
Thadeus sprac : « *Dijn gheloven*,
« dattu ane hem hads onbekent,
« hevet mi hier te di ghesent. »

1867. *gesunde* of *gesonde*, is gezondheid, mede zoo gespeld in 't Lev. v. Jhs., c. 28. Dergelijke oude vormen zijn *oude*, *ibid.*, voor *ouderdom*; *lieve* voor *liefde*, *hooghe* voor *hoogte*; *sieke* of *suke*, voor *ziekte*; *meneghe* voor *menigte*; *gelove* voor *gelofte* of *belofte*; *ghewone* voor *gewoonte*; *klaghe* voor *klagte*; *ronde* voor *rondheid*; *ghelike* voor *gelijkheid* of *gelijkenis*; *ghedane* voor *gedaente*; *gebare* voor *gebaerde*; *ghemeene* voor *gemeente*, *ruime* (Kil. *ruyme*) voor *ruimte*; *ontsaerne* voor *ontferminge*; *saelde* voor *zaligheid*, enz. — *daer*, t. w., bij haer graf.

1868. *so soudense noch*, t. w., gezondheid verkrijgen, enz., zeer gewoone ellipsis. Vglk. r. 627 ~~en~~ Leek. Sp., II, 61 :

Mēn plach wilen, *alst noch zoude* ;
daer ~~men~~ gheslachte woude
bescriven, dat men dan
tgheslachte vertrac ~~van~~ den man,
en ~~van~~ der vrouwen niet ;

Waer *alst noch zoude* ook daerdoor aanmerkelijk is, dat de constr. die actief begonnen was ; *mēn plach...*, passief voortgezet wordt : *alst noch zoude geploghen of ghedaen werden*, in plaets van : *als mēn noch zoude (doen)*. Niets belet ook een soort van onpersoonelijke wēding te onderstellen : *alst noch zoude pleghen* (geschieden), al komt het wkw. *pleghen* op zich zelf nergens onpers. voor. — *al*, adv. ; behoort tot *over waer*. — Het meerv. *so soudense* ziet, als ~~zouda~~nig, op het voorg. subjectum : *die werdelec quamen*, dat insgelijks in 't meerv. staet, en dien ten gevolge moeten al die regels hier herhaeld worden. Had Geraert geschreven : *So zoude ~~men~~ noch*, dan ware alleen het *consequens* (*apodosis*) te herhalen : *gesunde vercrighen, van commere ontladen werden*, enz. Daer dit onderscheid voor menigen lezer te subtiel kan schijnen, doe ik duidelijkheidshalve opmerken, dat zij *die zouden* (*so soudense*), hier, volgens de constr., reeds bepaeldelijk *die* zijn, van welke gesproken is geworden, en *dezen* hebben niets meer te bidden noch te verkrijgen. Van *die zelfde* personen kan dus hier geen spraek meer wezen. Geraert moet bij gevolg verstaen worden als willende zeggen : *Zoo zouden wi of zoude ~~men~~ nog heden* geholpen worden, en ~~men~~ latere schrijver *zon* ongetwijfeld zich zoo uitgedrukt hebben, te meer daer deze regel slechts den overgang uitmaekt tot de volgende, waer in ~~men~~ het enkelv. aengewend wordt :

Die daer noch aen hare sochte troest,
in (ik en) twivels niet, hien worde verloest...

1869. ~~men~~ *hare* het zelfde als *in of bi hare*. Z. het Gloss. — *sochte*, condit. en zoo ook in den vlg.-r. *worde*. (wierde). — *in* voor *ic en*, *hien* voor *hi en*, z. Gloss. — Achter *twivels* (*twivels des*) *niet* moest een comma staen. Over de ellipsis van *of: ic en twivel des niet*, of *hi en worde v.*, z. r. 1861.

1871. *onvrede* is eigentlijk *tweedragt*, hier echter schijnt het in 't algemeen alle *onrust* en *leed* te beteekenen dat iemand kan aengedaen worden.

1874. *als hi schuldech... ware.* Moeten wij hierbij aenvullen : indien hij hulp begeert, of wil Geraert ook zonder die conditie, dat alwie lijdt tot Christina zijn' toevlugt zou moeten nemen? Het eerste is gewis natuerlijker. Ik doe tevens aenmerken dat deze elf regels (1868—78) eene bloote uitbreiding zijn van den Latijnschen tekst van Cantiprat. Deze zegt alleen dit : *Nec enim ullus ambigit gratiam sanitarum collatam esse his qui cum fide debita ad ejus tumultum accesserunt. Sed nos hujusmodi persequi non valemus.* Dit laetste beantwoordt aen de vier regels waermeê Geraert dit hoofdst. sluit : *Voerwertmeer, enz.*

1875. *doe, d. i. doen of toen,* als rijmwoord en bij Geraert op deze plaats en r. 1705 alleen, doch bij v. Heelu, uitg. v. Willems, overal. Z. vs. 146, 155, 7678, enz. In den Lek. Sp. zelfs op zijn Platduitsch, *do,* als II, 13, 13; 25, 29 en 26, 1; enz. en overal buiten 't rijm *doe.* Bij Maerl. kan men omtrent het zelfde opmerken; echter rijmt hij niet gelijk de Lek. Sp. *do : jericho,* maer *doe : jericho(e?).* Z. Sp. H., II, bl. 105.

1876. *ommertoe, d. i. immer voort, nog immer voortdurend,* want *toe,* is *voort, verder;* vglk. r. 165. — *so,* in den vlgdn. r. is bloot expletief.

1879. *voerwertmeer* (meer voorwaerts); *d. i. verder* en misschien hier zoo veel als *eindelijk.* Het is niet gemakkelijk zeker te bepalen tot welk der twee volgende voorstellen het behoort; welligt tot beiden. Vglk. Lev. v. Jhs., c. 164 : *Ganc en hudt di van sunden* VOERT ANE MEER; en bij Maerl., II, bl. 289 :

. . . van diere tijt *meer voort*
hilt hi vaste gheent selve wort.

1880. *sunderlinghe, d. i. afzonderlijk,* en het schijnt zoo wel op *meneghen minsche* te zien, als op *aen ziele en aen lijf.* Het ware te lang, zegt hij, van de veelvuldige genezingen, die zij deed, al de gevallen *in 't bijzonder* op te noemen, zoo wel als de personen die genezen werden. — *lijf* is hier *ligchaem.*

1882. *word, condit.,* vglk. r. 1865 en 1870. Staet *word* voor *wordet,* zoo dat het pron. pers. er in versmolten zij, of is het waerlijk onderdrukt gelijk bij zeker onpers. wkwoorden (z. r. 312)? Dat zou de constr. wezen : *daer af te spreken word te langhe.* Ik nee. liever *word* voor *wordet* (*werd* of *wierd het*). De Latijnen zeide

het is lang (longum est), in plaats van *het ware lang* (longum esset); wat echter ons niet verleiden moet om *word* hier als een *præs.* te beschouwen. — In *te spreken* voor *te sprekene* ■ de verbuigings-*e* niet geapocopeert, maer geëlideerd; z. r. 770, enz.

1883. Opschr., *te male*, gansch, geheelijk; z. r. 1683. Geraert kende dus de latere toevoegsels nog niet die bij de Boll. gevonden worden. — Tekst, *leserse en lesere du*. Cantipr. spreekt alleen tot den lezer (*Lector*): maer Geraert droeg zijn werk aen de nonnen van Mielen en, met name, aen Femina van Hoyer op, r. 35 en 62. — *du*, pers. pron. van den tweeden persoon van 't enkelv., in de latere tael verloren gegaen. Misschien had ik ook vóór *du* een comma kunnen plaatsen om het te verbinden met *merc*; thans is 't eene omzetting in plaats van: *O ed. l. en du, lesere*. De toevoeging zelfs zonder *wkw.* van het pers. pron. bij het aanspreken door middel van substantiva van lof, of blaem of bij het streelen, is in de germaensche talen zeer gemeen: *gij slokop!* in 't Fr. alleen *gourmand!* De noordsche talen gebruiken het possess. en zetten meestal het *wkw.*, dat er bijkomt, in den derden pers. Voorbb. bij Grimm, IV, 295. — Willems beweert ergens dat de Ouden *du* met de Hoogd. *u*, d. i., als *doe* uitspraken, en hij beroept zich meen ik op de scheldwoorden die men nog overal bij 't volk hoort: *o! du deugniet! o! du beest!* enz., waerin de Brabander (en ook de Limburger) altijd den *oe*-klank laet hooren. Dit is zoo, maer ik houd het voor eene verduitsching, waer de aerd zelf van die gezegden aanleiding toe gaf, en waarvan vooral de limburgsche volksspraak eene menigte van voorbb. oplevert. Ik ben dus nog veel minder genegen om met Grimm, P Gramm. I, bl. 277—78 (derde uitg., Götting., 1840) aen te nemen dat onze tegenwoordige *u*-klank (*ü*) aen de oude tael in 't algemeen vreemd was, behalve waer fransche invloed en ik weet niet welke overgang der lange (duitsche) *u* tot *oe*, hem allengskens ontwikkeld hadden. Dr Jonckbloet, ter gelegenheid van *nu*, dat in de fragm. van Karel d. Gr., I, vs. 707, eenmael *noe* geschreven staet, schijnt den geleerden Duitscher bij te stemmen, daer hij die misschrijving « aan de hoogd. uitspraak der letter *u* » toewijst, en daermeê naer de *n.* pl. van Grimm verzendt. Maer hoe komt het dat dit slechts eenmael en nog juist in 't begin van een regel geschied is? En al ware mijn geheugen nog getrouw, dat ik *noe* en *dōe* (sic, en dit laatste zelfs voor *du*) ook eenmael als rijmwoorden aangetroffen heb, wat zou daeruit volgen? Wat be-

wijst het dat Meijer in 't Lev. van Jhs., cap. 99, d. i. zelfs in proza-schrift *doe* voor *du* liet drukken: *doe nou bidden Van Baptisten hoeft?* Men zie de plaets in, en men lette hoe de conjunctie *doe* (d. i. *doen* of *toen*, *wanneer*) daer drijmael vooraftgaet en nog eenmael volgt; dan zal de oorzaak van de verwarring in de oogen springen. Te St. Truiden zegt men *nou* of eerder *nau* voor *nu*, als mede voor *nieuw*, gelijk Geraert voor *nieuwe* (*nuwe*), r. 822, *nouwe* zegt. In Der Minn. Loep, IV, vs. 1089—90 rijmt *nu* met *tru*, en nogtans vs. 2265—66, *getru* met *u*, welk laetste van den anderen kant in Walewein op zijn hollandsch overal *jou* geschreven staet. Wat beteekent verder de gefigureerde uitspraak *gevuēd* voor *gevoēd*, bij Geraert r. 307, opschr. en in 't gansche stuk door Bergman medegedeeld in de N. wkk. d. M. v. Leid., D: III, St. II, bl. 235 en vlgde., zonder van de opwerpingen te spreken die Grimm zelf aangewezen heeft? Maer de geheele vraag verdient afzonderlijk behandeld te worden, en daer is het hier de plaets niet voor. Het zij genoeg dat wij ons tot nu toe niet gedwongen achten dit laetste hoofdst. van Geraert met een huilend *doe doe noe hoe* aen te heffen:

..... DOE,
wie dat *doe* best, *nou* dan *noe*,
noe wi verdonkert *sijn*, enz.

1804. *du best*, elders *bist*, tweede pers. sing., thans door den plur. vervangen, *gij zijt*, Z. Grimm, I, bl. 979.

1885. *Verdonkert sijn*, enz. Die verblindheid bestaet in het *ontsien* en *verstēn*, enz. dan zelfs, als wij het voorbeeld van Kristina aenzien en merken, dat zij zoo groote pijn, enz. De tael die Geraert hier spreekt is bewonderenswaerdig om hare kracht en hare zware vrijheid. *Als wi Kerstine aensien... en wi ontsien ons*, is ten eerste *nou* tegenstelling, waer *niettemin* bij aen te vullen is: *en niettemin ontsien wi ons*. Het is verder een anacoluthon, d. i., de constr. die afhankelijk aengevangen was, wordt onafhankelijk voortgezet. Hij had moeten zeggen: *als wi K. aensien en (als) wi ons ontsien*, met *ons* vóór het wkw. te plaetsen. Maer men gevoelt ligt dat de nieuwe wending, die hij aenneemt, veel levendiger is, en dat daerdoor alleen de constr. nog verder kon voortgezet worden: *wi doen als de domme*, enz. Zonder eenē direct constr. ware dit schier onmogelijk geweest, ten zij men bij *en wi doen als de domme* nog *nou* hoe aenvulle, als eene hervatting met versterking *nu* hoe

wi verdonkert sijn. Dergelijke anacolutha komen bij de Grieksche en Latijnsche schrijvers menigvuldig voor. Geraert heeft hier nog iets anders dat van dezen ontleend schijnt. t. w., het tweevoudig regimen van *aensien*; de gewoone tael wilde: *als wi aensien* dat Kerstine *so grote pine leed*; waervoor hij thans door eene splitsing zegt: *als wi KERSTINE aensien*, dat *si leed*. Maer hier is in den eigenaem nog eens tegen de verbuiging gemist, gelijk r. 81, want de acc. vereischte *Kerstinen*. Is dit bloot onoplettendheid geweest van den afschrijver, of gaf een scheurtje, dat hier in 't perkement is, aanleiding tot het onderdrukken der *n*, of had eindelijk de schrijver zelf de gewoonere constructie in de gedachte? Ik heb het niet durven verbeteren. Het naeste woord *aensien* moest in tweeën verdeeld blijven, gelijk in 't hs., te meer daer de heffing op *sien* valt.

1889. De afmeting van dezen regel is :

niet voer | hâre, maer | haérn even | kérsten;

en daerom geeft ons ook het hs. niet *haren*, zoo als bij vergissing in den tekst gedrukt staet, maer *haern*, gelijk ik het hier stel. Geraert argumenteert *a minori ad majus* : Indien de onschuldige K. zulks voor haren evenmensch, voor anderen, deed, hoeveel te meer moeten *wij* zondaers het ieder voor zich doen?

1890. *wi ontsien ons*, d. i. *wij vreezen*, z. r. 675. — *versten*, d. i., *stellen uit*. In 't Lev. v. S. Lutig. II, c. 5 :

. . . . . si soude
versten dat si mi segghen woude.

Het part. *geverst*, v. Heelu, vs. 4120 (in 't Gloss. van Willems bij te schrijven, en voor *Verren* te lezen *Versten*) :

daerbi wert gheverst dat iaghen,

d. i., de jagd werd uit- of ter zijde gesteld. Karel d. Gr., fragm. II, vs. 3187 :

Hi scoet vort ende verste niet.

In Ferguut staet het drijmael als subst., vs. 1505 : *iemand versten* (uitstel; Bij Huyd. op Stoke, I, bl. 468, *verste*, sic, en beter) *geven*; vs. 1939, in het spreekwoord :

Een lettelt versten ■ wert vele,

waer Huyd. te onregt *werc* wilde lezen (had hij ten minste *wercs* geschreven!), en vs. 3740 : *iets in versten leggen*, omschrijving van

versten. Huyd. brengt ook uit Maerl. *vorsten* bij, als mede het subst. *vorste*. Wat *borste* betreft, dat hij in Maerlants Joods. Oorl. f° 154, c. vond :

dus hadsi liever den strijt
eñ te stervene. . . .
dan te doghene honger eñ dorste
eñ zwaerlike te hebbene borste,

waer hij er *vorste* van maekte, dat woord was hem welligt te onregt verdacht, zoo het mogelijk ware dat *borste* of *berste* met *ontbeeren* iets gemeen had, en inderdaed voor een oud subst. met de beteek. van *ontbeering*, *gebrek*, mogt aengezien worden. Mijn twijfel spruit niet enkelijk uit de onbekwame beteek. die *vorste* in de aengehaelde pl. zou hebben, waer van *honger* en *dorst* en dus ook natuerlijk van *gebrek* gesproken wordt; maer ik vond het woord reeds vroeger ook in den Sp. Hist., II, bl. 155 :

Si (*die duvelen*) seiden : daer men Jhm Kerste
niet en noemt, en sijns es *berste*,
daer es onse wandelinghe.

Ik veranderde daer ook *berste* in *verste*, superl. van *ver*, *verre* en gewis meer overeenkomstig met den zin, dan Huyd. het met *borste* deed. Is het niet letterlijk 't geen Satan bij Milton zegt, Par. Lost, B. I, vs. 247 :

. . . . Farthest from him is best,

in 't Fransch naer de overzetting van Delille, stouter van uitdrukking maer niet krachtiger :

Heureux qui loin de lui peut être malheureux?

En echter bleef mij zeker twijfel over, dien de plaets door Huyd. aengehaeld (hoe dikwijls ook in de hss. *b* en *v* verward zijn geworden) niet weggenomen heeft. De lezer oordeele, of eerder, hij late Kiliaen de zaak beslissen bij wien *berst*, vetus, j. *ghebreck*, voluit te lezen staet. Dit is voor de plaets bij Huyd. voldoende; maer in den Sp. Hist. hel ik, uit hoofde van den zin, tot *verste* over, dat men ook in Limborch I, vs. 1838 en bij Kiliaen vinden kan, mitsgaders de vormen *verst*, *frist*, en *first*. Zie hier onder, r. 1893, *verren*.

1892. *wi doen, als de domme*, d. i. *dommelijk*, want die zoo gewoone spreekwijzen bij de Ouden : *als de domme*, *alse die boude*, Rein. vs. 1266 :

Doe dedi ■■■ deel als die boude;

also die vroede, hebben overal eene adverbiale kracht, en daerom beschouw ik ook *domme* op deze plaets liever als een enkelv. dan als een meerv.

1893. *wi ons daer af... verren*, d. i. *verwijderen*. Vglk. r. 505 en 1577; Kiliaen kent het woord niet, schoon hij van den anderen kant *versten*, *vorsten*, *fristen* en *voordsten* heeft, voor *uitstellen*, alsmede voor *nader brengen* de vormen *naersen* en *naersten*, waer ik elders van gesproken heb, en waervoor in Rein., vs. 2946, *naesten* staet, dat niet veel bevalliger is, hoe zeer het ook wel geen' *naers* vooruitzet. In Ferguut wordt *verden* geschreven, vs. 335 en 683, waer de heer Visscher het op zijn manier *behoeden* verklaert, gelijk hij van *verde* (vaert) eene omzetting van *rede* maekt. In 't Middhd. was *verren* intransitief en beteekende *verre* of *verwijderd zijn*, met den dativ., als in den vloek: *der Gotes gruo2 mir verre*, d. i. *zij mij verre* (van mij). Z. Grimm, IV, bl. 697, 10. Dezen dativ. vind ik ook in Limborch, I, vs. 456:

dat wi moghen ghenaken mijns vader lande
en *verden* ons *scade[n]* en *scande[n]*;

en nog klaerder V, vs. 805:

God moet *kara verden alle pine*.

Echter staet daervoor I, vs. 726:

God moet ons *verden van scande*;

en zoo nog eens IV, vs. 194, wat ook *verren* volgt, XII, vs. 31:

Noch moelise *van mi verren sere*.

Versten, r. 1890, schijnt uitsluitelijk in betrekking tot den tijd, gelijk *verren* in betrekking tot de plaets gebruikt geweest te zijn. Dit onderscheid volgt uit de vergelijking zoo van de plaetsen hier bij Geraert, als van die uit Limborch aengehaeld, met andere die men daer zien kan, III, 1008; en V, 1851, en met de vlgde. uit mijn Passionael, f° VII, a: *Ten derden, omdat dat dinc niet en sal moghen worden gheverstet; want niet dat men daer saken (aenklaen) sal*, zal moegen *versten*. De drij laatste woorden zijn herschreven; misschien moest het wezen: *sal men gheversten* of *sal men moghen versten*. Dat zelfde boek gebruikt ook *overdraghen* (d. i. *verdragen*) voor *verste*.

1894. *Want het sal comen.., die dach*, in 't hs., naer gewoonte: *Want et sal*. Volgens al de voorbb. die wij te voren gezien hebben,

r. 481, 552, enz., zou hier moeten staen : *Want hi sal comen.., die dach*, gelijk ook de zin met *hi* voortgezet wordt : *en hi sal comen saen*; maer de Ouden hadden een soort van onpers. constr. die later bij ons verloren gegaen is, terwijl zij in het Hoogduitsch meer en meer om zich gegrepen heeft en ook in het Fransch zeer gemeen is geworden. Onpersoonelijk, gelijk ik ze daer aenstonds noemde, is ze eigenlijk niet, want het hoogd. *es*, ons *het* en het fr. *il* bekleeden de plaets van een waerachtig subject, welk zij alleen onbestemder voorstellen; en dat gewoonelijk met zoo veel te meer nadruk daerop volgt (of moet ik zeggen oorspronkelijk volgde?). Het Grieksch, het Latijn en het Gothisch kennen, althans wat het aenwenden van 't pers. pron. betreft (het *schema pindaricum* enz. is dus geheel iets anders), dit gebruik niet, en zelfs in 't Oudhd. is het zeldzamer, al heeft het Fransch het daeruit overgenomen. In 't Fransch echter kan het wkw. daerbij alleen in 't enkelv. staen, terwijl de germaensche talen het ook in 't meerv. toelaten. Z. over dit alles Grinin', Gr., IV, bl. 222, 227 en 278 vlgde. Vglk. Huyd. op St., II, bl. 8, waer hij tevens naer zijne Proeve (III. bl. 64—68) verwijst; en Clig-nett, Bijdr., bl. 202 en 237. Van de menigvuldige voorbb. welke deze taekundigen verzameld hebben, zal ik er hier slechts een viertal ontleenen, het eerste uit Velthem, IV, 48 :

*Het sat een man doe optie scelt,
die vissche vinc.* . . . .

Het tweede uit de D. Doctr.....

*Het gaet die menighe om broet,
dies hebben soude cleine noet,
en daet (deed het) sine bedorvenheit.*

Hier staet het wkw. in sing.; in de vlgde. staet het in plur. Melis St., B. IV, vs. 666 :

*Het laghen doe so vele lieden
vor Middelborch.* . . . .

Uit een hs. van 1386 (den Gulden Troen) : Het vallen *den menschen bi wilen seer* quade ghedachten *in*. Ik voeg er een bij uit Melis St., waer het lidw. bij het vlgde. subst. weggebleven is, waerdoor de constr. schier geheel onpers. wordt, B. VIII, vs. 781 :

*Doe word daer een groet ghescal
van den ghenen die Lewe riepen (de Vlamingen),
daer sGraven lude int water liepen
toten scepen en — het ghinc vloet!*

Het ghinc vloet ■ hier nagenoeg als of wij zeggen zouden *het valt sneeuw* voor *het sneeuwt*. Eindelijk ■ zelfs in Esopet, Fabel XLV, vs. 1, het vlgde woord gansch onderdrukt :

Het ■■ die hadde tonghen twee;

maer daer zal wel de schrijver zelf van die fabels geen schuld in hebben; en men mag kleeck het woordje *een* of met de oude verkorting *·i·* achter *was* herstellen. De spraekkundige uitlegging van die constr. door Huyd. en Clign., wanneer zij alleen zeggen dat *het* voor *daer* staat, is niet voldoende; doch ik sprak daer reeds elders van. Wat de noot betreft in Huyd. Broeve, III, bl. 68 (w), waer gezeld wordt dat men ook *dat* in plaets van *het* aentref, en voorbb. daarvan gegeven worden, die meen ik te verbeteren met te zeggen dat men verkeerdelijk *dat* voor *dar* (daer) gelezen heeft.

1895. *saen*, spoedig, in 't Eng. *soon*, Angelsaks. *sona*. Grimm III, bl. 120, f. noemt dit laatste een afgeleid adjectivisch adverbium, « gleichviel mit dem goth. genitivischen *suns*; » en voor *suns* denkt hij zich, bl. 89, een verloren adj. *suns* (citus) terug. Ik ben niet stout genoeg om verder te zoeken; maer zoo het de grooté gelijkheid van dat angelsaksische niet deed, zou ik genegen zijn om ons *saen* voor eene zamenrekking te houden van *van aen*, d. i. zoo *maer aen*, *regt aen* of, op zijn Brabantsch, *regt toe*, *aan in eens*, Grieksch οὐτω.

1896. *dat*, voor *wanneer*, *wanneer dat* of *op welken*, de conjunctie in plaets van het relat. met een voorzetsel, gelijk dit mede in 't Latijn geschiedt. Echter is *dat* altoos ■■ oorspronkelijk demonstr. — *gerne* thans ook *gaerne*, behoort met *geeren*, *begeeren*, enz. tot éénen wortel. — *aengaen*, hier *beginnen*, *aenvangen*, gelijk ook in den Lek. Sp.

Die derde boec gaet hier *ane*.

Elders ook *ingaen*, zoo als zelfs in het broddelstuk *en monorimes* dat een ongelukkige onderschoolmeester (vglk. vs 16 : *Lieve kindere!*) tusschen vs. 4 en ■ van de prologhe van 't tweede boek des Lekenspiegels inlaschte. Echter behoort het woord zelf nog tot den ouden tekst, die zonder veel moeyte ■■ kan hersteld worden :

Dander boec hier beghint,
die n sal doen bekint,
Eoc dat nuwe testament
ingart en doudēwe ent;

Onser Vrouwen gheboorte mede;
hoe dinghel sine bootscap dede, enz.

Al de rest is verfoeyelijk; en zoo al de hs. het opgenomen hebben, dit bewijst alleen twee zaken, dat van het oorspronkelijke hs. slechts weinige en misschien maer ééne kopij genomen en deze reeds zelve bedorven is geworden, en dat van den anderen kant al de volgende afschrijvers daglooners waren, behalve die gene alleen aen wien wij het hs. I. te danken hebben. Bij dezen was nog eenig gevoel van kunst en bij gevolg — hoe zal ik zeggen? — minder slaefschheid. Men moet van hem het beste en het slechtste verwachten! — Om tót aengaen terug te keeren, dat ook transitief is, en *aenvallen*, *aenvechten* beduidt, zie onder r. 698. Maerl. zeide voor dit laetste ook *anetrecken*, Sp. Hist. II, bl. 6 :

Hier naer saen so *traken hem ane*
met groter macht die Acquitane.

1897. *meerre*, d. i. *meerdere*, grootere en zwaerdere. z. r. 508. — *meerre .... dan*; mag ik, ter gelegenheid van dit *dan* na een comparat. (waerover men Bild. 's Versch. III, bl. 88 en N. Versch. I, 50; II, 183 en III, 203 nazien kan), hier vragen of men ook oudtijds *sere dan* mogt zeggen, gelijk in Fergunt staet, vs. 3807 :

Dat ons liep *sere dan* een hase;

dan of dit eene fout is, en in hoe verre het eene verbetering zou kunnen schijnen, bijaldien men *scierre dan* in de plaets stelde? *De rivier liep sciere* voor *snel*, heb ik in Walwein aangetroffen, vs. 670; het is dus, wat de beteekenis betreft, buiten alle bedenking.

1898. *waer dat sake*, letterlijk *ware dit de bedinging*, *de voorwaerde*, *de reden*, *de oorzaak*, enz., dus *indien* of *zoo*, d. i. *op die wijze*, *dat wij*, enz. Z. Gloss. op *Sake*, en Vglk. verder V. Heelu, vs. 6624, welk ik hier verbeterd bijschrijf: De Graef van Gelder werd bevolen

den Borchgrave van Montenaken,
die(n) men(ne) beval *op die sake*,
dat hine van den velde soude vueren;

d. i. *op die voorwaerde*; vglk. vs. 6637. Behalve de aangewezen verbetering ware misschien ook nog in plaets van de drij woorden: *van den velde*, alleen *van daer* te lezen. — Thans koom ik nog op het eerste terug, om te vragen of er ooyt een compos. *opbevelen*, gelijk *opleggen* bestaan hebbē; dan zou het kunnen wezen: *dien*

men die sake opbeval. Doch hoe kan in dit geval de anastrophe noodig worden, daer zelfs de maet veel gemakkelijker was met te zeggen :

dien men | ópbe | vâl die | sâke?

1899. *vercrighen*, z. Gloss. — *van*, vglk. *verwerpen aen*, r. 1036.

1900. *stonde en stat*, d. i. *tijd en plaats, gelegenheid*, in de fragm. v. Karel d. Gr., I, vs. 90, *stade en stede*, en vs. 1778, *stonde en stede*, waer het eerste onbetwistbaer naer te verbeteren is, zijnde *stade* en *stede* een zelfde woord (hs. *stode* voor *stonde*?). Z. Gloss.

1901. *als wise sochten*, condit., *alzo of wanneer wij haer* (die gelegenheid) *zoeken zouden*.

1902. *en wi....mochten*, aen te vullen : *en waer dat sake dat wi...mochten*. — *verhalen*, d. i. *herhalen* (r. 1841), *in- of terughalen*, *herwinnen*.

1903. *geleid*; over de zegging *den tijd leiden*, z. r. 1641.

1904. *in sunden en met roekeloosheid*. De reden waerom Geraert niet van beide kanten het zelfde voorzetsel gebruikte springt in het oog. — *roekeloosheid* en r. 1921 *verroekeloesden*, zijn zamengesteld uit *roec*, bij Kil. *roeck*, d. i. *zorg, aendacht, belangstelling* (het wkw. *roeken* heeft men in Rein., vs. 1120 : *Mi ne roekes niet*, waervoor wij thans zeggen : *mij en raekt het niet*, en op ander plaatsen, als mede bij Kil.) en uit *loos*, verwant met *los, loor, leur, verliezen*, enz. *Roekeloosheid* is dus *onbezorgdheid, nalatigheid uit verachting*, enz. Meer daerover kan men vinden bij Hoffmann, Gloss. op Fl. en Bl. en Heim. d. Heim., bl. 240—41, waer prof. Clarisse naer meer anderen verzendt.

1905. *die olie van der oliven van der onsaermhertechheit*. In 't Boec v. d. Houte zegt Adam tot zijnen zoon, vs. 58 (ik kies onder de verschillende varr.) :

Bidt hem (*den Cherub*) dat hi ■ make wijs,
hoe langhen tijt ic sal ghemissen (*var. langhe i. s. missen*)
der olien der ontfemenissen (*varr. des olijs, die olye, dolie*),
die mi God selve behiet (*var. dede beloven*).

en vs. 775 :

Een ridder quam na sire doot
■ stacken, daer hi hinc al bloot
met ■■ spere in sine zide,
datter uut raen ten selven tide

dolie der ontfermherticheit (var. ontfermecheit),
daer Adame af was ghesceit,
dat hi daerbi ghenesen zoude.

Z. nog aldaer vs. 116, waer de eerste plaets letterlijk wederhaeld wordt. Het *Oleum misericordiae* is geene uitdrukking van onze *Pul-gata*, maer zij is ontleend, zoo het schijnt, uit het zoogenaemd *Evangelium Nicodemi*, cap. 19. Om daer iets meer van te zeggen, kan ik niet beter doen dan de aenteekening van den heer Tideman op de a. pl. hier bij te schrijven: « *Dolie der ontfermenissen* (oleum « *misericordiae*), die uit het kruishout op het menschelijk geslacht « zoude nedervloeyen. Er wordt in deze uitdrukking gezinspeeld « op de heilzame balsems, die in sommige ziekten ter genezing « werden aangewend, zoo als vermeld wordt MARCUS VI: 13. « JACOB. V: 14 [en op meer ander plaetsen ook van het O. T.]. Vgl. « FABRICIUS, Cod. Apocr. I, 278, van de aengeh. Schr. » Onze Geraert, of liever, Cantipratanus, heeft van bovengemelde uitdrukking, die vrij algemeen in omloop gekomen was, alleen gebruik gemaakt om gemakkelijker over te gaen tot de Parabel van de vijf wijze en de vijf dwaze maegden (*Matth.*, C. XXV, vs. 1—13), die hij zeer kunstig op zijne stof heeft weten toe te passen. Een gelijk verhael met datgeen welk wij in 't Boec v. d. Houte hebben, vindt men mede in den Leken-Sp., II, c. 36, vs. 1423—72. Daer het ook reeds door den heer Tideman bijgebracht werd, mag ik mij de moeyte sparen van het hier neer te schrijven. De uitdrukking, waer het ons hier om te doen is, heet daer, vs. 1434:

om olie der ontfermicheide;

vs. 1433:

olie vloeyen der ontfermicheide,

cu 1462:

(Christus) sal die zelve olie sijn

die uut sijne ontfermicheit sal rinnen.

— *Van der oliven*, d. i. van den olijfboom, in dat. sing., hoewel, naer Levitic. XXIV, 1: *afferant tibi oleum de olivis*, welke de eenigste plaets is waer *oleum* en *oliva* bij elkander staen (eens *pinguedinis olivae*, ad Rom., XI, 17) en verder *olivarium*, *terra*, *lignum*, *olivus*, *mons*, enz., schier immer in 't meerv., menig een zich ook hier aan den oliven zou verwacht hebben.

1906. *hen* (zich) laten ontbliven, d. i. ontbreken, wat in 't B. v. d. Houte door *ghemissen* uitgedrukt wordt. Zou het wel waer zijn dat

het zelfde woord in 't Lev. v. Jhs., c. 192, *overblijven* beteekent : *Nu vervult dan dat overdeel van der maten, die uwen vordren te vervulne* ONTBLEEF? Ik geloof het niet, daer ook het opschr. van 't Cap. het anders verklaart : *vervult dat overdeel van d. maten die uwen vordren* ONTBLEEF, d. i., *ontbrak*. Zoo prof. Meijer zich niet herinnerde dat *te vervulne* ook PASSIEF kon genomen worden, moest hij ten minste onderstellen dat, bij *die*, eene *!* uitgebleven was (*diet*), liever dan *ontbliven* door *overbliven* te vertalen.

1908. *de tijd der maerct dies coeps* kan een weinig overladen van woorden schijnen, en echter zoo wij hier van de verschillende beteek., die het woord *maerct* bij Kiliaen alsmede nog in de volkspraak heeft, die van *handel*, *dinging*, willen toepassen, of ook door *koop* de ware zelve verstaen die gekocht moest worden (*adjunctum pro subjecto*), dan zal er niets te veel en de uitdrukking integendeel te dichterlijker schijnen. — *hier overlijdt*; hier kon streng genomen ook achterblijven, maer vglk. r. 235, 278, 1521, enz. — *Overlijdt*, van *overliden*, voorbijgaen; vglk. r. 1055. *Als de tijd verloopt* beteekent hier zoo veel als *verloopen is*. Men zal dit ligt verstaen met in de plaets te zetten : *als het te laet waert*, wat eenerlei is met *als het te laet is*, vooral wanneer men opmerkt dat er *willen* voorafgaet. Dan het begin eener handeling wordt dikwijls gezet voor de handeling zelve en hare volvoering, gelijk bekend is aen alwie latijnsche of grieksche schrijvers gelezen heeft.

1909. *So selense cloppen voere*. *Voere* is *vore*, *voor*, (*veur*) gelijk in den vlg. r. *doere*, *dore*, *door* (*deur*, subst., en de praepos. ondergaet de zelfde wijzigingen). Is *cloppen voere* hier eene omzetting van *voorkloppen* (*sic*, in een woord), gelijk r. 1917 *voorsluiten*, en bij gevolg even als dit een verbum-intransitivum? Zoo vind ik, in het jongst uitgegeven stukje van Tollens, *aenkloppen*. *Voor*, met zijne tijdelijke beteek. (fr. *avant*), helpt zulke zamenstellingen vormen, en *voorkloppen*, in den zin van *het eerste kloppen* (vglk. *voorzingen*, enz.) is zeker aennemelijk; maer het plaatselijke *voor* zal, in die verbinding, misschien wel zonder voorbeeld wezen. Ik neem dus *kloppen* en *voere* ieder op zich zelf, en dit laatste als adv., in den zin van *buiten*, dien het ook in de zamenstelling van *voordeur*, anders *buitendeur*, *voorstad*, enz. heeft. Zoo zeggen wij mede dat iemand *voor* staen bleef, d. i. *niet binnen* kwam; zoo roepen wij dat de koopman *voor*, d. i. *uit zijn binnenvertrek*, in den winkel, en soms

ook wel *buiten*, op de straet, kome. Daer is wel een en ander tegen in te brengen, en vooral, dat Geraert zijne constr. schijnt afgebroken te hebben : *So selense cloppen voere ... ya voer de doere*, om ■ op die wijze sterker te hervatten, ■ er drij woorden : *met idelre lampen*, die ook niet zonder beteek. zijn, tusschen geworpen te hebben. Maer dit schijnt mij niet minder hard dan de voorgaende uitlegging. Vglk. echter, voor zoo veel het hyperbaton betreft, r. 511.

1910. *met idelre lampen*, dativ. sing., *met ijdele lampe*, *idelre*, voor *ideler* of *idelere*, doch eerder eene *metathesis* dan eene *apocope*. Daer van meerderen gesproken wordt, zou men 't meervoud *met idelen lampen* hebben mogen verwachten; maer de zin is : *ieder voor of op zich zelden*.

1911. *daer inne* en r. 1912 *daer buten*; is dat *binnen de deur*, *buiten de deur*, of zou men *daer* op deze plaets ook kunnen in een' eenigzins tijdelijken zin (*dan*) nemen? Zou het ook niet als plaatselijk adv. kunnen beschouwd worden, gelijk r. 1757 ■ elders? Ik voeg deze vragen alleen hier bij, om te doen zien wat men zich al kan en moet vragen, wanneer men zeker wil zijn dat men alles verstaen heeft.

1913. *Oppenbaer*, adv.

1914. *Ic segh u voerwaer*. Daer deze woorden niet van den Dichter zijn, maer, met de twee vlgde. regels tot de zelfde *prosopopeia* behooren, zoo moesten zij ook op de zelfde wijze door *guillemets* onderscheiden worden, met een dobbel punt na *seggen*. Het geheel is de vertaling van AMEN (bij Cantipr. naer mijne Hss. : *Amen, amen*) DICO VOBIS, nescio vos. *Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam.*

1915. *In weet van u niet, wie ghi sijt*, in plaets van : *Ic en weet niet wie ghi sijt*, is eene constr. die zich veelvuldig in 't Lat. en vooral in 't Grieksch aanbiedt. Wij zagen er reeds ■ voorb. van r. 1409 :

een andren Greve, *dies ic nien las*
in latine, *wie hi ■■*.

1917, *So ■ hen .... voor gesloten*, is, ■ als het daer staet, ■ geheel onpers. constr., als of men in 't Lat. zeide : *itaque illis conclusum est*, ■ zoo heeft Geraert het opgevat, al staet er bij Cantipr. *conclusum est*, in een' gansch anderen zin : *Argumento ergo necessario conclusum est dormienti, dum diem et horam neglegens*, enz. Ouwerx verstond het beter en vertaalde het zeer gelukkiglijk : « Dit

« IS HET VASTE SLUYTREDENE tegen den ghene die daer slapende ende « onnachtsaem (sic) is om te vergaderen goede werken, enz. » Wij zijn dus deze constr. aen een vergissing van Geraert verschuldigd. Indien het vers bij Maerlant stond, zou men mogen twijfelen of so niet voor soe, d. i. zij, t. w., de deur (die doere) te nemen ware; maer Geraert kent geen soe = si, en tot bewijs dat er geen schrijffteel kan verondersteld worden, doe ik opmerken, dat de regel reeds verbeterd werd door den afschrijver zelven, als of er te voren gestaen had: So es si te rechte dan voer gesloten; waervan de een de drij vlgde. woordjes: es si te, uitgeschrapt werden, welligt omdat hen, uit hoofde van het vlgde. relativum: die also doet zijn; onontbeerlijk scheen en anders geen plaats kon vinden. Van het aldus absoluut gestelde voorsluiten (aen iemand) ken ik geen tweede voorbeeld; in Ferguut alleen merkte ik iets dat er een weinig naer geleek, vs. 4478:

Si dede den coninc haer voren voer.

d. i. voor haer komen, of, om de eigenschap der wending niet te verliezen, haer voorkomen, als of men in 't Lat. zeide: *Sibi prodire, praesto esse.*

1918. doet, d. i. dood, sterker uitdruk. voor het Lat. *dormienti.* — nien moten, d. i. niet en mogen, vglk. r. 18, doch ook hieronder, r. 1920.

1919. rasté is ruste; z. Gloss.

1920. moten; hier buiten 't rijm, en zoo overal in 't hs. De betekenis verschilt van de straks opgegevene, r. 1918; en schijnt wel die van ons moeten te wezen; echter zou de tegenstelling volmaakter zijn, indien het woord aldus met de zelfde betekenis herhaeld werd, wat geschieden zal met er die zullen op toe te passen, waer r. 956, 1223, enz. niet ongeerne meê instemmen. — als gaste, d. i. als vreemdelingen. Z. Kil., die het woord in dien zin reeds als oud opgeeft; en v. Hasselt; vglk. ook r. 135.

1921. Verroekeloesden, d. i. verwaerloosden. Z. r. 1304.

1922. dure, in 't hs.: end ure, zoo, zonder schreefje op en, als geene verwarring van de conjunctie met de negatie bij de aenleuning mogelijk zijnde; tot een klaer bewijs, dat, in het gewoone en, de schrap geene verkorting aenduidt. — gevene, wat? olie,

enz.; het staet niettemin absolutè. — Over het gerund. na *p'leghen*, z. r. 405, 770, enz.

1923. *want* (omdat) en *nien*, (niet en) z. Gl. — *wacker daer aen*, d. i. *daer in*, *daeromtrent*. Ons *aen* beteekent meer *den duur*, *het volherden*, *het vasthouden*; bij de Ouden schijnt het eeniglijk het voorwerp aen te duiden. Vglk. r. 896 en hier onder r. 1926. — Men merke hoe de wortel die nog kort is in *wakker*, in *waken* lang geworden is.

1924—25. *Ontfaen*, z. Gloss. — *soen mochtense niet ontfaen engeen olie*; de verdubbeling van de negatie is op zich zelve in de oude tael niet aanmerkelijk, en wij zagen ze ook reeds r. 1275—76 op de zelfde wijze aangewend als hier :

dat hem *nien* (niet en) conste geliken
engeen instrument van eenghier musiken;

en zoo nog r. 1139—41 : *so en const NIEMAN bekinnen vorme* ENGENE; maer de omzetting schijnt ze hier te vermenigvuldigen. Vglk. ook r. 24 en 355.

1926. *daer* ziet op *goede werken*; en niet op *olie*, en de gansche regel is eene *episynapsis*, eenè aenmerking; waerdoor hetgeen hij goede werken heet; nader uitgelegd wordt. Dit is de reden waerom Geraert het præsens *mach*, dat algemeender is, en niet het impf. *mocht* gebruikt heeft, welk meer bepaeldelijk op het verhaelde had moeten toegepast worden. Ziedaer alweër een voordeel van de oude vrijere syntaxis boven de hedendaegsche, die noodwendig, in plaets van *mach*, *had mogen* zou vereischt hebben, ten zij men *HAER doeghde* in *IEMANDS deugden* wilde veranderen. Vraegt men verder waerom de indicat. en niet de subjunct. hier staet, zoo mag de zelfde reden nog eens tot antwoord strekken. — *ane*, z. het Gloss.

1929. *ghien*, d. i. *gij en*.

1930. Af te meten zonder voorslag, op aenwijzing van het h. zelf, dat *wanner* en niet *wanneer* schrijft :

Wanner a | Herg | cōmen | mach.

— *mach* zou hier door *moet* kunnen verklaerd worden, en even zoo wel door *kan*. In de hedendaegsche tael dient *mogen* nog zoo om de onzekerheid van tijd, wijs, plaets, enz., in de noodzakelijkheid, indien ik zoo spreken mag, der zaak zelve aen te duiden : *Wanneer* *MAG* hij wel t' huis komen of gekomen zijn? *Hoe* *MAG* hij dit wel

vernomen hebben? *Waer* ~~moet~~ *zij nu zijn?* enz. d. i. *hij moet komen*, *hij is gekomen*, *hij heeft het vernomen*, *zij zijn ergens*; *maer wanneer?* *hoe? waer?* Alles onzekerheid en in sommige gevallen bloote mogelijkheid: *zuijg stil*, *vader mocht het hooren!* *Vraag aen uw' broeder waer het boek is*, *hij mag het misschien weten*, enz. Slechts een deel van deze spreekwijzen vindt men in andere talen weder, en dit wel omdat zij *kunnen* en *mogen* door een zelfde woord (fr. *pouvoir*) uitdrukken.

1931. *waest*, verlengd uit hoofde der zamentrekking door inclinatie, ~~was~~ *het*; z. r. 125.

1932. *daer si om pijnde*, d. i. *zich moeyte om gaf*, *arbeidde*, *werkte*, *trachtte*, soms ook in de sterker beteek. van *zwoegen*. Hier staet *!* intrans., gelijk ook bij Melis St., B. VIII, vs. 576: *Hi*

pijnde vriende-int lant te maken(e)
tot dien dat begonde (te) naken(e)
die tijt dattie vrede uut ginc.

Men ziet dat de plaets op de eene of de andere manier behoeft verbeterd te worden; het kortste ware misschien ook *na pijnde* het voorzetsel *te* weg te laten: *hi pijnde triende... maken*, gelijk dit meermaels na *beginnen* en ander auxiliaria plaets vindt; of is *begonde* uit *begon*, *hegan* of *begonst te* zaemgeloopen? Maerl., Sp. H., III, bl. 64, waer hij van S. Hieronymus spreekt, zou ons tot het eerste doen besluiten:

Maghet bleef hi al sijn lijf,
en levede al sonder wijf,
alse die *pijnde na hem ghevene*
elken ~~van~~ vulmaecten leveue;

maer ook deze plaets is oogenschijnlijk onthutseld. Voor *elken* zou men genegen zijn *bliken* (blijken) of *tekenen* of ten minste *teken* te lezen, zoo men beter de reden zag waerom hij die teekenen of bliken wilde *na hem*, d. i. *na zich* geven. Of is het niet *na zijne dood*, maer veeleer als ~~van~~ *hem*, *van zich*, gelijk wij zeggen dat iets eenen *reuk van* of *na zich geeft*? Of zouden de Ouden ook gezeid hebben: *hem* (zich) *na iemand* geven voor *iemand navolgen*, als of er in 't Lat. stond: *dare se post aliquem* (vglk. —*praecipitem*, enz.)? Dan ware er slechts nog een hyperbaton bij Maerl., en met *hem* in onze gedachte op zijne plaets, d. i. vóór *na*, te zetten, ware alles uitgelegd: als die streefde *na* te volgen (*hem na te gevene*) elken

mensch van een volmaekt leven, d. i., de volmaektsten. Dit staet mij het beste aen, maer dan zal niettemin of wel in *ghevene* en *levene* de verbuigings-*e* onderdrukt of, vóór het eerste, *te* ingevuld moeten worden. De verplaetsing van *hem* moest wellicht beletten dat men het tot *pijnde* betrok :

*Als die pijnde hem na te gevene
elken, enz.*

zou, bij de zeldzaamheid der uitdrukking, velen in verlegenheid gebragt hebben. Uit deze aenmerking blijkt tevens dat men zoowel *hem* (*zich*) *pinen* reflexief, als intrans. *pinen* zeide, en transitief zagen wij het reeds r. 794 : *waerom pijndi mi?* Z. verder *Pine* in het Gloss. alsmede *pijlecheit*; waermeê *pilio*, M. Stoke, B. VI, vs. 290, en Huyd. aldaer kan vergeleken worden. Het subst. *pinen* voor *arbeider*, verschillig van *pijnder*, d. i. *pijniger*, *beul*, welk bij Kil. staet, bragt Prof. Clarisse uit de Fragm. van Reinout bij; z. Heim. d. H., bl. 313, waer nog drij blzz. over *pinen*, *pine*, enz., volgen. Echter vergiste zich de gel. uitgever, bl. 315, in de uitlegging van de oudtijds zeer gewoone spreekwijs : *met sire pinen*, wat zoo veel is als *mits zich de moeyte gevende*, *zich niet ontziende*, in 't Fr. *par son effort*, d. i. *avec de grands efforts*. — *daer si om liep*; het is te denken dat deze uitdrukking reeds in Geraerts tijd onder 't volk zoo gemeen was als zij het nu is; bij Cantipr, vond hij ze niet.

1933. *dade*, d. i. *deed*, in subjunet.

1935. *altene*; is dit eene schrijffout voor *altenen*, d. i. *al te enen tide*, gelijk het elders immer, en zelfs op veelvuldige plaatsen, als rijmwoord staet, als in Ferguut, vs. 1218 en 3033? Ik schrijf alleen het laatste hier bij, waer van Ferguut en zijn peerd gezeld wordt :

Ferguut hiltet hem up *altenen*,
hi sloecht sere metten *benen*,
het bloedde sere van den sporen, enz.

Ik zou het minder geerne als een acc. sem. beschouwen: *al te ene tijt*. In dit geval echter waren ook hier de woorden van Grimm op toe te passen, Gr., III, bl. 107 : « Da die præp. *az* und *zi* (d. i. *te*) beide den dativ. regieren, so hat ihre verbinding mit dem acc. « ebensoviel seltsames und altherthümliches, als der von *tô* (bl. al- « daer 104) abhängige genitiv. » De beteek. is *gestadig, aenhoudend, gedurig*; bij Kiliaen, die *althenen* schrijft en het vervolgens met *allen-thenen* (l. *allent-henen*) verwart, staet het door *ubique* (overal)

vertaeld. Trouwens zoo zou men het in Ferguut, vs. 1374, kunnen uitleggen, maer de andere beteek. zal er evenwel nader verklar- en schijnen. Ook in Limborch zijn een paer plaetsen waer toe verklar- en alle die verklaring passen mogt. En kan het anders wezen of eene algemeene uitdrukking van tijd (*gedurig*) moet soms onverschillig eene algemeene beteekenis van plaets (*overal*) kunnen bekomen? *Gedurig ontevreden* en *overal ontevreden*, *gedurig rondzwerfen* en *overal rondzwerfen* zullen wel nagenoeg eenerlei gedachte uitdrukken; en zulks vindt duizendmael plaets. Maer daer zijn ook gevallen waer het geen plaets vindt, als, bij voorb. in Limborch, I, vs. 2092 (*Echites* wist immers wel dat *Athene* moest voor hem liggen); V, vs. 206 (waer *Evax* weder rijdt in 't leger,

dat *altenen* hilt wijchghere,

d. i., nog altijd daer lag even begeerig om te strijden), en vs. 897. Deze plaets schrijf ik over, om ze te gelijk te verbeteren: *Echites...*

seide te *Evax* sinen gheselle :

- Ic ware nu (i. mi) liever in die helle,
- dan ic hier *ALTENEN* LAGHE,
- en ruste mi van daghe te daghe.

Waerom ik *mi* liever doe lezen voor *nu* liever kan de heer L. Ph. C. Van den Bergh leeren uit de vergelijking van Karel d. Gr., Fr. II, vs. 4633 :

Ic bleve *mi* met hem doet!

met een-ander fr. bij Bild., Versch. IV, bl. 128 :

Ic bleve *mi vele* liever doot!

wat echter Bild. niet verstond, en Dr. Jonckbloet in zijn *Specimen van Velthem*, C. X, v. 3, bl. 89, eerst bedierf, en daerna in de *Addenda* nog scheen te betwijfelen, al moest het ander voorb. dat hij daer zelf bijbrengt :

Si waren *ken* liever vele doet,
dan si hadden ghebeden broet,

genoeg wezen om hem gerust te stellen. Maer mijne verbetering van het vers uit Limborch heeft nog in 't bijzonder dit voor zich, dat het van letter tot letter in 't Lev. v. S. *Lutgardis* teruggevonden wordt. Men zie hier voren onder r. 564, vs. 39 van het cap. door mij daer medegedeeld.

Om tot *altenen* terug te keeren, dat in Limborch nog op andere

plaatsen voorkomt, de heer v. d. Bergh verklaart het daer door *geheel, ten eenenmael*, d. i., door eene andere algemeenheid, namelijk van manier, waer de aanmerking, die wij eerst op *overal* maakten, eveneens moet op toegepast worden. Alzoo kan, b. v., in het vers uit Limborch (XII, 737):

Want hi lach *altenen* in onmacht,

toevallig *altenen* door *geheel* of *ten eenen male* vervangen worden, al is de eigentlijke beteekenis van dat woord *aenhoudend, voortdurend*, en de zin van den geheelen regel, dat Demophon *buiten kennis liggen* BLEEF. Op een ander plaats, ik meen in de N. Wkn. d. M. v. Leiden, D. V, st. II, bl. 93, waer hij ons eene oude berijming van het *Stabat Mater* mededeelt, hield zich de heer v. d. Bergh bij coupl. 7, vs. 1:

In mij vesticht dijn lijden *alteenen*,

in weêrwil van den zin, nog aen het *ubique* van Kiliaen; hij deed wel in zijn Gloss. op Limborch met daer niet bij te blijven, maer hij mogt geene bloote gissingen in de plaats stellen (1).

(1) Liever gissingen dan « ondoordachte magtspreuken, » zal mij hierop de heer v. d. Bergh antwoorden (z. Limborch, Inleiding, bl. XXX). Zijne keus staat hem vrij, alsmede zijn antwoord; maer hij bedenke tevens dat ook gissingen ondoordacht, en dus missingen, en van den anderen kant magtspreuken, schoon ondoordacht, gelukkige beslissingen kunnen wzen. Dan ik had dien knip van hem verdiend om zeker uitdrukking die ik in mijn Verslag « onbedachtelijk daerheen geworpen » had (hier mag het zog hēten), hetgeen mij later zoo veel te sterker gespeten heeft (hij wete het!), daer het volstrekt onnoodig en zonder inzicht was. Overigens kan ik niet nalaten mij te verheugen dat mijne opmerkingen ■ inlichtingen omtrent de versmaet der Ouden, zelfs door diegenen benuttigd worden, die zich de meeste moeyte geven om ■ te doen miskennen. — In zijn Gloss. op dat zelfde gedicht van Limborch komt de heer v. d. B. andermael terug op mijne « willekeurige veranderingen » in het naschrift, waer de dichter ten tijd aanwijst wanneer hij zijn werk begon ■ eindigde. Ik kan hem beter vergeven dat hij al het verkeerde en het gewrongene van zijne uitlegging niet gewaer geworden is, dan dat hij niet onderscheidt tusschen *werkelijke veranderingen* en *voorgestelde gissingen* of, met andere woorden, dat hij aen de kritiek het regt ontzegt van in opentlijk bedorvene plaatsen verbeteringen *voor te slaen*. Wat zou hij dan wel zeggen, zoo hij mijn exemplaar van zijne uitgave van Limborch onder de oogen kreeg, en eene menigte van fouten, die hij daerin bestaan liet, op den rand van alle blz. aengeteekend zag? Het zelfde zij nog meer gezeid van zijne *Geestelijke Gedichten van J. v. Maerlant en anderen*. — Daer mijne beweesing, dat *en* en *ende* ten opzichte van uitspraak en maet verschillen, noodzakelijk eene

1936. *Si souden varen*, d. i. moesten vertrekken; z. Gloss.

1937. Deze regel leert ons de uitspraak en den accent van *staphans*, welke twijfelachtig kon schijnen, omdat het woord ook *staphands* (Kil.) geschreven werd. De maet is, met eenen voorslag :

eñ | stáphans soud | cómen haer | léste | dách.

voor ons *staphans* zeide het Angsaks. *in stápe* en *sona in stápe*, d. i. *e vestigio*, *mox e vestigio*; z. Grimm, III, bl. 145. Dus, zoo *staphans* van *stappen* afkomt (z. r. 1802), zal het zijn *regt voortstappende*, d. i. *zonder toeven*.

1938. *So*, expletief, z. Gloss. — *deed gewach*, vglk. r. 1692

1939. *lerese*, z. r. 1941.

1940. *altoes* of *altoos* is *altijd*, niet om den duer aen te duiden, maer in den zin van *bij ieder gelegenheid*, *i'elkens*, *gestadig*; ik zie het aen als eene inkorting van *altoogs* of op zijn Ouds *altoochs*, dat eenerlei met *altooys* is. Vglk. Kil. : *toyen*, q. d. *tooghen* en *tooghen*, i. *toyen*, alsmede *touwen*; zie ook mijn Verslag, bl. 166—72 en 263,

mijner magtspreuken is, en bovendien de heer v. d. Bergh niet wil dat men een door afschrijver of uitgever bedorven jaergetal verbeteren zal, zoo lust het mij door een enkel voorbeeldje, waer beide gevallen juist in te zamen loopen, hem hier al sluitende nog eens te tergen. Ik zeg dan, dat in Die Clausule v. d. Bible, Str. 36, vs. 12 (N. Wkn. d. M. v. Leiden, D. V, St. II, bl. 80) :

meer dan dusent iaer ENDE vive,

waeromtrent de heer v. d. B. uitroept : « Wat beduiden deze woorden? » en voorts zoo wonderlijke onderstellingen maakt (vglk. aldaer bl. 9), dat dit vers door een' ongelukkigen *ende-lezer* of -schrijver verknoeyd is, en hersteld moet worden als volgt :

meer dan dusent iaeren vive

Wat den zin betreft, dien durf ik mij ook vermeten hem te bedieden. Hier wordt niet gesproken van 't gedicht zelf, als zijnde geschreven in 't jaer MEER (!) *duizend ENDE vijf* (!), maer van de Oud-vaders die, volgens des dichters tijdrekening, *meer dan vijf duizend jaer* (de oudsten van hen, namelijk) in den *limbus* lagen, toen zij door Marias genade (hij, de dichter, zegt het zoo) verlost werden :

Die diepheit (*dier genade*) heeft die helle doorwaden,
ende (i. en) verlost, die om u buden
meer dan dusent iaeren vive.
Dus eest ghescreven als ict scrive.

De laetste regel beteekent : *Zoo staet het in de Schriftuer, gelijk ik het hier zet.* De heer v. d. B. zag de *t* van *tot* over 't hoofd, en nam als voor *wanneer*. Maer die Gedichten leveren zulks meer op.

276, 325, enz., waer ook dit voorb. ter regter plaetse zou gestaen hebben. De wijzigingen *altoogs*, *altooys*, *altoos*, overeenkomstig met de analogie van eene menigte van woorden, worden ditmaal nog bevestigd door het Middelduitsche *alzuges* of *alzoges*, door Grimm aangehaeld, Gr., III, bl. 129, en *continuo* vertaald. De aenteek. van prof. Clarisse op het woord *altoos*, Heim. d. H., bl. 287—88, is in vele deelen gebrekkig. — *Dies ginc si manen*, d. i. *dit hield zij den lieden voor oogen*. Over den genit. object. en de omschrijving van het impf. door middel van 't wkw. *gaen*, is op meer plaatsen reeds gesproken; vglk. r. 625.

1941. *dat leerde si*, in 't hs. *lerde*; maer, wat merkweerdiger is, de *d* is eene verbetering van den afschrijver zelve. Men behoeft geen *palaeographus* te wezen om duidelijk in het hs. te zien dat hij begonnen had met *lere* te schrijven, en gereed was om, gelijk twee regels hooger, voluit *lerese* of *leresse* te zetten, toen hij zijnen mislag gewaer werd en, in plaats van voort te gaen, de *e* door een nieuwe pennestreek tot eene *d* omhaelde. Wat verschil is er dan tusschen *lerese* en *lerde si*? Om zelf het antwoord te vinden, heeft de lezer alleen op te merken, dat *lerese* (*leresse*, hs.) in een woord geschreven is, en *lerde si*, in twee woorden, en dat hier bovendien het pronom. niet *se*, met de zwakker vokaal *e*, maer met de *i*, *si* geschreven staet. *Lerese*, met aenleunende *se*, zou een' dactylus gevormd hebben, gelijk r. 1939, wat hier in de maet niet paste, omdat de tweede heffing (*arsis*) daarmee geheel te niet ging:

dat | lérese | ...met | góeden bi | spéle;

integendeel met *si* van 't wkw. af te scheiden en alleen op zich zelf te laten steunen, zette de Schrijver het de noodige kracht bij om tot *arsis* te verstrekken:

dat | leérde | si met | góeden bi | spéle,

of zonder voorslag:

dát lerde | sí, enz.

Want terwijl *se* altijd aenleunend en bij gevolg kort is, kan *si* zoo wel lang als kort, zonder of met aenleuning gebruikt worden. Eene andere proef daarvan, die in den gedrukten tekst verloren is gegaen door de regelmatigheid welke ik meende te moeten betrachten, maer die men hier achter in de collatie van het hs. zal terug-

vinden, is, dat in den voorgaenden regel, waer *si* inderdaed kort is **en** op het wkw. terugleunt :

dat | **riepsi** al | toes, dies | **ginc si** | manen ,

riepsi (sic) in een woord geschreven staet, daer nogtans in *ginc si* (sic) alweêr de grooter stevigheid van *si* door de splitsing aangewezen is. — *met goeden bispele* is de dativ. sing. van *bispele*, hier voorbeeld, zamengesteld uit *bij* en *spellen*, d. i. *zeggen*, *verhalen*, *noemen*, *uitleggen*. Een *bijspele* **en** dus wat tot herinnering, tot verklaring, tot staving, in een woord, ter gelegenheid van iets anders bijgebragt wordt of kan worden. De verschillende beteek. van 't woord kan men bij Kilian zien en in den Teuthonista, waer men daer neffens de nederduitsche woorden *byspraick*, *bywoirt*, *spreckwoirt*, *gelicknisse* aengeteekend vindt. Clignett, Bijdr., bl. 106, heeft er eene lange aent. over, alsmede prof. Clarisse, Heim. d. H., bl. 465—66. Voor dezen laetsten scheen, zoo niet de afleiding, althans de zamenstelling van 't woord eenige duisterheid te hebben; misschien zal 't geen ik hier gezeid heb hem eene genoegzame verklaring wezen.

1942. *dies*, op zich zelf beschouwd, zou tot *bispele* kunnen betrokken worden : *dies bispels*, wat zijn zou : *welks voorbeelds*; maer daer de genit. afhangt van *meer vele*, d. i. *veel meer*, zoo schijnt het minder hard *dies* voor een onbepaald neutrum te houden : *dies dincs*, (*cujus negotii*, in 't Fransch *de quoi, ce dont*). Zoo er stond, in 't meerv., *met goeden bispelen*, dan zou er zonder bedenken volgen kunnen : *dier men (er) veel meer bij haer, dan bij eenigen anderen mensch, vond.* — *aen haer*, d. i. *in of bij haer*, vglk. r. 920. — *meer vele*, omzetting, z. r. 1285. — *quam*, in den vlgdn. r., is *leefde*, *was*. Het Fransch gebruikt aldus zijn *venir avant* of *après* bijzonder geerne.

1944. *Seder*, thans *sedert*, doch eigenlijk *sider*, comparat. van *sijd*, Hoogd. *seit*, dat oorspronkelijk *laet* (Lat. *sero*) beteekende. Het dient als adv. en als praeos. Vglk. mijn Verslag, bl. 501, de noot.

1944—45. Kon hij dan ook niet *sedert* vernemen, hooren zeggen of geschreven vinden van *iemande die voer haer quam*? Zekerlijk! maer hij onderstelt het tegendeel, **en** de zin is : *die voer of na haer kwam*; dit volgt uit de tegenstelling. Het verschil dat er wezen kan tusschen het onbestemdere *vernemen* en *hooren zeggen* of *geschreven vinden*, behoeft niet uitgelegd te worden.

1947—8. *eñ heeft, d. i. eñ heeft hi*; vglk. r. 283 — *ten hemelschen lone gehaelt, d. i. naer of in den hemel ter belooning. Halen en roepen*, welke woorden van de oude gastvrijheid ontleend zijn, dienen nog tegenwoordig in de zelfde betrekkingen om ons het verlies van hen die ons lief waren minder bitter voor te stellen: God heeft ze ten hemelschen gastmale genoodigd, hij heeft ze geroepen, gehaald. Dit *halen* zelf ziet op een bijzonder gebruik dat in onze dorpen nog niet geheel uitgestorven is. Misschien schuilt te gelijk onder dit alles eene herinnering aen de noordsche godenleer.

1949. *So sal hi doen alle sine vriend, d. i. ten hemelschen lone halen*. Over dit gebruik van 't wkw. *doen* spraken wij reeds breedvoerig onder r. 627. Men vglke. verder Graff, Sprachsch. V. bl. 303, waer hij twee gansche kolommen met oudhoogduitsche voorbb. daarvan opgevuld heeft. Om deze laatste aenteek. niet onnoodig te verlengen, schrijf ik hier alleen nog een enkel voorb. bij, uit den Lek. Sp., II, 1, vs. 69; het is het vervolg van de verzen aengehaeld onder r. 1868:

Oec mochte wel sijn geschiet,
dattie ewangelisten also clare
tgheslachte niet en wisten van hare,
als si van haren man *deden* (d. i. *wisten*).

Gelijk wij hier *deden* hebben, zoo gaven ons de voorgaende verzen *zoude*, waarbij *doen* zelf nog eens, en even zoo ter vervanging van een ander wkw., kan verstaen worden. Men voege er nog uit Flor. en Blanc. een voorb. van *moeten* bij, vs. 3975:

Hi pijnder hem om, God halper hem toe;
so moete hi ons spade eñ vroe,
dat wi alle onse daden te goeden dinghen
ten jonxten daghe moeten bringhen!

d. i. zoo *moete* (*moge*) hij ons helpen, enz. Wat ik onder r. 152 van den gelijken aenvang van alle onze oude gedichten zeide, kan, zoo als men ziet, mede op het slot toegepast worden: allen, zelfs de liederen, die later de langere verhalen vervingen, gelijken el-kander ook hier, op het einde, en sluiten met een zelfde *Amen*.

COLLATIE

VAN

DEN GEDRUKTEN TEKST MET HET HANDSCHRIFT,

WAERIN

ZELFS DE ONVERSCHILLIGSTE AFWIJKINGEN AENGewezen ZIJN.

Het handschrift heeft :

Regel 1, **di** voor **die**; **di** is de spelling van 't hs. op de meeste plaatsen waer dat woordje voorkomt het zij als relativum, het zij als demonstrativum. Ik zal hier de regels waer het zoo geschreven staet vervolgens opgeven : 19. 46. 51. 57. 112. 115. 122. 129. 153. 155. 231, **di** **ic**. 235. 242. 247. 265. 268. 269. 272. 286. 287. 315. 325. 336. 346. 380. 391. 421. 426. 429. 438. 476. 497. 502. 504. 522. 525. 550, **di**.. **di**. 559. 561. 577. 581, **di** **here die**. 589. 594. 636. 645. 650. 687. 698. 700. 776. 778. 791. 805. 840. 842. 846. 901. 902. 914. 938. 942, **di**.. **di**. 946. 976. 982. 1000. 1032. 1056. 1060. 1065. 1064. 1073. 1119. 1121. 1154. 1158. 1176. 1177. 1211. 1220. 1228. 1242, **di** **Æ**. **die** **bi**. 1250. 1266. 1271. 1273. 1286. 1296. 1504. 1525. 1527, om **di**. 1552. 1546. 1557. 1447. 1479. 1484. 1526. 1541. 1546. 1547. 1566. 1596. 1618. 1622. 1642. 1674. 1708. 1945.

R. 4, *Heilige geest*. Ik teeken slechts deze eene plaats aen, denkende dat ik verder volstaen zal met den lezer eens vooral te verwittigen dat het *hs.* de *h* na de *g* zoo wel in 't begin der woorden, als in 't midden of op 't eind voor eenen klinker, meestal onderdrukt. Het voornaemwoord van den eersten persoon, *Chi*, is het eenigste woord waerin ik ze op 't begin behouden heb; in den uitgang *ghe* heb ik ze hersteld overal waer zij ontbrak, hierin den wenk van 't *hs.* zelf volgende. In *schegen* echter, hoewel ook meermaels *schegghen* gespeld, heb ik, misschien te onregt, niet gemeend haer te moeten verdubbelen. — 7, *the eren*. Dit *the* voor te komt ook menigwerf voor; ik zal mij hier alweer bij de op gave der regels, waer het zich bevindt, bepalen: regel 28, *theren*. 47. 75. 114. 197. 207. 253, *the groet*. 260, *thegant*. 295. 294, *themale*. 510. 519. 559. 565. 626, *thenen*. 665, *theboren*. 679. 756, *theren*. 1027. 1178. 1197. 1563. 1554. 1631. 1650. 1793. 1800. 1813. 1873. 1874. 1883, in 't opschrift, *themale*.

R. 8, *conen*. 11, *helegeest* (sic). 12, *bid*. 19, *maght*. 20, *dies*. 22, *mejerand*. 24, *voel liede*. 25, *conen*. 28, *finer*. 29, *mpet*. *mpet* is, op weinige uitzonderingen na, de gewoone spelling van ons *hs.* Ik breng dus hier korthedshalve nog eens de plaatsen bijeen waer het zoo geschreven voorkomt: r. 48. 58. 94. 116. 117. 125. 147. 215. 230. 296. 299. 322. 332. 385. 389. 494. 516. 517. 554. 582. 614. 616. 654. 693. 787. 806. 816. 836. 874. 1021. 1026. 1124. 1211. 1215. 1214. 1218. 1226. 1232. 1323. 1324. 1586. 1391. 1502. 1593. 1599. 1651. 1668. 1718, *mped* (sic). 1758. 1889. 1911. 1915. 1924.

R. 32, *alte* (sic). 33, *ersam*. 35, *heed*. 43, *en* (sic) *doet*. 55, *mpen*. 60, *woerde*. 62, *alsjt*. Daer het *hs.* overal *alsjt*/

alfi/ alse in één woord en met ééne f schrijft, zal het genoeg
 zijn hiervan eens vooral te verwittigen. 64, eneger manpren.
 72, ersamen (sic). 78, heft. 81, moghdi. 100, van Goede.
 101, gratie. 105, pmanne. Deze spelling pman/ nymman
 met p, houdt het handschrift standvastig, behalve r. 1522,
 waer pman, en 1861, waer niman staet. 112, di ersam.
 126, pet. 129, di nymman. 151, hepmeler. 155, want et.
 157, nymen. 159, hec... en et es. 146, gemeynen... nature.
 155, di magheler. 157, fect. 158, hecd. 160, ersamen.
 162, doet. 166, manpren. 169, datu ouste. 175, lepden.
 174, lepden. 179, nymen. 186, hepmeliche. 189, hepmelicheit.
 190, plegt. 194, pet. 195, leplamen. 210, sacramends. 214,
 gheest. 218, lepdenghe. 219, dedens eten (sic). 221, vregghden.
 226, di ingele h. hemelike. 255, kindde. 258, vregghde. 259,
 piersde. 241, tsewer (sic). 245, penptentie nymen. 247, kindde.
 249, hemelric. 254, pensde... tijt. 256, seidde. 259, coere.
 269, ueghsupers/ di. 280, merren. 286, di yngelische. 294,
 themale de manpere. 298, been. 308, wuffine. 309, want et.
 312, et es. 315, torene. 319, alsfe. 320, pferen. 325, ber-
 loefte. 329, manpre. 331, als was hi. 335, dogde. 345,
 maghd. 348, selben (vglk. 414). 349, maghd. 358, pferen.
 359, also alfi. 360, et was (bis). 364, en had (sic). 365,
 kerstofsels. 378, utter. 382, kerstofsels. 383, en woudenge.
 387, nymen. 401, dinge. 402, sunderlinge. 404, ind obene.
 405, die is door mij aangevuld, als mede om in den vlgdn.
 regel; beide woordjes waren weggesneden. ibid. hecd : gercet.
 407, menechboide (vglk. 850, coit; 1414, staitelike; 1449-50,
 opt : stopt; 1489-90, coit : menechboit). 408, in 't hs. staet
 alleenlijk nog ...l pman/ de eerste letter weggesneden zijnde.
 al en als worden soms verwisseld bij onzen Schrijver. 409,
 hecd. 410, creed. 414, selben (vglk. 518). 420, sulwile. 425,

lyndenē. 427, heed. 428, creed (vglk. 409-10 en 429-30). 429, alfi.../ geed. 430, weed. 438, nam is in de plaets gezet van had dat uitgeschraapt is. 446, daer diwater. 448, en wonder groed. 455, oppenbarden. 455, leyde. 456, hepde. 457, maget. 460, quetsinge. 468, kerstine. 469, middernach...; de t en oppe zijn weggesneden. 471, honde. 472, bassen en ulen (sic). 474, jaghdenge. 475, weghs; de s is later bijgeschreven. 482, gebeght. 485, doznen. 488, daer heeft eerst diet gestaen, maer later werd de t in d veranderd. 500, heft/ en zoo immer, zonder uitneming. 501, maget. 503, torene ...dinge. 504, sonderlinge. 506. npen. 509, alfi noch (sic). 515, clepne. 520, fontepne. 522, repne. 524, irste. 525, pgel. 527, eerst stond daer worden/ thans met eene tweede d daer boven, worden. 535, tun staken. 537, wetd. 538, dad/ doch de eerste letter is weggesneden en de slot-d is eerst eene t geweest. 545, in 't opschrift scene/ met lange s. In den r., dinghe. 546, want et. 549, hurdense. 552, pferen. 555, iaght. 558, gingen. 566, besloet. 567, pferen. 568, maget. 571, meestren. 576, har. 581, di Here die als heft m. 582, ..i en bedroeghe npet. De eerste letter is weggefallen en de i/ die overgebleven is, kon, in dit hs., zoo wel van di als van hi komen; een schreefje echter, dat zich nog op den kant vertoont, en waer ik eerder niet op gelet had, schijnt tot eene h behoord te hebben. 592, gebenendide. 602, moghdi. 603, stijs. 606, eerst stond er starcker sciet/ later is er eene t bijgedaen en de t van sciet in eene d veranderd geworden. 610, nyman duingen. 615, in 't opschrift van het kapittel, olpe uloude. 626, thenen. 629, want et. 650, lynden... har. 651, houd. 634, npen... ge eten (sic). 655, hars. 566, hars di. 659, en dpe. 640, npe. 644, alter claren. 648, en har. 655, wenene. 656, loctensen. 657, knpen. 658, dpen. 662, lachfi. 665, thebozen. 671, har.

675, mynschen. 676, npen. 678, want et. 684 en 685, npen. 686, er heeft soudent gestaen, doch de t is uitgeschrapt. 689, name. 691, har. 692, gemepnen. 695, in 't opschrift, lebēne; in den regel zelven **Et** gebiel en et. 698, di har. 699, moide. 701, heed. 704, selben. 707, har. 708, har manpren en har. 711, har... namals. 715, in 't opschr., aelmosēnē (sic). 718, pmerchheit. 724, epgen. 733, gemepnelike. 740, geduongen. 741, almofene. 752, leesten/doch met een stip onder de eerste e. 757, bziende. 759, in 't opschr., epfchte; in den regel zelven **Et** gebiel. 761, onberdachtlec. 765, en alte/voor een. 767, **En** et g. 770, te hebbe (sic). 776, di en k. 778, di nymāne. 781, in 't opschr., har/ almoesene. 782, geduongen. 785, oppenbarre ...almof. 784, alfi pet. 786, almofen. 787, maght v. doghden npet. 789, dyngew. 797, selben. 801, onreyn. 802, har. 803, pet. 804, eerst heeft er onrechte gestaen, maer de e is uitgedaen. 806, npet mynder. 807, alfi... pet. 809, **Et** geb. 814, npen. 825, schegen pmanne. 827, gemaen. 831, har. 832, dankesse. 833, hjt hare. Daer had eerst sijt gestaen, waer jt het overblijfsel van is; de rest werd in eene h veranderd. 836, npt/ met eene daer boven bijgevoegde e. 837, doghden. 846, met was eerst mit (?) geweest. 848, clepnen. 850, coit. 854, heed. 859, maght en. 865, in 't opschr., de gene d (sic); de i en misschien ook eene e zijn weggesneden, als mede de laatste d van verdoemd. 867, sedr met eene i daer boven bijgeplaatst. 868, boel meer; vglk. r. 28. 885, wneesse. 886, haer selbe en g. har. 888, har. 889, bzoekesse. 892, onberdachtlec. 896, v. die d. die stoerven en di f. 908, die in de st. 910, dien lagen en starven. De noot waer ik vroeg of dien hier voor eene attractie (hellenismus) kon aengezien worden, is uitgevallen. 912, penitensie. 915, boedscad. 915, **En** oec. 916, traipnen. 951, nemt. 945, moten. 946, di m. suaren.

955, daer stond eerst **dat dat**; de **t** van 't eerste werd met opzet in **d** hervormd. 956, moten. 961, suarleker/ alshjt. 967, **prophescien**/ in 't opschr., maer in den regel zelven **prophescien**. 967, menegerand. 971, **heymelicken**. 972, beresspese... **heym**. 976, **datte St. di**. 984, **suerden**. 999, in 't opschr. **nōmē** (sic); in den regel in **dselve**. 1015, **suaer**. 1017, **repne**. 1018, **deobent...** **clepne**. 1021, **luttelgoed** in een woord. 1028, **penyten-cien**. 1029, **Et geb**. 1054, **besuozen**. 1059, **sbarlec**. 1040, **besuoer**. 1046, **pagen**. 1048, **besuoert**. 1051, **nyer**. 1055, **opperhaerler** (sic). 1054, **suaer**. 1055, **onmenechdach**/ in een woord. 1057, en **wijf** (sic). 1067, **Salahjadine** (sic) met een stip op de tweede **a**. 1072, **maght**. 1078, **want et**. 1081, en **groet**. 1087, **utbercoene** (sic). 1107, **hegerleke**. 1115, in 't opschr., **bozeide**. 1117, **alten dieren**. 1118, **also al sine**. 1127, **heymelc**. 1156, **ryndelde en kerde**. 1157, **kerde**. 1145 **ende geryndelt**. 1149, **ende** (sic). 1150, **moete**/ met een stip onder de **e**. 1152, **dpe...** **melodpe**. 1154, **di yman**. 1157, **melodpen**. 1169, **tuschen**. 1170, **armonpa**. 1171, **pygelen**. 1174, **to dede**. 1175, **manpre**. 1176, **di fl. ipse**. 1178, **thehaer selven**. 1193, **heft ped**. 1194, en (sic). 1195, **singene...** **manpren**. 1197, **thehoer selven**. 1199, **anderliede**. 1205, in 't opschr., **berwed...** **nyen**; en in den rijmregel, **thaer seiven**. 1215, eerst had men **dien di** geschreven, later werd er de tweede **d** boven geplaetst. 1217, **woud di**. 1223, **heft**. 1225, **heft**. 1251, **ontfarmeke** (sic). 1255, **scepere**/ met eene tweede **p** door een *later* hand er boven geschreven. 1240, **rygenen**. 1258, **et waer**. 1268, **pabyment**. 1271, **di...** **ingele**. 1275, **heme niet en conste** (sic). 1276, **instrument**. 1279, **sueten**. 1285, **dpe**. 1286, **armonpe**. 1288, **jn**. 1289, **alle sin**. 1298, **geffperd**. 1299, **concordansien**. 1305, **van dymale**. 1506, **kinneffe**. 1508, **en alle di d. g. die**. 1525, **di cresse**.

1553, die manesse... hepm. 1554, reberencien. 1540, jn. 1541, opschrift, ge cerd; in den r. nemt. 1549, toet hare. 1552, hepm. 1553, hysse. 1557, di... pet. 1564, palepse. 1571, Et geb. 1575, ende (sic). 1578, ober hen quam. 1586, hoer di nyet. 1589, andwerde. 1590, van de eerste hand stond er slechts : wien si loeft. 1591, jn beng nyet. 1595, en di all./ en wel zoo dat di zich voor een bijvoegsel en verbetering erkennen laet. 1596, noit. 1400, npen. 1402, jn. 1408, Tymbozch. 1409, npen. 1410, jn. 1414, stoitelike. 1415, hest su. 1416, hepm. 1423, suggh. 1426, jnde. 1430, har. 1441, jnde. 1449, opt. 1450, nyet der ridder stoit. 1452, npen. 1455, herrurde. 1456, sunden. 1459, jn. 1472, begghuer. 1484, di u int begghier te done. 1486, mendse. 1489, coit. 1490, menechboit. 1491, npen. 1492, ober anderen. 1500, jn. 1501, in 't opschr., har... har. 1503, Kerstpne. 1506, alse... duanc. 1510, lpsse. 1515, alfi. 1517, manpren. 1518, pet. 1528, eerst heeft er alleen maghe gestaen. 1557, jnd. 1538, wanpnce. 1542, hest. 1543, seget. 1545, ersam. 1550, et weer. 1556, dagerract. 1561, hepm. 1580 en 1589, siele. 1591 en 92, jn. 1598, sal werder (sic). 1599, nyet... mepndi. 1600, jn. 1604, suchtoeff. 1605, en jin (sic). 1606, rustest. 1617, goz sam. 1629, verduldr. 1636, bospne. 1657, sel tu. 1658, saltu. 1661, fanderlinaghe. 1665, in 't opschr., lebene/ in den regel tiac. 1666, jaden. 1667, pet. 1670, te done. 1675, obersther. 1675, edersche. 1676, jonfruwe. 1686, sulker. 1691, claghde. 1692, netlaghe. 1695, byna alde l. gemeepne. 1694, beulect... onreepne. 1695, jn. 1696, byna. 1697, alder. 1706, pgeren. 1711, jnde. 1712, hepm. 1717, hied. 1718, nyet. 1724, olpen. 1727, knpen : gesien. 1731, npen... andwerde wanesse. 1752, pgeren. 1751, quesspe. 1755, pet. 1756, Beatrijcken. 1758, end (sic). 1759, sulc. 1741, clepne.

1746, gemepnlec. 1752, jme. 1757, jngele. 1761, ulde. 1772, wed. 1781, geubeght. 1782, urede. 1789, moegh di. 1790, ind ozen. 1792, versuchteffe. 1797, Betrijs/ doch onmid- delijk veranderd in Beatrijs/... heb di. 1799, riep di. 1801, seghe. 1805, zeght. 1810, zeghde. 1817, segghghenef sife. 1818, tekenendies (sic, maer in plaets van de d had de af- schrijver nog eene e gemaekt, die hij dadelijk tot eene d omgekromd heeft; waardoor de twee woorden ineengelopen zijn. De overtollige n heeft hij waarschijnlijk vergeten uit te doen. 1820, segghghenpungen. 1825, nymān nōm'meer. 1825, jnde. 1826, werdde. 1829, jstwerben. 1835, in 't opschr., begraben. 1837, ind ere. 1844, clepne. 1857, finnen. 1860, en (sic). 1863, quame/ de e echter is boven de m bij- geschreven. 1870, twpbele niet hien. 1873, die se. 1886, aen sien. 1889, haern (sic). 1894, et sal. 1897, penptensie. 1901, penptensien. 1905, die di olpe v. d. olphen. 1910, pdele. 1911, jme. 1915, compnc. 1915, weed... npet. 1916, waecd gien wed. 1918, npen. 1919, jn. 1922, end bye. 1923, npen. 1925, olpe. 1933, penptentie. 1939, lereffe. 1940, riepst. 1941, lerde; doch men kan nog zien dat de afschrijver reeds begonnen had lerefe of lereffe te schrijven. Vglk. regel 1939. 1943, pmāne di. 1946, 1947, heft en 1948, heftse/ gelijk overal.

In al wat hier niet aengeteekend staet stemmen hs. en druk letterlijk overeen. Ik wenschte hier bij te kunnen voegen, dat de aangewezen afwijkingen allen even noodzakelijk waren; maer zoois het niet, daer, behalve vijf of zes van die misstellin- gen, welke men zoo geerne drukfeilen noemt om ze anderen te last te leggen, ik er ook nog een drietal ware misslagen onder opgemerkt heb, die reeds in de aenteekeningen zijn verbeterd geworden.

BLADWIJZER,

BEVATTENDE:

AL WAT IN DE AENTEEKENINGEN ONDER EEN TAELOF
SPRAEKKUNDIG OPZIGT AENMERKELIJK IS.

A.

A vervangt *o* in impf. plur. (*vanden, vonden*), blz. 121—22. Zie *Vokaalverinisseling*.

A oude partikel (voorzetfel), 273, 431.

Ab, aba, af, ave, of, enz. 275.

Aber, adv., 99.

Abolghe, afleiding, genus, enz. 438—439.

Absolute spreekwijzen 23, 323 (*onice-tens mij*, enz.), — naemvallen, 339.

Abstrakte subst., declin., 69.

Abulki; ábolgig, enz. 272—73.

Accent, verplaatst, 147, 151, 239. — op het eerste deel, in zeker composita, 277. — in langsteertige woorden, 317. — in woorden op *-heit, -like, -inc*, 318. — *aensách*, 457.

Accusativus, 8. — adverbiale, 31, 65. — der eigennamen, 53. — van 't pron. pers. fem. plur., 40—41. — met de prae-pos. *na*, 78. — met *voor*, 27. — met *overmits*, 156. — onverbogen 489, (mischien een ware nominat. uit zijne plaats

verschoven, voor: *als wi aensien hoe dat si, de goede Kerstine, so grote pine leet*, enz. Vglk. r. 1736 een desgelijk hyperbaton). — Acc. en dat. verward, 395.

— *achtig*, beteek. van dien uitgang, 431.

Achten, constr., 139, 277. — *Achtet* = acht dat, 295.

Ackers, Achons, 49.

Ademachtich, 430—32.

Adjectivum, praedicatief en attributief, 279. — als praedicatum, vervangt eene geheele propositie: *iemand schoon kennen*, 376. — Constr. en plaatsing, 32. — van volheid (hoeveelheid), 122. — meerder bij een subst. (asyndeton), 223, 412, 416. — Declinatie, 202. — onverbogen 23, 56, 130, 219, 222, 237 (plur.). — attributivum achter 't subst., 415. — op *-lec*, 255, 342, 368, 414, 475. — op *-n* (stoffelijke), 353. — op *-sch*, zeldzaam in onze tael, 344. — praedicativa verbo-

gen, 160, 164. — Attributiva verbogen achter hun subst., 161, 163. — attribut. verbogen en onverbogen naest elkander, 478. — Adj. en adv., soms moeyelijk te onderscheiden, 241, 481. — Adj. en adv., gebruik, 214—15. Zie *Adverbia*.
Adom, adem, asom, enz. 313, 431.
 — *Ademachtig, Aémborstig*, enz., 430—432.

Adverbia, uitgang, 23, 60. — op -e, 361. — op -n, 128, 219 (ontbreken bij Geraert). — aerd, vorming, 41. — demonstr.: *so*. — van tegenstelling, 99. — Adverbiale genitivi, 65, 132, 248, 323, 470. — adv. dativus, 473. — adv. accus., 65, 248, 158, 323. — Adv. van plaats en tijd, verwisseld, 64, 127, 158, 279, 313, 454. — van plaats vervangen het voorwerp zelf, 441—42. — van tijd met pleonasm., 435. — Adv. van onzijdige adject., 31. — Constr., plaatsing, 33. — verschillig in 't Hoogd., 442. — meerdere zamen, 442. — adv., adj. en subst. moeyelijk te onderscheiden, 237, 249, 289. — Adverbiale comparativi, ingekort, 215. — zamenstelling (*luttelgoed*), 275. — spreekwijzen (*in dietsce*, enz.) 14; (in genit.) 158; 246, 364. — Om-schrijving van 't adv., 490.

Aelmoese, genus, 235. — *Aelmoesene* eten, 231. — *leven*, 220. — *Alamuosan*, *álmes*, *ælmysse*, 215.

Aen = op, in, ten opzichte van, enz., 55, 151, 162, 216, 235, 257, 259, 485 (in, bij, van), 500. — *Aen en in* verwisselen, 395. — *Aen en bi*, verwisseld, 281, 495. — *Aen en van*, verwisseld, 495. — *Aen 't Scheld*, 133. — *Aen de deur kloppen*, 236. — *Aen eene wonde overlijden*, 152. — *Aen iets liggen en gelegen zijn*, 269. — *Oorlof bidden*, enz. — *aen iemand*, 459. — *Aen* in zamenstellingen, 212.

Aendraghen, beteek. en gebruik, 208.

Aengaen, aenvallen, met dativ., 409, 439, 493—94. — ondernemen, met

accus., 418. — beginnen, intrans., 418. Zie *Ingaen*.

Aenheven, verheven, infin. praes., 244.

Aenkeeren, beteek. en gebruik, 208.

Aenleuning (inclinatie), 283, 355, 361 (met inkorting van 't kwk.).

Aerste, 175.

Aertsbiscop, enz., 173.

Aeverheven, aentijgen, 244.

Af, van, over, enz., 240—41, 327, 346.

Afdinken, impers. met den genit., 194. — *Afdochte*, impf., 358 (vglk. de laetste citatie onder r. 621 en mijn fragment van Gwidckijn van Sassine, vs. 71: . . . Mamet deser mort

moet u *afdenken* en ontfermen.

Affirmatie (algemeene), 61.

Afgaen, constr., 91.

Afgebroken, constr., 497.

Afhankelijke constr. Zie *Indirecte*.

Afhaet, absolutie, 391.

Afleiding (derivatie): *Oren*, 146. Zie verder ieder woord zelf.

Afschrijvers, hun vervaren, 453.

Afsteken, afstooten, 51.

Ak, *akei*, 99.

Al, deszelfs aerd, betrekk. en constr., 8, 9, 124—25, 147, 307, 342—43, 355—367, — adj. of adv. (?) 96, 155 (*al recht, al slecht*). — adv., 118 (pleon.), 149, 203, 227, 485. — *Al* adj., 192, 437. — *Al, alle*, declin., 351. — *Al* onverbogen, 355. *Al de poirter* (poirters), 478. — expletief? 148. — met omzetting (inversie), 119, 446, 476. — *Al, alles*, onbestemd, gevolgd door *dat of wat*, 4. — *Alle wat er was*, 261. — *Al voor als*, 124, 256, en omgekeerd, 434. — *Al bedende en droevende gaen*, 433; (gerundiv.) 458. — *Alle*, onverbogen (*alle den zin*), 355. — herhaeld met nadruk, 357. — *Alle gadre*, 362.

Alcoeps, 248.

Al daer hi was = overal waar hi was; thans nog Truiersch. Misschien echter

had ik het beter verbonden met *in sinen paleise*, dat volgt, en waer het door bepaeld schijnt te worden.

Alder, aller, 152, 404.

Al dicst, allerdekt, deksterwyl, enz., 405. Lees aldaer : *in een relativen zin*.

Aldos, aldus, aldusdaen, aldosten, alsosten, enz. 214, 422.

Algemeene affirmatie of negatie, door tegenstelling der uitersten : *vroegh en spade, groot noch klein*, enz., 207, 279, 294, 352, 390, 401, 402, 405, 439, 468.

Alhier, aldaer = langs hier, enz., 125.

Alleene, adj. of adv. (?), 99.

Allen voor *aller*, 202.

Allengskens, 227.

Aller, genit., 148.

Alleszins, geënszins, afleiding en be- teekenis, 353.

Allettel, allettel so..., 420.

Alleweghe, 46.

Alliteratie, 148, 157—8, 265, 467—8, 473 (maer 133 lees : attractie).

Almaenghen, Aelmaenghen, 335.

Alneen, altenen, enz., 154.

Al omme, geheel om, 307.

Al rene, 387.

Alratiere; alretieren, 321.

Al saen, gansch spoedig, 317.

Als, alse, also, 39, 124, 274, 478 (wanneer), 495 (indien). — onderschei- den van *toen*, 83. — bevestigend (: *als hi dede*) 221, 274, 452 (*als... oec* = en waerlijk). — vergelijkend, 499; *alse die boude, alse die vroede*, (stoutelijk, wijzelijk); *als de domme* (dommelijk), sing. of plur. (?), 490—91. — *Als* voor *al*, 124, 238, 295, 383, 444, 457; *Als was dat sake*, 355. — *Als* voor *alles*, genit., 188.

Also, alsdan (?), 415, 416.

Also... als, gelijk, zoo haest als, 371, 406.

Also icile als, zoo haest als. 371-414.

Alstille, gansch stil, 383.

Alst, als het, gelijk het, 450. — *Alst noch soude*, t. w., geschieden, 485.

Alsus, also, enz., 49.

Alte, aerd en beteek., 203. — *Alte, alten, alter* (?) 201, 301. — *Al te* (sic), 364. — *Alte*, zeer, 305, 416 (merk- waardig gebruik). — *Al te hant*, thans, 233. — *Van alter claren olien*, 201, 301.

Altemale, deszelfs betrekking, 431.

Altemets, 156.

Allenen (altene?), gedurig, (it. *althe- nen* = *allent-henen* ?) 502—4. — *Alte- nenmale*, 316.

Alloes, altoos, afleid. en beteek., 505, 506.

Alzuges, Mhd., altoos, 506.

Amachtich (kwelijk *Almachtich* ge- drukt), *amechte*, 430—32.

Analogie (valsche), 136.

Ana, âne, zonder, 99—100.

An haren danc, d. i., zonder, tegen hunnen dank, 99, 152, 241.

An scine, in scine, blijkbaer, 457.

An stukken, in stukken, 189.

Anacoluton (veranderde constr.), 55, 59, 150, 221, 232, 264, 276, 305, 381, 488—9.

Anastrophe, 435, 495. Zie *Omzetting*.

Andar, ander, 33. — beteek. en constr., 30, 33—37, 397.

Anderwerf, enz., 246, 452, 470.

Ane, aen, 500. — *Ane, bi* (pi), von (*fona, fram*), enz., 394.

Anegaen, beteek. en constr., 418.

Aneroeopen, met dativ., 381.

Anetrecken, aenrauden, 494. Zie *Aen- gaen*.

Angst (anxt), gevaer; *anzstlec, enst- lec*, 412—13.

Ansehende leit, klagende leit (Hgd.), 110.

Antecedens (voorgaende woord) ach- ter het relat. herhaeld, 338.

Antwoord, antworde, femin., 116.

Å of *ä* in plaats van *a* (Limb.), 436.

Apharesis, 73.

Apocope, 5, 9 (bis), 105 (elisie?); 138, 282, 320, 342, 498.

Apostrophe (toeroeping), 401.

Appositie, 287, 294, 353, 380.

Ar-, partikel, 174. — *Arimanni*, *arascild*, 174.

Arbeit, moeyte, 191. — penitencie, 283. — *Arbeit*, pine en torment doen, 418.

Arcualia, 174.

Arlaubjan, *galaubjan* (Ohd.), 460.

Arnen, boeten, 107. Z. Van der Meulen, Van den Levene Ons Heeren, Gloss. Aldaer v. 2367 te lezen *arnede* of *arnde*. Z. ook, hier achter, *Erarnen*.

Ars, *artes*, *arsivus*, ἀρχων, 173—74.

Arsena, arsenal; *arsitium*, 175.

Arsis (heffing), 411, 430, 454—55, 469, 489 (aen sien); 506.

Artatus, licencié, 173.

Artificiarius, *artificium*, 173.

Artikel, 73—4, 240. — bep. en onbep., verwisseld, 137. — onbep., declin., 141. — tusschen het adj. en subst. ingevoegd (zoo diep een water), 143—45, 146. — aenleunend, 24, 341 (ind—in die). — geëlideerd, 83, 88, 421, 464, 499. — zamenge trokken, 135—36. — als rijmwoord, 172. — uitgelaten, 14, 65, 104, 148, 155, 189, 380—81, (in latine); 389, 404. — constr., 64, 397, (merkw. gebruik).

Artillaria, *artillator*, *artista*, 173.

Artzet, *artzier*, enz 172—73.

Arzatwurz, *arsattuom*, *arsinjan*, 175.

Asem, *aessem*, enz., 313.

Aspiratie, onderdrukt, 360.

Assimilatie der consonanten, 283.

Assonantie (rijm door-) bestaet niet, 63.

Asyndeton, 403.

Attractie, 75, 220. — van *t* en *s* in 't begin der woorden, 134.

Attributief adj., constr., 19, 117, 143, 161, 163, 363. Zie *Adjectivum*.

Atum, *attem*, *atim*, *assom*, enz., 313.

Auxiliaria (conjugatie der-), 10, 42.

— constr., 27, 60, 61, 259. — met

transit. en intrans., 240. — hebben en

zijn, 265. — *bleiven*, 454, 474. — *co-*

men, 318, 480. — *doen*, 120, 125, 322.

— *doghen*, 102. — *gaen*, omschrijvend,

85, 318 (*gaen singen*), 343, 423. —

vervangen elkander, 218. — *Wat hebdi*

gaen (*sidi comen*) *jaghen*, 283, 286. —

Zullen, moeten, enz., 386, 407, 439.

Avar, 99.

Ave es thoohste wort van groeten, 366.

Avoir en faire une rencontre, 365.

Awake, *aware* (Engl.), 184.

Away, weg, eweg, fr. *envoie*, 81, 184.

Aweerdā, *amechte*, 273.

Awiggi, *awikki* (Oudhd.), 184.

Az, *zi=ts*, constr., 502.

B.

B en *V* in de hss. verwisseld, 490.

Baey, *Bayen*, baden, 286.

Baerscherbeen, *baerderbeen* (?), blootsvoets, 247.

Baghelic, 416.

Bant, impf., wkw. binden, 121.

Baren, wkw., beteek. en gebruik., 298, 323—24, 436, 439.

Barnen, *bernen*, enz., 343.

Barsch, 247.

Bastaerdwoord (*proper*), 359.

Bat, *bet*, beter, 66, 214, 354 (*dan els engheen*), 476. — *Baz*, *batiza*, *paz*, *betr*, adv., 214.

Bate, nut, 367.

Beatrisen, acc. van *Beatrijs*, 465 466. — *Beatrisoen*, diminut., 449.

Bede, subst., verzoek, 473.

Beden, wkw.; it. *bidden*, 161.

Bedarf, impf. van *bederven*, 217.

Bederven, beteek. en constr., ibid.

Bede vaert, 103.

Bediende, subst., 115.
Bedrúves haer, bedroefde zij haer (zich), 105.
Been, subst. plur. indecl., 112.
Been ic voor ben ic, 118.
Beggaer, beggher, begghinen, 134, 135.
Begheert en wilt, gradatie, 466.
Begheven, wkw., const., 28, 333. — particip., 115.
 Begin eener handeling in plaats van de volvoering aangewezen, 497.
Begonsten, begonst hem, 409.
Beid, beide, pron., gebruik, 62, 123.
Beide, subst. fem. (?), 419–20. — *Beiden, biden*, wkw., transit. en intrans., wachten; imperat. *beide*, 419.
Bejagh, subst., genus en beteek.; it. *bejaghen*, wkw., gebruik, 284–85.
Behouden, wederhouden, 400.
Belghen, 273.
Beluiken, rondom insluiten; it. *Bij-loke*, subst., 478.
Benemens oec, benemen zij ook, 105.
Bereet, gereed, 26.
Berichten, beschikken, enz., 392–393.
Berruerde voor beruerde, 369.
Berste, borste, derving, 490.
Besetten, opleggen, 418. — *Die ren-ten-besetten*; ibid.
Besien, overwegen, 329.
Besmitten, gansch bijzondere beteek., 326.
Bestaen, partic., aengevallen, 306.
Betrekking (dubbele), 220.
Bi, prap., bij, van, door, met, 395.
Bi nietwet el, 447. — *Bi*, om, 231. — adv., nabij, 386, 443. — van nabij (?), ibid.
Bidden, constr., met dativ., 9, 27, 32. — en genit. van de zaak, 484. — *door, om, op*, enz., 44, 386, 446–47.
Oorlof bidden aen iemand of te (ze) iemanne, 459.
Binnen dien dat, 468.

Bispel, beteek.; aen iet bispel nemen, 362. — it. declin., 507.
Blasen, transit. en intrans.: *de bosine blaest*. Ik kon er bijvoegen dat, wanneer wij den hooren steken zeggen, *steken op* zijn ouds voor *stooten, blazen*, staet.
Blasfemeert, partic., geblasfemeerd, 362.
Blijven, afleid. en veelvuldig gebruik, 335–36. — als verbum auxil., *zijn*, worden, 305, 474. — absoluut, sterven, ibid. — met partic. præs., 358, 454. — partic. *bleven*, voor *ghebleven*, 73.
Bloets hovets, 248.
Bollen, bogelen, wkw., 308.
Boot, 72.
Born, bron, 343.
Borste, berste, gebrek, enz., 490.
Bosine, bazuin, 420.
Bottelincx, adv., 90.
Boude, adj. en adv., 90, 357–58.
Bout, boutique, fr., 72.
Boven, constr., 351–52. — adv. in plaats van *op*, 449. — *Boven iet gaen*, overtreffen, 351. — *Boven af doen* (dubbel betrekk.), 478.
Brabantsch Dialekt, 40, 52, 74, 117, 131, 133, 147.
Bracht, part., voor *ghebracht*, 387.
Brachten, bracht den of bracht hem, 283.
Breken, intrans., vervallen, 433. — *Brekende waren*, 110.
Bremisch dialect, 35.
Broeken, broken, breuken, wkw., buigen, 257, 312. — *Broecksam, brok-sam, ghebroeensaem*, ibid. — *Broekesse*, broekte zij, 469.
Brouch (Engelsch), 257.
Brusthem, Bruestheim, 79, 98.
Butk, schoot (zijnen — vol weenen), 98.
Buten, buiten, in plaats van *uit*, 448–49. — *Buten weghs, buten tijds*, 158.

C. (Zie ook K.)

- C* in de hss. met *r* verward, 326.
- Casus absolutus, 6, 313, 339. — Instrumentalis, 151, 199, 203, 344. — Genitivus obiectivus, 287.
- Catacbresis, 39.
- Ch* voor *f*: *ocht*, *gracht*, enz. = oft, graft, 43, 416. — voor *s*: *lachter* = laster, *ibid.* en 295.
- Chevaliers*, 39.
- Chineesch (Het) omschrijft het pron. pers., 142.
- Claghen* met den acc. (*iet*), 435.
- Claghe*, subst., 445.
- Clam*, impf. van *Climmen*, 121.
- Clauselen (ὁμοτέλευτα), 353. — in een gedicht (*clausula*), 381, bis; 410.
- Cledekijn*, pl. *clederkine*, 241.
- Cleine*, adv., 277.
- Cloet*, *cloot*, *cluut*, subst.; *cloeten*, *clooten*, wkw. 308.
- Cloester*, *clooster*, masc. en neutr., 277, 475.
- Cloppen* (aen, op), 236.
- Clusenerse*, Mhd. *klosnerinne*, 338.
- Coit* voor *cout* (koud), 147.
- Columpne*, 182.
- Collectiva, 182 (*dinc*); 219.
- Comen*, constructie, 144, 318, 455, 480. — *Scheghen iemanne gaende comen*, 240, 454. — *Comen en vrienden*, 257. — *Comen*, geschieden, 131. — *Vóór iemand gekomen zijn*, geleefd hebben, 507. — *Comen*, partic., gecomen, 73; it. geschied, 294. — *Comet*, comt of comt het (?), 376.
- Comparativus, 76.
- Complement, dubbel, 240. — uitgelaten, 241.
- Compositum in plaats van 't simplex, 126.
- Conditionalis, 264, 277, 315 (*were*) 387, 407, 408 (door 't præs. indic. vervangen); 447 (*sterven soude* = stierf); 452 (*eerde*=eeren zou); 456, 484, 485, 486 (*wort*, *ware*).
- Conjugatie, ongelijkvloeyende wkw. met gelijkvloeyend partic. praet. (*ghesint*=gezonden), 146. — wkw. *connen*, 353. — *doghen*, 102. — *du bist*, 488. — *ghescieden*, impf. *ghescach*, 300. — *ghewaghen*, partic. iñsgelijks *ghewaghen*, 436. — Imperativus op *e*: *lide en beide*, 419; *varē*, 463. — *opheffen*, impf. plur. *ophoeven*, 475. — wkw. *sel-len*, *soltu*, *saltu*, enz., zonder flexie, 421. — *singhen* (*ic sanc*, *wi songhen*) 313. — *staen*, impf. *stoet*, enz., 473. — *werden*, 13. — *willen* (*ic wille*), 396. — Imperf. ingekort (*minnet*, *levet*, enz.), 138, 190, 462. — Plur. ingekort bij inclinatie (*seether*), 320. — IIe pers. plur., 236. — Passivum, 10. — Subjunctivus, 9.
- Conjunctie, 13. — copulative, 122. — *en* herhaeld, 332. — in plaats van 't relativum, 493. — *sonder*, 99.
- Conde*, *conste*, impf. van *connen*, 158, 353. — *Consten*, *conste*. hem, 352. — *Constes*, *const* des, 329. — *Cont*, bekend, comparat. *conder*, 56.
- conne*, *-slachte*, *-hande*, *-lei*, in samenstellingen, 16, 321.
- Con-sid-ero*, *de-sid-ero* (zoo te lezen voor *de-si-dero*), 352.
- Constructie, merkwaardige, 100, 118, 120, 121 (confusio duar. locut.), 148, 189, 206, 215, 228, 237, 240, 258, 261, 262, 268, 273 (vglk. Maerl., Sp. Hist., III, bl. 66: *Daer na quam hem in den moet, dat sijn sin te lande stoet*), 283, 300 (uitlat. van 't subst.), 311, 322, 327, 329—30 (negative), 353, 358 (negative), 363 (attributum tot praedicat. geworden), 374 (met *waer*), 381 (veranderde), 386, 391, 424, 445—46, 485, 488, 491 (imperson.). — directe en indi-

recte (regstreeksche en zijdelingsche), 5, 48, 55, 261, 264, 293, 315, 333, 372, 397, 407—8, 438, 448. — elliptische, 69, 190, 445. — twijfelachtige, ingewikkelde, enz., 144 (met *præpos.*), 238 (door ellipsis), 247, 257, 279, 296, 299 (miskende); 312, 313 (absolute), 333, 346, 392, 393 (met *want*), 403—4, 410 (met volgende *subjectuin*), 422, 446, 507. — *Latinismus*, 23, 449. — *Hellenismus*, 126, 489 (misschien slechts een *hyperbaton*, zoo dat *Kerstine* een ware *nominat.* zij: *Als wi aensien dat si, de goede Kerstine, so grote pine leet.* Vglk. r. 1736), 498. — *Hyperbatische*, 400—1, 402 (*half de stad*, enz.), 435. — *Constr. der collectiva*, 237, 317. — *der pronom.*, 76. — *van 't person.*, 113. — *van 't relat.*, 183, 201. — *der præpos. in*, 104, 123, 189, 209, 402 (*in midden*); *op*, *aen*, *met*, 209. *Z.* wijders elke *præpos.* in 't bijzonder. — *conditionale*, 241. — *Constr. der wkw. van zeggen*; *antwoorden*, *zweren*, *loonen*, enz., 74. — *der hulpwerkwoorden*, 27, 226, 286. *Z. Auxiliaria.* — *van 't wkw. achten*, 139, 277. — *van 't wkw. aengaan*, zie *Aengaan*. — *it. Aenroepen (Aneropen)*. — *it. Afgaan*. — *it. Bederven*. — *it. Begheven*. — *it. Behooren*. — *it. Beiden*. — *it. Befaghen*. — *it. Bidden (Beden)*. — *it. Bliven (Blijven)*. — *van 't wkw. comen*, zie *Comen*. — *it. Claghen*. — *it. Cloppen*. — *it. Denken*. — *it. Dienen*. — *it. Doen*. — *it. Dunken*. — *it. Dwinghen*. — *it. Gaen (Gaggen)*. — *it. Ghelooven*. — *it. Gherinen*. — *it. Ghesollen*. — *it. Ghetruigen*. — *it. Gheven*. — *it. Ghewaghen*. — *it. Gruccelen*. — *it. Hebben*. — *it. Heten (Heeten, Heiten)*. — *Constr. der verba impersonalia*, 18, 105, 122, 152, 188, 381, 491, 497. *Z. Impersonalia.* — *van 't wkw. Langhen*, *z. Verlanghen*. — *it. Leeren*. — *it. Lien (belijden)*. — *it. Ligghen*. — *it. Manen*. — *it. Merken*. — *it. Micken*. — *it. Mistrouwen*.

— *it. Naken*. — *it. Onderwinden*. — *it. Onnen*. — *it. Ontfarmen*. — *it. Ontsien*. — *it. Pinen*. — *it. Pleghen*. — *it. Rosken*. — *it. Scamen*. — *it. Sien*. — *it. Setten en Sitten*. — *it. Smaken*. — *it. Spreken*. — *it. Staen*. — *it. Sweren (Zweren)*. — *it. Toespreken*. — *it. Twivelen*. — *it. Utaen (uitgaen)*. — *it. Verbliden*. — *it. Vercrighen*. — *it. Verden*. — *it. Verdienen*. — *it. Vergheten*. — *it. Verlanghen*. — *it. Vermanen*. — *it. Vermoghen*. — *it. Verwoerven*. — *it. Verwonderen*. — *it. Vinden*. — *it. Vloeyen*. — *it. Voorsluiten*. — *it. Wannen*. — *it. Wonderen*. Zie verder *Infinitious*, *Subjunctivus*, *Gerundium*, enz. — *Vrije en losse construct.*, 55, 101, 150, 164 (harde), 207—8 (kunstige), 221, 234, 294, 306, 338. — *zachttere*, 295. — *levendige*, 328. — *afbankelijke*, 31; *z. ook Directe constr.* — *afgebroken of veranderde*, 232, 497—98; *z. mede Anacoluthon*. — *van 't onbepaeld artikel*, 64, 143. — *van artikel en attribut.*, 32. — *met adj. attrib. achter 't subst.*, 19, 415. — *met appositie*, 380. — *met herhaling van 't subst. achter het pron. pers.*, 399. — *Constr. bij vragen van tijd*, 131—32. — *met omzetting*, 192; zie *Inversie*. — *Negative constr.*, 64. Zie verder *Negatie*, *Nomin. absolutus*, *Pärtikel*, *Superlativus*, *Sing.* en *Plur.* enz., als mede de woorden *Al*, *Ander*, *Boven* (daar boven), *El*, *Emmermeer*, *Ghelijk*, *Hoe*, *Lettel*, *Yeghelijk*, *Menêchte*, *Menig*, *Meet* (voor *medo*), *Na*, *Naer*, *Nie*, *Nooyt*, *Nochtan* (conjunctief), *Over*, *Proper* (eigen), *Self*, *So*, *Te*, *Tè malo*, *Tusschen*, *Wersf*, *Wiedewijs*, enz.

Contractie (zamen'trekking), 72, 80, 83, 145, 192.

Convent, afleiding, betoek. en genus, 316. — *—* voorwaarde, 228.

Cordelier, 38.

Core, coer; masc. en fem., 110.

Cornike (cronike), 343.
Corps, mon-, ton-, enz., = *moi, toi*, 141.
Coyne, coyme, come, kuym, enz., 403, 404, 433—34, 479.
Crang (dood), *cringan* (sterven), 94.
Cranc, 249. — *Cranken*, wkw. intrans.: *cranken en swaren beghinnen*, d. i., *ziek worden*, 433—34.

Crayeren, criten, enz., 232.
Cruus, cruce, neutr. en fem., 292. — declin. genit., *dies crusen* (in de noot, bl. 470, voorbij gezien).
Culc, subst., kussen, 378.
Cure nemen, met den genit., *zorg dragen*, 347.
Cussen, substant. neutr. = een kus of zoen, 419.

D.

D voor *t*, als slotletter of aenleunend (*d en t* = *t*, *dat, het of die*), ook tot het volgende woord gebragt, 2 (*dbegin*); 22, 133, 146, 165, 265, 397 (*dlieghen*); 404, 467 (*danscijn*); 476 (*dghestichte*; it. *daerd* = *daer het*); 499 (*dure* = *de ure*). — *D* voor *s* (*des*: *dGraven* = *'s Graven*), 371. — *D* ingeschoven (*mendse* = *men ze*), 396.

Dabt, die of de abt, 405.

Dachte, impf. van *dunken*? 139. — impf. subjunct. ? 448.

Dactylische en spondaische voeten, 410—11.

Dade, deed, subjunct., 502.

Daer, gebruik, 104. — *Daer*, er, onbepaald, 146, 270. — *Daer*, hervat en stipt nader aen, 314, 402 (expletief?). — *Daer*, alsdan, 313. — *daerdoor*, 279. — *terwijl*, 454, 464. — *toen*, 127, 209, 279, 344, 381, 408, 468, — *waer*, 399; it. *wanneer*, 407—8. — met attractie, 269. — *Daer af of ave*, *daer door*, *daer van*, *daer over*, *waer over*, 279, 366, 412, 423, 432, 468. — *Daer aen*, *daer in*, *daer omtrent*, 500. — *Daer bi*, *daer door*, 438. — *bovendien*, 412. — *wanneer*, opdat, *waerdoor*? 424. — *Daer buten*, *daer inne*, hoe te verstaen? 497. — *Daer boven*, als adj. tot een subst. betrokken, 316. — *Daer enteghen*, enz., 150. — *Daer... daer*; *doen... doen*, 404, 467, 471. — *Daer met*, *daer mede*, 153, 258, 283 (*daerenboven*). — *waer*

mede, *waerdoor*, 366, 423, 452. — *Daer na dat* = *na dat*, 473. — *Daer om*, *omdat* (herhaling) 220. — *Daer omme*, *dat* = opdat, 362. — *Daer toe*, *daer bij*, *bovendien*, 252, 410, 412, 475. — *Daer weder... ocht*; *weder dat... ocht*, 149—50. — *Dar* (*daer*) *hi stbet*, *daer hij stbnd*, gebruik van die spreekwijs, 417. — *Dar dikwijls verward met dat*, 493.
Dagheraet, beteek. en afleiding, 407. — *In der dagheraet of dagherade*, ibid.
Dan voor *toen*, 360. — *Dan na een*, comparat.; it. *Sere dan*, 494. — *Selden dan als*, behalve *wanneer*, 400.

Dan = *dat en*, 72, 390.

Danig, adj. en adv., 423.

Dankesse, *dankte zij*, 469.

Danta, 153.

Darren, derren, dorren, durven, enz. 318.

Dat = *het*, 23. — *Dat*, pron. rel., 31.

— *Dat*, neutr. op een subst. fem. of plur. volgende (: *de maniere dat, met al de cracht dat*, enz.), of als conjunct. na een naemw. van tijd (*de ure dat*); 118, 389, 404, 418, 425. — *Dat*, pron. of conjunctie (it. *algemeene conj.*); 13, 192, 207, 228, 241, 249, 470. — *Dat*, constr., 69. — soms overtollig, 149, 279. — *Dat* meermals herhaeld (: *dat... dat*); 107, 207 (it. 268, pron. en conjunct.); 339, 406, 407, 415. — *Dat*, zoo *dat*, opdat, 5, 300, 314. — *Dat*, omdat (in een voortgaenden zin), 286. —

Dat, indien, 18, 221. — *Dat*, zulk, 198, 383. — *Dat*, wat aengaet dat, 222. — *Dat*, toen, wanneer, 165, 237, 289, 361, 381, 355, 404, 412, 474 (*den dach dat...*), 493. — *Dat*, soms overtoellig, 149, 279. — *Dat*, *datd*, *datte*, 104, 300, 403, 404, 461. — *Dat*, uitgelaten na *wanen*, *denken*, enz., 456. — *Dadt wet*, weet dat, stoplap, 461. — *Dat* in de hss. verward met *dar* (*daer*), 245, 251, 493. — *Dats*, dat des, zoo dat des, 409, 446. — *Dats waer* — dat es (is) waer, 151.

Dativus, uitgang, 143. — op-*e*, 96, 130. — op-en (schijnt soms een verloop van de tael te wezen), 310. — *Dat*. van 't pron. rel. fem. sing., 10. — onverbogen; 48, 221. — *Dat*. plur. ingekort, 219-20. — *Dat*. bij voorzetsels, 3, 5 (*te en tot*); 78 (*na*); 80 (*op*); 123 (*in*). — bij wkw., 74, 91. — bij *Bidden*, 9, 27, 32, enz. Zie ieder wkw. — *Dat*. communis, 19, 237. — Adverbiale *dat*., 473. — *Dat*. en acc. in het Ouddiitsch soms verward, 144.

De, *die* artikel, 7. — *De sake* waerbi, 294. — *De ure*, *de maniere* *dat*, 118, 404, 424.

Declinatie : der subst., 5, 7. — der subst. op-*heit*, 270, 287, 309. — der abstracta, 69. — der eigennamen, 53, 67, 185, 449, nom. en acc. op-*e*, 80. — *Dat*. op-*e*, 96. — *Dat*. op-en (*asschen*, *miracelen*), 148. — *Cruus*, enz., genit. *crusen* (*crucen*), 470, doch aldaer uitgevallen. — *Cuer*, 349. — *Dieren-tijt*, 300. — *Dinc*, 128. — *Hulpe*, 417. — *Knecht*, plur. indecl., 366. — *Letter*, plur. *letteren*, 355. — *Linde* (*lende*), pl. *linden* (*lendenen*), 149. — *Nature*, 75. — *Poerier*, plur. indecl., 477-78. — *Rise*. plur. *riser*, *risere*, 161. — *Schriptide*, 340. — *Voghel*, 124. — *Water*, 143. Zie verder elk ander woord, alsmede *Genit.*, *Dat.*, *Acc.*; it. *Plur. Indec.*, enz. — Decl. der *Adject.*, 9, 12. — der praedicativa, 363. — der attributiva,

202. — der adj. op-*ec*, *eke*; 342, 414. — onverbogen (*Scone*), 376. — Decl. der pronom., 10, 106. — van 't pron. person. 5, 39-41, 165, 185, 409. — van 't pr. pers. femin., 138, 197, genit. *haers*); 306, van 't pron. plur. van den 2den pers., 422. — van 't reflexivum, 60, 276. — van 't possess., 418, 421 (*dijn*). — van 't poss. fem., 417. — van 't demonstrat. (*die*), 353. — van 't onbep. lidwoord, 141. — van 't woordje *al*, *alle*, 351. — van 't telwoord *twee*, 83. — van *self*, *selve*, 127, 315. — Sterke en zwakke decl., 202, 219, 222, 232, 321, 327, 341, 366, 454.

Dedens=deden ze, 101.

Deel, een *deel*, 377, gedeeltelijk, eenigzins? ik twijfel thans daeraen, en meen eerder dat het *zeer*, *grootelijks*, *grootendeels*, beteekent. Vglk. alleen Limborch VIII, vs. 223, 434; IX, vs. 65; X, vs. 341. XII, vs. 372, alsmede de zegging *een stic* of *stuk*, d. i. *veel*, ibid. VIII, vs. 524; X, 519, 1159, enz.

Dees, deze, 121, 407. — *Van dezen*, absol., dat. plur., 88.

De ghene, *de gone*, gebruik, 266-67. — *De ghene die...*, *hi...*, 406.

Dekken, subst. (Limb.), 478. — *Deksel*, ibid., beteek. en genus.

Δηλοῖ, t. w., *ἐαυτόν*, 323.

Demoisel, 38.

Demonstrative kracht van de *t*, 307.

Den = dien, demonstr., 423.

Denken, constr. (aen iet), 274, 447.

Der, *dere*=daer, dare, 127, 263-64.

Der=dier, demonstr., 199.

Der, *dere*=de her, de here, 374.

Derde=de erde, 402.

Derdeurwef (waerf), 470.

Derre, *dergherre*, 275.

Derivatie (afleiding) van *self* (zelf), 141.

Des, *dies*, daervan, 269. — gen. partitivus, 20-21. — *Des* pron. demonstr., *dies* relat., 269. Zie *Dies*.

Des diu mër (deste meer); 203—4.
Des ingekort tot *s*, 136; ook *ds*, 412.
Des ghelijcs, dies ghelijcs (Hoogd. *desgleichen*), constr., 199, 412.

Deste, alte, 204.

Dghelijcs=s gelijks. *dGraven*, 371.

Dghestichte al=al dat gestichte, 476.

Di en die, verschil, 410-11. — *Di* voor *die*, in 't rijm, 171.

-di verzwakking door inclinatie voor *ghi*, 114.

Dialekt (volks- of streekspraek), 118.

— tot nog toe te weinig onderzocht en gekend, 295. — Limburgsch; 101.

(Loonsch); 110, 119, 124, 125 (Truiersch); 139 (id.), 158 (*bässen*); 160

(*mikken*); 161 (*beên* = *bidden*); 170,

176 (*sterk*); 182 (*dinc*); 184, 189, 191,

194, 204 (*kundsel*); 244. (bis: *Hasseltsch*); 232, 250, 271, 273, 309 (*wen-*

kelen); 313 (*ässom*; *och*); 313—14 (*naes*, fem.); 325—26 (*snoedel*; *snul*; *smet*);

328, 333 (*vertrekst*); 343 (*dijeren*, *djaten*);

361, 364, 365, 376, 385, 390,

396, 398 (*over anderen dag*); 405 (*aller*

dekst, enz.); 415 (*ich sé* = *zei*, *zeide*);

422, 423 (*danig*); 430 (*gaer*; *geer*, mann., lees vrouwelijk); 436, 442 (*iege-*

rans anders); 451 (*gestân*=loelaten en be-

bekennen); 457 (*aensdich*); 459 (*vren-*

ghen = *vragen*); 466 (*sproot* = *sport*);

468-9 (*zegchenen*); 478 (*de deksel*, masc. en *het deksel*, neutr.). — Brabantsch dialekt, 117, 125 (Leuvensch);

131, 147, 252, 320 en 367 (*lesen* = *biden*); 365, 403 (*coym*); 414 (*inde* =

einde); 493. — Vlaemsch dialekt, 104.

(*datte*); 421 (vlaemsche **p**). — Hol-

landsch, 398. — Guliksch, 243. — Rijn-

landsch (*amechtig*), 430. — Limb. en

Brab., 133, 233, 487—88 (*du deuge-*

niet!). — Brab. en Vlaemsch (*hoot*=

hoofd, Limb. *hiët*), 156, 371. — (*top*,

dol, *tol*, Limb. *dop*), 306. — Holl. en Gu-

likisch, 423. — Noord-Holl. en Limb.,

239. — Geraerts dialekt komt in veel op-

zigten met het Angelsaks. overeen, 158.

Dichten, beteekenis, 42.

Die, dat, daer, doen, rel.-dem., 3.

Die, acc. sing. masc. voor *dien*, 353.

Die=zulk, zulke, 74, 198.

Died, die het of die dat, 329, 452.

Diederie, Theodoricus, enz., 132.

Dien, diene=die en, of die hem, 190,

313. — *Dien*; *tien*, staende rijm, 446.

Dienen, constr. (dativus), 328.

Dienre, dire, dirre = *dijner*, 421.

Diere=dier; pron. dem., 421.

Dijn, pron. poss., decl., 421.

Dik, dicke, dicken, beteek., 31.

Dikwijls; afleiding, 414-15.

Diminutiva, 227, 241, 449—50.

Dies = *des* (: *dies vader*; *dies eens*

daeghs; enz.) 7, 398, 438, 470. — *Dies*.

daerom, waardoor, daarvan, diens, van

wien, enz., 9, 294, 380, 411, 444. —

Dies onbepaald neutr., 507. — *Dies*

= die des, 484. — *Dies*=die ze, 105.

— *Dies* voor *dier* (pron. rel. fem.),

201; (of onzijdig?) 314. — *Dies ghelijcs*,

gebruik, 198.

Dier=wier, pron. (of die er?) 259.

Dier, subst., pl. indecl., 112.

Diertijd, dieren, tijt, enz., 300, 301.

Dinc; subst., beteek. „genus“ (fem.

en neutr.) en declin. (plur. onverbogen);

110, 128, 182-84, 305, 385, 436. —

Die dolende dinc, de ketterij, 342.

Dinde, datinde (einde), 265.

Dire en parler (*zeggen* en *spreken*),

onderscheid, 373.

Directe en indirecte constr., 488—89.

Z. verder *Constructie*.

Dit, neutr., kondigt het volgende aan,

246. — *Dit, dat*, op elkander slaende,

301.

Diu, diu, Oudbd., ons *te*, 203. *Zie*

Deste. — *Diū huuidarū*, 150.

Dijn, dine, pron. poss. sing., zie *Du*.

Do, doe=doen (toen), 41, 486, 488.

Doch, adv., 41. — imperat. van *do-*

ghen, *ibid*.

Docht, ducht, wkw. *duchten*, 192.
Dochte, impf., vierderlei beteek., 138.
Doe, dan, alsdan, 360, 441. — *Doe* slechts in 't rijm bij Geraert, 486.

Doe voor du, 488.

Doeghde, impf. van *doeghen* (doogen), 366.

Doeme, subst.; *doemen*, wkw., 269.

Doen = toen, 308, 438, 454. — demonstr. en relat., 301. — *Doen*, wanneer, 447. — voor *als*, bij een' op zich zelven niet bepaelden tijd (vglk. r. 1323), 342. — *Doen... doen*, op elkander slaende, 301, 311, 406, 415. — *Doen* = dan; verschil, 155. — *Doen* (toen) soms aen te vullen, 322.

Doen, subst., handel en wandel van iemand, 167.

Doen, wkw., gebruik in 't algemeen, 41—42. — *Doen*, *ghedoen*, maken, zich gedragen, waarvan *ghedane* (gedaente), so *ghedaen*, enz., 423. — *Doen*, partic. *ghedaen*, geeindigd, 407. — als auxiliare (: *Hi heeft hem doen of ghedaen vallen*), 120, 125, 322. — *Doen* ter vervanging van een ander wkw., 158, 194—95, 206, 274, 391, 418, 452, 499, 508. — *Iet aen*, met of door iemand *doen* (werken, bewerken), 198. — *Lofen commendacien oer iemand doen*, 460. — *Zijn hand aen iemand doen*, 381. — afwisselend met *werken en maken*, 281. — (iemand) *troest en vrede doen*, 41. — *Doen* voor *beletten*, 148. — *Te doen hebben*, 23. — *Doen aen*, 400, enz. Z. *Aendoen*.

Doep, *doepe*, subst., doop, fem., 212.

Doer, door, præpos., gebruik, 27, 387. — *Doer hen* = voor hen, 299. — *Doer haren wille* = om h. w., 300.

Doer, *dore*, *doere*, deur, subst., 497.

Doet, dood, adj. in een zedelijken zin, 499. — *Doet of ghevanghen bliven*, z. *Bliven*.

Doghe, subj. van *doghen*, deugen, 97.

Doghen, wkw., lijden, 418, 327.

Doghet, deugd, beteek., 102.

Dol, subst., z. *Dop*.

Domesdach, doemsdach, 412.

Doon, adv., spoedig, 90.

Doorslepen, partic., doortrokken, enz., 58.

Dop, top; dol; tol; topf, 306—7.

Doppen, *toppen*, *toben*, 307.

Dorstse, durfde haer, 401.

Draghen (*hem draghen van iet* = ophouden), 419. — *Rouwe draghen*, 257.

Drie : vrie; *drien* : sien, staende rijmen, 446.

Driven (drijven : *bliscap*, seer of *rouwe* —), 96, 399.

Droeven, intrans., treuren, 433.

Dronken, bedronken, 315.

Droogmolder, droogscheerder, 277.

Drukken, *rukken*, *rughen* (?), 332.

Du en *ghi*, pron. pers., gebruik, 330—31, (ib. *dijn*, *dine*, poss.); 487—88 (uitspr.) — *Du sout* = *du sals of sels*, 421.

Dubbelrijm, 189.

Dubbel regimen (: *In weet van niet, wie ghi sijt*), 498.

Dubbele betrekking (*boven af*, van *boven af*, enz.), 478.

Duet voor *doet*, wkw. *doen*, 295.

Duldelick, 458.

Dunken, constr., 18, 166, 454 (met part. præs.).

Dure, de ure, 499; elders *door*, præp.

Dus, *dos*, *sus*, *sos*, enz., 49. — *Dusdaen*, *dusghedaen*, *dusdaneghe*, *aldusdaen*, enz., 422.

Duwen (?), *doewen* (?), tutoyer, Kil. *tuissare*, 114, 331.

Duzen, Hoogd.; it. *irzen*, *wirzen*, 331.

Dwinen, verdwijnen, 433—34.

Dwinghen, constr. met *dat*, en 't wkw. *moeten*, 100, 231, 400.

E.

E en = verwisseld, 273, 363 (*merc*, subst., *maër*; *dere*, *daer*, enz.). — *E*-klank bij Geraert gewooner dan de *a*-klank, 334. — *E* in plaats van *i*, 32.

E (scherplange-), 19.

E in de verbuiging, 42, 80. — in dativ., 48, 130, 143. — in dativ. onderdrukt, 96, 276 (*te beteringh* en *te beteringhe*); 378. — in infinit. (gerund.) onderdrukt, 501—2. — in den uitgang geëlideerd, 101, 105, 117. — niet geëlideerd, 339. — *e* uitgang der adv., 60. — uitgang van 't impf., 146. — *e* van 't impf. geëlideerd, 92—93. — *e* bindvokaal uitgelaten, 164. — *e* met een in schijn overbodig schreefje, 469. — *-ec*, *-eke*, *-ike*, uitgangen naer de maet en het rijm gewijzigd. — Decl. der adj. op *-ec*, enz. (meestal onverbogen), 475.

Ecuyers, schildknappen, 39.

Een, lidw., ingekort tot en tusschen adj. en subst., met een voorgaende *so* (: *so hoofschen cnaep*), 145, 344 en 45. — *Een* = zulk, iemand, 381. — *Een of twee*, *een dag tien*, *twaaelf*, enz., 157. — *Een cleine*, adv., een weinig, 277. — *Eendeel*, grootendeels, enz., *Z. Deel*. — *Een enghel op de aerde*, hoe te verstaen? 402. — *Van een*, aen stukken, 189.

Eengher (eenigher), om de maet, 345. — *eengherand* (eenigherhand), 314.

Eenpeerlec, eenpaerlijk, afleid., 439.

Eenwerf, un jour, 378, 407.

Eer = *ener*, *eenr* (sic), 248, 408.

Eersameleke, adv. (hyperbat.), 361.

Eert, eer dat, 385.

Eest, is het, 381. *Z. Eist*.

Eet (eet), overal masc., 280.

Eigennamen, declin., 53, 67.

Eist, *eest* = *es* of *is dat* (*het*), 72.

El, *els*, derzelver aerd en gebruik: om *el*; *el* negheen; *nietwet el*, enz., 33—37, 354, 447—48, 354. Zie mede *Els*.

Elics, *ellos*, Oudhd. en Angelsaks. (genit. adverbial.), 33.

Elisie, van 't lidwoord, 83 (voor *ge-declineerd* aldaer te lezen *geëlideerd*); 88, 464, 499. — van de prapos. *te* (*teren*, *toneren*, *thant*, enz.) 5, 133, 136, 293. — van de *e* in den uitgang der wkw., (præs. 1^e pers. : *biel ic*); 42; (impf. : *Visenteeërd* = *visenteerde*), 92. — van 't aenleuend pron. pers. (*dedens eten* = *deden'ze*), 93, 101, 105. — van de *e* des verbogen infinit. (gerund.); 487. — van de slot *e* der naemw. (: *der ridder'een*; *questi'*, *tierst'*); 111, 117, 448. — Elisie door de rust vermeden, 339.

Ellef, elf, epenthesis, 390.

Ellende, afleiding, 33.

Ellipsis, 3, 17 (van 't wkw. *spreken*); 18 (*wezen*); 21, 22 it. 158, 206 (*doon*); 28, 33, 39, 42 (van 't w. *tijd*); 69; 118, 125, 134 it. 443 (*kerk*; elders *huis* aen te vullen, als in Rein., vs. 1513 : *Tote des papen van Vianois*); 137 it. 386 (van een partic.); 139, 146 (*daer?*); 148, 170, 190, 205 it. 264 (van 't subject.); 222 (*wat aengaet*); 237 it. 485 (met *zul-len*, *moeten*, enz.); 238 (van 't regimèn); 256 it. 456 (der conjunct.); 269, 305, 314, 316, 319 (van een subst. : *Er tegen vliegen*; it. *het ute bringhen*; het lied uit de keel? of is het eindigen, ten einde brengen?); 323 (van 't w. *poerd*); 336—37 (van 't relat.); 357, 381 (: *iemand aendoen*; bij Geraert : *zijn hand aen iemand doen*); 398, 403, 420 (bis); 438 it. 445 (bij een indir. constr.); 442, 462, 482, 485 (van *of*); 488, 495.

Els, anders, 345. — *Els leven*, van iets anders, 220. — *Els ieveren*, *ieveren'els*; *nieweren el*, 442. — *Els met*, met iets anders, 448.

Emmer, *z. Ommer*. — *Emmermeer* en *nemmermeer*, constr., 66.

Emphasis, 100, 425.

En of *ne* voor *niet*, in sommige afhankelijke voorstellen, 452. Z. *Negatie*.

En (*hen*) voor *het en*, 121—23, 360.

En voor *een*, zie *Een*, lidw., *ingekort* tot *en*.

-*en*, -*em*, -*er*, -*et*, aenleunend voor *hem*, *hen*, *haer*, *het*, 352, 409.

En criant (al roepende, touten criant), 458—59.

Eñ niet op te lossen in *ende*, 117, 451, 499, 505; it. 292 (*eñ* of *ende*; *eñt* of beter *ent*, *eñ* dat).

Eñ explicatief, 437. — *Eñ* met nadruk, bij 't vragen, enz., 236. Vglk. Limborch, I, vs. 1499, 1636; II, 1536; III, 567, 577; IV, 352; V, 341 en 801; Hoffmann, Horæ Belg., VI, bl. 95, vs. 132.

Enbinnen, *enboven*, *enteghen* (*hier*-, *daer*-), enz., 132, 150.

End, *entie*, *enten* en niet *eñd*, *eñtie*, enz., voor *eñ* die, *eñ* den, 450—51, 499.

Ende voor *eñ*, op duizend plaatsen strijdig met de maat en de welluidendheid, is ook historisch onkundig, 451. — Soms gebruikt uit hoofde van de maat, 189, 438, 478. — op veel plaatsen door de afschrijvers ingeschoven, 245.

Eneghertiere, 321.

Enerwacrf (sic); 470.

Engheen (negheen), *engheensins*, 75.

Engelsche-spreekwijze, 118.

Enich *dinc el*, 354.

Engin, *engien* (werktuig), 173.

En mitten, en *almitten*, z. *In midden*.

Ent-, *ont*-, partikels, 184.

-*ent* platduitsche uitgang van 't meerv. der wkw., 319.

Envoie, Walsch: *evoye*, zie *Ewech*.

Enveec, Mldd.; *enweghe*-, z. *Ewech*.

Enztlec, *enztleke vlaghe*, 412; zie ook *Anzstlic*.

Eni, bij eene voorwaarde (*op*), 115.

Epenthesis (*ellef* = elf. *ghevuoret*, *ghe*-

clotet, enz.) om de maat, 308, 390.

Epizua, lat. *poto*, Oudhd. *sinnan*, enz., 352.

Epiphonema, 164.

Epitritus tertius, 420.

Er, *eer* = *ener*, 135.

Er = *daer*, 260. — *Er* van hebben, krijgen, *er* *kael van afkomen*, enz., ellipsen, 319.

-*er*, uitgang van 't meerv., 161. — aenleunend voor *haer*, 431.

Erarnen (*arnen*), misgelden. Vglk. Limborch, VIII, vs. 1390 en 1574, *onghearent*, onvergouden; zoo ook in *Walewein*, vs. 5008, en vs. 9533 *ghearnon*. De heer V. d. Bergh wijst het nog elders aan. Z. mede *Arnen*.

Erbarmen, *irbarmen*, Oudhd., 114.

Erdersch, *erdersche*, *aerdsch*, 344, 427.

Erdom, *erscap*, 162.

Erese, *eerde* zij, 360.

Ermoede, *armoede*, z. reg. 321.

Erren, *stooren*; it. *erre*, adj. en subst., 162.

Ersetere, arts, 171—75.

Eriwt, *erwet*, 175.

Es (is), præs. indic., waer anders *ware* (sic, niet *was*) kon staen, 408.

-*es*, -*s* in plaats van *hem*, enz. (?), 120.

Essende und trinkende waare, 110. Z. Part. præs.

Et voor *het*, 23—24, 73, 121—22, 491 (*Et sal comen die dach*, enz.).

Eu en *o* wisselen onderen af, 100.

Eunt lacrymæ, 131.

Euphemismus (: *hinderwoert varen* = *sterven*); 463. Z. *Te Godewert*.

Evenkersten, 489.

Ewa, Limb.; *ewat*, Hgd. *etwas*, 184.

Ewech, *eweg* (*weg*), 81, 184.

Ewelec, adj., onverlogen, 414.

Expletive partikelen, zie *At*, *So*, *Daer*, enz.

F. (Zie ook V.)

F. en *Ch* vervangen elkander (*after* = *achter*, enz.), 43.

Fame, maer (*haer Fame vloech*), 363.

Feen of *ghefeen*, impf. van *finen*, *ghefinen*, eindigen, 427.

Fijn, subst., einde; it. adject., volmaekt, 415, 427. *Z. Feen.*

Filu, oudhd. *veel*, 259.

Flikwoorden (*hoort hoe*, enz.), 252, 400.

Folla, follo, Oudhd. subst. (volheid), 96.

Fona, fram en andere oude præp., 394.

Foule, fr., ons *volle*, 17.

Frequentativa, 213, 307, 309.

Frist, fristen, *z. Versten.*

Fuchsswânzer (sic), pluimstrijker, 170.

Fulle, eigennaem, bij Maerl. voor Phul, koning van Assyrie, 97.

Für den tac, für disen tac, mhd., 398.

Futurum anterius, 114.

Fysicijn, heelmeester, 173.

G.

G, aenvangslatter in dietsche woorden, gevolgd van *e* of *i* (*ge*, *gi*), zoek onder *Gh* (*ghe*, *ghi*).

Gader; *te*, *alte*, *altenen gadere*, 6. *Zie Gaer.*

Gaen, als auxiliare, dient ter omschrijving vooral van 't impf., 85, 171, 192, 318, 343, 423, 426, 444 (*gaen lighen* = ziek worden); 506. — *Gaen*, vloeyen, 131.

Gaer, gaderen, enz.; it. *gaerd*, 430.

Gaggan, Goth., constr., 144.

Gansen, genezen, part. *gegenst*, r. 586.

Garde, Fr. (*warde, waerde*, Kil.), bij onze Ouden *ware*, 154.

Gars = *gras*, 343.

Gasindi, Oudhd. = *gezin*, 414.

Gast, subst., 74; it. 499 (vreemde).

Gat, gader, enz., 7.

Gawar, giwar, Ohd.; *gewæro*, Ags., 176.

Gearzenon, Oudhd., 175.

Gebruik en spelling van *uu* *hs.*, 164.

Gheestelec vermaect, in den geest, 427.

Gelijkvloeyende vkwoorden, 73.

Genitivus, verbuiging der subst. (*dies vader*, enz.), 7. — van 't pron. pers. fem. plur., 41. — in plaats van den acc. (?), 124, 127. — absolutus, 248. — bij wkw., 20, 66, 73, 74, 91. — bij adj.,

20. — Genit. adverbialis, 65, 158, 470.

— causalis, 9, 238. — objectivus, 28,

165—6, 294, 506. — partitivus, 30,

35, 74, 119, 120, 132, 146, 220, 226,

329, 359, 446. — privativus, 23. — van

afstand, 72. — *siere verden gaen*, 95.

— Gebruik van den genit., 199.

Genus (geslacht) van sommige subst., zie *Abolghe, Aelmoesse*, doch in plaats van 235 lees 232; *Antwoord, Cloester, Cruus, Cussen*, (kus, zoen); *Dinc, Deksel* (478); *Ghebare, Ghelove, Ghemoet, Ghere, Herte, Melk, Miracle, Nacht, Nood, Oorbaer, Persoon, Scheld, Sin, Sonnescijn, Stat, Stond, Stonde, Strec, Tijd, Toeverlast, Vorme, Water*. — Verwisseling van genus, 70, 83, 314 (neutr. voor fem.).

Germanismus, 85, 210, 224, 370, 381.

Gerundium, 1o verbogen infinit. met voorafgaende præposit. (*in, met, te, te, van smekene*, enz.), 24—27, 61 (na *pleghen, beghinnen*, enz.), 109, 147, 381, 396 (activ. en pass. beteek.), 408, 437 (met het lidw.: *in den sturten*); of 2o partic. præ. vergezeld van *al* (: *al bedonde*, enz.), 433, 455, 458—9.

Gezworen, gezworene (ecn-), 115.

Ghe, voorzetsel, 9, 44. — *Ghe* in de

wkw., vooral in particip., meermaels onderdrukt (aphæresis), 73, 287, 362 (bastaerdwkwwoorden), 481.

-ghe, enklitiek, pron. pers., voor-*so* (-*so* : *deedghe*, *soudenghe*, *sachmenghe* = *deed se*, enz., 98—99, 100, 101, 104, 108, 122, 138, 139, 158. — Thans zegt mij dat dit -*ghe* in 't dialect van Dixmude alsnog bestaet; is dit zoo, zoo moge mijn vriend, onze dichter Van Duyse, die te gelijk een taekundige is, het zijner aendacht waardig achten.

Ghebare, *ghebers*, *ghebaerde*, subst., (fem.), *ghebaer* (neutr.), 236, 315 (plur.), 326, 333.

Gheberde, gebeerde, impf. van *gheberen*, 332—33.

Ghebiden, wkw., bidden, z. reg. 48.

Ghebreid, partic. van *breiden*; uitbreiden, 363.

Ghebroecsam, buigzaam, 312.

Ghebruken, genieten, 414.

Gheclanc (*edel gheclanc*), rang, 344.

Gheclotet (*ghecloot*), gerond, 308.

Ghecluntert, geklonterd, 146.

Gheconde, impf. van *gheconnen*, 389.

Ghecri, geschreeuw, 332.

Ghedachte ■ *Sin*, onderscheid, 207.

Ghedaen, geëindigd, volbragt, 213, 393, 407, 460 (gesproken). — *Hi heeft mi ghedaen vallen*, 120.

Ghedane, subst., gedaente, 96, 236, 484.

Ghedincken, met den gen., melding maken, 52.

Ghedooghen, 102.

Gheer, *ghere*, begeerte; it. breeder en hangend deel van een kleed, 428—29.

Gheeren, begeeren; *gerne*, *gaerne*, 475, 493.

Gheerve (*gheërve*), erf, 216.

Gheghenst, z. *Gansen*; de Aent. viel uit.

Ghehaven, hebeven, van *heffen*, 244.

Ghejaegd zijn, ougerust, enz., 284.

Ghelaet, gebaer, 436.

Ghelaten, voor *laten*, 329. — *si waer enghelaten wederkeeren*, 120.

Ghelaten, ■ *hem* (zich) *ghelaten*, impf. *gheliet*, zich gedragen, 458.

Ghelden, betalen, 299, 396.

Gheliden, *liden*, *lien*, belijden, 333, — partic. *gheliet*, van *ghelieden* P 458.

Gheligghen, liggen, 269. — *Mi ghelegt grote rust daer aen*, 463.

Ghelike, gelijkenis, 484.

Ghelijk (*ghelijc*), partikel, adject. en subst., constr. (genit., dativ. en met *of* of *dat*), 119—20, 430, 479—80.

Ghelijkssem, *ghelijcsenen*, *ghelijksenaer*, enz., 383.

Ghelijct, partic. van *gheliken*, vergeleken, 120.

Gheloeven, beloven, 387.

Gheloooven, met genit. partit., 66.

Gheloten, door inkorting *cloten*, 308.

Ghelove, geloof, fem. en neutr., ook masc.? it. *Gheloven*, infin. als subst., 484.

Gheluw, geel, 405.

Ghemac (*wel te ghemake*), 238.

Gemaed (*met*, *na*, *jeghen* iet of iemand), gematigd, gewijzigd, 209.

Ghmeene, *ghemeine*, subst., gemeente, 484. — it. adj. of adv. 437.

Ghmeinlec, adv., in 't algemeen, 452.

Ghemic, van pas, gevoegelijk, 208, 416. — ook subst., 417.

Ghemict, (jegen iet) vergeleken, 417.

Gheminde (*die Gods*-), subst., 366.

Ghemissen, missen, derven, 496.

Ghemoot, en *ontmoet*, met eenerlei dubbel beteek., 365. — *Ghemoot*, fem.? 231. — *Een ghemoet doen*, *ten ghemoote riden*, enz., 365.

Ghemootst of *ghemutst*, goede moets (muts), enz., volkstaal, 229.

Ghenade, afleid. en beteek.; *ghenade ghewinnen* (tot iemand); op *ghenade*, door *ghenade*, 364, 439.

Ghenant (*genaemd*), genoemd, 210.

Ghenede, genade (rijmwoord) 473.

Ghenoech ingekort tot *gnoch*, 416.

Ghenoech doen, voldoen, 369.
Ghenoege, *ghenoechte*, verschil? 96.
Ghenoeghelijc, 377. — verward met *ghevoeghelijc*, 208.
Ghenoot, ingekort tot *gnoet*, 416.
*Gheprijs*t, geprezen, 118.
Gheraen (*ghereen*), spoedig, 90.
Gheraect, wel *gheraect*, wel *gemaect*; *gheraecter*; *geraectheid* (van zeden), 253—54.
Gheraken, komen, bereiken, 143.
Ghereet (*beret*), 26.
Gherene, *gheere*, fr. *giron*?, 429
Gherinen, impf. *ghereen*, raken, aenraken, enz., constr., 170, 404.
Ghering (*cranc*), 94.
Gheringhe, adv., spoedig, 90.
Gheringhe, begeering, 428—29.
Gherne, gaerne, afleid., 493.
Gheruechte, gerugt, dativ., 332.
Ghesaect, getrokken, 81. Z. *Tsaken*.
Ghesciennesse, voor- of uitval, 293.
Gheseed, van zeden (goede of kwade), gemaniërd, lat. *moralis*, 213.
Ghesellen, constr., met en aen, 413.
— *Gheselt*, vereenigd, ibid. en 421.
Gheselnede, vrouw, rechtgenoot, 413.
Ghesinde, huisgesinde, afleid., 414.
Ghesien *ghescien* (nooyt werd zulks—), 120; d. i. nooyt zag men zulks geschieden.
Ghesind, partic., gezonden, 52, 146.
Geslacht, herte femin., 106. Z. *Genus*, en voort ieder woord in 't bijzonder.
Gheslepen, slim, afgerigt op-, 58.
Ghesmaect, geproefd, 426.
Ghestaden, toestaan, 451.
Ghestaedt sijn, beteek., 451.
Ghesunde (*ghesonde*), gezondheid; it. andere dergelijke subst., 96, 484.
Ghetrahijnt, gepijnigd, 56.
Ghetrouwen, constr., 28. — *Ghetrouder*, getrouwde haer, 431.
Ghetrouwich, adj., 28.
Gheueghe, geëeuwigd? of gevoegd (*gheueghe*)? 462.
Gheraen, infin., vangen, 170.

Gheven (een geluid, enz.), 408. — *sine herte tot iet*; *sine sinne te lerene gheven*, d. i. toeleggen op, 441.
Gheversten, z. *Versten*.
Gheviel of *Ghevielt* (geviel het), 276.
*Ghevlieghe*n, vliegen, reg. 203.
Ghevoegh, *onghevoegh*, subst., 376.
— it. adject. *ghevoeghe*, *onghetoege*; it. *ghevoechsam*, 377.
Ghevued, gevoed, 488.
*Gheueghe*t, verwoegd, 411, 462
Ghevuelen, gevoelen, 479.
Ghevuert, gevoerd, 306.
Ghewach doen, *gewag maken*, 565.
Ghewachghen, melding maken (partic. *ghewachghen*?), constr., 436. — *Ghewachghen*, wagen, durven, 436. Z. *Gheueghe*n.
Gheware, *Ghewarech*, waer, 176. Vglk. Bild., *Geslachtl.* onder *Wareld*.
*Gheueghe*n, beteek., 9, 436—37.
Gheueten, weten, kennen, 313, 403.
Gheuindolt, z. *Gheclotet*.
Gheuinnen, winnen, 147, 225 (bekomen); constr. met *van*, 394. — *minne en ghenade gheuinnen tot iemahd*, 364.
Ghewijst, onderwezen, 213.
Gheuone, subst., gewoonte, 484.
Gheuoracht, part. van *uerken* (*ghewrocht*), 55.
Ghi en du, pron. pers., gebruik, 330—31, 463—64.
Ghi, door inclinatie *hi*, 114.
Ghichte, gifte, *nichte*, nifte, enz., 43.
Ghien, = *ghi en*, *ghi ne*, 329, 500.
Ghier, gierig; *gheren*, begeeren; enz. 430.
Ghinc loven, loofde, z. *Gaen*, auxil.
Ghorsam, gehoorzaam, z. *Gnoch*.
Ginada, Oudhd., z. *Ghenade*.
Giware, Oudhd., z. *Gheware*.
Gleichsam, Hgd.; *galihsam*, Oudhd., 383.
Gloed, lont, enz., 230.
Glorificeert = *geglorificeert*, 481.
Gnoch, genoeg; *gnoet*, genoot, *ghopenbaert*, enz., 416.

God weet (sic), stopwoord, 151.
Goeder dinghe zijn, 130.
Goedertieren, goedertierenheid, enz., 320—21.
Goeds moets, met goeder moeten, beteek., 365.
Goere, gore, geur, masc.; *goer, goor*, slijk, neutr., Oudhd. *gor*, 480.
Gore (goner), gener of van gene, 275.
Gore, (gare P), Engelsch, ons *ghere* of *geere*, 430.
Goren, wkw., 116.
 Gothische constr. bij *quiman*, comen, gansch verschillig van de Oud- en Middhd., 144. — Gothismus, 213.
-gouw (Haspegouw, enz.), gebruik, 80.

Gracht en graft, 43, 416.
 Gradatie, 446.
Graef, grave, greve, lat. comes, 362.
Graft, z. Gracht.
Grazen, wkw., begraven, impf. *groef* (: *Groefinen*, begroef men hem), 475.
 Grieksche omschrijving van 't pron. pers., 142.
Groet, groete, beteek. en genus; *groete* bidden, 365—66.
Gronden, vergronden, doorgronden, wkw., 435.
Groot noch neder, niemand, 400.
Gruwoec van pinen, 266.
Gruwelen, impers., met acc., 382.
Guellen, Wellen, dorpsnaem, 212.

H.

H ontbreekt in 't begin van sommige woorden (*et=het*, enz.), 23, 72, 73, 121.

Habiller quelqu'un, 101.

Habit, abijt, 37.

Haer, hoer, hare, hore of *hoere*, pron. pers., 163; Vglk. r. 638—39, 727, enz.
 — *Haer* in: *si begaf dat haer was*, possess. ? of genit. pron. pers. ? 333. — *Haer* tot er verkort (aenleuning), 352.
 — *Haers* genit. sing. fem., 173. — it. genit. plur. fem., 41. — *Hare*, dat. sing. fem., 395, 444. — *Haren* om de maet verkort tot *haern*, 489.

Haecelick, platd., hovelijk, 243.

Hagghen, kijven, 234.

Haleineux, haleteux, 431.

Halen en roepen, gebruik, 508.

Half voort, voortaan ? 196. Voeg bij de aenteek. aldaer Limborch, VII, vs. 1718:

Van allen soudic u maken vrouwe,
 Want ic u vort blive ghetrouwe
 Ende wille bliven met live ende met goede,
 Duchtic nochtan dat in onspoede
 Es algader dat ic ghewaghe,
 Want u vader, enz.

De plaets is ellendig bedorven; lees met veranderde punctuatie :

Van allen soudic u maken vrouwe.

Want ic u vort bliven ghetrouwe wille, met live ende met goede, duchtic nochtan dat in onspoede es algader dat ic ghewaghe; want u vader en u mage en gheven mi, duchtic, u niet, enz.

De rest ziet er niet beter uit.

-hande (uitgang op-) : *allerhande*, enz., 16, 321.

Handhaven, 243.

Harde, adv., zeer, 425. — *Harde bi*, zeer kortbij, 381. — *Harde sere*, pleon., 467.

Harst, herdst, 175.

Haspe, vlies, fr. *toison*, 80. — *Haspegouwe, Hespegouwe*, ibid.

Hasseltsch dialekt, 22, 35, 81.

Have, goed, wat men bezit, 31, 475. — *Have ende goed*, 243.

Havelick goed, roerende goed, 243, 475.

Haven, lat. portus, 244.

Haydi, hebdi (hebt gij) ? 233—34. —

Hayen of *Hasyen*, ibid.

Hobbelijk, 243.

Hebben, gebruik en constr., 213, 399 (*hem hebben*, reflex., zich bevinden); 424 (*een leven hebben*). — Verkorte vormen van *Hebben*, 233. — IIe pers. sing., *hefstu*, 381; IIIe pers., *hi heft*, 371; ingekort door aanleuning: *heves* = *heeft des*, 146; IIe pers. plur., *hebdi*, 286. — *Hebdi gaen iaghen*; heeft gedaen verdocmen, *ibid.*; vglk. Limborch, X, 133:

Die tafelen waren doen maken;
daer sijn beide toegeseten.

Heeten of heiten, heet maken, 163.

Heffen (*haffen*, *haven*), impf. *hieft*, partic. *ghehaven*; daarvan *have*, *have-lijk*, 243, 371—72, 475.

Heffer van den stride, 244.

-heid, -heit, -hede (declin. der subst. op-), 309—10, 444.

Heien, wkw., 234.

Heimelec, zonder getuigen en ook trouwelijk, 73, 306, 381, 387. — *Heimeleke*, adv., 361, 364 (in cursiefschrift te stellen).

Heite, hitte, 147; *heetelec*, adv., 462.

Helegeest (sic) voor *Heilige geest*, 7.

Hellenismus, 213, 323, 481, 489, 498.

Helpe, hulpe, hulp, 417.

Helpen, wkw., gebruik, 395.

Hem, pron. pers., dat. en acc. sing. masc., ook acc. sing. neutr., 276, 409 (reflexief). Vglk. Limborch. VIII, vs. 825—26; dat plur. fem. 41. — *Hem* voor *haer* in Ferguut, enz., als fout te beschouwen? 205. — *Hem* (zich) *gheven dat...*, inwilligen, fr. *se soumettre à*, 276. — *Hem, hen* door aanleuning *-en* of *-ne*, 329, 352, 409. — *Heme* oude dat. sing., 366, 394, 395.

Hen voor *haer*, dat. plur. fem., 39, 306. — *Hen*, acc. plur. masc. en fem., 138, 165. — *Hen*, reflex., acc. plur. neutr., 157.

Hen, ook *en*, = het en, 72, 121—22, 360.

Hendiadys, 206, 406, 408.

Henegouwen (op—), 80.

Henen, adv. van plaats, beteek. en gebruik, 84, 452.

Hens, *het en es*, 72, 391.

Her-, partikel, alsmede *vor-*, beteek., 174, 452.

Here Her! Here her Grove! 373. —

Heren, landsheeren, 370.

Hereschild, herimanni, 174.

Herhalingen van woorden (: *baden in haren ghebede*; *dat, dat, dat...* omdat, enz., 66—67, 74, 150, 158, 163, 170, 209, 221, 256, 264, 268, 293, 342, 344, 386, 424, 468, 473. — van eensluitende klanken 267 en 268, 316. — van een subst. door appositie, na het pron. pers., 391.

Herte, hert, hart, bij de Ouden fem., soms ook neutr.? 133. — *Herte*, zin, gedachte: *hem stont er op sijn herte*, 441.

Hervachtichede, wellicht te lezen *erachtichede*, 216.

Horzetter, arts, 175.

Het, z. Artikel en Pronomen pers. — *Het*, pron. pers., 74. — als subjectum bij impers. wkw., 94, 141. — *Het sat een man*, enz., 492—93. — Onderdrukt, 18, 117, 120, 148, 249, 260, 396. — Gebruik dienaangaende in andere talen (*il est*, *il y a*, enz.), *het was er*, *daer was*, enz.), 260. — *Ik ben het*, *het ben ik*, enz., 83, 403. — *Het lang laten hangen*, *het leelijk laten liggen*, 319. — *Het waer*, *het weer*, *het ware*, condit., 339—40. — *Het*, pron. pers., als subject, euklitisch *d*, en tot de volgende liquida gebragt, 397. — *Het*, enklitisch *et*, 409.

Heten (*heeten*, *heiten*, niet *hieten*, hgd. *heissen*), impf. *hiet*, 444. — Constr., 336—37, 406, 443 (*die hiet Beatrijs*, vglk. Limborch VIII, vs. 199; X, 971, 1218, enz.).

Heve, hevel, hevich; it. *hevon*, wkw., impf. *haf*, 243—44 (*hieft*, 371).

Hien = *hi hen*, *hi ne*, 190, 485.

Hier, *daer*, enz., gebruik, 104. — eenigszins expletief of nader bepalend, 402—3, 420.

Hier en, *here*, *harentare*, 364.

Hier enbinnen, 132.

Hiertoe, *daerop*, enz., 442.

Hinderwert varen, voor *sterven*, 463.

Hine = *hi hem*, 265. — *Hine* = of *hi* (zoo dat hi niet), 330.

Hinweg, Nhd., 184.

Hijt = *hi dat* (bij het), 241.

Hoet, *hoed*, *hoot*, hoofd, dativ. *hode*, 371.

Hoe, constr., 190. — *Hoe dat* = *dat*, ὅπως=ὅτι, 374.

Hoeden, wkw.; *hem* (zich) *der dolender dinc* (van ketterij) *hoeden*, 342.

Hoeker, napkruiper, enz., 72.

Hoer = *haer*, *hoeren* = *haren*, enz., 147.

Hoerdi, hoort gij, 374.

Hoert hoe, stopwoord, 252, 371, 466.

Hoeren, *hueren*, ons *huren*, fr. *louer*, 166.

Hoghe (*hooghe*), hoogte, subst., 484.

— *Hoghe*, adv., luid (*roepen*), 316.

Hoogduitsche omschrijvingen der pron. pers., 142.

Hoogtijd, 301.

Hongher, lust, begeerte, 223.

Horen (*hooren*, *hoeren*), ons *hooren*, absolutè, voor *biechten*, 445.

Houtijn, *houtine*, *silvecrijn*, *staijn*, enz., 333.

Huëarfum, Angelsaks. adv., 246.

Huer, alle vergelding voor diensten, 167.

Huët, Truiersch, hoofd, 74.

Hugues de Pierrepont, 271.

Huik (op de *huik* zitten), 72.

Huisraed, *Honigraed*, enz., 407.

Hulpen, wkw., helpen, 418.

Hulpwkwoorden, 226. Z. *Auxiliaria*.

Hun, pron. pers. en poss., in de volks-tael zoowel fem. als masc., 40. — *Hun*, pron. poss., den Ouden onbekend, 107, 140.

Huren, wkw., beteek., 166—169.

Hulde (hs. *ulde*), *hulde*, impf. van *kulen*; it. *huyt*, *uul*, uil, 158 en 458.

Hwarba, Oudhd., beweging; *hwerban*, wkw., enz., 470.

Hypallage, 192, 298, 390.

Hyperbaton, 138, 147—48, 155, 163, 164, 294, 306, 327, 338—39, 341, 365, 369 (*Hoe dat si wekkende woorde hadde*, vglk. bl. 374: *Hoe dat si so sere prijst*); 371, 387 (anastrophe); 399, 400, 400—401, 402 (gewoon bij adj. van maat, enz.); 423, bis; 435, 441, 447, 449, 481, 485, 497, 500, 501.

Hysteron proteron, 101, 206—7, 257, 371, 425, 465.

I, J, II.

I am he, of *it is I*, Engl., ik ben het; 85.

I do go, Engl., ik ga, 125.

Jaer, indecl., 112. — Jaergetallen in cijfers, hoe te lezen? 474—75.

Iaghen, begeeren, enz., 283—86.

Jammer, 89.

Idele, ijdelere, dat sing. fem., 498. — *Ideleke*, adv., r. 1499.

Ie, en *i* (ij) verwisseld, 172.

Ie, *ye*, *nie*, *nemmer*, enz. afleiding en gebruik, 66, 471.

Ieghen of *jegen*, verschillende beteek.

en gebruik, 382—84. — *Ieghen sijn*, beletten, wederstaen, 404. Zie verder *Scheghen*.

Iegheren els, plaetselijke adv., 441—42. — *Iegheren els toe*, *iegheren om el*, ibid. en 447.

Iegherincs, *yegherinc*, *ieweren*, *nieweren*, enz., 442—43.

Iemand levende, eenig mensch, 312.

Iemand acndoen (aenvallen), ellipsis? 381.

Ierstwerven, 470, 473.

Iet, adverbialiter (eer *iet lanc*), eenigzins, enz., 95, 404.

Ievers, *iöverans anders*, Limb., 442.

Ihre Majestät, Hgd., = *ihr*, 142.

Ihtes iht, Mhd., 34.

IJ voor *i*, in den uitgang, met versterkten accent, 239. — uitgesproken als *ie*, 421.

Il est, il y a, Fr., hoe in andere talen uitgedrukt, 260.

Immer, *emmer*, enz., Z. *Ommer*. — *Immermeer*, *ommermeer*, gebruik, 471 — 72.

Imperativus op *e* (*lide*, *beide*, enz.), 420. — plur. en sing. verschillen, 463 — 64.

Imperfectum met of zonder *e*, 146. — *ic ran*, *wi ronnen*, 159; *ic rein* of *reen*, van *rinen*, 170; *ic seincde* (schonk), 163; *ic vlacht*; *wi vlochten*, 157; *ic ward*, *wi worden*, 163; *ic warp*, *wi worpen*, 147. — door omschrijving uitgedrukt, 455, 506. Z. *Gaen*. — Impf. ontsteld en ingekort bij aenleuning van 't pron. pers., enz., 20, 95, 140, 190, 220 (*tevese* = leefde zij); 241, 255, 256, 257, 258, 270, 282, 300, 355, 361 (*erese* = eerde zij, enz.); 399, 447, 462 (*ghi minnet* = mindet, enz.); 468, 505, 506.

Impersonalia, constr.: zonder pron. subjecti (*het*), 117, 120, 122, 140, 396, 486. — met pron. subjecti, 276. — met acc., *Verwonderen*, 159. — *Seamen*, Anglsaks, schamen, 165. — *Mi wonder*, 184. — *Mi gheeft onwert*, *wonder*, *vreemd*, 187. — *Afdunken*, *afdincken*, 194. — *Wie comet dat*, enz., 376. — *Het langhet mi*, 381. — *Het gruwelt mi*, 382. — *Ontfarmen*, 394. — *Voor-sluten*: *hen is voorgesloten*, 497.

Importunité, ongehadicheit, 286.

In, præp., constr., 15, 123, 189, 395. — Verschillige betrekk. van *in*, 143. — *In*, *aen*, met den dativ. 209. — *In en om* bij 't wkw. *comen*, 144. — *In vint aen*, 193, 223. — *In*, *op*, *door* ■■

vervangen, 151 — 52. — *In* = *door*, *met*, 276. — *In*, ■■ *op*, verschillig gebruik, 80. — *In* voor *op*, 140, 190. — *In*, ten aenzien van, 425. — *In* = *tot*, 298. — *In*, *op*, *binnen*, bij vragen van tijd, 131. — *In arbeid gaen van kinde*, 151. — *In den sturlene*, in, *door*, met het storten, 437. — *In der seloer uren*, 393. — *In dere* (in *die ere*) en *in den naem*, verschillen, 476. — *In doren*, in de ooren, 464. — *In goede*, fr. ■■ *bien*, 222. — *In haer doet*, bij haer sterven, 452. — *In iet stijn*, met iets bezig zijn, 5. — *In innio werden*, merken, 5. — *In latine*, in *dietsce*, enz., adverbiale zeggings, 14, 380 — 81. — *In midden*, constr. met acc. (in *midden thuus*, enz.), 156, 378, 402. Ook met den *dativ.* P. ibid. — *In sinen moet*, in *sinen sin*, enz., 313. — *In stápe*, *sond in stápe*, Angls., = *staphans*, 505. — *In swære sin*, Mhd.; in *wage*, in *swæhe*, enz., 288. — *Int iaer dat...*, 474. — *In vare*, in *hoghe*; in *anste*, enz., 288.

Ind = *in dat* (in *het*), 404. — *Ind stat*, *ind selve stat*, 133, 341. — *Inde* = *in des*, 412.

Inne = *in*, uit hoofde der maet of des rijms gebruikt, 454. — in plaats van *aen* of *door*, 223.

In = *ic en* of *ic ne* (in *bens niet*, ik ben het niet), 375, 485.

Incgle (*ingle*), engelen, 85.

Inclinatie (aenleuning; z. dat woord), 24, 66. — derzelver invloed op den uitgang der wkw. (*wonderet* = wonderde het); verlengt ook de vokaal (*eist* of *eest* = ■■ het), 72, 95, 140, 190, 320. — *Inclinatie* van 't pron. pers. (*-di* = *ghi*; *-en*, *-er* = hem, haer, enz.), 114, 138, 146, 352. — van 't onbep. artikel tusschen adj. en subst., zie *Een*, lidw. — van 't bepaeld artikel of *aphaeresis*: *s* = *des*; *t* = *dat* of *het*, zie de letters D, S, T.

Inde, einde, 414.

Indeclinabel adject., 23, 56, 117,

126 (plur.); 130 (dat. sing.). — Subst., 110 (*dinc*); 123 (*voghel*), enz. Z. *Onverbogen*.

Indien, indien dat, 42.

Indirecte constructie, 166, 333. — bij *want* en met ellipsis, 445. — wordt direct, 264. Z. *Constructie*.

Indoen, drinken, 227.

Infinitivus op *-e* (gerundium), 24 — 25. — bij auxiliaria, 61. — bij *raden, acinen, vernemen, vinden, weten*, enz., 322—23. — als subst. gebezigd, 225, 310, 418, 484 (*dijn gheloven* = *dijn gheloof*). — door 't partic. præs. vervangen, 60, 454, 455. — vervangen door *dat*, 407. — vervangt het part. präteriti, 120.

Ingaen, beginnen, 493. Z. *Aengaen*.

Ingekorte plur. der wkw. bij aenlenning, 320.

Ingenium, enghien, fr. engin, 173.

-inghe (uitgang op-), 15.

Inghedompte, ingheswand, ingheweyde, 232—33.

-ings (uitgang op-), 15—16.

Inkortingen (syncope), 20.

Inne, zie na *In*.

Innechleke, adv., 137.

Inschuifsels (interpolatie), 44, 63, 210.

Instrumentalis, 220. Zie ook *Casus*.

Intransitive wkw., 114. — met of zonder pron. reflex., 263.

Intransitivisch-passive beteek. van 't part. præs. van transitive wkw., 109.

Inversie, bij *want*, 397. — met *al*, 119, 148. — met *el*, 447, — met *sere*, 189. — gemeen bij de gerundia, 147. — bij negativa, ibid. en 86, 192. Z. nog *Omzetting*.

Jonkheer (ioncheer) en *jongvrouw, (ionfrou)*, beteek., 38; *ionfr.*, *nonne*, 460.

jou voor *u, wo*, 488.

Ipsissimus, 292.

Irsezan, arsezan, 175.

Juete, Jutta, eigenaem, 336.

juppon, fr., rok, 37.

K. (Zie ook C en QU.)

Kaal (kaluw), *geel* (geluw), 405. — *Kaelkop*, 278.

Kallen, keelen, enz., 432—33.

Kamere, gen. nu dat. kameren, 448.

Kat' ēōχiv, 424. — *Κατὰ τὸ σῆμα-μύρον*, 276 (i. Πρὸς τὸ σ.).

Kaum, coym, enz., 89, 147, 403.

Keeren, koren, 18—19, 307 (zenden).

-ken, -kijn, uitgang, 227.

Kelder, dat. keldere, reg. 564, 599.

Kerchof (vpten-), reg. 1372.

Kersten, evenkersten, 489.

Keur, keus, genus, 110. — *Keur, kuur, coer, core, cure*, enz., 346—50.

Kindekijn, pl. kinderkins, 241.

Kieren, kiren, keeren, 88.

Kinlec scinen, duidelijk blijken, 404.

Kinness, kende zij, 335, 469.

-kijn, -kine, *nu* 't meerv. gehecht, 241.

Klaghe, subst., klagt, 484.

Klank en geklank, 344.

Kloet, 230. — Klotteren, 164.

Klont en lont, 230.

Kluyte, klood, 308.

Knape, schildknaep, 362.

Knecht, plur. onverbogen, 366.

Knien: *ghoscien*, staeude rijm, 446.

Knoten, wkw., 308.

Knuiven, kluiven, 308.

Kommer, 89.

Kortborstig, 430. (Te St.-Truiden *dempig*, verwant met *dempen* of met *damp*? Althans niet verbasterd uit *ademachtig*).

Koudsmid, 277.

Kraem, winkel, 72.

Krasis, 136.
Kreng, fr. charogne, 94.
Krenken, 250.
Krijgen, beteek., 292.
Krijten, impf. *kreet*, zie onder *Craye-*
ren, maer lees daer 332, in pl. van 232.
Kuimen, 89, 403.
Kúm, kúmig (Oudhd.; Limb. *kuimig*),
 ziekelijk, en *kúmjan*, klagen, 403.

Kunden, kundselen, kuynsdcl, 204.
Kunst bij de oude schrijvers, 332.
Kureyt (Kiliaen), 154.
Kwantiteit, 317. *Z. Maot*.
Kweken, kwoksilver, enz., 89.
Kwoelen ■■ *kwoelen*, verwant? 432.
Kwoijtschelden, kwijthouden, constr.,
 132.

L.

L ■■ *r* verwisseld, 273.
Lachter, laster, 43. — *Laster* doen,
 verwijt, schande, doen, 416.
Lamkijn, plur. *lammekine*, 241.
Lanc so mee, hoe langer hoe meer, 215.
Lanc lijf, lang leven, 291.
Land ■■■ *oer zee*, 295.
Langbeen, 277—78.
Langhen, impers., verlangen, constr.
 (*na, om, te*), 381, 467, 475.
Langsteertige woorden, accent, 317.
 — derzelver spelling, 469.
Laten, constr., 120. — *Laten* *loopen*,
 gebruik en beteek., 323. — *Laten* *uit-*
gaen, uiten, zingen, 423. — *Laten* *of*
doen verstaen, 435. Thans *ben ik gene-*
gen ■■ *der werelt state* met *meer* te *ver-*
binden en een hyperbaton te erkennen.
Latine, in *latine*, z. onder *Ln*. — *La-*
tinen, adj. (*latinen sanc*), 353.
Latinismus, 23, 30 (comparat.); 148,
 190, 191, 222, 256, 262, 292 (*die selve*
dach = de dag zelf); 293, 311—12, 314,
 323, 359 (*proper*, eigen, met genit.);
 380, 449, 476.
Lede, acc. plur. van *lid*, 157.
Ledeck, los, onbelet, reg. 660.
Leden, partic., geleden, 73. *Z. Liden*.
Leod (*leet*), adj. hatelijk, enz., com-
 parat. *leeder*; it. subst., 286, 439—41.
 — *Leod* *of te leeder hebben*, haten,
 verachten, ibid. — *Leod zijn*, spijten,
 444.

Leeden, wkw., leed doen, 287.
Leenen, leunen (*leynen*, Kil.), 369—70.
Leeren en lezen; oorspronkelijk eener-
 lei, 367. — *Leeren aen en uit*, verschil,
 319—20.
Legghen met *zijn* composita behoort
 tot de bouwkunst, 476.
-lei (uitgang op-), 16.
Leid (reg. 122) van twijfelachtige af-
 leiding, 68.
Leiden, wkw., gebruik (*bliscap, den*
tijt, een leven, eene werelt leiden), 421—
 22, 495. — verschil van *liden*, ibid.
Leider, leidsman, plur. *leidere*, r. 240.
Lekkertand, 278.
Lende, enkely. weinig gebruikt, 196.
Z. Linden.
Leresse, impf., leerde zij, 506.
Lesen, voorlezen, leeren, 367. — *Le-*
sen, bidden, 320. — *Lesen en hoeren*
lesen, gewoone zeggings, beteeki, 76.
Lesere du, gij lezer, vocat. sing., 487;
 ib. *leserse*, lezeres.
Lesse (*iemand zijn lesse lesen*), 367.
Lettel, constr., 227. *Z. Allettel*.
Letten, beletten, 475.
Letter ingeschoven om der zachtheid
 wille, 266. — it. uitgeworpen, 192.
Letteren kennen, geleerd zijn, 355.
Letterverschuivingen ■■ *de hss.*, 71.
 — in zekere woorden, vooral van de *r*
 (*ierden, troden*, enz.), 343.
Letterverwisseling, 273 (*Katlinen* =

Katrinen); 308 (*kloten* = *knoten*, enz.); 367—69 (verdubbeling van de *r*).

Leuensch dialect, 125. *Z. Dialekt*.

Leven, wkw., constr., 220 (ook *gheleven*, r. 332). — zijn *leven* inrigten, 364.

— *Levet* (*ghs*) = *levedet*, leeftdet, impf., 462. = *Iamou levende*, 312. — *levende* werden, r. 1784.

Ltch, *ltcham*, *ltchnam*, enz., 290.

Lichame, masc., 112.

Lichamelec, in tegenstelling van *geestlec*, 197.

Lichtervle, omzetting, veel lichter, 351.

Lide, (*lijde*, Kil.), subst. fem., gang, doorgang, 453.

Liden, drievoudige beteek., 68. —

Liden, voorbijgaen, impf. *leed*, 289, 408.

— lijden, verdragen, imperat. *lida*, 419. — belijden, 333, 475.

Lidwoord, 2, 7 23. — uitgelaten, 15, 205. *Z. Artikel*.

Lief of leet, beteek., 61, 241.

Lieflec, met liefde, 418.

Lien, *liden*, *gholiden*, belijden, 74, 333.

Lier, plur. indecl., wangen, 112.

Liete, subj. impf., 452.

Lieve, subst., liefde, 96, 484.

Lieten, onpers. wkw. bestaat niet, 287.

Ligghen, ziek zijn, 258. — *te rotten* *ligghen*, 426.

Lignée, *ligné*, fr., 16.

Lijf, gebruik, beteek. (zoowel *leven* als *lichaem*), en genus in de verschillende oude dialecten, 290, 345, 486.

Lijflec, adj., tot het lijf of lichaem behorende (*lijflec daet*), 197—98.

Lijken, hoe bereed bij onze voorouders, 96.

Lijksam, subst.? *Lijksam*, adj.? 382.

Lijksene, lijkteekenen, 382.

Lijns, *lijnse* = *lijse*? 315.

Lijnwaad, *lijnwaad* (*lijvet*, Limburgsch dial.), 232.

Lijnsachtich (*lijnselick*, Kil.), 315.

Limborch (de Hertoghe van-), r. 1408.

Limburgsch Dialekt, 17, 22, 31 (ne-

gatie); 37, 40, 52, 59 (kent geen *zich*); 59—60, 69, 72, 74, 80 (uitspraak); 81, 82 (*tjop* = *top*); 98, 102, 110, 119, 124, 133, 139 (*tau* = *toe*); 156 (*overmits*); 158. *Z. Dialekt*.

Linden, nom. plur.; *lindenen*, dativ., 149. *Z. Lende*.

Lins (*lijne*, Limb.), vlasch (*de lins lesen*), 235.

-linghe (uitgang op-), 221.

Lip, lijf, omschrijft het pron. pers., 141.

Lis, wortel van *lise* (*leise*, Hgd.), 315.

— *Lise*, zachtjes, adv. = adj.; it. *lise-like*, ibid.

List en lust, verwantschap, met *lesen* en *leeren*, 312.

Liub, lief, enz., 460.

Loedwic, *Lodwic*, *Lodewic*, 364.

Loestense, verlost en haer, 205.

Lof (*love*, Kil.) aanbeveling, enz. (*lof doen over iemand*); verwantschap, 459 — 460.

Loonsch dialect, 22, 101. *Z. Dialekt*.

-loos (uitgang op-), 495.

Loof, spruit; it. *kloot*; *gheloten*, *cloten*, enz., 308. Moeyelijk behoort daer toe Gwidekijn van Sassine, fragm., vs. 99 ;

Van den schichten, van den *lode*.

Loquet, fr.; = *lock*, Eng., verwant met *luiken*, 478.

Los en quite van..., 189.

Loven, beloven, 475.

Loz, *Looz*, *Loon*, *Los-castrum*, 334 — 35.

Ludeke, *Luik*, *Liège*, *Lüttich*, *Leodicum*, afleiding. 132.

Luden, luiden (*die bosine lud* = luidt), 420.

Luët, geluid, 353.

Luken, *luiken*, sluiten, 478.

Luttel, constr., 275.

Luttelgoed, adv., weinig, 275, 277, 289. Vglk. nog uit Limborch, V. vs. 1116:

Die ammirael achte *luttelgoed*
werwaert dat sijn = gheet.

M.

Macht hebben, constr. (*alles of van allen*), 6, 188.

Maegh, gramschap (lat. *stomachus*), 283.

Mael, male, keer, 355 (doch z. de Collatie); 462.

Maenden = maende hem, 461.

Maerct, merkt, handel, 497.

Maes, rivier, 137.

Maet, versmaet (*metrum, rhythmus*); bijzondere aenmerkingen daer omtrent, 5, 9, 16, 18, 24, 27, 108, 115, 117 (*eñ en nietende*, enz.); 120, 121, 133, 143, 148, 156, 157, 164, 183—84 (*meestrien*, tweesylbig); 189 (*ende voor eñ*); 206 (*cnien*, eensylbig); 219, 224, 227, 232, 240 (*eengher wijs*, voor *eenigher wijs*); 245, 246, 247, 251, 252, 256, 258, 261, 266, 267, 272 (tweemaal kunstig veranderde maet); 276, 287, 293, 300, 306, 308 en 309 (*ende voor eñ*; ibid. rijm en kunst); 311 (*ende voor eñ*); 312 (syncope); 314 (*to voor toe*); 315 (*oppe voor op*); 316, 317, 323, 339, 345 (*maet*; drukfeil); 346, 366 (sterk geslagen maet); 369 (*ende voor eñ*); 375, 378, 381 (clausula); 410, 420, 429, 430, 431, 438, 443, 452 (sulc voor *sulke*, plur.); 454—55, 463, 469, 470, 474 (*maet door de uitspraak te helpen*); 481, 489, 495, 500, 505, 506.

Maer, subst., z. *Mers*. — *Maer*, adv.; slechts, alleenlijk, 127.

Maet gheven, ~~maet~~ de maet afrieten, 209.

Maght, maghet, maegd, plur. *maeghde*, reg. 19, 164, 1072, 1314—15, enz.

Maisniede, z. *Meisniede*.

Maitre-ès-arts, 173.

Manen, vermanen, bezweren, fr. *sommer*; it. constr., 269 (*met, op*) 461, 506 — *Manese* = maende zij, 361.

Manier, maniere, soort, vorm, 87.

— gevolgd door een rel. neutr. (*de maniere dat*, enz.), 118, 314, 425. — *Van maniere*, van kunst, schoon, 88.

Maken, dichten, enz.; 15.

Mat, matten, 209.

Medewerde ? 376.

Μή οὐ, μή τι, 31.

Mehr, eher, min, wers (*worse*, Engl.), lanc, ingekorte comparativi van adv., 215. Z. *Bat*.

Meer, beter, duidelijker ? meer zaken ? 435. — *Meer vele*, omzetting, veel meer, 351. — *Meer voort*, verder, in 't vervolg, 476.

Meeren, part. *ghemeert*, vermeerderd, Z. r. 758.

Meerre (meerdere) = grootere, 64, 494.

Meervoud, z. *Pluralis*, *Indeclinabel*, *Abstracta*, enz.

Meeste, grootste, 64, 407.

Meester, geneesheer; meesteren, heelen, 172. — *Meesterleke*, adv., r. 1310.

Meestrie, kunst; heekunst, 188.

Meisniede, gezin, 414.

Melde, mild, ook zeker moeskruid, 32.

Melc, mleko, lac, enz., genus, 131.

Melkkos, melkende kos, 110.

Men, fr. *on*, subject. uitgelaten, 385. — voor *menne* = men hem, 324—25. — *Men*, geapostropheerd; it. constr., 250—51.

Menech (menig), adj. (als subst. of adv. gebruikt?), constr., 418. — met subst. in sing., 289 (ibid. *onmenech*). — *menech suchten eñ carmen gheven*; 408—9.

Meneghe, subst., menigte; it. gebruik daervan, 67, 193, 484.

Menegherand, reg. 968.

(*Meneghertiere(n)*), 321.

Menechte, upperl., voor *menigste* ? 70. Vgl. *Stouten* (voor *stoutsten*).

Menechwerf, 452.
Menne = *man* hem, 190.
Mens = *man* des, 339, 402.
Mensch, Hgd. ook neutr., 215.
Mere, *mare*, *faem*, subst.; it. adj., 363, 404.
Merken, constr. (*om iet*), 447.
Merkwaardige constr., 150. *Z. Constructie*.
Merghinghen: *bringhen* (accent), 318.
Merren, *marren*, 60.
Mes- en *miscomen*, *z. Mesquame*.
Mesprise tale of mesprisetale? 377.
Mesquame, subst., onheil, 112—13.
Mescende, subst., 225.
Met, præp., bij, door, naar, volgens, 119, 237, 364. — *Met zoo veel als in verrieff van*, 192. — *Met Gods helpen* (hulp), 417. — *Met ande werden*, d. i., *zwanger*, 223.
Met, adv., *mede*, 121, 308 (deszelfs plaatsing); 314 (*noch oec met*).
Metaplasmus (*lachter* = *laster*), 416.
Metathesis, 498. — *van de r*, 343.
Metonymie, 55, 344.
Mettesen, *mettien* (*met dezen*, *met dien* = *daerbij*, enz.), 235.
Mi voor *mi* (*me?*), 250—51.
Micken, beteek. en constr., 160.
Midden, *z. In midden*.
Middernacht, 428.
Mids, *mits* (*overmits*); *mittunt*, *mittundes*, Mhd., 156, 338 (constr.).
Mie voor *mi*, 172.
Mielen (klooster van-), 38.
Mikmak, *hikkak*, enz., 160.
Min = *minder*, gebruik, 67.
Minder, *kleinder*, 64, 351 (*minder vele* = *veel minder*, *veel geringer*).
Minnet (ghi), impf., = *mindet*, 462.
Minsche, (*een*-), *een bedelaresse*, 215.

Minste, *kleinste*, 64.
Mire (*miero*, *mijnre*), *mijner*, 466.
Misraect, 253.
Misslag van *Geraert*, 296, 327, 399, 427, 477, 498. — *van Hoffmann v. Fall*, 127.
Mistrouwen, *wkw.*, *met genit.*, 481. *it. met of en dat*, *ibid*.
Mitten, *tó middes*, enz., 95.
Moechwi, *mogen wij*, 320.
Moed, *gemoed*, *staet dikwijls pleonastisch*, 419. — *it. grootmoedigheid*, *dativ. moede*, *bij Maerl. Sp. Hist.*, II, bl. 15, 23; *doch verdr. te* — *beteren*: *van moerren moede*.
Moeden, *wkw.*? 228.
Moer, *muer*, 189.
Moeten = *moet hem*, 329.
Moet = *mond*? 230.
Moete, *sub.*, *lat. otium* (*met goeder moeten*), 230—31, 335.
Moeten voor mogen, 13, 473, 508 (*met ellips. van een ander wkw.*).
Moghen, *gebruik en beteek.*, 396—97, 500—1. — *part. ghemoghen*, *reg.* 924.
Moneghen, *moenghen* (*muyneghen*, *Kil.*), *de H. Communie geven*, 445.
Monster, *munster*, *masc. en neutr.*, 475.
Morari, *lat.*, *actief en neutr.*, 152.
Morgenrood, 407.
Morw., *teder* (*eener morwen vrouwen name*, *eene teedere vrouw*), 140.
Moten, *moeten* = *mogen* — *zullen*, 311, 499.
Moyen, *impf. moyde*, *vermoeyen*, 212.
Mudh, *Angels.*, *mond*; *Engl. mouth*, *Ouddietsch ook moet*? 230.
Múzón, *múlón*, *verwisselen*; *daer van ghemooten*, *ontmoeten*, 365.

N.

N, uitgangsletter van vele adv., 128.
— soms moeyelijk om te verklaren, 153.

Na en *naer*, onderscheid, constr., enz., 76, 78, 138, 279, 289 (*na* met dat. en acc.), 395. — *Na*, als uitneming, behalve, 131. — *Na dat*, volgens hetgeen, 392. — comparat. *nader*, z. *Naer*. — *Nader* heeft niets gemeen met *neder*, 273.

Nacht, masc. en fem., 428. — *Nacht en dach*, en omgekeerd: *bi daghe en bi nachte*, 207, 269.

Nadien dat, dewijl, 375.

Nadruk (*dat* = *zulk*), 198.

Naer = *nader*, comparat., 76, 78. — *Te naer gaen*, 78.

Naerder, monsterwoord, 78.

Naerdien en *na dat*, 395.

Naerre, *nader*, afleiding en gebruik, 477. — *Te naer gaen*, 78.

Naersen, *naersten*, *naesten*, 79, 491: *Z. Versten*.

Nageven (*zich iemand*) voor *navolgen* (?), 501.

Naïve zeggingen, 135.

Naken, *Z. Neken*.

Nalmitten, *inalmitten* (Mdhd.), 95.

Name, masc. en fem., 363. — dient ter omschrijving, (*maeghdomlec name*, *vrouwen name*, d. i. *maegd*, *vrouw*), 140—43.

Nase, *nese*, *neus*, enz., 314.

Nau, Limb. dial. voor *nu*, adv. en *nieuw*, adj., 488. *Z. Nouw*.

Nauw, *nauwe*, smal, eng, 160.

Nauhdan (Goth.), nochtans, 56.

-ne, aenleunend voor *hem*, 409.

Ne, en, oude negatie, 482. *Z. Negatie*.

Ned, *nid* (?) positivus van *neder*, 270.

Neder, comparativus; verwant met *erde*, *vēpde* (?), 401. — adv. (geen prap.), zelden adj. *ibid.* — *Nederste*, superl., *ibid.*

Nederligghen, ziek worden, 289.

Neechte, *naekte*, impf., 439.

Negatie (*ne*, *niet*, *nien*, enz.), 17, 31, 34. — met omzetting, 333, 500. — verdubbeld, 75, 131. — niet altijd verdubbeld, 339. — Oud gebruik, 64, 345. — meerdere naest elkander, 313, 421, 471. — algemeene negatie, 61. — *Negative* spreekwijzen, 232, 238, 329, 476—77, 482. — in 't Fransch, in 't Spaensch, 64—65.

Neken, *naken* (met dat. of acc.?). 444.

Nemen, *aennemen*, 227. — *man* en *te manne nemen*, 11. — *Orlof nemen*, constr., 459. *Z. Bidden*.

Nese (*nase*), *neus*, masc. en fem., 313—14.

Nemmee, *nemmeer*, *nimmer*, *nommer*, *nemmermeer*, enz., 310—311. — *Verder* onderscheid, 471—72.

Neutrum sing. in plaats van masc. plur. of fem., 70, 83, 260.

Ni peu ni prou; *ni plus ni moins*, 353.

Nichs net, *niets niet*, enz., 35.

Nidar, *nidana* (Oudhd.), *neder*, 273. — prap., 401.

Nie, constr., 66. — *Nie*, *noyt*, affirmatief, 375.

Nief, *niere* (Limb.), *nieuw*, 239.

Nieman, accent, 227. — *nieman goeder*, door Grimm, zeer wel verklaard, 30.

Nien, *niet* en, 31, 361, 499—500.

Nienwieren el, 442.

Niet, subst., 31, 34. — uitgelaten bij zekere wkw., die zich met een bloot *en*

of *ne* vergenoegen, 258. — *niet el*, *niet wet el*, 447.

Niets, *niets niet*, 34—5.

Nieuwers, *niewerines*, *niewewergin*, 442.

Nikskes = (Limb.), 35.

Nimare, *tijding*, 440.

Nimé, *niet meer*, 139.

Nimmer, enz., zie *Nommermeer*.

No meer no min of noch meer noch min, enz., 352—53, 405, 468.

Nochtan, 56, 126. — *Nochtan*, *noch*

tan dat, conjunctief, *zelfs dan of wan-*
neer, 192, 361. — *Nochtan so*, 381. —
Nochtan..., *nóchtan* (tamenetsi, tamen),
415.

Noe voor nu, 487.

Nomen proprium in plaats van 't pron.
possess., 369.

Nominat. absolutus, 83, 150, 339.

Nominae ellipse, 319.

Nommeer, 421. — *Nommermeer*
enz., afleiding en gebruik, 471—72.

Nood (noet), femin., 204. — *Nood-*
druft, enz., 218.

Noode (noede), adv., 91.

Noordsch (ijslandsch), *art*, kunst, 173.

Vglk. Maerl. Sp. Hist., II, bl. 99 :

Indien (I. In dien) aert, dien men heet liberale ;
waer het een onverbog. plur. is (*kunsten*).

Nouw, nouwe, nieuw, nieuwe, 52,
239, 488.

Noyt, nooyt, gebruik daarvan, 354.

Nu, interject., welaen! 316.

Nu sus, nu so, 50.

Nube (Ohd.), conjunctie, 99.

Numerus (verandering van-), 318.

Nutten en nuttign, onderscheid, 218.

O.

O (lange —), 65. — *O* door = vervan-
gen, 52. — door *en*, 100.

O wi! o wach! 103, 457.

Ob (Mhd.), boven, 352.

Occasoen, ocksuyne (Kil.), fr. *ochoi-*
son, enz., 264. — *Ocsuen en sake soe-*
ken, 294.

Och, ocht, oft, indien, 313. — *Ocht...*
ocht, verschillig gebruik, 147, 403. —
ocht voor *noch*, na eene negat., 375.

Oe voor *oo*, 23, 146. — wisselt af met
u en *ue*, 52, 166.

Oec, wijders, vrouwens, 246. — *Alsi*
oec, hyperbaton, voor *oec als si* (?), 400.

Oerbaer, orber, enz., afleid., beteek.
en genus, 298. — *oorbaren*, wkw., ibid.

Of, ofaschoon, beteek., 125. — *Of* en
soo... *of*, vervangen door eene elliptieke
of negative wending, 358, 456—57, 485.

Offeres (offerese), offerde zij, 282.

Oide, eit, oyt, vooroude, out, enz., 147.

Οἰδῶνος, μονόωνος, 141.

Oingnies, 50.

Om, constr., 16. — *Om*, aen, op (*den-*
ken om el), 447. — *Om*, na *bidden, vra-*
ghen, enz., 446. — *Om mijnentwille*,
22. — *Om te*, 25, 147, 216, 408. — *Om*
voor te uitgelaten, 381.

Om dat, dat..., 228.

Omdat, indien, 447.

Omgaen (met sonden, enz.), 265, 390.

Omkeren, als subst. (*op omkeren van*
den rade), 156.

Omkeering, *Z. Omzetting, Inversio*,
Hyperbaton, Anacoluthon, enz.

Omoet, oetmoet, ootmoet, enz., 91. —

Omoedechte, superl., oetmoedigste, 90.

Ommer, 397. — *Ommermeer* (*nommer-*
meer), 339. — *Onmertoe*, 486.

Omschrijving, 294. — van 't pron.
pers. in verschillende talen, 142. — van
't inpf., door 't auxil. *gaen*, 171, 192.
— met *willen*, 237. — met *zullen*, 287.
— met *comen*, 480. — door 't partic.
pres., 455. — van 't futurum, 378.

Omtrint, omtrent, afleid. en beteek.,
476.

Omzetting (*Inversio*), 2, 95, 154, 192,
197, 220, 232 (bis), 274, 294, 307, 454,
459, 461, 468, 497. — met *al*, 318,
446, 476. — met *ei* (*els*), 354. — met
ghelijc, 479. — met *want*, 299. — met
toe, 280. — met adv. van tijd, van kwan-
titeit, enz., 33, 275, 277, 291, 294, 330,
351, 411, 507. — met het possess., 30.
— met art. en attributief, 32. — van de

negatie, 239, 306, 308, 333, 423, 426, 444. — uit hoofde der maet, 266. — *Oec dat* = dat *oec*, 259.

On-, deszelfs aerd, enz. 114, 211, 225, 265, 384. — *On* in 't fr., oudtijds *homs*; 251.

Onbeheende, onbeheendig; 328.

Onbonden voor onthiuden, 357.

Onbepaeld artikel, z. *Artikel*.

Onberaden, partic. præter. pass. met active beteek., 114, 315. (Bij 't geen in die aenteek. over *onberaden* gezeld is, voeg nog dat het in Walewein inderdaed voor *canhopig* of *onzeker* staet, vs. 471.

Hi bleef allene en *onberaden*,
hem ■ stont nimen te staden.

En zoo ook *hem* (zich) *beraden*, voor *zich* helpen, raed vinden, vs. 559 :

.. Al warie sterker dan si vive,
sonc mochtie mi niet *beraden*.

Onbezielt en *ontzielt*, 455.

Onde, *Ondaed*, *Ondadig*, *ondedig* (niet *ondeugdig*), 225—26.

Ondanke (te-), 100.

Ondedech (*ondedeghe man*), z. *Onde*.

Onder, wederkeerige betesk, (*onderminnen*, enz.), 221, 397.

Onder hebben, meester zijn; *Onder doen* (iemand en voor iemand), 405.

Onderlagchen, *onderminnen*, *onderslaen*, enz., 397.

Onderlinghe, adv., 221.

Ondersceden (geen-), subst., 268.

Ondertiden, *onderwilen*, van tijd tot tijd, 397.

Onderwinden transit. en reflexief: *hem* (zich) *onderwinden*, met genit. 359.

Ondier, adj. en subst., 265.

Ongelijkvloeyende wkw., 73.

Onghebadeccheit, fr. importunité, 286.

Onghepayigh, *onghebadigh* (Kil.), afleiding en beteekenis, 286.

Ongheraect *gemaect* (sic); it. *ongheraecter*, compar., 254. — *ongheraect* en *leed* verschillen, 440.

Ongherast, *ongerust*, 214.

Onghestreden, die niet gestreden heeft, active beteek., 316. Z. *Onberaden*.

Onghetemperd, 209.

Onghevoech, subst.; *onghevoechlec*, adj., 376—77.

Onlanghe, *onlangs*, *onna*, *onmenech*, 211, 289.

Onmenech dach, collectief en in een woord: *onmenechdach*, 277, 289.

Onpersoonelijke constr. (eigentliche en oneigentliche), 492.

Onnen, constr.; impf. *onste*, enz., 72.

Ontbinden, verklaren, 357.

Ontbraect, partic. (2), 82.

Ontblijven, d. i. *ontbreken*, en niet *overblijven*, 496—97.

Ontdoen, intrans., zich openen, 325.

Ontfaen, ontvangen, constr. 281, 500.

Ontfarmen, drijderlei constr., 104—06, 114, 194, 394, 409. — *Ontfarmeke* voor *ontfarmeleke*, 333.

Ontfaerne, subst., *ontferminge*, 484.

Ontladen (van iets), verlost, 484.

Ontlicsenen, *ontlicsemen*, *ontvinsen*, enz.; it. *ontlicsaem*, adj., 382—83.

— *Ontlijven*, van 't leven berpooven, 291. — part. *ontlijfd*, 455.

Ontluiken, zie *Ontpluken*.

Ontmoet, subst. gemoed; ook strijd, 365.

Ontpluken, trans. en intrans., ontsluiten, zich; impf. *ontploec*; afleid. en gebruik, 325, 478.

Ontzien, constr., 118, 489.

Ontraect, mishandeld, 254.

Ontreken, beschadigen, 255.

Ontspanen, ontwennen, 434.

Ontroeste (te kare-), 99.

Onverbogen subst. plur., 29. — pronomen, 106. — adjectief, 117, 120. — Zie *Indeclinabel*, *Pluralis*, enz.

Onverdeldeleke gelaten, zich ongeduldig toonen, 458.

Onversienleke, adv., onverwachts, r. 1132.

Onverveerlec, adv. 381.
Onvoorsiens, *onverwachts*, 323.
Onvrede, *onrust*, *tweedragt*, 485.
Onvoert, *onvoerde*, *verschil*, 184—88.
 — *Onverden*; wkw., 183.
Onwetens, genit. adv., 323. — *Onwetens mij*, *ibid.*
Onwille (*sinen onwille hebben*; *den onwille hebben*), 383—84.
Oorbaer, adj. en subst., masc. en fem.; ook neutr.? 298.
Op, prap., gebruik en constr., 80. — *Op*, in, door ■■■ vervangen, 151—52.
 — *Opt*, op de, 133. — *Op ghenade bidden*, 27, 279. — *op de stede*, *dadelijk* (?), 138. — *Op iets achten*, *micken*, enz., 139. — *Op uver*, *op see*, *op reis*, enz., 155. — *Op omkeeren*, 156. — *Op sulc convent*, op zulke voorwaarde, 228. — *Op trouwe*, *opoetmoet*, enz. 386—87. Zie *Op ghenade*. — *Op en weder*, enz., 390, 402. Zie *Algemeene zeggingen*. — *Op derde*, op de aerde, 402. Vglk. *Op uver*.
Opbevelen (?), opleggen, 494—95.
Opdat, indien, 50. — *Opdat (op dat)*, op deze voorwaarde, 228.
Opdragt (van gedichten), 44.
Opgheven (*sinen gheest*), 454.
Opheffen, impf. plur. *ophoeven*, 475.
Opherstaen, z. *Oppeerstaen*.
Oppa, voor *op*, 315, 387. Zie ook *Aast*.
Oppenbaer, 52. — *Oppenbaerre*, genit. plur., 232. — *Oppenbaren* en *hem oppenbaren*, wkw., 325. — *Afleid.*, *spelling* en *beteek.*, *ibid.* — *Oppenbaerds*, intrans., *openbaerde* hij zich, 395. — *Oppenbaer* en *oppenbare*, adv., *ib.* en 498.

Optativus, 4.
Opstaen, impf. *opstoet*; it. *Opverstaen*, *verrijzen*, 451—52. — *Opverstennis*, *opverstandennis*, *ibid.*
Orlof, afscheid; *orlof nemen*, *bidden*, enz., constr. (*aen*, *van*, *to*), bl. 459. — *Orloven*, *toestaen*, 460.
Ors, *ros*, 343.
Other (Agl.), 33.
Όταυ, *ότε*, 83.
Ου μή, *ού τι*, 31.
Oude, subst., *ouderdom*, 96, 326, 484.
Ούκετι (sic), 139.
Ούτω, zoo maer aen, *regt toe*, 493.
Oven, *afleid.*, 146; pl. *ovene*, *ibid.*
Over, prap., *beteek.* en *constr.*, 143, 144, 189, 397—98. — *Over andren dach*, *ibid.* — *Over iemand comen*, *verrassen* (?), 371; of in plaats van *voor*, *gelijk ■■■ haer*, 460 (?). — *Over der heiden* (of *heide*?), 144. — *Over ■■■*, *duistere zegging*, 321. — *Oter een ■■■ niet lanc*, *omzetting*, d. i., *niet veel meer dan*, enz., 423. — *Over lanc*, ■■■ *langen tijd*, 398—99.
Overdraghen, *verdraghen*, *uitstellen*, 491.
Overgang van plur. tot sing., bij het *aenspreken* van iemand, 330, 411. — van 't neutr. ■■■ het masc., 409. — van 't impf. tot het prap., 387—89.
Overliden, *voorbij gaen* of *zijn*, 497.
Overmidden, 156. — *Overmits*, *aerd*, *beteek.* en *constr.*, 156, 270, 338, 362, 473.
Overmoet, fem.? 231.
Overwaden, impf. *overwoed*, 140.
Owi!, z. *O wi!*
Oyngnes, *Oignies*, 46.

P

Paleis (des Graven van Loon), 367.
Papen, *priestere*, *clerke*, *verschil*, 360.

Pappen, *onomatopœia*: *Papa!* *roepen* (?), of *pap eten* (?), 464. Ik voeg

daer thans bij dat, in de aengehaelde plaets van Maerlant, datgene wat voorgaet nauwelijks eene andere uitlegging toelaet dan de eerste; maer dat toch beide beteekenissen op het woord, in zich beschouwd, passen, zij het mij geoorloofd hier wat nader te bewijzen, en dat wel uit het gebruik der grieksche taal en der latijnsche. Men weet dat de woorden die tot de wieg en de haerdestede behooren (zie mijn Verslag, enz., bl. 523), waer de mensch het naeste bij de natuur gebleven is, schier in alle talen onveranderd zijn overgenomen en bewaerd geworden. Πάππας, vocativus van πάππας, was bij de Grieken wat het bij ons en de Franschen is, *papa* (Hom. Od. VI, 57), en παππάζων was *papa zeggen* (Hom. Iliad. V, 408). Bij de Latijnen was het eensdeels ook zoo: *pappas* of *papas*, vader of voestervader (Juvenal. VI, 632.), *pappus*, ouderling (Varro de Ling. Lat., VI, 3.), en mede grootvader (Auson. Idyll. IV, 18.); later zelfs *bisscop* (Tertull. de Pudic., 13.) en, gelijk iedereen weet, *opperbisschop*, *pauw*, bij onze Ouden *pauces*, in 't Hoogduitsch nog *pabst*. Maer in 't Latijn had het tevens de betekenis van ons *pap* of *kinderbrei* (Varro ap. Non. 2, v. 97: cum cibum ac potionem *buas* ac *papas* dicunt, et matrem *mammam*, patrem *tatam*), en *papare* of *pappare* was *pap eten* (Plaut. Epid. V, 2, 62; Persius, III, 17). *Papparium* (Senec. Controv. II, 9.) was omtrent het zelfde met *pappa*:

Deque sono mendentis habent formabile nomen.

gelijk een oud Glossarium bij Barthius zegt (Advers. IV, 24). Dus zal ook wel ons *pappen* die tweederlei betekenis kunnen gehad hebben. Te St.-Truiden spreekt men *pappen*, voor *papa zeggen*, *pappân*, d. i. *papaën* of *papayen* uit.

Passive zin van 't gerund., 26.

Passief wkw., constr., 279.

Paragoge (*oppe* = *op*, *inne*, *ane*, *are*, enz., 315.

Parenthesis, 163, 365, 397, 413, 444, 470.

Participium praesens, gebruik, 240, 335—36. — voor den infin., 60, 454—55. — met *werden* (worden), 455. — passief gebruikt, 109. — Partic. praeteriti, gebruik, 240. — zonder 't voorzetsel *ghe-*, 73, 481. — gelijkvloeiend, van ongelijkvl. wkw. (*ghesint* = *gezonden*), 146. — met active beteeek., 114, 315—16 (*dronken*, enz.). — Partic. praet. pass. der reflexive wkw., 29. — in plaets van den infin., 120.

Partikel, *ar-*, *her-*, *ver-*, enz., 174, 298. — *Ont-*, *ent-*, 184. — privative, in samenstell., 226, 273, 384. — Partikel *ghe-*, onderdrukt, 73. — expletive (*so*), 146, 151. — *te*, 203.

Partitive constr., 21. Z. *Genitivus*.

Payen, wkw., 286.

Peert, plur., indeel., 111.

Periphrasis (eenre moruer vrouwen name), 140. — in plaets van 't pron. pers., 141, enz. Z. *Omschrijving*.

Persen (de coninc van *Persen*), 393.

Persoon, *persone*, masc., 234, 426.

— *Inds* lichame *persone*, 412. — *Persoon*, pastoor eener stadskerk, 360. — *Personne*, fr., dient ter omschrijving van 't pron. pers., 141.

Pilec, *pilic*, *pilecheit*, enz., 206, 502.

Pine, *piner*, *pijnder*; met *sivē* *pinen*, 502. — *pine* *gheven*, moeyte doen (aen iemand), 282.

Pinen, wkw., transit. en intrans. — (*om iet-*), zich moeyte geven. *Iteur* met den infin. (gerund.); it. reflexief, *hem* (zich) *pinen*, 501. — *Pijndi*, pijnjt gij, plur., 236.

Pleghon, constr., 60, 226, 315, 485 (impers.?). — *te ligghene*, 455, 499. — *wovens*, *etens*, *pleghen*, 116.

Pleonasmus, 18, 19, 84, 88, 90, 94, 100, 104, 115, 118, 123, 126, 137, 138,

158, 165, 203 (*des te meer*), 208, 215, (*ghedwoongen dat si moest leven*), 237, 241, 265 (van 't possess.), 273, 275, 294, 301, 313 (*his*), 330, 349, 390, 391, 400, 411, 415, 419 (zeer gewoon met *mond, moed, zin*, enz.); 435, 461 (met tijdpartikels), enz.

Pleurer son soul, 98.

Plien, plegen, 22.

Plomp (*ruut*), 44.

Pluralis onverbogen, 110—11, 112, 124, 272, 276, 366. — Plur. bij collectiva, 257, 317, 318. — voor singul., 255. — Plur. en sing. afwisselend, 265.

Poelment, 204.

Polen, fr. *pêler*, *écosser*, 205.

Poirter (*poorter*), plur. *poirteren* en *porters*, 477—78; it. indeclin., 111.

Poort, *poert*, enz. Zie *Poirter*.

Polysyndeton, 332, 365.

Prædicative adjunct., verbogen, 160, 363.

Præpositie *boven*, constr., 351—52. — *in*, *ana*, 144. — *on*-, 211. — *over*, 143. — *overmits*, 156. — *van*, 3. — *voor*, 27. — Præpos. van onzekere constr., 144. — met acc. en genit. 461. — met genit., in adverbiale zeggingen, 158. — Met elkander verwisseld (*in voor op*), 140, 394. — worden adverb., 442. — met een complement als adj. gebruikt, of met ellipsis, 424. — meerdere naest elkande. (*van uit, boven op*, enz.), 420. — bij vragen van tijd, 131.

Præsens in plaats van 't impf., 387, 500. — met beteek. van 't præterit., 497. — voor 't futur., 420.

Prise (van *prise*) 88, 177—82.

Prijs bejaghen (*aen iet*), 285.

Procureren (*aen Gode*), 281.

Prologhe, 76.

Pronomen, declin., 106. — Omzetting van 't pron., 30. — Pron. en eigenaem onderling verwisseld, 150. — demonstr. en relat., 7, 9. — Spelling (*di, die*), 171. — personale, 2. — Declin. van 't pron. pers., 5, 138, 165, 185, 306, 422. — Gebruik en uitspraak van *du*, 487—88. — Pron. pers. als subject., plaatsing, 403. — aenleunend, 506. — uitgelaten, 93, 117, 126, 205, 239, 376 (bij impers.), 405, 410, 508, 486 (bij impers.). — Omschrijving van 't pron. pers., 141—42. Pron. relat.-demonstr., en relat.-interrog., 3. — relat., 74. — Constr., 74, 201. — Overeenkomst met het antecedens niet onderhouden (*de maniere dat*, enz.), 314. — uitgelaten bij *helen*, enz., 336—37. — reflexivum, 60, 112. — Declin. (acc. sing. neutr. *hen*), 409. — possess. fem., decl., 417. — it. masc. (*mino gheest*), 418. — Pron. als suffix, 191. Z. *Constructie*, enz.

Pronominael præfix (*so-*, *sus-*, *dus-*, enz.), 423.

Proper, eigen, met genit., 359. — it. *net*, *zuiver*, ibid.

Πρὸς τὸ σημαίνον (constr. naer den zin), 234, 299, 317, 409.

Prosopopœia, 498.

Prout, *qualenus* (*daer weder?*), 149.

Proeven, proeven, onderzoeken, ondervinden, enz., 385. Voeg bij de voorbb. onder n° 5 aldaer, Mel. Stoke, IX, vs, 1010 :

Die hem wel proeveden *inder noet*.

Punctuatie, onzekere, 443.

Pute, kikvorsch, 232.

Q. (Z. ook C en K.)

Quadertieren, *goedertieren*, enz., 320—21.

Quale, Oudhd. *quāla*, kwael, ziekte, enz., 432, 439.

Quam gheronnen; quam ule varen,
enz. 318, 480. Z. *Comen*.

Quoc, quic; vee, subst.; it. *quecke-*
noot (queken hoot), 89.

Quelen, impf. *ic qual;* it. *quelnesse,*
subst., 100.

Quellen, pijnigen, enz., 432.

Quelque deux-cents, 157.

Quic, adv., 90.

Quiman, comen, constr., 144.

Quite, ontslagen, met genit. (*los en quite*), 189, 420. — *Quite* houden, 132.

R.

R in de spelling verdubbeld; hare
attractive kracht, 344, 369, 391. — ver-
schoven, 343. — verwisseld met *s*, 367.

Rad, dat. *raide,* dat. pl. *raderen (opten radren),* reg. 451 en 455.

Raden, reeden, bereiden, 407. — *Ra-*
den, raed geven (impf. *si riede,* zij ried,
subjunct. ?) reg. 1460.

Râle (fr.) verwant met *rogchelen*, 332.

Raed (huisraed, honigraed, enz.), 407.

Raken, gheraken, 253. — *Het raekt*
(roect) *mij niet,* 495.

Rast, raste, gen. en dat. *rasten, rust,*
466, 495, 499; it. *rastleker,* 213.

Rayon de miel, 407.

Rechts, rechts, juist, 402.

Redene, verhael, 405.

Reen, rene, rein, beteek., 83—84,
343. Zie *Rein*.

Regtstreeksche constr., z. *Directe C.*

Reflexief pronom., 60. — declin.,
276. — *hen* = *sich*, acc. plur. neutr.,
157. — uitgelaten, 395. Z. *Pronomen*. —
Reflexive werkw., 28—29, 115, 263.

Rein, roen, 83. — *Rein uit spreken,*
343. — *Rein, reen,* impf. van *reinen*, 170.

Relativum, ■■■ later geboorte, 441.
— Constr., 183. — met herhaling van
't antecedent, 338. — door de conjunct.
't vervangen, 493. — in plaats van 't
demonstr., 293.

Reke, roecke, regghe, 254. — *reken,*
hermaken; *rekenen,* 254—55.

Rendier; it. *rennen, rinnen, ronnen,*
runnen, enz., 135, 478.

Rhythmus, dactylische, 478. — des-
zelfs invloed, 410.

Richt (ht), praes. of impf.? 387.

Ridder, plur. indecl., 111. — *Ridde*
en cnapen, onderscheid, 362. Op deze
pl. ■■ even zoowel in de Collatie, heb ik
vergeten aen te teekenen, dat het *h.* dui-
delijk aen *riddre* heeft, wat toch wel
aen *riddren*, (aen *riddre*, sic), in dat,
had moeten wezen.

Riden en varen, onderscheid, 279.

Rieken, intrans., impf. *roec,* 479.

Ries, dwaes, enz.; *riesen*, wkw.; *ries-*
like, adv., 326, 482—84.

-rike (hemelrike, enz.), gebruik aen-
gaende zulke subst., 65, 104.

Rind, rindsel, rendsel, rinden, rinda-
len, 307.

Rinde, rint, rent; Oudhd. *rinda,*
schors, enz., 476.

Rinnen, impf. *ic ran, wi ronnen,* z.
Rendier.

Rijm, deszelfs invloed, 201—3. —
staende of mannelijk (*van dien : achter*
tien : dien ; drien, niet *dien*, enz.), 446.
— Dobbeltrijm, 474. Rijm, ook buiten het
vers, in zekere spreken, als : *begraven*
en verhaven, 475.

Rijmwoorden, 68, 75, 77, 78, 83, 140
(*si de : side*), 157 (*bat : dat*, diil laatste als
conjunctie), 159 (*volten*, inf. praes. :
overgoten), 246 (*toe*, van zijn wkw. afge-
rukt), 251, 318 (*op-inghe, op-heit*, enz.),
395 (*soelt* ■■ plaats van *wilt*), 443, 461,
480, ■■■ (*do voor doe*, d. i., toen), enz.

Rijs (*rise P*), plur. *riser*, dat. *riseren*,
161.—

Roc, rokken, fr. *rochet*; it. *rokkeling*, 37.

Roc, roke, reuk, 215. — *roec*, bij Kil.

roeck, zorg. — *roeken*, wkw., impers. (*raken*), 495. *roekeloosheit*, ibid.

Roeren, transit. en intrans.; *Roerende goed*, 109—10.

Rohón, *rohjan*, *rukjan*; *rógjan* (Oud-hoogd.), *wroeghen*; *rógchalen*, 332.

Roke, rots, fem., 100.

Romaensche talen, 118.

Rond, *rand*, 476. — *Ronde*, rondheid, 484.

Roué, fr., doorslepen, 58.

Rouw, beteek., 432. — *Rouwe draghen*, *drieten*, 257. — *Rouweleke*, adv., 458.

Rucht, *rughen*; *geruscht*, subst.; *Id. rügen*, *rügebar*, *ruchtbur*, enz., 332.

Rume, *ruyme* (Kil.), ruimte, 326, 484.

Rusten, ophouden van, 443. — *be-graven* liggen, 476.

Ruten, wkw., 116.

Ruut; *plomp*, *zwaar*, enz., 44.

S. (Zie ook Z.)

S, uitspraak, 80. — Korte en lange (of steert-) *s*, 101, 469. — *S* in superlat. en andere vormen uitgelaten (*vifte* = *vijfste*, enz.), 70. — in aanleeningen niet verdubbeld (*alsi* = *als si*), 238, 469. — *S* aanleunend voor *des*, 73, 93, 104, 136, 146, 446. — *S* verdubbeld (*ss*), 270, 293, 469.

-*sse* (subst. op-), 255.

Saccager, fr., afleiding, 81.

Saden, *sadighen*, 313.

Saelde, zaligheid; it. *ghesonde*, *oude*, enz., 405, 484.

-*saem* (adject. op-), 19, 382.

Saen, *nu saen*, spoedig, Engl. *soon*, affeid., 416, 454, 493.

Saghens = *saghen* hem? 120. — *Sachmenghe* = *zag men ze* (haer), 122.

Sake (zake), oorzaak, 451, 494.

Saken, wkw., *twisten*, *aenklagen*, 271, 491. Z. *Tsaken*.

Sakt, *sèchy* of *setchi*, walsch, trekken, 81.

Salahadijn, dat. *Salahadine*, 293.

-*sam* (uitg. op-), z. -*saem*.

Säquer, *sächer*, z. *Saccager*.

Sär, Oudhd., 150.

Sarrau, fr., *rok*, enz., 37.

Sarrasine, 291, reg. 1060.

Scade, schaduw; it. *schaye*, *sca*, enz., 405.

Scalcheit, loosheid, boosheid, r. 1690. *Scamelheid*, waerin zij bestaet, 94.

Scamen, constr., 165.

Sceep, plur. indecl. (schepen), 111.

Sceghen = *tegen*; præp., 138; it. adverb., 307. — *Tegen* (*Scheghen*) *iemand spreken*, *opstaan* (uit eerbetuiging), 364—65.

Sceghenwoerdigheid, gen. -*heiden*, 287.

Sceld, riviernaem, neutr., 133.

Sceppenisse, gedaente, 255.

Scerden, *schreden*, 343.

Scerken, *screken* (schrieken), *schrieken*, *schriekschoenen*, *σκριτάω*, enz., 343.

-*sch*, adjectief-uitg., zeldzaam bij ons, 344.

Schema pindaricum, 492.

Schrijven, zoo veel als *tellen*, van jaergetallen, 302.

Schroef (eene *schroef* los hebben), 328; ibid. *schruif*, enz.

Sciede, condit. van *scheiden*, = *mogt scheiden*, 452.

Sciëre; *sciërre dan*, snelder dan? 494.

Scinen (*schijnen*), tweevoudige beteek., 424.

Scincken, impf. *scincto*, schonk, 163.

Seone, acc. sing. masc. indecl., 376.

— *So sconen* voor *zoo schoon een*, 145.

Scoon (schoon), adv. 125.

Scoren, scheuren, wkw., 424.
Scrikan, *screccan*, Oudhd., 343.
Scurs, schors, dat. plur. *scursen*, 247.
Se, pron. pers., aenleunend voor *si*, sing. en plur., 408, 430, 506—7. — *Se* en *si* niet onverschillig gebruikt, 251. — wisselt af met *ghe*, 122.
Secret, oudfr., *familier*, 306.
Sede, zeide of zegde, impf., rijmwoord, 415; elders (r. 1585) ook *seit*. Z. *Seitsi*.
Seder (sedert), *sider*, enz., 507.
Seeloi, = zullen wij, 320.
Seer, smerte, 423.
Segghen, gebruik van dat wkw., 423.
Segghēnes sise, zegende zij ze, 468.
Seina, *sis*, *sik*, (*sui*, *sibi*, *se*), 60.
Seitsi = zeiden zij, 320.
Selc, *selke*, z. *Sulc*. — *Selc... selc*, *salc die* (fr. *tel qui*), 434.
Selden meer, 146.
Selon, zullen, conjug.: *salstu*, *saltu*, *seltstu*, *seltu*; *ghi selt*, *seldi*, it. *seeloi*, 73, 320, 411, 421. — *Saelt* (zal het), r. 1095. — *Selen*, moeten, strenger noodzakelijkheid, 357, 450. Z. *Solen*.
Self, *selve*, afleiding, 113. — declin. en constr., 112, 127, 292, 315, 387.
Ser, *Seren* = des heeren, 374.
Sere, zeer, lat. *valde*; it. dringend; 461. — *Sere metiemans rade leven*, 364. — *Harde sere*, 467. — *Sere dan?* 494. — *-sem*; substantief-uitgang; deszelfs kracht, 382.
Semitische talen (omschrijven 't pron. person.) 141.
Si seiden = *si* zeide, 118. Z. ook *Se*.
Sich hân, *sich geshaben*, Mhd., 213.
Sident, sedert, 92.
Sieke, ook *suke*, ziekte, 484.
Sien, wkw., constr. (met *dat* in plaats van den infinit.), 407.
Sien=si en, 425. Z. *Sijn*.
Sijd, Hoogd. *seit*, sedert, 507.
Sijd=si dat, 451.

Sijd di, *sijddi*, *sidi* = zijt gij, plur.; *sijlstu*, *sijstu*, *bistu*, sing., 373.
Sijn en *worden* dienen ter omschrijving, 435.
Sijn, *sien* of *soen* = *si en*, *si ne*, 242, 348, 425.
Sijns, geuit. pron. pers. van hem, 394.
Sije = *si* (zij) *des*, 360.
Sijt=si dat (zij het), 241, 268, 300, 360.
Sijts ghewes en andere stopwoorden, 461.
Silentie, beteek. (meditatie), 415.
Similiter eadentia, 354.
Simplex voor composit., 475.
Sin, plur. *sinne*, afleid., beteek. en genus, 4, 75, 351—52 (Oudh. *sind* = gang, weg); 441. — *Met sinne*, met verstand, 76. — *In allen sinnen*, 182 (Vglk. r. 147 en 1599); it. 1813.
Sinden, ook *ghesinden*, 43—44.
Sine = *si hem*, 301, 369, 423.
Singhen, impf. *ic sanc*, 313.
Singularis voor plur., 183, 212, 261.
— Sing. en plur. afwisselend, 263, 318.
— Sing. neutr. op een plur. slaende, 314—15. — Sing. zoo veel als een plur. van algemeene beteek., 426.
Sinnen, wkw., bezinnen; it. *sinnan*, Oudhd., vertrekken, 352.
Sint Jacobs kerk, te Luik; it. *S. Jans* en *S. Remigius*, 137—38.
Sint, *sinte*, blijft verder onverbogen, 19. — *De priester van Sinte Kerstolfels* (sic), t. w., *kerk*, 134.
Sintruden (sic), 405.
Sire, *mirō*, enz., 275.
Sitten, construct. *nn* gebruik, 224, 425—26.
Slachte (*menagher-*), 16.
Slachtinghe, gevecht (slagting?), r. 975.
Slaen (*vasto-*), hechten, 193.
Slavisch (*voda*, water), 143.
Slecht, *slechts*, enz., adv., 65.
Slecht (*slicht*), adj., vlak, 155—56.
Sleepen, *sleipen*, beteek., 58.

Slot-o, onderdrukt, 227.
Smaacksel, smaak, Limburgsch, 427.
Smaken, transit. en intr., constr., 426. — *Wel smaken*, met smaak eten; *de dood smaken*, enz., *ibid.*
Smale, fr. *svelte*, als subst. (*die jonghe smale*), 83.
Smeken, *smecken*, vleien; *it. smeker vleier*, 423.
Smet, Limb., zweep, 326.
Smitten, wkw., beteek., 326.
Sneven, vallen, bezwijken, 358.
Sniemen, adv., spoedig, 90.
Snoedel, *snodel*, *snuedel*, eenvoudig. uitzinnig (Limb. *snul*), 325—27.
Snoode, *snulten*, *snuiten*, 326.
So, partikel, deszelfs aerd ■ gebruik in 't algemeen, 18, 32, 38, 126, 146, 151, 234, 261, 416 (lat. *cumque*). — *So* expletief, 294, 366, 373, 420, 421, 424, 486, 497, 505. — *So* = dan, dus, nogtans, toen, toch, enz., 366, 416 (*also* = alsdan); 443, 454, 463. — *Nochtan so*, 357. — *So wel* = nog zoo wel, 353. — *So* = daerom (*soen* = ■ en), 498. — *So* voor *hoe*, 189; *so... so* = hoe... hoe, 190. — bij 't vragen (*waerom so*, *wat so?* enz.), 412, 416. — *So* ■ *dat dat sceen*, *dat...*, 424. — *So* ■ (zulk een) door een adj. gescheiden (*so diepen water*, enz.), 145, 344 en 345. — *So* tot *s* ver-smolten, 234.
Sodenegehe suptijlheit, 100.
Soe = *sij*, bestaet bij Geraert niet, 499 (noch *soen* = *sij* en, 242).
Soen = ■ en, 126, 399, 400, 416. Z. *Sons*.
Soeken, constr. (troost aen iemand-); *it. verzoeken*, 394, 485.
Sogs (*du-*), impf. van *sughen*, zuigen, *gij zoogt*, 21.
Solen, *selen*, zullen, 214.
Some, sommige; *somwile*, soms, 401.
Sonder, prapros. 8, 116 en ■ (*sonder merren* = *sonder te merren?*); 455 (*sonder siele*, onbeziel); 459 (*sonder orlof*,

d. i., afscheid). — *Sonder*, behalve, 159. — *Sonder*, adv. = maer, 99.
Sondern, Hgd., adv., 99.
Sone = *so en*, 416 Z. *Soen*.
Sonnescijn, genus, 134.
Sorchlec en pine (dit is mij-), 121.
Sorghen, bekommerd zijn, 207.
Sos, *sus*, *dus*, 214.
Soud, *soude* (*ic-*), impf. en condit. van *selen* of *solen*, zullen, hulpwkw., = *moeten*, *willen*, gereed of voornemens zijn om..., 126, 155, 165, 394, 400, 407 (*soude gaen* = ging; 424, 439, 441, 447, 450, 467, 505 (*souden varen*, moesten vertrekken)). — met ellipsis van 't volg. wkw., 485. — met ellipsis van 't voorg. wkw. (indirecte constr. (: *si soude* = si seide dat si sond), 438.
Soulier, fr. (zolen), 38.
Souvent (*le plus-*), 31.
Spade (vroegh *en spade*, altoos), 294.
Spelling : *ghewied*, *openbaar*, 52, 295, 325. — *Gincghen*, 85. — van 't dem. ■ rel., 171. — *Ge eten*, *ge eerd*, (sic), 197, 362. — *Zachte spelling* (*sulwile*, enz.), 146, 148. — *Oi* voor *ou*, 147. — *Ent* of *ent?* 292. — *Lecene* (sic), 295. — *Aen sten*, *aen sâsh*, *seghghenes ise* (sic), 457, 468—69, 489. — *Kinleke* niet *kenlecke*, 341. — *Al te*, *edel man*, gesplitst, 364. — *dGraven* voor *sGraven*, 371. — *Prueten*, 385. — *End*, *entie*, niet *end*, enz., 450-51. — *Liden* ■ *leeden* of *leiden*, verschil, 422. — *Orloven*, *orlooven*, 460. — *U* en *v*, 462—63. — *Werden* niet *weerden*, 473—74. — *Noe*, *doe*, voor *nu*, *du*, 487. — Onstandvastige spelling : *wie* en *wi*, *die* en *di*, 410. — *Moten* voor *moeten*, in en buiten 't rijm, 499. — *Spelling* ■ 't hz., 506—7.
Speten, dat. plur. van *spit* of *speet*, *spelde*, 247.
Spreden ■ *dichten*, ■ — voor *zeggen*, 117. — Derzelver onderscheid, 372.
Sprekers, zangers (fr. *trouvères*), 5.

Spreekwoorden, 351, 450.

Stade, *stede*, *stat*, 107. — *Stade en stede*; *met of te staden*, enz., beteek. en onderscheid, 239.

Staan, impf. *stoet*, plur. *stoden*, 473—74. — *Staan en liggen*, van plaatsen; gebruik, 337. — *Staan* = *zitten*, bij gesprekken, 426. — *Staan te zien*, 426. — *Hem stoet er op zijn herte*, 441.

Staet, gesteltenis, 435.

Stap = *staf*, Hd. *stab*; it. sporte, 466. — *Stapfes*, Mhd., stapsgewijs, ibid.

Staphans, *stappans*, enz., adv., sefens, afleid., uitspr. en accent, ibid. en 505.

Starc, sterk, 176. Doch reg. 550 *staet* het voor *strac* = streng, wreed, Z. *Strac*.

Stat, plaats, 341; z. *Stade*.

Stede (*de stede*, plur.?), 398. Z. *Stade*.

Steken, stooten, 51.

Steps (-berg), beteek. en afleid., 271.

Sterven, impf. *starf*, *sterf*, *storf* (stierf), plur. *storven* en *starven*, 121, 258, 439.

Stoffelijke zin, laat het neut. toe, 131.

Stond (*stont*), *sonde*, subst. fem., 265, 389, 461 (*dien*, lees *dio*). — *Sfonde en stat*, enz., 495.

Stopwoorden, stopregels, 61, 156, 164, 265, 400, 424, 461, 466, 477.

Storen, constr. niet uit (*ut mire rasten*), 466.

Stouten voor *stoutsten*, enz., 90.

Strac (*strack*, Kil., *struyff*, Teuth.), sterk, 176, 343. Z. *Starc*.

Sirec, subst., strik, neutr., 176.

Strijdige uitdrukkingen, 315.

Strote, strot, 311.

Stuer, hevig, driftig, 461; *stuerloke*, adv., 308. — *stuerheit*, dat. plur. *sturheiden*, 309.

Sturten, storten (*inden sturtane*), 437.

Subjectum, achter het pron. pers. herhaeld, 424. Z. *Appositie*. — Subj. als praedicatum voorgedragen, ibid. — uitgelaten, 93, 117, 120, 126, 300, 385 (*men*). — Subject. pro adjuncto, 314.

Subjunctivus, 5, 20 (impf.); 76 (flexie); 103, 137, 162, 166, 190, 207, 263 (afwisselend met den indic.); 294 (thans verwaerloosd); 312 (aenmerk.); 353, 448, 459 (aenm.); 462, 482. Z. *Conditionalis*.

Substantiva op *-te*, oudtijds aen de adj. gelijk (*ghemene* = *gemeente*), 326. — subst. herhaeld na het pron. pers., 399. Z. *Subjectum*.

Suchten en carmen gheven, 408.

Sueteckheit, zoetigheid, 479; it. *suetheit* (van *suetheiden*), 314.

Suke (*seuche*, Hd.), ziekte, 81. — *Sukelen*, ibid.

Sulc, sommig, zeker, 447. — *sulc di* plur.) of *dat*, 305—6, 452.

Sulcstont, *sulcwile*, soms, 427.

Sulwile, voor *sulcwile*, 148.

Sundelec, zondig, verloren adj., 361; elders *sundeck* (*sundeghen man*), r. 774.

Sunder (*sondaer*), subst., z. *Zondaer*.

— *Sunder*, Ohd. partik., 99.

Sunderlec, *Sunderleke*, adj., 345.

Sunderlinge, adv. en adj., vooral, afzonderlijk, 424, 486.

Suns, Goth., = *saen*, spoedig (zo aen P), 493.

Superlativus, constr., 64. — absolut., 148. — uitgang: *-te* voor *-ste* (*menechte*; vlgk. Limborch, V, vs. 1315: *welghemaecte* voor *welghemaechtste*), 70, 90.

Supinum, Z. *Gerundium*.

Surgir au port, fr., 244.

Sus, *dus*, *sos*; (*susteneghe*, enz.), 49; 100, 411, 422, 423 (verwantschap).

Sustre, plur., nonnen, 426, 468.

Syncope, van 't imperf., 21, 95. — *Eegher* = *enegher*, 240, 312, 345. — *Alredergherre*, enz., 275. — *Heest* = *heest dat*, 295. — *Ghorsam*, enz., 416. — *Haern* = *harren*, 489. — *Meerre*, 494. — *Te vervoulne* (vervullene), 497.

Swaer, adj., of subst. (*te swaer*, enz.), 287—88, 393—94. — *Swaer en swaerlec*, adv., 277. — *Swaer* of *swaer*

doen, leed doen, 282, 289 (Vglk. Mel. Stoke, II, bl. 19). — *Sware in moede zijn*, 394. Z. *Te moede*.

Swaerlec nemen, adj.? 282; — *swaerleke*, adv., reg. 1792.

Swaren, vkw., bezwaard zijn of worden, 433.

Swaz, Oudh., zoo wat, constr., 261.

Swinghen, zwikken, 191.

Stoijn, zwijn, plur. indeel., 111.

T.

T met demonstrative kracht, 307. — versterkt de *s*, 80. — *T* in plaats van *te* (*t* *Sin*truden), *ibid.* — *T* voor *dat* of *het*, met eene andere tandletter versmolten, (*want* = *want* 't = *want* *het*, enz.), 393, 498. — *T* en *ts*, proklitisch, voor *s* of *des*, 371. — *T* uitgelaten der zachtheid halve, 65 en 67.

Tachter ('t achter of *te* achter?) hebben, onderliggen, 405.

Tale, gezegde, verhael, 375.

Tallen, ten allen, 294.

Tand (*toet*?), Engl. *tooth*, 230.

Tandletter uitgeworpen (*levet* = *leefdet*), 462.

Tau, Limb., voor *toe*, 139.

Tautologie, 407, 415.

Te partikel, 203. — præpos., *ibid.* —

Gebruik dier præp., 24-25, 60. — bij namen van plaats, 293. — na *pleghen*, enz., 455. — met datv. (ook acc.?), 502.

— door elisie ! (?), 293. — *Orlof nemen to iemanne*, 459. — *Te bat, te bet*, 66, 78.

— *Te broken*, gebroken, aen stukken, 189, 336. — *Te doene hebben*, 135, 396.

— *Te ghenaden ontfanghen*, 279. — *Te ghesciens zijn*, staen te gebeuren, 378.

— *Te Gode gaen*, te Communie, 216. —

Te Gode varen, sterven, 459. — *Te Gode wert*, tot, jegens God, 361. — *Te Gode wert varen*, sterven, 463. — *Te hant*, te

hants, enz., 317, 382. — *Te heme*, tot hem, 366. — *Te hope*, tot hóóp, ?; *te hope* (zi *houfe*, zu *hauf*), te zamen, 381. —

Te huesucert, ter kerken wert, 407. — *Te leeder hebben*, verachten, 440. — *Te lest*, adv. acc.; te *lesten*, dativ.; it. te vol-

len, 170, 461. *Te male*, al te male, te male... al, aerd en constr., 8, 147, 311, 389, 446, 487. Vglk. v. Hass. op Kil. — *Te dezen male*, 462. — *Te maten* (bi maten), te rechte, 350. — *Te meltelen gaen*, 342. — *Te mi*, tot mij (om de maet), 316. — *Te mits*, altemets, 156. — *Te moede* (gemoed) zijn, 228. — *Te naer* (gaen), 78. — *Te ontroeste*, 99. — *Te oren brenghen*, 338. — *Te rechte*, enz., 407. — *Te samen*, met pleonasm., 100—1. — *Te sine*, te zijn, 430. — *Te sinen ghemake*, 378. — *Te sinen onville* of *ondanke*, 241. — *Te somertide*, 378. — *Te spade comen*, 227. — *Te spreken voor te spreken* (elisie), 487. — *Te staden*, enz., 239. — *Te swaren veyhoier*, 393. — *Te vervulne*, om vervuld te worden, 497. — *Te vollen*, ten volle, 97, 350. — *Te voren eer*, pleonasm., 435. — *Ten* = *te* of *tot den*: *ten ghebode*, 117. — *Ten inden*, 153—54. — *Ten besten comen*, gelukken, 228. — *Ten ende en mettezen*, 235. — *Ten nausten* = nauwelijks? 360. — *Ten ghemoete riden*, 365. — *Ten dien male* = *te d. m.*, 400. — *Ten laetste* strijdt met de spraakkunst, 461. — *Ter* = *te* of *tot der*: *ter anderkerken priester*, 135, 136. — *Ter core*, *ter cure*, enz., 177, 346—50, 341. — *Ter erden*, 412. — *Ter neder slaen*, 401. — *Ter wile(n)*, 414. — *Ter verder Kerstinen grave*, 478. — *Ter* = *te*, *tot des*? 136.

Tecsel (sic Hs.), 't deksel, neutr., 478.

Teer, *tere*, te eener; *tier* of *tijr*, to dier, 248, 383.

Tegen, z. *Sceghen*; hoe gebruikt?
108—9.

Tegenstelling (onvolmaakte —), 270.

Tel qui, fr. (*sulc die*), 100.

Telgherkinc, roedjes. 242.

Ten = *het en*, 121—2. — *Ten*, *ter*,
tes, z. onder *Te*.

Tenden een, z. *Tinden een*.

Tenen cloppe, 158.

Torden = *treden*, 343.

Tere, *teero*, *te ener*, ook *ter*? 136,
145, 248—49.

Teyken, (*teeken*), voor *teykenen*, 324.

Tyhelove en *die ghelove*, 133.

Thant, *te hant*, 133.

Therte... *die*, en *die herte*, 133.

Thê, thîû, thý, thvi = *te*, 203.

Thia icerba (Oudh.), adv., *toen*; it.
thésén ıcarbón, 246.

Thóat, thótt (Oudnoordsch) = *doch*
(*docht?*), 266.

Thomas, plebaen van St.-Truiden,
98.

İáu (*ııv*, *doch*), 41.

İandê, İandai, İenden, 153—54.

Tjakken, tjakkeroyen, Limb., 81.

Tieghen, jeghen, scheghen, 108. Z.
Sceghen.

Tien pond zwaer, enz., met sing.,
289.

Tien, wkw., *tiggen*, 22.

Tier, tiere, subst.; it. *uitgang op*
-tiere, 16, 320—21.

Tier = *te dier*; it. *tijr*, z. *Teer*.

Tierst (*te eerst*) *dat...*, 464.

Tijr tijt *dat...*, z. *Tier*.

Tijt (tijđ), masc. en fem., 257, 390,
476. — *Vragen van tijđ, constr.*, 131.

Til, tillen, tilbaer, enz., 174.

Tinden een, 152—54, 255. Zie Dr M.
de Vries, in *De Jagers Archief*, bl. 66
vlg. In de zelfde aflev., bl. 50, reg. 1,
voor *scouen* te lezen *stenuen*.

To voor *toe*, om de maat, 314, 316.

Tó middes, 461.

Toch, adv., 41.

Toe, prap., beteek., in en buiten za-
menstell., 182 (*toegaen*, *aenvaerden*);
206, 280 (*merkwaardig*); 412 (*toespro-*
ken, met *dativ.*); 441 (*inversie*).

Toet = *tot*, 65. — *Toet dat*, alsdan?
155. — *Toet dier tijt*, 476. Z. *Tot*.

Toevallige overeenkomst, 272.

Toeverlaet, beteek. en genus, 197,
367, 461.

Tongersch dialect, 81. Z. *Dialekt*.

Tontmoete (*te ontm.*) *comen*, 365.

Tonsen Here gaen, enz., 135.

Toon, betooning (*accent*), 52—53.

Toonen, intrans., *zich toonen*, schij-
nen, 323.

Toornen, tr. (*iemand-op iemands*—),
366. — *Tornecheit*, *dat. sing.*, 272.

Tot, tote, 136. Z. *Toet*.

Totiet comen, *bewilligd worden*, 358.

Tote des papen, t. w., *huse*, 443.

Toten (*niet totten*) = *tot den*, 65,
412.

Toter selver uren dat..., 387.

Tout le monde, plein la main, enz.,
soort van omzetting, 402.

Toyen, touwen, toogen, 505.

Trahinen, trahinen, fr. traîner, slee-
pen, pijnigen, enz., 56—57.

Transitive en intrans. wkw., 114, 170,
323—24.

Trant, loop, gang, 476.

Trebuchet, trabucus, enz., 174.

Tree, Engl., ons *tier*, 320.

Trek, bedrog, 58. — *Trekken*, wkw.,
beteek., ib. — *Vogel trekken*, 124.

Tricher, fr. (*tricar?*), 58.

Troest, betrouwen; it. *troesten*, aen-
moedigen, gevolgd van *dat*, 258. — *Hem*
(*zich*) *troesten op iel*, de Clerc, XI,
vs. 2246. Vglk. nog *aldaer* vs. 4659.

Truiersch dialect, 4, 22, 35, 58, 82,
85, 89, 92, 125, 139—40, 152.

Ts door syncope: *tsar, tshertoghen*,
tSierix, tsestigh, tsnachts, tsaghe, tsop,
tsitteren, enz., 80—82; it. *tselker, tsiere*,
tsonnescijn, enz., 134; it. *tSintruden*,

306; it. *tslants*, *tsmonschen*, enz. 371; it. *tsinte Katrinen*, 443.

Tsaken, trekken, enz., 80—82.

Tsier vormen, te zijner gedaente, 164.

Tsintruden, Sint-Truiden en te St.-Truiden, reg. 158, 673, 1544 en 1835.

Tunica, beteek. onderkleed, 239.

Tunstaken, tuinstaken, reg. 535.

Twon, Ohd., ons *doen*, wkw. gebruik daervan, 41.

Turbare, lat., ons *droeven*, transit. en intrans., 434.

Tusewert (thueswert), 421.

Tusseen, praep., constr., 189.

Tutyer, *voussoyer*; *duzen*, *irzen*; *tuissare*, enz., hoe te vertalen? 114, 330—31, 464.

Twee (*twee*), declin., 83. — *Twee daghe ocht drie*, 255.

Tweertiere, 321.

Tweewaerf, enz., 470.

Twi, *twien*, *twivel*, enz., 8.

Twivelen, constr. (zonder *of*), 485.

— *Twivolestu*, impf., 21. — *Twivels* = *twivel* des (zoo te verbeteren), 485.

Twijfelingen van den schrijver der Aenteekeningen, of plaatsen waeromtrent nog zekere vragen voor den lezer op telossen blijven: 1, 20, 28, 32, 48, 53—55, 61, 68—71, 74, 75, 76, 78, 91, 95, 98, 102, 104, 106—7, 111, 114, 115, 117, 118, 119 (drijmael); 124, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 141—42, 143, 144, 148, 150, 151, 152, 154, 159, 163, 164,

171, 174, 182, 184, 185, 186, 188, 190, 193, 198—99, 204, 206, 208, 209, 216, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 231, 233, 240, 243, 244, 246—47, 249, 252, 257, 258, 261, 262, 264, 266, 269, 270, 271, 272, 280, 283—84, 285—86, 287—88, 289, 290, 291, 292—93, 294, 298, 299, 305, 307, 308, 309, 316 (twijfelomtrent de lezing van 't hs.); 319, 320, 324, 326, 332—33, 337, 340—41, 342, 344, 351, 352, 353, 353—54, 355—57 (ik heb bij het onderzoek op r. 1307 uit het oog verloren dat Geraert zelf, r. 1305, al *latijnsche tale* gezeid had); 361, 368, 370, 371, 376, 383, 384—85, 387, 391—92, 395, 396, 397—98, 400, 401—2, 415, 422, 424, 425, 431, 435, 437, 439, 444 (bij r. 1722. Het overige van de Aent. is uitgevallen: Lev. v. Jhs., c. 135: *Alse hi thueswert ghinc en hus nakde*, is een acc.; maer de plaets schijnt bedorven. Cap. 232 staet onverkenbaer de dativ. : *alst den avonde naekde*. In 't Oudhd. hadden *nâhjan* en *nâhên* mede den dativus); 448, 460, 462 onzekere lezing); 470, 473 (in den regel: *maer overmids seidi ticare*, kan ook *overmids* door *indien*, met omzetting, verklaerd worden); 479—80; 480, 494, 494—95, 496, 498, 501—2. Ziedaer oefening voor u, o Lezer! ik kon noch mogt verder gaen.

Twijfelachtige uitdrukking, 372.

U.

U en *u* beiden als vokael en conson. gebruikt, 462.

U in plaats van *o* (*sunden*, enz.), 52, 139, 162. Z. *Vokaelverwisseling*.

U pron. pers. plur. num., 103, enz. Z. *Ur*. — *U* pron. poss. plur., reg. 1600; Z. *Us*.

Ue voor *oe* (*suect*, enz.), 52.

Ū, tweevoudige uitspraak (*o* of *u*), 52, 121, 295; (*oe* of *ue*) 346.

Ubar (Ohd.); *ubar dag*, *ubar nacht*, *ubar wcoroll*, enz., 398.

Über minen dank, 100.

Uffenen, oefenen, 94.

Uitgang, plur. op *-er*, 161. — afgelegd, 95. Z. *Apocope*, *Indeclinabel*, enz.

Uitlating van 't pron. subjectum, 282, 300, 317, 318, 410, 508. — van het artikel, van 't poss., enz., 155, 205, 389. — van harde consonanten, 258. — van

de bindvokaal *e*, 164. Z. ook *Ellipsis*.

Uitspraak, 19—20, 68—69. — Limburgsche, 5, 7 (bis), 8 (bis), 52; Truiersche, 85, 152. — Loonsche, 101. Brabantsche (*i* voor *e*, *u* voor *o*, enz), 52. — Hollandsche (*u*), 326. — Engelsche, 8. — van 't pron. pers. *du*, enz., 487—88. — van *f* en *ch*, 43. — van *ie* en *ye*, 65, 421. — van *û*, 121, enz. (Zie boven). — van *s*, 79—80. — *Opt zolder*, *opt straet*, enz., 133. — *tween*, eensyllig, 17. — verzacht, 65, 67, 70, 371. — door de spelling aangewezen, 468—70. — zij komt der maet te hulp, 474.

Ulen, wkw. huilen; *uul* (*vol*), subst., uil, enz., z. *Hulen*.

Um, *ummer* (immer), enz., 139.

Umlaut, 313, 403.

Umpichiro, *umpi inehirch* (Oudhd.), rondom, 476.

Understunden, *undermalen* (Midhd.), 397.

Upsien, aengezigt, 366.

Ur, uwer, 422.

Ure, *stonde*, verschil, 265. — *do ure dal...*, 118.

Urwikki (Oudhd.), 184.

Us, uws (*us levens*), r. 271.

Ut, *uut*, *wt*, *ute*, 466. — voor *buiten*, met ellipsis van een wkw., 448—49. —

Ut gheven, uiten (eene stem), 382. —

Ut laten gaen, idem, 343 en reg. 1652.

— *Ut comen varen*, uit iets opstijgen, 480. — *Van der erden ut*, 420.

Ute bringhen, eindigen (?), 100, 319.

— *Het ute bringhen*, zingen (met ellipsis van 't subst.)? ibid.

Uten = uit den (*uten latine*), 14.

Utenemende suets vriendinne mijn, 109.

Utevercoren, *utvercoren*, reg. 880, 1115, 1304.

Uter, uit der (*uter erden*), 413, 420, 448. — *uter quader maghen*, met grammaticaschap, 383. — *van uter woestinen*, 400.

Utermaten, *utermaten sere*, 330, 411.

Utrum, lat., *weeder*, welk van tweeën, 149.

Uitgaen (*afgaen*), constr., 74, vglk. r. 1239. — *Uut laten gaen*, uitbrengen, 343.

Uutstoken, uitstooten, 51.

Uver, oever, 462. — *Op uver*, op den kant, 155. M. Stoke, III, vs. 1069, fragm. van Prof. Clarisse, *up mere*, op zee.

V.

Vaen, vangen, 22.

Vaert, gang, loop, 408. Z. *Verde*.

Vallende, kwijnende ziekte, 110.

Van, præp., *fon*, *fona*, enz., 275. —

Van, gebruik, 123, 216. — bijeen verb. passiv., 121. — *Van dien dat*, van toen af, dat, enz., 390. — *Vaneen*, aen stukken, 189. — *Van herten soer*, 411. —

Van prise, *van love*, *van woensche*, enz., 177—82, 350 (vglk. Grimm, IV, bl. 876, 9: *ob dem prise*). — *Van ut*, *uter*, met dubbele betrekk., 400, 420. — *Van* *ut* *ut* verwisseld, 495.

Vare (*varuwe*), verw, versf, 405.

Varen, gaen, enz., 103, 189—90, 463, 480 (pleonastisch: *ute comen varen* of *ghevaren*).

Varentér scas, *varnde guot*, 109—110.

Vederen, wkw., 169.

Veghen, *vaghen*, reinigen, 65.

Veghviez (*vaghievieze*, dativ.), 393.

Veel, *vele*, constr. (genit., it. omzetting), 75, 206, 259 (vglk. Limborch, VIII, vs. 75); 305 (*Vele anders dincen*); 351, 507. — *Vele bat*, veel eerder, 344.

Ver, *verre*, adj., r. 669.

Ver, vrouw, edele vrouw, 39, 373.

Ver, partikel, 174, 476.

Veranderde constr., 92, 282, 305, 330.

Verba passiva, geconjugéerd met *sijn* en *worden*, 437, 475. — Verba media en reflexiva, 263. — activa absoluct gebruikt, 499.

Verbaren, wkw., vertoonen, 324.

Verbliden, met genit., 108, 287, 294.

— *Verblides haer*, verblijdde zij zich, 105—6.

Verbuigings-*e* onderdrukt, 172, 276, 378, 393, 476, 501—2. Z. *Declinatie*.

Vercleren (iemand's zinnen-), 4.

Verclighen, beteek., 292, 394; it. constr. met *van* of *aen*, 495.

Verde, subst., vaert; gang, 95, 103.

Verden, uitstellen, z. *Verren*.

Verdienen, constr., 30.

Verdonkert, verblind, 488.

Verdubbeling der negatie, 75.

Verdukt (Qudh. *farthult*), geduld, subst., 458.

Verdumnesse, verdoemenis, 269.

Vererren, vergrammen, 162.

Verghelden, betalen, nakomen (*Gods gheboden*), 32.

Vergheten, constr., 73, 339.

Vergrunden, doorgronden, z. *Gron-den*.

Verhalen, inhalen (den tijd), 495.

Verhacen, partic. (*verheven*), 244, 475.

Verkeeren, beteek., 208.

Verlanc, subst., verlangen, 468.

Verlanghen, constr. impers. met acc. pers. en de præp. *na*, om of *te*; it. = *lang vallen*, *verveelen*, 467—68. Z. *Langhen*.

Verledighen, ontlasten, r. 362.

Verlegenheid van Geraert, 437—38.

Verlegghen, impf. *verloide*, herleggen, it. verloren leggen, enz., 476.

Verlenging der vokaal, 72, 116 (*waest*; was het); 118 (*been ic*, *ben ic*); 320, 501.

Verlichten (iemand iets), ligter maken, reg. 1468.

Vermaken, herstellen, versterken, 427.

Vernanen, constr., 194.

Vermoort, vermaerd (*Wonderlec vermeert*), 481.

Vernoghen (iet aen iemand-), 462.

Vernuerden, verachten, 188.

Verplaatsing van den accent, 147.

Verre en wide, overal, 362.

Verreder, verrader, 382.

Verreiken, bereiken, 435.

Verren, wkw., 78, 411. Z. *Versten*.

Verriessen, uitzinnig worden, 483.

Verroekeloesen, 495, 499.

Verschruiven, wkw., z. *Verscoven*.

Verscieten, impf. *verscoet*, zich her-trekken, verschrikken, 464.

Verscoven en *verscroten*, part., ver-keerd, enz., 327—28.

Versculden, vergelden, 32.

Versien, zien, 435.

Versoemt, verzuimd, rijmw., r. 933.

Verstaen doen (*mi es-*), 120.

Verste, *virst*, subst.; *iet in versten* *logghen*, uitstellen, 489, 491.

Versten, uitstellen, 448, 489—90, 491; z. *Verren*.

Verstennes, *verstennesse*, 119, 255.

Versuchten, zuchten, met bijzondere beteek., 464.

Versvoet van vier sylben, 470.

Vertier, aftrek, verkoop, 320.

Vertrcken, *vertrecken*, verhalen, impf. *vertrac*, 333, 390, 407.

Vertreksel, subst., verhael, 333.

Verwoanen, intrans., verwaend wor-den, 434.

Verwante denkbeelden, 308.

Verwect voor *verdeckt* P 5.

Verwoeend, verwaend, fier, enz., 370.

Verweeren, weeren (Lim. wieren) krijgen, it. *verhorden*, 196—97.

Verwoeren, partic., *verwoorren*, 357.

Verwoeren, conjug. en constr., 281, 285.

Verwisseling van genus, 10. — van præpos., 193. — van letters, 192. — van consonanten, 306. Z. *Letter- en Vo-kaelverwisseling*.

Verwonderen, constr., 138.
Verzaching door uitgeworpen consonanten, 402.
Vetren, ketenen, 123.
Veurwaerts, *voerwert*, *voervermeer*, 131, 341, 486.
Viant, vijant, duivel, plur. *viande*, 122, 166, 209, 268.
Vichte voor *vifte* (*vijsde*), 70.
Vichtiene voor *vijsfiene*, 43.
Vidh, Oudnoordsch; *ved*, Deensch, præp. caus., enz., 395.
Vierendeelen, fr., écarteler, 57.
Vifte voor *vijsde*, 70; it. *vichte*.
Vinden, constr. met part. præs., 455.
Fiquer, Walsch; fr. *vivre*, 89.
Virst, z. *Versie*:
Fisenteren, 92.
Viseren, *visieren*, afleid., 86, 88.
Vite, levensbeschrijving, 14.
Vlacht, impf. van *vlechten*, 121, 157.
Vlaemsch dialect (*hoot*, *datte*, enz.), 74, 104; z. *Dialekt*.
Flaghe, afleid. en beteek., 413.
Flau, impf. van *vlieden* (*plouwe*), 121.
Fliet, stroom, masc., 139—40.
Vloeyen van of met *olien*, 204.
Floten, wkw., *vlieten*, rijmw., 159.
Voda, Slavisch, water, 143.
Voel voor *veel*, 17.
Voer, *voere*, *voor*, præpos., constr., 27. — *Voor alle dinghe*, d. i. *boven alle d.*, 361. — *Voor de liede*, in de oogen van de l., 452. — *Voor dat*, *voor aleer dat*, 404. — *Voor of over waer gheweten*, *segghen*; it. *voer wonder*, 268, 312, 403, 466, 498. — *Voere cloppen*, buiten, aen de deur, 497. — *Voersluten* (*hen is voerghesloten*, impers.), 498.
Voerheich, *verheovichait*, 244.
Voerwert, z. *Veurwaerts*.
Voghel, indecl.; it. *voghelnet*, 123.
Vokaelverlenging, z. *Verlenging*.
Vokaelverkorting (om de maet), 500.
Vokaelverwisseling, 192, 214, 225, 265, 273, 275, 295, 334, 335 (*mere*:

dere voor *mare*: *dare*); 395, 404, 439 (*neecte*, *naecte*); 444, 462, 467, 468, 473, 475, 480.
Vol (*vul*), constr. met *van*, 166, 275, 402, 408.
Volle, subst., volheid, 96.
Vollec, adv., haest, dra, 90.
Vonden, partic., = gevonden, 73.
Voor, præp., z. *Voer*.
Voordeur, *voorstad*, enz., 497.
Voornaemwoord, z. *Pronomen*.
Voorraed, *huisraed*, enz., 407.
Voorslag (in een vers, *anacrusis*), 452, 317, 381, 410—11, 420, 469, 470 (uitgelaten), 506.
Voorsluiten, impers., 497—98.
Voort, voortaan, *verwant* met *varen*? 396. — *Voert ane meer*, 486.
Voort (*vort*) *en weder*, overal, alte-mael, enz., 390. Vglk. *Maert*. Sp. H., II, 98 en 103; de laatste plaats is ook om het rijm (*weder*: *weder*) aenmerkelyk.
Voorzetsels, z. *Præpositie*.
Forme, subst. fem., vorm, 164.
Vorsten, *voordsten*, wkw., z. *Versten*.
Vreghen, vragen, 459. — *Vreeghd hem*, vroeg hem, 103. — *Vreeghde de vreghe*, 468.
Vreseleke, adv., reg. 1761.
Vroemd (*het geeft mij*-), 187.
Vreagan, Angelsaks., wroegen, 332.
Vri, *vrijen*, enz., 11. — *De vrie*, als subst., 13.
Vriendelec, adj.; *Vriendeleke*, adv., z. r, 281 = 1783. Zou de gewoonelyke onverbogenheid van de adj. op -ec wel daeruit ontstaan zijn, dat men ze van de adverb. duidelyker wilde onderscheiden? Ik meen het, en denk het eens, ook voor anderen, te kunnen bewijzen.
Vrient, plur. indecl., 29.
Vrijgeest, 278.
Vregh en spade, altijd, 439.
Vro en vrolijk, gebruik, 294.
Vrome, subst., nut, gen. *vromen*, 275.
Vromen, wkw., voordeelig zijn, 238.

Froude, vreugd, 423.

Frost, vorst; *erosch*, vorsch, enz., 343.

Fueden, impf. *vuedde*, z. *Gheued*.

Fuesten, vuisten, 410.

Funte, doopvont, 212.

Furen (voeren) : *uren*, reg. 1466.

W.

Wade, kuit, brade, 232—33. Z. *Wand*.

Waeg, *wieg*, verwantschap, 191.

Waen, twijfel, 457. Z. *Wane*.

Waer = dat daer, 374. 408. — *Waer bi* = waerdoor, 412.

Waer dat sake dat, indien, 494.

Waeren (Kil.), *waernemen*, enz., 154.

Waerom so, *waeromme so*, 416. — *waeromme so dan*, 418.

Waerf, *werf*, *werve*, beteek. en verwantschap, 470.

-waert, *-waerts*, 170.

Waes, verlengd uit hoofde der aenleuning, *was des*, 72. — *Waest* = was dat (het), 116, 320, 501.

Waetjende haerlokken, 110.

Waken, wkw. en *wakker*, adj., met verschillende kwantiteit, 500.

Wale, adv., wel, 400.

Wallen, koken, 148—49, 252.

Walsche tael (*dráner*), 56. — Zij vangt het onbepaalde *on* (*men*) door den 3^{en} pers. van 't meerv., 56, 118.

Wam, *wambuis*, enz., 233.

Wan, zameuttrekk. voor *wat en*, 72, 391.

Wan, *wanne*, *wanen*, enz., van *waer*, 159.

Wane, subst., meening, twijfel, 434.

Wanen, wkw., meenen, twijfelen, met blooten infinit., 455—56. — *Wanese*, impf., meende zij, 447.

Wanneer = *van eer*, 307. — *Wanner*, afgekort om de maet, 500.

Want, omdat, dewijl, immers, met omzetting, 5, 299, 397, 463, 500. — *Wand*, *want* = want't, want dat, 393.

— met indirecte constr. en ellipsis, 445—46. — oorspronkelijk adv. van tijd : *wan*, 307.

Wand, *waed*, bekleedsel, z. *Waede*.

Wapenkreet van Limborch : *Monyoie!* 103.

Wara tuon, *wara neman*, Odhd., 154.

Warbe, Mhd. subst., 246.

Warchie (wrochte), enz., 55.

Warde, *waerde*, *warande*, enz., 154.

Ware, toezigt; *ware nemen* (waernemen), z. *Wara tuon*. — *Ware en wára*, Oudhd. subst., 123.

Ware, subj. impf., condit., 448, 486.

Warp, impf. van *werpen*, 408.

Was = werd, 165.

Wat, adv. of pron. ? 285. — adv., constr., 190. — *wat en wie*, gebruik, 128. — *Wat so*, *wie so*, *so waer so*, enz., 234, 261, 416. — *Wat nuwer wonder* ? 369. — *Wat meindi*, beteek., 413.

Wát, *wád*, 233. Z. *Wand*.

Water, afleid. en genus, 143.

Weder, wederom, 317. (*weder* = wederom, is bl. 454, in de aent. op r. 1751, uitgevallen. De zin is niet : *kwam weder*, van *wedercomen*, maer *quam wederom inno* gegaen). — *Weder*, terug; *wederdoen*, vergelden, *wedernijgen*, tegengroeten, 361. — *Weder*, op nieuw, 391—92, 412—13.

Weder, het zij (*utrum*), constructie en gebruik, 287, 400, 404. — *Weder...* ocht, 149. — *Weder dat...* so, 149.

Weder en toort, hier en weder, 389—90.

Wedercomen, terugkeeren, (teruggaen), 412.

Wedersake (ook *wedersaker* ?), 271.

Wederstaen (iemand), terug of achter-
uit stooten, verstooten, 465.

Weder spelen (tegen iemand), 465.

Wederweerdige, subst. (een-), 271.

Wec! *wi!* *woach!* enz., 458.

Weer, ware, zou zijn, 407. Z. *Were*.

Weghen, wkw., gheweghen, enz., 9.

Weide, impf. van *weiken*; *weiket*,
weikte dat, 204, 255.

Weigereds, weigerde des, 190—91.

Wel, partikel, beteek., 33, 72—73,
75. — concess., 135. — trouwens, 447.

— *Wel* komen, *wel* ghemood zijn, 228.

Wela, wola, wel, wael, 19.

Welk, *welke*, rel., 4. — *Welc Jueto*
(Nomen propr. fem.), 338.

Welluidendheid, 13, 101, 122, 210,
345—46, 356.

Welt, wilt, rijmwoord, 395.

Werden, inf. præs., worden, 473. —
Werd levende = wordt l., 463.

Were, geweest ware, 315. — impf.

subj., 403. — *Weren*, indic. (?), 437.

Wereld (de-), de menschen, 422.

Werteec, adj., 255.

Wersf, keer, mael. 246. — constr.,
ibid.

Werk (woere), daed, 361. — *Werken*,
doen, 408.

Werkwoorden, constr., genit., 74. —
met dubbele betrekking, 121. — transi-
tive, 240. — absolute, passief gebruikt,
241. Zie nog *Auxiliaria*, *Reflexiva*, enz.

Werpen (iet), al werpende treffen; 189.

Wers, warste, 215.

—wert, —erts, 170.

Werven, wkw., beteekenis. 281.

Wet (hs. wcd), weet, rijmw., 461.

Whila, tijd, 157.

Wi (*Wic*) *langhe of lanc*, 410.

Wide, wijd, adv., verwantschap, 362.
Ferre en wide, ibid. — *Wide marc*,
adject., wijd vermaerd, 363.

Wider kiren is niet *wijder keeren* (!),
190.

Wie, wat, waer, wanneer, 3. — *Wie*,

hoe, 228, 376. — *Wie* soms kwalijk
verstaen, 347. — *Wie dad*, hoe dat
dat, 459. — *Wie mac, wie vert* (Mhd.),
hoe gaet het? 214.

Wiedewijs, *wiedewijs*, hoe, op welke
wijze, constr., 102.

Wiele, draeykolken, 140.

Wien dat, 375.

Wies, wie zoo, 234.

Wiesch, waschte, impf. van *was-*
schen, r. 852.

Wievielte (der-), lld., de hoevéeleste?
70.

Wile, wyl, tijd, 31, 397, 414 (also
wile als).

Wijf, plur. indecl., 111—12.

Wijnneer, sync. om de maet, 108.

Wijzen is niet *wijzigen* (!), 213.

Wildbraet, wildzang, enz., 277.

Wildi, wilt gij, 463.

Wille (ic-), 15. — *Willen* voor *sul-*
len, 75—76, 396. — beteekent de daed
zelve, 237, 278.

Willens en wetens, 323.

Willechleke, gewillig, adv., 418.

Wirzen, irsen, enz. (ld.), 331.

Withirseika, *withersike*, 271.

Wonder (het heeft of geeft mij-), 187.

Wonderen, impers., constr., 121, 184,
300. — *Wonderet*, wonderde het, 140.

Wonese, woonde zij, 299.

Woordschikking, z. *Constructio*, enz.

Wort, woord, zaek, 396. — plur. in-
decl. (*woert*), 276.

Word, condit., werd, —wied (wied
het?), 486. — *Worde*, 485.

Worden, partic. = gheworden, 73,
432. — impf., 437. — afwisselend met
waren, 256

Wortsi, inkorting, = *worden si*, 320.

Woude, condit., 387.

Wrachte, impf. van *werken*, partic.
ghewracht en *ghewrocht*, 338.

Wroeghen, beteek. en verwantschap,
55, 332.

Wrugnesse, beschuldiging, 255.

Wuestine en *wustine*, r. 308, 1504, enz.

Wuet, 140. Zie hier achter, onder de schrijvers, *Strickerus*.

Y.

Y, misbruik van die letter in 't Boec v. d. Houte, alsmede bij Meijer en bij Willems, 130.

Ye, ooyt, 479. — *Ye lanc so meer*, 190.

Yeghelijc, met den plur., 237.

Yets, yet, 34.

Yman, yeman, enz. Z. onder *I*.

Z. (Zie ook S.)

Zamentrekking, 7. — van 't lidwoord, 135-36. — *Dan, wan* = *dat en, wat en*; *hens* = *het en es*, enz., 390. — *In* = *ic en, ic ne*, 375, 485. — *Vaen, plien* = vangen, plegen, enz., 22. Zie *Contractie*.

Zamenstelling, eigene en oneigene, 301, 344, 428. — met *a, in, on*, enz. 273. — met *tiere, conne, slachte, hande, lei*, 320-21. — van werkwoorden, 114.

Ze hant (Mhd.), 233. — *Ze mæze, zi mæzze*, 156. — *Ze staten, ze unstaten*, 239, 288.

Zeldzame verbinding van woorden, 121. — Zeldz. uitdruk., *selden meer*, 146; — *ocht... ocht*, zonder betrekking tot elkander, 147; — *daer dat vier meest was*, d. i., het hevigste, 148; — *two daghe ocht enen*, 157; — *haer ligchaem ging*, d. i., zij, 161, enz. Z. ook *Name*.

Zelf, afleiding, 141. — *zelf, zelfde, zelfste*, 292.

Zeugma, 247.

Zi mæze, ze mæzze, 156.

Zich, pron. refl., hoe oud bij ons? 59,

108. — *zich (hem) op zangverstaen*, 353.

Ziek, dient ter omschrijving van 't pron. pers. (*minne ziel* = *ik*), 141.

Zitten, bij gesprekken, 306. — *Zitten te wachten*, 426. — *Zitten en zetten*, met de præp. *boven*, in plaats van *op*,

449. Voeg nog bij de aldaer aengehaelde plaatsen, Limborch, II, vs. 1086:

Die ridder, die des ors gherde,
vincker toe en sprancker boven.

en X, vs. 654 :

En daer si es gheseten boven,

Vglk. *opsitten* dat in 't Lev. v. S. Franciscus absolutè staet, vs. 421 :

Fransoys die zat up na dien.

Zondaer, bij Geraert *sundere*, in 't rijm ook *sundare (sondare)*, r. 741, 747, 807-8, 810, 916, 932, enz.

Zonder, præpos. en conjunct., 99. —

Zonder... allene, ibid. — *Zonder smack-sel* (truiersch), 427.

Zuisk, tweeiſch, 189. — *Zwiskem*, tusschen, constr., ibid.

Zulks, iets, niets, anders, enz., genit. partit., 359.

Zullen, met ellipsis van een ander wkw., 206, 237, 276, 287 (*moeten*); 386 (gcreed zijn om...); — dient ter omschrijving, 407. Z. (ic) *Soud*.

Zuverlæssig, zuversicht, 367-68.

Zwakke conjugatie (ghesint = gezonden), 146.

Zwanken, zwinken, zwikken, enz., 191.

Zweren, constr., 289.

LIJST

DER VOORNAEMSTE SCHRIJVERS EN BOEKWERKEN

IN DE AENTEEKENINGEN BENUTTIGD,

MET AENWYZING

ZOOVEL DER AENGHAELDE PLAETSEN ZELVEN,

ALS DER BLADZIJDEN WAER ZE AENGHAELD ZIJN.

A.

AESCHYLUS, *Zer. t. Theb.* (v. 450, 498—99), 142.

ALKEMADE, 377.

AMANDUS (SINT-) LEGENDE (Belg. Mus., I, bl. 360), 293.

AUGUSTIJN (SINT-), *Briefaen Cyrillus*, Oudd. vertaling, (hs. f° 127), 428—29.

AUGUSTIJNKEN, z. *Belgisch Museum*.

B.

BARLAAM EN JOSAPHAT (frag. I, vs. 13), 163; (vs. 37) 417; (vs. 50) 337; (vs. 70) 267; (vs. 73) 277. (Fragm. II, vs. 26) 279; (vs. 147) 429; (vs. 164) 409; (vs. 185—6) 151. (Fragm. III, vs. 23) 279; (vs. 54) 284—85; (vs. 101) 322; (vs. 118) 328. (Fragm. IV, vs. 6, 52 en 65) 111; (vs. 65 en 68) 323; (vs. 82, 83 en 127) 324; (vs. 119) 287; (vs. 139) 322; (vs. 146) 115; (vs. 169) 255. Z. *De Vries, De Jagher, Taalk, Mag.*, enz.

BARONIUS, *Annales eccles.*, 291.

BEATRIJS, *Sproke*, (vs. 80), 123; (vs. 205) 141; (vs. 266) 440; (vs. 453) 123; (vs. 664) 328; (vs. 680) 123; (vs. 907) 122; (vs. 972) 325. GLOSSARIUM (w. *Liden*), 289; (w. *Weder*) 256. Z. *Jonckbloet*.

BELGISCH MUSEUM (I, bl. 112), 450; (bl. 128) 260; (bl. 249) 382; (bl. 326 en 329) 428; (bl. 331) 276 en 319; (bl. 360—64) 292; (bl. 463) 286. (II, bl. 339) 354; (IV, bl. 362) 132; (VIII, bl. 96) 370. *Z. Willems*.

BERGMAN (J. T.), medegedeelde oude fragm. (N. W. d. M. v. Leid., IIIe D., IIe St., bl. 228 en vlgde) 112, 121, 128, 129, 151, 295, 346, 373 en 488. *Z. Maatschappij v. Leiden*.

BETS (NICOLAAS), in 't Taalk. Mag. van De Jager (D. IV, bl. 95), 284.

BIBLIOTHECA PRÆDICATORUM, bij de Bollandisten, 303.

BILDERDIJK (W.), *Spraakleer* (bl. 233), 466; (bl. 236) 170; (bl. 246) 476. — *Verscheidenheden* (III, bl. 88), 494; (bl. 110) 336; bl. 157) 315 en 317. (IV, bl. 116—17) 433; (bl. 128) 503; (bl. 173) 274; (bl. 174) 277. — *Nieuwe Verscheid.* (I, bl. 50), 494; (bl. 164) 312; (bl. 173) 433; (bl. 191) 160. (II, bl. 183 en III, bl. 203) 494. (IV, bl. 171) 361. — *Verklarende Geslachtlijst* (w. Gader), 362; (w. Trant) 476. — *Aentek. op Huydecopers Proeve* (bl. 5), 431; (bl. 10) 117. — *Aant. op Maerl. Sp. H.* (III, Ordinanse, vs. 100) 402; (vs. 193) 405. — *Op Huygens* (D. II, bl. 332) 320. — *Op Hooft* (bl. 22), 320; (bl. 256) 343. — Slechts genoemd, 253.

BIJBELVERTAALERS, 430.

BLOMMAERT (Jhr Ph^s.), uitg. v. *Theophilus* (vs. 213), 256; (vs. 337) 257. — *ib.* *Van der zielen en v. d. Lichame* (vs. 162), 288. — *Oudolaemsche Ghedichten* (II, bl. 4), 256. *Z. Reis van S. Brandaen, Theophilus*, enz.

BOEC VAN DEN HOUTE (vs. 258), 242; (vs. 511) 318. De omwerking in proza (vs. 44) 159. — GLOSSARIUM (w. Rijs) 161. *Z. Maerlant en Tideman*.

BOETSPALMEN, in de N. W. d. M. v. Leid. (D. V, St. I, bl. 211), 427.

BOLLANDISTEN (DE), Acta SS., uitgave van 't Lev. van S. Christina door Cantipratanus (overal slechts genoemd), 271, 302, 304, 306, 329, 334, 340, 342, 354, 384, 397, 406, 427, 487, enz.

BORMANS (I. H.), *Verslag over de ingezondene prijstragen*, enz. (bl. 76—77), 353; (bl. 122) 470; (bl. 166—72, 263, 276 en 325) 503; (bl. 362) 341; (bl. 363) 170; (bl. 505) 441; (bl. 536) 443; (bl. 444) 132; (bl. 448—72) 318; (bl. 600) 395; (bl. 600—1) 464; (bl. 608) 353; (bl. 614) 312.

BOUDÉWIJN VAN DER LOREN (Belg. Mus., I, bl. 352), 292.

BRABANTSCH E YESTEN (D. I, B. I, vs. 22 en 34), 371. (ib. vs. 47) 340; (ib. B. II, vs. 2828) 382. (D. II, B. VI, vs. 2560) 338; (ib. vs. 2801) 428. *Z. De Clerc*.

BRUNS, na Grimm, 381.

BRUSSELSCH HS. No 319, na Mone (Nied. Volksl., bl. 327), 474.

BORMAN (FRANS), *Nieuwe Aenmerkk.*, enz. (bl. 260—61), 326.

BUTKENS, *Trophées de Brabant* (IV, c. 4) 379.

C.

CANTIPRATANUS (THOMAS), *Lev. v. Ste. Christina*, 54, 131, 158, 271, 272, 280, 283, 293, 296 (kwalijk vertaald door Geraert); 297 (deszelfs tekst wellicht bedorven); 303 (onzekere sterfdaag van Th.); 303—4 (geïnterpoleerd); 305, 313, 314, 335 (geïnterpoleerd); 339, 363, 367, 371, 378, 379, 380, 397 (tekst verward); 399, 422, 425, 438, 443, 477, 486, 487, 496, 498, 502. — *Lev. v. Ste. Lutgardis* (I, c. 2, §. 16), 338.

CLAES WILLEMSZ., bij Hoyd. op Stoke (III, bl. 306), 160.

CLARISSE (PROF. J.), *Heimelijkheid der Heimelijkheden* (N. Wkn. der Maatsch. v. Leid., IVe Deel, bl. 120), 115; (bl. 125) 162; (bl. 132) 110; (bl. 133—36) 392; (bl. 147) 434; (bl. 152, 183, 297) 367; (bl. 154) 401; (bl. 155) 112; (bl. 177, nota +) 359; (bl. 174, 182, 185) 265; (bl. 192) 131; (bl. 201) 269; (bl. 208; it. 302) 385; (bl. 225) 118; (bl. 231) 333; (bl. 238) 256; (bl. 240—41) 495; (bl. 261) 254; (bl. 267—72) 425; (bl. 287—88) 506; (bl. 294—95) 124; (bl. 298) 129; (bl. 309) 288; (bl. 313, 315) 502; (bl. 327) 313, it. 484; (bl. 332) 146; (bl. 336) 375; bl. 345) 126; (bl. 348) 389; (bl. 348—49) 171; (bl. 349) 389; (bl. 359, drukfeil) 376; (bl. 372—4) 440; (bl. 373) 286; (bl. 400, nota x) 375; (bl. 402—4) 348; (bl. 427) 381—82; (bl. 436—7) 149; (bl. 446—7) 160; (bl. 453) 479; (bl. 456—57) 358; (bl. 465—66) 507; (bl. 471) 390; (bl. 473) 135; (bl. 473—4) 159; (bl. 511) 389; (bl. 509) 125; (bl. 518) 129. — Verder, op het zelfde gedicht, met aanwijzing der verzen (vs. 176), 155; (vs. 273) 434; (vs. 313) 135; (vs. 675) 124; (vs. 687—88) 124; (vs. 795) 115; (vs. 1338) 130; (vs. 1461) 344; (vs. 1806) 377; (vs. 1851) 377; (vs. 1846) 166—69. — Met verwijzing naer 't Gloss. (onder 't woord *Ding*) 130; (*Doen*) 460; (*Gheraect*) 253; (*Langhen*) 468; (*Onderwinden*) 359. — In het Taalk. Magaz. van A. de Jager (D. III, bl. 168), 278. Zie verder MAERLANT, *Heim. d. Heim.* en DE JAGER, *Taalk. Magaz.*

CLIGNETT (J. A.), *Bijdragen tot de Oude Nederlandsche Letterkunde* (bl. 5), 321; (bl. 22) 390; (bl. 30) 405; (bl. 73—74) 348; 350; (bl. 80) 386; (bl. 98, 104) 343; bl. 106) 507; (bl. 128) 156; (bl. 140) 373; (bl. 160—62) 483—84; (bl. 169) 377; (bl. 198—201) 286, 440; (bl. 202) 492; (bl. 231) 422; bl. 237) 492; (bl. 250—51) 466; (bl. 257) 414; (bl. 400) 159; (bl. 413) 343. — Verder, zelfde werk, met aanwijzing van de fabels en van de verzen (Esopet., fab. II, vs. 19), 264; (fab. XXVI, vs. 5) 171; (fab. XXXIX, vs. 1) 260; (fab. LVII, vs. 23) 299—300. — Voorrede op *Maerlants Spiegel Hist.* (bl. XV), 360; (bl. XX) 316. — Voorrede op den *Tentho-nista* (bl. XLIII), 459; (bl. LIX—LXIV) 424; (bl. LXX) 391.

CATULLUS, 450.

CHRONICON TRUDONENSE, 405.

CONRAD (PFAFFEN—, *Troj. krieg*, 13099, na Grimm), 352.

CHAPEAUVILLE, 271.

CADMON (bij Grimm), 151.

COLVENERIUS, 303.

D.

DAVID (PROF. J.), 131, 167 (School- en Letterbode).

DE CLERC (JAN), *Brabantsche Yesten* (B. IV, vs. 760), 413; (B. VI, vs. 1623) 298. Z. voort *Brabantsche Yesten* ■ *Willems*.

DE HARDUYN (JUSTUS), na M. De Vries, 351.

DE JAGER (A.), *Taalk. Magazijn* (D. III, bl. 54), 351; (bl. 172 ■ 173), 112; (bl. 199) 312; (bl. 201) 255; (D. IV, bl. 187) 151. — *Archief voor Nederl. Taalk.* (D. I, bl. 61), 427; (it. bl. 65), 404. — *Nalezing op 't Handboek van Lulofs* (bl. 8—9), 412—13. Z. verder *Taalk. Magazijn*, *Clarisse*, *De Vries*, enz.

DELILLE, *Paradis perdu* (ch. 1er). 490.

DE VRIES (Dr M.), *Barlaam en Josaphat* (fragm. I, vs. 170), 275; (fragm. IV, vs. 123), 155. Z. voort *Barl. en Josaphat*, *De Jager*, *Taalk. Magaz.*, it. *De Jager*, *Archief*, *Dietsce Doctrinael*, *Boec v. d. Houte*, enz.

DIEDERIC V. ASSENEDE, *Floris en Blancefloer* (vs. 64), 362. Z. *Floris en Blancefloer*.

DIETSCHE DOCTRINAEL (B. I, vs. 4), 255; (ib. vs. 37, 51 en 318) 318; (ib. vs. 242) 284; (ib. vs. 431) 423; (ib. vs. 595) 299; (B. II, vs. 13) 444; (ib. vs. 68 en 74) 451; (ib. vs. 129) 164; (ib. vs. 595) 413; (ib. vs. 666) 274; (ib. vs. 768 en 777) 162; (ib. vs. 980) 299; (ib. vs. 999) 349; (ib. vs. 1128; it. Opdragt, vs. 23—25) 291; (ib. vs. 1184) 440; (ib. vs. 1404) 116; (ib. vs. 1445) 112; (ib. vs. 2062) 419; (ib. vs. 2807) 274; (ib. vs. 3336) 429 en 430; (ib. vs. 3725) 254; (B. III, vs. 121) 113; (ib. vs. 675) 274; (ib. vs. 1425—26, 1440) 291; (ib. vs. 1744) 371; (ib. vs. 1812) 468; (ib. vs. 1964) 293. — Naer Clignett aengehaeld, 484, 492. — GLOSSARIUM op de D. Doctr. (w. Sonderlinghe), 158; (Oorbaren), 298; (Ghesellen). 413; (Smeken), 423; (Quellen), 432; (Smaken), 427. Z. mede *Jouckbloet*.

DILLE (JAN; Belg. Mus., I, bl. 350), 407.

F.

EILH. *Trist.* (2759, na Grimm), 214.

EPIST. OBSCURR. VIRORUM, 367.

ESMOREIT (Hore Belg., VI, bl. 16), 293.

ESOPET (fab. II, vs. 19), 264; (XVI, vs. 2), 433; (XXVI, 5) 171; (XXX, 7) 352, 375; (XXXI, 6) 433; (XXXVII, 5) 337; (XXXIX, 1) 260; (XLI, 10, ik moest zeggen Ferguut bij Clignett op die pl.) 255; (XLIV, 16) 433; (XLV, 1) 260, 493; (LV, 2) 467; (LXV, 21) 434. Z. ook *Clignett*.

EURIPIDES, *Orest.* (vs. 1088), 142.

EVANGELIUM NICODEMI (cap. 19). na Tideman. 496.

F.

FABRICIUS (ALB.), *Codd. Apocryph.* (I, 278), 496.

FERGUUT (vs. 265—66), 420—21, 471; (vs. 335, 683) 491; (vs. 713) 459; (vs. 926) 470; (v. 979, 1141, 1144) 459; (vs. 1218) 502; (vs. 1374) 502; (vs. 1459) 428; (vs. 1467) 323; (vs. 1291) 159; (vs. 1505) 469; (vs. 1531) 460; (vs. 1543) 459; (vs. 1582) 433; (vs. 1623) 349; (vs. 1663) 386; (vs. 1709) 470; (vs. 1939) 489; (vs. 1975) 454; (vs. 2270) 433; (vs. 2618) 454; (vs. 2860) 462; (vs. 3007) 462; (vs. 3033) 502; (vs. 3115) 349; (vs. 3276) 420; (vs. 3409) 349; (vs. 3460) 334; (vs. 3740) 469; (vs. 3857) 464; (vs. 3859) 432; (vs. 4277) 483; (vs. 4459) 450; (vs. 4464) 432; (vs. 4478) 138, 499; (vs. 4488) 127; (vs. 4513) 470; (vs. 4626, 4631, 4648) 127; (vs. 5007) 159; (vs. 5307, 5313, 5341) 318; (vs. 5444, 5448) 432; (vs. 5460—63) 150; (vs. 5514) 472. — Bijlagen op *Ferguut* (Bijl. A, vs. 381), 382. — *Ferguut*, (bij Huydecoper (Mcl. St. V, vs. 1282). 440. — bij Clignett (Esop., XLI, 10), 255. — bij M. De Vries (Barl. en Jos.), 163. — GLOSSARIUM op *Ferguut* (w. Slecht) 156; (*Liden*) 289; (*Oorbaer*) 298; (*Prueven*) 385. Z. ook *Visser*.

FISEN, *Flores Eccles. Leodiensis*, 134, 303, 405, 443.

FLORIS EN BLANCFFLOER (vs. 64) 362; (vs. 154) 127; (vs. 242—43) 126; (vs. 244) 322; (vs. 596) 162; (vs. 914) 142; (vs. 1157) 350; (vs. 1189) 426; (vs. 1252) 347; (vs. 1342) 331; (vs. 1373) 162; (vs. 1407) 127; (vs. 1420, 1425) 331; (vs. 1650) 390; (vs. 1665) 458; (vs. 2117) 159; (vs. 2212) 318; (vs. 2257) 433; (vs. 2349) 482—83; (vs. 2438, 2471, 2484) 472; (vs. 2766) 318; (vs. 2771) 390; (vs. 2833) 417; (vs. 2902) 378; (vs. 3053) 419; (vs. 3068) 472; (vs. 3075) 368; (vs. 3090) 417, 425; (vs. 3153) 472; (vs. 3161) 318; (vs. 3163) 422; (vs. 3196) 474; (vs. 3252) 115; (vs. 3254) 318; (vs. 3425) 350; (vs. 3429) 111; (vs. 3431) 139; (vs. 3464) 454; (vs. 3511) 373; (vs. 3588) 428; (vs. 3608, 3785) 145; (vs. 4875) 168; (vs. 3896) 350; (vs. 3975) 508, (enkelijk genoemd) 309. — GLOSSARIUM op Flor. en Blancffloer. (w. *Mascomen*), 115; (*Oerwaer*) 123; (*Doen*) 125; (*Nemme*) 310; (*Onderminnen*) 397; (*Orloven*) 460. Z. ook Hoffmann v. Fallersleben.

FREIDANC (13, 18, na Grimm), 141.

FROISSART (Prologue), 306.

G.

GETIJDENBOEK, oud pkm. hs. (Vglk. mijn *Verslag*, enz., bl. 269), 130—31, 325, 419, 428, 439.

GILLIS DE WEVEL, in 't Belg. Mus. (*Lev. v. St. Amandus*), 147, 292.

GLOSSAE LIPSIANÆ (w. *Nieuworgin*), 442.

GODEFRIDUS HAGEN (na Grimm), 126, 418.

GÖRRES (J. v.) *Christliche Mystik* (Iler Bd., S. 406, enz.), 311, 454—55 en Inleid.

GRAFF (E. G.), *Althochdeutscher Sprachschatz* (I, 15), 273, 431; (ib. 660—700) 436; (ib. 907) 154; (II, 70) 460; (ib. 76) 459; (ib. 139—42) 478; (ib. 250—51) 315; (ib. 282, 285) 312; (ib. 486) 407; (ib. 618) 431; (ib. 710) 455; (ib. 1024—25), 364. (III, 103) 273; (IV, 175) 430; (ib. 236) 480; (ib. 305) 405; (ib. 337) 366; (ib. 396) 403; (ib. 423) 405; (ib. 711, 814) 272; (ib. 1224) 157; (ib. 1229—38) 470; (V, 303) 508; (ib. 489, a) 433; (VI, 193—202) 113; (ib. 198—201) 127; (ib. 227—34) 352; (ib. 234) 414; (ib. 267) 472; (ib. 573) 343.

GRIMM (JACOB), *Deutsche Grammatik* (Ier Th., 3e Ausg., bl. 277—78), 487, 488. (Ier Th. 2e Ausg., bl. 505, n), 138; (ib. 635) 312; (ib. 673) 321; (ib. 690) 327; (ib. 691) 128, 129, 130; (ib. Anm., I.) 149, 272; (ib. 692) 111, 162; (ib. 693) 327; (ib. 787) 138, 157; (ib. 972—74) 121, 157, 258, 313; (ib. Anm. I.) 161; (ib. 979) 488; (ib. 981, 7.) 138. (Iler Th., 1e Ausg., bl. 16) 156; (ib. 75) 407; (ib. 253) 407; (ib. 328) 338; (ib. 378—9) 344; (ib. 415, 416) 407; (ib. 627—49) 277; (ib. 677) 301; (ib. 704—7) 273; (it. 706) 431; (ib. 725) 273. (IIler Th., 1e Ausg., bl. 5) 113, 127. (ib. 36, 7) 442; (ib. 62) 423; (ib. 63—4) 423; (ib. 65, b.) 149—50; (ib. 70) 131; (ib. 75) 322; (ib. 80) 321; (ib. 88) 448; (ib. 89) 341; (ib. 90) 170; (ib. 92) 113, 156; (ib. 93) 131; (ib. 98) 170, 341; (ib. 104; it. 104, 1.) 156, 158; (ib. 106, b.) 170; (ib. 106—7) 461; (ib. 107) 502; (ib. 108) 123, 398; (ib. 114, a.) 403; (ib. 120, f.) 493; (ib. 129) 506; (ib. 134) 415, 466; (ib. 140, 3.) 157; (ib. 142, v.) 158; (ib. 143) 110, 317; (it. 143, 1.) 317, 382; (ib. 145) 505; (ib. 147) 156, 381, 407; (ib. 148) 317; (ib. 149) 381, 349; (ib. 152) 397; (ib. 153, 3) 282; (ib. 156, 157) 398; (ib. 160, 2.)

(ib. 162, ***) 273; (ib. 170—71) 153; (ib. 176) 266; (ib. 181) 391; (ib. 185) 159; (ib. 187, a.) 149—50; (ib. 191) 159; (ib. 196) 423; (ib. 197) 150; (ib. 198, 6) 154; (ib. 199—209) 159; (ib. 202—9), 452; (ib. 204) 270, 401; (ib. 207) 270; (ib. 212) 341; (ib. 215, 5) 156; (ib. 220) 442; (ib. 222) 139, 472; (ib. 253, 4) 275; (ib. 258, 260) 270; (ib. 262, 1.) 275; (ib. 285) 266; (ib. 292—96) 458; (ib. 352, 6.) 146; (ib. 351) 143; (ib. 397—98) 290; (ib. 483) 129 (ib. 488) 280; (ib. 496—539) 109; (ib. 499) 117, 273; (ib. 511) 313; (ib. 522) 280; (ib. 536—38) 116; (ib. 646) 113; (ib. 647) 127; (ib. 722, 772) 131. (IVer Th. Ie Ausg., S. 5—8) 455; (ib. 17) 474; (ib. 28) 263; (ib. 39) 119; (ib. 56—63) 455; (ib. 69) 115; (ib. 69—71) 315; (ib. 90) 322; (ib. 94) 125; (ib. 96) 318; (ib. 97) 480; (ib. 125—29—31) 455, 480; (ib. 190—227) 260; (ib. 191) 257, 317; (ib. 195, 3.) 261—62; (ib. 222—27) 83, 492; (ib. 232) 382; (ib. 233) 114, 165—66; (ib. 241) 159; (ib. 260—65) 319; (ib. 273) 492; (ib. 275—8) 83; (ib. 293—317) 331; (ib. 295) 487; (ib. 296 en 97, nota.) 141; (ib. 349) 424; (ib. 352—62) 112; (ib. 355, c.) 127; (ib. 369, 372) 136; (ib. 398, c.) 155; (ib. 428, 5.) 145; (ib. 445) 361; (ib. 447) 268; (ib. 453) 145; (ib. 468) 163; (ib. 472, 476) 356; (ib. 478, f.) 160; (ib. 480, a) 418; (ib. 484) 356; (ib. 492) 160; (ib. 492—507) 363; (ib. 503) 356; (ib. 548) 342; (ib. 613) 114; (ib. 634) 151; (ib. 640) 407, (ib. 647—83) 446; (ib. 654) 130; (ib. 687) 114; (ib. 697, 10) 491; (ib. 731) 151; (ib. 737) 369; (ib. 739), 418; (ib. 748) 119; (ib. 772—3) 152; (ib. 783) 394; (ib. 804—7) 144; (ib. 820) 373; (ib. 837) 448; (ib. 847) 280; (ib. 862) 170, 442; (ib. 876, 9) 352; (ib. 920—37) 289; (ib. 940) 395. — Grimm (I, Declinatie) 270, 422; (ib. conjug. van 'twkw. sellen) 421. (IV, adj. op- lee) 255. (Hij zag het w. omtrent voorbij?) 476. (Op Reinaert, vs. 1435—36) 144. — (Hij lost verkeerdelijk overal *en* in *ende* op; zoo ook Mone, Willemis, enz.), 451.

GULDEN TROEN (DEN), hs. van 1386; (bij Clignett), 492.

GWIDEKIJN V. SASSINE (fragm., vs. 75) 338; it. 518 (Z. Gloss. onder *Afdinken*).

H.

HALBEATSMAN (J. H.), *Letterkundige Naoogst* (I, bl. 69) 384; (ibid. 74) 271.

HARTMANN, *Iwein* (7008, na Grimm), 261.

HEINSIUS (DAN.), kundige uitgever van Ovidius, 359.

HELINAND, na Grimm, 260.

HETTENA (M), in 't Taalk. Magaz. (III, 6—7), 271.

HOFFMANN V. FALLERSLEBEN, *Floris en Blancefloer* (vs. 154) 127; (ib. vs. 586 en 2189) 145; (ib. vs. 2440 en 2502) 472; (ib. 3511) 373. — GLOSSARIUM op Flor. en Bl. (w. *Erren*), 162; (*Ghelaet*) 436; (*Haer en gheins*) 390; (*Leden*) 422; (*List*) 312; (*Roekeloosheit*) 495; (*Stoet*) 474; (*Wel te maten*) 350. — *Horae Belgicae* (II, bl. 135, 170), 145; (VI, bl. 16, vs. 382) 293; (ib. bl. 177) 308; (ib. 181) 307. — GLOSSARIUM op dat deel (w. *Verschoven*), 328. — (Hoffm. miskende onze uitspraak) 24.

HOOF (P. Cz.) speelt *aamechtich*, 430.

HORATIUS, 326, 450, 481.

HOLTENSCH (VAN) HS., *van 't Boec van den Houte*, 130.

HOYDECOPER (BALTH.) op *Melis Stoke*, (Boek I, vs. 159), 149; (ib. vs. 903) 306; (ib.

vs. 977) 429. (B. IV, vs. 57) 403. (B. V, vs. 329) 162; (ib. vs. 1282) 440. (B. VI, vs. 290) 502. (B. VIII, vs. 92) 348; (ib. vs. 200) 115. (B. IX, vs. 408) 400; (ib. vs. 742) 315. — Voorts met aanwijzing van het Decl. en de Blz. (D. I, bl. 38) 343; (bl. 71) 391, 360; (bl. 117) 405, 445; (bl. 166—68) 383; (bl. 226) 424; (bl. 468) 489; (bl. 553) 320. (D. II, bl. 1) 472; (bl. 8) 260; (bl. 18) 321, 377; (bl. 36) 321; (bl. 80) 390; (bl. 81) 473; (bl. 100) 384; (bl. 108) 299, 317; (bl. 147) 432; (bl. 149) 374; (bl. 186) 413; (bl. 187) 171; (bl. 276) 360, 391; (bl. 281) 466; (bl. 282) 299; (bl. 434) 286; (bl. 487—8) 419; (bl. 503) 118; (bl. 514) 386; (bl. 558) 299, 307. (D. III, bl. 32) 466; (bl. 33) 275; (bl. 91) 154; (bl. 126) 140; (bl. 129) 350; (bl. 143—44) 445; (bl. 149—50) 484; (bl. 150) 133; (bl. 174) 316; (bl. 175) 276; (bl. 186) 348; (bl. 208) 435; (bl. 209) 390; (bl. 218) 147, 162; (bl. 229) 322; (bl. 252) 473; (bl. 306—7) 160; (bl. 307) 159; (bl. 309) 73; (bl. 356) 111; (bl. 358—59) 362; (bl. 446—48) 360; (bl. 449) 135; (bl. 465) 276, 445. — GLOSSARIUM op Mel. St. (w. *Lijf*), 290; (*Ondersien*, enz.) 397. — PROEVE op *Fondels Herscheppingen* (D. I, bl. 51) 430; (ib. bl. 122) 117; (it. bl. 345) 359. (D. II, bl. 407) 458. (D. III, bl. 64—68) 492 en 493. Z. ook *Melis Stoke*.

HUYGENS (CONST.), *Koornbloemen* (I, 72), 132. *Gedichten* (I, bl. 342, vs. 8) 347; (it. B. XXV, 103) 320.

I. J.

JACOBUS, (*Sinte*) APOSTEL (*Brief*, V, 14), 496.

JACOBUS DE VITRIACO, 54.

JEHAN LE BEL, 306.

IMMERZEEL (...), *Augias*, ... 423.

JONCKBLOET (Dr W. J. A.), *Dietsche Doctrinael* (Opdragt, vs. 23—25) 291. (Ib. II, vs. 1184) 440; — GLOSSARIUM op de D. Doctr. (w. *Bejaghen*) 285; (*Doemen*) 269; (*Erre*) 162; (*Ghere*) 429; (*Ghestaedt sijn*) 451; (*Langhen*) 468; (*Ongheraect*) 253; (*Oorbaer*) 298. — *Karel de Grote*, enz. (fragm. I, vs. 622) 133; (ib. 795) 286—7; (ib. vs. 1672) 446; (fr. II, vs. 1136) 456; (ib. Aent. op fr. I, vs. 707) 487. — GLOSSARIUM op *K. d. Gr.* (w. *Baren*) 324; (*Hielen*) 444; (*Ongheraect*) 253; (*Ontlijcsenen*) 382; (*Tusewert*) 421; (*Verscoven*) 328; (*Wanen*) 456. — *Beatrijs* (vs. 67) 61; (ib. vs. 266) 440; — GLOSSARIUM (w. *Cont*, *Conder*) 56; (w. *Leder*) 286. — *Specimen Annott in Felthemii Specul. Hist.* (III, I, vs. 5, bl. 21), 329; (ib. bl. 67) 325; (it. bl. 89) 503. — *Lanceloot* (Inleid. op *Lanceloot*, bl....), 323. Zie voorts onder de opgaven van *Dietsche Doctrinael*, *Karel de Gr.*, *Beatrijs*, enz.

IWEIN (6810, bij Grimm), 141. *Z. Hartmann*.

K.

KAREL EN ELECAST (vs. 1174), 414.

KAREL DE GROOTE EN ZIJNE XII PAIRS (fragm. I, vs. 18), 120, 322; (ib. vs. 90) 495; (vs. 146) 134, 388; (vs. 295) 444; (vs. 297, 328 en 356) 449; (vs. 376) 324; (vs. 381) 382; (vs. 456) 349, 467; (vs. 505, 530) 431; (vs. 546) 432; (vs. 622) 133;

(vs. 705) 286—7; (vs. 851 en 891) 432; (vs. 926) 419; (vs. 1093) 133; (vs. 1094) 339; (vs. 1166) 479; (vs. 1340) 134; (vs. 1375, 1400) 432; (vs. 1481, 1500) 134; (vs. 1511 en 1555) 432; (vs. 1601) 432; (vs. 1672) 446; (vs. 1778) 495; (vs. 1893) 134; (vs. 1954) 319, 444; (vs. 2062) 328. (Fragm. II, vs. 432) 429; (ib. vs. 467) 405; (vs. 655) 441; (vs. 700) 456; (vs. 760) 457; (vs. 773—4) 456; (vs. 793) 461; (vs. 794—6) 150 en 151; (vs. 934) 417; (vs. 955) 402; (vs. 956) 443; (vs. 1285) 446; (vs. 1313 en 1319) 426; (vs. 1337) 460; (vs. 1561) 450; (vs. 1781—82) 383; (vs. 2089) 289; (vs. 2388, 2398) 385; (vs. 3187) 489; (vs. 3578) 324; (vs. 3783) 161; (vs. 3898) 385; (vs. 4129) 456; (vs. 4232—4) 450; (vs. 4242) 456; (vs. 4358) 349; (vs. 4367) 384; (vs. 4603) 374; (vs. 4605) 342; (vs. 4633) 503. — GLOSSARIUM OP K. d. Gr. (onder 't w. *Ghelaten*) 453; (*Ghemeinlec*) 452; (*Goor*) 480; (*Iegherincs*) 443; (*Prueven*) 385.

KERO, *Regel v. Sint Benedictus*, 273 en 290.

KERSTEN (P.), *Journal Hist. et Litt.*, 135.

KOLOCZER CODEX (bij Grimm), 261.

KILIAEN (CORN.), *Etymologicum Teuthonicae Linguae* (onder 't w. *Achterwaren*) 171; (*Adom* kent hij niet) 313; (*Althenen* kwalijk gespeld) 502 en 504; (*Anechtich*) 430; (*Antwoorde*) 116; (*Arbeit*) 151; (*Aweerd*) 273; (*Baeren*) 298; (*Berichten*) 392; (*Berst*, *verst*, enz.) 490; (*Besetten*) 418; (*Bijspel*) 507; (*Blijven*) 336; (*Breuken*) 257; (*Broksaem*) 312; (*Dieren-tijt*) 300; (*Dolen*) 306; (*Droeven*) 433; (*dusdanig*) 422; (*Erre*, *Erschap*) 162; (*Gast*) 499; (*Gheere*) 429; (*Ghelaet*) 436; (*Gheltijksemen*) 383; (*Ghemik*) 417; (*Gheraken*) 253; (*Ghestaden*) 451; (*Ghevoegh*) 376; (*Goor*) 480; (*Gron-den*, *wkw.*) 435; (*Havelick goed*) 475; (*Hueren*) 166; (*Huyt*) 158; (*Keur*) 341; (*Kloot*, *enz.*) 308; (*Klonteren*, *klotteren*) 164; (*Kluyte*) 308; (*Kureyt*) 154; (*Kussen*) 419; (*Kuym*) 403; (*Leeeen*) 287; (*Leynen*) 370; (*Lijde*, *Lijde*) 453; (*Lijse*, *enz.*) 315; (*Lof*, *Love*) 459; (*Manen*) 461; (*Marckt*) 497; (*Meester*) 171; (*Merren*) 152; (*Mids*) 156; (*Mis-quaem*, *Miskomen*) 113; (*Muynighen*) 445; (*Occasoen*) 264; (*Oerbaerlijck*) 298; (*Ondier*) 265; (*Onghebadigh*) 286; (*Onwotens mij*) 323; (*Orlof nemen van*) 460; (*Oer-mits*) 156, 270; (*Pijnder*) 502; (*Raecke*, *enz.*) 254; (*Reen*) 170; (*Rein uit*) 343; (*Ries*) 482; (*Rinde*) 476; (*Rinnen*) 307; (*Rijs*) 161; (*Roeck*) 495; (*Rouweelijck*, *ontbreekt*) 458; (*Rucht*) 332; (*Ruyne*) 326; (*Schruyte*) 328; (*Seer*, *subst.*) 472; (*Slecht*) 155; (*Smaeksel*) 427; (*Smeeken*) 423; (*Soecken*, *Saecke*) 271; (*Some*) 401; (*Sorghelick*) 121; (*Stap*, *Staphands*) 466, 505; (*Stuerighlijck*) 308; (*Toyen*) 503; (*Vergronden*) 435; (*Verren* *ontbreekt*; *Versten*, *enz.*; *it. Naersen*, *enz.*) 491; (*Verschoten*) 327; (*Vete-ren*) 123; (*Feuricaerts*) 131; (*I liet*, *enz.*) 139, 159; (*Vro*) 294; (*Vroom*) 162; (*Vroude*) 423; (*Wadden*) 140; (*Warde*, *enz.*) 154; (*W'edersaecke*) 271; (*W'endtelten*, *W'indelen*) 309; (*Wiel*) 140; (*Wijle*) 157.

L.

LACHMANN (KAR.), bij Grimm (*Gramm.* III, 108, nota ***), 123; (*it. ibid.* IV. 503) 356.

LAMPRIIDIUS in *Alexandro*, bij Grimm (III, 485), 129.

LANCELOOT (Roman van), slechts genoemd. 323.

LEGENDE V. S. AMANDUS, Belg. Mus. (I, 360), 292. Z. *Gillis de Wewel*.

LEKEN SPIEGHEL (Boec I, c. 7, vs. 35), 285; (ib. vs. 82) 451. (B. II, in 't argum., vs. 6) 318; (it. Prologhe, vs. 4, 5, 16) 493, (it. Prol., vs. 52 en 60) 291; (it. cap. I, vs. 61) 485; (vs. 69) 503; (c. 2, vs. 26) 277; (c. 3, vs. 122) 415; (c. 6, vs. 52, 60) 366; (vs. 70) 267; (vs. 109) 415; (c. 9, vs. 14) 376; (vs. 85) 151; (vs. 151) 353; (c. 13, vs. 13) 486; (vs. 15) 115; (c. 25, vs. 29 en c. 26, vs. 1) 486; (c. 26, vs. 6) 381; (c. 28, vs. 31) 265; (c. 35, vs. 42) 355; (vs. 63) 116; (vs. 70) 145; (c. 36, vs. 27) 268; (vs. 134) 273; (vs. 1425—72) 496; (vs. 1461) 415; (ib. gansch 't cap.) 372; (c. 47, vs. 56 en c. 52, vs. 55) 342; (c. 56, vs. 52) 132. (B. III. Prol., vs. 1) 493; (ib. vs. 7) 369; (it. vs. 47—8) 318; (ib. c. 1, vs. 13, 24, 33, 46 en c. 2, vs. 126) 318; (c. 3, vs. 579) 368; (c. 5, vs. 106) 263; (c. 9, vs. 3) 305; (vs. 6) 480; (vs. 18 en 85) 305; (c. 10, vs. 171) 359; (c. 13, vs. 7) 133. (B. IV, Prol., vs. 1) 297. Zonder aenwijzing der plaets (prof. Clarisse, H. d. II., bl. 279), 250. Z. verder *De Vries*, enz.

LEVEN VAN JESUS (Inleid.), 67; (cap. 1) 120; (c. 2) 421; (c. 3) 405; (c. 4) 159; (c. 6) 125—26, 276, 336, 478; (c. 10) 336; (c. 12) 276; (c. 22) 438; (c. 32) 268 en 439; (c. 35) 170, 478; (c. 38) 162; (c. 44) 383; (c. 46) 119; (c. 66) 413; (c. 71) 385; (c. 89) 478; (c. 90) 120, 258; (c. 91 en 99) 161; (c. 100) 385; (c. 112) 255; (c. 134 en 135) 111; (c. 141) 153, 444; (c. 164) 486; (c. 167, 169) 119; (c. 170) 154, 385; (c. 172, 182) 385; (c. 186) 170, 419; (c. 187) 161; (c. 192) 497; (c. 196) 439; (c. 202) 281; (c. 223 en 224) 161, 419; (c. 230) 269; (c. 231) 454; (c. 237) 170; (c. 239) 120; 478; (c. 241) 403. — GLOSSARIUM (onder 't w. *Goor*) 480; (*Liden*) 289; (*Ongheraetheit*) 254; (kent geen *riesen*) 483; (*Some*) 402. *Spelling* van dat boek, 154, 293. Woorden op -sse, 255. Z. ook *Meijer*.

LEVEN VAN STE. LUTGARDIS, bs. (B. I.), 101, 276, 281, 358, 503. (B. II.) 134, 142, 153, 154, 274, 281, 347, 369, 413, 434 (tweemaal); 465, 489. (B. III.) 111, 166, 372, 478. *Spelling* van 't hs., 121, 371.

LEVITICUS (XXIV, 2), 496.

LIMBORCH (DE KINDERE VAN) (Boek I, vs. 216), 285; (ib. vs. 456 en 726) 491; (vs. 870) 285; (vs. 1031) 278; (vs. 1775) 463; (vs. 1822) 433; (vs. 1838) 490; (vs. 2092) 503. (B. II, vs. 132) 325; (vs. 312) 350; (vs. 524) 285; (vs. 572) 282 en 288; (vs. 1869—70) 314. (B. III, vs. 769) 449; (vs. 1008) 491; (vs. 1097) 469; (vs. 1315) 327; (vs. 1365) 294. (B. IV, vs. 59) 315; (vs. 194) 491; (vs. 390) 350; (vs. 648 en 650) 434, 457; (vs. 764) 449; (vs. 770—73) 285; (vs. 990) 350; (vs. 1166—67) 323; (vs. 1750) 463; (vs. 1765) 284; (vs. 1809 en 1840) 349. (B. V, vs. 206) 503; (vs. 367) 365, (vs. 655) 336; (vs. 657) 463; (vs. 731) 339; (vs. 897) 503; (vs. 805 en 1851) 491. (B. VI, vs. 114) 322; (vs. 145 en 215) 322. (B. VII, vs. 673 en 757) 323; (vs. 1302) 434, 457; (vs. 1410, 1494, 1555) 457; (vs. 1800) 423. (B. VIII, vs. 170) 434; (vs. 940) 480; (vs. 1211) 468. (B. IX, vs. 200) 285; (vs. 525) 450. (B. X, vs. 957) 469. (B. XI, vs. 320) 404. (B. XII, vs. 31) 491; (vs. 448) 450; (vs. 737) 504. — GLOSSARIUM (onder 't w. *Ghebaren*) 315; (*Ghmoet*) 365; (*Ghere*) 430; (*Langhen*) 467; (*Verreent*) 570. — (Bij Huydec. op M. Stoke) 171.

LIPSIUS (JUSTUS), 303.

M.

MAERLANT (JACOB VAN), *Spiegel Historiael* (I^e Deel, Prologhe, bl. 1, vs. 18), 442; (ib. bl. 3, vs. 35) 284; (bl. 13) 356; (bl. 22) 352; (bl. 51) 267; (bl. 69) 428;

(bl. 80) 336; (bl. 124) 326, 483; (bl. 131) 321, 351; (bl. 156 en 164) 347—48; (bl. 193) 389; (bl. 215 en 223) 129; (bl. 226) 365; (bl. 236 en 237) 447; (bl. 239) 154; (bl. 243) 343; (bl. 245) 347—48; (bl. 247) 433; (bl. 254) 377; (bl. 255) 447; (bl. 257) 385—86; (bl. 273) 115; (bl. 335) 447; (bl. 445—46) 267. (D. II, bl. 5) 323; (bl. 6) 343, 494; (bl. 30) 321; (bl. 58) 448; (bl. 62) 275; (bl. 63) 366; (bl. 99) 428; (bl. 105) 486; (bl. 114) 117, 300; (bl. 132) 484; (bl. 144—45) 285, 301; (bl. 155) 490; (bl. 185) 280; (bl. 196) 458; (bl. 210) 284; (bl. 214) 331; (bl. 238) 445; (bl. 240) 326; (bl. 248) 129; (bl. 249) 464—65; (bl. 274) 392; (bl. 282) 407; (bl. 283, 284) 286, 360, 388, 393, 403 en 409; (bl. 285) 358, 361, 366, 416, 482; (bl. 286) 366, 482; (bl. 288) 358; (bl. 289) 436; (bl. 331) 320; (bl. 341) 436; (bl. 460—61) 441; (bl. 475) 323. (D. III, bl. XXV) 321; (it. bl. 64) 389, 501; (bl. 65) 430; (bl. 66) 262, 336; (bl. 85) 111; (bl. 103) 285; (bl. 106) 267, 392; (bl. 109—10) 259; (bl. 112) 112, 343; (bl. 113) 259, 328, 453—4, 473; (bl. 114) 285; (bl. 142) 331; (bl. 203) 356, 361; (bl. 272) 129. (bl. 273) 285, 367; (bl. 339) 436; (bl. 340) 436, 475; (bl. 341) 440; (bl. 342) 120; (bl. 349) 209; (bl. 265) 307, 313, 340; (bl. 367) 368, 374, 454; (bl. 268) 120, 322, 394; (bl. 269) 112, 342; (bl. 270) 317, 367, 455; (bl. 271) 455. — Met aenwijzing der Boeken. Hoofdstukken en Verzen (Ie Paertije, B. I, c. 2, vs. 14; c. II, vs. 12; c. 26, vs. 15) 310; (ib. c. 28, vs. 78) 357; (ib. c. 29, vs. 2; c. 38, vs. 20; c. 52, vs. 41; it. B. II, c. 1, vs. 53—4; c. 21, vs. 14) 310; (ib. c. 1, vs. 46 en B. IV, c. 14, vs. 18) 417; (it. B. VI, c. 1, vs. 15, 74, 109) 336. Z. Voorts Maerl. nog aengehaeld (na Bilderd.), 274, 336; (na Clignett) 467; (na Huydec.) 159; (na Meijer) 254; (na Dr de Vries) 163. — Tafel van 't IIIe Boek (vs. 12—18) en van 't IVe B. (vs. 12), 267. — Aenteek. (D. III, bl. 142—43) 321.

Heimelecheit der Heimelecheden (vs. 36) 377; (vs. 72) 163; (vs. 117) 298; (vs. 125) 24; (vs. 176) 255; (vs. 180—82) 159; (vs. 200, 236) 310; (vs. 273) 434; (vs. 285, 361, 392, 428) 310; (vs. 471) 118; (vs. 530) 166—68; (vs. 551) 335; (vs. 566) 119; (vs. 622) 448; (vs. 646) 415; (vs. 662) 129; (vs. 774) 429; (vs. 818) 310; (vs. 844) 392; (vs. 865) 116; (vs. 921—22) 389; (vs. 941) 426; (vs. 960) 310; (vs. 977) 426; (vs. 1022) 116; (vs. 1038) 381; (vs. 1152) 135; (vs. 1172) 349; (vs. 1207) 401; (vs. 1235, 1238) 377—78; (vs. 1338) 129; (vs. 1343, 1445) 310; (vs. 1456) 418; (vs. 1461) 344; (vs. 1604) 116; (vs. 1605) 263; (vs. 1506) 285; (vs. 1637) 349; (vs. 1777) 396; (vs. 1801) 375; (vs. 1813) 285; (vs. 1851) 377; (vs. 1920) 395; (vs. 1925) 396; (vs. 1989) 349; (vs. 2033) 139; (vs. 2041) 125; (vs. 2043) 349; (vs. 2101 en 2104) 118; (vs. 2103) 310; (vs. 2105) 422; (vs. 2133) 151. (Zonder nadere aenwijzing) 309. Zie mede *Clarisse*.

Bocc-van den Houte (vs. 51—52), 420; (58) 495 en 96; (86) 281; (88) 125; (110) 409; (118) 328; (215) 426; (235) 324; (250) 145; (481) 456; (480) 442—3; (520, var.) 147; (536) 359; (569) 416; (590) 417; (631) 140; (636) 130; (637) 447; (710) 384; (711) 137; (730) 417; (731) 122; (732) 140; (775) 495; (1434, 1453 en 1462) 496. Z. *Tideman*.

Wapene Martijn (Boek I, couplet 9), 336; (coupl. 16) 129; (coupl. 23) 143; (coupl. 46) 390; (coupl. 54) 442; (coupl. 73) 129. (B. II, coupl. 4) 357; (coupl. 6 en 15) 352. — *Verkeerde Martijn* (coupl. 2 en 8), 325—26; (coupl. 7, 349.

Van der Drievoetigheden (coupl. 1) 269; (coupl. 2) 133; (coupl. 6) 274; (coupl. 7) 112, 129; (coupl. 8) 287; (coupl. 9) 343; (coupl. 13) 129, 343; (coupl. 14) 343; (coupl. 21) 388; (coupl. 22) 339, 407; (coupl. 34) 417.

Geestelijke Ghedichten (N. Wkn. d. M. v. Leid., V, II, bl. 80), 504—5; (ib. *Van den V. Bloemen*) 275.

Leven v. S. Franciscus (Prol., vs. 33), 348.

Rijmbijbel (Bij Clignett, Bijdr., bl. 231), 422; (bij Jonckbloet, Gloss. op Karel d. Gr.) 421.

Naturen Bloeme (N. Wkn. d. M. v. Leid., V, I, bl. 15), 403; (ib. bl. 22—23) 378.

Bestiaris (bij Hoffm., Gloss. op Floris en Blanc. en N. Wkn. d. M. v. Leid.), 310, 472.

Joodsce Oorloghen (bij Huyd. op Stoke), 490. — Enkele aenwijzingen van de spelling, enz., van Maerlant, 123, 156, 309, 335, 499. Z. verder *Steenwinckel*, *Clignett*, *Bilderdijk*, *Clarisse*, *Tideman*, *Jonckbloet*, enz.

MAETSCHAPPIJ VAN LEIDEN, *Nieuwe Werken* (D. III, St. II, bl. 140), 328; (ib. 235) 121; (ib. 236) 112, 295; (ib. 241) 151, 346, 373; (ib. 242) 128; (ib. 264) 113; (ib. D. V, St. I, bl. 28) 472; (ib. bl. 15) 403; (St. II, bl. 80, it. bl. 6) 505; (ib. bl. 93) 504; (ib. D., VI, bl. 141) 384. Z. *Maerlant*, *Bergman*, *Meijer*, enz.

MALACHIJS (fragmenten), 362.

MANTELIUS, *Historia Lossensis* (II, bl. 148) 335; (VI, bl. 172) 338; (VII, bl. 184) 378. — *Compendium* (cap. XX, bl. 189), 379.

MARCUS, *Evangelie* (VI, 13) 496.

MASSMANN, *Index op Graff* (bl. 268), 470; (w. *Kúmor*) 403. — *Dankmale* (bij Grimm), 442.

MATHEÛS, *Evangelie* (XXV, 1—13), 496.

MATTHIAE, *Ausführl. Griech. Grammatik* (§. 430), 142.

MEIJER (PROF. G. J.); *Lev. v. Jhs.* (cap. 1), 120; (cap. 23) 446—47; (cap. 58) 170; (cap. 90) 258; (cap. 99) 487—88; (cap. 102, aenteek.) 149; (cap. 141) 153; (cap. 192) 497. — GLOSSARIUM (w. *Abolghes*), 439; (*Gherakt*) 253—54; (*Ghostaden*) 451. — *Verkeerde spelling*, 130. — *Nalezingen op 't Lev. v. Jhs.* (bl. 28) 264; (bl. 39 en 69) 324; (bl. 68) 445; (bl. 78) 114; (bl. 145—46) 258—59. — In de N. Wkn. der Maatsch. v. Leid. (D. V, St. I, bl. 22—3), 378; (ibid. bl. 211) 427. Z. *Leven v. Jhs.*, *Maatsch. v. Leiden*, enz.

MELIS STOKES, *Rijmkronijk* (Boek I, vs. 74), 141; (ib. vs. 552) 159; (vs. 908) 429. (B. II, vs. 124) 437; (ib. vs. 510) 156; (vs. 1361) 379; (vs. 1419) 475. (B. III, vs. 586) 379; (vs. 1323) 482; (vs. 1458) 393. (B. IV, vs. 57) 403; (vs. 666) 492. (B. V, 1282) 440. (B. VI, vs. 290) 502; (vs. 660) 119; (vs. 1190) 393. (B. VII, vs. 8) 360; (vs. 606) 286 en 440. (B. VIII, vs. 92) 348; (vs. 200) 115; (vs. 453) 350; (vs. 576) 501; (vs. 781) 492; (vs. 1297—98) 320. (B. IX, vs. 313) 318; (vs. 444) 385; (vs. 742) 315; (vs. 1293) 259. Met aenwijzing van het Deel en de bladz. (D. I, bl. 85), 483; (ib. bl. 336) 483. (D. II, bl. 17) 387; (ib. bl. 18) 377, 396; (bl. 19 en 20) 394; (bl. 35 en 102) 376; (bl. 149) 173; (bl. 281) 317; (bl. 428) 387. (D. III, bl. 134) 483; (ib. bl. 129) 350; (bl. 208) 384; (bl. 256) 256. GLOSSARIUM op Stoke (w. *Lachter*), 416; (*Mids*) 156.

MESSAGER DES SCIENCES ET DES ARTS (jaergang 1836); 275; ii. 152.

MIDDELAER (I^e jaergang, bl. 195), 337; (IIe jaerg., bl. 265) 421; (IIIe jaerg., bl. 410) 157.

MILTON, *Paradijs lost* (B. I, vs. 247), 490.

MINNENLOEP (B. I, vs. 2 en 120), 321; (vs. 25) 318; (vs. 207—8, 251—52, 275—76) 295. (B. II, vs. 1959, 1968, 3668) 479; (vs. 2930) 461. (B. IV, vs. 1089—90, 2265—66) 488. — GLOSSARIUM (w. *Anselic*) 413; (*Teghen*) 364.

MIREUS, *Notitia Eccl. Belgii* (c. 87 en 146) 835; (zijn hs. van Cantipratanus) 304.
 MONE (Fr. Jos.), *Anzeiger für Kunde d. Deutschen Vorzeit* (VI, bl. 77), 336,
 383. — *Niederländische Volksliteratur* (bl. 131) 171.

N.

NIBELUNGEN LIED (na Grimm), 141, 260; (anomale conjug.) 421.
 NOTKER (na Grimm), 166, 290, 394, 401.

O.

OGIER VAN DENEMARKEN (Belg. Mus., II, bl. 339), 354.
 OLIVIER DE LA MACHE, *Costuemboek* (School- en Letterbode, II, 12), 167—68.
 OTRIFIDUS (na Grimm en Graff), 141, 260, 273, 290, 381, 470.
 ODWERX (Vertaling van 't Lev. van S. Kristina), 101, 296—7, 303, 304, 306, 312,
 327, 329, 333, 354, 370, 399, 427, 437, 465—66, 477, 498.
 OVIDIUS, 363.

P.

PARTHENOPEUS, bij Bilderd., 317.
 PARZIVAL, III Grimm (761, 18; 785, 12; 794, 21), 261.
 PASSIONAEL, *winterstuc* (oud pkm. hs.), 120, 122, 325, 419, 466, 491.
 PASTOURELLE (Taalk. Mag., III, bl. 179), 433. Z. ook *Clarisse*.
 PAULUS, APOSTEL (ad Romanos, XI, 17), 496.
 PETRUS, APOSTEL (I, 5, 8), 271.
 PLANTIJN, *Schat der Nederd. spraken* (ouder 't w. *Ademachtich*) 431; (*Adom* kent
 hij niet) 313; (*Anhoord*) 116; (*Baeyen*) 286; (*Cloeten*) 308; (*Dusdanig*) 422; (*Er-
 dom*) 162; (*Kussen*) 419; (*Lijselick*, enz. kent hij niet) 315; (*Mescomen*) 113; (*Oer-
 baerlic*) 298; (*Ongheraect*) 253; (*Rein vol*) 343; (*Rijsch*) 161; (*Rouwelijk* ontbreekt)
 458; (*Wt God*) 341; (*Windelen*) 309.
 PLAUTUS, 324.

R.

RABANUS MAURUS, III Grimm (537), 261.
 REINAERT, uitg. v. Willems (vs. 3—6), 340; (vs. 7), 125, 322; (vs. 25) 300; (vs. 27)
 148; (vs. 48) 136; (vs. 66) 387; (vs. 93) 152; (vs. 100) 436; (vs. 114) 435; (vs. 181) 362;
 (vs. 238) 363; (vs. 287) 336; (vs. 294) 363; (vs. 317) 387; (vs. 370) 289; (vs. 443)
 316, 317; (vs. 505) 363; (vs. 602) 336; (vs. 683) 474; (vs. 754) 363; (vs. 925) 327—
 28; (vs. 971, 973) 398; (vs. 1041) 289; (vs. 1067) 370; (vs. 1120) 495; (vs. 1139)
 354; (vs. 1181) 154; (vs. 1221) 145; (vs. 1266) 490; (vs. 1280) 440; doch voor *leeden*
te lezen leets; (vs. 1433) 114; (vs. 1435) 144; (vs. 1461) 391; (vs. 1489) 288; (vs.
 1545) 471; (vs. 1608) 454; (vs. 1612) 115; (vs. 1656) 112; (vs. 1676, it 1680) 391;
 (vs. 1790—91) 263; (vs. 1813) 443; (vs. 1832) 116; (vs. 1865) 428; (vs. 1960) 467;
 (vs. 2306, var.) 429; (vs. 2341) 321; (vs. 2549) 113; (vs. 2646) 456; (vs. 2672) 484;
 (vs. 2946) 491; (vs. 3423) 458; (vs. 3499) 145; (vs. 4046) 474; (vs. 5049) 346 en

348; (vs. 5142) 368; (vs. 5372) 111; (vs. 7224) 346. — GLOSSARIUM op Rein. (w. *Harrentare*), 364; (*Lachter*) 416; (*Overwaer*) 123. — Bijlagen op Rein. (IVe Bijl., vs. 39—45), 169; (ib. vs. 46) 348; (ib. vs. 57) 115; (ib. vs. 111—116) 254.

REIS VAN S. BRANDAEN (vs. 140—253), 256; (vs. 1944) 274; (vs. 2061) 112. Tweede uitg. (vs. 75), 299. Z. *Blommaert*.

REITZIUS (G. O.), *Belga Graecissans* (II, 2, 16), 157; (II, 3, 5) 127.

RENOUT v. MONTALBAEN, bij Hoffm. v. Fall. (vs. 80, 124 en in 't algemeen), 309; 310; (vs. 1023), 115; (vs. 1236) 428; (na prof. Clarisse) 502; bij Bild. (fr. III, vs. 1323) 375; (ib. fr. IV, vs. 177) 160.

ROSARIUM Ms. (bij v. Hasselt op Kil.), 271.

S.

SACHSEN-SPIEGHEL, 445.

SALOMON, *Hooglied*, 373.

SCALC EN CLERC, tweespraak, in de N. Wkn. d. M. v. Leid., VI, bl. 141 (str. 12, vs. 5; Str. 16, vs. 6), 384.

SCAT DER DUYTSE EN SPAENSCH TALEN, Antw., 1659 (w. *Schruyte*), 328.

SCHOOL- EN LETTERBODE (Ile jaerg., bl. 239—43), 161.

SIEGENBEEK (Prof. Matthijs), op Maerl. Verkeerde Martijn (coupl. 7), 349. — Op de Heim. d. Heim. (vs. 1461) 344; (vs. 1562) 358; (vs. 1851) 377; (vs. 2041) 125. Nog eens genoemd, 464.

SIFFRIDUS MISNENSIS, na de Bolland., 302.

SINT GEERDEN MINNE, in Clignett's Bijdr. (vs. 189), 159.

SLICHTENHORST, na v. Hasselt, 403.

SOPHOCLES, *OEd. Tyr.* (vs. 752), 126.

STERNWINKEL, op Maerl. (II, Aanteek., bl. 24—25), 298; (ib. bl. 82—84) 149.

STRICKERUS, na Huydecoper op Stoke (III, bl. 126), 140. Huydecopers verklaring van *rouet* wordt door Limborch, V, vs. 397 en 1115 gestaefd, zoo dat mijn vermoeden te niet valt.

T.

TAALKUNDIG MAGAZIJN, van de Jager (D. III, bl. 6—7), 271; (bl. 168) 278; (bl. 188) 480; (bl. 201) 255; (D. IV, bl. 33) 409; (bl. 29) 480; (bl. 45) 323; (bl. 47) 155; (bl. 95) 284; (bl. 284) 297. Z. *De Jager*, enz.

TATIANUS (bij Grimm), 290; (bij Graff) 433, 470.

TEN KATE, *Aenleiding*, enz. (II, bl. 184), 362; (bl. 281) 383; (bl. 298) 365; (bl. 484) 121; (bl. 686) 170; (it. op het w. *Kwoelen*) 432.

TEUTHONISTA, van Van der Schueren (onder 't w. *Beden*), 161; (*Byspel*, *Byspraick*) 507; (*Cloten*) 308; (*Cussen*, subst.) 419; (*Duldelick*) 458; (*Duyrtiyd*) 301; (*Erren*) 162; (*Ghesynde*) 414; (*Lijse*, adj.) 315; (*Onbeheude*, it. *Schruyve*) 328; (*Vraigen*) 459; (*Vroude*) 423.

THEOPHILUS, slechts genoemd, 256. Z. *Blommaert*.

TIDEMAN (J.), op het Boec v. d. Houte (Inleid.), 130; (ib. vs. 60) 328; (vs. 116) 496. — GLOSSARIUM (w. *Ontpluken*), 479.

TITUS LIVIUS, 141.

TRISTRAM, bij Grimm, 403.

V.

VAN ~~DE~~ BERGH, op Limborch (Inleid., XXX), 504. (it. B. V, vs. 897) 503. — GLOSSARIUM (w. *Altenen*), 503; (w. *Ghehent*) 504; (w. *Ghere*) 430; (w. *Ter core*) 349; (w. *Verscoven*) 328. — N. Wkn. d. M. v. Leid. (V, II, 93), 504. Z. ook Limborch.

VAN DEN NECHEN BREESTEN (bij Mone, Niederl. Volksl.), 171.

VAN DER ZIKLEN EN v. d. LICHAEME, Zamenspraek (achter den Theophilus, vs. 162), 488; (vs. 213) 256; (vs. 337) 257.

VAN HASSELT, op Kiliaen (w. *Achterwacen*), 171; (*Amechtich*) 340; (*Angst*) 412; (*Awerd*, enz.) 273; (*Berigten*) 392; (*Gast*) 499; (*Kuym*) 403; (*Mids*) 156; (*Overmits*) 270; (*Rein wt*, it. *Schrickshoenen*) 343; (*Voteren*) 123; (*Vroude*) 423; (*Weder*) 256; (*Wedersaecke*) 271; (*Wael*) 140.

VAN HEELU (JAN), *Slach van Woeringhen* (vs. 12), 386; (vs. 118) 480; (vs. 124) 258; (vs. 136 en 140) 289—90; (vs. 146) 486; (vs. 148) 371; (vs. 155) 486; (vs. 201) 417; (vs. 519) 113; (vs. 541) 254; (vs. 690) 337; (vs. 1382) 160; (vs. 1384—86) 356; (vs. 1390) 459; (vs. 1843) 348; (vs. 1935) 434; (vs. 1993) 116, 333; (vs. 2166) 393; (vs. 2187) 390; (vs. 2273) 417; (vs. 2847) 390; (vs. 3172) 253; (vs. 3847) 475; (vs. 3996) 116; (vs. 4120), 489; (vs. 4290) 111; (vs. 4341) 116; (vs. 4349) 347; (vs. 4385) 418; (vs. 4387) 420; (vs. 4389) 407; (vs. 4393) 392; (vs. 4420) 356; (vs. 4455) 420; (vs. 4621—22) 390; (vs. 4841) 446; (vs. 4855) 378; (vs. 4999) 375; (vs. 5154) 351; (vs. 5409) 111; (vs. 5917) 316; (vs. 6208) 262; (vs. 6235) 318; (vs. 6325) 401; (vs. 6386) 123; (vs. 6393) 375; (vs. 6412) 372; (vs. 6528) 362; (vs. 6577) 289; (vs. 6624 en 6637) 494—95; (vs. 6669) 318; (vs. 6703) 111; (vs. 6725) 481; (vs. 6835) 348; (vs. 6867) 387; (vs. 6892) 362—63; (vs. 6988) 418; (vs. 7081) 318; (vs. 7143) 417; (vs. 7169) 356; (vs. 7198) 348; (vs. 7514) 318; (vs. 7523) 465; (vs. 7542) 465; (vs. 7558) 373; (vs. 7678) 486; (vs. 7690) 363; (vs. 8194) 452; (vs. 8200) 348; (vs. 8827—28) 475. (Bij Huydecoper) 390. — GLOSSARIUM (w. *Erre*), 162; (w. *Ontpluken*) 479; (w. *Sulc*) 447; (kent geen *Riesen P*) 483. Z. ook *Willems*.

VAN RIJCKEL (DIONYSIUS), 98, 108. Met mijne verklaring op die pl. vglk. *Cantiprat.*, Lev. van Maria v. Oignies, B. III, cap. 2, §. 4, op 't einde: *Ignis in purgatorium animarum per poenitentiam in seculo non purgatarum*, enz.

VAN VELTHEM, *Spiegel Hist.* (I, XX, 23), 255; (it. III, X, 3) 503; (it. IV, II, 1) 367; (it. bij Chignett), 373, 374, 492; (bij Meijer) 153, 170; (bij Jonckbloet) 382.

VIRGILIUS, 149, 363, 398.

VISSCHER (Prof. A.), zijne uitgave v. Ferguut (vs. 4277, 4506, 5154), 483. GLOSSARIUM op Ferguut (w. *Quellen*), 432. Z. *Ferguut*.

VOELSHED : *Auf dem Winterkönig* (bij Grimm), 394.

VORDEL (J. v.), *Herschepp. v. Ovid.* (I, vs. 474), 117; (it. VIII, vs. 737) 457.

W.

WALEWEIN (vs. 670), 494; (vs. 2877, 2967), 462; (vs. 6571) 111. Bij Meijer (*Nalezingen*, enz. bl. 39), 324; (bl. 41) 429; (bl. 65) 348; (bl. 69) 324; (bl. 78) 111. Bij

Huydecoper op Mel. Stoke (I, bl. 103), 429; (II, bl. 187) 171; (III, bl. 218) 147, 162; (ib. bl. 234) 315; (it. bl. 306) 160. — Spelling: 488.

WEILAND, Taalk. Wdnb. (w. *Stappen*), 466.

WIGALLOIS, na Grimm, 141, 398.

WILLERAMDS, na Grimm, 166, 300.

WILHELM, na Grimm, 261.

WILLEMS (J. F.), uitgave v. *Reinaert* (vs. 925), 328; (vs. 1433) 114; (vs. 1435—36) 144; (vs. 2341) 321; (vs. 5049) 346; (vs. 5142) 368. Bijlagen (III, vs. 48), 160; (IV, vs. 39—45) 169; (ib. vs. 57) 115. GLOSSARIUM (w. *Genade*), 279; (*Ries*) 484. Misstellingen aldaer, 548. Z. *Reinaert*.

— uitgave van *V. Heelu* (vs. 136), 289—90; (vs. 541) 254; (vs. 1351) 389; (vs. 1573 en 1609) 378; (vs. 2166) 393; (vs. 3847) 475; (vs. 4387) 420; (vs. 6408, 6412) 372; (vs. 6831) 388; (vs. 7240) 389; (vs. 8809) 444. — GLOSSARIUM (w. *Versten* ontbreekt), 489. Z. *V. Heelu*.

— uitgave van de *Brabantsche Yesten* (VI, vs. 1623), 298. — GLOSSARIUM (w. *An. den*), 152; (w. *Lachter*) 416; (w. *Riesen*) 483; (w. *Sulc*) 447. — Codex diplomaticus (II, bl. 577), 439. Z. *Brab. Yesten* en *De Clerc*.

— *Belgisch Museum* (I, bl. 249), 383. Z. *Belg. Musea*.

— (*Oudvlaemsche liederen*), 145.

— (*Elnonensia*), 271.

— Schrijft overal *y* in plaats van *ij*, 130. — Zijne meening omtrent de uitspraak van 't pron. *du*, 487.

BIJVOEGSEL

TOT DE

LIJST DER AENGHAELDE SCHRIJVERS, ENZ.,

BEVATTENDE

AL DE PLAETSEN DIE IN DE VOORGAENDE VERGETEN ZIJN GEBLEVEN (1).

A.

ACKERSDIJK (W. C.), *N. W. d. M. v. Leiden* (I, bl. 251), 13.

ALBAN BUTLER (Vies des Saints), 50.

AMBROSIVS (SINT); 34.

ARISTOTELES, 87.

AUGUSTIJNKEN, RIKELEC SCIP (vs. 2—3; 19—25, geïnterpoleerd), 210

ANSONIVS (Idyll IV. 18), 546, col. 1.

B.

BARLAAM-EN JOSAPHAT (Fragm. I, vs. 34 en 65), 26; (vs. 168) 238; (vs. 170) 26. (Fragm. II, vs. 43 en 49) 26; (vs. 63) 26; (vs. 129) 14 en 50; (vs. 136) 26; (vs. 175) 231. (Fr. III, vs. 98, 118 en 162) 26. (Fr. IV, vs. 5) 183; (vs. 8) 62; (vs. 12) 9; vs. 35 en 43) 92; (vs. 91) 61; (vs. 119) 241; (vs. 123) 65; (vs. 139) 27; (vs. 181) 26. Z. ook *De Vries*.

BARTHIUS (GASPAR), *Advers.* (IV, 24), 546, col. 1.

BEATRIS, *Spreke* (vs. 45 en 140), 61; (vs. 253) 90; (vs. 258) 201; (vs. 870) 62; (vs. 952) 62. — GLOSSARIUM (w. *Afgaen*), 91. Zie ook *Jonckbloet*.

BELGISCH MUSAEUM (I, bl. 131); 223; (bl. 277) 69; (bl. 281) 193; (bl. 295) 244; (bl. 326) 69; (bl. 329) 28; (bl. 332, vs. 207 en 270) 235; (ib. vs. 208) 84; (bl. 333) 62; (X, bl. 277) 241. Z. ook *Willems*.

BERGMAN (J. F.), *Fragmenten* (Naatsch. v. Leiden, N. Wk. III^c D. II^c St., bl. 240 enz.), 26, 108 en 217.

BILDERDIJK (W.), *Spraakleer* (bl. 233), 31; (bl. 246) 225—26; (bl. 321) 5. — *Verscheidenheden* (III, bl. 63), 50; (bl. 157) 95. (IV, bl. 20) 8; (bl. 136) 238; (bl. 172—73) 64 en 192; (bl. 174) 222; (bl. 180) 192. — *Nieuwe Versch.* (I, bl. 50), 37; (bl. 138) 11; (bl. 173) 43; (bl. 183) 37. (II, bl. 52) 8; (bl. 183) 37. (IV, bl. 170) 11; 13 en 21; it. 79. — *Verhand. over de Geslachten* (bl. 347), 184. — *Verkl. Geslachtslijst* (bl. 75—6), 254; (it. w. *Lijne*) 235. — *Aant. op Huyd. Proeve* (bl. 94),

(1) Zie de Inleiding, bl. II, onder-aen.

22. — *Op Huygens* (D. I., bl. 252), 91; (it. bl. 337) 211. — *Op de Heim. d. Heim.* (vs. 716), 51.

BLOMMAERT (Jhr Phs), *Oudvl. Gedichten* (I, bl. 25), 242; (bl. 34) 51; (bl. 73, vs. 18) 30.

BOEK DER KONINGEN (IVe B. XVe Cap., vs. 19), 97.

BOEK VAN TOBIAS (Cap. IV, vs. 11 en 12; Cap. XII, vs. 9), 221.

BOËTHIUS (*Oudditsche vertaling*), 34 en 89. — *Oudhd. vert.* 175.

BOLLANDISTEN (*Acta SS.*, meestal slechts genoemd), 46, 47, 50, 55, 59, 61, 65, 79, 93, 182, 193, 212, 221, 245—46, enz.

BOPP, 223.

BORMANS (J. H.), *Verslag*, enz. (bl. 76), 193; (bl. 243) 172; (bl. 254) 51; (bl. 269) 211; (bl. 298 en 323) 172; (bl. 405) 43; (bl. 412) 8; (bl. 421) 80; bl. (446) 22; (bl. 448—72) 206; (bl. 471) 225; (bl. 501—02) 92; (bl. 511) 40; (bl. 519) 7; (bl. 523) 546, col. 1. (bl. 604) 102; (bl. 607) 60; (bl. 608) 27 en 226—27; (bl. 613) 15; (bl. 616—19) 218; (ib. over *ie* en *ij*) 242.

BRABANTSCHE YESTEN (I, vs. 86), 244. (II, vs. 4888, 5431 en 5440) 186. (VI, vs. 2560) 187; (vs. 5460) 186.

BRANTÔME (*Grands Capit.*), 39.

BURMAN (Fr.), *Aenmerkk. op de Nederl. taal*, en *Nieuwe Aenmerkk.*, 39.

C.

CANTIPRATANUS (THOMAS), I, 46, 47, 48, 50, 66, 69, 98, 192, 198, 222, 246.

CATS (JACOB), 46, 61, 76.

CAVE (GUIL.), 49.

CHATEAUBRIANT (*Génie du Christianisme*), 232.

CICERO (Offic. I, 16), 45.

CLARISSE (PROF. J.), *Heim. d. Heim.* (bl. 44) 86; (bl. 115) 73; (bl. 118) 60, 61; (bl. 137—39) 94; (bl. 140, 145—47) 86, 87; (bl. 152—53) 94; (bl. 174, 182) 211; (bl. 185) 209; (bl. 189—93) 23; (bl. 189) 175; (bl. 201, 207) 208; (bl. 207—8) 230; (bl. 212 en 234) 4; (bl. 241) 194; (bl. 254) 78; (bl. 273) 13; (bl. 275) 238; (bl. 293) 76; (bl. 299) 225; (bl. 301) 76; (bl. 303) 84; (bl. 306) 31; (bl. 310) 50; (bl. 313—16) 235; (bl. 333) 66; (bl. 341) 41; (bl. 343) 108; (bl. 400) 236; (bl. 405) 175; (bl. 436—37) 252; (bl. 446) 217; (bl. 451) 91; (bl. 454) 183; (bl. 469) 91; (bl. 514—15) 213; (bl. 527) 73. Met aenwijzing der versregels (vs. 7—9), 44; (vs. 72) 234; (vs. 492) 29. — GLOSSARIUM (w. *Vaert*), 103. — Pastourelle, in 't Taalk. Mag. (III, bl. 194), 51; (ib. bl. 197) 109. — *Op Wapene Martijn* (coupl. 29), 230. Nog eens genoemd; 52. Z. ook *Heim. d. Heim.* en *Wap. Mart. it. Maerlant*.

CLAUDIUS, in *Rufin.*, 71.

CLIGNETT (J. A.), *Esopet* (Fab. XXIV, 15), 187; (it. XXXVII, 5) 204. (it. blz. 170) 42. — GLOSSARIUM (w. *Ambocht*), 91; (w. *Arzat en Artzet*) 172—73. — Voorr. op *Maerl.* (bl. XLIV, LIV en LXVI), 81. — (Op den *Teuthonista*), 5, 62.

D.

DAMHOUDER (JOOST DE), *Practijke*, enz., 58.

DE CLERC (JAN), *Brab. Yesten* (B. I, vs. 86), 244; (ib. vs. 241, 244) 80. (B. II, vs. 434) 12; (ib. vs. 5335) 11. (B. III, vs. 1040) 11. (B. IV, cap. 12) 81; (ib. vs. 729)

11. (B. V, vs. 4184) 245. (B. VI, vs. 508) 11. — GLOSSARIUM (w. *An*), 99; (w. *Visierne*) 86. Z. ook *Brab. Yesten en Willems*.

DE JAGER (A.), *Taalkundig Magaz.* (I, bl. 176), 38. (III, bl. 175) 40; (ib. bl. 194) 51; (ib. bl. 197) 109. (IV, bl. 44) 92; (ib. bl. 75) 50. Z. ook *Taalk. Magazijn*.

DE VRIES (Dr M.), *Barlaam en Josaphat* (Fragm. I, vs. 168) 238. (II, vs. 129) 14, 50; (ib. vs. 175) 231. (IV, vs. 12) 9; (ib. vs. 43) 92, reg. 6, waer verkeerd Bergman voor De Vries gedrukt staet. — *Lekenspieghel* (II, c. 40, vs. 70) 12. Z. ook *Lekensp.*, *Taalk. Magaz.*, enz.

DIEDERIC V. ASSENEDE, 63. Z. *Floris en Blancefloer*.

DIETSCHE CATOEN, uitg. v. Jonckbl. (vs. 119), 89.

DIETSCHE DOCTRINAEL (B. I, vs. 577) 28; (vs. 583) 8; (vs. 716) 186; (vs. 740) 221—22; (vs. 802) 75; (vs. 803) 6. (B. II, vs. 119) 27; (vs. 270) 239; (vs. 459) 186; (vs. 561) 186; (vs. 604, 661) 186; (vs. 1523) 4; (vs. 1952) 230; (vs. 2901) 237; (vs. 3216) 91; (vs. 3777) 27. (B. III, vs. 404, 1182) 186; (vs. 1338) 182. (Bij Clignett) 81. — GLOSSARIUM (w. *Afgaen*), 91; (w. *Overwinghe*) 191; (w. *Quic*) 89.

DIONYSIUS CARTHUSIANUS, 98.

DU CANGE, *Glossar. Med. et Inf. Lat.* (w. *Archiater*), 173—74; (*Domnus*) 38; (*Gastus*) 74; (*Manneria*) 88; (*Pulmentum*) 204; (*Saccare*) 81; (*Secretio*) 92; (*Trahinare*) 57.

DUMARSAIS (*des Tropes*), 232.

E.

ECCLESIASTICUS (cap. XXIX. vs. 15), 221.

ENNIUS, 45.

ESOPET (Fab. IV. vs. 6—8), 196; (F. XIII. vs. 10) 245; (F. XXIV. vs. 15) 187; (F. XXX. vs. 17) 42. (F. XXXVII. vs. 5) 204; (F. LXI. vs. 44) 196. Z. ook *Clignett*.

F.

FENACOLIUS (J. L.), Vertaelder van Tacitus, 87.

FERGUUT (vs. 628, bis), 187; (vs. 723) 40; (vs. 1243) 56; (vs. 1437) 51; (vs. 1459) 205; (vs. 1684) 189; (vs. 1787) 187; (vs. 1979) 185; (vs. 2190) 84; (vs. 2204, 2752) 212; (vs. 3014) 81; (vs. 3479) 80; (vs. 3825) 39; (vs. 3898) 12; (vs. 4257) 181; (vs. 5418, 5462) 185; (vs. 5485) 185. — GLOSSARIUM (w. *In inne worden*), 5; (*Queckenoot*) 89; (*Roke*) 100; (*Varen*) 190; (*Vertrecken*) 223; (*Wroeghen*) 55. Bij Huydecoper (*Eersatrie*), 175. — *Iets over Ferguut* (kritisch jongelingsschriftje), 56.

FLORIS EN BLANCEFLOER (vs. 82) 185; (vs. 92) 589, Addenda; (vs. 236, 242) 106; (vs. 322) 221; (vs. 1424) 97; (vs. 1582) 62; (vs. 2714, 2735—36) 63; (vs. 3068) 18; (vs. 3075) 197; (vs. 3423, 3434) 109; (vs. 3529; 3619) 106; (vs. 3794) 109; (vs. 3870) 88. — GLOSSARIUM (w. *Dicken*), 31; (w. *Vertrecken*) 223. — Na Huydecoper, 217.

G.

GETIJDENBOEK (oud pkm. hs.), 212.

GILLIS DE WEVEL (*Belg. Mus.*), 193.

GÖRRES (J. v.), *Christl. Mystik* (II, 405, 531, 565; III, 488, enz.), 50.

GRAFF (E. G.), *Althd. Sprachsch.* (Vorr., bl. IX), 91; (I, bl. 31), 176; (ib. bl. 238)

215; (bl. 477) 173. (II, bl. 10—11) 16. (IV, bl. 143—44 en 175—76) 7. (VI, bl. 11—18) 18. (Ibid. w. *Honger*) 223; (w. *Wag*) 191.

GRIMM (J.), *Deutsche Gramm.* (I, bl. 195), 4; (bl. 465—93) 43; (bl. 479) 72; (bl. 480) 172; (bl. 487) 41; (bl. 505) 21 en 95; (bl. 595, nota x x x) 203; (bl. 688) 48; (bl. 688—89 en 751) 221; (bl. 693) 106; (bl. 765) 62; (bl. 772—73) 53; (bl. 787 en 788) 40; (bl. 790—92) 107; (bl. 793) 9; (bl. 966. 5) 233; (bl. 980) 73. (II, bl. 28) 19; (bl. 356—59) 16; (bl. 706—07) 184; (bl. 844) 73. (III, bl. 52 en 62) 34; (bl. 64) 100; (bl. 68) 35; (bl. 76—80) 16; (bl. 81—2) 199—200; (bl. 91—98) 65; (bl. 92) 50; (bl. 94) 189; (bl. 95) 31; (bl. 97) 92; (bl. 99) 95; (bl. 105) 233; (bl. 106) 189; (bl. 118) 19; (bl. 131) 100 en 248; (bl. 140) 284; (bl. 142) 96; (bl. 143) 1) 233; (bl. 147 en 149) 7; (bl. 148 en 152. 3) 233; (bl. 154) 15 en 184; (bl. 157 en 160) 100; (bl. 164) 32; (bl. 165) 18; (bl. 170 en 176) 41; (bl. 183 en 186. g) 102; (bl. 196) 49; (bl. 217) 92; (bl. 225) 66; (bl. 232—33) 246; (bl. 233—38) 16; (bl. 253 en 262) 94; (bl. 257. 6) 76; (bl. 258) 92; (bl. 278—79) 99; (bl. 286) 18 en 32; (bl. 321—24) 234; (bl. 405) 196; (bl. 446) 233; (bl. 486) 106; (bl. 487) 96; (bl. 495) 96; (bl. 550) 232; (bl. 594) 214; (bl. 637—39) 70; (bl. 777) 65. (IV, bl. 9) 60 en 240; (bl. 12—19) 11; (bl. 17) 108; (bl. 94) 41; (bl. 102) 61; (bl. 113) 25, 27, 66 en 109; (bl. 125) 60 en 240; (bl. 196) 234; (bl. 221) 250—51; (bl. 225) 24; (bl. 233) 105; (bl. 240) 18; (bl. 241—49) 188; (bl. 247) 184—85; (bl. 257) 4; (bl. 260) 27; (bl. 266) 234; (bl. 285. 4) 70; (bl. 287. 5) 196; (bl. 305) 220; (bl. 321) 60; (bl. 330—31) 108; (bl. 333) 197; (bl. 339) 106; (bl. 371—72) 24; (bl. 416, 418, 419) 6; (bl. 417) 64; (bl. 418, 428 en 456) 30; (bl. 445) 587, Add. (bl. 462) 7; (bl. 466. 4) 233; (bl. 468) 13; (bl. 480) 106; (bl. 305 en 482, in de noot) 220; (bl. 496) 66; (bl. 499) 210; (bl. 502—06) 106; (bl. 547—48 en 571) 201—2—3; (bl. 594) 41; (bl. 613) 105; (bl. 646) 30; (bl. 668) 74; (bl. 672. 13) 220; (bl. 687) 105; (bl. 699) 74 en 91; (bl. 739) 30; (bl. 753) 199 en 203; (bl. 802) 189; (bl. 818) 239; (bl. 862) 212; (bl. 891) 15; (bl. 920) 188; (bl. 924) 249; (bl. 926) 241; (bl. 931) 214; (bl. 934) 213; (syntaxis in 't algemeen) 245; (Declination) 219 en 222. — Op *Reinaert* (vs. 1082), 235. — *Rechtsalterthümer* (bl. 281) 11.

GUERIJN VAN MONTGLAVIE, 209.

GWIDEKIJN VAN SÄSSINEN, *Fragm. Bulletins de la Comm. Royale d'Histoire*, Tome XIV, n° 3 (vs. 71), 518.

H.

HALBERTSMA (J. II.), *Letterkundige Naoogst* (I, bl. 73), 82; (ib. bl. 93—5) 59.

HEIN V. ÅREN (*Kleine Sproken*), 223.

HERTOG JAN DE IIIe (*Wapenlied*), 244.

HOEUFFT (J. II.), *Verzameling v. fransche w.*, 87.

HOFFMAN V. FALLERSLEBÈN, *Horae Belg., Reinout v. Montalb.* (Fr. III, vs. 1107), 100. (Fr. IV, vs. 1543) 88. — *Flor. en Blanc.*, Einleitung (Hoffmann teregtegewezen), 63; (ib. Glossarium) 175. Nog genoemd, 31 en 238.

HOMERUS (II. V. vs. 408; Od. VI. vs. 57), 546, col 1.

HOOFD (P. Cz.), bij Bild., 192.

HORATIUS (Sat. I. 9. 2), 5.

HUYDECOPER (BALTH.), op *Melis Stoke* (Boek I, vs. 605), 88; (vs. 607) 62; (vs. 1124) 210; (vs. 1145) 92. (B. II. vs. 6) 29; (vs. 31) 43; (v. 428) 210. (B. III. vs. 4) 96.

(B. VI. vs. 290) 206. (B. X. vs. 341) 43; (vs. 1097) 29. Met aanwijzing van het Deel en de Blz. (D. I. bl. 1.) 4; (bl. 44) 234; (bl. 71) 72; (bl. 72) 53; (bl. 98) 40; (bl. 99, 108) 67 en 71; (bl. 109, 115) 211; (bl. 120) 52; (bl. 158) 7; (bl. 226) 6; (bl. 350) 70; (bl. 424) 21; (bl. 427) 85. (D. II. bl. 11) 69; (bl. 33) 236; (bl. 110—13) 21; (bl. 148) 39; (bl. 187) 173; (bl. 288—90) 9; (bl. 310—12) 221; (bl. 373) 173; (bl. 557) 238; (bl. 564) 16. (D. III, bl. 88) 172; (bl. 97) 211; (bl. 118) 172; (bl. 158) 52; (bl. 164) 21; (bl. 177) 248; (bl. 196) 173, 175; (bl. 358) 362; (bl. 379) 95; (bl. 394) 74; (bl. 408) 80; (bl. 428) 216, 217, 218; (bl. 462) 34. — GLOSSARIUM (w. *Ambacht*), 91; (w. *Kwick*) 89. Zie voorts *Melis Stoke*.

I. J.

ISAÏAS (Cap. XXIV. vs. 16), 93.

JACOBUS DE JANUA, 38.

JACOBUS DE VITRIACO, 46, 49.

JONCKBLOET (Dr. W. J. A.), *Dietsce Doctrinael* (I, vs. 716); 186—87. (II, vs. 270) 239. — GLOSSARIUM (w. *Queckenoot*), 89. — *Karel d. Grote*, enz. (Fragm. I. vs. 63) 251; (vs. 90) 239; (vs. 1271—76) 245. — GLOSSARIUM (w. *Wallen*), 252. — *Beatrijs, Sproke* (vs. 192), 84; (vs. 280) 38; (vs. 764) 8. Z. voorts *Karel d. Grote, Dietsce Catoen*, enz.

JUVENALIS (Sat. VI. vs. 632). 546; col. 1.

K.

KAREL DE GROOTE, enz. (Fragm. I. vs. 8), 252; (vs. 63) 251; (vs. 70) 252; (vs. 90) 239; (vs. 161) 236; (vs. 168) 108; (vs. 238) 236; (vs. 355) 182; (vs. 531) 28; (vs. 1077) 241 en 249; (vs. 1135 en 1139) 229; (vs. 1167) 63; (vs. 1271—76) 245; (vs. 1748) 28. (Fr. II, vs. 17) 93; (vs. 33) 28; (vs. 883) 229; (vs. 1097) 42; (vs. 1329) 249; (vs. 3298) 6 en 75; (vs. 3353) 181; (vs. 4603) 9. — GLOSSARIUM (w. *Cranc, Crancken*), 250. Z. ook *Jonckbloet*, enz.

KAREL EN ELEGAST (v. 1040), 69.

KERO (kent nog geen min d. i. men), 251.

KILLIEN (CORN.), *Etym. Teut. Ling.* (Onder 't woord *Aelmoes*), 215; (*Aendraghen*, *his*) 208; (*Artse*) 172—73; (*Bekommert*) 89; (*Bode*) 72; (*Bottelinc*) 90; (*Doe*) 41; (*Ewech*) 184; (*Gadder*) 7; (*Ghelinghen*) 16; (*Ghenoeeghe*) 96; (*Ghetrouwen*) 28; (*Gheswaregh*) 74; (*Haeyen*) 234; (*Harst*) 175; (*Haspe*) 80; (*Have, Havelick, Havenen*) 31 en 243; (*Heymelijck*) 73; (*Hoot*) 74; (*Hucker*) 72; (*Inghewand, Ingheweyde*) 232—33; (*Jammerick*) 236; (*jonckvrouw*) 39; (*Kranck*) 94 en 249; (*Kwick*) 89; (*Kundselen*) 204; (*Lende*) 196; (*Lijflec*) 198; (*Lijne*) 235; (*Maten*) 209; (*Meesterye*) 184; (*Menichvoud*) 197; (*Naersen*) 79; (*Nouw*) 239; (*Onbeschedelijck*) 249; (*Ondaed, Ondadich*) 225; (*Onlanck*) 211; (*Onweerd*) 188; (*Polen*) 205; (*Puyte*) 232; (*Pylick*) 206; (*Ranck, Rene*, enz.) 83; (*Rustelijck, Rasten*, enz.) 214; (*Schamelheyd*) 94; (*Slichf*) 192; (*Sorghen*) 207; (*Spet*, it. *Baerscherbeen*, it. *Baer*) 247; (*Starck*) 176; (*Sterckelick*) 191; (*Steken*) 51; (*Swinck*) 191; (*Uytnemende*) 109; (*Vaghen-vier*) 65; (*Verghelden*, it. *Verschulden*) 32; (*Vermaken*) 101; (*Poel*) 17; (*Waede, Waeye*) 233; (*Weghen*) 9; (*Wers*) 215; (*Wijl*) 31; (*Wijleneer*) 108.

KIST (N. C.), *Beluwsche Idiotismen*, 226.

L.

LEGENDE V. S. AMANDUS, 193.

LEGENDE V. Ste. MARGARITEN (vs. 72, 151, 155 = 157), 193—94.

LEGENDE V. Ste. REGINEN, 194.

LEKEN SPIEGHEL (B. I, Prol. vs. 25), 76; (ib. vs. 49) 12. (B. I, cap. I, vs. 1) 2; (ib. c. 1, vs. 6—7) 40. (B. II, Prol. vs. 12 — Slechts een der twee prologhen is echt —) 206—07; (ib. bij het einde der Prol.) 5. (B. II, c. 2, vs. 21) 11; (ib. c. 10, vs. 94) 14; (ib. c. 11, vs. 76) 204; (ib. c. 11, vs. 119) 207; (ib. c. 13, vs. 121 = 132) 14; (ib. c. 23, vs. 8) 211; (ib. c. 25, vs. 11; c. 26, vs. 9) 51; (ib. c. 28, vs. 31) 230; (ib. c. 28, vs. 58) 91; (ib. c. 29, vs. 17—21) 51; (ib. c. 33, vs. 1) 14; (ib. c. 35, vs. 9) 50; (ib. vs. 11) 15; (ib. vs. 63) 27; (ib. c. 36, vs. 2) 92; (ib. vs. 117) 50; (ib. vs. 214) 17; (ib. vs. 710) 14; (ib. c. 40, vs. 70) 12; (ib. c. 42, vs. 5) 50. (in 't algemeen) 207.

LEVEN VAN JESUS (Prologue), 13, 30, 64 en 76; (ib. cap. 2) 55; (c. 3) 78; (c. 11) 190; (c. 12) 88, 190; (c. 13) 78, 190; (c. 14) 190; (c. 15) 94, 190; (c. 16) 78; (c. 17) 184; (c. 20 en 23) 190; (c. 35) 56, 188; (c. 38) 186; (c. 56) 100; (c. 57 = 59) 78, 214; (c. 71) 64; (c. 75) 172; (c. 94) 56; (c. 102) 78; (c. 135) 185—87; (c. 144) 214, 238; (c. 178) 64; (c. 208) 241; (c. 231, 233, 234) 39, 78; (c. 242) 21; (c. 243) 78; — GLOSSARIUM (w. *Ambocht*), 91; (w. *Din, nin, nit*, enz.) 243, 248; (w. *Quic*) 89. (Spelling) 80, 172. Zie ook *Meijer*.

LEVEN V. S. LUTGARDIS (B. I. Cap. 22), 99; (laetste cap.) 177. (B. II, c. 2) 84, 93 en 205; (cap. 3) 90; (cap. 4, 5 en 8) 105; (cap. 9) 197; (cap. 17) 105 en 202; (cap. 19) 105; (cap. 22) 238; (cap. 25) 10; (cap. 31) 206; (cap. 34) 10; (cap. 37) 202. (B. III, c. 4, 5, 7, 8, 12, 14, enz.) 242 en 248. (Zonder nauwer aanwijzing) 49 = 207.

LIMBORCH, *Die kindere van* (B. II. vs. 1086), 561, col. 2. (B. IV. vs. 394 en 763) 182. Z. Addenda. (B. V. vs. 1116) 539, col. 2, onder; (vs. 1315) 588, Z. Add. (B. VII vs. 1718) 533, col. 1 en 2. (B. VIII. vs. 1718) 533, col. 1 en 2. (B. VIII. vs. 75) 556, col. 2; (vs. 825—26) 535, col. 1; (vs. 1217) 206; (B. X. vs. 133) 534, col. 1; (vs. 654) 561, col. 2. (Bij Huydecoper) 217; (Bij Halbertsma) 59.

LIPSIVS (JUSTUS), 46 = 90.

LOORREINEN (*Lied of Roman v. de-*), Z. *Karel de Groot*e.

LUCIDARIUS, 210.

LUTHER, 25.

M.

MAATSCHAPPY VAN LEIDEN, zie hieronder, alsmede in de voorgaende lijst, MAETSCHAPPIJ, ENZ., inde de e, gelijk het door vergissing geschreven werd.

MAZRLANT (JACOB VAN), *Spiegel Historiaal* (I^e D. bl. 4) 2 en 97; (bl. 11) 52; (bl. 31 = 40) 106; (bl. 146) 246; (bl. 148) 97; (bl. 219) 216; (bl. 226) 231; (bl. 262) 229, 233; (bl. 280) 21; (bl. 398) 248. (IIe D. bl. 25) 248; (bl. 61) 109; (bl. 141) 212; (bl. 145) 106; (bl. 146) 91; (bl. 181) 106; (bl. 208) 233, (bl. 225) 248; (bl. 251) 109; (bl. 282) 64; (bl. 283) 51; (bl. 286) 17. (IIIe D. bl. 64) 234; (bl. 66) 235, 579; (bl. 105) 212; (bl. 109) 231; (bl. 267) 18; (bl. 272) 94; (bl. 273) 99; (bl. 275) 109; (bl. 336) 205, 220, 228; (bl. 339) 11; bl. 342) 589, Addenda. — Tafel (IVe B.

vs. 15), 213. — Ordinanse, achter de 1^e Partije (vs. 14), 212. — Aenteekk. (II, bl. 22) 104; (III, bl. 21) 91; (ib. 25—31) 216—17; (ib. 40) 89.

Heimelecheit d. Heimelecheden (vs. 25—26) 86; (vs. 26—31) 87; (vs. 69) 46; (vs. 72) 234; (vs. 125) 24; (vs. 156) 230; (vs. 267) 5; (vs. 419) 64; (vs. 439) 194; (vs. 532) 13; (vs. 548) 250; (vs. 688) 78; (vs. 696) 61; (vs. 705—16) 50; (vs. 820) 183; (vs. 869) 4; (vs. 934) 61; (vs. 1048) 215; (vs. 1118) 205; (vs. 1139) 26; (vs. 1141) 3; (vs. 1173) 175; (vs. 1237) 208; (vs. 1413) 176 en 228; (vs. 1558) 97; (vs. 1600) 3; (vs. 1793) 43; (vs. 1805) 208; (vs. 1825) 3; (vs. 1864) 209; (vs. 1891) 77, 78; (vs. 1954) 4; (vs. 1994) 77; (vs. 2012) 93; (vs. 2044) 4; (vs. 2047) 32; (vs. 2051. 2077) 77; (vs. 2099) 74. Maerlant, schrijver der Heim., bewijzen, 44—46 Z. ook *Clarisse*.

Boec v. d. Houte (vs. 138), 86; (vs. 188) 587, in de Addenda; (vs. 430) 95. — GLOSSARIUM (w. Roke), 100. Z. *Tideman*.

Leven van S. Franciscus (vs. 421), 561, col. 2.

Wapene Martijn (B. I, coupl. 27), 230; (coupl. 29) 229; (coupl. 46) 226; (coupl. 53) 68; (coupl. 64) 66; (coupl. 71) 227.

Van der Drievoedicheden (coupl. 1, vs. 11) 74; (coupl. 3, vs. 5) 97; (coupl. 9) 214.

Troyaensche Oorloch, Fragm. in Blommaerts Oudvl. Gedichten (vs. 2092) 242; (vs. 2856) 51.

— Slechts genoemd of aengehaeld na anderen 31, 175, 187, 188, 192, 204, enz.

MAETSCHAPPIJ VAN LEIDEN, *Nieuwe Wk.* (D. III. St. II. bl. 65) 97; (ib. bl. 241) 108; (ib. bl. 263) 217; (ib. bl. 289) 226.

MALEGIUS, fragm. (vs. 23), 193.

MANTELIUS (*Hist. Lossensis*), 98, 101.

MARCUS, *Evang.* (II, 17), 213.

MARTIALIS, *Epigr.* (V. 43), 45.

MATTHIJSZE (J.), 243.

MEIJER (G. J.), *Lev. v. Jhs.* (cap. 14, 15), 190; (c. 17) 184; (c. 23) 190; (c. 75) 172—73. — *Nalezingen* (bl. 17); 94; (bl. 66) 184; (bl. 68) 108; (bl. 82) 229; (bl. 124) 97. Slechts genoemd; 238. Z. *Leven van Jhesus*.

MELIS STORKE, *Rijmkronijk* (B. I. vs. 22), 219; (vs. 35) 5; (vs. 605) 88; (vs. 607) 62; (vs. 675) 88; (vs. 1227) 82. (B. III. vs. 4) 96; (vs. 256) 9; (vs. 371) 71; (vs. 1069) 556, onder 't w. *Uver*. (B. IV. vs. 1223) 95. (B. V. vs. 1170) 30. (B. VI. vs. 290) 206 (B. VII. vs. 4—6) 78; (vs. 1046—49) 77; (vs. 1048, 1094, 1098) 80; (vs. 1104) 80; (vs. 1153) 172. (B. VIII. vs. 72, 217, 320) 78; (vs. 468) 172; (vs. 572) 80; (vs. 577) 234; (vs. 944) 82. (B. IX. vs. 1172) 104; (vs. 1010) 547; (vs. 1217, 1295) 85. (B. X. 574) 223; (vs. 1066) 46. Met aenwijzing van het Deel en de Bladz. (D. I. bl. 116) 20. (D. II. bl. 11) 69; (bl. 18) 26, 69; (bl. 19) 589, in de Addenda. — GLOSSARIUM (w. Roke = Sulc), 100.

MÉNAGE (CL.), *Dict. Etym.*, 56, 174.

MESSENGER DES SCIENCES ET DES ARTS (1836), 236.

MIERIS (FR.), *Charterb.* (III, 134), 235.

MINNENLOEP (I, vs. 446), 29; (vs. 3086) 181.

MIRAEUS (AUB.), 79.

MONE (FR.), 235, 246.

MOUSKÉS (PHIL.), Ed. Reiff. (vs. 40), 56; (vs. 17901, 25310, 27082) 57. (Supplém^t à Phil. Mouskés) *ibid.* nota.

N.

NIBELUNGEN (nr Grimm, str. 339, vs. 3), 83. (It. uitg. van V. d. Hagen, vs. 4247. 4711. 5348, 8347, 8850) 96. — Ouddietsche vertaling (fragm. v. prof. Serrurel) 37.

O.

OLINGER (Woordenb.), 173.

OTFRIDES, 172.

OUDELAANSCH GEDICHTEN (I, bl. 34), 51. Z. ook Blommaert.

OUWERX (Nederd. vert. van 't Lev. v. Ste Christina), 79, 203, 212, 245.

OVIDIUS, 44.

P.

PASSIONAEL, *Winterstuc* (oud pkm. hs.), 19, 21, 23.

PAULUS, APOSTEL (Tot de Corinth. (c. II. 3. 17), 191.

PERSIUS (Sat. III. vs. 17), 546, col. 1.

PLANTIJN, *Schat d. Ned. Spr.* (onder 't w. *Artzet*). 172—75; (w. *Dickent*) 31; (w. *Hare*) 243; (w. *Hayen*) 234; (w. *Heimelic*, subst.) 73; (w. *Inghedompte*) 233; (w. *Jammerich*) 236; (w. *Maten*, maet geven) 209; (w. *Meesterie*) 184; (w. *Naer*) 79; (w. *Starck*) 176. Bij dit laatste vglk. ook mijne woordenlijst.

PLAUTUS (Epid. V. 2, 62), 546, col. 1.

POIRTERS (PATER), 76.

Q (ontbreekt).

R.

RABEIDS (Spreuk van —), 46.

REGULA Sij BENEDICTI, 38.

REIFFENBERG (Fr. Bd de), 59.

REINAERT (De Vos-), uitg. v. Willems (vs. 2) 31; (vs. 22) 196; (vs. 50) 8; (vs. 93) 236; (vs. 137) 64; (vs. 188) 42; (vs. 197) 194; (vs. 237) 196; (vs. 498) 185—87; (vs. 563) 31, 94, 243, 249; vs. 586 (196); (vs. 1041) 230; (vs. 1055) 231; (vs. 1082) 235; (vs. 1206) 176; (vs. 1612) 228; (vs. 1625) 96; (vs. 1734) 74; (vs. 1765) 229; (vs. 1832) 25; (vs. 2267) 70; (vs. 2453) 106; (vs. 3206) 106; (vs. 3279) 107; (vs. 3374) 106; (vs. 3473) 69; (vs. 3559) 222; (vs. 4137, 4163, 4176, 4184) 223; (vs. 4281) 108; (vs. 7073) 31. — Bijlagen op Rein. (IVe Bijl., vs. 90), 6—7. — GLOSSARIUM (w. *Fiseren*) 86. it. bij Clarisse (w. *Toren doen*), 41. — Brusselsch hs. van Rein., 106.

REINARDUS VULPES (II. vs. 275), 173.

REINHART FUCHS (vs. 74), 230.

RESOUT v. Montalbaen (vs. 219), 206; (vs. 413) 172; (vs. 701) 205; (vs. 1086) 1432) 205; (vs. 1518) 206; (vs. 1543) 88; (vs. 1738, 1741) 206. — GLOSSARIUM (w. *Ackers*), 49.

ROCQUEFORT (Glossaire), 204.

ROMANT DE BAULDEIN, 57.

S.

- SCHMELLER, *Bayerische Mundarten* (II. 674), 35.
 SENECA, *De Benef.* (VI. 3), 46. — *De Ira*, 173. — *Controv.* (II. 9), 546. col. 1.
 SERRURE (PROF. P.). 37.
 SIEGENBEEK (PROF. M.), *Taalkundige Bedenkk.* (bl. 25). 13. — *Op Wapene Martijn* (N. Wk. d. M. v. Leid.). 52. 68. 230. Nog genoemd. 192
 STATEN-BIJBEL. 93—94.
 STRICKERUS (VII. 15). 29.
 SURIUS. 50, 212.

T.

- TAALKUNDIG MAGAZIJN (D. III. bl. 178), 229. (IV. bl. 57—62) 238; (ib. bl. 213; 90. Z. voorts *De Jager*.
 TACITUS (verm. XI). 267.
 TATIANUS; 251.
 TEN KATE, *Aenleiding*, enz. (D. II. bl. 84), 16; (bl. 273) 68; (bl. 318) 76; (bl. 569) 73; (bl. 670) 88. Nog ingeroepen (w. *Bouw*, enz.), 72; (w. *Wat P*) 87.
 TERTULLIANUS, *De Pallio* (I. 7). 173. — *De Pudicit.* (XIII), 546, col. 1.
 TERWEN (J. L.), *Etym. Woordb.*, 175.
 TEUTHONISTA (w. *Artzel*), 172—75; (w. *Have*, *Herich*, *Voerherich*, *Verhoogen*, enz.) 243—44; (w. *Ingeweyde*) 232; (w. *Jammerich*, it. *Ongeweltych*) 236; (w. *Resten*) 214; (w. *Starck*) 176; (w. *Struyff*) 177; (w. *Wade*) 233; (w. *Wijze*) 213.
 THUCYDIDES (I. 13). 72.
 TIDEMAN (J.), 95. Zie *Boek v. d. Houte*.
 TRISTRAM (16092; bij Grimm. IV, bl. 690) 91.

U.

ULENSPIEGHEL. volksboek. 76

V.

- VAN DEN DAMME, 95.
 VAN HASSELT, op Kilian (w. *Gast*) 74; (*Ghevand*) 233; (*Have*) 243; (*Hejjer*) 244; (*Kranck*) 94; (*Slecht*) 192 en 587, Addenda; (*Steken*) 52. Z. voorts Kilian.
 VAN HEEL (JAN), *Stich van Woerone* (vs. 1—4), 6; (vs. 4) 15, 17; (vs. 5) 44; (vs. 12—13) 27; (vs. 12—16) 22; (vs. 54) 62; (vs. 91) 225; (vs. 102) 48; (vs. 108) 6; (vs. 117) 32; (vs. 148, 159) 49; (vs. 175) 85; (vs. 186, 205) 95; (vs. 221) 49; (vs. 544. 622. 660) 6; (vs. 764) 11; (vs. 895) 33; (vs. 1322) 11; (vs. 1394) 250; (vs. 1410) 62; (vs. 1455) 75; (vs. 1993) 236; (vs. 2056. 2355) 186; (vs. 2559) 64; (vs. 3039) 252; (vs. 3195) 67; (vs. 3172) 253; (vs. 3175) 14; (vs. 3179) 7; (vs. 3847) 244; (vs. 4531) 185; (vs. 4826) 99; (vs. 5915) 90; (vs. 5917. 5918. 5925) 102—03; (vs. 6031. 6223. 6423) 181; (vs. 6558) 99; (vs. 6701) 176; (vs. 6831) 103; (vs. 6853) 95; (vs. 6989) 201; (vs. 7132) 11; (vs. 7184) 253; (vs. 7698) 81; (vs. 7993. 8102) 181;

(vs. 8397) 97. — GLOSSARIUM (w. *Bestaen*), 211; (w. *Sulc*) 100; w. *Viseren*) 86. Z. ook *Willems*.

VAN VELTHEM (Lod.), *Spiegel Hist.* (B. I. c. 20, vs. 13, bl. 27), 81; (c. 47, bl. 65) 82. (B. II. c. 44, vs. 14, bl. 135) 216. (B. III, c. 25, bl. 179 en B. VI. c. 25, vs. 10, bl. 294) 589, Addenda. (B. VII. c. 20, bl. 433 en B. VIII. c. 34, bl. 482) 82. Nog genoemd, 95.

VAN WIJN, *Hist. en Lett. Avondst.* (II. bl. 295), 97.

VARRO, *De L. L.* en bij Non., 546, col. 1.

VELDEK, na Grimm, 246.

VINCENTIUS BELLOVAC., 205.

VIRGILIUS, 7.

VISSCHER (Prof. A.), *Ferguut* (vs. 2190), 84. Nog genoemd, 55, 56. Z. *Ferguut*.

VOSSIUS (J. GERH.), *De Vitiis Serm.* (III. bl. 359), 174.

W.

WALEWEIN, *Roman van* — (vs. 471 en 559), 544, col. 1. (vs. 1441) 588, Addenda. (vs. 6285) 236; (vs. 8591) 108. Nog aengehaeld (na Huyd. op Mel. St.) 85, 218; (na Halbertsma, *Lett. Naoogst*) 59; (na Meijer, *Nalez.*) 184, 229.

WEILAND, *Spraakk.* (§ 1115), 3.

WILLEMS (J. F.), uitg. v. *Reinaert* (vs. 369, 378), 29; (vs. 563) 243; (vs. 1041) 230; (vs. 1082) 235; (vs. 1501) 29; (vs. 3374) 106; (vs. 3559) 222; (ibid. Varr. vs. 55) 196. — *Bijlagen* op Rein. (bl. 292), 235. Nog genoemd, 86. — Op *Van Heelu* (vs. 91), 226; (vs. 584) 28; (vs. 764) 11; (vs. 2056) 186; (vs. 5916) 91; (vs. 5917) 102; (vs. 6701) 177; (vs. 6831) 103. — Op *De Clerc*, GLOSSARIUM (w. *Onwaerde*), 186; (w. *Verhaven*) 244. — *Belgisch Musaeum* (I, bl. 355), 210; (ib. bl. 364) 193. — *Mengelingen* (bl. 303), 84. Nog genoemd, 238. Z. verder *Reinaert*, v. *Heelu*, enz.

WILLERAMUS, 172.

Y.

YPEIJ (A.), in 't Taelk. Magaz. (D. IV. bl. 213), 90.

Z.

ZIELEN TROEST (DER), 76.

ADDENDA.

DE DRUKFEILLEN VAN DEN TEKST ZIJN IN DE COLLATIE AENGeweZEN EN VERBETERD;
 HIER VOLGEN DIE IN DE AENTEEKENINGEN EN IN DE WOORDENLIJST INGESLOPEN
 ZIJN.

- Blz. 1, reg. 4, lees : Dichter, alsmede blz. 13, r. 10, blz. 22, r. 7, beiden van onder, en blz. 42, r. 6; it. blz. 84, r. 2 : *Dichter* en misschien nog elders.
- „ 1, reg. 10, inleiding, lees : Inleiding
- „ 8, derde r. van onder, zet na « *verdeel* » een komma.
- „ 18, reg. 8, lees : *is't wel*, met een komma
- „ 19, „ 19, lees : Grimm, zonder stip. — Ibid., laatste reg., lees : onont-
- „ 20, „ 4, lees : *Van Hoyer*. — Ibid., reg. 22, lees : impf. subj. it. r. 30 : verblijdde zij
- „ 21, „ 6, van onder, lees : partitiven.
- „ 23, „ 7, lees : neêrduitsch — Ib. reg. 13, stel een punct na « latinismus ».
- „ 24, „ 11, stel een stip ■■■ ■ vglken n. — Ibid. reg. 13 van onder op, lees : soof ■■■'t kint
- „ 29, „ 10 ~~van~~ onder, lees : ook nog zoo, I, vs. 446 :
- „ 30, „ 13, lees : geene — Ibid. reg. 18—19, lees : dikwijls
- „ 32, „ 2, lees : eenigzins
- „ 34, „ 15, ~~van~~ onder, lees : Ouddietsch
- „ 39, „ 11, van onder, lees : *dat ik haer*
- „ 42, „ 5, van onder, lees : *ic*, ■■■
- „ 49, „ 15, lees : Schrijver
- „ 57, laatste reg. in de noot, lees : of het rijm
- „ 59, reg. 15, lees : Walewein
- „ 65, „ 17, voeg er bij : Vglk. v. Hasselt op Kil. onder *Slicht*, alwaer uit den Byenkorf, St. II, fo 53 : *effen, slicht* ende *ghelijck*, juist, als hier.
- „ 69, „ 17, achter « duizendmael » in te voegen : Vglk. Grimm, IV, bl. 445.
- „ 75, „ 14, bij te voegen : *Echter* staet ook in 't Boek v. d. Houte, vs. 188, nature : figure (dit in accus.) : *Boven den loop der nature*.
- „ 78, „ 22, stel een komma achter « heb »
- „ 81, „ ■ van onder, lees : *trek weg*, in twee woorden.
- „ 83, „ 4, « gedeclineerd », lees : geëlideerd

- Blz. 83, reg. 10, stel : *de joncste*, in 't italique.
 » » » 23, lees : *it is I*.
 » 91, » 4, achter « getroffen » bij te voegen : Vglk. Limborch V, vs. 1315 :
welghemaecte voor welghemaecte ; waervoor in Walewein,
 vs. 1441, de comparat. *betgheraecter* staet.
 » 92, » 6 en 7 « Bergman », lees : M. de Vries
 » 93, » 10, lees : *der herten*
 » 94, » 22 en 24, stel na « *uffende* » en « *daer af* » een komma
 » 100, » 11, van onder, lees : *sonder*
 » 102, » 7, lees : *kleet*,
 » 105, » 5, van onder, lees : in plaets van
 » 109, » 8, lees : *iemand*, zonder ondervragingsteeken
 » 112, » 14 en 15, van onder, lees : blz. 112 : en doorstreep de aenhaling uit-
 Reinaert
 » 116, » 16, van onder, schrijf achter « Lek. Sp. » bij : II. 35. 63
 » 132, » 11, van onder, stel een punctum na « van »
 » 134, » 11, van onder, lees : *Kerstotfels* ; ellipsis, van 't w. *kerken*. Ook in
 den bladwijzer is het uitgevallen. — Op. de zelfde bl. 134
 schrabbe men uit wat ik daer van *tsonnescijn* gezéid heb, dat
 wel zeker onzijdig is. Vglk. Priel van Troven, vs. 212 en
 Reis v. S. Brandaen, vs. 70.
 » 139, » 17, lees : *оузет*
 » 140, in 't midden, lees : (S. beneven *over* dwater w.,
 » 147, reg. 22, lees : Vglk. r. 331 en 813.
 » 154, in 't midden, lees : Huyd. op M. Stoke, III, bl. 91.
 » 155, in 't midden, voeg achter « *op reis*, enz. » bij : Vglk. M. Stoke, B. III,
 vs. 1069 (frgm. van Prof. Clarisse) : *up mirc*.
 » 157, reg. 9, lees : van Grimm, I, bl. 974,
 » 159, » 9, van onder, lees : 199—209. — Ib. in 't midden, voeg, bij het
 gezeide over « *Floten* » v. Velthem, Sp. R. IV. c. 18. vs. 21
 Die Spel was te Audenaerde besloten,
 en mochte geen scip met corne eloten.
 » 170, » 1, lees : *Fuchschwänzer*
 » 172, » 5, lees : Hpyd. op St., III; it. r. 8, lees : vs., en r. 27 lees : arts
 » 176, laetsten regel, lees : v. Heglu, vs. 6701.
 » 178, reg. 30, lees : *mette ingelē*
 » 179, » 29, lees : *ghenuechlec*
 » 182, » 8, voeg er bij : Vglk. Limborch; IV, vs. 394 : *en comedi in* at der
werelt prijs ; it. vs. 763 : *dat men te rechte mochte loven*. —
 Ibid. reg. 11, van onder, schrijf : *dinc*
 » 207, » 14, lees : *dach*
 » 212, » 10, van onder, lees : *quae*
 » 213, » 8, lees : *wesen*
 » 215, » 7, lees : *ἐκζητοῦν*
 » 228, » 8, stel een komma na « *ontfangen* ». Ibid., reg. 12, lees : oorspron-
 kelijk, in reg. 22, zeggen

Blz. 231, laetsten regel, schrijf *gedwongen*

» 245, reg. 18, lees : om *Fragm. I*, vs. 1271—76

» 251, » 9, van onder, lees : *XII Pairs, Fragm. I*, vs. 63.

» 260, » 12, van onder, lees : *Nibelungen*, en zoo overal, in pl. van *Niel*.

» 267, » 5, van onder, lees : honderdmael,

» 271, » 4, van onder, lees : *wederwerdigen*.

» 274, reg. 17, lees : aengehaeld (van *dunken*). Ibid. reg. 28, bij te voegen :

Vglk. Maerl., Sp. Hist., III, bl. 66 :

*Daerna quam hem in den moot,
dat sijn sin te lande steet.*

en wat welligt nog vreemder schijnen zal D. II, bl. 222, boven aen :

*Den Keiser quam wille an, te waren,
dat hi verre wilde varen!*

» 276, » 15, van onder, lees : $\pi\rho\varsigma\ \tau\delta\ \sigma$.

» 278, na de twee regels uit Limborch, nog uit v. Velthem bij te voegen Spieg. Hist. B. VI. c. 25, vs. 10 :

*... so dat von desen
lattelgoed doe conde ghenesen
ieman, hi ne starf daer af.*

» 286, » 10, lees : voorbeelden

» 288, » 18, voeg er bij : een beter voorbeeld, zie r. 1015.

» 289, » 15, voeg er bij : Vglk. M. Stoke, II, bl. 19 : *iemand swars doen*.

» 310, » 8, lees : Ren. v. Mont. Ibid. reg. 12, lees : Maerl. Sp. Hist., I, c. 38, vs. 20.

» 323, in 't hégén voeg bij de voorbb. aldaer Flor. en Blanc., vs. 92 :

*Tierst dat hi den somer vernam
bringhen dat nuwe loef en dat gras ;*

en Maerlant Sp. Hist., III. bl. 342 :

(si) waren ghelaten wederkeeren.

In plaats van *laten loopen* zegt v. Velthem *laten henen gaen*, B. III, c. 25 :

*Die ander liet vaste henen gaen
en antworde niet een woord.
en reet vast henen vord, enz.*

» 324, » 4, schrijf : Vs. 82 :

» 325, » 7, na a wordt. » bij te voegen : Vglk. nog onder r. 1685.

» 330, » 15, schrijf : 1223.

» 331, » 15, schrijf : Maerl. 2, 214. 3, 142.

» 332, » 11, van onder, schrijf : waarschijnlijk *geweldig*

» 335, » 1, schrijf : reg. 1348 ; *ibid*, reg. 12 vlgde., kon ik er bijvoegen dat bij Hemricourt (a° 1370) ook Luik tot *Almaenghen* behoort, in zijn *Patron del Temporaliteit des Evesques de Liège*.

» 342, » 2, schrijf : cap. 52, vs. 55 : Ibid. r. 13, schrijf : en vs. 11,

» 352, » 21, schrijf : *de-sid-ero*.

- Blz. 353, reg. 21, schrijf : *so wel*
- " 354, " 4, van onder, schrijf : Belg. Mus., II, bl. 339, vs. 139 :
- " 355, " 8, schrijf : *van dien male*
- " 357, " 14, voeg er bij : — Zeer wel, maer vglk. r. 1305 : *al latijnsche tale !*
- " 364, " 10, " onder : " *sere behoort tot leefde* ", vglk. Heim. d. Heim. vs. 923.
- Ibid. r. 4, van onder, schrijf : 1351 en, laetsten reg. : 1352. Stel mede aldaer *heimeleke* in 't italique.
- " 369, " 6, van onder, bij te voegen : Vglk. r. 1386—7.
- " 374, " 13, van onder, bij te voegen : Vglk. r. 1371, opschr.
- " 375, " 6, schrijf : *verhael* in 't italique.
- " 382, " 6, van onder, schrijf : Brab. Yesten, I, bl. 169 :
- " 385, " 10, van onder, bij te voegen : Vglk. Mel. Stoke, IX, vs. 1010 : *Die hem wel proeven in der noet, d. i., zich wel toonden.*
- " 394, laetsten reg., lees : *vorhin*
- " 405, reg. 5, van onder, in plaats van " comparativen " lees : *relativen*
- " 406, " 14, van onder, schrijf : in " " Inleiding.
- " 408, " 6, van onder, lees : *ware* of
- " 410, " 14, schrijf voluit : *subjectum*
- " 417, " 14, men plaetse voor " Kiliaen " " punctum :
- " 419, " 13, van onder, schrijf : *fragm.*
- " 424, " 9, van onder, schrijf : *Iedereen*
- " 426, " 9, schrijf : Heim. d. H., vs. 922 en 941 ;
- " 427, in 't midden, schrijf : *oogenblik*
- " 431, reg. 2, schrijf : *Amachtich* — Ibid. r. 7, schrijf : uit, zoowel
- " 435, in 't midden, " wegvallen. " zet : *De eerste uitlegging " beter ; het is een hyperbaton.*
- " 437, reg. 11, achter " subjunctivo. " bij te schrijven : *Of is het niet min " indicativus?*
- " 442, in 't midden, schrijf : *Doch hier zijn*
- " 451, reg. 14, schrijf : Leek. Sp., I, c. 7, vs. " "
- " 461, " 10, schrijf : *doen op die stont*
- " 466, in 't midden, schrijf : Clignett, Bijdragen
- " 472, in 't midden, schrijf : vs. 3068
- " 485, reg. 2, zet : II, c. 1, vs. 61, en reg. 6, " onder, lees : *(twiŕfel des,*
- " 487, boven aen, stel als bladcijfer : 487. Ibid. na het midden, schrijf : *beroept zich, " ik, op*
- " 488, reg. 13, schrijf : *aenzien, " merken dat*
- " 489, " 13, schrijf er bij : — *Mischien een ware nominat. door " hyperbaton verplaetst.*
- " 510, " 6, schrijf : *eenigste* — *ibid. reg. 12 : op-*
- " 511, " 3, na " (sic) " in te voegen : 76, achter *alsus* moest " komma staen. — Ibid. reg. 100 lees : *Verregh van Goede.*
- " 513, " 20, " *doghden* " bij te schrijven : 844, *menschwerf doe.* De drukfout *toe* voor *doe* heeft mij zelven bedrogen ; zie de Aenteek., bl. 246
- " " " 6, " onder, schrijf : *brokessc*

- Blz. 515, reg. 3, achter **palepse** in te voegen : 1366 **toeberlate** (sic)
- 516, „ 19, achter „ **olpe** „ in te voegen : 1929, **wet . . . wet**. Ik **voeg** hier bij dat Geraert in den 1^{en} persoon immer **wet** of **werd** spelt, met verlengde e.
- 518, 1^e colom, lees : *Aelmoese*, genus, 232.
- 520, col. 1, op zijne plaats in te voegen : *Archiater* (arsater), 173.
- 521, 2^e colom, lees : *Bracht*, part.; voor *ghebracht*, 100, 287, 319.
- 522, 1^e colom, reg. 6, stel : 43, 70, 416.
- 524, 1^e colom, achter „ *Daer en teghen* „, bij te schrijven : *Daer* ■ *tenden*, 235.
- „ 2^e colom, lees : *Crayeren*, *criten*, enz., 332.
- 525, col. 1, reg. 2, onder „ *Dat*, zulk, „ bij te schrijven : 219.
- 526, „ 1, onder „ *Dialekt* „, op zijn plaats in te voegen als Truiersch : 226 (*dekstarwilt*); alsmede onder „ *Limburgsch* „ het getal : 31.
- 527, „ 2, op zijne pl. in te voegen : *Domna*, *Domnus*, enz., 38.
- 535, „ 2, na „ *Huisraed* „, enz. in ■ lasschen : *Hulen* (*ulen*=huilen), 458.
- 537, „ 1, onder „ *Infinitivus* als subst. „, bij te schrijven : 27.
- 541, „ 2, onder „ *Moed* „ in te voegen : *in moet worden*, 230.
- 544, „ 1, achter „ *Onde* „, bij te schrijven : Adj. ■ subst., *ruil*, ibid.
- 545, „ -1, reg. 3, bij te voegen : — *Onvrede*, *onmagt*, enz., 226.
- 546, „ 2, reg. 10, schrijf : gelijkvloeyend,
- 553, „ 2, na „ *Te ontroeste* „, in te voegen : — *Te ondanke*, 100.
- 566, onder de letter G, lees : *Gôares*. . . . 311, 354, 355 en Inleid.
- 588, „ 170 „ 1, „ lees niet : *Fuchschwânzer*, ■■■■ : *Fuchschwânzer*.

Inleiding blz. XXXII schreef ik :

dat hi | éénwerf van | mettenen | sôude | gâen
te | huésweert, | dôense | wâren ge | dâen,

terwijl in den tekst **eenwerf na mettenen** staet; de verandering was het gevolg ■ ■ ■ nauwkeuriger inzien van 't hs., waer inderdaad eerst **na** schijnt gestaen te hebben, doch later de **n** boven opengemaakt ■ ■ ■ onder tot eene **n** is toegehaeld geworden, terwijl nog boven de **a** ■ ■ ■ schreefje (**ā** — **an**) bijgevoegd werd. Dit schreefje, hoe duidelijk ook, moet mij eerst ontgaen zijn.

Ibid. blz. XXXVI, r. 18, is na **ocht** een comma en 't woordje **het** uitgevallen; lees : **ocht, hetwelk**

Nog een bijvoegsel, het allerlaetste! Blz. 140—43 heeft men **een** lange uitweiding gezien over de uitdrukking : **een vrouwen name**, die ik elders dan bij Geraert niet gelezen had. Het schijnt nogtans dat ■ ■ ■ oudtijds zeer gemeen was, daer ■ ■ ■ zelfs in de charters plag gebruikt te worden, ■ ■ ■ als blijkt uit de fragmm. eener oude keur der stad Leiden door den heer M. de Vries medegedeeld in de *Verslagen*, enz. der *Vereeniging ter bevordering der Oude Nederl. Letterk.* (5^e jaerg.) : „ Wat „ ■ ■ ■ ■ ■ in die kerc stonde „ enz.; „ so en sel ghen *vroucenaem* visch ver- „ copen, „ enz.; en men heeft mij verzekerd dat het even zoo gemeen is in zekere oude oorkonden der stad Antwerpen.

Reproduced By

XEROGRAPHIC

Photoduplication Department

LIBRARY

UNIVERSITY OF MARY

LAND

PT

5595

W4

A7

1850b

[*Willem van Afflighem*, 1210 (ca.)–1297.

Leven van sinte Christina de Wonderbare, in oud-dietsche rijmen, naar een perkementen handschrift uit de xiv^{de} of xv^{de} eeuw, met inleiding, aenteekeningen en andere bijvoegsels, voor de eerstemaal uitgegeven door J. H. Bormans ... Gent, Drukkerij van C. Annoot-Braeckman, 1850.

3 p. l., lxxi p., 1 l., lii numb. l., 591 p. front. (facsim.) 22^{cm}.

Based on Thomas de Cantimpré's "Vita b. Christinae Mirabilis", and ascribed generally to Willem van Afflighem.

Bibliography: p. 562–586.

(continued

on next card)

(Continued on next card)

35-28605

Library of Congress

PT5395.W4A7 1850

37b1

839.3111

